This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

L Soc 630.10.2

Harvard College Library

FROM THE FUND OF

CHARLES MINOT

(Class of 1828).

Received 21 April, 1893.

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

РЕДАКТОРЪ В. Д. СТОЯНОВЪ.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . . . .
Нар. пословица.

КНИЖКА I.

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА.
1882.

~~IX 229~~
~~Hui. 185.2.~~
~~Slav 9097.69.2~~
LSoc 630.10.2

HARVARD COLLEGE
APR 21 1893
LIBRARY.

Minot fund.
1 — 30
5 v.

ОБЩО СЪДЪРЖАНИЕ

на

книжкитѣ отъ първото годишно течение (1882—1883) на „Периодич. Спис.“ на Българското Книжовно Дружество въ Срѣдецъ.

Книжка I.

Стран.

I. **Нѣколко думи.** В. Д. Стояновъ 1
II. **Българский царь Срѣдимиръ Видинский.** Д-ръ К. Иречекъ 30
III. **Черти отъ Метеорологията.** Г. Н. Златарски 55
IV. **Географическото изучение на България.** Д-ръ К. Иречекъ 73
V. **Български пословици.** П. Р. Славейковъ 116
VI. **Новъ паметникъ за българската История.** М. Дриновъ 126
VII. **Студия върху населението на Срѣдецъ.** М. К. Сарафовъ 134
VIII. **Стихотворения:** *а) Момъкъ и вила.* В. Поповичъ 156
б) Падание на българската стара държава. Н. Козльовъ 158
IX. **Народни пѣсни:** *а) Изъ Софийско* 164
б) Изъ Шумненско. В. Д. Стояновъ 169
X. **Книжнина:** а) Рецензия Д-ръ К. Иречекъ 176
а) Кратки вѣсти отъ научний и книжовний свѣтъ. М. Дриновъ; С. Вацовъ 178
XI. **Изложение за подновение дѣятелноста на Бъл. Кн. Дружество.** В. Д. Стояновъ 183
XII. **Къмъ членоветѣ на Бъл. Кн. Дружество** 197
XIII. **Правилникъ на привремѣнното управление на Бъл. Кн. Дружество** . . 199
XIV. **Извѣстия отъ Бъл. Кн. Дружество** 204

Книжка II.

I. **Материяли по геологията и минералогията на България.** Г. Н. Златарски 1
II. **Приложения къмъ Античеката География и Епиграфика на България и Румелия.** Д-ръ Конст. Иречекъ 28
III. **Единъ епизодъ отъ Мехадия.** В. Поповичъ 70
IV. **Български пословици.** (Прод. отъ I. кн.) П. Р. Славейковъ 120
V. **Словарьтъ на Отца Неофита Рилскаго.** Д-ръ К. Иречекъ 131
VI. **Турцитѣ въ Европа** В. Д. Стояновъ 138
VII. **Кърджалиитѣ въ Тетевенъ.** Т. Васильовъ 148
VIII. **Стихотворения:** *а)* Отъ В. Поповича 150
б) Труди се труди; що се тътенъ чуе. Ц. Гинчовъ 152

Стран.
IX. **Народни приказки.** Ц. Гинчовъ 156
X. **Народни пѣсни:** *а) Отъ Панагюрище.* Н. Поповъ 164
XI. **Книгописъ:** В. Д. Стояновъ 169
XII. **Извѣстия отъ Бъл. Кн. Дружество** 174
XIII. **Къмъ българскитѣ книгоиздатели и съчинители** 175

Книжка III.

I. **Български лѣтописенъ разсказъ отъ края на XVII вѣкъ.** М. Дриновъ . 1
II. **Населението въ градоветѣ: Руссе, Варна и Шуменъ.** М. К. Сарафовъ. 20
III. **Стари пѫтешествия по България отъ 15—18 столѣтие.** Д-ръ К. Иречекъ 60
IV. **Материяли по геологията и минералогията на България.** Г. Н. Златарски. 84
V. **Записъ отъ охридский патриархъ Прохоръ.** М. Дриновъ 132
VI. **Приносъ къмъ въпроса за българскитѣ носовки.** Отъ А. Т. 142
VII. **Исторически материяли по нововъзраждането на българский народъ.** В. Д. Стояновъ 146
VIII. **Стихотворения:** *а) Умъ, вкусъ, честность, свобода.* Отъ Хр. Бѣлчова . 167
б) Закъснѣла нива, прощаванье на славея, лъжливо момче. Ц. Гинчова 169
IX. **Народни приказки: 1, 2, 3, 4, 5.** Отъ Ц. Гинчова 173
X. **Народни пѣсни:** *а) Илия Смильданинъ и Бане Бугарине; Стоянъ и майка му.* Съобщава Иос. Ковачовъ 176
б) Изъ Сборника на Г. П. Бояджиева. Съобщава Т. Пѣйовъ 180
XI. **Книжнина:** а) Рецензия върху книгата *„Пазете лѣсоветѣ“*. Г. Н. Златарски 190
б) Кратки вѣсти отъ научний и книжовний свѣтъ — за лѣтошното посѣщение Срѣдецъ отъ ученитѣ мѫжье: Профес. Луй Леже (Френецъ), профес. Тимотей Д. Флоринский (Руссецъ), профес. д-ръ Иос. Панчичъ (отъ Бѣлградъ), ентомологъ Брунеръ Фонъ Вантевилъ (Нѣмецъ); новитѣ учени трудове за България отъ проф. В. Г. Васильевский (Руссецъ); седемдесеть-годишний юбилей на проф. д-ръ Фр. Миклошича (Словенецъ); за съставяньето историята на българската Армия отъ Военното Министерство 198
XII. **Височайше възвание къмъ българский народъ** за въздигване храма св. Александръ Невский въ престолний градъ Срѣдецъ 202
XIII. **Некрологъ:** Гюро Даничичъ 209
XIV. **Книгописъ.** Съобщава Ив. Никитовъ 211
XV. **Къмъ българскитѣ книгоиздатели и съчинители** 215

Книжка IV.

I. **Геологически профилъ отъ София презъ Саранци (Ташкесенъ), Орхание и Етрополе до върха на Златишкия Балканъ.** Г. Н. Златарски . . . 1
II. **Населението въ градоветѣ: Руссе, Варна и Шуменъ.** М. К. Сарафовъ . 33
III. **Стари пѫтешествия по България отъ 15—18 столѣтие.** Д-ръ К. Иречекъ 67
IV. **За звука „ь“ въ новобългарския езикъ.** А. Теодоровъ 106
V. **Стихотворения:** *а) Раковски.* Отъ Ив. Вазова 133
б) Македонецъ на чужбина. Отъ Ц. Гинчова 135
в) Моя двойникъ; Думай, либе, думай. Отъ В. Поповича. 137

Стран.

г) Кажи хладний камъкъ; Божя сила; Ливно поле; Момъкъ на чужбина. Н. Д. К-ву. Отъ Ц. Гинчова 139

VI. **Книжнина:** а) Рецензия. *„Памятники болгарского народнаго творчества“.* Выпускъ 1-й: Сборникъ западно-болгарскихъ пѣсенъ съ словаремъ. Собралъ Владиміръ Качановскій. С.-Петербургъ, 1882. Стр. VI + 598. Отъ М. Дринова 143

— *„Михалаки Чорбаджи“.* Комедия въ 2 дѣйствия. Отъ Ив. Вазовъ. 1882 год. Отъ П-въ 153

— *„Жинзифовъ“.* Животописъ и просвѣтително-книжовна дѣятелность. Отъ С. С. Бобчова. Прѣпечатано отъ „Наука“. Пловдивъ. Областна печатница. 1883 год. 8. 31 стр. Отъ д-ръ К. Иречекъ 158

— *Боятъ около Брацигово въ 1876“.* Написалъ Атанасъ Мишевъ. 1881. Бъртотиска печатница и лит. на Я. С. Ковачевъ въ Пловдивъ и София. 8. V и 80 стр. Отъ д-ръ К. Иречекъ 162

— *„Медицинска Сбирка“.* Издана Медицинский Съвѣтъ. Книжка I. Година първа. София. Книгопечатница на Янко С. Ковачевъ и С-іе 1883. 8°, 123 стр. — Ще излиза въ 4—6 книжки по 5—8 печатни коли годишно. Цѣна за цѣла България 16 лъва. Отъ д-ръ К. Иречекъ . . 163

б) Кратки вѣсти отъ научний и книжовний свѣтъ. — *Учебенъ Съвѣтъ при Министерството на Народното Просвѣщение* 165

ПРИТУРКА.

XI. **„Падението на Цариградъ“.** Драма въ петь дѣйствия. Отъ С. П. Миларова . . . . . 1—32

Книжка V.

I. **Народноститѣ въ источната часть на княжеството.** М. К. Сарафовъ . . 1

II. **За звука „ѣ“ въ новобългарския езикъ.** (Продъл. отъ кн. IV.) А. Теодоровъ 19

III. **Генералъ Скобелевъ.** А. К. Людскановъ 45

IV. **Упжтвание за събирание географически и археологически материяли.** Д-ръ Конст. Иречекъ 82

V. **Бѣлѣжка върху каменнитѣ вжглища въ Сѣверна България.** Г. Н. Златарски 105

VI. **Стихотворения:** *а) Отъ живота и за живота; На паметь М-ву; Споменъ въ години млади; Проданъ; Свѣтътъ; и VI.* В. Поповичъ. . . 108

б) Не е сега врѣме, дрѣмка да се дрѣме; Ясно слънце изгрѣва. Ц. Гинчовъ 113

VII. **Народна приказка.** *Приказка за тъй, што чицая дваесе и пет години.* Е. Карановъ. 116

VIII. **Книжнина:** а) Рецензия. *География и История.* За учение въ III и IV отдѣление. Допълнение на Бащинъ езикъ. Отъ Д. В. Манчовъ. Книжка прѣпоржчана отъ областний училищенъ съвѣтъ. 1883. стр. 153. . . 124

— *Учебникъ по зоологията.* Съставилъ А. Я. Гердъ, превелъ на български и издалъ З. Бояджиевъ. Часть първа, кн. I. съ 86 фигури. Руссе 1883, in 8-о, стр. XV + 109. Г. Н. Златарски. 126

б) Кратки вѣсти отъ научний и книжовний свѣтъ. — *Софийскитѣ Старини.* 130

Стран.

IX. **Благодарность** къмъ срѣдецкото градско общинско управление отъ Бъл. Кн. Дружество 133
X. **Книгописъ.** Съобщава Ив. Никитовъ 134

ПРИТУРКА.

XI. **„Падението на Цариградъ“.** Драма въ петь дѣйствия. Отъ С. Н. Миларова . . . . . 33—91

Книжка VI.

I. **Стари пжтешествия по България отъ 15—18 столѣтие.** Д-ръ К. Иречекъ 1
II. **Спомень за В. В. Макушева.** М. Дриновъ 45
III. **Материяли по геологията и минералогията на България.** Г. Н. Златарски 61
IV. **Нашата външна търговия презъ 1880 и 1881 год.** М. К. Сарафовъ . . 87
V. **Исторически материяли за българский народъ.** В Д. Стояновъ 131
VI. **Нѣколко бѣлѣжки върху тетевенский говоръ.** Т. Васильовъ 148
VII. **Стихотворения:** *Поетитѣ. Догоряющата свѣщь.* В. Поповичъ 151
VIII. **Книжнина:** а) Критика. Mluvnice jazyka bulharského. Napsal Jan Wagner, býv. professor při bulharském gymnasiu v Plovdivě. Druhé rozmnožené vydání. V Praze. 1884. I. Дѣлъ теоретически, стр. 9—87. II. Дѣлъ практически, 1 Разговори българско-чешки, 91—99, 2. Четмо, 100—130. Словарче бълг.-чеш., 133—181. Словарче чеш.-бълг. 185—211. Цѣна 1 фл. 40 кр. А. Теодоровъ 153
б) Рецензия. *I. Списанието „Наука“ и апатията на читателитѣ.* П. П-въ 166
— *II. Научныя развлеченія. — Знакомство съ законами природы путемъ игръ, забавъ и опытовъ, нетребующихъ спеціальныхъ приборовъ съ 235 рисунками въ текстѣ.* Гостонъ Тисандье. Переводъ съ французскаго подъ редакціей Ф. Павленкова. С. П. Б. 1883 год. Цѣна 2 книж. рубли. П. П-въ 169
— *III. Начална химия за долнитѣ класове на срѣднитѣ български училища.* Съставили В. Атанасовъ, управитель на Обл. реал гим. въ Сливенъ, и Л. Лукашъ, прѣподаватель на Обл. реал. гим. въ Пловдивъ. Съ 32 образи. Пловдивъ, издание и печать на Христо Г. Дановъ, 1883, 8°, стр. 142. Първо издание, цѣна 2 льва. М. Георгиевъ 170
— *IV. Единъ пжтъ на Стара Планина.* Отъ И. Вазова. Прѣпечатано отъ „Наука“. Пловдивъ. Областна печатница 1883. 8°. 21 стр. Ц. 40 стот. Д-ръ К. И. 175
— *V. Учебенъ вѣстникъ.* Издава Министерството на Народного Просвѣщение. Година първа. Книжка I—IV. (Януарий — Априлий 1883). Срѣдецъ. Държавна Печатница 1883. 8°, стр. 152 и 56 177
IX. **Книгописъ.** Съобщава Ив. Никитовъ 179
X. **Къмъ българскитѣ книгоиздатели и съчинители** 185
XI. **Нѣколко печатни погрѣшки** 186
XII. **Поправки за IV. книжка** 186
XIII. **Чертежи** къмъ статията „Материяли по Геологията и Минералогията на България“, кн. IV. на „Период. Списание“. . . . . —

СЪДЪРЖАНИЕ.

Страница

I. **Нѣколко думи.** В. Д. Стояновъ. 1

II. **Българский царъ Срацимиръ Видинский.** Д-ръ. К. Иречекъ. 30

III. **Черти отъ метеорологията.** Г. Н. Златарски. 55

IV. **Географическото изучение на България.** Д-ръ. К. Иречекъ. 73

V. **Български пословици.** П. Р. Славейковъ. 116

VI. **Новъ паметникъ за българската история.** М. Дриновъ. . 126

VII. **Студия върху населението на Срѣдецъ.** М. Е. Сарафовъ. 134

VIII. **Стихотворения:** а) **Момъкъ и вила.** В. Поповичъ. . . . 156

б) **Падание на българската стара държава.** Никола Козльовъ. 158

IX. **Народни пѣсни:** а) **Изъ Софийско** 164

б) **Изъ Шумненско.** В. Д. Стояновъ. 169

X. **Книжнина:** а) **Рецензия.** Д-ръ. К. Иречекъ. 176

б) **Кратки вѣсти отъ научний и книжовний свѣтъ.** М. Дриновъ; С. Вацовъ. 178

XI. **Изложение за подновение дѣятелноста на Бъл. Кн. Дружество.** В. Д. Стояновъ. 183

XII. **Къмъ членоветѣ на Бъл. Кн. Дружество.** 197

XIII. **Правилникъ за привръменното управление на Бъл. Кн. Дружество.** 199

XIV. **Извѣстия отъ Бъл. Кн. Дружество.** 204

НѢКОЛКО ДУМИ

за пробуждането на български народъ камъ просвѣщение и наука, и за подновение дѣятелноста на „Българското Книжовно Дружество“ въ Срѣдецъ.

Просвѣщението и образованието сѫ нàй-важнитѣ условия за успѣха на всѣки единъ народъ, нàй-яката основа на народната доброчестина, на народната сила и могѫщество, нàй-блѣскавото украшение на всѣко народно име. Отъ работитѣ на человѣка, въ течение на вѣковетѣ, всичко пропадва, гине и изчезва, само въспоминанието и славата на умственнитѣ произведения никога не се заличаватъ, а преживяватъ всичко и траѭтъ на вѣчни врѣмена. Книгата отваря очитѣ на хората, освѣтява ги да почитатъ минѫлото и да се учатъ отъ него, да съзнаватъ настоящето и да се приготвяватъ за бѫдѫщето. А гласътъ на книгата има една чудесна, животворна сила. Той въздига и загубени народи камъ новъ животъ, възбужда надѣждитѣ имъ и ги води камъ умственното възраждание, камъ самосъзнанието, камъ мѫжественна дѣятелность и напрѣдъкъ, камъ трайна и доброчеста бѫднина.

А нашата книга, българската книга е стара и, по древностьта си, нàй-първа отъ всичкитѣ словѣнски

книжнини. Има по-вече отъ хилядо годинъ, отъ когато людие, просвѣтени съ възвишенъ умъ и благословявани отъ всичкото потомство, първъ пѫть сѫ се заели да пишѫтъ на нашия езикъ и да съчиняватъ книги съ словѣнски новоизобрѣтени букви. На брѣговетѣ на Охридското езеро и покрай водитѣ на рѣка Тича (Камчия), въ врѣмето на славний царь Симеона, въодушевени мѫжие написахѫ единъ редъ съчинения съ таково едно благозвучно, сладко и чисто нарѣчие, щото тѣ днеска още служѫтъ за всичкитѣ Словѣне като неисчерпаемъ источникъ за обогатяване и познавание на езика на нашитѣ предѣди. Имената на светитѣ словѣнски равноапостоли, на светитѣ седмочислинници, на Климента епископа Охридскаго, на Іоана Екзарха, монаха Храбра, епископа Константина, за всѣкога сѫ записани съ златни слова въ историята на Словѣнството. И слѣдъ Симеоновото славно врѣме, старобългарската писменность не е престанѫла да се развива и да се обогатява, и още на края на българската свобода, подъ царуванието на Іоана Шишмана, краснорѣчивий Евтимий патриархъ търновский съ ученицитѣ си бѣ се заловилъ да възобнови у насъ книжовното разцъвтяване съ нови трудове. Но на нашия народъ не бѣ сѫдено тогава да напрѣдва съ другия свѣтъ и самъ да си опредѣлява сѫдбинитѣ. Турцитѣ поробихѫ България и цѣлия Балкански полуостровъ и съсипахѫ царството ни. На нашия народъ на-сила се отне възмостьта, той самъ да може да се развива и да върви напрѣдь заедно съ другитѣ християнски

народи. **България** се отдалечи отъ всеобщото развитие, и **забрави** се отъ свѣта и до нѣйдѣ-си тя позабрави и **сама** себе си, догдѣто зората на новото врѣме **пакъ** ѭ **събуди** камъ единъ новъ животъ.

Християнството, нашето православно християнство, най-драгоцѣнното наслѣдие отъ нашитѣ прадѣди, то и книгата съхранихѫ българщината и презъ всичкитѣ мрачни и тежки врѣмена на турското господство, и запазихѫ въ сърцето на народа светата искра на народното самосъзнание и незаличимата надѣжда за една по-честита бѫдщина. Книгата и училищата съживихѫ българскиятъ народъ, свързахѫ разжѫсанитѣ му части въ най-благотворната мисъль, съ всеобщото единомисление, въодушевихѫ народа чрезъ тая мисъль и посочихѫ му пѫть камъ свободата. Единъ монахъ отъ самоковската епархия, приснопаметниій отецъ Паисий, преди 120 години (1762) пръвъ положи основата и началото за подновение на българската книжнина съ една малка книжка, една българска „историйка" за царьетѣ и народнитѣ светии, пълна съ насърчателни и очерователни думи за народното възраждание: „Ти Болгарине, дума благочестивий старецъ, не прѣлъщай ся, знай свой родъ и языкъ и учи ся по своему языку. Или не сѫ имали Болгаре царство и господарство, за толико царствовали и били чудни по вся земля?"

Намѣрахѫ се достойни ученици и послѣдователи на благочестивѣйшиій отца Паисия, които продължавахѫ дѣлото на това литературно народно събуждание, между които на първо мѣсто е славиій, неза-

бравимий Софроний, епископъ врачанский, родомъ Котленинъ. Той първий захванж да печата книги български, като издаде въ 1806 г. своя „Недѣлникъ", за който самъ исповѣдва, какъ се е мжчилъ да пише на единъ езикъ полуподивѣлъ и онѣмѣлъ въ течение на мжчнитѣ врѣмена: „по простому потрудихъ ся и преписахъ отъ словенскаго и греческаго пространнаго езика на болгарский краткий и простий езикъ". Подирь малко врѣме слѣдъ това захванахж да се отварятъ и български училища. Първий учебникъ за тѣхъ, едно букварче, съчинилъ (1824) горещий родолюбецъ Петръ Беровичъ (Д-ръ Петъръ Беронъ), който исказва въ послѣсловието до книжицата слѣдующитѣ родолюбиви мисли: „Трѣбова да ся силемъ, колко е возможно да ся щамбосатъ доста книги на нашиятъ язикъ за научението нашего народа, защо стига, какъ ся намира отъ толкози врѣмя въ темнота, безъ наука. Да даде Богъ, да ся распространи усердието и ревностьта на сичкитѣ наши едноплеменници и да ся умножи науката въ нашето отечество". А за уредата и развитието на самиятъ ни писменъ езикъ първъ се е погрижилъ отецъ Неофитъ Рилский, онзи благочестивъ труженикъ, комуто бѣше сждена рѣдката участь, да види съ своитѣ очи цѣлото ни възраждание, отъ скромнитѣ му начала дору до освобождението ни († 1881). Въ грамматиката си (1835) пише той, че „начнало да произникнува въ настоящий вѣкъ и въ нашето прелюбезно отечество като некой сладкий вонний кринъ отъ терния и удолия,

и показува се, какво ще процавти прочее цвѣтъ благовоненъ между сичките почти наши съотечественици, които сѫ започели да отритатъ долговременний сонъ на невѣжеството и помрачение отъ своитѣ очи и да усвояватъ потребнитѣ средства за истинното просвѣщение.“

Наумихме си собственнитѣ думи на тие многозаслужни наши книжовни поборници, думи, въ които се отражава цѣлото имъ пламенно желание, да видятъ своятъ народъ ризвитъ и напрѣднжлъ, да видятъ у него наука и просвѣщение. Надѣждитѣ и желанията имъ се испълнихѫ. Народътъ, който се намираше „въ темнота, безъ наука“, скоро се свѣсти, книгитѣ почнѫхѫ да излѣзватъ всѣка година по̀вече и по̀-вече, числото на училищата растѣше и редоветѣ на събуденитѣ Българе се умножавахѫ непрестанно. Въ 1844 година захванѫ да излѣзва даже и единъ български журналъ, поучителното „Любословие“, издавано отъ Константина Фотинова въ Смирна.

На̀ скоро слѣдъ това пораждa се на̀й-сетнѣ великата идея помежду нашитѣ еднородци — да си направятъ самички едно всенародно учреждение за по̀-систематично, по̀-правилно и за по̀-успѣшно распространение просвѣщението между народа̀ ни. Такъва една света идея, ведньжъ добрѣ съзната отъ нейнитѣ виновници, не е могла да не извика обмислование и върху нейното честито полагание въ дѣло. Обмисловали сѫ и нашитѣ труженици, какъ по̀-успѣшно да се постигне

съзнатата имъ света цѣль, т. е. надлежното пробуждание, развитие и просвѣщение на нашия милъ народъ.

Тѣ като напълно сѫ били увѣрени, че каквато и да е цѣль, особенно въ общественнитѣ работи, може да се постигне по̀-лесно и по̀-успѣшно само тогава, когато преди се обмисли добрѣ планътъ или пѫтятъ, по който ще се върви камъ цѣлта, и послѣ, когато за постигване на тази цѣль съдѣйствуватъ колкото е възможно по̀вече лица; така пълно убѣдени, казваме, нашитѣ родолюбци, — вѣрни послѣдователи на първитѣ велики наши труженици въ полето на народното свѣтяване: много пѫти сѫ правили опитвания да усрѣдоточѫтъ наедно по̀-вече умствени сили български, които, по единъ добрѣ обмисленъ планъ и при съдѣйствието на всичкитѣ ни еднородци, да се грижатъ и да работятъ за правилното и успѣшно разбуждание и просвѣщение на народътъ ни. Като на такива опитвания можемъ да укажемъ понѣ на тия, за извърпването на които имаме на рѫцѣ фактически доказателства.

На 1852 г. въ Петербургъ нашитѣ еднородци г. К. Петковичъ и отецъ Н. Стояновичъ, нинѣ прибиваѫщий въ Ловечъ митрополитъ Натанаилъ Охридский, и двамата родомъ отъ Веленко, бѣхѫ съставили проектъ за основание „Българска Матица“, нѣщо по примѣрътъ на Сърбитѣ и Чеситѣ съ тѣхнитѣ „Матици“, на което учреждение цѣлта е била — распространение просвѣщението между народа ни. Тоѭзи проектъ е подписанъ отъ него-

витѣ поменати съставители въ Петербургъ, на 8 Априлия 1852, отъ покойнiй Ивана Шопова въ Прага, на 13 Юнiй 1852, отъ Антона и Драгана Цанкови во Вѣна, на 6 Юлiй 1852; въ Цариградъ е подписанъ отъ Архимандрита Партения Атонско-Зографскiй, на 23 Февруарiй 1853, и въ Одеса отъ Николая Хр. Палаузова, на 12 Юнiй 1855. Отъ тукъ се види ясно, че трѣба много да се е ходило и работило за разпространение и усвоение на тоя прекрасна идея, изложена въ реченнiй проектъ, отъ който имаме вѣренъ преписъ. Защо не можá тогава да се осѫществи това общество, не се знае; може само да се предполага, че на това нáй-много ще да е побъркала кримската война, която се откри въ г. 1853 и се свърши презъ пролѣтта на г. 1856. Малко подирь свършването на кримската война, а именно въ края на г. 1857 и въ началото на 1858 година, подобно едно учреждение, подъ име „Българска Книжевна Община“ се състави въ Цариградъ отъ нѣколко наши отлични единородци, на което учреждение органътъ бѣхѫ „Българскыти Книжици“. Преписъ отъ уставътъ на тая Книжевна Община такожде имаме на рѫцѣ. И приспопаметнiй С. Раковскiй въ свой „Показалецъ“ (1859 въ Одесса) изказва мисъль за съставение на едно таково общество, и въ първитѣ бройове на своя вѣстникъ „Дунавскый Лебедъ“ (г. 1859—1861) вече излага планътъ си за това общество. За съставението на едно подобно учреждение работили сѫ доволно и нашитѣ единородци въ Браила, нáй-паче между

година 1857 и 1862, и основанието на вѣстникъ „Българска Пчела“ въ Браила г. 1863 бѣше слѣдствие на тѣхнитѣ родолюбиви и похвални усилия за благото на народа и милото ни отечество. Пòглавнитѣ ржководители на браилскитѣ Българе въ тѣхнитѣ тие благородни подвизи и начинания бѣхж покойний Д-ръ Иванъ Селеминский, г. М. Поповичъ, Георгий Петровичъ, г. Николай Ценовъ, братия Миновичъ, г. К. Поповичъ, братия П. П. Симови, братия Лазарови, и пр. Както въ Браила тъй и въ Букурещъ нѣкои Българе бѣхж захванжли въ г. 1861, и преди, да работятъ за съставение едно дружество съ цѣль — да спомага въ народното образование на драгото ни отечество. Въ челото на букурешкитѣ Българе бѣше учений нашъ еднородецъ, покойний Александръ Хаджи Россети, родомъ отъ Русе, който отъ Българетѣ първий състави и издаде на българский езикъ една харта на балканский полуостровъ въ Страсбургъ г. 1843; негови вѣрни послѣдователи и сътрудници бѣхж Д-ръ Г. Атанасовипъ, Д-ръ П. Протичъ, и родолюбивитѣ наши търговци Мустаковъ, А. Бакалуоглу, Хр. Георгиевъ, и др. Въ г. 1863 г. П. Каланджи бѣше съставилъ единъ проектъ за учреждение на общество съ истата цѣль — да разпространява просвѣщението между народътъ ни, но и тойзи проектъ си останж безъ всѣки послѣдствия.

Отъ всичкитѣ тие опитвания за съставение едно учреждение за разпространение просвѣщението между българский народъ само на цариградскитѣ Българе

опитванието се увѣнча съ една доста утѣшна сполука. Чрезъ това опитване на цариградскитѣ Българе се състави гореспоменжтата въ Цариградъ „Българска Книжевна Община“, която можá да удържи сжществованието си понѣ четири-петь години (1858—1862) и да прояви една похвална и много полезна за народа дѣятелность въ полето на българската наша нова, едвамъ възрождаема книжнина. Нейний органъ, „Българскы-ти Книжици“, поради обилното и избраното си съдържание, остави подирѣ си нáй-траенъ и нáй-почетенъ споменъ въ българското просвѣтено общество отъ всичкитѣ други досегашни наши повремѣнни списания, до появението — можемъ откровенно да кажемъ — на свѣтъ Пер. Списание на „Българското Книжовно Дружество“.

Тази „Българска Книжевна Община“ въ Цариградъ имá всичкитѣ данни, всичкитѣ възможни улеснения за да сжществува на дълго врѣме: тя се усжществи въ отечеството ни, и съ своята 4—5 годишна плодотворна дѣятелность принесе на народътъ ни не малко полза. За съжаление обаче и това толкова полезно учреждение не можá да се удържи и падиж, нáй-много поради нашата незрѣлость и всеобща неприготвеность за такива предприятия.

Отъ тѣзи нѣколко указания ние виждаме, че отколѣ врѣме, тъкмо отъ 30 година насамъ, сж се правили у насъ опитвания да се състави едно учреждение за разпространение просвѣщението между народътъ ни. Тия опитвания, както виждаме, не сж

могли да иматъ пъленъ успѣхъ, което обаче не трѣба никакъ да ни очудьва.

Знае се, че всѣко начало е мжчно; толкосъ по́-мжчно е началото въ общественитѣ работи, дѣто се изисква участието — както материялно така и нравственно — на мнозина, на всички, ако е възможно. Но много трудно е да се придобие това участие, а още по́-трудно е да му се даде единство въ направлението, особенно въ такива врѣмена, когато невѣжеството господствува още въ народътъ. Едно, че не може въ такива случаи напълно да се цѣни отъ всички или и отъ по́вечето важноста и голѣмото значение на подобнитѣ предприятия; а друго — трудноститѣ, които се срѣщатъ при осжществяване предприятията и които препятствуватъ на успѣхътъ имъ, земватъ се отъ лоша старна, даватъ поводъ за нападки, по нѣкогажъ твърдѣ несправедливи, върху дѣятелитѣ, и биватъ причини на това, че тѣзи дѣятели оставатъ не само усамотени въ такъва важна работа, но и на всѣка крачка срѣщатъ спънки голѣми. И сетненитѣ отъ всичко това не биватъ други освѣнъ, че подобни предприятия се прекжсватъ безъ врѣме, — както е станжло това съ гореспоменжтитѣ нѣколко общи наши предприятия.

Но добрата, истинната идея никога не умира. Рано или кжсно тя ще се появи пакъ, ще възкръсне, за да възтържествува. Така станж и съ идеята за учреждение на едно дружество съ цѣль — да разпространява провѣщението между народътъ. Преди-

нитѣ опитвания за таково нѣщо не имахѫ успѣхъ, та и самитѣ такива учреждения не можихѫ да траѭтъ у насъ дълго врѣме и прекратихѫ сѫществованието си; но идеята за едно подобно учреждение останѫ въ сърцата на всичкитѣ наши родолюбци, и останѫ не за да заглъхне, а ми да узрѣе още по-добрѣ. И наистинѫ, не се минѫ много врѣме, и тая идея възкръснѫ вече по-зрѣла и, отъ помногома пригърнѫта, възкръснѫ и се усѫществи въ „Българското Книжовно Дружество“.

Истинѫ, че и подирь устрояванието на това дружество трѣбаше много трудъ и безпокойства, трѣбаше доста врѣме за тичене на горѣ на долу; трѣбаше извънредно въодушевение и пълна вѣра въ истинноста и възвишенноста на идеята за това дружество; трѣбаше голѣмо самоотвърження отъ виновницитѣ и разпространителитѣ на тази идея, за да могѫтъ тѣхнитѣ убѣждявания, прикавания и съгласявания да намѣрятъ съ тоя начинъ надлеженъ отзивъ и съчувствие помежду нашитѣ еднородци за усѫществяванието на тази идея. Но труженицитѣ въ това дѣло винѫги сѫ признавали, че ако и да сѫ срѣщали голѣми спънки, срѣщали сѫ обаче и голѣмо съчувствие въ мнозина камъ самата идея и голѣмо желание за нейното усѫществение; та ако се е искало отъ тѣхъ извънредно самоотвержение, тѣ сѫ намѣрвали обаче и за то и насърчвание и подържка. Това показва, че хубавата тая идея е била съзнана вече и усвоена отъ мнозина, а главнитѣ спънки и мѫчнотии сѫ били само въ способътъ за

нейното усѫществение. Но и въ това отношение благоразумието надви, и нашій народъ бѣ честитъ да се сдобие съ „Българското Книжовно Дружество“ презъ есента въ 1869 год. Почти цѣли двѣ години непрекѫснѫто и съ всестранно обмислюване трѣбаше да се дѣйствува, за да се усѫществи това дружество. Именно въ начало на г. 1867 породила се е мисалта за съставение на това Дружество въ умоветѣ на неговиѣ първоначинатели въ Прага, които на слѣдуѫщата 1868 година, като придобихѫ достойни сътрудници и послѣдователи за полагането въ дѣло на тая мисъль, пристѫпихѫ да дѣйствуватъ, тъй да кажемъ, вече явно за постигание на тая цѣль посрѣдъ своитѣ по-отлични и заможни еднородци, които по него врѣме живѣяхѫ изключително вънъ отъ България и най-много които живѣяхѫ во Ромѫния и въ руска Бесарабия.

Сега оставаше само да се постигне между тие наши загранични еднородци едно обще съгласие за способътъ, по който да се усѫществи най-добрѣ тази идея. За по-лесно постигвание това желаемо общо съгласие, слѣдъ дълги придумвания устни и писмени между наши общини, особенно между общинитѣ ни въ Букурестъ, Браила, Галацъ, Болградъ, Кишиневъ, Одеса, и пр., обнародвахѫ се предварително два проекта за бѫдѫщій уставъ на дружество и се преканихѫ всичкитѣ наши еднородци, интересующи се за дѣлото, добрѣ да разгледатъ издаденитѣ вече проекти, да направятъ на всѣки пунктъ, дѣто трѣба, своитѣ бѣлѣжки, които и да представятъ на едно

главно събрание, съставено по възможности отъ вѣщи лица въ такива работи, и упълномощено да изработи, на основание на реченнитѣ проекти, единъ надлеженъ уставъ и, най-сетнѣ, да даде окончателна нареда на дружеството. Въ сѫщето врѣме записа се доброволно отъ разни лица едно количество до 200.000 франка за капиталъ на дружеството, отъ дохода на който капиталъ имаше да се посрѣщатъ разноскитѣ на дружеството. Предположеното главно събрание, което имаше да изработи скончателно устава на дружеството, по общо одобрение, откри се на 25 септемврия 1869 въ Галацъ, отъ дѣто на другий день, поради нѣкои непредвидени причини, се премѣсти въ Браила, и тамъ всѣки день, до края на поменѫтий мѣсецъ, държà редовно засѣданията си, дордѣто свърши благополучно задачата си.

И тъй, на 1 октомврий 1869 год. „Българското Книжовно Дружество“ биде съставено и открито въ Браила.

Напитѣ просвѣтени единородци знаѭтъ всички отъ устава на дружеството, каква нареда се даде на това дружество, работенето на което отъ самото начало бѣ придружено съ най-голѣми спънки: подробната му история, която тъкмимъ да изложиме по-нататъкъ, е пълна съ такива случаи, каквото и цѣлата история на българското народно възраждание, съ неочаквани спънки и тръгливи затруднения. Тукъ нищо не помагаше освѣнъ извънредно търпѣние, постоянство и посилно дѣйствие отъ всички оние господа, въ рѫцѣтѣ на които се повѣри управлението

и дѣлата на дружеството. Цѣлта на това дружество преимущественно бѣше, отъ една страна обработване на нашиѝ езикъ, на нашата история, както и изучваването на цѣлото ни отечество въ сѣко отношение, отъ друга страна общото просвѣщение на народа. Единъ журналъ, издаванъ въ мѣсечни книжки, както и отдѣлни сборници съ научни и други отъ народнитѣ наши умотворения разни материали, печатани въ неопредѣлени срокове, бѣхѫ опредѣлени за органи на дружеството, което имаше да основе сѫщо и една библиотека и единъ музеѝ. Но отъ като се откри Дружество, минѫхѫ се цѣли нѣколко мѣсеца, дордѣто се внесохѫ въ касата му малко парични срѣдства, за да може да посрѣщне понѣ наѝ-потрѣбнитѣ си разноски. По тази главна причина, дружеството начене едвамъ камъ края на 1870 г. да издава своето „Периодическо Списание", отъ което въ шесть години можà да обнародва всичко дванаѝсеть книжки.

При всичкитѣ неприязнени обстоятелства и други всѣкакви спънки срѣщу правилниѝ вървежъ и успѣхъ на дружеството, които спънки се пораждахѫ преимущественно въ самото наше тогавашно общество, дружеството, за радость и честъ на българскиѝ народъ, успѣ да се удържи, като проявлявà своето сѫществование, колкото можеше, почти до кѫдѣ края на година 1876. До това врѣме отъ основанието си Дружеството, по краѝ гореспоменѫтитѣ 12 книжки на „Пер. Списание", то си състави една библиотека, състояща отъ два три хиляди разни

съчинения, повечето подарени, и положи, тъй да кажемъ, зародишътъ на своя музей съ по нѣколко сбирки отъ старобългарски и други рѫкописи, монети и отъ естествена предмѣти.

Дружеството, което бѣше назначено да бѫде едно общонародно предприятие и срѣдоточие на всичката българска учена и образована класа, имаше своето сѣдалище вънъ отъ предѣлитѣ на отечеството, и книгитѣ, издавани отъ него, макаръ че се четѣхѫ наврѣдъ съ радость и възхищение, можѣхѫ истинѫ, да си прокаратъ слободно минуване отъ Влашко въ България, но разпространението имъ на вѫтрѣ и посвѫду въ България, не можà да се постигне, както трѣбаше, защото дружеството въ тосъ случай биде злочесто и не сполучи искрени и ревностни посрѣдници вѫтрѣ въ България за разпространение на издаваемитѣ си книги. По поводъ на това, отъ рано бѣ породенъ въпросътъ за премѣстение на сѣдалището му отъ Браила въ самий Цариградъ. Работѝ се доста усилно за постигването на тази цѣль, и дѣлото бѣше успѣло до тамъ, щото само възстанието въ България (1876) и войната на слѣдуѫщата година, за освобождението на българский народъ, възпрѣхѫ усѫществението на тази мисъль. Въ сама Браила живѣяхѫ малцина дѣйствителни и спомогателни членове на дружеството; та и при годишнитѣ му главни събрания (обикновенно на 25 юлий) не се събирахѫ много отъ тие съучастници нито отъ спомагателнитѣ му членове, които обитавихѫ другадѣ; и много пѫти се случваше тъй малко членове

роди, които отъ колѣ се грижатъ толкова усердно за книжнината и науката си.

Щомъ се свърши войната, членоветѣ на „Бъл. Кн. Дружество“, по енергичното настояване и залѣгане на нѣкои отъ тѣхъ, събрахѫ се въ Браила на 28 Ноемврий 1878, и рѣшихѫ да премѣстятъ дружеството въ България, именно въ престолний градъ на България, и тамъ, безъ всѣко отлагание, да се подновѝ дѣятелноста на дружеството по сѫщата му программа и направление, подъ непосрѣдственний върховенъ надзоръ и рѫководство на г. М. Дринова, тогава управляѫщий министерството на народното просвѣщение въ България и предсѣдатель на дѣйствителнитѣ членове на дружеството. Архивата, библиотеката, археологическата сбирка и други принадлежности на дружеството тогава вече се пренесохѫ въ Срѣдецъ, и се турихѫ на хранение въ Народната библиотека.

Но подновението на дѣятелноста на дружеството, тосъ часъ, слѣдъ основанието на държавата ни, оказа се не тъй лесно осѫществимо и възможно, по причина на други грижи и залиси, които тогава пòвече интересовахѫ слабата и немногобройната българска интелигенция, и отъ които пòвечето имахѫ единъ съвсѣмъ естественъ изворъ въ ненадѣйното ни освобождение и въ множеството други насѫщни въпроси, свързани съ устройството на младото ни княжество. Едвамъ въ края на г. 1880 можà да се приспѫни камъ нуждитѣ приготовения за това подновение на дѣятелноста на дружеството, като сѫ-

щевремѣнно Народното събрание отреди и помощь отъ 12,000 лева за улеснение издаването на журнала на дружеството. Но и презъ слѣдующата 1881 година пакъ не можà да се поднови дѣятелноста на дружеството, по сѫщитѣ гореспоменѫти причини. Министерството на Народното просвѣщение само толкова можà отъ своя старна да направи за дружеството презъ изтекната година, че успѣ да му прибере всичкитѣ капитали, които бѣхѫ останѫли събрани на храненне въ Браила у г. Н. Ценова, бившій предсѣдатель на настоятелството на дружеството, и да ги положи на пазенне въ българската Народна банка. Тѣзи капитали, съ лихвитѣ си наедно, надминуватъ вече 50,000 лева.

Нàй-сетнѣ, на 4 Сентемврій м. г. слѣдъ обѣдъ дѣйствителнитѣ членове г. М. Дриновъ и г. В. Д. Стояновъ, и дописній членъ Дръ К. Пречекъ събрахѫ се въ помѣщението на министерството на просвѣщението и, предварително като обсѫдихѫ въпроса за подновението дѣятелноста на Дружеството, рѣшихѫ на вторій день да свикатъ събрание отъ всичкитѣ въ Срѣдецъ прибиваѫщи дѣйствителни и дописни членове на дружеството, за да се свърши още нòдобрѣ окончателното рѣшение на тойзи въпросъ. И тъй, отъ присѫтствуѫщитѣ въ Срѣдецъ членове на Дружеството 15 души, именно трима дѣйст. членове: М. Дриновъ, В. Д. Стояновъ и Т. Пѣевъ, и дванадесеть души допис. членове: Др. К. Пречекъ, В. Поповичъ, Т. Начовичъ, Н. Михаиловски, Д. Цанковъ, Т. Икономовъ, Т. Бурмовъ, Ив. Гюзелевъ, Хр. Сто-

яновъ, Др. П. Минчовичъ, П. Генчовъ, Ио. Ковачовъ, по прикана на министра на Народното просвѣщение, съгласно рѣшението на събранието на членоветѣ на Дружеството въ Браила отъ 28 Ноемврий 1878, събрахж се на 5 Сентемврия 1881 подпрь пладнѣ въ помѣщението на „българската Народна библотека", въ бившата турска Голѣма джамия, и тамъ, подъ предсѣдателството на М. Дринова, като обсждихж, колкото бѣше нужно, подложений въпросъ въ това първо литературно събрание въ новата българска столнина, рѣшихж всички еднодушно да се поднови вече дѣятелноста на „Бъл. Кн. Дружество" въ Срѣдецъ отъ новата 1882 година. Събранието упълномощи министра на Народното просвѣщение да опредѣли една петочленна комисия за приврѣменното управление на Дружеството до идѫщето му главно годишно събрание, което се предполага да стане въ края на идѫщий Юлий. Комисията съставляватъ дѣйствителнитѣ членове и нѣкои отъ по-вѣщитѣ и по-дѣятелнитѣ дописни членове, които постоянно се намѣрватъ въ Срѣдецъ; ако стане нужно, комисията може да уголѣми личния си съставъ още съ други нѣколко отъ дописнитѣ членове на Дружеството, въ Срѣдецъ прибиваѫщи. Главнитѣ пунктове на задачата на тази комисия сж тѣзи:

1. да изучи отъ всѣка старна състоянието на Дружеството, та да може да тури въ надлеженъ редъ всичкитѣ му работи, както: неговитѣ събрани и несъбрани капитали, архивата му, библиотеката му,

археологическата му сбирка и всичкитѣ му други негови принадлежности, съгласно съ досеганний му уставъ;

2. да се погрижи за издаванието отъ тази нова година на „Периодическото списание“ на дружеството, безъ никакво промѣнение въ досеганната му программа и направление;

3. да поднови сношенията на Дружеството съ познатитѣ до сега нему учени корпорации и съ други такива частна лица; да се погрижи да влѣзе то въ познайство и съ други нови подобни учреждения, особенно въ словѣнский ученъ миръ.

4. да се погрижи за умножение броя на дописнитѣ членове на Дружеството съ нови, прѣсни сили, като сътрудници за подновляемата му дѣятелность, съгласно съ уставътъ му;

5. да изработи проектъ за новъ уставъ на Дружеството въ сжщность по духътъ на досеганний му уставъ и съгласно съ новото положение на българский народъ, който, проектъ има да се подложи на разглеждание и одобрение въ гореспоменжтото иджще главно събрание на Дружеството; и

6. да се погрижи за разпространение списанията на Дружеството между народа.

Съ една дума, дордѣто се преустрои Дружеството въ иджщето си главно годишно събрание, тази комисия приврѣменно ще го управлява, ще му извършва всичкитѣ и материялни и нравственни дѣла, които подробно сж изложени въ рапорта отъ 13 Февруарий 1881 до министерството на Народното

просвѣщение отъ В. Д. Стоянова, тогава главенъ инспекторъ при сѫщото министерство.

Въ горепоменѫтото събрание, на 5 Септемврий 1881, дѣйствителнитѣ членове Дриновъ, Стояновъ и Пѣевъ съ съгласие на другаря си, четвъртий дѣйст. чл. епископъ Климентъ Браницкий, приехѫ господа Йокима Груева, Марка Балабанова, Ив. Ев. Гешова, Ив. Вазова, М. Сарафова, Ив. Салабашова, Златарски, В. Василева, Хр. Данова за дописни членове на „Бълг. Кн. Дружество", съгласно съ чл. 22 на устава му. По сѫщий начинъ, на 8 и на 10 Септемврий 1881 приехѫ се за дописни членове на Дружеството още слѣднитѣ господа: Варненский и Преславский митрополитъ, Високопреосвященний Симеонъ, Ив. Касабовъ, Христо Павловъ, Червенский и Доростолский митрополитъ, Високопреосвященний Григорий, Др. Д. Молловъ, Др. К. Стояновъ, Др. Д. Грековъ, Софийский митрополитъ, Високопреосвященний Мелетий, П. Оджаковъ, С. Бобчовъ, Г. Кирковъ. С. Вацовъ, Др. Мирковичъ (въ Сливенъ), С. Радуловъ, С. Доброплодний, Дръ С. Чомаковъ, Н. Геровъ, Дръ Г. Атанасовичъ, Ив. Найденовъ, Дръ П. Протичъ, Д. Храповъ, Г. Тишовъ, Дръ Йор. Брадель, Вл. Н. Палаузовъ.

Прочее работата — за подновение дѣятелноста на „Бълг. Кн. Дружество" — е свършена и не търпи нó-вече отлагание. Съ настоящитѣ страници ний днесъ вече начеваме съ радостно сърце съставението и издаванието на новитѣ книжки на „Периодическото Списание" на дружеството. На всѣки два

мѣсеца ще излѣзя по една книжка, състоящa най-малко отъ десеть печатни коли. Названието, голѣмината и годишната цѣна на книжкитѣ остават сѫщитѣ както бѣхѫ отпреди. Колкото се отнася до книгата, печата и въобще до вънкашната уреда на книжкитѣ, ще гледаме да бѫдѫтъ сега, колкото е възможно, по-хубави и по-съвършенни отъ колкото бѣхѫ преди, когато се лишавахме отъ тия улеснения, които днесъ имаме, слава Богу, въ достаточенъ размѣръ.

А колкото за самото съдържание на новитѣ книжки, ний и за напредь ще се рѫководимъ въ сѫщность по досегашната программа и направление на дружеството, а само ще гледаме отъ сега на татъкъ да бѫде съдържанието имъ, колкото е възможно, по-разнообразно и по-богато даже отъ съдържанието на предишнитѣ книжки, които е издало до сега дружеството. Българский народъ вече желае да чете, да се просвѣщава, да се запознае самъ съ себе-си и съ другитѣ работи на свѣта. А наша длъжность е да улеснимъ народътъ си и да му отворимъ пѫтя камъ образованието и науката.

„Пер. Списание“ на дружеството, по съдържанието си, има двойна задача. Преди всичко, то ще съдържа материалъ за общенародното поучение, спрѣчь разнрави за всичкитѣ занимателни и хубави нѣща, които ги има по свѣта и отъ които българский читатель ще може да извлича полза и насърчание за себе-си. Въ тоизи кржгъ влизатъ особенно популарни статии по всичкитѣ науки, искуства, и

за всички въпроси, които се относятъ до познаването на природата и на самаго човѣка.

Другата задача на „Пер. Списание“ е чисто наша, чисто българска. „Бъл. Кн. Дружество“ и списанията му трѣба да спомагжтъ народа ни камъ пълното му истинско самосъзнание, което е основа на народната самостоятелность и ржчителство за народната бждница. Тукъ полето е широко и жетва голѣма. Всестранното изучване и обработване на езика, събирване на народнитѣ устни паметници, на пѣснитѣ, приказкитѣ, пословицитѣ, гатанкитѣ, и пр. ще ни освѣтлятъ върху майчиния ни езикъ и ще ни представятъ хубоститѣ му, които до сега сж тъй малко познати, а още по́-малко оцѣнени. Минжлото на нашиий народъ, историята на българското племе, на българската политическа и културна история, представлява единъ огроменъ и почти неизчерпаемъ материалъ за по́-подробното ѝ освѣтление и по́-тънко издирване, пълно съ поучение и назидание за бждще. И въ сѣко друго отношение положението на народа ни трѣба да се изучи по́-точно и по́-научно, както: обичаитѣ му, характера му и начина на живота му по разнитѣ мѣстности въ отечеството — необходими нѣща, съставляжщи яка основа за едно добро и полезно законодателство. Сжщо трѣба да се изучи и икономическото състояние на страната, едно нѣщо, чрезъ което се издирватъ срѣдствата за народното убогатяване. Описания на разни части на отечеството ни, издирвания на географическитѣ му подробности, за рѣ—

китѣ и планинитѣ му и за всичкитѣ му природни свойства сѫ една отъ длъжноститѣ на народното самопознавание. Естественитѣ науки, издирвания върху гадинитѣ, растенията, рудитѣ и другитѣ минерали, както и върху климата на страната, отварятъ найй-широко поприще за младитѣ ни естествоиспитатели, защото по тия работи вече много се е писало за нашитѣ страни отъ чуждостранни пѫтници, а отъ насъ още нищо.

Тукъ считаме за неизлишно да забѣлѣжимъ пѫтемъ на нашитѣ еднородци, че нийй подъ името българско отечество или татковина разбираме всичкитѣ земи, които, и въ историческо и въ етнографическо отношение, принадлежатъ на българскиий народъ, и отъ които една голѣма часть съ пламенна молитва предъ Бога чакатъ всѣка минута своето пълно усвобождение и присъединение камъ свободна България, като се намѣрватъ днесъ за днесъ разпокѫсани подъ чуждата власть... Прочее нийй трѣба да изучваме всестранно както всичкиятъ си народъ така и цѣлото си отечество, като въ сѫщото врѣме се погрижимъ да придобиемъ достаточни познания и за сѫсѣдинтѣ намъ държави и народи, които само въ такъвъ случай не могѫтъ да бѫдѫтъ опасни за насъ, и всѣкога ще ни почитатъ и ще слушатъ нашийй комшийски гласъ.

По крайй всичко това, българската книжовность — въ найй-широкъ смисълъ на думата — ще намѣри приемъ на страницитѣ на „Периодическото Списание", като поезия, новела и романъ въ оригиналъ,

подражение или въ преводъ. Всѣка книжнина, особенно всѣка млада книжнина се нуждае отъ здрава критика, чрезъ която само е възможно да тръгне книжнината по пжтя камъ своето вине назначение. За това ще има и за напредъ въ „Пер. Списание“ особенъ отдѣлъ за серюзна критика, рецензии, въ които ще се излагатъ дѣлни разглеждания и оцѣнения на съчиненията, които излѣзватъ по насъ или които се пишатъ въ чужбина за нашитѣ работи. Врѣме е вече да почне да се чува и на Българетѣ гласътъ и мнѣнието за чуждистраннитѣ произведения, въ които се говори за народа или отечеството ни.

За дневнитѣ жизненни въпроси на страната, по правото, народната икономия, училишното устройство, м. др. п., „Пер. Списание“ е готово да приема серюзни, вразумително написани и добрѣ обмислени статии, подписани отъ съчинителитѣ имъ. Дневната политика съ страститѣ ѝ съвършенно се изключва отъ „Пер. Списание“.

На кжсо да кажемъ, „Периодическето Списание“ на дружеството има отворени страницитѣ си за обнародване разправи върху всичкитѣ жизненни въпроси, които се отнасятъ до минжлото, настоящето и бждщето на нашій народъ и отечество.

„Бъл. Кн. Дружество“ сжществува и вече подновява своята дѣятелность посредъ свободна България. Обстоятелствата му сж благоприятни. Имаме си вече онова, което нашитѣ дѣди и прадѣди сънувахж и което не имъ бѣше сждено да го видятъ —

народната самостоятелность и свободата на умственото развитие. Възпоминанията на древната ни история и славата на старата ни книжовность сѫ ясни свѣтила, които ни посочватъ пѫтьтъ и за бѫдѫщето, и които могѫтъ да насърчатъ новото свободно поколѣние камъ възвишенна духовна дѣятелность. А, за радость на всица ни, силно и всеобщо е вече чувството и желанието у насъ да се сдобнемъ съ книжовно развитие, съ народно образование, да стѫпимъ въ храмоветѣ на наукитѣ и на истинското всеобщо просвѣщение, отъ дѣто само произтича трайна и най-вѣрна доброчестина за народитѣ и за человѣчеството на свѣта. Освѣнъ това, наший народъ, при всичкитѣ тегнила, които е прекаралъ до нинѣ отъ врѣмето на поробването си, сега въ найновата епоха на сѫществованието си, когато се чака да покаже той предъ свѣтъ природната своя сила и достоинство, снабденъ е вече съ по нѣщо умствени сили, съ доста любители и читатели на научни и книжовни произведения, числото на които отъ сега натакъкъ, безъ всѣко съмнѣние, ще се умножава все по-вече и по-вече. Всичкитѣ условия прочее сѫ дадени, изисква се само истинско присърце камъ работа и въодушевено прилѣжание, необходими нѣща, които несъмнѣно водятъ най-добрѣ камъ възвишенната цѣль.

Ний Българетѣ, които вече сме честити да се радваме съ пълна свобода, каквито работи и да правимъ, каквито преимущества и да имаме случайно на тосъ часъ въ рѫцѣтѣ си; каквито обществени

и държавни неучебни учреждения и да въздигаме за своето държавно благоустройство и за народното си укрѣпване: ний никога не ще можемъ да бждемъ честити нито нравствено нито материално, никога не ще имаме порядочно управление, нито добри сждилища, нито отлично народно войнство съ пълна храбрость и доблесть, нито тъй благочестиво народно духовенство, каквото трѣба да има всѣкога нашиї народъ, именно таково духовенство, което да се отличава съ образование, смирение и съ примѣрна любовь камъ народа и отечеството; нито пъкъ ще можемъ, казваме, материално понѣ да се убогатяваме, ако преди всичко не си наредимъ училищата, каквито сж намъ нужни и полезни, ако не се сдобнемъ постепенно съ порядочна своя книжнина, ако не почнемъ да се просвѣщаваме правилно и систематично за да придобиемъ истинна наука и образование, защото безъ народно образоваание, безъ истинска наука и просвѣщение нѣма никаква доброчестина, нѣма нищо добро за никой народъ на свѣта. Това като е така, нѣма съмнѣние, че „Бъл. Кн. Дружество", като назначението и задачата му е да разпространява наука и просвѣщение между народа и да съдѣйствува за въздигване и убогатяване на българската книжнина, тò ще може въ туй отношение нàй-много и нàй-добрѣ да спомага на народътъ.

Българетѣ, като се сдобихж вече, макаръ отъ части, съ народна и политическа независимость, споредъ географическото си положение на балканский

полуостровъ, както особенно и споредъ душевнитѣ си дарби, повикани сѫ изново отъ историята като народъ да завзематъ съ врѣме едно отъ почетнитѣ мѣста между най-честитѣ исторически народи на свѣта, и колкото по-вече, по-скоро и по-правилно се разпространява науката и образованието между тѣхъ, толкова по-вѣрно и по-лесно ще могѫтъ да постигнѫтъ това свое ново историческо назначение.

Заради това, ний сме напълно увѣрени, че „Бълг. Кн. Дружество", като срѣдоточие на книжовната и научната дѣятелность на българский народъ, ще се посрѣщне изново, при подновената му работа, съ пълно всеобщо съчувствие и съ искренно доброжелание отъ всичкитѣ наши еднородци по всѫду, и че то, спомогнѫто така отъ всички, ще може скоро да съдѣйствува за процъвтяване на българската книжнина въ нововъзродената българска държава, и на сѫдѣ вечъ ще се прочуе и българската наука.

Срѣдецъ, на Сурваки 1882.

Отъ редакцията.

БЪЛГАРСКИЙ ЦАРЬ СРАЦИМИРЪ ВИДИНСКИЙ.

Завоеванието на България отъ Турцитѣ и участьта, която е постигнала послѣднитѣ държавни дѣйци на старото българско царство, при голѣмата оскждность на съврѣменни извѣстия до сега още принадлежатъ къмъ найтъмнитѣ въпроси на българската история. Даже за послѣднитѣ български царие, синове на цара Іоанна Александра, спрѣчь за цара Іоанна Шишмана Търновскій и цара Іоанна Срацимира Видинскій до днесь още не е напълно обяснено, какъвъ е билъ краятъ на живота имъ. За Шишмана найблизкия свидѣтель, Нѣмецъ Шилтбергеръ, който е участвувалъ въ сражението при Никополь въ 1396 год. между Венгритѣ и Турцитѣ, приказва, че се поминалъ въ тъмницата. А турскитѣ лѣтописци говорятъ, че това е станало въ Пловдивъ, та нѣмаме причини да се съмнѣваме върху истинностьта на това свѣдѣние, толкова повече, защото въ врѣме на първитѣ войни, които Турцитѣ водихж срѣщу Българетѣ и Сърбитѣ, Пловдивъ е билъ сѣдалище на върховнитѣ турски войводи въ европейскитѣ страни, на тжй нареченитѣ румелийски беглербегове, които относлѣ се преносохж въ Срѣдецъ. Но самия фактъ за мѣстото, кждѣто е умрѣлъ Шишманъ, безъ подробности не ни задоволява още, като не обяснява всичко, което искаме да знаеме.

За другия отъ послѣднитѣ български владѣтели, за цара Срацимира, до сега нищо не се знаеше, какво е станало напослѣдъкъ съ него. Но историческитѣ изслѣдвания още не сж исчерпали всичко, което може да се намѣри. Случайно бѣхме честити да издримъ и за неговата сжд-

бина едно непознато до сега вѣрно и даже съвремѣнно свѣдѣние, което съ настоящитѣ редове искаме да изнесемъ на видѣло. Преди да пристжпимъ къмъ самия въпросъ, ще поговоримъ нѣщо върху държавата и царуването на Срацимира[1]), както и върху приключенията въ България кждѣ края на 14. столѣтие въобще.

Найнапрѣдъ трѣба да разгледаме, какви сж биле границитѣ на Срацимировото царство. Тие граници лесно ще се изнамѣратъ, защото сжществуваxж до началото на нашето столѣтие като граници на Видинский санджакъ. Това не е чудно нѣщо. Турцитѣ, когато сж завоевали Балканский полуостровъ, намѣрили сж го разкжсанъ на едно множество малки държавици. Найнапрѣдъ сж наложили данъкъ на християнскитѣ господари на тие държавици; послѣ сж отмахнали тие господари и турили свои управители Турци, безъ да промѣняватъ обаче много въ старитѣ между на тие бивши държави а сега санджаци. Още въ 16. столѣтие сж се споменавали много отъ турскитѣ провинции съ имената на нѣкогашнитѣ имъ християнски владѣтели: земя на цара Шишмана, на деспота Константина (Куманово, Кратово, Кюстендилъ), „земя херцегова“ или сегашната Херцеговина и пр. Заради това границитѣ на старитѣ турски санджаци, както сж биле преди административнитѣ реформи на нашето столѣтие и преди танзимата, сж много важни за изучение на срѣдовѣковната география.

Въ Видинский санджакъ влизали сж споредъ описанието на турский географъ Хаджи Халфа († 1658) въ съчинението му, наречено „Румелия и Босна“, слѣдующитѣ градове: Видинъ, Фетисламъ (Кладово), Есферликъ (нинѣ развалини Свърлигъ близу до Княжевацъ въ Сърбия), Есферликъ Баняси (нинѣшната Свърлишка Баня) и Гегердзин-

[1]) Сърбскитѣ и влашкитѣ лѣтописи пишжтъ името му Срацимиръ, гърцкитѣ монети Στρεκτζιμήρης и върху самитѣ му монети чете се Срацимиръ. Формата Срашимиръ е ископана въ по́новитѣ врѣмена.

ликъ (?) въ дунавскитѣ Желѣзни Врата[1]). Слѣдователно санджакътъ е обнемалъ сегашното Видинско окржжие, цѣлата область на рѣката Тимокъ и Неготинската Крайна чакъ до дунавскитѣ проходи при Оршова. Джибра-Паланка, Рахово и Вратца споредъ сжщия Хаджи Халфа спадали сж вече въ Никополския санджакъ, та ще видиме, че и въ Срацимировото врѣме въ 1396 год. Рахово е било вънъ отъ неговото царство. А за подраздѣленията на санджакътъ има една бѣлѣжка въ старитѣ турски закони, че той се раздѣлявалъ на слѣдующитѣ седъмъ нахии: Видинъ, Загорие (може би Бѣлоградчишко), Гирония (?), Чърна Рѣка (въ Зайчарско), Фетъ Исламъ (Кладово), Баня, Исферликъ[2]). Тѣзи граници сж сжществували безъ промѣнѣние до самото сърбско възстание[3]).

Че тие граници на Видинско сж сжщитѣ, както сж биле въ врѣме на турското завоевание, види се отъ слѣдующитѣ двѣ свѣдѣния. Константинъ Философъ отъ „Костенецъ", Българинъ види се отъ Кюстендилъ, приказва въ своето животописание на сърбский деспотъ Стефанъ Лазаревичъ, съчинено въ 1431 год., че въ тѣзи врѣмена градоветѣ Свърлигъ и Соколница (при сегашната Свърлишка Баня) сж биле български, а градоветѣ Болванъ (сега развалини при Алексинацъ) и Липовацъ (върху Озрѣнъ-планина) сж биле сърбски, тжй щото границата се намираше въ проходъть, който води отъ Алексинацъ кждѣ Свърлишката Баня и Княжевацъ[4]). Другото свѣдѣние се намира въ единъ хрисовулъ, издаденъ отъ сжщий деспотъ Стефанъ Лазаревичъ въ 1391 год. за потвърждение на дароветѣ, които баща му, славний князъ Лазаръ, бѣше

[1]) Hadschi Chalfa, Rumeli und Bosna, нѣм. преводъ отъ Hammer. Wien 1812 стр. 47.

[2]) Hammer, Osmanische Staatsverfassung I. 320.

[3]) Миличевичъ, Кнежевина Србија стр. 820, 868, 939, 1013. По врѣмето на Пасваноглу и понапрѣдъ Крайна, Чърна рѣка, кнежинитѣ Тимочка и Свърлишка и нахия Банска сж принадлежали на Видинъ.

[4]) Житие Стефана Лазаревича, печатано въ сърбский Гласникъ, томъ 42, стр. 307.

направилъ на влашкитѣ монастири Водица и Тисмена, що се намиратъ при подножието на Карпатитѣ къмъ сѣверъ отъ Туръ-Северинъ. Селата „въ области царьства ми", които се споменватъ въ тая грамота като притежание на ония мънастири, лежатъ всичкитѣ покрай рѣката Пекъ, въ предѣла около Майданпекъ въ Пожаревачкото окржжие: Крушевица, Баричь, Бикинь, Попиква и други. А че това е било пограничний предѣлъ на сърбската държава съ Венгрия и България, вижда се отъ слѣдующитѣ думи на хрисовула: „Аще кто побѣгне отъ земле царьства ми оу *угрьскои земли* или оу *бльгарскои,* или мои чьловѣкь или моего властелина, прѣбывь тамо три лѣта или двѣ или едино, и въсхощеть възвратити се оу прѣдреченнаа села црьковнаа, свободьнь да есть да прѣидеть"[1]).

Други единъ нòновъ свидѣтель чужденецъ, който въ 16. столѣтие е пѫтувалъ като търговецъ по България и живѣлъ особенно въ Пловдивъ, та е могълъ да чуе много нѣща по предание, Дубровчанинъ Яковъ Лукаричъ, приказва, че Видинъ и Подунавие е било на Срацимира, и Враца, София, Златица и Търново на Шишмана[2]). По черковното раздѣление, което е сѫщо тъй важно както и политическото, Врачанската епископия (и съ Рахово) въ миналото столѣтие принадлежала не подъ Видинската митрополия, а подъ Търновската.

Оттатъкъ Дунава срѣщу земитѣ на Срацимира простираше се тъй нареченото *Сѣверинско банство,* една часть на венгерското кралевство. Нинѣшната Мала Валахия, между Дунава, Карпатитѣ и рѣката Олта, бѣше отъ около 1233 год. завзета отъ Венгритѣ и остана подъ тѣхната власть, съ чести прекѫсвания, чакъ до началото на 16. вѣкъ. Венгерския *банъ* сѣдѣше въ градъ *Сѣверинъ,* днескашний Туръ-Северинъ. Отъ сѫщитѣ врѣмена и отъ венгерскитѣ кральове

[1]) Издадена отъ Hajden, Archiva istorica Romaniei, I. 1. 17.

[2]) Giacomo Luccari, Copioso ristretto degli annali di Rausa, Venezia 1605 стр. 53.

ликъ (?) въ дунавскитѣ Желѣзни Врата[1]). Слѣдователно санджакътъ е обнемалъ сегашното Видинско окржжие, цѣлата область на рѣката Тимокъ и Неготинската Крайна чакъ до дунавскитѣ проходи при Оршова. Джибра-Паланка, Рахово и Вратца споредъ сжщия Хаджи Халфа спадали сж вече въ Никополския санджакъ, та ще видиме, че и въ Срацимировото врѣме въ 1396 год. Рахово е било вънъ отъ неговото царство. А за подраздѣленията на санджакътъ има една бѣлѣжка въ старитѣ турски закони, че той се раздѣлявалъ на слѣдующитѣ седъмъ нахии: Видинъ, Загорие (може би Бѣлоградчишко), Гирония (?), Чърна Рѣка (въ Зайчарско), Фетъ Исламъ (Кладово), Баня, Исферликъ[2]). Тѣзи граници сж сжществували безъ промѣнѣние до самото сърбско възстание[3]).

Че тие граници на Видинско сж сжщитѣ, както сж биле въ врѣме на турското завоевание, види се отъ слѣдующитѣ двѣ свѣдѣния. Константинъ Философъ отъ „Костенецъ", Българинъ види се отъ Кюстендилъ, приказва въ своето животописание на сърбский деспотъ Стефанъ Лазаревичъ, съчинено въ 1431 год., че въ тѣзи врѣмена градоветѣ Свърлигъ и Соколница (при сегашната Свърлишка Баня) сж биле български, а градоветѣ Болванъ (сега развалини при Алексинацъ) и Липовацъ (върху Озрѣнъ-планина) сж биле сърбски, тжй щото границата се намираше въ проходътъ, който води отъ Алексинацъ кждѣ Свърлишката Баня и Княжевацъ[4]). Другото свѣдѣние се намира въ единъ хрисовулъ, издаденъ отъ сжщий деспотъ Стефанъ Лазаревичъ въ 1391 год. за потвърждение на дароветѣ, които баща му, славний князъ Лазаръ, бѣше

[1]) Hadschi Chalfa, Rumeli und Bosna, нѣм. преводъ отъ Hammer. Wien 1812 стр. 47.

[2]) Hammer, Osmanische Staatsverfassung I. 320.

[3]) Миличевичъ, Кнежевина Србија стр. 820, 868, 939, 1013. По врѣмето на Пасвано-глу и по-напрѣдъ Крайна, Църна рѣка, кнежинитѣ Тимочка и Свърлишка и нахия Банска сж принадлежали на Видинъ.

[4]) Житие Стефана Лазаревича, печатано въ сърбский Гласникъ, томъ 42, стр. 307.

направилъ на влашкитѣ монастири Водица и Тисмена, що се намиратъ при подножието на Карпатитѣ къмъ сѣверъ отъ Турнъ-Северинъ. Селата „въ области царьства ми", които се споменватъ въ тая грамота като притежание на горе мънастири, лежатъ всичкитѣ покрай рѣката Пекъ, въ предѣла около Майданпекъ въ Пожаревачкото окржжие: Крушевица, Баричь, Бикинь, Пониква и други. А че това е било пограничний предѣлъ на сърбската държава съ Венгрия и България, вижда се отъ слѣдующитѣ думи на хрисовула: „Аще кто побѣгне отъ земле царьства ми оу *сурьской земли* или оу *бльгарской,* или мои чьловѣкь или моего властелина, прѣбывь тамо три лѣта или двѣ или едино, и въсхощеть възвратити се оу прѣдреченнаа села црьковнаа, свободьнь да есть да прѣидеть"[1]).

Други единъ новъ свидѣтель чужденецъ, който въ 16. столѣтие е пътувалъ като търговецъ по България и живѣлъ особенно въ Пловдивъ, та е могълъ да чуе много нѣща по предание, Дубровчанинъ Яковъ Лукаричъ, приказва, че Видинъ и Подунавие е било на Срацимира, и Вратца, София, Златица и Търново на Шишмана[2]). По черковното раздѣление, което е сѫщо тъй важно както и политическото, Врачанската епископия (и съ Рахово) въ миналото столѣтие принадлежала не подъ Видинската митрополия, а подъ Търновската.

Оттатъкъ Дунава срѣщу земитѣ на Срацимира простираше се тъй нареченото *Сѣверинско банство,* една часть на венгерското кралевство. Нинѣшната Мала Валахия, между Дунава, Карпатитѣ и рѣката Олта, бѣше отъ около 1233 год. завзета отъ Венгритѣ и остана подъ тѣхната власть, съ чести прекѫсвания, чакъ до началото на 16. вѣкъ. Венгерския *банъ* сѣдѣше въ градъ *Сѣверинъ,* днескашний Турнъ-Северинъ. Отъ сѫщитѣ врѣмена и отъ венгерскитѣ крльове

[1]) Издадена отъ Hajdeu, Archiva istorica Romaniei, I. 1. 17.

[2]) Giacomo Luccari, Copioso ristretto degli annali di Rausa, Venezia 1605 стр. 53.

носи името си нинѣшната *Крайова*, а не отъ българскитѣ царие, както мислятъ нѣкои, толкова повече, защото думата краль никога не е била въ употрѣбление у старитѣ Българе, а само у Сърбитѣ и у Венгритѣ: българскитѣ владѣтели се наричахж найнапрѣдъ князове а слѣдъ Симеона царие, а не кральове. Впрочемъ Власитѣ отъ источната, свободната часть на страната, на истокъ отъ рѣката Олта, които се управляваxж отъ войводи, сѣдящи въ градъ Тръговище, много пжти испжждахж Венгритѣ вънъ отъ банството, на пр. и въ Срацимировото врѣме 1368—1376. Отъ географическитѣ названия на тая страна сж любопитни имената на *Рышава* (сега Оршова) и *Желѣзна Врата* (дунавската Демиръ Капия), които се срѣщатъ въ една влашка грамота, издадена на старобългарскій езикъ въ 1424 год. отъ Данъ войвода. Въ сжщия паметникъ споменва се и „вама (митница) на *Калафатъ*“, която безъ съмнѣние ще да е сжществувала и 30 години попреди, когато отъ самна страна въ Видинъ се развиваxж още български хоржгви[1])

Отъ мѣстата, които се намираxж вжтрѣ въ Срацимировата земя, найважното е самата столица *Видинъ*. Тя е основана въ началото на срѣднитѣ вѣкове върху мѣстото на малкия римскій кастелъ Бонония. За основанието ѝ принасяxж се, както се види и днеска по надписитѣ въ града, множество дѣлани камънье отъ развалинитѣ на сжсѣдній голѣмъ римскій градъ Рациария (сега Арчаръ-Паланка). Старитѣ Българе наричахж градътъ **Бъдынъ**,[2]) Гърцитѣ го пишахж Βιδύνη, Венгритѣ въ своитѣ паметници го знаятъ като *Бодóнъ* а Ромжнитѣ още въ миналото столѣтие името му изговаряxж въ промѣнена форма като *Диу*[3]).

[1]) Hâjdeu, Archiva I. 1, 19.

[2]) Това име е направено отъ Бонония (Бъдинъ вмѣсто Бъниинъ) по сжщитѣ звукословни правила, по които Словѣнетѣ обърнахж Рома въ Римъ, и въ Далмация Нона въ Нинъ, Албона въ Лабинъ, Скардона въ Скрадинъ и пр.

[3]) Много пжти на пр. въ писания събрани отъ Papiu Ilarian, Tesauru de monumente istorice pentru Romania (Bucuresci 1863), на пр. още въ хроникята на Дионисия отъ год. 1813 (за Пасвана).

Градътъ найнапрѣдъ се споменва въ 1002 год., когато гръцкий царъ Василь II въ борбата си противъ българский царь Самуила го превзе слѣдъ осмимѣсечна обсада. Вече тогава Бдинъ бѣше сѣдалище на единъ владика и найважний градъ по цѣлото течение на Дунава отъ Бѣлградъ до Дръстеръ (Силистра). По врѣме на търновското царство ставахѫ около него чести столкновения между Българетѣ и сѫсѣднитѣ имъ отъ срѣща Венгри. Тогава сѣдѣхѫ въ Бдинъ войводи, които бѣхѫ токо-речи независими. Твърдѣ е вѣроятно, че българский деспотъ *Яковъ Светславъ* († около 1277) е ималъ срѣдоточието на властьта си въ предѣлитѣ на тази дунавска крѣпость, види се не безъ покровителството на Венгритѣ. Въ една венгерска грамота отъ год. 1271 той се споменва между приятелитѣ на венгерската корона като български царъ, „Svetislaus imperator Bulgarorum", безъ да се казва нѣщо за тогавашний нетинский царь Константинъ Асѣнъ, съ когото Венгритѣ имахѫ столкновения много неприятелски[1]). Това ще бѫде и *Яковъ царъ*, който се намира между царетѣ на 13. вѣкъ въ единъ поменикъ съ имената на българскитѣ владѣтели, запазенъ въ Погановский мънастиръ близу до Царибродъ въ Трънското окрѫжие. На самия край на 13. вѣкъ срѣща се „въ земли бльгарьсцѣи *кнезь* нѣкто глаголемыи *Шишьманъ*, живы въ градѣ рекомѣмь *Бьдини*, прѣдрьже окрьстьные страны и многы земле бльгарскые". Този Шишманъ, князъ Бдинский, войова съ сърбский краль Стефана Уроша II Милутина; найнапрѣдъ влѣзе въ сърбскитѣ страни чакъ близу до Печь (Ипекъ въ сегашний Призренский санджакъ), но послѣ кральтъ встѫпи въ Видинско, превзе и самия Бдинъ, гдѣто бѣше „дворъ" на княза Шишмана, и цѣлата му „область", та го принуди да побѣгне оттатъкъ Дунава. Но скоро Милутинъ и Шишманъ се помирихѫ и пакъ станахѫ приятели[2]).

[1]) Виждъ моята българска история, Одесското руско издание стр. 365.
[2]) Описва сърб архиепископъ Даниилъ († 1338), въ изданието на Даничича стр. 117.

Синътъ на тогови княза Шишмана, „деспотъ *Михаилъ*, господарь Бдински“, въскачи се, слѣдъ смъртьта на послѣдния отъ Тертеровци на царский прѣстолъ (1323) въ Търново и основа̀ послѣднята българска династия, която слѣдователно бѣше происхождениемъ отъ Видинъ. Този царь Михаилъ погинж слѣдъ седъмъ години (1330) въ едно сражение съ Сърбитѣ подъ града Земленъ, въ тѣсния проходъ на Струма, който се намира надъ селото Коньово, гдѣто се минава рѣката, когато се отива отъ Кюстендилъ за въ Радомиръ. Михаилъ е баща на цара Іоанна Александра и дядо на братията Шишмана и Срацимира.

Срѣдовѣковний Бдинъ бѣше, както всички тогавашни градове, единъ градецъ малъкъ и тѣсенъ, ограденъ съ стѣни и кули. Царский дворъ се намираше въ онова любопитно здание съ кули на жгловетѣ, което отъ далеко личи дору до днесъ, щомъ се приближавашъ по Дунава и което сега казватъ „Видини кули“[1]). Това здание и старата кула въ Рилский мънастиръ сж единственнитѣ до сега познати отъ срѣднитѣ вѣкове уцѣлели укрѣпления въ Княжеството. Другитѣ нововѣковни обкопи и военни сгради около Видинъ сж направили Австрийцитѣ въ 1689 години и въ послѣдньо врѣме Пасвантъ-Оглу († 1807).

За други мѣста въ Срацимировата държава нѣма много свѣдѣния. Въ нея влизаше малкий градецъ *Флорентини*, който се споменва между придунайскитѣ укрѣпени мѣста въ врѣме на похода на венгерский краль Владислава 144 год. и въ единъ миръ между Венгритѣ и Турцитѣ въ год. 1519, и който е единъ отъ тие рѣдки мѣста, които въ течение на тисѫщелѣтия не сж си промѣнили: името римски кастеллъ *Флорентияна*. Въ житието на св. Теодосия Търновский, съврѣменникъ на цара Срацимира, става дума за единъ мънастиръ св. Николая въ *Арчаръ*[2]). Едно край

[1]) Подробно описание съ планъ у Каница, Donau-Bulgarien I

[2]) Въ житието (въ Рилский панегирикъ отъ 1479 год.) написано на грьцки отъ патриарха Калиста и послѣ преведено на български. Преводачътъ изложи

любопитно мѣсто, което безъ съмнѣние се е намирало вжтрѣ въ границитѣ на Видинската държава, е *Чипровецъ* въ западния жгълъ на Берковишкото окржжие. Тамъ бѣхж рудници за желѣзо, сребро и злато, които се обработвахж отъ Саси, сирѣчь Нѣмци отъ Саксония, които поради тая опитность въ рудокопството бѣхж повикани найпрѣдъ въ Венгрия и отъ тамъ дойдохж и въ Босна, Сърбия и България. И Турцитѣ, когато завоевахж страната, потвърдихж на тие рудокопци въ Чипровецъ разни права съ единъ ферманъ, който се съхраняваше въ чипровецкитѣ латински черкви още въ 17. столѣтие[1]). Отъ старитѣ мѣста забѣлѣжителенъ е още развалината сега градецъ *Свърлигъ*, съграденъ токо-речи въ непристжпни планини надъ една дълбока провала, въ която тече Тимокъ недалеко до селото Нишевци въ Княжевачкото окржжие въ Сърбия. Свърлигъ се споменва вече 1020 г. между градоветѣ на Нишската епархия и на края на 12. столѣтие между градоветѣ, които сърбский великий жупанъ Неманя отнелъ отъ Гърцитѣ. Нѣма съмнѣние, че и *Бѣлоградчикъ* е билото твърдѣ старо, но въ немногобройнитѣ паметници на историята на тие предѣли не му се срѣща до сега името.

Знаеме сега, какво нѣщо е била държавата на Срацимира, та трѣба да споменемъ нѣщо и за политическитѣ ѝ дѣла. Да изложимъ всичкитѣ данни за царуването на Видинский царъ, не е задачата на сегашната ни статия; ще се задоволимъ да споменемъ само главнитѣ черте.

Срацимиръ е захванал да управлява Видинско още при баща му царь Александръ бѣше живъ; на пр. при Търновский черковний съборъ противъ Бого-

[1]) Погрѣшно така, като че този „монастиръ Арчаръ именуемий“ е билъ въ самия Видинъ.

Вижж историята ми стр. 517 и 594. За Чипровецъ единъ пжтъ ще по-подробно, особенно ако успѣжж да посѣтж самото мѣсто.

милитѣ споредъ житието на св. Теодосия Търновскій присѫтствували сѫ царъ Александръ и синоветѣ му Шишманъ и Асѣнь, а за отсѫтствующій найстаріи синъ Срацимиръ нищо не се казва. Познато е столкновението на Срацимира съ Венгритѣ въ 1365 год. и четирегодишното му робство въ единъ хърватски градъ. Послѣ това той живѣлъ въ неприятелски отношения съ брата си Шишмана и по тая причина, види се, отдѣлилъ се даже отъ българската черква и припозналъ надъ своето владѣние върховната духовна власть на цариградската гръцка патриаршия. Види се, че двамата братия сѫ се скарали за Срѣдецъ. Споредъ нѣкои актове, съхранени въ наметницитѣ на цариградската патриаршия, Срѣдецъ въ 1371 г. принадлежалъ на Срацимира, който може би преди малко го е присвоилъ; извѣстието казва, че патриархътъ и синодътъ въ Цариградъ даватъ на Видинскій митрополитъ право да държи и τὸ Τριάδιτζιν и тамъ да испълнява всичкитѣ архиерейски обязанности[1]). Но вече 1378 год. царъ Шишманъ е издалъ своятъ хрисовулъ за Рилскій мънастиръ пакъ въ Срѣдецъ, съ който хрисовулъ потвърждава старитѣ дарования, направени отъ „светопочившаго царѣ Асѣнѣ и Калимана царѣ, отъ всѣхъ цареи българскыихъ, прѣдѣдовъ и дѣдовъ и родителеи царства ми", единствената старобългарска грамота, която е уцѣлѣла въ първообразието си до днесь въ самата България: „и вьдахъ томоу монастирю царьства ми благообразное и въсенастоящее сие златопечатлѣнное слово, якоже приидоша людие монастирѣ того въ земѫ царьства ми въ *Срѣдецѣ*". Но вече подиръ четири години, въ 1382 год. Турцитѣ взехѫ Срѣдецъ и турихѫ край на всички тия братски препирни между тогавашнитѣ послѣдни български царе.

Истинския поводъ на тие размирици между царскитѣ братия не е познатъ, но любопитно е едно свѣдѣние за

[1]) Acta patriarchatus ed. Miklosich et Müller, I. 551.

тѣхъ отъ едно доста близко врѣме. Въ 1429 год. Дубровчане (Рагузане) проводихѫ едно посолство къмъ своя сѫсѣдъ, босенскій войвода Сандаль, и упѫтихѫ пратеницитѣ си да му напомнятъ, че Турцитѣ отъ сто години насамъ искусно сѣятъ несъгласие между господаритѣ на полуострова, че тъй сѫ направили въ Гръция, сѫщо и между *българскитѣ царие* (et così anno fatto tra li imperadori di Bulgaria), тъй и въ сърбската държава, и сега го правятъ вече между велможитѣ въ Босна[1]).

За вѫтрѣшното положение на Видинското царство не знаеме много. Найнапрѣдъ трѣба да се обърнемъ къмъ самото царско семейство. Съпруга на Срацимира бѣше Влахиня, дъщеря на влашкій войвода Александра и на войводкиня Клара. Въобще всичкитѣ български владѣтели на Видинската династия живѣхѫ въ тѣсни родственни и приятелски свързки съ влашкитѣ войводи отвѫдъ Дунава. Братъ на царицата бѣше влашкій войвода Иванъ Владиславъ, а сестра ѝ Анна бѣше съпруга на послѣдній сърбскій царь отъ рода на Неманичитѣ, Стефанъ Урошъ, синъ на царь Душана. Името на Видинската царица до сега не се е намѣрило, но знае се, че тя, както и майка ѝ Клара, бѣше благоприятна на усилията, които латинската черква полагаше за да си придобие пристѫпъ въ християнскитѣ държави на въстокъ[2]). За дѣцата на Срацимира знаеме, че е ималъ една щерка *Доротея*, която е била съпруга на славній босенскій банъ и послѣ краль Стефанъ Твърдко († 1391) и че е умрѣла вече преди 1382 год., и единъ синъ, младій царь Константинъ, за когото послѣ ще раскажеме по-подробно.

За черквата казахме, че Срацимиръ по свои политически съображения се билъ отдѣлилъ черковно отъ Търново и присъединилъ съ Византия. Видинскій митропо-

[1]) Упѫтване за Марина Гундулича и Георгия Гучетича отъ 2 май 1429, въ книга Lettere e Commissioni di Levante 1427—30 въ Дубр. архива.

[2]) Виждъ моята българска история стр. 428 бѣл. 34.

литъ се извадилъ въ 1381 год. отъ цариградскій патриярхъ, разбира се съ съгласието на Срацимира, защото ужъ той не билъ истински архиерей на тая черква и билъ отъ друга епархия та нѣмалъ никакво право да сѣди въ Видинъ. Истинската причина безъ съмнѣние е била тая, че той е билъ привърженикъ на търновскиятъ патриярхъ. На негово мѣсто цариградскій патриярхъ турилъ по предложение на цара Срацимира нѣкого си иеромонаха Касияна, но той около 1386 год. билъ обвиненъ за нѣкакво убийство и побѣгналъ та се скривалъ цѣли шестъ години. Напослѣдъкъ въ 1392 год. въ Септемврий мѣсецъ патриярхътъ, по предложение на царя Срацимира, назначилъ за митрополитъ иеромонаха Іоасафа, едного отъ послѣднитѣ старобългарски списатели, който, види се, е билъ отъ ученицитѣ на Евтимия, патриярха търновскаго. При този случай цариградскиятъ патриярхъ утвърждаваше, че Видинската митрополия отъ самото ѝ начало е принадлежала на гръцката патриаршия въ Цариградъ и че българската черква ужъ безъ право и насила си я била присвоила[1]).

Въ сравнение съ други старобългарски пари често се срѣщатъ сребърнитѣ монети на Срацимира съ български надписъ „Іѡанъ Срацимиръ благовѣрный царъ Българѡмъ". Върху тѣхъ царътъ е представенъ сѣдещицъ на престола. На главата му види се не полукржгла или зжбеста корона (старобългарскій „вѣнецъ" или погърчено „диадима") като на монетитѣ на Асѣновцитѣ, но една малка и низка шапка безъ бисерни нанизи. Въ ржката държи скиптръ, който горѣ свършва съ едно украшение въ видъ на лилия (кринъ), а не съ кръсть, както на другитѣ български монети. Въобще монетитѣ му сж направени повече по венециянскій а не по византийскій образецъ. Среброто Срацимиръ безъ съмнѣние е взималъ отъ рудницитѣ въ Чипоровци, защото друго мѣсто съ сребърни рудници въ царството му

[1]) Acta patriarchatus II 28, 161.

не е имало. Но самитѣ монети се ковахѫ, види се, въ Видинъ.

За търговията въ старий Бдинъ знаемъ толкова, че въ него врѣме градътъ се посѣщаваше отъ търговци Дубровчане, сърбски Словѣне или посърбени Италияци отъ града Дубровникъ (Рагуза) въ Далмация, който чакъ до 1806 год. сѫществуваше като особна република, подобно като Венеция и Генуа. Тѣ въ срѣднитѣ вѣкове търгуваха по цѣла Босна и Сърбия, особенно по рударскитѣ мѣста. По-надалечъ, по-навѫтрѣ въ България помалко сѫ ходили, макаръ че отколѣ бѣхѫ приятели съ българскитѣ царе, като имахѫ хрисовули отъ царя Іоана Асѣна II и отъ Михаила Асѣна. Въ 1376 г. споменва се единъ дубровнишки търговецъ въ София, която послѣ въ по̀старитѣ турски врѣмена бѣ станала единъ центръ за търговията на Дубровчанетѣ въ полуострова[1]). И въ Видинъ дохождахѫ търговци Дубровчане и имаха тамъ даже едно по̀голѣмо поселение вече когато Венгритѣ въ 1365 г. взехѫ Видинъ. За тѣхнитѣ сношения съ Срацимира имаме едно свѣдѣние, че въ 1390 год. дубровнишкий болѣринъ Никола Гучетичъ (италиянски Гоце) е пращалъ четири товара зейтинъ на „Бдинския царъ" (imperatori Bidini). Както ще видиме послѣ, още въ самата година, когато падна Видинското царство, въ града сѫществуваше една колония отъ дубровнишки търговци[2]).

Въ 1393 год. на 17 Юлий Турцитѣ привзехѫ Търново и завоеваха царството на Шишмана. Срацимиръ стана непосрѣдственний сѫсѣдъ на турското царство, макаръ че по̀рано вече сигурно е билъ и той падналъ подъ върховната власть на Турцитѣ.

[1]) Basilius de Basello „in Sophya", Lett. e Commissioni di Levante 1359—80 f. 105 въ дубр. архива.

[2]) Ser Nicolao de Goçe in dicto minori consilio facta fuit gracia quod de primo oleo adueniente in Ragusio possit trahere de Ragusio salmas IV olej pro mittendo illa imperatori Bidinj. Заключение на дубровнишкий „малкий съвѣтъ" отъ 11 окт. 1390 (Libri Reformationum 1390—92). Вижъ стр. 48.

Слѣдующитѣ години бидохж пълни съ преврати и вълнения. Вече идящето лѣто царъ Баязитъ мина Дунавъ, да покори и влашкий войвода Іоанна Мирча, който види се въ врѣмето на завоеванието на търновското царство съ дѣйствията си е произвикалъ неприятелството на Турцитѣ. Съ Баязита ходихж, макаръ че не на драго сърце, подвластнитѣ му християнски господари, сърбский деспотъ Стефанъ Лазаревичъ, Марко краль, синъ на сърбский краль Вукашинъ и владѣтель на градъ Прилѣпъ, и Константинъ, господарь на Велбуждъ (Кюстендилъ), Кратово и Щипъ[1]). На 10 Октомврий 1394 год. Мирча съ своитѣ Власи посрѣщнж голѣмата неприятелска войска на едно мѣсто, което се казваше словѣнски „на Ровинахъ", срѣдъ лжговетѣ, шумацитѣ и блатата, които тогава испълнявахж влашката равнина, и тамъ разби турската войска, тъй щото Баязитъ биде принуденъ да сключи миръ съ него. Въ тая битка, споредъ свѣдѣнията на съврѣменницитѣ, погинжлъ е исторический Кралевичъ Марко, когото Сърбитѣ и Българетѣ толкозъ въспѣватъ въ народната си поезия, и другаря му Константинъ.

Отъ слѣдующата година (1395) имаме едно крайне любопитно съврѣменно съчинение, единъ отъ трудоветѣ на старата българска черковна литература, който за насъ още е пѐваженъ заради това, че е писанъ въ самий Видинъ. Този трудъ е „похвалное слово" за св. Филотея, „съписано кур Іоасафомъ митрополитомъ бдинскимъ", сирѣчь отъ сѫщий Іоасафъ, който въ 1392 год. е станалъ духовенъ пастиръ на Срацимировото царство. Това съчинение се е съхранило въ нѣколко ржкописи, но до сега не е още печатано. Намѣрихме го и въ голѣмия панегирикъ на Рилский мънастиръ, преписанъ въ 1479 год. отъ диякона Владислава въ Богородичинъ мънастиръ, който бѣше въ „подкрилието" на Чърна Гора (Карадагъ близу до Скопие), въ

[1]) Вижъ българската ми история стр. 432 — 436, 458.

„прѣдѣлѣ Жеглиговьсцѣмъ“, сирѣчь въ областьта на града Жеглигово, развалинитѣ на който се намиратъ и до днесь край днескашното Куманово.

Мощитѣ на св. Филотея бѣхѫ една отъ трофеитѣ, които царъ Калоянъ (1196—1207) донесе въ Търново въ врѣме на своитѣ побѣдоносни походи по Тракия и по брѣговетѣ на Бѣлото море, и лежехѫ „въ прѣименитѣмь храмѣ прѣчистые богородице и царьсцѣмь градѣ Трънновѣ“. Този храмъ на св. Богородица въ старото Търново не се споменва другадѣ и мисля, че надали му се знае сега мѣстото. Отъ тамъ вдигнѫхѫ тие мощи, когато Търново се превзе отъ Турцитѣ, и пренесохѫ ги въ Видинъ.

За тие събития Іоасафъ приказва нѣкои много драгоцѣнни подробности. Споредъ него въ год. 6902, индиктъ 3[1]) случи се „нашьствие велико Агарѣньское“ и конечното разрушение на Търново и на околнитѣ градове. Жалостьта си за тая страшна и скърбна злочестина изражава съ многоцвѣтнитѣ думи на пророка Еремия, и послѣ споменва за участьта на патриярха Евтимия: **тогда архіеренство изъ гражданства изгонимо бываше. оумиленѣ въ моукы же и обльганіа мнѡгѡобразно издаваеми. и ѡ бѣды! и патріарьшьскомоу заточенію бывшоу ради благочьстіа. свѣтилоу ономоу свѣтилѡмь и христоподобномоу ѡбразоу. егда ѡть прѣмнѡгыхь слыша се: оуніе (подобрѣ) оубо бѣ сльнцоу оугасноути. нежели Євдоміевоу езыкоу оумлъкноути! милоую (съжалѣвамъ) те. ѡ цьркви. милоую те напрасного того разореніа! къ тебѣ глаголю трънновскые славы. ꙗкова ѡть какокыхь бысть**“[2]). Краката на нечистивитѣ вхождахѫ въ „светаа светыихь“ и злочеститѣ жители нѣмахѫ кѫдѣ да се помолятъ Богу въ храмоветѣ и кой да ги утѣши

[1]) Тази година, сирѣчь отъ 1 Септ. 1393 до 1 Септ. 1394 не се срѣща съ свѣдѣнието на рускитѣ лѣтописи (1393) и на сърбскитѣ (6901— 1393, 17 Юлий) за годината, кога падна Търново. Освѣнъ това, индиктъ 3 споредъ хронополическитѣ правила пада чакъ на год. 1 Септ. 1394 до 1 Септ. 1395. Тукъ, можеби, има погрѣшка у преписовачитѣ.

[2]) Правописанието на ржкописа е сърбско, безъ ѫ; отъ ероветѣ употрѣбява ѥ и ь; а се срѣщѫ само въ нѣкои коренни слогове.

носи името си нинѣшната *Крайова*, а не отъ българскитѣ царие, както мислятъ нѣкои, толкова повече, защото думата краль никога не е била въ употрѣбление у старитѣ Българе, а само у Сърбитѣ и у Венгритѣ: българскитѣ владѣтели се наричахѫ найнапрѣдъ князове а слѣдъ Симеона царие, а не кральове. Впрочемъ Власитѣ отъ источната, свободната часть на страната, на истокъ отъ рѣката Олта, които се управляваха отъ войводи, сѣдящи въ градъ Тръговище, много пѫти испѫждахѫ Венгритѣ вънъ отъ банството, на пр. и въ Срацимировото врѣме 1368—1376. Отъ географическитѣ названия на тая страна сѫ любопитни имената на *Ръшава* (сега Оршова) и *Желѣзна Врата* (дунавската Демиръ Капия), които се срѣщатъ въ една влашка грамота, издадена на старобългарскій езикъ въ 1424 год. отъ Данъ войвода. Въ сѫщия паметникъ споменва се и „вама (митница) на *Калафатъ*“, която безъ съмнѣние ще да е сѫществувала и 30 години по̀преди, когато отъ самна страна въ Видинъ се развиваха ощe български хорѫгви[1])

Отъ мѣстата, които се намирахѫ вѫтрѣ въ Срацимировата земя, найважното е самата столица *Видинъ*. Тя е основана въ началото на срѣднитѣ вѣкове върху мѣстото на малкия римскій кастелъ Бонония. За основанието ѝ принасяхѫ се, както се види и днеска по надписитѣ въ града, множество дѣлани камъне отъ развалинитѣ на сѫсѣдній голѣмъ римскій градъ Рациария (сега Арчаръ-Паланка). Старитѣ Българе наричахѫ градътъ Бъдынъ,[2]) Гърцитѣ го пишахѫ Βιδύνη, Венгритѣ въ своитѣ паметници го знаятъ като *Бодо̀нъ* а Ромѫнитѣ още въ миналото столѣтие името му изговаряхѫ въ промѣнена форма като *Диу*[3]).

[1]) Hâjdeu, Archiva I. 1, 19.

[2]) Това име е направено отъ Бонония (Бъдинъ вмѣсто Бъниинъ) по сѫщитѣ звукословни правила, по които Словѣнетѣ обърнахѫ Рома въ Римъ, и въ Далмация Нона въ Нинъ, Албона въ Лабинъ, Скардона въ Скрадинъ и пр.

[3]) Много пѫти на пр. въ писания събрани отъ Papiu Ilarian, Tesauru de monumente istorice pentru Romania (Bucuresci 1863), на пр. още въ хроника̀та на Дионисия отъ год. 1813 (за Пасвана).

Градътъ найнапрѣдъ се споменва въ 1002 год., когато гръцкий царъ Василь II въ борбата си противъ българскій царъ Самуила го превзе слѣдъ осмимѣсечна обсада. Вече тогава Бдинъ бѣше сѣдалище на единъ владика и найважний градъ по цѣлото течение на Дунава отъ Бѣлградъ до Дръстеръ (Силистра). По врѣме на търновското царство ставахж около него чести столкновения между Българетѣ и сжсѣднитѣ имъ отъ срѣща Венгри. Тогава сѣдѣхж въ Бдинъ войводи, които бѣхж токо-речи независими. Твърдѣ е вѣроятно, че българскій деспотъ *Яковъ Светславъ* († около 1277) е ималъ срѣдоточието на властьта си въ предѣлитѣ на тази дунавска крѣпость, види се не безъ покровителството на Венгритѣ. Въ една венгерска грамота отъ год. 1271 той се споменва между приятелитѣ на венгерската корона като български царъ, „Svetislaus imperator Bulgarorum", безъ да се казва нѣщо за тогавашний истинский царь Константинъ Асѣнъ, съ когото Венгритѣ имахж столкновения много неприятелски[1]). Това ще бжде и *Яковъ царъ*, който се намира между царистѣ на 13. вѣкъ въ единъ поменикъ съ имената на българскитѣ владѣтели, запазенъ въ Погановский мънастиръ близу до Царибродъ въ Трънското окржжие. На самия край на 13. вѣкъ срѣща се „въ земли бльгарьсцѣи *кнезь* нѣкто глаголемый *Шишьманъ*, живы въ градѣ рекомѣмь *Бьдини*, прѣдрьже окрьстьные страны и многы земле бльгарскые". Този Шишманъ, князъ Бдинский, войовà съ сърбский краль Стефана Уроша II Милутина; найнапрѣдъ влѣзе въ сърбскитѣ страни чакъ близу до Печь (Ипекъ въ сегашний Призренский санджакъ), но послѣ кральтъ встжпи въ Видинско, превзе и самия Бдинъ, гдѣто бѣше „дворъ" на княза Шишмана, и цѣлата му „область", та го принуди да побѣгне оттатъкъ Дунава. Но скоро Милутинъ и Шишманъ се помирихж и пàкъ станахж приятели[2]).

[1]) Виждъ моята българска история, Одесското руско издание стр. 365.

[2]) Описва сърб архиепископъ Даниилъ († 1338), въ изданието на Даничича стр. 117.

Синътъ на тогози княза Шишмана, „деспотъ *Михаилъ*, господарь Бдински“, въскачи се, слѣдъ смъртьта на послѣдния отъ Тертеровци на царский прѣстолъ (1323) въ Търново и основà послѣдната българска династия, която слѣдователно бѣше происхождениемъ отъ Видинъ. Този царь Михаилъ погинж слѣдъ седъмъ години (1330) въ едно сражение съ Сърбитѣ подъ града Землѣнъ, въ тѣсния проходъ на Струма, който се намира надъ селото Коньово, гдѣто се минава рѣката, когато се отива отъ Кюстендилъ за въ Радомиръ. Михаилъ е баща на цара Іоанна Александра и дядо на братията Шишмана и Срацимира.

Срѣдовѣковний Бдинъ бѣше, както всички тогавашни градове, единъ градецъ малъкъ и тѣсенъ, ограденъ съ стѣни и кули. Царский дворъ се намираше въ онова любопитно здание съ кули на жгловетѣ, което отъ далеко личи дору до днесъ, щомъ се приближавашъ по Дунава и което сега казватъ „Видини кули“[1]). Това здание и старата кула въ Рилский мънастиръ сж единственнитѣ до сега познати отъ срѣднитѣ вѣкове уцѣлели укрѣпления въ Княжеството. Другитѣ нововѣковни обкопи и военни сгради около Видинъ сж направили Австрийцитѣ въ 1689 година и въ послѣдньо врѣме Пасвантъ-Оглу († 1807).

За други мѣста въ Срацимировата държава нѣма много свѣдѣния. Въ нея влизаше малкий градецъ *Флорентинъ*, който се споменва между придунайскитѣ укрѣпени мѣста въ врѣме на похода на венгерский краль Владислава 1444 год. и въ единъ миръ между Венгритѣ и Турцитѣ въ год. 1519, и който е единъ отъ тие рѣдки мѣста, които въ течение на тисѫщелѣтия не сж си промѣнили: името римский кастелъ *Флорентияна*. Въ житието на св. Теодосия Търновский, съврѣменникъ на цара Срацимира, става дума за единъ мънастиръ св. Николая въ *Арчаръ*[2]). Едно крайне

[1]) Подробно описание съ планъ у Капица, Donau-Bulgarien I

[2]) Въ житието (въ Рилский панегирикъ отъ 1479 год.) написано на гръцки отъ патриарха Калиста и послѣ преведено на български. Преводачътъ изложилъ

любопитно мѣсто, което безъ съмнѣние се е намирало вжтрѣ въ границитѣ на Видинската държава, е *Чипровецъ* въ западния жгълъ на Берковишкото окржжие. Тамъ бѣхж рудници за желѣзо, сребро и злато, които се обработвахж отъ Саси, сирѣчь Нѣмци отъ Саксония, които поради своята опитность въ рудокопството бѣхж повикани найнапрѣдъ въ Венгрия и отъ тамъ дойдохж и въ Босна, Сърбия и България. И Турцитѣ, когато завоевахж страната, потвърдихж на тие рудокопци въ Чипровецъ разни права съ единъ ферманъ, който се съхраняваше въ чипровецкитѣ латински черкви още въ 17. столѣтие[1]). Отъ другитѣ мѣста забѣлѣжителенъ е още развалення сега градецъ *Свърлигъ*, съграденъ токо-речи въ непристжпни стръмнини надъ една дълбока провала, въ която тече Тимокъ, недалеко до селото Нишевци въ Княжевачкото окржжие въ Сърбия. Свърлигъ се споменва вече 1020 г. между мѣстата на Нишската епархия и на края на 12. столѣтие между градоветѣ, които сърбский великий жупанъ Неманя е отнелъ отъ Гърцитѣ. Нѣма съмнѣние, че и *Бѣлоградчикъ* е мѣсто твърдѣ старо, но въ немногобройнитѣ паметници за историята на тие предѣли не му се срѣща до сега името.

Знаеме сега, какво нѣщо е била държавата на Срацимира та трѣба да споменемъ нѣщо и за политическитѣ ѝ сждбини. Да изложимъ всичкитѣ данни за царуването на този Видинский царь, не е задачата на сегашната ни статия, но ще се задоволимъ да споменемъ само главнитѣ фактове.

Срацимиръ е захванаалъ да управлява Видинско още догдѣто баща му царь Александръ бѣше живъ; на пр. 1360 при Търновский черковний съборъ противъ Бого-

работата погрѣшно такъ, като че този „монастиръ Арчаръ именуемий" е билъ въ самия градъ Видинъ.

[1]) Вижъ историята ми стр. 517 и 594. За Чипровецъ единъ пжтъ ще поговорѝ по-обширно, особенно ако успѣж да посѣтж самото мѣсто.

нава по сухо, и вече вънъ отъ границитѣ на Срацимировата страна стигнжла предъ други единъ градъ, който Бусико̀ нарига *Рако* (бахово). Единъ голѣмъ и далбокъ одкопъ окржжавалъ крѣпостьта му. При всичкото ю нащтво на турския гарнизонъ Сигмундовитѣ войници привзели моста, който водеше къмъ вратата, и се въскачили на лѣствици възъ стѣнитѣ. Православнитѣ християне, които били вжтрѣ въ града, предадохж се, и всичкитѣ Турци паднахж въ ржцѣтѣ на Сигмунда, и той заповѣдалъ да ги посѣкжтъ сичкитѣ. Слѣдъ това превзе се и Никополь, слѣдъ дълга шестнайстидневна борба. Между тѣмъ пристигва царь Баязитъ презъ Търново до самия Никополь и тамъ на 28 Септемврий 1396 съвършенно разби и съкруши християнската войска, тъй щото мнозина се удавихж въ Дунава и само малцина успѣхж да побѣгнжтъ. Самъ краль Сигмундъ неможа̀ да се спаси другояче, освѣнъ да се вози на единъ корабъ до устието на Дунава и отъ тамъ въ Цариградъ, отъ гдѣто се върна по морето около цѣлий Балканский полуостровъ на̀къ въ Венгрия.

Какво е станало слѣдъ тая катастрофа съ царя Срацимира, до сега бѣше съвсѣмъ тъмно. Сърбскитѣ лѣтописи забѣлѣзватъ съвсѣмъ на̀кжсо: „Въ тожде лѣто (сирѣчь 6906 — 1398) царь Баязитъ извѣдѣ цара Срацимира одъ Бдына“[1]). Отецъ Паисий въ историята си, съчинена въ 1762 год. пише, че Срацимиръ побѣгнжлъ въ Влашко и тамъ починжлъ; тъй се чете поне въ единъ ржкописъ на Паисиевата хроника, преписанъ въ 1771 год. въ Самоковъ, който се съхранява сега въ Рилский монастиръ. Покойний профессоръ Брунъ въ Одесса мислѣше на „господина Ивана отъ Будемъ“ (Herr Hanns von Bodem), когото Шилтбергеръ помни между тия заробени християнски велможе, на които Баязитъ е харизалъ живота слѣдъ битката при Никополь, и тълкуваше, че то е билъ царъ Іоанъ Срацимиръ отъ

[1]) Шафарикъ, Památky jihoslovanského písemnictví стр. 74.

Бдинъ. Това негово мнѣние е помѣстено и въ руския преводъ на моята българска история, направенъ отъ проф. Бруна и Владимира Н. Палаузова.

Като прегледвахъ ржкописитѣ на Рилский мънастирь, бѣхъ честитъ да намѣрж едно свѣдѣние, което обяснява сждбината на послѣдний българский царь. Въ вторий панегирикъ, писанъ въ самий Рилский мънастирь 1483 год., срѣщнжхъ единъ исторический паметникъ, който до сега не бѣше издаденъ и познатъ, и който е още пòдрагоцѣненъ, защото съчинителътъ му е съврѣменникъ, сжщо като поменжтия митрополитъ Іоасафъ. Този паметникъ е единъ разказъ върху пренесението на тѣлото на св. Петка, съчиненъ отъ познатия списатель Григорий Цамблакъ, родомъ Търновченинъ, който слѣдъ падението на България, е живѣлъ въ Сърбия и Влашко и умрѣлъ найподирѣ въ 1419 год. въ Русия.

Отъ този разказъ научаваме се много нѣща. Цамблакъ потвърждава, че завоеванието на България и на Търново се е случило ненадѣйно противъ очакванията на цара Шишмана, и че самъ царъ Баязитъ лично превзелъ Търново, укрѣплено съ планински стръмнини и голѣми стѣни. Слѣдъ превзиманието на града, Баязитъ дава заповѣдъ, всичкитѣ драгоцѣнни работи да се принесжтъ предъ негово лице и между тѣхъ и богато украшенитѣ ковчези съ тѣлата на светиитѣ. Мощитѣ на св. Петка, която едно врѣме великия царъ Іоанъ Асѣнъ (1218—1241) е билъ пренесълъ тържественно въ Търново отъ градецътъ Епиватъ, що лежеше при брѣга на Бѣлото море между Силиврия и Бюкь-Чекмедже близу до Цариградъ (днеска едно рибарско селце Пивадосъ), сега испроси царъ Срацимиръ и ги пренесе въ Видинъ. Скоро врѣме слѣдъ това Венгерский краль превзе Видинъ, но на Никополь срѣщнж го царъ Баязитъ и разби войскитѣ му. Послѣ побѣдата Баязитъ се упжти предъ Видинъ. Срацимиръ повѣрва на нѣкои лъжовни

обѣщания, че нищо нѣма да му стане, и безъ страхъ излѣзе предъ побѣдоносний султанъ, но Баязитъ не го помилва, а повелѣ да го вържатъ и проводи го заробенъ въ Брусса. Заедно прибра и всичкитѣ богатства на Срацимира и на градъ Видинъ и взе ги съ себе си, между тѣхъ и мощитѣ на св. Петка. Послѣ се случи, че сърбската кнегиня „съпроужница приснопоминаемаго и светаго кнеза Лазара" съ синоветѣ си деспота Стефана и Вълка и съ вдовицата на деспота Углѣша, монахиня Евтимия, дойдохѫ при цара Баязита и испросихѫ мощитѣ на св. Петка, та ги пренесохѫ въ Сърбия. За смъртьта на Срацимира Цамблакъ не казва нищо, но нѣма съмнѣние, че той отъ Брусса не е излѣзналъ по̀вече а че тамъ е намѣрилъ и краятъ на живота си.

Съ това извѣстие потвърждава се онова сърбско извѣстие, какъ „царъ Баязитъ изведе царя Срацимира отъ Бдина", само че се обясняватъ подробноститѣ и се опредѣлява врѣмето — сѫщата година есента, когато се случи битката при Никополь (1396). Потвърждава се сѫщо и едно мѣсто въ животописанието на сърбский деспотъ Стефана Лазаревича отъ Константина Философа, гдѣто приказва, какъ единъ пѫть царь Баязитъ предупреждавалъ деспота Стефана предъ Венгритѣ: „Кто же ли изъ владичьствовавшихь, и Оугромь главоу прѣклонь, свое господство постиже? и вьспоменоувь по имени *бльгарскыихь цареи* и прочихь". Баязитъ напомнювалъ на Стефана сѫдбината на Срацимира, който бѣше се поддалъ на Сигмунда[1]).

Ето самия разказъ на Цамблака, до кѫдѣто се отнася до нашата работа[2]):

Таже по минѡгыихь сихь лѣтѣхь царю оубѡ блъгарскомоу ненадѣющоу се, людемь же въсѣмь мироующимь и благочъстію

---

[1]) Изд. въ въ Гласникъ томъ 42, стр. 268.

[2]) Въ правописанието на подлинникътъ.

растѣщоу ради молитвь прѣподобнъые сеіе матере боурю въздвижеть и метежь непостоаньнь иже шть начала съмиренїа ратникь. Цдо варварскаго на славнѣишїи онь градь вьшроужаеть, иже и пришьдь въсе оубѡ бльгарьскые прѣдѣлъі ꙗкоже гнѣздо оудрьжа, на чюднъіи же градь пришьдь недооумнѣваашеѣ къ прїетїю. Мѣста оубѡ твръдость зре, ꙗкоже и іесть стръмнинами горь и хльмѡвь высокъінхь затворено и стѣнами великъіми оукрѣпліено, шть въноутрь же прѣподобнъые многочъстнъіми мощьми трьгоубо оутвръжено и ꙗко воина непобѣдима сїе посрѣдѣ имоущїимь, иже тамо жителіемь. И по сихь оубѡ вещеи бездѣльнь хотѣаше възвратити се варьварь. Къ стѣнамь же шть чести что аще и възмогль би. къ крѣпости же прѣподобные не инако оуспѣль би, развѣ ꙗкоже сѣно къ шгню. Нъ слышить и ть подобно Мѡусеоу же и Іеремїн, шво оубѡ: немоли се о людехь сихь, шво же: изъіди изь града сего, молитвъі бѡ твое ꙗко стѣна мѣдна соуть къ възбраніенїю гнѣва моегѡ. И тако шть горькъые пѡвѣстн грѣхоу прѣвъзьшъдшоу въ роукоу бъість авїе, иже никогда же сїе помоучити мнещомоу се. Таже что аще оубо подробноу вашеи любви иже тогда творимаа прѣдставлю писанїемь! Бѣмь извѣстно къ печали и слъзамь низведоу вась. Нъ ради тръжьства дьню аще и пользноу шбаче рыданїю оумлъчахѡмь пѡвѣсть, о светѣи же намь слово. Ꙗко оубѡ въса, ꙗже въ градѣ чъстнаа прѣдь лицемь приносима бѣхоу царевѣмь, принесено бъість и въсечьстное прѣподобнъые тѣло, шбнажено оубо шть мнѡгоцѣннъіхь одѣанїи, малъіми же нѣкъіми и худъіми ѡдеждами одѣано. Сїе испрошь иже на Истрѣ рѣцѣ Бдиньскъіимь градѡмь царствоуеи царь, тамо къ свои штьпоущаеть, идеже и прѣбъість врѣме немнѡго. Таже Бъгърскомоу кралю и съ иже подь нимь силами Доунавь рѣкоу прѣшгъдшоу и Бдиньскъіи градь прѣемшоу и въ Никополи бывшоу Бизантїю ѡставль варварскъіи начелникь (люто бѡ сїа бораше тогда) и на Бъгри велика скорость въороужаеть се. И съраженїю бывшоу сихь оубѡ до конца побѣждаеть, въ рѣцѣ же оудавити се творить мнѡжаишои чести воинства. И тако свѣтлъіми побѣдами красоуе се Исмаилитинь на Бдиньскъіи приходнть градь и

цара оубѡ къ нѥмоу изъшъдша, небоѥща се за ихъ же ради къ нѣмоу послань бѣше обѣщаннъıи, свезана того въ Проусїискъıи градь ѡтьпоущаеть, имѣнїа же его, вьсако числа вънишьша соуща, възьмь и та въ своа ѡтьпоущаеть.

За Срацимирова сина, за младия царъ *Константина* знаемъ, че той при падението на Видинското царство забѣгнжлъ въ Сърбия и тамъ живѣлъ още 26 години при двора на деспота Стефана като ближенъ неговъ приятелъ, и че се е поминжлъ въ Бѣлградъ на 16 Септемврий 1422[1]). Константинъ не е пропуснжлъ случай да се опита за възобновението на бащиното си царство и на старата християнска свобода. Слѣдъ катастрофата при Ангора (1402), гдѣто татарский Тимуръ ханъ разби султанъ Баязита и него самого улови, турското царство се потръсе и много се разклати съ междоусобнитѣ борби на Баязитовитѣ синове, на Сулеймана, Муса (прочутия въ сърбскитѣ и българскитѣ народни пѣсни Муса Кеседжия) и Мохаммеда I. Тогава, около 1405, споредъ Константина Философа „и гради бльгарсции отступили бѣхоу сыньми цареи бльгарскыихь“, види се тия градове, които бѣхж близу до сърбската граница, въ Срацимировото царство. Но Баязитовъ синъ Сулейманъ дойде съ войскитѣ си „и пришьдь на Тѣмьско, ратию взеть е“ (взе ги, сирѣчь градоветѣ, въ борбата[2]). Работата е станжла въ долината на рѣка Тѣмска, която извира въ Берковската Стара планина, минава презъ долини, наречени Горни и Долни Високъ и подъ Пиротъ се съединява съ Нишава.

Извѣстието говори въ множественно число, за синове на българскитѣ царие, сирѣчь тѣ бѣхж пòвече отъ единъ. За Константина нѣма никакво съмнѣние, че е взималъ участие въ тия опитвания за въстание въ България; а другарътъ му неможеше да бжде другий освѣнъ *Фружинъ*, синъ

[1]) Вижъ бълг. история стр. 461.

[2]) Гласникъ т. 42 стр. 292. Вижъ бълг. история стр. 463.

на Шишмана царя и братовчедъ на Константина. Този Фружинъ е една любопитна личность, сѫщо като другия пóтколѣшенъ Фружинъ (Προυσιανός) синъ на послѣдний царь на старото Охридско царство, на Іоана Владислава, който слѣдъ смъртьта на баща си юнашки се е защищавалъ (1018) срѣщу войскитѣ на гръцкий царъ Василя II по височинитѣ на Томоръ планина, близу до Арбанашский Бѣлградъ (Бератъ). Наистина е чудно, че синоветѣ на послѣднитѣ царие на Охридското и на Търновското българско царство се случихѫ съ сѫщото име и то съ едно рѣдко име. Впрочемъ въ втората половина на четърнайсто столѣтие, въ врѣме на Іоанна Александра и Іоанна Шишмана, опазва се въ България едно повръщание къмъ старината, едно подновение на историческитѣ традиции и на самата стара книжевность. Този духъ на врѣмето е билъ причина, защо въ царската фамилия слѣдъ четири столѣтия пàкъ се повтори такова едно старо наименование.

Фружинъ, синъ на Шишмана царя, не се е потурчилъ като брата си Александра, който станѫ и паша въ Анатолия, но до смъртьта си е останѫлъ вѣренъ поборникъ на християнството срѣщу Турцитѣ. Той живѣлъ дълго врѣме при краля Сигмунда, който го и щедро награждавалъ за храбрость, показана въ честити и злочести войни на Венгритѣ срѣщу Турцитѣ и други неприятели. За неговата политическа дѣятелностъ на Балканский полуостровъ намѣрихъ едно извѣстие и въ дубровнишкитѣ архиви. Въ 1435 год. той е ходилъ (magnificus dominus Fruzin) като пратеникъ на краля Сигмунда въ Дубровникъ, види се вече възрастенъ и почти старецъ, тамъ биде приетъ отъ Дубровчанетѣ съ прилични почести и отъ тамъ отива за въ Албания, да влѣзе въ споразумѣние съ албанскитѣ християнски велможи, които тогава усърдно воювахѫ срѣщу Турцитѣ. Но за това ще поговориме другъ пѫтъ. Въ всѣки

случай, синоветѣ на послѣднитѣ български царие сѫ се потрудили да поправятъ до нѣйдѣ си онова, което бащитѣ имъ сѫ развалили съ несъгласие и равнодушие, и да неоставятъ послѣднята старобългарска династия да се загуби въ тъмнина съ едно недобро име.

Др. Конст. Иречекъ.

ЧЕРТИ ОТЪ МЕТЕОРОЛОГИЯТА.*)

Отъ какъ се е появилъ человѣкъ на земята, осѣщалъ се е винаги подчиненъ, право или косвенно, подъ влиянието на физическитѣ явления. Като е търпѣлъ отъ тѣхъ сѣкакви незгоди, той е търсилъ не само да се заслони отъ тѣхъ въ своето жилище, но се е мѫчилъ въ сѫщото врѣме и да распознава тѣзи явления, презъ разнитѣ годишни врѣмена. Защото отъ тѣзи промѣнения зависи плодородието или неплодородието на земята, първобитнитѣ народи гледали съ особенно уважение и почитание къмъ ония лица, които успѣли до нѣйдѣ да узнаятъ нѣкои физически явления, по нѣкои други бѣлѣзи въ нихъ.

Първитѣ жреци и законодавци, биле сѫ въ старо врѣме и първитѣ метеоролози. Дири отъ тѣхното учение, примѣсено съ чудни суевѣрия, намираме въ химнитѣ на Орфея[1]) и поемитѣ на Омира[2]), Исиода[3]), Виргилия[4]) и други. Ипократъ[5]) и Аристотель[6](, до колкото се знае до сега, първи почнахѫ да изучватъ въздушнитѣ явления, съ помощь

*) Тъзи статия съставена е по Jamin-a, Foissac-a, Maury-a, Zurcher-a и други.

[1]) Баснословна личность, която олицетворява най-древната школа на гръцкото пѣснотворство.

[2]) Най-великия гръцки поетъ; тоже баснословна личность.

[3]) Единъ отъ старитѣ поети въ Гръция.

[4]) Живѣлъ между г. 70—19 пр. Хр., славенъ римски поетъ: „princeps poëtarum".

[5]) Живѣлъ отъ 460 до 361. год. пр. хр., единъ отъ първитѣ гръцки медици.

[6]) Роденъ въ Стагира (Македония) год. 384. Най-знаменития гръцки философъ; писалъ е по сичкитѣ клонове на человѣшкитѣ познания; неговитѣ дѣла сѫ жива енциклопедия на древноста. Като учитель на Александра Великий, спровеждалъ го е въ походитѣ му по Азия и събралъ безцѣненъ материялъ по естественната история. Умрѣлъ год. 332. пр. Христа.

на точни опити. Тѣ първи турихѫ начало на позитивната метеорология. По тѣхний пѫть вървѣхѫ отъ послѣ Теофрастъ[1]), Плиний[2]) и Сенека[3]). Тъзи наука обаче твърдѣ бавно се развиваше. Въ срѣдния вѣкъ Авицена[4]), Албертъ Великий[5]) и Роджеръ Беконъ[6]) дадохѫ новъ потикъ на метеорологията. Съ напрѣдъка на физическитѣ науки, съ откритията на Галилея[7]), Порта[8]), Декарта[9]), Паскала[10]), Хюйгенса[11]), Мариота[12]) и др., метеорологията заягчи положенитѣ основи и уздрави развитието си.

[1]) Философъ и естествоиспитатель гръцки; вѣренъ ученикъ Аристотелевъ; живѣлъ 374—287.

[2]) Cajus Plinius Primus, роденъ за царуването на Тиберия, загинѫлъ година 79. сл. Хр. при изригването на Везувъ. Отъ многобройнитѣ негови съчинения само естественната му история е спавена; преведена е на сички европейски езици.

[3]) Lucius A. Seneca, роденъ скоро послѣ Христа; умрѣлъ 65. год. Знаменитъ римски философъ. Въ своитѣ „Quaestiones naturales" излага обширно познанията на Римлянитѣ по физиката.

[4]) (980—1037) ученъ арански докторъ; съставилъ енциклопедия отъ 20 тома и написалъ тълкувания на Аристотелевата метафизика.

[5]) Albertus Magnus (1193—1280), единъ отъ най-първитѣ философи, физици и богослови въ срѣдния вѣкъ: „magnus in magia naturali, major in philosophia, maximus in theologia".

[6]) Roger Bacon (1214—1294), ученъ английски калугеръ; направи открития въ много науки и заслужи названието: „doctor mirabilis". Въ учената си препирня съ философитѣ кава: „ако разполагахъ съ дѣлата на Аристотела, азъ бихъ ги сички изгорилъ; тѣ губятъ само врѣмето на ония които ги четатъ; неслужатъ за друго освѣнъ да сѣѭтѣ погрѣшки и незнание; четете внимателно великата книга на природата и сичко ще научите". Такавъ бѣше езика на великия реформаторъ; бѣше человѣкъ, който надминаваше вѣка си. Заради истината страда цѣли 10 години въ тъмница.

[7]) Galileo (1564—1641) умрѣ въ 78-та си година като мѫченикъ на науката. Направи голѣми открития въ австрономията; опредѣли закона за падането на тѣлата и равностежието на жидкоститѣ. Въ тъмнитѣ врѣмена на инквизицията, Галилей браняше и поддържаше Коперниковата система. Духовенството до толкова го гонеше, щото недопустна да го погребатъ въ свещенната земя.

[8]) Giambatista della Porta (1540—1615), славенъ италиянски физикъ.

[9]) Réné Descartes (1596—1650), съвръменикъ Галилеевъ; знаменитъ философъ и математикъ французски. Първи уведе въ науката теорията на етера.

[10]) Blaise Pascal (1623—1662), единъ отъ най-гениалнитѣ хора; знаменитъ математикъ и физикъ. Съ свойтѣ съчинения и открития обогати науката. Неговитѣ „Lettres à un provincial" насочени противъ езуититѣ, имахѫ блѣскъвъ приемъ; тѣ подѣйствуваха много за убиването на езуитизма въ Франция.

[11]) Cristian Huygens (1624—1695), славенъ физикъ, геометръ и астрономъ.

[12]) Edme Mariotte (1620—1684), отличенъ физикъ. Потвърди съ опити движе-

Помежду ония, които нàй-вече сѫ послужили за развитието на тая наука, на първо мѣсто стоятъ Ал. Хумболдтъ[1]) и Мори[2]). Съ тѣхно настояване учредени сѫ много метеорологически станции, на суша и море, дѣто се събиратъ днесъ толкова драгоцѣнни данни. По тѣхно подбуждание съставени сѫ учени дружества, чрезъ които метеорологията, въ ново врѣме, влиза въ практически пѫть и оправдава всеобщия интересъ, съ многобройнитѣ си приложения къмъ земледѣлието, мореплаванието, игиената, геологията и пр.

Сѣкиму е познато, че земята е околовръстъ обиколена съ атмосфера, на която височината не е точно опредѣлена. Направенитѣ наблюдения показватъ, че тя ненадминава 100 и не е пòмалка отъ 10 километра. Тъзи атмосфера, изложена подъ влиянието на многобройни причини, не е никоги мирна. Ако бѣше тя съставена само отъ въздухъ, ако имаше равномѣрна температура върху сичкитѣ точки на земното кълбо, тя щеше да бѫде въ постоянно равнотѣжие, мирна и безъ промѣнения, презъ цѣли вѣкове. Но сичко това бива иначе. Дѣйствието на слънчевата топлина, не еднако распредѣлена въ разнитѣ географически ширини, растяга постепенно атмосферата въ разни части на свѣта и поражда, върху земята, течения на въздуха: произвежда вѣтрове, на които посоката и бързината вѣчно се мѣняватъ. На тѣзи размирни причини придружава се и влиянието на водната пàра. Тя се образува върху морето, пренася се съ вѣтроветѣ по повърхноста на сушата, дѣто се спуща като вода. Атмосферата е слѣдователно въ подвижно състояние; тя търси траенъ покой и нийдѣ неможе да

нята на тѣлата, открити отъ Галилея и доказа че приложението на геометрията въ физиката е необходно потрѣбно. Осъвършенствува хидростатиката.

[1]) Alexander Humboldt (1769—1859), нàй-великия ученъ мѫжь въ XIX вѣкъ; написа многобройни дѣла и даде силенъ потикъ на сички науки, съ които се той занимаваше; заслужва напълно името модерни Аристотель.

[2]) Matthew Maury (1807—1873), прочутъ астрономъ и хидрографъ американски.

го намѣри. Причината на това сѫ въздушнитѣ размирители, които периодично или случайно дѣйствуватъ сѣка минута, подъ непрестанно промѣнливи условия. Отъ тѣзи движения проистичатъ сички атмосферически явления: измѣнение на дъждове съ суша, тишина съ бура, топлина съ студъ, дѣйствия, които иматъ капитални влияния върху здравието, обичаитѣ и удоволствията на человѣка.

На́й-напрѣдъ, метеорологията е била за земледѣлцитѣ предметъ на постоянни занятия; тѣ внимателно наблюдавали истинскитѣ или мнимитѣ знакове, които имъ служили да предсказватъ повърщанието на хубавото или лошевото врѣме; тѣ събирали, бѣлѣжили и съставяли въ книжки изслѣдванията си. Когато физиката стѫпи на добри основи, тя отхвърли сички предсказвания; захвана да проучва свойствата на газоветѣ и па́ритѣ и даде на́й-послѣ на метеорологията инструменти за наблюдения. Съ помоща на тѣзи орѫдия правяхѫ се на много мѣста точни и правилни наблюдения, които отпослѣ сравнени, извождахѫ отъ тѣхъ сѫщинскитѣ закони.

Да видимъ сега, каква е задачата и употребението на инструментитѣ въ метеорологията.

Макаръ и невидимъ, въздуха е тежъкъ. Той натиска непрестанно и отъ сѣка страна тѣлото ни. Тежината му не е малка; споредъ пресмѣтанията, человѣкъ отъ среденъ ръстъ поднася около 17,000 килограма. Това въздушно натискане първъ е измѣрилъ Торичели[1]). Случайно той забѣлѣзалъ, че въ праздна стъклена цѣвь живака стои издигнатъ 760 м.м. изнадъ външната равнина (niveau) на метала. Ето какъ се измисли барометра. Человѣкъ можеше на сѣкадѣ да мѣри и сравнява промѣненията на въздушния натискъ.

Отъ първитѣ вече наблюдения нѣкои забѣлѣзахѫ, че барометра пада въ кишовно врѣме и че се дига, когато е

[1]) Evangelista Torricelli (1608—1647), италиански философъ и математикъ.

чисто и ясно небето. Делю[1]) побърза да разясни едно непредвидено свойство на барометра. Неговата теория е оборена и барометра нѣма вече непогрѣшимата репутация при ученитѣ. Правата задача на този инструментъ не почива въ това негово свойство, да показва състоянието и промѣнението на небето, но да обажда съ диганието и падането на живака интензивноста на въздушното налѣгание и то въ часа, когато произлиза. Ако на барометра се придаде и вѣтромѣръ (anémomètre), на който задачата е да означава направлението и бързината на вѣтроветѣ, тогава тѣзи двѣ орждия служатъ за изучвание механическитѣ промѣнения на въздуха.

Съ движението на въздуха, водната па̀ра се разнася. Тя извършва своята главна задача, като пречи на органическитѣ сѫщества да исъхватъ. Тя е една отъ на́й-добротворнитѣ средства за развитието и преуспѣванието на растенията. Макаръ нѣкога водната па̀ра изобилно да се спуща или да исчезва въ нѣкои мѣста — тя е наредена, въ сичкитѣ свои дѣйствия, съ единъ всеобщъ механизмъ, който я прави по́-изобилна въ онѣзи мѣста и въ нѣкои годишни врѣмена, дѣто нуждата го изисква. За проумѣване на този механизмъ, за анализиране по̀-тънко задачата на водната па́ра трѣбало е на метеорологитѣ инструментъ, способенъ да докаже присѫтствието на водната па̀ра и да мѣри количеството ѝ. Влагомѣра (hygromètre) на́й-добрѣ послужи за тая цѣль. Измисленъ на́й-първо отъ Сосюра[2]), усъвършенъ бѣше отпослѣ отъ английския физикъ Дениела.

Съ помоща на тѣзи инструменти и на нѣколко прости формули, наблюдателитѣ могѫтъ да знаятъ днесъ, какъ става движението на водната па́ра въ въздуха. Нѣщо по̀-вече; тѣ изучватъ всеобщото распредѣление на този дѣятель (agent) върху морето и сушата, близо полуситѣ или

[1]) Jean-André Déluc (1727—1817), швейцарски физикъ.

[2]) Horace B. de Saussure (1740—1799), геологъ и физикъ швейцарски.

подъ екватора, въ всичкитѣ годишни врѣмена; тѣ смѣсватъ и мѣстнитѣ влияния, забѣлѣзватъ общитѣ резултати и лесно могжтъ да схванатъ обстоятелствата, които сниматъ водната па́ра въ видъ на роса, слана, дъждъ, снѣгъ или ледъ. Тѣ изучватъ, послѣ, самитѣ тѣзи метеори и мѣрятъ количеството на водата, която пада годишно върху повърхноста на нѣкоя страна. Това тѣ постигатъ съ помоща на твърдѣ простъ апаратъ, нареченъ дъждомѣръ (pluviomètre).

Отъ горнето кратко изложение може ясно да се види. въ какво именно поле се движи метеорологията и каква цѣль тя гони. Да разгледаме сега дѣятеля на тѣзи вѣчни въздушни промѣнения. Ако и не единственната, то поне главната причина на това движение е слънчевата топлина. Не еднако распредѣлена върху земната повърхность, топлината вѣчно развали равнотежието, което безъ нейно дѣйствие би се застояло. Трѣба слѣдователно да изучимъ и топлотворното (calorifique) състояние на атмосферата, не само защото въ себе си съставлява единъ отъ елементитѣ на земния животъ, но още, защото е причина на явленията, които въ него се проявяватъ. Една наука не може да предприеме друга цѣль, освѣнъ изслѣдванията отношенията, съществующи измежду причинитѣ и слѣдствията. Инструмента, който служи за това, е топломѣра (thermomètre). Метеорологията прави три разни употрѣбения на термометра. Положенъ на сѣнка и запазенъ осамотено, показва температурата на въздуха; покаченъ свободно безъ покривка, показва съ охладението си степена на земната топлота (rayonnement); положенъ на́й-послѣ въ вода, изложена на слънцето, означава стоплението на водата и показва пирелиометрическата (pyrhéliomètrique) сила. Сички тѣзи, на три начина събрани резултати водятъ къмъ познанието на топлотворнитѣ въздушни движения въ атмосферата. Сравнението на тѣзи дѣижения съ дѣйствието на

вѣтроветѣ и водната пàра, може да открие неопредѣленитѣ и непознатитѣ още свойства на атмосферата.

Не е позната още задачата на електричеството въ свѣта. Мисли се обаче, че и този дѣятель зима живо участие въ минералния животъ на земята. Дѣйствието му обикновенно е неясно, по нѣкоги чудно и ужасно. Непознато въ сѫщность, електричеството се развива при испарение на водата, посредъ растителнитѣ дѣйствия и въобще въ физическитѣ движения на земята, распръсва се въ въздуха и доказва се съ помоща на твърдѣ осѣтливи електромѣри (électromètres). По нѣкога то се събира и се показва като пламъкъ върху нàй-високитѣ и остри точки на зданията, върху щиковетѣ на солдатитѣ или мащитѣ на параходитѣ. Въ поларнитѣ страни, то расвѣтява небето съ особенна свѣтлина, която носи название сѣверно или южно сияние.

Преди още теорията да протълкува тѣзи сияния, Араго[1]) забѣлѣжи, че магнетичната сила става немирна въ врѣме на сиянието. Той изучи движенията на магнета, не само когато сиянието се виждаше въ Парисъ, но и тогава, когато се извѣстеше за появението му на сѣверъ. Това явление, въ начало неразяснено, показа се съвсѣмъ естественно, щомъ се поразбра електрическото происходжение на тѣзи сияния.

Безъ да предполагаме, смѣло можемъ да си помислимъ, че магнетическото дѣйствие на земята не се ограничава само на онѣзи явления, които ние добрѣ познаваме, но и на други нѣкои. Неотдавна открихѫ, че магнета привлича кислорода — този гасъ, който съставлява часть отъ въздуха. Ако и не доказано още, ний сме наклонни да вѣрваме, че кислорода се събира около магнетичнитѣ полуси на земята и произвежда нѣкои явления; имаме слѣдователно надѣжда, че единъ денъ ще се намѣри въ

[1]) François Arago (1786—1853), ученъ французинъ. Уведе въ науката теорията на вълнуванието, изнамѣри поларископа, измисли инструменти за мѣрение диаметра на планетитѣ и пр.

магнетичното дѣйствие на земята едно отъ основнитѣ начала, които управляватъ статиката на атмосферата.

Ето презъ какви дълги и по̀-видимому безплодни заблуждения, съ какви излишни дѣла постига тъзи наука цѣльта си. Въ силата ли е на едного или двамина това да сполучатъ? — Никога. Има обаче средство за постигане желаемото; изисква се само сдружение на голѣмъ брой сили, предадени на едно и сѫщо предприятие. Да се разяснимъ съ единъ примѣръ, който се отнася до температурата на въздуха и распространението ѝ върху земната повърхистъ.

Излишно е да прибѣгваме къмъ употрѣбението на единъ термометръ, за да знайме, че на нѣкоя случайно избрана точка върху земята температурата на въздуха се мѣнява въ разни часове на деня. Слаба въ изгрѣванието на слънцето, тя расте обикновенно до 2 часа послѣ пл. и пада отпослѣ прогресивно до слѣдующата сутрина, за да начене изново сѫщитѣ дневни правилни промѣнения. На тѣзи се придружаватъ нѣкои допълнения, происходящи отъ състоянието на небото или отъ промѣнението на направлението на вѣтроветѣ. Ако нѣкой наблюдателъ внимателно изучва, презъ цѣлъ денъ, състоянието на термометра и ако би го попитали, каква е била температурата, той, за да отговори на питанието както трѣба, ще бѫде принуденъ потънко да расправя за промѣненията, които той е съгледалъ, или пакъ — да измисли точна и правилна метода за да изкаже въ кратцѣ наблюденията си. И това е человѣкъ постигналъ. Зема се обикновенно срѣднето число на дневнитѣ резултати и тъзи температура носи название: срѣдня диевна температура. На сѫщий начинъ добива се недѣлната, мѣсечната или годишната срѣдня температура. И така голѣмъ брой мѣрения, сливатъ се въ една цифра; потънкоститѣ на дневнитѣ наблюдения сливатъ се въ едно, и на̀й-сѣтне ние знайме

кавва е срѣднята температура на една страна или мѣстность. Тогава се забравятъ търпеливитѣ мѣрения и бѣлѣжения, спазватъ се цифритѣ, нареждатъ се и извождатъ се отъ тѣхъ всеобщитѣ закони на земната статика. Само съ помоща на подобни данни, метеорологията можи да изрече слѣдующия простъ и общъ законъ: срѣднята температура, върху една коя да е точка на земята е непромѣняема.

Рѣшението въпроса за непромѣняемоста на климатическитѣ особености повдигна другъ по̀-важенъ въпросъ, именно: распредѣлението на топлината върху земята. Сѣкий знае, че когато се отдалечаваме отъ полуситѣ къмъ екватора, температурата расте постепенно; съвсѣмъ естественно е да се помисли, че срѣднята температура на разнитѣ страни ще бѫде опредѣлена отъ градуситѣ на географическата ширина, безъ да има влияние положението на страната, въ отношение на сушата, морето или горитѣ. Между тѣмъ, опита направенъ въ разни страни на земната повърхность, показа че подобенъ законъ за распредѣлението на температурата е невѣренъ. Градове, поставени на еднакви разстояния отъ екватора, показвахѫ различни средни температури. Въ Хумболдта се появи мисълъ да представи графически сичкитѣ тѣзи подробности. Той съедини съ черти сичкитѣ точки върху земната карта, които имахѫ еднаква срѣдня температура. Тѣзи черти нарече той изотерми (isothermes); тѣ сѫ кривулясти и никакъ немогѫтъ да се слеятъ съ географическитѣ параллели. Макаръ посоката имъ и да не е още съвсѣмъ добрѣ опредѣлена, ние можемъ като примѣръ, да следимъ презъ земното кълбо, онъзи изотерма, която съединява сичкитѣ климати съ температура 10°. Подобна изотерма намираме върху западния брѣга на Америка на 46° ширина. Отъ тази точка тя тръгва презъ сѫщия континентъ къмъ Атлантическия Океанъ и стига въ Ню-Йоркъ, на ширина 42°; тукъ тя се прибли-

жава къмъ екватора и показва, че въ еднаква ширина, източната страна на Америка е пó-малко топла отъ колкото западната. Като преминава Океана, кривулята се издига къмъ сѣверъ, минава край Дублинъ (53° ш.), което показва, че Англия има пò-мегкъ климатъ отъ Америка; спуща се южно, прецѣпва Европа и слиза въ Севастополъ подъ 45° ш. Ние можемъ вече да си направимъ следующето заключение: че континентитѣ сѫ пò-студени отъ колкото островитѣ и че еднаквитѣ температури не следватъ следитѣ на географическитѣ паралели.

Пожелайме ли пò-точно да прегледаме предмета, явяватъ се нови нееднаквости. Върху континентитѣ, лѣтнитѣ врѣмена обикновенно сѫ твърдѣ топли и зимитѣ студени. На островитѣ или надъ морето забѣлѣзва се противното; разликата измежду голѣмитѣ топлини не е забѣлѣжителна. Дублинъ и Ню-Йоркъ иматъ еднаква срѣдня температура, но въ първия градъ климата е еднообразенъ а въ другия той се мѣнява измежду зкачителни предѣли въ противоположни годишни врѣмена. Ето нуждата дѣто метеорологитѣ сравняватъ студоветѣ на зимата и топлинитѣ на лѣтото въ разни предѣли: тѣ желаятъ, съ постигнатитѣ резултати, да потеглятъ нови линии, подобни на изотермитѣ, които означаватъ еднаквитѣ зими (isochimènes) или лѣта (isothères).

Днесъ е вече доказано, че растенията сѫ распредѣлени по пояси върху земната повърхность. Тѣзи пояси паралелни сѫ на чертитѣ, които означаватъ топлотворното състояние. Въ ново врѣме, важна една наука, ботаническата география, окрепена на подобни начала, спѣши и се развива заедно съ метеорологията. Ето какъ търпеливитѣ, многобройни наблюдения на температурата могѫтъ да коронясатъ дѣлото съ практическото си употрѣбение.

Важнитѣ закони, които въ послѣдне врѣме метеорологията изведе отъ наблюденията и практическото имъ употрѣ-

бение, дадохѫ новъ потикъ за развитието и преуспѣванието на тая наука. Отъ нѣколко десетки години, съ особенна ревность въ Англия се съставихѫ учени дружества, които направихѫ огромни жертви за поставянието на разни метеорологически инструменти. На чело на тѣзи метеорографически дружества поставихѫ се хора учени, знаменити; тѣхъ придружихѫ други доброволно. Отъ Англия тъзи страсть премина въ Белгия, а отъ тамъ въ всички образовани части на Европа. Днесъ се правятъ нàй-точни наблюдения въ Русия; самото правителство зима живо участие въ обработванието на тъзи наука. По цѣла велика руска империя намирашъ распръснати метеорологически станции. Тамъ виждашъ цѣла войска отъ метеорографи; тѣ иматъ своя генералъ, своитѣ офицери и солдати, които съ воинска точность испълватъ приготвенитѣ регистри. Руското правителство издава въ голѣми томове сичкитѣ направени наблюдения. Желаешъ ли да знаешъ, какъвъ е билъ едикой день въ Петербургъ, отвори само и ще видишъ, че по пладнѣ било хубаво врѣмето, че вѣтъръ духалъ отъ сѣверъ, било 10° студъ, барометра показвалъ 761 милиметра и пр. Подобни подробности ще срешнешъ за сичкитѣ дене на годината и за сичкитѣ страни, дѣто сѫ подигнати обсерватории. Какво ли ще бѫде послѣ нѣколко стотини години, когато потомството разгърне тѣзи прекрасни томове и сравни съ тогавашнитѣ? — Наслѣдницитѣ ни ще иматъ положителни познания върху промѣненията, презъ които земята е минала — разбира, се ако е претърпѣла измѣнения — или пакъ ще се увѣрятъ, че тя е останала до тогава непромѣнима.

Такъвъ е пѫтя, който слѣдватъ физическитѣ науки. Тѣ изучватъ, нàй-първо, отдѣлно явленията, съединяватъ ги въ едно и нàй-послѣ извождатъ отъ тѣхъ общитѣ закони. Тъзи е нàй-добрата метода; нея слѣдватъ сички положителни науки.

Нуждно вече става и у насъ, до колкото силитѣ ни допущатъ, да се заловимъ ревностно за събирането на подобни данни. Обстоятелствата сѫ доста сгодни и условията помагатъ за подобно предприятие. Стига толкова тъмнота; въ интереса ни е до направимъ всевъзможни усилия за да излѣземъ на свѣтлина. Това ще бѫде отъ безгранична полза за страната. Ние не знаемъ, каква е срѣднята лѣтна, зимна или годишна топлота на България; незнаемъ кои вѣтрове най пó-вече духатъ у насъ; какво количество дъждъ пада годишно; подъ какви влияния е изложено плодородието на страната или игиеническото състояние на жителитѣ; съ една рѣчь, нищо положително не знаемъ отъ климатологията на България.

Дѣлото на Министерството на Народното Просвѣщение е за похвала; то е вече снабдило съ найнуждниттѣ метеорологически инструменти пò-вечето отъ държавниттѣ училища. Остава сега на Господа учителитѣ да се отзоватъ съ приятелски чувства къмъ науката. Азъ съмъ увѣренъ, че тѣ ще намѣратъ твърдѣ приятно и полезно забавление въ метеорологическитѣ наблюдения и въ сравнението, което могѫтъ да направятъ съ другитѣ страни.

Това счетохъ за нуждно да кажѭ, като разяснение на приложенитѣ тукъ нѣколко метеорологически таблици[1]). Колкото и да сѫ непълни, ще могѫтъ поне отъ части да послужатъ като основа за метеорологията на страната.

Срѣдецъ 4 Мартъ 1882.

Г. Златарски.

---

[1]) Наблюденията за м. Септемврий, Октомврий и Ноемврий до 14 день, държани сѫ въ кѫщата на Г-на Великсина, а останалитѣ въ II катъ на Финансовото-Министерство въ Срѣдецъ.

ТАБЛИЦА I.

Мѣсецъ Септемврий година 1881.

Число	Барометръ редуциранъ на 0° въ милл. = 700 +				Температура на въздуха по Целзиа			
ст. ст.	часъ 7 с.	часъ 2 пс. п.	часъ 9 в.	срѣд.	часъ 7 с.	часъ 2 пс. п.	часъ 9 в.	срѣд.
1	19·7	17·9	17·8	18·47	20·5	30·0	20·5	23·7
2	17·8	15·8	16·0	16·53	21·0	28·0	23·0	24·0
3	15·5	13·9	15.2	14·87	18·5	24·5	21·0	21·3
4	14·6	12.8	13·2	13·53	17·0	24·0	20·0	20·3
5	15·4	14·9	17·2	15·83	14·0	20·5	18·0	17·5
6	17·5	17·4	17·3	17·40	17·0	24·0	18·0	19·7
7	17·9	17·8	16·4	17·37	15·0	27·5	18·0	20·2
8	15·3	12·3	11·1	12·90	15·0	26·5	19·0	20·2
9	10·9	11·0	11·6	11·17	16·0	27·0	18·0	20·3
10	13·5	12·6	12·6	12·90	16·5	27·0	20·0	21·2
11	11·7	11·5	13·5	12·23	17·25	14·0	19·0	16·7
12	16·0	16·8	16·0	16·27	15·0	13·5	14·0	14·2
13	15·0	16·1	16·2	15·77	11·0	8·0	9·0	9·3
14	15·1	15·8	17·0	15·97	8·0	8·0	6·2	7·4
15	16·5	17·0	17·4	16·97	8·2	12·2	8·0	9·5
16	18·2	18·3	18·2	18·23	9·0	13·0	10·0	10·7
17	19·3	18·9	20·2	19·47	10·0	15·5	12·0	12.5
18	21·2	20·6	20·2	20·67	9·0	13·0	10·5	10·8
19	20·3	19·2	20·7	20·07	10·0	11·5	10·0	10·5
20	15·9	13·5	12·1	13·83	10·0	14·0	12·0	12·0
21	10·9	9·4	11·0	10·43	10·0	16·0	12·0	12·7
22	11·9	12·9	14·8	13·20	12·2	15·0	15·0	14·1
23	16·3	17·8	19·7	17·93	14·0	14·0	14·0	14·0
24	21·1	22·1	23·0	22·07	12·0	13·5	13·0	12·8
25	25·8	25·3	26·1	25·73	10·0	19·0	10·0	13·0
26	26·0	25·0	24·6	25·20	9·0	15·0	10·0	11·3
27	22·4	19·9	19·3	20·53	10·0	13·0	10·0	11·0
28	17·4	19·3	15·5	16·07	8·0	13·0	10·2	10·4
29	14·4	12·0	11·5	12·63	10·0	11·0	11·0	10·7
30	10·0	8·7	10·4	9·70	10·7	11·5	10·0	10·4
Сум.	**503·5**	**482·5**	**495·8**	**493·94**	**383·8**	**522·7**	**421·4**	**442·4**
Срѣд.	**16·78**	**16·08**	**16·53**	**16·46**	**12·79**	**17·42**	**14·4**	**14·74**

Барометръ				Термометръ			
максм.	день	минм.	день	максм.	день	минм.	день
726·1	25	708·7	30	30·0°с.	1	6·2°с.	14

ТАБЛИЦА II.

Мѣсецъ Октомврий година 1881.

Число	Барометръ редуциранъ на 0° въ милл. = 700 +				Температура на въздуха по Целзиа			
ст. ст.	часъ			срѣд.	часъ			срѣд.
	7 с.	2 пс. п.	9 в.		7 с.	2 пс. п.	9 в.	
1	11·7	11·6	11·9	11·73	9·0	20·0	10·0	13·0
2	14·0	14·6	15·0	14·53	9·0	17·0	10·2	12·07
3	14·8	13·9	14·3	14·30	9·0	20·0	14·0	14·3
4	14·3	11·2	11·2	12·23	10·0	15·0	15·0	13·3
5	10·3	12·5	14·3	12·37	14·0	11·5	7·2	10·9
6	13·7	15·4	14·0	14·37	6·0	15·0	4·2	8·4
7	12·2	11·9	14·0	12·70	6·0	5·0	3·7	4·9
8	15·3	14·8	14·8	14·97	2·2	15·0	7·0	8·07
9	15·6	13·4	11·8	13·60	5·0	9·0	8·0	7·3
10	10·8	11·2	11·5	11·17	8·0	10·5	10·75	9·75
11	12·1	11·7	11·8	11·87	10·0	19·0	12·0	13·7
12	10·4	8·7	4·1	7·73	9·7	15·0	9·2	11·3
13	3·9	2·3	4·9	3·70	10·0	20·0	14·0	14·7
14	8·3	6·2	7·5	7·33	11·0	14·0	12·7	12·57
15	6·4	11·5	14·1	10·67	12·2	10·0	8·0	10·07
16	16·7	14·9	15·7	15·77	8·0	6·0	8·0	7·3
17	14·7	13·8	12·3	13·6	7·0	9·0	7·7	7·9
18	10·7	10·0	10·4	10·37	13·0	19·0	15·2	15·7
19	11·1	9·8	10·8	10·57	11·2	22·0	15·0	16.07
20	10·9	10·5	9·1	10·17	14·0	18·0	13·5	15.17
21	3·3	2·3	10·5	5·37	13·0	19·0	5·25	12.42
22	13·0	15·1	18·2	15·43	4·0	6·0	2·2	4.07
23	21·5	23·3	25·0	23·27	5·0	9·0	2·75	5.58
24	29·8	29·1	29·7	29·53	2·0	14·0	2·2	6.07
25	26·8	23·7	21·9	24·13	1·0	15·0	3·0	6.33
26	20·4	19·8	17·7	19·30	3·0	15·0	9·7	9.47
27	14·6	13·3	14·2	14·03	9·0	11·5	7·0	9.17
28	17·6	19·6	22·1	19·77	9·0	6·7	5·7	7·13
29	23·7	23·5	23·6	23·60	4·0	9·0	5·0	6·0
30	23·7	22·4	22·5	22·87	6·0	9·0	5·2	6·73
31	21·7	21·4	22·1	21·73	4·0	10·0	5·0	6·33
Сум.	**454·0**	**443·4**	**461·0**	**452·78**	**245·0**	**414·2**	**258·35**	**305·77**
Срѣд.	**14·64**	**14·30**	**14·87**	**14·60**	**7·9**	**13·36**	**8·33**	**9·86**

Барометръ				Термометръ			
максм.	день	минм.	день	максм.	день	минм.	день
729·8	24	702·3	13, 21	22·0°с.	19	1·0°с.	25

ТАБЛИЦА III.

Мѣсецъ Ноемврий година 1881.

Число	Барометръ редуциранъ на 0° въ милл. = 700 +				Температура на въздуха по Целзия			
ст. ст.	часъ 7 с.	часъ 2 пс. п.	часъ 9 в.	срѣд.	часъ 7 с.	часъ 2 пс. п.	часъ 9 в.	срѣд.
1	22·9	20·3	19·5	20·9	5·25	11·25	6·0	7·5
2	17·6	16·6	16·8	17·0	7·0	8·0	6·0	7·0
3	19·1	19·5	20·6	19·73	5·0	10·0	10·0	8·3
4	21·8	21·5	21·1	21·47	4·7	11·0	5·0	6·9
5	20·9	17·2	16·0	18·0	4·2	4·0	4·0	4·1
6	13·7	11·8	12·2	12·57	4·0	15·0	7·0	5·3
7	18·6	20·9	22·9	20·8	3·7	4·0	5·0	4·2
8	26·0	25·7	26·3	25·7	1·0	18·0	5·0	8·0
9	25·6	24·5	21·9	24·0	1·0	9·0	5·2	5·1
10	20·0	20·2	20·5	20·23	1·0	7·0	6·7	4·9
11	24·0	23·4	24·1	24·17	3·0	10·0	7·0	6·7
12	15·5	—	—	15·5	2·0	—	—	2·0
13	—	—	—	—	—	—	—	—
14	—	19·9	—	19·9	—	8·0	—	8·0
15	—	—	—	—	—	—	—	—
16	16·8	16·0	—	16·4	1·0	8·0	—	4·5
17	—	18·5	—	18·5	—	4·0	—	4·0
18	—	21·8	—	21·8	—	5·0	—	5·0
19	22·5	21·3	21·1	21·63	2·0	5·5	7·0	4·8
20	20·7	20·1	21·6	20·8	3·0	10·0	4·0	5·7
21	22·8	22·1	22·7	22·53	0·5	1·5	1·0	1·0
22	22·6	23·6	25·2	23·8	1·0	1·0	1·5	1·2
23	23·7	28·7	23·9	25·43	9·0	2·0	8·0	6·3
24	23·6	21·9	24·4	23·3	6·0	2·0	1·0	3·0
25	22·5	20·4	17·9	20·27	2·0	6·0	7·0	5·0
26	14·1	11·9	11·7	12·57	8·0	1·0	1·0	3·3
27	—	10·1	—	10·1	—	5·0	—	5·0
28	—	16·3	11·5	13·9	—	2·0	4·0	3·0
29	—	15·8	—	15·8	—	2·0	—	2·0
30	15·0	14·5	14·3	14·6	2·0	5·0	0·7	4·7
Сум.	**450·0**	**525·5**	**416·2**	**541·40**	**76·35**	**175·25**	**102·1**	**136·5**
Срѣд.	**20·45**	**19·45**	**19·81**	**19·33**	**3·47**	**6·45**	**4·86**	**4·87**

Барометръ				Термометръ			
максм.	день	минм.	день	максм.	день	минм.	день
728·7	23	710·1	27	18·0°с.	8	0·5°с.	21

ТАБЛИЦА IV.

Мѣсецъ Декемврий година 1881.

Число	Барометеръ редуцирань на 0° въ милл. = 700 +				Температура на въздуха по Целзиа			
ст. ст.	часъ			срѣд.	часъ			срѣд.
	2 с.	2 пс. п.	6 в.		7 с.	2 пс. п.	9 в.	
1	18·1	18·8	19·9	18·93	5·0	9·0	3.0	5·7
2	20·6	20·1	21·5	20·73	7·0	9·0	5·0	7·0
3	22·8	21·6	21·3	21·9	3·0	2·0	3·0	2·7
4	19·0	17·8	17·8	18·2	— 1·0	3·0	1·0	1·0
5	18·1	17·7	19·1	18·3	— 1·0	3·0	1·0	1·0
6	18·4	16·6	16·1	17·03	1.0	2·0	— 1·0	0·7
7	13·9	13·0	12·3	13·07	1·0	6·0	3·0	3·3
8	9·8	9·1	5·6	8·17	3·0	8·0	3·0	4·7
9	4·4	5·4	8·0	5·93	5·0	11·0	0	5·3
10	10·9	12·1	17·5	13·5	6·0	11·0	5·0	7·3
11	17·8	17·0	17·2	17·3	4·0	10·0	7·0	7·0
12	16·8	15·6	16·0	16·13	3·0	9·0	6·0	6·0
13	16·0	16·8	18·6	17·13	3·0	1·0	1·0	1·7
14	21·3	23·9	26·9	24·03	— 2·0	— 2.5	—10·0	—4·8
15	28.3	26·2	25·0	26·5	— 8·0	— 4·0	— 4·7	—5·6
16	22·7	21·7	22.1	22·17	— 2·7	2·0	— 2·0	—0·9
17	22·4	21·6	22·2	22·07	— 8·7	0	— 3·0	—3·9
18	21·5	22·1	21·2	21·6	— 9·7	— 2·0	— 9·0	—6·9
19	21·5	20·9	21·1	21·17	—10·0	— 4·0	—10·0	—8·0
20	22·9	21·0	21·5	21·8	— 8·0	— 4·0	—10·0	—7·3
21	18·2	16·4	16·5	17·03	— 8·7	— 5·0	— 5·0	—6·2
22	16·9	15·8	16·4	16·37	— 4·7	2.0	— 5·0	—2·6
23	17·7	17·3	19·4	18·13	— 8·5	1·0	— 3·2	—3·6
24	19·6	19·0	19·5	19·37	— 6·7	0	6·7	0
25	19·4	18:8	18·7	18·97	— 3·2	3·5	— 3·0	—0·9
26	19.6	17·0	17·5	18·03	— 2·0	— 0·5	— 4·5	—2·3
27	16·5	16·3	17·9	16.90	— 4·5	— 0·5	0	—1·7
28	20·1	19·4	19·4	19·63	— 1·7	7·0	— 0·2	1·7
29	18·5	20·4	20·4	19·77	— 9·0	2·0	— 2·0	—3·0
30	22·5	20·7	19·4	20·87	— 2·0	3.0	— 5·0	—1·3
31	18·7	17·5	19·2	18·47	— 8·2	5·0	1·7	—0·5
Сум.	574·9	557·6	575·2	569·20	-69·2	+87·0	-31·2	-4·4
Срѣд.	18·54	17·98	18·55	18.36	-2·3	+2·8	-1·0	-0·1

Барометръ				Термометръ			
макс.	день	минм.	день	макс.	день	минм.	день
728·3	15	704·4	9	+11°с.	9, 10	—10°с.	14 19 20

ТАБЛИЦА V.

Мѣсецъ Януарий година 1882.

Число ст. ст.	Барометръ редуциранъ на 0° въ милл. = 700 + часъ 7 с.	2 пс. п.	9 в.	срѣд.	Температура на въздуха по Целзиа часъ 7 с.	2 пс. п.	9 в.	срѣд.
1	20·0	22·2	24·0	22·07	— 4·0	0	— 1·5	—1·8
2	28·3	28·8	29·4	28·83	— 2·0	0	—10·0	—4·0
3	30·6	31·0	32·4	31·33	— 9·0	—7·0	—10·0	—8·7
4	31·3	30·3	29·9	30·50	— 6·0	—3·5	— 4·7	—4·7
5	27·4	28·4	28·4	28·07	— 3·0	—1·0	— 3·0	—2·3
6	27·7	25·8	24·9	26·13	— 8·0	1·2	1·0	—1·9
7	24·4	24·9	25·1	24·80	— 1·0	3·0	1·0	1·0
8	24·5	24·7	25·4	24·87	1·0	4·0	1·0	2·0
9	25·1	26·2	24·3	25·20	1·0	3·2	— 1·5	0·9
10	24·6	24·5	26·8	25·30	— 1·2	2·0	— 0·5	0·1
11	27·1	27·4	27·3	27·27	0	—3·0	— 1·0	—1·3
12	27·1	27·0	27·6	27·23	0	3·0	1·0	1·3
13	29·0	28·5	29·7	29·07	— 2·2	—0·7	— 4·0	—2·3
14	29·6	28·9	29·4	29·30	— 5·2	5·0	— 4·0	—1·4
15	30·3	29·4	29·0	29·57	— 3·7	—1·0	— 2·7	—2·5
16	27·1	25·5	24·5	25·70	— 4·0	—1·0	— 4·0	—3·0
17	24·5	23·6	23·7	23·93	— 6·0	—1·0	— 3·0	—3·3
18	22·2	21·4	21·7	21·77	— 2·7	1·0	— 3·5	—1·7
19	18·9	18·1	21·0	19·33	— 3·2	—1·0	— 3·2	—2·5
20	25·4	26·3	28·2	26·63	— 2·0	—4·0	—10·2	—5·4
21	28·8	28·3	25·7	27·60	—16·0	—4·0	— 6·2	—8·7
22	25·5	25·5	25·5	25·50	—10·2	—2·5	— 6·0	—6·2
23	23·8	23·6	21·6	23·00	— 9·0	—2·0	— 6·0	—5·7
24	19·3	18·5	19·3	19·03	— 7·0	—1·2	— 5·2	—4·5
25	21·3	19·6	19·1	20·00	— 9·7	—3·5	— 6·5	—6·6
26	20·4	20·3	20·3	20·33	— 6·0	—0·5	— 1·0	—2·5
27	18·6	18·8	16·4	17·93	— 1·2	2·0	0·	0·3
28	18·5	18·5	23·5	20·17	0	—3·0	— 9·0	—4·0
29	23·4	22·7	21·6	22·57	— 9·2	—1·0	— 5·0	—5·1
30	20·2	18·5	17·7	18·80	—10·0	2·0	— 2·0	—3·3
31	20·1	18·6	22·2	20·30	—10·0	2·0	— 3·0	—3·7
Сум.	**765·0**	**755·8**	**765·5**	**762·13**	**-149·5**	**-12·5**	**-112·7**	**-91·5**
Срѣд.	**24·67**	**24·38**	**24·68**	**24·58**	**-4·8**	**-0·4**	**-3·6**	**-2·9**

Барометръ макс.	день	минм.	день	Термометръ макс.	день	минм.	день
732·4	3	716·4	27	5·0° с.	14	-16·0°с	21

ТАБЛИЦА VI.

Мѣсецъ Февруарий година 1882.

Число	Барометръ редуциранъ на 0° въ милл. = 700 +				Температура на въздуха по Целзиа			
ст. ст.	часъ			срѣд.	часъ			срѣд.
	7 с.	2 пс. п.	9 в.		7 с.	2 пс. п.	9 в.	
1	24·8	25·2	26·1	25·37	— 7·0	2·0	— 5·0	— 3·3
2	27·1	26·7	26·7	26·83	—10·0	2·2	— 6·0	— 4·6
3	25·5	24·0	23·5	24·33	—11·0	1·0	— 3·0	— 4·3
4	18·6	18·1	19·3	18·67	— 9·0	6·7	— 2·0	— 1·4
5	21·6	18·9	17·1	19·20	— 2·0	4·0	— 3·0	— 0·3
6	16·3	17·9	18·2	17·47	— 2·0	5·0	0	1·0
7	19·5	17·9	18·4	18·6$_0$	0	1·0	0	0·3
8	17·6	17·9	19·1	18·20	1·0	2·0	0·5	1·2
9	18·8	16·6	15·2	16·87	— 2·2	4·0	— 3·0	— 0·4
10	15·8	13·5	18·7	16·00	— 0·2	0·0	— 7·0	— 2·4
11	17·6	15·8	16·7	16·70	— 4·7	3·0	— 1·0	— 0·9
12	19·7	20·7	22·5	20·97	— 2·0	4·0	0·7	0·9
13	23·3	23·3	21·8	22·80	— 4·0	6·0	0·2	0·7
14	20·7	18·4	16·2	18·43	— 3·0	7·0	2·0	2·0
15	13·7	10·5	7·2	10·47	— 2·0	9·0	5·0	4·0
16	6·9	6·0	8·3	7·07	4·0	13·0	7·0	8·0
17	10·6	11·1	10·4	10·70	4·0	12·0	5·0	7·0
18	12·5	11·3	12·5	12·10	4·0	15·$_0$	10·0	9·7
19	10·5	17·9	14·4	14·27	6·2	12·0	7·7	8·6
20	9·6	11·4	11·8	10·93	5·0	13·0	9·0	9·0
21	15·3	15·0	17·1	15·80	4·0	14·0	7·0	8·3
22	17·5	15·7	15·1	16·00	3·0	13·0	3·2	6·4
23	14·2	13·9	16·3	14·80	7·0	15 5	9·0	10·5
24	21·0	20·4	21·9	21·10	5·7	7·0	5·7	6·1
25	21·4	19·7	20·4	20·50	1·0	11·0	6·0	6·0
26	21·1	21·6	22·6	21·77	6·5	14·0	5·0	8·5
27	22·0	20·4	20·2	20·87	2·2	15·0	10·0	9·1
28	20·1	19·3	19·3	19·57	8·0	11·0	9·0	0·3
Сум.	**503.3**	**489·1**	**497·0**	**496·39**	**2·5**	**222·4**	**72·0**	**99·0**
Срѣд.	**17·97**	**17·46**	**17·75**	**17·72**	**0·08**	**7·92**	**2·4**	**3·53**

Барометръ				Термометръ			
макс.	день	минм.	день	макс.	день	минм.	день
727·1	2	706·0	16	15·5°	23	—11·0	3

ГЕОГРАФИЧЕСКОТО ИЗУЧЕНИЕ НА БЪЛГАРИЯ.

Балканский полуостровъ, въ който се намиратъ жилищата на българский народъ, въ течение на вѣковетѣ е ималъ много разнообразни сѫдбини и твърдѣ различна важность въ работитѣ на свѣта. Въ древнитѣ врѣмена той обнемаше нàйобразованнитѣ и нàйцвѣтущитѣ предѣли на Европа и бѣше едно общепознато огнище, отъ което се распространяваха добринитѣ на образованието по всичкитѣ племена на древний міръ. А въ нашитѣ вѣкове той падна толкози дълбоко въ забвение, щото сегашнитѣ първи образовани народи пóдобрѣ и пóточно познаватъ и изучаватъ всѣкакви презморски острови и предѣли, отъ колкото балканскитѣ страни, при всичката имъ близость къмъ срѣдоточията на нововѣковната цивилизация.

Общепознато е, какъ въ древнитѣ вѣкове Еллада и Еллинетѣ просвѣтиха цѣлото пространство около Срѣдиземното море, какъ еллинската цивилизация се простираше далеко върху западна Азия подъ огромното царство на Македонцитѣ, и какъ Римлянетѣ, ученици на Еллинетѣ, въ великолѣпната си държава запазиха и развиха образованието, наслѣдено отъ учителитѣ имъ — жители на Пелопоннисъ и гръцкитѣ острови. Подъ римската власть наистина южнитѣ страни на полуострова, старославната Еллада, захванахъ да губятъ значението си и да поупадватъ, но тогава сѫщеврѣменно процъвтѣхъ сѣвернитѣ, крайдунавски предѣли. Днеска още по Сърбия и България срѣщатъ се толкова остатъци отъ цвѣтущи нѣкогажъ

римски градове и поселения, паметници на една богата и прекрасно развита епоха. Отъ самитѣ римски царие множина бѣхѫ родомъ отъ нашитѣ мѣста, на пр. царь Пробъ отъ Срѣмъ, царь Константинъ Великий отъ Нишъ, царь Аврелиянъ отъ Видинско, царь Галерий отъ устието на Тимока и др. На́йпослѣ Константинъ Великий възвиси пакъ балканскитѣ предѣли на първо мѣсто, като пренесе столицата на римското царство отъ Римъ въ новосъздадений отъ него Цариградъ.

И въ срѣднитѣ вѣкове полуостровътъ непреставаше да завзема едно съвсѣмъ по́четно мѣсто въ свѣта. Когато въ врѣме на селението на народитѣ западната, по́вече латинска, половина на римската империя се завзе́ отъ различни нови народи и когато въ нейнитѣ страни се образоваха разни нови, християнски държави, източната, по́вече гръцка, часть на римското царство се одържа презъ всичкитѣ потресения отъ Словѣне, Араби и други завоевители чакъ до 1453 година слѣдъ Хр., до взетието на Цариградъ отъ Турцитѣ. Византинцитѣ, или какъ тѣ сами се наричахѫ, „Ромеитѣ“ (Римлянетѣ) въ срѣднитѣ вѣкове бѣхѫ на́йобразованъ народъ въ християнската Европа. Римското военно искуство, римския строй на войскитѣ и искусното обсаждание и превзимание крѣпости, непрекѫснѫтитѣ традиции на древнята индустрия и търговия и найпослѣ и познанството съ антическата книжевность и ученость възвисяхѫ Византинцитѣ надъ другитѣ новоприселени народи, които живѣяхѫ около тѣхъ. Това наслѣдие отъ римскитѣ врѣмена даваше имъ нужната сила и бѣше причина, гдѣто империята имъ, при всичкитѣ нападения и насилственни потресения и при всичката си вѫтрѣшна слабость е могла да се спази презъ цѣло едно тисѫщелѣтие.

Въ тие врѣмена чужденцитѣ гледахѫ на Балканский полуостровъ като на една завѣтна блаженна страна съ

неисчерпаемо богатство. Голѣма търговия се въртѣше въ тия вѣкове не само въ приморскитѣ предѣли, но и въ отдалечената вжтрѣшность на полуострова. Тогава, особенно въ 13. и 14. столѣтие, на италиянскитѣ търговски градове, на Генуа, Венеция, Пиза, Флоренция бѣхж пóдобрѣ познати Търново, Срѣдецъ, Ново Бърдо, Призрѣпъ, Рудникъ и други сърбски и български градища, отъ колкото днеска, и по Италия е имало доволно хора, които сж били пжтували по нашитѣ мѣста.

Чуждестранни народи отъ нáйразно происхождение усърдно се стремихж къмъ завладѣние на тие съкровища и често нападахж на гърцкитѣ и словѣнскитѣ страни по сухо и по море. Прочути сж думитѣ на руски князъ Святославъ, които изрекълъ споредъ разказътъ на древнеруский лѣтописецъ, когато въ 969 г. тръгнж да превземе България: „Нелюбо ми есть въ Киевѣ быти, хощю жити въ Переяславци на Дунаи[1]), яко то есть срѣда земли моей, яко ту вся блага сходять ся: отъ Грекъ злато, паволокы (коприна), вина, овощеве разнолични, изъ Чехъ же, изъ Угръ сребро и комони (конье), изъ Руси же скора (кожуси) и воскъ, медъ и челядъ“. Кръстоносцитѣ минвахж по единъ малко или много неприятелски начинъ презъ полуостровътъ отъ Бѣлградъ до Цариградъ, за да освободятъ Светата Земя отъ Сарацинитѣ. Срѣдецъ и Пловдивъ виждахж тогава въ стѣнитѣ си много личности, имената на които сж станжли велики и незабравени въ всеобщата история: между други, прочутия освободитель на Ерусалимъ, Готфридъ Бульонски и нѣмский славенъ царь Фридрихъ Барбароса. Познанството съ тие земи, направено въ врѣме на тие походи, подбудило е „Латинитѣ“ и къмъ завоеванието имъ. Французи и Италиянци превзехж (1204) на нѣколко десетилѣтия даже и самия Цариградъ, и въ

[1]) Споредъ Г-на Дринова тови *Малки Прѣславъ* се намираше при Дунавското устие, недалеко на истокъ отъ Тулча, гдѣто сега още има селце Приславъ.

древнята Еллада, въ Аттика, Пелопоннисъ и на островитѣ се образува една „Нова Франция“, единъ купъ малки французски и италиянски рицарски държавици.

За словѣнскитѣ страни на сѣверната Европа нашия полуостровъ, сирѣчь словѣнската и особенно словѣно-българската му часть, въ срѣднитѣ вѣкове бѣше единъ источникъ на просвѣщение и напрѣдъкъ. Християнството се принесе въ Паннония (днешнята Венгрия), Моравия, Чехия и даже къмъ една часть на Полѣцитѣ отъ македонски Българе, солунскитѣ братия св. Кирилъ и Методий. Мънастиритѣ при подножията на Стара Планина, въ околноститѣ на Охридското и Прѣспанското езеро, въ македонскитѣ провали и въ сърбскитѣ планини, и особенно на Атонский полуостровъ (Света Гора) станѫхѫ разсадници, гдѣто книжовното образование съ многобройни преводи отъ гръцки на словѣнски се приготовяваше за цѣлокупното православно Словѣнство. Византински духовни, исторически, юридически, медицински и др. съчинения, преведени съ трудътъ на български и сърбски книжовници, разнасяхѫ се далеко на сѣверъ чакъ до Великий Новгородъ. Староруската литература първитѣ свои основи заѐ изъ България. Самиятъ езикъ на Словѣнетѣ, които обитавахѫ българското царство, станѫ черковенъ езикъ на по̀голѣмата часть отъ словѣнскитѣ народи.

Съ нашествие на Турцитѣ и съ разорение на старитѣ християнски държави всичко това се промѣни. Старата индустрия и търговия пропаднѫ. Голѣмитѣ търговски населения на Италиянцитѣ по въстокъ, на пр. генуезската колония Кафа въ Кримъ, единъ градъ голѣмъ като Цариградъ, се упропастихѫ отъ турскитѣ завоеватели. Чуждестранитѣ търговци въ вѫтрѣшностьта на страната, освѣнъ малцина Дубровчане (Рагузане), станахѫ рѣдкость. Пѫтници минвахѫ почти само по голѣмия пѫть отъ Цариградъ къмъ Бѣлградъ и по неговитѣ клонове отъ Татаръ-

Пазарджикъ или Нишъ къмъ Далмация; вънъ отъ тия пѫтища Турцитѣ не пущахѫ любопитнитѣ чужестранци. Самото душевно развитие на мѣстнитѣ жители се спре. Българскитѣ и сърбскитѣ страни, като лежѣхѫ въ срѣдата на голѣмата османска империя, останѫхѫ непокѫтнѫти отъ онова огромно движение, което, отъ откритието на Америка и отъ изобрѣтението на печатарското искуство нататъкъ, е подбудило западна Европа къмъ нови пѫтувания, и, отъ тогава насамъ, я води съ исполински крачки напрѣдъ. И тъй се случи, че въ сѫщото врѣме, когато на западъ рѣшителни мореплаватели оставихѫ старитѣ тѣсни расходки около европейскитѣ брѣгове и юнашки се заловихѫ да търсятъ нови земи задъ воднитѣ пустини на огромниятъ океанъ, когато Африка обиколихѫ по вода, когато европейскитѣ кораби първъ пѫть се появихѫ въ Индия и Китай, когато се откри Америка и Австралия, тогазъ Балканский полуостровъ въ самата Европа упаднѫ почти въ съвършенна неизвѣстность. Картитѣ на далечнитѣ презморски страни непрестанно се пълнихѫ съ нови, нечувени до тогазъ острови, рѣки, планини и езера, а България съ нейнитѣ сѫсѣдки се явява на географическитѣ издания отъ 16. и 17. столѣтие едвамъ съ нѣколко фантастически планинки, тукъ тамъ една криво начертана рѣка, нѣкои въ истинѣ несѫществующи огромни езера и единъ купъ невѣрно записани имена на градоветѣ.

Първитѣ географически изслѣдвания въ балканскитѣ страни станахѫ, когато силата на Турцитѣ захванѫ да опадва, когато османскитѣ байраци изчезнахѫ изъ равнинитѣ на Венгрия и Южна Русия, и когато Австрийцитѣ и Руситѣ пренесохѫ зрѣлището на своитѣ войни съ Турцитѣ вѫтрѣ въ самия полуостровъ.

Австрийцитѣ 1689 освоихѫ Видинъ, Нишъ, Пиротъ, Прищина, Призрѣнъ и даже Скопье, но вече на другата година бѣхѫ принудени да се оттеглятъ назадъ. Сѫщо и

1737 стояхѫ нѣкое врѣме около Видинъ, Нишъ и Нови Пазаръ, като държахѫ двадесеть години наредъ (1718—1737) Бѣлградъ и половината на днескашната Сърбия. Отъ това врѣме имаме нàйстаритѣ военни карти на нашитѣ земи; тѣ, по причина на тогавашно неразвито състояние на топографическата наука, доста сѫ несвѣстно направени, но, при все туй, въ сравнение съ пóстаритѣ карти, пакъ сѫ пóпълни и пóподробни.

Отъ географическитѣ писатели на онова врѣме прочутъ е италиянски графъ *Марсильи* (Marsigli), родомъ отъ Болоня. Дордѣ е билъ юноша, вече е ходилъ отъ Далмация презъ цѣлия полуостровъ до Цариградъ съ единъ венециянски посланикъ; послѣ участвувалъ въ австрийскитѣ войни като полковникъ, билъ нѣкое врѣме заробенъ отъ Турцитѣ и слѣдъ Карловецкий миръ (1699) работилъ при опредѣляванието на нови австрийско-турски граници. Умрѣлъ въ 1730 г. като старецъ 72-годишенъ. Найважното му съчинение е „Danubius“, едно географическо, археологическо и природословно подробно описание на Дунава и неговитѣ брѣгове въ седмъ томове; въ него описва много стари римски развалини край Дунавъ или даже вѫтрѣ въ страната, до колкото е можилъ да придобие свѣдѣния за тѣхъ, на пр. Трояновитѣ Врата при Капуджикътъ и други.[1])

Руситѣ много пóкѫсно влѣзохѫ въ полуострова, именно въ войната 1768—1774, когато завзехѫ Добруджа и се приближихѫ до самий Шуменъ. Вече тогава събирахѫ свѣдѣния за пóдалечнитѣ страни, особенно за самата Стара Планина, за да намѣрятъ проходитѣ презъ неѭ.

Много пóточни отъ всички тия опити на минѫлото столѣтие бѣхѫ географическитѣ издирвания, направени по

---

[1]) *Marsigli*, Danubius, Amsterodami 1726 (латински, но има и съврѣменни франц. и итал. преводи). Други негови съчинения: Bosporus (итал.), Римъ 1681, и L'état militaire de l'Empire Ottoman. Amsterdam 1732.

врѣмето на царь Наполеонъ I. Съ договоръ, заключенъ между Франция и Австрия въ Пресбургъ (1805) Наполеонъ I. прие старата венециянска Далмация и присъедини къмъ неѭ и малката дубровнишка (рагузанска) республика, която освѣнъ Влашко и Черна Гора самоедина отъ всичкитѣ срѣдовѣковни християнски държави на полуострова си бѣше спазила свободата чакъ до него врѣме (1806). Французитѣ станахѫ сега непосрѣдствени сѫсѣди на Турцитѣ, съ които тѣ тогава бѣхѫ въ не много приятелски отношения по причина на военната експедиция, испратена въ 1798 г. отъ французската республика въ Египетъ. Въ 1807 год. договорихѫ се Наполеонъ I. и руский императоръ Александръ I. лично и устно въ литовския градецъ Тилситъ за раздѣление на османската империя. Русия щѣше да вземе Бесарабия, Богданско, Влашко и България до Стара Планина; Франция щѣше да си присвои Албания, Тесалия и Гърция съ островъ Кандия; и на Австрия щѣше да се остави Босна съ една часть отъ Сърбия. „Румелия“ (спрѣчь Тракия и Македония) съ Цариградъ и азиятскитѣ провинции рѣшено е било да останѫтъ приврѣменно още на султана. За народитѣ, които населяватъ полуострова, за тѣхнитѣ междоусобни граници, за тѣхното число, езици и характеръ тогава почти нищо не се е знаяло. По него врѣме имаше много хора, които даже мислѣхѫ, че безъ мало цѣлото пространство отъ Еллада до Дунавъ е населено отъ Гърци.

Щомъ се подписа Тилситский договоръ, Наполеонъ незабавно заповѣда на своятъ губернаторъ въ Далмация, генералъ Мармонтъ, да вземе всички мѣрки за военното изучение на турскитѣ провинции. Изслѣдванията бѣхѫ междутѣмъ вече захванѫти. Първи работници на това поле бѣхѫ братия Пуквиловци. Пóстария отъ тѣхъ лѣкарь Франсоа *Пуквилъ* (François Charles Pouqueville, р. 1770, † 1838) първото си познанство съ полуострова бѣше на-

правилъ по единъ доста недоброволенъ начинъ. Той участвуваше въ египетската експедиция като членъ на научната комисия. Когато се завръщаше отъ тамъ, корабътъ падне въ ржцѣтѣ на мусулмански пирати отъ Алжерия и Пуквиль съ другаритѣ си трѣбаше да проживѣе три години заробенъ отъ Турцитѣ въ Гърция, и послѣ въ прочутитѣ Седъмъ кули цариградски. Описание на тия свои приключения и наблюдения издаде 1805 въ три тома, и книгата му направи таково впечатление, щото излѣзе наскоро и на английски и на нѣмски.[1]) Въ неж той помѣсти и различни записки отъ своитѣ другарп, на пр. за пжтешествието на нѣколко французски офицери, които, предрѣшени за Татари, въ онова врѣме минахж отъ Цариградъ презъ българскитѣ и сърбскитѣ страни, презъ Самоковъ, Кюстендилъ и Скопие за въ Дубровникъ, и се завърнжхж отъ тамъ въ Франция. Въ 1805 г. Наполеонъ испрати Пуквиля за свой консулъ въ Янина при познатия Али Паша, който тогава царствуваше като единъ могжществен и независимъ господарь въ албанскитѣ и гръцки предѣли. Пуквиль пропжтува при разни случаи Албания, Епиръ и нѣкои части отъ южната Македония, и издаде ново едно съчинение, пълно съ географически, етнографически, исторически и археологически материяли, представени въ единъ хубавъ видъ и изложени съ единъ привлекателенъ стилъ.[2]) Въ тая книга сж помѣстени и пжтнитѣ бѣлѣжки на по́младия му братъ Хюгонъ, който въ 1806 г. исходи Босна, посѣти Новипазаръ и Прищина, гдѣто всичко се намираше въ найужасна анархия по причина на тогавашното сърбско възстание подъ Карагеоргевича и на въорлуването на Кърджалиитѣ, и найпослѣ стигнж презъ Гиланъ и Велесъ въ Янина.

---

[1]) F. Ch. *Pouqueville,* Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie. Paris 1805 (3 voll.).

[2]) *Pouqueville,* Voyage de la Grèce. Paris 1820—25, 5 voll. (2 изд. 1826).

Сѫщеврѣменно съ Пуквиля кръстосваше земитѣ на Али паша Янинский и единъ английски пѫтникъ, полковникъ *Ликъ* (Leake,) съчиненията на когото иматъ до днесь една значителна цѣна заради множеството любопитни данни и научни бѣлѣжки.[1])

Въ послѣдствие на помянѫтитѣ Наполеонови заповѣди, генералъ Мармонтъ испрати отъ Далмация петьмина офицери въ Босна и Херцеговина, и въ сѫщо врѣме и нѣкои лица въ другитѣ части на Турция. Тѣхнитѣ наблюдения служихѫ за основа на първитѣ пóвѣрни и пóусъвършенствувани карти на Европейската Турция, изработени отъ *Палма* (Триестъ 1811), *Водонкуръ* (Vaudoncourt, Парижъ 1822 въ 4 листа) и *Фромелинъ* и *Лапи* (Fromelin et Lapie, La Turquie d'Europe, Paris 1822 въ 15 листа). Отъ това врѣме сѫ и пѫтешествията на *Виалла* по Черна Гора, *Пертюсие* по Босна и голѣмата книга на *Божуръ* (Beaujour): „Военно пѫтувание по отоманската империя" (1829).

Когато Французи по този начинъ се заехѫ за изучванието западнитѣ предѣли на полуострова, Руситѣ се занимавахѫ съ източнитѣ му краища. И на истина тѣ въ врѣмето на своята война съ Турция въ 1806—1812 год., която народътъ въ България помни подъ турското име „Батинъ-кавгаси" (споредъ побѣдата на Руситѣ при Батинъ въ Русенско), имахѫ единъ много згоденъ случай за такива предприятия. Цѣлото Влашко бѣше въ тѣхни рѫцѣ, руски отдѣления помагахѫ на Карагеоргия и неговитѣ възстанници въ Сърбия и 1810 г. рускитѣ войски подъ главнокомандующий Графъ Ник. Каменский сполучихѫ даже да окупиратъ почти цѣлата крайдунавска България. Генералъ Воронцовъ превзе тогава Плѣвенъ и Ловечъ и Князь Вяземски безъ битка влѣзе въ Търново и Габрово. Но неприятелскитѣ движения на Французитѣ и прочутия по-

[1]) William M. *Leake*, Travels in Northern Greece. London 1835, 4 voll. — Researches in Northern Greece. London 1814.

ходъ на Наполеона I. къмъ Москва принудихѫ царь Александра I., да оттегли войската си отъ цѣлото Подунавие. Между тѣмъ рускитѣ офицери бѣхѫ предприели издирвания, които се простирахѫ и вънъ отъ окупиранитѣ страни, съ испращание агенти даже въ самата Македония. Слѣдъ тази война излѣзе между други карти и една голѣма на Бессарабия, Молдавия и Валахия, издана отъ руский генераленъ щабъ въ 20 листа (С.-Петербургъ 1820). Къмъ картитѣ отъ руско происхождение принадлежи и: L'empire Ottoman en Europe par Iwan Danielow (Виена 1815). На неѭ се вѫждатъ гѫсти, макаръ доста фантастически планини, едно прилично вѣрно начъртание на главнитѣ пѫтища, голѣми подробности въ Сърбия, та и източната Македония първъ пѫть излиза пóясно на видѣло.

Отъ нáйблизското врѣме има и пѫтешествия, особно отъ дипломатическитѣ чиновници, отъ които нѣкои минували за Цариградъ презъ Букурещъ и България. Нáйдрагоцѣнно е пѫтуванието на Англичанина *Уалшь* (Walsh), който минѫ сѫщий пѫть презъ Айтосъ и Шуменъ. Книгата му, издадена 1828 г. много се четѣше по онова врѣме и нáскоро излѣзе и на нѣмски и френски. Тя за насъ е любопитна, защото първа отъ модернитѣ пѫтешествия описва пóподробно и пóвѣрно Българетѣ. Английский пѫтникъ въсхвалява отличителнитѣ имъ черти въ сравнение съ грубостьта на Турцитѣ, описва тихий селский животъ, нарича ги единъ народъ искренъ, сърдеченъ и любезенъ, и казва че черквитѣ и училищата имъ сѫ гръцки, тъй щото тѣ живѣятъ въ съвършенно незнаение. „Нѣматъ нито черкви свои, нито училища, нито книги; почти никой отъ тѣхъ не знае да чете или да пише“. Но, при всичко това, тѣ, като блаженнитѣ народи на златний вѣкъ, не знаѭтъ какво е злодѣяние и злина.[1])

---

[1]) R. *Walsh,* Narrative of a journey from Constantinople to England. Philadelphia 1828, и сѫщата год. и на нѣмски и френски.

Истинното отворение на Балканскиятъ полуостровъ за научни цѣли е заслуга на втората голѣма руска война въ 1828 и 1829 г. и на Одринскій миръ. Руситѣ дойдохж тогазъ чакъ до Бѣло море и, макаръ че на западъ не излизахж пóдалече отъ една черта, влечена презъ Шуменъ, Сливенъ и Одринъ, въ окупиранитѣ предѣли усърдно работихж за картографията, като опредѣлихж между друго съ астрономически наблюдения географическата ширина и дължина на много градове. Сѫщеврѣменно руситѣ офицери снехж и една подробна карта на Сърбия. Самата голѣма карта на главния щабъ, основана на тогавашнитѣ мѣрения, не излѣзна обаче отъ печатъ, освѣнъ слѣдъ нѣколко десѣтилѣтия, когато бѣше вече съвсѣмъ устарѣла; въ 1828 излѣзнж само источна България отъ генерала Берга и Валахия, България и Румелия отъ генерала Хатова. При голѣмия интересъ, който войната възбуждаше по цѣла Европа, излѣзвахж тогава голѣми карти за Европейска Турция и другадѣ, на пр. въ Виена отъ Вайса на 21 листъ.

Всичко почти, което се работѣше до прѣди тази война, ставало е не за науката сама по себе си, а чисто за военни предприятия. Изучвахж се пѫтищата, проходитѣ презъ планинитѣ и прелѣзитѣ презъ рѣкитѣ, разстоянията и положенията на градоветѣ и всичко, което е нужно за военни движения и дѣйствия. Пѫтници, които се занимавахж и съ други нѣща, правѣхж това подъ нáй-незгодни обстоятелства, нáбързо и скрито.

Съ Одринский миръ врѣмената съвсѣмъ се промѣнихж. Турция дълбоко бѣше покорена съ руситѣ побѣди и съ основанието на нови държави върху полуострова, на сърбското княжество и на гръцкото кралевство. Султанъ Махмудъ II, да спази царството отъ упадъка, залови се за реформи, уничтожи еничеритѣ, съкруши силата на старитѣ наслѣдственни паши и деребейове, па захванж да въвожда

европейски учреждения и една силна централизация. Турцитѣ наченжхж да се сближаватъ съ западъ. Пжтувание по полуострова за чисто научни цѣли първъ пжть е станжло възможно тъкмо въ това врѣме. Една французска научна дружина тръгна сжщеврѣменно въ Гръция, сне една подробна карта и предприеме обширни естествоиспитателни издирвания. Подобно нѣщо можеше сега да се направи и въ Европейската Турцня.

Заслуга на научното откритие на вжтрѣшний Балканский полуостровъ, особенно за естественнитѣ науки, принадлежи обаче не на една оффицияла учена експедиция, а на частната предприимчивость и въсхищено трудолюбие на единъ мжж, името на когото науката всѣкога ще помни съ уважение. Този мжжъ е французския геологъ Докторъ *Ами* (отъ Амедé) *Буé* (Ami Boué). Роденъ въ Хамбургъ въ 1794 год. отъ една французска протестантска фамилия происхождениемъ изъ Бордó, училъ се въ Женева и послѣ въ Единбургъ медицина, но послѣ съвсѣмъ се посвѣтилъ на геологията и минералогията. Родомъ Французинъ, възрастналъ въ Германия и въспитанъ въ Англия, Буé станалъ е космополитъ, комуто всичкитѣ страни сж биле сжщо близски и приятелски. Човѣкъ отъ богата кжща, ималъ е възможность да пропжтува нáй-голѣмата часть на Европа, едно предприятие, което преди съгражденьето на желѣзницитѣ никакъ не бѣше лесно. Особенно го привличахж источнитѣ страни, и между тѣхъ Европейска Турция.

Европейската Турдия кръстосва Буè въ течение на четири години, 1836, 1837, 1838 (Босна) и 1839, всѣкога презъ лѣтнитѣ мѣсеци. Къмъ него бѣхж се придружили и нѣколко пòмлади учени, французскитѣ геологи Викенелъ (Viquesnel) и Монталамберъ (Montalembert) и моравския ботаникъ Фридрихсталъ, който кратко врѣме послѣ пжтувалъ по Срѣдня Америка и умрѣлъ въ послѣдствие на

нездравия тропически климатъ. До онова врѣме, особенно слѣдъ като едно ново изобрѣтение — вапоритѣ, захванахѫ (около 1830) да кърстосватъ по Срѣдиземното море, хората нерѣдко предприемахѫ пѫтувания на истокъ, но само да видятъ Смирна, Атина, Цариградъ и Брусса. Слѣдъ 1834 явихѫ се пароходи и на Дунавъ и тъй и Бѣлградъ станѫ по̀знатъ. Буѐ предприе своитѣ издирвания съ намѣрение да остави краищата и да влѣзе въ на̀йотдалеченитѣ мѣста на вѫтрѣшнитѣ части на полуострова. И наистина нѣма ни едно отъ голѣмитѣ пѫтища, което той да не е изходилъ отъ край до край, и даже има нѣкои мѣста въ сѣверната Албания и западната Македония, които слѣдъ него никой други наученъ пѫтникъ не е посѣтилъ до товъ часъ. Нѣкои предѣли Буѐ обаче неуспѣ да ги види, на пр. западна България около Враца и Видинъ, Родопитѣ, Срѣдна Гора, земя на Мирдититѣ, и сѫщо не му бѣше възможно да се качи на всичкитѣ планински върхове. На̀йдобрѣ изучи сърбското княжество подъ особенно покровителство на княза Милоша Обреновича, които веднъжъ съ цѣлата си дружина излѣзе заедно съ французскиятъ ученъ пѫтникъ на върхъ на високата планина Ртань, която се възнася до облацитѣ между долинитѣ на Тимокъ и на Морава.

Въ Турция Буѐ нетърсѝ покровителство на нѣкое чуждо посолство, ами договори се като частно лице направо съ портата. Сичкитѣ си пѫтувания предприемаше отъ Цариградъ, испращанъ на сѫдѣ отъ тогавашнитѣ още татарски пощенски улаци или отъ сеймени. За лошо посрѣщанье отъ страна на властитѣ или на жителитѣ се оплаква твърдѣ рѣдко, много по̀рѣдко отъ колкото по̀подирни пѫтници. Съ своитѣ другари бѣше на много мѣста първий „Франкъ“, когото жителитѣ видѣхѫ въ европейски дрѣхи а не въ турско предрѣшение, което по̀прѣди бѣше неизбѣжно. Има мѣста, на пр. въ Албания, гдѣто днеска още

помнѫтъ този първъ чуждъ пѫтникъ съ неговата „кожена пушка“ на рамо, сирѣчъ барометръ за мѣрение висина на планинитѣ. Буè освѣнъ това небѣше съвсѣмъ невѣщъ въ мѣстнитѣ езици, особенно въ турский и сърбский, и трудеше се да ги изучи, за да избѣгне посрѣдничеството на драгоманитѣ и да се сближи пòвече съ самитѣ жители. Въ съчинения та си привожда при разни предмѣти всѣкога названията имъ въ петьтѣхъ езици, турски, „словѣнски“ (сърбски и български), арбанашки, румѫнски и гърцки.

Книгата му, приготвявана въ зимнитѣ мѣсеци между пѫтешествията, излѣзе вече 1840 год. въ четири тома съ надписъ: „Европейска Турция или наблюдения върху географията, геологията, естествената история, статистиката, нравитѣ и обичаитѣ, археологията, земледѣлието, индустрията, търговията, разни правителства, духовенството, историята и политическото положение на това царство“ [1]). Тази книга е основа на всичкитѣ пòподирни издирвания за странитѣ на Балканский полуостровъ. До днеска още не е изгубила цѣната си и неще ѭ изгуби никога, защото и въ тия врѣмена, когато всичко единъ пѫть ще бѫде основателно и подробно изучено, тя ще съставява единъ драгоцѣненъ паметникъ, въ който е описана Турция, както си е била въ триесетитѣ години на нашето столѣтие, по собствени наблюдения на единъ безпристрастенъ и съвѣстенъ пѫтникъ. Първий томъ съдържава общъ прегледъ на географията и геологията на страната, нѣщо за животнитѣ и растенията на полуострова и свършва съ нѣкои метеорологически бѣлѣжки за климата. Въ него се намира първо основателно изложение на планинскитѣ системи и на рѣ-

---

[1]) Dr. *Ami Boué,* La Turquie d'Europe ou observations sur la géographie, la géologie, l'historie naturelle, la statistique, les moeurs, les coutumes, l'archéologie, l'agriculture, l'industrie, le commerce, les gouvernements divers, le clergé, l'histoire et l'état politique de cet empire. Paris 1840, 4 voll Книгата е станѫла сега много рѣдка и скѫпа; когато излѣзна, струваше 32 фр. а сега за 100 фр. едвамъ се намѣри единъ екземпляръ. Желателно би било, да се препечата на ново безъ промѣнѣние, както си е.

китѣ съ тѣхнитѣ притоци. Вторий томъ има съдържание народописно: народитѣ, езицитѣ, тѣлеснитѣ имъ свойства, тѣхнитѣ характери, облекла, жилища, нрави и обичаи, социални отношения. Има въ него и нѣщо за старинитѣ. Въ третий томъ четемъ за земледѣлието, индустрията, занаятитѣ, търговията, за турското управление на провинциитѣ. Има тука и описание на устройството на Черна Гора, Сърбия, Влахия. Въ четвъртий томъ излага се политическата и военната важность на полуостровнитѣ земи, тогавашнитѣ политически стремления на истокъ и новитѣ турски реформи. Послѣ това слѣдватъ кратки начъртания на сърбската, босенската, черногорската, далматинската и албанската история споредъ различни слаби съчинения, защото историческото изучение на тие страни тогава още дремѣше. Въ приложенията описватъ се обширно главнитѣ пѫтища, отъ градъ до градъ съ разстоянията и давать се нѣколко съвѣти за бѫдѫщи научни пѫтешественници.

Всичкитѣ науки намѣрихѫ въ този хубавъ и монументаленъ трудъ едно драгоцѣнно обогатение. Пѫтникътъ на всѣкѫдѣ, гдѣто е минувалъ, нищо не е оставялъ безъ внимание. Види се насѫдѣ не само глъбока ученость, но и крайно безпристрастие и горѣща любовь къмъ природата; съ въсторгъ и съ живи думи описва се Охридското езеро, Черногорскитѣ планини, погледъ отъ върха на Витоша и други живописни мѣста. Единственъ недостатъкъ на книгата е, че въ неѭ нѣма изображения и че картата, притурена на края, е твърдѣ малка. Въ предговора списателѣтъ обърща вниманието на читателя къмъ Словѣнството: „Твърдѣ дълго врѣме се пренебрегвахѫ словѣнскитѣ народи, които обаче имахѫ едно тъй голѣмо влияние на сегашното политическо и културно състояние на Европа. Защото бѣхѫ побѣдени отъ Гърци, Нѣмци и Турци, презираше се тѣхний езикъ и не се съглѣдваше тѣхната сила, която всѐ още имъ бѣше останѫла, догдѣто тя не станѫ съвсѣмъ

очевидна. Ние мислиме, че е вече врѣме, да се слѣдва напрѣдъкътъ на словѣнската литература и образованность, и че не трѣба да се лъжеме върху въздигающа се могжщественность на това племе, като имаме и повърхното мнѣние, че на тѣхенъ варварский езикъ нетрѣба да се обърща внимание. Хората въ нашето врѣме изучватъ турский, персийский, санскритский, китайский езикъ, а вънъ отъ словѣнскитѣ земи нѣма ни една катедра на словѣнский езикъ. И при всичко това се мисли, че и тъй може да се рѣшава върху жизненитѣ въпроси на турската империя". Послѣдствие на тие думи бѣше основание на една професура за словѣнскитѣ езици и литератури при парижский университетъ, която заѐ Сиприенъ Роберъ, познатия съчинитель на нѣколко книги за Словѣнетѣ въ Турция.

За бжджщностьта на Европейската Турция Буѐ мислѣше, че ще бжде найдобрѣ, ако се основатъ въ неж колкото възможно повече такива „автономни вилаети", като въ него врѣме бѣше Сърбия.

Съ „Turquie d' Europe" материялъть небѣше още исчерпанъ. Книгата съдържава главнитѣ резултати на издирванията, изложени вкратцѣ и строго научно распредѣлени, и тя не е едно пжтописание. То излѣзе чакъ 1854 въ два тома[1]) и представява днеска още едно отъ найважнитѣ топографически съчинения за полуострова, съ кратки, ясни и живописни описания на предѣли, градове и пжтища. Слѣдъ това съчинение Буѐ издаде още една, сега полузабравена, но крайнѣ любопитна книжка за бжджщитѣ пжтища и желѣзници въ Европейската Турция,[2]) и едно множество малки минералогически и географически статии, распилѣни по разни французски, нѣмски и английски научни журнали и академически сборници. Въобще числото

[1]) Boué, Récueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe. Vienne 1854. 2voll.

[2]) Boué, Sur l'établissement de bonnes routes et surtout de chemins de fer dans la Turquie d' Europe. Vienne 1852.

на малкитѣ статии и съчинения на Буè, обнародвани на разни езици въ течение на пòвече отъ 50 години по разни предмѣти, нàйповече за геологията и географията на цѣла Европа и други презморски страни, излиза до 250.

Ами Буè умрѣ недавно като старецъ 88 годишенъ, на 9 (21) Ноемврий 1881 въ Виена, гдѣтобѣше се остановилъ отъ 25 години насамъ. До послѣднитѣ часове на живота си работѣше неуморно и съ юношеский въсторгъ слѣдваше напрѣдъкътъ на науката. Между разнообразнитѣ си въспоминания нàйповече се повърщаше къмъ странитѣ на Балканский полуостровъ, и съжаляваше, че високата старость не му допущаше да ги види още единъ пѫть въ сегашния имъ новъ видъ, който е вече съвсѣмъ другъ, отколкото бѣше по врѣмето на танзимата.

Младиятъ другаръ на Буè *Августъ Викенелъ* (Viquesnel) залови се 1847 за изучение на Родопитѣ, спрѣчь на цѣлото пространство между Пловдивското поле, долньото течение на Марица, рѣката Струма и Егейското море. Негова главна наука бѣше сѫщо минералогията; за други изслѣдвания липсваше всестранната ученость и неуморима наблюдателность на другаря му, както и познаване на мѣстнитѣ езици. Голѣмата му карта на Тракия и другитѣ съчинения съдържаватъ нàйповече само турскитѣ имена на селата, планинитѣ и рѣкитѣ, защото той неможеше да се споразумѣе съ словѣнскитѣ жители и бѣше ограниченъ на това, което му кажахѫ неговитѣ турски проводници. Отъ голѣмото му „Пѫтувание по Турция“ излѣзе само първия томъ; смъртьта († 1867) не му допуснѫ да довърши това съчинение.[1])

Въ сѫщата година, когато Буé предприе послѣдньото си пѫтувание, вече други единъ пѫтникъ влѣзнѫ въ вѫ-

---

[1]) Viquesnel, Carte de la Thrace, d' une partie de la Macédoine et de la Moesie Paris 1854. Atlas въ 16 карти. Voyage dans la Turquie. Paris 1867.

трѣшностьта на страната, нѣмский ботаникъ Д-ръ А. *Гризебахъ,* послѣ профессоръ на университета въ Гетингенъ и първий авторитетъ въ познавание на географическото распредѣление на растенията по свѣта († 1879). Той пропѫтува полуострова отъ Цариградъ до Далмация. Отъ Мала Азия, гдѣто бѣше посѣтилъ Бруса, търгнѫ за градъ Еносъ, който се крие въ блатата при устието на Марица, и отъ тамъ преминѫ на островъ Тасосъ и на Атонский полуостровъ. Тамъ по́-дълго врѣме посѣдѣ въ мънастиритѣ и изучи прелестната природа на тамкашнитѣ великолѣпни гори, които сѫ единъ отъ рѣдкитѣ остатъци на онова природно богатство, що преди хилядо години покриваше на́й-голѣма часть на южната Европа, но въ по́-нови врѣмена изчезнѫ подъ пагубното и неразбраното влияние на хората. Отъ Света Гора Гризебахъ презъ Солунъ стигнѫ въ Битоля и качи се на върховетѣ на планинитѣ Нидже и на Перистери, отъ гдѣто можа́ да прегледа всичкитѣ красотии и дивотии почти на цѣлата западна Македония. Искаше да иде въ Охрида и въ Дебра, но тамъ тогава бѣше избухнѫла войната на портата срѣщу непокорнитѣ Албанци. Заради това пѫтникътъ бѣше принуденъ да се обърне кѫдѣ сѣверъ и стигнѫ презъ Прилѣпъ въ Скопье, гдѣто тамкашниятъ наслѣдственъ паша, единъ владѣтель почти полунезависимъ, го приѐ съ единъ крайне дружески начинъ и му улесни всичко, за да може да посѣти Тетовската долина съ градътъ Калканделенъ и да се въскачи на на́й-високиятъ върхъ на Шаръ планина, на Люботрънъ. Отъ тамъ Гризебахъ заминѫ презъ Призрѣнъ и презъ негостоприемнитѣ планини на сѣверната Албания за Скадъръ и за Которъ. Неговото „Пѫтуване по Румелия“ е едно отъ на́й-хубавитѣ произведения на пѫтешественната литература. Авторътъ мало го е грижа за хората и за тѣхнитѣ страсти; неговото царство е природата, рѣкитѣ, планинитѣ, езерата и горитѣ, съ нейнитѣ разновидни растения и съ

многообразнитѣ цвѣтя, които лѣтѣ се люлѣятъ върху зеленията покривъ на планинскитѣ полѣни.[1])

Отъ онова врѣме на самъ пѫтешествената литература за полуострова умножава се непрестанно. Малко врѣме подиръ реченитѣ описания слѣдва едно описание на Албания и Румелия отъ чешския лѣкарь Д-ръ Іосифъ *Миллеръ* (Прага 1844), една малка книга, но пълна съ любопитни подробности за жителитѣ, тѣхното умствено развитие, земледѣлие, скотоводство, индустрия, за климатътъ, медицинскитѣ особенности и пр. на провинциитѣ Скадърска, Призрѣнска и Битолска.[2]) Миллеръ служеше като лѣкарь въ Далмация и по случай на разни заразителни болѣсти бѣше нѣколко пѫти пратенъ за изучването имъ въ близскитѣ предѣли на Европейската Турция. Той бѣше първий наученъ пѫтникъ, който влѣзе въ Дебра и направи лично познанство съ „ужасната дивотия на Албанцитѣ-Дебралии". Предговорътъ на Миллеровата книга е написанъ отъ чешския историкъ *Павелъ Іос. Шафарикъ*, който не много врѣме преди това въ своитѣ „Словѣнски Древности" (1837) бѣше открилъ, тъй да кажѫ, началото и минѫлото на нашето племе и положилъ основи за критическата словѣнска историография. Въ този предговоръ той излага тогавашното състояние на географическитѣ изслѣдвания по Балканския полуостровъ и оцѣнява ползата, която може да се извлече отъ тѣхъ за изучението на словѣнската история. Шафарикъ самъ бѣше живѣлъ 14 години въ Нови Садъ между Сърбитѣ и тамъ е ималъ възможностьта да събира свѣдѣния за народитѣ на Балканский полуостровъ и да се снабди съ едно такова точно познавание на полуострова, което се види въ неговиятъ „Словѣнски Народописъ" (1842) и въ приложената въ него

---

[1]) Dr. A. *Griesebach*, Reise durch Rumelien. Göttingen 1841, 2 тома.

[2]) Dr. Jos. *Müller*, Albanien, Rumelien und die österreichisch-montenegrinische Grenze. Prag 1844.

карта, на която първъ пѫть подробно сѫ изложени днешнитѣ граници на българский народъ. Шафарикъ много желаеше да пропѫтува тие страни, за да събере свѣдѣния за старословѣнскитѣ рѫкописи, хрисовули и други паметници, но завърнѫ се 1833 въ Чешко, безъ да може да испълни желанието си.

За изслѣдването на полуостровнитѣ страни за словѣнската наука намѣри се обаче скоро другъ единъ работникъ. Младъ единъ Русинъ, професоръ на словѣнскитѣ езици при казанский университетъ, на име *Викторъ Григоровичь* (р. 1815, умрѣлъ 1876), предприе 1844 едно пѫтешествие по Европейската Турция, което трая единайсеть мѣсеца. Това бѣше едно смѣло предприятие, защото Турцитѣ се отказвахѫ да дадѫтъ на московския пѫтникъ позволение да може свободно да се расхожда по вѫтрѣшностьта на страната, а Григоровичь вопрѣки това се рѣши да пѫтува безъ позволение. На́й-напрѣдъ отиде той отъ Цариградъ въ Солунъ, но неговитѣ надѣжди да намѣри тамъ нѣкои въспоминания и паметници за св. словѣнски апостоли, останахѫ суетни. Цѣла една зима проживѣ въ Светогорскитѣ мънастири. Тамъ владѣеше между калугеритѣ отъ всичкитѣ народности едно ужасно невѣжество; старитѣ рѫкописи, писани въ срѣднитѣ вѣкове въ това врѣме, когато сѫщитѣ мънастири бѣхѫ разсадници на образованието, напрѣдъкътъ и благонравието, сега се употрѣбявахѫ за залѣпяване прозорцитѣ, за паление пещи, за правение пантофи, или се хвърляхѫ като безполезни нѣща въ морето (особенно словѣнскитѣ книги въ гръцкитѣ общежития), когато не бѣхѫ вече по́-рано изѣдени отъ мишки, молци или отъ мухлята. Григоровичь много книги или кѫсчета отъ древни списания взе съ себе-си и отнесе въ Русия, гдѣто сѫ хубаво спазени въ библиотекитѣ. Още сега приказватъ калугери по Света Гора за единъ „руски даскалъ“, който преди много години събралъ и отнесълъ

голѣмо множество стари книги. Разбира се, че отъ това врѣме насамъ, въ 40 години врѣме, и мънастиритѣ се промѣнихѫ; не давно на пр. руский мънастиръ св. Пантелеймона издаде самъ въ Киевъ въ единъ обширенъ сборникъ всичкитѣ свои стари словѣнски, гръцки и румѫнски хрисовули, хубаво и вѣщо напечатани.

Отъ Света Гора Григоровичъ споредъ своятъ „буюрулду" трѣбаше да се върне пáкъ отъ Солунъ до Цариградъ покрай морето. Но той влѣзе смѣло вѫтрѣ въ Македония, да види, какво е тамъ останало отъ древнитѣ Словѣне и тѣхната книжнина. Пѫтуваше бързо, по отстранени пѫтища, отъ мънастирь до мънастирь, не безъ всѣкакви опасности. На 8 Май 1845 стигнѫ въ Охридъ и отъ тамъ, като го приехѫ Турцитѣ доста добрѣ, влѣзе подъ предлогъ, че иска да събира цѣлителни растения, и въ предѣлътъ Дебърца. Искаше да иде по вода на Прѣспанското езеро и да посѣти островетѣ му, на които лежатъ развалинитѣ на царь Самуиловитѣ дворове, но не намѣри згоденъ случай. Отъ тамъ дойде презъ Прилѣпъ въ Велесъ, гдѣто Турцитѣ безъ малко щѣхѫ да го хвърлятъ отъ моста въ Вардаръ, и отъ тамъ слѣдъ едно малко сражение при една караула близу до Струмница стигнѫ живъ и здравъ въ Сѣръ. Отъ Сѣръ пѫтуванието му бѣше пó-спокойно. Посѣти Рилский мънастиръ, София, Пловдивъ, Търново, и слѣдъ единайсемѣсечно пѫтувание, пълно съ неприятности, презъ Русе излѣзнѫ пáкъ отъ България. Неговата книга „Очеркъ ученаго путешествія по Европейской Турціи" (Казань 1844, ново изд. Москва 1877) съдържава на не много страници единъ удивително богатъ материялъ. Въ кратко се описватъ мънастири, черкви, рѫкописи, хрисовулитѣ и други паметници; при това се привождатъ стотини български названия на села, рѣки и пр. и се съобщаватъ първи вѣрни данни за българскиятъ езикъ, нарѣчията му, както и за новобългарската книжев-

ность и за българскитѣ училища. За себе-си и своитѣ приключения Григоровичъ не обича да приказва, както въобще въ цѣлата си книжовна дѣятелность при огромнитѣ си познания той всѣкога се отличаваше съ една необикновена скромность.

Отъ сѫщий периодъ, отъ Одринский миръ до Кримската война, има и други пó-малки издания. Между тѣхъ сѫ и наблюденията на единъ мѫжь, който си е записалъ името въ всеобщата история и който като проницателенъ наблюдатель принадлежи къмъ първитѣ духове на нашето столѣтие. Славний началникъ на пруский генераленъ щабъ *Молтке* като младъ офицеринъ въ 1835—1839 години види и българскитѣ страни. Описанието му за положението на Търново и Казанлѫкъ сѫ отъ нáй-яснитѣ и нáй-хубавитѣ.[1]) Англичанетѣ посѣщавахѫ много пѫти зрѣлището на войната 1829 и писахѫ военни разсѫждения за Балкана за въ случай на бѫдѫщитѣ войни: *Кепелъ* (1831), *Макинтошъ* (1854) и други. По поводъ на кланиятата въ Пиротско, Нишско и Лѣсковско 1841 г. французското правителство испрати тамъ прочутия писатель по народната економия М. *Бланки* (Blanqui), който пѫтува отъ Видинъ презъ Бѣлградчикъ и Пиротъ до София, и отъ тамъ до Цариградъ, и върху това пѫтешествие издаде една много занимателна книжка, въ която излага особенно икономическото, земледѣлческото и индустриялното състояние на България.[2]) Като преводачь придружаваше го Българинъ Александръ Ексархъ. Нѣколко пѫтници посѣтихѫ тогава и Босна и Херцеговина, особно Англичанинъ *Вилкинсонъ*, нѣмский ботаникъ *Сентнеръ* и други.

Макаръ, че тия съчинения обогатихѫ науката съ единъ обиленъ и подробенъ географический материялъ, нѣмаше

---

[1]) *Moltke*, H. v. Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei 1835—9. 3 Aufl. Berlin 1877. Има отъ него и Der russisch-türkische Feldzug in der Europäischen Türkei 1828 und 1829. Berlin 1845.

[2]) M. *Blanqui*, Voyage en Bulgarie 1841. Paris 1843.

обаче до тогава нито една карта, която да е била изработена споредъ материялитѣ, изнесени на явѣ отъ тия пѫтници. Въ учебни атласи и карти явяваха се всé още разни несѫществующи рѣки и градове, наслѣдство отъ картитѣ на преднаполеоновското врѣме. Първа научна и вѣрна карта на Европейска Турция изработи и издаде въ четири листа 1853 г. *Хайнрихъ Кипертъ,* профессоръ на географията при берлинский университетъ и единъ отъ първитѣ картографи на нашия вѣкъ.[1]) Главната ѝ основа сѫ съчиненията на Буé. Самото распредѣление на материялътъ не бѣше лесно, защото освѣнъ подробнитѣ мѣрения на морскитѣ крайбрѣжия[2]) и нѣколко мѣста въ Сърбия и въ източна България липсваха астрономически данни за дѣйствителната географическа дължина и ширина, тъй щото лесно можеше да се случи тая погрѣшка, нѣкой градъ съ цѣлия му предѣлъ да се тури два три денье пѫть на страна отъ истинското си мѣстоположение. Разбира се, че много мѣста останахѫ на тая карта бѣли и празни, по нѣмание данни за тѣхъ, особно планинскитѣ старни на югъ отъ Сърбия кѫдѣ Враня, вѫтрѣшностьта на Родопитѣ, нѣкои части на Македония и др. и че много рѣки сѫ отчасти назначени само съ единъ редъ пунктове, защото за направлението имъ нѣмаше свѣдѣния. Истинската наука работи само съ познатото а опредѣлява кое е непознато, за насърчение на бѫдѫщитѣ изслѣдователи. По добросъвѣстно и точно употрѣбение и разработение на на научний материялъ, Кипертовата карта е единъ примѣренъ образецъ на картографический трудъ. Въ 1871 г. тя излѣзе въ ново издание, съвсѣмъ преработена и допълнена; но науката напрѣдва тъй бързо, че и това второ издание сега вече е овѣхтѣло.

---

[1]) Dr. Heinrich *Kiepert,* Generalkarte der Eur. Türkei. Berlin 1853, 4 гол. листа.

[2]) Адриятическото море съ всичкитѣ му брѣгове и острове измѣрихѫ Австрийцитѣ 1819, Черното Море 1840 Руситѣ, Бѣлото (Егейско) Море 1830—1844 Англичанетѣ, Мармарското море 1845—8 Руситѣ.

Кримската война, разбира се, като всичкитѣ предидѫщи походи, не останѫ безъ влияние върху напрѣдъкътъ на географическата наука за Балканския полуостровъ. Публиката въ Европа пáкъ се заинтересува за тие страни, та се намѣри и случай да се разширятъ и допълнятъ досегашнитѣ свѣдѣния върху тѣхъ. Французитѣ направихѫ нѣколко подробни карти на Добруджа и други нѣкои приморски краища. Австрийцитѣ окупирахѫ ромѫнскитѣ княжества и тѣхния генераленъ щабъ изработи една подробна карта на Влашко (безъ Молдавия). Между съчиненията на това врѣме споменваме книгитѣ за Добруджа отъ френский лѣкаръ *Алардъ,* който стоеше тамъ съ войскитѣ.[1])

Слѣдъ Парижкий миръ (1856) за научнитѣ издирвания по полуострова захванѫ новъ единъ периодъ. Когато пѫтницитѣ на първий периодъ, отъ Одринский миръ насамъ (1829—1856), между тѣхъ на първо мѣсто Буé, Викенелъ, Гризебахъ и Григоровичъ, посѣщавахѫ страната нàй-повече съ една чисто научна цѣль, въ този другъ периодъ, отъ Парижский миръ до послѣднята война (1856—1876) появихѫ се изслѣдвания съ цѣли чисто практически. Особенно проектитѣ за построяване желѣзници въ Турско дадохѫ поводъ за едно пó-подробно и пó-точно изучение на балканскитѣ страни, отъ колкото бѣхѫ досегашнитѣ опитвания. Числото на книги, статии и карти се умножи тѫй, че можеме да споменеме само нáй-виднитѣ.

Единъ отъ първитѣ пѫтници на този вторий периодъ бѣше *Иванъ Георгий фонъ Ханъ* (р. 1811, † 1869). Този ученъ нѣмский юристъ служилъ въ врѣме на краля Отона въ Гърция при министерството на правосѫдието; послѣ преминѫлъ въ австрийската дипломатическа служба и занимавалъ много години консулскитѣ постове въ Янина и Спра. Първо негово пó-голѣмо съчинение бѣхѫ „Албан-

---

[1]) *Allard* (Camille). La Bulgarie orientale. Paris 1864. — Сѫщий, La Dobroutcha. Paris 1859.

скитѣ студии" (1853), въ които въ три силни тома е изложена не само географията на Албания съ пѫтнишки очерки, но и историята, обичаитѣ, нравитѣ, пѣснитѣ, пословицитѣ и даже самиятъ езикъ (граматика съ рѣчникъ) на Албанцитѣ.[1]) Въ 1858 год. Ханъ по една поржчка отъ виенската академия на наукитѣ предприе едно пѫтешествие отъ Бѣлградъ до Солунъ, съ цѣль чисто практическа, сирѣчь за да издири, до колко е възможно да се построи въ това направление една желѣзница. Въ това пѫтуване Хана придружаваше тогавашний капитанъ и директоръ на сърбската военна академия въ Бѣлградъ, сега генералъ *Залъ* (родомъ Чехъ отъ Моравия). Пѫтницитѣ обяснихѫ за първъ пѫть непознатитѣ предѣли, които се простиратъ на югъ отъ тогавашната сърбска граница около Куршумлье, Лѣсковецъ и Враня, та и другояче обогатихѫ географическата наука съ много драгоцѣнни подробности. Проектъ, да се строи една желѣзница отъ Бѣлградъ презъ Нишъ, Лѣсковецъ, Враня и Скопье до Солунъ, оказа се съвършенно осѫществимъ. Описание на това пѫтешествие излѣзе на нѣмски два пѫти (съ карти отъ Заха) и единъ пѫть въ сърбски преводъ.[2])

И втората експедиция на Хана, въ 1863 год., бѣше предприета съ разноскитѣ на виенската академия и за рѣшение на една практическа задача, сирѣчь да ли двѣ голѣми рѣки, албанския Дримъ, който излѣзва изъ Охридското езеро и тече презъ Дебра, Дукаджинъ, Пулати и други планински предѣли въ Адриятическото море, и македонский Вардаръ сѫ приспособими за плаванието на параходи. Хана придружаваше и единъ офицеръ отъ австрийския флотъ съ нѣколко матрози, както и единъ фотографъ. Експедицията предприе плаванието по Дрима отъ Скадъръ на горѣ не въ малки вапорчета (мушки) или добри евро-

[1]) *Hahn*, Albanesische Studien. Wien 1853, 3 тома въ 4⁰. 1868.

[2]) *Hahn*, Reise von Belgrad nach Salonik, Wien 1858, 2 изд.

пейски барки, но въ прости слаби албански каици. Вече слѣдъ нѣколко денье появихѫ се въ тѣснитѣ провали, гдѣто Дримъ е стѣсненъ между огромни стърми и голи стѣни, такива неочаквани мѫчнотии, че е трѣбало каицитѣ да се испрататъ назадъ и пѫтуването нататъкъ да се продължи на конь. Въ рѣката имаше нѣколко низки катаракти, презъ които водата преминава съ шумъ и голѣма бързина. Съ едно малко вапорче можеше, можеби, да се мине тази спънка и да се дойде много по́-далеко, ако не и въ самото Охридско езеро. Въ продължение на пѫтуването Ханъ посѣти Призрѣнъ, разгледа Дебра, плова́ по цѣлото Охридско езеро, събра свѣдѣния за Прѣспанското езеро, за което до тогава почти нищо не се знаеше, стигнѫ презъ Битоля и Прилѣпъ въ Велесъ, и плова по Вардарътъ на барка до самия Солунъ.[1])

Сѫщеврѣменно възбуди Балканский полуостровъ вниманието на двама прочути пѫтници по срѣднята Африка, които бѣхѫ посветили младитѣ си години за изслѣдване на диви тропически страни и които сега пожелахѫ да открийтъ въ Европа още онова, което бѣше останѫло неизвѣстно за науката. Но и двамата поминахѫ се прерано, безъ да могѫтъ да довършатъ предприетата задача.

Смѣлия изслѣдователь на горѣщата Сахара и на дивитѣ царства и племена на Негритѣ въ тропическия Суданъ Д-ръ Генрихъ *Бартъ* кърстосва́ полуостровътъ въ 1862 год. почти по сѫщий пѫть като Григоровичъ, само въ обратно направление, отъ Русе до Солунъ, и отъ тамъ въ Атина. Описанието му[2]), като трудъ на единъ отъ на́й-опитнитѣ и на́й-съвѣстнитѣ наблюдатели, съдържава много важни нѣща, но при всичко това има единъ значителенъ недостатъкъ. Бартъ не знаеше ни единъ словѣнски езикъ и нѣмаше нито единъ добъръ български драгома-

[1]) *Hahn,* Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar. Wien 1868, 4°.

[2]) *Barth,* Reise durch das Innere der Europäischen Türkei. Berlin 1864 (съ карти).

нинъ; заради това имената на мѣстноститѣ у него по нѣкогажь много сж искривени, тжй щото често не можешъ да разберешъ, кое отъ сжшествующитѣ села и рѣки той описва. При всичко това Бартъ привлича вниманието на своитѣ читатели къмъ българския народъ, за когото до тогава по Европа твърдѣ малко се грижихж; особно показва, каква голѣма жизнена сила проявихж Българетѣ, този полузабравенъ народъ, въ черковний въпросъ, който се бѣше наченжлъ него врѣме, и предсказва, че този въпросъ и българското народно движение ще се развиятъ въ размѣри още пó-голѣми. Любопитна е една негова забѣлѣжка за Солунъ (стр. 216): „Този градъ е роденъ за да бжде столицá. Той има всé още едно голѣмо значение за цѣлата Румелия и можеби, ако стане единъ день столица на България, ще съперничи съ Атина, ако не по любопитностьта на старинитѣ, то съ богатство и дѣйствителна важность“.

Друго едно пó-голѣмо пжтешествие свърши Бартъ въ 1865 год., като исходи Босна, разгледа пограничнитѣ мѣста между Черна Гора и Турция, минж презъ Призрѣнъ и Тетово въ Македония, посѣти Кратово, Мелникъ, Неврокопъ, Сѣръ, Воденъ, Охридъ и обиколи Албания и Епиръ. Особенна важность имахж при това пжтувание астрономическитѣ обсервации за точното опредѣление положението на всичкитѣ пó-важни мѣста. Но, за жалость, Бартъ кратко врѣме слѣдъ завръщанието си ненадѣйно се поминж. Пжтнишкитѣ му дневници употрѣби Кипертъ за новото издание на картата си но печатани тѣ не излѣзнжхж, защото сж само нáбързо писани по пжть и не рѣдко вразумителни само за почившия наблюдатель самъ.

Французский географъ *Гильомъ Лежанъ* (Lejean), роденъ въ едно селце въ Бретань, обиколи 1857 год. по поржчка на правителството си Бессарабия, крайдунавската България, Тесалия и Босна. Въ 1864 год. издаде една кратка етно-

графия на Европейската Турция съ една карта, на която сѫ подробно начъртани границитѣ на разнитѣ народи.[1]) Слѣдъ картитѣ на Шафарика и на Буѐ (въ Бергхаузовъ Атласъ 1849), върху които полуостровътъ се вижда въ твърдѣ малъкъ размѣръ, Лежанъ направи първъ опитъ въ пó-голѣмъ видъ и съ пó-вече подробности. Въ главнитѣ чърти опитътъ му е сполучливъ, но въ подробноститѣ има много голѣми погрѣшки, като на пр. гѫсти несѫществующи ромѫнски села около Враца или забѣлѣжението на родопскитѣ Помаци като османски Турци, когато тѣ сѫ чисти мюсюлмански Българе. Отъ това врѣме насамъ има пòнови и пòдобри народописни карти на полуострова, отъ загребский професоръ *Брадашка* въ нѣмския географическій журналъ на Петермана, и въ послѣдньо врѣме отъ *Киперта* (Берлинъ 1876, 1 листъ).

Послѣ това Лежанъ занимаваше се нѣколко години на редъ въ разни предѣли на Африка и на Азия, особенно въ Суданъ покрай Бѣлий Нилъ, въ Абисиния, Индия, Персия, Месопотамия и Мала Азия. Напослѣдъ въ 1867 г. пакъ се върнѫ къмъ Балканский полуостровъ. Съ поддържка на французското министерство на външнитѣ работи се завзѐ за изработвание една подробна голѣма карта на Европейската Турция, която имаше да излѣзе на 48 листа. За тази цѣль той исходи полуостровътъ нѣколко пѫти отъ Адриятическото море до Черното море, по нàйразличнитѣ направления. Кратки извѣстия и писма за тия пѫтувания обнародваше въ нѣмски и французски географически журнали. Въ 1870 год. приготовенията бѣхѫ до тамъ довършени, щото Лежанъ бѣше захванѫлъ вече да съставява картата, но въ начало на слѣдующата годнна, въ врѣмето на френско-пруската война, смъртьта го завари въ родното му село и работата пропаднѫ. Събранитѣ отъ него материяли сѫ сѫщо като тие на Барта почти неупотрѣбими за

[1]) *Lejean,* Ethnographie de la Turquie d'Europe. Gotha 1861.

всѣкиго другиго, особенно защото Лежанъ, който бѣше лично единъ човѣкъ много оригиналенъ, располагаше съ една чудесна паметь, и заради това много незаписваше. И тый многогодишния му трудъ е изгубенъ за всѣкога. Между хартиитѣ му намѣри се само една готова статия „Voyage en Bulgarie", която излѣзе съ много хубави изображения въ географический журналъ „Tour du Monde" въ 1873 год.

Освѣнъ предприятието на Лежана французското правителство поддържаваше и друга една експедиция, която имаше за цѣль да изучи мѣстноститѣ, въ които е воювалъ Юлий Цесаръ. Самиятъ царъ Наполеонъ III съ особенно внимание се занимаваше съ историята на този римский голѣмъ пълководецъ и държавенъ мжжь. Едно великолѣпно съчинение съ много изображения, карти и планове приведе резултатитѣ на тая експедиция, намѣрени въ Македония, Албания, Епиръ и Тессалия, въ обща извѣстность[1]).

Познати сж по цѣла България, поне по името, трудоветѣ на нѣмский пжтникъ *Филипъ Каницъ,* родомъ изъ Пеща. Той дойде за първъ пжть въ подбалканскитѣ страни въ 1858 год. по случай на тогавашното херцеговско въстание, като дописникъ на нѣмски иллюстровани вѣстници. Далмация, Херцеговина и Черна Гора възбудихж у него желание да се запознае и съ другитѣ части на полуострова. Найнапрѣдъ той пропжтува 1859—1868 сърбското княжество и въ послѣдствие на това издаде едно великолѣпно съчинение за срѣдовѣковнитѣ черкви по византинския стилъ въ Сърбия и една голѣма иллюстрована книга за сърбското княжество[2]). Отъ Сърбия захванж да посѣщава и България, особенно пограничнитѣ ѝ части, отъ сърбската граница до Искеръ̀тъ, които до тогава бѣхж почти съвсѣмъ

[1]) *L. Heuzey,* Voyage en Macédoine. Paris 1869. — *L. Heuzey* et *H. Daumont,* Mission archéologique de Macédoine. Fouilles et récherches. Publié sous les auspices du Ministère de l'Instruction Publique. Paris 1876. 4°. съ 6 карти, цѣна 168 фр.

[2]) *F. Kanitz,* Byzantinische Monumente in Serbien. *F. Kanitz,* Serbien. Historisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1859—1868. Leipzig 1868.

непознати (Буѐ небѣше ги посѣтилъ). Полѐка-лека распространи своитѣ изслѣдвания чакъ до Черното море. Малки расправи и иллустровани статии за тия работи, обнародвани въ различни повремѣнни списания, възбуждахж насждѣ голѣмо любопитство и съ нетърпѣние очакваше се обѣщаната книга на Каница за подунавска България. Напослѣдъ въ 1875 год. излѣзе въ Липиска първия томъ на „Крайдунавска България и Балканътъ; пжтнишки студии отъ години 1860—1875". Втория томъ послѣдва 1877 между войната и третиятъ (послѣдниятъ) издаде се вече слѣдъ миръть въ 1879 год. съ една голѣма карта.

Каницъ преди всичко е живописецъ и иллустраторъ. Заради това найдрагоцѣнното качество на неговия трудъ сж многобройнитѣ прелестни изображения на градове, здания, старини, разни ликове и видове, народни костюми и пр. Типове на лицата, които се срѣщатъ у населението на страната, сж изражени вѣрно до пълно естественно съвършенство. Самото съдържаиие на книгата, описанието на пжтешествието, споредъ мнѣнието на критицитѣ е пòразвлечено и пòобстоятелно, отъ колкото би трѣбало. Много нѣща, които би могли да се съберать наедно, сж разпръснати по цѣлото съчинение и съ това объемътъ на книгата е станалъ твърдѣ голѣмъ. Всестрани и специални научни издирвания особенно по естественнитѣ науки, като у Буѐ, у Каница нѣма; неговитѣ студии отнасятъ се нàй-много до топографията, старинитѣ и до политическото и икономическото положение. Освѣнъ това книгата необнемцѣлиятъ бивший Дуна-Вилаетъ нито сегашното Княжество, защото авторътъ се ограничилъ на страната между Дунава и Старата Планина; Търнско, Самоковско, Радомирско, Дупнишко и Кюстендилско невлизатъ въ кржгътъ на пжтнишкитѣ му изслѣдвания. Но при всичко това Каницовата книга е за сега главенъ источникъ върху България за европейскитѣ читатели. Тя до сега е нàйподробенъ трудъ

за крайдунавска България отъ Тимокъ до морето, и представява едно богато съкровище на найразнообразни материали, които никога неще изгубятъ цѣната си. За бѫдѫщитѣ врѣмена тя всѣкога ще бѫде драгоцѣнна като едно вѣрно изложение, каквото е било състоянието на нинѣшното Княжество въ самото предвечерие на учреждението му, въ послѣднитѣ години преди войната.

Отъ други съврѣменни съчинения е забѣлѣжително пѫтописанието на прочутия руский списатель *А. Гильфердингъ*, който едно врѣме бѣше консулъ въ Сараево. Неговата „Босния, Херцеговина и Старая Сербия“ (С. Петербургъ 1859) съдържава много важни освѣтления за познавание на сегашното и минѫлото състояние на тие страни. Отъ английски книги ще споменемъ изданията на нѣкои госпожи, на Миссъ *Валкеръ* за Македония и за езерата Охридско, Корчанско и Костурско (съ изображения 1864), пѫтувания по словѣнскитѣ земи на Европейската Турция отъ госпожи *Макензи* и *Ирби* (1867), интереснитѣ наблюдения на *Тозера* при едно пѫтешествие по Македония и Албания (1869) съ посѣщение на Атонъ, Олимпъ, Дебра, Охридъ и на страната на Мирдититѣ[1]). Много съчинения има за Босна, между другитѣ отъ германский консулъ *Блау*, нѣмский пѫтникъ *Мауреръ*, австрийский офицеринъ *Роскиевичъ*, и найпослѣ една превъсходна книга отъ Англичанина *Ивенса* (Evans). Много малки статии за разни предѣли сѫ распърснѫти по различни географически и други научни журнали. Излѣзнѫхѫ още и двѣ голѣми карти, но и двѣтѣ доста несполучени, една отъ *Хантке* въ Германия (1873) въ 18 листа, и другата отъ *Шеда* въ Виена (1869) въ сѫщата величина.

---

[1]) Miss Walker, Through Macedonia to the Albanian lakes. London 1864. Mackenzie and Irby, Travels in the Slavonic provinces of Turkey in Europe. London 1867. (сърб. преводъ отъ Миятовича въ Бѣлградъ 1868). Henry Tozer, Researches in the highlands of Turkey. London 1869, 2 voll.

Още пóподробни издирвания се захванахѫ, когато се наченахѫ приготовенията за постройката на желѣзницитѣ. За предварително изслѣдвание на земята тръгнѫ 1869 една експедиция отъ инженери, къмъ която се присъедини и виенския геологъ *Фердинандъ Хохштетеръ*, прочутъ съ своитѣ пѫтешествия по цѣлия свѣтъ и своитѣ знаменити съчинения за Нова Зеландия и други презморски страни. Пѫтописнитѣ начъртания на Хохштетера, неговото „Пѫтуване по Румелия“ и „Предѣлътъ около Витоша и Рила“, при голѣмата му опитность въ изучение на разни непознати земи, при основателнитѣ му познания въ естественнитѣ науки и живия му стилъ принадлежатъ къмъ нáихубавитѣ нѣща, които сѫ писани за българскитѣ страни[1]). И нему е останѫло да открие още всѣкакви нови нѣща. До сега никой (освѣнъ покойния Лежанъ) небѣше влѣзналъ въ тъй називаемата Срѣдна Гора и всичкитѣ пѫтници, които сѫ виждали планинитѣ на сѣверъ отъ Татаръ-Пазарджикъ. мислѣхѫ, че това е самата Стара Планина. Сега Хохштетеръ обясни, че това е особенъ планински гребенъ, между който и Стара планина има една дълбока долина съ градове Златица, Пирдопъ, Клисура, Казанлѫкъ и др. На близу до тие мѣста имаше до него врѣме друга една погрѣшка по картитѣ. На сичкитѣ пóстари карти рѣката Видъ бѣше начъртана като че извира при Ихтиманъ и че отъ тамъ минува презъ планинитѣ къмъ Дунавъ. Споредъ това се мислѣше, че може да се гради отъ предполагаемата желѣзница, която имаше да съединява Цариградъ съ Бѣлградъ. единъ клонъ отъ Ихтиманъ край Вида чакъ до Дунавъ. Сега Лежанъ обясни и Хохштетеръ го потвърди, че Ихтиманската рѣчка Мѫтивиръ не е Видъ, че тя тече въ Тополница, която при Татаръ-Пазарджикъ влиза въ Мари-

[1]) *Hochstetter*, Reise in Rumelien, Mittheilungen der Wiener geogr. Gesellschaft 1870, 1871. Das Vitošgebiet, Petermann's Mittheilungen 1872. Die geologischen Verhältnisse des östlichen Theiles der Eur. Türkei, Jahrbücher der Wiener geolog. Gesellschaft XX, XXII (1870, 1873).

цата, че по тия нѣста въ Стара планина нѣма никакъвъ естественъ проходъ, и че изворитѣ на Вида лежатъ далеко отъ Ихтиманъ чакъ на другиятъ, сѣверниятъ склонъ на Балкана, въ Тетевенско.

Врѣмената тъй се промѣнихѫ, че слѣдъ малко единъ зоологъ (ентомологъ) отъ Саксония *Едвинъ Рокстро* (Rockstroh) тръгне да пѫтува пѣшъ по българскитѣ страни, като нѣйдѣ срѣдъ цивилизованата Европа по Алпитѣ или по Германия. Той ходи отъ Ломъ презъ Враца на Самоковъ, исходи рилскитѣ и родопскитѣ планини, влѣзе въ Македония и посѣти Тетово и Дебра, отъ гдѣто предъ ножоветѣ на фанатическитѣ Албанци едвамъ можà да изнесе главата си. Неговитѣ много поучни и живописни описания за съжалѣние се намиратъ распръснѫти тукъ тамѣ по разни мало достѫпни журнали. Между нáй-драгоцѣннитѣ съчинения за полуострова принадлежатъ геологическитѣ издирвания за Добруджа отъ недавно умрѣлий професоръ *Петерсъ* въ Грацъ, изложени хубавѣ и по единъ твърдѣ привлекателенъ и ясенъ начинъ.[1]) Ботаникътъ *Янка* отъ Пеща пропѫтува Шипченския Балканъ, Неврокопскитѣ Родопи и Перинъ-Планина, но освѣнъ дребни и кратки статии не издаде нищо за наблюденията си. Послѣдния чужестраненъ наученъ пѫтникъ преди войната бѣше младий виенский геологъ професоръ *Тоула*, който 1875 исходи Видинско, Берковско, Искерския проходъ, Търнско и Пиротско.[2])

Отъ Юлия 1875, отъ избухванието на херцеговското възстание, възможностьта за научни издирвания на балканский полуостровъ се прекѫснѫ, но по цѣлия свѣтъ се

---

[1]) *K. F. Peters*, Reisebriefe eines deutschen Naturforschers aus der Dobrudscha (Oesterreichische Revue 1865, 1866). Геол. описание на Добруджа въ актоветѣ на Виенската академия, томъ XXVII, 1867.

[2]) Dr. Franz *Toula*, Geologische Untersuchungen im westlichen Theile des Balkans, разни статии въ актоветѣ на Виенската академия 1875 — 1880 съ карти. Uber den Berkovica-Balkan und durch die Iskerschluchten nach Sofia. Mitth. der Wiener geograph. Gesellschaft 1876.

обърна общото внимание пàкъ въ найголѣмъ размѣръ къмъ подбалканскитѣ страни. За да улеснятъ публиката, захванахѫ да излѣзватъ голѣми подробни карти, пòдобри и пòоснователни отъ всичкитѣ предидѫщи. Тия карти, разбира се, небѣхѫ направени отъ Турцитѣ. Въ другитѣ държави по Европа насѫдѣ генералнитѣ щабове приготвяватъ и издаватъ подробни печатани карти на своитѣ страни, съ постепенни нови издания и допълнения. Турский генераленъ щабъ за такова нѣщо бѣше съвсѣмъ неспособенъ и опититѣ на Турцитѣ въ картографията посрѣщнахѫ се въ Европа само съ смѣхъ. Голѣмата рѫкописна карта, която на Виенското изложение въ 1873 г. бѣше покачена въ турското отдѣление, небѣше освѣнъ една копия на Кипертовата карта съ прибавение на новитѣ желѣзници. Сѫщо и тия карти, които се издавахѫ въ цариградската държавна типография, и то доста невѣщо, и които бѣхѫ изложени на географическото изложение въ Паризъ въ 1875 год. бѣхѫ снети отъ Кипертовитѣ издания. Даже и картата на Халепския вилаетъ отъ Джевджетъ паша небѣше освѣнъ увеличена копия отъ Кипертовата Мала Азия съ нѣкои поправки. А картата на Пловдивский санджакъ, направена 1862 и издана отъ Киперта 1876 „за примѣръ“, по първобитностьта си прилича на древнитѣ груби географически произведения на 16. столѣтие. Когато европейскитѣ сили недавно се съгласихѫ за едно астрономическо мѣрение на градуси, Турция неможеше да предприеме това нѣщо съ собственни сили, и обсервациитѣ върху нейната територия направихѫ по нейно предложение Руситѣ и Австрийцитѣ.

Австрийски и руски офицери въ това време работихѫ явно въ турскитѣ вилаети. Австрийцитѣ прибързахѫ съ издание на своитѣ резултати и вече 1876 излѣзе тѣхната генерална карта на Босна, Херцеговина, Черна Гора и Сърбия въ 12 листа. Тя е съставена на основание не само на многобройни рекогносцировки по главнитѣ пѫтища, но

и на дѣйствителни мѣрения, астрономически и нѣкога и тригонометрически, тъй щото тия земи за науката приехъ единъ видъ съвсѣмъ новъ. Разбира се, че останахъ още доволно непълнотии и празни мѣста, и че се срѣщатъ доста погрѣшки, особенно въ мѣстнитѣ имена. Слѣдъ това излѣзе и България и Румелия (6 листа), която обаче не е толкозъ сполучливо изработена, както сърбскитѣ страни, и найпослѣ и Македония съ Албания сѫщо съ много нови данни и допълнения.

Отъ страна на Руситѣ не бѣше излѣзла преди войната такава щабна карта, само една Европейска Турция въ 17 листа отъ полковника Артамонова, която нѣкждѣ е доста пълна, но на мѣсти съсвѣмъ устарѣла. Голѣми усилия положихъ се отъ руский генераленъ щабъ за една подробна тригонометрическа снимка на българскитѣ земи въ врѣме на окупацията слѣдъ подирнята война между Русия и Турция. Резултатитѣ на този огроменъ трудъ, една подробна точна карта, както иматъ отдавна всичкитѣ образовани страни, и която ще може да тури подробната география на тия земи на съвсѣмъ непоколебими основи и да отстрани всичкитѣ неизвѣстности и неясности, едвамъ ще могѫтъ да излѣзнѫтъ на явѣ подирь нѣколко години.

Отъ всичко, което разказахме до сега, види се че пѫтници и географи отъ разни образовани народи сѫ положили въ течение на послѣднитѣ петдесеть години доста много трудъ, да изучатъ Балканский полуостровъ и да освѣтлятъ образований свѣтъ за него съ вѣрни свѣдения. Но и до днесъ още не е всичко открито, и картитѣ никакъ още не сѫ пълни. Тъй на пр. за Родопитѣ, за източната Македония отъ Вардаръ до Струма и за нѣкои предѣли на Албания и днеска още се знае твърдѣ малко. Южната страна на Прѣспанското езеро е позната само по слухове а върху водитѣ на самото езеро не е още пловилъ нито единъ наученъ пѫтникъ. Да приведемъ още единъ почу-

денъ примѣръ. Съ исключение на нѣколко политически рапорти върху кланията въ 1876 година, въ цѣлата досегашна пѫтописна и научна литература за Балканский полуостровъ неще намѣрите никѫдѣ едно описание на Копривщица или на Панагюрище, мѣста тъй забѣлѣжителни въ историята на българското възраждание. А пòлани, когато имахъ случай да се запознаѭ пòотблизу съ Кюстендилското окрѫжие, зачудихъ се, като влѣзнахъ въ цѣла една околия, която съ планинитѣ, рѣкитѣ и многобройнитѣ си села несѫществува ни на една печатана карта и за която въ учения свѣтъ още никой небѣше чулъ: тъй наречено Краище или Изворска околия.

До сега говорихме за научнитѣ работи, искарани на видѣло отъ чуждитѣ пѫтници, които обикновенно само нàбързо сѫ минѫли презъ страната и разбира се, забѣлѣжвахѫ едвамъ онова, което виждахѫ съ собственитѣ очи, или което сѫ научили отъ приказванието на мѣстнитѣ жители. Врѣме е да поговоримъ и върху това, което е направено за мѣстната география отъ самитѣ словѣнски народи на полуострова, отъ Сърбитѣ и Българитѣ.

У Сърбитѣ срѣщатъ се преди всичко плодоветѣ на всестранната дѣятелность, която разви единъ въодушевенъ народенъ дѣецъ, за да положи здрави основи за изучението на земята и на народа и за да основе едно истинско народно самосъзнание. Този мѫжь бѣше *Вукъ Стефановичь Караджичь* (род. 1787, † 1864). Вече въ своята „Даница“ въ 1827 година помѣсти едно кратко географическо описание на сърбското княжество. Слѣдъ това той обнародва едно описание на Черна Гора на нѣмски и едно на Бока Которска на сърбски, и сѫщо въ голѣмиятъ си сърбски рѣчникъ наѭдѣ помѣсти и географическитѣ имена съ надлежнитѣ статии за разни мѣстности. Другитѣ му трудове сѫ описания на сърбскитѣ народни обичаи, сборници на народни прикаски и пословици и особенно една

прочута сбирка на народни пѣсни въ петь томове. Съ това и съ въведението на едно лесно, практическо и общепристжпно правописание той стана основатель на новата сърбска книжевность.

Отъ другитѣ пòстари географически съчинения у Сърбитѣ любопитно е *Іоакима Вучича* „Путешествие по Сербіи“ (Будимъ 1828), една много наивна книга съ крайне първобитни изображения. Въ 1835 год. единъ нѣмскій геологъ *Хердеръ* испита рудницитѣ на княжеството; изложението му се издаде (1845) на нѣмски и на сърбски. Първи карти на Сърбия, изработени отъ мѣстни хора, сж отъ Бугарски (1845) и Миленковича (1850); тѣ, разбира се, не сж освѣнъ снимки отъ чужестранни карти съ нѣкои допълнения. Една твърдѣ заслужна книга е сенатора *Гавриловича* „Рѣчникъ географійско-статистическій Сербіе“ (Бѣлградъ 1846), която съдържава имената на всичкитѣ населени мѣста съ кратки указания върху числото на жителитѣ и положението имъ. Отъ тогава излѣзнахж пòнови такива словари отъ *Никшича* (1870) и *Іовановича* (1872).

Едно важно събитие въ историята на сербската книжевность е основанието на „сърбското учено дружество“ въ 1842 год. Журналътъ на това дружество, наречений „Гласникъ“, съдържава цѣли редове найдрагоцѣнни статии върху сърбския народъ и сърбскитѣ земи, между тѣхъ и много географически. Въ томоветѣ му срѣщатъ се немалко подробни описания на разни окржжия, отъ които пòмного сж направени отъ млади сърбски офицери, които усърдно се заехж за изучение повърхностьта на родната земя. При тѣхъ има и карти, които особенно на послѣдньо врѣме сж направени доста хубаво и искусно.

Изъ сърбскитѣ географически съчинения извънъ „Гласника“ личи преди всичко една нова книга, която за винжги ще остане единъ хубавъ паметникъ и единъ богатъ источникъ за поучение върху Сърбия. Това е „Кнежевина

Србија“ (Бѣлградъ 1876) отъ *М. Г. Миличевича*, едно голѣмо съчинение на 1300 страници съ нѣколко карти. Въ него се описватъ окржжията едно слѣдъ друго, всѣко съ своитѣ граници, планини, рѣки, пжтища, пещери, рудници, стари и нови, исторически паметници, съ животописи на тамкашни прочути лица, статистически данни, археологически бѣлѣжки, материяли върху нарѣчията, народнитѣ облекла и обичаи и пр. Миличевичь, който е прочутъ и като съчинитель на множество хубави педагогически книги и статии, освѣнъ това обогатилъ е сърбската литература съ една сбирка новели отъ народний животъ (Зимнье вечери. Бѣлградъ 1879), които освѣтляватъ всичкия народенъ духъ съ такова една чудесна живость и подробность, както прикаски на *Стефана Любиша* сърбския животъ по Църна Гора и Бока Которска. Отъ мѣстнитѣ географически съчинения върху Църна Гора на́йпространа е книгата на херцеговский архимандритъ *Никифоръ Дучичь* (Црна Гора. Бѣлградъ 1871). И Босна намѣри единъ мѣстенъ описатель, католическия калугеръ *Юкичь* (Земльописъ и повѣстница Босне. Загребъ 1851).

Статистиката се обработва въ сърбското княжество отъ много години насамъ. Официялнитѣ свѣдѣния за неж издаватъ се въ свързкитѣ на „Държавопись Сербие“ отъ директора на статистическото бюро *Владимира Якшича*.

Въ Хърватско научната дѣятелность е приела единъ новъ потикъ съ основанието на „Югославенската академия“ въ 1867 год. Нейнитѣ издания съдържаватъ и много географически работи, особенно статиитѣ на профессора *Др. Петра Матковича*, въ които се освѣтляватъ много тъмни страници на нинѣшната и на старата география на Балканский полуостровъ.

А сега ще поговориме и за географическата литература у Българетѣ. На пръвъ погледъ мнозина би казали, че тука още нищо не е работено. Но когато погледнеме

пóотблизу на младата новобългарска книжнина и като ѭ щетърсиме съ внимание за да намѣриме нѣщо, което да освѣтли географията на българското отечество, ще срѣщнеме доволно много трудове, които распилѣни, както си сѫ, необърщатъ внимание къмъ себеси, но които събрани на купъ никакъ не сѫ малочисленни нито безцѣнни.

Първиятъ опитъ на едно описание на България се намира у *Отца Неофита Бозвелията,* родомъ Котленца, въ неговото „Славяноболгарское дѣтоводство" (Крагуевацъ 1836). Въ нея книжка описватъ се на двайсеть страници въ кратцѣ, но доста ясно и хубаво рѣкитѣ, градоветѣ и мънастиритѣ въ България. Крайдунавски и тракийски мѣста пòширокo сѫ изложени, но за Македония не се номенва много. Любопитни сѫ свѣдѣнията, изложени за старинитѣ, на пр. за всичкитѣ черкви въ града Търново и за мънастиритѣ въ търновската епархия, както и за мънастиритѣ около София.[1]) Възъ това описание е основано друго едно, което се намира въ географията на Самоковеца *Костандина Фотинова* (Смирна 1843), само че съчинительтъ пóобширно се е распространилъ върху родния си градъ. Сѫщо има и едно кратко описание на България въ географията на *Ивана Андреева* (сега Богорова), печатана въ 1851 год. въ Букурещъ.

Първа българска карта излѣзе въ 1843 година, съставена отъ *Александра Хаджи Руссета* родомъ отъ Русе, и издадена съ иждивението на Димитрия Хаджи Руссета: „Карта на сегашная Болгария, Ѳракія, Македонія и на прилежащитѣ земли" (Страсбургъ 1843) въ четири листа, сега голѣма рѣдкость. Тя не е друго освѣнъ нѣкоя тогавашна французска карта, едно стъ разнитѣ съкращения отъ голѣмата карта на Лапи (Lapie), за която поменѫхме пóгорѣ, само въ българско издание, сирѣчь начъртанието на

[1]) Слушамъ, че при книгата на Бозвелията имало и карта на Европейската Турция, но въ екземпларитѣ, които ми дойдохѫ въ рѫцѣтѣ, не съмъ я намѣрилъ.

планинитѣ и рѣкитѣ е сѫщо, а надписитѣ и имената сѫ положени съ кирилловски букви.[1]) Втората българска карта на Европейска Турция, сѫщо въ четири листа, издаде въ 1864 година въ Виена *Хр. Г. Дановъ*; тя е направена споредъ първото издание на Кипертовата карта съ нѣкои поправки.

Описания на разни градове, околии и окрѫжия сѫ много, по все распръснѫти по разни повремѣнни списания, които сега сѫ вече крайне рѣдки и нѣкогажь даже до полу забравени. Разгърнете какъвъ то щете български журналъ, „Цариградский Вѣстникъ", „Български Книжици". „Македония", „Читалище" и пр., въ всѣкий ще намѣрите или нѣкои топографически описания или статистически данни или свѣдѣния за училищата и черквитѣ съ списъкъ на селата. *Иванчо Андреовъ* (послѣ Богоевъ, сега Богоровъ) обнародва въ първия брой на първия български политически вѣстникъ „Български Орелъ" (Липиска, 20 Априлия 1846) едно „описвание на село Котелъ" и въ вторий брой едно обширно описание на градъ Самоковъ и на Рилската обитель. Отъ други подобни статии или отдѣлни книжки ще споменемъ описанието и историята на Копривщица отъ *Хр. В. Пулякова* въ „Българскитѣ книжици" 1860 год. статистическитѣ расправи за Тракия отъ *Іоакима Груева* въ календарь „Лѣтоструй", описание на Котленско отъ *В. Д. Стоянова* и на Кратовско отъ *Ефрема Каранова* въ „Периодическото Списание", книжката върху Татаръ-Пазарджишката каза отъ *Стефана Захариева* (Виена 1870 съ карта), описание на Старозагорската каза отъ *Господина Славчова* (Цариградъ 1858), на Панагюрище отъ *В. Чолакова* (Цариградъ 1866), на Рилския монастирь отъ *Отца Неофита Рилскаго* (София 1879). Въ тия трудове сѫ испра-

---

[1]) Отъ такива френски карти найповече се срѣща съ нея, но не напълно, картата на Евр. Турция отъ P. I. Lameau, рисована 1827 (видѣхъ издание, обнародвано въ Парижь 1849).

вени нѣкои голѣми недоразумѣния на европейскитѣ географи; на пр. Пуляковъ добрѣ е изложилъ положението на Срѣдна гора и истинскитѣ извори на Видъ, и Дановъ на своята карта още преди Лежана добрѣ е исправилъ погрѣшката, която научнитѣ карти имахѫ за тие планински мѣста.

Приготовяваше се и едно голѣмо всестранно съчинение за всичката България, до̀ кѫдѣто се простира българскиятъ езикъ, което щѣше да прилича на помепѫтата книга на Миличевича за Сърбия. *П. Р. Славейковъ* отъ двaесеть години насамъ събираше материяли за едно подробно описание на България, не само географически, статистически и етнографически, но и за мѣстнитѣ нарѣчия, костюми, обичаи, предания, въспоминания за мѣстни по̀видни хора и пр. Нѣкои образци, извадени отъ тая сбирка и тукъ-тамѣ обнародвани по журналитѣ, възбуждавахѫ голѣми надѣжди и испълнявахѫ читателитѣ съ нетърпѣние, да видятъ по̀скоро цѣлото. Въ 1876 год. книгата бѣше вече до тамъ приготвена, щото изданието ѝ можеше товчасъ да се захване. Но небѣ ѝ сѫдено да излѣзе на видѣло. За вѣчна загуба не само за българщината, по и съ Словѣнството и за науката въобще рѫкописътъ заедно съ всичкитѣ други хартии на Г-на Славейкова изгорѣ въ катастрофата, която постигнѫ градъ Стара Загора въ послѣдната война (1877). Госп. Славейковъ наистина заловилъ се да състави книгата о̀тново, но мѫчно ще бѫде да се възобнови така, както е била, защото такива материяли, пълни съ числа и имена, не се помнятъ на устъ; освѣнъ това тѣ бѣхѫ събирани отъ много години насамъ и отъ стари хора, които сѫ умрѣли отъ давна и които неможешъ да ги запитвашъ втори пѫть.

Въ врѣме на войната Руситѣ събирахѫ всички достѫпни статистически данни за България и напечатахѫ ги въ Букурещъ въ петь тома, като „Матеріяли для изученія Болгаріи“.

Слѣдъ войната иностраннитѣ изслѣдователи пáкъ захванѫхѫ да дохождатъ, по много пóрѣдко. Германския геологъ Фричъ мина 1878 год. презъ Троянския Балканъ, и въ 1880 год. пàкъ дойде виенский геологъ професоръ Тоула да продължи своитѣ издирвания, захванѫти преди войната въ западната часть на Стара планина, та пронѫтува, придруженъ отъ българский геологъ Гнъ Г. Златарски, Балканитѣ отъ Пиротъ до Етрополъ. Книгата му върху това пѫтешествие вече излѣзе отъ печатъ. Българскитѣ статии за разни предѣли, които пóнапрѣдъ тъй често се срѣщахѫ по вѣстницитѣ, престанахѫ и се замѣнихѫ съ друга пóбезцѣнна душевна храна за читателитѣ.

За бѫдѫще отваря се за географическото изучение на страната едно широко поле. Отъ вънъ ще дохождатъ учени хора, можеби, и пóчесто отъ колкото преди войната, и едно врѣме, ако да сравнишъ бѫдѫщитѣ пѫтописания за България по редъ, ще можешъ да видишъ, какъ се е развивала и какъ е напрѣдвала страната слѣдъ освобождението си. Въ С. Петербургъ географическото общество приготовява една експедиция особно за изучението на земята по естественнитѣ науки. Въ Княжеството освѣнъ това сѫществува, както въ Ромѫния и Сърбия, едно правителственно статистическо бюро за събирание ония разни данни, които се изразяватъ съ числа и които сѫ сѫщо необходими за държавното управление, както и за научното познавание на страната. Сѫщо и въ Източна Румелия се направи едно исчисление на народонаселението, а познаването на Македония се обогати съ книжката „Ethnographie de la Macédoine“ (Пловдивъ 1881), която съдържава списъкъ на всичкитѣ села съ числото на жителитѣ по народностьта имъ. Появихѫ се и нѣколко рѫководства за преподавание отечествовѣдѣнието по училищата.

Изучение на всѣка една страна нáймного се спомага отъ частни наблюдатели, като всѣки единъ по дълговрѣ-

менния си опитъ добрѣ и подробно се е запозналь съ своята околность и нейнитѣ жители и съвѣстно излага всичко поважно, което е могъль да събере и да издири. Такива монографии (отдѣлни описания) и кратки пѫтнишки начъртания сѫ найсигурна основа за подробната география на една страна. Много пѫти такива съвсѣмъ скромни трудове съдържаватъ неоцѣними бисери за науката даже въ позучени страни, а камо ли на Балканский полуостровъ, върху който остава още толкова работа. Нѣма съмнѣние че въ България слѣдъ освобождението примѣрътъ, който е даденъ преди войната, ще намѣри още повече послѣдователи[1]). Освѣнъ това ще се явѫтъ и повече български учени испитатели, снабдени съ цѣлъ запасъ на науката, и всички тие трудове заедно съ исчисленитѣ чужестранни съчинения ще принесатъ желателната свѣтлина върху тъмнитѣ и неразгледани до сега предѣли на България.

Д-ръ **Конст. Иречекъ.**

---

[1]) Въ една отъ идѫщитѣ книжки ще изложа, върху кои предмети трѣба да се обърща особно внимание при събирание материяли за такива мѣстни описания, и ще ми бѫде драго да послужа съ това на тие любители на отечествената наука, които по разни мѣста искахѫ отъ мене такова едно упѫтвание.

БЪЛГАРСКИ ПОСЛОВИЦИ.

ИСТОРИЯТА НА СЪБИРАНИЕТО ИМЪ.

На 1843, като излѣзохъ отъ свѣщовското училище презъ есеньта станжхъ *даскалъ* на Долня Махала въ Търново и стжпвахъ въ 16-та си година. Борбата между Гърцитѣ владици и Българетѣ патриоти бѣше въ възраждането си. Въ онова врѣме, азъ бѣхъ извадилъ една пѣсень за Гърцитѣ владици въ Търново, именно за Панарета, бившия търновски митрополитъ и за наслѣдника му Неофита пѣсеньта бѣше проста, въ бѣли стихове, по духа и размѣра на народнитѣ ни пѣсни[1]); но като новость

[1]) До колкото помнѭ, тя захващаше така:

Прославило се Търново
Съсъ Славни гърци владици,
Нáй си се много прослави
Съсъ Панарета делия,
Делия Дели-башия,
Лудия Гръцки владика,
Като гидия ходеше,
Враня си коня ѣадѣше,
Окаченъ топусъ носѣше,
Селата обикаляше,
Сѣкакъ народа дереше,
И грѣшни пари береше;
Поповетѣ си ѣадѣше
Груби имъ думи думаше:
Дѣ гиди старци магарци!
А кметоветѣ псуваше,
Псуваше и ги бияше;
Калпацитѣ имъ хвърляше,
И толуми имъ думаше . . .

та се преписваше и ходяше отъ ржка на ржка между поборницитѣ за българщината, които състояхж въ онова врѣме отъ нѣколко души изъ най-долнята класа граждане, повечето пришелци отъ селата и нѣколко ученици по-възрастни, които бѣхж новообращенни отъ отца Неофита Хиендарца (Бозвелията) и отъ които азъ бѣхъ най-малкия. Единъ мой връстникъ и съученикъ отъ грьцкото училище, синъ на единъ докторъ грькоманинъ, сполучи да открадне собствения ми ржкописъ и да го предаде на Неофита или по право, на негова младъ секретарь Костакя, за когото се нѣщо и припѣваше въ тази пѣсень. Ядосани и двамата, а особенно послѣдний, виква ме една вечерь късно, и, слѣдъ едно остро скарване, накара ясакчията митрополски да ме запрѣ въ една одая тамо, дѣто били си запирали кокошкитѣ, които имъ носѣхж отъ селата тогава доста много. Тая стая стои и днесъ откждѣ истокъ срещу гиреня, въ който испослѣ се удави гърка владика Атанасия.

И още се повечъ прослави
Наше велико Търново
Съсъ Неофита мждрия,
Мждрия и лукавия . . .
(и тъй на татакъ)

Всичко споменувано за Панарета въ тазъ пѣсень е истинно, вижъ за това по-подробно въ „Припомнянията ми"; но като става рѣчь и тука за него, не ще е излишно, мислѣж, да кажж още нѣколко думи за този оригиналенъ грькъ владика въ България, когото и въ Търново както и въ Цариградъ изобщо лудъ наричахж. Той не бѣше лудъ, а бѣше напрасничавъ само и стрѣлухъ, инакъ бѣше уменъ човѣкъ, та до нѣйдѣ и правдивъ. Достоосждително въ него бѣше голѣмото му лакомство за пари, което обаче не е само неговъ изключителенъ грѣхъ, още непристойнитѣ му по грькта отношения къмъ човѣцитѣ, а найвече къмъ поповетѣ. Наричанната му лукавия състоеше въ това повече дѣто почти нищо не премълчаваше, много много не измислюше, не се свѣнеше, а казваше на човѣка въ очитѣ каквото имаше да му каже, всѣкогъ почти право по съ рѣзки а често и галатни думи.

Много и разни анекдоти се расказвахж по онова врѣме въ Търново за него, които се помнятъ и приказватъ и сега; но единъ неизвѣстенъ може би на други, обаждотъ заслужва, споредъ мене, да го расказж на читателитѣ си, защото представя най-характерно, както него, така и състоянието на развитието у насъ по онова врѣме.

Дѣте на 12 години едва ли, отивахме единъ день съ баща си на Орѣховица. Тамъ бѣхме по стария пжть на Каменецъ, по-долу малко отъ чешмата, зададе се отъ

До моята тъмница подъ сѫщата стрѣха но въ друга стая живѣеше клисаря' на черквата и слуга въ митрополията, старъ единъ човѣкъ на име дѣдо Колю. Нѣщо подирь часъ и половина отъ запиранието ми, дѣдо Колю дойде да ме попита вечерѣлъ ли съмь, и на отговора ми „не съмъ" донесе ми малко хлѣбецъ и маслинки, защото бѣше прѣзъ коладни пости; сложи хлѣба и маслинитѣ и мълчишката излѣзе. Подирь малко влѣзе пакъ, та ми донесе и вода въ единъ оклоцанъ пръстенъ сѫдъ и една угорешка отъ вощеница, която запали, залѣпи ѭ на прозорцитѣ и тогазъ продума та ми каза: Вечеряй скоро, додѣ не е догоряла свѣщьта. Азъ искахъ да му говорѭ и казахъ му нѣщо, но какво му казахъ, не помнѭ сега. Помнѭ обаче, че той излѣзе изъ вратата, послѣ се обърнѭ та прѣзъ прага отвърнѭ ми сериозно нѣкакъ и като троснѭто ми рече:

„Да би мирно седѣло, не би чудо видѣло", и си отиде.

Какво си потеглихъ азъ презъ онази дълга нощь въ онзи затворъ тамо отъ хладъ, отъ бълхи и кокошинци.

горѣ владиката Панаретъ и слѣзваше кѫдѣ Търново. Десетина раскрача на предъ насъ имаше двама селене отъ кѫдѣ габровско, които ѣздѣхѫ на коньетѣ си, но като видѣхѫ владиката, слѣвохѫ отъ коньетѣ. Чешмата тамо бѣше преляла и обляла бѣ на долу почти цѣлия пѫть на доста разстояние. Селенетѣ, когато да мине владиката по край тѣхъ, колѣничихѫ просто за просто въ кала напѫтя прѣдъ него, а ние по долцѣ бѣхме се исправили съ баща си край пѫтя. Панаретъ се спрѣ до колѣничилитѣ и ги попита по турски: Отъ кѫдѣ сте ви? — Отъ Габрово — Ами на вашъ вилаятъ има ли куковици? — Намѣрватъ се. — Добрѣ, пакъ си каза той, благослови ги и си замина. Селенетѣ послѣ питахѫ баща ми: защо ли на пита, дѣдо владика има ли у насъ куковици? не се ли осѣщате, отговори баща ми, че ви се присмива? Куковици ли ви се испили ума, та колѣничите насрѣдь пѫтя вѫтрѣ въ кала. — А бей, подумахѫ простодушнитѣ селени и си заминахѫ.

Сѣщамъ се тука да споменѫ още едно нѣщо, за което въ Припомнянията си не съмь споменалъ: Во врѣмето на Владикуванието Панаретово въ Търново се правяше въ Цариградъ черквата на балак-клии, за която той събира волна помощъ отъ търновската епархия. Азъ друго непомнѭ отъ това; но помнѭ че на бащина ми дюгень идвахѫ веднъжь единъ калугеръ отъ Митрополи съ едного човѣка, та донесохѫ много сребро, всѣкакви стари издѣлия, а найвече женски чапрази, та го топихѫ двѣ дни на нашия дюгень. Втълпило ми се е въ ума, че казвахѫ връзъ триста оки чисто сребро излѣзло отъ дребни подарки за балаклии само изъ търновската епархия; какво е далъ Панаретъ не знаѭ, но Българетѣ сѫ дали.

„единъ Господь знае“, — ако знае Господь за тегилата на слабитѣ отъ силнитѣ и за ония пакости, що могжтъ да имъ направятъ още бълхитѣ и кокошитѣ гадинки! То бѣше несносно и нестърпимо, но още по-мжчително бѣше за мене унижението ми отъ Костакя и лошитѣ думи, които бѣше ми надумалъ противу народностьта ми. Много пжти испослѣ, като съмъ се осѣщалъ за този случай и за претърпѣното унижение, плакалъ съмъ отъ ядъ и досада и сега даже като се осѣтиж за това, не могж да си го спомниж безъ потръпване. Но и Неофитъ вѣрвамъ и любимеца му Костаки много пжти испослѣ сж имали случай да си припомнятъ, че сж ме обидѣли и запирали.

Това бѣше първото ми влѣзване въ затворъ, цѣла нощь стояхъ правъ или бѣхъ принужденъ да ходиж отъ стѣна до стѣна въ тѣсната стая; пепела' и студъта не ми давахж, да сѣднж; а бълхитѣ и кокошитѣ гадове кръстосвахж ме на вси четири страни, та ме измжчвахж до душа като че нарочно искахж да направятъ услуга съ това на тиранитѣ ми Костакя и Неофита. Идѣше ми на полуда; но и въ това си утѣснение често пакъ се сѣщахъ азъ за думитѣ на дѣда Коля: „Да би мирно сѣдѣло не би чудо видѣло.“ Тѣзи думи за пръвъ пжть ги чувахъ азъ и направихж ми наистина дълбоко впечатление. Азъ осѣщахъ, че тѣ бѣхж за мене едно погълчаване или едно поучаване; но да сж думи книжовни, не бѣхж, а пъкъ и прости не ми се виждахж: тако що при всичкото ми несгодно положение, този нечаканъ урокъ ме занимаваше, азъ приговаряхъ думитѣ за да ги запомниж и да отбѣгнж нѣкакъ другитѣ безотрадни мисли, които наваляхж на мене.

Оставямъ да не расправямъ тука какво станж по́ната-такъ, какъ ме пуснахж сутриньта и какъ ме испждихж отъ учителствованието въ Долня Махала; прекомъ ще поменж само, и то за свидѣтелство на това събитие, че дѣдо Иларионъ, сегашния Кюстендилскій Митрополитъ, по онова

врѣме бѣше архидияконъ при Неофита и испълняваше врѣменно службата и на протосингелъ. На сутрината, той ме повика, както казуваше, по заповѣдъ на владиката, та, ме нагълчѣ по́-напрѣдъ доста строго и грубо, а послѣ ужь по благо нѣкакъ посъвѣтува ме да бѫдѫ за напрѣдъ по́-уменъ и „миренъ“, па извади та ми даде два бешлика, и заржча ми да се невращамъ вече никакъвъ въ училището, а да идѫ „кѫдѣто ми видятъ очитѣ.“ — Азъ бѣхъ учителствувалъ въ Долня Махала всичко около два мѣсеца, и други пари не видѣхъ освѣнь двата бешлика на дѣда Илариона; Цѣненъ бѣхъ за 400 гроша за седемь мѣсеца, а платихѫ ми по бешликъ на мѣсецъ. Такава бѣше цѣната на учителитѣ тогава, па често така имъ и заплащахѫ, както на мене, или и два бешлика не виждахѫ, като ги, испъждахѫ. Прибавямъ само да кажѫ, че това ставаше само съ българекитѣ учители, защото гръцкитѣ учители ги покровителствувахѫ гръцкитѣ владици, отъ които зависяше тогава всичко, относително училищата.

Но азъ нѣмамъ намѣрение да пишѫ автобиографията си, разказахъ само за това събитие, като искахъ да споменѫ, какъ съмъ се запознялъ на́й-напрѣдъ съ таквизъ едни думи, като онѣзъ на дѣда Коля, какво впечатление ми направихѫ и какъ привлякохѫ вниманието ми на́й-напрѣдъ. Азъ бѣхъ запомнилъ поменѫтитѣ Дѣдови-Колеви думи, па си ги често преговаряхъ, често ги и подмѣтахъ въ разговора си дѣто приличахѫ, даже дѣто и неприличахѫ; тѣ ми бѣхѫ станѫли като единъ видъ любими думи и употрѣбявахъ ги до пресищение.

По онова врѣме имаше нѣкой си дѣдо Начо Габровченинъ билѣринъ, който идѣше всѣка сѫбота въ Търново да продава билкитѣ си на сиргия предъ Дрѣновския ханъ, тогазъ наричанъ Габровски. Дѣдо Начо бѣше човѣкъ чокчаланъ т. е. обичаше много да дрънка, да приказва, да распитва и да расправя на мющерийтѣ си. А кога нѣмаше

мюцерии, той задѣваше дѣцата, които се беряхж около него, привличани отъ любопитната му стока, па и дѣцата бѣхж се обиграли съ него, та на свой редъ и тѣ му не давахж спокойствие. Два три мѣсеца подирь горѣказанното събитие, азъ минувахъ край габровския ханъ. Дѣдо Начо бѣше отворилъ сергията си и азъ се спрѣхъ тамъ, та разгледвахъ разнитѣ му билки, бурьяни и корени.

Какво искашъ момче? Попита ме дѣдо Начо.

Нищо. Гледамъ, му рекохъ.

Какво гледашъ? попита пакъ той.

Азъ се намѣрихъ въ затруднение, какво да му отговорыж и безцѣлно нѣкакъ даже и безсъзнателно, отъ нѣмай какво да кажж, продумахъ почти по дѣтски:

„Гледемъ та, хубавецъ ли си!

Амчи не съмъ ли я, каза дѣдо Начо, я вижъ и взе да глади съ двѣ ржцѣ промѣсилата си голѣма и прилична брада, и да указва на главата си, като казваше:

„Брада царска, глава воденичарска“.

А комшия му на сергията, Хаджи Тумтумъ нѣкой си прекорьосванъ, прибави на подбивъ:

„Хубавецъ като стамбулецъ“.

Дѣдо Начо се обърнж къмъ други едни селянки, що се явихж като мюцерии. Хаджи Тумтумъ взе да тегли на едного селянина риба, пъкъ азъ се замислихъ въ новата си находка и повтаряхъ въ себе си: „брада царска, глава воденчарска“ и „хубавецъ като стамбулецъ,“ а собенно първата, която ми повече ареса и която приговаряхъ и дважъ и трижъ като си вървѣхъ изъ пжтя, послѣ се сѣтихъ за любимитѣ ми онѣзи дѣдови Колеви думи и чудяхъ се тогава, отъ дѣ вематъ тѣзи стари хора таквизъ избрани прикаски и какъ умѣжтъ да ги казватъ на врѣме кога дѣ приляга и както прилича.

Тѣзи два случая бѣхж първата ми срѣща и съзнателно запознавание съ народната мждростъ; тѣ и възродихж въ

мене първото желание да записвамъ, кога чуѭ такива думи за да си ги имамъ. Но азъ не знаяхъ въ това врѣме, иматъ ли тѣ особно нѣкакво название и какъ се наричатъ у насъ такивато думи; самъ азъ си ги нарекахъ „избрани думи" или просто „изрѣчения", така и слѣдувахъ да си ги записвамъ ту подъ едното, ту подъ другого наименование.

Тогази още, въ началото на 1844 година, азъ се условихъ за учитель въ ближньото на Търново село Килифарево, и до пролѣтьта азъ бѣхъ вече записалъ около 40—50 таквизи изрѣчения. Година още подирь туй що поживѣхъ като учитель въ Килифарево, бѣхъ събралъ около 200 други, все таквизъ избрани думи.

Прѣзъ пролѣтьта на 1845, Неофитъ и секретаря му Костаки, кимни още на мене, за пустата оная пѣсень, взимахѫ случай да се вмѣсятъ въ селскитѣ работи и да ме измѣстятъ изъ Килифарево. Като излѣзохъ отъ тамъ, азъ ходѣхъ по селата около Търново да търсѭ да се заловѭ нѣкѫдѣ за учитель, и прѣзъ лѣтото на петь мѣста се залавѣхъ и засѣдѣвахъ, дѣ по двѣ дѣ по три недѣли или мѣсецъ на́й-много, до дѣто ме разберяхѫ Неофитъ и Костаки на кѫдѣ съмъ, и чрезъ влиянието си прѣзъ чорбаджиитѣ и поповетѣ да ме изгонятъ. Така пробавихъ азъ три или четери недѣли въ Дебелецъ; двѣ недѣли въ Кованлѫкъ, мѣсецъ и половина въ Цѣровата Кория, недѣля въ една махала на Лѣсковецъ, а на́й-послѣ и отъ тамъ като ме испѫдихѫ, ударихъ пѣшкомъ прѣзъ селата на долу и срѣщахъ нѣйдѣ учитель си иматъ вече, нѣйдѣ училище нѣматъ, и тъй отъ село на село та се запрѣхъ чакъ на Бѣла. Тука що бѣхѫ си направили нова черква, бѣше разградена и на единъ кѫтъ, тамъ на страна имаше една сламенопокрита станица за черковни потрѣбници; отнърво, неѭ направихме за училище.

Въ Бѣла азъ се застояхъ и учителствувахъ на 13 дѣца спокойно нѣщо около три мѣсеци, до дѣто да ме

разберать Неофитъ и Костаки. че съмъ на Бѣла. Като ме разбрахж тѣ заинтригувахж отъ първия' часъ противу мене; но като по́-далечъ отъ Търново село Бѣла, и не ходѣхж въ Търново ни поповетѣ ни чорбаджиитѣ имъ, не можахж лесно и за скоро да си изигражтъ играта както другадѣ. Тѣ подкачихж да пишжтъ и писма за да ме испждятъ; но положението ми бѣше таквози, щото тѣ не дѣйствувахж тъй прямо за изгонването ми: На поповетѣ, които бѣхж двама и не знаяхж нищо отъ черковенъ редъ, трѣбахъ имъ за въ черква и тѣ си струвахж углушки на владиковитѣ писма; чорбаджиитѣ не се толкозъ мѣсяхж, защото отъ селото нищо не плащахж, азъ бѣхъ нѣкакъ като частенъ учитель на 13 до 15 дѣца, които ме храняхж на редъ, отъ черковнитѣ дискоси по нѣкога ми давахж по нѣкоя пара за харчъ, а испослѣ кой и какъ щѣше, да ми се доплаща, за това азъ малко и мисляхъ; азъ гледахъ само да се задржж и застоѭ на едно мѣсто. Но не така мислилъ Неофитъ и особенно писаря' му Костаки.

Въ растояние на единъ мѣсецъ, като видѣхж че не може съ писма и поржки да ме изгнѣздятъ изъ Бѣла, една вечерь, ето ти ясакчията Ибриямъ, онзи който ме запира преди двѣ години, озова се въ Бѣла съ писмо до чорбаджиитѣ и поповетѣ отъ владиката за мене, да ма пратятъ въ Търново съ сжщия ясакчия, защото владиката иска да види тази работа, защо съмъ се намѣсилъ азъ да давамъ вули. Азъ се расправяхъ и доказвахъ, че вули не съмъ давалъ. Всичко дѣто съмъ се намѣсилъ въ работата по вулитѣ е, дѣто съмъ писалъ по искането на едного отъ свещенницитѣ да расправѭ на митрополията по грѫцки, какъвъ е рода' на нѣкой момъкъ и мома, за които искали вула отъ попа да ги вѣнчѣѭтъ; попа' забравилъ да подпише писмото като го проводилъ, но ни азъ несъмъ се подписвалъ, и самъ попа' подтвърдяваше думитѣ ми. Но кой питаше попа или мене!... Ибриямъ настояваше че вла-

диката ме иска и толкозъ. Конь не можахъ да намѣрѫ; намѣрихъ единъ нищо и никакъвъ, а той самарь нѣма. Отъ тукъ отъ тамъ намѣрихъ едно сѣдло и то голѣмо. Ибриямъ не чака да търсѭ друго или това да направѭ нѣкакъ като да не утрепе коня. Понагласихъ го, възсѣднъхъ и тръгнѫхъ. Ѣздихме до Трамбешь, дѣто съгледахъ че сѣдлото утрепало коня на предницата и стара нѣкоя рана що ималъ, бѣше са отворила на ново. Оставямъ сѣдлото тамо; мѣтамъ кожучето отъ гърба си на коня на гърба, и така на разсѣдлица качамъ се да вървимъ, т. е да яхаме, но едвамъ съсъ зорь можихъ да стигнѫ до Полекраище раскиркетенъ отъ ѣздение на разсѣдлица, убъхтанъ и утрошенъ отъ падания, като не наученъ да ѣздѭ на голъ конь и да се крѣпѭ, оставямъ коня на Полекраище, и отъ тамо, кожухчето на рамо, па пѣшки до Търново. — Това не е измислица, читателю, но събитие преистинно; и тука азъ расказвамъ едва ли едно на сто отъ патимитѣ си въ тозь походъ.

Като се представихъ на владиката въ Търново и му поразправихъ за работа, за която се викахъ, той ми каза: иди си сега, че ела подирь два три деня, па ще видимъ да намѣри и Костаки писмото. Два дни три дни *деркенъ*, че недѣля, че двѣ и на́й-послѣ цѣли три недѣли: кога владиката сиш, кога Костакя нѣма, кога писмото не е наржки, та чакъ на тритѣ недѣли Неофитъ кабули да ме повѣрва, че не съмъ нито давалъ нито писалъ за вули, и да ми позволи да си идѫ. Но тозь пѫть нити Костакя, нити писмото, съ което искахѫ да ме обвинятъ, се удостоихъ да видѭ. Работата бѣше очевидна, че тѣ искахѫ да ме отстранятъ отъ Бѣла, додѣ си намѣратъ тамо другъ учителъ.

Щомъ се отървахъ отъ тази бела, още до вечерьта тръгнѫхъ, и прѣзъ нощьта стигнѫхъ въ Бѣла. Додѣ да съберѫ ученицитѣ си и да започнемъ пакъ изново, минахѫ се почти двѣ недѣли; но не бѣхъ сключилъ двѣ тѣ недѣли,

когато, Фератъ бей, заповѣдника на Бѣла, по наущение, както нѣмамъ съмнѣние, отъ Костакя, праща една вечерь при мракъ, та ме хващатъ въ смиренната ми сламена стая и съ букагии на краката, — мене и едного арбанасченина, жи тель въ Бѣла, съсъ когото седѣхме та приказвахме, по единъ кракъ въ букагитѣ, отведохѫ ни та ни запрѣхѫ въ тъмницата. На сутрина единъ отъ селянетѣ, приетель на Фератъ бея, и баща на едного отъ ученицитѣ ми, съ приканванието и на други още селяне, дойде да на моли и измоли на наистина та ни пуснахѫ; заведе ме на кѫщата си нагости ме и тогава чакъ ми каза, че заповѣдьта на бея била да не замракнувамъ вечерьта въ Бѣла. — Ти да си, читателю, покорявашъ ли се или не? — Азъ хеле се покорихъ.

Още презъ деня, безъ пара, безъ пулъ, съ една платнена торбичка на рамо, въ която нѣмаше освѣнъ малко селски хлѣбъ и соль, двѣ глави червенъ лукъ, двѣ гръцки книжки за прочитание и единъ тетрадъ съ записки на избранитѣ ми думи, потеглихъ за Пиперково и Караманово.

(Слѣдва).

П. Р. Славейковъ.

НОВЪ ПАМЕТНИКЪ ЗА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ.*)

Познатий по своитѣ многобройни учени трудове професоръ на всеобщата история въ Петербургский университетъ, В. Г. Василевский въ послѣдне врѣме е нашълъ едно неизвѣстно до сега списание, съчинено въ 11. вѣкъ отъ двама, така да кажемъ, погърчени Византийци, *Кекавменъ* и *Николица*. Това списание г. Василевский открилъ въ единъ гърцки ржкописенъ сборникъ, който се намира въ Московската Синодална библиотека, дѣто е прѣнесенъ изъ Светогорский Иверски мънастирь. То заема въ сборника около 92 страници, състои отъ двѣ части и съдържа въ себе си правила и примѣри за военното искуство (Стратегия), нравствени наставления и правила, какъ да се влада и обнася человѣкъ въ домашний си и общественъ животъ. Освѣнъ това, тукъ има още и правила за държавното управление.

Кекавменъ, който е съчинилъ първата часть, по баща си е билъ Армянинъ, но майка му била Българка, дъщеря на единъ отъ войводитѣ царь Самуилови, на име Димитъръ. Кекавменъ е знаялъ българский езикъ; на едно мѣсто (у Василевскаго стр. 13) той поучава сина си да се застжпя за сиромаситѣ, защото, каже, имотний человѣкъ е богъ за сиромаха... Ето защо и Българетѣ наричатъ имотнитъ — *богатъ*, което ще рече *богоподобенъ* (ὅθεν καὶ οἱ Βούλγαροι τὸν πλούσιον βογάτον λέγουσιν, ὅπερ δηλοῖ θεοειδῆ). На друго мѣсто (Васил. 32) Кекавменъ забелѣжва, че гърцката дума *стратигъ* по български се казва *челникъ* (ὁ γὰρ στρατηγὸς τῇ

*) *В. Васильевскій:* Совѣты и разсказы византійскаго боярина XI вѣка. Петербургъ 1881 стр. 169.

τῶν Βουλγάρων διαλέκτῳ τζέλνικος λέγεται). — Списательтъ Николица, който е съчинилъ втората часть на това списание, е билъ внукъ на знаменитий Николица, който, както е познато, игра голѣма рола въ борбата на царя Самуила съ императора Василия. Отъ съчинението на Николица не се види, да ли и той е знаялъ българский езикъ или не. Види се само, че той усърдно е служилъ на византийското правителство; въ 1040 г., когато цѣла западна България бѣше се вдигнжла противъ Византийцитѣ, внукътъ на знаменитий Николица се намиралъ въ редоветѣ на византийската войска, испратена да усмирява възстанжлитѣ Българе.

Но не е само българското порекло на Кекавмена и Николица, което прави за насъ любопитно тѣхното списание. Като излагатъ правилата и наставленията си за военното искуство, тие списателье, особно Кекавменъ, подкрѣпяватъ думитѣ си съ различни фактове изъ военната и политическа история, повечето съ такви фактове, на които тѣ сами били очевидци или за който имъ разказвали нихнитѣ бащи и дѣди. „Тукъ се срѣщатъ, казва г-нъ Василевски, доста много съвсѣмъ нови фактове както за Византийската история, така изобщо и за историята на оние страни, които сж влазли въ съставътъ на източната империя или сж се намирали въ приятелски или враждебни отношения къмъ неж. Най-често се споменува името на България и на царя имъ Самуила“. (стр. 4).

Въ книгата си, заглавието на която забѣлѣжихме горѣ, професоръ Василевски привожда изъ списанието на Кекавмена и Николица нѣколко извлечения, които наистинж сж пълни съ такви нови фактове. Тукъ срѣщаме и нѣколко скъпоцѣнни за нашата военна история разкази, които се отнасятъ до врѣмето и на царя Симеона, царя Самуила и до знаменитото българско възстание въ 1040 год.

За Симеоновото врѣме има токо единъ разсказъ (стр. 43. 44), въ който Кекавменъ разправя, какъ Симеонъ съ една

военна хитрость и чрѣзъ личната храбрость на петмина български войници, безъ да пролива кървьта на войската си, прѣвзелъ единъ многолюденъ градъ въ Елада (πόλις ἐν Ἑλλάδι πολυάνθρωπος). Тукъ имаме едно ново извѣстие за похода на Българетѣ въ Елада, който е ставалъ около 919 година и за който до сега знаяхме твърдѣ малко нѣщо отъ житието на св. Лука (глед. нашето съчинение: „Южные Славяне и Византія въ X-мъ вѣкѣ“, стр. 21). Отъ това ново извѣстие ние, между друго, се научаваме че въ Елладский походъ е вземалъ лично участие и самъ Симеонъ.

За Самуиловото врѣме има четири разказа отъ Кекавмена. Въ единъ отъ тѣхъ (стр. 34) се говори за една любопитна стратегическа хитрость, съ помощта на която Кекавменовий дѣда (отъ майчина страна) Димитъръ, който билъ *челникъ* Самуиловъ, прѣвзелъ градъ Сервия, сегашний Селфидже (πόλις ὀχυρά ἐν Βουλγαρίᾳ). Въ другъ единъ разсказъ (стр. 60, 78) Кекавменъ разказва, за прѣвземаньето на градъ Ларисса отъ Самуила, за което ние до сега имахме само едно кратко извѣстие у Кедрина. Отъ разказа на Кекавмена се види, че Самуилъ шесть годинъ се е трудилъ да си подсеби тая най-яка тесалийска твърдиня, която е прѣвзелъ, види се, чакъ около 986 год. Въ третий Кекавменовъ разказъ за Самуиловото врѣме се излага единъ непознатъ до сега епизодъ отъ войната на императора Василия съ Самуила. Като търгнжлъ въ походъ срѣщу Българетѣ, Василий достигнжлъ до една българска крѣпость, която се наричала *Мория* и се намирала между Пловдивъ и Срѣдецъ (κάστρον ὀνομαζόμενον Μορεία μέσον Φιλιππουπόλεως καὶ Τριαδίτζης), обсадилъ тая крѣпость и се приготвилъ да ѭ разбива, но защитницитѣ на обсадений градъ пращатъ нѣколко млади юнаци (νεωτέρους γενναίους), които прѣзъ нощь подпалватъ и изгарятъ приготвеннитѣ отъ Василия за тая цѣлъ надстави и машини. „Тогава много

огорчило императора и го принудило да се оттегли и да остави жительетѣ на тоя градъ свободни, непокорени (стр. 42)[4]. — Види се, че фактътъ, за който се разсказва тукъ, се относи къмъ първий Василиевъ походъ противъ Самуила, походъ, който се свърши така гибелно за Византийцитѣ. Не ще бѫде излишно, ако припомнимъ, че во врѣмето на тоя походъ Василий обсажда и София, па и тамъ, както казва единъ очевидецъ (Левъ Диаконъ), Българетѣ му изгорили обсаднитѣ машини. — Дѣ се е намирала крѣпостьта Мория, това не се знае. Въ срѣднитѣ вѣкове долината на рѣка Арда се е наричала *Морра* (гл. книгата на г-на Иречка: Die Heerstrasse 97, 98). Може да се мисли, че тамъ е имало и нѣкакъвъ градецъ, който да е носилъ такво име, но съ тоя градецъ па да ли може да се отождествлява крѣпостьта *Мория*, която, споредъ думитѣ на Кекавмена, трѣба да се търси нѣкѫдѣ между Пловдивъ и София. — Въ четвъртий отъ разсказитѣ за Самуиловото врѣме има нѣколко любопитни подробности за начина, по който императоръ Василий сполучилъ да зароби въ Загорската засѣка (εἰς τὸ δέμα τῶν Ζαγορίων) 14.000 Българе, конто се намирали подъ начелството на Самуила (στρατηγικωτάτου Σαμουήλ). Види се, че тукъ се разумѣва злочестото за Българетѣ сражение на гората Бѣлашица (стр. 15).

Не по́-малко любопитни сѫ и извѣстията на новонайденний паметникъ за българското възстание въ 1040 г., което и до сега малко е изучено, макаръ че е много поучително. Въ извлеченията на профессора Василевскаго намираме четири разсказа за това възстание, въ което главнитѣ дѣятелье, както е извѣстно, бѣхѫ: Делянъ, Тихомиръ, Алузианъ, Мануилъ Иваца. Три отъ тие разскази е написалъ Кекавменъ, а четвъртий Николица. — Чудно е, наистина, българското възстание въ 1040 г. Въ малко врѣме, въ нѣколко мѣсеци, цѣла тогавашна западна България, отъ Бъл-

градъ и устието на Морава до Солунъ и до Артский заливъ (въ Епиръ) се освободи отъ Византийцитѣ. Като изъ земята изникнѫхѫ голѣми армии, които превзехѫ Драчъ (Дураццо), най-важната византийска крѣпость на Адриатическото море, побѣдоносно доходихѫ чакъ до срѣдня Гърция, до градъ Тиви, опитвахѫ се да прѣвзематъ и Солунъ! Единъ отъ Кекавменовитѣ разсказ за това българско движение се касае до похода на Деляна въ Гърция (стр. 32). Отъ тукъ ние сега се научаваме, че Делянъ прѣвзелъ тогава приморский градъ Димитриада (въ южна Тесалия, при залива Воло), и оставилъ *челника* си (τζέλνικος) Литовоя изъ Дѣволя да държи тоя градъ и да го варди. Литовой, старъ и опитенъ въ военното дѣло воевода, добрѣ потегнѫлъ градскитѣ стѣни, приготвилъ потрѣбнитѣ за забрана орждия, „както се изисква отъ единъ стратигъ“, и изобщо така добрѣ укрѣпилъ повѣренний му градъ, дѣто никакъ не се страхувалъ отъ вънкашенъ неприятель. Но жительетѣ на Димитриада, къмъ които Литовой ималъ твърдѣ голѣмо довѣрие, излъгали го и съ едно коварство помогнѫли на Византийцитѣ да възстановѭтъ власта си въ тоя градъ. Въ второ разсказъ Кекавменовъ за българското възстание (стр. 16) се говори за познатата несполука на Алузиана, когото Делянъ бѣше испратилъ съ 40,000 войска да прѣвземе Солунъ. Тая несполука Кекавменъ отдава на нѣкои безразсѫдни распорѣждания Алузианови, когото той, обаче, нарича „удивителенъ воинъ“ (θαυμαστός στρατιώτης). — Въ третий си разсказъ за възстанието (стр. 41) Кекавменъ разправя, какъ византийский императоръ Михаилъ Пафлагонянинъ (1034—1041) сполучилъ да прѣвземе отъ българскитѣ възстанници градъ *Боянъ* (Βοϊανον), който се е намиралъ край София: развалинитѣ му, обрасли съ трѣва, и до сега се видятъ по странището, което се простира надъ село Бояна. Разсипаното сградье, което се бѣлѣе надъ това странище на една скала, било е, види се, едно отъ укрѣ-

пленията на градъ *Боянъ*. Привождамъ всичкитѣ Кекавменови думи, въ които се споменува за Бояна, за да видятъ читательетѣ, по кой начинъ тоя писатель излага своитѣ наставления и обяснителнитѣ къмъ тѣхъ примѣри. Трѣбва да кажѫ, че Кекавменъ е съчинилъ своето списание за сина си, когото тукъ поучава така:

„Ако дойде неприятельтъ съ всичката си сила, не дѣй излазя изъ града, но варди се вѫтрѣ, бий се два три деня отъ бастионитѣ. Послѣ, слѣдъ като прѣсметнешъ неговата сила, енергия и видишъ, по кой начинъ той се бие, какви орѫдия има, тогава, ако можешъ му повреди́ чрѣзъ изненадѣйно нападанье, то нека изскокнѫтъ (срѣщу него) оние войници, които не сѫ отредени да пазятъ стѣнитѣ. Тие, които сѫ на стѣнитѣ, нека си останѫтъ тамъ: отъ тѣхъ е доста да вардятъ крѣпоста. Ще ти разскажѫ такъвъ случай. Има единъ крѣпъкъ български градъ *Боянъ*. Императоръ Михаилъ (Пафлагонянинъ), во врѣме на войната (1041 г.), като влѣзълъ въ България и тургнѫлъ къмъ Срѣдецъ, пристигнѫлъ и до Бояна. Тамъ имало знатни и храбри Българе; начелникътъ имъ се наричалъ *Ботко* (Βότκος). Веднига они излѣзли да се биѭтъ вънъ отъ градътъ: имали се за много храбри, та като че ги било срамъ да се криѭтъ задъ укрѣпленията си. Но, като се захванѫла битката и се разигралъ силенъ бой, тие знатни Българе потеглили назадъ. И когато щѣли вече да влазятъ въ градскитѣ врати, настигнѫли ги Ромейцитѣ, които така прѣвзели градътъ и извършили голѣми убийства“.— Види се, че въ градъ Боянъ българскитѣ възстанници сѫ се държали доста дълго врѣме. Покорението имъ е станѫло слѣдъ прѣдателството на Алузиана, слѣдъ заробването на Деляна въ *Острово* и на Мануила Иваца въ *Прилепъ*.

Извѣстието на Николица за възстанието въ 1040 г. е особно любопитно. Въ 11-ий вѣкъ имаше единъ норвежски принцъ, Харалдъ, който ходѝ та слугува въ Руссия,

въ византийската империя, въ Англия и по своята храбрость бѣше се прочулъ по цѣла Европа. Неговитѣ подвизи сѫ прославени въ пѣснитѣ на скандинавскитѣ *скалдове*, единъ отъ които (Тиодолфъ) нарича Харалда *разорительнa на България* (Bolgara brennir). Въ едно отъ изслѣдованията си, написано още прѣди осемь години, профессоръ Василевски доказваше, че такво название е дадено Харалду за нѣкакви подвизи, извършени отъ него противъ българскитѣ възстанници въ 1040 година („Варяго-русская и варяго-англійская дружина въ Константинополѣ XI и XII вѣковъ"). Новонайденний паметникъ, за който ни е рѣчьта, блистателно подтвърждава това прѣдположение на г. Василевски. Тукъ Николица разсказва, какъ Харалдъ дошълъ въ византийската столица съ една чета отъ петстотинъ храбри мѫжье (Скандинавци) и постѫпилъ на византийска служба, какъ тогавашний императоръ (Василий Пафлагонянинъ) го испратилъ да воюва въ Сицилия и пр. „Слѣдъ това, продължава Николица, случи се възстанието на Деляна въ България и Харалдъ отиде съ императора въ походъ (противъ Българетѣ) заедно съ своята чета. Тукъ той извърши противъ неприятельетѣ (Българетѣ) подвизи, достойни за неговото благородство и мѫжество..... И азъ тогава бѣхъ тамъ и бихсе за императора, до колкото ми държѣхѫ силитѣ". — Слѣдъ свършваньето на войната си съ Българетѣ императоръ Михаилъ наградилъ Харалда съ чинътъ *манглавитъ*, или *спатарокандидатъ* (стр. 139, 140). Замѣчателнитѣ учени издирвания на профессора Василевскаго (стр. 141—155) не оставятъ никакво съмнѣние, че Харалдъ особно се е отличилъ при отбълсваньето на Алузиана отъ Солунъ.

Ето какви любопитни за насъ извѣстия се намиратъ въ краткитѣ извлечения на профессора Васильевскаго изъ новонайденний паметникъ, въ който, види се, има и други още примѣри, такожде вземени отъ нашата военна

история. Важенъ е тоя паметникъ и за историята на нашій вѫтрѣшенъ животъ, на нашата, така до кажемъ, култура.

Г. Василевски мисли да напечата всичкото списаніе на Кекавмена и Николица. Но каже, „скоро осуществить такое желаніе нельзя“ (стр. 11). Види се, че почтенній профессоръ отъ нѣманье материални срѣдства посрѣща спънка за по-скорото обнародванье на тоя толко драгоцѣненъ за нашата история паметникъ.

Харковъ, Мартъ 1882.

М. Дриновъ.

СТУДИЯ ВЪРХУ НАСЕЛЕНИЕТО НА ГРАДЪ СРѢДЕЦЪ.

Статистическото изучванье населението въ градоветѣ и селата има много интересни страни. Градоветѣ никнѫтъ тамъ, гдѣто развитието и образованието сѫ вече нѣщо успѣли. Спистения отъ земедѣлието, скотовъдството и пр. капиталъ малко по малко пренася се въ града, който става срѣдище на индустрията и търговията. Събранния капиталъ изисква работни рѫцѣ и така се захваща прихожданьето на селското население въ градищата, гдѣто то се и постепенно преобразява. Отъ друга страна, удобствата на градския животъ и леснотията, челѣкъ по́-лесно да се прехраня, привличатъ по́-развитата часть на народа и градоветѣ ставатъ свъртали́ще на сичко по̀-отбрано въ страната. Въ послѣднитѣ десетини години навредъ се съглежда че градското население расте значително, както абсолутно тъй и релативно. За примѣръ ще спомѣнѫ че въ баварскитѣ градове съ повече отъ 500 челяди въ 1840 год. живѣяли сѫ само 18·8 процента отъ цѣлото население на Кралевството, а въ 1867 год. този процентъ порастнѫлъ на 22·1; въ другитѣ населени мѣста съ по́вече отъ 500 челяди, за сѫщитѣ години, имало е 2·9 и 3·2 процента, докато селското население въ 1840 год. имало 79·1 процента, а въ 1867 год. тоя процентъ спаднѫлъ на 74·7. Привлекателната сила на градоветѣ вижда се йоще по̀-ясно ако се покаже какъ расте абсолутно броя на населението. Така, пакъ въ Бавария за врѣмето отъ 1840 до 1867 год., населението въ градоветѣ съ по̀вече отъ 500 челяди нарастнѫло съ 36

процента, въ другитѣ голѣмички мѣста съ 19 процента, а въ селата само съ 4 процента. Преселяваньето на жителитѣ отъ селата въ градоветѣ дава на тия послѣднитѣ особенъ видъ и промѣнява съвършенно състава на *родното население* въ града и близката му околия.

За да могж да развиж съ броеве сичко до сега рѣченно, трѣбало би да имамъ данни отъ нѣколко години, а нашата Статистика работи едвамъ отъ една година насамъ! Та и главната ми цѣль не е тая: азъ искамъ просто да покажж какъвъ е вжтрѣшния съставъ на софийското население. Горѣизложенното напомнихъ само за разяснение на понататъшнитѣ ми заключения.

Споредъ преброяваньето народа, на 1 Януарий 1881 г. градъ Срѣдецъ ималъ 20,501 житель, раздѣлени на 3,713 домакинства, които живѣжтъ въ 2,969 кжщи, така щото на едно домакинство дохаждатъ 5·5 души, а въ една кжща живѣжтъ 6·9 души. Сѣки, който познава старитѣ кжщи въ нашитѣ градове, ще разумѣе изведнъждъ отъ послѣдния брой, защо въ София наема на кжщитѣ е толкова скжпъ и какви лоши хигиенически слѣдствия може да се развижтъ отъ нѣманьето пространни квартири. Въ броя 3,713 влазятъ 103 домакинства само съ по единъ членъ мжжъ (81 д.) или жена (22 д.) и 136 явни домакинства или скупни жилища. Измѣжду послѣднитѣ 85 сж ханища и хотели, 1 за лѣкуванье и гледанье болни, 6 за въспитание и учение, 1 за поправянье и наказание, 12 за военна цѣль. Любопитно би било да се представятъ броеве за какъ сж съставени домакинствата при разнитѣ народности, напр. Българи и Евреи, въ столицата; но подобна работа завела би ме много далечъ, та за това преминавамъ да разгледамъ нѣкои по̀-важни статически моменти на софийското население.

Родъ. — На челѣка се струва, че нѣма по̀-случайно нѣщо отъ това, да ли новороденото дѣте е мжжко или

женско. Но статистиката показва, че въ това отношение има една правилность и че въобще се раждатъ по́-много момчета отъ момичета (106 момчета на 100 момичета). Вече въ първитѣ години мжжкитѣ дѣца умиржтъ повече, така щото около 16-та година, врѣме на́й-важно за обществения и моралния животъ (врѣме на жененьето), двата рода си държжтъ доста равновѣсие. Въ по́-нататъшното течение на живота, мжжьетѣ, изложени по̀вече на трудъ и мжки, изхабяватъ по́-лесно силата си за живѣянье и броя на женитѣ на̀й-послѣ преодолява. За Европа въобще на 1,000 мжжье дохаждатъ 1,021 жена. Но това отношение измѣжду мжжьетѣ и женитѣ не е навредъ еднакво, и знаменития баварски статистикъ г. Георгъ Майръ мисли, че по́-голѣмия брой на женитѣ въ сѣверна и срѣдня Европа пада колкото се по́ отива на Истокъ и на Югъ, така щото въ на̀й-източнитѣ и на̀й-южни краеве може да има по̀вече мжжье отъ жени. За рода на новороденитѣ дѣца въ България азъ нѣмамъ йоще изработени никакви данни, за това ще трѣба да се почака, до когато нашето Статистическо Бюро изработи събранния по движението на населението материялъ. Но че и въ София се раждатъ, вѣроятно, по́-много мжжки отъ колкото женски дѣца, може да се извади отъ това обстоятелство, гдѣто въ града е имало 221 момче и 212 момичета, по́-малки отъ една година. Тѣзи два броя, сравнени единъ съ други, даватъ на 100 момичета 104 момчета. Броеветѣ за по́-нататъшното развитие на дѣцата въ нашата столица, немогжтъ да се употрѣбятъ сигурно за нѣкакво заключение, защото преселяваньето захваща да има и върху тѣхъ значително влияние. Така, не ми остава друго освенъ да покажж факта, че за цѣлото население въ София мжжьетѣ сж много и много по̀вече отъ женитѣ, а именно че размѣра на двата рода е както 12,169 къмъ 8,332, или, съ други думи, на 1000 мжжье се падатъ 684 жени. Въ това отношение българската столица прилича до негдѣ на съсѣдката си посестрима

Бѣлградъ, гдѣто, споредъ преброяваньето отъ 1874 г., на 1000 мѫжье дохаждатъ 769 жени. Това лошо за мѫжьетѣ отношение на родоветѣ въ Срѣдецъ разяснява се съвсѣмъ добрѣ съ заселяваньето въ града на хора, неродени въ мѣстото. Жителитѣ на столицата, които сѫ и родени въ нѣѫ, имѫтъ наопаки пòвече жени отъ мѫжье, и то на 1000 мѫжье се падатъ 1043 жени; защото общия брой на тия жители е съставенъ (гл. табл. на стр. 148) отъ 5,577 м. и 5,818 ж., докато 6,592 мѫжье пришелци въ София довели сѫ само 2,514 жени. За пó-голѣмо разяснение на сичко що рѣкохъ до сега за отношението на родоветѣ, нека служи слѣдующата таблица, извлѣчена изъ оная на стр. 148 и 149.

Връсть	Родени въ София	
	Мѫжье	Жени
На 0 до 5 години . . .	1179	1170
„ 6 „ 15 „ . . .	1410	1409
„ 16 „ 25 „ . . .	940	950
„ 26 „ 35 „ . . .	830	927

Връсть. — Една отъ нáй-важнитѣ задачи на статистиката е да покаже какъ е съставено населението по връсть, защото за якоста на единъ народъ нетрѣба да се опредѣли само абсолутния му брой, а трѣба да се намѣри и живата сила въ него. Съвсѣмъ ясно е, че 1,000 души изподъ 15-тата си или изнадъ 50-тата си година никога немогѫтъ да из работятъ толкова, колкото 1,000 души измѣжду 20-та и 30-та си година. Намѣсто да пресмѣтамъ *срѣдната старость* на жителитѣ въ София, азъ ще покажѫ състава на населението, като раздѣлѭ на групи отъ петь проживѣлитѣ години. (Гл. табл. на слѣдующата страница).

Отъ тия броеве лесно се вижда, какво влияние на отношението на родоветѣ имѫтъ придошлитѣ въ София. За връстта отъ 0—10 год. (2,374 м. и 2,310 ж.), когато нуждата отъ печалба е йоще малка и дѣтето не се рѣшава да пѫтува, както и за връста отъ 55-та година нагорѣ (659

Групи	Мжжье	Жени	Сичко	Проценти
На 0 до 5 години . .	1333	1307	2640	12·88
„ 6 — 10 „ . .	1041	1003	2044	9·97
„ 11 — 15 „ . .	1057	900	1957	9·55
„ 16 — 20 „ . .	1490	862	2352	11·47
„ 21 — 25 „ . .	1868	761	2629	12.83
„ 26 — 30 „ . .	1343	890	2233	10·89
„ 31 — 35 „ . .	972	592	1574	7·68
„ 36 — 40 „ . .	988	641	1629	7·95
„ 41 — 45 „ . .	684	300	984	4·80
„ 46 — 50 „ . .	512	311	823	4·01
„ 51 — 55 „ . .	212	129	341	1·66
„ 56 — 60 „ . .	260	253	513	2·50
„ 61 — 65 „ . .	143	111	254	1.24
„ 66 — 70 „ . .	112	124	236	1.15
„ 71 — 75 „ . .	49	34	83	0·40
„ 76 — 80 „ . .	43	51	94	0·46
„ 81 — 85 „ . .	16	15	31	0·15
„ 86 — 90 „ . .	10	30	40	0·20
„ 91 — 95 „ . .	3	2	5	0·02
На по́-много отъ 95 год.	5	6	11	0·05
Непознати на колко год.	18	10	28	0·14
Сичко . .	12169	8332	20501	100·00

м. и 636 ж.), когато челѣкъ желае да живѣе мирно и избѣгва неудобствата на пѫтуваньето, двата рода сѫ почти въ равновѣсие; а наопаки, за продуктивнитѣ години отъ 11-тата до 50-та г. (особенно за връста 21—30 г.) мѫжьетѣ въ София сѫ почти два пѫтя повече отъ женитѣ. При това, разумѣва се, не трѣба да забравяме, че жената не се лесно склонява да напустне своето огнище и, по общественото положение, тя има по̀-малко причини за пѫтуванье.

Особенно поучително ще бѫде сравнението въ слѣдующата таблица, която показва какъ е разпредѣлено населението въ гр. София, гр. Шуменъ (23,059 жители) и софийската околия (27,297 ж.) на групи отъ 5 години. На

мѣсто абсолутнитѣ броеве, които не би могле да се сравняватъ, пресмѣтнжти сж процентитѣ за сѣка група, а за краткостъ на таблицата послѣднитѣ 6 групи (отъ 70 години на горѣ) събрани сж въ една.

Групи	Проценти отъ цѣлото население		
	Въ гр. София	Въ гр. Шуменъ	Въ софийската околия
На 0 до 5 год. . . .	12·9	13·2	17·5
„ 6 — 10 „ . . .	10·0	12·1	13·5
„ 11 — 15 „ . . .	9·5	10·8	10·7
„ 16 — 20 „ . . .	11·5	9·8	7·6
„ 21 — 25 „ . . .	12·8	11·6	5·6
„ 26 — 30 „ . . .	10·9	7·9	7·9
„ 31 — 35 „ . . .	7·7	5·9	6·4
„ 36 — 40 „ . . .	7·9	6·5	7·5
„ 41 — 45 „ . . .	4·8	4·9	5·0
„ 46 — 50 „ . . .	4·0	4·3	4·3
„ 51 — 55 „ . . .	1·7	2·8	2·2
„ 56 — 60 „ . . .	2·5	3·4	2·8
„ 61 — 65 „ . . .	1·2	2·3	1·8
„ 66 — 70 „ . . .	1·2	2·1	2·4
На по́-много отъ 70 год.	1·3	2·4	4·7
Непознати на колко год.	0·1	0·0	0·1

И тритѣ послѣдни колони иматъ единъ общъ характеръ, а именно че, за дѣтската възрастъ, захващатъ съ най-голѣми броеве и колкото групитѣ преминаватъ въ по́-стара възрастъ толкозъ броеветѣ наопаки се смаляватъ. Разумѣва се, че нашитѣ броеве, за които сж зети тука процентитѣ, сж твърдѣ малки за да може да се покаже съ тѣхъ общата статистическа правилность, която сжществува въ това отношение. Градоветѣ София и Шуменъ приближаватъ се до негдѣ и въ другитѣ части на стълбоветѣ си, а различаватъ се доста отъ селското население въ софийската околия. Раз-

ликата пада на̀й-много въ очи за връста отъ 16 до 30 г., особенно пъкъ за връста отъ 21 до 25 г. На 1,000 души жители въ спомѣнжтитѣ градове дохаждатъ по 128 и 116 души отъ послѣднята връсть, а околията има такива само 57 души. На първъ погледъ челѣкъ би помислилъ даже, че това е погрѣшка; но доста е само да се сѣтимъ на войницитѣ, на слугитѣ, на работницитѣ и др. които именно въ тая по̀ра околията праща въ града и сичко е разяснено. Нека спомѣнж йоще единъ важенъ моментъ. Най-производителната часть на населението, връста отъ 16 до 40 години, съставява въ София 50·8 процента, въ Шуменъ 41.7 проц., а въ околията едвамъ 35·0 процента. Отъ друга страна тая връсть е на̀й-способната за престжпление; ясно е слѣдователно, защо въ градоветѣ моралната статистика не дава толковъ добри резултати. Надъ 40-тата година процентитѣ на околията надминаватъ въобще ония на градоветѣ, което показва че въ околията челѣкъ има по̀-голѣма надѣжда да живѣе по̀-дълго отъ колкото въ града. Това се вижда йоще ако сравнимъ броя на лицата въ на̀й-дълбока старостъ: така напримѣръ на 1000 души въ София има 1 челѣкъ, въ Шуменъ 2-ма а въ софийската околия 4-ма души. които сж преминжли 90-тата си година.

Женидбенно отношение. — Женидбата е моментъ въ живота който, струва ни се, зависи на̀й-много отъ волята на челѣка. Но пакъ и въ това отнощение статистиката показва достаточна правилность на явленията. Азъ ще имамъ, може би, случай на друго мѣсто да говоржж за тая правилность. За сега ще покажж тука въ една таблица, какъ е раздѣлено софийското население по връсть и женидбенно отношение. (Гл. табл. на слѣдующата страница.)

Първото нѣщо, което пада на челѣка въ очитѣ, кога преглежда тая таблица, сж 16-тѣхъ оженени лица на връсть 11 до 15 годишна. Мжжьетѣ сж: 2-ма шпаньолски Евреи, родени въ София, които сж прехранжтъ като помагачи въ

Групи	Неженени			Оженени			Удовѣли			Напусн.		
	Мж.	Жн.	Сичко	Мж.	Жн.	Сичко	Мж.	Жн.	Сич.	М.	Ж	С.
На 0 до 5 години	1333	1307	2640	—	—	—	—	—	—	—	—	—
„ 6 — 10 „	1041	1003	2044	—	—	—		—	—		—	—
„ 11 — 15 „	1052	889	1941	5	11	16	—	—	—			—
„ 16 — 20 „	1432	520	1952	58	334	392	—	5	5	—	3	3
„ 21 — 25 „	1500	86	1586	357	633	990	8	38	46	3	4	7
„ 26 — 30 „	596	34	630	722	783	1505	23	69	92	2	4	6
„ 31 — 35 „	203	14	217	748	532	1280	26	44	70	5	2	7
„ 36 — 40 „	113	10	123	834	533	1367	35	95	130	6	3	9
„ 41 — 45 „	59	6	65	587	219	806	37	73	110	1	2	3
„ 46 — 50 „	40	6	46	444	169	613	28	135	163		1	1
„ 51 — 55 „	10	—	10	181	71	252	21	57	78		1	1
„ 56 — 60 „	11	—	11	225	85	310	24	168	192	—	—	—
„ 61 — 65 „	2	—	2	121	34	155	20	77	97	—		—
„ 66 — 70 „	2	—	2	92	15	107	17	109	126	1		1
„ 71 — 75 „	2	—	2	32	8	40	15	26	41		—	—
„ 76 — 80 „	1	—	1	24	4	28	18	47	65			—
„ 81 — 85 „	—	—	—	8	2	10	8	13	21			—
„ 86 — 90 „	—	—	—	5	—	5	5	30	35			—
„ 91 — 95 „	—	1	1	1	—	1	2	1	3		—	—
На по-много отъ 95 г.	—	—	—	1	—	1	4	6	10		—	—
Неизвѣстно на колко години	14	6	20	4	2	6	—	2	2		—	—
Сичко . .	7411	3822	11293	4449	3435	7884	291	995	1286	18	20	38
Проценти .			55·09			38·45			6·27			0·19

търговия (по́-точно неопредѣлено), другитѣ 3-ма сѫ Цигани и то единъ джамбазинъ, единъ кошничаръ и единъ земедѣлецъ. Трѣба да спомѣнѫ, че споредъ бройнитѣ листчета, имаше йоще единъ ожененъ Еврейнъ на сѫщата възрасть, но, слѣдъ подробното провѣряванье, видѣ се че това е погрѣшка. Женитѣ сѫ: 8 Еврейки и 3 Циганки. Повторното преглежданье на преброителнитѣ листове показа, че ожененитѣ Цигани живѣѭтъ наистина съ младитѣ си другарки подъ единъ покривъ; колкото за Еврентѣ немогѫ да кажѫ нищо положително. Възможно е, че при тѣхъ рѣчта *ожененъ* да има и нѣкое друго значение отъ обикновенното. Ожененитѣ 58 мѫжье на възрасть 16 до 20 години побуждѫтъ тъй сѫщо любопитство. Споредъ матерния си езикъ, тѣзи лица сѫ:

23 Българе:
- 13 войници
- 3 бузаджии
- 2 кръчмари
- 2 ханджии
- 1 надничарь
- 1 грънчарь
- 1 безъ занаятъ

21 Евреи, които сѫ по́-вечето помагачи въ търговия а нѣколко сѫ явни слуги (хамали)

4 Гърци:
- 2 ханджии
- 1 кръчмарь
- 1 помагачъ въ търговия.

8 Цигани.

2 Турци, войници.

Ако оженваньето е винѫги знакъ на удобенъ животъ и добро материално състояние, то бузаджиитѣ, ханджиитѣ и кръчмаритѣ въ София печелятъ на́й-лесно и на́й-скоро сѫ въ състояние да се задомятъ. 13-тѣхъ войници Българе родени сѫ въ разни окрѫзи на Княжеството, именно: 4 въ Софийския, 3 въ Орханийския, 2 въ Кюстендилския, 2 въ Трънския, 1 въ Търновския и 1 въ Раховския. Отъ останѫлитѣ Българе двама сѫ родени въ окр. Кюстендилский, а сички други въ града и окр. София, гдѣто сѫ родени и сичкитѣ Евреи и Цигани. Отъ Гърцитѣ 2 сѫ родени въ Станимака (Ист. Румелия), 1 въ Одринъ и 1 въ Епиръ; отъ Турцитѣ 1 е роденъ въ Руссенския и 1 въ Свищовския окрѫгъ. Сравнението на броя оженени войници съ общия брой на войницитѣ въ София изъ разнитѣ окрѫзи (гл. табл. на стр. 155) е доста интересно и, при нѣманьето други данни, може да послужи понѣ до негдѣ да се опредѣли въ коя врѣсть се женѭтъ мѫжьетѣ по различнитѣ

части на Княжеството. Това препущамъ на любопитството на читателя; ще спомѣнѫ само, че вече тия малки броеве доста показватъ наклонноста на нашето, особено селското, население младо да се жени, а длъжность ще бѫде на статистиката въ младата българска държава да надири слѣдствията на подобни ранни женидби. Има йоще едно нѣщо което немогѫ да премълчѫ, и то сѫ тритѣ напуснѫти жени на 16—20 годишна връсть. И тритѣ сѫ Българки, двѣ отъ тѣхъ сѫ записани като публични. Това жалко явление само по себе си ясно говори, и не трѣба много приказки, за да се привлече вниманието на когото трѣба върху лошитѣ слѣдствия отъ бързото развежданье. Ако сравнимъ рубрикитѣ на оженениитѣ мѫжье и жени, вижда се, че до 25-та година вече четвъртината на женитѣ е задомена а отъ мѫжьетѣ едвамъ едната десетина; до 30-тата година полвината на женитѣ е задомена, а полвината на мѫжьетѣ оженена едвамъ около 40-тата си година. Изъ това сравнение слѣдва че женитѣ се женѭтъ много по́-рано отъ мѫжьетѣ, на които грижата за издържанье челядь има рѣшително влияние при задомяньето.

Познато е, че въобще има по́-много довици отъ довци; но въ София това отношение е много уголѣмено. Причината на това сѫ вѣроятно многото пришелци оженени и неоженени, които подигатъ само броя на мѫжьетѣ въобще а не и броя на довцитѣ, и недостатъка отъ жени въ столицата; но възможно е, и послѣднитѣ военни събития въ нашето отчество да се повлияли нѣщо. За да се види по́-ясно женидбенното отношение за сѣки родъ отдѣлно, щѫ дамъ една малка таблица, въ която нарочно избирамъ по̀вече южни краеве и една страна съ голѣмъ брой довици. Напуснѫтитѣ по насъ мѫжье и жени, притурени сѫ на удовѣлитѣ; това бѣше потрѣбно за да могѫтъ броеветѣ да се сравняватъ.

На 100 лица отъ сѣки родъ има

	Мжжье			Жени		
	Неженени	Оженени	Удовѣли	Неженени	Оженени	Удовѣли
Франция	53·5	40·9	5·6	49·3	40·4	10·8
Испания	58·4	36·9	4·7	54·9	36·2	8·9
Италия	60·6	35·3	4·1	54·9	35·9	9·2
Австрия	61·6	35·4	3·0	58·7	33·7	7·6
Прусия	63·3	33·2	3·2	58·5	33·2	8·3
Градъ София . .	60·9	36·6	2·5	46·6	41·2	12·2
Градъ Шуменъ .	60·8	37·4	1·8	44·8	41·5	13·7
Околия Софийска	56·3	39·1	4·5	41·8	42·0	6·2

Вѣра. — Въ София има послѣдователи на 6 различни вѣроисповѣдания: Православни, Католици, Протестанти, Григорияници (Арменци), Израелити и Мохамеданци. Протестанти има 136 души (84 м. и 52 ж.) или 0·67 процента отъ цѣлото население, Григорияници — 41 человѣкъ (25 м. и 16 ж.) или 0·20 процента, и 25 души (11 м. и 14 ж.) или 0·12 проц., за които не се знае отъ каква сж вѣра. И тритѣ тия рубрики, но нѣманье мѣсто съединени сж въ една съ надписъ „разни и непознати". (Глед. табл. на слѣд. стр.)

Важно е да се забѣлѣжи, че само израелититѣ въ София имжтъ пòвече жени отъ мжжье. Вѣроятно е, че ако се земжтъ само роденитѣ въ столицата Израелити, то отношение то измѣжду родоветѣ ще бжде йоще пò-голѣмо отъ размѣра 2204—2070. Неще бжде излишно да спомѣнж, че измѣжду сичкитѣ народности въ София Еврентѣ нáй-рано се женжтъ!

Народность. — За мѣрка при опредѣлението народноста, неможе да се земе друго освенъ говоримия матеренъ езикъ, а въ София се говорятъ 23 различни езици! Подробната таблица, въ която е раздѣлено населението по вѣрость, родъ и матеренъ езикъ, не би си имала тука мѣстото; азъ съставихъ друга, въ която влизжтъ само ония народности, които правятъ пòвече отъ единъ процентъ на цѣлото население.

Групи	Православни			Католици			Израелити			Мохамеданци			Разни и непознати		
	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.
На 0 до 5 г.	749	737	1486	32	24	56	459	467	926	88	68	156	5	11	16
„ 6 — 10 „	603	546	1149	24	20	64	325	367	692	81	60	141	8	10	18
„ 11 — 15 „	771	599	1370	15	11	26	204	244	448	64	44	108	3	2	5
„ 16 — 20 „	1288	601	1889	18	39	57	128	163	291	49	45	94	7	14	21
„ 21 — 25 „	1597	529	2126	38	32	70	143	154	297	73	42	115	17	4	21
„ 26 — 30 „	993	551	1544	86	52	138	166	210	376	68	61	129	30	16	46
„ 31 — 35 „	677	382	1059	71	33	104	148	147	295	75	23	98	11	7	18
„ 36 — 40 „	694	413	1107	61	20	81	138	154	292	77	48	125	18	6	24
„ 41 — 45 „	458	180	638	36	9	45	139	80	219	46	26	72	5	5	10
„ 46 — 50 „	352	203	555	36	6	42	74	71	145	42	29	71	8	2	10
„ 51 — 55 „	130	85	215	17	5	22	42	31	73	18	8	26	5	—	5
„ 56 — 60 „	178	174	352	11	2	13	41	50	91	28	25	53	2	2	4
„ 61 — 65 „	98	78	176	3	1	4	32	28	60	10	4	14	—	—	—
„ 66 . 70 „	74	87	161	2	1	3	18	26	44	18	8	26	—	2	2
На пò-много отъ 70 г. .	106	104	210	—	—	—	11	11	22	9	22	31	—	1	1
Непознати .	10	5	15	5	4	9	2	1	3	—	—	—	1	—	1
Сичко . .	8778	5274	14052	455	259	714	2070	2204	4274	745	513	1258	120	82	202
Проценти .			68·54			3·48			20·85			6·14			0·97

Въ рубриката „разни и непознати“ влизѫтъ: 160 Руси (113 м. и 47 ж.), 102 Чеха (66 м. и 36 ж.), 35 Словенци[1]) (26 м. и 9 ж.), 27 Поляци (18 м. и 9 ж.), 66 Маджари (26 м. и 40 ж.), 166 Талиянци (115 м. и 50 ж.), 73 Французи (46 м. и 27 ж.), 10 Англичани (6 и. 4 ж.), 71 Арменци (55 м. и 16 ж.), 9 Персийци м., 40 Арнаути (33 м. и 7 ж.), 1 Финландецъ (езикъ Фински), 1 Арапинъ, 1 Шведъ. 1 Черкезкиня и 50 души (25 м. и 25 ж.) съ непознатъ матеренъ езикъ. Въобще отъ сичкитѣ чужди езици има повече мѫжье отъ жени, изключение правятъ само Маджаркитѣ. Забѣлѣжително е йоще, че Маджаркитѣ, Нѣмцойкитѣ и Сърбкинитѣ преодоляватъ мѫжьетѣ (отъ сѫщата народность) въ младата връсть отъ 16 до 20 год., това явление азъ ще спомѣнѫ и малко по́-нататъкъ.

Родно мѣсто. — Прието правило е, щото преброяваньето да обема сичко то *присѫтствующе население*, отъ което послѣ може да се извади *родното население* и *населението по право.* Тая цѣль се постига съ разни рубрики на преброителния листъ, между които има и рубрика за записванье гдѣ е родено лицето, което се записва. Така за града София може да се представи пълна картина за състава на населението, която, разумѣва се, трѣба да съдържа като главна часть и годинитѣ на сѣки житель. Азъ имамъ предъ себе си една такава таблица съ 124 вертикални рубрики и 21 хоризонталенъ редъ, и съжалѣвамъ че съмъ принуденъ, по нѣманье мѣсто, да направѭ изъ неѭ само едно извлечение.

(Виждъ на стр. 148 и 149 втората таблица.)

Тая таблица съдържава много интересни нѣща. Рубрикитѣ за придошлитѣ мѫжье изъ Княжеството, Македония и Тракия представятъ сѣка по единъ максимумъ, който пада на връста отъ 16 до 20 и отъ 21 до 25 години. или презъ врѣмето на военното служенье и когато се осѣща първия потикъ за печалба и за работенье. Максимума на

[1]) По погрѣшка мѣжду Словѣнцитѣ вписани сѫ и нѣколко Словаци; тая погрѣшка не ми бѣше възможно за сега да поправѭ.

придошлитѣ изъ другитѣ страни пада петь години пó-послѣ т. е. когато предприемливия духъ позаяква и младия челѣкъ придобива рѣшителность да се впусне въ далечни мѣста. Роденитѣ въ Княжеството жени иматъ максимумъ за възраста отъ 15 до 20 години, което се явява като нѣщо естественно, ако се земе въ вниманиe слабия брой на женитѣ въ София, присѫтствието на слугинитѣ изъ окрѫга и че тази е възраста, когато момичетата захващатъ да се женѭтъ. По сѫщата причина, вѣроятно, преставяватъ въ тая възрасть максимумъ и женитѣ изъ Ромѫния и до негдѣ изъ Сърбия. Ний видѣхме подобно нѣщо за Нѣмцойкитѣ и Маджаркитѣ, когато говоряхме за народноста.

Изъ цѣлото Княжество има въ София 4,235 души, които сѫ раздѣлени на разнитѣ окрѫзи както слѣдва:

Окрѫгъ	Проц.	Окрѫгъ	Проц.
София	61·7	Ловечъ	1·1
Кюстендилъ	9·1	Видинъ	0·9
Орхание	4·6	Шуменъ	0·7
Търново	4·3	Ломъ-Паланка . . .	0·3
Трънъ	4·1	Варна	0·3
Руссе	3·0	Разградъ	0·2
Враца	2·8	Рахово	0·2
Свищовъ	2·4	Силистра	0·1
Берковица	1·4	Ески-Джумая . . .	0·1
Плѣвенъ	1·4	Провадия	0·0
Севлиево	1·3		

Както се вижда изъ тия проценти нáй-много преселени хора има изъ Софийския окрѫгъ, именно 2612 души (1682 м. и 930 ж.), така щото изъ останѫлата часть на Княжеството има 1623 души (1300 м. и 323 ж.), който брой трѣба да се намали съ 467 души войници, живущи по неволя въ София, тъй щото оставатъ само 1156 души придошле изъ Княжеството въ столицата. Интересно е да се сравни тоя брой съ онзи на роденитѣ въ Македония и Тракия Българе!

Прегледъ на Софийското на-

Групи	Българе			Евреи (шпаньелски)			Турци			Цигани		
	М.	Ж.	С.	М.	Ж.	С.	М.	Ж.	С.	М.	Ж.	С.
На 0 до 5 години	743	713	1456	446	453	899	19	14	33	70	59	129
„ 6 — 10 „	579	527	1106	323	356	679	30	18	48	61	48	109
„ 11 — 15 „	748	584	1332	207	234	441	22	17	39	44	32	76
„ 16 — 20 „	1236	568	1804	122	158	280	32	23	55	17	25	42
„ 21 — 25 „	1491	480	1971	135	153	288	60	11	71	12	34	46
„ 26 — 30 „	864	524	1388	163	198	361	43	23	66	28	46	74
„ 31 — 35 „	608	356	964	140	143	283	33	7	40	40	21	61
„ 36 — 40 „	617	394	1011	129	151	280	34	12	46	45	36	81
„ 41 — 45 „	413	174	587	135	77	212	26	6	32	21	19	40
„ 46 — 50 „	308	195	503	72	68	140	20	13	33	24	18	42
„ 51 — 55 „	122	80	202	40	28	68	8	7	15	10	1	11
„ 56 — 60 „	167	167	334	41	49	90	14	13	27	14	15	29
„ 61 — 65 „	93	75	168	30	28	58	4	2	6	6	3	9
„ 66 — 70 „	70	84	154	17	25	42	7	4	11	11	8	19
На повече отъ 70 г.	105	99	204	11	11	22	6	7	13	4	16	20
Непознати на колко години	7	4	11	2	1	3	—	—	—	—	—	—
Сичко . .	8171	5024	13195	2013	2133	4146	358	177	535	407	381	788
Проценти . .			64·4			20·2			2·6			3·9

Прегледъ на Софийското на-

Групи	Р О Д Е-														
	София			Княжеството			Македония			Тракия			Австро-Унгар.		
	М.	Ж.	С.	М.	Ж.	С.	М.	Ж.	С.	М.	Ж.	С.	М.	Ж.	С.
На 0 до 5 г.	1179	1170	2349	67	60	127	18	11	29	14	12	26	9	11	20
„ 6 — 10 „	828	831	1659	86	65	151	25	30	55	23	18	41	10	15	25
„ 11 — 15 „	582	578	1160	214	194	408	154	31	185	61	50	111	6	9	15
„ 16 — 20 „	356	471	827	590	210	800	291	19	310	137	43	180	11	35	46
„ 21 — 25 „	374	479	853	852	128	980	285	23	308	149	23	172	34	33	67
„ 26 — 30 „	453	554	1007	296	127	423	203	39	249	101	47	148	57	42	99
„ 31 — 35 „	377	373	750	212	105	317	139	17	156	55	19	74	44	30	74
„ 36 — 40 „	416	430	846	201	113	314	149	19	168	50	19	69	45	19	64
„ 41 — 45 „	346	205	551	140	46	186	77	6	83	32	9	41	22	9	31
„ 46 — 50 „	207	207	414	130	63	193	66	13	79	20	10	30	18	8	26
„ 51 — 55 „	100	78	178	42	27	69	31	5	36	8	7	15	6	5	11
„ 56 — 60 „	135	178	313	55	40	95	28	14	42	7	11	18	4	1	5
„ 61 — 65 „	74	81	155	36	20	56	14	4	18	11	3	14	4	2	6
„ 66 — 70 „	66	90	156	23	19	42	13	4	17	1	6	7	1	3	4
На повече отъ 70 г.	80	92	172	34	32	66	9	3	12	3	6	9	—	1	1
Непознати на кол. г.	4	1	5	4	4	8	—	—	—	1	—	1	—	—	—
Сичко . .	5577	5818	11395	2982	1253	4235	1517	238	1570	673	283	956	271	223	494
Проценти . .			55·6			20·6			8·5			4·7			2·4

селение по матеренъ езикъ.

Власи			Хървати и Сърби			Нѣмци			Гърци			Разни и непознати			Групи
М.	Ж.	С.	М.	Ж.	С.	М.	Ж.	С.	М.	Ж.	С.	М.	Ж.	С.	
5	3	8	6	4	10	8	18	26	4	8	12	32	35	77	На 0 до 5 гд.
4	4	8	2	4	6	11	13	24	5	5	10	26	28	54	„ 6 — 10 „
11	2	13	1	3	4	3	8	11	5	6	11	16	14	30	„ 11 — 15 „
15	5	20	12	18	30	15	22	37	21	12	33	20	31	51	„ 16 — 20 „
31	11	42	29	21	50	22	8	30	26	5	31	62	38	100	„ 21 — 25 „
27	6	33	34	10	44	37	31	68	31	10	41	116	42	158	„ 26 — 30 „
25	3	28	17	5	22	23	14	37	16	12	28	80	31	111	„ 31 — 35 „
20	5	25	22	3	25	24	12	36	21	11	32	76	17	93	„ 36 — 40 „
16	2	18	11	4	15	16	5	21	11	4	15	35	9	44	„ 41 — 45 „
16	1	17	4	4	8	16	3	19	16	1	17	36	8	44	„ 46 — 50 „
2	2	4	2	3	5	8	2	10	5	1	6	15	5	20	„ 51 — 55 „
4	—	4	2	2	4	3	1	4	4	2	6	11	4	15	„ 56 — 60 „
3	1	4	1	—	1	1	1	2	1	1	2	4	—	4	„ 61 — 65 „
1	—	1	—	1	1	1	1	2	1	—	1	4	1	5	„ 66 — 70 „
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	3	3	На п. отъ 70 г.
—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	9	4	13	Непознати на колко години
180	45	225	143	83	226	188	139	327	167	79	246	542	271	813	Сичко
		1·1			1·1			1·6			1·2			3·9	Проценти

селение по родно мѣсто.

Н И В Ъ															Групи
Другите части на Турция			Сърбия			Русия			Ромжния			Други държави и непознати			
М.	Ж.	С.	М.	Ж.	С.	М.	Ж.	С.	М.	Ж.	С.	М.	Ж.	С.	
14	11	25	7	3	10	6	9	15	12	15	27	7	5	12	На 0 до 5 години
22	14	36	6	7	13	9	7	16	12	10	22	10	6	16	„ 6 — 10 „
16	13	29	9	10	19	3	4	7	8	7	15	4	4	8	„ 11 — 15 „
21	20	41	40	25	65	9	8	17	17	22	39	18	9	27	„ 16 — 20 „
45	11	56	41	26	67	33	13	46	17	15	32	38	10	48	„ 21 — 25 „
49	11	60	41	18	59	68	14	82	15	19	34	60	19	79	„ 26 — 30 „
34	12	46	27	11	38	29	8	37	15	6	21	50	11	61	„ 31 — 35 „
37	10	47	19	10	29	17	5	22	4	6	10	50	10	60	„ 36 — 40 „
15	6	21	11	4	15	8	3	11	6	4	10	27	8	35	„ 41 — 45 „
14	1	14	8	3	11	11	2	13	6	—	6	33	4	37	„ 46 — 50 „
6	1	7	2	2	4	4	2	6	3	1	4	10	1	11	„ 51 — 55 „
11	2	13	7	3	10	1	2	3	2	1	3	10	1	11	„ 56 — 60 „
2	—	2	—	—	—	1	1	2	—	—	—	1	—	1	„ 61 — 65 „
4	—	4	1	2	3	1	—	1	1	—	1	1	—	1	„ 66 — 70 „
—	1	1	—	—	—	—	3	3	—	—	—	—	—	—	На повече отъ 70 год.
—		1	1	1	2	2	—	2	—	—	—	5	4	9	Неповнати на колко год
280	113	403	220	125	345	202	81	283	118	106	224	324	92	416	. . Сичко
		2·0			1·7			1·4			1·1			2·0	. . Проценти

Ако отъ роденитѣ въ София граждане извадимъ роденитѣ въ сѫщото мѣсто Евреи, Турци, Цигани намира се, че коренни Софиянци Българе има пó-малко отъ 6000 души, който брой представява едвамъ около 850 души мѫжье измѣжду 21-та и 40-та си година.

Рубриката „разни държави и непознати“ обема: 130 души родени въ Италия, 80 д. въ Германия, 60 д. въ Франция, 51 д. въ Гърция, 43 д. въ Черна-Гора, 12 д. въ Персия, 7 д. въ Швейцария, 5 д. въ Белгия, 5 д. въ Испания, 2 д. въ Египетъ, 1 въ Холандия, а за 12 души не се знае гдѣ сѫ родени.

Подданство. — Въ това отношение статистиката на София има единъ малъкъ недостатъкъ, именно че много лица при преброяваньето, по неизвѣстни причини, не сѫ показали чии сѫ подданици. Процента на такива непознати подданци възлиза даже на 2·72. Да неуголѣмявамъ броя на таблицитѣ азъ щѫ покажѫ подданството само за нѣкои държави.

Подданници:	Мѫжье	Жени	Сичко	Проценти
Български	11111	7139	18850	91·9
Австрийски	221	173	394	1·9
Руски	106	54	160	0·8
На разни държави . .	366	173	539	2·6
Непознато какви подд.	365	193	558	2·7
Сичко . .	12169	8332	20501	100·0

Измѣжду подданницитѣ на разни държави влизѫтъ: 89 души Талиянски, 80 д. Сърбски, 80 д. Турски, 74 д. Ромѫнски, 63 д. Гръцки, 54 д. Французки, 49 д. Германски, 18 д. Черно-Горски, 9 д. Английски, 7 д. Белгийски, 7 д. Холандски, 6 д. Персийски и 3 д. Швейцарски.

При преброяваньето народа сбиржтъ се обикновенно данни и за нѣкой природни немощи, именно глухо-нѣ-

мота, лудостъ и слѣпота. За града София имамъ слѣдующитѣ броеве:

Врѣсть.	Глухо-нѣми			Луди			Слѣпи		
	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.
На 0 до 10 год.	1	1	2	—	—	—	—	—	—
„ 11 — 20 „	3	1	4	2	—	2	—	—	—
„ 21 — 30 „	3	—	3	1	—	1	2	1	3
„ 31 — 40 „	—	2	2	1	4	5	1	1	2
„ 41 — 50 „	1	—	1	—	—	—	2	1	3
„ 51 — 60 „	—	—	—	—	—	—	3	4	7
„ 61 — 70 „	1	1	2	—	—	—	2	6	8
„ 71 — 80 „	—	2	2	—	—	—	4	4	8
„ 81 — 90 „	—	—	—	—	—	—	1	3	4
На повече отъ 90 г.	—	—	—	—	—	—	1	1	1
Сичко . .	9	7	16	4	4	8	18	21	39

Отъ тия броеве вижда се, че глухо-нѣмотата и лудоста срѣщатъ се повече при лицата на млади години а слѣпотата на стари. На 10,000 души жители отъ двата рода въ София дохаждатъ 7·8 души глухо-нѣми, 3·9 души луди и 19 души слѣпи. Споредъ издирванията на г. Георгъ Майръ за 19 нѣмски държави излиза, че мжжьетѣ сж пòложени на глухо-нѣмота и лудость отъ колкото женитѣ, докато за слѣпотата и двата рода си държжтъ равновѣсие. Нашитѣ броеве, разумѣва се, че сж премалки за да може да се извлѣче отъ тѣхъ общъ законъ; ще забѣлѣжж само че броя на слѣпитѣ въ София надминава два пжта броя, който г. Майръ дава за слѣпитѣ въ Германия. Възможно е, щото бѣломорскитѣ просяци по назъ да се повлияли много въ това отношение.

Остава ми да кажж нѣщо и за занаятитѣ или за начина, какъ се прехраня и отъ какво живѣе софийското население. Но тая работа е една отъ нàй-тѣжкитѣ и нàй-сложни части на статистиката, а врѣмето въ което трѣбаше да при-

готвя тая си студия, бѣше много кратко. За класификацията на занаятитѣ азъ имамъ една таблица съ 38 главни раздѣления, отъ които сѣко едно има по нѣколко подраздѣления, а въ тия послѣднитѣ пакъ трѣба да се различава какво мѣсто завзема лицето въ занаята, да ли именно работи самостоятелно, да ли помага или просто се прехраня отъ занаята безъ само да работи въ него. Та най-послѣ занаята не е нѣщо строго ограничено и несъвмѣстимо съ нѣкое друго занятие, както бѣхѫ досегашнитѣ явления, за които говорихъ. За това при обратваньето статистиката на занаятитѣ, изисква се особенно внимание, голѣмо търпѣние и неизмѣренъ трудъ. Некѫ се разяснѭ. Человѣкъ не може да бѫде въ сѫщото врѣме мѫжъ и жена, оженень и неоженень, православенъ и мохамеданецъ; но нищо не спира земедѣлеца да се занимава и съ риболовството, на берберина да бѫде и цигуларь, на банкерина да продава и манюфактура. А сички тия случаи трѣба да се раздѣлятъ, да се сгрупирѫтъ и да се наредятъ въ таблици, които едвамъ би ли си имали тука мѣстото. Азъ щѫ оставѭ слѣдователно за другъ случай занаятитѣ на Софийското население, а щѫ кажѫ само нѣщо за чиновницитѣ и войницитѣ въ София. Това ще бѫде не само любопитно но и поучително, защото чиновничеството въ столицата, гдѣто се намирѫтъ министерската и сичкитѣ по-важни държавни учреждения, е представителя на цѣлото управление въ Княжеството. Въ слѣдующата таблица влизѫтъ само лицата, записани при преброяванието като чиновници (повечето съ показание длъжноста, която занимаватъ) и на които матерния езикъ е българския, така щото писаритѣ и не Българитѣ чиновници не фигуирѫтъ въ неѫ. (Виждъ табл. на слѣд. стр.)

Отъ тука се вижда, че повече отъ половината (54 проц.) на чиновницитѣ въ София намира се между свършената си 21-ва и 30-та година, или врѣмето, презъ което обикновенно се свършва курсъ на наукитѣ и младия человѣкъ стѫпва въ общественния животъ; повече отъ една третиня

Групи	Чиновници родени въ								
	Княжеството	Македония	Тракия	Другитѣ части на Турция	Русия	Румъния	Други държ.	Сичко	Проценти
На 16-20 год.	10	3	4	1	—	2	—	20	8·0
„ 21-25 „	35	9	14	1	4	3	2	68	27·1
„ 26-30 „	27	12	17	2	4	4	1	67	26·7
„ 31-35 „	22	6	10	1	6	1	—	46	18·3
„ 36-40 „	9	4	7	—	3	1	—	24	9·6
На по-много отъ 40 год.	18	4	4	—	—	—	—	26	10·3
Сичко . .	121	38	56	5	17	11	3	251	100·0
Проценти .	48·2	15·1	22·3	2·0	6·8	4·4	1·2	100·0	

преминѫла е вече 31-та си година. Опитноста на тая третиня, подкрѣпена съ енергията и познанията на младата половина, представляватъ достатъчна гаранция за доброто управление на страната.

Въ отношение на родното мѣсто показва се единъ съвсѣмъ не въ полза на роденитѣ въ Княжеството размѣръ! Ако влѣзешъ въ нѣкое отъ министерствата или въ друга софийска канцелария, то има по-голѣма вѣроятность, че първия чиновникъ, когото срѣщнешъ, не ще бѫде роденъ въ Княжеството отъ колкото обратното. Но това не ще ти се случи, ако влѣзешъ въ софийскитѣ казарми (гл. табл. на стр. 155)! Ако се притурятъ на чиновницитѣ и писарите въ София, тоя размѣръ става йоще по-ясенъ, защото сичкитѣ писари сѫ родени:

въ Княжеството .	37
„ Македония . .	21
„ Тракия . . .	17
Разни държави .	5
Сичко . .	80

Така, процента на служащитѣ въ София и родени въ Княжеството пада на 47·7, а процента на роденитѣ извънъ Княжеството покачва се на 52·3.

На́й-послѣ роденитѣ въ Княжеството чиновници раздѣлени сѫ на разнитѣ окрѫзи, както слѣдва:

Окрѫгъ	*Проценти*
София	44·6
Свищовъ	14·0
Търново	12.4
Руссе	10·8
Севлиево	5·0
Кюстендилъ	3·3
Шуменъ	2·5
Видинъ	2·5
Ломъ-Паланка	1·6
Враца, Ловечъ, Орхание и Плѣвенъ	3·3
Сичко	100·0

Интересно би било да се сравнятъ тия проценти съ броя на жителитѣ въ сѣки окрѫгъ и съ броя на войницитѣ, пратени отъ сѣки окрѫгъ въ София. Това сравнение подига свищовсвия окрѫгъ на първо мѣсто, и азъ го оставямъ на читателя, като му дамъ и таблицата за войницитѣ въ столицата, която таблица необема офицеритѣ и войницитѣ инструктори. (Виждъ таблица на слѣдующата страница.)

Не ще бѫде излишно да забѣлѣжѫ, че отъ 7-тѣхъ войници, родени въ Македония, двама сѫ офицери, а отъ 10-тѣхъ родени въ Тракия — 4 сѫ офицери. Отъ роденитѣ въ Ромѫния Българе нема нити единъ войникъ! Да би присѫтствующитѣ въ София изъ Македония и Тракия на 16 до 25 години Българе давали войници пропорционално съ роденитѣ въ София на сѫща връсть граждане, то отъ роденитѣ въ Македония трѣбало би да има почти 27 души, а отъ Тракия почти 18 души да служѫтъ подъ нашитѣ знамена!

Войници родени въ	Ръстъ			
	на 16-20 год.	на 21-25 год.	на повече отъ 25 год.	сичко
Окр. Софийски	119	271	26	416
„ Кюстендилъ	22	70	15	107
„ Орхание	26	56	—	82
„ Трънъ	32	33	1	66
„ Търново	18	27	3	48
„ Руссе	10	33	4	47
„ Севлиево	17	8	1	26
„ Свищовъ	10	11	—	21
„ Ловечъ	6	13	2	21
„ Плѣвенъ	—	10	—	10
„ Берковица	—	6	—	6
„ Рахово	1	2	—	3
„ Вратца	—	2	—	2
„ Разградъ, Шуменъ и Ески-джум.	—	3	—	3
Тракия	4	5	1	10
Македония	4	2	1	7
Сърбия и Русия	3	5	—	8
Сучко .	272	557	54	883
Проценти	30·8	63·1	6.1	100·0

Отъ Сърбия има 6 души войници (измѣжду тѣхъ единъ офицеринъ на връсть 21 до 25 год.), които сж родени въ Пиротъ или околностьта му. Тоя брой, сравненъ съ ония на роденитѣ въобще въ Сърбия на 16 до 25 год. и присжтствующи въ София лица, представя краснорѣчивъ контрастъ на сравнението, което малко пó-горѣ направихъ.

М. К. Сарафовъ.

СТИХОТВОРЕНИЯ.

МОМЪКЪ И ВИЛА.

Мòмче, не бивай толкозъ глумливо,
Вилитѣ шетатъ въ нощния мракъ;
Либенъ сѣдлае конче игриво,
Той се не плаши, той е юнакъ.

Цвили, играе коня въ полето,
Бодро соко̀ла съ него лѣти;
Мѣсеца тича тамъ по небето,
Слѣдомъ му тичатъ ясни звѣзди.

Коня продума: „момче, побързай,
Дръжъ се, пази се, вилитѣ бдятъ!“
Либенъ му шепне: „конче, ти карай,
Нощемъ, при мѣсецъ, вилитѣ спятъ.“

„Мòмче, усѣщамъ, мушкашъ ме странно,
Нѣщо съгледа въ блѣдната тма!“
— „Карай, не питай, искамъ азъ рано
Съ тебе да стигнѫ веселъ дома!“

„Мòмче, ти нѣкакъ плахо говоришъ!“
— „Никакъ! Сърдце ми пълни мечта.“ . . .
„Мòмче, пази се, глухо мърморишъ!“ . .
— „Страхъ те е, коню, виждамъ въ нощта!“

„Мо̀мче, съгледвамъ, тамъ се бѣлѣе“ . . . .
— „Нашитѣ овци дрѣмятъ тукъ - тамъ!“
„Мо̀мче небето нѣкакъ тъмнѣе!“ . . .
— „Карай, не гледай, виждамъ го самъ!“

„Мо̀мче, звѣздитѣ вѣщитѣ свалятъ!“ . . .
— „Нека ги свалятъ, карай безъ страхъ!“
„Мо̀мче! азъ виждамъ . . . вили навалятъ!“ . . .
— „Тфу, да загинжтъ всичкитѣ въ прахъ!“

Либенъ на коня кара та кара,
Вили слѣдъ него скупомъ лѣтятъ;
Блѣдния мѣсецъ смѣй се отгорѣ,
Въ тъмното не́бе свѣщи горятъ.

Близо сж, близо, коня лудѣе,
Пръхка страхливо, тича безъ редъ;
Либенъ оплашенъ тръпне, блѣднѣе,
Мушка си коня, кара напрѣдь.

Кара и слуша, нѣкой го гони,
Сили отдирѣ, киска отъ смѣхъ,
Вика: „почѣкай!“ Име му спомни,
Момъка млѣе,[1]) бѣга съ поспѣхъ,

Припка безъ паметь, стига въ селото,
Скача отъ коня блѣденъ, смутѐнъ;
Вила слѣдъ него тупъ отъ сѣдлото,
Либенъ пота си бръше студенъ.

Мило му либе въ нощно труфило
Тича при него, смѣхомъ се смѣй,
Пита момчето, що е патило?
Момку отъ сра́ма че́ло краскѣй.

В. Поповичъ.

[1]) *Млѣе* вмѣсто малѣе, умалява; слабѣе, отслабва. З. ред.

ПАДАНИЕ НА БЪЛГАРСКАТА СТАРА ДЪРЖАВА.

Отъ Азия, страна дална,
Заслѣпена съ Алкорана,
Повдигнжлъ се й дивъ Отоманъ
Буенъ, вихравъ, кат' ораганъ.
Диви й събралъ той ордии,
Безчетъ бѣсни даалии,
Кат' стихии гороломни,
Душегубци, вѣроломни.
Дѣт' поминжтъ — гърми, тътне,
Дѣт' засегнжтъ — вѣни, съхне;
На предѣ имъ пожаръ жери,
Подирѣ имъ прахъ се стели.
Тоз' источенъ черъ зължмникъ,
На Христѣни страшенъ кръвникъ,
Размирилъ ми сичка земя
Растрепералъ царье, кралье.
Отъ далечна чакъ Багдата,
До самого Цариграда,
Дѣт' поминжлъ — се запустилъ,
Дѣ що стигнжлъ, горилъ и трилъ.
Съ нечувана тирания,
Мжчилъ, губилъ Христѣния:
Стари трие, млади роби
Плѣни, граби тѣхни ймоти.
Евангелска Палестина
Преобърнжлъ на пустиня,
Ситѣ божи тамъ храмове
Направилъ клетъ на хлѣвове.

Сичкий тамъ духовенъ санъ
Въ тежки клапи билъ окованъ
Въ светий олтаръ, дѣтъ' ечѣхѫ
Богу гимни, замълчѣхѫ! . . .
Надъ гробъ Христовъ запѣ имáмъ
Лжепророковъ клетъ Алкоранъ,
Злочеститѣ тамъ христѣни
Съ люти мѫки изневѣри.
Повдигнѫ се вся Европа,
Да забрани божьа гроба,
Чудо станѫ тамъ голѣмо,
Кръвь пролѣ се до колѣно.
Но не била Божьа воля,
Вси паднѫхѫ въ зла неволя.
Три кръстови тамъ походи,
Турчьнъ разби и пороби.
Отъ тогози кривовѣра
Вся Европа потрепера:
Отъ Мадрита до Виена
Сичка страна бѣ плѣнена.
Съ тѣла правилъ пирамиди
И могили поменити;
Тамъ нанесълъ страшни рани,
Дор' свѣтъ трай, незабрани.
Впуснѫ сили на Словѣни
Се съ отровни ятагани,
Настанѫхѫ й тамъ години
Черни, грозни, та усилни!
Излѣзахѫ и Словѣни
На кървавъ бой съ агаряни,
Наченѫ се силна война,
Съ Яничѣри страшна борба:
Запиштѣхѫ остри стрѣли,
Затрѣщтѣхѫ саби въ снаги
Копье цвилятъ, въздухъ ихти,
Текѫтъ кърви като рѣки.
По вси поля тамъ широки
Слалъ се й народъ като снопи,
Покрихѫ се вредомъ поля
Съсъ юнашки мрътви тѣла.

Три Султана тамъ паднжхж
Пакъ си Турци не отслабнахж,
Нови орди долѣтѣхж,
На Словѣни наддѣлѣхж.
За Косово равно поле
Сърбинъ съ пѣсень сълзи пѣе,
Самъ князь Лазаръ съ воеводи
Тамъ за вѣра глава сложи.
Прѣсни орди отъ Азия
Наводнихж България,
Се безбожни итдаалпйци,
Безчовѣчни кръвопийци
Вихромъ лѣтятъ като скакли
И припадватъ като мъгли,
Дѣт' поминжтъ палятъ, горятъ
Сичко добро грабятъ, плѣнятъ.
И въ българска тукъ дѣдина
Настанжла й вечъ сетнина,
На Софийско равно поле
Зацвилихж турски конье
Самъ Царъ Шишманъ повелъ войска
На страшна ми съ Турци борба,
Срѣща бѣше грозна й страшна,
Кръволивна и юначна.
По сичкий Софийски кжръ
Открилъ се й веч' страшенъ пъкълъ:
По тѣзи поля дланни
Наченж се страшно кланье:
Затрѣштѣхж ятагани
Зафучѣхж боздогани,
Маздракъ лѣти връхъ мажерака,
Юнакъ пада до юнака;
Все Софийско равно кжре
Се облѣло съ черно кърве
Но вси поля, поля и лжки
Потекохж отъ кръвь рѣки.
Турци никнжтъ като трѣва
И нападатъ като тъма,
Прѣсни орди наводнѣватъ,
На Българи наддѣлѣватъ.

Българи се намалихѫ,
Конье имъ се уморихѫ,
Саби имъ се изхабили,
Маждраци имъ се строшили.
Тополница се обърнѫ
На кървава кат' пъкѫлна,
Понесла ми е тя плаваци,
Все трупове на юнаци.
Шишманъ паднѫ срѣдъ тирани,
Раненъ съ седемъ люти рани,
Българска се рѣши сѫдба,
Настанала й жална тѫга!
Върло Турци завилнѣхѫ.
Кат' звѣрове забѣснѣхѫ
Тиранство имъ бѣ безкрайно,
Варварство имъ незабравно,
На злочеста България
На́й-зла йзлѣхѫ тирания.
До на́й-сетянъ тогаз' велможъ
Прекарахѫ подъ остъръ ножъ;
Стари й млади колятъ, мѫчѫтъ,
Дребни дѣца съ конье тѫпчѫтъ,
Майчици имъ тѣз' погани
Въ робство каратъ оковани;
Рожбички си оставѣли
Изъ долини и дѫбрави
На дъждове да ги кѫпятъ,
На кошути да ги кърмятъ.
Пресѣче се вся надѣжда,
Самъ се Турчьнъ распорежда,
Сичко обръща на пустиня
Тоз' безбоженъ харамия.
Страшна станѫ тамъ промѣна
Все погрознѣ и повѣнѫ,
На сѣкѫдѣ горятъ села,
Каратъ роби като стада;
Съ черъ се саванъ сичко покри,
Отъ плачьове въздухъ ихти,
Гдѣт' погледнешъ изгорено,
Ограбено, запустено....

Вредомъ поля онѣмѣли,
Сички села въ огънь тлѣли;
Овце въ лжки веч' неблѣжтъ,
Само пусти псета вижтъ.
Ахъ! иропаднж народъ славенъ,
Злѣ съсипанъ, страшно раненъ,
Раненъ съ рани 'се отровни,
'Се безцѣлни, силно болни.
Въ таз' българска рай-родина
Сичко угаснж й загинж,
Млъкнж гусла сладкосвирна,
Секнж моминъ гласъ въ градина. . .
Единъ само Дунавъ бучи,
Между брѣжье тътни, ечи,
Съ кърви покритъ шумно тече
И човѣшки мърши влече.
Между грозни пепелища,
На хлѣб-солни тамъ огнища
Съ накривена Турчънъ чалма
Конь си играй, дига мъгла.
Край дунавски мжтни вълни
Обвиснжли дремятъ върби,
Между листье поблѣднѣли
Висятъ гусли опустѣли,
Обвива гь буйна канара
И ги яде черна ръжда;
Вѣтрове ги полюлѣватъ,
Жици жално поечѣватъ,
Жално ечжтъ, дума думатъ,
Че не штжтъ веч' да продуматъ,
Дору Господь не погледне
На българско жално плѣме;
И съ вишни го дарби дари,
Съсъ огненни, плавни стрѣли. . .
Не щжтъ струни да заечжтъ
Нето пѣсень ще запѣжтъ!
Ето ми вече петь стотинъ
Лѣта черни и горчиви
Какъ Българинъ годенува,
Плувнжлъ въ кърви дни денува.

Кръвь му тече като порой,
Рани върже съ черенъ повой;
Врага гледа и тжгува,
Какъ съ имотъ му той благува.
Тиранъ ходи на широко,
Пѣе, вика на високо,
Пѣе съсъ гласъ даалийски
Своятъ подвигъ кръвопийски. .[1])
. . . . . .
. . . . . .

Никола Д. Козльовъ.

[1]) Това поетическо творение получихме безъ обозначение, кога и дѣ е било съставено; но, както се види, съставено е нѣколко години прѣди подирнята война за освобождението на България. Авторътъ му, г. Н. Козльовъ, родомъ отъ Лѣсковецъ (при Велико Търново), е сжщий творецъ и на прочутий епиченъ разсказъ „*Черенъ Арнъ и Хайдутъ Сидеръ*" (,обнародванъ въ „Общъ Трудъ", кн. III. стр. 36—46 г. 1868, Болградъ). който въ своя родъ, по високото си достойнство, заваема първо мѣсто до тосъ часъ въ нашата поетическа писменность. Горепаложеното произведение обаче е едно отъ по-слабитѣ оригинални творения на отличний нашъ простонароденъ поетъ: но то пакъ има доста и немалки достойнства, особенно по оригиналното въ него и напълно сполучливо подражание както на духътъ така и на самий езикъ на простонародната наша поезия въ сичкитѣ имъ тънкости, и заради това ний го обнародваме на драго сърце въ журнала си, безъ да се допуснемъ при това да направимъ отъ своя страна ни най-малко измѣнение въ него, освѣнъ въ правописанието му

Частно за г, Козльова ще забѣлѣжимъ само толкова за сега. че той споредъ поетичний свой талантъ, доста прилича на руский народенъ поетъ Козлова, и принадлежи камъ оние наши най-рѣдки еднородци поети-самоуци, които Небето е надарило съ силна поетична душа, та, и при най-тежки неволи и тегла, могли сж да изпадятъ тази своя най-висока божественна дарба, и чреазъ неѭ сегисъ-тогисъ да създаватъ и оставятъ на народа си духовни пометници съ дълговѣчна цѣна и достойство за честь и слава на България 3. ред.

НАРОДНИ ПѢСНИ.

(Изъ Софийско.)

МОМА БОГДАНА ВОЙНИКЪ ОТИВА.

1 Отъ Ца́ра іе абе́р дошло́
Да и́да' мла́ди войни́ци,
Си́те си войни́ци найдо́а,
Кой бра́тец, кой побра́тимче.
5 Стари бан си войни́к не́маше,
Он си у до́ма отиде́,
Та па си седна́ да пла́че.
Богда́на платно́ доткáва,
Па на башта́ си гово́ри:
10 „Та́те ле, ста́ри та́те ле,
Не се́ди, та́те, не пла́чи,
На и́зведи ко́ня до́реста
Сте́гни го с двана́ес по́стедзи,
Па и́ди у град Софи́я,
15 Та ми ку́пи ко́ня босоно́г,
И ку́пи ми ка́па войни́чка,
И ку́пи ми ру́о, войни́чко".
Богда́нин башта́ послуша́,
Та изве́де ко́ня до́реста,
20 Стегна́ го с двана́ес, по́стедзи,
Па отиде́ у град Софи́я,
Та ку́пи ко́ня босоно́г,
И ку́пи ка́па войни́чка,
И ку́пи ру́о войни́чко,
25 Та па си до́ма отиде́;
Тога́й си Богда́на обле́че,
Обле́че ру́о войни́чко
И ту́ри ка́па войни́чка,
Та па се качи́ на ко́ня,

30 Три пáти селó обидé.
Што я видéло, 'се се чудúло,
Што я чýло, 'се се зверúло,
Че си стáри банъ войнúк нéмаше,
И па си войнúк испрáшта.
35 Богдáна с войнúци отидé,
Сас злáто кóса подбрáла;
Па отидé на цáреви дворóве.
Там си седéа дéвет годúни,
Настанá годúна десéта.
40 Богдáна си кóня тимáри,
Кóня тимáри и плáче:
„Рýжице бéла, червéна,
Да ли те мáйка споáжда,
Да л' те сестрá затакúня."
45 Дочýла бе я царúца,
Та па на сúна говóри:
„Сúну ле, цáру честúти,
У войнúци момá úмаме,
Кóня тимáри и плáче: —
50 Рýжице, мóя рýжице,
Да ли те мáйка споáжда
Да л' те сестрá затакúня! —
Я ги, сúну, ýведи
У тáя бýйна градúна
55 Сúте по кúтка да набéра',
и виш млáдо войнúче,
Да ли че кúтка да набéре".
И цáро ги у градúна увéде
Сúте млáди войнúци,
60 По кúтка си набрáа
И на глáва затакнáа.
А товá младо войнúче
Кúтка си цвéке откинá,
Па я на пóяс забóде.
65 Цáро на мáйка говóри:
„Мáле ле, мúла мáйко ле,
Сúте по кúтка набрáа,
И сúте на глáва затакнáа,
А товá млáдо войнúче

70 Ки́тка на по́яс затакна́“.
Ма́йка си ца́ру го́вори:
„Си́ну ле, ца́ру чести́ти,
Я ги за́веди у Бу́дин,
Си́ те по фу́рка да ку́пат,
75 По фу́рка и по вретéно“.
Ца́ро войни́ци завéде,
Завéде у Бу́дин гра́да,
У Бу́дин гра́да голéма.
Си́те си мла́ди войни́ци,
80 Си́те по фу́рка купи́ха,
По фу́рка и по вретéно;
А това́ мла́до войни́че
Не ку́пи фу́рка вретéно,
На си ку́пи пи́сан кафа́л,
85 Па засвири́ и затруби́,
Што е видéло, 'се се зачуди́ло,
Што е чу́ло, 'се се завзери́ло.
Ца́ро войни́ци повéде,
Повéде до́ма завéде,
90 Та па на ма́йка гово́ри:
„Ма́ле ле, ми́ла ма́йко ле,
Си́те си, ма́ле, купи́а
по фу́рка и по вретéно;
А това́ мла́до войни́че
100 Не ку́пи фу́рка вретéно,
На си ку́пи пи́сан кафа́л,
Та засвири́, та затруби́“.
Ма́йка на ца́ро гово́ри:
„Си́ну ле, ца́ру чести́ти,
105 Я ги за́веди, за́веди
На та́я бéла Ду́нава,
Си́те че да се ока́па',
А това́ мла́до войни́че
Да ли че да се ока́пе“.
110 Ца́ро си ма́йка послуша́,
Та си войни́ци зава́де
На то́я бéли Ду́нава,
Си́те се войни́ци капа́а,
А това́ мла́до войни́че,

115 Тáя дявол — Богдáна,
Дó-земи се онá навéде,
Навéде край да си трáжи,
Не можé край да си нáйде.
Дóбра си кóня разигрá
120 Та си бел Дýнав преплива́,
Прáво си дóма отидé.
От пóрти и́де и ви́ка
Мáле ле, ми́ла мáйко ле:
„Пóстели, мáле, пóстелки
125 Да лéгнем, мáле, да зáспим“.
И мáйка іи я послушá,
Послá іи сви́лна постѐлка,
Па си Богдáна легнáла,
Легнáла та си заспáла.
130 Мáйка и́ седнá до нéя
С бéла я крпа прекри́ла.
Цáро си дóма отидѐ
Та па на мáйка говóри:
„Мáле-ле, ми́ла мáйко-ле,
135 Си́те се войни́ци капáа,
А товá млáдо войни́че,
Онó се, мáле, не капá,
На се дó-земи навéде,
Навéде край да си трáжи,
140 Па не можé край да нáйде;
На си пливнá през бел Дýнав“.
Мáйка на цáра говóри:
„Си́ну ле, цáру чести́ти,
Я прéгни срéмска кочи́я,
145 Да и́деш момá да трáжиш“.
Цáро си мáйка послушá,
Та прегнá срéмска кочи́я,
Па си отидé, отидé
На Богдáнини дворóве.
150 Богдани легнáла, заспáла.
Цáро на мáйка и́ говóри:
„Богдáнина стáра мáйко ле,
Я дай до кáчим Богдáна
У тáя срéмска кочи́я,

155 Мла́да цари́ца да ба́де".
И ма́йка ѝи послуша́,
Та си Богда́на качѝа
У та́я сре́мска кочѝя.
Богда́на се никак не бу́ди
160 Чак до ца́реви дворо́ве.
Там се Богда́на са́буди,
Па на ма́йка си гово́ри:
„Ма́ле ле, ми́ла ма́йко ле,
Какво ни пе́ят славе́та,
165 Какво ни гу́кат галабе́та,
На ли си, ма́ле, нема́хме
А сега́ от дек и́маме"! [1])

---

[1]) Тая пѣсень е записана съ други още пѣсни отъ мѣстний учитель въ село Бистрица, което се намѣрва на югъ отъ Срѣдецъ въ политѣ на Витоша. Сбирката си предалъ учителятъ на отца *Тодора Митова* въ Срѣдецъ, а послѣдний, по прикана на редакцията, даде ѝ на драго сърце тази пѣсень за обнародване въ Пер. Списание, като при това се вече святиня му да ѝ достави и за напредъ такива народни умотворения. Но трѣба да забѣлѣжимъ, че пѣсента, за съжаление, бѣше записана твърдѣ невѣщо, безграмотно та се принуди редакцията да търси и намѣри способни хора, а именно г. Спаса П. Величкова и г. Гължба В. Раинова (и двамата родомъ отъ селата на софийскій окржгъ), съ помоща на които можа́ да ѭ поуправи и нареди, до колкото възможно по́-добрѣ, като ѝ гуди и надлежно ударение, за да може да се полаува отъ неѭ всѣки порядоченъ езиковѣдецъ.

Ножно е още да забѣлѣжимъ, че въ тази пѣсень думата „затруби" въ 85 и 102 редъ не вѣрваме да е извѣстна днесъ и общеупотрѣбителна нѣкждѣ въ самото наше простонародие, но по́-вече вѣрваме, че тя е внесена и вмжкнжта тамъ отъ първитѣ преписвачи на пѣсента. Истина, че нашитѣ по́-стари прѣдѣди имали и употрѣблявали думата тржка, тржкити, затржки, но сега тази дума, по всичка вѣроятность, изчезнжла е съвършенно отъ паметта на Българското простолюдие.

З. ред.

РАДИЧКО И БОГДАН.

(Изъ Шумненско.)

1 Събра́л ми бѣши Ра́дичку
Дур' се́димсто́тин іуна́ци;
Ду се́димдисеть иско́лил,
Ут мърши кале запра́вил,
5 Със гла́ви ше іи дупра́ви.
Инна́ му главъ ни со́са,
Да си кале́ту дупра́ви.
Чи пра́тил хабе́р Ра́дичку
На шьу́рье си, на Бугда́на:
10 Де да іе Бугда́н да до́ди,
Гулѣма го́зда ше сло́жи,
Бугда́н на го́зда да до́ди.
Чьул бѣши Бугда́н и разбра́л, —
Бугда́н ма́ми си ду́маши:
15 „Ма́мо-льо, ми́ла ма́йчьо-льо,
Сва́ку ми хабе́р прувóдил,
Гулѣма го́зба ше пра́ви,
И мънье вика на го́сти“.
Бугда́ну ма́ма думаши:
20 „Бугда́не, си́нко Бугда́не,
Куга́ съ два́ма збире́ти,
Гулѣм ше по́мен сто́рити!“
Бугда́н ма́ма си ни слу́ша:
Чи ста́нъ Бугда́н, чи ста́нъ,
25 Та влѣзи ф тъмни ахъри,
Изва́ди ко́нче хра́нену,
Ф си́ни іи сидла́ іупсидла́
З же́лти іи іузди́ іубузда́,
С пъстри іи смо́ци припа́са,

30 Чи съ на кóнче пръмѣтнъ,
Пръпýснъ и си утѝди.
Из дългуту рáвну пъти,
Из кáлнуту стръмну дрýми.
Вървѣл Бугдáн, извървѣл,
35 Пристѝгнъл іе и прифтáсал
На Рáдичкувитье пóрти.
Уд де гу зачьýл Рáдичку,
Чи стáнъл, холъм, забѣгнъл
Със сéдимстóтин іунáци,
40 Сал двáмата устáвил,
Да му пóртитье утвóрьет
И му главъта іутрѣжьет.
Бугдáн на пóрти клѝкаши:
„Рáдичко, зéтько, Рáдичко,
45 Ила ми пóрти утвурѝ“.
Нѝкой Бугдáна ни чьýва,
Пóртитье ни му утвáрѣ.
Бугдáн си кóнче пудбóди,
Кóнче му пóрти пръфърли.
50 Двáмата онѣз іунáци
З зла гу срѣшта пусрѣшнуфъ.
Бугдáн си сáбѣ истéгли
И глáвитье им іутсѣчи.
Чи си излѣзи Илéнка,
55 И на Бугдáна дýмаши:
„Бугдáне, брате, Бугдáне,
Стáнълу й дéвить гóдини
Іут как за брата милеі.
Іа слѣзь, брáтко-льо, ут кóнче,
60 Чи илá двáма да идим
На наш'тье хлáдни пóници
Със пѝсанитье пармáци,
На іунáшкитье трапези,
Да іадéм, братко, да пиіéм,
65 Да пиіéм да съ висилѝм; —
Стáнълу й дéвить гóдини
Іут къктý за вас милéіъ“.
Чи са двáмата утишлé
На іунáшкитье трапези.

70 Сидѣли, іе́ли и пи́ли,
Пили и съ висили́ли
Цѣли три дни и три но́шти.
Ни съ Бугда́нчьу упи́ва
Нито́ ут ро́йну ми ви́ну,
75 Нито́ ут върла раки́іъ;
На́й му съ дрѣмка дудрѣма,
И на Иле́нка ду́маши:
Иле́нке, се́стро, Иле́нке,
Мънье ми съ дудрѣмалу,
80 Ас ше си, се́стро, пуле́гнъ,
Пуле́гнъ оште и пуспъ,
Ти ми сестрице, напълни
Наштрапъта с прѣсна іуда.
Куги́ съ ут сънь събудьъ
85 Да си іудица испи́іъ"
Иле́нка ду́ма Бугда́ну:
Бугда́не, бра́тко, Бугда́не,
Идньжь си до́ди у дума́,
Ви́ну ли, бра́тко, нѣмами,
90 Или ми би́стра раки́іъ,
Та иштешь уда да пиешь?!"
Чи ле́гнъ Бугда́н та заспа́.
Чи си Иле́нка напълни
Наштрапъта с ро́йну ви́ну,
95 Чи си ви́нуту магьо́са.
Куги́ са Бугда́н събу́ди
Гулѣма же́дус уга́ди,
Чи си наштрапъта испи́,
Чи гу въ главъта іуда́ри.
100 Пак ле́гнъ Бугда́н та заспа́.
Тугис Иле́нка ста́нъла,
Дуне́сла че́рни синджи́рье
И му крака́та свързала,
За ръцѣ му ни сти́гнъли.
105 Чи зе́ла килеп ибриши́м
И му ръцѣтье свързала.
Тугис на вън си излѣзи,
Чи съ Иле́нка прови́кнъ:
„Ра́дичко, муіа́ пръвнино,

110 Ти стáнъ, холъм, забѣгнъ
Със сéдимстотин іунака,
Аз с мóйта пýста жéнштина —
И ази лоф си улувúф“.
Чи съ Рáдичку завърнъл.
115 Кътý съ Бугдáн събуди
И си кракáта пудръпнъ,
Черни синджúрье иструшú;
Кат' си ръцѣтье пудръпнъ,
Ибришúму съ ни къса.
120 Синджúріу съ, хóлъм, къса,
Ала пýстиіу ибришúм!
Ни съ трушú, ни съ къса,
Най му в мисáта путъва.
Дърпа съ Бугдан, мъчи съ,
125 В áлену кърви устанъ.
Тугúс Рáдучку дустúгнъ.
Да си Бугдáна улувú.
Бугдáн Рáдичку дýмаши:
Рáдичко, зéтько, Рáдичко,
130 И тъй штешь да мъ закóлишь,
Закóлишь, да мъ кайдúсашь,
Пръз пазáрьу мъ пръкáрай,
Да глéда мáлу, гулѣму
Как зеть шьýрье си ше кóли;
135 Утвън градó мъ извадú,
Ду шúіе ми трап искупáй,
Кугú главъ ми утсичѣшь,
Кугú ми трéпни тѣлуту,
Да ни съ, холъм, уплáшишь“.
140 Пуслýшал гу іе Рáдичку,
Чи гу цувéди, извéди,
Ду шúіе му трап искупá
И с кáмъни гу затрýпа.
Пак му съ Бугдáн примóли:
145 Рáдичко, зéтько, Рáдичко,
Акý н' ми вѣрвашь десни́ца,
Барúм пустú ми левáца
Гулѣма прóшка да зъмнишь.
Пак гу Рáдичку пуслýша

150 Чи му левица іутпусти,
Чи са Радичку наведи
Гулѣма прошка да зъмни.
Радичку гледа на ръка
Бугдан на ръка ни гледа,
155 Най съ ду сабье дукачи.
Кату съ Бугдан путхвърли,
Камън'тье горе фърчафъ
Тугис гу Бугдан пудбира,
На прѣдѣ си гу караши,
160 Караши и гу сичѣши.
Чи гу Иленка съгледа
И на Радичка думаши:
Сичи, Радичко, колку мошь
Моіегу брата Бугдана".
165 Кату си дубрѣ пригледа,
Той ни сичѣши Бугдана,
Най сичé Бугдан Радичка.
Ех, гьиди пуста женштина!
Скору съ, холъм, іубръшта: —
170 „Сичи, Бугдане, колку мошь,
Мói-у пръвнина Радичка,
Станълу й девить години,
Ут кту за вас милеіъ".
Кту съ Бугдан приближи,
175 Устави, холъм, Радичка
Чи ми захванъ Иленка,
На късуви іъ сичѣши
И пу дървета качѣши,
И на орлитье думаши:
180 Илати, орли, гарвани,
Чи іашти месу сестринску,
Хранену с мъка сьурьмашка,
Гуіену с кърви іупашки!"[1])

[Слѣдва.]

---

[1]) Госп. П. Кисимовъ има добрина да снабди редакцията на „Пер. Списание" съ една сбирка народни български пѣсни, на брой до 40, отъ които горнята пѣсенъ е взета. Нѣкои отъ тия пѣсни като варианти намѣрваме издадени въ други Български сбор-

ници. Пѣснитѣ сѫ чисто народни и, по съдържанието си, юнашки и нѣколко хороводни; произхождението на нѣкои отъ тѣхъ е отъ пó-стари а на нѣкои отъ пó-нови врѣмена. Всички току речи сбирвани сѫ изъ шумненскитѣ старни, но въ кои именно мѣстности, не е забѣлѣзано. Тази сбирка принадлежи на господжа Кисимова, наслѣдена отъ първиятъ ѝ съпругъ, покойний *Добри П. Войниковъ,* родомъ Шумненецъ.

И тия пѣсни, както гореизложенната изъ Софийско, не сѫ записани вѣрно както трѣба, и споредъ това, отъ рѫцѣ на невѣщи издатели, не би принесли оная полза, каквато се чака отъ чисто народнитѣ наши умотворения за познавание българский народенъ битъ и особенно езикътъ ни и въобще за убогатявение словѣнската филология. Ний понѣ не бихме се наели да ги издадемъ, ако не познавахме доста добрѣ нашето поднарѣчие, което се говори по шумненскитѣ страни.

При тоя случай считаме за неизлишно да означимъ тукъ, до кѫдѣ се простира това поднарѣчие отъ Българскнта днесъ говорима рѣчь. То се говори, освѣнъ въ самий градъ Шумненъ, още по всички села въ шумненский окрѫгъ, дѣто има Българе тамкашни, сѫщо и въ градъ Ески-Джумая, въ Османъ-Пазарь и въ ония български села на провадийский окрѫгъ, които се намѣрватъ между Шуменъ и Провадия, и отъ които има доста да сѫ се преселили въ Бесарабия, въ началото на тойзи вѣкъ. Преселенитѣ въ Бесарабия особенно въ с. *Чушмелии* (,на югоистокъ три часа растояние отъ Болградъ,) говорятъ и до тосъ часъ това сѫщо поднарѣчие и увардили сѫ до сущъ несамо своитѣ стари обичаи, нрави и вѣрвания, но и облеклото си; и славятъ се по богатство и особенно по извънредното си трудолюбие. Тѣ се отличавать и по здравината си; пó-вечето сѫ тѣломъ едри, снажни и високи; май не обичатъ да се женятъ съ моми отъ друго село нито да даватъ своитѣ моми на момци отъ чуждо село. Духъ иматъ Чушмелийци бодъръ, рѣшителенъ и твърдѣ предприемчивъ, и за това живѣѭтъ много охолно. Съ една рѣчь, приличатъ съвършенно на своитѣ нáй-ближни еднородци въ селата отъ проводийский окрѫгъ, които споменувамъ пó-горѣ, и отъ които 6—7 села носятъ елно общо име *Сгрт-кьовлеръ,* лежащи върху издигнѫтата хълместа равниа отъ Провадия на западъ камъ Шуменъ.

Пó-отличителнитѣ чърти на шумненското поднарѣчие, които можемъ сега на бърже и вкратцѣ да изложимъ тукъ, въ отношение *фонстическо* сѫ: 1) звукъ *а* безъ ударение изговоря се почти на сѫтѣ като ъ (днесъ въ срѣдата на думитѣ); 2) звукъ *е* безъ ударение като чисто *и*; 3) звукъ *о* безъ ударение като чисто *у*; 4) старо-българский звукъ, очартанъ съ бѣлѣгътъ ѣ, подиръ съгласна, особенно кога пада ударение върху му, изговоря се почти като *еа* слѣно и малко протегнѫто, но не като *ја* или *я*; 5) звукъ *е* (старо-български ь) на мѣсти изговаря се като ъ н. пр.: *дънь дъньа* вмѣсто день, деня; и на противъ старитѣ звукове ь, ъ изговарятъ се по нѣкога като просто *е* н. пр.: тенку, длегу (стрбъл. тѣнько, дльго) вмѣсто тънко, дълго, или дълго; 6) гърленитѣ г, к, х предъ *е, и* изговарятъ се смѣкчено; 7) сѫщо и съгласнитѣ *ж, ч, ш* предъ всѣка самогласна изговарятъ се доста мѣко; 8) звукъ *х* обикновенно се изговаря като *ф* на сѫдѣ въ рѣчта; 9) Шумненци изговарятъ *д, т* нѣкакъ пречупено, като да иматъ въ устата си лѣшникъ.

Въ *граматическо* отношение пó-забѣлѣжителни въ това поднарѣчие сѫ тѣзи особенности: 1) Членътъ не се употрѣбява тъй често и въ извѣстни случаи се изоставя, като: *умифъ рѫце си* вмѣсто умихъ рѫцете си; освѣнъ това, при мѫжскитѣ имена, ед. ч. род. и вин. пад. скланя се членътъ заедно съ името, н. пр.: кýко искътъ ут чилѣкъ-тъгу? вмѣсто какво искатъ ат челѣка-того (человѣкътъ)? 2) Личното мѣстоимение, третьо л. срѣд. р. един. ч. вин. падежъ *іе* като старо-българский езикъ ѥ, но чува се като *іи*, споредъ енклитическото му изговарявание съ предидущита

дума Виждъ примѣри за това въ гореизложената пѣсень изъ Шумненско, редъ 5, 27, 28, 29, и пр.; 3) Слѣдующитѣ глаголи и други тѣмъ подобни отъ несвършенъ и свършенъ видъ, образуватъ първо лице настояще врѣме така: *знам, копам, сѣм, гувѣм* (говѣмъ), *лѣм, льулѣм, пѣм, вѣм, пролѣм,* н. пр. вмѣсто знаѭ, купѭ, сѭ, говѣѭ, леѭ, люлѣѭ, пѣѭ (,поѭ шумненски,) вѣѭ, пролѣѭ; казватъ още *писвам* вмѣсто пишѫ; 4) Употрѣбява се дѣяпричастие, еднакво и за тритѣ рода и двѣтѣ числа, за настояще и минѫло врѣме, почти като нарѣчие означающе способъ на дѣйствие, н. пр.: *скакащиц, гледащиц, ходещиц, бѣгащиц,* = скачещкомъ, гледи щкомъ, ходешкомъ, бѣжискомъ); *бѣгащицъ върви пу улицитѣ; къту штѣф дъ тръгнъ на жерк зъ брашну, срѣшнъф нъ прагу булкътъ в мърчинътъ, и съ ударьуф ут булчинатъ нрелцъ пу челту* = съ бѣгъ върва по улицитѣ; като щѣхъ да тръгнѫ на воденица за брашно, срѣщнѣхъ на прагътъ булката въ мърчината, и се ударихъ отъ булчината хурка по челото.

И въ *лексическо* отношение има въ това поднарѣчие доста особенности, като: *никогъ* = викамъ; *звѫ* (звѫ) = наричамъ, казвамъ нѣкому името; *наваждам* = убѫждамъ нѣкого за негова грѣшка нѣкаква или престѫпление; *сваждам са* = скарвамъ се; *тѫжъ* (тѫжѫ) милѣѭ; *сматрѣм* = считам, имамъ за; *съсед, съседка* (сѫсѣдъ, сѫсѣдка) комшия; *титьу* = чичо; *котел* = медникъ, бакъръ, бакрачъ; *понца* (поница) = зимникъ; *жърть* = върлина, било, голѣмъ пржтъ; *прелца* = хурка; *жерка* = воденица; *стракина* = паница; *дѣдя* = кака, по-голѣма сестра; *зезя* = калина, калина, *неня* = леля; *фута* = пристилька; *сая* = рокля, фистань; *камиляк* = камбулешъ; *ягунца* (ягодница) = черница; *булнаф* (болнав) = боленъ; *зорѣ* = утрѣ, утра; *нинѣ* = сега; *удоскорос* (скоросъ) = преди малко, одевѣ; вещи = още; *скѣрли са* = сърдѭ се; *инаквам* = опѫждамъ, и пр.

Отъ всичкитѣ изложенни примѣри за отличителнитѣ чърти на шумненското поднарѣчие винѫга се, че въ това нарѣчие се намѣрватъ доста архаизми.

Примѣри особенни не приведохме за отличителнитѣ чърти на това поднарѣчие въ фонетическо отношение, защото свѣдущий читатель ще може самъ да намѣри отъ тѣхъ, колкото ще, въ гореизложената пѣсень изъ Шумненско. Ще забѣлѣжимъ още само това като прибавка, че сѫществува единъ малъкъ оттѣнокъ въ това нарѣчие, а именно Българетѣ, особенно които населяватъ споменѫтитѣ села Сърт-Кьовлеръ, изговарятъ старо-българскитѣ звукове ъ, ь, ѧ еднакво като много тѫпо, сжетено *а*, най-паче кога пада ударението надъ тѣхъ, сѫщо както се изговарятъ тѣ, до колкото знаѭ, отъ нашитѣ еднородци въ Срѣдньогорска Клисура, Копривщица, и пр. Сърт-кьовлерци и проста *а*, даже съ ударение, понѣкога изговарятъ твърдѣ тѫпо, н. пр. *главта́*, съ ударение надъ предпослѣдний слогъ.

Нужно е да забѣлѣжимъ още, че въ държавната печатница, дѣто печатаме журнала си, като нѣма на тосъ часъ йотировани букви за самогласнитѣ звукове, принудихме се да йотироваме послѣднитѣ съ просто *і* (вмѣсто *й* или *ј*) въ поменѫтата пѣсень отъ Шумненско, въ коѭто е трѣба на сѫдѣ да се чете като тѫпо *а*. Тамъ е положенъ е подиръ съгласни съ умѣкчено изговарене. Освѣнъ това, въ тази пѣсень не ще намѣри читателя означено ударението надъ буквитѣ *ѣ, ъ,* защото тия букви липсватъ при реченната печатница бѣлѣзи надъ себеси за означение на ударението. Въ думитѣ, дѣто има звукъ очъртанъ съ *ѣ,* ударението се намѣрва надъ това ѣ; сѫщо въ думитѣ, дѣто има единъ слогъ съ ъ, ударението е надъ това ъ; но думитѣ пръстъръ (ред. 49), *завърнал* (ред. 114), *пудрънъ* (ред. 116, 118) и *прѣдѣ* (ред. 159) имѫтъ ударение надъ предпослѣдний си слогъ.

З. Ред.

КНИЖНИНА

РЕЦЕНЗИЯ.

Статистический календарь на Старо-Загорский департаментъ за 1882 година. Наредень отъ Старо-Загорската префектура. Издание на Старо-Загорската окржжна комиссия. София. Книгопечатница Янко С. Ковачевъ. 1882. — 8⁰. II и 177 стр. съ ликътъ на Н. С. Главний Управитель на Источна Румелия и съ една таблица.

Изучението и познаването на една страна за практически, както и за чисто научни цѣли изисква като необходима основа едно множество данни, изразени съ числа. Отъ тие материали извличатъ се нáй-поучителни заключения върху настоящето положение на земята и правятъ се нáй-сигурни пресмѣтвания за бждащето ѝ развитие. Безъ статистика нѣма успѣшно поприще нито за мѣстната администрация, нито за икономическитѣ стремления къмъ напрѣдъка и нáй малко за науката, която се нуждае преди всичко отъ фактове, имена и числа.

Българскитѣ земи за сега още твърдѣ малко сж изучени, и заради това всѣко събирание и обнародвание на статистически материяли върху тѣхъ е отъ голѣма полза, особенно за самитѣ жители на страната, защото нáй-важното правило на общественния животъ е: познавай самъ себе си.

Заради това много счастлива бѣше мисълта на старозагорската префектура съ тамкашната окржжна коммиссия, да издаджтъ единъ статистический календарь на Старозагорский департаментъ за 1882 година. Книжката е пълна съ любопитни нѣща. Освѣнъ обикновеннитѣ календарски работи намираме въ неж нѣкои бѣлѣжки за Источна Румелия, за управлението ѝ, бюджета, милиция, географическа ширина и дължина на градоветѣ. Само че тѣзи бѣлѣжки ни се видятъ много кратки, толкова пóвече защото, на пр. „Официялната ста-

тистика на Источно-румелийското население“ (Пловдивъ 1880, 4°, 91 стр.) не се намира за продань и не е пристжпна всѣкиму. Интересни сж бѣлѣжкитѣ за географията на департамента, въ които обаче можеше нѣщо по́-напространно да се поговори за рѣкитѣ и за другитѣ текжщи води въ тие предѣли. Заслуженъ и богатъ съ археологически подробности е единъ обстоятеленъ прегледъ отъ историята на града Стара Загора, на римската и византийската Вериа и старобългарский Боруй-градъ, който съ това си име на́й-напослѣдъ, колкото знаемъ, се споменва у Дубровчанина Лукарича (1605); този прегледъ, ако сме добрѣ извѣстени, е съставенъ отъ Г-на А. Т. Илиева. Слѣдъ това слѣдватъ статистически таблици, които обнематъ слѣдужщитѣ предмѣти: населението на цѣлия департаментъ (село по село, споредъ народноститѣ), раждания̀та, свадбитѣ и смъртноста, посѣянитѣ храни, живитѣ стоки, пжтищата, новопосадени плодородни и неплодородни дървеса, мѣстнитѣ бюджети, училищата, черквитѣ, джамиитѣ, пощитѣ и заплатитѣ на чиновницитѣ. Статистически данни за телеграфитѣ нѣма.

Отъ тие материяли се научаваме, че градътъ Стара Загора сега има 1389 кжщи, 3606 семейства и 13279 жители, сирѣчь 10302 Българе, 2485 Турци и 222 Цигане, и освѣнъ това 270 български бѣженци отъ Одринско. А всичкия департаментъ, раздѣленъ на петь околии (Стара Загора, Нова Загора, Казанлжкъ, Чирпанъ, Сеименли) има 161.815 жители, отъ тѣхъ 126.866 Българе, 27.772 Турци, 2961 Цигани, 431 Евреи и 3747 бѣженци (всé Българе) изъ Одринскиятъ вилаетъ. Старозагорската околия сама брои 6076 кжщи съ 36073 жители, отъ които една шеста часть сж Турци, другитѣ Българе. Любопитно е, ако сравнимъ тие данни съ свѣдѣнията, напечатани въ рѣдката книжица: „Статистическо описание на каазата Ески Загра отъ Г. С. (Господинъ Славчовъ). Цариградъ, печатницата на Цариградский Вѣстникъ 1858“. Тогава, 20 години предъ страшната катастрофа на 1877 год., въ града имаше 2650 кжщи (1632 турски, 833 български, 75 еврейски, 110 цигански) и 8576 мжжки жители: 3297 Турци, 4205 Българе, 429 Турци и 645 Цигане. Едно сравнение на всичкитѣ числа въ книжката на учителя Славчова съ даннитѣ на календаря въобще показва голѣми промѣнения, причинени отъ оня ужасенъ разгромъ, който постигнж злочестия градъ съ всичката му околия, презъ врѣмето на послѣдната война. Но населението се умножава пакъ отново. Това се види вече отъ вишъкътъ, който има числото на роденитѣ хора надъ числото на умрѣлитѣ; въ 1880 год. умрѣли сж въ департамента 2749 лица и родили сж се 5448.

Въ 1858 год. имало въ каазата до 40.000 говеда едъръ добитъкъ и 200.000 овци; сега слѣдъ опустошенията на войната намиратъ се въ старозагорската околия само 4939 волове и 3599 крави, но числото на овцитѣ, което сѫщо се е намалило въ огроменъ размѣръ, бързо се увеличава (1880: 24.618 и 1881: 38.595), и полека ще се допълнятъ и тие чувствителни материялни загуби. Съ разни видове храни, съ пшеница, ръжъ, ячимикъ, червенка (кѫзѫлджа), капладжа, овесъ, просо и съ царевица сѫ посѣти въ старозагорската околия 197.954 уврата (дюлюми); слѣдователно на единъ житель въ околия та се падатъ $5^1/_2$ уврата посѣти храни, една пропорция много добра. Садение на памукъ е доста ограничено, въ цѣлия департаментъ 788 уврата, сѫщо и на тютюнъ — 1025 уврата. За пó-пълно икономическо познавание на страната съжалѣваме, че въ книгата не сѫ помѣстени и нѣкои данни за пространството, заето отъ лозята и отъ градинитѣ, и особенно за числото на уврати, което завзематъ прочутитѣ трандафилови градини въ Казанлѫшката околия, както и нѣкои подробности върху произвожданието на гюловото масло, което въ странство насѫдѣ е познато като единъ отъ най-главнитѣ продукти на тия мѣста. И за горитѣ можеше да се спомене нѣщо. Съ тие данни щѣше да може да се пресмѣтне, поне приблизително, важното отношение на разработената земя къмъ неразработената. Отъ числата, обнародвани въ календаря за пощенската корреспонденция, — да споменемъ на края и това — излиза на явѣ, че, ако оставимъ на страна официялната преписка, въ департамента на единъ житель се падатъ $^2/_3$ на едно прието и сѫщо на едно испроводено писмо.

Още единъ купъ други поучителни и любопитни заключения могѫтъ да се извлекѫтъ отъ тая заслужна книга. Желателно би било, щото да се явѫтъ пó-скоро и за други предѣли на България такива почтени трудове, скромни съ своитѣ сухи и можеби непривлекателни числа, но съ голѣма и трайна цѣна.

Др. К. И.

КРАТКИ ВѢСТИ ОТЪ НАУЧНИЙ КНИЖОВНИЙ СВѢТЪ.

И. В. Ягичъ: „Образцы языка церковнославянскаго по древнѣйшимъ памятникамъ глаголической и кириловской письменности“ С.-Петербургъ 1882. Стр. 147.

Тая книга е съставена, види се, за русскитѣ училища, но за българскитѣ училища тя е много по-потрѣбна. Тукъ профессоръ Ягичъ

е напечаталъ доста дълги примѣри, извадени отъ шесть глаголически и шесть кириловски ржкописи, които сж писани въ 11-й вѣкъ, а нѣкои, може би, още въ 10-й. Ако не вситѣ, то поне пóвечето отъ тие ржкописи сж писани въ България, дѣто въ старо врѣме се е употрѣблявало, както кирилловското, така и глаголическото азбуке.

По реченитѣ примѣри може единъ ученикъ да се запознае нáй-добрѣ съ старий църковнословѣнски езикъ, който не е нѣщо чуждо за насъ, но е наший старобългарски езикъ. — Въ книгата си г. Ягичъ е приложилъ и то три-четири примѣра, вземени отъ такви старословѣнски ржкописи отъ Руси (въ 11-й и 12-й вѣкъ) или отъ Сърбе (въ 12-й и 13-й в. в.) Тука намираме и словото отъ Иоанна Екзарха Българскаго „на възнесение" въ два прѣписа: единъ сърбски, отъ 13-й вѣкъ, други русски, отъ 12-й в. Отъ тия „приложения" ученикътъ може да се научи, какъ старорусскитѣ и старосърбски списателье и прѣписвачи сж измѣнявали, кой малко, кой много, старобългарский езикъ, спроти свойствата на нихнитѣ езици.

Нашитѣ срѣдни училища, въ които се прѣподава старобългарский езикъ, иматъ голѣма нужда отъ вѣщо съставена старобългарска христоматия, или читанка. Ние мислимъ, че тая нужда сега вече може да се посрѣщне съ книжката, за която ни е рѣчта и отъ която пó-добра, пó-сгодна старобългарска читанка за сега ние не можемъ намѣри, нито пакъ направи. Въ неж нашитѣ учителье, може би, ще найдатъ токо единъ недостатъкъ, който състои въ това, че г. Ягичъ не е придружилъ примѣритѣ си съ пó-подробни библиографически бѣлѣжки за ржкописитѣ, отъ които тие примѣри сж взети и които по насъ сж малко още познати. Тоя недостатъкъ, обаче, лесно може да се отстрани.

М. Дриновъ.

„Jugoslavenski imenik bilja". Sastavio Dr. Bogoslav Šulek. Troškom Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu 1879. Стр. 564.

Тая книга се брои между нáй-важнитѣ книги, що ги е издала Югословѣнската Академия на Наукитѣ и Искуствата въ Загребъ; това е единъ монументаленъ трудъ на почтения старецъ Д-ръ Шулека, върху който ние не можеме да не обърнеме вниманието на нашитѣ просвѣтени читатели. Въ този именикъ на растенията, на които хърватскитѣ, сърбскитѣ и словенскитѣ названия, безъ всѣко съмнение, сж нáй-близски до българскитѣ, е смѣстено едно огромно богатство, което може съ голѣма полза да послужи на сички оние Югословѣне, които се занимаватъ съ ботаниката и които се инте-

ресуватъ за духътъ на югословѣнския та че и нашия български езикъ. Въ именикътъ на Шулека сѫ събрани сичкитѣ имена на растенията, които сѫ споменѫти или въ старитѣ рѫкописи и печатани книги, или сѫ извадени отъ устата на народътъ.

Когато авторътъ сравнявалъ хърватскитѣ и словенскитѣ названия, увѣрилъ се, че повечето отъ тѣхъ сѫ еднакви или поне съвсѣмъ близки и сродни по между си; за това той се е рѣшилъ да вмѣсти въ книгата си и словѣнскитѣ имена на растенията, — отъ тамъ и заглавието на книгата *Jugoslavenski imenik bilja*. Освѣнъ това, като се основавалъ на сродноста и между другитѣ словѣнски езици, той сравнилъ хърватскитѣ названия на растенията и съ другитѣ словѣнски названия, разбира се, до колкото му е било възможно, защото отъ сичкитѣ Словѣни само за Русситѣ може да се каже, че иматъ пъленъ именикъ на растенията, именно „Ботаническій словарь отъ Н. Анненкова", който е и подбудилъ Д-ра Шулека да се завземе за една подобна, колкото сложна, толкова и трудна работа. Истина, Шулековия трудъ въ това отношение представлява само единъ опитъ, както той скромно се изразява въ предговорътъ на книгата си; но и този опитъ очевидно показва голѣмата прастара сродность между словѣнскитѣ езици, и, безъ съмнѣние, ще бѫде едно хубаво приношение за словѣнския сравнителенъ рѣчникъ и въобще словѣнската наука.

Да покаже че названията, изброени въ именикътъ, сѫ притяжание на народътъ, Д-ръ Шулекъ не забравилъ да спрѣ вниманието си и на този важенъ културенъ моментъ, като турналъ при много названия особени забѣлѣжки (пѣсень, пословица, гатанка, употребление и пр.).

За огромноста на трудътъ, за който говоримъ, читателитѣ ще могѫтъ да си съставятъ понятие, ако споменеме, че за различни видове, подвидове на гѫбитѣ сѫ наброени 308 названия, за храстоветѣ 38, за ябълкитѣ 374, за крушитѣ 318, а за различнитѣ видове и подвидове на гроздето достигнѫлъ е този брой до 800.

Да приведемъ и единъ примѣръ за начинътъ на изложението на книгата и то за името:

Dùb, словенски *dob*, старобългарски дѫбъ, izprva дѫбръ, руски *дубъ*, чешки *dub*, полски dąb, български *дъбъ*, лужички *dub: rovere, robur (Skurla) quercia (A. K. Skur.* *), *1) Quercus L. (Panč.); 2) Quercus Robur L. (Vod.).*

(Poslovice: „Kakav dub, tako voće. Po listu se trava pozna, a po voću dub. Danicić.

Neko se za list sakrije, a neko ne može ni za dub. Vuk".

*) Това сѫ съкращения.

„*Od jednog udara dub ne padà.* Vuk“).

(Zagonetka: Jedan veliki dub; u njega dvanaest stupovah, na svakome stupu po četiri pileta = godina. Novak.) Stup = Hauptast. Стр. 76.

Отъ изложеното до тукъ просвѣтенитѣ читатели ще могжтъ сами да си направятъ заключение, че тая книга ще може да принесе твърдѣ голѣма полза и на ония нашенци, които се занимаватъ съ ботаниката: ние имъ ж препоржчваме нáй-топло, а пъкъ Министерството на Народното Просвѣщение осмѣляваме се да подканиме да не закъснѣе да снабди съ неж не само Народната Библиотека, но и библиотекитѣ на сичкитѣ ни поне държавни училища.

— *Иванъ Тургеневъ* написалъ е въ нáй-ново врѣме една приказка подъ название „Отчаянный“, която особенно за това занимава читающата публика, защото въ неж се съзиратъ реминисценции отъ собственій животъ на този непостижимъ майсторъ въ приказкитѣ, и, по увлекателното си съдържание, може да се брои мѣжду нáй-добритѣ произведения на тоя прочутъ руски списатель. Периодическото списание „Deutsche Rundschau“ донася у февруарската си свѣзка нѣмский преводъ на тая приказка.

— „Časopis maćicy Serbskej“, който излиза въ Будишинъ, въ Саксония, донася въ своята 62. свѣзка библиографията на *лужичкитѣ Сърби* отъ год. 1548 до 1880. Нáй-напредъ изброява книгитѣ, а послѣ списателитѣ по азбученъ редъ. Всичко има 178 разни книги. Книжовници има 64. Долне-лужички Сърби има въ Прусия около 50,000 а Горне-лужички броятъ се около 100,000 д. всичко около 150,000 д. Тази словѣнска капка могла е да се уварди и не е потънжла въ нѣмското море, като си има даже и книжнина. Нѣмцитѣ отдавна се мжчатъ да германизиратъ този остатъкъ отъ полабскитѣ Словѣне, но нашитѣ малобройни братя мжжски противостожтъ на тия опитвания и настояватъ да съединѣтъ въ едно двѣтѣ си нарѣчия, горне и долне лужичкото. Предводителитѣ на лужичкитѣ Сърби *Иванъ Смоларь* и *Михаилъ Хорникъ*, които пробудихж народното самосъзнание на това малко словѣнско плѣме, не отколѣ празднувахж своя юбилей. Смоларь 40 годишното си а Хорникъ 25 годишното си работене на книжовното поле. Лужичкитѣ Сърби имахж два вѣстника „Lužičan“ и „Lipa Srbska“, които имахж едно и сжщо направление. Сега и двата тия вѣстника се съединили въ единъ вѣстникъ съ название „Lužica“ подъ редакторството на Д-ръ Е. Мука. Възъ този вѣстникъ ще работятъ всичкитѣ долне-и горне-лужички писатели. Вѣстникътъ ще излиза мѣсечно и годишната му цѣна е 3 л. 50 ст.

С. Вацовъ.

— Въ книжката за мѣсецъ Априлий 1882 на „Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія“ намирасе една обширна статия на 24 страници написана: „Учебныя заведенія въ Болгарскомъ Княжествѣ“ и подписана отъ Отца Николая Пономарева. Всичко въ неж е хубаво, точно и ясно, само една работа г-нъ авторъ, види се, въ бързина, съвсѣмъ е забравилъ да спомене, сирѣчь че сѫществува едно официално главно изложение върху учебното дѣло въ Княжеството, издадено отъ Министерството на Просвѣщението, напечатано въ „Държавний Вѣстникъ“ и послѣ въ една особенна книжка, и че цѣлата негова статия съ всичкитѣ ѝ тъй любопитни статистически подробности не е освѣнъ единъ доста вѣрно и старателно направенъ скратенъ преводъ на това българско изложение, безъ никакви самостоятелни разсѫждения отъ страната на авторътъ.

БѢЛѢЖКИ ПО НАРОДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ.

— Парижката община въ бюджета си за 1882 год. опредѣлила е двадесеть милиона франка само за поправяне и съграждане училищни здания въ Парижъ.

— „New-York Independent“ смѣта, че прѣзъ 1881 год. въ Съединенитѣ Държави сѫ се подарили отъ приятели на науката найповече съ завѣщания около 19,000,000 долара за повдигане народното образование въ тия Държави.

— Минѫлата година излѣзълъ е въ Италия законъ, чрезъ който се дава възможность на учители отъ народнитѣ училища да кандидиратъ чрезъ испитъ за окрѫжни училищни инспектори. Испити се държатъ всѣка година предъ нарочно опредѣлени отъ Министерството на Народното Просвѣщение испитни комисии. Отъ всѣки кандидатъ за окрѫженъ училищенъ инспекторъ изисква се: свидѣтелство отъ I редъ за учитель въ първоначално училище, свидѣтелство за 6 годишно успѣшно учителствуване, свидѣтелство за добра обходка и познания отъ италиянска литература, елементарна математика, физика, естественна история, италиянска и всеобща история, теоретическа и практическа педагогия, училищнитѣ закони и разпорѣждания. Въ присѫтствието на испитната комисия кандидатътъ посѣщава нѣкое училище и поднася рапортъ за направената ревизия.

— Въ Италия сѫществува законъ, споредъ който държавната хазна зема 13% отъ платката на всички оние чужденци, които там заематъ учителско мѣсто. — Въ Франция (именно въ Парижъ) д като единъ чужденецъ получи позволение да учителствува, трѣба д похарчи за разни мита около 175 франка.

С. В.

ИЗЛОЖЕНИЕ*)

за подновение дѣятелноста на Българското Книжовно Дружество въ Срѣдецъ до Министерството на Народ. Просвѣщение отъ главний инспекторъ при реченното министерство, В. Д. Стоянова.

Господине министре!

Дѣятелноста на „Българ. Кн. Дружество" трѣбаше да се спре презъ г. 1876, по причина на размирнитѣ тогава работи въ мжченическото ни отечество, предшедствующи на подирнята руско-турска война за освобождението на наший народъ. Но сега дѣятелноста му трѣба вече да се поднови въ София, по инициятивата на министерството на просвѣщението, споредъ пълномощието, дадено на реченото министерство отъ главното извънредно събрание на Дружеството, което е станжло въ Браила камъ края на м. Ноемврий 1878. Това подновение на дѣятелноста на Дружеството не може, разбира се, да стане освѣнъ подъ Ваший надзоръ, и то да слѣдва врѣменно дордѣто се укаже удо-

*) Въ първата статия на тая книжка, между друго, като споменуваме за подновението на дѣятелноста на „Бълг. Книж. Дружество" въ Срѣдецъ, говориме по що и за досегашното нравственно и материялно състояние на дружеството. Но то е недостаточно. Ний, като считаме за твърдѣ нужно и полезно да запознаемъ сега нашата публика пó-отблизо и пó-обстоятелно съ дѣйствителното днесъ състояние на дружеството въ сѣко отношение, както и съ всичко друго, що се отнася до начина на нужното му преустрояване, обнародваме гореизложенний си рапортъ, който още преди 15 мѣсеца имахме честа да представимъ въ министерството на народното просвѣщение за сѫщата цѣль. Той съдържа току речи всичко, нужно за знание на Дружеството и, слѣдователно, може да служи като допълнение на оная часть въ първата тукъ статия, за която споменуваме пó-горѣ. Ред.

бенъ случай за свикване главно събрание на Дружеството. Тогава, съгласно съ устава му, може да станжтъ нужнитѣ измѣнения и допълнения въ тоя уставъ и програмата му, споредъ както изисква сегашното ново положение на отечеството и народътъ ни. Нáй-удобно врѣме за това предстояще събрание на Дружеството азъ намирамъ тазгодишний училищенъ распусъ, когато нашитѣ образовани хора, дѣто и да се намѣрватъ тѣ, могжтъ да дойдатъ въ София и да участвуватъ въ събранието за преустройството на Дружеството.

Досегашнитѣ *дѣйствителни членове* на Дружеството, които, споредъ чл. 11 на устава му, представляватъ и ржководятъ Дружеството, сж трима души: г. *Маринъ Ст. Дриновъ,* професоръ на Харковский университетъ, Негово Преосвѣщенство епископъ *Климентъ Браницкий,* ректоръ на духовното училище при Лѣсковский мънастирь, и *В. Д. Стояновъ,* главний инспекторъ при министерството на просвѣщението въ София. А *дописнитѣ членове,* които, дѣто и да живѣжтъ, доброволно участвуватъ въ дѣлата на дѣйств. членове, сж: Гг. *Иванъ Ст. Ивановъ* въ Кишиневъ, *Т. Икономовъ* въ Шуменъ, *Др. Д. Павловичъ* въ Свищовъ, *Кръстю Ив. Мирски* въ Варна, *П. Теодоровичъ* въ Болградъ[1]), *Др. Н. Планински* въ Сливенъ, *Р. Карольовъ* въ Габрово, *П. Ивановъ* въ Ески-Заара (?), *Станишевъ* въ Москва (?), *Ефремъ Карановъ* въ Кюстендилъ, Др. *В. Ст. Беронъ* въ Търново, отецъ *М. Казанакли* въ Болградъ, Негово Високопреосвѣщенство *Натанаилъ Охридский* въ Ловечъ, *Др. Вълковичъ* въ Пловдивъ, *Шапкаровъ* (гдѣ се намира, не знаж), *Т. Пѣйовъ* въ Свищовъ, (изброенитѣ до тукъ сж вънъ отъ София, а слѣднитѣ сж въ София:) *Т. Ст. Бурмовъ, Ив. Гюзельовъ, Др. К. Пречекъ, Хр. Стояновъ, Драг. Цанковъ, Д. Агура, Н. Михаиловски, І. Ковачовъ, П. Р. Славейковъ, Григ. Начовичъ, П. Генчовъ, В. Поповичъ, Др. Минчовичъ,* (а слѣднитѣ вече сж покойници: Р.

*) Павелъ Теодоровичъ вече починжлъ минжлото лѣто въ Бесарабия. З. Ред.

Жинзифофъ, Н. Бончовъ, В. Икономовъ, Д. Благоевъ и П. Бояджиовъ).

Почетенъ членъ на Дружеството има до сега само единъ, г. *Г. Кръстьовичъ* въ Пловдивъ.

Споредъ чл. 10 на устава на Дружеството, дѣйствителнитѣ членове биватъ родомъ Българе. Това условие не се иска за другитѣ членове.

Дописнитѣ членове се приематъ по вишегласие отъ дѣйс членове въ всѣко врѣме, споредъ чл. 22 на устава. Споредъ това, и сега може да се умножи числото на дописнитѣ членове съ други наши учени хора, прибиваюши въ София, стига само да се представятъ имената имъ по надлежний редъ на дѣйствителнитѣ членове за одобрение на приемването имъ.

Защото въ София се намира само единъ отъ дѣйст. членове, и то не всѣкога, нуждно е, г. Министре, да се приканятъ не само досегашнитѣ но и новитѣ дописни членове да земнѫтъ пó-живо и, тъй да кажѫ, непосредствено участие въ дѣлата на Дружеството въ София, всѣкой споредъ възможноста и силата си, дордѣто стане предполагаемото главно събрание на Дружеството презъ тазгодишний училищенъ распусъ, или когато се намѣри за пó-добрѣ. А за да има единъ пó-практиченъ и пó-успѣшенъ резултатъ за Дружеството отъ това участие на всичкитѣ дописни членове въ София, мислѭ, че нáй-добрѣ ще бѫде, ако тѣ направятъ едно събрание помежду си подъ Ваше рѫководство, и изберѫтъ оние изпомежду себе си, които сѫ несамо пó-вѣщи и пó-достойни за научни и литературни работи, но и които навѣрно ще могѫтъ да отдѣлятъ малко врѣме отъ другитѣ си занятия, за да го посвѣтятъ въ извършването на текущитѣ и неотлагаеми работи на Дружеството; тие отбрани господа послѣ да бѫдатъ постоянни сътрудници на единственния въ София дѣйст. членъ въ сегашний задатокъ на Дружеството, разбира се, до колкото

позволява устава му. Съ други думи, тѣзи господа по форма трѣба да бѫдѫтъ дописни членове, а на дѣлѣ трѣба да работятъ като дѣйст. членове, другаре на дѣйст. членъ въ София, дордѣто стане идущето главно събрание на Дружеството.

Врѣменний тойзи задатокъ на Дружеството, по моето мнѣние, трѣба да се състои въ слѣднитѣ точки:

1) Да се приберѫтъ съ лихвитѣ заедно паричнитѣ капитали на Дружеството, които се намѣрватъ у г. Н. Цанова въ Браила[1]) и у наслѣдницитѣ на покойний Николая Мироновичъ Тошкова въ Одеса, и, като се преобърнѫтъ въ лихвоносни книги, да се предадѫтъ на врѣменно хранение въ Бълг. Нар. Банка въ София въ името на Дружеството, до предполагаемото му главно събрание.

2) Да се искатъ и прибирѫтъ обѣщаннитѣ и невнесени до сега парични пожъртвувания отъ спомагателнитѣ членове, заедно съ лихвитѣ имъ; и тия суми да се внесѫтъ пакъ въ Бълг. Нар. Банка въ София на врѣменно хранение въ името на Дружеството, както горѣизложеннитѣ, съгласно съ чл. 28 на устава на Дружеството.

Всичкий тойзи паричeнъ капиталъ да стои цѣлъ и непокѫтнѫтъ, дордѣто не стане пълно законно събрание отъ членоветѣ на Дружеството.

3) Да се наредятъ както трѣба и да се опишѫтъ въ отдѣлни списъци всичкитѣ принадлежности на Дружеството, които се намѣрватъ въ мѣстноста на тукашната Бълг. Нар. Библиотека, а именно: a) *библиотеката* на Дружеството; b) *старитѣ пергаменови и други рѫкописи;* c) *номизматическата сбирка;* d) *природната сбирка* и пр.

---

[1]) Още миналото лѣто г. Ценовъ чрезъ г. Ев. Георгиева въ Букурещъ внесе капиталитѣ на Дружеството, които врѣменно се намѣрвахѫ у него въ Браила, и тѣзи суми, облечени въ лихвенни ромѫнски книги, сѫ предадени на хранение въ Бълг. Нар. Банка въ София. За тия суми както и за други по-дребни принадлежности на Дружеството г. Ценовъ не е представилъ още окончателна смѣтка; но сега Дружеството, като поднови вече дѣятелностьта си тука, всичкото дѣло ще може да си изравни както трѣба. Забѣл. отъ редакцията.

4) Да се нареди въ новъ и строго хронологически редъ *архивата на Дружеството,* а именно: 1) Общата *главна книжка,* въ която спом. членове на Дружеството сѫ си записали *саморѫчно* имената и суммитѣ на пожертвованията си за Дружеството; 2) *преписката на дѣйст. членове* камъ разни лица и учреждения; 3) *преписката на Настоятелството* на Дружеството камъ разни лица и учреждения; 4) всичкитѣ писма и други писменни актове отъ разни лица и учреждения до дѣйст. членове и до Настоятелството на Дружеството; 5) *дневницитѣ* на засѣданията на дѣйст. членове и на Настоятелството на Дружеството; и 6) всичкитѣ писменни актове за всѣко едно главно събрание на Дружеството.

Разбира се, че въ архивата на Дружеството трѣба да влѣзѫтъ всичката преписка, писма и други писменни актове отъ самото основание на Дружеството, въ края на есента на г. 1869, до спирането на дѣятелноста му презъ г. 1876.

5) *Касата на Дружеството,* а именно а) хронологическо изложение: 1) на суммитѣ, внесени отъ спомаг. членове на Дружеството; 2) на суммитѣ, получени отъ продажбата на „Пер. Спис.“ на Дружеството; и 3) на суммитѣ, подарени на Дружеството отъ други лица и учреждения; b) хронологическо изложение: 1) на всичкитѣ сумми, похарчени за посрѣщание нуждитѣ на Дружеството, споредъ предвидений му бюджетъ за разно врѣме.

Както наредата на архивата тъй и наредата на касата трѣба да се започне отъ самото основание на Дружеството до спирание на дѣйствията му.

6) Да се подирятъ и намѣрятъ всичкитѣ работи на Дружеството, които липсватъ сега и не се намѣрватъ при другитѣ му принадлежности въ мѣстноста на тукашната Народна Библиотека. Макаръ че положихъ всичка грижа и распитвàхъ мнозина да се научѫ, кѫдѣ сѫ се дѣнѫли тия

работи, но, за жалость, не намѣрихъ и не научихъ нищо за тѣхъ. По-забѣлѣжителнитѣ отъ тѣхъ, които повнѫ. сѫ тѣзи: 1) въ рѫкописъ *първообразний уставъ на Дружеството*, който се одобри и прие въ учредителното събрание на Дружеството въ Браила, на 29 Октомврий 1869, и отъ който оригиналъ се напечата подирѣ на Дружеството устава въ 1000 екземпляра; 2) *книга въ която сѫ написани хронологически всичкитѣ дневници* (протоколи) *на дѣйст. членове и на Настоятелството на Дружеството,* отъ основанието му до спиранието на неговата дѣятелность; 3) *подробенъ списъкъ на книгитѣ отъ библиотеката* на Дружеството, раздѣлени на нѣколко отдѣла, споредъ съдържанието имъ. 4) *Списокъ на имената на подарителитѣ разни книги, стари монети* и пр. за Дружеството; 5) *книга-каса*, въ която се изложени хронологически: a) всичкитѣ суми, внесени на Дружеството, заедно и имената на онѣзи, които сѫ ги внесли; и b) всичкитѣ суми, похарчени за посрѣщание нуждитѣ на Дружеството; 6) Особенна *книга-квитанционна*, отъ която се отрѣзвахѫ и давахѫ расписки на спомаг. членове срѣщу внесенитѣ имъ пожъртвования на Дружеството, както и на спомоществователитѣ на „Пер. Спис.“; и 7) *печатътъ* на Дружеството.

Въ главното извънредно събрание на Дружеството, което станѫ въ Браила за премѣстянието му въ София, и въ което събрание присѫтствувахъ и азъ лично, не повнѫ добрѣ, да ли се рѣши тогава да се изпратятъ и тия всички, сега липсящи работи въ София, или останѫ да се изпроводятъ по-отослѣ. Но, мени ми се чини, че се рѣши да се испроводятъ сички въ София, освѣнъ книгата-каса, която ще да е оставена нарочно въ Браила у г. Н. Ценова, дордѣто се сключатъ окончателно смѣткитѣ на Дружеството съ негова милость, у когото останѫхѫ, както е извѣстно, на врѣменно хранение и подъ негова лична отговорность всичкитѣ въ Браила събрани парични капитали на Дру-

жеството, дордѣто се поднови дѣятелноста му въ София. На всѣки случай, трѣбува да се пише на г. Ценова въ Браила, да се пита за тие работи и, ако тамъ сж останжли нѣкои отъ тѣхъ, да ги изпроводи въ София до министерството на просвѣщението по единъ сигуренъ начинъ.

Положително знаж, че тогава останахж у г. Ценова слѣдующитѣ нѣща, принадлежащи на Дружеството: 1) нѣколко шкафове, по които бѣхж наредени книгитѣ отъ библиотеката на Дружеството; 2) три маси една голѣма и двѣ по-малки; 3) една малка желѣзна каса, купена за 33 австрийски жълтици; 4) нѣколко географически стенни карти за пѣть-тѣхъ части на свѣта; и 5) нѣколко кадри (изображения). Трѣбува да се напише г. Ценову да продаде шкафоветѣ, маситѣ и желѣзната каса, и паритѣ отъ продажбата на тия работи да ги внесе на Дружеството въ София; а картитѣ и изображенията да не продава, но, при единъ удобенъ случай, да ги испроводи на Дружеството тука.

7) Да се испита и да се види, какво сж станжли *непосредственнитѣ оригинални документи отъ пок. Н. М. Тошкова на Дружеството*, въ които подробно и обстоятелно се излагатъ паричнитѣ капитали на Дружеството, находящи се на врѣменно хранение у пок. Н. Тошкова, подъ лихва 8%; да се намѣрятъ и приберѫтъ тѣзи документи, защото безъ тѣхъ твърдѣ мѫчно ще може да си прибере Дружеството реченнитѣ капитали, които се намѣрватъ и до тозъ часъ въ рѫцѣтѣ на наслѣдницитѣ на пок. Н. М. Ташкова въ Одесса.

За липсването на тѣзи документи, които всѣкога сж се намѣрвали затворени въ желѣзната каса на Дружеството, отговорни сж бившитѣ послѣдни членове на Настоятелството на Дружеството: г. Николай Ценовъ (предсѣдатель) г. Стефанъ Беронъ, г. Костаки Поповичъ, г. Димо Петровичъ, г. Михалаки Станчевичъ, (членове), не по-

малко и г. Тодоръ Пѣйовъ, послѣдний бивший дѣловед. на Дружеството[1]).

8) Дружеството, като има една годишна помощь до 12,000 франка отъ държавата ни, трѣба вече да започне единъ часъ пó-скоро да приготвя нужнитѣ материяли за издаване на „Пер. Спис". За сега достатъчно е, като излѣзѫтъ само четири книжки презъ годината, сирѣчь на всѣки три мѣсеца по една книжка, състояща отъ 15-20 печатни коли съ срѣдньо и дребно писмо. Издаването имъ да започне презъ идущий Априлий или нáй-кѫсно въ Май; втората книжка добрѣ е да излѣзе въ първитѣ дни на м. Августа т. г. Цѣната на четири-тѣхъ книжки да бѫде 20 франка златни.

Името, форматътъ, правописанието и въобще всичката вънкашна управа на „Пер. Спис." да си останѫтъ пакъ сѫщитѣ както бѣхѫ отпреди, безъ да става нѣкакво си измѣнение въ тѣхъ.

Колкото за самото съдържание на бѫдѫщитѣ книжки на „Пер. Спис." то може сега да се расшири, да стане пó-разнообразно, пó-богато и, слѣдователно, пó-занимателно за всѣки читатель; но никакъ да не прекрачва границата на общата программа на Дружеството, която обстоятелствмно е изложена въ 2 членъ на устава му. Съдържанието на тая программа може да се очъртае въ тия нѣколко

---

[1]) Тие документи се намѣрихѫ у г. Тодора Пѣйова, който презъ м. Септемврий м. година ги предаде на Министерството на Просвѣщението, а послѣдньото тутакси дади ги на хранение въ Бъл. Нар. Банка срѣщу нужната расписка отъ банката. Документитѣ били останѫли у г. Пѣйова още отъ г. 1875, когато бѣше ходилъ той въ Одеса отъ старна на Дружеството, да издѣйствува прибирането на дружественнитѣ капитали, които се намѣрвахѫ подъ лихва у пок. Н. М. Тошкова, и които капитали трѣбаше да си получи Дружеството чрезъ г. Пашова, ликвидатора на имота на покойний Тошкова. Но г. Пашовъ, подъ благовиденъ предлогъ на нѣкои формалности, не рачи да стори това. Както и да е, ний се надѣваме и пълна вѣра имаме, че наслѣдницитѣ на п. Н. М. Тошка ще възвърнѫтъ сега на драго сърце всичкитѣ тие капитали на Дружеството, които съ лихвитѣ си заедно надминуватъ вече сто хиляди франка, двѣтѣ трети подарени на Дружеството отъ самаго Тошкова, едната трети отъ други наши еднородци въ Бесарабия. З. Ред.

кратки думи: *всички жизнинни въпроси на българский народъ и отечество, било отъ минѫло било отъ сегашно врѣме, да се разглеждатъ и разисквать въ тия книжки научнимъ образомъ отъ разни точки на зрѣнието, и да се излагатъ, колкото е възможно, вразумително, за да бѫдѫтъ достѫпни на всѣки книжовенъ Българинъ.* За това редакцията на списанието трѣба да се придържа строго о тая программа на Дружеството, и да помѣстява въ книжкитѣ такъвъ разнообразенъ материялъ. който по научното, солидното и дѣлшото си съдържание, както и по ясноста и вразумителноста на езика, да заинтересувва всѣкиго Българина, да разклаща, да въздигва и да възвишава душата на всѣкиго, който мисли и чувствува *български;* съ една дума всѣки българинъ да намѣрва винѫги въ тѣзи книжки животворна храна за духътъ си. И тъй редакцията трѣба да обръща на́й-голѣмо внимание, при избора на материала за книжкитѣ, както на вѫтрѣшното му съдържание така и въ изложението и чистотата на езикаму, тъй щото да служи „Пер. Спис.“ за образецъ въ България по отличното си достойнство въ всѣко отношение. Бѫдѫщитѣ книжки на Дружеството, по достойнство, ще повторимъ, трѣба да бѫдѫтъ ако не много по́-добри, то понѣ такива, каквито сѫ досегашнитѣ му излѣзли книжки. Но желателно е да бѫдѫтъ тѣ за напредъ такива, щото предъ тѣхъ да благоговѣе мало и голѣмо у насъ и въ чужбина между учений свѣтъ да придобиѭтъ трайна почеть и уважение къмъ наший народъ.

Колкото за самото водение редакцията на Пер. Спис., щѫ забѣлѣжѫ, че трѣба да се повѣри на човѣкъ, който ще ужѣе съ пълна вѣщина да изпълнява своята редакторска дѣлжность.

Само толкова щѫ прибавѭ още за издавание „Пер. Сп.“ че трѣба въ първата му книжка да се помѣсти макаръ въ единъ кратъкъ членъ историята на Дружеството, и въ края на сѫщата книжка да се издаде и устава му като

притурка на книжката, за да стане устава по́-извѣстенъ на нашата публика. Ако ли се обнародва и по̀-преди въ „Държавенъ Вѣстникъ“, ще бѫде още по́-добрѣ.

Редакцията трѣба да получи годишно награждение до 2000 фр.; и всѣки дѣйст. и дописенъ членъ трѣбува да се награждава, споредъ чл. 31 на устава, за оригинални статии отъ една печатна кола на̀й-малко съ 40 фр., а за преводъ съ 20 фр. И така, четири книжки по 20 коли едната, ще съставляватъ 80 коли печатни, всѣка печатна кола въ 1000 екземпляра за 80 фр., ще сторятъ всички 6400 фр.; награда за 50 кол. н. пр. съ оригинално съдържание, по 40 фр. колата струва 2000 фр.; за 30 коли въ преводъ награда, по 20 фр. колата, струва 600 фр.; и 1000 фр. за прислуга, за канцеларски разноски, за поща, и пр. всичко 12,000 фр., или:

1)	За редакцията	фр.	2000
2)	„ напечатвание 4 книжки	„	6400
3)	„ награждение оригинални стат. . .	„	2000
4)	„ „ на преведени статии .	„	600
5)	„ прислуга, канцел. разноски, поща и пр..	„	1000
	всичко	фр.	12,000

Ако предположимъ, че „Пер. Спис.“ ще се сдобие на́й-малко съ 600 спомоществуватели, което е възможно, тогава Дружеството ще получи тъкмо 12,000 фр. само отъ спомоществование на книжкитѣ си, като смѣтаме стойноста на едно тѣло отъ книжкитѣ 20 фр.; но ако добие само 300 спомоществователи, пакъ ще има отъ тѣхъ 6000 фр., които разбира се, трѣба да влѣзѫтъ въ непочекнѫтий капиталъ на Дружеството[1]).

9) Дружеството има между книгитѣ на библиотеката си по́-нѣколко стотинъ екземпляра отъ всѣка книжка на

[1]) Събранитѣ до сега и усигурени капитали на Дружеството, както имахме случай да забѣлѣжимъ на друго мѣсто, надминуватъ вече 50,000 фр.; има да се прибиратъ още 160,000 франка, но баремъ половината отъ тѣхъ има надѣжда да си ги прибере Дружеството. З. Ред.

„Пер. Спис.“; само отъ IX. и X. книжка не сѫ останѫли никакъ; и отъ I. II. книж. има току по нѣколко екземпляря. За това нужно е да се прегледатъ и раздѣлятъ тѣлата особно, за да се види, отъ кои книжки по колко екземпляря липсватъ, та да се дотъкмятъ непълнитѣ тѣла съ препечатвание на оние книжки, които сѫ се свършили и не се намѣрватъ вече. Разноскитѣ за препечатвание на тия книжки може да се посрѣщнѫтъ отъ продажбата на тѣлата на „Пер. Спис.“, които още не сѫ изпродадени и които мислѭ да не сѫ по́-малко отъ 200 тѣла, които правятъ 4000 франка.

Разбира се, че суммата за посрѣщанието на тия разноски трѣба да се подложи на одобрение отъ бѫдѫщето главно събрание на Дружеството; а до тогава, ако се препечататъ тия книжки, което твърдѣ е желателно, може да се посрѣщнѫтъ разноскитѣ имъ взаимнообразно отъ суммитѣ, които държавата е отпуснѫла на Дружеството, за да поднови своята дѣятелность въ Срѣдецъ.

10) Да се пристѫпи незабавно къмъ забѣлѣжване нужнитѣ книги, журнали, и пр. за Дружеството, и нѣкои отъ тѣхъ, ако е възможно, да се заржчатъ и купятъ по́-скоро.

11) Да се подновятъ предишнитѣ сношения на Дружеството съ ученитѣ ни мѫжие, и да влѣзе Дружеството въ нови сношения съ други учени мѫжие и корпорации въ чужбина.

12) Да се обмислятъ добрѣ и да се приготвятъ нужнитѣ бѣлѣжки за измѣнения и допълнения въ устава на Дружеството, които да се подложѫтъ на разисквание и одобрение въ идущето главно събрание на Дружеството, съгласно съ чл. 59, 60 и 57 на устава му.

13) Два мѣсеца напредъ да се назначи врѣмето, когато ще бѫде свикано въ Срѣдецъ главното събрание на членоветѣ на Дружеството, и два мѣсеца напредъ сѫщо

трѣба да се предизвѣсти на българскій свѣтъ презъ всичкитѣ наши вѣстници въ нѣколко броя наредъ за свикване на помѣнжтото събрание въ Срѣдецъ.

Врѣмето за тази цѣль мислж, че ще бжде нáй-сгодно отъ 10—15 идущій Августа, сирѣчь на 10 Августа да се открие събранието и до 15 сжщаго мѣсеца да се свърши напълно задатока му, тъй щото на връхъ на свѣта Богородица, Дружеството, съ тържественно закривание на събранието си, да стжпи вече въ новій си подновенъ и уреденъ животъ.

Споредъ чл. 50 на устава на Дружеството, всѣкій неговъ *покровителенъ, основателенъ, дописенъ и почитенъ членъ* има право да присжтствува и да гласува съ по единъ гласъ върху всичкитѣ работи на Дружеството въ главното му събрание. *Благодѣтелнитѣ членове* на Дружеството отъ градоветѣ: *Браила, Галацъ, Гюргево, Букурещъ, Плоещъ, Болградъ, Вѣна, Одесса, Кишиневъ,* споредъ чл. 50 на устава, иматъ такожде право чрезъ избранни свои представители да участвуватъ и да гласуватъ въ главното събрание на Дружеството съ толкова гласове, колкото допуща броя на членоветѣ, а именно: „отъ 5—15 членове съ единъ гласъ, отъ 15—25 съ два гласа, отъ 25—40 съ три гласа, и тъй нататъкъ за всѣки 20 члена съ по единъ гласъ“ се пригужда.

По рѣшение на главното събрание на Дружеството отъ г. 1870/71, освѣнъ гореспомѣнжтитѣ членове, иматъ право да участвуватъ и да гласуватъ съ по единъ гласъ въ главното събрание чрезъ свои избрани представители и българскитѣ читалища въ *Тулча, Видинъ, Русе, Свищовъ* и *въ Цариградъ.*

Тѣзи сж прочее лицата и учрежденията, които, споредъ устава на Дружеството, ще трѣба да се приканятъ на врѣме за участие въ бжджето му главно събрание.

15) Мислѭ, че ще бѫде твърдѣ умѣстно, ако се призовѫтъ за събранието и такива наши еднородци отъ чужбина и особенно отъ Източна Румелия, които, макаръ че не сѫ имали до сега случай да станѫтъ членове на Дружеството, но, по образованието си и особенно по своитѣ заслуги за народа и отечеството, тѣ се ползуватъ съ общо уважение отъ всинца ни, и правятъ честь на българский народъ, и, слѣдователно, самóто тѣхно присѫтствие въ събранието на вѣрно ще повлияе благотворно на всичкитѣ други присѫтствующи, и ще има пó-добри сетнини за Дружеството.

16) Но, разбира се отъ само себе си, че нáй-голѣма честь и радость и нáй-голѣмо значение за Дружеството ще направи личното присѫтствие въ събранието на Негово Височество, нашиий любимъ Господарь, който е нáй-желателно да се покани съ надлежний тържественъ начинъ, за да благоизволи и удостои съ Височайшето Свое лично присѫтствие както откриванието така и закриванието на събранието на Дружеството; и при тоя за всинца ни много драгъ и радостенъ случай, ще бѫде нáй-благословно, ако Дружеството поднесе всепокорна просба на Н. Височество, за да го удоброчестѝ като му стане българский Господарь Височайший покровитель и Върховний почетенъ предсѣдатель.

17) Именно за това необходимо е да се призовѫтъ всичкитѣ членове, учреждения и други частни лица за участие въ главното бѫдѫще събрание на Дружеството въ Срѣдецъ не само презъ вѣстницитѣ колективно, но и съ нарочни призовки, оврѣме пратени отъ страна на Дружеството до всѣки членъ особно. При извършванието на тая работа, трѣба добрѣ да се пази, щото да не се пропустне името нито на едного отъ членоветѣ и учрежденията, защото отъ това пропущание може лѣсно да се породи неприятность, отъ никого нежелателна при тойзи случай.

Главното събрание на Дружеството може до година да стане въ Пловдивъ, до друга въ Шуменъ-Прѣславъ или въ Търново, и тъй нататъкъ.

Въ заключение на изложението си, което много съкратихъ, щж прибавж още, че, при свикването и при самото засѣдание на предстоящето главно събрание на Дружеството, трѣба да се постжпва тъй благоразумно, щото да не се даде ни на́й-малъкъ поводъ или признакъ на партизанство, за да може Дружеството, съ започването на своята нова многонадѣжна дѣятелность да привлече и сбере за винжги около себе си всичкитѣ наши интеллигентни, още тъй малобройни и ускждни сили, защото са́мо съ тоя начинъ Дружеството навѣрно и неотклонно ще може да напрѣднува къмъ своята света цѣль и да изпълнява великата си задача, както желаемъ всинца.

Срѣдецъ, 13 Февруарий 1881 год.

Главенъ инспекторъ: **В. Д. Стояновъ.**

КЪМЪ ЧЛЕНОВЕТѢ

на

Българското Книжовно Дружество.

Бъл. Кн. Дружество, при подновение на дѣятелноста си въ Срѣдецъ, като се лишаваше отъ потрѣбно помѣщение, принуди се да търси изъ града и, като не намѣри макаръ и съ доста скжпъ наемъ, отнесе се до Държавний Съвѣтъ съ просба да му отстжпи Съвѣта, ако е възможно, нѣкои стаи отъ своето помѣщение, дордѣто се сдобие Дружеството съ порядочно свое помѣщение. Държавний Съвѣтъ съ пълна готовность и безъ всѣко бавене изпълни просбата на Дружеството. Заради това, Дружеството счита за свой приятенъ длъгъ да изкаже отъ своя старна публично своята душевна признателность и благодарность на Държавний Съвѣтъ за тая му добрина. —

При тоя случай Дружеството бърза да зарадва своитѣ членове и въобще всѣкиго Българина съ друго още пòрадостно извѣстие.

Както е извѣстно, Дружеството има на тосъ часъ 50 до 60 хиляди лева капиталъ, и надѣва се до свършванието на тая година да може да умножи капитала си понѣ до 100 хиляди лева, съ прибиранието на записанитѣ и до сега невнесени нему пожъртвования отъ нѣкои наши общини и частно отъ мнозина наши еднородци. Съ тие основни капитали Дружеството мисли да си направи едно таково порядочно здание, въ което да може не само тó (Дружеството) да се помѣщава съ пълна охолность, но и да има

отъ зданието и други отдѣления за давание подъ наемъ, та да получва съ тоя начинъ Дружеството единъ доста значителенъ приходъ отъ това здание, при което заедно счита за твърдѣ умѣстно и полезно да си устрои и една малка ботаническа градина. Дружеството, за да не дава пари особно и за мѣсто, дѣто има да се съгради зданието му, подаде, на 7 минжлий мѣсецъ, просба до Софийското градско общинско управление, да подари тò на Дружеството едно мѣсто понѣ отъ 4 хиляди четвъртити метра именно покрай самото цариградско шосе, отъ онова землище, върху което щѣше да се въздига новий княжески палатъ, и което Негово Височество съизволи да отстжпи на реченното управление. За пó-вѣрното и пó-скорото постигвание на тази цѣль на Дружеството, г. В. Д. Стояновъ, председателя на привръменний му управителенъ комитетъ, има честа на 13 минжлий мѣсецъ да се представи въ аудиенция на Негово Височество, и всепокорно да Го помоли за Височайше съдѣйствие въ изпълнение желанието на Дружеството. Негово Височество, наший любимъ Господарь, крайно се задоволи отъ предначинанията на Бъл. Кн. Дружество. и, като препоржча нáй-горещо Дружеството на г. кмета Ив. Адженова, лично заповѣда му на часа, да удовлетвори просбата на Дружеството по възможности, и господинъ кметъ изяви пълна готовность да изпълни Височайшата заповѣдь на Негово Височество. И така, има надѣжба Дружеството на пролѣть да може да пристжпи камъ съгражданието на зданието си и до година презъ есента да се премѣсти въ него.

Заради това желателно е, щото всичкитѣ спомагателни членове, които до сега длъжѣжтъ камъ Дружеството, да се потрудятъ и да му внесжтъ обѣщаннитѣ си пожъртвования.

Срѣдецъ, 1 Маия 1882.

Отъ привръменний управителенъ комитетъ на дружеството.

ПРАВИЛНИКЪ

за привръменното управление на „Българското Книжовно Дружество“.

I. Общи положения.

§ 1. Врѣменното управление на Дружеството, споредъ рѣшението, направено въ събранието на членоветѣ на 5 Септемврий 1881 и испълнено отъ Министра на Народното Просвѣщение, на 24 Февруарий 1882, води се отъ единъ комитетъ, състоящъ отъ петь редовни членове и за сега отъ четири допълнителни. Дѣйствията на този комитетъ се продължаватъ до предстоящето главно годишно събрание на Дружеството, което има да стане въ края на мѣсецъ Юлия т. г.

§ 2. Настоящий правилникъ е въ сила до това главно годишно събрание.

§ 3. Редовнитѣ членове на комитета съставляватъ управлението на Дружеството, като се занимаватъ съ текущитѣ му дѣла. Допълнителнитѣ членове помагатъ на тѣхъ при по-сложни работи, които спадатъ въ нравственната страна на Дружеството.

II. Управление на Дружеството.

§ 4. Редовнитѣ членове на комитета избиратъ помежду си единъ предсѣдатель (на комитета) и редакторъ на „Пер. Спис.“ на Дружеството, единъ секретарь (дѣловодитель), единъ ковчежникъ и единъ библиотекарь.

§ 5. Тия служби, освѣнъ редактора, сѫ всички безплатни.

§ 6. Предсѣдатель свиква и рѫководи събранията, и подписва писмата заедно съ секретаря, или ковчежника или библиотекаря, споредъ съдържанието на писмата.

§ 7. Секретаря пише протоколитѣ на събранията, пази архивитѣ и води надлежната преписка.

§ 8. Ковчежника води смѣткитѣ за приходи и расходи на Дружеството.

§ 9. Библотекаря грижи се за управлението на Дружественната библиотека и, освѣнъ това, помага на секретаря.

III. Засѣдания.

§ 10. Редовнитѣ членове на комитета се събиратъ всѣка недѣля единъ пѫть, въ редовно засѣдание. Ако е нужно, свикватъ се отъ предсѣдателя и за извънредно засѣдание.

§ 11. При всѣко засѣдание трѣба да присѫтствуватъ нáй-малко четири членове.

§ 12. Въ засѣданията се внасятъ особенно слѣдующитѣ въпроси:

a) четатъ се пристигнѫли пó-важни писма;

b) съобщава се за сношенията съ други учени и книжовни общества;

c) предлагатъ се и обсѫждатъ въпроси, които се отнасятъ до литературнитѣ работи на Дружеството;

d) разискватъ се всички въпроси за хозяйствената часть на Дружеството; и

e) разсѫждаватъ се всички въпроси, които се относятъ до преуспѣванието на научната дѣятелность на Дружеството.

IV. Допълнителни членове.

§ 13. Допълнителнитѣ членове на комитета приканьватъ се за обсѫждение на пó-сложни и важни литературни произведения.

§ 14. Ако нѣкой отъ редовнитѣ членове по дълговрѣменно отсѫтствие или други занятия не може да продължава участието си въ работитѣ на комитета, на негово мѣсто постѫпва единъ отъ допълнителнитѣ, по изборъ отъ редовний управителенъ комитетъ на Дружеството.

V. Общи събрания.

§ 15. Съ рѣшение на управителний комитетъ може да се свикватъ общи събрания, въ които да се четатъ публично научни и други книжовни расправи, и за тази цѣль се приканьватъ всичкитѣ членове на „Книжовното Дружество", живущи въ София, както и други гости.

VI. Периодическото Списание.

§ 16. Дружеството подновява издаването на „Периодическото Списание" въ предишний му видъ на всѣки два мѣсеца по една книжка на́й-малко отъ десеть печатни коли.

§ 17. Издаването се рѫководи отъ редакторътъ. Статии, за които той самъ не може да рѣши, да ли има да се приематъ или не, се предаватъ на редовни или допълнителни членове на Дружеството за обсѫждение. Други принципиални въпроси, относящи се до редакцията, редакторътъ внася ги въ комитета за рѣшение.

§ 18. Възнаграждение за статиитѣ, оригинални и преведени, ще се опредѣли отъ комитета въ едно отъ първитѣ му засѣдания; сѫщо и платата на редактора, както и годишната цѣна на списанието.

§ 19. Всѣки почетенъ, дѣйст. и доп. членъ на „Бълг. Книжовно Дружество" приема по единъ екземпларь отъ книжкитѣ безплатно, съгласно съ чл. 46 на устава му[1]).

---

[1]) Чл. 46 гласи така: „Почетнитѣ и дѣйствителнитѣ членове приематъ по едно тѣло отъ сѣко списание на Дружеството безъ плата; подобно право има и всѣки доживотенъ членъ, който ще да е вече принесълъ сѫществена полза на Дружеството".

§ 20. Комитетътъ рѣшава на кои бѣдни училища, общества и пр. има да се дава по единъ екземпларь отъ книжкитѣ даромъ, сѫщо и съ кои други списания има да се встѫпи въ замѣна.

VII. Библиотека.

§ 21. Отъ дружественната библиотека само членоветѣ могѫтъ да взиматъ книги, и то съ расписка, нъ не пóвече отъ единъ мѣсецъ.

VIII. Паричната часть.

§ 22. Приходитѣ на „Бълг. Книжовно Дружество“ сѫ:

a) Приходитѣ отъ капиталътъ му;

b) Приходътъ отъ продажбата на списанието му;

c) Помощь отъ правителството; и

d) Частни пожертвования.

§ 23. Расходитѣ сѫ:

a) За печатание на списанието му;

b) възнаграждения за редактора и за всичкий материалъ, обнародванъ въ списанието на Дружеството;

c) Канцеларски и пощенски разноски; и

d) За прислуга.

§ 24. Всичкитѣ пари на Дружеството се пазятъ въ „Българската Народна Банка“ (съгласно съ духа въ чл. 28 и 29 на устава на Дружеството.

§ 25. Вънъ отъ Банката не може да се държи пó-голѣмо количество отъ 300 лева. Ако се събератъ пò-вече пари, излишъкътъ тозчасъ се внася въ Банката.

§ 26. Взимание на сумми отъ Банката може да стане всѣкога само съ рѣшение, направено въ едно редовно засѣдание на комитета.

§ 27. Всичкитѣ парични актове трѣба да сѫ подписани отъ предсѣдателя и отъ ковчежника.

§ 28 Ковчежникътъ води слѣдующитѣ книги:

a) Главна книга съ мѣсеченъ балансъ на приходътъ и расходътъ.

b) Книга съ квитанция и други документи.

c) Книга за спомоществования на „Период. Списание“.

§ 29. До предстоящето главно годишно събрание Ковчежникътъ приготвя единъ общъ балансъ на приходитѣ и расходитѣ на „Бълг. Книжовно Дружество“.

§ 30. Сѫщо приготвя привремѣнното управление на Дружеството едно общо изложение върху всичкитѣ си работи, което ще представи на предстоящето главно годишно събрание.

ИЗВѢСТИЯ

отъ Българското Книжовно Дружество.

Приврѣменний управителенъ комитетъ на Бълг. Кн. Дружество се състои отъ слѣднитѣ петь-мина редовни членове: *В. Д. Стояновъ, Др. К. Иречекъ, Г. Кирковъ, П. Генчовъ и Г. Златарски;* а, на тие споменѫтитѣ, като допълнителни членове сѫ: *Н. Михаиловски, Хр. Стояновъ, В. Поповичъ и Д. Храновъ.* Управлението на Дружеството се води отъ комитета по горѣизложенний особенъ правилникъ, изработенъ съобразно съ устава на Дружеството. *Прѣдсѣдатель* на комитета и редакторъ на Пер. Списание е В. Д. Стояновъ, *дѣловодитель* П. Генчовъ, *ковчежникъ* Г. Кирковъ и *библиотекарь* Г. Златарски.

Статии, за обнародване въ Пер. Списание, желателно е да бѫдѫтъ написани отъ тѣхнитѣ автори съ правописанието на Бълг. Кн. Дружество.

Умоляватъ се всички наши списатели и книгоиздатели да подаряватъ на Бълг. Кн. Дружество по едно тѣло отъ списанията си за библиотеката му.

Всѣка книжка отъ сегашното течение на Пер. Списание на Бълг. Кн. Дружество състои на́й-малко отъ 10 печатни коли, и въ два мѣсеца веднъжъ излазя.

Стойноста за едно годишно течение отъ 6 книжки е 20 лева правителственъ курсъ за насѫдѣ, и стойноста имъ се предплаща. Само който подари нàй-малко четири годишни тѣла отъ книжкитѣ съ точно обозначение, дѣ и кому ще ги подари, получва даромъ още едно тѣло книжки или заплаща за петь-тѣхъ годишни тѣла само 80 зл. лева.

Отъ тие нови книжки отдѣлно не се продаватъ.

Всички нѣща като писма, книги и пр. за Дружеството и за Периодическото му Списание изпращатъ се до предсѣдателя В. Д. Стоянова; а за парични работи и смѣтки съ Дружеството, адресова се всѣки до ковчежника Г. Киркова въ София.

Въ княжеството изплащанне цѣната на книжкитѣ нàйдобрѣ може да става съ *пощенски записи* по новоуведенний у насъ редъ.

Отъ начало на мѣсецъ Юлий т. г. Дружеството ще има за продань цѣли тѣла отъ ветитѣ (първитѣ) книжки на Пер. Списание, едно тѣло отъ 12 книжки за 20 зл. лева.

Отдѣлно за продань отъ тия книжки за сега има само V, VI, VII, VIII, XI и XII книжка. Споредъ голѣмината на обемътъ имъ, както и споредъ важноста на съдържанието имъ, продаватъ се не съ еднаква стойность, а именно: книжка V и VI наедно, сѫщо и VII и VIII книжка заедно, продаватъ се по $2^1/_2$ лева, а само XI XII книжка наедно за $1^1/_2$ левъ.

НѢКОЛКО ПЕЧАТНИ ПОГРѢШКИ.

Страница	2	редъ	14	на	мѣсто	седмочислиници	чети	седмочисленици
„	2	„	29	„	„	възмостьта	„	възможноста
„	3	„	21	„	„	насърчателни	„	насърчителни
„	3	„	21	„	„	очерователни	„	очарователни
„	3	„	29	„	„	народро	„	народно
„	8	„	21	„	„	Атанасовипъ,	„	Атанасовичъ,
„	11	„	26	„	„	самоотваржение	„	самоотвържение
„	12	„	9	„	„	неговиѣ	„	неговитѣ
„	12	„	19	„	„	заграначни	„	загранични
„	13	„	10	„	„	скончателно	„	окончателно
„	15	„	4	„	„	естественна	„	естественни
„	15	„	6	„	„	общонаредно	„	общонародно
„	28	„	15	„	„	книжнина	„	книжнина
„	30	„	21	„	„	преносохѫ	„	пренесохѫ
„	36	„	10	„	„	баща	„	уйка*)
„	36	„	29	„	„	: името	„	името:
„	48	„	3	„	„	(бахово).	„	(Рахово).
„	48	„	3	„	„	далбокъ	„	дълбокъ
„	48	„	4	„	„	ю нащство	„	юнашство
„	61	„	17	„	„	сила	„	игла
„	62	„	11	„	„	повърхистъ.	„	повърхность.
„	62	„	30	„	„	дневна	„	Дневна
„	64	„	13	„	„	зимитѣ	„	зимнитѣ
„	64	„	18	„	„	зкачителни	„	значителни
„	76	„	12	„	„	Прѣснанското	„	Прѣсненското
„	113	„	33	„	„	„Матеріяли	„	„Матеріялы
„	116	„	10	„	„	Неофита	„	Неофита;
„	117	„	10	„	„	по право	„	пó-право
„	124	„	12	„	„	раскиркетенъ	„	раскикетенъ
„	127	„	12	„	„	па	„	на

*) **Поправка.** Стр. 36, редъ 10 отъ горѣ нападнѫли нѣколко думи. Чети: „Михаилъ е ималъ една сестра, която бѣше женена за единъ болѣринъ, деспотъ Срацимиръ. Този Срацимиръ е билъ баща на царя Іоанна Александра и дѣдо на братията Шишмана и Срацимира„.

Страница	127	редъ	18	на	мѣсто	който	чети	които
„	127	„	22	„	„	зяли	„	зѣли
„	128	„	15	„	„	дѣда	„	дѣдо
„	128	„	25	„	„	епископъ	„	епизодъ
„	129	„	34	„	„	Бъл-	„	Бѣл-
„	137	„	25	„	„	из работятъ	„	изработятъ
„	140	„	25	„	„	отнощение	„	отношение
„	143	„	20	„	„	ньето.	„	ваньето.
„	163	„	26	„	„	Козльовъ	„	Кольцовъ
„	168	„	5	„	„	никакъ	„	ни́какъ
„	168	„	10	„	„	какво	„	какво́
„	168	„	11	„	„	какво	„	какво́
„	168	„	25	„	„	ножно	„	нужно
„	168	„	29	„	„	затржки,	„	затржки,
„	169	„	21	„	„	думаши:	„	ду́маши:
„	170	„	29	„	„	брата	„	бра́та́
„	170	„	29	„	„	милеі.	„	милеіъ
„	170	„	31	„	„	идим	„	и́дим
„	170	„	34	„	„	трапези,	„	трапе́зи
„	170	„	40	„	„	трапези	„	трапе́зи
„	171	„	21	„	„	иштемь	„	иштешь
„	171	„	21	„	„	пиіешъ	„	пиіе́шъ
„	171	„	35	„	„	килеп	„	киле́п
„	172	„	16	„	„	устанъ.	„	уста́нъ.
„	173	„	12	„	„	Иленка	„	Иле́нка
„	173	„	21	„	„	колку	„	ко́лку
„	173	„	30	„	„	орлитье	„	о́рлитье
„	174	„	46	„	„	ат	„	от
„	175	„	24	„	„	онаждамъ,	„	оножданъ,
„	178	„	32	„	„	книжовний	„	и книжовний

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

РЕДАКТОРЪ В. Д. СТОЯНОВЪ.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . . . .
Нар. пословица.

КНИЖКА II.

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1882.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Страница

I. **Материяли по геологията и минералогията на България.** Г. Н. Златарски. 1
II. **Приложения къмъ Антическата География и Епиграфика на България и Румелия.** Д-ръ. Конст. Иречекъ. . . 28
III. **Единъ епизодъ отъ Мехадия.** В. Поповичъ. 70
IV. **Български пословици.** (Прод. отъ I. кн.) П. Р. Славейковъ. 120
V. **Словарьтъ на Отца Неофита Рилскаго.** Д-ръ. К. Иречекъ. 131
VI. **Турцитѣ въ Европа.** В. Д. Стояновъ. 138
VII. **Кърджалиитѣ въ Тетевенъ.** Т. Васильовъ. 148
VIII. **Стихотворения:** а) отъ В. Поповича. 150
б) **Труди се труди; що се тътень чуе.** Ц. Гинчовъ. . 152
IX. **Народни приказки.** Ц. Гинчовъ. 156
X. **Народни пѣсни:** а) отъ Панагюрище. Н. Поповъ. 162
б) **Изъ Шумненско.** В. Д. Стояновъ. 164
XI. **Книгописъ.** В. Д. Стояновъ. 169
XII. **Извѣстия отъ Бъл. Кн. Дружество.** 174
XIII. **Къмъ българскитѣ книгоиздатели и съчинители** 175

МАТЕРИЯЛИ ПО ГЕОЛОГИЯТА И МИНЕРАЛОГИЯТА НА БЪЛГАРИЯ.

Отъ Г. Н. Златарски.

Познаването геологическитѣ отношения на нѣкоя страна е отъ преголѣма полза и практическа цѣна за сѣкиго. Съ изслѣдването периодитѣ на постепенното развитие на земята, съ изучването материяла на формациитѣ, ний съзнаваме гдѣ и какви полезни руди и метали се намиратъ.

Образованитѣ народи твърдѣ рано осѣтихж нуждата отъ подобни изслѣдвания. Почти въ сички уредени държави има основани геологически заведения. Въ тѣхъ сж съсрѣдоточени великъ брой учени естествоиспитатели, които неуморимо се трудятъ да събиратъ сбирки, да съставляватъ бѣлѣжки за изучването на страната, и доставятъ сички възможни свѣдѣния по геологията, петрографията, палеонтологията и минералогията на страната. Тѣхнитѣ изслѣдвания, лишени отъ всѣка формалность, иматъ изключително наученъ характеръ; тѣ се печатжтъ въ неопредѣлени врѣмена и се поднасятъ на просвѣтената публика. Такива заведения и геологически общества показахж важноста на геологията; тѣ обърнжхж вниманието на обществото върху този общеполезенъ клонъ на положителнитѣ знания. Практическото стремление на младата наука поченж да се съзнава почти отъ сички.

Голѣми сж мжчнотиитѣ и спънкитѣ, които придружаватъ подобни изслѣдвания. Това пáй-добрѣ сѣкий ще види, ако има търпѣние да прочете долнитѣ редове. Тѣ се относятъ до геологическата картография на Англия, дѣто

отъ начало на́й-успѣшно се е развивала геологията, въ сравнение съ другитѣ образовани страни на свѣта.

До колкото се знае, на́й-първата геологическа карта е съставилъ Англичанина Пекъ (Peck) около год. 1722. Тази карта е петрографическа и представлява само графството Кентъ (въ Англия). Въ нея геологическитѣ отношения сѫ означени съ бѣлѣзи[1]). По примѣра на учения Англичанинъ състави Шарпантие (Charpantier) год. 1778 геологическа карта на Саксония[2]). За него се мисли, че е въвелъ означението на камънитѣ съ цвѣтове (бои). Колорираните карти влѣзохѫ въ употребение, но геологията неможеше още да се счита като наука. Тя бѣше препълнена съ неосновани предположения; тя плуваше още въ мрака. Правото развитие на тъзи наука, основана на истински факти, начева въ настоящето столѣтие. Нейната люлка е Англия.

По настояванието на Букланда (Buckland), Седвика (Sedgwick) и особенно Лаила (Lyell),[3]) английското правителство взе въ внимание предложението на Де ла Бича (De la Beche) и му възложи год. 1835, да изучи геологическото състояние на държавата и да състави надлежащата карта. Отредихѫ му двама помощници и той започенѫ изслѣдванията си въ югозападна Англия (Корнвалисъ и Девоншайръ). Де ла Бичъ издаде на́й-първо картата и послѣ четири години (1839) описанието на тѣзи двѣ страни. Слѣдъ завършването на това дѣло, назначихѫ го Директоръ на геологическата снимка (Geological Survey) въ Англия, като увеличихѫ, въ сѫщото врѣме, числото на помощницитѣ му. Въ Ирландия учредихѫ тоже подобно заведение.

---

[1]) Philosophical Transactions, 1723. Още въ XVII ст. единъ френски калугер на име Кулонъ (l'abbé Coulon) направи опитъ за съставянето на първата геологическа карта. Тя е издадена въ 1664 и назначава само главнитѣ граници на гранит и варовика (вижъ Dufrénoy et Elie de Beaumont, „Carte géologique de France"). Освѣ френскитѣ, сичкитѣ други геолози даватъ предноста на Пека, картата на когото с много отношения надминава онази на Кулона.

[2]) Mineralogische Geographie der chursächsischen Länder, 1778.

[3]) Proc. Geol. Soc. 1836, vol. II, p. 358.

Де ла Бичъ не преставаше да се труди въ испълнението на предначертания си планъ. Той излезе съ нова мисъль предъ публиката. По негово побуждение правителството за кратко врѣме подигна Музей за Економическа Геология, въ който постѫпвахѫ не само сички минерали и камъни изъ Англия, но и сички образци, изработени отъ суровия домашенъ материялъ. На́й-послѣ, сѫщия показа нуждата за уреждането на единъ руденъ архивъ (Mining Record Office), който има да събира сѣкакви исторически и статистически данни по рудната часть и да пази руднитѣ карти, планове и пр. И това негово предложение задоволи правителството.

Геологическото заведение подлежеше, на́й-първо, подъ тригонометрическата снимка. Год. 1845 преминѫ подъ вѣдомството на държавнитѣ имущества, а деветь години по́послѣ (1854) въ Департамента на Науката и Искуствата[1]).

Колкото ревностно да се изучваше страната, непоказа голѣми успѣхъ до 1845 год. Главната епоха на геологическитѣ изслѣдвания започенѫ въ това врѣме. Де ла Бича назначихѫ за главенъ директоръ на геологическата снимка въ цѣлото съединено кралевство. За негови помощници опредѣлихѫ: Рамсей-а (Ramsay) като директоръ на снимката за Англия и Джемса (James) за Ирландия. Въ геологическото заведение умножихѫ персонала; нови длъжности утвърдихѫ и именовахѫ Плейфера (Playfair) като химикъ, Форбеса (Forbes) като палеонтологъ и Варингтонъ Смаита (Warington Smyth) като минний инжинеръ, който имаше да снема планове и прави изслѣдвания въ минитѣ.

При такъвъ многоброенъ персоналъ сичко можеше спорно да се развива. Бързия напрѣдъкъ въ изслѣдванията, както и принесения плодъ отъ това заведение въ науката и индустрията, даде възможность на парламента да погледне съ друго око на тия ревностни апостоли и ширители на

[1]) *Jukes*, Address at the Museum of Irish Industry, 1867.

светлината. Съ единъ актъ (1845) парламента допустнж на членоветѣ отъ Geological Survey, да могжтъ да събиратъ минерали и камъни и въ частнитѣ владѣния, даже да правятъ и раскопки, ако нуждата го изисква. Въ сжщото врѣме парламента отстжпи за постройка на ново музейно здание тридесеть хиляди фунта стерлинги (750,000 лева). Това здание получи название: *Музей за Практическа Геология.*

При откриванието на този важенъ Музей, Де ла Бичъ положи събраната си колекция. Сбирката е днесъ твърдѣ громадна. Тя състои отъ събрания материялъ на геологическото заведение и отъ частни подаръци, събрани тоже въ Англия.

Въ Музея се намиратъ изложени:

а) Колекция отъ домашни окамененности (петрефакти).

б) Сбирка на камъни и минерални вещества, които служатъ за постройки и украшения.

в) Сбирка отъ руди и метали, които съставляватъ предмета на металургияга.

г) Геологически карти на Англия и Уелсъ.

д) Сбирка отъ изящно направени профили на разни формации съ сички точности.

е) Колекция отъ машини и инструменти, които служатъ за разработвание на минитѣ. Така сжщо и образци на рудници.

ж) Образци на разни издѣлия: стъклени, пръстени, желѣзни и пр.

з) Топографически и геологически модели.

Разнобразието, отъ което е съставенъ Музея, не е по силата на едного да распредѣли и набави сичко, щото е нуждно. Затова е възложено на нѣколко професори да грижатъ за добрия редъ на Музея; сѣкий располага съ специялноста си за уреждането на надлежната сбирка.

Музея е отворенъ безплатно за публиката ежедневно. Посѣщава се отъ многобройна публика. До колкото можа

да видя, поголѣмото число на посѣтителитѣ принадлежи на работната класса. Любопитно е человѣкъ да наблюдава посѣтителитѣ, съ каква точность и потънкость преглеждатъ изложенитѣ предмети. Тамъ народа черпи материялъ за развитието на умственитѣ си способности; отъ тамъ той зема потикъ на мисълъ за разни открития. Не е само това. Въ Музея се четатъ и вечерни лекции за работната класса, отъ най-забѣлѣжителнитѣ професори. Многобройната публика, която ежегодно се увеличавала, насърдчила преподавателитѣ на популарнитѣ четения, да повисятъ числото на лекциитѣ отъ 6 на 26 въ годината. Никой слѣдователно не може да отрече важноста на Музея; ползата въ материално и умствено отношение е безгранична.

Да видимъ днешния съставъ на геологическото заведение въ Англия.

На чело стои единъ главенъ директоръ (Director General), който е и директоръ на този Музей. Той има трима помощници, тоже директори, отъ които единия е за Англия и Уелсъ, другия за Ирландия и третия за Скотландия.

Има още: четири окржжни землемѣри (District surveyors); двадесеть старши геолози (Senior Geologists); тридесеть деветь младши геолози (Assistent Geologists); единъ натуралистъ съ двама помощници и единъ палеонтологъ съ единъ помощникъ.

Сичкитѣ тѣзи 64 члена на геологическото заведение работятъ неуморимо върху изучванието на Велика Британия; тѣ издаватъ съ геологическитѣ карти и единъ видъ мемоари (Memoirs), дѣто се печататъ ученитѣ трудове на сичкитѣ членове отъ учреждението.

Петрографическия и палеонтологическия характеръ на формациитѣ въ поголѣмата частъ на Англия доволно е изпитанъ. Сегашнитѣ геологически изслѣдвания ограничаватъ се само въ двѣ нѣща: точното опредѣлѣние на формациитѣ и подробното стратиграфическо отношение. На

запитванието въ парламента Господинъ Адамъ отговори (12 Юлий 1880), че изслѣдванията ще могжтъ да се довършатъ въ разстояние на десеть години[1]).

Ето какъ ставатъ изслѣдванията. Снимкитѣ произвождатъ директоритѣ и отпуснатитѣ на расположението имъ геолози и асистенти. Сѣкий отъ тѣхъ работи отдѣлно, но сички на близо. Сѣко лице добива двѣ карти за онзи предѣлъ, дѣто има да прави изслѣдвания. Въ едната бѣлѣжи изслѣдванията си на полето а въ другата копира изработеното. Асистентитѣ и геолозитѣ доносять сѣка недѣля изработеното на директоритѣ а тѣзи рапортиратъ отъ врѣме до врѣме на главний директоръ за хода на работитѣ. Директора преглежда и провѣрява изработеното и поправя погрѣшкитѣ, които би произлезли отъ неопитноста на неговитѣ подчинени. По нѣкога и главний директоръ обхожда да прегледа правилноста на работитѣ, тъй щото опредѣлението границитѣ на формациитѣ става стъпка по стъпка съ съвършенна точность.

Ето съ какво търпение и съ какъвъ многоброенъ персоналъ се правятъ подобни изслѣдвания. Това не е само въ Англия, но и въ сички други образовани страни. По настоящемъ Англия, Австрия и въ послѣдне Германия притежаватъ нáй-детайлирани геологически карти въ Европа. Примѣра на тия послѣдвахж отдавна и останалитѣ държави, както това доказватъ протоколитѣ на минжлогодишния геологически международенъ конгресъ въ Болоня (Италия), дѣто присжтствувахж до 200 геолози отъ разни страни на свѣта[2]).

---

[1]) The Geological Magazine for January, 1881, p. 39.

[2]) Конгреса се отвори на 26 Септемврий (н. с.) 1881 год. подъ покровителството на Н. Величество Италианския краль; държавитѣ, които проводихж представители, бѣхж: Австрия (съ 4 души), Белгия (6), В. Британия (5), Ромжния (1), Германия (6), Дания (1), Египетъ (1), Индия (1), Италия (130), Испания (4), Канада (1), Португалия (2), Росия (6), Скандинавия (1), Съединеннтѣ Амер. Държави (1), Унгария (5), Франция (17) и Швейцария (8). Ето въпроситѣ, които конгреса разгледа: а) обединението на геологическата номенклатура; б) обединението на цвѣтоветѣ (боитѣ

Като нови въ сичко, ние неможемъ още да се впущаме въ подобни изслѣдвания, както това правятъ другитѣ държави. Тукъ се изискватъ не само голѣми жъртви, но сж нужни и много учени сили, да предприематъ такова едно дѣло. Ние не располагаме, поне за сега, нито съ едното, нито пакъ съ другото, за това нека оставимъ на врѣмето и обстоятелствата, които сами ще допълнятъ онова, отъ което се ние нуждаемъ. Азъ споменжхъ горнето съ цѣлъ да покажж важноста на подобни изслѣдвания и сега преминавамъ на предмета.

Отъ външния изгледъ на нѣкоя страна ние можемъ да си съставимъ добро понятие за нейното геологическо устройство. Страна, лишена отъ сѣкакви природни сцени и хубости, показва, че въ нея царува еднообразие и въ материяла, отъ който е тя съставена. Такъва страна само въ исключителни случаи може да ощастливи рударя и да задоволи горѣщитѣ желания на минералога. Напротивъ тамъ, дѣто владѣе разнообразие въ формациитѣ, дѣто виждаме непрестанни измѣнения въ състава или въ происхождението на камънитѣ, тамъ страната е прошерена съ високи и низки мѣста, тя е премрежена съ рѣки и потоци и прецѣпена съ невидими пукнжтини, върху които често се намиратъ наредени топли минерални извори. Тя се отличава съ богатството си на гори и високи планини, украсени съ разновидни ржтове и долини. По видимому въ нея сичко въ безредие, сичко разхвърлено, безъ цѣль се вижда. Подобна страна, богата съ вънкашни форми, не е сиромашна и въ вътрѣшноста си; тя крие въ нѣдритѣ си разновидни минерални богатства.

Колкото повърхностно или отъ части да е испитана България, тя има нуждитѣ условия да крие голѣмо число руди. Отъ краткитѣ изслѣдвания, които бѣхъ честитъ да

...турите, знаковетѣ и пр. употрѣбени въ геологическата картография; в) преглеждането номенклатурата на фосилнитѣ видове. [Geol. Mag. for Decembre, 1881, pp. 557, 558].

направѫ въ нѣкои наши страни, можихъ да се увѣрѫ, че геологическото устройство на Княжеството не е така еднообразно, както покойния Ами Буе (Ami Boué) предполага въ своето си дѣло[1]), или както това чертае учения австрийски геологъ Г-нъ Хохщетеръ (v. Hochstetter) въ геологическата карта на България[2]). Съ малки исключения тукъ виждашъ пó-многото периоди на створението. Въ България намирашъ гнаисъ, блѣстникъ (Micaschiste, Glimmerschiefer) и други камъни отъ нáй-старата група на формациитѣ (архайска); имашъ палеозойски, горньо и долньо карбонски глинени слоги (Thonschiefer), бѣли и червени пѣсченици отъ триасъ и триасъ, придружени отъ конгломератъ. Въ Искърския проходъ срѣщашъ и валновитъ варовикъ (Wellenkalk). Доломитни камъци отъ триасъ има на нѣколко мѣста въ България. Венгерски пластове е намѣрилъ покойния Петерсъ (Peters) въ Добруджа. Юрска серия добрѣ е развита въ Княжеството; лиасъ има при Бучино, Гинци (Софийско), Гаганци (Берковско), въ Басара планина (на истокъ отъ Пиротъ), въ Добруджа и др.; дочеръ — въ Басара, въ Върбова планина при Бѣлоградчикъ а малмъ — при Етрополе, въ Върбова планина и пр. Единъ поясъ отъ кредна периода простира се отъ едния до другия край на България; пространството, което завзела тази периода, твърдѣ е голѣмо: Пенакринитни и корални варовикъ, глинено-варовити пластове съ криоцерасъ (Кутловица и Бѣлимиръ — Берковско), бриозои и орбитолини (Белинци сѣверо-западно отъ Абланица, Враца), капротински варовикъ (Търново, Враца, Искърски проходъ, Абланица — Орхаийско) и карпатски пѣсченикъ (Flyschartiger Sandstein) се намиратъ на много мѣста въ отечеството ни. Има и сарматски варовикъ въ сѣверната частъ на Княжеството, който покритъ пó-вечето съ дилувиални и алувиални наноси.

---

[1]) Esquisse géologique de la Turquie d'Europe. Paris 1840.

[2]) Jahrbuch der k. k. Geologischen Reichsanstalt. Jahrg. 1870, XX. Bd.

Такова е въ кратко геологическото устройство на България. Азъ недавамъ тука други подробности, защото се надя на́-скоро да излазѣ предъ нашата публика съ подобна статия, която ще ни сприятели съ минжлото на отечеството ни въ геологическо отношение.

Ние знаемъ днесъ поне малко за геологията на страната си. Ами Буе, Хохщетеръ, Петерсъ и Тоула писахж доста за това; кратки откъсаци се намиратъ отъ Фетерлеа Foetterle), Шрьокенщаина (Schröckenstein) и Фрича (Fritsch), но нищо за жалость не срещаме въ литературата, което би се относило специялно върху минералогията на България. Писало се е много и предполагало, че на Балканския полуостровъ голѣмо богатство руди и разни драгоцѣнни метали се намиратъ, но никой до сега не се е впусналъ въ подробности за да покаже именно като какви руди, гдѣ и какъ се тѣ намиратъ. Азъ ще приведа тука единъ примѣръ. Неотдавна Едваръ Грантъ пише въ единъ американски журналъ слѣдующето: „Извѣстно е вече, че Балканитѣ съ своитѣ клонове криятъ въ нѣдритѣ си желѣзни, мѣдни и оловни руди, както и камънни вжглища. Тѣзи сжщитѣ вещества сж намѣрени и въ Карпатитѣ, които раздѣлятъ Ромжния отъ Австрия. И злато трѣба да се намира въ тѣзи гори, но открителитѣ на този скжпоцѣненъ металъ вѣроятно сж скрили мѣстонахеждениятa му, съ надѣжда за по́-благоприятни врѣмена. Тѣ се боятъ да не би турската властъ да присвои тѣзи руди за своя полза, безъ сѣко възнаграждение“. По́-долу сжщия казва: . . . . . „нийдѣ не сж направени изслѣдвания за експлоатацията на Балканскитѣ гори. На вѣрно се знае, че геологитѣ сж доказали присжтствието на богати легла съ каменни вжглища, желѣзни, мѣдни и оловни руди. Сжщитѣ утвърждаватъ още, че въ нѣдрата на сжщитѣ гори се намиратъ и драгоцѣнни метали. Причината на подобенъ застой трѣба да търсимъ въ системата на турското правителство, което на

никакъвъ начинъ не дозволява на обществото да одкрива и разработва руднитѣ богатства. Обществото като да е знаяло за пó-благоприятни врѣмена, за преобразованието на господарственната машина; надѣвало се е, че и въ тѣзи страни ще се въдвори миръ и прогресъ за благоденствието на народитѣ“ [1]).

Такива и други нагатвания срѣщаме и при други, които сѫ писали върху България. За да отстраня̑ подобни предположения, азъ рѣшихъ, макаръ и не напълно, да опиша̑ сички ония руди, които можихъ да съберѫ въ краткото си пѫтуване по България.

България се намира въ пеленитѣ на развитието си. Тя едвамъ сега стѫпва въ състава на руднитѣ предѣли на земното кълбо. До сега само Самоковската желѣзна руда и въ послѣдне камъннитѣ вѫглища сѫ обърнѫли вниманието на публиката. Споредъ събрания богатъ материялъ, съвсѣмъ праведно можемъ да си помислимъ, че врѣмето не е далечъ, когато и други економически материяли ще можемъ съ на́й-голѣмъ успѣхъ да разработваме. Имамъ основа така да мисля̑. Старитѣ формации завзематъ твърдѣ голѣмо пространство у насъ. Много голѣми скали отъ плутонически и метаморфни камъни премрежватъ отечеството ни диагонално; тѣ завзематъ голѣмо пространство, както въ центра на страната, така и въ пограничнитѣ страни, дѣто можихъ да докажа̑ че сѫществуватъ нѣкои минерали.

Слѣдующата листа, наредена споредъ классификацията на Американеца Дана [2]), обѣма ония минерални видове, които се намиратъ въ малката ми сбирка. Съ малки исключения, почти сички са́мъ сьмъ намѣрилъ и събралъ. Азъ ги пазя като на́й-голѣма драгоцѣнность, защото тѣ сѫ едничкото и на́й-доброто доказателство за богатството на отечеството ни.

---

[1]) Engineering Journal, 1877, p. 38.

[2]) *Дана*, A. System of Mineralogy. Fifth edition, 1880.

1. Злато [Or].
2. Сребро [Argent].
3. Галенитъ [Galénite].
4. Пиритъ [Pyrite].
5. Халкопиритъ [Chalcopyrite].
6. Марказитъ [Marcosite].
7. Хематитъ [Hématite].
8. Магнетитъ [Magnétite].
9. Касситеритъ [Cassitérite].
10. Минимъ [Minium].
11. Манганитъ [Manganite]
12. Лимонитъ [Limonite].
13. Окръ [Ocre].
14. Псиломеланъ [Psilomélane]
15. Вадъ [Wad].
16. Кварцъ [Quarz].
    а) Аметистъ [Amethyste].
    б) Червенъ кварцъ [Q. rouge]
    в) Калцедонъ [Calcédoine].
    г) Агатъ [Agate].
17. Опалъ [Opale].
18. Аугитъ [Augite].
19. Амфиболъ [Amphibole].
20. Слюда [Mica].
    а) Московитъ [Muscovite].
    б) Биотитъ [Biotite].
21. Фелдшпатъ [Feldspath].
22. Турмалинъ [Tourmaline].
23. Миелинъ [Miéline].
24. Сфенъ [Sphéne].
25. Хрисокола [Chrysocole].
26. Талкъ [Talc].
27. Апатитъ [Apatite].
28. Англезитъ [Anglésite].
29. Гипсъ [Gypse].
30. Калцитъ [Calcite].
31. Доломитъ [Dolomite].
32. Арагонитъ [Aragonite].
33. Церуситъ [Cérussite].
34. Малахитъ [Malachite].
35. Азуритъ [Asurite].
36. Каменни въглища [Charbon de terre].

Ако просвѣтения читатель хвърли погледъ върху тая листа, той ще се увѣри въ отсѫтствието на много забѣлѣжителни минерални групи и видове. Това не значи, че тѣ несѫществуватъ въ България; напротивъ, могѫтъ и ще се намѣрятъ още много други полезни руди въ бѫдѫщитѣ изслѣдвания на страната. Трѣба само пó-голѣмо внимание да обърнемъ въ събирането на тѣзи ископаеми. Азъ се ласкаѭ, че ще могѫ скоро да придодамъ още много руди на тая листа. Нека тя послужи за сега като въведение за минералогията на България.

Злато (Or).

Злато се брои измежду нáй-распространенитѣ метали по свѣта. Сѣка земя или пръсть, сѣки воденъ наносъ или рѣченъ пѣсъкъ съдържаватъ малко или много злато. Този металъ се намира на сѣкѫдѣ; намѣренъ е даже и въ пепельта на нѣкои растения. Колкото и много да е распространенъ, драгоцѣнния металъ е единъ отъ нáй-рѣдкитѣ. Той се намира твърдѣ разсѣяно, а малко сбитъ и събранъ въ

громади. Златото до толкова е разредено, щото златосъбирателитѣ предпочитатъ да експлоатиратъ пиритнитѣ жили, които несъдържатъ пó-вече отъ една двѣсто-хилядна ($\frac{1}{200,000}$) чисто злато, отъ кóлкото да събиратъ самородния металъ. Ето защо златото е толкова скжпо и защо пó-вечето златни рудници, въпрѣки общото мнѣние, съставляватъ твърдѣ слабо и незначително притежание. Имаме живъ примѣръ въ Европа. Въ Унгария и Трансилвания, дѣто нáй-изобилно се намира злато, едвамъ покрива разноскитѣ на експлоатацията.

Въ България до недавна се е премивало злато, въ видъ на дребни зрънца и тънки луспи, отъ алувиалния пѣсъкъ на малкитѣ рѣкички и потоци, които се намиратъ около Кюстендилъ, Радомиръ, Брѣзникъ, Берковица и др. Златосъбирателитѣ, наречени златари, преминавали сѣка година въ едно опредѣлено врѣме, обикновенно въ пролѣть и есень, изъ Македония, отъ дѣто водѣли малки дружини. Дружинитѣ нѣмали пó-вече отъ 20 души; въ тѣхъ имало и дѣца. Тѣ слѣдили потоцитѣ и премивали изъ пѣска златото, по единъ доста първобитенъ, но практиченъ начинъ. Ето съ какви орждия и на кой начинъ тѣ измивали и събирали златото. Имали дъсчени коруби (улеи), отворени отъ горѣ и на двата края, дълги до два метра, широки и високи 20 до 25 с.-м.; дъната на тѣзи орждия биле насечени и представлявали малки трапчинки, отъ единия до другия край. Корубитѣ полагали обикновенно малко стърмо. Въ тѣхъ дѣца съ голѣми дървени върбови сждове (25 до 30 с.-м. диаметръ) изсипвали пѣсъка и дребния златоносенъ материялъ. Единъ или двама хора (майсторитѣ), съ други пó-дълбоки, тоже дървени съ опашки сждове, сипвали вжтрѣ вода и истласквали пó-едрия материялъ, който водата неможала да отнесе. Златото като 19 пжти по тежко отъ водата и 5 до 8 пжти отъ осатнжлия материялъ, падало на нáй-низкитѣ точки на корубата, именно въ трап-

чинкитѣ, дѣто и оставало. Но драгоцѣнния металъ не билъ още съвсѣмъ отдѣленъ отъ другитѣ примѣси; той се губѣлъ въ глината и ситния пѣсъкъ. Премития материялъ пренасяли тогава въ друга по́-малка коруба, която имала форма на корито и била до полвинъ метаръ дълга, дѣто плавяли съ вода останжлото. Това се продължавало до тогава, до когато сичко чуждо се истребвало и оставало само чисто злато, което събирали въ рогове и относяли въ Македония. Отъ една подобна коруба златаритѣ изваждали само нѣколко чекердека злато; тѣ можели на день 100 до 150 коруби да премиятъ.

Сичкитѣ златари, до преди 50 години, имали особенни нѣкои привилегии, подарени отъ незапомнени години. Слѣдъ завръщанието си въ Македония, тѣ плащали даноцитѣ си на Турското правителство въ необработено злато.

Така сж търсили, въ предишнитѣ жалостни години, препитанието си много Македонци. Послѣ освобождението ни, отъ врѣмето на окупацията, правителството забранило на златаритѣ да търсятъ, ровятъ, минжтъ и премиватъ златоносния пѣсъкъ. По какви съображения сж послѣдвали подобни распореждания, немогж да си разяснж. Наистина и азъ съмъ на мнѣние, че на́й-хубавата златна руда на нашия народъ почива въ трудолюбивото и правилното обработвание на плодовититѣ наши земли. Но неще ли бжде щастие за България, ако и монтанистичнитѣ предприятия се разпространятъ веднъжъ въ отечеството ни? Не сж ли тѣ изворъ на голѣми богатства, даже и тогава когато земята скрати плода си?

Нѣма съмнѣние, че златото, първобитно въ малки луспи и дребни зрънца, се намира въ България, разсѣяно въ камъчитѣ на странитѣ формации и въ кварцитнитѣ жили, които пресичатъ сжщитѣ. Не съмъ билъ още въ Кюстендилско, Дупнишко и въ ония мѣста, отъ дѣто на́й-много събиратъ злато, но, споредъ описанията на Ами Буе́, тамъ се намира

на́й-распространено гнайсъ, блѣстникъ и въобще разни полукристалинни камъни, въ които на́й-често се намира златото. Отъ дѣйствието на атмосферата, тѣзи както и сички други камъни, цѣпятъ се, събарятъ, дробятъ и се разнасятъ отъ буйнитѣ порои въ долищата и коритата на рѣкитѣ и потоцитѣ, отъ дѣто златаритѣ на горѣ описания начинъ ги събиратъ.

Злато се намира и въ Витоша. Приказвахж ми, че много пжти намирали въ магнетитния желѣзенъ пѣсъкъ малки луспици чисто злато. Това се случвало на́й-повече въ околноститѣ на Самоковъ, въ потока Палагария, който извира отъ южната страна на Витоша.

Иска ми се да вѣрвамъ, че и въ нѣкои желѣзни и бакърени пирити намира се нѣщо примѣсено злато. Предъ лани, когато бѣхъ въ Брѣзникъ, населението ми показа дола, отъ дѣто Неврокопцитѣ премивали злато. Брѣговетѣ, които опасватъ този долъ, испрецѣпени сж съ кварцитъ, който разсѣяно съдържа пиритъ и халкопиритъ. По край сичкитѣ мои усилия и опити, що направихъ въ тѣхъ, неможихъ да намѣрж злато. Това обаче неможа́ още да ме разубѣди отъ предположенията ми; ще прислѣдвамъ изслѣдванията си, за да се увѣрж въ истинноста.

Първобитния начинъ, който употрѣбяватъ братята Македонци за премиването на златото, както и постигаемитѣ резултати, показватъ, че страната ни е доста богата и на злато. Сжщия начинъ е практицираи на́й-първо и въ Калифорния, но съ изчерпаването на богатитѣ златоносни легла, усъвършенствуванъ е и начина на премиването му. Въ послѣдне врѣме съ хидраулически способъ постигнжтъ е блестящъ резултатъ. Ако 56,000 килограма материялъ даватъ само 4·4 грама злато, предприятието е възможно, защото за премиването на 56,000 килогр. разнасятъ се само 6 лева а прелитото злато струва близо двойно. Съ хидраулически начинъ вадятъ днесъ въ Калифорния

злато и отъ такива мѣста, дѣто съ други срѣдства не би постигнжли нищо.

Ако се обърнемъ на Росия, дѣто премиването на златото е слабо усъвършено и дѣто 50 пжти пó-скжпо струва отъ колкото въ Калифорния съ хидраулически начинъ, то не ще погрѣшж, ако кажж, че и у насъ ако не пó-вече, то поне 50 пжти пó-скжпо ще бжде премиването на златото отъ колкото въ Америка. Условията за подобни предприятия съ хидраулически способъ твърдѣ сж сгодни въ тѣзи наши страни, дѣто се намира златото. Водитѣ изобилствуватъ и съ малки разноски могжтъ и водоскоци да се направятъ. Азъ мислж, че подобно предприятие твърдѣ добрѣ ще се рентира, стига само подробно да се изслѣдватъ скалитѣ, които могжтъ да съдържатъ злато и отъ послѣ да се направятъ нѣкои предварителни опити, споредъ както това изискватъ мѣстнитѣ условия.

Нека се повърнемъ нѣколко стотини години назадъ и да видимъ, що говори миналото за златнитѣ рудници въ България.

Въ едно отъ съчиненията на Гна Д-ра Иречека[1]) обширно се приказва за славнитѣ римски златни рудници въ Босна и сѣверна Албания. Той казва, че отъ тамъ пренесалъ царъ Траянъ рудокопи въ задунавска Дация, при златнитѣ рудници въ Трансилвания, които се разработвали отъ Римлянитѣ. Сжщитѣ се обработватъ още и сега.

„Римлянитѣ, казва Гнъ Иречекъ, копахж на полуострова злато, сребро и желѣзо. Въ провинциитѣ *Moesia* (Сърбия), *Dacia ripensis* и *Dacia mediterranea* (Видинска и Софийска губерния) и *Macedonia* имаше особени чиновници надзиратели надъ рудницитѣ, наречени „procuratores metallorum“, които сами бѣхж подчинени на върховния си началникъ „comes metallorum per Illyricum“[2]).

---

[1]) *Dr. Konst. Jireček,* Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters. Prag, 1879.

[2]) Ibid., p. 43.

За народа на Бесситѣ, които обитавали на Родопитѣ, и имали градъ Бессапара (при сегашний Баткунъ) казва сѫщия историкъ така:

„Освѣнъ съ войнственнитѣ подвизи Бесситѣ се занимавахѫ и съ рудокопството. Рудитѣ се изваждахѫ или отъ пѣсъка на рѣкитѣ или изъ вѫтрѣшноста на земята. „Подкопи по начина на Бесситѣ“ (cuniculi more Bessorum) зовеше се въ стратегията (военното искуство) на Римлянитѣ единъ видъ подкопи при превземането на градоветѣ. Остатъци на Бесскитѣ рудници още днеска се виждатъ въ Родопитѣ, въ Рила планина и въ Срѣдня гора; и днеска още Българитѣ се ползуватъ отъ тѣхъ. Остатъци на златни рудници виждатъ се въ дивитѣ планински пустини при Деспотово (между Т. Пазарджикъ и Неврокопъ). Злато се измива въ р. Тополница отъ Неврокопци и Кратовци, които дохаждатъ тука за тая работа; при горнето течение на тая рѣка лежи градеца Златица, името на който само свидѣтелствува за присѫтствието на злато; други такива златоносни мѣста сѫ въ потока Палагария при южната страна на Витоша. Когато Готитѣ въ 376 год. влѣзохѫ въ Тракия, работницитѣ на Бесскитѣ златни рудници се присъединихѫ къмъ тие варвари, които се заловихѫ да плячкатъ страната, та имъ служихѫ като пѫтьопоказатели и имъ издавахѫ всичкитѣ скривалища и прибѣжища на жителитѣ“ [1]).

Сребро (Argent).

Макаръ и повече распространено въ природата отъ колкото златото, самородно сребро не е още намѣрено въ България. Случайно само, като сребъренъ сулфидъ, намира се въ малки количества почти въ сички наши оловни галенитни руди. Колкото и малко да бѫде въ тѣхъ среброто.

---

[1]) *Dr. Konst. Jireček,* Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe. Prag, 1877, p. 39.

то се исплаща твърдѣ добрѣ при обработванието на тъзи руда. Направенитѣ количественни анализи показватъ, че нашитѣ галенити съдържатъ 0·15 до 0·18 на % чисто сребро. За сравнение на тѣзи числа ще приведа нѣкой примѣри. Галенита, който се вади въ Харцъ, съдържа 0·03 до 0·05 на %, англійския 0·02 до 0·03 на %, скотланския 0·03 до 0·06 %, нáй-сиромашнитѣ американски 0·0012 до 0·0027 % а нáй-богатитѣ 0·15 до 0·20 % сребро[1]).

Нашитѣ прадѣди знаяли още въ XIII и XIV^е^ столѣтие за това сребро; тѣ експлоатирали заедно съ Саситѣ този галенитъ и вадили отъ него олово и сребро. Дълбоки и пространи рудници, запуснати отъ XV^е^II ст., откриватъ се днесъ въ околноститѣ на Чипровецъ. За подобни рудници говорятъ, че има и въ Етрополския Балканъ, тамъ дѣто се намира галенитъ. Среброносенъ галенитъ споредъ Ами Буé намира се въ Кратово, дѣто процента на сребротo е твърдѣ задоволителенъ[2]).

Кратовскитѣ сребърни рудници разработвахѫ се отъ XIV^е^ до XV^е^I столѣтие. На края на XIV^е^ ст. прочулъ се бѣше Деспотъ Костадинъ († 1394), господаръ на Кратово и Кюстендилъ и притежатель на тия подземни съкровища. Още въ XV^е^I ст. Турцитѣ давахѫ тука да се работи рудата и правяхѫ отъ нея сребърни и бакърени монети, но отъ 200 години тия Кратовски рудници пропаднѫхѫ, както и по-рано ония, слѣдъ турското завоевание, въ Сърбия и Босна[3]).

Пѫтешествието на Словенеца Курипешичь въ Цариградъ, на нѣмски печатано год. 1531[4]), приказва, какъ сѫ пристигнали пѫтницитѣ въ 1530 на 30 Септемврий на пѫтя отъ Враня за София въ градецъ Брѣзникъ, „*гдѣто има и много сребърни руди*“. Тия думи показватъ, че преди

[1]) *Dana*, Op. cit. p. 41.

[2]) *A. Boué*, La Turquie d'Europe, Paris 1840, t. III. p. 59.

[3]) *Dr. K. Jireček*, Die Handelsstrassen etc. p. 43.

[4]) Единъ ексемпляръ отъ тая рѣдка стара книжка има у Гна Иречека.

300 до 400 год. въ Брѣзникъ се е вадила нѣкаква сребърна руда, вѣроятно галенитъ. Други свѣдѣния нѣмамъ за сребърнитѣ Брѣзнички руди.

Галенитъ (Galenite).

Отъ всички оловни руди най-богатата на олово е галенитната руда. Тя е съединение на олово и симоръ. По тяжестъ галенита съдържа 85 до 86 % олово; останалото е симоръ, примѣсенъ обикновенно съ малко сребъренъ сулфидъ. Цвѣта на галенита е пепелно-сивъ; рудата се дроби лесно и цѣпи се въ тънки плочици и блещи като огледало; на въздуха губи малко отъ блѣсъка си. Тъзи руда е тѣжка колкото и желѣзото.

Галенита е твърдѣ распространенъ: намира се въ легла и жили не само въ старитѣ, но и въ много отъ младитѣ формации. Често се срѣща измежду кристализиранитѣ, но намира се и въ наслоенитѣ камъни. Колкото и мжчно да е вадението на галенита, той се търси съ голѣма жажда, защото освѣнъ голѣмия размѣръ металическо олово, той дава и нѣщо чисто сребро. Послѣдния металъ въ отношение къмъ оловото има такава цѣна, щото и макаръ малко примѣсенъ да се намира, носи по нѣкога главния доходъ отъ експлоатирането на галенита.

Познатъ галенитъ въ България намира се на двѣ мѣста: въ Рупски долъ, $^1/_4$ часъ на сѣверъ отъ Чипровецъ, и въ Етрополския Балканъ.

Въ Рупски долъ галенита се намира въ жили, измежду некристализирани палеозоични пластови (phyllite). Той испълва твърдѣ богато и неправилно сивкасто-черния варовикъ. Галенита придружава пиритъ и марказитъ; тамъ дѣто окисването (оксидацията) е било по-силно, тамъ виждаме малко англезитъ и церуситъ, сжщо оловни руди. Освѣнъ споменжтитѣ руди намираме още хематитъ. Гале-

ната рѣдко се намира едро кристализиранъ, по́-вечето е ситнозърнястъ и компактенъ; има сичкитѣ по́-горѣ напоменати свойства и съдържа 0·10 до 0·14 на стотѣхъ сребро.

Има предания, запазени измежду тамкашното население, че отъ тамъ сѫ вадили нѣкога желѣзни руди. За оловнитѣ нищо се неспоменува. И наистинна не е кратко врѣмето, отъ когато въ Чипровецъ разработвали оловнитѣ рудници. Историята приказва, че въ XIV ст. една трупа Саксонци преминали отъ Влашко и се установили въ западната страна на Балкана, при истока на р. Огоста въ гр. Кипровецъ (сега село Чипровецъ). Тѣзи Саксонци разработвали тамъ желѣзо, сребро и злато; като доказателство на това, спазени сѫ имената на селата Желѣзна и Сребърница[1]). Ако и да нѣмаме исторически данни за олово, по́-добри свидѣтели отъ самата руда не сѫ нуждни. Като остатки на тѣзи рудници виждаме днесъ тамъ дълбоки и и широки ями. Дълбочината на сѣко мѣсто не е сѫщата, тя се мѣнява отъ 3 до 15 метра. Сѫщото се забѣлѣзва и въ широчината, има 1 до 5 метра. Рудницитѣ се простиратъ на единъ часъ растояние подъ земята и допиратъ, споредъ названието на селенитѣ, до с. Желѣзна. Азъ можихъ, отъ устата на ямитѣ, само двѣ такива да прегледамъ; влизанието ми на по́-дълбоко бѣше запречено отъ водитѣ, които до половина испълвахѫ галериитѣ. Никакъвъ боазажъ се непогледва въ рудницитѣ; гангата и свода сѫ отъ гѫстозърнясто-сивкастъ варовикъ, достаточенъ да въспре събарянето. Съ голѣми мѫчнотии трѣба тамъ да сѫ експлоатирани тѣзи рудници. Почти сички галерии успоредно слѣдватъ сѫщата посока.

Подобни намиратъ се и въ Етрополския Балканъ, отъ дѣто Гнъ Кисимовъ ми донесе нѣколко парчета среброносенъ галенитъ. Малкитѣ ексемпляри, които сѫ на расположението му, състоятъ отъ едри зарасли единъ о други кристали,

[1]. *Д-ръ Пречекъ*, История Болгаръ. Одесса 1878 стр. 517 до 518.

на които ясния прецѣпъ показва, че кристалитѣ надминаватъ 3 м.-м. величина. И този галенитъ види се да испресичва неправилно нѣкоя варовита ганга. Оловната руда придружена е освѣнъ съ пиритъ, хематитъ и лимонитъ още и съ минимъ и англезитъ (оловни руди). Екземпляритѣ, които имамъ въ сбирката си, каратъ ме да вѣрвамъ, че тъзи мѣстности ще бѫде пó-богата на галенитъ, отъ колкото Чипровския. Обширно изложение ще направя, когато пó-сѣтя надлѣжното мѣстонахождение.

Споредъ направената анализа въ виенския царски лабораториумъ този е количественния съставъ на Етрополския галенитъ:

Олово (Pb)	85·535
Симпоръ (S)	13·235
Сребро (Ag)	0·148
Кремикова кис. (SiO_2) . . .	1·082
Сичко . .	100·000

Като говорихъ за среброто, азъ споменѫхъ, че среброносенъ галенитъ се намира и въ Кратово. Ето що казва А. Буé за Кратовскитѣ рудници: Въ експлоатацията на рудата не се употрѣбяватъ нáй-економическитѣ методи. Галериитѣ сѫ тамъ твърдѣ широки и испремрежени съ подпорки, които пречатъ за правилното разработване на рудницитѣ. По тѣзи и други причини само пó-богатитѣ легла на жилкитѣ се разработватъ а другитѣ оставатъ не бутнѫти. Отъ день на день експлоатацията става пó-тежка и пó-скѫпа, тъй щото ще дойде врѣме, когато сичко ще се напустне. Пó-нататъкъ сѫщия казва, че въ 1836 год. той намѣрилъ въ Кратово двѣ пещи за топение на рудата, отъ които едната била въ развалини а другата въ твърдѣ лошаво състояние. Куминитѣ на пещитѣ биле низки, течението на въздуха въ тѣхъ слабо; стѣнитѣ имъ съвсѣмъ тънки и сводоветѣ твърдѣ високи. Формата на тѣзи пещи

не била никакъ економическа за горивото. Буé продължава: „неможахме да съзнаеме, какъвъ е годишния приходъ на тѣзи рудници; впрочемъ намъ се причини да сѫ богати; подъ пó-добро рудно управление тѣ би биле производителни. Намъ ни казахѫ, че 400 оки среброносна оловна руда дава 200 оки олово и 700 драми сребро. Въ сегашния употребителенъ способъ за изваждането на среброто отъ растопеното олово литаргията е изгубена, която може на особенъ начинъ да се събере. Напоконъ, ако желаятъ въ Турция разработването на рудницитѣ, нуждни сѫ правилници за съхранение на лѣсоветѣ, поне въ околноститѣ дѣто се случва експлоатацията, защото безъ това и съ нареждането, което днесъ царува по тъзи частъ, дървата или въглищата могѫтъ толкова скѫпи да станатъ, щото съ липсването на горивото ще бѫдѫтъ принудени да напуснатъ рудницитѣ, иначе твърдѣ добри за експлоатация. Лесоветѣ трѣба въ участоци да се подраздѣлятъ и нетрѣба да се секѫтъ дърветата, преди да стигнатъ 25 до 30 години, или пó-вече, ако това е възможно. Тѣзи закони да се приложатъ нáй-първо на нѣкой лѣсове близо рудницитѣ и постепенно послѣ да се прилагатъ и на другитѣ лѣсове въ държавата[1])“.

Такива сѫ искреннитѣ съвѣти на покойния Буé. Азъ приведохъ само откъсъкъ отъ тѣхъ, за да покажа, какъ трѣба да постѫпваме съ лѣсоветѣ на България.

Предсказанията на Буé се сбѫднахѫ. Рудницитѣ при Кратово отдавна сѫ запустнѫти; тамъ не виждашъ друго днесъ, освѣнъ руини на пещи и запустели галерии, препълнени съ разрушенъ материялъ, който затрупва подземнитѣ богатства.

---

[1]) *A. Boué*, La Turquie d'Europe. Paris 1840, t. III. p. 61.

Пиритъ (Pyrite).

Нѣма по́-космополитична руда на земята отъ пирита. Както на сѣкадѣ, тако сѫщо и въ България твърдѣ распространено се намира. Металния блѣсъкъ и златния цвѣтъ на тая рудата привлѣкохѫ отъ рано вниманието на населението, което до недавна е таило това вълшебно злато.

Пирита е съединение на сѣпоръ съ желѣзо. Намираме го изобилно въ материяла почти на сички периоди, презъ които е минала земята. Има го въ на́й-старитѣ кристализирани камъни, както и въ на́й-младитѣ алувиални напоси.

Пиритъ се намира въ отечеството ни на много мѣста. Въ доста широки и пространи жили измежду плутоническитѣ камъни на Етрополския Балканъ; въ чистъ бѣли като мраморъ кварцитъ вижда се при Самоковъ; въ сивкасто синкаста глина намира се въ Дивчово и Боровецъ (Тетевенски Балканъ) и недалеко отъ Дрѣново. Въ малки правилни кубове (hèxaedres) често се срѣща въ Мошинската вѫглищна мина при София и близо Брѣзникъ; въ по́-едри кристали намира се при Самоковъ и Челопечъ (Златишко). Хубави съединения на форми забѣлѣзвашъ въ послѣдното мѣстонахождение. Тукъ виждашъ хексаедръ и пентагонъ додекаедръ ($\infty 0 \infty$, $\frac{\infty 0_2}{2}$); по нѣкога имашъ предидущитѣ форми съединени съ октаедръ ($\infty 0 \infty$, $\frac{\infty 0_2}{2}$. 0). Правилни кристали и комбинации намирашъ при ситнитѣ кристали по́-едритѣ сѫ сбити, не пълни и неясни, тѣ преминаватъ по́-вечето въ масивно състояние.

Зърнястъ и сталактитиченъ пиритъ съ кристализирана повърхность намира се при Дрѣново.

Рудата е разновидна споредъ мѣстонахожденията ѝ. Въ Етрополския Балканъ пирита е разсѣянъ въ бѣли, синкави кварцитни жили и има бледо-жълтъ цвѣтъ, или пак се намира осамотенъ въ жили и тогава е бронзено-жълтъ. Жилитѣ премрежватъ хълмоветѣ, които сѣверно отъ Челопечъ се издигатъ. Тѣзи хълмове съставени сѫ по́-вечето

отъ кристалинни камъни, но намиратъ се въ тѣхъ и кластични. Тѣ сѫ съвсѣмъ голи и на много мѣста изѣдени, разровени и сдробени отъ разложението на пирита. Хълмоветѣ окрасени съ разни цвѣтове (боп) отъ тамъ творящия се окръ иматъ въ себе си нѣщо очарователно. Пространството, дѣто рудата се намира доста е голѣмо. Увѣренъ съмъ, че подобни или сѫщитѣ жили ще се намѣрятъ на много още мѣста въ сѫщия Балканъ.

По́-рѣдко, разсѣянъ въ бѣлъ кварцитъ, намира се пиритъ близо на Самоковъ. Този е блѣскавъ и жълтъ като чисто злато; по́-вечето е хексагоналенъ. Въ Лѣсковъ долъ, недалеко отъ Брѣзникъ, споменѫтата руда въ по́-сиромашко състояние се намира; тукъ въ варовито-пѣсечиви камъни виждатъ се прекрасни жълти като злато кристали желѣзенъ и бакъренъ пиритъ. Въ Мошинската вѫглищна рудница, пирита се намира въ глиненитѣ пластови, които раздѣлятъ каменитѣ вѫглища; по́-рѣдко се намира върху самитѣ вѫглища.

Освѣнъ въ напоменѫтитѣ локалитети пиритъ има и въ много плутонически камъни въ западна България; ний го намираме още и като съпѫтникъ на галенита въ Рупски долъ.

Твърдѣ малко употрѣбяванъ въ предишнитѣ години, пирита е днесъ отъ велика важность въ индустрията. Отъ него вадятъ симпоръ, правятъ желѣзенъ сулфатъ (сѫчи кабрусъ) и фабрицираръ симпорна киселина, която особенно важна рола е заела днесъ въ промишленноста и искуствата. Въ послѣдне врѣме сполучихѫ въ Франция и чисто желѣзо да извѫждатъ отъ пирита.

Сичката симпорна киселина, която до недавна употрѣбявахѫ въ индустрията, правяхѫ отъ чистъ симпоръ. Съ съвършенствуването на искуствата растѣхѫ несравненно и нуждитѣ за по́-голѣмо произведение на тъзи киселина. Мѣстонахожденията на симпора бѣхѫ малобройни. Почти

сички симпоръ въ Европа идеше отъ Сицилия и Етна. Разнитѣ клонове на промишленноста, които поглъщахѫ това вещество за произвеждание на речената киселина, правяхѫ голѣми конкуренции между се. Катадневнитѣ нужди изисквахѫ сé пó-вече симпоръ. Употрѣбението му за правяние барутъ зае голѣми размѣри въ Европа за послѣднитѣ десетии. А и като добаръ лѣкъ умѣхѫ, отъ год. 1854, да го приспособятъ за изтребванието на лозовата болестъ (phylloxera). Трѣбаше слѣдователно цѣната на това вещество да се увеличи несравнено.

Въ такова едно потресение на индустрията сички търсехѫ средство да замѣнятъ симпора съ друга нѣкоя руда. Науката ни тозъ пѫть неостана хладнокръвна; тя понуди помоща си. Всеобщо познатия минералъ, пирита, който до тогава нѣмаше никакво практическо употрѣбение, замѣни симпора въ правянието на симпорната киселина. Това замѣнение съ голѣми само усилия можи да се осѫществи, благодарение на двама французи Перре (Perret) изъ Лионъ.

Презиранъ и малко цѣненъ въ предишнитѣ години, пирита играе днесъ твърдѣ важна рола въ сичкитѣ почти клонове на индустрията. За да оправдая това, ще си позволя да приведа тука нѣкои статистически данни, които намирамъ въ единъ мемоаръ на Жирарда и Морена (Aimé Girard et Henri Morin). Споредъ тѣзи господа европейскитѣ държави дали 1864 год. 170,990 тона пиритна руда. Послѣ осемъ години (1872) сѫщитѣ дали 517,624 тона, т. е. три пѫти пó-вече. Отъ тѣзи 517,624 тона пиритъ тѣ може да произведатъ около 800 милиона килограма сгѫстена (концентрирана) киселина, която продали за около 20 милиона лева[1]).

Такава е слѣдователно задачата и важноста на пирита въ търговията и промишленоста. Съ възраждането, развитието и усъвършенствованието на занаятитѣ у насъ

[1]) Annales de chimie et de physique. Février 1876.

нуждата отъ симпорна киселина почева вече да се осѣща и въ България. Азъ съмъ на мнѣние, че мѣсто да прена-сяме това вещество отъ чуждитѣ страни, по́-добрѣ ще бѫде отъ начало още да се приучимъ сами да си го произвеждаме отъ пирита, който намираме въ България. Природата е била доста щедра; тя ни е снабдила доволно съ потрѣбната руда.

Халкопиритъ (Chalcopyrite).

Въ малки тетраедрични и октаедрични кристали, заедно съ желѣзенъ пиритъ, намира се тъзи руда въ Лѣсковъ долъ при Брѣзникъ. Тамъ, дѣто халкопирита не е билъ изложенъ на растрошение, има хубавъ пиринчено-жълтъ цвѣтъ; обикновенно повърхноста на кристалитѣ се вижда преобразена въ малахитъ, азуритъ и хризокола.

Отъ бакроноситѣ руди на́й-вече вадятъ мѣдъ отъ халкопиритната руда. Тъзи руда, макаръ и по́-малко металъ да съдържа, въ сравнение съ другитѣ бакърени руди се намира по́-распространено въ природата.

У насъ халкопирита въ малки количества испълва кварцитнитѣ жили при поменѫтия локалитетъ.

Азъ намѣрихъ бакроносенъ пиритъ и въ нѣкои плутонически камъни недалечъ отъ София и въ Етрополския Балканъ, но въ твърдѣ незначителни размѣри.

Споредъ Д-ра Иречека мѣдни руди има при Пещера и Кратово, дѣто сѫ ковали и мѣдни монети[1]).

Марказитъ (Marcasite).

Химическия съставъ на марказита е сѫщи, както и на пирита. Различава се отъ послѣдния само по физическитѣ и морфологическитѣ си бѣлѣзи. Кристализацията на пирита е тесерална или правилна а на марказита — ромбическа.

[1]) *Dr. Jireček*, Die Heerstrasse etc. p. 39.— Die Handelsstrassen etc. etc. p. 43.

Марказита има бледо-бронзенъ цвѣтъ, блѣщи метално, по-вечето е зърнястъ и масивенъ. Намиратъ се въ него и хубави кристали, но твърдѣ рѣдко. На въздуха и подъ влиянието на влагата губи блѣската си, показва разни цвѣтове (придира), окисва (оксидира) лесно, распада се и произвежда голѣма топлина. Тъзи руда е причината, дѣто често се случватъ подземни огньове, именно тамъ, дѣто се намира примѣсена съ запалителни вещества. У насъ марказита най-изобилно се намира смѣсенъ съ пиритъ въ Етрополския Балканъ и при Брѣзникъ. Има го и въ битуминозната глина, която раздѣля въглищнитѣ пластови въ рудницитѣ при Трѣвна и Мошино. Освѣнъ тия намира се и на други много мѣста въ България.

Хематитъ (Hematite).

Хематита съдържа до 70% желѣзо и 30% кислородъ. Намира се въ тънки жици на Витоша и въ открититѣ рудници при Чипровецъ. Както въ едното, така и въ другото мѣсто вижда се землястъ; непоказва нито влакнаста нито листяста структура. Рудата е непрозрачна съ полуметаленъ блѣсъкъ и съ сивкасто черъ цвѣтъ. Праха на хематита е черешасто червенъ. Витошкия хематитъ по-нѣщо е магнетиченъ; той е станалъ отъ окисването на магнетита. Кристализиранъ хематитъ намира се въ пукнатинитѣ, които прецѣпватъ рудоноснитѣ магнетитни жили въ сѣверната страна на Витоша, недалеко отъ Владая.

Преди година единъ господинъ има добрината да ми даде единъ ексемпляръ хубавъ червенъ хематитъ. Споредъ казването на сѫщия мѣстонахождението на рудата било негдѣ въ Троянския Балканъ. Той не знаи да ми даде по-точни свѣдения за ексемпляра, който ми поднесе. Отъ изгледа на рудата сѫдя, че мѣстото, дѣто е намѣренъ хематита, трѣба да е доста богато. Този хематитъ по-вечето е компактенъ и землястъ, но на мѣста показва влакнаста и дъ-

вовидна структура. Цвѣта на рудата е разновиденъ; той е бледъ и тъмно червенъ; праха му е жълто-червенъ. По-други подробности за троянския хѣматитъ нѣмамъ.

Хематита заема мѣсто измежду най-производителнитѣ руди за чисто и добро желѣзо. Той съставлява изворъ на неизчерпиви богатства въ Швеция, дѣто въ голѣмо изобилие се намира. Славнитѣ мини на островъ Елба, за които Виргилий и Страбонъ споменуватъ, разработватъ се на велико отъ незапомнени години. Най-хубавитѣ екземпляри кристализиранъ хематитъ, които днесъ намираме въ музеитѣ, донесени сж отъ островъ Елба. (Слѣдва).

ПРИЛОЖЕНИЯ КЪМЪ АНТИЧЕСКАТА ГЕОГРАФИЯ И ЕПИГРАФИКА НА БЪЛГАРИЯ И РУМЕЛИЯ*).

Отъ Д-ръ Конст. Иречека.

Древната география на Балканский полуостровъ още дълго врѣме нѣма да може съвсѣмъ да излѣзе на видѣло изъ тъмнината, която ѭ покрива, и ще се минѫтъ още много години, догдѣто ще можемъ да начъртаемъ една подробна карта на тия земи, какъ сѫ изглеждали тѣ въ римскитѣ врѣмена[1]). Наистина за недостатъкъ отъ писменни материяли, спазени въ историческитѣ и географически паметници на стария вѣкъ, неможемъ да се оплакваме. Затрудненето обаче лежи въ това, че сегашното състояние на тие земи, нинѣшната имъ география и географическитѣ имъ днескашни имена, както и остатъцитѣ отъ антическия животъ, които сѫ се съхранили въ тѣхъ, твърдѣ малко сѫ

*) Тази статия, едно писмо до профессора Генриха Киперта въ Берлинъ, излѣзе въ Мая 1881 на нѣмски въ списанията на Берлинската Академия на науки̇тѣ (Monatsberichte der königlichen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Sitzung vom 12. Mai 1881, стр. 434 до 469) съ надписъ: Beiträge zur antiken Geographie und Epigraphik von Bulgarien und Rumelien. Въ засѣданието на Академията ѭ представилъ историкъ Моммсенъ; профессоръ Кирхгофъ се е потрудилъ за обяснението и четението на нѣкои отъ надписитѣ, съ които неможяхъ до се занимаѭ тука по нѣмание нужнитѣ книги. Въ настоящий преводъ бѣхме принудени да испуснемъ подлинни̇тѣ текстове на много надписи, защото тукашнитѣ печатници нѣматъ нужнитѣ свързани или извити антически букви, които могѫтъ да послужатъ за напечатване такива вѣрни снимки. — Бѣлѣжкитѣ, които ги нѣма въ оригинала и които сѫ притурени къмъ превода, сѫ назначени съ букви Пр. — Епиграфика се казва науката за надписитѣ.

[1]) Антическата география на Италия, Франция, Гърция, Египетъ и нѣкои други страни е позната почти до най-малкитѣ подробности. Смѣта се, че до сега сѫ събрани до 60.000 латински и 20.000 гръцки надписи по всичката територия на огромната римска империя. (Пр.)

познати, и особно, че епиграфическия материялъ (надписи) още не е събранъ напълно. Това е причината, дѣто отъ една страна знаемъ изъ древнитѣ списания за много градове или укрѣпления, но не можемъ да се произнесемъ съ нѣкоя сигурность върху мѣстоположението имъ, и дѣто отъ друга страна познаваме много мѣста съ старовѣковни развалини, за които днеска още мжчно е да се опрѣдѣли, кое отъ записанитѣ и съхраненитѣ имена би имъ принадлежало. Да приведж нѣколко примѣра: развалинитѣ на голѣмия градъ Юстинияна Прима още днеска не сж намѣрени, а при толкозъ много дири на древни градове въ Босна, въ Врачанско, въ Шумненско и другадѣ неможемъ още да имъ испитаме името.

Основанието на Българското Княжество и на автономната область Източна Румелия немалко е улеснило възможностьта на антикварски изслѣдвания по тие мѣста. И въ двѣтѣ страни вече породила се е мисъль за съставение на музеи и за съхранявание древноститѣ отъ самата държава.

Като живѣж въ страната, при служебни и частни пжтешествия, имамъ възможность, ако не да изработж нѣщо по́значително, то поне да събирамъ материяли, които можеби, ще могжтъ да послужатъ на други при изслѣдванията имъ върху антическата география на полуострова. На слѣдующитѣ страници съобщавамъ нѣколко отривочни забѣлѣжки, които ще могжтъ да се считатъ като допълнение къмъ епиграфическо-географическитѣ материяли, събрани въ сборникътъ на римскитѣ надписи отъ Моммсена (Corpus inscriptionum latinarum), въ Каницовата книга „Donau-Bulgarien“, и въ съчинението на Dumont'a „Inscriptions et monuments figurés de la Thrace“ (Paris 1877).

Дюмонъ (стр. 61) има съвсѣмъ право, като казва, че надписитѣ изъ Тракия сж на́й-повече грѫцки, изъ древнята Месия между Стара Планина и Дунава преимущественно

латински[1]). Впрочемъ по нѣкогажъ срѣщатъ се гърцки паметници и на сѣверъ отъ балканскитѣ висини, въ Nicopolis ad Haemum (при селото Никюпъ въ Търновско), между старинитѣ на Софийското окржжие, въ Кюстендилъ и пр. На́й-гжсто е била населена въ стария вѣкъ крайдунавската равнина и тракийското поле; въ планинскитѣ долини рѣдко се срѣщатъ антически остатъци, на́й-повече срѣдовѣковни. Но сега и по равнината на много голѣми древни градове развалинитѣ сж съвсѣмъ закрити, защото нововѣковнитѣ градове сж построени върху тѣхъ на сжщото мѣсто, тъй щото древния материялъ е засипанъ подъ основитѣ на новитѣ здания; само при копание, при изравняване улицитѣ, при правение нови постройки той излѣзва на явѣ дълбоко подъ днескашната земна повърхность между византински, старобългарски и староосмански стѣни и други остатъци. Тази участь е постигнжла особно древнитѣ градища Адрианополисъ, Филипполисъ, Сердика (Срѣдецъ), Пауталия (Кюстендилъ) и Берреа (Стара Загора).

Много е любопитно послѣдньото мѣсто, древноститѣ на *Стара Загора*. До сега въ тия страни никждѣ другадѣ не съмъ намѣрилъ толкова много остатъци на старий вѣкъ, както въ този градъ, който въ послѣднята руско-турска война на́къ отново е билъ съвсѣмъ разоренъ.

Когато дохождашъ отъ югозападъ, изъ Чирпанъ, който е 6 часа отдаленъ отъ Стара Загора, и когато се приближишъ на единъ часъ разстояние до града, минавашъ презъ едно турско село *Текке*. На лѣво отъ шосето лежи тамъ между кжщята единъ прекрасенъ саркофагъ[2]) отъ бѣлъ мряморъ, изтесанъ отъ единъ камъкъ, по всичкитѣ страни хубаво изгладенъ и прелестно спазенъ. Височината му е

[1]) Всичкитѣ тие надписи сж изъ врѣмената на римскитѣ царие отъ I до VI столѣтие, когато западната часть на империя е говорила на́й-повече латински, источната гръцки; границата на двата тие елемента минаваше презъ Българскитѣ страни. (Пр.)

[2]) Саркофаги се казватъ издълбани и украшени четвъртисти камънье, въ които се погребвахж старитѣ. (Пр.)

приблизително отъ единъ човѣшки бой; той стои на четири низки стълпове надъ водата, защото служи сега за чешма. На източната му страна вмѣстена е въ камъка една таблица отъ другъ камъкъ съ слѣдующий надписъ, който е ясно съхраненъ, като че е вчера издълбанъ:

ΑΜΦΟΤΕΡΩΝ ΤΟΔΕ
ΣΗΜΑ ΣΑΒΕΙΝΗΣ
ΑΙΜΙΛΙΟΥ ΤΕ
ΑΝΔΡΟΣ ΚΥΔΑ
ΛΙΜΟΥ ΚΑΙ ΠΙΝΥ
ΤΗΣ ΑΛΟΧΟΥ[1]).

Слѣдователно двѣ римски имена, Емилий и Сабина. Паметникътъ може да е отъ второто или третето столѣтие слѣдъ Хр. и по чистата си работа стои много по́-високо надъ всичкитѣ по нѣкогажъ доста груби паметници, които намѣрихъ послѣ въ самия градъ. Надписътъ само съ единъ вариантъ (ΑΙΜΛΙΑΝΟΥ) намира се и у Дюмона (Nr. 58), но съ бѣлѣжка, като че е отъ Хаскюй въ Родопитѣ, и безъ да се каже, върху какъвъ паметникъ той е написанъ. Дюмонъ своя преписъ получилъ е, мислѭ, отъ нѣкой изъ гръцкитѣ мѣстни старинари въ Пловдивъ.

Градъ Стара Загора е расположенъ върху едно мѣсто малко наклонено къдѣ югоистокъ, при подножието на Срѣдна Гора (турски Караджа Дагъ). Планинитѣ близу до града сѫ на́й-повече безъ гора и обрасли на далеко и широко съ лозя; лозарство, бакърджийство, правение на аба и табаклькъ бѣхѫ на́й-важнитѣ занятия на жителитѣ. Отъ западната страна положението на града е съвсѣмъ завладѣно (доминирано) отъ тия склонове, покрити съ лозя; водата, която отъ тамъ въ дъждовно врѣме бързо се е спускала, въ

[1] Ἀμφοτέρων τόδε σῆμα, Σαβεινῆς Αἰμιλίου τε
Ἀνδρὸς κυδαλίμου καὶ πινυτῆς ἀλόχου.

Два стиха (ексаметра): „На двоицата това е гробъ, на Сабина и на Емилия, на славния мѫжъ и на умната съпруга“.

града правеше пакости; и заради това въ врѣмето на моето пѫтуване копаехѫ вънъ града единъ особенъ отворенъ каналъ, да отбиватъ водитѣ кѫдѣ югъ въ отвореното поле. На сѣверъ отъ града виждатъ се остатъци на единъ старинский водопроводъ, който служи още до днесъ съ една турска чешмя; отъ тамъ се дохожда по единъ каменитъ пѫть за полвина день презъ скалистата долина на Котлуджанското дере и презъ височинитѣ на Срѣдна гора въ Казанлѫкъ. Източната и южната страна сѫ съвсѣмъ отворени. На югъ отъ града отваря се погледъ на едно безкрайно поле съ прекрасни нивя, които сѫ житница на Източна Румелия; между пшеница и царевица зеленѣѭтъ се гѫсти редове на високи орѣхи и бадеми. Климата тадѣва е вече съвсѣмъ южноевропейски и лѣтнитѣ нощи топли. Далеко кѫдѣ югоистокъ вѣстява се задъ полето върху хоризонта остро начертана могила на Монастиръ-Баиръ съ гритѣ ѝ главици и на дѣсно отъ неѭ низкия гребенъ на Сакаръ-Тепе; и двѣтѣ тия планини намиратъ се на сѣверъ отъ Одринъ при долньото течение на Тунджа. На́й-подирѣ на югъ различаватъ се низичкитѣ синикави чърти на Хаскюйската Родопа.

Стара Загора, сега срѣдоточие на единъ отъ шестьтѣхъ департаменти на Източна Румелия, е градъ доста пространенъ и може да има въ дияметра почти половина часъ. Преди войната е имало тука до 4,000 кѫщи, отъ които е останала едвамъ една четвъртина, сирѣчъ една турска махла на югозападната страна. Всичко друго е изгорено и разсипано. По двѣтѣ страни на тѣснитѣ и сега съвсѣмъ засипани улици стоѭтъ почернѣлитѣ стѣни на кѫщитѣ обраснѫли съ трѣва и коприва. И черквитѣ сѫ такожде изгорѣни, и освѣнъ една още не сѫ възобновени; небѣхѫ нито стари нито голѣми. Новия градъ се прави по единъ правиленъ планъ, съ широки улици, които се кръстосватъ въ прави ѫглове и които, струва ти се, при низкостьта

на кѫщи сѫ твърдѣ много широки за тукашнитѣ силни вѣтрове. До 320 малки кѫщици сѫ вече готови. Прави се и едно голѣмо училищно здание съ 26 стаи (за първоначалнитѣ училища и една общинска реалка) и една кѫща за градското управление. Въ срѣдата на новия градъ едно мѣсто е опредѣлено да стане една голѣма четвъртиста площадъ. Нововъзродената Стара Загора безъ съмнѣние ще бѫде единъ отъ нáй-хубавитѣ градове въ тие страни.

Жители въ града има сега споредъ официялни данни 13.279 души, сирѣчь 3,606 семейства въ 1,389 кѫщи. Отъ тѣхъ 10,302 сѫ старонаселени Българе (5,434 мѫжие, 4,868 жени), 2,485 Турци (1,256 м., 1,229 ж.), 222 Цигани (125 м., 97 ж.) и 60 семейства съ 270 души (166 м. 104 ж.) български бѣженци изъ предѣлитѣ около устието на Марица, изъ Фере (Βήρα на Византийцитѣ), Димотика, Ериболъ (Хайреболи, виз. Χαριούπολις), които съ замипуването на рускитѣ войски за всѣкога сѫ напуснѫли своитѣ села. Тие преселенци говорятъ едно особно българско нарѣчие съ много старински форми и думи; женитѣ имъ носятъ жълти дрѣхи и върху главата голѣми кърпи и горѣ на тѣхъ едно черно нѣщо като малка чалма, тъй щото на върхъ главата пáкъ се вижда бѣлата кърпа. Старозагорската околия, която е много голѣма и се простира чакъ до Марица при Сейменли[1]), има 107 села, отъ които 7 сѫ пусти, та и другитѣ презъ войната (Августъ 1877) изгорѣхѫ почти сичкитѣ и сега полéка се подновяватъ. Отъ тѣхъ 27 села сѫ смѣсени, турски и български. Живѣѭтъ сега въ околията 48,108 души или 12,122 семейства въ 8,619 кѫщи, сирѣчь 40,686 старонаселени Българе (21,222 м., 19,464 ж.), 5.542 Турци (2.829 м., 2,713 ж.), 284 Цигане (151 м., 122 ж.) и 403 домочадия съ 867 мѫжие и 739 жени изъ Бююкъ Чекмедже при Цариградъ, гдѣто отъ началото на нашето столѣтие се бѣхѫ настанили български градинари

[1]) Отъ тогава се е основала една нова околия съ центра въ Сейменли. (Пр.)

и земледѣлци, изъ Теркосъ и Караклиссе при Димотика и изъ Ески-Баба. Въ града имаше отпрѣди и едно по́-голѣмо еврейско население, отъ което почти нищо не е останжло: по гробищата съзрѣхъ и ерменски надписи отъ не отколѣшно врѣме. Въ минжлото столѣтие бѣхж се поселили въ Стара Загора и петь фамилии Власи изъ Москополъ въ Епиръ; тази малка колония се умножила, но съвсѣмъ и побългарила. Още преди малко врѣме живѣяхж тука нѣколко стари жени, които помнихж малко влашки. Москополъ, както е познато, биде разрушенъ въ края на минжлото столѣтие отъ разбойническитѣ шайки на Кърджалиитѣ, и неговитѣ търговци и занаятчии се распърснжхж по цѣлий полуостровъ.

Това сж остатъци на бившето население. Слѣдъ несполуката на Руситѣ при Стара Загора турскитѣ нередовни войски (башибозуци) направихж въ беззащитнитѣ села, жителитѣ на които отъ части нѣмахж врѣме да побѣгнжтъ, едно съвсѣмъ ужасно клание и кървопролитие. Въ самия градъ тогава много семейства съвсѣмъ се уничтожихж, и нѣма нито едно, което да неоплаква по́-голѣмата часть на членоветѣ си.

Разореното състояние на града е много сгодно за археологически издирвания. Много закрити драгоцѣнни паметници излѣзватъ сега на явѣ при нивелирание улиците и копание основи за нови кжща.

Въ турско врѣме вжтрѣшния градъ се наричаше *гисаръ* и бѣше отчасти обиколенъ съ една стѣна, снабдена съ врата, остатъци на която днеска още могжтъ да се слѣджтъ. Тази стѣна бѣше съградена въ видъ на единъ правиленъ четверожгълникъ, странитѣ на когото бѣхж обърнжти къмъ четиртѣхъ страни на хоризонта. На изтокъ останж отъ неж още една видна часть, до шестьдесет раскрача дълга и на мѣсти́ до шесть метра висока. Постройката е римска съ срѣдовѣковни подправки. Основитѣ с

направени отъ ломенъ камъкъ; по́-горѣ лежѫтъ всé по единъ слогъ каменни плочи и единъ тухли, а на вънкашната страна всичко е защитено съ единъ редъ четвъртисти тесани камънье. На шесть раскрача предъ тая голѣма стѣна виждать се основитѣ на една друга по́-низска стѣна, която стои предъ вънкашния ржбъ на обкопа.

Два дни ходихъ между тие развалини. Водеше ме единъ искренъ приятель на отечественнитѣ древности, тукашний околийский началникъ Г-нъ Атанасъ Илиевъ, бившій слушатель на Пражский университетъ. Имахъ счастие да съберж едно число надписи, всички изъ врѣмето на римскитѣ императори, които или самъ ги преписахъ, или ги получихъ въ преписъ отъ други лица. Освѣнъ това, показахж ми много скулптури и украсени камънье. Всички тия старини, каза ми се, ще се поставятъ въ новото училищно здание като единъ видъ градский музей.

Предъ училището бѣхж ископали единъ цилиндрическій кржгълъ камъкъ, до единъ метръ високъ и вжтрѣ издъбанъ, върху който се видѣше изображена богинята Паласъ Атина съ копие и щитъ; край неж бѣше утесанъ единъ кръстъ, което, види се, свидѣтелствува, че богинята въ християнскитѣ врѣмена ж мислѣли за нѣкоя светица и че камъкътъ е служилъ въ нѣкаква черква като купель.

Въ двора на общинското управление лежехж четири злѣ почупени статуйки: едно момче голо, сѣдяще съ високи ботуши, безъ глава; торсо[1]) на една мжжска статуа въ тога[2]) съ единъ свитъкъ въ ржка; една на три кжсчета разбита глава на двоглавия богъ Янусъ, едно лице брадато, другото безбрадо; едно малко женско торсо (богиня Диана?).

На новото тържище или площада лежеше сжщо една статуа въ природна величина, безъ глава, облечена въ тога и съ единъ свитъкъ въ ржка, както и три надгробни плочи съ груби скулптури безъ надписи: единъ мжжь съ единъ

[1]) Торсо вика се пречупенъ остатъкъ на една анти. статуа безъ ржцѣ и крака. (Пр.)

[2]) Тога нававаше се дългата горня дреха на Римлянитѣ. (Пр.)

*

рогачъ, и буквитѣ ΦX, двѣ лица върху една „клине" (старогръцкий столъ) и единъ човѣкъ пакъ въ тога.

Въ една улица стоеше надъ една чешмя единъ цилиндрический камъкъ, който горѣ свършваше въ единъ гладиаторскии шлемъ. Отъ една страна е изображенъ върху него единъ гладиаторъ[1]) съ четверожгъленъ щитъ и кратъкъ горѣ обърнжтъ мъчъ, изтесанъ грубо и безъ тънкость.

Близу до горѣпоменжтитѣ остатъци на древни стѣни има при сѣверния край на града въ махлата Алтжнъ-топъ едно мѣсто, което се вика *Латински гробища*. На отворено мѣсто предъ една отъ немногочисленнитѣ тукашни кжщи стои единъ камъкъ съ слѣдующий ясенъ надписъ[2]) изъ врѣмето на цара Марка Аврелия (161 до 180 сл. Хр.):

1 ΑΓΑΘΗΙ ΤΥΧΗΙ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΚΑΙΣΑ
(Ρ)Α Μ·ΑΥΡΗΛΙΟΝ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟ(Ν)
(Ε)ΥΣΕΒΗ ΕΥΤΥΧΗ ΣΕΒΑΣΤΟΝ
5 ΠΑΡΘΙΚΟΝ ΒΡΕΤΑΝΝΙΚΟΝ
ΜΕΓΙΣΤΟΝ Η ΒΟΥΛΗ
ΚΑΙ Ο ΔΗΜΟΣ Ο ΤΡΑΙΑΝΤ . . . .
. . ΙΜΕΛΟΜΕΝΟΥ ΠΓΦ
9 . . . ΠΟΛΛΟΔΩΡΟΥ · Α · ΑΡΧΟΝ

Предъ една кжщичка, която сега служи за училище, лежи отломъкъ, половина на единъ камъкъ:

ΑΡΧΙΕΡΕΥ
ΚΑΛΛΙΦ
ΠΑΤΡΗΚΑ
ΠΟΛΛΑΚΙ (откжсната часть)
ΑΡΧΗΣΔΕΡΙ
ΑΙΕΙΠΟ
ΟΥΛΑΠΕΗ
ΕΙΣΑΡΙ

---

[1]) Гладиаторитѣ сж борци (пехливани), които въ римско врѣме въ театритѣ, аревитѣ или циркуситѣ предъ публиката съ оржжие се борихж или помежду си или съ равни диви и полудиви животни. (Пр.)

[2]) Напечатанъ и отъ Дюмона въ атинский Bulletin de Correspondence Hellénique 2,402 споредъ единъ много неточенъ преписъ на Е. Скайлера. — Надписътъ е по-

Отъ г. Илиева сѫ преписани слѣдующитѣ надписи, които се намиратъ въ самия градъ:

1. На гробищата при една стара джамия единъ хубавъ камъкъ [1]):

1 ΑΓΑΘΗΙ ΤΥΧΗΙ
ΤΗΡΗΣ ΠΑΙΩΝΙ
ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ ΕΤΑΙΡΟΝ
ΟΡΦΕΑ ΔΑΙΔΑΛΕΗΣ
5 ΘΗΚΕΝ ΑΓΑΛΜΑ ΤΕΧΝΗΣ
ΟΣ ΘΗΡΑΣ ΚΑΙ ΔΕΝΔΡΑ
ΚΑΙ ΕΡΠΕΤΑ ΚΑΙ ΠΕΤΕΗΝ
ΦΩΝΗ ΚΑΙ ΧΕΙΡΩΝ
9 ΚΟΙΜΗΣ ΕΝ ΑΡΜΟΝΙΗ

2. Сѫщо въ града при училището [2]) четатъ се ясно стиховетѣ:

Ἀγαθῇ τύχῃ.
Ἡρωδιανὸς Νεικίου πατρὸς ἐστῆσεν
χαλκεῖον ἀνδριάντα πατρίδος ψήφῳ
γνώμης τε ἕκατι, μείλιχος γὰρ ἦν πᾶσιν
τερπνῶν τε μείμων οὓς ἔγραψεν ἀστείως.

3. На тържището единъ тъменъ камъкъ съ 21 редъ древни слова, силно истритъ и неясенъ:

1 ΑΙΝΙΚΕΝΟΟΣ ΒΡΙΝΚΑΣΕΡΩΣ
ΚΥΡΙΩ ΑΠΟΛΛΩΝΙ ΣΙΚΕΡΗΝΩ
ΚΑΙΝΩΦΑΙ ΕΟΥΧΑΡΙΣΤΟΥΝΤΟ
ΑΝΕΘΗΚΑΝΣΡΤΙΣΣΝΝΟΙ
5 ΤΗΡΗΣ ΒΡΙΝΚΑΣΕΡΕΟΣΙΕΡΕΥΣ
Φ · · ΚΑΠΟΠΙΣΣΚΟΛΟΥ

ставенъ на почетъ на царя Марка Аврелия Антонина, побѣдителя на Партитѣ и Британитѣ, отъ общината види се на „Траяновъ градъ", съ грижата на първий ѝ „архонтъ" Аполлодоръ. (Пр.)

[1]) Намира се у Дюмона стр. 401; въ исправенъ видъ споредъ догадки потрудилъ се да състави надписа Кайбелъ въ филологический журналъ Rheinisches Museum 34, 212; ср. Schöll, Satura in honorem Sauppii p. 180.

[2]) Напечатанъ сѫщо отъ Дюмона въ Bull. de Cor. Hell. 5 p. 130; стиховетѣ принадлежатъ на една металическа статуа, която Иродиянъ е поставилъ по рѣшението на общината на покойний си баща Никия.

ΦΛ· ΔΗΩΟΣΟΣΝΙΣ
ΦΛ. ΣΚΕ · ΗΣ
ΦΛ. ΛΙ · ΕΙΟΝΣ
10 ΦΛ. ΙΑΣΩΝ
Λ. ΛΟΥΚΡΗΤΙΟΣ ΗΡΟΥΛΟΣ
Λ. ΛΟΥΚΡΗΤΙΟΣ ΗΡΩΡΙΤΟΣ
Λ. ΛΟΥΚΡΗΤΙΟΣ ΣΙΠΠΟΣ
ΟΥΛ · ΗΠΕΝΤΟ
15 ΟΥΛ · Μ · Π · Τ
ΦΙΛΟ · · ·
ΕΠΙΤΑΝΕΝΕΤ ΙΠΠΟΣ
ΣΕΥΘΗΟΣΤΑΝ
ΜΟΥΚΡΑΛΙΣΚΕΑΣΟΥ
20 ΑΣΙΑΤΗΣ ΙΑΣΟΝΟΣ
ΔΟΡ (2) · ΣΝΘΗΣΙΑΣΟΝ

Смисълътъ е ясенъ. Една побожна дружина (collegium), каквито ги имаше много въ всѣки римски градъ, посветена на бога Аполлона, поставила този камъкъ като *ex voto* (dedication), сирѣчь Тересъ, синъ на Бринкасера, свещенникъ езический, и мнозина други съ римски имена, каквито ги имахж солдатитѣ на легионитѣ въ императорскитѣ врѣмена, Улпиовци, Флавиовци, Луциовци и Лукрециовци, та на края слѣдва и единъ човѣкъ на име Севтесъ и единъ „Асиатинъ, синъ на Іасона“.[1])

На́й-много стари паметници се намиратъ извънъ града кждѣ югъ, въ пространнитѣ турски и еврейски гробища, голѣмитѣ плочи на които на́й-по́вече сж взети изъ остатъцитѣ на древни здания и на антически „некрополи“ (гробища). При самото излизание отъ града на югъ ще срѣщнешъ надъ една чешмя единъ надгробенъ камъкъ, надписътъ

[1]) Сжщо у Дюмона ib. 127. Къмъ този камъкъ е привързанъ единъ археологический анекдотъ. Инженеринътъ въ румелийската служба Монтани челъ недавно този надписъ, и написалъ върху него нѣколко статийки въ френската часть на Пловдиската газета „Марица“ (въ нѣколко броеве отъ Декемврий 1880 и Януарий 1881 При това изъ бащиното име на езическия свещенникъ е излѣзнжлъ единъ градъ *Бринказера*, ужъ старото име на Стара Загора, заедно съ обширни комбинации върху сродството на Тракийцитѣ съ Словѣнетѣ, което съ това ужъ е непоколѣбимо доказано.

на който, непълно съхраненъ, те поздравява съ старинскитѣ поетически форми на Хомеровото нарѣчие: Ἀγαθῇ τύχῃ. Τὸν κρατερὸν πτολέμοισι καὶ ἄτρομον ἀσπιδιώτην. . . . . [1]).

Еврейскитѣ гробища, които се простиратъ отъ тамъ на югоистокъ, сж пълни съ украсени камънье, каквито сж надъ вратитѣ на храмоветѣ и други публични здания, съ парчета отъ стълби, съ части отъ стълпове и съ надгробни камънье. Върху една плоча чете се: [2])

1 ΑΓΑΘΗΙ ΤΥΧΗΙ
ΑΥΡ. ΑΣΚΛΗΠΙΟΔΟΤ
ΟΚΑΙΦΑΛΑΚΡΙΩΝΙΣ
ΡΕΥΣΥΔΙΟΣ ΚΑΤΙΕΤΩ
5 ΙΟΥ ΚΑΙ ΓΕΡΟΥΣΩΖΕ
ΤΟΝΒΩΜΟΝΣΥΝΤΗΤΡΑ
ΠΕΖΗ ΚΑΙ ΚΟΝΙΑΤΙΚΟΕ
ΚΑΙ ΤΑΙΣ ΖΩΓΡΑΦΙΑΙΣ
ΕΚ ΤΩΝ ΙΔΙΩΝ ΕΠΟΙ
10 ΡΙΣΑ
ΕΥΤΥΧΟΣ

Други единъ камъкъ има надписъ [3]):

ΟΥΛΠΙΑ ΡΩΛΙΩ
ΝΟΣ ΑΥΤΗΣ ΚΑΙ
ΣΥΜΒΙΟΥ ΑΝΤΩ
ΝΟΥ

На единъ дългъ камъкъ, който изгледва, като че е билъ подъ стрѣхата надъ едно по́-високо здание, види се съ голѣми букви: . . . . . ΕΝΕΚΙΟΝΟΣ . . ΤΑΤΟ . . . .

Турскитѣ гробища се намиратъ на югозападъ отъ града. Тамъ намѣрихъ камъкътъ, който Дюмонъ е издалъ (No 61*b*) споредъ единъ преписъ на Скорделиса, само непълно (редоветѣ 3 и 4 сж ΑΡΧΙΕΡΕΑ ΔΙΟΠΛΩΝ [4]).

[1]) „Съ добро счастие. Силния въ войнитѣ и неустрашимия щитоносецъ.“ (Пр.)

[2]) И у Дюмона, Bull. de Corr. Hellén. 2, 402 по преписътъ на Скайлера.

[3]) „Улпия Ролионова за себѣ си и съпруга си Антония“. (Пр.)

[4]) Камъкътъ е поставенъ отъ общината въ честъ на „архиереа“ М. Аврелия Аполлодора. Самото име показва врѣмето на царя М. Аврелия или немного послѣ,

Нѣколко раскрача нататъкъ стои надписъ, въздигнѫтъ на почетъ на царя Коммода въ 190 год. слѣдъ Хр. и издаденъ у Дюмона подъ No 61*c* сѫщо по преписъ на Скорделиса; но защото тамъ нѣкои подробности сѫ погрѣшени, нещо бѫде злѣ, ако го изложимъ още единъ пѫть. Върху камъка стоеше изгубена сега статуа на царя. Надписътъ чете се така:

Ἀγαθῇ τύχῃ. Τὸν θειότατον καὶ μέγιστον αὐτοκράτορα Καίσαρα Μ. Αὐρήλιον Κόμμοδον Ἀντωνῖνον Σεβαστὸν Γερμανικὸν Σαρματικὸν Βρηταννικὸν, ἀρχιερέα μέγιστον, δημ(οτικῆς) ἐξουσίας τὸν .β. αὐτοκράτορα τὸ .ι. ὕπατον τὸ .ε. π(ατέρα) π(ατρίδος), ἡγεμονεύοντος τῆς Θρ(ᾳκῆς) ἐπαρχείας Καί(ου) Κ(λαυδίου) Ματέρνου πρεσβ(ευτοῦ) σεβ(αστοῦ) ἀντιστρατηγοῦ, Ἀντίπατρος Ἀπολλωνίου τοῦ ἀρχιερέως .β. κατὰ ὑπόσχεσιν τοῦ πατρός ἐκ τῶν ἰδίων ποιήσας ἀνέστησεν[1]).

Много важний надписъ, съобщенъ у Дюмона подъ No 61*d* съ името на царя М. Антония Гордияна и на легата Каттиа Целера и съ мѣстото ἡ βουλὴ καὶ ὁ λαμπρότατος δῆμος . . . . ανέων неможяхъ да намѣрѭ.

И околноститѣ сѫ богати на надписи. Нѣколко преписи отъ тѣхъ сѫ ми съобщени по добрината на Гна Илиева. Въ селото Арабаджиево, 3 часа на югъ отъ града при прехода презъ немалката рѣка Сюютлийка, намира се най-младий отъ всичкитѣ тукашни надписи, изъ лѣтото 575 слѣдъ Хр., изъ врѣмето на царя Юстина II (началото на надписа съ името му нѣма) и на съправитель неговъ кесаръ Тиверий:

защото тогава хората обикновенно си взимахѫ за презиме имената на царитѣ, особенно въ войската и по градоветѣ, основани или особенно покровителствувани отъ тѣхъ. (Пр.)

[1]) „Съ добро щастие. На божественнѣйший и найголѣмий самодържецъ царъ Марко Аврелий Коммодъ Антонинъ Августъ (σεβαστός лат. Augustus, светопочитаемий) Германский, Сарматский, Британский (сирѣчь побѣдитель надъ тие народи), най-високи свещенникъ (pontifex maximus), въ година на негово трибунство (tribunicia potestas) втора, царска десета, консулска пета, на баща на отечеството, когато тракийската провинция се управляваше отъ царский легатъ проконсулъ Кай Клаудий Матернусъ, Антипатросъ, синъ на Аполония, на вторий свещеникъ, въздигнѫ (сирѣчь този паметникъ) споредъ обѣщанието на баща си отъ свои срѣдства“. (Пр.)

1 ΑΙΩΝΙΟΥ ΑΥΓΟΥΣ
ΤΟΥ ΚΑΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟ
ΡΟΣ ΕΤΟΥΣ ΕΝΔΕ
ΚΑΤΟΥ ΚΑΙ ΦΛΑΒϞ
5 ΤΙΒΕΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝ
ΤΙΝΟΣ ΤΟΥ ΕΥΤΥ
ΧΕΣΤΑΤΟΥ ΗΜΩΝ
ΚΑΙΣΑΡΟΣΕΤϞΣ
ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΙΝΔ
10 ΕΠΙΑΡΜΑΤΟΥ ΒΙ
ΚΑΡΙϞ ΘΡΑΚΗΣ ΔΙ
ΑΧΡΥΣΑΦΙϞ ΕΡ
ΓΟΛΑΒϞ <

. . . . . αἰωνίου Αὐγούστου καὶ αὐτοκράτορος ἔτους ἐνδεκάτου καὶ Φλαβ(ί)ου Τιβερίου Κωνσταντίνου τοῦ εὐτυχεστάτου ἡμῶν Καίσαρος ἔτους δευτέρου ἰνδ(ικτιῶνος) . . . ἐπὶ Ἀρμάτου βικαρίου Θράκης διὰ Χρυσαφίου ἐργολάβου.

Въ селото Караджали, $3^1/_2$ ч. кждѣ югоистокъ, служи за олтаренъ камъкъ единъ антическій надгробенъ паметникъ съ надписъ:

1 ΑΓΑΘΗΙ ΤΥΧΗΙ
ΟΛΙΟΠΔΙΟΝΙ (Ε)
ΥΚΡΑΤΟΥΣ ΑΡ(Χ)
ΙΕΡΕΑ ΚΑΤΑ ΔΟ
5 ΓΜΑΤΗΣ ΓΑΥΚΥ
ΤΑΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΟΣ
ΟΙ ΠΑΙΔΕΣ ΑΥΤΟΥ
8 ΕΥΤΥΓΗΩΣ

Освѣнъ това намиратъ се въ града и въ околноститѣ му много стари пари. Видѣхъ монети на Самосъ, Тасосъ (твърдѣ чести), Перинтъ, Византионъ, много изъ врѣмената на римскитѣ царие и изъ срѣднитѣ вѣкове, византински, венецияски и български.

Но какво е било името на стария градъ, слѣдитѣ на който се явяватъ въ днескашната Стара Загора? Нѣма съмнѣние, че той трѣба да се търси между градоветѣ на

provincia Thracia, една отъ шестьтѣхъ провинции на *diocesis Thracia*, споредъ раздѣлението на империята, направено отъ царя Диоклецияна[1]). Границата, която отдѣляваше *provincia Thracia* (съ столица *Philippopolis)* отъ *provincia Haemimontus* (столица *Hadrianopolis*), пресичаше голѣмия цариградский пѫть при *mutatio Rhamae*, между Харманли и Мустафа Кюпри при моста презъ Марица (ср. моята Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel, Прага 1877 стр. 47). Отъ тамъ тя отиваше споредъ всичката вѣроятность право на сѣверъ къмъ Емскитѣ планини (Стара планина); градъ Кабиле, въ врѣмето на римскитѣ императори нареченъ Диосполисъ („градъ на Зевса", Διὸς πόλις), на Византийцитѣ познатъ като Диамполисъ, Хиамполис (Ὑάμπολις), нинѣшниятъ Ямболъ, лежеше вече въ Емимонтската провинция, за което има свѣдѣния. Освѣнъ това отъ приведенитѣ горѣ надписи нѣкои ясно свидѣтелствуватъ, че стария градъ е принадлежалъ къмъ ἐπαρχία Θράκης, *provincia Thracia*. Споредъ важностьта на съхраненитѣ остатъци той трѣбаше да е вторий по величина градъ въ провинцията слѣдъ столицата ѝ Филиппополисъ. Всичко това привожда ни къмъ познатата изъ паметницитѣ на старий и срѣдний вѣкъ *Берреа* (Berrhoea), която обаче нетрѣба да се смѣсва съ другий единъ градъ съ сѫщото име въ южна Македония при рѣката Халиакмонъ (сега турски Караферия, словѣнски Беръ).

Тъждественостьта на Берреа съ развалинитѣ на Стара Загора ясно е доказана съ нѣколко данни върху разстоянията ѝ, съхранени въ стари списания, едно нѣщо кое е припознато вече и отъ други изслѣдователи. На́й-напрѣдъ се споменува града въ описанието на римскитѣ пѫтища въ тъй нареченото Itinerarium Antoninum (изд. Pinder und Parthey стр. 108) и въ римската карта „Tabula Peutingeriana". Споредъ Tabula градъ *Berone* (тъй го пише) лежеше 52 римски мили на западъ отъ Кабиле, което се срѣща на-

[1]) Вижъ Бълг. История, Одеский прѣводъ стр. 82.

пълно съ нинѣшното разстояние между Ямболъ и Стара Загора (1 римска милия по 1482 метра). Сѫщо се срѣщатъ разстоянията на двѣ римски пѫтища отъ Берреа на югъ кѫдѣ голѣмия пѫть, едното съ 36 римски милии до *mutatio Ranilum*, която трѣба да се търси около сегашнитѣ прелѣзи презъ Марица за въ Чирпанъ при селото Хаджи Елесъ (сега центръ на една околия), другото съ 30 милии кѫдѣ Сейменли къмъ римската *mansio Castra Zabra* (Heerstrasse стр. 46). Остатъци отъ тия два друмове още днеска се виждатъ. Между селата Сарж Исмаилъ и Чекарларж, 18 километри на истокъ отъ Чирпанъ, има едно парче калдърмисанъ пѫть, който тамкашнитѣ Турци викатъ *Траянъ йолъ* (Траяновъ пѫть), сѫщо като двѣ парчета на старій римский пѫть близу до София при селото Слатина сѫ познати на българскитѣ селени още и сега подъ имената *Горний* и *Долний Троянъ*; това сѫ нови приложения къмъ събранитѣ отъ мене (Heerstrasse стр. 5 до 7) срѣдовѣковни и нововрѣмски свидѣтелства за фактътъ, че на Балканский полуостровъ жителитѣ на римскитѣ провинции въ по́-подирнитѣ столѣтия на империята сѫ приписвали всичкитѣ по́-стари сгради на царя Траяна, и че този обичай сѫ го превзели отъ тѣхъ и Византийцитѣ и Словѣнетѣ. Друга една диря отъ старъ пѫть излиза на явѣ между селата Гурбетъ и Узунъ Хассанъ, нѣщо по́-далече кѫдѣ истокъ отъ казанитѣ мѣста. И на двѣтѣ мѣста освѣнъ пѫтя се намиратъ и други паметници.

Между Чекарларж и Сарж Исмаилъ има основи на едно четвъртисто укрѣпление съ множество тесани камънье и тухли, съ отломъци отъ стълпове, съ надписи, стари гробища и др. Турцитѣ наричатъ това мѣсто *Хиссаръ Касаба*. Единъ мраморенъ камъкъ отъ тамъ съ една издѣлана биволя глава лежи въ Сарж Исмаилъ. Върху нивитѣ на Чекарларж ископахѫ въ 1870 год. единъ почупенъ камъкъ, 12 стопи високъ и 5 широкъ. Върху него е изтесанъ единъ надписъ;

първитѣ деветъ редове сѫ направени съ голѣми букви, другитѣ съ по́-малки. Чете се въ него името на царя Септимия Севера (193 до 211) и на царица Юлия Домна. За съжалѣние имамъ преписъ само отъ първитѣ шесть реда, който е направенъ отъ единъ румелийскій финансовъ чиновникъ, и ми съобщенъ чрезъ любезностьта на чирпанскій околийскій началникъ Гнъ Никола Ивановъ: ὑπὲρ τῆς τῶν μεγίστων καὶ θειοτάτων αὐτοκρατόρων Α. Σεπτιμίου Σεουήρου Περτίνακος καὶ Μ. Αὐρ. Ἀντωνείνου Σεββ. (καὶ) Ἰουλίας Δόμνης μητρὸς καστρηνσικῆς καὶ Ἀπωνίου (?) . . . . . .[1])

Въ селото Гурбе́ти при другата часть на пѫтя лежи единъ надгробенъ надписъ, преписанъ отъ Гна Илиева[2]). И отъ Сейменли, на́йкрайната мѣстность на Старозагорската околия, гдѣто споредъ всичката вѣроятность римския пѫтъ отъ Берреа за Кастра Забра достигваше до рѣката Хебросъ (нинѣшната Марица), съобщи ми се надписъ на единъ непочупенъ камъкъ, преписанъ отъ единъ румелийскій чиновникъ[3]).

Но да се повърнеме къмъ историята на Берреа. Римскій историкъ на IV столѣтие Аммианъ Марцеллинъ (27. 4) познава градътъ между главнитѣ мѣста на Тракия. Іордане́съ (изд. Closs cap. 18) приказва въ описанието на една отъ по́-старитѣ борби съ германскитѣ Готи, който често нападахѫ презъ Дунава въ римскитѣ провинции, какъ въ лѣто 250 царъ Деций, като бързаше отъ *Nicopolis ad Haemum* (Никюпъ при Търново) за въ Пловдивъ, мина презъ

[1]) Много би било важно, да знаеме този надписъ цѣлъ, защото началото показва къмъ едно доста любопитно съдържание. (Пр.)

[2]) Заради много съединени букви немогѫ да го препечатамъ и тука напълно. Има осъмъ реда. Споредъ четението на проф. Кирхгофа това е гробъ на двама братия, поставенъ отъ майка имъ Σεῖτις. (Пр.)

[3]) Шесть реда. Проф. Кирхгофъ чете сплетенитѣ и испочупенитѣ му букви така:

Απ(όλλωνι)
(θε)ῷ ἐπηκόῳ καὶ σωσιέρ(γῳ σωτῆρι)
Τράλις Δολήους ὁ καὶ Σκοπιάδης εὐξάμενος
τὸν βωμὸν ἐκ τῶν ἰδίων κατεσκεύασεν.

Надписътъ говори за единъ олтаръ на бога Аполлона, въздигнѫтъ отъ Тралиса сина Долеова, който се наричаше и Скопиадисъ.

гребенитѣ на Емскитѣ планини и дойде до Берреа (iugo Haemi montis transacto ad Berrhoeam venit) и при този градъ бѣде нападнѫтъ и разбитъ отъ Готитѣ, които бѣхѫ го надскочили презъ другий единъ балканский проходъ. Въ 587 год. Берейцитѣ отбихѫ нападанието на Аваритѣ, сѫщо като сѫсѣдитѣ имъ въ града *Диоклецианополисъ*, който вѣроятно трѣба да се търси въ антическитѣ и срѣдовѣковни вече отъ Дюмона (стр. 68) описани развалини на Хиссаря, гдѣто Пловдивчанетѣ сега иматъ своитѣ бани, въ полето на сѣверъ отъ областната столица (ср. моитѣ бѣлѣжки въ Heerstrasse стр. 156). Въ на́й-старитѣ каталоги на християнскитѣ владици на истокъ споменува се и ἐπίσκοπος Θράκης ὁ Βερόης. Въ врѣмето на войнитѣ между Византийцитѣ и Българетѣ Беррея, като крайнето укрѣпление въ полето предъ подножието на планинитѣ, всѣкога бѣше една отъ на́й-важнитѣ погранични крѣпости въ империята на Ромейцитѣ. Царъ Никифоръ въ 802 год. посели малоазиятски християне (отъ Сирия и Армения) въ градоветѣ Одринъ, Анхиалъ при Черното море, въ Берреа и въ предѣлитѣ около Пловдивъ и при рѣката Струма, но вече 812 тие преселенци напуснахѫ на́й-крайнитѣ погранични крѣпости Анхиялъ и Берреа, уплашени отъ смѣлитѣ походи на българския князъ Крумъ (ср. Heerstrasse стр. 74). Въ списъкътъ на византийскитѣ черковни епархии отъ врѣмето на царя Лъва Философа (886 до 907) нѣма Берреа; види се, че тогава бѣше въ рѫцѣтѣ на Българетѣ (ср. Heerstrasse 72). Въ XII столѣтие споменува се Берреа въ борбитѣ на цариетѣ отъ фамилията на Комнинитѣ съ задунайскитѣ Печенѣчи, които дохождахѫ чакъ до тука; 1122 царь Іоанъ Комнинъ разби ги περὶ τὴν πόλιν Βερίην (Киннамосъ изд. Бонско стр. 20). Въ врѣмето на царя Исаака Ангела споменува се Берреа въ войнитѣ срѣщу българскитѣ възстанници подъ Асѣня и Петра; тука 1190 Исаакъ излѣзе отъ планинитѣ па́къ въ полето слѣдъ голѣмото разбивание,

което потърпѣ при влизанието си въ българскитѣ планини (Βερρόη у Никита Акомината стр. 561). Една година по́-прѣди (1190) кръстоносцитѣ на третий имъ походъ, като зимували въ Пловдивъ, испроводихѫ между другитѣ единъ отдѣлъ подъ Фридриха войвода Швабский и болѣрина Бертолда отъ Андексъ (въ Тиролия) на плячка и тѣ десеть нѣмски мили отъ Пловдивъ ненадѣйно нападнѫхѫ „много богатий градъ Верои“ (Veroi civitatem opulentissimam) и отнехѫ изъ него една голѣма плячка на жива стока, жито и дрехи; тогава имаше тука и едно византийско военно поселение отъ малоазиятски (селджукски) Турци, сѫщо както и по нѣкои мѣста въ Родопитѣ (Ансбертъ изд. Пангерле стр. 34). Византийский хрисовулъ, даденъ 1199 на Венециянцитѣ, споменува *provincia Philippopolis, Berrhoea, Morrhae et Achridis*; послѣднитѣ два предѣли, Морра и Ахридо́, бѣхѫ въ Родопитѣ. На есенъ 1206 латинский царъ Генрихъ предслѣдвалъ българскаго царя Калояна отъ Одринъ четири денье пѫть до „Верои“ (Véroi). Жителитѣ на града, при наближаването на латинската войска, побѣгнѫхѫ всички въ близкитѣ планини, тъй щото града се намѣри празенъ. Латинитѣ останѫхѫ тука два денье и събрахѫ голѣма плячка, защото града и околноститѣ му изобилствували съ едно огромно богатство на жито, както и на стада отъ биволи и волове (Villehardouin ed. Wailly p. 267, Никита стр. 852). Берреа слѣдователно при завоеването на Царградъ отъ Латинитѣ бѣше вече минѫла отъ рѫцѣтѣ на Византийцитѣ подъ властьта на Българетѣ. Двѣ години послѣ (презъ Юния 1208) царь Генрихъ съ Латинитѣ дойде по сѫщий пѫть отъ Одринъ предъ „Беруа“ (Berua), разпръснѫ тамъ Българетѣ и разби ги послѣ вторий пѫть заедно съ самия имъ царь Борила предъ Пловдивъ (разказъ на Henri de Valenciennes, при хрониката на Вилхардуина сѫщо изд. стр. 309).

Между областитѣ, исчислени въ хрисовулътъ, който българский царъ Іоаннъ Асѣнъ II даде на търговцитѣ изъ Дубровникъ (Рагуза) слѣдъ голѣмото увеличение на държавата 1230 съ побѣдата у Клокотница (сега Семизче въ Хаскюйско), споменуватъ се между Прѣславъ и Одринъ предѣлитѣ „Крънска хора" (χώρα область) и „*Боруйска хора*". Сѫщитѣ двѣ имена срѣщатъ се нѣкога и у византийскитѣ списатели наедно: μέχρι Κρηνοῦ καὶ Βορέης у Никита стр. 529. Крънъ, Κρηνός, споредъ всѣка вѣроятность е страната около Карнабадъ, Боруй нашата Берреа. Името *Боруй* употрѣбяваше и познаваше се още преди 250 години, около 1600 година. Дубровчанский лѣтописецъ Яковъ Лукаричъ, който самъ много е ходилъ изъ полуострова като търговецъ и на пр. често е бивалъ въ Пловдивъ, приказва въ своята книжка: „Copioso ristretto degli annali di Rausa" (Venezia 1605 стр. 64), какъ царъ ужъ Солиманъ слѣдъ битката при Чирменъ до Марица съ Сърбитѣ (1371) е завладѣлъ и Боруйградъ, между Пловдивъ и Ямболъ: „Soliman con occasione di questa vittoria s'impadronò d' Adrinopoli, Filipopoli et di *Boruigrad* et di Jambol" [1]).

Когато държавата на Асѣновцитѣ взé да се распада, Берреа около 1255 срѣдъ зимата пáкъ биде завоевана отъ византийский царъ Тодора II Ласкарисъ, и то съ ненадѣйно нападание. Съврѣменний Акрополита (стр. 119) разказва, че стѣнитѣ на града тогава бѣхѫ отъ части развалени съ много отвори, както и при всичкитѣ други градове, завзети отъ Българетѣ, слѣдъ като Цариградъ паднѫ въ рѫцѣтѣ на Латинитѣ; жителитѣ бѣхѫ само стѣнитѣ слабо укрѣпили съ колци и дървета отъ кола (κάμαξι καὶ ἐξ ἁμάξων ξύλοις). Отъ това приключение нататъкъ за Берреа нестава пó-вече ни дума. Градътъ, види се, нáй-повече е бивалъ въ рѫцѣтѣ на Българетѣ. Турцитѣ го взехѫ въ началото на

[1]) Това е станѫло въ врѣмето на царя Мурада преди тая битка. Въобще свѣдѣнията на Лукарича за пó-старата история сѫ много збъркани, но голѣма важность имать за географията и за съврѣменнитѣ нему събития. (Пр.)

царуванието на Мурада I, който стжпи на прѣстола въ 1362 год., като го отнехж отъ Българетѣ, които отъ 1344 имахж въ ржцѣтѣ си и Пловдивъ. Името Берреа, Верия или Боруй-градъ, което, както рекохме, бѣше познато още около 1600 год., сирѣчь преди непóвече отъ 280 години, днеска въ самата страна съвършенно е забравено. Мѣстото му зае едно турско название отъ тъмно происхождение: *Ески-Заара*. Въ града дознахъ, че преди послѣднята катастрофа е имало и турски градски лѣтописи, ржкописътъ на които е пропаднжлъ въ общото разорение. Споредъ прикаскитѣ на турский сждия Халилъ ефенди, който е челъ ржкописътъ и съ когото се видѣхъ, тамъ е било писано, че войвода Лала Шахинъ е превзелъ града отъ „Кяфиритѣ" и че името на града е било „Заграи Ески Хиссаръ", понеже ужъ надъ вратитѣ му единъ надписъ споменувалъ нѣкой си Захария като подновителя на стѣнитѣ — очевидно една прикаска, нарочно измислена за обяснение на името. Ако преведемъ „Заграи Ески Хиссаръ" като „вехтий градъ загорский" и като помислимъ, че Гърцитѣ, Сърбитѣ и други чужестранци сж наричали търновското царство обикновенно „Загорие", можемъ да заключиме, че името не е означало друго освѣнъ „вехтий градъ българский" — градъ въ България съ вехти стѣни, които на завоевателитѣ сж се видѣли чудно нѣщо. Новобългарското име Желѣзникъ, което въ нáй-ново врѣме се срѣща тукъ тамѣ по книгитѣ и за което вече другадѣ (Heerstrasse стр. 155 бѣл. 43) рекохъ, че преди 1845 год. никждѣ не се споменува, Старозагорцитѣ приписватъ на българский списатель Шишковъ, но нѣматъ право, защото го намирамъ вече 1845 въ една книга на Българина Априлова [1]). Сега това название съвършенно е

[1]) *Априловъ*, Болгарскія Грамоты, Одесса 1845 стр. 60 забѣлѣжка: градъ Ески Загора при рѣката Тунджа (!), Ески Захра, Старое Загорье, Желѣзникъ (гърцки Σιδηρόπολις), и Мелта. Послѣдньото, римский градъ Мелта, споредъ разстоянията на Табула Peutingeriana, е нинѣшний Ловечъ, както изложихъ въ Heerstrasse 157.

изчезнжло изъ употрѣбението. Бѣше основано върху едно сбъркание съ познатия изъ византийскитѣ хроники старопланинский проходъ Σιδηρά или Πύλαι Σιδηραῖ (Heerstrasse стр. 150). У Българетѣ градътъ сега се вика Ески За́гра, Ески За́ра или Стара Загóра.

Селата въ околноститѣ, па и такива, които вече отъ нѣколко поколѣния сж населени само отъ Българе, иматъ имена на́й-пóвече турски. Това показва, че този предѣлъ при завоеванието му отъ Османлиитѣ е билъ твърдѣ слабо населенъ въ послѣдствие на честитѣ срѣдовѣковни войни и че завоевателитѣ го заселили въ голѣмъ размѣръ, сжщо както и околноститѣ на Одринъ и запустѣлитѣ страни отъ тамъ до Мряморно море. Въ западна България, въ губернитѣ Софийска и Видинска, както и въ Македония, гдѣто завоевателитѣ сж срѣщнжли едно гжсто домашно население, османски поселения имаше само въ градоветѣ и при стратегически важни позиции, и слѣдователно тамъ само една твърдѣ малка часть на мѣстнитѣ названия е турска. Едно число села при Стара Загора впрочемъ има двойни имена, български и турски. Като особенно „стари“ мѣста показахж ми единъ редъ голѣми, чисто български села въ Срѣдна Гора между Стара и Нова Загора.

Немогж да премълчж една особенность на черковната география. Стара Загора, Нова Загора, селата чакъ до Сейменли при Марица, 15 села на Чирпанската околия, както и Казанлжшката околия спадатъ подъ Търновскиятъ митрополитъ, комуто принадлежатъ оттатъкъ Балкана и Елена, Севлиево, Свищовъ и Никополъ, тъй щото неговата епархия (на́й-голѣма отъ българскитѣ) се простира отъ Дунава до сама Марица, между епархиитѣ Ловчанска, Пловдивска, Сливенска, Преславска и Русенска. Не се помни, отъ кога сжществуватъ тия граници, и за съжалѣние нѣмамъ при ржцѣ надлежния материялъ по черковната история, да видж, кога се споменуватъ послѣденъ пжть византийскитѣ вла-

дици на Берреа. Голѣмото распространение на Търновската епархия кждѣ югъ, види се, че е останжло отъ старитѣ политически граници на българската държава въ XIV столѣтие; въобще епархиялнитѣ и санджакскитѣ граници сж отъ голѣма важность за изслѣдвания по историческата география.

Преди да се отдѣлимъ отъ Берреа, ще поговоримъ още върху нѣколко точки на срѣдовѣковната география, които неще бжджтъ безъ цѣна нито за антическата география, защото тука населенитѣ и укрѣпенитѣ мѣста нѣкога твърдѣ малко сж промѣнявали името или положението си.

Византийский лѣтописецъ Пахимеръ (изд. Бонско 2. 446) приказва въ описанието на войнитѣ срѣщу български царъ Светславъ (1295 до 1322), че византийската войска веднжжь тръгнжла отъ Одринъ кждѣ ἔξω ζυγός, сирѣчь кждѣ „вънкашниятъ планинский гребенъ“ (Срѣдна Гора), и че плячкала тамъ ἀπὸ Ῥεαχούβεως καὶ ἐς Στίλβνου μέχρι καὶ Κόψεως, отъ Ряхово до Сливенъ и чакъ до Копсисъ. Въ Цариградъ много сж се зачудили, защото гдѣка е Сливенъ и Копсисъ знаехж, но при Ῥεάχουβις мислѣли на едно мѣсто близу до само Велико Търново. Чакъ послѣ се намѣри, че това бѣше една Ῥεαχουβίτζα отъ самъ планинитѣ. Това мѣсто сжществува и до днесъ като едно голѣмо старо село съ чисто българско население и съ развалини на една стара крѣпость, 16 километри на сѣверо-истокъ отъ Стара Загора при Срѣдна Гора; български се вика Ряховица, турски Кюдирбе. Ῥεάχουβις при Търново бѣше познатия градецъ Ряховица (Горня и Долня), единъ часъ отъ Търново на долу по Янтра. *Копсисъ*, вече въ „Историята на Българетѣ“ турихъ къмъ изворитѣ на рѣката, която сега още се казва въ горньото си течение Гиопса, въ долньото Стрѣма. Сега могж да прибавж изъ своитѣ студии въ дубровнишкитѣ архиви, че тамъ още около 1600 сжществуваше единъ търговски градецъ съ турски жители, нареченъ *Ги-*

опше (Ghiopscie). Името му се срѣща въ любопитната търговска книга на единъ Дубровчанинъ Бенедиктъ Мариновъ Рестичъ, който 1590 до 1605 е сѣдѣлъ въ София. Въ неж се споменува единъ „Alli Dede de Ghiopscie“ и единъ „Ussin (Узунъ) Mehmet di Ghiopscie“.

Единъ любопитенъ и мало познатъ предѣлъ простира се по двѣтѣ страни на долния Тунджа, между Ямболъ и Одринъ, въ ония планини, които отъ Стара Загора се съгледватъ на юго-източния хоризонтъ. Селата Буюкъ и Кючюкъ Монастиръ подъ Монастиръ-Баиръ иматъ гръцко население, сѫщо както нѣколко мѣста на Кавакдийската околия и селата Буюкъ и Кючюкъ Буюклю отъ източната страна на рѣка Тунджа. Като старо срѣдоточие на цѣлия предѣлъ счита се града Кѫзѫлъ-Енидже съ единъ старъ мостъ презъ Тунджа; казватъ, че градътъ е билъ населенъ едно врѣме исключително отъ Турци, но че чумата на́йповече ги изморила. Оттатъкъ Тунджа до кѫдѣ морето простира се една гѫсто населена страна съ голѣми богати чисто български села (Попово и др.). Въ голѣмото село Факия говори се сѫщото нарѣчие и носятъ се сѫщитѣ дрѣхи, като въ Фере при устието на Марица; българскитѣ нарѣчия и вѫтрѣшнитѣ разселявания въ страната въобще отварятъ още широко поле за бѫдѫщи издирвания. Селото Драка между Факия и познатото отъ срѣднитѣ вѣкове Русокастро на пр. заселило се е преди 15 години съ преселенци на полвина изъ Стара Загора и изъ Чирпанъ.

Поменѫтия Монастиръ-Баиръ името си има отъ срѣдновѣковни монашески колонии. Нѣколко стари топографически свѣдѣния за тѣхъ найдохъ въ единъ голѣмъ рѫкописъ на Рилский мънастиръ, който съдържава разни жития и който е писанъ въ 1479 год. отъ „граматика“ Владислава въ Богородичинъ мънастиръ при Жеглигово (развалини до Куманово) подъ Черна гора (турски Карадагъ), що се намира надъ изворитѣ на Българската Морава. Свѣдѣнията се на-

*

миратъ въ едно житие на великия пустинножитель Григорий Синаитъ, родомъ изъ Клазомени въ Мала Азия, който е живѣлъ въ първата половина на XIV^ столѣтие (вижъ Бълг. История стр. 410), съчинено отъ ученика му цариградский патриархъ Каллистъ († 1364). Въ това житие оная предѣлъ се споменува като „пустиня Парорская" и (въ житието на Теодосий Търновский) като „мѣсто нѣкое, иже есть посрѣдѣ Грькъ и Блъгаръ, иже *Парорие* зовомо есть". Παρορία само по себе си значи мѣсто погранично, и тогава дѣйствително минаваше презъ него границата между търновското царство и византийската империя. Съ друго име мѣстностьта се казваше *Месомилионъ*. На планината *Катакриомени*, въ мѣстото наречено *Позова*, Григорий основа своятъ мънастиръ, но още и преди него живѣли сѫ тука разни еремити. Името Месомилионъ за насъ е особенно любопитно. Споредъ разказа на Теофана (изд. Бонско стр. 775) българский князъ Крумъ искаше единъ пѫть отъ Византийцитѣ възобновение на пограничнитѣ договори, направени отъ предшественника му Кормесия въ половината на осмото столѣтие, които опредѣлявахѫ границата при *Милеона* въ Тракия: αἳ τοὺς ὅρους περιεῖχον ἀπὸ Μηλεώνων τῆς Θράκης. Тие Μηλέωνα види се, че сѫ едно и сѫщо съ Μεσο-μήλιον на Григория Синаита.

Когато се влѣзе въ планинитѣ на сѣверъ отъ Стара Загора, срѣща се, че антическитѣ и срѣдовѣковнитѣ паметници ставатъ по́-рѣдки. Това особенно се вижда въ Казанлѫшката долина, въ *Туловското поле*. Казанлѫкъ самъ споредъ разказитѣ на жителитѣ е градъ съвсѣмъ новъ, който се е образувалъ съ съединението на нѣколко села, има въ него джамии и турски кули, но никакви дири отъ укрѣпления. Първъ пѫть се споменува у Хаджи Халфа единъ турский географъ на XVII вѣкъ. Когато питахъ за старини, чухъ само свой собственъ огласъ. Написахъ единъ пѫть една малка статия за вѣроятната тъждественость на

Туловското поле съ антическата столица на келтийски царюве *Тиле* (Τύλη), забѣлѣжена у Поливия (въ засѣданията на чешското крал. учено дружество 1876, 4 Дек.; Heerstrasse 152). Съ руския преводъ на българската ми история тази работа е дошла до знанието на Казанлѫчене, които ми ѭ приказвахѫ като важно нѣщо и вѣроятно ще ѭ приказватъ и на други пѫтници. Видѣхъ и селото *Тулово*, около 16 километри на истокъ отъ Казанлѫкъ въ равното корито на Тунджанската долина между Старата Планина и Срѣдна Гора. Въ сѣнката на огромни стари брѣстове и орѣхи сѫ распръснѫти дребни глинени кѫщички съ червени стрѣхи; до тѣхъ лежи едно пространно гробище съ християнски надгробни знакове и на близу въздигатъ се нѣколко голѣми древни могили. Нѣщо по́-далече кѫдѣ сѣверъ при подножието на Стара Планина, която тука е твърдѣ стърма, крийѫтъ се подъ клоноветѣ на една гѫста кория отъ орѣхи, кестени и брѣстове до петь такива съвсѣмъ колоссални могили, та и наоколо дъното на долината е пълно съ такива предисторически паметници. Въ недалеча една долинка лежи Мъглишский мънастиръ св. Никола, гдѣто въ по́-отколѣшни врѣмена на турското господство е сѫществовало нѣщо като училище за българскитѣ попове и гдѣто слѣдователно се е съхранявало писменното искуство, тъй рѣдко въ тия врѣмена. Казватъ, че тука по́-напрѣдъ е имало много рѫкописи, но сега тѣ сѫ вече пропаднѫли. Стара развалина е *Бузовъ-градъ* на югъ отъ Казанлѫкъ въ Срѣдна Гора. Като единственно мѣсто съ антически надписи въ тоя предѣлъ показвахѫ ми жителитѣ селото *Турия* на югозападъ отъ Казанлѫкъ, сѫщо въ планината. Но не ми бѣше възможно да се увѣрѭ лично за това: височинитѣ на Стара Планина въ врѣме на моето пѫтуване вече бѣхѫ поченѫли да се покриватъ съ снѣгъ и признацитѣ на близката зима подканвахѫ ме да бързамъ.

Достозабѣлѣжително мѣсто въ всѣко отношение е старий царский градъ *Търново*. Нѣма пó-живописно положение отъ неговото: стърми рътове, горѣ равни като столове и единъ отъ другиго откжснати като острови, голи вертикални спускове безъ животъ и растения и между всичко това криволицитѣ на Янтра, която между расхвърления смѣсъ на акрополитѣ и на канаритѣ тукъ тамѣ се вѣстява като единъ сребренъ поясъ. Положението е тѣсно, непристжпно, съвсѣмъ срѣдовѣковно. Срѣдоточието на мѣстото сж двѣ крѣпости, Царевецъ (турски Хиссаръ) на лѣвия и Трапезица на дѣсния брѣгъ; новитѣ махли лежатъ около тѣхъ долу по двѣтѣ страни на рѣката, която чудно се лакатуши между каменитѣ стѣни на рътоветѣ (ср. Бълг. История стр. 338 и Каница, Donau-Bulgarien II стр. 36).

Всичкитѣ стари постройки въ Търново сж отъ послѣднитѣ столѣтия на срѣдний вѣкъ. Отъ нѣкакви антически основи (субструкции) диря нѣма. Всичко антическо, което не е малко, стълпове, надписи, тесани камънье, е принесено отъ развалинитѣ на Nicopolis ad Haemum, които лежатъ три часа на сѣверъ вече въ отвореното поле предъ послѣднитѣ подгория на Балкана. Името на Търново въ критически и вѣрни паметници не се срѣща преди края на XII столѣтие; пó-отпреди, види се, е имало тука само една незначителна крѣпость.

Царевецъ (Хиссаръ), който въ старо врѣме е билъ собственно града Търново, сѣдалището на българскитѣ царе въ години 1186—1393, въ турския периодъ е билъ населенъ исключително отъ Турци и сега, слѣдъ отиването имъ, стои пустъ и празденъ. Единственното здание, което се е съхранило цѣло върху пространното му *plateau*, окржжено отъ всичкитѣ страни съ вертикални стръмнини, е една джамия, съградена 1435 на мѣсто на една черква св. Петка; тя сега служи за военен складъ. Всичко друго сж купища отъ тухли и камънье, основи на дребни кжщици

обраснжли съ трѣва и коприва, и между всичко това кръстосватъ стърми, криви и тѣсни улички. Великолѣпенъ е входътъ въ крѣпостьта отъ страна на нинѣшния градъ — единъ природенъ камененъ виадуктъ, на пáй-тѣсното мѣсто едвамъ четири метра широкъ та високъ да ти се глава замае. безъ обграда; това мѣсто Търновцитѣ го наричатъ „Канарата“, Турцитѣ „Кая баши“. На дѣсно и на лѣво види се дълбоко долу рѣката Янтра; отъ една страна дохожда отъ Габрово, обикаля послѣ цѣлия Царевецъ почти съвсѣмъ на около и повръща се отъ другата страна пáкъ къмъ насъ, за да си прокара пжть пó-далече къмъ сѣверъ. Виадуктътъ на едно мѣсто е пресеченъ до самото дъно; презъ този отворъ горѣ е положенъ единъ примитивенъ мостъ съ сводъ (кевгиръ) и като стоишъ долу, можешъ да видишъ презъ него пейсажътъ отъ срѣщната страна като нѣкаква картина въ едно каменно черчевé.

Горѣ въ крѣпостьта съгледахъ още съвсѣмъ ясно шестижгълникътъ на стѣнитѣ съ петьтѣхъ врата, както е описанъ у турский географъ Хаджи Халфа († 1658). Въ неговото врѣме, види се, че сж стояли още окржжающитѣ стѣни; отъ тогава тѣ не сж били нарочно разрушени, но по причина на лошата имъ постройка распаднжли сж се полéка подъ влиянието на вѣтроветѣ и дъждоветѣ та сж се струполили долу въ дълбочината. Всичката имъ работа е много груба. Стѣнитѣ, до колкото може да се сждп по основитѣ имъ, които на мѣсти и до тосъ часъ сж съвсѣмъ добрѣ спазени, бѣхж доста тънки, слѣдвахж ржбътъ на канаритѣ съ всичкитѣ му извити мѣста и тукъ тамѣ малко поизскачвахж на вънъ отъ линията. Направата имъ е отъ камънье, които не сж твърдо съединени съ добъръ срѣдновѣковний орозанъ, но само слабо свързани единъ до други. Главнитѣ врата на западъ къмъ града и едни малки вратца на сѣверъ на страна къмъ Трапезица стоятъ още; освѣнъ това виждатъ се дири на единъ видъ стълба въ

направление къмъ Арбанаси на сѣвероистокъ, послѣ пространнитѣ стѣни на едни врата, отъ които слазѣ пѫтя къмъ долнята турска махла на югоистокъ, и найподирѣ мѣстото на единъ старъ исходъ къмъ югъ. При четвъртитѣ отъ реченитѣ врата стои на едно испѫкнато мѣсто надъ пропастьта една четвъртиста барутхана съ желѣзни врата, която може би е направена отъ остатъцитѣ и на мѣстото на една древня кула. Чудно примитивна е постройката на двѣтѣ спазени градски врата. Нѣма тука никакъвъ сводъ; вратитѣ сѫ отъ горѣ просто покрити съ огромни хоризонтално положени греди, върху които тежи всичкото градиво на стѣната. Тази постройка напоменува понѣщо найстаритѣ гръцки врата въ развалинитѣ на Микени или Инаде въ Пелопонниса; тамъ надъ вратата отгорѣ е положенъ сѫщо такъвъ единъ прагъ, но не отъ дърво, а отъ камъкъ. Найчудното мѣсто е самия върхъ на градището. Тамъ се издигва единъ видъ кръгла могила, единъ звоновитъ хлъмъ, обраснѫлъ съ трѣва. Турцитѣ го викатъ *Чан-тепе* (звоновъ върхъ), понеже ужъ имало въ него закопана една камбана; вѣроятно това име е взето отъ вънкашната форма на хлъмището. Жителитѣ приказватъ, че хлъмътъ звучи куфо. Всучката му вънкашность неспада въ скалистия тукашенъ терренъ и азъ мислѭ, че той крие въ себе си засипанитѣ развалини на нѣкоя черква съ кубе. Раскопки единъ день ще могѫтъ да рѣшатъ този въпросъ[1]).

Трапезица лежи на срѣщнятъ дѣсний брѣгъ на Янтра и е малко по-низка. Тя е едно изолирано plateau отъ почти сѫщата величина, съ дири на една окрѫжающа стѣна, която е била снабдена съ малки кръгли кули. Единственния пѫть на горѣ въскачва се отъ моста, който съединява

[1]) Подъ такова едно звоновито тепе Англичанетѣ открихѫ между развалинитѣ на древний Халикарнассъ остатъцитѣ на прочутий Мавсолеонъ, и въ Вавилония въ сѫщо такива баири намѣрихѫ се най-драгоцѣннитѣ паметници на древнеассирийската образованность. (Пр.)

двата брѣга на Янтра въ прохода между двѣтѣ крѣпости. Всичкото пространство горѣ е покрито съ основитѣ на нѣкои съвсѣмъ мънички четвъртисти здания, струва ти се, отъ частни кѫщички. Въ врѣме на руската оккупация професоръ Дриновъ се залови да копае на страната, която е обърнѫта къмъ Царевецъ, и откри тамъ двѣ малки тѣсни черквички. За олтарни камънье служихѫ имъ антически олтари (βωμοί) изъ развалинитѣ на Никюпъ, въздигнѫти на езическитѣ богове, на Олимпическия Зевсъ, на съпругата му Хера и на Атина Полиасъ отъ Никополчене, родомъ отъ Никеа (сега Исникъ) въ Мала Азия, въ испълнение на порѫчката на едно свещенническо общество (ὑμνῳδοί). Единиятъ надписъ е: Ἀγαθῇ τύχῃ. Διὶ Ὀλυμπίῳ καὶ Ἥρᾳ Ζυγίᾳ καὶ Ἀθηνᾷ Πολιάδι Λουκᾶς Ζένωνος Νεικαιεὺς καὶ Χαιρολείτης ὑμνῳδοῖς φιλοσεβαστοῖς τὸν βωμὸν ἐκ τῶν ἰδίων ἀνέθηκεν. Другия камъкъ има единъ подобенъ надписъ съ по́-голѣми и по́-груби букви: Ἀγαθῇ τύχῃ. Διὶ Ολυμπίῳ καὶ Ἥρᾳ Ζυγείᾳ . . . . . (изгледа като ΔΙΚΛΑΥΔΕΙΕΙΣ) Νεικαιεὺς ὑμνῳδοῖς ἱερονείκα(ι)ς καὶ φιλοσεβαστοῖς ἐκ τῶν ἰδίων ἀνέστησε.

Въ прохода между двѣтѣ крѣпости лежи една малка уединена часть (долня махала) на нинѣшний градъ съ три срѣдовѣковни черкви. Подъ Трапезица стоятъ видимитѣ остатъци на черквата св. Димитрий, въ която се коронясахѫ старитѣ български царие; тѣ сега сѫ снабдени съ една дървена стрѣха, която ги запазва отъ дъжда. Безъ да се впущамъ въ подробноститѣ, които се отнасятъ къмъ срѣдовѣковната археология, споменувамъ, че живописътъ е двоенъ: по́-стария живописъ съ словѣнски надписи е замазанъ и върху него е написанъ по́-новия съ гръцки надписи. Това показва, че черквата и слѣдъ падението на българската държава е била употрѣбена въ врѣмената на гръцкото черковно властвувание и че отпослѣ поле́ка е запустѣла. По двора лежатъ голѣми четвъртисти плочи безъ надписи, които неизгледатъ като надгробни плочи.

На срѣща, на лѣвия брѣгъ на рѣка Янтра подъ Царевецъ, стои близу до моста нинѣшната митрополійска черква св. Петръ и Павелъ съ нѣколко очевидно отъ Никюпъ донесени стълбове — тѣсна, малка и тъмна, като всичкитѣ срѣдовѣковни черкви въ България.

Нѣщо по́-надолу стои край самитѣ води на Янтра черквата на св. Четиресетъ Мѫченици, съградена въ 1230 год. въ паметъ на побѣдата при Клокотница, сѫщо едно малко здание. До войната тя бѣше джамия, но сега пакъ е възвърнѫта на християнското богослужение. Освѣнъ живописа по стѣнитѣ има въ неѭ и други много любопитни паметници отъ старий и срѣдний вѣкъ. Покривътъ е подпрѣнъ съ шесть антически стълпове отъ различенъ видъ и боя. Въ първия чифтъ предъ олтара дѣсния стълпъ е обърнѫтъ съ върха си надолу. На долния му край има единъ грубо направенъ надписъ, сега превърнатъ: **КАСТРОИ РЕДЕСТѢ**. Нѣма съмнѣние, че тукъ трѣба да се разбира познатото κάστρον Ῥαιδέστου, градътъ Родосто не далеко на западъ отъ Цариградъ при брѣга на Пропонтида (Мряморно море). Ами какъ е дошелъ този стълбъ отъ крайбрѣжието на Бѣлото море чакъ до тука, и то́ въ срѣднитѣ вѣкове? Случаятъ е чуденъ, но не е самъ. Каницъ намѣрилъ въ развалинитѣ при село Абоба въ Шумненско подобенъ единъ стълбъ съ надписъ **КАСТРОИ БѢРДИЗѢ** (Donau-Bulgarien III, 356), който показва къмъ крѣпостьта *Burtudizus* между Хафса и Люле-Бургасъ, на пѫть отъ Одринъ за Цариградъ (Heerstrasse стр. 49), която въ срѣднитѣ вѣкове е била преименована на *Булгарофигонъ* и е забѣлѣжителна по едно разбиване на Византийцитѣ въ борбата имъ срѣщу българский царь Симеонъ (893). Българетѣ, види се, сѫ закарали тие стълбове, които сѫ стоели, може би, предъ градскитѣ врати, като трофеи у дома си задъ Балканитѣ, за да свидѣтелствуватъ тамъ съ надписитѣ имъ за градове, завоевани

далеко на югъ при морето. Може би, че това е станжло въ врѣмето на самия Симеонъ († 927). Че Българетѣ сж имали обичай, да принасятъ такива нѣща дома си отъ побѣдоносните походи срѣщу Византия, за това има ясни доказателства. Крумъ е отнелъ отъ околноститѣ на Цариградъ антически статуи, между тѣхъ единъ лъвъ и единъ змѣй (δρακών), и Асѣновци не рѣдко сж донасѣли въ Търново мощи на светии, събрани изъ гръцки градища.

Дѣсния стълпъ на втория чифтъ е покритъ наоколо съ неправилнитѣ редове на познатия надписъ съ името на езический българский князъ Мортагъ-ханъ отъ началото на IX столѣтие, съчиненъ на простий гръцкий езикъ (виждъ Бълг. История стр. 181 забѣл. 14). Право да се признаж, зачудихъ се, като съгледахъ съ своитѣ очи този надписъ дѣйствително тука, защото чудното му съдържание и уединеностьта му между другитѣ паметници бѣхж ми внушили съмнѣние, дали нѣма тука нѣкоя мистификация. Единъ Българинъ, Христо Даскаловъ, бѣше го преписалъ и обнародвалъ (1860) въ единъ руский журналъ; отъ това врѣме никой не е билъ въ джамията, за да се увѣри въ сжществованието му.[1])

На третия чифтъ дѣсния стълпъ е подпрѣнъ върху единъ антический надгробенъ камъкъ безъ надписъ; върху лѣвий стълпъ, който има за басисъ единъ камъкъ съ издълбана воловска глава, чете се съ правилни словѣнски букви хубаво изтесанъ надписъ на царя Іоанна Асѣна II върху битката при Клокотница 1230 и основанието на черквата (пѣлъ въ Бълг. История стр. 337). И на черковний дворъ съзрѣхъ нѣколко древни остатъци, една главица (капителъ) отъ стълпъ, която сега служи за басисъ и пр.

Сегашний градъ Търново, съграденъ върху една тѣсна низина на западъ отъ Царевецъ, нѣма никакви старински

[1]) Каницъ (III 319) споменва единъ надписъ два метра дълъгъ, който е видѣлъ въ джамията върху единъ стълбъ; но тукъ има още и единъ българский дълъгъ надписъ отъ 1230 година.

постройки. Предъ правителственій конакъ стои на една отворена площадъ единъ голѣмъ камъкъ съ надписъ отъ год. 203 слѣдъ Хр. отъ врѣмето на царя Септимия Севера и съ името на ἱερωτάτη βουλὴ καὶ ὁ κράτιστος δῆμος Οὐλπίας Νικοπόλεως τῆς πρὸς Ἴστρον, сѫщий, който Каницъ (III, 342) е ископалъ върху бившето форумъ (пияца) на древния Никополъ при Никюпъ и който отъ тогава е пренесенъ, незнамъ отъ кого, въ Търново.

Правилни раскопки въ римскитѣ развалини при Никюпъ, както и въ старобългарскитѣ крѣпости на Търново сигурно ще могѫтъ да изнесѫтъ на явѣ много важни нѣща за обяснение на минѫлото на тия земи. Nicopolis, остатъцитѣ на Ulpia Oescus при устието на Искъра и развалинитѣ при Абоба сѫ отъ тие остатъци на древни градове, които не сѫ закопани подъ кѫщитѣ на модерни градища и при които слѣдователно нѣма никакво затруднение за подробни издирвания.

И въ Свищовъ, гдѣто стоеше градъ *Novae*, главната квартира на *Legio I Italica*, има още всѣкакви паметници. Къмъ обнародванитѣ и познати вече надписи могѫ да прибавя единъ надгробенъ камъкъ на единъ римски солдатинъ, който се намира въ турската махла срѣщу сахаткула върху една чешмя. Прѣписътъ ми е съобщилъ Г-нъ инженеринъ Прошекъ:

C. VALERIVS
C F FAB
LONGINVS HER
MIL LEG I ITAL
OVASELLI MAR
CELLI MILIT ANN
XIIII VIXIT ANN
XXXIIII
P. VALERIVS GER
MANVS COMMANI
PVLARIS ET HERES
F C.

Многобройни колонии е имало въ римското врѣме въ предѣлътъ около Враца, при сѣверното подножие на западната Стара Планина, както и въ Видинското окржжие. Една забѣлѣжителна мѣстность е Кутловица на половинъ пѫть отъ Ломъ Паланка до балканский прѣходъ при Берковица, едно голѣмо село, сега сѣдалище на единъ околийский началникъ, подчиненъ на префекта въ Берковица, и на единъ мировий сѫдия. Тука е сѫществувала една уединена турска колония, която показва, че мѣстото е имало въ врѣме на османското завоевание нѣкоя стратегическа важность и че тогава е било тука по́-голѣмо нѣкакво мѣсто. При Кутловица наистина захващатъ, ако дохождашъ по равното поле отъ Дунава, първитѣ подгория на Стара Планина. Нѣколко стотинъ раскрача кждѣ югозападъ отъ кѫщитѣ на мѣстото види се една стърма терасса, която обладава всичката позиция; върху неѭ срѣщатъ се между храстието стари зидове и основитѣ, казватъ, на една черква. Въ 1688 год. Българетѣ на близския градецъ Чипровецъ, гдѣто до тогава се обработвахѫ срѣбърни рудници, възстанахѫ, като се надѣвахѫ въ настѫпването на австрийскитѣ войски къмъ Нишъ и Видинъ, но Турцитѣ разбихѫ четитѣ имъ при Кутловица.[1])

Градището надъ Кутловица е старо. Въ минѫлата година ископахѫ тука единъ надписъ и искахѫ да го употрѣбатъ пакъ другадѣ, но случайно минавалъ презъ Кутловица Негово Височество Князътъ на България, видѣлъ камъка и заповѣдалъ да се пренесе въ София, гдѣто се помѣсти той между скромнитѣ начала на музейнитѣ сбирки при народната библиотека. Плочата е 78 сантиметра висока, 50 широка и 25 дебела, долѣ пречупена и има една дупка направена съ желѣзо, което показва, че е служила въ по́ново врѣме при нѣкое здание. Първитѣ три реда сѫ писани съ голѣми правилни букви, другитѣ съ малки и не-

[1]) Вижъ Бълг. История стр. 611.

правилни. Началото нѣма. Всичкитѣ редове сж 33. Ето четеньето на надписа:

. . . . . Longini legati Augusti pro praetore vexillatio legionis XI Claudiae sub cura Flavii Maximi centurionis legionis eiusdem, Severo et Sabiniano (consulibus). Beneficiarius consularis Ulpius Alexander. Principales: tesserarius Iulius Aeternalis, tubicen Aurelius Postumus, cornicen Valerius Rufus, medicus Aurelius Artemo. Imunes venatores: Iulius Longinus et Flavius Valerius. Cohortis I: Calpurnius Tertianus, Valerius Felix, Flavius Valens, Aurelius Pedo, Flavius Heracla, Aurelius Tiberinus, Iulius Marcus, Aurelius Ceronius. Cohortis II: Aurelius Appianus, Flavius Reginus, Aurelius Caireas, Valerius Fronto. Iulius Claudianus. Cohortis III: Iulius Hortensis, Aelius Martialis. Valerius Valens, Antonius Valens, Pontius Pontianus, Valerius Antonius, Valerius Rufus, Claudius Ianuarius. Cohortis IV: Aelius Paulus, Aurelius Germanus, Aurelius Sanctus, Valerius Maximus, Antonius Valens, Iulius Valens, Valerius Longus, Ulpius Bassus, Flavius Primus. Cohortis V: Aelius Apollodorus, Aelius Sabinus, Iulius Flaccus, Aurelius Helenus, Aurelius Artemo. Cocceius Longus, Atilius Crispus, Aurelius Quadratus, Aelius Apelles, Flavius Alexander, Iulius Nigrinus, Aelius Antulinus. Aelius Victorinus, Cervius Maximus, Valerius Firmus, Aelius Flavinus, Petronius Valens, ... Longinus, Valerius Valens. Iulius Alexander, Aurelius Mateio (?), ifs Iu . . . . . , ...-umius Quadratus, Mummius Celer, Tri . . . . Vale . . . , Flavius Tertius, Aurelius . . iulinus, Claudius Pontianus, Aurelius Niger, Valerius . . . nens, Flavius Longinus, Iucu . . . ., ..., Iulius Vindex, Aurelius D . . . ., Aurelius . . . . ninus, Iucun . . . Decurio: Pomponius Erculianus PX (?), eques XI Claudiae . . . . . [1])

[1]) Отъ името на титуларнитѣ консули Севера и Сабинияна се види, че надписътъ е отъ год. 155 слѣдъ Хр. отъ врѣмето на императора Антонина Пия. На обяснението на този надписъ, споредъ моя преписъ, е посветилъ лани една статия прочутия историкъ Моммсенъ (Vexillatio legionis XI Claudiae, въ археол. журналъ Ephemeris epigraphica, томъ 4 стр. 524 до 531). Камъкътъ съдържава имената на една

Да кажемъ нѣщо и за столицата на новото Българско Княжество. Тъждественостьта ѝ съ римската *Сердика* и съ срѣдовѣковния *Срѣдецъ* на Българитѣ и *Триадица* на Византийцитѣ неподлежи на никакво съмнѣние. Но до сега се намѣрихѫ твърдѣ малко паметници. Всичкитѣ нови постройки, правени въ послѣдньо врѣме, падатъ, както ми се струва, вънъ отъ междитѣ на древния градъ, въ градинитѣ му, които сѫ се простирали предъ вратата му въ направлението на нинѣшния Цариградский пѫть и на шосето къмъ Етрополский Балканъ. При копание основи се намѣрихѫ само монети, остатъци на канали и водопроводи и тукъ тамѣ и римски гробища. Въ този предѣлъ стои и разваленатa черква на св. София, споредъ която града отъ XIV столѣтие насамъ си е промѣнилъ името; кой знае, да ли тя не е била вече вънъ отъ града като нѣкой укрѣпленъ мънастирь.

Старата Сердика лежи погребена подъ еврейската махла, подъ чаршията, при която се намира стария разваленъ безестенъ (казватъ че нѣкое врѣме е ималъ деветь кубета) и пространния каравансарай, и подъ околноститѣ на топлитѣ извори (+ 40° R.), които излизатъ изъ земята въ самия градъ. Всичкитѣ малки срѣдовѣковни черквици на София се намиратъ въ тази часть, на́й-повече въ нинѣшната еврейска махла. Тѣ сѫ сѫщитѣ, който изброява 1578

vexillatio, сирѣчь единъ отдѣленъ отрядъ отъ Legio XI Claudia, която въ врѣме на царя Траяна е стояла въ Германия при брѣговетѣ на Рейна а, види се, отъ царя Антонина е била премѣстена въ Мезия, гдѣто е останѫла до края на четвъртото столѣтие. Постоянниятъ ѝ лагеръ бѣше въ Дуросторумъ (Силистра). Оная vexillatio, подъ началството на центуриона Флавия Максима е била съставена, види се, отъ 80 войници изъ различнитѣ кохорти (дружини) на легията и стояла е въ нѣкой кастеллъ при Кутловица, гдѣто споредъ всичката вѣроятность е била граница между тогавашнитѣ провинции Moesia superior и Moesia inferior; тази граница е достигвала (за това има свѣдения) до Дунава при устието на Цибрица. Началото на надписа нѣма, тъй щото не се види, защо е билъ подигнѫтъ, можеби за почетъ на нѣкои богове или на самия царъ Антонинъ Пий. Въ надписа се споменува (първата дума) тогавашний легатъ (губернаторъ) на провинцията Долня Мезия Титусъ Флавиусъ Лонгинусъ, за когото се знае и отъ единъ надписъ изъ другия край на провинцията, намѣренъ въ развалинитѣ на римский градъ Томи при Кюстенджа въ Добруджа. (Пр.)

нѣмский пѫтникъ Герлахъ, тъмни и тѣсни здания, както търновскитѣ черквици.[1]) Потонътъ имъ лежи дълбоко подъ днескашната земска повърхность. Еврейската махла се намира на едно мѣсто като хлъмъ, който не е природенъ, но съставенъ на много метра дълбоко отъ развалини, камъние, тухли и срутени стѣни. На всѣкждѣ тамъ излѣзватъ на явѣ голѣми тесани камънье, тукъ тамѣ и остатъци на древни сводове, срѣдовѣковни, може би, и по́-стари. При всѣка постройка намиратъ се огромни основи и заспани остатъци на стари зидове. Бѫдѫщето нивелирание и планирание на тоя старъ вѫтрѣшенъ градъ, който сега е една смѣсъ отъ порутени, одърпани кирпичени кѫщици съ единъ лабиринтъ на тѣсни, криви улички, безъ съмнѣние ще искара много нѣщо за археологията.

Остатъци на стари, много широки и солидни каменни стѣни съ кръгли кули виждатъ се вънъ отъ града кждѣ сѣверъ при шоссето за въ Ломъ Паланка, само нѣколко раскрача задъ послѣднитѣ градски кѫщи; описани сѫ вече отъ Каница, който внесълъ въ книгата си даже и едно изображение отъ тѣхъ. Друга една часть отъ градска стѣна, широки, твърдѣ хубаво направени основи, отъ голѣми печени тухли, намѣри се на спусъка, който задъ нинѣшния княжеский дворецъ спада на една десетина метри дълбоко къмъ по́-низската вѫтрѣшность на Софийското поле, подъ старата кавалерийска казарма надъ капанската махла; отъ него може да се заключи за сѫществованието на една съвършенно правилно направена градска стѣна — вѣроятно римското укрѣпление на града.[2]) Това ще сѫ сѫщитѣ стѣни.

---

[1]) Герлахъ споменува въ София 12 черкви: св. Марина (митрополийский храмъ), три черкви св. Николая, двѣ св. Петка, една св. Недѣля, св. Архангелъ, Вознесение, „всички светии", Іоанъ Предтеча и св. Лука. Неговото крайне любопитно пѫтописание заедно съ всичкитѣ други по́-важни пѫтни записки за България изъ XV, XVI и XVII столѣтие мислѭ да преведѫ за въ идѫщитѣ книжки на „Пер. Списание". (Пр.

[2]) Това бѣше подъ зданието, дѣка се помѣщава сега княжеската канцелария и Държавния Съвѣтъ.

които разори Аттила, които Юстинианъ възобнови, които византийскитѣ царюве отъ династията на Комнинитѣ считахж за главна подпорка на своето господарюване по тия мѣста и които ги видѣхж кръстоносцитѣ на похода си презъ византийскитѣ провинции. Когато минж презъ тука френскій рицаръ Бертрандонъ де ла Брокиеръ (Bertrandon de la Brocquière) въ 1433 год., стѣнитѣ бѣхж вече разрушени до дъно, види се, нарочно отъ Турцитѣ; но още Веранциусъ 1553 и Герлахъ 1578 съзрѣли вънка отъ града остатъци на укрѣпления, може би сжщитѣ, които ги виждаме днеска край Ломския пжть. Колкото може да се сжди споредъ тия остатъци, четверожгълникътъ на стѣнитѣ на старата Сердика трѣба да е обнемалъ едно твърдѣ голѣмо пространство. За срѣдовѣковната София въ врѣмето на Комнинитѣ намѣрихъ нѣколко драгоцѣнни подробности въ единъ ржкописъ на Рилский мънастиръ, спрѣчь въ едно още неиздано житие на св. Іоаннъ Рилский, съчинено отъ познатий византийский хронистъ Георгий Скилицесъ и прѣведено на старобългарски. Скилицесъ е живѣлъ въ Срѣдецъ (това старо име още днеска насждѣ е познато) въ днитѣ на царя Мануила Комнина (1143—1180) и приписвалъ исцѣлението си отъ една болѣсть, която го бѣше тамъ нападнжла, на св. Іоанна Рилскаго, тѣлото на когото тогава се е съхранявало въ тоя градъ. Нѣкогашния „блестящий и благородний градъ“ (civitas ampla et nobilis) на Римлянитѣ тогава бѣше съграденъ най-повече отъ дърво, даже и храмъ на св. Лука бѣше една дървена постройка. Случвахж се и голѣми пожари. Една черква на св. Іоанна Рилски, която въ врѣме на царя Мануила е съградилъ „Пеонецъ Грудасъ“ и то отъ камъкъ, стоеше до самата градска стѣна; споредъ мѣстнитѣ предания тя се намираше близу до голѣмитѣ топли извори.

До сега всичкото ми търсение старински надписи въ града бѣше на́пусто[1]). И въ 16 столѣтие не се е намѣрвало отъ тѣхъ, защото тогавашнитѣ пѫтници отъ тука нищо не съобщаватъ, а отъ Нишъ и Пловдивъ доста много. Въ турскитѣ гробища вънка отъ града виждатъ се много парчета отъ антически гладки стълпове. На́й-голѣмата часть на древний материялъ, види се, че е употрѣбена за съгражданието на голѣмитѣ джамии, на Баня-Баши Джамиси при банитѣ, на Буюкъ Джамия съ деветь курпумени кубета и на Черната Джамия. Близу до Буюкъ Джамия намѣрвалъ се е пространния палатъ на румелийскитѣ беглербегове, както го описватъ старитѣ пѫтешественици, сѣдалището на върховния началникъ на всичкитѣ провинции по полуострова въ течение на цѣли три столѣтия. Той е изгорѣлъ въ началото на нашия вѣкъ и мѣстото му, което останѫ праздно, е завзето отъ публичната градина.

Около града има много любопитни паметници. Въ Софийското окрѫжие сѫществуватъ не по̀-малко отъ 22 стари малки черквици и мънастири, всички подобни на ония тѣсни и тъмни храмове въ Търново и София. На́й-голѣмото съкровище, което тѣ съхраняватъ, сѫ стари изографии, на пр. въ Бояна при подножието на Витоша много хубаво съхранени ликове на българский царь Константинъ Асѣнъ и царица Ирина, както и на севастократора Кало-

---

[1]) Отъ тогава, когато писахъ статията, намѣри се найподирѣ единъ надписъ въ черквата св. Спасъ (Вознесение), който сега е помѣстенъ въ народната библиотека. Върху камъка има изображение, горѣ двѣ лица, едно съ копие и щитъ, долу единъ мѫжъ между два конье и подъ това слѣдва надписъ:

D M F I
FELIX SIC . . . . .
N. DIVIT VIXIT
AN XXX CIVIS . . .
BIANENSIS

Слѣдователно това е надгробенъ паметникъ на единъ Римлянинъ, гражданинъ Амбианский (civis Ambianensis), сирѣчъ изъ днескашний градъ Amiens въ сѣверна Франция. (Пр.)

яна и съпругата му изъ год. 1259. Нѣкои отъ тия за отечественната история тъй драгоцѣнни изображения сѫ копирани по мое настояние за Софийский музей отъ единъ домашенъ живописецъ (Ц. Симеоновъ отъ Трѣвня). Въ Бояна служи за олтаренъ камъкъ единъ голѣмъ антический капителъ отъ стълпъ въ коринтский стилъ; близу отъ тамъ намиратъ се много монети отъ царя Проба и Аврелияна и въ близката долина стоятъ върху единъ стърменъ рътъ остатъцитѣ на малката крѣпость Βοιώνιον, която споредъ разказа на Кедрина въ 1015 год. царъ Василий II отнé на Българитѣ.

Дири отъ старий вѣкъ срѣщатъ се и отъ татъкъ Витоша около изворитѣ на рѣка Струма. Въ храма на селото Чирква има въ стѣната зазиданъ единъ надгробенъ камъкъ съ думитѣ Ἀσκλήπ . . . ἐποίησε . . . ἔτη. Развалини на кастели (крѣпости) и надгробни надписи, съчинени на латински, срѣщатъ се даже и въ планинскитѣ предѣли на Трънский окрѫгъ.

Едно мѣсто съ сѫщата археологическа важность като Стара Загора е градъ *Кюстендилъ*, Colonia Ulpia Pautalia на Римлянитѣ, Велбуждъ на срѣдовѣковнитѣ Словѣне, Бебушка Баня, „Костаница Баня“ или „Константинъ Баня“ на пътописанията изъ XVI столѣтие; сега още жителитѣ на цѣлото окрѫжие го викатъ на́й-по́вече просто *Баня*. Лежи въ едно прекрасно и много плодовито поле, обиколено отъ високи планини, презъ което тече отъ части рѣката Струма, при сѣверното подножие на Осоговскитѣ планини, до 6000 стопи високи и обрасли съ гора. Единъ топълъ изворъ съ необикновенно висока температура[1]) изтича на горния край на града и снабдява деветь бани. Съ своитѣ овощни градини и съ хубавитѣ си околности Кюстендилъ е покрай Казанлѫкъ едно отъ най-живописни

[1]) Споредъ мѣрението на Г-на Тодора Иванчова, директора на Кюстендилското държавно реално училище, главний изворъ има + 60° R. топлина. (Пр.)

*

мѣста, който познавамъ въ тия страни. Паметници отъ древнитѣ врѣмена на сѫдѣ излѣзватъ на явѣ. Въ калдъръмътъ, въ стѣнитѣ на джамиитѣ и хамамитѣ, както и въ близкитѣ села виждатъ се гръцки надписи отъ врѣмената на римскитѣ императори, всичко на гръцки езикъ. Върху единъ камъкъ, който сега се намира въ мостътъ презъ Струма единъ часъ отъ града кѫдѣ Дупница, чете се и самото име на Пауталия. При копание край новото реално училище намѣрихѫ се лани презъ Августа огромни основи, массивни тежки квадри, може би, фундаментитѣ на една римска баня. Но пó-обширно едно извѣстие върху тия паметници трѣба да си остане за други пѫть.

Осоговскитѣ планини сѫ граница между България и Турция. Изъ Македония между друго чухъ за паметници отъ срѣща границата въ предѣлътъ Малешово, за единъ дълъгъ латински надписъ съ името на царя Гордияна въ града Джумая, за развалинитѣ на крѣпостьта Хотово при Мелникъ — срѣдовѣковния Χότοβος, който Акрополита споменува въ срѣдата между градоветѣ на Родопитѣ, Στούμπιον (сегашний Стобъ до селото Рила) и Βελεβούσδιον. Въ селото Дебрене на сѣверъ отъ Мелникъ въ долината на Струма ископва се много „писано камънье"; между друго има тамъ една плоча съ примитивно изображение на три глави, една край друга, и съ почупенъ надписъ: . . . αψριτω(?) ἀδελφῷ καὶ τῆς γυνεκί (така) αὐτοῦ μνήμης χάριν.

За антическата и срѣдовѣковната география има още доста да се издирва въ вѫтрѣшностьта на Родопитѣ, въ долинитѣ на Места и Арда, които сѫ пълни съ византийски разрушени крѣпости. Срѣщу Неврокопъ на другия брѣгъ на Места лежатъ остатъци на единъ старъ градъ, за който преданията казватъ, че се е викалъ Никополъ — антический Nicopolis ad Nestum. Въ името на селото *Смилянъ* (турски Исмиланъ), въ срѣдоточието на предѣлътъ Ахѫръ Челеби при изворитѣ на Арда съ остатъци на стари

зграда, спазило се е въспоминание на византийската провинция θέμα τῶν Σμολένων.

И въ София и въ Пловдивъ[1]) е турено вече начало за събирание на музеи, въ Пловдивъ при дирекцията на просвѣщението, въ София при народната библиотека, която е основана въ врѣмето на окупацията отъ професора Дринова и сега се помѣщава въ Голѣмата Джамия; тя брои сега вече до 9000 томове. Подновение дѣятелностьта на Българското книжовно дружество въ София сигурно ще даде новъ потикъ за изпамѣрвание и обнародвание на стари паметници.

---

[1]) Въ статията бѣхъ тука помѣстилъ въ една бѣлѣжка като допълнение къмъ сбирката на Дюмона два кратки гръцки надгробни надписи, намѣрени въ Пловдивъ, отъ които единия видѣхъ въ двора на дирекцията на общитѣ згради, другия въ двора на конака, но и двата сѫ испочупени и съдържанието имъ е лишено отъ всичка любопитность; за това ги несъобщавамъ въ превода.

ЕДИНЪ ЕПИЗОДЪ ОТЪ МЕХАДИЯ.

Отъ Василя Поповича.

„Тебѣ казвам, дъшти,
Усѣштай се, снахо.“
Бълг. нар. пословица.

I.

Това бѣше прѣзъ лѣтото на 1870 година. Както всѣка година, тъй и това лѣто въ Херкулесъ-Бадъ (Мехадия) имаше голѣмо стечение народъ отъ всѣкждѣ: отъ Нѣмско, отъ Сърбия, отъ България, а особито отъ Румжния. Всичкитѣ громадни хотели бѣхж прѣпълнени съ посѣтители. Едни отъ тие посѣтители бѣхж наистина болни, подъ строга докторска диета; други полуболни, сир. нито болни, нито здрави; трети прѣздрави и прѣчитави, увлечени, може би, отъ общия порой на прадзнитѣ любители за всѣкакви лѣтни расходки по банитѣ и минералнитѣ води. Измежду послѣднитѣ имаше и такива, които не съвпадахж нито въ една отъ горнитѣ три категории, надошли нáй-много изъ Влашко, Богъ знае по какви своеобразни капризи, нито да се цѣрятъ, нито поне да се ползоватъ отъ чистия въздухъ на привлекателната романтическа мѣстность, а, може би, просто защото имъ било дотегнжло да се излежаватъ безъ работа въ мошинитѣ си. Подобнитѣ се влачахж насамъ насамъ татакъ, като полусънни, прозѣвахж се продължително, гласно и зѣпахж безцѣлно прѣдъ всѣка достойна за забѣлѣзване маловажно или незаслужваща никакво внимание вѣщь, било то хотелъ или просто орнаментъ, статуйка на зданията

барльефъ, капитель, корнизъ, било продавница съ разни практически или разкошни предмѣти, на нѣкое громадно дърво, кьошкъ, цвѣте, билка, мостче, камъкъ, скала, пещерка, сълбичка, пѫтечка, която води къмъ нѣкой планински върхъ, и т. н.

Или какъ, врѣменното Мехадийско население растѣше прогресивно, пълнѣяше; мѣстноста ставаше пó-чувствителна, скѫпотията пó-неизносна: Фиоринитѣ хвърчахѫ въ множество, но при все това никой не можаше да се похвали съ нѣкое особно удобство и съ задоволяванието си. Тъй или инакъ, кѫдѣ половината на Іюния Херкулесъ-Бадъ прѣдставяше вече едно общество отъ врѣменни жители, съставено отъ разни народности, отъ различенъ полъ, различни звания, нрави и характеръ. Отъ утрото до вечерта всичко се движаше и се суетеше: едни бързахѫ да киснѫтъ въ подземнитѣ горещи ванни; други се расхождахѫ, пръснѫти по горитѣ и върховетѣ на планинитѣ; трети се забавляхѫ въ ресторанитѣ и кафенетата; четвърти посѣщавахѫ моднитѣ магазини, или пакъ се движахѫ назадъ-напрѣдъ по обширната, чиста и гладка площадь. Имаше и такива господа джентелмени, на които ремеслото бѣше карточната или азартната игра (комарътъ); заврѣни въ стаята на нѣкое кафене, тий старателно прѣмѣтахѫ картитѣ и великодушно обирахѫ единъ другиго.

Изобщо до солидното, важното и сериозното сѣдеше или крачаше неджгавото, смѣшното и легкомисленното, а до него, нáй-често лицемѣрното и искуственното, подправеното и лъжливото, до което редомъ почиваше или се клатяше комичното, а още пó-често — отвратителното.

Тукъ човѣкъ виждаше нѣкой принцъ или важна личность да се расхожда сѫщо така важно, като че подъ рѫка съ собствената си горда аристократическа мина, тамъ генералъ, офицеринъ, катанъ (войникъ) или нѣкой обикновенъ смъртний — търговецъ, чиновникъ, простъ писецъ,

музикантинъ, по́-нататъкъ нѣкой сибаритъ или сибаритка и т. п., слѣдъ която се влѣчеше нѣкой старъ ловеласъ или кьопавъ дъртелъ; още по́-нататъкъ нѣкоя кокона съ кокончетата си или дудука съ дудучкитѣ си, натруфени, размазани, размирисани, укичени съ разни скжпи дрипи. съ скжпоцѣнни камъни и съ други разни лъжи-очи украшения: всичко това се движаше, е́дни съсрѣдоточени въ самосебѣси, други равнодушно, трети съ изгледъ, като че миришахж въздуха, четвърти съ пълна апатия въ лицето си, пети съ едно особно изражение, неприлично нито на екстазъ, нито на пассивность, на́й-сетнѣ имаше и такива, на които въ очитѣ и въ гласа съглѣждаше се и се чуваше една дълбока, ако не прѣзрителна ирония. Съ една дума, всѣки бѣше заемнжтъ по своему, споредъ физическото си състояние и нравственното си настроение.

II.

Него день, къмъ който се отнася и настоящий разсказъ, мнозина сѣдѣхж подъ навѣса (издаденій покривъ) на единъ ресторанъ, пияхж обикновенното си утренно вайсъ-кафе (кафе съ млѣко) и се разговаряхж по между си. Часътъ бѣ станжлъ десеть. Слънцето стоеше високо надъ Мехадия; юнската жега почеваше; въздухътъ бѣше топълъ, приятенъ и тихъ; природата дрѣмяше. Приятната зеленина, съ която се бѣхж постлали гигантскитѣ хълмове, сѣнчаститѣ дървета по тѣхъ, привличахж погледитѣ на публиката и иж каняхж, мамяхж при себѣ си. До обѣдъ оставаше още два часа. Слѣдъ утрѣшната баня, обикновенно, всѣки трѣбваше да иде да се порастжнче единъ два часа, едно за да извърши прѣдписанието на докторитѣ, друго за да се налапа съ дѣвственний чистъ въздухъ и да си възбуди апетита, по български ищаха за яденье. На тоя пжть мнозина се бѣхж сговорили да се искачатъ на върха на единъ отъ близкитѣ високи Мехадийски вър-

хове, за да погледатъ отъ тамъ на величественната, великолѣпната и живописна околность. Бѣхѫ се накании вече, когато отдалечъ се зададохѫ едни покрити кола съ два коня, сѫщо като ония, въ които се довозватъ или отвозватъ пѫтницитѣ отъ Оршова за въ Херкулесъ-Бадъ и обратно отъ Мехадия за въ Оршова. Разумѣва се, въ едно такъво затънтено мѣсто срѣдъ Карпатскитѣ планини, срѣдъ едно подобно общество, гдѣто всѣки, ще неще, трѣбва да търси минутни развлечения, естественно бѣше всѣкъ да се заинтересува съ новоприбиваюцитѣ: кой е, какъвъ е родомъ, отъ гдѣ ли е, не носи ли нѣкоя по́-прѣсна новина? И множеството се спрѣ и срукнѫ да зърне на пристигваюцитѣ.

Колата караше единъ младъ и силенъ Влахъ. Той шибаше коньето и, незнамъ защо, все се кандулкаше то на дѣсно, то на лѣво, сѫщо като человѣкъ, който си допуснѫлъ да си направи кейфа по̀-вечко, отколкото може да допусти умѣренността и здравий разсѫдъкъ, или по-добрѣ да речемъ, въ ущербъ на хорската прѣсѫда. Или какъ, той биеше коньето безжалостно, подсвирваше имъ, нунукаше имъ, нѣщо бърборяше и викаше сърдито прѣзъ зѫби, отъ което животнитѣ по́-вечето припускахѫ, отколкото кратахѫ обикновенно.

Страшний трѣсъкъ отъ колата подплаши всичка Мехадия. Мързеливитѣ и прѣздрави кокони, които до тоя часъ още се излежавахѫ на мегкитѣ си постилки въ номерата и си въображавахѫ на свобода пикантната си хубость въ тоя или оня костюмъ, веднага скочихѫ отъ одроветѣ, и всѣка отъ тѣхъ се завтече къмъ прозореца, повдигнѫ завѣситѣ, увиснѫ въ на́й-небрѣжното си утренно дезабилье-деколте въ растворенния прозорецъ и впи жедитѣ си погледи въ колата. Въ една минута десетки прозорци бѣхѫ растворени и още толкова любопитни женски личности се показахѫ въ тѣхъ.

Тихий въ него врѣме Херкулесъ-Бадъ като че се съживи. Не се чуваше друго, освѣнъ питания сѫсѣдъ на сѫсѣда: що е? Кой? Що става? Но както тѣхното, така и недоумѣнието на други много любопитни не трая много врѣме, защото наскоро колата се спрѣхѫ прѣдъ управлението на мѣстнитѣ бани, и всички можахѫ да видятъ сами и да се обѣдятъ въ сѫществената причина на шума.

Въ колата сѣдеше една госпожа съ капелина на главата си и съ рѫкавици на рѫцѣтѣ си, при това въ на́йразлютено състояние, защото съ едната си рѫка тя забраняше двѣ гурелови дѣчица 6- до 8-годишни, а съ другата махаше на халосъ надъ главата на компаньона си, вѣроятно нейния мѫжъ и баща на дѣцата. Отъ своя страна тоя любезенъ компаньонъ, женоподобно се отбраняше, като си закриваше лицето съ двѣтѣ рѫцѣ отъ червъститѣ и мълниеподобни женини си нападения. тъй щото и самий коларь, въ избѣжание на едно нечаянно и неумишленно посѣщение на чуждитѣ плѣсници по тила му, и като не му се щѣше гърбътъ му или главата му да испита едно неприятно съприкосновение съ тѣхъ, отклоняваше се на дѣсно, на лѣво, сѣдейки на козлитѣ.

При вида на едно подобно жалостно приключение, почти всичкитѣ чаянни и нечаянни гледачи стекохѫ се на площадта да гледатъ. Дамитѣ отъ прозорцитѣ мѣтахѫ върху публиката торжественнитѣ си погледи, нѣкои и други полусънни ступане, привлечени сѫщо отъ любопитството, явихѫ се у сѫщитѣ прозорци и съ негодование гледахѫ на трагикомическата картина; сегисъ-тогисъ тий изричвахѫ по една такава красна думица, отъ която и послѣдний грубианъ би се засрамилъ и отвърнѫлъ.

— Де, де, мѫжо, що ти станѫ? чуваше се отъ единия прозорецъ.

— Полудѣли ти? викаше други гласъ отъ други прозорецъ.

— Посвѣни се, мѫжо, засрами се! говори ли се тъй просташки? извика единъ дрезгавъ женски гласъ отъ прозореца на отсрѣщний горний катъ.

— Тъй му трѣбва, ваджията, като е мужикъ! изговори една кокона у сѫсѣдния прозорецъ, но тъй силно, щото гласа ѝ да се чуе добрѣ на площадта.

— Жено! чу се други силенъ, рѣшителенъ и строгъ гласъ: млъкни, жено!

— Е, не щѫ, не щѫ да мълчѫ, защо да мълчѫ? щѫ говорѫ, на, на пукъ! отговори не пó-малко рѣшителний и опаченъ женски гласецъ.

Слѣдъ това послѣдва една силна мѫжка псувня, и почеѫтий по тоя начинъ неприятенъ разговоръ веднага се прѣкѫснѫ.

Въ часа, когато чистолюбието на много кокони почеваше да се раздразня и общото негодование растеше; когато подобнитѣ мили разговори привлекохѫ незаслуженото внимание на публиката, и мнозина се обърнѫхѫ кѫдѣ прозорцитѣ, а послѣднитѣ, по нѣкое съображение ли на живущитѣ задъ тѣхъ, или въ избѣжение на нѣкои уроки върху коконитѣ отъ страната на дързостнитѣ любопитствующи, почнѫхѫ единъ слѣдъ други да се затварятъ; сцената въ колата слѣдваше обаче еднакво, ако не и съ пó-голѣма сила.

Мнозина господа се бѣхѫ натрупали около колата и съ голѣмо любопитство приемахѫ примѣрно поучителния урокъ отъ масторитѣ на сцената. Други господа пó-отдалечени отъ пъпрището, които сѫщото любопитство привличаше, тичахѫ като пощрьклѣли за да не окѫснѣѭтъ и да видятъ съ очитѣ си това, което ставаше, и, то распитвахѫ подробноститѣ на началото, то се смѣяхѫ, то подсвирвахѫ на всѣки начинъ.

Между тѣмъ, отъ часъ на часъ дѣлото въ колата взимаше пó-сериозенъ характеръ. Кочиашинътъ бѣше скочилъ

отъ козлитѣ; той си отръсваше яката съ прилично учудване, придружено съ разни мимически тѣлодвижения, които давахѫ на публиката да разумѣе, съ какви хора ималъ да прави, че като настоящитѣ си пассажири той никога не билъ видѣлъ въ живота си.

Въ колата пакъ коконата и разгнѣвенний ѝ съпругъ бѣхѫ се вчепкали за прикосновеннитѣ си цълуфи и се държахѫ яката, като вдървени, неподвижно, единъ другиму въ чернитѣ очи. Колѣнѣтѣ имъ се опирахѫ о утробитѣ на дѣцата имъ. Отъ силното притисканье на родителитѣ си, очитѣ на нещастнитѣ бѣхѫ испъкнѫли; тий дишахѫ прѣкѫснѫто и тъй жалостно пищѫхѫ, тъй отчаянно, щото привождахѫ въ умиление и на́й-флегматичнитѣ сърдца.

Нѣколцина душъ бѣхѫ се завтекли да измѫкнѫтъ тия нещастни творения изъ подъ грамадната тегота на примѣрнитѣ имъ родители, но други ги удържахѫ и имъ шепнѫхѫ да се не мѣсятъ въ чуждитѣ расправии, като се основавахѫ на туй, че мѣстото е снабдено съ доста будна и строга полиция, която си има грижата за всѣкого и за всичко.

Незнамъ, колко би се протакало това живописно положение на споборствующитѣ и на нещастнитѣ творения, ако не бѣхѫ се евили наскоро между сърдоболнитѣ хора и нѣколко катана отъ мѣстната полиция, които щомъ видѣхѫ работата, веднага се спуснѫхѫ, взехѫ дѣятелно участие, растървахѫ споборствующитѣ родители, нахокахѫ ги и ги накарахѫ да си отслабятъ космитѣ; слѣдъ това тий издърпахѫ дѣчицата изподъ колѣнѣтѣ на родителитѣ имъ, снехѫ ги на земята и почнѫхѫ да ги замиряватъ.

Струваше се, работата се бѣ свършила съ толкова, защото добритѣ ступане като че се смирихѫ на минута и само съ очитѣ си мѣтахѫ мълниеподобни, огненни стрѣли.

Слѣдъ дѣцата слѣзохѫ и родителитѣ имъ. Майката си оправи капелината и измачканитѣ дрѣхи, бащата косата и капата, която мѣтнѫ на едно ухо въ знакъ на юнашство.

Разумѣва се, това послѣдньо обстоятелство не се понрави, па и никакъ неможеше да се понрави на гордата жена, понеже тя гордо и грозно изгледа мжжа си, готова да се вцѣпи изново въ честния перчумъ на пожизненния си другарь.

Отъ своя страна и мжжътъ не стърпѣ една подобна обида, и като че нова покана за двобой, отговори и́ съ единъ равносиленъ прѣзрителенъ погледъ.

Настанж торжественна минута. Мжжътъ и жена му се изгледахж мълчаливо, настръхнжто, гордо, прѣзрително ококорено, сжщо като пѣтлитѣ, когато се готвятъ да се сбжхтятъ. Мжжътъ си позволи пръвъ да се усмихне прѣзрително; това бѣше извънпжти много за жена му; търпѣнието и́ се пръснж.

Подобно на древнитѣ гладиатори, тя се поисправи, испъчи се, пристжпи малко напрѣдъ, и хвърли единъ орлинъ и гордо торжественъ погледъ върху мжжа си. Сцената бѣше готова да се поднови; гледачитѣ удвоихж вниманието си. Но тъкмо въ онова врѣме, когато всѣкъ се съмнѣваше още за възможноста на едно вторично счепкване, мигновенно, като блѣскавица, произлѣзе такъво чудо, което цѣла Мехадия не бѣ видѣла отъ поконъ вѣка: всичката публика охнж въ единъ гласъ.

По божий или по дяволския промислъ, мжжътъ трѣбваше да прѣтърпи още едно страшно унижение и да понесе пълната побѣда на жена си, защото май дългия му и на долу закривенъ носъ веднага се намѣри въ кочешкитѣ нехти на храбрата му ступанка. Хитрата и искусна стратегия нави на силата: Мжжътъ бѣше напълно плѣненъ за носа отъ жена си, която го поведе по широкия плацъ на Херкулесъ-Бадъ, придружавана отъ ревливитѣ си дѣчица; на тоя пжть послѣднитѣ пищяхж извънредно, неестественно, до Бога, и причинихж спазми на много нервозни кокони.

III.

Който е посѣщавалъ Херкулесъ-Бадъ, навѣрно ще е видвалъ прѣкрасния фонтанъ срѣди площадта. Изъ срѣди коритото на источника издига се прѣкрасно издѣланний каменний пьедесталъ (подножие), на който е сложенъ громадний мѣдний Силачъ Херкулесъ правъ, полуголъ, полупокритъ съ кожата на убития отъ него дивъ звѣръ, съ една громадна тояга въ ржцѣ, черенъ прѣчеренъ, приличенъ на днешнитѣ стари мангови потомци — кацавелитѣ.

Незнамъ, по кое съображение и вжтрѣшно побуждение, отважната героиня повлече плѣнника си именно направо къмъ тоя источникъ и почнж да го обикаля, водейки мжжа си за носа. При всѣко изравнявание съ прѣдницата на Истукана, тя караше плѣнника си да се покланя на Херкулеса, като приговаряше по влашки: „se ne inchinam,“ което прѣведено на български, ще рече: да се поклонимъ; а мжжътъ, прѣвзетъ отъ нестърпимитѣ болки въ носа, волею-неволею, покланяше се по мановението на безжалостната си побѣдителка.

Това бѣше едно оригинално шествие въ честь на тоя баснословенъ полубогъ. Зѣпающата публика, гладна за всѣкакви сцѣни, грѣмнж отъ смѣхъ: тъй искуснитѣ комици често възбуждатъ неудържимъ смѣхъ между присжтствующитѣ въ театра, като схванжтъ истинския смислъ на пьесата и прѣдставятъ вѣрно, неподражаемо смѣшното въ ролата си.

Смѣхътъ на публиката подкустряше гордоста на неумолимата кокона. Нѣкой отъ зрителитѣ плеснж ржцѣ и извика: браво! И ето че и други стотина душъ заплескахж продължително и завикахж: en avant! vorwärts! innainte! напрѣдъ! иллери! ἐμωρός! avanti! Но дамата нѣмаше нужда отъ много подобни насърчвания: Тя сама бѣше до толкова храбра, щото почти не обърнж внимание на

тия заявления отъ страната на публиката, и съ присърдце влачеше мѫжа си за носа.

Тая сцена се извърши тъй бързо, щото, до гдѣто се завърнѫтъ удалившитѣ се катани за усмирението на новата буна между мѫжа и жена му, послѣднята бѣше два пѫти заобиколила источника.

Кръвь течеше отъ носа на клетия мѫжъ, а злобата на съпругата му все растеше и растеше. Какво усѣщаше нещастния человѣкъ въ това врѣме, незнамъ. Той бѣше непрѣклоненъ до едно врѣме, но болката го смири на́йсетнѣ; той презрѣ унижението си прѣдъ многочисленната тълпа, и се обади пръвъ.

— Стига, жено, стига, изгугняви той: станѫхме за смѣхъ на хората!

— Да те научѫ азъ тебе, отговори сърдчната му половина, за да повнишъ, кога си ме водилъ по моя воля въ Мехадия; ако ти понася, не ме слушай и не ме води други пѫть!

— Проклета да си, ако не ми отслабишъ носа; вижь раскървави ме, проклето, молѭ ти се, пусти ме!

Но намѣсто отговоръ, разярената тигрица изръмжа: ne ne inchinam!

— Охъ, проклето, ще ми откѫснешъ носа, пусти ме, ти казвамъ!

— Обѣщай ми, извика жена му, че догдѣто бѫдемъ въ Мехадия, ще ми испълнявашъ заповѣдитѣ безпрѣкословно, ще ми служишь на прищевкитѣ немедленно и точно.

— Щѫ, на дьявола, щѫ, тука пусти ме!

— Ну, гледай, мѫжо!

На послѣдния мигъ, когато умилостивенната по тоя начинъ жена се готвяше да освободи отъ нехитѣ си мѫжешия носъ, силната дѣсница на полицейския катанъ сложи се на рамото ѝ. Тя пусти носа на мѫжа си, уривнѫ се

като пантера, изплъзнж се изъ подъ ржката му и извика грозно съ начумерено лице: Господине!..

— Мадамъ, имамъ длъжность да ви наумж да не правите безпорядъци и шумъ, защото, видите ли, тукъ не сте сами, тукъ има и други господа, които се нуждажтъ отъ съвършенна тишина и спокойствие, а вий съ вашитѣ глъчки и безобразия имъ ги отнемате.

— Махни се, отговори разлютената тигрица: никой не докача и не безпокои твоитѣ господа, нека си гледатъ кейфа; азъ имамъ расправия съ мжжа си, съ собственния си мжжъ, разумѣли ти? Той ми е мжжъ, азъ негова жена, имамъ право да си го накажж за непослушание.

— Ваша воля, госпожо, но азъ ви казвамъ, испълнявамъ си длъга на службата и обязанноститѣ къмъ началството си, отговори кротко и прилично катанътъ.

— На дяволитѣ, господине, съ твоята служба! Тукъ съмъ на свобода, на свободна територия, правж каквото си щж, чувашъ ли? Ще си го побиж, никой нѣма право да ми държи смѣтка за постжпкитѣ, които никого другиго не докачатъ.

Това е то, че не сте въ Влашко, въ своята земя, мадамъ: Тукъ, наистина, всѣкъ е свободенъ, но пакъ е подчиненъ на общественния редъ и трѣбва да слуша и пази пълното приличие, иначе. . . .

При тия думи госпожата изгледа катана високомѣрно, прѣзрително, отъ горѣ до долу и отъ долу до горѣ, като че пресмѣташе отъ гдѣ да го залови, ако би потрѣбвало да го нападне и накаже за дързостта му.

— Е, проговори тя прѣзъ стиснжти зжби, иначе, какво иначе?

— Иначе, госпожо, трѣбва да се подчините на закона и на мѣстния порядъкъ!

Мжжътъ, който до това врѣме стоеше въ прилично разстояние отъ лудата си жена и бършеше съ кърпата рас-

кървавения си носъ, приближи се незамѣтно при катана и му шепнж да се не закача съ жена му: не ж ли видишъ, дорече той, каква е раздразителна и опачна? Молж те, остави ж, болна е.

— То не ми влиза въ работата, спокойно и умѣстно отговори катанътъ; тука има такъво мѣсто, гдѣто се успокояватъ каквито и да сж разстроени нерви: една баня въ полицейската стая е доста, за да се опомни коконата ви.

— Е, още имали? попита жлъчно гордата мадама: да знамъ, че щж си изгубж кока и собственната коса отъ главата си, че ще си истрошж нехтитѣ, пакъ нѣма да се оставж на едного като тебе поплювка да тури ржка отгорѣ ми, никога, никога, чу ли!

— Мадамъ! . . .

— Никога, не чувашъ ли! махни се отъ очитѣ ми! Госпожата си промѣни лицето, тъй да рекж, настръхнж. Упорството на катана бѣше излишно повече. И дѣйствително, той видѣ, че нѣма работа съ що годѣ обикновенна, смислена жена, и по необходимость отвърнж се отъ нея, погали дѣцата, усмири ги и се поотегли на страна. Слѣдъ катана и хората поченжхж да се распръскатъ насамъ-нататакъ.

Комедията като че се свърши съ толкова.

IV.

Прѣзъ всичкото това врѣме кочиашинътъ стоеше при коньето си, смѣяше се и съ нетърпѣние очакваше възвръщанието на господаритѣ, за да стовари партушинитѣ имъ и да се махне отъ площадта, защото го бѣ страхъ да не го глобятъ за престояванието на колата му по́-вече отъ опредѣленото врѣме. Когато коконата се приближи до колата, той се обърнж къмъ нея:

— Коконо, да стоваримъ вѣщитѣ, гдѣ ще повелите? Молѭ вѭ, по́-скоро, защото бързамъ да се върнѭ въ Оршова, гдѣто ме чекатъ нови пѫтници.

— Въ Черна-рѣка, разумѣ ли? отговори ядосаната кокона.

— Разумѣхъ, госпожо, разумѣхъ, но ваша милость напрасно се сърдите на мене, азъ какво ви съмъ кривъ?

— Мѫжо, обърнѭ се госпожата къмъ почитаемия си. едва що поученъ другарь, мѫжо, какво е за правяние сега, мисли!

— Първо да тръсимъ стая, сетнѣ. . . .

— Искамъ на първия редъ да бѫде, непрѣменно на първия редъ, или съвсѣмъ да ѭ не бѫде!

— Ваша воля, като ти е приятно, стига, жено, да се намѣри по желанието ти.

— Да те видѭ сега, безъ стая на първия редъ да не ми се връщашъ, чу ли!

— Ваша воля, повтори съпругътъ, но, жено. . .

— Още тука ли си, що ми нонокашъ? Поглежъ, дѣцата се пекѫтъ на слънцето, а кочиашинътъ вика!

Мѫжътъ като че искаше още нѣщо да попита жена си, но като и́ видѣ начумереното лице, прикри съ кърпата ранения си носъ, и тихо се оттегли кѫдѣ управлението на банитѣ.

Въ очакване на завръщанието му, коконата мѣтнѫ дѣчицата си на колата и сама се качи при тѣхъ, за да не загори отъ жежкото слънце, както и за да си поотпочине отъ туку що извършенитѣ велики подвизи.

V.

Минѫ се битъ часъ, отъ като мъжътъ се отправи да тръси заповѣданната стая за семейството си. Като за зла честь, бѣше поченѫло и да наросява по малко дъждецъ. часътъ наближаваше пладнѣ.

Пръснѫтитѣ вредомъ Мехадийски пациенти (болни) лека-полека се завръщахѫ отъ утрешната си расходка, събирахѫ се подъ покривитѣ на кафенетата и локантитѣ, разговаряхѫ се въ ожидание обѣда, смѣяхѫ се и се прѣпирахѫ живостно.

Прѣзъ всичкото това врѣме, госпожата продължаваше да кисне въ колата при дѣцата си. Отъ нетърпѣние тя си хапеше устнитѣ, гнѣвътъ ѭ дразняше и ѭ караше да испуща сегисъ тогисъ по единъ такъвъ лаконически епитетъ върху мѫжа си, щото и дяволитѣ на́дали би измислили по́-остъръ и по́-неделикатенъ; но тъй плодовити на измислици биватъ женитѣ, когато обстоятелствата и гнѣвътъ имъ извикатъ дѣятелноста на тѣхния умъ, на тѣхната хитрость. И на какво не биватъ тѣ способни тогива, и какво не имъ минува прѣзъ ума!

Дамата не правеше друго, освѣнъ часто попогледваше изъ прозорцитѣ на колата, ръмжеше като вързанъ песъ въ̀ръхъ проходящитѣ, стискаше си плѣсницитѣ, скръцаше съ зѫби, заканваше се на мѫжа си, и вече измислюваше какъвъ кюляфъ да му скрои, като се завърне, особито ако дойде безъ да е сполучилъ да намѣри прилична стая на първия редъ. — Ахъ, че ще си го испати, клетия синъ! Сега ще ме види, коя съмъ и чия дъщеря! бъбреше си тя.

Но бѣдний мѫжъ, като че по едно тайно прѣдчувствие на готвещата се надъ главата му кара, и по причина, едно, че бѣше истръшувалъ всичкитѣ мѣста въ гостинницитѣ и не бѣ намѣрилъ стая не само на първия редъ, но и на втория, и на третия катъ, дори и въ подстрѣшнето, и въ подземницитѣ на хотелитѣ, и въ частнитѣ кѫщи — толкова бѣше пълно на всѣкѫдѣ и заемнѫто, друго, защото бѣше окъснѣлъ доста, и въ надѣжда, че и жена му отъ нетърпѣние ще да се е отправила сама да тръси стая, прѣдпочете да чѣка по удобно врѣме, за да се яви прѣдъ очитѣ ѝ. За това той спокойно сѣдеше въ едно кафене,

пияше черно кафе и се разговаряше съ единъ господинъ, комуто се мжчаше да обясни криво-лѣво по нѣмски главната причина за съврѣменната война между Франция и Германия.

Кой знае кждѣ би го завлекълъ разговорътъ, ако би келнеритѣ отъ ресторанитѣ да не дойдѣхж да извѣстятъ на гладната публика, че обѣдътъ бѣ готовъ, часътъ — дванадесеть, и ако не се явеше неочекванно и не го прѣкжсаше фуриозната му жена.

Подобна на една карающа фурия, изненадѣйно прѣдстанж тя прѣдъ разговаряющитѣ и съ спрѣно отъ злоба дихание грозно изгледа любезния си съпругъ, който като че истинж на мѣстото си и идиотски гледаше на жена си. Той само тогава се обурави, когато събесѣдникътъ му — Нѣмецътъ — го попита дважь и трижь: aber was ist mit ihnen? (какво ти станж?).

— Нихтсъ! избърбори той на́й-сетнѣ едва внятно: Господине, жена ми . . .

— Е, мжжо, измъмра жената, сѣдишъ и си приказвашъ, съ хората, като че това ти бѣше останжла работата . . .

Отговоръ не послѣдва; концитѣ се бѣхж объркали съвсѣмъ.

Имамъ честьта, мадамъ! поклоняющецъ се изговори Нѣмецътъ, но дамата нито го удостои съ погледа си; тя втръщено гледаше на мжжа си.

— Мжжо, тебе питамъ, камо ти стаята? ще ли чѣкашъ още и да се мокрж на дъжда, казвай!

— Гмъ, гмъ! измънкж мжжътъ: тръсихъ, жено, на всѣкждѣ тръсихъ — нѣма, не съмъ виновенъ, тръси и ти и се увѣри.

Госпожата, безъ да притури нищо повече, за чудо, обърнж си гърба и исхвръкнж.

Мѫжътъ отдѫхнѫ свободно, обърнѫ се къмъ събесѣдника си: Шлехтъ, проговори той, зеръ шлехтъ фрау . . . (което ще рече: зла, твърдѣ е зла жена).

— Защото е болна. отговори Нѣмецътъ: нека направи нѣколко ванни въ тукашнитѣ желѣзни води, та да видите какъ ще се поправи.

— Нихтъ кранкъ (не е болна), съкрушително испъшка господинътъ.

— Тогава защо ѭ доведе?

— Тя ме доведе, не азъ нея!

Нѣмецътъ си повдигнѫ раменѣтѣ и издума — Охсъ! Слѣдъ това той станѫ, поклони се вѣжливо и се оттегли въ локантата.

— И това е истина, заговори господинътъ, слѣдъ удалението на Нѣмеца: да не бѣхъ охсъ, сир. волъ, не щѣхъ да си допуснѫ да ме води за носа и за рогата една безумна жена! Господинътъ тежко въздѫхнѫ.

— Знаилъ бихъ азъ какво да правѭ, прибави той, но лѣчицата ми . . . Ахъ това е то, което ме кара да търпѭ и да се снишавамъ прѣдъ безумието на жена си. Ахъ животе, кучешкий животе! И накого да да се исповѣдамъ, да се оплачѫ? Срамъ ме е вече отъ хората. И кой ли ще да ме чуе? Защо се мѫчѫ азъ да печелѭ, кой ще ме оправдае? Защо живѣхъ, като нѣмамъ никаква услада въ живота си, когато ни една минута не ми е простено да си распустнѫ душата, да си отдѫхнѫ свободно, да се порадвамъ отъ все сърдце на състоението си, да подишамъ чисто и непорочна семейна радость, да вкусѭ сладкия плодъ на мирния добродѣтеленъ животъ! Право, гризе ме зависта, като гледамъ на другитѣ, дори на нáй-проститѣ хора, какъ си живуватъ съ ступанкитѣ си. А защо не съмъ билъ и азъ честитъ като тѣхъ? Охъ, дотегнѫ ми вече! . . . Не, азъ щѫ свалѭ отъ гърба си това несносно сѣдло, та ка-

квото ще да става; и тъй нищо добро не ми се сочи въ будущето, та по́-добрѣ веднъжь за винѫги! . .

Неизразима печаль се изобрази въ лицето на тоя клетникъ-мѫчникъ, черната меланхолия прѣвзе ума и чувствата му, тогава когато жена му подъ рѫка съ едного непознатъ господинъ яви се отпрѣдѣ му и прѣкѫснѫ монолога на тѫжнитѣ му мисли.

— Е, мѫжо, азъ свършихъ работата, продума тя, намѣрихъ сгодна стая, благодарение на любезноста на негова милость, господина Н. Н., прѣпоръчвамъ ти го.

— Добрѣ, жено, отговори мѫжътъ, като си исправи наведената глава.

— Имамъ честа да ви се прѣдставѭ, сладко-вѣжливо продума г-нъ Н. Н.

— Нѣмамъ честа да ви знаѭ, нито пакъ желаѭ да ви знаѭ, господине, кой сте и отъ кѫдѣ.

— Мѫжо, що е това отъ тебе? Человѣкътъ ни услужи, а ти . . . злобно издума жена му.

— Мужикъ, избърба Н. Н., като си освободи рѫката.

— Молимъ ви, простѣте слугата ви за безпокойството, което ви сторихъ, изрече дамата почти умолително: мѫжъ ми сега е въ пароксизма на болѣста си и не знае, що говори.

— А, негова милость е боленъ, а не вий, госпожо?

— Да, господине, за него дойдохъ въ Мехадия, да го придружѭ, дано се исцѣри.

— Ну, ще се исцѣри, безъ друго ще се исцѣри отъ тукашнитѣ води, много, много полезни води.

— На дявола водитѣ ви! обади се на сила болний господинъ.

— Радвамъ се, че ви улеснихъ, господа! Слѣдъ тия снисходителни думи, услужливий господинъ се поклони съ една лукава подсмивка и си заминѫ по работата.

VI.

Госпожата сѣднѫ при навѫсения си и умисленъ мѫжъ и почнѫ да му говори съ единъ удивително ласкъвъ тонъ. — Азъ намѣрихъ, казва, на първия редъ, но май скѫпа, ну да, ще плащаме по десеть фиорина за денонощието; стаята е доста обширна и съ два одъра. И, мѫжо, каква е хубава, свѣтла, укичена, исписана! Нека познае Мехадия, коя съмъ! Охъ, сутрѣ като се наконтѫ . . . Мѫжо, отп си толкова угриженъ? Я остави на страна мисленьето и хайде да се прѣнесемъ, че станѫ обѣдъ, па и дѣцата огладнѣхѫ; азъ вече дадохъ мило за драго. —

Но мѫжътъ мълчеше.

— Какво правимъ, господа, обади се Кочиашинтъ отзадѣ имъ, намѣрихте ли квартира? Азъ вече не могѫ да чекамъ, и, правото да ви кажѫ, ще ви стоварямъ нѣщата на площадта чрѣзъ полицията, сетнѣ, и дѣцата ви плачатъ въ колата.

Само при думата — дѣцата — мѫжътъ като че се пообурави отъ летаргията, въ която бѣше впаднѫлъ, повдигнѫ си главата и попита: защо плачатъ дѣцата?

— За васъ, господине, и за госпожата ви; молѫ ви, да стоваримъ.

— Ще стоваримъ, нещастний, ще стоваримъ, извика разлютена госпожата: потрай само двѣ-три минути, не бѫди такъвъ припрѣнъ!

Кочиашинътъ като че се засрами и се удали.

— Е, мѫжо, какво ще речешь, подкачи пакъ госпожата: стаята десеть фиорина за денонощието . . .

— Десеть фиорина за денонощието, жено, кой ги печели по толкова на день?

— Но тукъ сме дошли да трошимъ и . . .

— Знамъ, прѣкѫснѫ ѭ мѫжътъ, не споріѫ жено, и, ако щешъ, безъ всѣка нужда и полза.

— Но азъ имамъ нужда отъ чистий въздухъ и отъ мѣстнитѣ води . . . азъ съмъ болна, казватъ, желѣзнитѣ води . . .

— Знамъ и него, жено, но не отъ мѣстнитѣ води, но отъ ванни пълни съ моя собственъ потъ, горещъ потъ, многогодишенъ потъ.

— Мѫжо, ти днесъ съвсѣмъ се измѣни; отъ самата утрина си ме заялъ, правишъ ми все на пукъ; почнѫхъ да не те познавамъ вече!

— А кога си ме познавала, та да ме познаешъ и сега?

— Мѫжо, полудѣ ли ти днесъ?

— За тебе азъ никога не съмъ билъ разуменъ.

— Мѫжо, много ми досаждашъ днесъ, много ме лютишъ!

— Днесъ, едва днесъ, наконецъ! А че ме лютишъ и оскорбляваш всѣки день, това не се чете!

— Мѫжо, млъкни, върви при дѣцата, ти казвамъ!...

— Тѣ сѫ твои изродия, ти ги роди!

— Мѫжо, помни си обѣщанието, ще ти искамъ смѣтка..

— Не съмъ длъженъ да ти давамъ смѣтки! Помни, че съмъ ти мѫжа.

— Подлецъ!

— Мръсна невѣрница!

Като свѣткавица се спустнѫхѫ мѫжътъ и жената единъ върху други и, прѣди да охнѫтъ петь-шесть-тѣхъ любопитни свидѣтели на тоя разговоръ, мѫжътъ останѫ съ одраскана страна, а жена му съ одрани уши. Катастрофата станѫ тъй мъгновенно, щото никой не можа да види какъ произлѣзе тя, па и самитѣ бойци, ако би ги попиталъ нѣкой, какъ се случи та се обезобразихѫ тъй внезапно, не вѣрвамъ да можахѫ да разскажатъ дѣлото послѣдователно, правдиво и точно.

Прѣдставѣте си жената съ кървави рѫцѣ, блѣдна вдървена отъ гнѣвъ, а мѫжа съ опнѫти рѫцѣ и стиснѫти

плѣсници, торжественно гладиаторски, насочени къмъ жертвата на героическата си побѣда.

— Наконецъ, безумно, наконецъ, жено, търпѣнието ми се пръснѫ, врѣме е за пръвъ и послѣденъ пѫть да си измиѭ вѣчния срамъ, дръжъ! И мѫжътъ запрати съ една необикновенна сила двѣтѣ обѣсци, откѫснѫти отъ собственнитѣ уши на жена си.

— Дръжъ си, жено, украшенията, да ги не загубишъ, тѣ ще ти потрѣбватъ да се кичишъ въ Мехадия! И наистина, тия украшения се ударихѫ о земята и се запелѣхѫ у нозѣтѣ на коконата.

Всички наоколъ скочихѫ отъ мѣстата си: дамитѣ си закрихѫ лицата да не гледатъ, а мѫжьето се отвърнѫхѫ отъ ужасното зрѣлище съ прѣзрѣние.

Варвари, варвари! извикахѫ нѣкои отъ тѣхъ. Потокъ отъ алено червена кръвь течеше отъ двѣтѣ уши на нещастната жена. Като съгледа на земята любимитѣ си обѣсци и се почувствува тъй обезобразена, лицето ѝ прибледнѣ, побѣлѣ отъ ярость; тя подивѣ.

— Ахъ тиране! искрищѣ тя и се хвърли върхъ мѫжа си като карающа фурия. Но благоразумний мѫжъ заблаговрѣменно си бѣ взелъ дърмитѣ и станѫ невидимъ отъ сцената. Намѣсто него, ослѣпената отъ яроста си жена улови съ двѣтѣ си рѫцѣ ушитѣ на единъ хрисимъ офицеринъ, на когото любопитството безъ малко щѣше да му костува неимовѣрно скѫпо, ако не се случаше наблизо единъ отъ прѣдишнитѣ катани, който се завтече на помощь, стовари на гърба на нещастната единъ войнишки ударъ и по тоя начинъ накараѭ да му отслаби ушитѣ. Отъ тоя ударъ гръбътъ на госпожата дойде въ силно сътрясение; тя бѣше уничтожена изведнъжь, и отъ страхъ едва свари да си прибере обѣсцитѣ и да побѣгне.

— Ахъ проклето! извика офицеринътъ.

— Охъ, смаза ме тоя катанъ, испѫшка дамата почти въ сѫщото врѣме, и тръти на бѣгъ.

Повдигнѫ се силенъ смѣхъ. Изъ локантата наискочихѫ много любопитни.

Мехадия изново гръмнѫ.

Цѣлъ день слѣдъ това, до самия вечеръ между публиката не се приказваше друго, освѣнъ за недавно-пришлитѣ господинъ и госпожа.

Тукъ едни разсказвахѫ подробноститѣ на дневнитѣ приключения, разумѣва се, съ разни прѣправки, притурки и стилистически украшения, тамъ обсѫждахѫ философически причинитѣ на слученото, пó-нататъкъ разсѫждавахѫ за социални въпроси, вслѣдствие отъ дневнитѣ впечатлѣния, и т. н. Мнозина поддържахѫ идеята, че за всичкото зло прѣзъ деня е послужила лошата отхрана на обществото, въ което сѫ живѣли и образували тия нещастни творения; други налягахѫ на темперамента на хората и на всѣка единица особно. Въ нѣкои кржговци въпросътъ се рѣшаваше много пó-кратко и опрѣдѣленно — съ думитѣ „обществен разврат“. Въ други пакъ утвърждавахѫ, че всичкитѣ сцени прѣзъ деня не свидѣтелствовахѫ за друго, освѣнъ за стремлението на женския полъ да се еманципира отъ тиранията на мѫжьето.

При това нѣкои събесѣдници поддържахѫ авторитета на жената наравно съ авторитета на мѫжа; други пакъ казвахѫ противното, основавайки се на св. писание и на неговитѣ думи: „жената да се повинува на мѫжа си“.

Какъ да е, обаче него день припирнитѣ се свършихѫ съ общото признавание безхарактерноста на хората, вслѣдствие на общественната деморализация. Като довършвание пакъ на общественното мнѣние, сир. като качулъ на всичко, всѣкъ се изрази съ думитѣ: безобразие, варварщина! Тия послѣдни думи още пó-накѫсо характеризувахѫ влашкитѣ нрави по онова врѣме.

Самитѣ влашки семейства, а тѣ бѣхѫ на́й-многочисленнитѣ въ Мехадия — осѫдихѫ поведението на мѫжа и на жена му. и съжаляваха, че дневний скандалъ се бѣ случилъ именно въ врѣмето на тѣхното прѣбивание въ Мехадия. Едни отъ тѣхъ благоразумно осѫждахѫ мѫжа, като слабохарактеренъ человѣкъ, който отъ началото още не знаилъ да стѣгне юздитѣ на жена си; други още по-благоразумни отъ тѣхъ, набѣдяваха жената, като ѭ наричахѫ изродие полоумно, развалено, отвратително, слѣдователно, обществена язва, болѣсть, неизлечима дору въ течението на едно и на двѣ человѣчески поколѣния. На́йнногото честни бащи и майки чудяхѫ се, какви хора ще станѫтъ дѣцата на тие безумни родители — маскари.

Имаше обаче мѫжие и жени, които не утърпѣхѫ да се не схапятъ по тоя поводъ, сир. по повода на дневнитѣ тълкования, дори и въ присѫтствието на хората, на слугитѣ си; а какво е произлѣзло прѣзъ деня и вечерта въ квартиритѣ имъ, това остава покрито мракомъ неизвѣстности. Извѣстно е само, че на другия день, споредъ разгласеното шушуканье на господарскитѣ слуги, изъ Мехадия се приказваше, че еди кой си господинъ, домну, кокону, турилъ жена си въ респектъ, че други изялъ една не твърдѣ милостива плесница отъ коконата си, третий злѣ се скаралъ съ жена си, четвъртий исхарчилъ само въ прѣдидущия день сир. отъ врѣмето на скандала до вечерта, двѣстѣ и намъ колко си австрийски жълтици за украшения на жена си, само и само да ѝ смегчи опачноста и да ѝ смири камилския инатецъ; петий оставилъ семейството си безъ вечеря, и малко ли други подобни приказки се носяхѫ на втория и на третия день изъ Херкулесъ-Бадъ.

На́й-легкомисленний отъ всичкитѣ тие разсказа бѣ оня, въ който се прѣдаваше, съ указание дори на личноститѣ, че еди кой си господинъ, като се скаралъ до смърть съ

опачната си жена, дозволилъ си да ѭ изгони великодушно изъ стаята, а самъ смиренно се затворилъ въ нея съ нѣкоя си хубостница, а добродѣтелката му жена, споразумѣна по́ отъ рано съ нѣкого си тънъкъ развратникъ — богаташъ отъ съсѣдния померъ, безъ да се свѣни отъ слугитѣ на хотела, отишла при него въ стаята му тъй, както ѭ изгонилъ мѫжъ и́, полуоблечена, и намѣрила това, което тръсила, сир. приютъ, покровителство и отмъщение на мѫжа си. Разумѣва се, тоя скандалъ възвълнува всичкия Херкулесъ-Бадъ. Благовъспитаннитѣ влашки семейства се червяхѫ на всѣка стѫпка; това ги стори да бѣгатъ изъ Мехадия; тъй и станѫ: скоро слѣдъ това половината отъ Власитѣ не се чухѫ, не се видѣхѫ; повечето отъ тѣхъ избѣгахѫ нощѣ, за да ги невиди никой. Толкова голѣмъ бѣше скандалътъ и тъй силно подѣйствова той на влашкото общество въ Мехадия.

VII.

Мѫжътъ липса и не се завърнѫ вече.

Госпожата, слѣдъ като ѭ надари катанътъ съ корабия си юмрукъ, веднага се намѣри при колата. Тамъ кочиашинътъ ѭ очакваше отъ минута на минута. Първата и́ работа бѣ да види дѣцата си; послѣднитѣ спяхѫ, кое какъ завърнѫло. Тя ги разбуди, сне ги, улови ги за рѫцѣтѣ и управи кочиашина къмъ мѣстото, гдѣто трѣбваше да се стоварятъ вѣщитѣ, а още слѣдъ малко тя изчезнѫ въ вѫтрѣшноста на зданието — Франценъ-Хофъ.

Кочиашинътъ и колата му се махнѫхѫ отъ площадта. Слѣдъ три четверти часъ, когато локантитѣ бѣхѫ почти опустели, человѣкъ можаше да види у общата гостинница въ тъй нареченния „Дворски Салонъ“, между тукъ-тамъ останѫлитѣ и окѫснѣли посѣтители, и една дама исписана, размазана, нацапана, прѣкитена, размирисана, сѣдяща до

единъ столъ съ двѣтѣ си дѣчица, тъй сѫщо напудрени и прѣтруфени до безобразие, обѣдвающа съ тѣхъ, но вече съ искусно прѣвързани уши; тя туку се огледваше въ отсрѣщното грамадно огледало, оправяше си бонета на главата, дрѣхитѣ, кѫршеше се до толкова, щото на́й-сетнѣ сполучи да извика вниманието и явнитѣ насмѣшки на съсѣдкитѣ си, двѣ три Нѣмкини и Сърбкини, повидимому, които почнѫхѫ да си шепнѫтъ, да си подмигватъ една на друга, сочейки съ очи на речената дама.

Но дамата, ако и да усѣщаше лукавитѣ имъ погледи, прѣструваше се, че нищо не види, не чува и не знае; па и да ѝ се щѣше да имъ направи нѣкоя забѣлѣжка и да си отвърне съ единъ истъ прѣзрителенъ погледъ, паче чаяния, на тоя пѫть тя се въздържа, защото умътъ ѝ бѣше съвсѣмъ другадѣ насоченъ; тя мислеше за мѫжа си и прѣди малко нанесената ѝ отъ него обида. Ушитѣ ѝ причинявахѫ люта болка, но отъ срамъ ли, отъ етикетъ ли, тя заглушаваше вѫтрѣшнитѣ си усѣщания и се прѣструваше, като че да не бѣше ѝ нищо. При всичко това, ако и да си казваше въ ума, че мѫжъ ѝ е подлецъ, виновенъ, та за туй не смѣе да ѝ се яви предъ очитѣ, нѣщо ѭ жежеше по коравото сърдце, а дебелата съвѣсть ѝ прѣдсказваше нѣщо не добро. Тя се надѣваше, че слабохарактерний ѝ мѫжъ не ще утрае дълго врѣме, но ще се яви такъвъ же покоренъ на волята ѝ, както прѣди, както дома. Но часоветѣ минувахѫ, а той не се явяваше да ѭ потръси, тъй щото напоконъ, слѣдъ обѣдъ, тя трѣбваше да се прибере съ дѣчицата си.

Минѫхѫ се три, четире и петь часа, а мѫжъ ѝ го нѣмаше да се завърне и да си види дѣцата.

Тъй се изминѫ и остатъкътъ отъ деня, а злобний ѝ мѫжъ още не се явяваше. Цѣла нощь го прѣчеква тя, но и прѣзъ нощта, до самото разсъмнувание го нѣма; това бѣше лошъ бѣлегъ за страшни прокобявания.

VIII.

Послѣднята сцена прѣзъ деня нѣмá такива зли послѣдствия за нарушаванието на мѣстното благочиние. Мнозина очекваха́ пó-нататъшното распорежданье на мѣстната полиция за наказанието на невѣжливата и безобразна мадама; мнозина казваха́, че полицията трѣбва и ще ѭ изгони обратно въ Оршова, за да си иде, отъ кѫдѣто е дошла; но нищо такъво не се случи. Мнозина дори заявиха́ на полицията своето крайне неудоволствие противъ госпожата и поискаха́ удалението ѝ, като такава, която срамеше обществото съ неблаговъспитанното си поведение; но послѣднята рѣшително се отказа да испълне исканьето имъ, на основание, че всѣкиму е позволено да дохожда и да прѣбивава въ Мехадия за ползата на здравието си; че въ Херкулесъ-Бадъ сѫ идвали и много пó-разстроени въ здравието си, дори безумни, които сѫ се връщали съ бѣлѣзи за скорошното имъ съвършенно поправление; че, слѣдователно, полицията не може да употрѣби желателни мѣрки прѣди да се убѣди въ безполезноста на человѣколюбивия приютъ и на всеудобнитѣ срѣдства за исцѣлението на тая болна жена, страждуща отъ пълното растройство на нервитѣ си. Слѣдъ тоя отговоръ всички замлъкнѫхѫ. Колкото до офицерина и катана, нито единий нито другийтъ не направиха́ никакво заявление; тий дори не се спуснѫхѫ слѣдъ убѣгающата госпожа, но напротивъ, благоразумно се оттеглиха́ на страна и се смѣхѫ великодушно, отъ всичко сърдце, надъ речената мадама и за неволно разигранний комически фарсъ.

Него день локантитѣ ечахѫ отъ веселото настроение на общественния хуморъ. Нáй-много забави и разсмѣя обществото младий и веселий офицеринъ, който неподражаемо копираше господина и фуриозната му жена. Другарятъ му, сѫщо младъ офицеринъ, за да се поглуми надъ

приятеля и събрата си, поздрави го иронически съ честа, която е ималъ, щото една такава благородна дама да му позавидова на прѣлестнитѣ уши и да пожелае да си ги откѫсне и приобрѣте на паметь. Офицеринътъ, като че усъмненъ, побара си ушитѣ, а това произведе силенъ, продължителенъ смѣхъ. Смѣхѫ се дори и келнеритѣ отъ локантата, гдѣто обѣдвахѫ офицеритѣ. Това се повтаря нѣколко пѫти прѣзъ остатъка на деня и на другия день, въ присѫтствието на много дами и кавалери отъ разно произхождение. Но, както всичко въ свѣта, наконецъ, и комическото надоѣде; то се обърнѫ въ каррикатура и скоро опротивѣ, защото станѫ достояние на господскитѣ лакеи. При всичко това то направи Влахинитѣ не само да се червятъ ежеминутно, но и да не си досидѣватъ на мѣстата, а често и да не си доядатъ спокойно.

Присмѣхулницитѣ нѣмахѫ работа; тий навсѣкѫдѣ слѣдовахѫ подирь нѣкои влашки дами, които чрѣзъ смѣха и искусното си прѣструване стараяхѫ се да погълнѫтъ хорскитѣ насмѣшки; но негодованието и срамътъ ги издаваше на всѣка стѫпка, безъ да се сѣтятъ, безъ да щѫтъ — скандалъ!

На́й-напоконъ Власитѣ поченѫхѫ да говорятъ и да пущатъ други любопитни слухове; тий измислювахѫ разни истории въ произхождението на двата образеца, свои съотечественици, желаейки съ това да замажѫтъ очитѣ на насмѣшницитѣ, да затулятъ слуха и устата на хората. Съ укоряването на другитѣ, тий сами искахѫ да се оправдаѭтъ въ много грѣховци, за които ги и прислѣдвахѫ злитѣ езици; но колко сполучихѫ въ това, то се видѣ отъ тѣхното нощно избѣгване слѣдъ нѣколко дни.

Тукъ слѣдвало би да се даде край на настоящата повѣсть, защото цѣлта, за която се пише, можаше да се постигне и съ толкова; но дѣлото не се свърши съ толкова: горчивитѣ минути останѫхѫ за наподирѣ, като та-

кива, въ които слѣдва развръзката и самото заключение на главната мисъль отъ разсказа.

Освѣнь това, при всичкото желание на повѣствователя да даде единъ пó-благоприятенъ край на разсказа си или поне да посмегчи лошитѣ до отвращение впечатлѣния на мнозина читатели, между които, увѣренъ е, ще има и много уважаеми, благовъсъпитанни и добродѣтелни дами, по необходимость чувствова се длъженъ да се извини прѣдъ тѣхъ за оскорблението на невинния имъ слухъ и особито за това, че и за напрѣдъ нáда ли ще му бѫде възможно да ги удовлетвори съ нѣкое измисленно морално-наставително промѣнение въ постѫпкитѣ и характера на дѣйствующитѣ лица, понеже нито като на съглѣдвачъ, нито като на фантазеръ-измислювачъ не му е позволено да отстѫпва отъ самата истина и дѣйствителноста, о която единъ точенъ и искусенъ писатель трѣбва да се придържа, като слѣпецъ о тоягата си.

Сетнѣ обстоятелствата тъй се бѣхѫ сложили сами, щото благоразумието или неблагоразумието на едната страна трѣбваше да роди неблагоразумие или благоразумие у другата; а що е виновенъ съчинительтъ, ако явленията въ живота и частитѣ факти свидѣтелствоватъ за вѣроятноста на изложението, и ако ви приказва, слѣдователно, безъ всѣкои украшения, простичко за всичко онова, което се е случвало, случило, а може и ще да се случи въ дѣйствителноста съ хора, отъ които може да се очѣква всичко, особито когато твърдия характеръ се навие отъ безхарактерноста, развратътъ обезобрази истинската нравственность, а лъжовната и развалена цивилизация затъмни свѣтлитѣ зари на истинската, строгата и солидната цивилизация: когато, казвамъ, гражданинътъ се обърне на маймуна, а маймуната почне да се слави съ именованието честенъ, образованъ и примѣренъ гражданинъ! . . Да, тъй е. Прѣдупрѣждавамъ читателитѣ, краятъ на повѣста е май тра-

гиченъ, може би и повечко, отъ колкото тѣ очекватъ. Нека слушатъ до край и нека сѫдятъ сами какви сѫ, що сѫ, гдѣ сѫ, какви трѣбва да бѫдѫтъ на вѣка си въ срѣдата на обществото, съ уважението и довѣрието на което трѣбва да се ползоватъ за спокойствието си, за нравственното си удовлетверение и за благоденствието си. Нека помнятъ, че, за да стане нѣкой маймуна-маскара, е на́й-лесна работа; на́й-трудното е, человѣкъ да си остане за всегда человѣкъ, каквито и да сѫ обстоятелствата и духътъ на врѣмето. Четѣте по нататъкъ.

IX.

Часътъ би три слѣдъ полунощь. Тайно безпокойство овладѣ госпожата. Едно тъмно прѣдчувствие, смѣсено съ твърдѣ малка доза отъ надѣжда успѣ да се вгнѣзди въ сърдцето и́. Нѣщо отъ вѫтрѣ все и́ шепняше: зло, зло зло! Тя бѣше готова да прости мѫжа си, само и само да си дойдяше веднъжъ, но той не си идяше.

Мехадия още спеше; слънцето наближаваше да изгрѣе; въ въ бѣше ясно и прохладно, като на горитѣ сутрина, слѣдъ една хубава ясна, суха нощь, слѣдъ хубавото врѣме. Госпожата вече сѣдеше у растворения прозорецъ замислена, тѫжна, може би и гнѣвна. Какъ е минѫла тя нощта, не е извѣстно.

Болнитѣ отъ Херкулесъ-Бадъ се изредихѫ да киснѫтъ въ жежката сулфорна вода и се върнѫхѫ, пролежахѫ по два, а може и по три часа, обикновенно, слѣдъ банята, прѣоблекохѫ се и излѣзохѫ на кафенето, а госпожата още сѣдеше у прозореца.

Слънцето бѣше изгрѣло отдавна; въздухътъ се бѣ стоплилъ, множеството распълзало — ето и госпожата — петръси се прѣдъ кафенето:

— Добро утро!

— Далъ ти Богъ добро.

Тя влѣзе въ кафенето и почнѫ да се прѣговаря съ едного отъ келнеритѣ, пита, распитва за нѣкого си домну, домну. . . . Но лаконический отговоръ на келнера накара ѭ да исхвръкне тъй же бързѫ, както бързо бѣше влѣзла; излѣзе, заминѫ и се вмѫкнѫ въ съсѣдния ресторанъ; отъ тамъ взе посоката кѫдѣ моста надъ черна-рѣка и влѣзе въ отсрѣщния хотелъ.

Слѣдъ единъ два часа, когато Мехадийскитѣ жители се пръснѫхѫ нагорѣ-надолу или да се събиратъ на тумби, мнозина отъ тѣхъ приказвахѫ дневния си „куриозъ“ (любопитна случка), какъ нея зарань извѣстната дама надничала въ вратята на всичкитѣ номери въ хотела имъ, когато тий още почивали, и съ това имъ развалила спокойствието; какъ мнозина отъ тѣхъ намѣсто да отговорятъ на питанията ѝ, простичко си ѭ изгонвали или ѭ пращали на дявола. На всѣкѫдѣ тръсила тя мѫжа си, тръсила го, освѣнь въ хотелитѣ, още и въ банитѣ, по аллеитѣ, гдѣто се расхождаше множеството, въ уединенитѣ мѣста, дори и въ гората ходила, и на върховетѣ на планинитѣ се качвала, мѫжъ ѝ обаче нигдѣ не се намѣрилъ: на всѣкадѣ го нѣмало, никой не го видѣлъ отъ прѣдидущия день.

Дълго врѣме шетала тя подъ жежкото слънце, като заобиколила по тоя начинъ всичкитѣ ѫглове въ Мехадия.

Полуотчаяна, полураскаяна, полубѣшенна повърнѫ се тя дома си, нахрани дѣцата си, приспа ги, легнѫ си на одъра, уморена отъ много ходенье и се замисли. Но и въ това положение тя не утрая много врѣме, защото поедно врѣме тя скочи, ококоти се на прозореца и почнѫ да разгледва проходящитѣ, вѣроятно въ ожидание да види и мѫжа си между тѣхъ.

X.

Мѫжътъ липса. Вече четвъртий денъ сѣдеше и го чакаше жена му. Ушитѣ ѝ бѣхѫ загорѣли, а лошитѣ впечатлѣния наполвина истинѫли, пакъ той не се явяваше, като никога. Тя си задаваше питание слѣдъ питание: какво станѫ, къдѣ се дѣнѫ вироглавий ѝ съпругъ, и сумтѣше по́-вечето отъ злоба, отколкото отъ раскаяние, съ една дума губеше се въ разни прѣдположения и догаждания. И то добро поне, викаше си она, че чамаданитѣ съ вѣщитѣ и ракличкѝта съ драгоцѣнитѣ ми нѣща и съ паритѣ му сѫ тукъ при мене, та могѫ да прѣкарамъ врѣмето си въ Мехадия безъ нужда. А какво щѣше да бѫде, ако мѫжъ ми измѫкнеше всичко, безъ да го усѣтѫ, и го отнесеше съ себе си? Не дай Боже, умирахъ отъ гнѣвъ и отъ срамъ прѣдъ тукашнитѣ госпожи!

При тая успокоителна мисъль, тя полека-лека дойде въ себе си и се примири съ положението си. Слѣдъ тридневия си самозатворъ на́й-сетнѣ тя прѣзрѣ срама си, натруфи се по обичая си съ на́й-лъскавитѣ си утрѣпки, подправи си вѣждитѣ и клѣпкитѣ, замаза си лицето и устнитѣ съ прави́ло, спуснѫ си кесийката въ хранилището и поведе дѣцата си изъ продавницитѣ на Мехадия, обиколи на́й-богатитѣ отъ тѣхъ, распитва за мѫжа си и пръска до ситость мѫжовитѣ си жълтички за нужни и ненужни дреболии, за които една благоразумна пѣстовница неби дала нито счупена пара. Продавачитѣ ѝ се смѣхѫ, помощницитѣ имъ се подигравахѫ и се гаврѫхѫ съ нея, подмитахѫ ѭ, пращахѫ ѭ за зеленъ хайверъ, споредъ българската поговорка, да тръси своя господинъ мѫжъ, съ указаннитѣ бѣлѣзи, въ еди какво облекло, еди какъвъ растъ, съ такива или онакива очи, носъ, мустаки, брада и проч., и проч.

Когато се сѣти, че ѭ подиграватъ тъй безцеремонно и явно, госпожата поченѫ да досадова не на себеси а на

мѫжа си, на когото поведението накара да се унижава прѣдъ всѣкого. Тя отмахнѫ всѣко чувство за примирение съ него и отъ нея минута вече не мисляше за друго, освенъ какъ да го докопа негдѣ, да му ожули коститѣ, както се жулятъ перата на едно пиле, да си го накаже по волята, да си го проучи за легкомислието му, но тъй, щото клетий синъ да ѭ помни, до гдѣто бѫде живъ.

При всичко това, заканванията ѝ оставахѫ на дума, и нищо повече, защото мѫжътъ като че потънѫ и се изгуби отъ повърхнината на земята. Извѣстно е, че у слабохарактернитѣ хора гнѣвътъ бива силенъ, но не продължителенъ; по тая причина тя се отчая въ възможноста да си съхрани настроението, до какъ се върне мѫжъ ѝ. И наистина, тя много би го очѣквала и много усилия би употрѣбила за да си захранва постоянно настоящия гнѣвъ, ако не се прѣдставяше случай да направи такъво откритие, отъ което тя впаднѫ въ силенъ въсторгъ. Случайтъ бѣше слѣдующий.

На петия день прѣзъ заранта гнъ Н. Н., който прѣди нѣколко дни бѣ толкова добъръ да помогне и услужи тъй великодушно на това семейство, като му устѫпи собствената си стая за умѣренната плата отъ десеть фиорина за денонощието, и на тоя пѫть, като че провидѣнието го бѣше подкапило и пратило за утѣшението на госпожата, яви ѝ се съ услугитѣ си.

Той се бѣ научилъ отъ хората, а на́й-вѣроятно, и самъ си знаеше подробноститѣ на историята за изчезнуването на господина, повсемѣстното му диренье отъ жена му както и за наградата, която тя обѣщаваше ономува, който открие убѣжището му и ѝ го посочи, може би, казватъ, и блазненьето за сполуката на тая тлъста награда, насърдчи стѫпкитѣ му кѫдѣ извѣстния му номеръ въ Франценъ-Хофъ, и той похлопа на вратата.

— Антре, обади се госпожата отъ вжтрѣ. Н. Н. влѣзе и се поклони вѣжливо.

Госпожата скочи отъ фотеля, на който сидѣше облегнжта. — Ахъ, господине!

— Мадамъ, широко сърдце, мадамъ! мегкогласно изговори Н. Н.

— Ахъ, господине, много съмъ нещастна! моя мжжъ днесъ петий день.....

— Какъ, защо? нима той, мадамъ, е билъ такъвъ, да прѣзрѣ такава добродѣтелка съпруга като васъ... О, това е ужасно, безчеловѣчно! Не би дръзнжлъ да повѣрвамъ...

— Ахъ, истина е, истина, господине, испи ми кръвта, изяде ми живота тоя человѣкъ! Знаете ли какво ми стори той?... Десеть години наредъ търпиж неговитѣ....

— Нещастие! Отговори добродѣтелний человѣкъ съ едно масторски прѣсторено съжалѣние: но, мадамъ, куражъ, всичко ще се поправи, мжжъ ви, може би, скоро ще се завърне и да се примири съ васъ; азъ ви прѣдричамъ дори, че това ще бжде, защото го знамъ....

— Ахъ, вий го знаете, гдѣ е, вий го видехте?...

— Да, отговори Н. Н. лаконически.

— О, за Бога, молиж ви се, кажѣте ми! въсторженно извика госпожата.

— Мадамъ, азъ туку що го видѣхъ....

— Гдѣ, гдѣ, гдѣ е? Казвайте по́-скоро, че умирамъ отъ нетърпѣние!

— Мадамъ, първо успокойте се.

— Ахъ благодѣтелю мой, съ що да ви наградиж?

— Мадамъ, наградата нека си бжде моя, а сега не губѣте врѣме и се явѣте въ дворския салонъ, мжжъ ви е тамъ, на горния катъ, между играющитѣ въ карти.

— Хвърчиж, отивамъ! Ахъ мусю мжжо, на конецъ, докопахъ те!

— Мадамъ, имамъ честь съ почитание, покланяющецъ се излезе Н. Н.

— До виждание, добрий господине! извика тя слѣдъ излѣзвающия: всичка съмъ на ваше расположение, нѣма да ви забравѭ доброто! Слѣдъ тия думи дамата сграбчи наметулката си, мѣтнѭ ѭ на плещитѣ си, тури си капелината, нахули си рѫкавицитѣ и исхвръкнѭ изъ стаята.

XI.

Посѣтившитѣ Мехадия навѣрно помнятъ онова великолѣпно здание, което се намира въ дъното на една градина, и великолѣпната стая, праведно заслужвающа названието си „Cour-Salon.“ И за какво не служи тоя салонъ за врѣменното разнообразно и разнохарактерно людство отъ Херкулесъ-Бадъ! По настоящемъ тукъ хората намиратъ нáй-причудливо удовлетворение на капризитѣ си пощѣвки.

Тукъ болнитѣ намиратъ всѣко минутно и разнообразно развлечение, здравитѣ — болѣсть, лѣнивитѣ — приятенъ отдихъ на хладина, богатитѣ често болесть, удовлетворение на апетита си и облегчение на кесийкитѣ си, а шарлатанетѣ и здравие, и развлечение, и попълвание на празднитѣ си кеси.

Тука се развързватъ почетитѣ и недовършени романци на огненнитѣ души и сърдца; тукъ романтическитѣ герои намиратъ случай да се изскажѫтъ въ нѣкое ѫгълче на възлюбленнитѣ си дулцинеи, тукъ старитѣ богати ловеласи изсипватъ хранилищата си за едно минутно увлечение слѣдъ продажнитѣ и расчетливи коконици; съ една дума, тукъ е рандевуто както на стомаситѣ, тъй сѫщо и на сърдцата.

Бѣда на оня болникъ, който си оставя вечеръ хубавото, пухкаво и здраво легло, и отива да измайва до късно

скѫпото си врѣме въ тоя салонъ; едно, че той може да си повреди здравието още повече и да се завърне дома въ още по́-зло състояние, друго, може би да му се случи, щото на другия день да нѣма съ що да купи подкваса на жерката си и да бѫде принуденъ да трае гладенъ на сила, и подобно на схимницитѣ-затворници, да си спасява душата отъ набранитѣ прѣзъ живота си грѣхове. Нека си го кажемъ, не веднъжь се е случвало това и не веднъжь ще се случи за напрѣдь; нека помнятъ това будущитѣ поклонници на Херкулесовскитѣ и на всѣкои други баши по чужбина.

Именно въ една затънтена стая на това здание, укичена съ нѣколко маси, канапета и десетина столове, а именно около едната отъ маситѣ сѣдехѫ дестина-петнадесеть мѫжи отъ разенъ възрасть и типъ. Едни отъ тѣхъ прилежно мѣтахѫ картитѣ, други понтирахѫ, трети задъ тѣхъ стоешкомъ гледахѫ любострастно на играющитѣ и на купищата злато и сребро, какъ се мѣстяше и минуваше то къмъ едната, то къмъ другата страна, и привличаше не само любопитството на нечаянно попаднѫлитѣ въ стаята, но и алчноста имъ за случайно обогатяванье чрѣзъ азартната игра. Оние, които си бѣхѫ проиграли до парица наполеоновцитѣ, лиритѣ или минцоветѣ, гледахѫ неподвижно, какъ другитѣ се стремяхѫ да направятъ нетото; какъ едната страна спяше, а другата прибираше на купъ достоянието на сѫсѣда си, безъ ни на́й-малко стѣсвение на съвѣста. Напротивъ, какъ тоя или оня се караше съ сѫсѣда си за единъ остатъкъ отъ дестина крайцеря, като че купили единъ другия стока и не доплатили напълно цѣната на купеното.

Между праздногледающитѣ имаше и такива, въ очитѣ на които се забѣлязваше едно кѫсно раскаяние и отчаяние, обикновенно подобнитѣ имахѫ рѫцѣтѣ си обърканн въ коситѣ си; тий бѣхѫ то̀ оние бѫдни светци, тѣлата на

които бѣхж обречени да се обърнжтъ на мощи отъ кжсното раскаяние, отъ сиромашия и гладъ.

На конецъ, тука бѣше и нашиий господинъ — изгубений мжжъ на прочутата въ Херкулесъ-Бадъ кокона.

Както се видеше, той бѣше на́й-уменъ отъ всичкитѣ въ нея стая, защото се бѣ заврѣлъ въ единъ жгълъ и, свитъ като куче, спеше и хъркаше богатирски на единъ кожанъ диванъ, и по тоя начинъ, може би, избѣгваше отъ ония излишни угризения на съвѣста, които овладѣватъ человѣка, особито семейния человѣкъ, слѣдъ безразсждното изгубвание и на ония малки срѣдства, които трѣбвало би да послужатъ за поддържанието на семейството му, на жена му, на дѣцата му.

Нашиий богатиръ, казвамъ, спеше мъртвешки, когато се яви изненадѣйно неговата любезна половина, обикновенно наконтена, нацапана, размирисана дори и въ обущата си.

Тя плеснж ржцѣ отъ очудвание и отчаяние, като видѣ въ какъвъ вертепъ, и между какви хора се намираше мжжъ ѝ.

— Отидохж ми дѣчицата, изрева тя, ахъ нещастна азъ!

— Късно е вече, госпожо, обади се насмѣшливо единъ отъ картофоритѣ.

Госпожата хвърли отгорѣ му единъ мълниеподобенъ погледъ, приближе до спящия и съ едно грубо побутвание събуди нещастния си мжжъ. Първата дума, която исхвръкнж изъ устата ѝ, бѣ: паритѣ ми дай!

Но полусънний мжжъ мълчѣше като стѣна и ококорено гледаше на жена си, като че се стараяше да ж познае.

— Паритѣ ми дай! паритѣ що стори? повтори съ угроза жена му: що ме гледашъ като пукалъ?

— Проиграхъ ги, отговори мжжътъ спокойно.

— Проигра ги? Проигра ги?

— Да, жено, направихъ и азъ единъ кейфъ, ти какъ си го правишъ винжги, всѣки день, всѣка минута!

— Паритѣ! страшно изрева госпожата, или.... Ржцѣтѣ ѝ затрѣперяхж конвулсивно, гласътъ ѝ прѣсипнж отъ злина.

— Паритѣ, мжжо!

— Проиграхъ ги, ти казвамъ, не ми боли главата!

— Шштъ! обади се нѣкой отъ игралния столъ: Мадамъ, заповѣдайте да си излѣзете вънъ, тукъ не смѣете да викате!

— Вънъ, вънъ, повторихж и другитѣ картофори: тукъ е стая за игра, който дойде, добрѣ дошелъ, играй или сѣди мирно; гос....

Но оратора не довърши рѣчта си. Запратената съ една мжжественна ржка грабнжта отъ сжщия столъ четка попаднж право въ умѣренната цѣль — въ органа на неговата словесна дарба. Бомбата удари въ костяната ограда, задъ която се криеше дързкий езикъ на картофорина, строши ж, направи проломъ, но и сама отскочи отъ твърдоста на стѣната, паднж на пола и се стръколи съ шумъ. На стола се повалихж двата прѣдни зжба на играча. Ужасъ овладѣ всичкитѣ въ стаята.

Оплашени отъ погрома на ненадѣйното бомбардиранье, играющитѣ забравихж на мигъ сериозното си занятие, скочихж отъ мѣстата си като луди и въ самото си скачание докачихж стола и го прѣбърнахж, поради което карти и пари станж едно: всичко се смѣси и съ метални звонъ изсипа се на пола.

При вида на толкова изсипано богатство, дамата онѣмѣ. Като помисли, че то трѣбва да сж проигранитѣ пари на мжжа ѝ, спустнж се и заграби толкова злато, колкото можа на бързо, и като фурия бѣжъ изъ вратата.

— Мадамъ, що правите, викнахж мнозина, вий сте луда! Келнеръ! келнеръ!

— Разбой, дръжте, разбой! викаше други, келнеръ!

Келнерътъ се яви немедленно.

— Тая госпожа произведе безчиние и ограби стола, да се заведе въ полицията! извикахѫ картофоритѣ.

Но дамата, прѣди келнерътъ да тури рѫка на нея, завъртѣ се и исхвъркнѫ слѣдъ убѣгающия си мѫжъ.

— Мадамъ! Мадамъ! отчаянно викахѫ картофоритѣ подирѣ ѝ. Мадамата нито се обърнѫ а си заминѫ, гонейки слабохарактерния си мѫжъ.

XII.

Мѫжътъ на госпожата изново се изгуби. Минѫ се още една цѣла недѣля слѣдъ това происшествие. Отчаянната госпожа тичаше като лудо по мѣстноститѣ на Мехадия и распитваше когото срѣщняше, не е ли видѣлъ мѫжа ѝ; но никой не показа дори съмнѣние да го е съгледалъ негдѣ.

На осмий день, прѣзъ вечерета, явява се единъ непознатъ селенинъ, Влахъ, спира се у прага, подава на едното отъ дѣцата едно писъмце, вложено въ единъ като че отпечатванъ и пакъ запечатванъ пликъ, и веднага се скрива, безъ да дочека отговоръ. Това писъмце бѣ препорѫчено до Госпожа, Кокона Уца Лингушоя въ Мехадия, Франценъ-Хофъ No. * *.

Като видѣ писмото, госпожата го грабнѫ отъ рѫката на дѣтето, прочете му надписа и го распечати; съдържанието му бѣше слѣдующето:

„Неблагодарна, безумна и развалена жено! Пишѫ ти първий и послѣдний пѫть. Животътъ ми омръзнѫ, причината си ти. Искашъ да умрѫ и ще умрѫ, макаръ да знамъ, че душата ми ще иде право въ пакъла. Не ме тръсни напрасно, защото не ще ме намѣришъ и не ще ме видиш до второто пришествие, когато ще прѣдстанемъ да се сѫ

дмъ; но и тогава на́-дали ще посмѣенъ да се явинъ прѣдъ очитѣ ми на сѫда.

Азъ бѣхъ излъганъ твърдѣ горчиво въ живота си, и за туй искамъ да си дамъ промѣнение на битието. Прощавамъ те за вѣчнитѣ досаждания, които съмъ прѣтеглилъ отъ тебе. Цѣлувамъ дѣцата: дано тиі не заприличатъ на тебе и бѫдѫтъ по́-щастливи отъ баща си. А впрочемъ Богъ да ви е на помощь. Охъ, тежко се умира!"

3 Іулия 1870 год. Твой мѫжъ

Лингушой.

P. S. „Паритѣ ми сѫ въ раклата, ключътъ е у мене; тамъ сѫ и книгитѣ отъ имота ми, сир. документитѣ. Прави каквото щешъ, и бѫди щастлива, като не си знаила, какъ да ме очеститишъ и да ми порадвашъ живота."

П. П. П. „Въ стаята на картофоритѣ азъ ни една пара не съмъ проигравалъ; за това върни паритѣ на хората, за да не ми кълнѫтъ паметта напрасно. Сѫщиі."

— А, ти си ми билъ живъ и ми грозишъ съ самоубийство, мерзавецъ! извика дамата и се стръколи на пола. Дѣцата ѝ писнѫхѫ отъ страхъ.

XIII.

Когато госпожата дойде въ себе си, на около ѝ стояхѫ трима доктори и услужливий Н. Н., който сновеше изъ стаята и то помагаше на докторитѣ за свѣстеванието на госпожата, то утѣшаваше ридающитѣ дѣца.

Добродѣтелния тоя джентелменъ и на тоя пѫть принесе немало важнитѣ си услуги на нещастното семейство. Нарочито ли или случайно попаднѫ той въ стаята въ най-критическата минута, това останѫ тайна между него и госпожата. Благодарение на тѫпоста на тая жена, на нейното легкомислие и недосѣтливость, той си игра ролата

прѣвъсходно и се благодари съ окончателното ѝ ужулване въ края на прѣсѣдяванието ѝ въ Мехадия.

Въ Херкулесъ-Бадъ тоя человѣкъ се издаваше за благороденъ. Келнеритѣ отъ ресторанитѣ го наричахѫ Херъ Баронъ, Екселенцъ; той говоряше по нѣмски, като истъ Нѣмецъ, маджарски, като Маджаринъ, говоряше порядочно по французски и разбираше добрѣ влашкий езикъ, но се криеше; физиогномията му обаче много приличаше на маджарски Евреинъ. Денемъ изъ Мехадия той се срѣщаше рѣдко, повечето го виждахѫ надвечеръ и нощѣ, въ салона, между картофоритѣ. Съ една дума, по всичка вѣроятность, той бѣше единъ отъ запаленитѣ картофори, а като такъвъ, той знаяше добрѣ, какво ставаше въ кржга, въ който се навърташе. Той откри мѫжа на госпожата и доведе послѣднята въ игралната стая; той съ собственитѣ си очи видѣ скандала, който тя направи прѣди нѣколко дни въ Cour-Salon, и исчезнуванието на мѫжа ѝ. Вѣроятно той сѫщий насочи и поменѫтия селенинъ съ писмото на мѫжа до жена му; може би той и прѣдварително знаяше съдържанието му, защото, както биде споменѫто, писмото се видеше, да е било распечатвано и пакъ запечатвано.

Когато тоя господинъ влѣзе при госпожата и ѭ видѣ примрѣла, пръвата му работа бѣ да прибере писмото отъ пола и да го спусти въ джеба си, разумѣва се, не без прѣдоскорожно озъртание — не го — ли видѣхѫ дѣцата. Подирь това той излѣзе бързо и приведе реченитѣ доктори, които бѣхѫ въ два раскрача отъ стаята на госпожата, въ сѫщия хотелъ; тъй помощь бѣ дадена о врѣме.

Благодарноста на госпожата бѣ неизразима; тя го нарече дори спаситель неинъ и на дѣцата ѝ.

На другия день, като се расплащаше съ докторитѣ, тя му врѫчи единъ скѫпъ медальонъ за часовникъ, отъ стойность не по-малка отъ петнадесеть наполеондора.

Н. Н. останж твърдѣ задоволенъ; въ знакъ благодарности и усердия той измжкнж писмото отъ джеба си и ѝ го подаде вѣжливо: госпожо, притури той, вчера азъ прибрахъ това писмо отъ пола; разумѣва се, скрихъ го у себе си, понеже се съмнѣвахъ да не би да съдържа нѣкоя ваша фамилна тайна, за да не се попаднеше въ ржцѣтѣ на вчерашнитѣ доктори, които, както знаете, сж отъ народноста ви, и можахж да го прочетжтъ.

— Много благодарна, господине, много ви съмъ признателна и за това добро.

— Мадамъ . . . .

— Нѣма да ви забравыж.

— Мадамъ, повтори хитрий и лукавий джентелменъ, въ Мехадия, извинѣте за дързоста . . .

— Говорѣте смѣло и откровенно, азъ ще ви слушамъ, макаръ и нѣщо противно да ми кажете.

— Благодарыж ви за довѣрието, отговори Н. Н.: азъ Мадамъ, чухъ, да се говори въ Мехадия, че вий въ послѣдньото си появяване въ Cour-Salon накарали сте картофоритѣ въ игралната стая да се засрамятъ отъ безчестното си ремесло и да ви повърнжтъ паритѣ, които били ограбили отъ мжжа ви, извинѣте всемилостиво за дързоста ми; но ще ви кажж, че постжпъкътъ ви е напълно оправданъ отъ всичкото мехадийско общество, всѣкъ ви заблажава на ума, на рѣшимоста и на храброста. Днесъ за днесъ картофоритѣ исчезнжхж отъ Мехадия. Тоя скандалъ ги унизи въ очитѣ на всички и ги направи да избѣгатъ невидимо на втория же день, освѣнъ единий отъ тѣхъ, който още си цѣри бърната, но дѣломъ поразена отъ васъ.

— Да, азъ накарахъ оня мръсникъ, изрече, госпожата гордо, но . . .

— Но, Мадамъ?

— Но отъ това писмо става явно, между насъ да си остане думата, че мжжъ ми . . .

— Проигралъ пóвече или пóмалко, Мадамъ?

— Не, господине, довѣрително притури госпожата, но, какъ да ви кажж, станжла грѣшка, и за тая грѣшка пакъ мжжъ ми е виновенъ.

— Защо, госпожо, като мжжъ ви е билъ ограбенъ, а вий само повърнжхте онова, което принадлежеше по правото вамъ и на дѣцата ви?

— Азъ, мжжъ ми направи глупоста; негодованието ми наказа злодѣитѣ; но азъ смѣтамъ за неправедно повръщанието на паритѣ; както и да е, мжжъ ми е билъ рѣшителенъ человѣкъ и проигралъ по волята си, за това . . .

— Вий се двоумите въ постжпъка си? конечно, вашето благородно сърдце . . .

— Не можете ли ми услужи, господине, да прѣдадете тия пари, томува, връхъ когото азъ нáй-много си излѣхъ негодованието?

— Съ съвършенна готовность, отговори лукавий жидъ.

Госпожата извади една кесийка, измжкнж отъ нея и прочете на дланта си 17 наполеона, прѣдаде му ги и го замоли да ѝ донесе отъ приемателя расписка за приемването на паритѣ.

Н. Н. се съгласи и иж увѣри, че слѣдъ единъ часъ той ще иж снабди съ исканната расписка. и се удали слѣдъ обикновенний си вѣжливъ поклонъ.

И наистина, тъкмо слѣдъ единъ часъ Н. Н. се върна и донесе на госпожата една расписка, написана по нѣмски доста краснописна и подписана отъ нѣкого си фантастически Вюнинъ фатеркунстъ Холдентайфелъ.

XIV.

Като послѣдствие отъ вторичното побѣгване на мжжа бѣ кжсното раскайване на жена му. Само сега усѣти тя, кой е билъ мжжъ ѝ.

Тя ежеминутно четеше и прѣчиташе писмото му, стараейки се да види и усѣти въ него само едно просто заплашване; но колкото повече го прѣчиташе, толкова по́вече се убѣждаваше въ сериозноста на съдържанието му. По едно врѣме тя дори се упрекнж въ безтактното си поведение и си дозволи да се нарече глупава; но всичко бѣше напрасно и кжсно.

Прѣсилена да обяви на полицията за изчезнуването на мжжа ѝ и неговото писмо, тя стори това не безъ малки усилия и внжтрѣшна борба съ собствената си гордость.

Полицеймейстерътъ ѭ изслуша хладнокръвно, прочете отчаенното писмо на мжжа ѝ, навжси вѣждутѣ си и каза: госпожо, тая работа не ви прѣпоржчва добрѣ: отъ какъ сте дошле, азъ все слѣдихъ за поведеньето ви; за малко врѣме вий направихте чудеса въ Мехадия; вината сте вий и никой не ще ви е кривъ, ако горкий ви мжжъ се отчая най-сетнѣ и ви остави на произвола. Слѣдъ вашето заявление дълженъ съмъ да употрѣбѭ всичкитѣ усилия за да открнѭ прибѣжащето на мжжа ви; но извинѣте, ако неблагоразумието, вслѣдствие на отчайваньето му отъ васъ, го е довело до нѣкое крайно рѣшение да наложи ржка на себе си, тогава никакви издирвания и прѣтръсвания не ще помогнжтъ, и, ако трѣбва да се нарече нѣкой виновенъ за самоубийството му, то безъ съмнѣние ще бждете вий, милостива госпожо: Идѣте си сега и дойдѣте, когато ви повикамъ.

Това бѣше единъ кжсичъкъ урокъ отъ страната на полицмейстера. Госпожата излѣзе, като попарена съ врѣла вода. И наистина, полицията знаеше всичко, но малко ѭ

интересуваше тая кокона; тя си вършеше длъга още прѣди два-три деня, взе мѣрки за прѣдваряниeто на мжжа отъ всѣки опитъ за самоубийство. Тя знаеше още навѣрно, че мжжътъ се намираше въ подвѣдомственното ѝ окржжие. формално же тя разгласи вредомъ, съ означение на бѣлезитѣ, за откриванието на забѣгнжлия господинъ Лингушой.

Прислѣдванията и издирванията траихж цѣли три недѣли, но тѣ бѣхж безплодни. Какво станж господинътъ отъ него часъ, никой не можá да каже нищо положително. Слухове се пръскжхж. че билъ найденъ удавенъ край устието на рѣка Черна и заваленъ безобразно съ единъ голѣмъ камъкъ, свлеченъ отъ планината чрѣзъ стремителното течение на тая рѣкица. Стече се много народъ да го гледа, но никой не можа да познае господина въ удавения. По едно врѣме мълвата бѣше разгласила между публиката, че нѣкой си пжтникъ случайно видѣлъ господина. като заминувалъ за навжтрѣ въ Баната. Но чрѣзъ телеграфа станж явно, че то бѣ чиста лъжа и едно просто заприличвание съ едного другиго господина, който не е билъ даже и Влахъ, а е билъ нѣкой си Банатски Сърбинъ. Мѣстната полиция взе такива мѣрки, преди които реченний господинъ не би могълъ да се удали на никждѣ безнаказанно. Освѣнь това, и да можеше избѣгнж отъ нейната бдителность, полицията можаше да го улови на първата. на втората или, нáй-далечъ, на третята станция, или нощна почивка, защото въ Австрия и другадѣ на всѣкждѣ по ханищата и гостинницитѣ лежатъ особни книги, въ които се записватъ всичкитѣ случайни прѣходящи, деньтъ. часътъ, народноста, името, прѣзимето, занятието, номерътъ на пашапорта му и отличителнитѣ му бѣлези, и да го доведе силомъ на мѣстото. отъ гдѣто биде потръсенъ.

Освѣнь него, и пашапортътъ му още се намираше въ Мехадийската полиция, ще рече, безъ никакъвъ видъ той не можаше да се отстрани пó-надалечъ отъ окржжнитѣ

села въ горитѣ. Ето по коя причина полицията го дирящe на близо, а не твърдѣ далечъ отъ Мехадия; тя имаше и право.

Тъй или инакъ, бдителноста на распилѣнитѣ катани останѫ безуспѣшна.

Минѫхѫ се още нѣколко дни и публиката прѣстанѫ да говори за тоя фактъ. На дневния редъ имаше други въпроси и други истории съ съвсѣмъ новъ характеръ.

Отъ всичкитѣ прѣдположения за начина, какъ се е изгубилъ господинътъ, по мнѣнието на пó-голѣмата часть отъ публиката въ Мехадия, най вѣроятни сѫ разсказитѣ, които впослѣдствие станахѫ прѣдание.

Първий отъ тѣхъ се яви на скоро слѣдъ второто и послѣдньо изчезнуване на господина; той състои въ слѣдующето:

Извѣстно е, че задъ лѣвия брѣгъ на рѣка Черна се възвишаватъ стръмнитѣ ридове на Карпатскитѣ планини. Освѣнь звѣроветѣ и искуснитѣ лѣсничаре, рѣдко кой други може да се искачи направо до самия имъ върхъ, на който височината, съдържа, както искатъ да кажѫтъ, приблизително до 2000 метра. До едно мѣсто тая стръмнина е покрита съ разни растения и дръвеса, измежду които има проведени лакатушни пѫтечки; тия пѫтечки то се прѣсичатъ и кръстосватъ, то се сливатъ въ една и водятъ въ тукъ-тамѣ устроенитѣ павильони и искуствени градини, които нито се забѣлязватъ отъ долината. Пó-нагорѣ растителноста става пó-рѣдка, а у самия върхъ на стръмнинитѣ тя като че се изгубва подъ правитѣ голи, снѣговитѣ скали, съ които се завършватъ реченитѣ ридове.

Чудесната зеленина, романтический изгледъ на тия громадни голи скали, изъ пукнотинитѣ на които стърчатъ, увиснѫли надъ пропаста, великански недосягаеми борове, видими отъ дола като малки дръвчета, съставляватъ нѣщо дѣйствително грандиозно и наистина привличатъ не само

очитѣ на пѫтника, но и любопитството му; тѣ распаляватъ дързоста на посѣтителитѣ, подкустрятъ рѣшителноста имъ и ги възбуждатъ на героически подвизи — да оборятъ затрудненията и прѣпятствията и да се искачатъ до самия върхъ. Казватъ, не на едного смѣлоста е бивала причина за разни неприятности и разочерования. Обаче имало е, ако и еднички рѣшителни и енергични личности, които сѫ сполучвали да оборятъ всичкитѣ прѣпятствия, да се искачѫтъ и да оставятъ по единъ паметникъ на самитѣ върхове; такива паметници сѫ то исполински кръстове, то нѣкое громадно знаме, които отдолу се виждахѫ като обикновенни надгробни дървени кръстчета или пакъ дѣтски кръпи. Мнозина отъ тия дързовити духове на врьщанието си клели сѫ се и увѣрявали, че не имъ е било възможно да идатъ по́-надалечъ и по́-нагорѣ, защото съгледвали такъвъ или инакъвъ блуждающъ хищний звѣрь, който имъ прѣсѣквалъ пѫтя. Други пакъ си казвахѫ простичко: непрѣчи ни се една громадна пропасть, която нѣмаше никаква възможность да прѣминемъ безнаказанно; или пакъ — стъмни се, и не оставаше врѣме за по на татъкъ, нито пакъ дързость за прѣнощуванье въ едно таково диво и безплодно мѣсто, гдѣто на всѣкий часъ можахме да станемъ жертва на гладнитѣ диви звѣрове.

Именно на такъвъ подвигъ, казвахѫ, ужъ се билъ рѣшилъ и господинътъ. Той билъ, ужка, заржчалъ още отъ вечерта да му приготвятъ единъ дървенъ кръстъ, и на другата зарань, придруженъ отъ още едного, подобенъ нему авантюристъ, отправилъ се на върха, мѫкнейки кръста на плещитѣ си. Като не могли до вечерта да се искачатъ, понеже трѣбвало да лакатушатъ много врѣме, да отдѫшатъ подъ дърветата и да рекогносцироватъ мѣстноста, рѣшили се да прѣнощуватъ до една чудовищна скала, подъ единъ многовѣковенъ старъ боръ. Прѣзъ нощта се случила грозна и силна буря; борътъ билъ сваленъ, а тий затиснѫти на

мѣстото. Послѣдовавшитѣ слѣдъ бурята поройни дъждове свлекли бора и раздавенитѣ подъ тѣхъ двоица души въ Черна, която ги отнесла на далечъ.

Другиятъ разсказъ се яви наблизо слѣдъ приемането на писмото.

Разсказвахѫ, че господинътъ се билъ присъединилъ до едни ловци у горньото течение на р. Черна, гдѣто пѫтьтъ води надалечъ въ гората. Той вървѣлъ съ тѣхъ до едно мѣсто и веднага изчезнѫлъ мѣжду буйнитѣ трѣви и гѫститѣ дървета. Ловцитѣ, като съгледали отсѫтствието му, вървѫли се да го тръсятъ, но господинътъ се изгубилъ. Вернѫлъ ли се той доброволно или се погубилъ въ гората. Богъ знае това. Отпослѣ сѫщитѣ ловци разсказвахѫ и утвърждавахѫ, че малко слѣдъ изчезването на третия имъ другарь, веднага били поразени отъ глухия шумъ на едно по друго два пѫти изпразденний револверъ. Като се вернѫли въ ближното село, тий обявили на мѣстната власть за подозрителния гръмъ. Повдигнѫ се цѣла потеря да тръсятъ неизвѣстния и страненъ господинъ, но потерята се вернѫ безъ нищо, както и отиде. Истина ли бѣше всичко това, или проста измислица, никой не бѣше въ състояние да утвърди положително.

По мнѣнието на множеството, първий отъ тие два разсказа стои още по́-близо до ума, защото той има нѣщо общо съ удавения обезобразенъ человѣкъ, както и съ сваления отъ бурята огромний боръ, който, може би, и до днесь лежи надъ Черна и служи като мостъ надъ тая рѣка.

Нѣкои и други обстоятелства, които се разказвахѫ отпослѣ, идвахѫ да подтвърдятъ вѣроятноста на това мнѣние. Именно, когато прѣгледвали обстоятелно тѣлото на удавения человѣкъ, намѣрили на дѣсния му кракъ, подъ колѣното му, единъ бѣлегъ, много приличенъ на бразница, но госпожата, която присутствовала на аутопсията, не рачила да каже нищо положително, ако е познавала мѫжа

си по тоя бѣлегъ; тя си припомнюваше всичкитѣ бѣлези, но за тоя скри и не вспомни нищо. Само съхраненитѣ черни мустаки по спитеното лице на удавения, споредъ описанието ѝ, много приличахѫ на мѫжовитѣ ѝ мустаки; това тя сама подтвърди. Но тоя бѣлегъ за явно тождество не бѣ достаточенъ да увѣри заинтерессованнитѣ страни и Мехадийската заедно съ Оршовската полиция го отхвърлихѫ, направихѫ на мѣстото приличната аутопсия и сключихѫ дневника си, въ който не се доказваше друго, освѣнъ напрасната смърть на селенина Раду Чорика отъ селото Върчару на границата, кираджия, удавенъ въ минутата при прѣминуванието му Черна съ колата си, отъ силното наидвание на горний порой и отъ изненадѣйното повдигание на водата въ рѣката.

XV.

Изминѫхѫ се още три недѣли въ безполезни тръсения и постоянно безпокойство. По-голѣмата часть отъ прѣдишнитѣ Мехадийски посѣтители бѣхѫ устѫпили мѣстото си на други нови, а госпожата продължаваше да се расхожда и да личи на площадта и по аллеитѣ. Въ послѣдньото врѣме тя беше се облекла въ черни дрѣхи, като да жалеше изгубения си мѫжъ. Жалѣеше ли го тя наистина, или искаше само тъй да лъсне въ очитѣ на хората и въ тоя цвѣтъ, това бѣше нейно знание; никой психологъ не би можалъ да откаже или да утвърди едното и другото. Истината си личеше отъ самото нейно положение и отъ приноската ѝ въ обществото. Тя бѣше свободна, никой вече не държеше смѣтка отъ нея. Като такава, сега тя измислюваше разни примки и обикаляше глупавото болно юношество отъ Мехадия. Обаче, не знамъ защо, това юношество отбѣгваше отъ нея, като отъ заразителна чума, поради което реченатѣ прѣтърпя не малко ядъ и насмѣшки отъ младитѣ и отъ

старитѣ, които ѭ бѣхѫ изучили до кость, и подъ нехтитѣ ѝ. Това отвращение на всѣкого накара ѭ да погълне злобата си, да задуши въ себе си чувствата на неудоволствието, да прибере краищата на покруснѫтото си сърдце, на което никой не щеше да отговори, и да се рѣши на една добра или зла мѣрка.

Тя видѣ, че нѣма да го бѫде така и инъкъ за дълго врѣме, и отъ злоба почнѫ да прави бани въ Елисаветъ-Бадъ, впрочемъ не съ просто намѣрение, а съ задня мисъль — да се покаже ужъ че страда и жертвова за здравието си.

Тъй слѣдова тя една недѣля наредъ; слѣдъ това, кѫдѣ края на мѣсеца Іулия, почти слѣдъ като си бѣхѫ разотишли и нáй-прѣснитѣ посѣтители отъ Херкулесъ-Бадъ, когато и климата на мѣстноста се бѣше измѣнилъ отъ топълъ и сухъ на хладенъ и спростенъ, а локантитѣ бѣхѫ опустѣли, затворени, тя си тръгнѫ срѣди единъ триумфъ отъ насмѣшкитѣ на нѣмскитѣ войници, болни отъ разни гнуснави болѣсти и отъ зевзеклицитѣ на останѫлитѣ зевзеци и чапкѫне, които нáй-сетнѣ бѣхѫ опитали всичката ѝ мораль. Въ тоя случай човѣкъ трѣбваше да види онова безсрамие, съ което тя гледаше на тѣхъ и заминуваше, като че всичко това да се неотнасяше до нея, а къмъ нѣкого другиго, и това за крайнето очудване на непроводачитѣ.

Обратното ѝ пѫтувание отъ Мехадия въ Оршава и отъ тамъ въ Румѫния не бѣ по малко торжественно. Познахѫ ѭ навсѣкѫдѣ по пѫтя и на всѣкѫдѣ ѭ изглѣдвахѫ съмнително, недовѣрчиво. Въ Оршова, гдѣто трѣбваше да прѣнощува, хотельеритѣ не рачахѫ да ѝ дадѫтъ стая и съ голѣмъ трудъ ѭ приехѫ, и то отъ съжаление къмъ малкитѣ творения — дѣцата ѝ. Съ една дума, наконецъ, тя заминѫ отъ Австрия за Влашко, напѫтствуема отъ насмѣшкитѣ и прѣзрѣнието на хората, оставляйки на всѣка стѫпка подирѣ си не блѣскави, не лестни впечатления, а

доказателства за една развалена натура, неблаговъспитана и отвратителна жена.

XVI.

Намѣсто заключение.

Единъ день въ единъ отъ Орловскитѣ ресторани троица господа обѣдвахж у единъ столъ. Двоицата отъ тѣхъ се познавахж и се разговаряхж, третий ядеше и мълчеше. Единий отъ разговаряющитѣ се бѣше Н. Н. Слѣдъ прѣдварителнитѣ тълкования за разни работи, събесѣдникътъ попита господина Н. Н.:

— Чини ми се, вий бѣхте въ Херкулес-Бадъ тоя сезонъ?

— Да, отговори Н. Н., прѣкарахъ единъ мѣсецъ и повече на тамошнитѣ води.

— Вамъ трѣбва да ви е извѣстна прочутата Мадамъ Лингушоя, на която мжжътъ бѣга отъ нея?

— Да, и станж невидимъ, отговори Н. Н.

— Любопитенъ съмъ да се научж, какъвъ край взе тая история.

— На́й-обикновенъ, какъвто край взиматъ всичкитѣ подобни истории. Н. Н. се изсмѣ.

— Смѣешъ се, приятелю?

— Та какъ да се не смѣяж, като ме напушва смѣха, когато си вспомняж нейната мутра и нейнитѣ кривления на сантиментално-аристократически начинъ?

— Вий трѣбва да ѭ познавате отблизо, като говорите така?

— Какъ не, като съмъ ималъ съ нея толкова взиманье-даванье.

— По кой поводъ и отъ гдѣ накждѣ!

— Тъй.

Третий господинъ, който до това врѣме обѣдваше на страна, мълчеше и слушаше, обади се.

— Казватъ прѣди да си тръгне отъ Мехадия, тая госпожа била обрана отъ нѣкого си евреинъ, баронъ Фонъ . . . . . забравихъ му прѣзимето, който й служилъ за мантенутъ; тя спасла само оная часть отъ паритѣ си, които била крияла въ гардероба си.

При тия думи Н. Н. пожълтѣ — позеленѣ.

Приятелитѣ се смълчахж на нѣколко минути.

— Какъ мислите вий за характера на тая случка, попита изново господинътъ гузния си събесѣдникъ.

Хитрий и проницателний евреинъ отговори, изражайки съ тия думи:

— Това бѣше една на́й-характеристична влашка гнусна комедия, въ която и азъ по неволя взимахъ дѣятело участие, играхъ завидна роля, до гдѣто си поправихъ обстоятелствата съ нейна помощь.

— А що кажете за характера на самитѣ личности?

— Да ви кажж, дорече Н. Н.: то бѣхж типове отъ влашката развалена цивилизация, каквито человѣкъ може да срѣщне само въ Влашко, въ всичкитѣ почти общественни разреди, по всичкитѣ градища. Безобразието, спр. безнравственноста и безочливоста на подобнитѣ личности, надминува всѣко описание. И въ Франция, и въ Нѣмско, и другадѣ наглоста се срѣща, но влашката наглость стига до каррикатура; азъ ѭ изучихъ добрѣ, въсползовахъ се отъ слабоститѣ, извикани отъ наглоста на Мадамъ Лиигушоя, бѣхъ награденъ по́-вече отъ колкото се надѣяхъ, и съмъ доволенъ, че ѭ проучихъ.

Съ тия думи Н. Н. се празнаваше въ мошеническия си духъ и въ крайния обиръ на нашата героиня.

БЪЛГАРСКИ ПОСЛОВИЦИ.

ИСТОРИЯТА НА СЪБИРАНЕТО ИМЪ.

Отъ П. Р. Славейкова.

(Продължение отъ I. кн.)

Съ мракътъ стигнжхъ въ Пиперково, попитахъ за даскалъ, ако има тамо, или попъ. Нѣкои добри хорица ме заведохж до кжщата на попа, синътъ на когото билъ даскалъ въ селото, но сега, лѣтѣ, не събиралъ момчетата. Като влѣхохъ въ дворътъ, кучета, които скочихж върху ми, показвахж негостоприемството, което ме очакваше. Минж се врѣме, до дѣ се отбранж самъ отъ кучетата и презъ дворътъ да дойдж до кжщнитѣ врата. Застарѣла една жена, въ кирливи и опърпани дрехи, се подаде на вратата да ми каже, че даскалъ билъ изъ село, а дѣдо попъ билъ си легнжлъ и заспалъ. Да не продължавамъ: отказахж ми въ гостоприемство и азъ бѣхъ принуденъ презъ настанжлата вече нощь да ходіж по опустелитѣ отъ хора улици въ селото, преслѣдуванъ на всѣка стжпка отъ враждебно-расположенитѣ противу окжснѣлитѣ пжтници селски псета. Повече отъ часъ се скитахъ до дѣ намѣріж, дѣ да преноцувамъ: на́й-послѣ остановихъ се на край селото, въ единъ бордей, който бѣше нѣщо като дюгенъ или кръчма, но вжтрѣ нѣмаше, освенъ двѣ три бъчовки возилници, ни столъ, ни възглавница нѣкаква, нито пакъ лавица нѣкоя за сѣдане.

Пиперково е паметно за мене не толкозъ по тази неприятна случка на поповото спотайване, поради което се изложихъ на дълги расправи съ непривѣтливитѣ пипер-

ковски кучета, нито по неудобството за пренощуване въ
лъшнятъ и влажни борделъ; а по едно друго обстояние,
може би, за читателитѣ не толкозъ важно, но за мене не
лесно забравено. — Пренощуването ми въ Пиперково ми
е дало първъ пѫтъ поводъ, да се помѫчѫ да станѫ нѣщо
като писатель български. За зло ли, за добро ли, и азъ
не могѫ да си обяснѫ още, но странно е това че първата
писателска идея ме посѣти въ това, тъй да кажѫ, не стран-
нолюбиво за мене село, и азъ просѫ снисхождението на
читателитѣ, ако се отстранявамъ малко отъ предмѣтътъ
си да споменѫ нѣщо за това, както и какъвъ край възима
първиятъ периодъ на моятъ даскаллъкъ.

Както казахъ, въ знаменитиятъ пиперковскій борделъ
нѣмаше, дѣ да се послужи и да посѣдне пѫтникъ — човѣкъ
тъй уморенъ като мене и раздосадованъ отъ непрекъсваното
лаяне и преслѣдоване на селскитѣ псета. Предъ борделътъ
имаше само единъ пюшкюнецъ, отъ една чепорлива дъска
и не вѣщо прикованъ о стрѣхата на борделътъ и подпрѣнъ
на три, четири клечки, забити въ земята: на този пюш-
кюнъ сложихъ азъ торбичката си на и самъ се посложихъ.
Освенъ кръчмаринътъ, човѣкъ около 60 годишенъ, но здравъ
още на гледъ и лекъ, нѣмаше никои другъ по това врѣме
въ кръчмата. Като пиперковски кръчмарь, той ме прие
доста вѣжливо. Наскоро азъ имахъ случай да узнаѭ отъ
него, че той билъ отъ Бѣла, че билъ войникъ, ходилъ
по Стамбулъ, пасалъ царскитѣ атове и косилъ сѣно по
Кетханата. Въ сѫщото врѣме той се домогваше да узнае
отъ мене, кой съмъ азъ, отъ дѣ самъ, отъ дѣ идѫ, кѫдѣ
отивамъ и защо ходѭ самъ. Не трѣба казване, че кръчма-
рятъ старецъ бѣше, колкото любопитенъ, толкозъ и при-
казливъ; обичаше да приказва и умѣяше доста хубаво и
складно да приказва, тъй що можеше да се слуша безъ
отегчение. Моитѣ отговори на распитването му дадохѫ
му поводъ, да се заприказва за Гърцитѣ и за патрика имъ

въ Цариградъ, и той се впуснж на дълго да расправя за вѣроломството на Гърцитѣ, за издайството на патрикътъ и какъ направили тѣ за да истребятъ всичкитѣ книжовни Българе и да се затрие българската книга. Това предание съмъ слушалъ азъ испослѣ и отъ други нѣкои бескнижни Българе, челъ бѣхъ го и въ историята на Отца Паисия, но, трѣба да кажж, че далеко не тъй, както ми го расказваше пиперковскиятъ кръчмарь, дѣдо Драганъ. Той расказваше чудеса, хитрини и лукавщини на гърцкитѣ калугери за премахването на българската книга; представяше за силно-трагически безчеловѣчия, направени отъ Турцитѣ при избиването на българскитѣ учени. Легендарнитѣ му проповѣдки за гоненията на българскитѣ калугери по мънастиритѣ, за лижбитѣ и чудеснитѣ станжли за спазването на българскитѣ слова, бѣхж тъй занимливи, щото, ако и доволно начитанъ, като за онова врѣме, още и умѣренъ, както бѣхъ, азъ стояхъ та го слушахъ, „зяпнжлъ въ устата му“, както казватъ нашитѣ.

Бѣше настанжло петляно врѣме; дѣдо Драганъ не бѣше още свършилъ прикаскитѣ си, когато излаяхж псетата на близу до кръчмата, и предъ насъ слѣдъ малко се яви единъ момъкъ съ рунтавъ, но крѣхнжтъ калпакъ, съ червена шапка и дълъгъ перчемъ, съ пъстъръ, аладжанъ елекъ и дивитъ, затжкнжтъ на поясъ, тъй като да не бжде несъгледанъ, по което азъ заключихъ, че ще е селски нѣкой граматикъ. Дѣдо Драганъ го посрѣщнж съ „добрѣ дошелъ, даскале“, и сѣднж пакъ на голата земя до дивниятъ ми пюшкюнъ, който тоже се обади, като изпращѣ, когато рекохъ да се по́-отмѣстнж, за да сторж мѣсто на гостъ; но той, даскалътъ, приклекнж на прага у входътъ на кръчмата; а старецътъ подкачи пакъ прекжснжтиятъ за малко расказъ.

Когато вече свърши дѣдо Драганъ, даскалътъ, който бѣше попскиятъ синъ, се вмѣси въ разговорътъ. Ние се здрависахме, пораспитахме се за жюво-здраво, опознахме се,

като еснафдаши, и се расприказвахме за това, за онова по занаятътъ си. Азъ имахъ случай да блѣснѫ съ моята начитанность въ черковнитѣ книги и не се свѣняхъ да показвамъ, до колко съмъ вѣщъ въ даскалъкътъ, като не забравяхъ тукъ тамъ въ разговорътъ си да втикамъ и по нѣкоя отъ „избраннитѣ си думи“ . . . . Непомнѭ сега какъ дойде рѣчь и моятъ събѣседникъ, пиперковскиятъ учитель, отвори дума нѣщо за вълцитѣ; той искаше да раскаже за една случка, станѫла минѫлата зима, за която и азъ бѣхъ чувалъ, въ Бѣла като бѣхъ. Но . . „азъ вамъ да ви го прикажѫ сѫщински какъ бѣше то“, каза дѣдо Драганъ „че да видите чудо и поменъ!“ Ний на драго сърце му дадохме редъ да прикаже той за тази случка.

Работата бѣше твърдѣ проста. Единъ момъкъ, отъ Пиперково, задирялъ нѣкоя мома отъ Бѣла. На момата баща ѝ не ѭ давалъ на този момъкъ, защото не можалъ да му даде за *обуща* (бада хакѫ) толковъ, колкото искалъ той. Момата сторила да *пристане* на момъка и да иде подирѣ му безъ волята на баща си. Една нощь, презъ зимата, момъкътъ отива на Бѣла, извежда момата изъ бащини ѝ, и ѭ повежда къмъ Пиперково. Въ пѫтьтъ ги сполѣтва вълческа глотница. Момъкътъ сколасалъ да въскачи момата на една круша, но не пристигнѫлъ да се покачи и той. Вълцитѣ го нападнѫли, и той, възблегнѫтъ на крушата, съ единъ габровски ножъ, що носялъ, бранилъ се вече до колкото можалъ, съсѣкълъ три вълка, другитѣ на́й-подиръ побѣгнѫли и той завелъ момата на домътъ си въ Пиперково. Но дѣдо Драганъ тъй подробно и тъй увлекателно расказваше за всичко това: какъ се задиряли младитѣ, какъ се нагласили да бѣгатъ, какъ ги сполѣтѣла въ пѫтьтъ вълческата глотница, какъ се спуснѫли вълцитѣ и съ какво остръвенение нападали момъкътъ, какъ той не устрашимо се борилъ и ги сѣкълъ, какъ тѣ наваляли та дърпали съсѣченитѣ си другари и ги раскѫсвали; тъй що простата

тази случка съ селскиятъ момъкъ се представяше отъ дѣда Драгана, като нѣкакъвъ важенъ геройски подвигъ. Азъ се до толкозъ увлякохъ отъ расказътъ му, щото тогазъ още турихъ на умътъ си непремѣнно да опишѫ, както историята на тозъ маловаженъ случай, тъй и чудесното онова предание за навѣтътъ на Гърцитѣ връзъ българската книжнина. Още сутринта, въ пѫтуванието си отъ Пиперково за Свѣщовъ, на двѣ мѣста сѣдахъ да си почивамъ и да се опитвамъ въ писателскиятъ занаятъ, ако е занаятъ това, дѣто да дращи човѣкъ каквото му скивни и да записва каквото му се ревне и което му нему харесва, ама било то нѣщо „като не врѣло и не кипѣло“.

Въ Свѣщовъ ми се представяше случай да останѫ за взаименъ учитель въ горнемахаленското училище вмѣсто Петра Ангелова, който се стягаше тогазъ да иде да се учи въ Росия. Учительтъ ми, Е. Васкидовъ, желаеше това и ми предстояваше; оставаше да се отбълснѫтъ малки нѣкои интрижки на нѣкои свѣщовски чорбаджетлини, които искахѫ да вредятъ на това мѣсто нѣкои испаднѫли свои роднини. Но моята черна орисница ли, да кажѫ, тъй докара, лукавата умишленность на моитѣ непримирими врагове ли тъй пресмѣтнѫ, Неофитъ и Костаки се озовахѫ въ Свѣщовъ и осуетихѫ надѣждитѣ ми. Твърдѣ е интересна по затѣйливоста си интригата, която ми изиграхѫ въ Свѣщовъ Костаки и Неофитъ; тя заслужва да се разкаже, но тука, и сега, азъ не щѫ да расказвамъ за неѫ: ще кажѫ толкозъ само, че тѣ ме така издъхтихѫ и тъй устроихѫ, щото вмѣсто учитель въ свѣщовското училище, азъ се намѣрихъ въ свѣщовската тъмница . . . . .

Щомъ излѣзъхъ отъ тъмницата, слѣдъ два дни, хванѫхъ пѫтьтъ презъ селата за Търново. Отбихъ се нарочно на с. Михалци, дѣто имахъ майчини си роднини, съ намѣрение да попитамъ, не ще ли би възможно нѣкакъ да се остановѫ за учитель. Но и тука, нѣкой си Русецъ, извѣ-

стенъ подъ името попъ Константинъ московецо, дошелъ и останжлъ тукъ незнамъ какъ и кога, ожененъ и опопенъ, добилъ бѣше влияние и въртеше селото; той противудѣйствуваше на роднинитѣ ми съ намѣрение да настани сина си, момче малко пó-малко отъ мене, но много пó-неучено. Роднинитѣ ми, хора честни, по сиромаси, направихж щото можахж: събрахж селенитѣ, представихж ми имъ сгодниятъ случай да ме задържжтъ за учитель; но пó-влиятелнитѣ бѣхж отъ къмъ московецо. Чорбаджията, не му помнж сега името, отъ очи за роднинитѣ ми, стори да ме попита колко бихъ имъ зелъ да останж за тазъ зима (идущата), да имъ учж дѣцата? — 1000 гр., рекохъ азъ, за една година и да ме хранятъ . . . . — е, че много искашъ ти, каза чорбаджията. — Ний, за цяло лято, прибави другъ единъ отъ чорбаджийскитѣ мекерета, плащами на гуюдарю да ни пасе гуед'та и па ни му даами повикъ утъ 200 грушое, емъ дя-й то да си гуидарь, а дя-й да си даскал; гуйдарю цялъ ден оди да се пиче пу слънциту, тича подиръ гуд'та, дъждо гу иди пу няуга, а ти жа сидиш у килията на сянка, няма дъж, няма вятър . . . . Колко жа ни земиш ти нам за зимъс, а то лятос кого жа учиш? повтори чорбаджията. Азъ бѣхъ готовъ да пристанж колкото ми дадѣтъ. Но хитриятъ московецъ се намѣси и каза, „трѣба да ся скаже на владика да ся спраши, да видимъ како онъ жте каже". Тѣзи думи пресѣкохж у мене всѣка надѣжда за оставане въ Михалци. На вторий день азъ се опростихъ съ роднинитѣ си и се завърнжхъ въ Търново, нѣшо подиръ шесть мѣсеца скитание.

Това достопаметно за мене лѣто по случкитѣ и пáтиитѣ ми отъ Неофитовото и Костакьово преслѣдване, бѣше още пó-вече паметно по събиранието и записванието на „избранитѣ ми думи", които азъ бѣхъ прекърстилъ вече на „достопаметни изрѣчения". Въ скитанието си по селата и въ сношението си съ селенитѣ, азъ не само бѣхъ

обогатилъ сбирката си, но бѣхъ вече доволно привникнжлъ и на умѣстното имъ употрѣбение въ разговорътъ, отъ което съгледвахъ, че селенитѣ съ по́-голѣмо благодарение ме слушахж, като имъ ги привождахъ въ примѣръ, освѣнъ това по́-лесно ме разбирахж и проумѣвахж онова, което искахъ да имъ кажж. Това ми даваше нѣкакво преимущество, както надъ самитѣ селени, тъй и надъ другитѣ мои съхудожници и еснафдаши, селски учители; а още по́-вече надъ скитницитѣ онѣзъ калугери, които ходяхж тогазъ да просятъ по селата и драгастяхж селенитѣ за едно, за друго, като че проглушавахж съ пословишкитѣ си цитации отъ псалтирьтъ и житията на святиитѣ. Съ тѣзи калугери често ми се случаше да имамъ расправии по селата. Споменувамъ тука за тѣхъ, защото и отъ тѣхъ имахъ другъ видъ смущение. По наущение отъ Костакя ли, по свое недоразумѣние ли, нѣкои отъ тѣхъ тоже ми пакостяхж, или поне искахж да ми пакостятъ за остановението ми, като учитель по селата; за това и азъ безпощадно ги преслѣдовахъ и громоляхъ ги, дѣто ги сполѣтѣхъ, за тѣхното невѣжество и хаижество. Тѣ обѣгвахж отъ лично състязание съ мене, но задъ гърбътъ ми не пропущахж случай да пръскатъ на́й-възмутителнитѣ за мене мълви: че съмъ еретикъ, безвѣрникъ, безбожникъ; а тогазъ бѣхъ азъ и набоженъ и ревностенъ черковенъ проповѣдникъ. Имаше наистина и нѣкои добри калугери, даже много по́-добри отъ мнозина сегашни, които разбирахж положението ми, утѣшавахж ме и насърчавахж ме въ подвигътъ ми противу гърцкото духовенство . . . . Но и добритѣ калугери, и лощитѣ калугери, Богъ съ ними; не е сега работата за калугеритѣ, да се върнж на предмѣтътъ си.

Даскалътъ въ Пиперково (синъ на попа, който се престори на заспалъ, за да ме не приеме на домътъ си), въ нощното си онова посѣщение, което, както расправихъ по́-горѣ, ми направи въ избата на дѣда Драгана, дѣто бѣхъ

станжлъ да пренощувамъ, когато се разговаряхме съ него и азъ по обичаю употрѣбявахъ често нѣкои отъ „достопаметнитѣ си изрѣчения“, попита ме: дѣ съмъ чулъ и какъ съмъ запомнилъ азъ толкозъ „*стари думи*“. Това бѣше първото название, което чухъ отъ други уста за достопаметнитѣ отъ мене наричани изрѣчения, но и то не ми се виждаше чисто народно, приличаше ми нѣкакъ на полуселско, полудаскалско наименование. Както и да е, то ми даде поводъ да се вслушамъ въ народътъ, да ли той не ги нарича съ друго нѣкое особенно име. Но колкото и да се вслушвахъ, не чувахъ нищо друго, освѣнъ *има дума*, *Докто има една дума*, *Както рекълъ онзи* и нищо повече. Колчемъ пакъ се вземахъ да распитвамъ ужъ како се казватъ таквизъ едни думи, които привеждахъ за примѣръ, до нищо не можахъ да се добнж и даже работата се пó-заплиташе и пó-неразбрана ставаше, и отъ селенитѣ все пакъ на „рекълъ онзи“ се спираше работата, а отъ селенитѣ даскали на „стари думи“.

Пó-главното обогатяване на сбирката ми бѣше станало въ Бѣла, дѣто се бѣхъ и застоялъ повече. Въ това село, по него врѣме, преди 37 до 38 години, по дюгенитѣ и по кавенетата мжжетѣ говоряхж пó-вече по турски и употрѣбявахж доста таквизъ „стари думи“ на турски. Това че и пакара да хванж да записвамъ и турскитѣ „стари думи“. Трѣба да признаж, че турскитѣ стари думи азъ намирахъ много пó-замисловати, по често употрѣбявани и пó-приложими на практичний животъ: само че нѣкои отъ тѣхъ сж много пó-галатни; тъй що онова, което по турски можеше безъ зазорно да се изговори въ галатни думи още да се прави, на български никакъ не идеше да се искаже; или ако да се изкажаше, вмѣсто да се харесва, докарваше отвращение. Забѣлѣжихъ обаче много пжтя, че тѣзи, които си служахж съ такива стари думи на турски като говоряхж по турски, кога говоряхж по български, мжчахж се по нѣ-

кога да ги изговарятъ и по български или да предаджтъ поне смисълътъ имъ, което и сполучвахж. Особенно женитѣ, които тоже знаяхж турски, но си говоряхж по бълкарски и често привождахж такива думи, преведени на български, но преведени тъй, както не би ги превелъ сега даже и нáй-вещиятъ отъ нашитѣ книжовници. Работата стоеше въ това, че онѣзи думи, които на турски се земахж отъ турский животъ и отъ турскитѣ нрави и обичаи, оставахж безъ смисълъ, ако да се преведяхж буквално на български; за това тѣ ги осмисляхж, като превождахж не думитѣ, а смисълътъ и дѣйствието съ онова, което е свойственно на Българина. Тъй напримѣръ, изрѣченията, които на турски превеждахж за примѣръ отъ морский или военний животъ тѣхъ ги приспособявахж, гимията на кола, оржжията на рало на копраля, както ще укажж на това въ редътъ на преведени нѣкои пословици. Тука за образецъ само ще приведа и които ми случайно дойдохж на умъ.

Хер гюн байрам олмас
Байрамдан сора байрам мубареки.
Делие хер гюн байрам.
Сѣки день коладня не бива.
Подиръ денътъ коладе ле
На лудиятъ сѣки светъ день Великдень и др.

Но тогава азъ отъ тѣзъ работи не отбирахъ, а поставяхъ си бѣхъ за правило: като чуж и турска стара дума да я записвамъ, а кога ж чуяхъ по български, заличавахъ турската и оставяхъ само българската. Забѣлѣжно, че и отъ Турцитѣ до колкото се вслушвахъ испослѣ, не можахъ да чуж особенно название, и у тѣхъ се чуваше почти сѫщото *бир лаф вар* (има една дума); *бириси демиш* (нѣкой е казалъ), но нѣкакъ съ пó-вече указание, че тѣзи думи не принадлежѫтъ на едного, а на мнозина отъ народа.

И тъй, когато се завърнжхъ въ Търново, сбирката ми състоеше отъ 500 и нѣколко „стари думи“ български и около сто турски.

Азъ се прибрахъ при баща си, но нѣмаше какво да правѭ и много се утѣснявахъ. Единъ день случайно дойде у насъ нѣкой си хаджи Иванчо, инакъ „трѣвненската света богородичка“ прекоросванъ. Той бѣше човѣкъ практиченъ, но и крайно лицемѣренъ. Бѣше познайница на баща ми, като съселенинъ неговъ, но искренъ приятель, и приближенъ на Неофита. Той бѣше ме и другъ пѫть уговарялъ, когато искахъ да отварямъ частно училище въ Търново, да идѫ да искамъ воля отъ Неофита. Сега, като ме запита, дѣ съмъ и какво правѭ? Баща ми му расправи за несполуката ми да се заловя негдѣ за даскалъ и особенно му разказа за случката ми съ Неофита въ Свѣщовъ, споредъ както му бѣхъ расказвалъ азъ. Той се долови до думитѣ, съ които Неофитъ ме отлъгваше въ Свѣщовъ, че, като се върне въ Търново, да идѫ при него и той ще предстои да ми намѣри мѣсто. Ами ходи ли? попита той, хаджи Иванчо. — Не. — Ами тъй бива ли? Защо да не идешъ? Иди ти. Той е владика, ючъ-тувлия (съ три опашки) паша, и мѣсто може да ти намѣри, и добро може да ти направи, както и зло. По неговитѣ думи воденъ и баща ми заповѣда ми да идѫ да се явѭ на Неофита; „да видимъ, каза, и туй чудо“, а хаджи Иванчо прибави: „нѣма да хвърлишъ камъкъ, чи да те заболи ракѫта я“. Иди тамъ поклони му се, кажи му, „свети владико“, знашъ какъ рекълъ онзи? „Поклони се злому, като на светому“.

Не бѣхъ чувалъ таквазъ хубава по езикътъ ни и толкозъ калпава по науката си стара дума. И азъ му казвамъ, рече баща ми: „поклонена глава сабя не я сѣче“, ама то пирогдаво. „Тъй се тѣ младитѣ“, прибави дѣдо Хаджия; „тѣ имъ се чини, че сичко що хвърка се са яде“, ама не е тъй то, умното е, както има една гръцка *прикаска*, „ὅπως ὁ κόσρος καὶ ὁ Κοσρὰς“ и захванѫ да расправя на баща ми, какво ще каже то по български.

На другиятъ день колкото и да не ми бѣше по волята, щж-не-щж, упжтихъ се и при Неофита. Напомнихъ му обѣщанието му въ Свѣщовъ, като се приструвахъ, че съмъ вѣрвалъ въ тѣхъ. Неофитъ се и той приструваше и казваше ми, че той билъ намѣрилъ ужъ мѣсто, но като азъ не съмъ се явилъ ужъ съ врѣме, тамъ дѣто мислялъ да ме прати въ Лѣсковецъ, тѣ си намѣрили учитель; но пакъ ще види за нѣкое друго мѣсто, ако се обади, ще по бърза да ми яви. Азъ познавахъ че ме лъже, но какъ и да е, измѣташе се поне съ лъжа, когато Костаки просто ми каза: не съмъ ти бащинъ хизмекеринъ да ти търся мѣсто; търси си и намѣри си . . . . Той ми се присмѣ ще въ очитѣ, че ме изиграль въ Свѣщовъ, това за което ми много докривѣ: ядосвахъ се на себе си, защо самъ да му дамъ случай да се издѣва надъ мене; но „минжлото се не връща, а се пригълща.“

Излѣзохъ отъ митрополията и присраменъ и нажаленъ: нѣмаше на кждѣ да се обърнж. Да се опънж нѣйдѣ на далечъ да идж да търсж мѣсто, несмѣяхъ да се излагамъ на неизвѣстность презь зимата. О близнитѣ села и мѣста дѣто бѣхъ познатъ, едни просто не смѣяхж отъ владиката да ме условятъ. Други се бояхж да не би, както бѣше се пръснжло за мене, да съмъ заразенъ отъ нѣкоя ересь: а отъ това на́й-много се плашехж поповетѣ, които тогазъ още играяхж по́-главната роля въ избиранието и приставянието на учителитѣ. Трети пакъ като чувахж, кждѣ съмъ се скиталъ минжлото лѣто и на колко мѣста съмъ се залавялъ и съмъ напущалъ, заключавахж за мене и явно говоряхж, че азъ не „държж дикишъ“ т. е. не стоиж на едно мѣсто. А да ли азъ нестояхъ или не ме оставяхж да стоиж то бѣше нѣщо, за което никой не искаше да види и да испита. Тъй азъ отъ сѣкждѣ си отбихъ омутътъ и на́й-подпрі сторихъ „да закачж даскалъка на клечката“ и да стана казанджия.

(Слѣдва).

СЛОВАРЪТЪ НА ОТЦА НЕОФИТА РИЛСКАГО.

Отъ Д-ръ Конст. Иречека.

Една отъ първитѣ дължности на възобновеното „Периодическо Списание на Българското Книжовно Дружество" е. да въздигне на страницитѣ си единъ достоенъ паметникъ на оние български книжовни труженици, които сѫ се поминѫли въ врѣмето отъ излѣзванието на послѣдната книжка въ Браила до нинѣшното врѣме. Между тие почившии български списатели на́й-отличниятъ е незабравний старецъ Отецъ Неофитъ Рилский, който умрѣ 1881 год. на 4 Януарий. Като основатель на първитѣ български училища, като единъ отъ на́й-първитѣ новобългарски списатели и, тъй да кажемъ, като жива лѣтопись на новобългарското възраждание, този патриархъ на българскитѣ книжовници си е заслужилъ единъ вѣченъ споменъ въ благодарната паметъ на своитѣ еднородци. Желали бихме да обнародваме вече въ настоящата книжка едно по́-подробно животописание на този тъй ревностенъ възобновитель на българската народность, но по причина, че нѣкои материали не ни сѫ още при рѫцѣ, трѣба да отложимъ намѣрението си за други пѫть. Но при всичко това неможеме да си откажемъ, да не издадемъ сега поне нѣколко свѣдѣния върху на́й-важния трудъ на О. Неофита, на който той бѣше посветилъ въ послѣдньо врѣме всичкия си трудъ и който до сега още остава въ рѫкописъ — върху голѣмия му словарь. На слѣдующитѣ страници помѣстяме единъ

*

официяленъ рапортъ до Министерството на Народното Про-
свѣщение за този словарь, който написахме слѣдъ едно
посѣщение на Рилский мънастирь, направено нарочно за таз
цѣль на Великдень 1881 год. Отъ това изложение нашите
читатели ще видятъ, какъвъ е трудътъ на покойния н
лексикографъ и отъ каква нужда е пó-скорошното му напе
чатвание.

Българский езикъ въ сегашното му положение мно
се нуждае не само отъ една научна грамматика, съчинен
споредъ напрѣднжлото състояние на днешната словѣнск
филология, но особенно още отъ единъ словарь, който д
обнема всичкитѣ богатства на разнообразнитѣ българск
нарѣчия и който да тури твърда основа за развитието н
книжовний езикъ.

Отецъ Неофитъ Рилский, роденъ ок. 1790 год. въ Ра
ложска Баня и отъ 1808 год. монахъ на славната стар
българска обитель на св. Іоанъ Рилски, основатель на пъ
витѣ български училища (въ Габрово и Копривщица)
единъ отъ първитѣ двигатели на новобългарската кни
нина и просвѣщение, отъ много години насамъ бѣше
завзелъ за съчинение на такъвъ единъ словарь. Нáй-н
прѣдъ е захванжлъ да съставява единъ гърцко-българск
рѣчникъ, предприятие, което бѣше пó-лесно, защото е има
при ржцѣ добри и хубави гръцки словари, но което н
какъ недаваше пълна гаранция за съвършенна пълно
на българский си материялъ. Послѣ по съвѣтитѣ на поко
ний Савва В. Филаретовъ († 1863) и на Г-на Найде
Герова, О. Неофитъ обърна своята работа по другъ начи
и завзé се за събирание български думи за единъ българс
голѣмъ словарь съ гърцки тълкувания. Макаръ, че пос
тяваше днитѣ си исключително на това занятие и мака
че работѣше съ нáй-голѣмо усърдие, намираше доста

труднение по причина на високата си старость и на ослабяване на силитѣ си. На́й-подирѣ, кратко врѣме прѣди войната се рѣши да захване издаването на словаря. И наистина въ 1875 г. (на края) се напечатахѫ въ Цариградъ въ печатницата на И. Найденова нѣколко коли на словаря, който имаше да излѣзе цѣлъ въ два силни томове. Но непрѣкритѣ врѣмена на българскитѣ клания и войната спрѣхѫ това предприятие, тъй щото излѣзнѫхѫ само 64 страници. О. Неофитъ обаче непреставаше да слѣдва работата си. Дори презъ мѣсецъ Августъ говорихъ съ него въ мънастирътъ много пѫти за неговия словарь; 90-годишния старецъ усърдно желаеше да види своята книга единъ пѫть издана, да непропадне този многогодишенъ трудъ безъ плодове и бѫдѫщи работници да не бѫдѫтъ принудени да захванѫтъ пакъ отново. Но при все това, страхъ го бѣше да не го завари смъртта, прѣди да испълни задачата си. И наистина на 4 Януарий 1881 г. О. Неофитъ умрѣ.

Словарьтъ на Неофита съ нетърпѣние се очакваше не само отъ всички български патриоти, но и отъ всички словѣнски филолози вънъ отъ България. Той не ще си губи цѣната, и когато не е довършенъ до край; и недовършенъ ще служи за основа къмъ бѫдѫщи подобни предприятия. Заради това изданието му е отъ една необходима нужда.

На Великденскитѣ праздници отидохъ нарочно въ Рилский мънастирь да видѭ, колко е готово, какъвъ е рѫкописътъ и какъ може да се предприеме изданието на този великолѣпенъ трудъ на многозаслужившій покойний старецъ, патриархъ на българскитѣ списатели и педагози.

Ето що намѣрихъ. Рѫкописитѣ на Отца Неофита съхраняватъ се отъ братството на старославната обитель въ на́й-добъръ порядъкъ въ едно дървено сѫндъче, въ което го пазеше и самъ покойникътъ. Въ сѫндъчето видѣхъ:

1) Първитѣ 64 страници, печатани въ Цариградъ в осмина на два стълбца, пълни съ поправки и допълнени О. Неофитъ, види се отъ устнитѣ му разкази и отъ еди ржкописна бѣлѣжка, не е билъ много задоволенъ съ ви дътъ на това издание. Напечатаното иде до думата *благ исправляю.*

2) Една силна свързка въ 4°, хубава писана въ дв стълба съ ржката на самий О. Неофитъ, който имаше един ясенъ оригиналенъ полустаринский ржкописъ. Обнема ду митѣ отъ *благоистканний* до *всеобразний.*

3) Свързка тѣсни тетрадки съ броеве отъ 28 до 7 (всѣка съ 4 листа), която съдържава на чисто преписан материялъ съ думитѣ *всеобщий* до *дъвка.*

4) Сжщо една свързка съ тетрадки отъ 51 до 80 , думата *истребване.*

5) Силна свързка (като оная № 2) въ 4°, още непр писана на чисто, но съвсѣмъ ясна за четение, съ матер ялътъ отъ *И* до *М.*

6) Сжщо една свързка съ материялътъ отъ *М* до д мата *овца.*

Съ думата *овца* се свършва готовиятъ словарь, кой е приготвенъ до тамъ, че може безъ затруднение да тури подъ печатъ. За другата часть на алфавита, отъ *ов* до край, има слѣдующи материяли:

1) единъ екземпларь: An english and bulgarian vocab lary in tvo parts, english and bulgarian, and bulgarian a english. By Rev. C. T. Morse, aided by Mr. Const. Vasili Constantinople. Printed by A. Minasian 1860. 8° 251 pp. С варчето е съвсѣмъ чърно отъ множество исправления допълнения, вписани между редоветѣ и около страница отъ О. Неофита.

2) единъ екземпларь на Неофитовата старобългар или словѣнска христоматия: **Христомаѳїа славѧнскагѡ ꙗзы** Χρηστομαθία τῆς σλαβωνικῆς γλώσσης, ἐρανισθεῖσα ὑπὸ Νεοφ

ἱερομονάχου Ῥιλλιώτου. Ἐν Κωνσταντινοπόλει 1852. Словарьтъ при тая книга сѫщо е напълненъ съ бѣлѣжки и допълнения.

3) една рѫкописна вързана тетрадка съ 4 стълбове, която съдържава материялътъ отъ П до края, още ненареденъ и неизработенъ. Въ нея има и предговоръ до словарьтъ (наброска), който единъ пѫть покойникътъ самъ ми го чете; въ него исказва мнѣние, че чуждестраннитѣ (турски) думи въ българский езикъ за сега нетрѣбва да се исхвърлятъ отъ словаритѣ, защото български думи мѫчно ще се намѣрятъ и тие турски рѣчи вече много сѫ распространени и всѣкий ги знае; послѣ говореше въ този предговоръ срѣщу ония, които искатъ да пишатъ старобългарски, безъ да сѫ видѣли нѣкога единъ дѣйствителенъ старобългарски паметникъ съ всичкитѣ му форми и фонетически различия.

Словарьтъ самъ е съставенъ съ голѣмо внимание и даже съ педантическа точность. За образецъ служихѫ на Отца Неофита гърцкитѣ словари, особенно Σκαρλάτου Δ. τοῦ Βυζαντίου Λεξικὸν (Атина 1835), словарь на Кума и др. Вѫтрѣшна наредба е взета отъ тѣхъ. Словарьтъ съдържава не само сегашния езикъ, но и езикътъ на черковнитѣ книги. При много рѣчи има и пословици. Сѫщо сѫ прибрани и изражения, които се срѣщатъ само въ нѣкои нарѣчия (на пр. видѣхъ кутре = куче Соф.). Тълкуванието е на гръцки, нѣкога кратко, но има по нѣкои мѣста и по́-обширно.

Моето мнѣние за начина на изданието е слѣдующето:

Да се напечата единъ часъ по́-скоро готовата часть на словара (до *овца*) на държавни разноски отъ Министерството на Просвѣщението; голѣмия трудъ на О. Неофита да стане всенародно имущество. Споредъ моето мнѣние тази часть трѣба да се напечата тъй, както е излѣзла отъ перото на покойника, безъ никакви допълнения или промѣнения. Желателно би било, щото да се турене край

гръцкото тълкуване и французско или руско, но това изисква новъ трудъ и изданието може да закъснѣе пáкъ на дълги врѣмена.

Останжлата часть отъ *овца* до край да се приготви споредъ материялитѣ на Отца Неофита, като се вематъ и исчерпятъ и други источници за пó-голѣма пълнота. Материялитѣ трѣба да се распишатъ на лисчета, които да се наредатъ по алфавита и слѣдъ окончателното имъ допълнение да се препишатъ на чисто.

Словарьтъ трѣба да се печата въ голѣмъ форматъ (Lexico-Octav) въ два стълба. Коректурата трѣба да се чете отъ нѣколко личности съ нáй-голѣмо внимание, да неостане ни една погрѣшка, тъй щото книгата да служи за почетъ на новобългарската типография и да може да се мѣри съвсѣмъ добрѣ съ произведенията на нáй-прочутитѣ европейски печатници.

Изданието, разбира се, трѣба да се води отъ хора, които знажтъ добрѣ гръцкий езикъ. На чело трѣба да се тури освѣнъ предговорътъ на покойника и новъ единъ предговоръ върху начина на изданието, както и едно подробно животописание на О. Неофита съ ликътъ му и единъ литографический снимъкъ (facsimile) на неговъ ржкописъ.

Оригиналнитъ ржкописъ, разбира се, прѣди да се тури въ печатницата, трѣба да се преписва часть по часть още единъ пжть, защото, както е познато, ржкописитѣ въ печатницитѣ много се хабятъ и жално би било, да се развали и пропадне автографътъ на покойния нашъ лексикографъ, който той пазеше тъй старателно като нáй-голѣмо свое съкровище.

Въ манастирьтъ има още другъ единъ паметникъ на О. Неофита: цѣлата му преписка. Неж е прочелъ прошгуменъ О. Пантелеймонъ и отъ неговитѣ разкази знаж за съдържанието ѝ. Тя обнема нáй-драгоцѣнни документи за

историята на новобългарското книжовно и училищно движение въ нашето столѣтие: преписката на О. Неофита съ гърцки владици (особенно съ Илариона Търновскій, около 1836 год., когато О. Неофитъ бѣше въ Габрово), съ български тогавашни списатели и двигатели, съ нѣгови ученици и послѣ народни учители и пр. Безъ тая преписка не може да се знае, изучи или напише историята на България въ XIX столѣтие и заради това тя непременно трѣба да се напечата.

София 26 Априлий 1881.

много се усилихж и надъ Турцитѣ взехъ несравенно една твърдѣ голѣма преднина въ сѣко отношение, а Турцитѣ остахж отъ тогава и на сетнѣ да кжснѣжтъ въ оная своя азиятска груба и назадничива култура, съ която тъкмо дойдохж отъ Азия въ Европа; и *четвърто,* което ний считаме едно отъ на́й-главнитѣ причини на турското тогава ускорено отслабвание, е това, дѣто християнскитѣ държави, съ които Турция непосрѣдствено вве да граничи въ XVI и XVII вѣкъ, уголѣмихж се и презъ тия двѣ столѣтия, съ распространение на образованието у тѣхъ, тѣ станжхж до толкова силни, щото не само можихж вече добрѣ да се отбраняватъ предъ турскитѣ нашествия, но зачеижхж и да нападатъ тѣ на Турцитѣ. Тия по́-главни държави бѣхж: *Полша*, и особенно *Австрия* и *Русия.*

Австрия, отъ когато стигнжхж Турцитѣ пръвъ пжть до стенитѣ на столицата и́, до Вѣна, и особенно отъ начало на XVII в. до половината и почти до края на XVIII вѣкъ, непреставаше тя да воюва срѣщу тѣхъ съ тази цѣль, като ги изгони отъ европейскитѣ имъ владѣния да обсеби тия владѣния за себе си. А Русия сто годинъ по́-сетнѣ отъ Австрия започенж систематически да воюва съ Турцитѣ, именно отъ начало на минжлото столѣтие, и, при сгодни случаи, до на́й-ново врѣме тя продължава да води съ тѣхъ война, ржководима отъ на́й-благородна цѣль, каквато не се срѣща въ историята на народитѣ и на человѣчеството: рускитѣ войни съ Турция иматъ за цѣль облекчението на несносното положение на християнскитѣ народи подъ турското юго и придобиването на тѣхнитѣ човѣшки и народни правдини, съ помоща на които да могжтъ тѣ да се избавятъ отъ вѣковното си грубо невѣжество и помрачение, да се просвѣтятъ и да станжтъ благополучни въ своитѣ хубави страни. Благодарение на това великодушно и на́й-възвишенно человѣколюбие на Русия, освободихж се въ течение на нашето столѣтие една голѣма часть отъ

Сърбитѣ, Гръцитѣ и Ромжнетѣ, които се намѣрвахж до тогава подъ непосредствената власть на Турцитѣ. На́йсетнѣ дойде редъ и намъ Българетѣ да се освободимъ съ помощта на священата кръвь на еднороднитѣ и едновѣрнитѣ наши братия Руситѣ. И така, преди три години българский народъ освободи се цѣлокупенъ. Но всичкитѣ велики европейски сили на западъ, особенно Англия задружно съ Германия и на́й-много Австро-Унгария въспротивихж се да признажтъ пълното освобождение на всичкото българско плѣме, и едвамъ се съгласихж да остане България свободна току до Балканътъ, като допуснжхж при това на една часть отъ Българетѣ въ Тракия да иматъ свое вжтрешно самоуправление подъ върховната власть на Султана; а цѣла югозападна България, наречена Македония, сърдцето на българското отечество, оставихж да стене и за напредъ подъ турското юго. Австро-Унгария, която отъ край още все е гледала не да помага на християнскитѣ народи въ европейска Турция камъ освобождението имъ, но да ги грабни отъ турскитѣ ржцѣ и да ги тури подъ своята непосредственна власть като простъ географически материалъ, усвои въ това сжщо врѣме безъ всѣко право цѣли двѣ гръбско-хърватски страни, Босна и Херцеговина, като при това дѣйствува съ всеможни хитрини да простре завоювателната си ржка и надъ Македония до самитѣ води на Бѣло (Срѣдоземно) море.

Прочее никакъ не е чудно, дѣто при освобождението на горѣспоменжтитѣ народи изъ подъ турската власть, Австрия всѣкога се явяваше ревностна противница на това имъ освобождение.

Турцитѣ, отъ когато взехж значително да пропадватъ до преди 70 години, сирѣчь отъ начало на XVII в. до 1808 г., два пжти претърпѣхж въ тойзи периодъ таково силно потресение, щото малко оставаше да си изгубятъ съвършенно европейскитѣ владѣния: първий пжть бѣше

въ края на XVII в. и вторий пѫть въ края на XVIII в. и въ начало на текущето наше столѣтие. Както камъ първото така особно и камъ второто потресение на Турция съдѣйствувахѫ не малко и тия вѫтрешни обстоятелства, че начелницитѣ на турската армия, членоветѣ на върховното централно управление въ Стамболъ, а тѫй сѫщо и главнитѣ правители въ провинциитѣ бѣхѫ захванѫли да не слушатъ вече Султанскитѣ заповѣди, гонѣхѫ се единъ други, мнозина бѣхѫ се провъзгласили за самовластни правители на повѣреннитѣ имъ области, и на́й-сетнѣ работата стигнѫ чакъ до тамъ, щото и са́ми нѣкои Султани бидохѫ отъ престола свалени и погубени отъ тие крайни турски анархисти.

При това второ отъ вѫтрѣ потресение на Турция, именно камъ края на минѫлото столѣтие (около 1792 год.) появихѫ се, между другитѣ грозни опустошители въ европейска Турция, и *Кърджалиитѣ*. Тѣ бѣхѫ една въоржжена сбирщина хора отъ разни народности и вѣроизповѣдания, предводими на́й-много отъ Турци. Гнѣздото имъ бѣше на́й-напредь въ Хас-Кьой и въ други на около близки мѣста въ Тракия. Тамъ, като се поусилихѫ, тѣ хванѫхѫ да плѣнѫтъ и да ограбватъ по цѣла Тракия и християнски и мохамедански селения, да опустошаватъ изъ пѫтя си дѣ що срѣшнѫтъ. На скоро подирь това превърлихѫ своитѣ разорителни нашествия и въ сѣверна България, въ Македония, и пр. Слѣдъ нѣколко врѣме отъ появеннето имъ въ Тракия, дѣто бѣхѫ изпърво усрѣдоточени и на́й-силни, като ги поразбихѫ султански войски нѣколко пѫтя, тогава една голѣма часть отъ тѣхъ прибѣгнѫхѫ отъ тамъ да служатъ при други непокорни Султану правители, които се домогвахѫ да станѫтъ съвършенно независими и самовластни господари на цѣли провинции въ европейска Турция както бѣхѫ Али-паша Яненский, Върбицкий Султанъ, Османъ Пазвантуоглу въ сѣверозападна България, и пр. Отъ тамъ

като Пазвантови войници, преминувáхѫ нѣколко пѫтя Дунавъ и плѣнихѫ всичка Мала Влахия, та достигахѫ и до самий Букурещъ. Нѣкои отъ Кърджлиитѣ подадохѫ услугитѣ си и на Даалиитѣ и Еничеритѣ въ Сърбия, чрезъ което не малко съдѣйствувахѫ да се ускори избухванието на сърбското въстание срѣщу Турцитѣ въ г. 1804.

Отъ тукъ се обяснява твърдѣ добрѣ причината, по която „въ нѣкои мѣста изъ България нашествието на Кърджалиитѣ се приказва съвсѣмъ мѫтно и побъркано. Въ с. Търньето (Габровско) има двама съвършенно здрави старца: единътъ, дѣдо Пенчо Геновъ, 128 годишенъ, а другий, дѣдо Ненo Геновъ, 90 годишень, които обаче не можихѫ да расправятъ нищо опредѣлително за Кърджалиитѣ, ту ги смѣсватъ съ Пазванджиитѣ, туги отождествяватъ съ Даалиитѣ.“ [1])

Всичкитѣ Кърджалии сѫ били конници, въорѫжени съ ятагани, саби, пищове и пушки; топове не сѫ употрѣбявали. Поради безкрайнитѣ имъ грабежи, тѣ сѫ били пълни съ пари и съ други разни движими богатства, та сѫ носили дрехи твърдѣ скѫпоцѣнни и раскошни.

Съ Кърджалиитѣ наедно имало е, както казахме пóсорѣ, и християне, а между тѣхъ доволно и българе, на които отъ главатаритѣ единъ е билъ *Инджe-Войвода*, родомъ отъ Сливенъ.

Пó-значителнитѣ вълувания на Кърджалиитѣ продължавали сѫ се до самото въцарувание на Султанъ Махмуда въ 1808, който умѣ и успѣ да изтреби и дó край да затрие не само Кърджалиитѣ но и самитѣ Еничери (г. 1826).

И тъй Кърджалиитѣ, на които броя бѣше стигнѫлъ до 25.000 души, сѫществували сѫ почти 20 цѣли години. Това е порядоченъ периодъ за грозното опустошение на

[1]) Виждъ края на 6-та бѣлѣжка, при долуположенитѣ материали за нашествието на Кърджалиитѣ въ Тетевенъ.

цѣли старни на балканский полуостровъ, именно въ онова врѣме, когато турското правителство е било тъй безсилно, щото не се е наемало само да подигне радикално прислѣдване срѣщу Кърджалиитѣ и другитѣ подобни тѣмъ опасни и открити врагове на турската империя, ами е било принудено да търси физически подкрѣпления срѣщу тѣхъ и отъ самото християнско население, отъ самата своя рая. Такива обстоятелства при самото начало на нашето столѣтие накарахѫ султановетѣ вѣрни правители въ Сърбия да въоржжатъ и християнското население срѣщу тамкашнитѣ турски размирници и султанови непокорници, и тогава Сърбитѣ като се видѣхѫ доста силни, поискахѫ отъ турското правителство да имъ се даде вѫтрешно самоуправление подъ върховната власть на Султана. Портата не рачи да имъ удовлетвори исканието. Сърбитѣ тогава заловихѫ се съ оржжие въ ржка да си извоюватъ тия правдини. Ето съ тоя начинъ се захванѫ сърбското въстание въ г. 1804 срѣщу Турцитѣ, за което споменуваме по-горѣ.

Тукъ мимоходомъ ще споменемъ още това за свирѣпствата и опустошенията на Кърджалиитѣ въ България, че тѣ сѫ на́й-главната причина, дѣто въ края на минѫлото и въ началото на това столѣтие голѣмо количество Българе отъ цѣли села и голѣма часть отъ много градове сѫ забѣгнѫли презъ Дунавъ и по Черно море въ Влашко, Богданско, Бесарабия и въ други старни на южна Русия. [1]

За Кърджалиитѣ, за Еничеритѣ [2]) и въобще за турското владичество на балканский полуостровъ и на́й-наче надъ България, отъ самото му начало и дору до тоѭ

---

[1]) Кърджалийството е дало материялъ на прочутий полски писатель *Михаилъ Чайковски* (Садъкъ-Паша) да състави хубавата си повѣсть „*Кърджали*“, която е преведена почти на всичкитѣ по-главни европейски езици.

[2]) На нашитѣ български читатели, които желаѭтъ да иматъ ясно понятие за Еничеритѣ, препоржчваме статията: „*За установлението на Еничеры-ты*“, обнародвана въ „Българскы Книжици“ (Цариградъ 1859 кн. II стр. 217—223), която мислимъ да е съчинена отъ г. Г. Кръстьовича.

часъ, нашиѝ народъ много пѣсни пѣе отдѣлно и разказва, отъ които имаме вече нѣкои събрани и издадени. Но освѣнъ пѣснитѣ и разказитѣ, намѣрватъ се въ нашето отечество по разни черковни и други книги записани бѣлѣжки за тие предмѣти. При всичко това, не всѣкиѝ отъ нашата днесъ читающа публика има вѣрно и пълно понятие за тѣхъ, макаръ че е твърдѣ нужно и полезно, щото всѣкиѝ днесъ Българинъ да знае добрѣ и историята на българскиѝ народъ подъ турската власть, защото само съ нейното добро познавание можемъ да проумѣемъ много страни отъ сегашното вѫтрешното нравственно положение на своя народъ, което не е друга освѣнъ слѣдствие отъ минѫлиѝ нашъ животъ. За това намѣрихме за неизлишно по поводъ на Кърджалиитѣ, които сѫ едно отъ явленията на турското държавно упадвание, да кажемъ нѣколко думи като едно кратко очъртание на пó-главнитѣ и пó-важни чърти на турското държавно въздигвание и упадвание. При тоя случай намъ ни се видѣ още пó-умѣстно да представимъ особно едно пó-обстоятелно изложение и за появението и дѣлата на самитѣ Кърджалии. Но желанието ни за сега остава неисплнимо, и трѣба да се задоволятъ читателитѣ ни съ това само, което пó-горѣ, тъй да кажемъ, пѫтемъ споменуваме за Кърджалиитѣ, защото на тосъ часъ въ Срѣдецъ не можихме да намѣримъ никакви други пó-нови, пó-вѣрни и пó-изобилни извори по тойзи предмѣтъ, освѣнъ щото говорятъ за тѣхъ *Раковски* въ своятъ „Горскы Пѫтникъ“ (у Новый Садъ 1857 стр. 279—280) и въ „Дунавскый Лебедъ“ (г. I. бр. 6. стр. 24), Вратчанский епископъ *Софроний* въ своята автобиография, обнародвана въ кн. V и VI на Пер. Спис. на Бъл. Книж. Дружество Браила 1872 стр. 3—103), *Панайотъ Хитьовъ* въ своето „Пѫтувание по Стара Планина“ (Букурещъ 1872), и *Хр. В. Пуляковъ* въ своето описание на „*Копривщица въ истори-*

ческо отношение", обнародвано въ „Българскы Книжици" (Цариградъ 1860 бр. 17 стр. 8—15). [1])

Както и да е, но който се заемне да изучи и нашите вѣрно историята на турското владичество въ България, да изнесе на видѣло състоянието на българското плѣме въ тоя нáй-грозенъ и тъменъ периодъ отъ минжлий нашъ животъ, и да представи особенно врѣмето, въ което народа ни билъ започенжлъ умственно да се пробужда и възражда, той трѣба да изучи добрѣ всичкитѣ и устни и писани материяли по тойзи предмѣтъ, които се намѣрватъ въ наший народъ. Но, преди всичко, необходимо нужно е, щото да се прибързва съ вѣщото събирване и издаване на тие материяли.

Заради това ний съ особенно душевно благодарение посрѣщаме любезний приносъ на г. Т. Васильова за пашествието на *Кърджалиитѣ въ Тетевенъ*. Тукъ обнародваме тоя колко и скуденъ но вѣренъ материялъ тъй както ни го праща приносителя, безъ всѣко измѣнение нито даже въ правописанието му, за да могжтъ отъ тойзи материялъ да се ползуватъ, по край историцитѣ, и вѣщитѣ наши филолози за вѣрното изучване на българский езикъ. А за да видятъ читателитѣ ни, какъ умно знае г. Васильовъ да цѣни такива материяли, какъ свѣстно ги е преписалъ и какъвъ добъръ гледъ има за такива работи, напечатваме заедно и писмото му до насъ буквално, както ни го е проводилъ.

Тукъ нáй-сетнѣ ще прибавимъ още, че желаемъ и приканваме всички наши просвѣтени еднородци, които живѣжтъ по разни старни изъ отечеството ни и иматъ възможность да откриватъ и събиратъ такова материяли, да обърнжтъ надлежно внимание върху такива работи и да не щедятъ ни трудъ, ни други жъртви отъ своя стани

[1]) Дору и въ самата „Исторія Болгаръ" отъ Др. К. Иречка (Одесса 1876 стр. 625—651) нѣма нищо пó-обстоятелно за Кърджалиитѣ, освѣнъ колкото намѣрваме въ горепоменятитѣ български извори.

за бързото имъ и вѣщо събиранне, съ което ще си спечелятъ трайна признателность отъ старна на българската наука.

Ето писмото на г. Т. Васильова, съ което ни праща долуизложеннитѣ материяли за дѣянията на Кърджалиитѣ въ Тетевенъ.

Господине редакторе!

Заедно съ настоящето Ви испращамъ прѣписъ отъ три лѣтописни бѣлѣжки, въ които прѣко или пѫтемъ се говори за Кърджалийското нашествие въ Тетевенъ, за да ги обнародвате, ако намѣрите за нуждно, въ една отъ идущитѣ книжки на „Периодическо Списание". Тѣ сѫ земени отъ три стари книги, които и до сега се намиратъ въ тетевенската църква „Вси светии". Листътъ, върху който е написана първата бѣлѣжка, по краищата е скѫсанъ, та за това въ прѣписътъ нѣкои думи не сѫ дописани.

Тѣзи бѣлѣжки, колкото и незначителни, надѣямъ се, ще послужѫтъ що годѣ за материялъ на оногова, който би се заелъ да напише история на Кърджалиитѣ. Подобни и много по́-важни документи по тоизи прѣдмѣтъ намѣри-щѫтъ се и въ други църкви и мънастири отъ България, стига само да се дири. Много отъ тѣхъ обаче сѫ захвърлени и прѣнебрегнѫти, та е опасно да не пропаднѫтъ, ако не се спастрѫтъ по́-скоро.

Считамъ за нуждно на́й-сетнѣ да прибавѭ, че прѣписитѣ, както езикътъ така и по правописанието, сѫ вѣрно съ първообразитѣ, които сѫ написани съ прости църковни букви.

Приемете, и пр.

София, 17 Май 1882 год.

Т. Васильовъ.

Кърджалиитѣ въ Тетевенъ.

I.

1801 мѣсецъ мар. . . (скжсано)

Да се знае куги додоха крулиете та изгориха село Тетювене изгориха черковата изгубиха человеци муже и жени и дѣца полевина ѿ селото [1]) и после биде трусъ великъ за много време та срупа на Букурещъ Каиб. . . (скжсано) и цеми. На онова време беше владика [2]) Йнтимъ, протосингръ Костандинъ Їер. . . . (скжсано) и попове попъ Станю, попъ Їоанъ, попъ Касилъ, попъ Хачю, попъ Китанъ, попъ Дало, попъ Грозю, попъ Георги, писахъ азъ попъ Грозю на месца Їюніе день г҃.

II.

Да са знае когито изгоре село наше Тетювене влето ѿ христа ҂аѿа҃ мсцъ Мартъ день а҃ и като изгореха сички вещи цръковнъ и еконите и книгите и одежди и кандилата и потире и сички со суди цръковнъ опленихa [3]) и по това напоконъ тези [4]) година на мерихсе азъ грешнъ Їерей попъ Елчо Економъ на црквата на всеу светихъ питропъ и станехъ [5]) та положихъ малко трудъ и сас Божиа помощь и сасъ християнски коветъ та принесухъ ѿ Бу курещъ тизи минее дванайсе книги и четири пролози и едно еван гелие и единъ апостолъ сасъ сандека бараберъ и напоконъ идоу при даскала Стоіана на Софиа та направи и великите ектни ѕ҃ шесъ малки и четири средни и единъ кръстъ сръбрънъ и позл

---

[1]) Споредъ разсказитѣ на стари хора, прѣди Кърджалиитѣ въ Тетевенъ е има близо 2000 кжщи. Но отъ кърджалиский погромъ много хора се избили и изгубе Сега въ Тетевенъ има 5200 жители.

[2]) Тука се разбира Ловешкий владика, защото Тетевенъ отъ старо врѣме въ Ловешката епархия.

[3]) Разумѣва се Кърджалиитѣ, защото друго подобно нашествие прѣзъ 1801 освѣнъ кърджалиското, не е имало въ Тетевенъ.

[4]) Вмѣсто *тзи*, или *тази*, Въ Тетевенъ и околнитѣ му села Изворъ, Аблано Гложене и Брусенъ и до днесъ ѧ, а по нѣкога ѥ и *а*, когато ударението е въ имъ, получаватъ въ говорътъ звукъ, който е нѣщо срѣдийо между *е* и *я*.

[5]) Вмѣсто *станахъ*, или *станахъ*, гл. по-горѣ.

тъ и него правихъ на Софиа цръковенъ и единъ кивотъ срь-
довъ за причастието тело Христово и друго щоби за потреба
цръковна тако трудихсе и Господъ богъ да поменетъ ктиторе и
приложници и потрудифшесе за сиа цръковъ всехъ светъıхъ храмъ
ръ.

III.

Сиа книга именуема триоде приложи се ѿ попа Стоіана на
цръквата на всехъ светъıхъ да работи за душа его и коиса покуси
да е земе ѿ цръквата или продати или ѿнести на друго мѣсто
да му са суперници всехъ светъıхъ на фторо пришествие влето ѿ
риста ҂аѿа на това лето изгоре село тетювене [1]).

---

[1]) Свирепството на Кържалиитѣ въ Тетевенъ е било много голѣмо. Една стара пѣсень, която и до днесъ пѣятъ тетевенскитѣ цигуларе, начева се тъй:

„Прочуле са кръжелие'
Кръжалие, залумжие
Кадя ходат золум правят,
Света гора те обират.
Книга праштат кръжелие,
Книга праштат въ Тетевене
Да проводат тетевенци
Триста драма дребни пари,
Дребни пари сé дуката".

Слѣдъ това се разсказва, какъ Тетевенци, които „вино пиятъ с'бели котли, а ракия сасъ паници", се опрѣли и не пратили тия пари, поради което Кържалитѣ наминали отъ къмъ *Градешница* (помашко село), понеже по другитѣ страни на градътъ била поставена отъ населението стража, и начеижли да пальтъ, кольтъ, робьтъ и обиратъ, —

„Старо колат, младо робат,
Малки деца́ не оставят".

Само една махала, нарѣчена „мънастирска", не пострадала, защото ѭ запазилъ единъ Кържалия Тетевенецъ, родомъ изъ тъзи махала.

Въ нѣкои мѣста изъ България за нашествието на Кържалиитѣ се приказва съвсѣмъ смутно и неясно. Въ с. Търньето (Габровско) има два съвършено здрави старци: единътъ (дѣдо Пенчо Геновъ) 128 годишенъ, а другий (дѣдо Нено Геновъ) 1[illegible] годишенъ; но тѣ неможихж да расправьтъ нищо опрѣдѣленно за Кържалиитѣ — ту ги смѣсватъ съ *Позванджиитѣ*, ту ги отождествяватъ съ *Даалитѣ*.

СТИХОТВОРЕНИЯ.

Отъ В. Поповича.

Мори пуста майко,
Пъргавъ ме роди,
Но отъ дѣте малко
Тласнѫ ме въ бѣди!

Ти ме введе рано
Въ тоя чуденъ вѣкъ
И ми шепнѫ странно:
„Бивай человѣкъ“.

Не стана́хъ за міра
Рицаръ — богатиръ,
Най съ строшена лира
Шетахъ въ модский виръ:

Тука азъ почукнѫ,
За́рнѫ — и назадъ;
Тамка си въздѫхнѫ
Отъ любовь и ядъ.

Ей свѣта́ изучихъ,
Чудеса видѣхъ;
Разума си мѫчихъ,
Тѫжихъ и се смѣхъ.

Смѣхъ се надъ принципи
Мършави въ тозъ свѣтъ;
Смѣтахъ ги кат' дрипи
Тамъ на старий смѣтъ.

И нѣмѣхъ предъ гений
Съ правдата свята;
Въ мига вдъхновенний
Славихъ доблеста.

Странно се възбуди
Духътъ ми въ тозъ вѣкъ
Рано се събуди
Въ мене человѣкъ!

София Марта 1882 год.

ТРУДИ СЕ ТРУДИ.

Отъ Ц. Гинчова.

I.

Слънцето изгрѣва,
Вѣтъра не спи;
Водата пѫтува,
Свѣта се върти.
Ставай рано, сино:
Врѣмето лѣти!
Да не мине праздно:
Труди се труди!
И звѣздитѣ плуватъ
Въ бездната безъ край;
Вървѭтъ и пѫтуватъ:
Всѣка пѫтя знай . . . .
Ставай рано, сино:
Врѣмето лѣти!
Да не мине праздно:
Труди се труди:
Сичко сѐ работи,
Нищо не стои.
Самата природа
Не се покои . . . .
Ставай рано, сино:
Врѣмето лѣти!
Да не мине прадзно:
Труди се труди!
Всичко да се движи
Богъ е наредилъ,
Кой не ще се грижи
Да не се ѝ родилъ.

Ставай рано, сино:
Врѣмето лѣти!
Да не мине праздно:
Труди се труди!
Печи се, труди се
Въ цѣлия животъ,
Работи, грижи се;
Труда е имотъ.
Ставай рано, сино:
Врѣмето лѣти!
Да не мине праздно:
Труди се труди!
Нъ труди се честно;
Чуждо не желай —
Ще дочакашъ лесно
Честитъ, добъръ край.
Ставай рано, сино:
Врѣмето лѣти!
Да не мине праздно:
Труди се труди!
Сичкото у свѣта
На труда е плодъ.
Работата света
Безцѣнъ е имотъ.
Ставай рано, сино:
Врѣмето лѣти!
Да не мине праздно:
Труди се труди!

ЩО СЕ ТЪТЕНЬ ЧУЕ.

II.

Що се тътень чуе
Отвждъ задъ Балкана?
Що се облакъ вие
На върхъ на Балкана?

Що се орли вижтъ
Горѣ у висини?
Що мъгли се дигжтъ,
Долу по равнини?

Да ли Перунъ иде
Та небе растваря,
Или Гороломе
Балкана събаря?

Нито Перунъ иде
Ни небе растваря,
Нито Гороломе
Балкана събаря.

Ой, тътень се чуе
Отвждъ задъ Балкана:
Тамъ се Русинъ бие
Съ грозенъ Сюлюмана.

Тамъ топови гърмжтъ,
Небе се разтваря;
Тамо бомби паджтъ,
Балканъ се събаря! . . . .

Тамо барутъ пламти:
Балканъ затъмнява;
Адъ отъ долу бухти:
Поле помрачава!

Тамъ трупове паджтъ
Долу кат' снопови.
Тамъ кърви се лѣжтъ,
Кърви на порои!

Тамъ саби се трошжтъ,
Саби у ножове;
Тамо пушки бълвжтъ
Крушуми дъждове! . . .

Тамъ писъкъ се чуе
Отъ черната земя,
Чакъ до Бога стига
На синьото небе! . . .

Тамо конье цвилжтъ —
Въ огънь и жарава;
Тамъ ранени паджтъ
Съсъ смъртта у пазва!...

Тамъ юнакъ се бори,
Юнакъ надъ юнака;
Тамъ животъ се дѣли
Съ смъртта за байряка!...

Тамо нѣма вече
Кой кого да жали:
Смърть с' косата сѣче,
А огъня пали! . . . . .

НАРОДНИ ПРИКАЗКИ.

Събра Ц. Гинчовъ.

I.

Какъ е станала костената жаба.

Едно врѣме костената жаба била млада булка подъ було и говѣяла на свекра и свекърва. Веднжжъ, като мѣсяла хлѣбъ, истървала се предъ свекра си и свекърва си. Като се засрамила, неможила вече да ги погледне въ очи и, отъ срамъ, подложила кржга, лѣгнала на него, похлупила се съ нощовитѣ и се помолила на Бога да ж престори на каква годѣ гадинка. Господъ ж преторилъ на *костенурка* (костена жаба): кржга и нощовитѣ се зарасли въ неж, тя попълзѣла, спълзѣла изъ кжщи и отишла въ гората. За това тя и до сега щомъ види нѣкого, свива си главата въ коритото и мълчи, догдѣ заминимъ. Това тя го прави отъ срамъ.

II.

Злато момиче.

Нѣкое си врѣме, единъ чилякъ, като му умрѣла първата жена — ступанката му — останалъ вдовецъ. Подиръ една година се оженилъ за една вдовица — повторилъ.

Отъ първата си ступанка той ималъ едно момиченце, което останало на двѣ години подиръ смърта на майка си. Повторната и тя му довела едно момиченце като неговото, та се събрали двѣ — заварениче и доведениче.

Мащихата обичала нѣйното, а мразила неговото — завареното.

Веднѫжъ, опѣкла една прѣсна питка у жарта, пристъргала ѭ, упретала ѭ е, като ѭ дала на мѫжа си, рѣкла му да земе завареничето ѝ, да го заведе въ гората, да търколи питката изъ нѣкое стръмно мѣсто, да проводи момиченцето да ѭ гони, а той да се скрие, да побѣгне и да си доде, а пакъ детето да остави въ гората.

Мѫжа билъ мѣкушавъ, слушалъ жена си, сѣкоги, за зло и за добро, и сега — нѣмало що да направи — пакъ ѭ послушалъ, макаръ да му било жално за дѣтето му.

Той зелъ питката, навелъ глава, повелъ момиченцето си, завелъ го въ гората, намѣрилъ едно стръмно мѣсто; търколилъ питката; проводилъ дѣтето да ѭ гони; скрилъ се отъ него; побѣгнѫлъ и си дошелъ, а него оставилъ у гората!

Като си идѣлъ, жена му го чакала на вратника и, като го посрѣшнѫла, попитала го какво е извършилъ, и той ѝ расказалъ сичко. Сега тя се зарадвала много, че се отървала отъ завареничето си и сичката стока на мѫжа ѝ ще остане на нѣйното дѣте.

Момиченцето, като стигнѫло питката, зело ѭ, върнѫло се да иде при баща си, нъ не го намѣрило! То зело да го вика, викало, плакало, на́й-послѣ тръгнѫло да го тръси изъ гората. То ходило цѣлъ день изъ гората и плакало, а деня се преминѫлъ. Наближило врѣме да засѣда сълнце; то се уморило, исподрало изъ гората и, на́й-послѣ, излѣзло на една полѣна, сѣднѫло подъ едно дърво и зело да оплаква умрѣлата си майка.

Като плакало, плакало, задрѣмало и, като се събудило видѣло предъ себе си една висока, едра, стара баба съ бѣли коси, като бѣло повѣсмо.

„Защо плачешъ, мойто момиченце?“ му продумала бабата. Момиченцето ѝ разказало сичко, отъ игла до конецъ,

що се случило съ него. Тогава бабата го зела за ржка, умирила го, помилвала го, повела го за ржката, превела го презъ гората и го завела на колибата си.

Колибата на бабата била вврѣдъ гората, край една рѣка. Предъ колибата имало едно голѣмо, клонясто сѣнчасто дърво. Като мъркнжло, бабата го нагостила и си лѣгнжли да спжтъ.

На сутрента момиченцето станжло рано, умило се, подлѣло въ колибата и около, и примѣло; наклало огънь и нахранило на баба пиленцата — тя имала и пиленца.

Подиръ това бабата се събудила, станжла, отишла на рѣкжта, умила си очитѣ, обърсала се и се върнжла на колибката. Като видѣла, че сичко било наредено, тя рекла на момиченцето: „Азъ ще идж въ гората, а ти да стоишъ тука, да вардишъ колибата и да нагледвашъ пиленцата". Послѣ туй, тя зела една кошница и заминжла изъ гората.

Момиченцето пакъ нахранило пиленцата; намѣрило синця и имъ нанизало огърлички. Надъ вечерь, бабата си дошла и донела пълна кошница ягоди и гжби.

Пиленцата като видѣли, че баба имъ иде, посрѣщнжли иж, раскрилили крилца, затрѣпали съ тѣхъ и зели да ѝ се хвалятъ: „бабо мене кака *похъ! похъ!*" викало сѣко пиленце, а баба имъ рекла: „и баба каки *похъ, похъ*". Подиря малко тѣ сѣднжли, навечеряли се и то мръкнжло. Лѣгнжли си и заспали.

На сутрента, момиченцето пакъ станжло рано: подлѣло, примѣло, наклало огънъ, нахранило пиленцата и зело да ги милва.

Подиръ се събудила и бабата, умила се и, като изгрѣло сълнце на обѣдъ, тя сѣднжла подъ дървото на сѣнка, повикала момиченцето при неж си и му рекла да сѣдни. Като сѣднжло, тя си турила главата на колѣното му и го накарала да иж попощи.

Ще ме пощишъ синко, и колкото вжшки намѣришъ ще ги ядешъ, рекла му тя. Момиченцето иж послушало и зело да иж пощи. Подиръ туй, тя пакъ му рекла: „азъ може да задрѣма и да заспж на колѣното ти, но ти ме пощи и гледай кога ще предоди рѣката: като предоди черна — недѣй ме буди, а като предоде жълта — да ме събудишъ“.

Момиченцето иж поскало и гледало рѣката; бабата задрѣмала на колѣното му и заспала. Подиръ малко ето ти и рѣката захучала, заручала и предошла черна буйна. Като протекла черната вода, подиря ѝ дошла жълта. Тогава момиченцето събудило бабата и ѝ обадило, че рѣката предошла; черната вода заминжла и предошла жълта. Бабата станжла, прибрала си коситѣ бързишкомъ, уловила момиченцито за ржка и го завела край рѣката. Послѣ го уловила за косата, потопила го три пжти у водата, водата го прелѣла и послѣ го извадила.

Като излѣзло отъ жълтата вода, момиченцето станжло *злато момиче* и дрѣхитѣ му злати. Сега бабата го накарала да ѝ уплетѣ коситѣ, то ги уплело и бабата уплела неговитѣ злати коси.

На́й-послѣ го повела, завела го на едно високо мѣсто, отъ дѣто се видѣло неговото село; показала му селото и пжтя, и го проводила да иде при баща си.

Златото момиче, като си отивало, лъщѣло като сухо злато и грѣяло като ясно сълнце. Който го срѣшижлъ и който го видѣлъ, запиралъ се да го гледа и да му се чуди.

То си отишло, и като влѣзло у бащини си дворови, сгрѣло като ясно сълнце. Майка му — мащихата, — като го видѣла, зачудила се и се замаяла, какъ си е дошло и отъ дѣ станжло злато и толкосъ хубаво, но не му казала нищо.

Баща му, на златото момиче, не билъ тогава у дома си, когато си дошло момиченцето. Мащиха му го испитала

за сичко какъ е станжло и кой го направилъ златò. Момиченцето ѝ расказало сичко, отъ край до край.

Вечерта си дошелъ и мжжа ѝ, видѣлъ си момиченцето, че си дошло живо и здраво и злато, и много се зарадвалъ. Сега мащихата накарала мжжа си да иде да заведе и нейното — доведеничето — да го остави на онова мѣсто, дѣто оставилъ неговото да стане и нейното златò момиче.

На сутрента, тя станжла рано, опекла хубава прѣсна питка, престъргала ѭ, завила ѭ у единъ шаренъ месалъ, дала ѭ на мжжа си и му подала дѣтето си въ ржка, да го заведе въ гората да стане и тò злато.

Пастрока понѣлъ питата, повелъ заведеничето си, завелъ го пакъ на онова мѣсто, търколилъ питата, проводилъ го да ѭ гони, скрилъ се, побѣгнжлъ, оставилъ го въ гората и си дошелъ. Мащихата гледала златото си заварениче, бълвала гущери отъ ядъ и чакала да си дойде и нейното пó-злато и пó-хубаво.

Момиченцето стигнжло питата, върнжло се да търси пастрока си, не го намѣрило, отишло да го търси изъ гората и се загубило. Ходило, лутало се, плакало и бабата пакъ дошла и при него. Завела го и него на колибата си; пренощували.

На сутринта, момиченцето станжло подиръ бабата, и си омило очитѣ, нито подлѣло, ни помѣло. Бабата пак си зела кошницата, оставила го да варди колибата, а нагледва и храни пиленцата, и отишла въ гората.

Пиленцата, като огладнѣли, зели да пищятъ около му и то зело та имъ сварило каша, и имъ ѭ дало горещо. Гладнитѣ пиленца, като зели да яджтъ горещата каша, изгорили си клъвкитѣ и крачката.

Бабата, като се върнжла отъ гората, пиленцетата срѣпнжли; запищѣли; зазяпали и зели да ѝ се оплакват

„бабо, кака нази *кѫкъ, кѫкъ!*...“ Бабата имъ рекла: „и баба каки кѫхъ, „кѫхъ!...“

На другата сутринь бабата пакъ сѣднѫла по пладнѣ подъ дървото на сѣнка, накарала момиченцето да ѭ пощи и да ѝ яде вѫшкитѣ. И като задрѣми да ѭ пробуди, кога види да предоди рѣката черна. Момиченцето зело да ѭ пощи и, колкото вѫшки намѣрвало, ловило ги и ги хвърляло презъ рамо.

Бабата задрѣмала на колѣното му. По едно врѣме рѣката предошла пакъ тъй буйна и черна. Момиченцето събудило бабата, тя станѫла, завела го при рѣката, потопила го три пѫти и, като го извадила, то станѫло черно като жужеръ, а дрѣхитѣ му — като черъ вѫгленъ.

Подиръ туй и него го испроводила да си иде при майка си. Като си отивало, който го срѣшнѫлъ и видѣлъ, бѣгалъ отъ него.

Като си отишло, майка му го чакала на вратника, да го види злато и да му се понарадва.

Като го съгледала, не можала да го познае: то било черно и грозно. Отъ ядъ и срамъ припаднѫло ѝ и паднѫла та умрѣла.

Златото момиче, като порасло, видѣлъ го царския синъ, аресалъ го и се оженилъ за него — станѫло царица.

На свадбата му се случихъ и азъ, повикахѫ ме, нагостихѫ ме, напоихѫ и ме дарихѫ съ червени ковани бутуши.

НАРОДНИ ПѢСНИ.

ЕЛИН-ДОЙНА*)

(Отъ Панагюрище).

Записа Н. Поповъ.

Марѝ Дóйне, Елѝн-Дóйне,
Заѝскаâ [1]) Елѝн-Дóйнâ
През двѣ, през трѝ чернѝ горѝ
През чéтери кадâлъци.
5 Дóйнâ мáйкьа не дáваше
И Дóйнини дéвет брáте;
Цáр Костадѝн Дóйнâ дáвâ
И мáйкьâ си преговáрьа:
„Айде мáле дадéм Дóйнâ,
10 А то ѝ сме млóгу брáте,
Млóгу брáте, деветѝна,
Цáр Костадѝн десéтиâ,
Чéсто іâ щéм спóдува
По двáш, по трѝш вов мéсецâ
15 По сто пъти в годѝнâтâ“.
И дáле съ Елѝн-Дóйнâ.
Токó Дóйнâ извéдоâ,
Чернâ чýмâ въвéдоâ,
Та изморѝ Дóйнините,
20 Дóйнините дéвет брáте,

*) *Дойна* трѣбва да е дъщерята на царь Срацимира Видинский, *Доротея*, ко то се оженила ва босенский банъ и послѣ краль *Твърдко* († 1391). Царь *Костадин* е нейния братъ. (Виждъ статията: „Българский царь Срацимиръ“ отъ Д-ра Конст. Иречека, Период. Списание. Год. 1882 кн. I. стр. 39).

[1]) Заискаâ (заискахѫ): *х* въ Панагюрище се изговаря по-слабо даже и отъ нѣмското *h*. Буквата *â* се изговаря тъмно, глухо.

Цáр Костадúн десéтиіâ
Се ги мáйкьа преливáла
Преливáла и плакáла,
И темéнец прекаждáла,
И свехчúца припальáла;
Цар Костадúн не прельáла,
Не прельáла, не плакáла,
Ни с темéнец прекаждáла,
Ни свехчúца припальáла.
Смилúло са Вúшну Богу,
Та іе пратúл два Ангела,
Два Ангела, Арáнгела:
„Іа идéте, два Ангела,
Костадúну дýшâ дáйте,
Дâскúте му кон сторéте,
Покрúвката — синьó седлó,
Жълтú свéщи — златú іузди“.
Послýшаâ два Ангела.
Костадúну дýша дáле,
Дâскúте му кон сториле,
Покрúвката — синьó седлó,
Жълтú свéщи — златú іузди,
Па восéдна добрá кóньа,
Та отúде у Дóйнини,
Па повúка и потрóпа;
Излѣла бе Елúн-Дóйна,
Та посрéшнâ Цáр Костадúн,
Костадúну одговáрьа:
„Що ти óчи потънале,
Що ти зъби почернéле,
. . . . . .
. . . . . ?“ [1])

[1]) **Сѫщата пѣсень**, но въ пó-обширенъ видъ, срѣщаме въ сборника на братия Миладиновци. **Виж. пѣс.** 200, стр. 317—319 (Бѫл. Нар. Пѣс. бр. Мил. Загребъ 1861).
Б. ред.

МИЛИЦА И МАРКО.

(Отъ Шумненско).

Ма́рку Мили́ци ду́маши:
„Мили́це, мла́да Заго́ркье,
Мили́це, мла́да Труіе́нкье!
Іа стани́, стани́ Мили́це,
5 Утрѣ ми ра́ну ф пундѣлник;
Дуниси́ уда́ студе́на,
Умеси́ бѣли хлѣбуви,
Направи́ пъстри краваіе,
Направи́ и гьи уничи́,
10 Напълни́ же́лта бъклички,
(Де́ту бире́ де́вить мѣри,)
Чи штем, Мили́це, да и́дим
У ма́йчини ти на го́сти,
На го́сти и на о́твраткьи, —
15 На дивить-тѣх ти гуди́ни“.
Чи ста́нъ ра́ну Мили́ца,
Ра́ну утдзурьу ф пундѣлник,
Дуне́си уда́ студе́на,
Заме́си бѣли хлѣбуви,
20 Упе́чи пъстри краваіе,
Напълни же́лта бъклички.
(Де́ту буре́ де́вить мѣри)
Чи іê на Ма́рка пуда́ди.
Тръгнъли да си утва́дьêт.
25 Вървели шту съ вървели
Ми́нъли пуле́ широ́ку,
Налѣзли гура́ зиле́на,
Ма́рку Мили́ци ду́маши:
Ми́лице, мла́да Заго́ркье,
30 Мили́це, мла́да Труіе́нкье,

Да ми, Милице, пупуіéш
Ут инно́ гърлу два гла́са,
Ут иди́н іези́кь двѣ ду́ми".
Мили́ца Ма́рку ду́маши:
35 Марко-льо, моіа́ пръвнино,
Как да ти, Ма́рко, пупуіê
Из тъзи гура́ зиле́на,
Зиле́на гура́ хайду́шка:
Тук фо́ди Гьéргьи хайдутин,
40 На хайдутитѣ въйво́да;
Той шê мъ пузна́й ут гласо́,
Чи шê ни срѣшни, прива́ри;
Тебе ште, Ма́рко, да хва́ни,
Да хва́ни, да тъ затри́іе;
45 Мъне ште жи́ва да зе́ми,
И шê мъ, холам, пувидé
Из тъзи гура́ зиле́на".
Ма́рку Мили́ци дума́ши:
„Мар' шту съ буи́ш, Мили́це,
50 Ас къ́т' съм тук при тебе?"
Кли́кнъ Мили́ца запуіа́
Ут инно́ гърлу два гла́са,
Ут иди́н іези́кь двѣ ду́ми.
Де стувѣл Гьéргьи та слу́шêл,
55 Гьéргьи на́й-баш хайду́тину,
Чи им на сре́штѣ излѣзи.
Хайду́ти Ма́рка хва́нъли,
Хва́нъли и гу свързали.
Мили́ца Гьéргьи ду́маши:
60 „Пуда́й ми, Гьéргье, са́бьата
Да му глава́та утсикъ, —
Ста́нълу де́вить го́дини
Ут къ́к ми черней душêта
За тебе, Гьéргье, да милей."
65 Гьéргьи си са́бьа пуда́ди
Да си тьа Ма́рка зако́ли.
Мили́ца, вѣрна ступа́нка,
Ни си пръвнина зако́ли,
Най си са́бьата, зама́фнъ
70 Гьéргьум глава́та утсѣчи.

РОБИНЯ И НЕЙНОТО МОМЧЕНЦЕ.

Зна́иш ли, ма́мо, по́вниш ли
Размѝрна, ма́мо, гудѝна,
Размѝрна, ма́мо, гудѝна,
Нивѣ́рна, ма́мо, дру́жина?! —
5 Ту́рци Българи робили,
Ро́били три дни ѝ три но́шти.
Чи съ гьи, ма́мо, ка́рали,
Ка́рали ма́лку и мло́гу.
Инна́ ми мла́да рубѝнка
10 Се надза́ть — надза́ть уста́ва.
Ту́рчин рубинки ду́маши:
„Мар' върви, върли рубѝнкье,
Шу надза́ть — надза́ть іуста́ваш?“
Рубѝнка вѣ́рну ду́маши:
15 „Ни мо́жъ, Ту́рчин, да вървіê:
Мъшка ми ро́жба дуте́гнъ“.
Вървѣ́ли шу съ вървѣ́ли,
Мѝнъли по́ли широ́ки,
Настали го́ри зиле́ни,
20 Се́днъли да си пучѝнът.
И ма́лку хлѣ́биц да ха́пнът.
А тьа ми мла́да рубѝнка,
Ни іаде́, джанъм, ни пиіе́.
Распа́са о́пас куприпен,
25 Напра́ви льу́лька в гура́та,
Мъшка си ро́жба ту́рила,
Мъшка си ро́жба Мано́лчьу,
Хем гу льу́леши, пуіѐши:
„Не́нни ми, не́нни Мано́лчьо,
30 Се́тнинка да тъ пульуль́ам,
Се́тнинка да ти пупуіê, —

Шê тъ, ма́йчица, напустьê, —
Срѣд тъзи гура́ зиле́на;
Куга́ту дъждéц пульути́,
35 Да тъ, Мано́лчьо, укъши;
Куга́ту вѣтриц пувѣіи,
Да тъ, Мано́лчьо, зальулей;
Сърна́ ут гура́ да слѣзи,
Да тъ, Мано́лчьо, накърми, —
40 Да знаш, Мано́лчьо, да по́вниш,
Куга́ ма́йка ти ути́ди
В Анадо́л мла́да руби́нка.
А ти, Мано́лчьо, да расте́ш,
Да расте́ш и да пурасте́ш
45 И гулѣм мо́мък да ста́ниш;
Да съ на ко́нчи наіе́мниш,
И ти в Анадо́л да до́диш,
Ма́йка ут ро́бсту да утърве́ш".
Ра́съл Мано́лчьу пура́съл,
50 (И гулѣм мо́мък то́й іе ста́нъл);
Чи съ на ко́нчи наіе́мнъл,
Пра́ву в Анадо́л отише́л.
Слѣзал Мано́лчьу утъ Ко́нче
При инна́ сту́дна чьушми́ца.
55 Вървѣлу ма́лу гулѣму
За уда́ на чьушми́цата.
Инна́ ми ста́ра руби́нка
(И тьа за іуда́ си душла́)
Мано́лчьу іи вѣрну ду́маши:
60 „Мари́ руби́нкье, руби́нкье,
На ли си чьу́ла разбра́ла,
Куга́ту ро́би ро́били
И съ гьи на пъть ка́рали,
Инна́ ми мла́да руби́нка
65 Мъшка си ро́жба но́сила
Но́сила и уста́вила,
Срѣд гура́ зиле́на,
Ими му би́лу Мано́лчьу?"
Руби́нка вѣрну ду́маши:
70 Зашто́ мъ пи́таш, распи́тваш?
Ас си уста́виф ро́жбица,

Ро́жбица с и́ми Мано́лчьу".
Мано́лчьу гра́бнъ ма́йка си
И іê на ко̀нче пръфърли
75 Пръфърли вешти пунéси, —
(Ма́йка ут робсту утърва).

Обща бѣлѣжка върху подирнитѣ двѣ пѣсни. Двѣтѣ подирни пѣсни сѫ взети отъ сборника на покойний Д. П. Войниковя. Тѣ както и другитѣ, които ще извадимъ отъ поменѫтий сборникъ за обнародване въ идущитѣ книжки на „Пер. Списание", иматъ почти всичкитѣ еднакви недостатоци, за които споменуваме въ бѣлѣжката си на стр. 174 въ кн. I. на „Пер. Спис." За правописанието и за обозначението си на ударението върху думитѣ на тия двѣ пѣсни, както и за отличителнитѣ чърти на шумненското нарѣчие, които се срѣщатъ именно въ тѣзи пѣсни, не искаме и тукъ да споменуваме нищо особно, защото вѣрваме, че е достаточно щото казваме по тоя предмѣтъ въ горѣспоменѫтата си бѣлѣжка (виж. кн. I. стр. 173 — 175). Ще прибавимъ само, че буквата *ê* въ пѣснитѣ представлява звукъ между просто *е* и *а* тъй затворено, глухо.

Въ Котелъ, Жеравна, Градецъ, Медвенъ, Ичера, Катунища и въобще въ Сливненско наричатъ всѣкиго отъ Търновскитѣ старни *Загорецъ, Зогорка, Загорче;* въ Шумненско това не знаѭтъ хората. Отъ тукъ може да се заключи, че първата отъ подирнитѣ двѣ пѣсни, въ която се срѣща думата *Загорка*, макаръ че тя пѣсень е облечена въ шумненско нарѣчие, не е обаче съставена въ шумненскитѣ старни, а принесена е тамъ отъ ония мѣста, които споменувамъ по̀-горѣ.

Нѣкои стихове, особенно 11 и 22 отъ първата пѣсень, сѫщо и 50, 58 и 74 отъ втората пѣсень не сѫ вѣрно записани, ами сѫ по незнание преиначени отъ записвача на пѣснитѣ, който, вѣроятно, ще да ги е записалъ, като сѫ му ги пѣли или пѣли, но придружено съ проста българска цигулка. За това нарочно сѫ заградили тие стихове съ скопки.

Редакцията.

КНИГОПИСЪ.

Въ редакцията на Периодическото Списание на Българското Книжовно Дружество получихѫ се съ голѣмо благодарение слѣдующитѣ книги:

I. Отъ Книжарницата на Христа Г. Данова въ Пловдивъ, Русчукъ и София:

1) *Отечественна География за употрѣбление въ първитѣ классове на народнитѣ училища въ България. Съставилъ* Х. Н. Пловдивъ 1881 година стр. 110. Цѣна 1 левъ.

2) *Учебникъ за счетоводството или държенье на търговски книги и най-употрѣбително знание. Наредилъ по* А. Кнъ-Деръ *Все за българскитѣ срѣдни и реални училища* Д. Т. Душановъ. Пловдивъ 1882 год. стр. 94 I. II. Цѣна 1 левъ.

3) *Начала отъ ботаника на* I. Д. Хукера, *прѣдсѣдатель на Кралевското Общество и Директоръ на кьюнската ботаническа градина. Прѣвелъ за Българскитѣ Срѣдни училища* Д. Т. Душановъ. *Одобрена отъ Дирекцията на Народното Просвѣщение.* Съ 67 чертежа въ текста. Пловдивъ. 1882 год. стр. 160. Цѣна 2 франка.

4) *Естественна история за начални училища отъ Д-ра* А. Покорний *и* Павла Ехличка. *Първий стьпень. Описание на забѣлѣжителнитѣ естественни произведения и отъ трите царства.* (Отъ четвьртото прѣработено издание). *Прѣвелъ* Г. Бѣлчевъ. *Прѣгледана и одобрена отъ Дирекцията на Народното Просвѣщение за учебникъ въ първий Класъ на начални и срѣдни училища.* Съ 179 изображения. Пловдивъ 1882 г. стр. 122 I. IV. Цѣна 2 франка.

5) Земеописание за начални и срѣдни училища по Іое Кречий *прѣвелъ* А. Т. Илиевъ *Първа степень съ 34 образи.* Пловдивъ 1882 год. стр. 94. Цѣна 80 стотинки.

6) Добра домакиня за млади момичета. Наредена отъ Даринъ Трьстенякъ. *Прѣвелъ за българскитѣ момичета* Д. Т. Душановъ Пловдивъ 1882 год. стр. 116.

7) Образци за рисование. Начьрталъ Л. Л. Лукашъ. Пловдивъ 1882 год. Таблици 32.

8) Четвьрта книжка Научно Сборниче. За учение въ четвьрто Отдѣление отъ Народнитѣ Основни Училища. Съставилъ Кр. Ив. Мирский. Пловдивъ 1882 год. Стр. 152. Цѣна 1 левъ.

II. Отъ Госп. Георги Я. Кирковъ: *Василъ Левски (Дияконьтъ) Чьрти отъ живота, дѣятелностьта и трагическата му кончина. По случай парастаса на 9 му годишнини. Срѣдецъ 1882 год. стр. 16 съ образъ.*

III. Отъ Г. С. Вацовъ: Св. Мыларовъ. *Спомѣни отъ Цариградскитѣ тъмници.* София 1882 год. стр. 206.

IV. Отъ съчинителятъ: *Ръководство по всеобщата история. Древнята история въ двѣ части. Съставилъ* Р. М. Каролевъ. Руссе 1882 год. стр. 204. Цѣна $2^1/_2$ лева

V. Отъ преводителятъ: *Латинска грамматика (Suntaris). Съставена на чески отъ* И. Коринекъ *Преведена отъ* Иванъ Брожка, *преподавателъ на латински езикъ при класическата Гимназия въ Срѣдецъ.* Срѣдецъ 1882 год. стр. 228. Цѣна 2 лева.

VI. Отъ преводителя: А. Салиеръ. *Патриотизмъть (Неговото произхождение, — Истинскийтъ му характеръ. — Противницитѣ му. — Историята му. — Дльжноститѣ му — Добритѣ му сетнини. — Распространението му. — Празницитѣ му, и пр.) Превелъ отъ французски* Н. А. Начовъ. Сливенъ 1882 год. стр. 232 I. VIII. Цѣна $2^1/_2$ лева.

VII. Отъ преводителятъ: *Георги Вашинктонъ, освободителятъ на Америка отъ* Карла Тумма. *Превелъ* К. Т.

Геновъ. *Напечаталъ* Илия Р. Блъсковъ. Варна 1882 г. стр. 48. Цѣна 30 стотинки.

VIII. Отъ съчинителятъ: *Истинска Свобода отъ* Г. Д. Пекреновъ. *(Собственно издание).* Русчукъ, скоропечатница на В. „Славянинъ" 1882 год. стр. 94. Цѣна 80 ст. (4 гр.)

IX. Отъ управлението на Сливненската Областна реална Гимназия: *Първий годишенъ отчетъ на областната реална Гимназия въ Сливенъ за учебната година 1881 до 1882 год. Съдържа: 1) нѣколко думи по методиката на историята отъ прѣподавателя* П. П. Стойновъ. *2) Геологическа карта на Южна България, научно практичното и приложение отъ прѣподавателя* Х. Шкрпинъ. *3) Училищенъ отчетъ съставилъ управителятъ* В. Атанасовъ. Сливенъ 1882 г. стр. 56.

X. Отъ авторътъ: *Совѣты и разказы Византійскаго Боярина XI вѣка.* В. Васильевскаго. С. Петербургъ. Типографія В. С. Балашева. Екатеринскій каналъ, между Вознесенскимъ и Маріинскимъ мостами, домъ № 90 — 1 стр. 169.

XI. Отъ Д-ръ Конст. Иречекъ: *Reiseskizzen aus dem westlichen Balkan von Franz Toula.* Wien 1882 год. Стр. 48.

XII. Отъ бившій професоръ на Харковскій Университетъ, Иванъ Платоновъ: *Анти-Энциклика или Братское слово православнаго Славянина къ славянамъ католикамъ, по поводу изданія Папою Львомъ XIII буллы о праздновании памяти свв. Кирилла и Меѳодія.* Харьковъ. Типографія Окружнаго Штаба, нѣмецкая, № 26. 1882 год. Стр. 127. Цѣна 1 р. ср. съ пересилкой.

XIII. Отъ съставителятъ: *Учебникъ по Ботаниката за срѣднитѣ учебни завѣдения въ България, съставилъ* Михаилъ Георгиевъ, *учитель по природнитѣ науки, при Ломската държавна реална гимназия. Настоящия учебникъ е прегледанъ отъ Министерството на Народното Просвѣщение, въ Княжество България, и съ указъ отъ 15 Юний 1881 год. подъ № 637, е награденъ съ сума отъ 1000 лева. Издание соб-*

ственно. Бѣлградъ, въ печатницата код. „Св. Савве“ 1882 год. Стр. 208. Цѣна $2^1/_2$ лева.

XIV. Отъ съставителятъ: *Кратъкъ учебникъ върху Българската История най-старо врѣме и до днесь. За начал и срѣдни училища споредъ програмитѣ въ Българско.* Отъ С. С. Бобчева. Пловдивъ 1882. Стр. 113. Цѣна 1 левъ.

XV. Отъ г. Кушлева, управителя на Българ. Печатарско Дружество „Промишление:“

1) Приключенията на Телемаха отъ Фенелона. Превод Н. Михаиловскаго. Цариградъ 1873 год. стр. 402. Цѣна 4 лева.

2) Силвио Пелико. Тъмницитѣ ми. Прѣвелъ отъ французски Д. Цанковъ. Цариградъ 1874 год. стр. 236. Цѣна 2 лева.

3) Ръководство за учителитѣ въ народнитѣ училища. От К. Коевъ. София 1881 год. стр. 168. Цѣна 1 левъ и 35 ст.

4) Историята Геновева съ притурка на една нровоучителна повесть Величко и Иванчо. Цариградъ 1872 год. стр. 118. Цѣна 1 левъ и 20 ст.

5) Пътуванье около Свѣта, преведе отъ френски С. С. Бобчевъ. Цариградъ 1873 год. стр. 320. Цѣна 2 лева и 40 ст.

XVI. Отъ самий съчинитель: *Ръководство за изучаване на слога.* Отъ Н. П. Поповъ. Варна 1882 год. стр. 56. Цѣна 70 ст.

Освѣнъ гореозначеннитѣ книги, редакцията на „Пер. Списание“ на Бъл. Кн. Дружеество получава въ замѣна още слѣдующитѣ периодически списания:

I. *Българска Иллюстрация. Издатель-редакторъ* Янк. С. Ковачовъ, въ София 1882 год. Излѣзя ежемѣсечно въ три печатни коли. Годишна Цѣна 5 рубл. сребърни.

II. Kres. *Leposloven in znanstven list.* Ureduje Dr. Jako Sket. V Celovci 1882

Това Словинско периодическо списание съдържа белетристиченъ и наученъ материалъ, и излѣза всѣки мѣсецъ въ два печатни листове на осмина; годишната му цѣна е 4 фиорина.

III. Łužica. Měsačnik za zabavu a powučenje. Zhromadry organ serbskih towařstwow. Zamotwity redaktor a wudadawař: Dr. phil. Ernst Muka w Budušinje. 1882.

Тойзи журналъ, който излѣзя всѣки мѣсецъ въ единъ печатанъ листъ на четвъртина, е общъ органъ на нашитѣ братия Лужичанскитѣ Сърби, жилищата на които се намѣрватъ въ Саксония и Прусия.

При другъ случай ний тъкмимъ да поговоримъ въ журнала си нарочно за тие най-далечни намъ словѣнски наши братия.

Редакцията.

ИЗВѢСТИЕ

отъ „Българското Книжовно Дружество“.

Негово Високопрѣосвещенство, управляющий Ловчанската епархия, Митрополитъ Натанаилъ Охридский, съ писмото си отъ 12 Юния т. г. внесе 113 лева и 60 ст. като лихва на записаната отъ него прѣзъ 1869 година за „Българското Книжовно Дружество“ помощь отъ 10 Австрийски жълтици.

На първата идея за основание на едно учреждение каквото е Книжовното Дружество, прѣди 30 години най-дѣятелний участникъ е билъ Негово Високопрѣосвещенство. Прѣди 13 години пакъ той личеше между най-ревностните съдѣйствователье за съставяньето на „Българското Книж. Дружество“ въ Румжния. И сега, при подновяванието дѣятелноста на това учреждение въ България, пакъ Негово Високопрѣосвещенство е първий, който самъ, доброволно прибърза да обдари Дружеството така великодушно и щедро.

Дружеството питае пълна надѣжба, че оние наши загранични еднородци въ Букурещъ, Браила, Галацъ, Бо-градъ, Кишиневъ, Одеса, Гюргюво, и пр. които отъ всичка душа и сърце съдѣйствувахж заедно съ други наши еднородци за съставяние на „Бъл. Кн. Дружество“, не ще закжснѣжтъ и тѣ, както родолюбивий митрополитъ Натанаилъ Охридский, да внесжтъ въ кассата на Дружеството своитѣ записани но още невнесени помощи.

Приврѣменний управителенъ комитетъ на Дружеството.

КЪМЪ БЪЛГАРСКИТѢ

КНИГОИЗДАТЕЛИ И СЪЧИНИТЕЛИ.

„Българско Книжовно Дружество“, споредъ устава си (виж. алинеа 2, чл. 5 тамъ) трѣбува постепенно да си набавва за библиотеката „и по едно тѣло най-малко отъ всичкитѣ книги, вѣстници и пр., които сж излѣзли до сега и излазятъ на български“. Приходитѣ на Дружеството като сж още твърдѣ незначителни, привремѣнний управителенъ комитетъ приканва и почтително умолява всички български наши книгоиздавателн и съчинители да благоволятъ да обдарятъ библиотеката на Дружеството съ по едно тѣло отъ своитѣ съчинени, издадени и издаваеми книги и други списания, или понѣ да му ги отстжпятъ съ една най-умѣренна цѣна. Въ послѣдний случай желателно е да прибързатъ да представятъ на Дружеството списъка на списанията си наедно съ обозначение на найдолнитѣ имъ цѣни, по които би ги отстжпили на Дружеството

Отъ привремѣнний управителенъ комитетъ на Дружеството.

НѢКОЛКО ПЕЧАТНИ ПОГРѢШКИ.

Страница	8	редъ	11	на	мѣсто	слоги	чети	слоеви
„	8	„	19	„	„	дочеръ	„	догеръ
„	8	„	23	„	„	зарзела	„	завзема
„	8	„	24	„	„	Пенакринитни	„	Пентакринитни
„	11	„	6	„	„	[Marcosite]	„	[Marcasite]
„	11	„	33	„	„	злато	„	златото
„	12	„	19	„	„	пѣска	„	пѣсъка
„	12	„	33	„	„	осатнжлия	„	останжлия
„	13	„	31	„	„	странитѣ	„	старитѣ
„	14	„	33	„	„	прелитото	„	премитото
„	15	„	3	„	„	обърнемъ	„	свърнемъ
„	18	„	10	„	„	и цѣпи се	„	цѣпи се
„	20	„	1	„	„	надминаватъ	„	ненадминаватъ
„	20	„	2	„	„	испресичва	„	испресича
„	21	„	12 – 13	„	„	наредението	„	нерадението
„	22	„	22	„	„	$\frac{\infty O_2}{2}$)	„	$\frac{\infty O2}{2}$)
„	22	„	33	„	„	$\frac{\infty O_2}{2}$.	„	$\frac{\infty O2}{2}$.
„	24	„	4	„	„	между се	„	между си
„	24	„	27	„	„	мдже	„	могле
„	43	„	31	„	„	биволя	„	биволска
„	84	„	7	„	„	тотовъ	„	готовъ
„	85	„	21	„	„	да да	„	да
„	109	„	29	„	„	поразена	„	поразенъ
„	111	„	23	„	„	прибѣжащето	„	прибѣжището

УПРАВА.

Въ кн. I. отъ второто течение на „Пер. Списание“ на стр. 175, редъ 33 е бува да се замѣни буквата ѫ съ ж.

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

РЕДАКТОРЪ В. Д. СТОЯНОВЪ.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . . . .
Нар. пословица.

КНИЖКА III.

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1882.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Страница

I. **Български лѣтописенъ разсказъ отъ края на XVII вѣкъ.** М. Дриновъ 1
II. **Населението въ градоветѣ Русе, Варна и Шуменъ.** М. К. Сарафовъ 20
III. **Стари пѫтешествия по България отъ 15—18 столѣтие.** Д-ръ К. Иречекъ 60
IV. **Материяли по геологията и минералогията на България.** Г. Н. Златарски 84
V. **Записъ отъ охридский патриархъ Прохоръ.** М. Дриновъ . 132
VI. **Приносъ къмъ въпроса за българскитѣ носовки.** Отъ А. Т. 142
VII. **Исторически материяли по нововъзражданието на българский народъ.** В. Д. Стояновъ 146
VIII. **Стихотворения:** а) **Умъ, вкусъ, честность, свобода.** Отъ Хр. Бѣлчова 167
б) **Закъснѣла нива, Прощаванье на славея, пъжливо момче.** Ц. Гинчова 169
IX. **Народни приказки:** 1, 2, 3, 4, 5. Отъ Ц. Гинчова. . . 173
X. **Народни пѣсни:** а) **Илия Смильданинъ и Бане Бугарине; Стоянъ и майка му.** Съобщава Иос. Ковачовъ . . . 176
б) **Изъ сборника на Г. П. Бояджиева.** Съобщава Т. Пѣйовъ 180
XI. **Книжнина:** а) **Рецензия върху книгата „Пазете лѣсоветѣ“.** Г. Н. Златарски 190
б) **Кратки вѣсти отъ научний и книжовний свѣтъ** — за лѣтошното посѣщание Срѣдецъ отъ ученитѣ мѫжье: профес. *Луї Леже* (френецъ), проф. *Тимотей Д. Флоринский* (Русецъ), проф. *Д-ръ Иос. Панчичъ* (отъ Бѣлградъ) ентомологъ *Брунеръ фонъ Ватенвилъ* (Нѣмецъ); новитѣ учени трудове за България отъ проф. *В. Г. Василевский* (Русецъ); седемдесеть-годишний юбилей на проф. *Д-ръ Фр. Миклошича* (Словенецъ); за съставяньето историята на българската Армия отъ Военното Министерство 198
XII. **Височайше възвание къмъ българский народъ** за въздигване храма Св. Александръ Невски въ престолний градъ Срѣдецъ 202
XIII. **Некрологъ:** Гюро Даничичъ. 209
XIV. **Книгописъ.** Съобщава Никитовъ 211
XV. **Къмъ българскитѣ книгоиздатели и съчинители** . . . 215

БЪЛГАРСКИ ЛѢТОПИСЕНЪ РАЗСКАЗЪ ОТЪ КРАЯ НА XVII ВѢКЪ.

(Като градивце за историята на българский езикъ)

Отъ М. Дринова.

Послѣднята четвъртина отъ XVII вѣкъ е едно много критическо врѣме въ живота на Турското царство: отъ това врѣме Турция захванѫ да пада, и разсипваньето ѝ тогава търгнѫ толко скоро, дѣто около 1689 год. самитѣ Турци бѣхѫ вече увѣрени, че е настанѫлъ послѣдний часъ на нихното господаруванье въ Европа.

Султанъ Мухамедъ IV (1648—1687, † 1693) се намѣси въ работитѣ на малорусскитѣ Козаци и чрѣзъ това отвори война на Поляцитѣ (1672—1675), послѣ и на Руситѣ. Въ врѣмето на тая война Турцитѣ много злѣ опустошихѫ Подолия и западна Украйна, въ която достигахѫ близо до Киевъ: изпогорихѫ тамъ много села, разсипахѫ градове, голѣма часть отъ тамошното (край-Днѣстровско) население прѣкарахѫ въ България и го поселихѫ въ прибалканскитѣ страни и около Лозенградъ, за да обработва турски *спахилъци*. Но тия побѣди струвахѫ на Турцитѣ нѣколко съсипителни за нихъ поражения, които имъ нанесохѫ Поляцитѣ при *Хотинъ* (1673 г.)*) и при *Лвовъ* (1675 г.),

*) Тия събития се потвърдяватъ за сега и съ единъ нашъ съврѣмененъ ако нѣрдѣ кратъкъ но вѣренъ паметникъ, вмѣстенъ отъ покойний Раковски въ Горски Пѫтникъ (У Новый Садъ 1857) на стр. 260, който гласи така: „писа попъ герасимъ отъ село Коучанъ коги беше време ноужно и гладъ велікъ по землі и беше ноужда отъ агарени по Доунавъ карахѹ тѹмкаси на воіска на лешкаия землы та правехѹ мостъ на Дѹнавъ въ то време беше жито скапо просоно крашно по г (гроша) ока, а чисто по д (гр.) а киз по и (гр.) ока. аѹкъ чьрвенъ по д. (гр.) и малъ колъ за ѓаф. а киколъ ѓвф въ лета ѓз тисящно р. н. п. (вмѣсто з. р. н. а.= 1673).

а Руситѣ при *Чигиринъ* (1677 и 1678 год.). Скоро слѣдъ свършиваньето на тая война Султанъ Мухамедъ, подбуденъ отъ великий си везирь Кара Мустафа, отвори война и на Германский Императоръ Леополдъ I за да му отнеме австрийскитѣ земли заедно съ Виена. Прѣзъ пролѣтьта на 1683 г. Мухамедъ дойде въ Бѣлградъ, многобройна турска войска се натрупа въ Венгрия, отдѣто прѣзъ Юния нахлу въ владѣнията на Хабсбургцитѣ. Сѣверозападна часть на Венгрия, голѣма часть отъ Штирия, Долня Австрия станжхж плѣнъ и пожаръ: около четиредесеть хилѣди моми, млади жени и момци бидохж поробени. На 14 Юлия (н. с.) Кара Мустафа съ 200,000 войска стигнж до Виена, която щѣше и да прѣвземе, ако да не бѣше дошълъ ý врѣме Полский краль, Янъ Собѣсский, къмъ когото Императоръ Леополдъ бѣше прибѣгнжлъ за помощь. На 12 Септемврия Янъ Собѣсский разби Кара Мустафа при Виена и го накара да се тегли назадъ. Заедно съ прѣдводителя на Нѣмската войска, Карла Лотарингскаго, Полский краль още веднъжъ разби Турцитѣ при Паркани (край Дунава, срѣщу Гранъ). Слѣдъ Парканската битва султанъ Мухамедъ побърза да се върне въ Одринъ, отдѣто даде заповѣдь да погубятъ Кара Мустафа, който бѣше побѣгнжлъ въ Бѣлградъ. Янъ Собѣсский се завърнж въ Полша, та па отъ тамъ захванж да напада Турцитѣ въ Подолия и въ Молдавия (1684—1687). Около това врѣме и Венецианската республика отвори война на Турция. Прѣзъ есеньта на 1686 г. и Русия се присъедини къмъ *свещенния съюзъ*. Всичко това много спомогнж на Нѣмцитѣ, които за

На сжщата страница Раковски обяснява тойзи паметникъ по слѣдующий си образенъ начинъ: „Село Бучанъ є въ Видинское окржжіе. Тумбасъ казватъ Българи по-богатія мѣжду си; нъ какво значи тукъ тая рѣчь? — Тумба человѣци, вмѣсто множество человѣци, казвжтъ по нѣгдѣ си. Тумба казватъ и за голѣмъ товаръ свързан. Тукъ трѣба да разумѣйми множество. „На лѣшкая земля на войскж и по Дунав правеху мость.“ Тукъ се разбира, че и на войскж ходили Българи и на подводж и правжтъ мость. Лѣшка земля е Полша.“ — Рѣчьта *Тумбаси* Хърватско значи гиги съ товаръ на рѣкитѣ. **Забѣл. ред.**

хванѫхѫ лесно да прѣвзиматъ турскитѣ владѣния въ Венгрия. Прѣзъ Септемврия на 1686 г. Карлъ Лотарингский прѣвзе и Будинъ, който до тогава сто и четиредесеть и петь годинъ държахѫ Турцитѣ и който не безъ причини толко често се споменува въ нашитѣ народни пѣсни. Слѣдуѭщата година, на 12 Августъ, Турцитѣ прѣтеглихѫ при *Мохачъ* още едно голѣмо поражение, което ги докара до отчаяние. Турската войска тукъ се възбунтува противъ сераскирътъ си, великий везиръ Сюлейманъ, който се принѫди да бѣга въ Бѣлградъ, а отъ тамъ по Дунава прѣзъ Русчукъ въ Стамболъ. Бунтовницитѣ, между които особно се отличаваше Егенъ Османъ паша, прѣдводителятъ на анадолскитѣ баши-бозуци, си избрахѫ новъ сераскиръ, Албанецътъ Сиавушъ паша, когото накарахѫ да ги води на Стамболъ, дѣто като пристигнѫхѫ, свалихѫ Султана Мухамеда и го турихѫ подъ затворъ, а брата му Сюлеймана провъзгласихѫ за султанъ (Ноемврий 1687 г.). При това въ Стамболъ се извършихѫ невидвани до тогава убийства и грабителства: всички по́-прѣдни, по́-влиятелни чиновници, креатюри на свалений султанъ и на неговий харемъ, бидохѫ изпогубени, — нихнитѣ мѣста заехѫ по́-главнитѣ виновници на прѣврата. На Егенъ Османъ паша дадохѫ румелийското беглербегство, столицата на което се намираше въ София. Новий беглербегъ биде назначенъ и сераскеръ на войната съ Нѣмцитѣ, срѣщу които той трѣбваше незабавно да излѣзе. Но *Егенъ* не бързаше съ тая работа, нито пакъ се покоряваше на заповѣдитѣ, които му идѣхѫ отъ Стамболъ. Непокорството на тоя силенъ паша стигнѫ до тамъ, дѣто новий Султанъ трѣбваше да повдигне срѣщу него всичкото мѣстно население, както мохамеданско, така и християнско. На́й-напоконъ Егенъ паша излѣзе противъ Нѣмцитѣ, но ги намѣри вече срѣщу Бѣлградъ, додѣто они, безъ да посрѣщнѫтъ нѣкаква особна пръчка, бѣхѫ пристигнѫли въ врѣмето на горѣказаннитѣ

турски смутове. На 30-й Юлия 1688 Нѣмцитѣ захванѫхѫ да минуватъ Дунава за да обсадятъ и Бѣлградъ. Това като видé Егенъ, побърза да се оттегли прѣзъ Смедерево въ Нишъ, додѣто и Нѣмцитѣ не се замаяхѫ да стигнѫтъ слѣдъ като прѣвзехѫ Бѣлградъ, Смедерево и пр. Въ сѫщото врѣме они и въ Босна, дѣто се отличаваше Людовикъ Баденский, прѣвзехѫ Банялука, Зворникъ и други мѣста. Прѣзъ зимата на 1688—1689 год. Султанътъ назначи за София новъ беглербегъ, Реджебъ паша, който сполучи да изгони отъ тамъ Егенъ-Османа и да го прогѫди къмъ Ипекъ, дѣто му искрѫшихѫ днитѣ. Но противъ Нѣмцитѣ и Реджебъ паша не можé да направи нищо. Есеньта на 1689 г. они взехѫ Нишъ, Пиротъ и се спустнѫхѫ чакъ до Драгоманъ (близу до София), на истокъ заехѫ Кладово, Флорентинъ, Видинъ, дохождахѫ и до кѫдѣ Никополь. На югозападъ генералъ Пиколломини достигнѫ чакъ до Скопие; Куманово, Кочаникъ, Егри-дере се отървахѫ отъ Турцитѣ, отъ които бѣше се отървала вече и пó-голѣмата часть отъ Сърбскитѣ земли.

При всичко, че тогава Турскитѣ сили бѣхѫ вече много разнебитени, Австрийцитѣ пакъ нá да ли щѣхѫ да направятъ толко голѣмъ успѣхъ въ Сърбия и въ съсѣднитѣ български области безъ помощьта на Сърбетѣ и на Българетѣ. Ние имаме въ рѫцѣ такви исторически документи, които доказватъ, че по онова врѣме Българетѣ не сѫ били до толко загубени, както до скоро мислѣхме за тѣхъ. Они и тогава много сѫ ламтѣли за освобождението си отъ турското иго и не сѫ пропущали ни единъ сгоденъ случай безъ опитванье да постигнѫтъ това си пламенно желание. Още прѣзъ 1673 год., когато Турцитѣ бѣхѫ улисани въ войната си съ Полша, Българетѣ, както и Сърбетѣ (li popoli orientali di Servia e Bulgaria, Tracia e Macedonia) сѫ били нагласени съ господарьетѣ на Влашко и Молдавия да се вдигнѫтъ срѣщу общий тиранинъ. Това го знаемъ

изъ една записка, подадена тогава на Венецианский Дожъ отъ Маркианополский архиепископъ Петъръ Парчевичъ, който е билъ родомъ изъ Чипоровецъ (копия отъ тая записка се намира у насъ). Сѫщото се подтвърждава и съ двѣ писма до Венец. Дожъ, пратени въ 1673 год.: едно отъ Молдавский господарь Стефанъ Петричейко, друго отъ Софийский католически архиепископъ Петъръ Диодато, който е прѣбивавалъ въ Чипоровецъ (отъ тия писма ние такожде имаме копия). Пораженията, които прѣтърпѣхѫ Турцитѣ при Хотинъ, Лвовъ, Чигринъ, Виена, Паркани още по-вече сѫ усилили българскитѣ надѣжди. Около 1686 г. въ Търново се стѣгахѫ да направятъ голѣмо възстание, бѣше приготвенъ вече и български князь, но единъ Гъркъ издаде работата на Турцитѣ, които много злѣ свирѣпствовáхѫ тогава въ Търновско и по други крайбалкански мѣста, особно въ Габровско, Троянско, Златишко и проч. Тия свирѣпства обаче не сѫ отчаяли Българетѣ, които при новитѣ турски несполуки въ Венгрия и по други мѣста още по-вече сѫ се насърдчили. На 1687 год. много хиляди Българе въ Силистренско, Русчукско, Никополско, въоружени съ помощьта на Влашкий господарь Щърбанъ II. сѫ очаквали сгоденъ часъ да ударятъ на Турцитѣ. Прѣзъ есеньта на 1688 г. Щърбанъ II подбуждаше Московскитѣ царье (Иоанна, Петра и София) да пратятъ по-скоро войска на Дунавъ, като ги увѣряваше, че щомъ нихната войска дойде, всичкото тамошно население ще възстане: „и соберется Сербовъ и Болгаръ съ 300,000, а Нѣмцамъ тѣ народы вовсе не ради“. Но Русия не можеше да прати войска на Дунавъ, прѣди да обуздае Кримскитѣ Татаре, които бѣхѫ дѣсната рѫка на Султана. А врѣмето не чакаше, Нѣмцитѣ бѣхѫ вече тукъ и тържественно увѣряваxѫ православната рая, че нѣма да ѝ кѫтнѫтъ вѣрата, обричахѫ всѣкакви правдини и т. п. Сърбетѣ съ радость посрѣщнѫхѫ нѣмската войска и не малко ѝ спомогнѫхѫ

при изгонваньето на Турцитѣ изъ Сърбия; така постжпи и българското население въ Пиротско и Видинско. Генералъ Пиколломини стигнж до Скопие съ помощьта на многобройно Сърбско и Българско опълчение, началникътъ на което Австрийцитѣ провъзгласихж за *Кочански краль* съ очевидна цѣль да привлекжтъ къмъ себе си населението на тие страни и на цѣла Македония. Въ 1689 г., когато Венецианцитѣ бѣхж вече прѣвзели много турски владѣния въ Далмация, въ Албания, особно въ Гърция, а Руситѣ бѣхж притиснжли Кримскитѣ Татаре на полуострова имъ, Австрийцитѣ гледахж вече на Сърбскитѣ и Български земли, като на свое достояние. Но Френский краль Людовикъ XIV, комуто непонасяше такво усилванье на Хабсбургцитѣ, побърза да отвори война на Императора Леополда, който трѣбваше да дърпне голѣма часть отъ Дунавската си войска за да ж прати на Реинъ. Турци се ободрихж и малко по малко пропждихж Нѣмцитѣ задъ Сава и Дунавъ, па и отъ Венгрия сполучихж да си възвърнжтъ една часть. Тая война, която бѣ възбудила такви голѣми надѣжди, свърши се съ Карловицкий миръ, свърши се печално за южното Словѣнство, което съ голѣмъ разсипъ и нови теглила трѣбваше да заплати за толко явно изказанното си тогава желание да се отърве отъ Турското иго. Голѣма часть отъ Скопската и Кюстендилска область (Кочани, Куманово, Крива-рѣка, Кратово), Пиротско, Видинско, както и Сърбия бидохж страшно съсипани, много свѣтъ избѣга въ Австрия, въ Влашко, въ Русия.

Изложеннитѣ до тука редове ние написахме за разяснение съдържанието на лѣтописния разсказецъ, който обнародваме пó-долу, дѣто ще притуримъ, подъ текста, още нѣколко потрѣбни за това бѣлѣжки. Тоя разсказецъ е писанъ отъ „ерея Петра“, който въ врѣмето на султана Мухамеда IV е попувалъ въ село Мирково (въ източната страна на Софийско окржжие, при южнитѣ поли на Стара-

планина, около петь километра на истокъ отъ село Стъргелъ, при което се захваща Орханийский проходъ). Попъ Петъръ е билъ съврѣменникъ на събитията, за които споменува въ разсказа си, но понеже тия събития сѫ ставали по-вече далеко отъ село Мирково, то той, разбира се, не е билъ добрѣ освѣдоменъ за нихъ. Па освѣнъ това, като не е билъ яко много книжовенъ человѣкъ, тоя селски свещенникъ излага работитѣ не въ хронологический имъ вървежъ, а разбъркано. Но при всичкитѣ си недостатъци, попъ-Петровий разсказъ, който ние обнародваме най-много като градиво за историята на езика ни, и по съдържанието си заслужва особно внимание, като иде отъ такво врѣме, отъ което до сега ние нѣмахме никакви български извѣстия. Проницателний историкъ и отъ него може да извлѣче нѣщо за състоянието на наший народъ въ края на XVII вѣкъ. Жално е само, че тоя разказецъ не се е завардилъ добрѣ, но е осакатенъ на нѣколко особно интересни мѣста.

Ние сме го намѣрили въ единъ български ржкописенъ сборникъ, който е писанъ, види се, още въ XVI вѣкъ и който за сега, приврѣменно, се намира у насъ.*) Въ тоя сборникъ всичкитѣ листье сѫ исписани, бѣли листье нѣма въ него сега, нито пакъ е имало, види се, тогава, когато той се е намиралъ въ ржцѣтѣ на попъ Петра. Това, види се, е накарало Мирковский свещенникъ да напише разсказа си по долнитѣ полета на запраздненнитѣ съ друго съдържание листье, като е вписвалъ по единъ редъ на всѣка страница. По тоя начинъ разсказътъ се е протакалъ на много листье, отъ които изпослѣ нѣколко сѫ откѫснѫти, въ разни мѣста, и сѫ се изгубили. Заедно съ тѣхъ сѫ се

*) Той принадлѣжи на Панагюрското училище. Съ дозволението на Панагюрската община ние го изнесохме, подъ расписка, отъ Панагюрище прѣди въстанието. Така той се спаси отъ участьта, която постигнѫ другитѣ Панагюрски ржкописи: всички сѫ изгорѣли заедно съ училището и църквитѣ. По съдържанието си тоя сборникъ е много важенъ и ние мислимъ въ скоро врѣме да го опишемъ подробно въ нѣкоя отъ книжкитѣ на „Периодическо Списание.“

изгубили и доста много редове отъ попъ Петровий разсказъ, който по тая причина е и осакатенъ въ нѣколко мѣста. Увардили сѫ се само 67 редове (на 34 листье), които привождаме тука редъ по редъ, слово по слово.

Пїшемь азь ерей Петрь да се (знае),
вь какво врѣме бѣше[1]) попь на село Мирково
и бѣше попь Стоѩнь, наедно дрьжехе село
Мирково при злочьстиваго цара Султань
Мехмеда, да го богь убие и да го порази,
че тои расипа Христѣнске вѣре,
и велики цркви, и велики градове[2])
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
бѣга честита земѣ Загоре.[3])
Тапа се ѩви байракь от запать,
та доде до срѣдь земле от Нечь.

---

[1]) *Бѣше* намѣсто *бѣхъ*, както и въ слѣдуѭщий редъ: *дрьжехе* на мѣсто *дрьжехме*.

[2]) Възможно е, че попъ Петъръ тукъ е подразумѣвалъ разоренията, които Турцитѣ правихѫ на онова врѣме въ Малорусскитѣ области и въ Австрийскитѣ владѣния. Силнитѣ думи, обаче, съ които тоя български селски свещенникъ къ*м Султанъ Мехмеда* за разсипваньето на християнската вѣра (народъ) и пр., дава*т* да се мисли, че освѣнь реченнитѣ разорения, той тукъ е подразумѣвалъ други о*т* разорения, за които особно е боледувало сърдцето му и които трѣбва да сѫ ста*ли* въ България. Въ такъвъ случай съ попъ-Петровий разсказъ, може би, се подтвърждава между друго и лѣтописната бележка, която ни е оставилъ *попъ Методи Драгиновъ* за потурчваньето на Цѣпинскитѣ Българе въ 1657, въ врѣмето на сл*ѣдн* султанъ Мухамедъ IV. Въ Методиевата бележка между друго се говори, че неизбавно слѣдъ потурчваньето на кметоветѣ, поповетѣ и на много други жителье от Цѣпинскитѣ села Асанъ Ходжа „натера потурняците, та расипаха сите църкви от Костьнець до Станимька: 33 монастире и 218 църкви.“ Гледъ у *Захаріева:* Описание на Т. Пазаржиска каза стр. 67, 68. Срав. и въ Българската история на г-на *Ирек* (русский прѣводъ), стр. 583.

[3]) Тука липсоватъ нѣколко редове, изгубваньето на които особно е жалко, защото въ нихъ се е споменувало за нѣкакви Турски насилия, които сѫ прѣдизвикали разбѣгваньето на честита земѣ Загоре. Намъ се иска да вѣрваме, че въ тѣ*зи* изгубени редове попъ Петъръ е споменувалъ за ония вълувания, които Турцитѣ правихѫ въ крайбалканскитѣ страни въ врѣмето на Търновското въстание въ 1686 год.

от Будимь, от Янекь, дори от Злате
Йблъке;[1]) та се проврьвихе Турци
и Прѣзморци, Татаре и Катала-
не[2]) и Хиньдие и Миньдие и опашата
вѣра. Та ги двигнѫ царь Мехметь
на воиске и самси трьгнѫ
и Кара Кехая[3]) му бе везирь, та трь-[4])
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
Този лѣто изгине воиска турска,
исбрахе[5]) ги латинска воиска;
едва утече царь Мехметь и Кара
Кехая назать. И да знае кои чете
да види, че беше от Бога, че даде богь

---

[1]) За сега ние не можемъ да кажемъ, кой градъ се подразумѣва подъ името Злата Йблъка. Съ името *Янекъ* попъ Петъръ разумѣва Венгерский градъ Раабъ (по унгарски Djör), който Сръбскитѣ лѣтописи наричачъ *Янокъ*. Глед. „летопис Матице Српске" 1881 год. кн. 127, стр. 60 и у Шафарика: „Památky dřevn. písemn." 1873. 86. Градъ *Янекъ*, както и Будинъ, и много други градове въ Венгрия сѫ били добрѣ познати на нашитѣ предѣди въ XVI и XVII в. в., защото въ онова врѣме не веднъжъ пѫть сѫ ходили татъкъ нашитѣ войници и много други Българе. Ние сега имаме причини да мислимъ, че и Турскитѣ спахии въ Венгрия сѫ „понуждавали," както сърбески, така и български земледѣлци да се прѣселватъ тамъ за да обработятъ спахилъцитѣ имъ. Па, види се, че и по тѫдѣвашнитѣ краища на Турската империя сѫ намирали тогава уточище много български емигранти: *хайдуци, кращ*[illegible]. Забѣлѣжително е, че единъ отъ Дунавскитѣ ржкави при островъ св. Андрей се сѣверъ отъ Будимъ, срѣщу Вайценъ) Турцитѣ сѫ наричали *Булгаръ-богазъ*. *Хамеръ*: Geschichte des osmanischen Reiches VI, 435.

[2]) „Каталане" (Испанци) не е имало тогава въ Турската войска, та се види, че това име тукъ е речено не въ правий си смисълъ, а метафорически. Българетѣ и до сега, въ нѣкои мѣста, употрѣбляватъ името *Каталанинъ* въ смисълъ на *неграмотен-майковецъ, башибозукъ* („Каталански сине!") Това ми е казвалъ г. Н. Михаиловски. Такава слава си сѫ спечелили Католонцитѣ въ България въ XIV вѣкъ, когато нѣколко пѫти вълувахѫ въ нѣкои български области.

[3]) Подъ името **Кара-Кехая**, се разбира Кара-Мустафа. Той биде назначенъ великъ-везиръ въ 1676 г. слѣдъ смъртьта на Ахмедъ Кюпрюли, синътъ на знаменитий Мухамедъ **Кюпрюли**.

[4]) Липсватъ нѣколко редове.

[5]) Избрахе, може би, е написано по погрѣшка на мѣсто: „набихе."

жито скъпо, сирене скъпо.[1])

. . . . . .

. . . . . .

а на Загоре . . .[2]) ходеше гроше,
та беше зло и неволꙗ и зими
зли; да не даде богъ веке такъвись
години зли въ лето ҂зрїй.[3])
Та пакъ излезе Ѥень паша
от Прѣкзморе, та доде на цари-
градъ при цара Мехмеда, та му
даде царь Мехмедъ Софие да дръжи
пашалѫкъ. Та отиде Ѥень на воиске
на Будимъ, та се би сасъ Ѧламанци
този лѣто, а тои нема що да стори
на Ѧламанци, ами доде та събра
сете воискѫ турскѫ, та се врьне
цару Мехмеду на Цариградъ, та
удари цара Мехмеда и Цариградъ,
та се стори чудо вовъ Цари-
градъ: изгинехе Турци, аване
и тефтерьдаре, и капиние, и бостa-
ние, и цара Мехмеда затвори,
а то стори брата му царь
Силиманъ.[4]) Та се стори жито

---

[1]) Тука липсватъ, види се, само два реда.

[2]) Три букви съ титла до толко сѫ извѣтрѣли, дѣто не могохъ да ги разберѫ.

[3]) *Лѣтото* тука е написано не вѣрно или по описка, или по погрѣшка. Такво невѣрно записванье лѣтото отъ сътворения мира ние сме срѣщали и въ други български лѣтописни бѣлѣжки отъ XVI, XVII и XVIII в. в. Гладията за която споменува тукъ попъ Петъръ слѣдъ бѣлѣжката си за бѣганьето на царя Мухамеда и на Кара-Мустафа, трѣбва да е била прѣзъ зимата на 1683-4 година. Не ще бѫде излишно, ако наумимъ, че прѣзъ тая година Турското правителство бѣше издало заповѣдь по цѣлото царство, да сѣѭтъ колкото се може по́-вече. Вакуфскитѣ нивье, които оставахѫ необработени, бидохѫ раздадени на такви лица, които можѣхѫ да даджтъ поржчителство, че ще ги изоржтъ и посѣѭтъ непрѣменно. *Хаммеръ* VI, 450.

[4]) За *Ѥенъ* паша споменува и единъ сърбски лѣтописъ, който такожде му отдава главната рола въ бунта на турската войска. Глед. у *Шафарика* стр. 87.

този лето берекеть.[1]) Я Єень паша се
врьне на Софие; доде доде на Софие,
а тои расипа аване, каде мине.
Таче доде на Софие, та се истровихе
аване и кадие и мольлата от страхове
Єенови.[2]) Та седе на Софие месець,
та че пусти царь Сулиманъ улака[3])
до него да иде на Бельградь
да се бие, а той не ще да иде.
Я царь стори нифрамь[4]) на него,
да се бие, та затворихе
клисурите и друмовете
да го не пустеть. Та седехе по месець
по дерьвенете Турци и раіа и кадие,
та да не утече Єень паша. Я тои
трьгне тогись на Бельградь
да отиде, а то додохе Яламаньци. та презехе Белиградь
и опрехе до Нишь. и Єень се запрѣ
на Нишь.[5]) Я тие отидохе на Босне
да прѣквьземеть Босне, а Єень
пусти воиске та оплени
Кипоровець и изьгуби и пороби[6])

---

1) Подъ „този лето" попъ Петъръ, види се, тукъ е разумѣвалъ 1688 г., а не 1687, въ която биде сваленъ Султанъ Мухамедъ. Ние добрѣ знаемъ, че въ година 1687 не е имало *берекетъ*, а е билъ „гладъ великъ зело по вселеной", както казва „отъ Илиа отъ Пловдивъ" въ единъ свой записъ, писанъ по онова врѣме. Гледъ. и *Хаммера* VI, 481.

2) Тие подробности, за които, до колкото ние знаемъ, не се споменува другадѣ и за които, види се, попъ Петъръ е билъ добрѣ освѣдоменъ, сж особно любопитни.

3) Улакъ = Куриеръ.

4) Нифрамъ = повдиганье на мѣстното население срѣщу нѣкое опасно за правителството или за общественний редъ лице. Къмъ тая мѣрка често е прѣбѣгвало Турското Правителство.

5) За това оттеглянье на Егенъ паша по-подробно споменува Сърбский лѣтописъ у *Шафарика* стр. 87.

6) Съ послѣднитѣ два реда се допълнятъ досегашнитѣ наши кратки позна ния за разсипваньето на Чипоровецъ. Отъ тукъ ние сега се научаваме, че това дѣло

Тука се свършва разсказецътъ, който, види се, е написанъ скоро слѣдъ разсипваньето на Чипоровецъ, не по-късно отъ есеньта на 1688 год. Ето защо въ него не се срѣща никаква спомень за поличбитѣ, които ставáхѫ прѣзъ слѣдуѭщата зима съ Егенъ-Османа въ Софишко, нито пакъ за пó-нататъшнитѣ Австрийски движения въ Сърбскитѣ и Български области.

Попъ-Петровий разсказецъ има особна важность, като градиво за историята на Българский езикъ. XVII-й вѣкъ не е далече, но отъ това толко близко до насъ врѣме ние нѣмахме до сега, токо речи, никакви писменни паметници, отъ които бихме могли да видимъ, какъвъ е билъ тогава народний ни езикъ, приличалъ ли е на днешний и проч. Познати сѫ нѣколко църковни книги, за които може да се мисли, че сѫ писани въ България, въ XVII вѣкъ. Но тѣ сѫ писани все съ църковенъ езикъ.[1]) Въ 1868 г. професоръ Ламанский подробно описа единъ български ржкописенъ сборникъ, който се намира въ Любляна и е писанъ съ простонароденъ езикъ, приличенъ на сегашний. Почтенний професоръ изказа мнѣние, че тоя „замѣчателний, рѣдчайшій памятникъ Болгарской словесности“ е писанъ въ XVII или още въ XVI-й вѣкъ.[2]) Това мнѣние, обаче, не е подтвърдено съ нѣкакви необорими доказателства и

е станѫло по заповѣдь на Егенъ-паша и е извършено прѣзъ Августъ или прѣзъ Септемврия на 1688 г., когато Егенъ бѣше побѣгнѫлъ отъ Австрийцитѣ изъ Бѣлградъ въ Нишъ. За вѣрно се знае, че той се е намиралъ въ Нишъ на 8 Септемврия (Нов. ст.). Глед. у *Хаммера* VI, 530. Жительетѣ на това село, около 4,000 д., тогава бѣхѫ все католици; тамъ, както имахме случай да забѣлѣжимъ, е прѣбивавалъ и Софийский католический архиепископъ. Чипоровецъ бѣше едно отъ главнитѣ гнѣзда на австрийскитѣ агитации въ България; това е подбудило Егенъ паша да постѫпи съ него така жестоко.

[1]) Съ такъвъ езикъ е писанъ и любопитний по съдържанието си Бѣлковски ржкописъ, който г. Славейковъ описа въ „Български Книжици“ 1859 год., часть II, книжка 1.

[2]) „Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщения“ 1869 год., Іюнь и Іюль. Съ тоя паметникъ се е занимавалъ и Профессоръ *Миклошичъ*, който такожде го относи къмъ XVII вѣкъ, безъ да казва, на какво основание.

не може да се счита за съвсѣмъ вѣрно, толко пó-вече, че яще сега познаваме нѣколко български ржкописни сборници, които и по съдържанието и по езика си приличатъ на Люблянский паметникъ, а сж писани въ XVIII-й вѣкъ. Въ 1877 г. профессоръ Петровский обнародва подробно описание на една българска книга, която е „типаросалъ“ въ 1651 г. въ Римъ Филипъ Станиславовъ, „од Велике Булгарие Бискуп“.[1]) Филипъ Станиславовъ е билъ родомъ Българинъ,[2]) но като е живѣлъ, види се, много години между хърватскитѣ францисканци и се въспиталъ въ тогавашната хърватска богословска писменность, той до толко размѣсилъ бащиний си езикъ съ Хърватско-Сърбский, дѣто въ реченната негова книга, която онъ „харизва свуоиему народу Балгорскому“, българизмитѣ се срѣщатъ твърдѣ рѣдко, сж, така да кажемъ, rari nantes. Чисто български народенъ езикъ срѣщаме въ лѣтописната бѣлѣжка, която е написалъ около 1657 г. „попъ Методие Драгиновъ отъ село Корова“ и която, както казахме пó-горѣ, е обнародвалъ покойний Стефанъ Захариевъ. Но за голѣма жалость тая „достопамятна“ бѣлѣжка не е издадена съ потрѣбната за филолозитѣ точность.[3])

Таквива като сж познатитѣ до сега паметници на българский езикъ отъ XVII вѣкъ, намъ се чини, че попъ-Петровий разсказецъ трѣбва да заеме между тѣхъ първо мѣсто.[4])

---

[1]) „Славянскій сборникъ“, томъ II, С.-Петербургъ 1877. Отъ тая книга за сега сж познати токо два екземпляра и то не цѣли: единъ (само петь листье) се намѣрва въ Москва въ библиотеката на покойний Чертковъ, който е доста много работилъ по българската история, а другий (отъ десеть листье) е намѣрилъ г. Иреникъ въ Виена, въ Императорската Библиотека. Гледъ. Българската му история (руский прѣводъ) стр. 596. Г-нъ Петровский е видвалъ токо първий отъ тие екземпляре, за токо него е и описалъ.

[2]) Той е познатъ още и съ това, дѣто покатоличи Павликиянскитѣ села, които се намиратъ между Свищовъ и Никополь и които тогава сж били на брой 14. Гледъ. Периодическо Списание на Бълг. Кн. Друж. кн. 2, стр. 65, 66.

[3]) *Захариевъ:* „Описание на Татаръ-Пазарджиската каза“. Виена 1870 год., стр. 67, 68.

[4]) Ние го обнародваме вѣрно, както е написанъ, безъ да промѣнимъ нито една буква. Пропущаме само придихателнитѣ знакове, които се срѣщатъ твърдѣ рѣдко;

Нито въ езика, нито въ писмото (азбукето) на тоя паметникъ не се забѣлѣжва никакво чуждо влияние (сърбско или руско). Старобългарски традиции такожде не се срѣщатъ въ езика на попъ-Петра, който и отъ старобългарското азбуке изхвърга всички непотрѣбни вече за неговото врѣме букви: отъ *ероветѣ* употрѣблява токо единъ (ь), ы редомъ замѣнява съ и, само въ два случая, може би, съ є; ѧ редомъ съ є; і е турнѫлъ само въ думата пішемь, и то краткости ради; ѫ е написалъ въ нѣколко думи, но по́-вечето на неговото мѣсто пише други букви. При всичко това, ние бързаме да забѣлѣжимъ, че и попъ-Петровий разсказецъ не може да ни развѣщѣе *напълно*, какъвъ е билъ Българский езикъ въ XVII вѣкъ: едно, защото тоя паметникъ е твърдѣ малъкъ, друго, защото ние въ него имаме примѣри токо на едно отъ българскитѣ нарѣчия, които не само въ XVII вѣкъ, но и много по́-прѣди сѫ вече сѫществовали. Додѣто не се обнародватъ подобни (но по́-голѣмички) примѣри и за другитѣ български нарѣчия, до тогава всѣкакви общи прѣсѫди за характера на Българский езикъ въ XVII вѣкъ, особно за отношенията му къмъ сегашниятъ ни езикъ и къмъ старий, ще бѫдѫтъ безосновни. Ние щемъ се ограничимъ токо съ нѣколко частни бѣлѣжки за двѣ три отъ по́-важнитѣ особности на попъ-Петровий езикъ въ който имаме примѣръ на Мирковский говоръ въ XVII вѣкъ. Намъ тука особно се хвърга въ очи слѣдуѭщата фонетическа особность. Буква ѫ се срѣща токо четири пѫти на старото си мѣсто: двигнѫ. трьгнѫ. „та сьбра сєте (сѫтѫ) воискѫ турскѫ.“ Единъ пѫть намираме тая буква въ турската речь пашалѫкь. Въ думата скьпо, която се срѣща два пѫти, на мѣсто ѫ, намѣрваме ь: „жито скьпо, сиро

ударения нѣма. Жално ни е, че не можѣхме да го обнародваме съ фотографическа точность за да се види, какво му е и писмото. Ще забелѣжимъ само, че той е писанъ съ бързописно, но ясно и доста хубаво писмо. Такво исто писмо ние сме срѣщали въ единъ кратъкъ записъ, писанъ въ 1673 г. отъ „даскалъ Пеіо у село Врачешь“ (Врачешъ), което се намира недалечо отъ Мирково.

скыо." А пакъ въ много други мѣста, и все въ окончанията на думитѣ, на мѣсто ѫ, срѣща се е, именно:

1) Глаголната наставка (суффиксъ) нѫ само два пѫти е написана съ ѫ, а четири пѫти съ е: врьне, трьгне, мине, изгинехе.

2) Глаголното окончание ѫтъ (3 лице, мн. ч., наст. вр.) е написано —етъ: „а тие отидохе да прѣвьземеть Босне."

3) Глаголното —хѫ редомъ е написано —хе: дрьжехе, проврьвихе, исбрахе, изгинехе, истровихе, затворихе, седехе, дадохе, презехе, опрехе, отидохе.

4) Въ окончанията на сѫществителнитѣ и прилагателни имена, на които именит. падежъ (ед. ч.) се свършва съ а (я), често се срѣща е, което безъ всяко съмнѣние тукъ заема мѣстото на старий звукъ ѫ (ѭ). По-долу ние пакъ ще се повърнемъ къмъ тоя пунктъ, и тамъ ще приведемъ примѣритѣ, които се относятъ до него.

Това разнообразно замѣняванье на старий звукъ ѫ тукъ не може да се отдаде на нѣкакъвъ произволъ и т. п. Попъ-Петъръ, който въ други случаи строго се държи така да речемъ, за фонетическото правописание, и въ тоя случай е ималъ фонетическо основание да пише на мѣстото на старий звукъ ѫ — нѣкога ѫ, нѣкога ь, а нѣкога е: нѣма съмнѣние, че той трояко е изговарялъ тоя звукъ, та за това го е и писалъ трояко.[1]) Турската дума пашалѫкь, която е написана съ ѫ, не оставя никакво съмнѣние, че съ тая буква попъ-Петъръ е изображавалъ глухъ или тънъ звукъ; съ буква ь въ думата скыо, той, види се, такожде е изображавалъ глухъ звукъ, но такъвъ, който се отличавалъ отъ първий.[2]) Колкото за слоговетѣ, въ които

[1]) Подобно трояко изговаряньe на старий звукъ ѫ въ единъ и сѫщий говоръ сега се срѣща въ много мѣста, на примѣръ въ *Дебърско:* рока, паднахе (ржка, падѫ); въ *Костурско* (Корешча-Колъ): зъмби, ръка, падна (зѫби, ржка, падѫ). „Периодич. Списание" кн. XI—XII, стр. 159—164.

[2]) Че въ наший езикъ има два и даже по-вече глухи звукове, това, иска ми да вѣрвамъ, фактически е доказано въ краткитѣ ми бележки за изговаряньето

на мѣсто ѫ, намѣрваме є, нѣма съмнѣние, че тие слогове Мирковский свещенникъ така е и изговарялъ, сирѣчь съ є.[1]) Такво любопитно замѣняванье на ѫ съ є и сега се срѣща въ нѣкои български говори. Въ Македония, особно на западъ отъ Вардаръ, въ глаголното окончание ѫтъ ѫ се изговаря като є, напримѣръ: сєт (сѫтъ), или сє (-сѫ. безъ личното окончание).[2]) Въ сѫщитѣ македонски страни и глаголното окончание хѫ изричатъ като хє, или по́-право да кажемъ, като є, защото тамъ х неизговарятъ сега, спр пропущатъ го.[3]) Изричаньето хє намѣсто хѫ, види се, є доста отдавнашно въ западна Македония: ние му сме срѣщали дирята още въ XVII вѣкъ, въ единъ тогавашенъ записъ,[4]) който е писанъ въ Прилепъ и въ който се на мира глаголна форма потурчихє. Освѣнъ споменѫтитѣ слу чаи, ние сега намѣрваме є на мѣсто ѫ, іѫ и въ оконча

на старосл. ѫ и ъ въ новобългарский езикъ: „Archiv für Slavische Philologie“ V. 370—376. Читательетѣ, които сѫ се интересували съ тие ми бѣлѣжки, покорно моля да вземать въ внимание и това, что се говори въ настоящий членъ за замѣняванието на ѫ съ є, за което (замѣняванье) азъ съмъ забравилъ да споменѫ тамъ.

[1]) Това, дѣто попъ Петъръ на едно мѣсто е написалъ трьгнѫ, конскѫ, а на друго мѣсто трьгнє, конскє, показва, че и тия еднакви думи и форми той по нѣкога е изговарялъ съ глухъ звукъ, а по нѣкога съ є. Причината на това чудновато явление се крие, види се, въ ударението на слѣдуѭщитѣ думи. Аналогични примѣри често се срѣщатъ въ сегашнитѣ български говори.

[2]) Глед. въ „Предговора“ на Миладиновский сборникъ IV. Сетъ или сє, на мѣсто приетата за сега въ писменний ни езикъ форма сѫ, редомъ сѫ писали нѣкои Македонски Българе, които въ своитѣ съчинения сѫ употрѣбявали западно-македонското нарѣчие, на примѣръ покойний Жинзифовъ:

Френски дрехи зели,
Вечь сетъ Европейки,
Сетъ Мадмоазели.
Хвърчитъ кринолино . . . .
Голи имъ сетъ лакти. „Братски трудъ“, IV, 49.

[3]) Глед. въ „Период. списание“ XI—XII пѣсеньта изъ Галечникъ:

Си слекое руво капитанско,
Облекое руво за просенье,
Кинисае земля да шетает:
Ми одее, шо ми поодее,
Ми пойдее во Едрене града. . . . стр. 161.

[4]) Записанъ е на единъ пергамененъ ржкописъ, който се намира въ Мос у г-на *К. Станишева*.

щето на дѣйствителното причастие (наст. вр.): **ещи, еки,** на мѣсто **жщи** и **іжщи.** На примѣръ: *метесщи* и *метееки гледещи* и *гледаеки.* въ Македония,[1]) *читещиц.* въ Шуменско,[2]) и пр. Па и мѣстоимението **іж** сега по нѣкои мѣста се изговаря като **є.**[3]) Нека припомнимъ още, че въ градецътъ Тетевене, който не е яко далече отъ Мирково, прѣзъ планината, въ коренътъ на думитѣ изговарятъ **ж**-то, като дълго **є.**[4])

---

[1]) Въ Миладиновский сборникъ, стр. 126, 128, 242 и пр. и пр.

[2]) Съобщилъ покойний Войниковъ.

[3]) На примѣръ въ Панагюрище („Период. Спис." XI—XII, 149) и въ Шуменско (Войниковъ).

[4]) На примѣръ думитѣ: мжжь, мжка, кжща изговарятъ — меш, мека, кешта. За тая любопитна особность на Тетевенското изговарянье ние знаемъ отъ г. Т. Пѣева.*)

*) За новобългарский говоръ въ градецъ Тетевенъ и въ други нѣколко ближни нему села намѣряваме сжщото фонетическо явление въ текста на лѣтописнитѣ записки за *Кърджалиитѣ въ Тетевенъ,* изложени на стр. 148—9 въ кн. II. на Пер. Спис. на Бълг. Кн. Дружество отъ настоящата година, съ тая само разница, че старобългарский звукъ **ж** не се замѣнява съ *е* само въ коренътъ на думитѣ, както утвърждава г. Пѣевъ и съ него г. Дриновъ, но че сжщий звукъ се замѣнява съ *е* и въ окончанията на думитѣ, както се види въ гореспоменжтий текстъ: *тези* (вмѣсто тези=тѣзи, ако е форма на вин. п. ед. ч.), *станехъ* вмѣсто станъхъ (=станжхъ)... „по вѣкога и **ъ, а,** когато ударението е върху имъ, казва г. Васильовъ, получватъ въ говорътъ звукъ, който е нѣщо срѣдній между *е* и *я.*" (Вижъ забѣл. 4 на стр. 148 въ кн. II. отъ Пер. Спис.).

Колкото за случая, че **ъ** и **а** се замѣнявали съ *е,* кога пада ударението върху тѣхъ, ний утвърждаваме, че г. Васильовъ съвършенно се мами, което се доказва отъ приведенитѣ му примѣри: *тези, станехъ.* Тукъ думата *тези* по-скоро можемъ да приемемъ за форма на род. п. ед. ч. жен. р., а не за форма на вин. п., защото тоя и подирнята дума слѣдъ *тези* не щеше да бжде годин*а*, но годин*е*, сирѣчь тѣзи годин*е* (=тѣзи годинж), ако е вѣрно, че старобългарский звукъ **ж** често се замѣнява въ Тетевенско съ просто *е.* Въ Жеравна и до тосъ часъ увардило се е употрѣблението при тоя случай по-често на род. п. един. ч. отъ колкото на вин. п. На тѣхъ казва се най-много **оной годинн** (=**оноѭ годинѣ**) и по-рѣдко *онѣзи година* (=онѣзи годинѣ) вмѣсто *оная година, миндлата година.* Слѣдователно *е* въ думата *тези* заема звукъ не **ж** но **ѫ,** което е съвършенно правилно почти на сѫдѣ въ новобъл. говорътъ.

Формата *станехъ,* управя г. Васильовъ съ *станѫхъ* или *станахъ,* когато на тѣхъ дума правата ѝ стара форма е само **станжхъ,** сирѣчь старобългарската вложка тѣхъ глаголна форма не е на ами **нж**: ста-ти, ста-нж-х-ъ, и, слѣдователно форма *станехъ* се е образовала не отъ станахъ, но отъ станжхъ.

Забѣл. ред.

И така, за да дойдемъ пакъ на рѣчьта си, въ вр-
мето на попъ-Петра въ Мирковский говоръ е имало три
различни замѣни за старий звукъ ѫ: двѣ отъ тѣхъ са
били глухи или тъпи гласове, а една чисто е. На сегашно
врѣме, до колкото ние знаемъ, въ Мирково, както и изобщо
въ источната часть на Софийското окржжие, старий звук
ѫ редомъ замѣняватъ съ чисто а. Това ни показва, че въ
тоя случай прѣзъ послѣднитѣ двѣстѣ годинъ тукъ се е
извършило доста голѣмо фонетическо промѣнение.

Въ попъ-Петровий езикъ ние срѣщаме и едно любо-
питно морфологическо явление, което се намѣрва въ свързан
съ горѣизложенната фонетическа особность. Имената са
ществителни и прилагателни, на които именителний па-
дежъ отъ единств. число се свършва съ а, я, иматъ тук
за винителний падежъ особно окончание е (единъ отъ р
флекситѣ на ѫ). Привождаме изъ попъ-Петровий разсказ
всичкитѣ прѣдложения, въ които се срѣщатъ тие падежни
форми:

а) *Именителенъ падежъ.* . . . „бѣга честита земѣ ѣ-
Загоре.“ „Та се проврьвихе Турци и Прѣзморци и Опашат
вѣра.“ „Изгине воиска Турска, избрахе ги Латинска воиска
„Бѣше зло и невола.“ „Излезе Еень паша от Прѣзморе.“ „Т
се истровихе аване, и кадие, и мольлата.“ „Та седехе и
дерьвенете Турци и раиа;“

б) *Винителенъ падежъ.* „Тои расипа Христѣнске вѣре
„Та му даде царь Мехмедь Софие.“ „А Еень пусти воис
та оплени Кипоровець.“ „А тие отидохе на Босне да прѣз
земеть Босне.“ „Ами доде та събра сете (вьсж тж) воиск
Турскж.“ „Та ги двигнж царь Мехьметь на воиске.“ „Т
отиде на воиске.“ „А Еень паша се врьне на Софие, доде
Софие.“

Тие примѣри не оставятъ никакво съмнѣние, че около
края на XVII вѣкъ въ Мирковский говоръ винит. падеж
(ед. ч.) отъ имената на а строго и постоянно се е от-

чава.ъ по окончанието си отъ именителний. До колкото знаемъ, такво отличие вече не сѫществува въ тоя говоръ, въ който сега винителний падежъ отъ имената, за които ни е рѣчьта, редомъ се окончава съ чисто а, както и именителний. Това изравняванье на винителний падежъ съ именителний тукъ се е извършило, слѣдователно, прѣзъ послѣднитѣ двѣстѣ години.[1])

Харковъ, Юния 1882.

---

[1]) Освѣнъ вин. падежъ, ние срѣщаме въ попъ-Петровий разказъ, въ два случая, и родителенъ падежъ отъ имената на а, ꙗ: до срѣдь земле (е отъ ѧ); от злате ꙗмке (е отъ ꙗ). Но за това, както и за нѣкои други особности, ние ще поговоримъ другъ пѫть.

НАСЕЛЕНИЕТО ВЪ ГРАДОВЕТѢ РУССЕ, ВАРНА И ШУМЕНЪ.

Отъ М. К. Сарафовъ.

Въ първата книжка на подновеното „Периодическо Списание“ показахъ състава на нашето столично население. Сегашната ми студия трѣба да се счита като продължение на оная, и въ самото начало ще забѣлѣжѫ че сичкитѣ данни зети сѫ изъ дефинитивнитѣ резултати отъ преброяваньето народа въ Княжеството на 1 Януарий (в. с.) 1881-вата година, което преброяванье ще остане, вѣроятно, за винѫги исходна точка на сичкитѣ по-нататъшни статистически изучавания нашето население.

Насърчванията на нѣкои отъ нашитѣ учени мѫжье спомогнѫхѫ много да се рѣшѫ да занимаѫ пакъ читателитѣ на „Периодическото Списание“ съ досадителни, може би, за много лица броеве; но нѣма съмнение че и желанието ми да се приучи и нашия читающъ свѣтъ да проумѣва статистическитѣ броеве накарахѫ ме да пишѫ по тоя предметъ. Та и бюджета на сѣка държава състои сáмо отъ сухи досадителни цифри, а признато е че бюджета е огледалото на народното благосъстояние и блазѣ на тия страни, които имѫтъ хора да схващатъ такиватѣ броеве и да ги държѫтъ винѫги въ съгласие съ народнитѣ материялни сили, съ народнитѣ потрѣбици. Споредъ думитѣ на единъ знаменитъ въ историята мѫжъ, статистиката е бюджета на нѣщата въ человѣческия животъ и като таквазъ необходима е, разумѣва се, за сѣки общественъ дѣятель, за сѣкиго който баремъ малко се интере-

сува за доброто и благодѣнствието на народа, на отечеството си. Тъзи е причината, щото, макаръ една отъ найновитѣ науки, статистиката намѣри тъй бързо толковъ ласкавъ приемъ не само отъ учения свѣтъ, но и отъ самитѣ правителства, които наскоро я введохж като научно-административенъ клонъ въ управлението. Не му е тука мѣстото да разправямъ какво се е направило до сега въ образованитѣ държави за уреждането служебната статистика, за огромнитѣ суми съ които се прикьосватъ тъй нарѣченитѣ Статистически Бюра, за уважението съ което тѣ на сѣкждѣ се ползувжтъ; ще спомѣнж само че и ние си имаме Статистическо Бюро, което, въ разстояние на двогодишенъ животъ, даде добъръ знакъ за своето сжществование, като введе въ научно отношение и младото ни Княжество въ реда на по-образованитѣ държави. Бюрото се намира вече въ сношение почти съ сичкитѣ подобни учреждения въ Европа, а библиотеката му краси въ замѣна пратената официална статистика на сички Европейски държави, на нѣколко голѣми европейски градове, а даже на нѣколко държави отвждъ океана. Отъ друга страна приятно е на сѣки родолюбецъ като чете въ западнитѣ статистически и други сродни списания разни статии и бѣлѣжки върху населението на Княжеството и като гледа, въ Петермановитѣ Съобщения[1]) за тъзъ година, напечатани даже сичкитѣ наши общини съ повече отъ 2000 жители, извадени изъ публикацията на нашето Бюро. Забѣлѣжително е че, до като европейскитѣ и нестатистически списания съ радость посрѣщнжхж тая първа публикация[2]) на Статистическото Бюро въ София и направихж различни извлѣчения отъ нея, то българската журналистика отсамъ и отвждъ Балкана не счете за нужно баремъ да спомѣне

[1]) Petermann's Mittheilungen. Bevölkerung der Erde p. p. 43 117.

[2]) „Предварителни резултати отъ преброяването населението на 1 Януарий 1881 г." Издава Статистическото Бюро. София 1882.

книжката. Но това не е първи пѫть гдѣто ни тъй евтино цѣнимъ нашитѣ произведения и толкозъ хладнокръвно се отнасяме къмъ много полезни работи! Дó ще време и ни да искаме да се познаемъ само дано не бѫде кѫсно!

Но да оставимъ това за друго мѣсто. Обѣщахъ се да говорѭ за населението на нашитѣ нáй-голѣми градове и при първата крачка представя ми се дълбока яма. Преди сичко трѣбало би да кажѫ какво значение имѫтъ по насъ рѣчитѣ „градъ,“ „градецъ,“ „село“. Като работи административни Министерството на Вѫтрѣшнитѣ дѣла трѣбаше да ни поучи въ това отношение. Но напразно ще искате тамъ разяснение. И самитѣ административни чиновници титулирѫтъ едно и сѫщото мѣсто ту съ *градъ* ту съ *градецъ*, ту съ това послѣдньото, ту съ *село*. Въ статията си „студия върху населението на гр. Срѣдецъ“ спомѣнахъ нѣкои отъ пó-битнитѣ бѣлѣзи измѣжду градското и селско население, но не се впущахъ въ опредѣления, защото това и сега не ми е възможно. Градоветѣ като срѣдища на занаятъ, търговия, образование сбирѫтъ въ себе си живата сила и интелигенцията на народа; посредствомъ улесненитѣ сношения и скупното живѣянье въ тѣхъ се упражнява до висша степень общинското самоуправление; като сборъ на мислящата масса тѣ сѫ представители или бар емъ зачинатели на общественото мнѣние и като такива влияѭтъ твърдѣ силно върху развитието на държавните работи. Не сѫ рѣдки случаитѣ гдѣто единъ само градъ да е преобразявалъ цѣла държава! Но колкото е пó-лесно да се говори за бѣлѣзитѣ и свойствата на градското население, толкозъ е по тѣжко да се потегли мѣждата и да се каже това е *градъ* а това е *село*. Въ нѣкои Европейски държави за отстранение тъзи мѫчнотия има законни опредѣления за названията *градъ, градецъ, пазарно мѣсто, село* и пр.; но такова нѣщо не само нѣма по насъ, а въ администрацията ни не сѫ помислили даже за нѣкое и

ло като ржководство по тая работа. Такива бъркотии, разумѣва се, немогжтъ да се търпижтъ въ една отъ ексактнитѣ науки, за това и въ единъ интернационаленъ статистически конгресъ било рѣшено, щото населенитѣ мѣста съ по-вече отъ 2000 жители да се считатъ за градове. Така сж отстранени всичкитѣ двоумѣния и щомъ е познатъ точния брой на населението, може да се види градъ ли е или село населеното мѣсто, безъ да се гледа на административно раздѣление, законно опредѣление или индустрялно състояние. Споредъ горньото опредѣление, г. Бракели,[1]) като зема за 100 цѣлото население на сѣка държава, дава слѣдующитѣ броеве за градското население въ нѣколко европейски държави (броеветѣ въ скобки означаватъ датата за която е зето населението):

	Гр. нас. въ проц. отъ цѣл. население		Гр. нас. въ проц. отъ цѣл. население
Въ Холландия (1868) . .	80·2	Въ Нѣмското царст. (1871).	32·1
„ Белгия (1869) . . .	64·0	„ Франция (1872) . . .	31·1
„ Вѣлико-Британия (1871)	53·1	„ Дания (1870). . . .	22·0
„ Италия (1871) . . .	41·9	„ Ромжния (1860). . .	16·3
„ Швейцария (1870) . .	39·2	„ Русия (1867). . . .	11·1
„ Австро-Унгар. (1859) .	37·3	„ Сърбия (1866) . . .	7·7

Отъ тия броеве вижда се че Холландия има нáй-много градско население а Сърбия — нáй-малко; защото до като на 1000 д. въ Холландия живѣжтъ 802 д. въ градове, въ Сърбия на толкозъ пакъ живѣжтъ сáмо 77 д. Другитѣ държави намиржтъ се посрѣдъ тѣзи два крайни броя. Нашето Княжество, като страна земедѣлческа, гдѣто е необходно потрѣбно населението да е распръснжто по полето, разумѣва се, ще има мѣсто негдѣ между послѣднитѣ държави. Споредъ предварителнитѣ броеве за населението и ако сж земжтъ сáмо административнитѣ общини на градоветѣ и градовцетѣ, то въ тия послѣднитѣ живѣжтъ около 17 проц. отъ цѣлото население, така щото Княжеството би

[1]) Dr. Hugo Franz Brachelli: Die Staaten Europa's.

заело, въ това отношение, мѣсто измѣжду Дания и Ромжния. Това става съвсѣмъ ясно ако спомѣнж че ние имаме по-вече отъ 15 града съ по-малко отъ 5000 жители, като напр. Балчикъ, Османъ-Пазаръ, Радомиръ, Орхание, Никополъ, Провадия, Рахово, Трънъ, Царибродъ и др.; тринадесетъ града съ 5—10000 жители: Берковица, Добричъ (Хаджи-Оглу-Пазарджикъ), Горня-Орѣховица, Лѣсковецъ, Дупница, Кюстендилъ, Ловечъ, Троянъ, Ломъ-Паланка, Тетевенъ, Тутраканъ, Габрово и Севлиево; деветъ града съ 10—15000 жители: Видинъ, Враца, Ески-Джумая, Плѣвенъ, Разградъ, Свищовъ, Силистра, Самоковъ и Търново; и четири града съ повече отъ 20000 жители. Любопитно е че въ Княжеството нѣма ни единъ градъ, който да би ималъ 15—20000 жители. Населението на нашитѣ нàй-голѣми градове прави самò около 4·5 процента отъ цѣлото население. Тия градове сж: Руссе, Варна, Шуменъ и София. Тритѣ първи намиржтъ се на-дължъ по желѣзницата която съединява западна Европа съ Цариградъ; единъ отъ тѣхъ е нàй-важното ни пристанище на Дунава а другия — единствената както трѣба и нàй-голѣма наша морска скеля. Че не е проста случайность, гдѣто градоветѣ, които лѣжжтъ на сравнително най-добритѣ наши съобщителни средства, са и най-много населени, не трѣба и съмнѣние. Рàстеньето на Руссе не ще датира пò-рано отъ времето, когато то биде избранъ за срѣдище на Дунавския Вилаетъ, а Варна сега вѣроятно захваща своето уголѣмяванье. Колкото за София излишно би било и да се спомѣнува че избирането ѝ за столица, е главния двигатель за съставяньето нейното население. Тѣзи ми сжждения ще намѣржтъ на нататъкъ подтвърждението си съ броеве.

Като се залавямъ за статистическото изучванье спомежтитѣ градове, необходно потрѣбно ми е да имамъ по-напрешни данни върху тѣхъ. Тамъ гдѣто нѣма сравнения нѣма и статистика. А точно въ това отношение ние и

сички въпроси имаме голѣма оскждица и намѣсто точни изучавания принудени сме да правимъ описания, да приготвяме материялъ на ония които послѣ насъ ще работѣтъ. Слѣдъ три четири преброявания народа, нашата статистика ще разслаби малко веригитѣ които я стѣгатъ, но до тогава предлѣжжтъ мжчни и неуморни трудове! Това трѣба да имѣтъ предъ видъ особенно нѣкои господа, които мислѣтъ че доста е да имашъ броеве, за да напишешъ много и много страници, да правишъ голѣми и голѣми заключения.

Първото питанье, което си поставихъ като захващахъ изучаваньето на нашитѣ най-населени градове, разумѣва се, бѣше: *какво е било населението на тия мѣста баремъ нѣколко години преди преброяваньето?* Колкото и да настоявахъ, нищо точно и положително не намѣрихъ. Познато е че турското правителство не се занимаваше много съ точни преброявания и регистрирания народа, а и колкото материялъ се намира незаслужва голѣмо довѣрие, споредъ фискалнитѣ намѣрения съ които той е събиранъ. Така напр. въ Салнаметата (официялна статистика) броя на нуфузитѣ намира се до рубриката на плащанната „военна откупнина“ *(бедели аскерие)* и данъка вергия; освѣнъ това отъ нигдѣ се невижда какъ сж събирани свѣдѣнията за да може да се уцѣни тѣхната точность. Онова що се пакъ намира за нашето население у нѣкои западни списатели или пжтници или е повърхностно пресмѣтанье или на-свосъ уцѣняванье, до колкото самитѣ Салнамета не сж служили за изворъ. Некж спомѣнж показанията само на двама западни статистици. Колбъ въ своята Сравнителна Статистика[1]) спомѣнува като най-важни градове въ Княжеството: *София* съ 20—30000 жители, *Руссе* съ 20—30000 ж., *Видинъ* съ 20—25000 ж., *Варна* съ 15—20000 ж., *Свищовъ* съ 12—22000 ж., *Шуменъ* съ 20000 жит., *Силистра* съ 15—20000 жит., *Търново* съ

[1]) G. Fr. Kolb: Handbuch der vergleichenden Statistik. Leipzig 1879. p. 379.

12—15000 ж., *Плѣвенъ* съ 15000 ж., *Разградъ* съ 10—15000 ж., *Никополъ* съ 6—10000 ж.. Бракели[1]) въ своята таблица за „европейскитѣ градове най-малко съ 30000 ж.“ споменува само *Шуменъ* съ 40000 ж., и *Руссе* съ 30000 жители. Отъ тука се вижда несъгласието на западнитѣ списатели: Шуменъ е при едина два пѫтя по̀-населенъ отъ колкото при другия. А че тия цифри не могѫтъ да служѫтъ за статистически изслѣдувания види се вече отъ далеко размѫкнѫтитѣ граници мѣжду които трѣба да се намирѫтъ сѫщинскитѣ броеве. За нѣкои градове неточностьта на показаното население е съвсемъ очевидна. Така напр. Видинъ споредъ Колба трѣбало би да има 20—25000 жители, а въ дѣйствителность той има само 13602 жители: Никополъ е означенъ съ 6—10000 жители а той има само 4652 ж. Като турски статистичечски изворъ азъ имамъ едно Салнаме за Дунавския Вилаетъ отъ 1290 год. хеджра. Тая официялна турска публикация обема сичкитѣ населени мѣста въ Вилаета сгрупирани на нахии, каази и санджаци; за сѣко населено мѣсто показанъ е броя на нуфузитѣ които сѫ раздѣлени само на Мусулмани и Немусулмани („мослимъ и гайри-мослимъ“) и количеството на „беделя“ и „вергията“. Въ други отдѣления има разни свѣдѣния върху Вилаета, като фабрики, рудокопи, пѫтища, вапорски дружества и др. За четиръ-тѣхъ на̀й-населени наши градове намирѫтъ се слѣдующитѣ данни:

	Нуфузи		Кѫщи		Вергия	Военна отдѣления
	Мусулмани	Немусул.	Мусулмани	Немусул.	въ грош.	въ грош.
Въ София . . .	2625	4709	1363	1737	151563	88537
« Варна . . .	2844	1359	1791	999	358950	85376
« Руссе	5483	4855	4308		356157	103596
« Шуменъ . .	4792	4838	3682	6470[2])	279707	101473

[1]) По̀-горѣ спомѣнѫтото дѣло. р. 81.

[2]) Така е печатано въ Салнамето, което вѣроятно е погрѣшка. Възможно е на мѣсто 6 трѣбало да бѫде 2 или 1.

До колко тая статистика е точна види се вече изъ сравнението на втория съ послѣдния стълбецъ. Познато е че военната откупнина трѣбаше да се плаща са́мо отъ мжжкото немусулманско население, което вѣроятно е и показано въ втория стълбецъ. Справедливостьта изисква щото сѣки мжжъ, билъ той въ кой и да е отъ горнитѣ градове, като гражданинъ на сжщата държава, да плаща еднакво. Но ако се пресмѣтне споредъ горнитѣ броеве то се пада въ София 18·8 гр., въ Варна 61·3 гр., въ Руссе 21·3 гр. а въ Шуменъ 20·9 гр. военна откупнина на единъ чѣлѣкъ! За да могжтъ горнитѣ броеве да се употрѣбжтъ потрѣбно е, отъ друга страна, да се опредѣли значението на рѣчьта *нуфузъ*. Че броя на нуфузитѣ не представлява броя на цѣлото население съвсѣмъ по себе си е ясно, щомъ се земе въ внимание маленкостьта на тия броеве и щомъ се сѣтимъ че Турцитѣ не брояхж женитѣ и дѣцата като население. Но че нуфузитѣ не представляватъ и мжжьетѣ — домакини, така щото нуфуза да би равнозначилъ съ нашето *домакинство*, види се, измѣжду другитѣ причини (р. таблицата на стр. 28), и отъ това че въ такъвъ случай би дошло въ една кжща, въ срѣденъ брой, да сж живѣли по двѣ домакинства. Това заключение, особенно за времето преди освобождението, азъ намирамъ твърдѣ невѣроятно. Не остава друго средство освѣнъ да приемемъ съ много други списатели че подъ нуфузъ трѣба да се разумѣва сѣко мжжско лице на 18—60 год. възрасть, което е било длъжно да плаща военната откупнина. Споредъ Статистиката въобще мжжското население на тая възрасть има 48 до 50 процента отъ цѣлото население. За провѣряванье съ пресмѣтнжхъ изъ дефинитивнитѣ резултати за окржжитѣ Шуменский, Разградский, Ески-Джумайский и Софийский и намирамъ че населението на 18—60 годишна възрастъ съставлява 47·5, 47·7, 45·0 и 48·5 процента отъ цѣлото мжжско население. Така щото, като земемъ срѣд-

ния брой 47 процента, то на основание даннитѣ на Сал-намето, добива се слѣдующата таблица. При това не трѣба да се забравѫ че е употрѣбенъ на́й-долния срѣденъ процентъ, така щото и полученитѣ броеве ще бѫдѫтъ по въз-можности на́й-низкитѣ.

	Споредъ Салнамето отъ 1290 г. х.			Споредѣ преброяваньето на 1 Януар. 1881 г.		
	Кѫщи	Нуфузи	Мѫжско население	Кѫщи	Домакинства	Мѫжско население
Въ София . . .	3100	7334	15604	2968	3677	12169
« Варна. . . .	2790	4203	8942	3740	4855	13890
« Руссе	4308	10338	21995	4981	5721	14042
« Шуменъ . .	10152	9630	20489	4251	4759	12448

Отъ тука се види преди сичко че нуфуза и домакинството не могѫтъ да се земѫтъ за една и сѫща единица. Ако даннитѣ на Салнамето сѫ вѣрни то четиръ-тѣ горни градове трѣба да сѫ претърпяли въ разстояние на послѣднитѣ 6-7 години слѣдующитѣ измѣнения: въ София броя на кѫщитѣ се намалилъ съ 5 проц. а мѫжското население спаднѫло съ 22 проц.; въ Варна броя на кѫщитѣ се уголѣмилъ съ 34 процента и населението съ 55 проц.; въ Руссе броя на кѫщитѣ се уголѣмилъ съ 15 проц. а населението се намалило съ 36 проц.; за Шуменъ броя на кѫщитѣ не поддържа никаква критика а населението спаднѫло съ 39 процента. Такова едно явление, особенно като за града Руссе, би било твърдѣ чудно. Неотричамъ че по-литическитѣ промѣнения, които се случихѫ на послѣдъкъ въ нашето отечество, могли сѫ да повлияѫтъ за да докаратъ намаляванье въ населението на по́-голѣмитѣ градове, но да произведѫтъ такива противорѣчия не би било въз-можно. Изселяваньето на Турцитѣ играе наистинна важна роля въ това отношение, но некѫ се незабравя пъкъ отъ друга страна, че точно послѣ освобождението ни, градо-ветѣ за които е тука рѣчь, спечелихѫ много приплъ-население (ср. таблицитѣ V*). Та на́й-послѣ и съ на-

сѣляваньето на Турцитѣ неможе да се разясни несъгласието на горнитѣ броеве; защото, като се пресмѣтне отношението на мусулманетѣ къмъ немусулманетѣ споредъ Салнамето и като се земжтъ процентитѣ на мохамеданцитѣ споредъ нашето преброяванье, то при предположението че тия отношения сж за женитѣ сжщитѣ както и за мжжьетѣ, получаваме слѣдующето:

На сто души жители падатъ се:

	Споредъ Салнамето	Споредъ преброяв.
	Мусулмане	Мохамеданци
Въ София . . .	35·8	6·1
„ Варна . . .	67·6	33·0
„ Руссе . . .	53·0	39·9
„ Шуменъ . .	49·7	44·6

Споредъ това въ гр. Варна мусулманското население се смалило най-много, а ние видѣхме че въобще населението на тоя градъ се уголѣмило. За Руссе и Шуменъ разликата между нѣкогашното и сегашно мохамеданско население е 13·1 и 5· 1 пр. а ни видѣхме че населението на тия градове трѣбаше да е смалено съ 36 и 39 проц.! Така щото броеветѣ на Салнамето непоказватъ дѣйствителностьта а издаватъ наклонностьта на Турското правителство да уголѣмява броя на Мусулманитѣ въ щета на Немусулманитѣ.

Отъ направенитѣ до сега опитвания види се ясно че напразно ще бжде да се търсжтъ точни статистически данни върху нашето отечество преди освобождението му. Както въ сѣко друго отношение, ни сме придружени и въ отношение на статистическото изучаванье страната да заканемъ отъ начало. Преброяваньето народа на 1 Януарий 1881 год. ще бжде първия основенъ камъкъ на сѣко по-статътьшно изслѣдованье, а като такова абсолутнитѣ му броеве потрѣбни ще бждатъ винжги. Тъзи е причината, защото ме и кара, на мѣсто да се занимавамъ са́мо съ по-

стотци, да печатамъ и таблицитѣ, изъ които тѣ сѫ изведени. Тия таблици читателя ще намѣри по-нататъкъ а азъ приминавамъ на студията си.

Споредъ абсолутния брой на населението и населенитѣ кѫщи най-голѣмъ градъ, по време на преброяванието билъ е Руссе, послѣ него дохаждатъ Варна, Шуменъ и София. Това се види изъ слѣдующитѣ броеве

	жители	насел. кѫщи	Домакинства едночленни	Домакинства многочленни	скупни жил.
Въ г. Руссе . .	26156	4981	157	5508	56
„ „ Варна . .	24561	3740	180	4600	75
„ „ Шуменъ .	23098	4251	183	4546	30

За г. София броеветѣ сѫ показани въ първата книжка на Пер. Спис. Послѣдния стълбецъ обема ония населени здания които се населяватъ отъ лица не съединени по между си съ родственни и домакински отношения. По-важни отъ тѣхъ сѫ: хотели и ханища отъ които има въ Руссе 28, въ Варна 31, въ Шуменъ 15; за лѣкуванье и гледанье болни: въ Руссе и Шуменъ по 1, въ Варна 2; за въспитание и ученье: въ Руссе и Варна по 1, въ Шуменъ 4; за военна цѣль: въ Руссе 12, въ Варна 4, въ Шуменъ 3; за поправянье и наказание: въ Варна и Шуменъ по единъ; за набожна цѣль има само въ Варна 1 заведение. Споредъ тия броеве София има най-много (85) гостинници и послѣ нея слѣдватъ Варна, Руссе и Шуменъ; но най-населени сѫ хотелитѣ въ Варна, защото тамъ въ единъ хотелъ, въ срѣдно число, живѣяли сѫ 16 души, въ София 10, а въ Руссе и Шуменъ по 9 души. Отъ горнитѣ цифри не се виждо йоще какъ е раздѣлено населението на домакинства и въ кѫщи. За това е потрѣбно да се намѣри по колко души въ срѣдньо число, сѫ живѣѭли въ една кѫща и по колко падатъ на едно домакинство, като се земѫтъ въ смѣтка, разумѣва се, едночленнитѣ домакинства и скупнитѣ жилища или явни домакинства. Ето тия релативни броеве:

	Въ една кжща живѣятъ д.	На едно домакин. падатъ се д.
Въ г. Руссе . . .	5·2	4·6
„ „ Варна . . .	6·6	5·1
„ „ Шуменъ . .	6·1	4·8
„ „ София . . .	6·9	5·5

Предположимъ ли че кжщитѣ въ сичкитѣ градове сж еднакво голѣми, то изъ горнитѣ броеве би слѣдовало че въ София хората живѣжтъ най-стиснжто а въ Руссе сравнително най-удобно, та споредъ това и наемнината на квартиритѣ въ първия градъ би била много по́-скжпа отъ колкото въ втория. Но въ дѣйствителность тѣзи размѣри трѣба да сж много по́-голѣми, разумѣва се, въ неповолно за София отношение. Голѣмината на домакинствата намира се въ свръзка съ броя на жителитѣ въ една кжща; защото колкото по́-малко кжщи за живѣянье има, толкозъ по́-мжчно е да се води отдѣлно домакинство. Това принуждава самичкитѣ личности да уголѣмяватъ състава на домакинствата а не тѣхния общъ брой. Тъзи е вѣроятно причината щото въ София срѣдньото домакинство да има 5·5 души а въ Руссе са́мо 4·6 д.

Сравнението на първия стълбецъ съ втория показва една сжществена черта на нашия животъ. По насъ именно сѣко домакинство живѣе въ отдѣлна кжща, а не както въ европейскитѣ голѣми градове гдѣто една кжща е раздѣлена мѣжду много домакинства, и обратно, сѣка кжща направена е за едно домакинство за това и нѣмаме голѣми кжщи. Възможно е че съ направяньето голѣми кжщи това ще изчезне, но не трѣба да се забравиж че, на много мѣста у насъ, нѣманьето своя кжща се счита за най-голѣмо нещастие. Горѣспомѣнжтото, вижда се йоще по́-добрѣ изъ това обстоятелство че въ 100 кжщи живѣжйи сж: въ Руссе 115 домакинства, въ Варна 130 дом., въ Шуменъ 111 домак. и въ София 125 домак.. Така щото Варна, гдѣто има сравнително най-много чужденци има въ това отношение на́й-

голѣмия брой а — Шуменъ най-малкия. Изъ сичко горѣизложено види се че София и Варна сега съставляватъ населението си а че на́валицата нови жители не е посрѣщнжта йоще съ потрѣбния брой кжщи за живѣжнье. Отъ другя страна при самото външно поглежданье на тия два града, заключава се че София се намира въ много по́-неповолно отношение отъ колкото Варна.

Родъ. — Въ студията си върху нашето столично население спомѣнахъ нѣкои общи черти за отношението на родоветѣ. Естественно нѣщо е че въ нашитѣ голѣми градове, въ които преселяваньето има голѣмо влияние и въ които се намиржтъ сравнително многобройни военни гарнизони, броя на мжжьетѣ е по́-голѣмъ отъ броя на женитѣ. Но споредъ изработения до сега статистически материялъ види се че това отношение на родоветѣ сжществува, разумѣва се не въ толкозъ голѣмъ размѣръ, и въ цѣлото Княжество. За успокоение на нѣкои лица, които се стрѣснжхж йоще при първото статистическо публикованье, отъ което се виждаше че броя на мжжьетѣ надминава числото на женитѣ, ще забѣлѣжж че това отношение често се срѣща при Латинитѣ и Югославенитѣ. И некж ми бжде дозволено да приведж за доказателство на това нѣколко данни.[1] Така на 1000 мжжье дохаждатъ жени:

Въ Португалия . .	1088	Въ Белгия. . .	995	
„ Швеция	1067	„ Италия . .	989	
„ Вѣлико-Британия.	1043	„ Ромжния . .	944	
„ Нѣмското царство	1037	„ Сърбия . .	940	
„ Русия	1028	„ Гърция . .	933	
„ Австро-Унгария .	1024	„ гр. Руссе . .	862	(960)
„ са́мо Унгария . .	1002	„ гр. Варна. .	768	(890)
„ Франция. . . .	1008	„ гр. Шуменъ.	855	(979)
		„ гр. София. .	684	(738)

Броеветѣ турени въ скобки за 4-тѣхъ града означаватъ колко жени дохаждатъ на 1000 мжжье, като се из

[1] Brachelli: Die Staaten Europa's. p. 46.

вадѫтъ изъ общитѣ броеве на послѣднитѣ войницитѣ изводъ трицесетата си година. Родното отношение по насъ споредъ горнитѣ броеве, види се че не е нѣкое осамотено явление, а наопаки показва се като съвсѣмъ естественно. При това некѫ се сѣтимъ че на много мѣста въ България съществувалъ е и сѫществува обичай щото момъка да плаща откупнина на родителитѣ за момата, която си е избралъ като бѫдѫща другарка. Това обстоятелство неволно кара челѣка да си припомни познатото економическо правило: извѣстна потрѣбна стока е най-скѫпа тамъ гдѣто най-малко я има. Нѣкои искѫтъ да кажѫтъ че малкия брой на женитѣ въ Княжеството трѣба да се земе като потрѣшка на преброяваньето, защото Турцитѣ особенно не записвали на драго сърце женитѣ си. Но споредъ направения опитъ азъ трѣба да отхвърля такова предположение, толкозъ по́-вече че точно за турското население, види ми се, женитѣ да сѫ по́-много отъ колкото за българското. Съ това неискамъ да утвърждавамъ че първото преброяванье въ Княжеството е съвършенно точно, но мислѭ че общитѣ размѣри не се отдалечаватъ много отъ истинната. За сега ще забѣлѣжѭ йоще че, споредъ табл. III. Гърцитѣ въ Варна и Арменцитѣ въ Шуменъ имѫтъ по́-вече жени отъ мѫжье, че при Татаритѣ и Евреитѣ съществува се нѣкакво стремление за изравнянье на двата рода и най-послѣ че отъ придошлитѣ извънъ Княжеството Власи и Нѣмци (както и Маджаритѣ въ Руссе) женския родъ е по́-многобросенъ отъ мѫжския.

Врѣсть. Придобиваньето точни данни върху годинитѣ на населението е доста мѫчна работа. Даже и въ образованитѣ държави, въ които отдавна вече се правѭтъ преброявания, не могѫтъ да се похвалѭтъ съ точна статистика на врѣстьта. На специялиститѣ позната е особенно склонностьта на населението къмъ кръглитѣ броеве т. е. къмъ броеветѣ които свършвѫтъ съ нула и че въ това

отношение женитѣ грѣшѫтъ повече отъ мѫжьетѣ. Така напр. г. Максъ Сайделъ смѣта за баварското преброяванье на 1875 г., че броя на мѫжското население показано въ кржгли год. отклонява сѫ отъ дѣйствителния брой за 12·1 на сто, а сѫщото отклонение за женитѣ е 15·8 на стотѣхъ. Че и нашето преброяванье има такива погрѣшки, и даже въ пó-голѣмъ размѣръ, нѣма съмнѣние; толкозъ повече че по насъ, при сегашното развитие на народа, не възможно е да се пита: *въ коя година си роденъ?* а трѣба да се задоволяваме съ питаньето: *на колко си години?* Недостаточното опредѣление годинитѣ пада съвсѣмъ въ очи при раздѣленьето лицата по години. Купчинкитѣ за ония години които свършватъ съ нула сѫ твърдѣ голѣми а купчинкитѣ на-лѣво и на-дѣсно отъ тѣхъ сѫ твърдѣ малки. Даже и когато старостьта се сгрупира по петь годишна връсть погрѣшката сѐ йоще се съглежда, както показватъ слѣдующитѣ броеве. На 100 души отъ двата рода дохаждатъ отъ връстьта означена на-лѣво по

	Въ Руссе	Въ Варна	Въ Шуменъ	Въ София
На 31—35 год.	7·01	6·95	5·89	7·68
„ 36—40 „	7·94	7·04	6·44	7·85
„ 41—45 „	5·05	4·94	4·93	4·80
„ 46—50 „	4·29	4·28	4·32	4·01
„ 51—55 „	2·01	2·39	2·84	1·66
„ 56—60 „	3·64	3·24	3·39	2·50

Ако при преброяваньето годинитѣ бѣхѫ записани точно и съгласно съ дѣйствителностьта, то броеветѣ въ стълбцитѣ трѣбаше постепенно да се смаляватъ колкото връстьта става пó-голѣма. Но това не е тъй при горнитѣ броеве. Види се явно че годинитѣ 40 и 60 упражняватъ нѣкаква привлекателна сила върху населението и че връстьта 41 до 45 въобще се харесва и на хората имъ се ще да бъдѫтъ пó-вечето въ нея. Споредъ подобна една таблица и която съмъ раздѣлилъ населението и по родове види се

че на женитѣ никакъ имъ се неще да преминѫтъ 26—30 годишната връсть, за която тѣ имѫтъ значителни проценти. Въобще разликата на групитѣ които имѫтъ нула и онія които нѣмѫтъ, за женския родъ е много пó-голѣма отъ колкото за мѫжския. Съжалявамъ че мѣстото не ми дозволява да печатамъ тая голѣма таблица и на мѣсто нея нека служи слѣдующата таблица на стр. 36.

Отъ горнитѣ броеве вижда се какъ е съставено населението на нашитѣ градове и до колко тия привличѫтъ въ себе си способната за работа часть отъ населението. Почти половината отъ жителитѣ, именно, намирѫтъ се на 21—50 годишна връсть. Тъзи разлика е много пó-голѣма ако се земѫтъ родоветѣ отдѣлно, защото до като на 100 мѫжъе въ горнитѣ градове по редъ се падатъ по 49, 52, 43 и 52 души на връсть отъ 21—50 год. то за сѫщата връсть отговарѫтъ на 100 жени само по 41, 38, 39 и 43. Това произлиза, разумѣва се, отъ събранитѣ въ градищата войници, и въобще отъ пó-лесното преселяванье на мѫжьетѣ. Града Варна представлява нáй-голѣмата разница а Шуменъ — нáй-малката. Присѫтствието на войницитѣ съглежда се и сáмо на процентитѣ за връстьта 21—30 год.; до като стълбцитѣ на женитѣ въобще падатъ колкото старостьта става пó-голѣма, то стълбцитѣ на мѫжьетѣ на това именно мѣсто правѭтъ исключение. Отъ друга страна колкото населението отъ срѣдня връсть е сравнително пó-голѣмо, толкозъ проц. на дѣцата изподъ 10-та г. е пó-малъкъ. Градоветѣ София и Варна, които имѫтъ най-много пришло население, имѫтъ на 100 души отъ двата рода само по 22 и 24 дѣца. Тия отношения, разумѣва се, несѫществуватъ само въ нашитѣ градове а сѫ сѫществена черта на почти сѣки градъ.

Отъ четиръ-тѣхъ града, Шуменъ има сравнително нáй-много стари хора, защото на 100 души въ него има 7 души а въ другитѣ по 6, 5 и 4 души пó-стари отъ 60

Врѣсте	На сто души жители дохождатъ:											
	Мжже				Жени				Отъ двата рода			
	въ Руссе	въ Варна	въ Шуменъ	въ София	въ Руссе	въ Варна	въ Шуменъ	въ София	въ Руссе	въ Варна	въ Шуменъ	въ София
На 0 до 10 год.	22·89	21·81	24·22	19·51	26·63	27·79	25·22	27·73	24·62	24·41	25·14	22·35
„ 11 „ 20 „	16·94	16·73	20·22	20·93	19·95	22·78	20·61	21·15	18·35	19·36	20·86	21·02
„ 21 „ 30 „	23·11	26·44	21·61	26·39	18·81	17·50	16·95	19·81	20.12	22·55	19·45	23·72
„ 31 „ 40 „	15·80	15·20	11·36	16·19	13·96	12·43	13·40	14·80	14·95	13·99	12·33	15·63
„ 41 „ 50 „	10·49	10·19	9·91	9·83	7·99	7·93	8·48	7·33	9·34	9·22	9·25	8·81
„ 51 „ 60 „	5·40	5·33	6·00	3·88	6·03	6·03	6·47	4·59	5·65	5·63	6·23	4·16
„ 61 „ 70 „	3·61	3·00	4·40	2·10	4·17	3·58	4·30	2.82	3·88	3·25	4·35	2·39
„ 71 „ 80 „	1·31	1·06	1·55	0·75	1·56	1·40	1·64	1·02	1·43	1·21	1·59	0·86
„ 81 „ 90 „	0·30	0·17	0·56	0·21	0.56	0·40	0·68	0·54	0·42	0·27	0·61	0·35
„ 91 „ 100 „	0·04	0·02	0·10	0·06	0·19	0·14	0·17	0·08	0·11	0·07	0·12	0·07
На повече отъ 100 г.	0·01	—	0·03	0·00	0·05	—	0·07	0·01	0.03	—	0·04	0·00
Съ непознати год.	0·10	0·05	0·04	0·15	0·10	0·02	0·01	0·12	0·10	0·04	0·03	0·14
	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00

години. Процентитѣ на женитѣ пó-стари отъ 60 години сѫ въобще пó-голѣми отъ ония на мѫжьетѣ. Така въ Руссе, Варна, Шуменъ и София на 10000 жени има по 65, 55, 69 и 45 ж. които сѫ преминѫли 60-тата си година а на толкозъ пакъ мѫжье има само по 43, 42, 66 и 31 м. които се намирѫтъ въ сѫщата старость. Това показва че и по насъ женитѣ въобще пó-лесно стигѫтъ дълбока старость отъ мѫжьетѣ.

Женидбено отношение. Изъ таблицитѣ II, които обемѫтъ абсолутнитѣ броеве за разпредѣлението на жителитѣ по възрѫсть и женидбенно отношение, види се че има много лица твърдѣ рано оженени. Това ме накара да потърсѭ какво е женидбенното отношение при сѣка отъ двѣтѣ наши главни народности — Българи и Турци и да видѭ да ли има нѣкоя връзка мѣжду народностьта и ранното женянье. Издирваньето направихъ само за двѣтѣ най-млади групи и само за два града — Шуменъ и Руссе. Ето получения резултатъ:

На 100 Туркини отъ 11—15-годишна възрѫсть сѫ:

	въ Шуменъ	въ Руссе
Неоженвани	90·5	94·3
Оженени	8·8	5·7
Удовѣли	0·5	—
Напуснѫти	0.2	—

Сичкитѣ Българки за тая възрѫсть и въ двата града сѫ неоженвани. По нататъкъ:

На 100 жени отъ 16—20-годишна възрѫсть сѫ:

	неоженвани		оженени		удовѣли		напуснѫти	
	въ Шуменъ	въ Руссе	въ Шуменъ	въ Руссе	въ Шуменъ	въ Руссе	въ Шуменъ	въ Руссе
Българки	78·2	69·4	21·5	28·5	0·3	1·5	—	0·6
Туркини	22·2	29·2	74·1	66·7	3·1	4·0	0·6	0·1
На 100 мѫжье отъ 16—20-годишна възрѫсть сѫ:								
Българи	92·0	95·6	7·9	4·3	0·1	—	—	0·1
Турци	93·3	92·5	6·7	6·1	—	0·4	—	—

Съ тия броеве, мисля, достаточно се доказва че тур-
ското женско население, понѣ въ градоветѣ Шуменъ и
Руссе, стъпва по́-рано въ бракосъчетание отъ българското;
защото не може да се земе като проста случайность щото
на 100 Българки отъ 16—20-годишна връсть 78 и 69 да
бѫдѫтъ неоженвани а за сѫщия брой Туркини само 22 и
29 да не сѫ оженвани, при това йоще нетрѣба да се забрава
и обстоятелството че отъ 100 Туркини на 11—15 г. връсти
по 10 и 6 сѫ вече оженени! Колкото за мѫжьетѣ види се и
двѣтѣ народности да се намирѫтъ почти въ еднакво отноше-
ние. Че това заключение струва въобще за населението въ
Княжеството твърдѣ е вѣроятно, но се трѣба да се почак
до публикованьето на общия материялъ отъ преброява-
ньето.

Други важенъ въпросъ е да се намѣри реда по който
женидбитѣ ставатъ въ сѣки отъ двата рода. Отговора на
такова питанье би дали регистритѣ за забѣлѣжванье жени-
битѣ но и слѣдующитѣ броеве представляватъ много инте-
ресни нѣща.

На 100 души отъ сѣка връсть има неоженвани

Връстъ	Мѫжье				Жени			
	въ Руссе	въ Варна	въ Шуменъ	въ София	въ Руссе	въ Варна	въ Шуменъ	въ Со[illegible]
на 11—15 г.	99·9	99·9	100·0	99·5	99·0	98·6	96·8	98
„ 16—20 „	95·1	92·0	92·9	96·1	55·4	68·9	59·8	60
„ 21—25 „	77·4	79·8	72·9	80·2	14·5	22·0	12·5	11
„ 26—30 „	51·7	59·0	48·0	44·4	5·5	5·0	3·6	3
„ 31—35 „	25·0	37·2	24·8	20·7	3·8	2·5	2·7	2
„ 36—40 „	13·6	23·5	12·3	11·4	1·5	2·1	1·3	1

На първо поглежданье пада на человѣка въ очи бъ-
зината съ която броеветѣ въ стълбцитѣ на женитѣ се сѫ-
ляватъ до 25-тата година. Така напр. въ Руссе измѣжду 100
жени на 11—15 годишна връстъ 990 сѫ неоженвани,
сѫщия брой на 16—20 год. връсть има 554 жени неоженвани

а за връстьта 21—25 год. измѣжду 1000 ж. има са́мо 145 неоженвани. За женитѣ слѣдователно като да има една граница на връстьта която тѣ несмѣятъ да преминжтъ неоженени. Броеветѣ въ стълбцитѣ на мжжьетѣ наопаки, падать по́-полека, така щото числото на неоженванитѣ жени на 21—25 год. връсть постига се отъ мжжьетѣ чакъ на 36—40 годишна връсть. Съ други думи мжжьетѣ въ споменжтитѣ градове не бързжтъ да се женжтъ, което е и естественно нѣщо, ако се сѣтимъ че съ оженваньето мжжа носма значителни материялни грижи. Некж забѣлѣжж йоще и това че въ София, гдѣто има сравнително най-малко жени (гл. стр. 32) неоженванитѣ отъ тѣхъ въ групата 21—25 сж на́й-малко. Отъ друга страна изъ самитѣ стълбци на мжжьетѣ, види се че тия оставатъ сравнително по́-много неоженени отъ колкото женитѣ. Това послѣдньо явление изражено е йоще по ясно въ слѣдующия преглѣдъ:

На 100 жители дохаждатъ:

	Мжжье				Жени				Отъ двата р.			
	Неожен.	Ожен.	Удов.	Напус.	Неожен.	Ожен.	Удов	Напус.	Неожен.	Ожен.	Удов.	Напус.
Въ Руссе .	59·02	38·72	2·11	0·15	44·30	40·37	15·08	0.25	52·21	39·48	8·12	0·19
- Варна .	63·09	34·74	2·07	0·10	49·64	36·10	14·16	0.10	57·25	35·33	7·32	0·10
- Шуменъ	60·85	37·38	1·65	0·12	44·87	41·59	13·21	0.23	53·52	39·31	7·00	0·17
- София .	60·90	36·56	2·39	0·15	46·59	41·23	11·94	0.24	55·09	38·45	6·27	0·19

Така щото до като на 100 жени въ срѣдньо число има 46 неоженвани, то на 100 мжжье има 61 неоженвани; наопаки на 100 мжжа дохаждатъ въ срѣденъ брой 37 оженени а на 100 жени 40 оженени. И въ четиръ-тѣхъ града има почти седемъ пжти повече довици отъ колкото довци, които разумѣва се по́-лесно повтарятъ и често съ недовици. Най-много довици има въ Руссе а въ София има най-много довци. Като разяснение трѣба да спомѣнж че отъ 4-тѣхъ градове Руссе сравнително най-много претегли въ послѣднята война и че турското население на тоя градъ не се е много изселило. Любопитно е йоще да се забѣлѣжи че София, която има сравнително най-малко жени, има и

най-малко довици. Възможно е щото нѣманьето доста жени да улѣснява повторното оженванье на довицитѣ.

Напуснѫти жени има въобще повече отъ напуснѫти мѫжье и то така щото на 10000 жени дохаждатъ 20 напуснѫти, а на толковъ пакъ мѫжье дохаждатъ са́мо 13 напуснѫти. По́-голѣмата часть на напуснѫтитѣ жени намѣрва се изподъ 30-годишна връсть, а по́-голѣмата части на напуснѫтитѣ мѫжье надминава тая връсть. Най-послѣ и за двата рода има най-много напуснѫти въ градоветѣ Руссе и София. Изучаваньето населението въ цѣлото Княжество ще покаже, може би, причинитѣ по които ставати такива прекѫсвания на брачното съединение.

Вѣра. — Таблицитѣ III *б* и *в* трѣба да допълнѭ се това че за г. Варна въ рубриката „послѣдователи на разни други вѣри и непознати“ влизѫтъ: 9 души (5 м. и 4 ж.) протестанти, 1 жена липованка (старо-обрядка) и 4 души (3 м. и 1 ж.) съ непозната вѣра, а за г. Шуменъ сѫщата рубрика обема: 34 д. (15 м. и 19 ж.) католици, 6 д. (4 м. и 2 ж.) протестанти и 2 мѫжа съ непозната вѣра. Православната вѣра има почти половината население въ четиръ-тѣхъ града а въ сѣки отъ тѣхъ отдѣлно православнитѣ съставляватъ по́-голѣмата часть. Това се види особенно изъ слѣдующитѣ броеве.

На 100 души отъ двата рода дохаждатъ:

	Православни	Григориянци	Католици	Протестанти	Мохамедан.	Израелити	Непознати
Въ Руссе .	46·48	3·16	2·32	0·43	39·89	7·68	0·04
« Варна .	58·09	5·72	0·80	0·04	32·99	2·34	0·02
« Шуменъ.	47·93	4·00	0·15	0·02	44·62	3·27	0·01
« София .	68·54	0·20	3·48	0·67	6·14	20·85	0·12

Споредъ тия цифри православни, израелити и католици има сравнително най-много въ София, мохамеданци — въ Шуменъ, а григориянци — въ Варна. Ако се зѫмѫтъ за сравнение даннитѣ на официялното Салнаме за

1290 год. хедж., то излиза че преди 6—7 години на 100 жители въ горнитѣ градове е имало мослими 53, 67, 49 и 39 души, а споредъ нашето преброяванье имало е 40, 33, 45 и 6 души; така щото Варна би имала най-голѣмъ губитъкъ — 34 на сто-тѣхъ. При сичкото изселяванье на Турцитѣ това намаляванье мжчно би се, мислж, разяснило и трѣба да се отдаде повече на неточностьта на турскитѣ данни а особенно на стремлението на турското правителство да смалява броя на раята. Тритѣ най-голѣми градове отличаватъ се и по това че иматъ нѣщо григорияници, броя на които се уголѣмява като отиваме отъ Западъ на Истокъ.

Изъ таблицитѣ III види се йоще че Католицитѣ въобще имжтъ повече жени, сжщо и Григорияницитѣ въ Шуменъ. Колкото за православнитѣ и мохамеданцитѣ добиватъ се тия броеве:

На 1000 мжжье за сѣка вѣра падатъ се жени:

	Православни	Мохамеданци
Въ Руссе . .	752	958
„ Варна . .	712	809
„ Шуменъ .	822	846

Разумѣва се че присжтствието на войницитѣ и други преселенци, които уголѣмяватъ са́мо броя на православнитѣ мжжье, сж до негдѣ причина да се смалява релативния брой на женитѣ; но предполагамъ че ще има и други причини за това гдѣто напр. въ Руссе 1000 мохамеданци мжжье да имжтъ 958 жени а сжщото число православни мжжье да имжтъ са́мо 752 жени!

Народность. — На първи погледъ таблицитѣ IV представляватъ една малка неточность. Послѣднята рубрика именно има сравнително голѣми броеве. Причината на това е че въ нея влизжтъ освѣнъ показанитѣ въ по́-долу слѣдующия прегледъ и по нѣколко души Араби, Кюрдии, Холандези и Финляндц. Въ тая рубрика влизжтъ йоще и нѣкои не-

точно опредѣлени народности като Славѣни, Славуни, Славони, Словѣни, които трѣбаше да се земжтъ като непознати. За опредѣление народностьта служилъ е винжги говорѣмия езикъ записанъ като „матеренъ“ въ преброителнитѣ листове. Разумѣва се че такава мѣрка неможе да се употрѣби съвсъмъ съ успѣхъ при нѣкои източни народи непроникнжти йоще съ народно чувство, но при нѣмането други средства трѣбаше съ неж да се служж. За сега ще покажж какви сж размѣритѣ на разнитѣ народности въ нашитѣ градове а послѣ ще спомѣнж нѣкои неточности.

На сто души отъ двата рода дохождатъ:

	въ Руссе	въ Варна	въ Шуменъ	въ София
Българи	43·36	27·36	47·36	64·37
Турци	39·20	36·25	42·64	2·61
Евреи (Шпаньол.)	7·43	2·20	3·20	20·22
Гърци	1·11	21·85	0·20	1·20
Арменци	3·22	4·81	3·90	0·34
Цигани	0·30	1·38	0·24	3·84
Татари	0·28	3·41	1·58	—
Нѣмци	1·82	0·54	0·10	1·60
Власи	0·88	1·10	0·17	1·10
Русси	0·65	0·31	0·17	0·78
Сърбо-Хървати .	0·43	0·10	0·03	1·10
Маджари	0·29	0·05	0·03	0·32
Талянци	0·22	0·17	0·00	0·81
Французи . . .	0·22	0·09	0·01	0·36
Чехи	0·06	0·01	0·02	0·37
Поляци	0·06	0·04	0·03	0·13
Арнаути	0·08	0·15	0·15	0·19
Персийци . . .	0·07	0·05	0·05	0·04
Английци . . .	0·12	0·01	—	0·05
Разни и съ непозната народность	0·20	0·12	0·12	0·44
	100·00	100·00	100·00	100·00

Отъ тия броеве слѣдува че въ София има сравнително най-много Българи, защото въ тоя градъ на 1

жители 64 души говорѭтъ като матеренъ езикъ българския до като въ источнитѣ градове българския елементъ не съставлява нито половината отъ населението, а въ Варна той се приближава даже къмъ четвъртината. За българския политикъ и администраторъ тоя фактъ неможе да е отъ малка важность, особенно ако се сѣтимъ че тия градове лѣжѫтъ на желѣзния пѫть мѣжду Дунава и Черно Море и че Варна е единственната точка гдѣто се по море срѣщаме съ търговския свѣтъ. Турския елементъ не постига нити въ единъ градъ 50 на сто-тѣхъ, но въ Шуменъ и Руссе той се тъкми съ българския ако го и ненадминава. Въ тия градове има наистинна на 100 жители по 43 и 47 д. Българи а по 39 и 42 д. Турци, но некѫ незабравяме че военнитѣ гарнизони сѫ съставени повечето отъ Българи. Когато говорѭ за званията азъ ще се повърнѫ пакъ на това питанье, а тука некѫ продължаваме съ другитѣ народности. Евреитѣ, Гърцитѣ и Арменцитъ завземѫтъ по 12, 29, 7 и 22 процента отъ населението на четиръ-тѣхъ града. Въ София на 100 души има 20 д. Евреи а въ Варна на толкозъ пакъ има 22 д. Гърци. Интересно е да се спомѣне йоще че като отиваме отъ Руссе къмъ Варна броя на Арменцитѣ расте а броя на Евреитѣ пада: тия двѣ народности като да немогѫтъ да се помирѭтъ и една друга се изключаватъ. Най-първото българско пристанище има толкозъ Българи колкото Гърци и Арменци заедно; процента на първитѣ заедно съ тамшнитѣ войници е 27·36 а на вторитѣ — 26·66 при който брой трѣба да се притури йоще 0·91 за Арменцитѣ записани съ матеренъ езикъ турски, както ще видимъ по́-долу. Азъ се отказвамъ да правѭ изъ тия факти заключения за нашата търговия, за нашата економическа бѫдѫщность; ще забѣлѣжѫ само че е врѣме да се помисли за провдиганьето на българския елементъ въ тоя градъ.

Въ града Варна има една неточность въ опредѣлението народноститѣ. Процентитѣ на Турцитѣ, Циганитѣ,

Татаритѣ, Арнаутитѣ и Персийцитѣ зети заедно трѣбал би да бѫдѫтъ еднакви съ процента за Мохамеданцитѣ. Но това не е тъй въ дѣйствителность. Причината сѫ Арменцитѣ и Гагаузитѣ записани при преброяваньето съ матерен езикъ Турски. За това и невиждаме Гагаузитѣ да фигурирѫтъ отдѣлно въ прегледа за народноститѣ; но тѣхния процентъ може да се намѣри приблизително. Отъ опита направенъ при обработваньето статистиката на г. Шуменъ, слѣдува че твърдѣ малка погрѣшка се направя ако считаме сички които имѫтъ матеренъ езикъ български, гръцки, влашки, русски и сръбски за православни. Но процента на тия народности излиза въ Варна на 50·72 а на стр. 40 имаме процента на православнитѣ съ 58·09 отъ който като извадимъ предидѫщия брой получаваме приблизително *7·37 на сто за Гагаузитѣ,* които сѫ както е познато православни. До сѫщия почти брой дохаждаме и на други начинъ. Ако сберемъ процентитѣ на Турцитѣ, Циганитѣ, Татаритѣ, Арнаутитѣ и Персийцитѣ, които съставляватъ цѣлото мохамеданско население, добиваме 41·24. Но процента на мохамеданцитѣ е 32·99, така щото оставатъ 8·25 на сто-тѣхъ, за лица които говорѫтъ турски а не сѫ мохамеданци. Както се вижда отъ преброителнитѣ листове мѣжду тия лица влизѫтъ и нѣщо Арменци записани съ матеренъ езикъ Турски. За това послѣдния брой за да представлява процента на Гагаузитѣ трѣба да се смали йоще съ разницата измѣжду процента на Григориянцитѣ и процента на Арменцитѣ а така добиваме 7·34 на сто-тѣхъ, който брой различава се отъ по́-горѣ намѣрения само съ 3 стотинки отъ единъ процентъ. Че и тоя нѫть за опредѣлението броя на Гагаузитѣ може да се употрѣби доказва се отъ това обстоятелство, гдѣто ако търсимъ отъ процентитѣ на народноститѣ процента на Мохамеданцитѣ въ гр. Русе и Шуменъ намѣрваме 39·94 и 44·66 а въ прегледа (на стр. 40) за вѣритѣ имаме 39·89 и 44·62. Разликата измѣжду

тия броеве два по два трѣба да се отдаде вѣроятно, за гр. Шуменъ на Арменцитѣ записани съ матеренъ езикъ турски а за Руссе на Циганитѣ — православни.

Тука му е мѣстото да спомѣнж йоще че многото Власи въ Варна не сж може би преселенци, а просто сж войници изъ Видинския и Раховския окржгъ, дружинитѣ на които сж се намирале по време на преброяваньето въ тоя градъ. Колкото за Татаритѣ, които въ другитѣ градове се срѣщжтъ малко или нищо, тѣ сж повечето преселенци изъ Кримъ. Тия и уголѣмяватъ тъй много броя на варненскитѣ жители родени въ Русия, както ще видимъ по-послѣ, кога говорѝж за родното мѣсто на населението.

Най-послѣ некж обърнж вниманието на читателя йоще върху едно нѣщо. Отъ вредъ се вика че България била наводнена съ Руси, а въ горния прегледъ се види че ония които викжтъ най-много надминаватъ Русситѣ бройно по два и три пжтя. Така напр. въ Руссе на 10000 жители дохаждатъ 65 Русси и 185 Нѣмци, въ София — 18 Руси и 160 Нѣмци а са́мо въ Шуменъ има повече Русси отъ колкото Нѣмци. При това не трѣба да се забравя че преброяваньето станж зимно време, когато съобщенията ни съ западна Европа не сж толковъ удобни, и слѣдователно броя на Нѣмцитѣ е билъ минималенъ. Освѣнъ това като внимателно прегледжтъ таблицитѣ IV, вижда се че Нѣмцитѣ носжтъ бѣлѣгъ на постоянно живѣянье въ страната, защото разнитѣ *врьсти* сж почти еднакво представлявани, а рубрикитѣ на Русситѣ имжтъ голѣми броеве само за врьстьта *21—40 години*, т. е. оная именно врьсть, която имжтъ войницитѣ *привременни* инструктури на нашата войска. И другитѣ *чужди* народности представляватъ най-голѣми броеве *за врьстьта* 21—40 год. причината на това разяснява *вече въ студията* си върху Софийското население.

(Слѣдва).

Таб. I.

Възрасть	Въ гр. Русе			Въ гр. Варна			Въ гр. Шуменъ		
	мжжье	жени	сичко	мжжье	жени	сичко	мжжье	жени	сичко
На 0 до 5 години	1.649	1.646	3.295	1.532	1.497	3.029	1.580	1.456	3.036
„ 6 „ 10 „	1.564	1.580	3.144	1.497	1.469	2.966	1.434	1.337	2.771
„ 11 „ 15 „	1.231	1.219	2.450	1.084	1.216	2.300	1.313	1.269	2.582
„ 16 „ 20 „	1.147	1.198	2.345	1.241	1.215	2.456	1.201	1.032	2.233
„ 21 „ 25 „	1.790	1.029	2.819	2.290	895	3.185	1.778	868	2.646
„ 26 „ 30 „	1.456	1.249	2.705	1.382	972	2.354	912	937	1.849
„ 31 „ 35 „	1.007	827	1.834	1.081	626	1.707	658	703	1.361
„ 36 „ 40 „	1.212	864	2.076	1.030	700	1.730	765	724	1.489
„ 41 „ 45 „	879	440	1.319	805	408	1.213	717	422	1.139
„ 46 „ 50 „	594	528	1.122	611	439	1.050	515	482	997
„ 51 „ 55 „	306	231	537	348	239	587	360	295	655
„ 56 „ 60 „	452	499	951	392	404	796	387	395	782
„ 61 „ 65 „	250	228	478	211	184	395	296	228	524
„ 66 „ 70 „	257	279	536	205	198	403	251	230	481
„ 71 „ 75 „	99	76	175	87	73	160	116	86	202
„ 76 „ 80 „	85	113	198	60	77	137	77	89	166
„ 81 „ 85 „	23	23	46	11	18	29	39	36	75
„ 86 „ 90 „	19	45	64	13	25	38	30	36	66
„ 91 „ 95 „	2	9	11	2	7	9	8	10	18
„ 96 „ 100 „	4	13	17	1	7	8	3	7	10
На повече отъ 100 г.	2	6	8	—	—	—	3	7	10
Непознати на колко	14	12	26	7	2	9	5	1	6
Сичко .	14.042	12.114	26.156	13.890	10.671	24.561	12.448	10.650	23.098

Таблица II а.

Прегледъ на населението въ гр. Русе по женидбено отношение.

Възрасть	Неоженващи			Оженени			Удовци			Напуснати		
	мжжье	жени	сичко	мжжье	жени	сичко	мжжье	жени	сичко	мжжье	жени	сичко
На 0 до 5 год.	1.649	1.646	3.295	—	—	—	—	—	—	—	—	—
„ 6 „ 10 „	1.564	1.580	3.144	—	—	—	—	—	—	—	—	—
„ 11 „ 15 „	1.230	1.195	2.425	1	24	25	—	—	—	—	—	—
„ 16 „ 20 „	1.091	664	1.755	54	502	556	1	27	28	1	5	6
„ 21 „ 25 „	1.385	150	1.535	402	825	1.227	3	49	52	—	5	5
„ 26 „ 30 „	756	69	825	683	1.068	1.751	16	104	120	1	8	9
„ 31 „ 35 „	252	31	283	733	715	1.448	15	79	94	7	2	9
„ 36 „ 40 „	165	13	178	1.009	672	1.681	33	176	209	5	3	8
„ 41 „ 45 „	88	6	94	760	320	1.080	30	111	141	1	3	4
„ 46 „ 50 „	46	1	47	512	318	830	33	206	239	3	3	6
„ 51 „ 55 „	18	1	19	266	122	388	22	108	130	—	—	—
„ 56 „ 60 „	17	1	18	399	168	567	34	329	363	2	1	3
„ 61 „ 65 „	1	—	1	229	72	301	19	156	175	1	—	1
„ 66 „ 70 „	10	—	10	205	48	253	42	231	273	—	—	—
„ 71 „ 75 „	1	—	1	82	15	97	16	61	77	—	—	—
„ 76 „ 80 „	2	1	3	66	11	77	17	101	118	—	—	—
„ 81 „ 85 „	—	—	—	19	2	21	4	21	25	—	—	—
„ 86 „ 90 „	—	—	—	11	5	16	8	40	48	—	—	—
„ 91 „ 95 „	1	—	1	1	—	1	—	9	9	—	—	—
„ 96 „ 100 „	—	—	—	2	—	2	2	13	15	—	—	—
На повече отъ 100 г.	—	—	—	1	—	1	1	6	7	—	—	—
Съ непознати год.	12	9	21	2	3	5	—	—	—	—	—	—
Сичко	8.288	5.367	13.655	5.437	4.890	10.327	296	1.827	2.123	21	30	51

Табл. II б.

Прегледъ на населението въ гр. Варна по женидбенно отношение.

Възрасть	Неоженвани			Оженени			Удовѣли			Напуснати		
	мѫжье	жени	сичко	мѫжье	жени	сичко	мѫжье	жени	сичко	мѫжье	жени	сичко
На 0 до 5 год.	1.532	1.497	3.029	—	—	—	—	—	—	—	—	—
„ 6 „ 10 „	1.497	1.469	2.966	—	—	—	—	—	—	—	—	—
„ 11 „ 15 „	1.083	1.200	2.283	1	16	17	—	—	—	—	—	—
„ 16 „ 20 „	1.143	837	1.980	97	354	451	1	24	25	—	—	—
„ 21 „ 25 „	1.829	198	2.027	454	655	1.109	6	40	46	1	2	2
„ 26 „ 30 „	816	49	865	550	844	1.394	12	77	89	4	2	6
„ 31 „ 35 „	402	16	418	658	548	1.206	21	60	81	—	2	2
„ 36 „ 40 „	243	15	258	756	551	1.307	29	132	161	2	2	4
„ 41 „ 45 „	89	3	92	685	284	969	27	120	147	4	1	5
„ 46 „ 50 „	53	5	58	522	250	772	35	182	217	1	2	3
„ 51 „ 55 „	24	—	24	306	125	431	18	114	132	—	—	—
„ 56 „ 60 „	21	4	25	336	136	472	34	264	298	1	—	1
„ 61 „ 65 „	11	—	11	177	49	226	23	135	158	—	—	—
„ 66 „ 70 „	8	1	9	160	29	189	36	168	204	1	—	1
„ 71 „ 75 „	5	1	6	65	5	70	17	67	84	—	—	—
„ 76 „ 80 „	1	1	2	44	4	48	15	72	87	—	—	—
„ 81 „ 85 „	—	—	—	5	1	6	6	17	23	—	—	—
„ 86 „ 90 „	—	—	—	7	—	7	6	25	31	—	—	—
„ 91 „ 95 „	—	—	—	1	—	1	1	7	8	—	—	—
„ 96 „ 100 „	—	—	—	—	—	—	1	7	8	—	—	—
Съ непознати год.	6	1	7	1	1	2	—	—	—	—	—	—
Сичко .	8.763	5.297	14.060	4.825	3.852	8.677	288	1.511	1.799	14	11	25

Таб. 77 а

Прегледъ на населението въ гр. Шуменъ по женидбено отношение.

Възрасть	Неоженвали			Оженени			Удовѣли			Напуснати		
	мѫжье	жени	сичко	мѫжье	жени	сичко	мѫжье	жени	сичко	мѫжье	жени	сичко
На 0 до 5 год.	1.580	1.456	3.036	—	—	—	—	—	—	—	—	—
„ 6 „ 10 „	1.434	1.337	2.771	—	—	—	—	—	—	—	—	—
„ 11 „ 15 „	1.313	1.229	2.542	—	37	37	—	2	2	—	1	1
„ 16 „ 20 „	1.116	617	1.733	84	400	484	1	13	14	—	2	2
„ 21 „ 25 „	1.297	109	1.406	470	707	1.177	9	44	53	2	8	10
„ 26 „ 30 „	438	34	472	463	842	1.305	9	54	63	2	7	9
„ 31 „ 35 „	158	19	177	490	615	1.105	9	67	76	1	2	3
„ 36 „ 40 „	94	10	104	661	597	1.258	9	114	123	1	3	4
„ 41 „ 45 „	56	3	59	648	318	966	12	100	112	1	1	2
„ 46 „ 50 „	33	9	42	466	310	776	14	163	177	2	—	2
„ 51 „ 55 „	18	—	18	321	193	514	18	102	120	3	—	3
„ 56 „ 60 „	13	2	15	340	168	508	33	225	258	1	—	1
„ 61 „ 65 „	12	4	16	270	94	364	13	130	143	1	—	1
„ 66 „ 70 „	6	1	7	218	59	277	27	170	197	—	—	—
„ 71 „ 75 „	2	—	2	99	21	120	15	65	80	—	—	—
„ 76 „ 80 „	—	2	2	62	17	79	14	70	84	1	—	1
„ 81 „ 85 „	—	1	1	27	5	32	12	30	42	—	—	—
„ 86 „ 90 „	—	—	—	24	4	28	6	32	38	—	—	—
„ 91 „ 95 „	—	—	—	4	—	4	4	10	14	—	—	—
„ 96 „ 100 „	—	—	—	3	—	3	—	7	7	—	—	—
На повече отъ 100 г.	—	—	—	2	1	3	1	6	7	—	—	—
Съ непознати год.	4	1	5	1	—	1	—	—	—	—	—	—
Сичко .	**7.574**	**4.834**	**12.408**	**4.653**	**4.388**	**9.041**	**206**	**1,404**	**1,610**	**15**	**24**	**39**

Табл. III а. Прегледъ на населението въ гр. [illegible]

Възрасть	Православни			Католици			Протестанти			Григориянци			Мохамеданци			Израелити			Непознати		
	м.	ж.	сичко	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	сичко	м.	ж.	сич.	м.	ж.	с.
На 0 до 5 г.	716	739	1.455	37	30	67	7	8	15	58	39	97	674	646	1.320	157	184	341	—	—	—
„ 6 „ 10 „	660	717	1.377	24	22	46	8	5	13	56	43	99	643	610	1.253	173	183	356	—	—	—
„ 11 „ 15 „	594	616	1.210	15	13	28	5	3	8	40	33	73	455	410	865	120	141	261	2	3	5
„ 16 „ 20 „	731	595	1.326	19	36	55	1	2	3	24	32	56	300	427	727	72	106	178	—	—	—
„ 21 „ 25 „	1294	480	1.774	17	40	57	9	10	19	36	33	69	383	399	782	51	67	118	—	—	—
„ 26 „ 30 „	798	517	1.315	38	43	81	4	8	12	38	55	93	486	538	1.024	92	88	180	—	—	—
„ 31 „ 35 „	485	340	825	38	40	78	5	—	5	30	29	59	388	352	740	61	66	127	—	—	—
„ 36 „ 40 „	560	334	894	40	43	83	8	3	11	39	29	68	491	393	884	74	62	136	—	—	—
„ 41 „ 45 „	351	172	523	25	12	37	6	3	9	33	23	56	400	198	598	64	32	96	—	—	—
„ 46 „ 50 „	227	186	413	21	8	29	3	1	4	15	16	31	284	283	567	44	33	77	—	1	1
„ 51 „ 55 „	101	93	194	12	8	20	3	1	4	18	13	31	147	99	246	25	17	42	—	—	—
„ 56 „ 60 „	156	149	305	7	4	11	—	1	1	12	17	29	254	309	563	23	19	41	—	—	—
„ 61 „ 65 „	74	92	166	2	2	4	2	—	2	12	13	25	144	113	257	16	8	24	—	—	—
„ 66 „ 70 „	98	98	196	—	1	1	—	—	—	7	14	21	145	155	300	7	10	17	—	1	1
„ 71 „ 75 „	35	30	65	2	2	4	—	—	—	—	4	4	58	38	96	4	2	6	—	—	—
„ 76 „ 80 „	29	24	53	—	—	—	—	1	1	3	4	7	52	83	135	1	1	2	—	—	—
„ 81 „ 85 „	11	8	19	1	1	2	—	—	—	1	1	2	10	13	23	—	—	—	—	—	—
„ 86 „ 90 „	6	8	14	—	—	—	—	—	—	—	5	5	13	29	42	—	3	3	—	—	—
„ 91 „ 95 „	2	5	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	4	—	—	—	—	—	—
„ 96 „ 100 „	3	5	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	7	8	—	1	1	—	—	—
Пов. отъ 100 г.	2	4	6	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—
Съ неп. г.	8	5	13	1	2	3	5	2	7	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	2	2
Сичко .	6.941	5.217	12.158	299	307	606	66	48	114	422	404	826	5.328	5.107	10.435	984	1.024	2.008	2	7	9

Таб. г. III б. Прегледъ на населението въ гр. Варна по вѣра.

Възрастъ	Православни			Католици			Григорианци			Мохамедани			Израелити			Непознати		
	мжж.	жен.	сич.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	мжж.	жен.	сич.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.
На 0 до 5 г.	863	878	1.741	7	10	17	95	88	183	504	481	985	60	39	99	3	1	4
„ 6 „ 10 „	804	827	1.631	3	7	10	91	86	177	562	507	1069	37	42	79	—	—	—
„ 11 „ 15 „	642	737	1.379	1	4	5	54	82	136	349	356	705	38	37	75	—	—	—
„ 16 „ 20 „	869	787	1.656	7	31	38	38	72	110	309	296	605	18	29	47	—	—	—
„ 21 „ 25 „	1703	489	2.192	15	14	29	62	58	120	475	306	781	34	26	60	1	2	3
„ 26 „ 30 „	818	498	1.316	14	13	27	78	48	126	445	383	828	27	30	57	—	—	—
„ 31 „ 35 „	614	315	929	7	6	13	76	47	123	357	239	596	24	19	43	3	—	3
„ 36 „ 40 „	570	369	939	12	8	20	60	38	98	363	271	634	25	13	38	—	1	1
„ 41 „ 45 „	411	214	625	6	2	8	37	33	70	334	153	487	16	6	22	1	—	1
„ 46 „ 50 „	297	236	533	7	3	10	35	37	72	259	156	415	13	6	19	—	1	1
„ 51 „ 55 „	178	124	302	4	3	7	19	21	40	138	82	220	9	8	17	—	1	1
„ 56 „ 60 „	194	200	394	7	3	10	16	28	44	173	169	342	2	4	6	—	—	—
„ 61 „ 65 „	102	102	204	3	—	3	17	17	34	88	63	151	1	2	3	—	—	—
„ 66 „ 70 „	111	88	199	—	—	—	17	16	33	74	93	167	3	1	4	—	—	—
„ 71 „ 75 „	49	30	79	—	1	1	8	13	21	30	27	57	—	2	2	—	—	—
„ 76 „ 80 „	38	50	88	—	—	—	2	4	6	18	22	40	2	1	3	—	—	—
„ 81 „ 85 „	6	10	16	—	—	—	2	3	5	3	5	8	—	—	—	—	—	—
„ 86 „ 90 „	10	14	24	—	—	—	—	4	4	3	7	10	—	—	—	—	—	—
„ 91 „ 95 „	2	4	6	—	—	—	—	2	2	—	1	1	—	—	—	—	—	—
„ 96 „ 100 „	1	5	6	—	—	—	—	1	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—
Съ непозн. год.	6	2	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—
Сичко .	**8.288**	**5.979**	**14267**	**93**	**105**	**198**	**707**	**698**	**1405**	**4.484**	**3.618**	**8.102**	**310**	**265**	**575**	**8**	**6**	**14**

Таб. I. III в.

Прегледъ на населението въ гр. Шуменъ по вѣра.

Възрасть	Православни			Григорияни			Мохамеданци			Израелити			Непознати		
	мѫжье	жени	сичко	мѫж.	жен.	сич.	мѫж.	жен.	сич.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.
На 0 до 5 г.	728	695	1.423	65	45	110	706	649	1.355	79	66	145	2	1	3
„ 6 „ 10 „	624	634	1.258	51	74	125	690	578	1.268	69	49	118	—	2	2
„ 11 „ 15 „	604	742	1.346	48	74	122	607	414	1.021	53	38	91	1	1	2
„ 16 „ 20 „	750	595	1.345	35	40	75	392	360	752	22	34	56	2	3	5
„ 21 „ 25 „	1.253	418	1.671	23	31	54	468	372	840	33	40	73	1	7	8
„ 26 „ 30 „	458	391	849	37	36	73	387	475	862	25	33	58	5	2	7
„ 31 „ 35 „	302	312	614	22	37	59	308	321	629	24	31	55	2	2	4
„ 36 „ 40 „	325	298	623	25	24	49	388	378	766	25	21	46	2	3	5
„ 41 „ 45 „	256	175	431	36	23	59	407	217	624	18	7	25	—	—	—
„ 46 „ 50 „	203	186	389	16	24	40	281	256	537	12	16	28	3	—	3
„ 51 „ 55 „	126	125	251	16	18	34	205	146	351	13	6	19	—	—	—
„ 56 „ 60 „	162	145	307	13	16	29	204	226	430	8	8	16	—	—	—
„ 61 „ 65 „	88	80	168	18	21	39	180	122	302	9	5	14	1	—	1
„ 66 „ 70 „	90	92	182	8	8	16	151	126	277	2	4	6	—	—	—
„ 71 „ 75 „	40	29	69	6	9	15	68	48	116	2	—	2	—	—	—
„ 76 „ 80 „	37	38	75	1	3	4	37	47	84	2	1	3	—	—	—
„ 81 „ 85 „	14	14	28	2	9	11	22	13	35	1	—	1	—	—	—
„ 86 „ 90 „	11	16	27	1	1	2	18	19	37	—	—	—	—	—	—
„ 91 „ 95 „	1	2	3	2	3	5	5	5	10	—	—	—	—	—	—
„ 96 „ 100 „	1	3	4	—	—	—	2	4	6	—	—	—	—	—	—
На пов. отъ 100 г.	1	4	5	—	2	2	2	1	3	—	—	—	—	—	—
Съ непозн. год.	3	1	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2
Сичко.	**6.077**	**4.995**	**11.072**	**425**	**498**	**923**	**5.528**	**4.777**	**10.305**	**397**	**359**	**756**	**21**	**21**	**42**

Таб. VI.

Прегледъ на населението въ градоветѣ: Руссе, Варна, Шуменъ и София по подданство.

Подданници	Въ г. Руссе			Въ г. Варна			Въ г. Шуменъ			Въ г. София		
	мѫжье	жени	сичко	мѫжье	жени	сичко	мѫжье	жени	сичко	мѫжье	жени	сичко
Български . . .	12.905	11.291	24.196	11.902	10.048	21.950	12.230	10.586	22.768	11.111	7.739	18.850
Турски	70	—	70	1.223	259	1.482	84	23	107	60	20	80
Сърбски	48	24	72	5	6	11	2	2	4	53	27	80
Ромѫнски . . .	86	135	221	124	73	197	12	19	31	39	35	74
Австрийски . .	212	256	468	60	59	119	15	19	34	221	173	394
Русски	165	48	213	89	42	131	36	7	43	106	54	160
Гръцки	115	48	163	370	128	498	12	1	13	39	24	63
Французки . . .	27	24	51	14	5	19	—	—	—	32	22	54
Германски . . .	16	13	29	1	1	2	1	—	1	35	14	49
Швейцарски . .	4	5	9	1	—	1	—	—	—	2	1	3
Холландски . .	7	7	14	—	—	—	—	—	—	3	4	7
Талиянски . . .	39	20	59	17	10	27	1	—	1	70	19	89
Персийски . . .	15	—	15	23	2	25	7	2	9	6	—	6
Английски . . .	8	7	15	2	1	3	—	—	—	5	4	9
Черно-Горски .	11	2	13	8	1	9	2	—	2	17	1	18
Белгийски . . .	2	—	2	2	2	4	—	—	—	5	2	7
Непозн. поддан. .	312	234	546	49	34	83	46	21	67	365	193	558
Сичко .	**14.042**	**12.114**	**26.156**	**13.890**	**10.671**	**24.561**	**12.448**	**10.650**	**23.098**	**12.169**	**8.332**	**20.501**

Прегледъ на населението въ

Табл. IV а)

Възрасть	Български			Турски			Шпаньолски (евреи)			Арменски		
	м.	ж.	сичко	м.	ж.	сичко	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.
На 0 — 5 год. . . .	689	711	1400	663	636	1299	152	179	331	61	39	100
„ 6 — 10 „ . . .	646	696	1342	626	603	1229	172	176	348	58	43	101
„ 11 — 15 „ . . .	586	604	1190	448	402	850	120	138	258	41	33	74
„ 16 — 20 „ . . .	706	553	1259	296	420	716	72	104	176	24	32	56
„ 21 — 25 „ . . .	1203	423	1626	374	393	767	48	64	112	36	33	69
„ 26 — 30 „ . . .	691	454	1145	474	529	1003	87	80	167	43	56	99
„ 31 — 35 „ . . .	429	314	743	374	346	720	56	66	122	30	29	59
„ 36 — 40 „ . . .	491	310	801	469	392	861	71	62	133	38	29	67
„ 41 — 45 „ . . .	309	158	467	392	197	589	58	31	89	38	23	61
„ 46 — 50 „ . . .	204	180	384	278	278	556	40	33	73	15	16	31
„ 51 — 55 „ . . .	94	89	183	147	100	247	24	15	39	18	13	31
„ 56 — 60 „ . . .	147	140	287	251	304	555	21	19	40	11	18	29
„ 61 — 65 „ . . .	67	85	152	143	113	256	16	9	25	12	13	25
„ 66 — 70 „ . . .	95	94	189	143	153	296	7	10	17	7	14	21
„ 71 — 75 „ . . .	34	30	64	57	38	95	5	2	7	—	4	4
„ 76 — 80 „ . . .	27	22	49	51	83	134	—	1	1	3	4	7
„ 81 — 85 „ . . .	10	8	18	11	13	24	—	—	—	1	1	2
„ 86 — 90 „ . . .	6	8	14	13	29	42	—	3	3	—	5	5
„ 91 — 95 „ . . .	1	5	6	—	4	4	—	—	—	—	—	—
„ 96 —100 „ . . .	3	4	7	1	7	8	—	1	1	—	—	—
„ повече отъ 100 г. .	2	4	6	—	1	1	—	—	—	—	—	—
Съ непознати години .	6	4	10	—	—	—	—	1	1	—	—	—
Сичко .	6446	4896	11342	5211	5041	10252	949	994	1943	436	405	841

Прегледъ на населението въ

Табл. IV б)

Възрасть	Български			Турски			Грьцки			Татарски		
	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.
На 0 — 5 год. . . .	398	366	764	533	588	1121	330	348	678	74	54	128
„ 6 — 10 „ . . .	352	331	683	583	563	1146	334	371	705	69	61	130
„ 11 — 15 „ . . .	309	273	582	412	430	842	229	347	576	32	35	67
„ 16 — 20 „ . . .	600	292	892	337	384	721	162	364	526	12	21	33
„ 21 — 25 „ . . .	1242	180	1422	513	326	839	250	227	477	17	40	57
„ 26 — 30 „ . . .	435	202	637	475	404	879	269	201	470	37	52	89
„ 31 — 35 „ . . .	301	110	411	373	241	614	243	145	388	37	36	73
„ 36 — 40 „ . . .	258	130	388	401	315	716	232	163	395	35	24	59
„ 41 — 45 „ . . .	173	79	252	322	172	494	187	98	285	48	16	64
„ 46 — 50 „ . . .	129	85	214	275	189	464	120	110	230	17	8	25
„ 51 — 55 „ . . .	77	45	122	143	89	232	73	64	137	17	10	27
„ 56 — 60 „ . . .	76	73	149	167	183	350	94	89	183	19	24	43
„ 61 — 65 „ . . .	40	28	68	91	66	157	41	57	98	10	9	19
„ 66 — 70 „ . . .	50	18	68	81	106	187	47	48	95	6	6	12
„ 71 — 75 „ . . .	17	6	23	35	34	69	25	18	43	2	3	5
„ 76 — 80 „ . . .	17	13	30	13	28	41	21	28	49	3	2	5
„ 81 — 85 „ . . .	3	3	6	3	8	11	2	4	6	1	—	1
„ 86 — 90 „ . . .	4	1	5	3	11	14	6	9	15	—	—	—
„ 91 — 95 „ . . .	1	1	2	1	2	3	—	3	3	—	—	—
„ 96 —100 „ . . .	1	1	2	—	2	2	—	3	3	—	—	—
Съ непознати години .	—	1	1	1	—	1	4	1	5	—	—	—
Сичко .	4483	2238	6721	4762	4141	8903	2669	2698	5367	436	401	837

гр. Руссе по матеренъ езикъ.

Нѣмски			Грьцки			Влашки			Русски			Сърбски			Маджареки			Разни езици и непознати		
м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	сич.
36	26	62	9	11	20	7	7	14	4	1	5	1	1	2	4	5	9	23	30	53
18	26	44	10	12	22	3	3	6	3	4	7	—	—	—	3	5	8	25	12	37
15	15	30	6	7	13	2	6	8	1	3	4	1	—	1	2	1	3	9	10	19
11	31	42	14	7	21	6	26	32	—	3	3	6	6	12	2	4	6	10	12	22
13	35	48	30	15	45	24	28	52	21	9	30	14	5	19	3	3	6	24	21	45
20	32	52	24	15	39	12	29	41	66	6	72	9	14	23	2	9	11	28	25	53
32	34	66	22	5	27	8	13	21	14	4	18	9	4	13	2	2	4	31	10	41
28	23	51	28	9	37	14	11	25	11	—	11	12	3	15	7	11	18	43	14	57
18	11	29	16	5	21	7	6	13	10	1	11	8	—	8	1	2	3	22	6	28
14	3	17	11	4	15	5	2	7	2	2	4	7	1	8	1	2	3	17	7	24
8	7	15	5	3	8	—	—	—	—	1	1	2	—	2	1	2	3	7	1	8
4	4	8	7	5	12	2	2	4	—	—	—	1	2	3	1	—	1	7	5	12
2	1	3	2	4	6	—	—	—	1	1	2	3	1	4	1	—	1	3	1	4
—	1	1	2	—	2	—	2	2	1	2	3	—	—	—	—	—	—	2	3	5
1	1	2	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2
1	1	2	1	—	1	—	2	2	—	—	—	1	—	1	—	—	—	1	—	1
1	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1	2	3	—	—	—	1	—	1	—	—	—	1	1	2	—	—	—	5	4	9
223	254	477	188	103	291	92	138	230	134	37	171	75	38	113	30	46	76	258	162	410

гр. Варна по матеренъ езикъ.

Арменски			Шпаньолски (евреи)			Влашки			Цигански			Нѣмски			Разни езици и непознати		
м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.
81	64	145	56	37	93	7	4	11	39	22	61	7	9	16	7	5	12
81	68	149	37	43	80	1	3	4	31	20	51	3	4	7	6	5	11
46	71	117	37	36	73	—	1	1	12	15	27	1	3	4	6	5	11
34	57	91	17	26	43	50	16	66	11	16	27	5	25	30	13	14	27
65	47	112	30	21	51	136	13	149	9	18	27	5	14	19	23	9	32
64	34	98	24	30	54	8	5	13	18	18	36	6	11	17	46	15	61
65	42	107	21	20	41	5	3	8	9	13	22	5	3	8	22	13	35
45	35	80	23	11	34	1	3	4	12	5	17	6	9	15	17	5	22
33	27	60	15	6	21	1	1	2	10	7	17	4	—	4	12	2	14
32	33	65	11	5	16	4	1	5	8	4	12	4	2	6	11	2	13
18	15	33	8	6	14	1	—	1	5	4	9	—	2	2	6	4	10
11	21	32	4	5	9	3	1	4	7	5	12	1	2	3	10	1	11
18	17	35	1	2	3	—	—	—	3	5	8	2	—	2	5	—	5
12	12	24	2	1	3	—	—	—	3	6	9	—	—	—	4	1	5
8	9	17	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
1	4	5	2	1	3	—	—	—	2	1	3	—	—	—	1	—	1
2	3	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	4	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	1	—	1	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
616	565	1181	289	252	541	218	51	269	179	159	338	49	84	133	189	82	271

Прегледъ на населението въ

Табл. IV б)

Възрасть	Български			Турски			Арменски			Шпаньолски (евреи)		
	м.	ж.	сичко	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.
На 0 — 5 год. . . .	727	690	1417	667	613	1280	64	44	108	77	64	141
„ 6 — 10 „ . . .	625	635	1260	666	550	1216	47	69	116	65	47	112
„ 11 — 15 „ . . .	602	742	1344	581	398	979	48	73	121	53	38	91
„ 16 — 20 „ . . .	745	588	1333	376	356	732	34	40	74	22	34	56
„ 21 — 25 „ . . .	1231	405	1636	439	351	790	22	31	53	33	38	71
„ 26 — 30 „ . . .	419	385	814	369	455	824	37	35	72	25	33	58
„ 31 — 35 „ . . .	289	306	595	284	314	598	24	38	62	24	30	54
„ 36 — 40 „ . . .	319	295	614	369	368	737	23	23	46	25	21	46
„ 41 — 45 „ . . .	251	175	426	385	205	590	35	22	57	18	7	25
„ 46 — 50 „ . . .	201	186	387	262	247	509	15	24	39	12	15	27
„ 51 — 55 „ . . .	123	124	247	196	139	335	16	18	34	13	6	19
„ 56 — 60 „ . . .	158	145	303	196	219	415	13	16	29	6	8	14
„ 61 — 65 „ . . .	88	80	168	173	115	288	18	21	39	9	5	14
„ 66 — 70 „ . . .	89	93	182	147	122	269	9	8	17	2	4	6
„ 71 — 75 „ . . .	40	29	69	66	49	115	6	8	14	2	—	2
„ 76 — 80 „ . . .	36	38	74	33	48	81	1	1	2	2	1	3
„ 81 — 85 „ . . .	14	14	28	21	15	36	2	7	9	1	—	1
„ 86 — 90 „ . . .	11	16	27	17	19	36	1	1	2	—	—	—
„ 91 — 95 „ . . .	2	2	4	5	5	10	1	3	4	—	—	—
„ 96 —100 „ . . .	1	3	4	2	4	6	—	—	—	—	—	—
„ повече отъ 100 г. .	2	4	5	2	1	3	—	2	2	—	—	—
Съ непознати години .	3	1	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Сичко .	5985	4956	10941	5256	4593	9849	416	484	900	389	351	740

Прегледъ на населението въ

Табл. V а)

Възрасть	Родени въ: Гр. Руссе			Окр. Руссе			Другитѣ части на Княжест.			Тракия			Македония		
	м.	ж.	сичко	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	с.	м.	ж.	
На 0 — 5 год. .	1495	1508	3003	33	26	59	54	58	112	5	1	6	—	—	—
„ 6 — 10 „ .	1354	1361	2715	55	74	129	89	87	176	4	6	10	5	2	7
„ 11 — 15 „ .	941	952	1893	97	125	222	104	77	181	18	11	29	11	5	16
„ 16 — 20 „ .	549	867	1416	133	77	210	269	118	387	51	20	71	50	5	55
„ 21 — 25 „ .	472	708	1180	284	60	344	756	112	868	42	10	52	62	1	63
„ 26 — 30 „ .	690	888	1578	84	70	154	277	125	402	40	8	48	120	1	121
„ 31 — 35 „ .	498	590	1088	75	57	132	152	88	240	31	3	34	55	2	57
„ 36 — 40 „ .	654	634	1288	95	60	155	180	64	244	34	14	48	34	4	38
„ 41 — 45 „ .	514	325	839	65	35	100	114	35	149	27	4	31	26	—	26
„ 46 — 50 „ .	331	385	716	43	34	77	82	56	138	19	7	26	26	1	27
„ 51 — 55 „ .	184	164	348	20	25	45	42	18	60	12	2	14	5	1	6
„ 56 — 60 „ .	309	387	696	28	39	67	50	33	83	9	3	12	5	4	9
„ 61 — 65 „ .	174	168	342	22	21	43	14	18	32	4	—	4	1	—	1
„ 66 — 70 „ .	168	208	376	27	24	51	40	28	68	6	3	9	2	4	6
„ 71 — 75 „ .	63	57	120	10	6	16	11	6	17	2	—	2	3	—	3
„ 76 — 80 „ .	50	90	140	12	8	20	8	7	15	1	—	1	2	—	2
„ 81 — 85 „ .	15	15	30	2	2	4	5	2	7	—	—	—	—	—	—
„ 86 — 90 „ .	14	41	55	1	1	2	3	2	5	—	—	—	—	—	—
„ 91 — 95 „ .	—	8	8	1	—	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—
„ 96 —100 „ .	1	11	12	2	—	2	—	1	1	—	—	—	—	—	—
На пов. отъ 100 г.	2	4	6	—	1	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—
Съ непознати год.	2	4	6	—	—	—	4	—	4	—	1	1	—	—	—
Сичко .	8480	9375	17855	1089	745	1834	2254	937	3191	305	93	398	407	30	43[illegible]

Шуменъ по матеренъ езикъ.

Татарски			Цигански			Гръцки			Русски			Ромжински			Разни езици и непознати		
м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.
38	36	74	1	3	4	—	4	4	2	1	3	1	—	1	3	1	4
19	29	48	4	2	6	—	—	—	—	—	—	4	2	6	4	3	7
17	14	31	1	2	3	3	1	4	—	—	—	—	—	—	8	1	9
7	3	10	3	1	4	3	—	3	—	2	2	1	5	6	10	3	13
7	20	27	18	2	20	6	1	7	3	1	4	12	7	19	7	12	19
14	20	34	1	2	3	1	2	3	22	1	23	—	1	1	14	3	17
14	10	24	5	—	5	4	2	6	5	—	5	—	1	1	9	2	11
15	12	27	—	—	—	4	1	5	—	—	—	1	—	1	9	4	13
18	10	28	1	1	2	4	—	4	—	1	1	1	—	1	4	1	5
13	6	19	1	1	2	1	—	1	1	—	1	—	1	1	9	2	11
7	6	13	—	1	1	3	1	4	—	—	—	—	—	—	2	—	2
4	5	9	1	1	2	3	—	3	1	—	1	2	—	2	3	1	4
3	6	9	2	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3
3	3	6	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	1	3	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	2	—	2
1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2
185	181	366	39	17	56	33	12	45	34	6	40	22	17	39	89	33	122

градъ Руссе по родно мѣсто.

Родени въ:																				
Друг. части на Турция			Сърбия			Ромжния			Австрия			Руссия			Гърция			Разни държави и непознати		
м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	с.	м.	ж.	сич.
7	12	19	4	2	6	26	25	51	11	8	19	4	3	7	4	—	4	6	3	9
6	8	14	2	—	2	30	28	58	9	8	17	4	5	9	3	—	3	3	1	4
20	2	22	1	3	4	21	27	48	9	3	12	5	3	8	3	8	11	1	3	4
29	10	39	4	3	7	32	42	74	16	44	60	4	7	11	4	1	5	6	4	10
43	17	60	11	5	16	33	54	87	23	34	57	34	15	49	18	6	24	12	7	19
54	21	75	8	—	8	30	47	77	28	59	107	88	16	104	19	3	22	18	11	29
55	2	57	14	7	21	33	32	65	33	31	64	34	11	45	8	2	10	19	2	21
62	5	67	21	3	24	20	19	39	40	43	83	31	5	36	18	5	23	23	8	31
28	2	30	7	—	7	23	17	40	29	12	41	24	6	30	9	2	11	13	2	15
16	3	19	8	1	9	21	20	41	29	13	42	8	5	13	6	1	7	5	2	7
6	4	10	2	—	2	10	6	16	9	6	15	7	2	9	5	—	5	4	3	7
4	5	9	2	3	5	12	9	21	6	6	12	7	7	14	6	2	8	4	1	5
8	4	12	3	—	3	13	9	22	6	4	10	2	1	3	—	3	3	3	—	3
3	1	4	—	—	—	5	8	13	—	—	—	4	2	6	1	—	1	1	1	2
1	2	3	—	—	—	7	3	10	1	1	2	—	—	—	—	—	—	1	1	2
1	1	2	—	—	—	4	6	10	1	1	2	4	—	4	1	—	1	1	—	1
—	—	—	—	—	—	—	3	3	1	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	1	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1	—	1	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	1	1	2	1	1	2	—	—	—	—	—	—	6	5	11
355	99	454	87	27	114	322	358	680	252	275	527	260	88	348	105	33	138	126	54	180

Табл. V б)

Прегледъ на населението въ

Възрасть	Родени въ: Гр. Варна м.	Гр. Варна ж.	Гр. Варна сичко	Окр. Варна м.	Окр. Варна ж.	Окр. Варна сич.	Другитѣ части на Княжест. м.	Другитѣ части на Княжест. ж.	Другитѣ части на Княжест. сичко	Тракия м.	Тракия ж.	Тракия сичко
На 0 — 5 год. . . .	1326	1335	2661	91	56	147	36	26	62	16	13	29
„ 6 — 10 „ . . .	1181	1208	2389	156	116	272	33	43	76	27	20	47
„ 11 — 15 „ . . .	752	942	1694	123	112	235	51	49	100	53	31	84
„ 16 — 20 „ . . .	330	867	1197	128	88	216	478	68	546	94	36	130
„ 21 — 25 „ . . .	391	539	930	249	92	341	1123	49	1172	127	44	171
„ 26 — 30 „ . . .	467	539	1006	125	126	251	176	55	231	139	44	183
„ 31 — 35 „ . . .	399	365	764	85	55	140	95	32	127	74	27	101
„ 36 — 40 „ . . .	378	432	810	92	77	169	94	29	123	79	30	109
„ 41 — 45 „ . . .	338	241	579	80	41	121	67	22	89	60	22	[illegible]
„ 46 — 50 „ . . .	240	266	506	83	53	136	48	23	71	41	25	66
„ 51 — 55 „ . . .	126	138	264	38	25	63	30	18	48	23	8	31
„ 56 — 60 „ . . .	148	251	399	48	39	87	25	22	47	35	26	61
„ 61 — 65 „ . . .	99	121	220	28	20	48	20	6	26	11	12	23
„ 66 — 70 „ . . .	99	137	236	29	19	48	16	10	26	15	9	24
„ 71 — 75 „ . . .	44	50	94	13	6	19	7	—	7	9	5	14
„ 76 — 80 „ . . .	31	56	87	4	7	11	3	4	7	10	4	14
„ 81 — 85 „ . . .	8	13	21	1	1	2	—	—	—	1	2	[illegible]
„ 86 — 90 „ . . .	8	18	26	3	4	7	1	—	1	—	—	—
„ 91 — 95 „ . . .	1	6	7	1	—	1	—	—	—	—	—	—
„ 96 —100 „ . . .	1	6	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Съ непознати години .	2	1	3	1	—	1	1	—	1	1	—	[illegible]
Сичко .	6369	7531	13900	1378	937	2315	2304	456	2760	815	358	[illegible]

Табл. V в)

Прегледъ на населението въ

Възрасть	Родени въ: Гр. Шуменъ м.	Гр. Шуменъ ж.	Гр. Шуменъ сичко	Окр. Шуменъ м.	Окр. Шуменъ ж.	Окр. Шуменъ сичко	Другитѣ части на Княжест. м.	Другитѣ части на Княжест. ж.	Другитѣ части на Княжест. сичко	Тракия м.	Тракия ж.
На 0 — 5 год. . . .	1511	1399	2910	37	34	71	17	14	31	5	1
„ 6 — 10 „ . . .	1305	1239	2544	74	49	123	37	32	69	6	6
„ 11 — 15 „ . . .	997	1141	2138	175	53	228	109	55	164	13	7
„ 16 — 20 „ . . .	523	898	1421	142	48	190	505	57	562	16	7
„ 21 — 25 „ . . .	474	748	1222	142	43	185	1095	39	1134	17	9
„ 26 — 30 „ . . .	587	804	1391	81	55	136	159	51	210	14	5
„ 31 — 35 „ . . .	461	601	1062	63	49	112	62	32	94	23	7
„ 36 — 40 „ . . .	589	612	1201	54	65	119	57	24	81	22	6
„ 41 — 45 „ . . .	560	352	912	59	28	87	53	27	80	7	3
„ 46 — 50 „ . . .	392	419	811	43	34	77	36	11	47	11	8
„ 51 — 55 „ . . .	281	271	552	31	13	44	20	3	23	6	8
„ 56 — 60 „ . . .	290	334	624	33	28	61	26	21	47	6	4
„ 61 — 65 „ . . .	217	197	414	35	19	54	24	10	34	9	2
„ 66 — 70 „ . . .	193	189	382	39	25	64	9	12	21	4	2
„ 71 — 75 „ . . .	95	76	171	11	5	16	8	3	11	2	1
„ 76 — 80 „ . . .	60	77	137	8	6	14	5	3	8	1	1
„ 81 — 85 „ . . .	32	35	67	3	1	4	2	—	2	1	—
„ 86 — 90 „ . . .	25	33	58	3	2	5	2	—	2	—	1
„ 91 — 95 „ . . .	7	9	16	—	—	—	1	1	2	—	—
„ 96 —100 „ . . .	3	6	9	—	1	1	—	—	—	—	—
„ повече отъ 100 г. .	3	6	9	—	—	—	—	—	—	—	—
Съ непознати години .	2	1	3	—	—	—	1	—	1	—	—
Сичко .	8607	9447	18054	1033	558	1591	2228	395	2623	163	[illegible]

Градъ Варна по родно мѣсто.

Родени въ:																
Селения		Другитѣ части на Турция			Ромжния			Гърция			Руссия			Разни държави и непознати		
ж.	с.	м.	ж.	сичко	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сичко	м.	ж.	сич.
—	1	34	36	70	24	19	43	1	3	4	3	8	11	—	1	1
—	5	49	45	94	28	28	56	7	4	11	10	5	15	1	—	1
—	19	44	52	96	20	17	37	15	6	21	7	3	10	—	4	4
—	24	132	60	192	16	33	49	19	13	32	14	26	40	6	24	30
—	61	218	50	268	28	19	47	31	12	43	44	77	121	18	13	31
—	64	215	52	267	17	27	44	44	18	62	119	96	215	16	15	31
4	67	209	33	242	10	11	21	41	6	47	93	82	175	12	11	23
1	50	171	39	210	16	13	29	41	11	52	88	58	146	22	10	32
2	33	90	32	122	8	5	13	33	5	38	84	36	120	14	2	16
—	27	72	25	97	9	6	15	24	8	32	55	30	85	12	3	15
1	22	40	20	60	9	3	12	17	4	21	41	18	59	3	4	7
—	11	47	14	61	6	5	11	19	2	21	44	45	89	9	—	9
—	5	14	6	20	3	—	3	7	5	12	22	14	36	2	—	2
—	4	16	2	18	3	1	4	4	3	7	15	17	32	4	—	4
—	—	3	3	6	—	1	1	2	1	3	9	6	15	—	1	1
—	2	3	2	5	—	—	—	2	1	3	4	3	7	1	—	1
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	3	—	—	—
—	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—
—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1	1	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9	397	1359	473	1832	197	189	386	307	102	409	653	528	1181	120	88	208

Шуменъ по родно мѣсто.

Родени въ:																
Селения		Другитѣ части на Турция			Руссия			Ромжния			Сърбия			Разни държави и непознати		
ж.	сич.	м.	ж.	сичко	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сич.	м.	ж.	сичко
1	1	1	3	4	2	1	3	3	3	6	—	—	—	4	—	4
2	3	3	1	4	—	—	—	4	7	11	—	—	—	4	1	5
5	5	14	2	16	—	2	2	5	2	7	—	—	—	—	2	2
—	12	3	6	9	—	3	3	—	9	9	—	—	—	—	4	4
2	19	14	2	16	6	5	11	7	10	17	—	2	2	6	8	14
—	15	10	7	17	33	6	39	2	7	9	2	—	2	9	2	11
1	12	11	6	17	15	1	16	4	5	9	2	—	2	6	1	7
5	17	18	3	21	6	2	8	1	4	5	—	—	—	6	3	9
2	11	22	4	26	1	1	2	1	4	5	—	—	—	5	1	6
1	5	13	3	16	7	—	7	2	3	5	—	—	—	7	3	10
1	4	13	—	13	2	1	3	2	3	5	1	—	1	1	—	1
1	6	15	4	19	4	1	5	4	1	5	1	—	1	3	1	4
—	—	10	—	10	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	2	1	3	3	1	4	1	—	1	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—
—	—	1	1	2	1	—	1	—	—	—	—	—	—	1	1	2
—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2
21	110	150	43	193	82	24	106	36	60	96	6	2	8	54	27	81

СТАРИ ПЪТЕШЕСТВИЯ ПО БЪЛГАРИЯ ОТЪ 15-
СТОЛѢТИЕ.

Съобщава Др. Конст. Иречекъ.

Въ една отъ послѣднитѣ книжки на „Периодическ
Списание“ говорихъ по́-на-пространно за географическ
изслѣдвания въ България отъ началото на нашия вѣкъ
сега, и изброихъ всичкитѣ по́-знаменити пътописания,
дадени въ това врѣме отъ разни учени изслѣдователи въ
българскитѣ страни. Но съ това предмѣтътъ ни опщ
е исчерпанъ. Преди тази нововѣковна пътешествена
тература е предшествувала друга една не по́-малко лю
питна географическа книжовность, която въ нашитѣ
мена е позната само на малцина людие и която отъ
тепърва въ послѣднитѣ години пакъ е изнесена на
отъ дълбокото забвение, въ което бѣше паднжла. Това
старитѣ пътешествия по българскитѣ земли отъ 15,
17 и 18 столѣтие.

Тия стари книги не сж писани съ научна цѣль
малко отъ тѣхъ даже не сж съчинени съ намѣрение
бжджтъ напечатани, а сж само частни бѣлѣжки и д
ници на разни пътници. Авторитѣ имъ не сж били у
хора, които да сж посветили живота си исключително
науката, а сж били на́й-повече мжжье отъ чисто пра
ческий животъ, посланници на разни държави, които
вахж за всѣкакви работи при Портата въ Цариградъ.
секретари и лѣкари на такива посланници, или рицар
държавни людие, които отъ любопитность сж пътув
по свѣта или отъ набожность сж се отправяли къмъ

ий Гробъ. Въ съчиненията на много отъ тѣхъ се види, е забята имъ е била пó-сржки отъ колкото перото. За-ди това нѣкои сж забѣлѣжвали твърдѣ много, други ърдѣ малко, та има и такива дневници, които не съоб-рватъ нищо освѣнъ единъ сухъ списъкъ на конаци, гдѣто тникътъ кондисалъ, та и нѣколко кратки бѣлѣжки и щи думи, като на пр.: „Je ne vis rien de considérable que l' même misère du pays“ — невидѣхъ нищо забѣлѣжително вѣнъ крайна сиромашия на страната.

Почти всичкитѣ езици на западна Европа иматъ си редставители въ тая пó-стара пжтешественна книжнина балканскитѣ страни. Нáй-важнитѣ книги обаче сж пи-ани на латинский езикъ, който тогава бѣше общий кни-овенъ и политический езикъ на западна Европа, както та е френский; има ги и на италиянски, френски и нѣм-и. Много отъ тия съчинения вече тогава сж били печа-ани и често препечатвани и превождани, защото всичкитѣ падни християни бѣхж любознателни за турскитѣ работи; ъ има и такива, които чакъ дълго врѣме слѣдъ смъртьта авторитѣ имъ сж били изнесени на явѣ изъ бѣлѣж-итѣ имъ.

Нововѣковнитѣ пжтници на XIX вѣкъ кръстосвахж лканский полуостровъ почти къмъ всѣко направление търсихж нарочно да вникнжтъ въ пó-отдалечени и пó-пристжпни мѣста. Ония стари пжтници обаче минжли почти всичкитѣ по голѣмиятъ пжть, който е съединя-ъ Цариградъ съ западна Европа — презъ Одринъ и ъградъ. Само малцина сж отивали на Цариградъ презъ мация и Босна, и нѣкои презъ Влашко и Одринъ. ди това съдържанието на списанията имъ отчасти много еднообразно и май досадно, защото онова, което си челъ е у едного, повторява се и у другиго.

Тия пжтешествия не сж до тамъ важни за географи-ата наука, защото пжтницитѣ не сж събирали мате-

риялъ за правение карти, а сѫ си бѣлѣжили на́й-пове нѣща отъ политическа или икономическа важность. Но г лѣма имъ е цѣната за историята. Отъ тѣхъ може да узнае какво е било вѫтрѣшното състояние на османск империя въ епохата на на́й-голѣмата ѝ сила и слава, ка сѫ живѣли християнитѣ въ неѭ по ония врѣмена, ка е била тогавашната търговия, земледѣлие, промишленост какви сѫ биле нравитѣ, политическитѣ възгрѣния и стр ления, черковнитѣ работи и пр.

За историята на Българетѣ тѣзи вѣхти книги им една огромна цѣна. Отъ тѣхъ може да се узнае, как било положението на страната въ врѣмето отъ паден на старата българска държава до пробуждането на родний духъ. При всичко това цѣната на тия пѫтопи ния въ това отношение е твърдѣ разнообразна. На́й-мн пѫтници обърщатъ вниманието си почти само къмъ сподаритѣ на страната, къмъ Турцитѣ, и твърдѣ малко се съзирали и къмъ поробенитѣ народи, къмъ източни християни.

Съ настоящето пристѫпваме къмъ единъ редъ преве и изводи отъ тие пѫтописания. Разбира се, че ще и ремъ само на́й-любопитнитѣ и на́й-драгоцѣннитѣ, и че ги съобщаваме въ хронологически порядъкъ, начинаващ отъ на́й-старитѣ и слѣдващицъ до на́й-новитѣ. Ясн чърти отъ старовизантинский и старотурский животъ, писани отъ рицарското перо на Французина Бертранд дела Брокие́ръ още двадесеть години преди паденето Цариградъ, краткитѣ пѫтни бѣлѣжки на Словенеца рипешича и Италиянеца Рамберти (и двамата около 15 обширниятъ и особно за Българетѣ крайно любопит дневникъ на Нѣмеца Герлаха (1573—8), интереснитѣ лѣжки на Французина Бонгарсия (1585) за Руссе и Б славъ, забѣлѣжителнитѣ наблюдения на Англичанина Б уна (1669) за Скопие, Прилѣпъ, Лѣринъ и други м

донски градове, както и много други такива френски, италиянски и нѣмски разкази, нѣма съмнѣние, че съставяватъ единъ редъ важни обяснения за българската народна история.

Нѣколко пътници отъ 16 и 17 столѣтие принасятъ и подробни описания и даже изображения на народнитѣ костюми, каквито сѫ се носили по тия врѣмена покрай голѣмия пѫть отъ Бѣлградъ до Цариградъ въ българскитѣ страни, особно въ Пиротско, Софийско и Хаскюйско. Ще се потрудимъ да представимъ на нашата публика и вѣрни копии на тие драгоцѣнни паметници за историята на българский народъ.[1])

I. Бертрандонъ де ла Брокиéръ.

(1433).

Редътъ на пѫтницитѣ по турскитѣ владѣния въ Европа захваща френский рицаръ Бертрандонъ де ла Брокиéръ (Bertrandon de la Brocquière), родомъ отъ Гиенското войводство (Guienne), господаръ на Vieux Château, единъ отъ дворцовитѣ съвѣтници и сановници на славний френски болѣринъ Филиппъ Добрий, войвода Бургундский. Той предприе въ год. 1432 и 1433 едно пѫтешествие въ Ерусалимъ и споредъ бѣлѣжки, направени по пѫть, съчини на френски едно пѫтописание (voyage d'outremer), забѣлѣжително съ богатото си съдържание, ясний стилъ и остроумна наблюдателность на автора, което останѫло въ рѫкописъ до началото на нашето столѣтие, до гдѣто го намѣри въ Парижската народна библиотека Легранъ д'Осси (Legrand d'Aussy) та го издаде въ Mémoires de l'Institut national des sciences et arts, sciences morales et politiques, tome V (Paris, Fructidor, an XII—1804), стр. 469—637.

---

[1]) За тая пѫтописна литература изобщо вижъ моята Herstrasse стр. 117—122, моята книжка Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien im Mittelalter стр. 62 и обширнитѣ расправи на проф. Матковича въ загребский Rad jugoslavenske akademije (за Курипешича, Ламберти и др.).

Бертрандонъ дошелъ отъ Гентъ (въ Белгия) презъ Туринъ и Римъ въ Венеция, тръгнжлъ отъ тамъ на 8 Май 1432 по море, поспрѣлъ се въ Пола, Задеръ и Шибеникъ въ Далмация, и послѣ се упжтилъ презъ Корфу и Кандия къмъ светитѣ мѣста. Тамъ посѣтилъ Ерусалимъ, Бейрутъ и другитѣ сирийски пристанища, Назаретъ, планината Таборъ и два пжти Дамаскъ, единъ пжть отъ Бейрутъ, други пжть презъ Либанонъ отъ Тибериядското езеро.

Въ Дамаскъ френский пжтникъ намѣрилъ единъ керванъ, който се е връщалъ отъ Мекка, имащъ до три хилѣди камили. Въ него била и една турска госпожа, роднина на Султана. Между слугитѣ ѝ Бертрандонъ се запозналь съ единъ робъ потурченъ, родомъ Българинъ, на име Хайолдула, което ужъ на турски значило „слуга Божий"; той вече три пжти билъ ходилъ въ Мекка и говорѣлъ нѣщо италиянски, та заради това Бертрандонъ се събиралъ съ него често денемъ и нощемъ и внимателно слушалъ прикаскитѣ му за светитѣ мѣста на мусулманетѣ.

Съ сжщий керванъ Бертрандонъ стигнжлъ предрѣшенъ за Турчинъ слѣдъ много чудни приключения отъ Дамаскъ презъ Карамания въ Брусса. Отъ тамъ въ дружество на нѣколко генуезски търговци стигнжлъ въ Цариградъ, гдѣто слѣзълъ въ Пера, която бѣше населена отъ Генуези, Гърци, Евреи и разни други чужестранни търговци, най-повече отъ Италия. Това е било на края на 1432 год. Собственниятъ Цариградъ споредъ разказитѣ му билъ единъ градъ огромènъ по пространството си, но вече доста пустъ. Двѣ хубави палати царски стоели праздни като развалини и вжтрѣ въ града имало доста много пусти мѣста. За Гърцитѣ пжтникътъ, както и всичкитѣ други по-стари западни писатели, се изражава много лошо: казва, че у Турцитѣ имало много по-вече честность и искренность, отъ колкото у Гърцитѣ, които мразили единъ латинский християнинъ по-вече отъ единъ мусулманинъ.

Бертрандонъ бързалъ да посѣти прочутия храмъ на св. София, който направилъ на него едно огромно впечатлѣние, та билъ честитъ да види въ него и единъ славенъ молебенъ, отслуженъ отъ самаго патриарха въ присѫтствието на тогавашний царъ Іоанъ Палеологъ, на брата му Димитрия, деспотъ Морейский, и на майка имъ Ирина, дъщеря на деспота Константина, господаря на Кратово, Щипъ и Кюстендилъ. Французинътъ много билъ любопитенъ да види и царицата Мария. „Царицата, пише той, дъщеря на Трапезунтский царъ (Алексей Комнинъ), видѣше ми се една лъскава хубавица. Като неможяхъ да ѭ гледамъ освѣнъ отъ далеко, искахъ да ѭ видѭ отъ по-близу, и бѣхъ много любопитенъ да знаѭ, какъ се въсѣдва тя на конь, защото бѣше дошла така въ черквата, придружена само отъ двѣ госпожи, отъ трима старци и отъ трима такива човѣци, на каквито Турци повѣряватъ стражата на женитѣ си. Но когато излѣзе отъ св. София, тя влѣзе въ една близска палата да обѣдва тамъ, и тъй бѣхъ принуденъ да чакамъ цѣль день, безъ да ямъ и безъ да пиѭ. Най-подирѣ тя излѣзе. Донесохѫ ѝ едно столче, до което тя се въскачи. До столчето тя заповѣда да ѝ доведѫтъ нейнъ конь, който бѣше великолѣпенъ и покритъ съ едно прекрасно седло. Тогава единъ отъ старцитѣ взе дългиятъ плащъ, който тя носеше, та минѫ отъ другата страна на коня, като държеше дрехата въ рѫцѣтѣ колкото можеше по-високо. Между тѣмъ царицата тури ножа си въ зенгията и въскачи се на коньтъ съвсѣмъ като мѫжьетѣ[1]), и когато бѣше върху седлото, старецътъ хвърли дрехата върху плещитѣ. Послѣ той ѝ подаде единъ високъ клобукъ (шапка, капела) съ остъръ върхъ, какъвто ги носятъ въ Гърция, до върха на когото бѣхѫ златни пера, които ѝ прилѣгахѫ много хубавѣ. Азъ

[1]) Това било много чудно за Бертрандона, защото западо-европейскитѣ госпожи сѣдѣхъ и ѣздѫтъ още и сега на конь съ краката само отъ една страна.

бѣхъ тъй близу до неѭ, че ми казахѫ, да отстѫпѭ малко нѣщо; но пàкъ можяхъ съвършенно добрѣ да ѭ гледамъ. Имаше на ушитѣ си обици плоски и широки, украсени съ драгоцѣнни камънье, особно съ рубини. Видѣше ми се млада, бѣла и още пó-хубава отъ колкото въ самата черква; съ една дума азъ нещѣхъ да могѫ да укорявамъ нѣщо върху неѭ, освѣнъ дѣто лицето ѝ бѣше боядисано, отъ което тя наистина нѣмаше нужда. И двѣтѣ нейни госпожи въскачихѫ се сѫщеврѣменно на конье; и тѣ бѣхѫ хубави и носѣхѫ сѫщо плащь и клобукъ. Всичката дружина се върнѫ въ Влахернский палатъ".

Предъ св. София простирала се една голѣма площадъ оградена съ стѣни, старий ипподромъ (сега Атмейданъ), въ която френский рицаръ видѣлъ деспота, брата на царя, какъ съ дваесеть болѣри ѣздѣлъ наоколо на конье и хвърлѣлъ стрѣли върху клобуци, подхвърлени високо въ въздуха — една турска игра. Пó-далече Бертрандонъ гледалъ една бронзена статуа на царя Константина Великий на конь, разни антически писани стълбове, черкви, мощи на светии и пр.

Отъ чужденцитѣ нáй-голѣмото влияние тогава имали Венециянцитѣ съ тѣхний *баило* (консулъ). И Турцитѣ, които държѣли вече Скутари отсрѣща на азиятский брѣгъ на Босфора, имали въ Цариградъ единъ постояненъ чиновникъ, и властьта имъ била тъй голѣма, щото Византийцитѣ били принудени да имъ връщатъ всѣки ренегатъ християнинъ, който би побѣгнѫлъ въ града. Гърцкий цар плащалъ на Султана единъ данъкъ отъ 10.000 жълтици годишно и не владѣлъ пò-вече отъ Цариградъ и Месемврия; двадесеть години послѣ и това паднѫ въ рѫцѣтѣ на Турцитѣ, и византийската империя престанѫ да съществува.[1])

---

[1]) Три мѣсеца преди да падне Цариградъ (1453 г.), Византийцитѣ имахѫ рѫцѣтѣ си още и Месемврия и Анхиялъ. Ср. Бълг. История стр. 475.

Рицаръ Бертрандонъ билъ кондисалъ у единъ испанский (каталанский) търговецъ въ Пера. Царътъ, като се извѣстилъ за неговото дохождание, испроводилъ едного отъ дворянетѣ си, да го попита, каква е била истинската история на Орлеанската дѣвица († 1431), която тогава била удивила всичкия западний свѣтъ съ своитѣ юначески подвиги, и Гърцитѣ много се зачудили, когато Бертрандонъ имъ разказалъ всичко за трагическата кончина на тая чудна личность. Послѣ той видѣлъ още нѣколко черковни тържества и една конска игра (tournois) въ палата, която му се показала смѣшна, защото конницитѣ се играли на конье безъ оржжия и не въ брони и съ копия, като въ Франция.

На 23 Януарий 1433 Бертрандонъ тръгнжлъ отъ Цариградъ заедно съ Бенедето де Фурлино, посланникътъ на Миланский войвода, Филипъ Мария Висконти, върховний господаръ и покровитель на Генуезитѣ, който билъ испратенъ до турский султанъ. Дружината на посланника била отъ осъмъ души; освѣнъ това имало е десеть конье съ товари, особенно за храната.

Пжтътъ отъ Цариградъ до Одринъ минуваше презъ плодородни мѣста, които изобилствовали съ вода, но лишавали се отъ гора и отъ жители и били съвършенно опустошени отъ многобройнитѣ гръцко-турски войни. Първо мѣсто извнъ отъ Цариградъ било „Ригори“, Ῥήγιον на Гърцитѣ, днескашното Кючюкъ-Чекмедже; тамъ имало единъ мость презъ приморското езеро (лиманъ) и край него едно гръцко село и една кула, разорена отъ Турцитѣ. Отъ тамъ пжтницитѣ стигнжли къмъ второто езеро при сегашното Бююкъ Чекмедже, гдѣто тогава стоялъ единъ разоренъ градъ „Тирасъ“ (Ἀθύρα) съ голѣми разрушени кули, които защищавали пристжпътъ къмъ тамкашний мостъ отъ двѣтѣ страни. Всичката околна страна принадлѣжала още на гръцкий царь, но въ неж нѣмало нищо освѣнъ нѣколко опустошени и сиромашни села. Първий населенъ и укрѣ-

пленъ градъ, въ който влѣзнжли пжтницитѣ, билъ Силиврия (Salubrie, Σηλυμβρία), който Турцитѣ до тогава не можяли да превзематъ и който ималъ крѣпки стѣни и едно пристанище.

Отъ Силиврия захващали турскитѣ предѣли. Чорлу (Chourleu, Τζούρουλον) било разорено и населено отъ Турци и Гърци; все още се познавало, че нѣкога е било градъ по́-значителенъ. Въ укрѣпления градецъ „Мистерио" (Μεσήνη при Кариштиранъ) гърцкитѣ жители се намирали подъ властьта на единъ Турчинъ, комуто Султанътъ билъ подарилъ това мѣсто. Въ „Пиргаси", днешний Люле-Бургасъ и древнята Аркадиополисъ, градскитѣ стѣни били развалени и вжтрѣ намѣрвало се само Турци. Около единъ разоренъ градецъ „Замбри" (нейдѣ близу до Хафса) пжтницитѣ пристигнжли въ шесть денье пжть отъ Цариградъ въ голѣмия градъ „Андринополи" (Одринъ), гжсто населенъ и расположенъ при една голѣма рѣка „Маришь" (Марица). Султанътъ въ него градъ на́й-обичалъ да живѣе; сжщо седѣлъ тамъ и управителятъ на Гърция (румелийскиятъ беглербегъ). Въ града се срѣщали и чужди търговци, Венециянци, Каталанци, Генуези и Флорентинци. За нататъшното пжтуване ще приведемъ собственитѣ дума на Бертрандона.

„Турчинътъ[1]) бѣше въ *Сѣръ* (Lessère), голѣмъ градъ въ Епиръ, близу до онова мѣсто на Тессалия, гдѣто била битката между Цезара и Помпея,[2]) и господинъ Бенедето (сирѣчь Миланский посланникъ) упжти се за тамъ да го стигне. Минжхме Марица на каици и не далеко отъ рѣката срѣщнжхме петдесеть жени на Турчина, придру-

---

[1]) Сирѣчь султанътъ, когото Италиянцитѣ обикновенно наричахж просто „Gran Turco" (великий Турчинъ).

[2]) Понятия за Епиръ и Тессалия, разбира се, сж доволно забъркани, как въобще отъ срѣдовѣковнитѣ списатели неможе да се иска голѣма точность въ древнята география.

жени отъ шестнайстина евнуси, които ни казахѫ, че ги водѫтъ за въ Одринъ и че и самия господаръ мисли на скоро да се завърне тамъ. Дойдохъ въ *Димотика* (Dymodique), единъ добъръ градъ, обиколенъ съ двойни стѣни: отъ една страна е укрѣпенъ отъ рѣката, отъ другата отъ една голѣма и силна крѣпость (château), съградена върху единъ хълмъ почти кръгълъ, който въ оградата си може добрѣ да обнема три сто кѫщи. Крѣпостьта има единъ пиргъ (donjon), въ който Турчинътъ — тъй ми казахѫ — държи съкровището си. Отъ Димотика стигнѫхъ въ *Ипсала*[1]), единъ градъ доста голѣмъ, но съвсѣмъ разоренъ, гдѣто минѫхъ Марица вторий пѫть. Страната тука насѫдѣ е блатиста и мѫчна за коньетѣ. *Айне*[2]), оттатъкъ Ипсала, лежи до морето при устието на Марица, която на това мѣсто може да има добрѣ до двѣ мили[3]) ширина. Въ врѣмето на старата Троя (Troye le Grand) това е било единъ силенъ градъ, който имаше и свой краль; сега му е господарь брата на господаря на Метелинъ, който дава данъкъ на Турчина".

При Еносъ рицаръ Бертрандонъ минѫлъ Марица на на единъ голѣмъ корабъ и дошелъ въ приморский градъ *Макри*, населенъ отъ Гърци и Турци, сѫщо съ слѣди на лѣкогашна голѣмина; всичко било разорено освѣнъ една часть на крѣпостьта. На срѣща лежалъ въ морето островъ „Самандра" (Самотраки), тогава притежание на казанитѣ метелински князове.

„*Комисинъ* (Κουμουτζηνά на Византийцитѣ, сега Гюмюрджина) въ която се дохожда, когато се мине една планина, има добри стѣни, които ѭ правятъ една крѣпость

---

[1]) Кипселла на Византийцитѣ.

[2]) *Еносъ*. Той принадлежеше тогава на италиянскитѣ князове отъ фамилията Гателузио, които бѣхѫ господари на островъ Метелинъ. Мухамедъ II разори царството на Гателузиовцитѣ скоро слѣдъ превземането на Цариградъ (1462).

[3]) Милитѣ на Бертрандона ще бѫдѫтъ старитѣ италиянски морски мили (miglia по $1^1/_2$ километръ.

силна, макаръ че е малка. Тя се намира до единъ потокъ, въ единъ предѣлъ хубавъ и равенъ, затворенъ отъ други планини отъ къмъ западъ, и този предѣлъ се простира на петь или шесть денье пѫть, чакъ до Сѣрь. *Мисси*[1]) едно врѣме било сѫщо така едно мѣсто твърдо и добрѣ затворено, но сега една часть отъ стѣнитѣ му е съборена; всичко въ него е разорено, та нѣма жители въ него. *Периторъ*, единъ градъ старъ и нѣкогажь знаменитъ, лежи при единъ заливъ, който влиза въ земята на четирдесеть мили далеко, като се дохожда отъ Света Гора (Monte Santo), гдѣто има тъй много калугери. Живѣѭтъ въ него Гърци и за защита има добри стѣни, но и тѣ сѫ разбити съ голѣми отвори (brêches)".[2])

Бертрандонъ не можилъ да стигне до Сѣръ. Вече близу до рѣката Места срѣщнѫлъ Султана въ селото *Енибазаръ* (Yangbatsar), основано отъ Турцитѣ. Султанътъ ималъ една червена дреха съ кожухъ и върху главата си единъ червенъ клобукъ; съ него вървѣли 400 до 500 конници, на́й-много соколари и крагуяри (fauconniers et autoursiers). Той нерачилъ да приеме тука посланника и заповѣдалъ, нека ще напрѣдъ въ Одринъ и тамъ нека чака. Пѫтешествието само било много мѫчно. „Никѫдѣ не се намира, дѣ да се кондиса, никѫдѣ не се намира храна освѣнъ въ голѣмитѣ градове, и по пѫтя всѣки трѣба да носи съ себе си всичко, което му е нужно." Обикновенно се нощуваше подъ чадъри. Между Гюмюрджина и Димотика пѫтницитѣ на връщание ударихѫ по другъ единъ пѫть. Слѣдъ Гюмюрджина минѫхѫ една клисура между високи скали край единъ потокъ. Въ клисурата се виждахѫ развалинитѣ на една малка

[1]) Сега развалини Мессинъ-Калесси при Гюмюрджина, Maximianopolis на Римлѣнетѣ, Мосинополисъ и по́-късно Мессини на Византийцитѣ.

[2]) Издателятъ пише Péritog; въ ржкописа мислѭ, че било писано Périto. Градътъ се вовѣлъ Περιθεώριον, словѣнски Периторъ, сега развалини *Бурукале* при Лагосскиятъ заливъ. Тука е погинѫлъ 1345 родопскиятъ юнакъ Момчилъ войвода въ борбата съ царя Кантакузина (Бълг. История стр. 399).

крѣпость *Кулони*; жителитѣ на околнитѣ гористи планини бѣхѫ хора лоши и разбойници. Отъ тамъ стигнѫхѫ пѫтницитѣ недалеко отъ днескашнятъ „Деде Агачъ до развалинитѣ на древнята Траянополисъ, до сега добрѣ познати, при които Бертрандонъ говори нѣщо за царя Траяна и забѣлѣжва една прикаска, която е едно смѣсвание на преданията за Траяна съ грѫцкия митосъ за царя Мидаса. „Тъй стигнѫхъ до *Траянополи*, градъ съграденъ отъ единъ царъ нареченъ Траянъ, който билъ направилъ много достопамятни нѣща. Той бѣше синъ на ония царъ, който основа Андринополи.[1]) Сарацинитѣ (сирѣчь мусулманитѣ, Турцитѣ) приказватъ, че той ималъ овчи уши. Градътъ му, който бѣше твърдѣ голѣмъ, е въ сѫсѣдство съ морето и съ рѣка Марица. Не се вижда нищо освѣнъ развалини и нѣколко жители.[2]) Има една планина кѫдѣ истокъ и морето кѫдѣ югъ. Една отъ банитѣ му се вика света вода.“

„По-далече е *Вира*, стара крѣпость разрушена на много мѣста.[3]) Единъ Грѫкъ ми каза, че въ църквата ѝ е имало триста каноници;[4]) хорътъ на църквата сѫществува още, а Турцитѣ направили отъ него една джамия. Тѣ съградили около крѣпостьта единъ голѣмъ градъ, населенъ сега отъ тѣхъ и отъ Грѫци. Той лежи върху една планина близу до Марица. На излизание срѣщнѫхме управителя на Грѫция (сирѣчь румелийский беглербегъ), който отиваше къмъ Турчина (Султана) споредъ заповѣдьта му съ една дружина отъ 120 конье. Той е единъ хубавъ човѣкъ, родомъ изъ България. Бѣше робъ на господаря си, но като имаше

---

[1]) Въ истината Адриянъ бѣше наслѣдникъ на Траяна, който го бѣше приелъ за синъ.

[2]) Градътъ запустѣлъ чакъ въ послѣднитѣ византийски врѣмена.

[3]) Βύρα (сега Фере), съ голѣмъ мънастирь, въ византийскитѣ врѣмена е било много твърдѣ значително мѣсто.

[4]) Каноници (chanoines) се викатъ въ латинската черква духовни сановници, издържавани при голѣми черкви отъ особенни фондове.

способностьта да пие добрѣ,[1]) господарътъ му даде управлението на Гърция съ 50.000 жълтици доходъ. Димотика, въ която се върнжхъ, виждаше ми се още по́-хубава и по́-голѣма отъ колкото при първото ми минавание. и ако е истина, че Турчинъ тука държи съкровището си, той си има съвършенно право.“

Въ Одринъ посланникътъ на Миланскій войвода чакалъ Султана още единайсетъ денье. На́й-подирѣ господаря на турската империя, предъ която трепереше тогава всичкото източно и западно християнство, стигнж и Бертрандонъ ималъ по́-вече възможность да го изучи, отъ колкото при първата срѣща до Енибазаръ. Споредъ описанието му Амуратъ II (1421—1451) билъ единъ младъ владѣтель отъ 28 до 30 години, но при всичката младость вече дебелъ и тежъкъ. Тѣлото му било кжсо и едро, лицето татарско, широко и отъ тъмна боя, съ джуки дебели, нос голѣмъ и кривъ, очи малки и брада кржгла. За характера му приказвали, че е миренъ, добъръ и щедъръ. Годишний доходъ на Султана въскачвалъ се на два и половина милиони жълтици (ducats). Говорѣло се, че необичалъ войната а че любимитѣ му занятия били ловъ и пиянствувание. За ловъ ималъ хилядо хъртки и загари и двѣ хиляди соколи и крагуи отъ на́й-различни видове. Вино обичалъ тъй много, че испивалъ по десетъ или дванайсет стомни на веднжжь, спрѣчь шесть или седъмъ *кварти* по тогавашната френска мѣра. Когато се опивалъ, ставалъ щедъръ и тогава на́й-много правѣлъ голѣми милости и подаръци. Заради това дружината му всѣкога се радвала когато го видѣла че пие. Единъ пжть дошелъ единъ имаминъ „Мауръ“ (Африканецъ) за да обясни на Султана, че това пиянствувание е забранено отъ пророка и че който пие

[1]) Между синоветѣ и на́й-близкитѣ наслѣдници на Баязида I имаше силни пиеници, при всичкитѣ заврѣщения на Алкорана. Вижь разказа на Бертранда малко по́-долу.

не добъръ мусулманинъ; но Султанътъ въ мѣсто отговоръ заповѣдва да затворятъ човѣка въ тъмницата и послѣ го изпжжда отъ всичкитѣ си предѣли. Жени ималъ Амуратъ до триста, но пó-вече обичалъ триесетътѣхъ свои юноши. Туркинитѣ всички ѣздили на конье, като седѣли на хубави седла сжщо като мжжье. Алмазитѣ и другитѣ украшения на султанскитѣ жени оцѣнявахж се на единъ милионъ жълтици. При дворътъ имало е до петь хиляди човѣци пѣши и конници. На пжтешествията Султанътъ и другитѣ Турци неупотрѣбявали кола, а само конье, мулета и камили.

Управлението е било въ ржцѣтѣ на трима везири или паши, вѣрни другари на Султана въ пиянството. Всичкото царство било раздѣлено на двѣ части, на „Гърция“ (Европейска Турция) и на „Турция“ (Мала-Азия). Отъ „Гърция“ Султанътъ е можялъ да събере една войска отъ 20—30.000 мжжье, въ краенъ случай и до 120.000, но отъ тия послѣднитѣ пó-голѣмата часть е била пѣша и лошо оборжжена. Отъ „Турция“ можялъ да дигне всѣки часъ сжщо до 30.000 войници. „Между робитѣ, пише Бертрандонъ, има много християне. Има ги много и между гърцкитѣ войски (спрѣчь въ войскитѣ отъ Европейската Турция), едни Албанци, други Българе или отъ други предѣли. Тъй имало е и въ послѣдната войска три хилѣди души конница отъ Сърбия, които деспотътъ на тая страна билъ изпроводилъ подъ началството на едного отъ синоветѣ си. Жално е, че всички тие людие дохаждатъ да служатъ на Турчина, и че немогжтъ да му откажжтъ.“

Бертрандонъ подробно описва начина, какъ сж приели на портата посланника на Миланский войвода. Въ двора намѣрвали се до двадесеть болѣри отъ Влашко, които живѣели тука като поржчители, и единъ босенский велможъ, който искалъ помощь отъ Турцитѣ за да може да приеме босенската корона, за която си приписвалъ законно право.

Султанътъ, придруженъ отъ трощата везири, сѣдѣлъ въ салата на палата върху единъ високъ миндеръ. Посланникътъ се приближилъ къмъ него съ дълбоки поклонения. Султанътъ станжлъ, приближилъ се къмъ посланника и уловилъ го за ржката; Бенедето искалъ да цѣлува ржката на Султана, но той не му далъ а го питалъ чрезъ единъ терджуманинъ Евреинъ, който знаялъ турски и италиански, какъ е здравието на добрия му братъ и сжсѣдъ. войвода Миланский. Посланникътъ отговаря нѣщо и слѣдъ това билъ поканенъ да се отдръпне малко назадъ. Сѣднжли султанътъ, посланникътъ и всичката дружина, и захванжли да припасятъ ястието, месо и пилавъ, но безъ хлѣбъ и нищо за пиение. Султанътъ само гледалъ, защото той споредъ обичаятъ явно никога неядѣлъ и непилъ и послѣ излѣзнжлъ. Слѣдъ отиванието му музиканти поченжли да удрятъ нѣкакви си инструменти съ струни и да пѣжтъ юнашки пѣсни за турскитѣ побѣди.

Споредъ всичко това се види, че дворътъ на първитѣ султани — завоеватели преди превзиманието на Цариградъ билъ доста примитивно нѣщо и че приличалъ по́-скоро на дворовете на разни номадически владѣтели въ срѣдня Азия, отъ колкото на полу-византийский блестящий палатъ на посетнешнитѣ горди и силни Султани, които сѣдѣли вече въ Стамболъ при Златний Рогъ.

Посланникътъ ималъ да иска отъ Султана, послѣдниятъ да остави на нѣмский царъ и венгерский краль Сигмундъ Влашко, България до София, босенското кралевство и Албания, сирѣчь да непростира върховната си власть върху тие земи, които отчасти имали още свои владѣтели (как Влашко и Босна, сжщо и Сърбия). Но Султанътъ заповѣдалъ да му отговорятъ пашитѣ много учтиво, че е много расположенъ да слуша съвѣтитѣ на брата си, Миланский войвода, но че настоящето му прошение никакъ не билъ умно и че турскитѣ войски никога не сж срѣщали съ Си

уща, безъ да не го видятъ да бѣга, както го знаялъ и цѣлия свѣтъ.

Отъ Одринъ Миланский посланникъ заедно съ нашия ренский рицаръ се отправили въ Венгрия. Тая часть на ътешествието за насъ е на́й-любопитна. Ето какво пише ертрандонъ де ла Брокие́ръ:

„Тръгнѫхме отъ града на 12 Мартъ (1433), водени ъ единъ робъ, който отъ Султана бѣше отреденъ да ридружава посланника. Този човѣкъ много ни бѣше по-аенъ по пѫтя, особенно за квартири, защото дѣто и да ъскаше нѣщо за насъ, тозчасъ прибързахѫ да ни го да́-ъгъ."

„Първий день пѫтувахме презъ единъ хубавъ пре-ѣтъ, като слѣдѣхме течението на Марица, която минѫхме ъ кашкъ. Вторий день, макаръ че вървѣхме по добри пѫ-ица, все минавахме презъ гори. На́й-подирѣ влѣзнѫхме ъ една страна, която се вика Македония.[1]) Тамъ намѣ-ахъ едно поле между двѣ планини, което можеше добрѣ а има 40 мили ширина, и е овлажено отъ Марица. Тука ѣщнѫхъ петнайсеть мѫжье и десеть жени съ вериги на ратъ; тѣ бѣхѫ жители на босенското кралевство и Тур-атѣ ги бѣхѫ уловили при едно нашествие, което бѣхѫ правили въ тая страна. Двама Турци водихѫ тие човѣци ъ Одринъ за продань."

„Малко подиръ това стигнѫхъ въ *Филиппополи*, сто-ица на Македония, съградена отъ краля Филиппа. Тя е ри Марица, въ една голѣма равнина и въ една превъ-одна страна, гдѣто се намиратъ всички видове храна, и ентино. Отпреди градътъ билъ знаменитъ, та още е и ѣтъ. Той обнема три върха, отъ които два сѫ къмъ югъ единъ въ срѣдата. На този послѣдний била съградена

[1]) Македония викахѫ къ византийскитѣ врѣмена и цѣлата Тракия съ Плов-ив, даже съ Одринъ. Царъ Василий I „Македонянинъ" бѣше отъ Одринско. Ср. Heerstrasse стр. 94.

една голѣма крѣпость (château) въ видъ на дългнистъ п лумѣсецъ, но сега е съборена.[1]) Показахж ми мѣстот гдѣка бѣше палатътъ на краля Филиппа, който сѫщо разрушенъ, но стѣнитѣ стоятъ още. Филиппополи е п по́-голѣмата си часть населенъ отъ Българе, който се пр държватъ къмъ гръцкий законъ (сирѣчь православието, loi grégoise).“

„На излизание отъ тамъ минжхъ Марица на единъ мос и ѣздихъ цѣлъ единъ день презъ онова поле, за кое то ворихъ; полето свършва при една планина дълга 16 20 мили и покрита съ гора. Това мѣсто отпреди било об покоявано отъ разбойници и твърдѣ опасно за минаван Турчинътъ заповѣдалъ, щото всѣкой, който би се на лилъ тамъ, да бжде свободенъ и въ послѣдствие на то въздигнжли сж се тамъ двѣ села, населени отъ Бълга отъ които едното е на границата между България и М кедония. Нощувахъ въ първото отъ тия села.“ [2])

„Когато се мине планината, влѣзва се въ едно по шесть мили дълго и двѣ широко, послѣ въ една го която може да има до шестнайсеть мили дължина, по пакъ въ друго едно голѣмо поле, съвсѣмъ обиколено о планини, добрѣ населено отъ Българе и въ което има се минава една рѣка.[3]) На́й-послѣ слѣдъ три денье ст нжхъ въ единъ градъ нареченъ *София*, който едно врѣме бе твърдѣ значителенъ, както се види споредъ остатъцитѣ стѣнитѣ му, съборени до земята, и който до днесь оп на́й-добриятъ градъ въ България. Има една малка к

---

[1]) Тази стара византийска крѣпость съ римски основи намѣрвала се върха на Джамбазъ-Тепе.

[2]) Бертрандонъ минжлъ отъ лѣвата страна на горня Марица. Татаръ-П джикъ тогава още несѫществуваше; него основа султанъ Баязидъ 1485. Бъл населени като пазители на проходитѣ (*дербенджии*: Бълг. История стр. 585) жи въ Ветренъ и Вакарелъ. Нашия пжтникъ е нощувалъ, види се, въ Ветренъ.

[3]) Малкото поле е Ихтиманското, голѣмата гора е около Вакарелъ, по поле е Софийското и рѣката въ него, разбира се, е Искъръ.

ть и намира се доста близу до една планина, която е ть южната му страна, но лежи при началото на едно ѣмо поле, до шестьдесеть мили дълго и десеть широко. ителитѣ на града сѫ нáй-повече Българе, и сѫщо така по селата. Турцитѣ не сѫ освѣнъ въ едно твърдѣ малко ло, едно нѣщо, което на другитѣ дава едно голѣмо ание да се отхърватъ отъ робството, ако могѫтъ да ѣржѫтъ, кой да имъ спомогне въ това.“ [1])

„Видѣхъ Турци, които дохождахѫ отъ едно разбойни-ко нашествие, направено въ Венгрия. Единъ Генуезецъ, що се намираше въ града, на име Никола Сиба, при-зваше ми, че е видѣлъ сѫщо и други, които се върщали ттатъкъ Дунавъ и че между десеть отъ тѣхъ нѣмало нито единъ и съ лѫкъ и съсъ сабя. И отъ тие, които самъ виж-дахъ, пó-вече-то имахѫ или само сабя или само лѫкъ, и лщина имахѫ двѣтѣ оржжия заедно. Нáй-добрѣ въорж-жени бѣхѫ, които имахѫ единъ малъкъ щитъ отъ дърво. Истина за християнството е една голѣма срамота, нѣма ъвѣние, че дава да се поробява отъ такива хора. Тѣ сѫ ого пó-долни отъ колкото се мисли.“

„Слѣдъ излизанието отъ София вървѣхъ петдесеть ли по онова поле, за което споменѫхъ. Страната е добрѣ селена и жителитѣ сѫ православни Българе. Послѣ влѣз-хъ въ една планиниста страна, която обаче бѣше добра конъетѣ; слѣдъ това намѣрихъ въ една долина единъ ърдѣ малъкъ градецъ нареченъ *Пиротъ* (Pirotte), поло-женъ при Нисава (Nissave). Той не е укрѣпленъ, но има ша малка крѣпость, която отъ една страна е оградена

[1]) Ето старата София съ воинствени и свободолюбиви жители Българе въ година, 40 години слѣдъ падението на българското царство! Десеть год. послѣ тя пострада съвсѣмъ при походътъ на краля Владислава и Хуняда и тогава се, сѫ се населили въ нея пó-вече Турци (Бълг. История стр. 473). Малката ость е била вънъ отъ града на Ломскиѝ пѫть, гдѣто сега още се виждатъ нѣй-слѣди.

съ рѣката, отъ другата съ едно блато; на сѣверъ ст
една планина. Нѣма жители освѣнъ нѣколцина Турца

„Оттатъкъ Пиротъ пакъ има планински мѣста, но п
слѣ пакъ се дохожда къмъ Нисава, която протича пре
една хубава долина между двѣ доста високи планин
Подъ политѣ на едната бѣше градъ *Извуршеръ* (Ysvourière
днеска съвършенно разрушенъ и съ стѣнитѣ си.[1]) Посл
се слѣдва рѣката въ долината и минава се втора ед
планина, преходътъ презъ която е мжченъ, макаръ че ту
ходятъ кола. На́й-подирѣ се дохажда въ една приятна д
лина, която се орошава пакъ отъ Нисава, и като се ми
рѣката презъ мостъ, влѣзе се въ *Нишъ* (Nisce). Този град
който имаше една хубава крѣпость, принадлежеше на сръ
ский деспотъ; Турчинътъ го превзе на́сила преди не
години и разори го съвсѣмъ; той е въ единъ приятен
предѣлъ, който произвожда много оризъ.“

„Оттатъкъ Нишъ слѣдвахъ рѣката. Страната, все сж
хубава, е добрѣ снабдена съ села. На́й-подирѣ минжхъ
на каикъ.[2]) Отъ тамъ начеватъ планини. Имахъ да ми
една дълга блатиста гора и десеть денье слѣдъ изли
нието отъ Андринополъ стигнжхъ въ *Корсебешъ* (Corsebe
сир. *Крушевацъ*), малъкъ градъ една миля отдалеченъ о
Морава (Morave). Морава е една голѣма рѣка, която д
хожда отъ Босна,[3]) и раздѣлява България отъ Рассия (R
сіе) или Сърбия, страна, която има тие двѣ имена, и ко
Турчинътъ си подчинилъ отъ шесть години насамъ. Н
Корсебешъ имало една малка крѣпость, сега развален
има още двойна ограда отъ стѣни, но горната часть е с

---

[1]) Тази Ysvourière никждѣ другадѣ не се споменва. Името, види се, не е до
записано; може би, че е било *Изворъ*. Градецътъ бѣше на мѣстото на днешния
Бѣла Паланка.

[2]) Бертрандонъ е минжлъ, види се, не Нишава, а источната Морава въ
правление кждѣ Крушевацъ.

[3]) Сирѣчь западната Морава, която дохожда отъ планинитѣ между Сърбия
Херцеговина.

борена до подъ зъбцитѣ (créneaux). Тамъ намѣрихъ Сепа-ниръ-бей, капитанинътъ на тия пространни погранични предѣли, които се простиратъ отъ Влахия чакъ до Славония (Esclavonie).[1]) Една часть отъ годината той прекарва въ този градъ. Казахъ ми, че той е родомъ Гъркъ, че не-пие вино, както другитѣ Турци, и че е единъ уменъ и храбъръ човѣкъ, който си знаялъ да си спечели почетъ и страхъ. Турчинътъ му повѣрилъ началството на тоя предѣлъ и той държи една голѣма часть отъ него като свое притежание (seigneurie, феудална земя). Той непозволява да минуватъ рѣката други хора освѣнъ тие, които ги знае той и които носятъ писма отъ господаря му или, въ отсжтствието му, отъ управителя на Гърция."

„Тамъ видѣхме една хубава жена, една болярка отъ венгерското кралевство, положението на която ни се показа много жално. Единъ венгерскій потурченецъ, човѣкъ отъ най-долно происхождение, бѣше ѭ грабнжлъ и държеше ѭ за жена. Когато ни видѣ, тя се обли съ сълзи, защото не бѣше се още отказала отъ вѣрата си."

„Подъ Корсебешъ минжхъ Морава съ канкъ и стжпихъ въ земитѣ на рашскій или сърбскій деспотъ, една страна хубава и добрѣ населена. Каквото има оттатъкъ рѣката, е негово, а страната отсамъ рѣката е на Турчина, но деспотътъ му плаща годишно единъ трибутъ отъ 50.000 жълтици (дукати)."

Бертрандонъ расправя послѣ за богатій градъ Ново Бърдо (между Враня и Прищина) съ златни и сребърни рудници, които давали на деспота годишно до 200.000 жълтици. Послѣ пише, че е съгледалъ на десно развалення градъ *Сталачъ*, който се въздига на мѣстото, гдѣто се сливатъ двѣтѣ Морави и гдѣто Турцитѣ тогава дър-

[1]) Sclavonia викахъ Венецианцитѣ и други Италианци срѣдовѣковната Сърбия, особно приморскитѣ ѝ части (Бока Которска и пр.).

жали 80—100 каци за препасяние войскитѣ. Пѫтьтъ въ Сърбия билъ приятенъ, страната хубава и пълна съ жители, само тукъ-тамѣ имало въ гората блатисти преходи презъ рѣкитѣ; по пѫтя се намирало храна и всичко потрѣбно въ многобройнитѣ села.

Между днескашнитѣ градове Крагуевацъ и Смедерево въ градецътъ *Некудимъ*, който споредъ изслѣдванията на г-на Миличевича лежалъ близу до Паланка при мѣстото, гдѣто се сливатъ рѣчкитѣ Ясеница и Кубършница, френский рицаръ видѣлъ и самия сърбский деспотъ, славний *Георгий Бранковичь* (1427—1456), който държеше още едва доста голѣма страна. Предѣлитѣ на държавата му захващаха при венгерский тогава Бѣлградъ, обнемахѫ Смедерево и достигахѫ на югъ чакъ до Шаръ-планина, съ Прищина, Ново Бърдо и Призренъ. Кѫдѣ югозадъ тогавашната Сърбия допираше до самото море, гдѣто ѝ принадлежахѫ Бар (Антивари) и Будва. Послѣ, въ 1440 г. Турцитѣ завоевали всичката държава на деспота, но той 1443 г. слѣдъ побѣдоносний първий походъ на венгерский краль Владислава пакъ я обнови, само безъ Приморието. Въ 1455 г. Турцитѣ взехѫ втори пѫть Ново Бърдо и Призренъ, и на деспота останѫхѫ само сѣверитѣ предѣли съ столицитѣ му, Смедерево и Рудникъ; но вече въ слѣдующата година (1456) той умрѣ. Смъртьта му бѣше и край на сърбската държава. Бертрандонъ видѣлъ този знаменитъ владѣтель още въ врѣме на силата му и съобщава много любопитни нѣща за него.

„Дойдохъ до единъ градъ или по́-добрѣ до една лѣтна кѫща, наречена Никодемъ (Nichodem). Тука деспотътъ е остановилъ пребиваването си, защото земята е добра и защото тука има гори, рѣки и всичко, каквото му трѣбва за увеселение, за ловъ особно съ соколи, който той много обича. Той бѣше на ловъ по нивята съ соколи, придруженъ отъ около 50 конници, трима свои синове и от

динъ Турчинъ, който бѣше дошелъ отъ господаря си, за да иска, деспота да испроводи сина си съ опредѣленията отрядъ войници. Освѣнъ трибутътъ това е едно отъ условията, които му сѫ наложени. Всѣкога когато Турчинътъ му заповѣда, той е дльженъ да му праща хилядо или осъмъ стотинъ конници подъ началството на втория му синъ. На турский царь той бѣше далъ и една отъ щеркитѣ си за жена, но при всичко това нѣма день, гдѣто той да не се бои, да му се неотнематъ държавитѣ. Азъ самъ чухъ, че сѫ казали на Турчина да го направи, но той отговорилъ: „Азъ имамъ тъй повече полза, отъ колкото да държѫ самъ тие земи. Ако да ги вземѫ, трѣба да ги дамъ на единъ отъ робитѣ си и самъ нещѫ да имамъ нищо отъ това.“ Войскитѣ, които сега се събирахѫ, бѣхѫ опредѣлени за въ Албания. Вече бѣхѫ испроводени за самъ десеть хилѣди, и ето причината защо Турчинътъ имаше тъй малко хора при себе си, когато го срѣщнѫхме на връщание отъ Сѣръ; но тази първа войска бѣше разбита.

„Господинъ деспотъ е единъ човѣкъ голѣмъ и хубавъ отъ 58 до 60 години; има петь дѣца, три момчета и двѣ щерки. Отъ синоветѣ му единъ има двадесеть, други шестнайсеть, третий четърнайсеть години, и всички иматъ като баща си една много приятна вънкашность. Отъ щеркитѣ двата е женена за Султана, другата за графъ Цилский, но азъ не съмъ ги виждалъ и немогѫ нищо да кажѫ за тѣхъ. Когато го срѣщнѫхме по нивята, както казахъ, посланникътъ и азъ уловихме го за рѫката и азъ я цѣлувахъ, защото тъй е обичаятъ. Другий день ходихме да го поздравимъ у дома му. Дворътъ му бѣше доста многочисленъ и съставенъ отъ твърдѣ хубави мѫжье съ дълги косми и дълги бради, всички отъ православна вѣра. Въ града имаше и единъ владика и единъ докторъ на богословието, които пѫтувахѫ за Цариградъ и които бѣхѫ испроводени

като посланници до (гръцкий) царь отъ светиятъ концилъ (черковний съборъ) въ Базилеа.“ [1])

Отъ Крушевацъ до Некудимъ Бертрандонъ пѫтували два денье. Половинъ день отъ Некудимъ пѫтницитѣ стигнѫли въ Бѣлградъ, който до 1428 билъ въ сърбски рѫцѣ, но слѣдъ смъртьта на деспота Стефана Лазаревича пакъ се повърнѫ на Венгритѣ. Той тогава е билъ на́й-главната крѣпость на християнството срѣщу Турцитѣ. Въ укрѣпленията му имаше мѣсто за 5—6000 конье; огромни кули украшавахѫ стѣнитѣ му къмъ водата и къмъ земята. Вътре отъ хендекътъ простираше се отъ Дунавъ до Сава сърбското отворено подградие, гдѣто Бертрандонъ на Велиденъ чулъ литургията на словѣнски езикъ (en langue sclavonne). Вѫтрѣ въ крѣпостьта намираше се и малко едно пристанище за двайсеть военни кораби. Стѣнитѣ бѣхѫ снабдени съ артиллерия; особно любопитни бѣхѫ три топа отъ металъ (bombardes) за хвърляние камъни, отъ които единиятъ имаше отворъ широкъ 42 дюйми (pouces). Началникъ на гарнизона бѣше единъ словѣнски юнакъ, гражданинъ рагузански (Дувровчанинъ), прочутъ въ историята, на име графъ Матия.

Бертрандонъ свършва своитѣ бѣлѣжки за турскитѣ земи съ едно подробно описание на военнитѣ обичаи на Турцитѣ и съ съвѣти, какъ трѣба да се воюва успѣшно срѣщу този неприятель на християнството. Описва дрехитѣ, храната, коньетѣ, седлата, оржжията и всичкия строй на Турцитѣ въ врѣме на военни походи. Между другитѣ нѣща хвали редътъ, който владѣе въ войскитѣ на Турчина: десетхилѣди Турци, каже, правятъ по́-малко шумъ отъ сто войници християни отъ западна Европа. Разказътъ си свършва съ съвсѣмъ практически проекти, гдѣто особенно об

[1]) Въ това врѣме ставахѫ много преговори за уния, за да се спаси Царигра отъ турската погибель. Базилеа (нѣм. Basel, френски Bâle) лежи въ Швейцария при р. Рейнъ.

ясява разликата между тежкото въоръжение на тогавашнитѣ западни християне и лекото оръжие и слѣдователно по-голѣмата подвижность на Турцитѣ.

Отъ Бѣлградъ нашиятъ пътникъ влѣзнялъ въ Венгрия, за която съобщава разни любопитни нѣща, и стигнялъ презъ Сегединъ и презъ венгерскитѣ степи, пълни съ диви коне, въ Будимъ и Пеща, гдѣто тогава вече се развиваше една цвѣтуща търговия. Тамъ той се отдѣлилъ отъ другаря си, Миланский посланникъ, и тръгнялъ за Виена, гдѣто бяде много приятелски приетъ отъ самиятъ войвода (послѣ царь) Албрехтъ. Отъ тамъ той се върнялъ презъ южна Германия въ своето отечество, гдѣто се представилъ предъ войвода Филиппъ Бургундский съ сѫщий конь и въ сѫщитѣ турски дрехи, съ които бѣше направилъ всичкото пътешествие отъ Дамаскъ дору до Франция.

МАТЕРИЯЛИ ПО ГЕОЛОГИЯТА И МИНЕРАЛОГИЯТА НА БЪЛГАРИЯ.

Отъ Г. Н. Златарски.

(Продължение отъ II. кн.).

Магнетитъ (Magnétite).

Въ Българското Княжество, измѣжду до сега позна-титѣ полезни руди, нáй-изобилно се намира магнетитнот желѣзо или Магнетита. Въ малки незначителни октаедри като пѣсчени дрѣбни зърна, срѣща се почти въ сички еруптивни камъни въ западната часть на Отечеството ни. Въ едни се намира изобилно, въ други съвсѣмъ малко. Магнетита примѣсенъ съ Фелдшпатъ, Хорнбленде, Слюда и нѣщо Кварцъ, съставлява доста богати серии отъ ганглионарни гръмади, прекъснѫти и непрекъснѫти въ Витошкия массивенъ комплексъ. По-малко се намира въ непрекъснѫти жили.

Алувиялния (нанесения) пѣсъкъ, който се намира въ юго-източното подножие на Витоша, до толкова е пълен съ микроскопически кристали и сдробени магнетитни зрънца, що се лъщи на слънцето. Рудата е сивкаста, по-вечето черна като въгленъ; привлича магнетитната игла, без разлика на пола, и твърдѣ рѣдко се случва да е поларен. На нѣкои мѣста Магнетита е придруженъ съ Хематита. Послѣднята руда е пръстена или кристализирана.

Въ сѣверната часть на Витоша намѣрихъ както лани така сѫщо и тъзи година, прекрасни магнетитни кристали. Тѣзи се срѣщатъ тамъ, съвършенно правилно израсли

въ една пукнатина; по́-вечето сѫ зарасли помѣжду си. Между тѣхъ се намиратъ и свободни, но има и такива, които сѫ прорасли съ турмалинови черни кристали. Цвѣта на магнетитнитѣ кристали е сиво-черъ, блѣсъкъ иматъ полуметаленъ, а твърдина 6. Праха имъ е черъ; магнетични сѫ. Величината на кристалитѣ е разна: има ситни, дребни и намиратъ се и доста голѣми. Нѣкои отъ тѣхъ иматъ извънредна величина. На́й-голѣмия октаедъръ има единъ антиметъръ. Стѣнитѣ на кристалитѣ сѫ равни, гладки, но има и малко грапави. Освѣнъ октаедри, забѣлѣзватъ се още ясни, правилни ромбододекаедри; послѣднитѣ по́-рѣдко се намиратъ.

Витошката магнетитна руда, освѣнъ желѣзо и кислородъ съдържа още и Титанъ. Драшъ (H. Ritter v. Drasche) е анализиралъ тъзи руда въ Лабараториума на Царския венски политехнически Институтъ и намѣрилъ въ проби: [1])

FeO	14·37
Fe_2O_3	84·34
TiO_2	2·48
Сичко	101·19

Въ околноститѣ на Самоковъ вади се желѣзо още отъ стари врѣмена. Нѣкои искатъ да кажѫтъ, че магнетитна руда се е събирала тамъ, преди още паданието на Българското Царство. До колко може това да се потвърди, не се увѣримъ отъ нѣкои исторически данни. Г-нъ Д-ръ Чечекъ пише въ едно свое дѣло така: „желѣзенъ магнетитенъ пѣсъкъ измива се въ Елидере (Т. Пазарджишко) подъ Рила Планина при Самоковъ; въ това послѣдне мѣсто старата желѣзна индустрия никога не е преставала, даже въ XVI столѣтие е била по́-значителна отъ колкото сега". [2]) Въ друго съчинение на сѫщия авторъ, привождатъ

[1]) Jahrbuch der K. K. Geolog. Reichsanstalt. 1872. Bd. XXII, p. 338.
[2]) *Dr. Const. Jirecek,* Die Heerstrasse etc. etc. p. 39.

се свѣдения изъ едно ржкописно италианско съчинение на Болица 1614, за пжтя отъ Которъ до Цариградъ, дето се казва: *„че въ Самоковъ има 21 воденица (molino) които ковжа желѣзото“*.[1]) И Турския историографъ Хаджи Кальфа спо мѣнува Самоковскитѣ рудници. Той казва че тамъ ковали желѣзни произведения, като Анкори и други.[2]) Че желѣзо се вади отколѣ врѣме около Самоковъ, потвърдяватъ и огромнитѣ купища сгория които се намиратъ въ окол носта.

Исками се да вѣрвамъ, споредъ намѣренитѣ остатъци че и на други още мѣста се е вадила желѣзна руда.

По-богата на желѣзо отъ Самоковската сгория, намѣ рихъ лани въ Владая (въ сѣверо-западната страна на Ви тоша). Тукъ селенитѣ ми разказвахж, че преди 20 и по вече години имало видни, които принадлѣжели подъ Са моковскитѣ и че изваждали хубаво желѣзо, подобно на Самоковското, отъ владайскитѣ мадни. Азъ обаче неможихъ да намѣржж никакви руини отъ видни, за това се съмнявамъ за разработванието на желѣзнитѣ рудници въ такова кратко врѣме. Трѣба да е било това по-рано, за щото не сж доволни 20 год. да изгладятъ сичкитѣ слѣди на виднитѣ. И самата сгория твърдѣ разсеяно се намира нийдѣ неможихъ да видя купища, както това може сѣки да забѣлѣжи около Самоковъ.

Въ края на 1880. година, когато пжтувахъ съ Про Тоула (Toula) по западна България, видяхъ при Управи теля на Славинската митница, единъ доста голѣмъ ра вачъ (кюлче) откисено (редуцирано) желѣзо. Този расвач по величина еднакъвъ на Самоковскитѣ, билъ намѣрен недалеко отъ сжщия пунктъ въ Комския Балканъ. Сжщи ми расказваше, че тамъ се намирала и сгория. Можемъ слѣдователно да се съмняваме, че въ гранитно-сиенитни

[1]) *Jireček* Die Handelstrassen etc. p. 71, бѣлѣжка 237.

[2]) *Пречекъ*, Исторія Болгаръ стр. 594.

комплексъ на Стара-Планина се ненамиратъ жили съ магнетитно желѣзо подобни на Витошкитѣ? Трѣбатъ ли ни по-ясни доказателства отъ тѣзи, че тамъ не се е вадило нѣкога желѣзо?

Цъвтѣла е едно врѣме желѣзната индустрия и въ Етрополе. Сѣкий единъ, който е посѣтилъ този градецъ, трѣба да е забѣлѣзалъ тамъ разхвърлената сгория. При Етрополе се намиратъ мѣстата на 36 съборени видни; отъ тѣхъ виждашъ днесъ само прости, засипани ями, около които срѣщашъ черна сгория. Сичкитѣ тѣзи ями сѫ расположени покрай Етрополската рѣка. Отъ тѣхъ 30 се простиратъ отъ Лѫга до Етрополе, а останалитѣ — отъ града до прохода на Балкана. Ами Буе въ своето дѣло „La Turquie d'Europe" като спомѣнува за желѣзната индустрия въ Етрополе, казва: че драгоцѣнния металъ вадили отъ нѣкаква желѣзна оксидирано-хидратирана руда, която тамъ се намира въ единъ варовитъ камъкъ.[1]) Това обаче неможихъ азъ да констатирамъ въ неотдавнашното си пребивание въ Етрополе. Рудата отъ която тамъ сѫ вадили желѣзо била е магнетитна, и сѫ ѭ пренасяли отъ Самоковъ. Това добрѣ помнятъ нѣкои старци, които самъ разпитахъ; тѣ казватъ още, че виднитѣ работяли до преди 60 години и че изваденото желѣзо носяли въ Свищовъ да продаватъ. Както при Самоковъ така и тука, циганитѣ събиратъ изхвърлената сгория и вадятъ отъ нея добро желѣзо.

И въ Троянския Балканъ, покрай р. Черни Осъмъ, вадило се е нѣкога желѣзо. Недалеко отъ хематитната руда, която недавно намѣрихъ по брѣговетѣ на единъ високъ Осъмъ, нахожда се распръсната желѣзна сгория. Тука вадването на метала трѣба да е било въ преминалитѣ столѣтия, защото населението отъ околнитѣ колиби непомни

---

[1]) *A. Boué.* La Turquie d'Europe. Paris 1840, t. I, p. 375.

нищо подобно; а и слѣдитѣ на виднитѣ сѫ избърсани отъ врѣмето.

За желѣзни видии, подобни на Етрополскитѣ, споменува Буе въ източната часть на България, на Западъ отъ Варна въ Балкана. Тѣ носяли името малъкъ Самоковъ или Самоковджикъ. За тѣзи му говорилъ нѣкой си „Червиния" ефенди; той самъ не ги е видѣлъ.[1])

Желѣзни руди (възможно магнетитни) има при Неврокопъ, при Бѣлово до крайната станция на Румелийската желѣзница.[2]) Въ Чипровецъ ми приказваха, че тамъ и въ желѣзна до недавна вадили желѣзна руда.

Освѣнъ вънаведенитѣ мѣстности, Магнетитъ се намира още като второстепенна руда въ Гранита при Св. Никола въ „Диорита при Бѣлоградчикъ, въ Липарита при Конавница, въ Сиенита и „Диорита витошки, въ Сиенита, „Диорита, Андезита и Сиенитъ-Порфира берковски, въ Мелафира подъ Зоронино и въ много други еруптивни камъни.[3])

Нека видимъ сега по обстоятелственно, какъ се намира желѣзната руда въ Самоковъ, на кой начинъ се експлоатира и какви металургически процесси употрѣбяватъ за вадение на чисто желѣзо.

Магнетитното желѣзо, както по-горѣ казахъ, намира се ганглионарно распредѣлено въ витошкия Сиенитъ. Тѣзи ганглии сѫ испълнени съ Гнайсъ-Сиенитъ, въ който най-изобилно се нахожда рудата. Отъ такива камъни съставени сѫ по-вечето хълмове, лежащи измѣжду рѣкитѣ: Искъръ, Палагария и Желѣзница. Сѫщитѣ се намиратъ и на „десния брѣгъ на Искъръ, недалеко София, но въ по-малъкъ размѣръ. Тѣзи сѫ селата, около които събиратъ желѣзната магнетитна руда: Калково, Горни и „Долни Околъ, Широка

[1]) *A. Boué.* Loc. cit., t. III, p. 64.

[2]) *Jirecek,* Die Heerstrasse etc. etc. p. 39.

[3]) *Toula,* Geologische Untersuchungen im westlichen Theile des Balkans und den angrenzenden Gebieten. LXXIX Bd. der Sitzb. der K. Akad. der Wissenschaften.

дъ, Райово, Рельово, Алино, Попояне, Ковачевци, Ярово, Драгошиново, Злакучени и Чамурлий.

Както сички камъни, тако сѫщо Сиенита и Гнайсъ-Сиенита, подъ влиянието на въздуха, влагата, дъждоветѣ, снѣговетѣ, мразоветѣ, ледоветѣ и други, препукватъ се и разпадатъ. Водитѣ, които винаги се стремятъ да завзематъ най-низкитѣ мѣста, повличатъ съ себе си този материялъ, дробятъ и измиватъ по легкитѣ му частици и ги носятъ съ себе си въ видъ на глина и пѣсъкъ. Магнетита като по-тежъкъ отъ водата и пѣсъка, пада въ по-низкитѣ и дълбоки мѣста, дето се и събира. Отъ тука околното население събира тъзи руда и премива въ оградени като корита мѣста. Когато се случи суша, искуството припомага на природата. Челѣшката ржка разравя и преорава хълмоветѣ и така отваря пѫть на атмосферилийтѣ да дѣйствуватъ по-енергически за разрушение.

Като се доволно измие рудата, пренася се въ фабрикитѣ, дето почева металургическия процесъ. Операцията се подраздѣля така:

а) Въ *Виднитѣ;* б) въ *Маданитѣ;* и в) подъ *Самоковитѣ.*

Виднитѣ или пещитѣ приличатъ много на Каталонскитѣ. Тѣ сѫ малки и низки, направени отъ разни камъни и измазани съ глина. Долния диаметъръ на пещитѣ не надминава 0·5 метъръ; горния има само 25 — 35 с. м. Тѣ сѫ високи 1·5-2·5 метра; близо до тѣхъ, се намиратъ доста голѣми мѣхове за распалване на горивото. Мѣховетѣ се стисватъ и распущатъ съ помоща на крилати оси, които се въртятъ отъ колела. Движението на послѣднитѣ произвежда стърмо падающата вода.

Откисванието на рудата става така: напълватъ най-първо виднята съ дървени въглища и пущатъ мѣховетѣ въ дѣйствие. Като се разгори и слегне добрѣ горивото, сурятъ изново въглища и дървени пржти; послѣ пълнятъ пакъ съ кюмюръ. Рудата изново премита и очистена до

опредѣленъ степень, мокрятъ и като тесто хвърлятъ отгорѣ въ виднитѣ. Надъ неѫ трупатъ пакъ вѫглища и пржти, а надъ тѣзи пакъ руда; това се продължава такъ нѣколко врѣме. Послѣ 6 часа, понеже откисванието трае толкова, испущатъ да истече сгорията, а желѣзото съ цопината, като расвачъ (кюлче) остава въ виднята.[1] Щом охладнее малко расвача, изважда се и очуква до като горѣщъ. На този начинъ отъ 360 оки или единъ воз руда, добива се расвачъ отъ 120 оки сурово желѣзо съ цопината заедно.

Първата операция е вече свършена, расвачитѣ се пренасятъ въ мадана.

Направата на маданитѣ, не се различава много отъ виднитѣ. И тѣ сѫ единъ видъ пещи. Тука съ помощ на въглищата и мѣховетѣ, направени по сѫщий начинъ както и онѣзи при виднитѣ, преобръща се суровото желѣзо въ ковко и се приготовлява за Самоковитѣ.

Расвача, подложенъ на втората операция, смалява отъ 120 на 60 оки, чисто желѣзо.

Що сѫ Самоковитѣ? — Самоковитѣ сѫ огромни желѣзни чукове, сѣкий по 150 — 200 оки тежъкъ. Тѣхъ вдига и спуща водата, която като пада съ голѣма бързина презъ доста високъ и стърмъ улей, върти едно колело; това съставлява механизма за движението на Самоковитѣ. Горѣщи още, расвачитѣ са пренасятъ подъ Самоковитѣ и извличатъ на пржти и тесни плочи.

Третята и послѣдня операция е вече свършена.

Първоначалнитѣ видни и мадани биле сѫ много по несъвършени отъ колкото настоящитѣ. Тѣ сѫ биле са прости пещи и нищо по́-вече. Остатъци отъ тѣхъ имаратъ се и днѣсъ още около Чамъ-Кория.

[1] Думитѣ *цопина, расвачъ, видня, маданъ* както и други технически думи, които тукъ съмъ си служилъ, употрѣбяватъ се отъ тамшното население.

Въ Самоковско сичкитѣ видни въ Турско врѣме биле сѫ до 72, а маданитѣ до 18. Послѣ дохождането на русскитѣ войски, много видни и мадани биле развалени; днѣсъ има тамъ повече отъ 32 видни и 16 мадани. И тъй въ Княжеството има само 10 видни и 3 мадани здрави и способни за работа, а въ Источна Румелия 15 видни и 7 мадани.

Ако сравнимъ числото на виднитѣ съ онова на маданитѣ ще видимъ, че виднитѣ надминаватъ 4 пѫти пó-вече числото на вторитѣ. Причината състои въ това, дето 4 подобни видни сѫ нуждни да приготвятъ желѣзо за единъ мѫданъ.

Желѣзнитѣ фабрики около Самоковъ неработятъ постоянно презъ цѣла година. Ако исключимъ работното врѣме на полето и зимскитѣ мразове, тогава кога замръзне водата, виднитѣ и маданитѣ работятъ само 3 — 5 мѣсеца въ годината.

За да представя пó-ясно въ какво положение се нарира нашето желѣзно производство, ще приведа слѣдующата таблица. Изложенитѣ цифри, нека бѫдѫтъ мѣрка не само за важноста на желѣзото, но и за благосъстоянието, индустрията и моранната сила на държивитѣ.

Въ година 1877 произвело се е желѣзо:

Въ Велика Британия	6,608,000	тона.
„ Съединенитѣ Амер. Държиви	2,360,000	„
„ Германия	1,540,000	„
„ Франция	1,520,000	„
„ Белгия	420,000	„
„ Росия	415,000	„
„ Австрия	470,000	„
„ Швеция	374,000	„
Сичко	13,707,000	тон.[1])

[1] *Mulhall*, The progress of the World, second édit. London 1880, p. 61. Сравни още отъ сѫщия авторъ Balance-sheet of the World. London 1881.

Сравнимъ ли тѣзи бройеви, на първъ погледъ ще се увѣримъ, че Англия произвежда почти толкова желѣзо колкото другитѣ държави; за това и никой на свѣта не може да конкурира съ английската желѣзна индустрия. Желѣзото и каменнитѣ въглища подигнали сѫ Англия до днѣшното ѝ благосъстояние, иначе тя би била непозната на свѣта.

До като напоменатитѣ държави показватъ колосални цифри, нашето Княжество заедно съ посестримата си Южна България (Източна Румелия), която добива желѣзната си руда изъ околноститѣ на Самоковъ, могѫтъ да произвеждѫтъ годишно около 1,154,222 килограма, и то Княжеството 309,666 кил. а Румелия 844,556, нѣщо съвсѣмъ незначително въ сравнение съ другитѣ държави.

Желѣзната производителность на Самоковъ може значително да се увеличи, ако се запустне владѣющия тамъ първобитенъ начинъ. Историята на индустрията най-блѣскаво доказва, че само съ въ вежданието на високи пещи могла е желѣзната промишленность да постигне днѣшнотѝ си съвършенство и днѣшния си напредъкъ.

На много мѣста около Самоковъ лежи огромно количество сгория. Тя съдържа значителенъ процентъ нечистено желѣзо. Циганитѣ задоволни само съ сгорията, която безплатно събиратъ, правятъ втори металургически процесъ и вадятъ за потрѣбата си желѣзо отъ тъзи сгория. Направили се само една висока пещъ, съгласно съ законитѣ на металургията, исхвърления материялъ изново може да се претопи и очисти.

Рудата принадлежи на селенитѣ. Тѣзи я събиратъ, миятъ и премиватъ, сѣкий въ територията си, и пренасятъ въ виднитѣ дето я продаватъ за незначителна цѣна. Единъ возъ руда (360 оки) продава се въ виднитѣ 20—25 гр. Селенитѣ ми приказвахѫ, че много отъ тѣхъ чакатъ пр... питанието си отъ желѣзната руда. Тѣ могѫтъ въ пъ... ната смисълъ на рѣчта да се нарѣкѫтъ рудари.

Въ Турско врѣме ступанитѣ на виднитѣ и маданитѣ ... исключително Турци и нѣщо Евреи. Слѣдъ освобождението ни, послѣднитѣ откупили отъ Турцитѣ желѣзнитѣ фабрики, тъй щото тѣ принадлежатъ на товъ часъ само на Евреитѣ. Единъ само Българинъ отъ Самоковъ е притежатель на единъ маданъ съ нѣколко видни, ... той купилъ въ послѣдне врѣме.

Такова е положението на желѣзната индустрия у насъ.

Каситеритъ (Cassitérite).

Този богатъ на калай (Stanum) минералъ намира се и въ България. Придруженъ съ Бакроносенъ Пиритъ, находа се разсеянъ въ тънки жилчици до 5 м. м. дебели въ единъ зеленкастъ еруптивенъ камъкъ при върха на Етрополския Балканъ. Тъзи руда съдържа 78—79 на % калай и 21—22% кислородъ. Колкото и малко да е намѣрена калаената руда, тя показва сичкитѣ свойства на Каситерита. Намира се въ кристали, но по́-вечето е ситно зърнеста. Цвѣтъ има кафеянъ а прахъ сивкасто-бѣлъ. Непрозрична е рудата. Блѣщи се диамантно. Доволна е твърда и тежка като желѣзо.

Каситерита се намира на́й-вече въ жили, въ кристалинитѣ камъни на старитѣ формации. На́й-изобилно се намира въ Гранита и Гнайса. На нѣкои мѣста срѣща се въ ... Клорити и Порфири. Напоконъ изобилно се намира въ пѣсъкъ и въ нѣкои водонанеснини, станали отъ разрушението на еруптивнитѣ камъни въ които се намира Каситеритъ.

Малкитѣ екземпляри, които се намиратъ въ сбирката ... намѣрени съ близо караула, къмъ върха на прохода, който води отъ Етрополе за́ Пирдопъ. Сичкитѣ мои усилия, ... намѣря коситровата руда въ изобилно състояние излѣзла напусто. Лутахъ се тамъ цѣлъ единъ день, качихъ се по брѣговетѣ, чупихъ камънитѣ и неможихъ да намѣря по дебели жици отъ 5 м. м. Етрополския Балканъ въ

бѫдѫщитѣ ми изслѣдвания ще бѫде единъ отъ главнитѣ мои предмети за подробно изучвание. Въ него има надѣжда да се открийтъ много нѣща.

Миниумъ (Minium).

Миниумъ намира се като желто-червенъ пръстенъ прах съ Галенита въ Етрополския Балканъ. Тъзи руда, безсъмнено е станала отъ окисванието на Галенита. Стопленъ Миниума предъ духалката пожелтява, сгрянъ по́-вече ро топява се и дава оловно зрънце. Намира се въ малки количества.

Тъзи руда която носи въ търговията името червено олово, прави се по́-вечето искуственно.

Манганитъ (Manganite).

Цвѣта на тъзи руда е черно-желѣзна, на нѣкои мѣст пепеляно-сива. Блѣсъкъ има металенъ, а прахъ тъмно-червенъ (кестенияпъ). Манганита е непрозраченъ. Твърдин има 3·5. Отъ желѣзния воденъ окисъ, който се намира в него повърхноста на рудата е раждѣсала.

Намѣрения въ България Манганитъ не е кристализ ранъ; той е наслаганъ (седиментаренъ). Въ южния дѣл на Варненския окржгъ, виждаме рудата въ доста дебел пластови.

Манганита съдържа обикновенно 62—63% Манган 27—28% кислородъ, а останалото е вода. Ето резулта не пирогностическата анализа: на ситно сдробенъ не се то предъ духалката; силно калцинирянъ, губи отъ кислоро си и нѣколко процента вода, която на́й-добрѣ се виж въ тънка затворена цѣвчица. Праха на рудата полѣнъ с симпорня киселина и размѣсенъ съ малко готварска со дава не много клоръ. Сѫщия прахъ стопленъ съ сода салпетъръ на платинена плочица дава характеристичната свойствена само на мангановитѣ руди — зелена боя, кое се топи въ вода. Бораксовата и фосфорова бисерка (перл

съвсѣмъ ясно се боядисва тамянужено (аметистно), а губи цвѣта си въ откисающия пламъкъ.

Освенъ споменатитѣ бѣлѣзи въ манганова та руда, ясни и характеристични сѫ реакцийтѣ и на желѣзо; това показва, че значителенъ процентъ желѣзовъ сесквиоксидъ има въ неѭ. Въ бисерката може добрѣ да се забѣлѣжи и реакцията на послѣдния металъ. Растворената руда, стопена съ малко азотна киселина и размѣсена съ малко само ферецианъ-калий, дава синя таложнина; сѫщата растворена руда съ амонякъ произвежда пихтияно (джелатинозенъ) кафеянъ талогъ, — знакъ че има желѣзо.

Манганита се намира въ Кара-дере измѣжду Куру-кной и Ѫди-кной (Варненско). Кара-дере лежи источно, само четири километра отъ първото село и недалеко отъ Черното море. Пластовитѣ почти вертикално положени, простиратъ се отъ Истокъ къмъ Западъ. Тѣ сѫ раздѣлени съ многоложни, тънки като книга, шарени глинени слоеви, напоени съ манганова руда. Дебелината на руднитѣ жици много се измѣнява. Има ги 2—5 д. м. дебели. Азъ открихъ тука 6 такива жици. Въ тъмно-шарената глина, която на мѣста има 1—1·5 метъръ дебелина, намиратъ се тънки второстепенни жилчици. Рудата се не открива само тука; тя излиза на видѣло и северо-западно, на два километра отъ открититѣ жици, въ една нива, която лежи 50 метра високо надъ главното мѣстонахождение.

Успоредно съ напоменатитѣ шестъ манганитни жици, трѣба още нѣколко да се намѣрятъ. Между тѣмъ юго-западно, нема нито слѣда отъ тъзи руда. Тукъ трѣба дълбоко да лежѫтъ руднитѣ жици, ако ги въобще има. Рудата, слѣдователно, доста изобилно се намира тука; тя може да се експлоатира и пренася твърдѣ лесно по море.

Отъ мангановитѣ руди невадятъ обикновенно Манганъ. Употрѣбяватъ ги по-вечето за приготовление на клоръ и кислородъ. Важна роля играятъ въ стакларетвото; съ тѣхъ

красятъ тамянужено (аметистно) стаклата. Употрѣбяватъ ги още при сѫщата индустрия, за онищожение на недобритѣ бои. Манганови̇тѣ руди иматъ практическо употрѣбение и въ гранчарството; тѣ служѫтъ, примѣсени съ глечь (alquifoux) за полирование и пр.

Лимонитъ (Limonite).

Лимонитъ намѣренъ е въ Пацанецъ при Елена. Т е тъмно-червенъ; праха му е желто-червенъ; твърдина м 4—5. Пръстения характеръ на рудата и случайнитѣ при мѣси, които въ него се намиратъ като глина, пѣсъкъ слюда, даватъ на рудата посрѣдственно мѣсто измѣжду Лимонита и Окра. Намѣрената, слѣдователно, руда е сам вариететъ отъ чистия Лимонитъ.

Рудата се намира въ тънки до 1 с. м. пластови и младитѣ уталожнини. Тѣзи сѫ тоже обагрени (боядисани желто и червено отъ желѣзова окисъ и могѫтъ като пр красенъ окъръ да се употрѣбятъ. Нема съмнение, че то Лимонитъ, както и окра, който около се намира, сѫ про извѣдение на други руди: Пирити, Сидерити и други ми нерални видове (Слюда, Аугитъ, Хорнбленде и пр.), кои съдържатъ желѣзо като протоксидъ. Водитѣ които текат въ земната кора, разнасятъ растопено желѣзото, като ка бонатенъ или сулфатенъ протоксидъ въ карбонатнитѣ води Съ извѣтряванието на въгленната киселина тѣ талож минералнитѣ частици, които най първо плуватъ като м слена тънка ципица върху мирнитѣ води, и слѣдъ окисв нието, като по-тежки, падатъ на дъното, дето се насл ватъ. Водитѣ на около иматъ почти сички червенъ цвѣт и сѫ стипчеви. Това твърдѣ добрѣ се забѣлѣзва въ П цанецъ и на много други мѣста въ Княжеството дето случва този процесъ като въ Тетевенския Балканъ (Ди чово, Боровецъ), Брѣзникъ, Челопечь, Етрополски Балк и пр. пр.

Лимонитъ се намира и въ Етрополския Балканъ, недалеко отъ Киселешкия долъ. Тука рудата има сивкасто-жълтъ цвѣтъ и е въ компактно състояние.

Окъръ (Ocre).

Както Пирита, така и Окъра е твърдѣ распространенъ въ България. Послѣднята като епигенетична руда придружва първата. Окъра е пръстенъ Лимонитъ, който съдържа нѣколко проценти глина и други. Дава сѫщитѣ химически реакции както и лимонита и различава се отъ послѣдния по физическитѣ си знакови. Тъмно до свѣтло червенъ Окъръ изобилно се намира въ Лѣсковъ долъ при Брѣзникъ. Твърдѣ богатъ на желѣзо, този Окъръ има дребни бѣли или жълти конкреции, които по величина ненадминаватъ грахово зърно; по нѣщо е шупливъ. Брѣзнишкия Окъръ до толкова е чистъ, щото безъ голѣми преуготовления може твърдѣ лесно да се употрѣби за червена боя. Отъ него може да се извади и превъсходно желѣзо.

По-бѣденъ на желѣзо е пръстения Лимонитъ или Окъръ изъ Челопечъ. Този до толкова е испълненъ съ конкреции и жгласти кварцитни кѫсове, щото съ пълно право можемъ го нарече бречастъ Окъръ. Цвѣта му се колява отъ тъмно до светло червенъ и отъ желто-червенъ до бледо-жълтъ. Макаръ компактенъ и добрѣ циментиранъ, въ него лесно се распознаватъ ситнитѣ пори, които го премрежватъ. Цѣлата грѫмада показва разноцвѣтенъ и разнозърнястъ прекрасенъ мозаикъ. По-чистия Окъръ употрѣбява околното население за боядисвание на домоветѣ си.

Хубавъ Окъръ съ Галенитъ се намира близо Етрополе. Плитенъ, свободенъ отъ конкреции и доста приятно наваренъ (желто-червено) Окъръ има при Гебеджe (Варненско). Въ него се виждатъ тъмни и тънки 2—3 м.-м. жили Лимонитъ.

Бледъ и сиромашенъ на желѣзна руда Окъръ се нахожда на много мѣста въ България. Има го въ Софийско, Брѣзнишко, Берковско, Ломско, Раховско, Плѣвненско, Еленско, Златишко, Варненско и пр.

Псиломеланъ (Psilomelane).

Кристализиранъ Псиломеланъ не е още нигдѣ намѣренъ. Нахожда се пó-вечето въ массивно, компактно състояние, както това добрѣ може да се забѣлѣжи въ околности на Гебедже. Тукъ рудата се намира примѣсена съ желѣзовъ окисъ измѣжду пѣсечивитѣ камъни. Въ тѣзи пори намирашъ желтъ, червенъ Окъръ примѣсенъ съ пѣсъкъ или пакъ само сипъкъ чистъ бѣлъ ситенъ пѣсъкъ. Рудоносния камъкъ не се ограничава само на едно мѣсто; той се простира далеко на юго-истокъ отъ село Гебедже, отдето селянитѣ, кога оржтъ или копаятъ, изваждатъ голѣми балвани манганова руда.

Цвѣта на рудата е сивкасто-черъ, а праха червенкасто сивъ. Псиломелана има полуметаленъ блѣсъкъ; съвършенно е непрозраченъ. Той има пó-голѣма специфична тъврдина отъ Манганита — 5·5.

Рудата показва само слѣди отъ Барий; има нѣщо малко Калий а съдържа още желѣзо и кремикъ. Освенъ тѣзи, сичкитѣ други реакции, споменати при Манганита, забѣлѣзватъ се и при тъзи руда. По съставъ, Псиломеланъ съдържа пó-вече Манганъ отъ колкото Манганита.

Вадъ (Wad).

Колкото и малко да е запознатъ человѣкъ съ природата, кога пжтува отъ Клисура за Петро-ханъ (Берковско Балканъ), несъмненно той е забѣлѣзалъ къмъ срѣдата на Балкана, отъ лѣва страна на прохода, нѣкаква кафеява черна пръстъ, напоена пó-вечето съ вода. Тъзи пръстъ ако и да е съставена отъ сжщия материялъ, както и около находящата се, тя е обаче пó-ситна, сбита и напоена

съ манганова руда, която ѝ доставя кафеянъ цвѣтъ. Тъзи руда, по мое мнение, е Вадъ.

Рудата не е на сѣко мѣсто еднакво распредѣлена; на едни мѣста иде пó-изобилно събрана, на други пó-оскъдно Това зависи нáй-много отъ руднитѣ манганови жици, които испресичѫтъ сиенитния комплексъ на Балкана както и отъ подземнитѣ извори, които презъ тѣхъ текѫтъ. Послѣднитѣ изнасятъ растопена мангановата руда на повърхноста и напояватъ пръста презъ която минаватъ. Тамъ дето е сухо, жилчицитѣ на мангановата руда твърдѣ добрѣ се виждатъ. Тѣ сѫ тънки — само нѣколко с.-м. — разно наклонени и распредѣлени отъ Ю З.—С И. въ шарения Сиенитъ.

Кварцъ (Quartz).

На много мѣста въ България намираме Кварцъ. Изобилно го има въ пѣсечевитѣ камъни около София дето дребнитѣ му зърна сѫ слепени съ варовито или желѣзно спойло (Саранци-Ташкесенъ), или пъкъ съставлява дебели пѣсечиво-рохави, сипки, слоеви, както това добрѣ се вижда въ Варненско, Силистренско, Софийско и пр. Този минералъ е единъ отъ нáй-сѫщественнитѣ елементи на Гранита въ св. Никола, Бѣлоградчикъ, Рабишъ, Берковски Балканъ и др.; намираме го като зърна въ нѣкои наши Сиенити — Етрополски и Берковски; распръснатъ е въ малки кристали, въ голѣмъ брой Порфири — измѣжду Берковица и Враца; той се вижда въобще почти въ сички български друптивни камъни.

Въ хубави самостоятелни кристали и правилни обикновенни комбинации — призма съ пирамида, намираме Кварцъ на много мѣста въ отечеството ни. Отъ Витоша, отъ Етрополский и Берковский Балканъ, както и отъ околноста на Кюстендилъ имамъ доста хубави екземпляри. Пó-вечето сѫ нормално израсли, но намиратъ се и развлечени и въ посока на главната осъ. Освѣнъ безцвѣтни и

прозрачни срещатъ се на́й-вече тамянужени (морави); по́-рѣдко се намиратъ желти.

Въ массивно състояние съ бѣлъ захаровиденъ слогъ, намира се Кварцъ въ Чупетлово, недалеко София. Мѣстото не ми е познато, но споредъ казванието на едного изъ Перникъ, дамаритѣ на кварца или по добрѣ кварцита, сѫ положени хоризонтално и завзематъ твѣрдѣ голѣмо пространство. Този Кварцъ има стъкленъ блѣсъкъ, на мѣста се забѣлѣзва и маргаритенъ; съвсѣмъ чистъ и бѣлъ е: той нема слѣдователно никакви други примѣснини.

Червенъ кварцитъ, намира се на Юго-Истокъ отъ София, на пѫтя, който води отъ този градъ за Самоковъ. Тука той е гръмаденъ и има голѣма дебелина. Цвѣта му е бледо-тамянуженъ (бледо-моравъ), премреженъ е на много мѣста съ бѣли кварцитни жилчици, съдържа дребни бѣли плочици слюда и има ситнозърнястъ слогъ. Този кварцитъ не е друго освѣнъ зърнястъ Кварцъ, на който зърната до толкова сѫ растопили отъ топлината, щото сичко се промѣнило въ кварцовъ камъкъ.

Като минералъ, Кварца е съвършенно безцвѣтенъ; по́-вечето е обагренъ въ разни степени бѣло, сиво, жълто, кафеяно, червено, синио, тамянужено и черно. Много отъ тѣзи сѫ названи споредъ цвѣта си.

Аметистъ (Améthyste), въ голѣми кристали твърдѣ често се намира на Витоша. Той има моравъ или по́-добрѣ тамянуженъ цвѣтъ; познатъ е на Софиянци като *Витошки камъкъ*. Отъ този Витошки камъкъ забѣлѣзвашъ въ много госпожи пръстени и други украшения въ София. Аметистъ е слѣдователно отъ давна познатъ по тия страни. Въ моитѣ ржце се намира единъ хубавъ Аметистенъ кристалъ отъ извънредна величина. Три форми въ него сѫ съединени (комбинирани): основна призма, основенъ и негативенъ ромбоедъръ (∞R. R. — R.). Върху този кристалъ се намиратъ други по́-малки прирасли кристали. Сичкитѣ иматъ усе-

редни главнитѣ си оси. Стенитѣ на призмата сѫ малко грапави, а на ромбоедритѣ гладки, блѣстящи. Въ малкитѣ прирасли, кристали стенитѣ на ромбоедритѣ сѫ неправилно напукани, въ главния кристалъ само двѣ сѫ въ подобно състояние. Ако би билъ цѣлъ израсълъ кристала, тогава дължината му би била 6·7 с.-м.; сега е само 5·5 с.-м. Дияметра му износя 4·6 с.-м.

За цвѣта на Аметиста мисли се различно. По-вечето отдаватъ тамянуженатa боя на мангана. Хайнцъ (Heintz), който голѣмо число анализи е направилъ върху Аметисти отъ разни страни, казва, че въ нѣкои нито слѣда отъ манганъ е намѣрилъ; той иска да каже, че цвѣта на Аметиста произлиза отъ желѣзо и сода и никакъ отъ манганъ. Сѣкъкъ това може да се потвърди и тука. Въ околноста дето е намѣренъ Аметиста, не се е намѣрила — поне за сега, манганова нѣкоя руда. Тукъ има желѣзни руди — Магнетитъ, Хематитъ и на вѣрно тѣ сѫ главната причина за обагрението на кварца. Деклоазо съ нѣколко още минералози предполага, че цвѣта на Аметиста произтича отъ нѣкое органическо вещество.

Червенъ Кварцъ (Quartz rouge) заедно съ Магнетитъ, въ малки хубави кристалчета намѣрихъ неотдавна на Витоша. Формата имъ е една отъ на́й-обикновеннитѣ; тя прилича много на Аметиститѣ. Фухсъ (Fuchs) мисли че цвѣта на червения кварцъ произлиза отъ титанова киселина. Споредъ направената анализа на Витошкия Магнетитъ въ него има до 2·5% титанова киселина. Тя е слѣдователно обагрила червения кварцъ.

Хубави, тънко-дългнести, кристалчета *желтъ Кварцъ* (Q. jaune) намѣрихъ въ единъ екземпляръ испроводенъ отъ Кюстендилъ. Този Кварцъ прилича на желтия Топазъ; той се различава отъ него по кристалографскитѣ си форми и по немание на прецѣпъ.

И *Калцедонъ* (Chalcédoine) се намира въ малки количества въ Витоша. Това можихъ да съгледамъ въ нѣколко малки геоди въ восъчения Опалъ, който тамъ въ жили се намира. Той е синкаво-млѣчно-бѣлъ, прозиренъ и аморфенъ. Освѣнъ този, намира се и нечистъ калцедонъ въ сѫщия локалитетъ. Послѣдния съставлява стенитѣ на една голѣмичка геода, въ която лежѫтъ хубави кварцови кристали.

Агатъ (Agate) се намира въ концентрирани неправилни и разнообагрени слоеви въ опалнитѣ жици на Витоша. Колкото и малко да го има, азъ считамъ за длъжность да го спомена.

Кремъкъ (Flint) се намира като неправилни заобленѝ кѫсове или въ тънки легла на много мѣста въ България. Повърхноста му е бѣла или белизнява отъ кредата въ която се той нахожда, но вѫтрѣшноста му черна или сива. Този кремъкъ съдържа голѣмо изобилие остатки отъ Инфузории, Спонгии, Ехиниди и др. Нахожда се въ кредата при Плѣвенъ, Бѣла, Шуменъ, Никополи и пр.

Червенъ, желтъ, бледъ, сивъ *Ясписъ* (Jaspis) или нечистъ и непрозраченъ Кварцъ намирашъ на много мѣста въ Силистренско, Шумненско, Варненско, Плѣвненско и пр.

Опалъ (Opal).

Въ тънки жили 2—5 с.-м. восъченъ Опалъ намира се сѣверо-западно отъ Владая на Витоша. Излома му подпѫлно скойкастъ (конхоидаленъ), цвѣта восъчено желтъ а праха съвършенно бѣлъ. Въ тънки парчета вижда се слабо млѣчастъ, прозиренъ е. Въ него и на него азъ намѣрихъ многобройни, разни величини израсли и прорасли Турмалинови кристали. Този Опалъ е станалъ отъ топлитѣ извори, които сѫ съдъжали растопена кременна киселина или пакъ отъ воденитѣ кременни пари, които минавали презъ пукнатинитѣ, като оставали кременната си киселина и сичко щото сѫ носили.

Аугитъ (Augite).

Аугитъ или Пироксенъ е руда отъ групата на Амфибола. Намира се нáй много въ еруптивнитѣ кристалинни камъни. По съставъ тѣсно е свързанъ съ правия Хорнбленде; различава се отъ послѣдния по формата на кристалитѣ си, съдържа пó-малко кремикъ, има пó-голѣма специфическа тѣжина и пó-лесно се топи отъ него. Съставлява една отъ главнитѣ примѣснини почти на сички Диабази.

Въ хубави призми виждаме Аугитъ въ Диабаза при Владайската рѣка, въ Аугитъ-Андезита, юго-източно отъ сѫщата рѣка предъ Перникъ и пр.

Амфиболъ (Amphibol).

Твърдѣ обикновенъ и распространенъ минералъ въ голѣмъ брой еруптивни камъни. Амфибола изобилно влиза въ състава на много Гранити, Сиенити, Кварцъ-Сиенити (Витоша, Етрополски Балканъ), Андезити, Амфиболъ-Андезити (Берковски Балканъ), Диорити (Витоша, Етрополски и Берковски Балканъ), и други.

Цвѣта почти на сички намѣрени екземпляри е черъ или тъмно-зеленъ. Пó-вечето се вижда въ дълги призматически кристали. Пó-мегкъ е отъ кварца и фелдшпата, но пó-тежъкъ и отъ двата. Сгрѣнъ дава особенна мризма; топи се пó-лесно отъ Аугита. Листастата структура и слабата му твърдина различаватъ го отъ черния Турмалинъ, съ който лесно може да се замѣни.

Слюда (Mica).

По своя металически срѣбъренъ блѣсъкъ, по своята прозрачность и съвършенна цѣпивость, Слюдата е позната на сѣкиго. Намира се като главна примѣснина въ Гранита при Клисура (Берковско), св. Никола, Бѣлоградчикъ и др.; въ Блѣстника (Micaschiste) при Златица и въ други кри-

сталинни камъни. Като второстепенна смѣса, произлизающа отъ раздробението на еруптивнитѣ камъни, Слюдата се намира примѣсена съ глина и пѣсъкъ въ много седиментарни (наслоени) пластови. Такава земя се свети на слънцето като сребърна и лъжи много окото. Въ подобно състояние намира се на много мѣста въ България, повече въ Западната отъ колкото въ Източната часть. Слюда се вижда още, почти въ сички Диадо-Триадични и кредни песченици въ Княжеството.

Минаралогическитѣ вариетети на Слюдата сѫ познати подъ името Биотитъ, Лепидолитъ, Мусковитъ и др. Първата Слуда (Биотита) е черна или кестенияно-черна; та се намира въ кристалиннитѣ камъни на Берковския Балканъ (Гранитъ, Порфиритъ, Сиенитъ — Порфиръ, Диоритъ и др.) и въ Сиенита Витошки.

Мусковита или бѣлата Слюда въ голѣми лусии се вижда въ Златишкия и Пирдопския Блѣстникъ и въ пѣсечливитѣ слюдни наслаги при Саранци и пр.

Фелдшпатъ (Feldspath).

Въ западния дѣлъ на Българското Княжество, на много мѣста се намира Фелдшпатъ. Въ пó-вечето еруптивни камъни, които разсеяно се срѣщатъ въ нашето Отечество, Фелдшпата съставлява единъ отъ главнитѣ и сѫщественни елементи. Въ други той се намира като второстепенна руда.

Като Ортокласъ, цѣпивъ Фелдшпатъ, намѣрихъ въ Витоша, юго-западно отъ Владая. Структурата на рудата е испрецѣпена. Чертитѣ на цѣпивоста се секѫтъ подъ правъ жгълъ, така щото цѣлата руда изгледва като да е съставена отъ правожгълници. Споредъ Щелцнера (Stelzner) посоката на едни черти е успоредна съ Орто —, а на други съ Клино-Пинакоида. Това е характеристично само за мусивния Ортокласъ; рѣдко се забѣлѣзва сѫщото явление при малкитѣ кристали, находящи се въ камънитѣ.

Екземпляритѣ които пазя иматъ меснатъ цвѣтъ, който не е еднакво распредѣленъ. На едни мѣста червенината е по-силна а на други заменява се съ бѣло-синкава. Блѣсъка имъ е стъкленъ, а маргаритенъ тамъ, дето прецѣпа е успореденъ съ клинопинакоида (∾P̆∾).

Освенъ Ортокласъ, намира се Олигокласъ, Лабрадоръ, Албитъ въ разни плутонически камъни.

Растворението на Фелдшпата и преобразованието му въ единъ видъ глина, наричаме *Каолинизирание* а произведението *Каолинъ*. Да се разяснимъ: Ортокласа, който ще зема за примѣръ, като основенъ елементъ на сички гранитни камъни е двоенъ силикатъ отъ Алумина и Калий. Подъ влиянието на влагата, по-вечето камъни, които го съдържатъ въ значителни количества (като Пегматитъ, Гранитъ, Гнайсъ, Порфиръ и др.), распадатъ се малко по-малко. Калиева силикатъ растваря се лѣсно и разнася съ дъждовнитѣ води. Алуминиева силикатъ малко или много чистъ, малко или много смѣсенъ съ Кварцовъ пѣсъкъ, Слюда и други минерали, споредъ естеството на камъка, остава самъ въ видъ на бѣла глина. Тъзи глина е порцеланова пръстъ. Обикновенно каолинизацията е само на повърхноста; по нѣкога тя продира и доста дълбоко, отъ дето въ видъ на каменоломи (кариери) експлоатиратъ порцуланена глина.

Вредъ по насъ, дето ес намиратъ плутонически камъни дето растрошението на Фелдшпата се забѣлѣзва, нахожда се въ малки количества Каолинъ. Не сьмъ още намѣрилъ мѣсни легла отъ порцуланена пръстъ. Тѣзи трѣба да търсимъ въ членоветѣ на нѣкоя отъ преминалитѣ формации.

Турмалинъ (Tourmaline).

Въ растояние на 4—5 километра, сѣверо-източно отъ Владая, разсеяни по брѣговетѣ на малкитѣ Витошки

хълмове, намѣрихъ въ края на миналата година голѣмо богатство Турмалинови кристали. Измѣжду тѣхъ се виждатъ нѣкои съ исключителни величини. На́й-голѣмия кристалъ има диаметъръ 2·7 с.-м., периметъръ 8·5 с.-м. и дължина 5 с.-м. Дължината му обаче неможе да се земе за вѣрна, понеже едната половина на кристала — тъзи която е била зарасла не е никакъ развита. Има други кристали съ по 2 с.-м., 0·5 с.-м. и 1 с.-м. диаметъръ. Послѣднитѣ преобладаватъ.

Въ сичкитѣ почти намѣрени кристали, отъ на́й-малкитѣ до на́й-голѣмитѣ, съ малки измѣнения, намѣрихъ само тѣзи четири форми съединени (комбинирани). Два ромбоедра: основенъ и тжпъ негативенъ; двѣ призми: трижгълна хемипризма и девтеро-призма хексагонална ($+R$, $-\frac{1}{2}R$. ∞R. $\infty P2$). При едни първата призма (∞R) подпълно е развита и тогава тритѣ нейни измѣнливи стѣни сж по-широки отъ другитѣ; кристалитѣ въ този случай иматъ трижгълен видъ. При други се вижда противното. Сичкитѣ кристали се свършватъ съ по два ромбоедра; единъ основенъ остъръ, другия тжпъ негативенъ.

Измѣжду многобройнитѣ кристали неможихъ да намѣря нито единъ, който би ималъ развита другата си половина. Сички безъ исключение иматъ една и сжща форма, една и сжща комбинация съ незначителни измѣнения. Виждатъ се само антилогнитѣ полови; аналогнитѣ като срастнати немогле да се развиятъ. Подобни на Витошкитѣ Турмалинови кристали намѣрватъ се въ Цейланъ (Ceylan), Соненбергъ близо Андреасбергъ въ Харцъ, дето ги нарѣчатъ *Африцитъ* (Aphrizite); има ги и въ Норвегия.

Стѣнитѣ на ромбоедритѣ ($+R.-\frac{1}{2}R$) сж гладки блестящи; при нѣкои негативни се забѣлѣзватъ и успоредни черти съ ржба на основния ромбоедъръ. Призматичнитѣ стѣни ($\infty R.\infty P2$), освенъ нѣкои, набраздени сж на дължина. Сичкитѣ безъ исключение кристали сж хемиедрични.

При измѣрението на жглитѣ намѣрихъ тѣзи броеви:

$R \wedge - \frac{1}{2}R = 142^\circ$	$\infty P2 \wedge - \frac{1}{2}R = 113^\circ 20'$
$-\frac{1}{2}R \wedge - \frac{1}{2}R = 133^\circ 30'$	$\infty P2 \wedge + R = 128^\circ 30'$
$\infty P2 \wedge \infty P2 = 120^\circ$	$\infty P2 \wedge \infty R = 151^\circ 30'$

Освенъ жгъла измѣжду девтеропризма и протопризма цето ржба е изѣденъ, сичкитѣ други доста добрѣ се слагать съ пресмѣтнатитѣ жгли.[1]) Нѣкои даже съвсѣмъ сж чини.

Успоредно съ тжпия ромбоедъръ и съ девтеропризмата предѣпа на рудата е несъвършенъ а излома неравенъ. Турмалина е подпълно непрозраченъ, има стъкленъ блѣсъкъ и цвѣтъ съвършенно черъ. Праха му е сивкасто-зеленкастъ; твърдина има 7·5; съвсѣмъ слабо показва пироелектрическо свойство.

Предъ духалката съ якъ пламъкъ топи се Турмалинова прахъ, дава черна сивкасто-зелена сгория. Растопенъ съ флуоритъ и бисулфатъ калиевъ, показва двойбенъ характеръ за бариумъ; пропорцията на този елементъ види се да е малка. Съ спектроскопа двойбено е присжтствието на Литиумъ.

Ако се силно калцинира праха на рудата преобръща се въ емайлъ; това показва че Витошкия Турмалинъ спада измѣжду онѣзи вариетети които съдържать Литиумъ.

Направенната сухимъ путемъ качественна анализа на Турмалина, показа ми, че освенъ алуминиевъ силикатъ съ борна киселина се намира въ него още: желѣзовъ протоокидъ, магнезия, натрий, нѣщо калций и слѣди само отъ Литий.

На Витоша, Турмалина се намира въ пукнатинитѣ на Спенита. Кристалитѣ съвсемъ свободни, срасли съсъ или безъ кварцъ, лѣжжтъ на фелдшпатна масса. На нѣкой кристали се виждатъ други малки игличасти кварцови кри-

---

1) *Des Cloiseaux*, Manuel de Minéralogie t. I. p. 504, 505.

пълното израсване на кристала, пирамидата е неясна. Намиратъ се и сраслеци.

Намѣренитѣ кристали иматъ разни величини. Имат малки до 1 с.-м.; най голѣмия е 7 с.-м. На този послѣдния освѣнъ пирамидата, сичко е ясно. Маргаритния блѣсъкъ на пинакоида и стъкления на призмата, превъсходно се виждатъ. Кристалитѣ сѫ прозрачни, чисти и бѣли. В нѣкои се виждатъ и малки сиви пятна, които пó-вечето сѫ събрани около главната осъ на кристала.

Интересно е мѣстонахождението на тѣзи кристали. Малкия потокъ, който тече въ Лѣсковъ долъ, има водата си кисело-горчивичка отъ растворението на Пирита, който се нахожда въ Високи-Брѣгъ. Тъзи вода, окиселена съ симпорна киселина, растопява варовика на камънитѣ през които минава и твори на този начинъ Гипса. Въ благоприятни обстоятелства Гипса се кристализира и прави стълпове, вертикално положени въ малкото корито, презъ което тече напомената вода. Такава е генезата на кристалитѣ.

На други мѣста, тамъ дето обстоятелствата не сѫ съдѣйствували за пълната кристализация на Гипса, тамъ рудата се намира влакняста, кораста и нечиста. Послѣдния случай може добрѣ да се види върху стърминитѣ на Високи Брѣгъ, недалеко отъ първото мѣсто.

На сѣверъ, два километра далечъ отъ с. Курило (Софийско), явява се подъ чернозема, въ дълбочина 50—80 с.-м., една мазна хума (Terre à Foulon). Въ тъзи хума се намира хубавъ, съвършенно прозраченъ, чистъ, кристализиранъ Гипсъ. Пó-вечето кристали сѫ срасли въ близнаци и иматъ почти сѫщата форма, както и ония, които се копаятъ около Парижъ. Има и пѫпчести като леща кристали. На едни мѣста, но пó-рѣдко, виждатъ се и игленести кристали; тѣ сѫ обикновенно концентрично поредени и иматъ ясна форма. Дребнитѣ кристали пó-изобилно се намиратъ отъ колкото едритѣ.

Хумата е мазна като сапунъ. Селенитѣ отъ Курило твърдѣ добрѣ умѣли да я приведжтъ въ употрѣбение на домашния животъ. Съ нея тѣ пержтъ и бѣлятъ дрехитѣ си. Тука твърдѣ рѣдко употрѣбяватъ сапунъ. Хумата нѣма на сѣко мѣсто еднакво много Гипсъ; на едни мѣста изобилно се намира, а на други никакъ. Това зависи нáй-повече отъ водитѣ, които напояватъ тъзи хума. Ако водата носи пó-вече растопенъ материялъ, то и пó-вече Гипсъ ще се кристализира.

Гипсъ се прави въ Курило и въ настояще врѣме отъ витриолнитѣ води, които тамъ съдзятъ презъ бѣлитѣ пѣсченици. Тѣ минаватъ презъ сивкасто-доломитни камъни, растварятъ ги, съединяватъ се съ вара, оставатъ водното окисено желѣзо, като Лимонитъ и Окъръ, а Гипса пренасятъ въ хумата, дето той се кристализира.

Въ Терциярната долина на Плѣвенъ, въ една клисаво-мазна, бѣлизнява, възжелта или червенкаста глина се намиратъ хубави гипсови кристали. Рудата лѣжи само въ горнитѣ пластови, именно въ тегеля (tegel), който по състава си и окамененоститѣ, които въ него има, не се различава много отъ Баденския и Феслауския тегель. Такава земя особенно благоприятствува за прѣуспѣванието на лозята и дава узрядно вино. Гипса е тукъ кристализиранъ въ голѣми и малки кристали, въ нáй-обикновенни форми и комбинации. Около Плѣвенъ се намира и влакнастъ Гипсъ; този испълва, въ тънки жилчици до 2 с.-м. неправилнитѣ пукнатини на пръста дето се нахожда. Нáй-вече Гипсъ събиржтъ тука отъ с. Ясеново (пр. Плазижесъ), Десивица и Търнина.

Близо Гебедже (Варненско), единъ километъръ далеко отъ с. Дере-киой, въ брѣга който стърмо се издига надъ езеро Девна, намира се тоже хубавъ, чистъ Гипсъ. Рудата е кристализирана или влакнаста. Въ послѣдния случай намира се въ жици 10—20 с.-м. дебели, хоризонтално,

вертикално или косо положени въ сивата глина. Споредъ нахождението си, този Гипсъ е станалъ така сѫщо, както и Плѣвненския. Той е епигенетиченъ т. е. станалъ отъ растрошението на други руди, които съдържятъ елементитѣ на Гипса.

Въ подобно състояние Гипса се намира на много още мѣста край Варна.

Калцитъ (Calcite).

Общото име на кристализирания варовикъ е Калцитъ. Този минералъ твърдѣ е изобиленъ въ природата. Въ всички почти геологически формации, които до сега сѫ открити въ България, срѣща се Калцитъ. Обаче нáй-хубавитѣ кристали, обикновенно, придружаватъ другитѣ руди, въ металоноснитѣ жици.

Въ разни кристални форми, едро и ситно-зърнестъ, съвсѣмъ чистъ или обагренъ съ нѣкои чужди примѣси, намира се Калцитъ на много мѣста въ Княжеството. Въ хубави бѣли, чисти скаленоедри и ромбоедри, намираме го въ Блъсковци при Елена. Кристалитѣ, ако и малки, показватъ разнообразни форми; тѣ сѫ съвършенно правилни. Пó-хубави и пó-едри калцитни кристали намѣрихъ и надъ Балчикъ, въ терциярния варовикъ, послѣ на истокъ отъ Плѣвенъ, въ Ловчанско, Троянско, Търновско, Разградско, Шумненско, Варненско, Силистренско и пр. Въ западния дѣлъ на Княжеството има го при Осеновлакъ и Дръвница, измѣжду Орхание и Тетевенъ; на пѫтя отъ Враца за Рахово, послѣ въ Батовци, Берковица, Рупски долъ, Етрополски Балканъ, Рилска планина и пр. Напоменатия Калцитъ намира се, или въ тънки жици, или въ пукнатини или геоди, или пъкъ на повърхноста на варовититѣ камъни, които въ тѣзи страни преобладаватъ.

Чистъ прозраченъ Калцитъ или *Исландски шпатъ* (Spath d'Islande) намира се тоже въ България, но локалитета не

ми е познатъ. Този Калцитъ има свойство, да показва сички предмети, които презъ него гледаме, двойно. Отъ него правятъ разни оптически апарати.

И *мермера* (marbre) е единъ видъ Калцитъ. Той състои отъ кристалинни зърна, които мѣняватъ както величината си, така и цвѣта си. Ситно-зърнястъ мермеръ не съмъ още намѣрилъ въ България; ний имаме по́-едро-зърнястъ при Берковица и въ Рилската планина. Споредъ цвѣта имъ, дѣлимъ ги на бѣли или безцвѣтни, сини, жълти, червени, зелени, черни или шарени. Почти отъ сичкитѣ тѣзи имаме въ България.

Найпитѣ стари твърдѣ добрѣ познавали употрѣбението на мермера. Тѣ умѣяли да го вадятъ, обработватъ и приготвятъ за монументални здания. Сичкия мермеръ, който украсява днесь Рилския мънастиръ е мѣстенъ. Тамъ може человѣкъ да види, събранъ като въ музей, мермера на Рилската планина. И Берковския Балканъ е далъ доволно материялъ. Въ ново врѣме, много хубавъ мермеръ возятъ отъ тамъ за Княжеския дворецъ въ София. Този мермеръ се вади въ доста голѣми балвани и добрѣ се работи. Той обаче мъчно може да се употрѣби за статуи, защото: а) не е съставенъ отъ ситни зърна и б) въ голѣмитѣ балвани, които се вадятъ, винаги се намиратъ пукнатини, които пречѫтъ въ изработването на статуйтѣ. Берковския мермеръ може твърдѣ добрѣ да се употрѣби за други украшения; той се дѣла, изглажда и полирова превъсходно. Нѣщо особенно ще бѫде великия гербъ на новия дворецъ, който се приготвя тука отъ Берковския, месната червенъ, мермеръ.

Твърдъ, *компактенъ варовикъ* (calcaire compacte), окраснъ съ разни цвѣтове, отъ битуминозни вещества и желѣзенъ окисъ, намираме на много мѣста въ България. Употрѣбява се за построение на домове и здания, по́-най-вече въ източната часть на Княжеството.

Хубава бѣла, червенкаста, възжелта, мазна, пръстеп *креда* (тебеширъ — Craie) има въ Плѣвненско, Никополско, Шумненско и другдѣ. Кредата е съставена отъ дребни ситни, невидиви кжщички на единъ видъ микроскопически животинки — Фораминифери (Foraminifera).

Оолитенъ варовикъ (calcaire oolitique), съставенъ от окржгли дребни зрънца, слепени заедно съ варовито спо ило, намираме при Чипровецъ (Берковско).

Сталактити и *Сталагмити* (Stalactites et Stalagmites) намираме вредъ въ пещеритѣ на варовититѣ канари. На мѣста тѣ сж малки и незначителни, а на други велики дебели и колосални. Хубави сталактити има въ варовитите пещери при Гинци (Софийско), въ Каялжка при Плѣвенъ, въ Габровския и Етрополския мънастиръ, въ Кипилово и др. Сталактититѣ сж камено-варовити стълпове, които се спущатъ отъ кубето на пещеритѣ, а сталагмити — онези, които се издигатъ отъ пода на сжщитѣ. По нѣкога едни съ други се съединяватъ и творятъ дебели, прекрасни стълпове.

Като хубавъ и якъ материялъ за зидание, употрѣбяв се и *Травертинъ* (Travertin), *варовита туфа* или *бигоръ*. От него сж построени въ Етрополе черковата, много джами и стари домове. Отъ сжщия камъкъ е съзиданъ и варови тийкия мънастиръ при Етрополе. На този Травертинъ е издига споменатия мънастиръ. Варовитата туфа, намир се на това мѣсто въ голѣмо изобилие; тя се твори тук отъ вѣкове непрекжснато. Водитѣ които излизатъ от косо положенитѣ варовити слоеви, носятъ съ себе си д волно количество растопенъ варовитенъ карбонатъ. Тѣ и датъ и се распръсквать; въглената киселина извѣтря, вара въ видъ на карбонатъ, инкрустира ония предмети трева, дървени гранчици и пр., върху които пада тъзи вод

Травертинъ, съдържаващи много растителни остатъ листове, дървени гранки, намираме и при Студена, 3 ча

юго-западно отъ София. Този е тоже твърдъ, порозенъ и червено обагренъ. Въ него се виждатъ и ржбати кжсови доломитенъ варовикъ.

По-мегкъ Травертинъ, измѣсенъ съ глина и пѣсъкъ, но богатъ на растителни остатки, намираме на югъ отъ Ловечъ, въ брѣга надъ Абланския ханъ.

Доломитъ (Dolomite).

Кристализиранъ Доломитъ, само въ малки кристали съмъ намѣрилъ въ България. По-вечето се срѣща компактенъ или зърнястъ. При Студена (Софийско), Доломита е сивкастъ и едрокристализиранъ. Въ шуплинитѣ и пукнатинитѣ на този Доломитъ, забѣлѣзваме малки ромбоедрични кристали; тѣзи сж толкова дребни, щото едвамъ можатъ да имъ се распознаятъ формитѣ. Добрѣ се вижда прецѣпа на кристалитѣ; той е съвършенъ и успореденъ съ основния ромбоедъръ. Рудата има стъкленъ блѣсъкъ, а цвѣтъ сиво-бѣлъ. Кристалитѣ сж прозрачни.

Формата на доломитната скала, която до 100 и повече метра се издига на югъ отъ село Студена, съвършенно е неправилна. Причината на това сж атмосферилийтѣ; тѣзи растопяватъ ония части на Доломита, които съдържатъ по-вече варовитенъ карбонатъ, отъ колкото магнезиевъ. Въ долнитѣ части, Доломита е ситно-зърнястъ, обитъ и сивкастъ; цѣпи се неправилно и дроби въ малки бѣлъсти кжсове. Сдробенъ слабо се топи въ студена киселина; ако се стопи, растворението се показва съ врение, подобно на Калцита.

Доломитъ намираме още при Курило — сѣверно отъ София, при Плѣвенъ, Габрово въ Троянския Балканъ и на други мѣста въ България.

Арагонитъ (Aragonite).

Името на тъзи руда произлиза отъ Арагония въ Испания, дето въ хубави, голѣми, двойни кристали се намира

измѣжду Гипса. Арагонита и Калцита, ако и да имать сѫщия химически съставъ, различаватъ се по кристалнитѣ си форми, по молекуларната си структура, а малко или много по физическитѣ и химическитѣ си свойства.

Кристалитѣ на Арагонита рѣдко сѫ осамотени. Тѣ сѫ обикновенно срасли и прорасли, както това потвърдява прекрасния екземпляръ, който се намира въ сбирката ми. Кристалитѣ сѫ ромбически; тѣ сѫ многосложни. Главнитѣ индивидуи така сѫ положени, щото стѣнитѣ на двѣ призми или стѣнитѣ на призма съ брахи-пинакоидъ, малко много се опиратъ, като оставятъ вдалбени и испъкнали ѫгли; при едни ѫглитѣ сѫ седемъ а при други десетъ. Азъ можихъ да премеря и единъ отъ испъкналитѣ ѫгли и намѣрихъ 127°15′. Ѫгъла, който затваря стѣнитѣ на брахи-домата, има 108°30′. Желаяхъ да произведа и други по деликатни кристалографически опити, но средствата за сега ми недопущатъ.

Арагонита блѣщи като стъкло, полу-прозраченъ е; въ малки парчета е чистъ и бѣлъ, а въ голѣми бледожелтъ. Въ пламъка се не топи, добива само млѣчна боя; въ голѣма температура се распуква, а повърхноста му малко раздробява. Распръснатитѣ частици нематъ правилна форма, по́-вечето сѫ ѫглъсти и ржбати.

И безъ спектроскопъ може ясно да се види въ пламъка пурпурно-червената боя на Стронция. Въ нашия, слѣдователно, Арагонитъ има и доста стронциевъ карбонатъ.

Този Арагонитъ намѣренъ е въ Сливненския Балканъ, но кадѣ, какъ и на кое мѣсто, не ми е извѣстно.

Бѣхъ вече написалъ горнето, когато единъ господинъ ми донесе другъ, тоже хубавъ екземпляръ Арагонитъ, намѣренъ близо Т.-Пазарджикъ. Кристалитѣ сѫ срѣдня величина и се виждатъ самостоятелно израсли върху една обща плоха; има сѫщия цвѣтъ, както и Сливненския Ара-

гонитъ, дава иститѣ негови реакции, като показва и доволно богатство на Стронций.

Церуситъ (Cérussite).

Прекрасни, малки кристали Церуситъ или оловни карбонатъ се намира въ Етрополския Балканъ заедно съ Галенита. Ромбичнитѣ кристали на рудата, восъчено-жълто пашарени (боядисани), иматъ голѣмо подобие съ кристалитѣ на Арагонита. По́-вечето сѫ бѣли, прозрачни съ диямантенъ блѣсъкъ. Церуситнитѣ кристали испълватъ геодитѣ на Галенита, отъ които сѫ станали; намиратъ се и самостоятелно, но зарасли съ Калцитъ.

Галенита е билъ преобърнатъ на́й-първо въ сулфатъ — Англезитъ и посрѣдствомъ калциева бикарбонатъ, промѣненъ е сулфата въ карбонатъ.

Малахитъ (Malachite).

На пѫтя, който води отъ Брѣзникъ презъ Лилинъ Планина за София, единъ часъ далечъ отъ престолницата, намѣрихъ въ Октомврий год. 1880. двѣ парчета Тимацитъ (диоритенъ камъкъ), покрити съ зелена корица. Камънитѣ сѫ почти разѣдени отъ атмосферилийтѣ, но въ тѣхъ лесно може да се распознай Фелдшпата и Амфибола. Въ прѣсенъ изломъ, хубаво се види структурата на камъка. Магмата му е фелдшпатно-компактна (Petrosiliceuse), пепельно сива, тукъ тамѣ пепельно-зелена. Въ тъзи магма ясно се видятъ фелдшпатни кристали, черъ Амфиболъ, нѣщо кофеяно-черна слюда (Биотитъ) и желѣзенъ окисъ.

Малахита, който случайно на повърхноста и въ пукнатинитѣ на Тимацита е распръснатъ, показва, че този камъкъ може да бѫде металоносенъ. Цвѣта на рудата е изумрюдено-зелена, а блѣсъка на-полъ стъкленъ; цѣпи се на тънки листове и дава когато се сгрей бакърено зърно. Праха му е зеленкасто-бѣлъ или ябълчастъ а излома ской-

кастъ (раковинастъ). Въ останалото сичкитѣ му реакции отговарятъ напълно на Малахита.

Съ сичка вѣроятностъ мога да кажѫ, че бакроносни руди се намиратъ въ Лилинъ Планина; обаче въ какъвъ размѣръ и съ какъвъ процентъ остава по обстоятелствено да се испита.

Подобни еруптивни, тоже бакроносни камъни, намиратъ се, споредъ Брайтхаупта и въ Сърбия при Гамзиградъ, на рѣката Велики Тимокъ.[1]) Хайдингеръ споменува сѫщитѣ камъни въ долината Козелникъ, на сѣверъ отъ Шемницъ въ Унгария, въ Хенгулъ и Бистрица (Трансилвания) и Нагубаня (Унгария).

Тимацита споредъ структурата и състава си спада въ зеленцитѣ (Grünstein) и е сроденъ съ Диорита и Диабаза.

Малахитъ се намира още въ Етрополския Балканъ, въ Плакалница (Врачанско) при Кюстендилъ и въ Лѣсковъ долъ. Този е станалъ отъ растрошението на Халкопирита, който се намира разсѣянъ въ камънитѣ на тѣзи страни. На други мѣста въ България не ми е още познатъ.

Азуритъ (Azurite).

Азурита придружава почти сички бакърени руди. У насъ той се намира съ Малахита при Кюстендилъ, въ Плакалница (Врачанско) въ Лѣсковъ долъ при Брѣзникъ, въ Етрополския Балканъ и др. Цвѣта му е бледо-синъ, съдържа по́-малко вода отъ Малахита. Дава сѫщитѣ реакции както и тоя. Азурита е произведение на Халкопирита. Количеството му е малко и незначително.

Каменни въглища (Charbon de terre).

Подъ това название разбираме една твърдѣ отдѣлна и характеристична фамилия въ Минералогията, която обхвема нѣколко видове: Антрацитъ, обикновенни или битум

[1]) Berg und Huttenmanische Zeitung, 1861, 51.

минозни каменни въглища, сури въглища (Braunkohle) или Лигнитъ и Торфъ. Каменнитѣ въглища състоятъ битно отъ въглеродъ, съединенъ въ разни пропорции съ водородъ, кислородъ и нѣщо азотъ, т. е. отъ такива вещества, които съставляватъ тканитѣ на растенията. Въ тѣхъ намираме още малко или много други вещества, които оставатъ послѣ изгарянието на въглищата. Въ пепельта имъ намираме обикновенно: кремъкъ (silice), малко потасъ и сода, по нѣкога алумина, често желѣзовъ окисъ и Пиритъ. Сичкитѣ тѣзи вещества намиратъ се въ днѣшнитѣ растения, най-повече въ тайнобрачнитѣ (Cryptogamia).

Споредъ състава си, а по нѣкога и вътрешната си структура, каменнитѣ въглища показватъ че произлизатъ отъ растителни вещества. И наистина кога разгледаме съ микроскопъ Лигнита, ний ще видимъ растителнитѣ ткани и келийки на растенията, отъ които сѫ станали каменнитѣ въглища. При Антрацита и чернитѣ каменни въглища Houille) дето минерализацията е била съвършенна, това неможе винаги да се забѣлѣжи, защото сѣки вънкашни бѣлѣгъ, за органическото имъ происхождение, съвършенно е оничтоженъ. Даусонъ (Dawson) сполучилъ е да види съ микроскопъ, състава на нѣкой черни въглища. Той казва че споритѣ и спорангитѣ (spores et sporanges) на плауновитѣ растения (Lycopodiaceae) твърдѣ ясно могѫтъ да се разберѫтъ въ много каменни въглищни вариетети.[1]) Съ търпеливото изучване на пепельта, дошле сѫ много учени до убеждение, че въ въглищата се намира голѣмо количество сладководни Диатомеи (Diatomaceae); морскитѣ Диатомеи по́-рѣдко се срѣщатъ.[2]) Ако има, слѣдовтелно, нѣщо, което би дѣлило растителнитѣ вещества отъ каменнитѣ въглища, то е че, първитѣ съдържатъ по́-вече газови и

---

[1]) *Dana*-Manual of Geology, Third edit. New York, 1880, p. 318.

[2]) *Castracane* — Att. dell. Accad. dei nuovi Lincei, Rome, 48 71.

испарителни вещества отъ вторитѣ; различаватъ се тоже и по външноста си.

И тъй въглищата сѫ произведение растително. Остава сега въ кратко да разгледаме какъ и на кой начинъ сѫ тѣ станали. Първото нуждно условие, за да може произведението да се запази е, щото промѣнението да стане въ заклонъ отъ въздуха и то така, щото по́-голѣмата часть на въглерода да остане събранъ и сбитъ въ тѣхъ, сѫщо както става при творението на Торфа. Пожелаймe ли да си съставимъ понятие — като какъ сѫ станали въглищата, нека само погледнемъ въ какво положение ги намираме: растителнитѣ остатки сѫ събрани и натрупани или въ езерски вѫтрѣшни корита, или пакъ въ велики заливи (лагуни), които морето е посѣщавало отъ врѣме на врѣме.

До недавна се е мислило, че растенията, които сѫ дали материялъ за въглищата, слѣдъ като сѫ израсли и порасли, нападали сѫ и натрупали на мѣстата си, както това бива въ ония мѣста, дето днѣсъ се прави Торфъ. Геолозитѣ сѫ преписвали твърдѣ дългъ периодъ, за да може на този начинъ отъ тревитѣ и дърветата да се направи единъ пластъ камен. въглища. Споредъ тѣхното пресмѣтване трѣбвало е около 1000 години за наслагването на единъ слой въглища отъ единъ метъръ дебелина. За цѣлия въглищенъ складъ, който се намира въ юго-западна Англия (South Wales), казва Професоръ Хѫлъ (Hull), трѣбвало е не по́-малко отъ 640,000 години.[1]) Подобни предположения и исчисления не могѫтъ да се взематъ за истински, защото материяла на нѣколко дѣвственни лѣсове, постепенно засипани на сѫщото мѣсто, не би могле да произведѫтъ по́-вече отъ нѣколко дециметра дебелъ пластъ, компактни въглища.

---

[1]) *H. Woodward* — The Geology of England and Wales. London 1876, p. 93.

На основание специялнитѣ изслѣдвания на Грандъ Пори (Grand'Eury),[1]) на Файола (Fayol)[2]) и други въ ново врѣме, въпроса за каменнитѣ въглища се рѣшава по единъ естественъ и логиченъ начинъ. Растенията, отъ които сж станали въглищата, биле сж пó-вечето континентални, а не водни. Континенталнитѣ растения биле въ низкитѣ мѣста, тамъ дето водитѣ лесно можали да ги поплавятъ. Тѣхнитѣ подножия често се покривали отъ водитѣ, а коренитѣ имъ твърдѣ легко разсаждали въ тинята и пѣсъка. Не трѣба и това да забравяме, че вегетацията е имала тропически характеръ. Водитѣ, които се спущали отъ съсѣднитѣ малки бърда, потегляли съ падането си стъблата, клонищата и листоветѣ на дърветата и ги отнасяли въ най-низкитѣ мѣста, дето бързината на поротѣ била опиштожена. Тука се събирали и трупали, дето слѣдъ разни химически и механически процеси, тѣ се преобразили въ кам. въглища. Споредъ Грандъ-Иори, за направата на въглищитѣ пластови не е трѣбало пó-вече врѣме, отъ колкото трѣба за наслагването на нѣкои глинени пластови отъ сжщата дебелина.

Не отдавна прочутия френски химикъ Фреми (Frémy) направи нѣкои опити, които хвърлиха свѣтлина върху въпроса за промѣнението на растителнитѣ остатки въ каменни въглища.[3]) Слѣдъ като подложилъ на топлина и притискъ (pression) захаръ, скорбела и разни гуми или пó-добрѣ улмична киселина (acide ulmique), той добилъ нѣщо черно, твърдѣ подобно на въглищата. Добитото вещество, дало сжщитѣ реакции както и въглищата. Подъ сжщитѣ физически дѣйствия, той неможилъ да получи сжщото нѣщо отъ целулоза, листове и дървета, биле тѣ прѣсни или сухи. Въ такъвъ случай ний трѣба да предположимъ, че

[1]) Revue scientifique, 1877, p. 1254. — Assoc. française, 1877, p. 517.
[2]) Comptes rendus, XCIII, p. 160.
[3]) Comptes rendus, LXXXVIII, p. 1048.

преди да се образуватъ въглищата, нѣкъква дезорганизация или ферментация става въ растителната материя, която разорява тканитѣ, давайки улмична киселина.

Каменнитѣ въглища сѫ станали слѣдователно отъ нанасянието и отъ натрупванието на растенията, които сѫ имали тропически характеръ и сѫ биле богати на скорбела и разни растителни масти. Тѣхното растворение е станало подъ водата, на исти начинъ, както днесъ се преобразуватъ Мѫховетѣ (Muscineae) въ Торфъ, въ умѣрения и студения поясъ. Тукъ нетрѣба да забравимъ, че сичко е станало въ текуща и не въ мирна вода.

Понеже дѣйствията на природата сѫ еднообразни и непрестанни, то за това въ сички почти периоди на земното развитие, ний намираме въглища. Антрацитъ има въ Силурската и Девонската формация; черни битуминозни кам. въглища отъ Карбонъ до Юра; сури въглища (Braunkohle) или Лигнитъ въ Кредната и Терциярната, а Торфъ въ настоящата формация. Въ България познати сѫ само битуминозни кам. въглища, сури въглища (Braunkohle) или Лигнитъ и Торфъ, който и днѣсъ се прави въ влажнитѣ мѣста на Витоша отъ Sphagnum и др. Антрацитъ не е още намѣренъ у насъ.

Битуминозни или черни каменни въглища (Houille).

Хубави черни въглища сѫ открити въ Турско врѣме на западъ отъ Бѣлоградчикъ въ долината на рѣка Стайковци. Професоръ Фр. Тоула [1]) посѣтилъ това мѣсто, къмъ края на 1875 год., когато правилъ геологически студни по тия страни. Тукъ той намѣрилъ копани галерии съ добъръ боазажъ, но запуснати. Споредъ направенитѣ отъ него изслѣдвания, дебелината на кам. въглищнитѣ пластове биле слаба. Най дебелата жилка немала по-вече отъ 50 с. м

[1]) Ein geologisches Profil von Osmanieh am Arčer, über den Sveti-Nicola Balkan nach Akpalanka an der Nišava, p. 10.

И тъй, споредъ показанията на помянатия геологъ количеството на тия въглища е незначително и разработванието имъ невъзможно.

Бѣлоградчишкитѣ въглища цѣпятъ се въ квадратни форми, твърдѣ сѫ битуминозни и горятъ превъсходно съ силенъ пламъкъ. Тѣ сѫ прави каменни черни въглища. Въ тѣхъ е намѣрилъ проф. Тоула добрѣ сназени ростителни остатки. Въ тѣхъ се намиратъ Calamites, Xenacanthus, Annularia, Odontopteris и други които сѫ характеристични за формацията долний Диасъ. Чернитѣ слѣдователно битуминозни въглища при Бѣлоградчикъ сѫ станѫли въ тъзи периода и сѫ сродни въ много отношения съ карбонскитѣ.

Сури въглища (Braunkohle) **или Лигнитъ** (Lignite).

Не е право дѣто имената сури въглища или Лигнитъ твърдѣ често се замѣняватъ. Подъ Лигнитъ разумѣваме онія въглища, които сѫ задържели фермата на оригиналното дърво. Това обаче не важдаме при Браунколе, тукъ незабѣлѣзвашъ вече слѣдитѣ на дърветата и въобще на растенията, отъ които сѫ станали въглищата, въ тѣхъ е сичко сбито и изличено. За да не ставатъ недоумѣния, азъ ще давамъ точни подробности за еднитѣ и другитѣ, за да може читателя ясно да разбере върху кои именно искамъ да говоря.

Този видъ въглища явяватъ се у насъ най-първо въ сивосинкаститѣ, песечиво-глинени пластови на кредната формация. Дебелината имъ е малка, слаба и незначителна; по-дебели пластови отъ 4—5 с. м. не съмъ намѣрилъ.

Въ долината на рѣка Искъръ при Кунино се виждатъ добрѣ сназени коритѣ на дърветата, отъ които е станалъ Лигнита. Подъ коритѣ сичко е промѣнено на въгленъ. Тѣзи растителни остатки спадатъ въ реда на дикотиледонитѣ, иматъ голѣмо подобие съ сега живущитѣ растения

и съвършенно се отличаватъ отъ карбонската флора. Проф. Д^р А. Корнхуберъ (Prof. Dr A. Kornhuber), който сравнително е изслѣдвалъ единъ отъ тѣзи екземпляри казва, че тѣзи лигнитни стъбла много приличатъ на *Abies pedinata*. Г. Обербергратъ Д. Щуръ (Oberbergrath D. Stur) мисли другояче; той предполага, че тѣзи дървени остатки отговарятъ по-вече на нѣкой новъ видъ *Pinus*. Мѣжду тѣмъ въпроса остава още нерѣшенъ.

Сѫщитѣ лигнитни въглища намиратъ се при с. Осленъ Криводолъ (Врачанско), послѣ въ Залковското дере, при с. с. Мирашъ, Катунецъ, Курумаслийтѣ и Калиникъ (Ловчанско). Въ потока при Пърдилово, южно отъ Плѣвенъ, тамъ дѣто водата е измила и издълбала каменнитѣ пластови, откриватъ се тоже сѫщитѣ въглища. Въ вертикално положени пластови намирашъ ги при Троянския мънъстиръ, послѣ въ Севлиевско, Дрѣновско, Ески-Друмалийско и пр. Въ срѣдне креднитѣ песченици, като продължение на първитѣ, намиратъ се подобни въглища и въ Керсенликъ — близо границата къмъ Котель, въ долината на единъ малъкъ, безименъ потокъ. Дебелината на послѣднитѣ се мѣнява отъ 1—5 с. м. но качественно се сравняватъ съ предидущитѣ. Никъква слѣда отъ кора, плодъ или друго що не намѣрихъ въ този Лигнитъ. По причина на спроманното имъ нахождение, тѣзи въглища нѣматъ никаква практическа цѣна; тѣ не могѫтъ да се разработватъ.

Сичкитѣ тѣзи въглища сѫ почти сѫщитѣ. Тѣ сѫ правъ Лигнитъ; черни сѫ и лъщятъ като смола. Пряхъ имъ е обаче кестениянъ. Горятъ съ голѣмъ свѣтливъ пламъкъ, даватъ много димъ и се показватъ твърдѣ богати на битуми. Слѣдъ изгарянието си, тѣ оставатъ рохавъ бѣлъ пепелъ.

Въ бѫдѫщитѣ геологически изслѣдвания на България, азъ се надѣя да се откриятъ още много други подобни тънки легла съ лигнитъ въ сивопѣсечивитѣ слойеви на

кредната формация. Тъзи формация завзема твърдѣ голѣмо пространство отъ истокъ къмъ западъ въ Княжеството.

Терциярнитѣ въглищни басейни добрѣ сѫ развити въ отечеството ни. Тѣ затварятъ на много мѣста въ пластовитѣ си по нѣколко метра дебели слойеви кам. въглища (Braunkohle). На мене сѫ познати само двѣ такива корита съ въглища; останалитѣ не съмъ изслѣдвалъ още.

Мошинското корито, находящи се юго-западно отъ София, опасано е на сѣверъ отъ Висока и Лилинъ Планина а на истокъ отъ Витоша; заслонено е на югъ отъ Голо-Бърдо и отворено на западъ. Намѣренитѣ въглища въ Владая, Бучино, Ральево, Мошино, Калкасъ и въ околноститѣ на Перникъ, спадатъ по моему на сѫщото корито. Споредъ исчисленията ми, повърхноста на това езерско въглищно корито не ще бѫде по-малко отъ 150 четвъртити километра.

Другото мени познато въглищно корито е Самоковското; намира се въ Джупанова ливада, само четири километра юго-западно отъ града. Това езерско корито лежи измѣжду кристалинни камъни и изгледва като да е особенно малко.

Сури въглища намиратъ се още при политѣ на Влашка Планина въ Вълча шума (Трьнско), послѣ при Поганово, отъ дѣто Г-нъ С. Христовъ изъ Царибродъ има добрината да ми донесе единъ малъкъ екземпляръ. Поганскитѣ въглища приличатъ много на първитѣ и чини ми се да сѫ отъ сѫщото корито. Въ послѣдне врѣме испроводиха ми терциярни въглища и отъ Кюстендилско, намѣрени при село Горно Уйно.

Единъ господинъ ми приказваше, че измѣжду Радомиръ и Дубница — близо село Поповъ долъ, вадили още 1874. год. твърди, хубави въглища. Намѣрения тамъ пластъ билъ въ една могила и показвалъ доволна дебелина (1—1·5 метъръ). Тѣзи въглища биле до толкова добри, щото Цига-

нитѣ и ковачитѣ безъ никакви припятствия могле да ги употрѣбятъ въ желѣзната индустрия. Види се да сѫ лишени отъ симпоръ и симпорни руди.

Трѣвненскитѣ въглища не сѫ опредѣлени още окончателно нито по староста си, нито пакъ по количеството си. Преди 11 години Турското правителство повика Австрийския геологъ Шрьокенщайна (Schrökenstein), за да изслѣдва богатството на тѣзи рудници. Въ първитѣ си изслѣдвания този геологъ ги опредѣли като Юрски (Лиасъ), но когато подиръ три мѣсеци повторно посѣти тѣзи страни, той отбѣлъсна нѣкои отъ първитѣ си заключения — най-повече за староста на пластовитѣ, и пребърза да исправи писаното въ органа на царското виенско геологическо заведение(¹). Шрьокенщайнъ ако и да не намѣри тамъ никакви органически остатки — необходно нуждни за опредѣление староста на формацийтѣ, пожела да искаже мнение, че въглищата които въ Трѣвненско се намиратъ, както и ония при Селце (Южна България) сѫ карбонски. Споредъ него надъ въглищнитѣ пластови имало Доломитъ и Пѣсченикъ отъ долний Диасъ (Rothliegendes), а надъ тѣзи — Доломитъ и Варовикъ отъ горний Диасъ (Zechstein). Сѫщия австрийски геологъ казва, че тѣзи въглища се намиратъ въ голѣмо изобилие и че могѫтъ съ най-голѣмъ успѣхъ да се разработватъ. Този въпросъ, ако и пъленъ съ интересъ, остава за мене още не рѣшенъ. Азъ се каня да се помъча идущата година съ неговото разрѣшение, не само защото е отъ велика научна цѣна, но и отъ голѣма практическа полза за нашето младо Княжество.

Нашитѣ въглищни басейни, не могѫтъ ни издалеко да се сравнятъ било по пространство или дълбочина, било по вътрѣшния си съставъ или вънкашния изглѣдъ съ английскитѣ, американскитѣ или белгийскитѣ. Нашитѣ въглища сѫ много нó-млади; тѣ сѫ терциярни, Лигнитъ или

(¹) Jahrbuch der K. K. geolog. Reichsanstalt. Bd. XXI und XXII, p. p. 273, 2[illegible]

по́-право сури въглища. Това потвърдяватъ и направенитѣ анализи: топятъ се съвършенно въ азотна киселина, въ хидрохлорната по́-слабо; боядисватъ блѣдо-жълто алкалийтѣ, палятъ се лесно и горятъ съ пламъкъ като испаряватъ черъ димъ и даватъ битуминозна миризма. Тѣ съдържатъ малко или много симпоръ, който твърдѣ добрѣ се забѣлязва при гореното на тѣзи въглища.

Въ сички почти въглищни корита, даже и въ сжщитѣ слойеви, качеството на въглищата се менява. Има черни, свѣтли, твърди, сбити, безъ слѣда на стратификация, чисти отъ чужди примѣси, горятъ превъсходно и оставатъ 2—5% рохавъ бѣлъ пепель. Подобни въглища, намиратъ се въ тънкитѣ 30—40 с. м. пластови, лежащи подъ дебелата жила на Мошино. Сжщитѣ се явяватъ неправилно въ компактни масси и въ главната жила. Въ видъ на твърди като дърво, съ особенна характеристична черна боя въглища (Jayet), намиратъ се, но твърдѣ рѣдко, въ сжщото корито. Главната мошинска въглищна жила състои по́-вечето отъ наслагани сури въглища, които се цѣпятъ вертикално на пластовитѣ и дробятъ въ ситенъ прахъ. Този родъ въглища съдържа на́й-много симпоръ. Почти въ сичкитѣ познати мѣстонахождения намиратъ се и ламеларни (листичави) въглища, състоящи отъ тънки, като книжена кора пластови, които се распадатъ въ прахъ, по причина че съдържатъ симпоръ. Нашитѣ слѣдователно въглища преминаватъ въ текстурно отношение сички градации, отъ най-простия Лигнитъ до минералнитѣ компактни въглища на старитѣ формации.

Преди 15—20 години турското правителство отвори първата въглищна рудница въ Трѣвна. По причина на неправилното разработвание, на недобритѣ пжтища и на скжпия транспортъ, отворенитѣ галерии въ Пранаря, Бѣлнобърхъ и Марковъ топъ, напуснаха се преди още пристиганието на рускитѣ войски. Въ врѣмето на окупацията

откриха се и мошинскитѣ кам. въглища. Разработванието имъ почева въ мѣсецъ Августъ 1879. год. Тѣ се експлоатиратъ доста мждро отъ българското правителство. Тѣзи въглища сж отъ голѣма благодать за нашата престолница. Въ София консумацията на въглищата расте несравнено бързо. Ето свидѣтели за това: год. 1879. извадено е отъ мината около 500 тона; слѣдующата 1880. година пòвече отъ 1500, а миналата (1881.) около 3400 тона.

Като исключимъ нѣколко стотини тона за дружината въ Радомиръ, както и за фабрикитѣ около града, сичко останало се гори въ София. Бързия ненормаленъ напредъкъ въ развитието на престолницата може нáй-добрѣ да се види отъ употрѣбението на кам. въглища. До като въ начало само дружинитѣ и фабрикантитѣ консомираха въглищата, тѣ продиратъ днесъ безразлично въ домоветѣ на сички. И какъ не би, когато даватъ 4—5 пжти пò-вече топлина отъ дървата, и когато пò-ефтино падатъ въ сравнение съ тѣхъ. Азъ сьмь напълно увѣренъ, че послѣ 10 години, само града София ще консомира пò-вече отъ 20,000 тона.

Да кажж сега по обстоятелственно за мошинската рудница и за нейното богатство.

Мошинското каменно въглишно, сладководно, езерско корито е терциярно. Намира се измѣжду политѣ на Витоша, Лилинъ планина и Голо-Бърдо; лѣжи юго-западно отъ София. Рѣката Струма, въ сѣверния си дѣлъ, съ два свои клона кваси това корито. Формата на суро-въглищния басейнъ е трапезоедрична, а повърхноста му вълнообразна. На много мѣста въ него се издигатъ доста високи могили и бърда. Както и пò-горѣ споменахъ, повърхноста му не е пò-малка отъ 150 квадратни километра. Пжтя за Радомиръ прецѣпва въ двѣ нееднакви половини това корито.

Суритѣ въглища, които се простиратъ въ тънки неправилни жили въ земята, не сж на сѣко мѣсто еднакви

дълбоко изподъ повърхноста Въ Калкасъ, Райлово и Бучино стоятъ плитко, въ други мѣста доста дълбоко се намиратъ. Главната жила въ Мошино лѣжи 11 метра дълбоко подъ повърхноста, въ Калкасъ само 3—4 метра, а може и по-плитко. При политѣ и въ стърминитѣ на планината, въглищата сѫ покрити съ гръмадакъ и съ разновиденъ неправилно расхвърленъ митерїялъ; въ по-низкитѣ мѣста и къмъ срѣдата — съ черна хумозна земя, превъсходна за обработвание. Тамъ дѣто лежѫтъ въглищата по-наплитко, въ пролѣтно врѣме пръста бива покрита съ бѣла като соль руда, която добитъка съ най-голѣмо удоволствие ближе. Тъзи руда е Мелантеритъ, непосредно произведение на Пирита, който инпрегнира особенно горнитѣ слойеви на въглищнитѣ глинени пластови.

Мошинската мина е отворена при подножието на едно бърдо въ истоименното село. Галерийтѣ сѫ отворени хоризонтално и достигатъ въ една дълбочина до 350 метра. При устата на рудницата височината надъ морската повърхность е около 820 метра. Галерийтѣ сѫ отворени на источната страна на бърдото, а простиратъ се къмъ западъ. Пластовитѣ на въглищата изглеждатъ като да сѫ хоризонтални, но тѣ се накланятъ къмъ Ю.-З. подъ единъ твърдѣ малъкъ ѫгълъ; извънъ мината тѣ затварятъ съ хоризонта ѫгълъ отъ 3—5° само, а вътрѣ тѣ сѫ наклонени до 18°. Главната жила отива съвършенно правилно къмъ югъ; къмъ сѣверъ тя се смалява.

Отъ тритѣ главни галерни Дружинна, Начовичъ и Плѣвенъ само послѣднята се разработва.

Ето какъвъ е вертикалния пререзъ на рудницата. Най горѣ има 20—50 с.-м. черноземъ; подъ него лежи 2—3 метра дебела леска, която въ горнитѣ части се цѣпи въ тънки неправилни парчета, а въ долнитѣ се намира въ по-дебели цѣли пластови. Тъзи леска отгорѣ е сивкасто-синкаста, а отдолу възжелта и сивкаста. Първия слой на

въглищата е подъ лескаря, тънакъ е 5—10 с.-м. и богатъ на симпоръ. Подъ него има пакъ такъвъ слой битуминозна черно-сива глина. Втория въглищенъ слой, дебелъ до 20 с.-м., съдържа конкреции отъ черна глина съ въглища. Подъ този слѣдва неправиленъ пластъ, само 60 с.-м., състоящъ отъ опалива черна глина (Brandschiefer). Послѣ слѣдва въглищенъ слой, богатъ на симпоръ, но незначителенъ — 20 с.-м. И така, преди да стигнемъ главната жила, ний срещаме много такива тънки слойеви съ черна глина и въглища, които се малко различаватъ по дебелината си. Тънкитѣ пластови кам. въглища, пó-надълбоко биватъ се пó-добри и пó-чисти отъ симпоръ. Главната жила има доста добри въглища, но и въ нея се намира симпоръ, който съдѣйствува нáй-много за сдробеното на въглищата. Тя не състои непрекъснато само отъ въглища; въ нея се виждатъ и тънки пластови отъ битуминозна глина. Дебелината на главната жила варира; тя се мѣнява отъ 80 с.-м. до 1·20 м. Подъ нея се откриватъ други тънки до 40 с.-м. въглецни жили, които по чистотата си надминаватъ сичкитѣ горни въглища. Послѣднитѣ въглища съдържатъ твърдѣ малко или никакъ симпоръ и даватъ 2—5% чистъ бѣлъ пепель. Въ много отношения тѣзи се приближаватъ къмъ чернитѣ битуминозни въглища и могжтъ безъ никаква повреда да се употрѣбятъ въ желѣзната индустрия.

Отъ голѣма важность би било за насъ, ако се запознаяхме и съ количеството на кам. въглища въ Княжеството. Азъ желаяхъ и това да изложиж тука, поне за Машинското корито, което нáй-добрѣ ми е познато; но, щ да чиниж, когато се лишавамъ отъ нѣкои нуждни данни необходни при исчислението. Нека остане по настоящем въпроса за количеството на въглищата висящъ; той щ може нáй-лесно да се разрѣши тогава, когато се изслѣди дълбочината на въглищнитѣ корита. А за сега нека зн

българската публика, че извънредно богатство отъ каменни въглища нѣмаме.

Забѣлѣжка. Въ една отъ слѣдующитѣ книжки на Пер. Списание, ще разгледаме новитѣ руди, които сполучихъ да открия въ послѣднитѣ си екскурзии по България. За сега считамъ само за длъжность да ги спомѣнж, като допълнение на горнята листа. Тѣ сж: *Баритъ* (Baryte), *Борнитъ* (Bornite), *Каолинитъ* (Kaolinite), *Манганокалцитъ* (Manganocalcite), *Мелантеритъ* (Mélantérite), *Рутилъ* (Rutile), *Салитра* (Salpêtre), *Смектитъ* (Smectite), *Сфалеритъ* (Sphalerite) [?] и *Пушенъ Кварцъ* (Quartz enfumé). И тъй числото на рудитѣ въ България възлиза, по настоящемъ, на 45.

ЗАПИСЪ ОТЪ ОХРИДСКИЙ ПАТРИАРХЪ ПРОХОРЪ.

Отъ М. Дриновъ.

До прѣди десетина годинъ отъ дѣятелностьта на патриарха Прохора се знаѣхж токо двѣ нѣща: 1) че по негова заповѣдь въ 1542 год. е написанъ единъ словѣнски ржкописъ, въ който се съдържаватъ съчиненията на Дионисия Ареопагита, Иоанна Дамаскина и пр.[1]) 2) че той около 1536 г. несполучливо се е *давосвалъ* прѣдъ Турското правителство съ Вселенский патриархъ Иеремия I, който неправедно държалъ подъ своя власть една отъ Охридскитѣ епархии, именно *Веррийската.*[2]) Въ послѣдне врѣме обаче, нашата църковна история се обогати съ нѣколко нови открития, които хвъргатъ голѣма свѣтлина на врѣмето, въ което е светителствовалъ Прохоръ и отъ които се види, че той е единъ отъ най-личнитѣ Охридски светителье.

На 1869 год., съ помощьта на профессора Макушева, ние сполучихме да добиемъ изъ Италиянскитѣ архиви нѣколко документи, които показватъ, че въ врѣмето на Прохора, и благодарение на неговитѣ старания, православнитѣ жителье въ южна, срѣдна и сѣверна Италия, както и въ Далматинскитѣ Венециански владѣния сж се подчинили на Охридската патриаршия.[3]) Въ 1876 год. профессорътъ

---

[1]) *Григоровичъ:* „Очеркъ путешествія по Европейской Турціи" (2-ро издание). Москва, 1877 г., стр. 156. — „Časopis Českého museum" 1847 стр. 514, 515.

[2]) Гледъ въ нашиѝ „Исторически прѣгледъ на Бълг. църква" стр. 133, 134.

[3]) Съ съдържанието на тие документи ние мислимъ въ скоро врѣме да запознаемъ читательетѣ на „Периодическо Списание."

на каноническото право въ Московский университетъ, *А. С. Павловъ*, откри въ Московский публиченъ музей грамота, дадена въ 1531 год. патриарху Прохору отъ Вселенский патриархъ Иеремия, грамота, въ която се говори, че въ врѣмето на Прохора сърбската (Печската) патриаршия не била съществувала и че нейнитѣ епархии били присъединени, или пó-право да кажемъ, били повърнѫти на Охридската патриаршия, на която принадлѣжѣхѫ прѣди основанието на сърбското патриаршество.[1]) Въ тая грамота, между друго, се говори: „Така наречената Печска архиепископия непърво е била подчинена на (Прохоровата) църква, спр. на Охридската, послѣ чрѣзъ нѣкакво си насилие е била грабнѫта отъ неѭ (ἡρπάγη μὲν ἀπ' αὐτῆς) и поставена въ автономно състояние, *въ което обаче не е останѫла и до сега* οὐ μὴν δὲ καὶ ἕως τοῦ παρόντος οὕτω διέμεινεν), но изново е присъединена къмъ църквата (на Прохора) и пакъ станѫла зависима отъ неѭ . . . . . Наше смирение (ἡ μετριότης ἡμῶν) чрѣзъ съборно рѣшение опрѣдѣлява и постановлява, щото *Печь* и всичката сърбска область да бѫдѫтъ подъ рѫката на светѣйшата архиепископия Охридска, както сѫ били отъ начало *и до сега*" (καὶ ἕως τοῦ νῦν). Тия свидѣтелства на новонайдената гърцка грамота, колкото сѫ чудни по важностьта си, толко щѣхѫ да бѫдѫтъ и не вѣроятни, ако да не се подтвърждавахѫ съ записа, който обнародваме пó-долу и който такожде се относи къмъ новонайденитѣ паметници за патриарха Прохора.[2]) Той е написанъ на края на едно голѣмо (in folio) рѫкописно евангелие, което сега се намѣрва въ библиотеката на познатий по своето

---

[1]) Г-нъ *Павловъ* е обнародвалъ тая грамота въ „Чтенія въ Императорскомъ Обществѣ Исторіи и Древностей при Московскомъ Университетѣ." Москва, 1876, Книжка 4.

[2]) До колкото знаемъ, на него до сега не е обърщалъ внимание никой отъ учените, които сѫ се занимавали съ църковната ни история, не е знаялъ за него и г-нъ Павловъ.

книголюбие Московски гражданинъ *А. И. Хлудовъ.*[1]) Подъ записа, който патриархъ Прохоръ е писалъ, види се, съ своя ржка, зеленѣе се и патриаршеский подписъ, писанъ съ зелено мастило и съ увързано писмо, както изобщо сж се подписвали Охридскитѣ патриарси.[2]) Напечатваньето на подписа, отъ който ние сме си извадили вѣрна копия, оставяме за другъ пжть, когато мислимъ да напечатаме още нѣколко патриаршески подписи. Тука обнародваме токо записътъ.[3])

Прохор милостїю Божїею Архїепископ а҃-є҃[4]) їѹстїнїанїе всѣм Блъгаромъ, срѣблем и прочим.
Смѣрѐнїе мое пи́ше, понеже[5]) да се зна́ет, ка́ко прїи́дох въ богохрани́мое мѣ́сто Янїево при въсеосвещенном мїтрополїте кр҃ Нїканоре.[6]) и прїиде къ нам кр҃ Петръ те́рзїик[7]) и прило́жи сїю книгѹ

---

[1]) Това евангелие, което състои отъ 359 листье, заедно съ нѣколко други южнославянски ржкописи г-нъ Хлудовъ е купилъ отъ покойний Гилфердингъ.

[2]) Гледа „Исторически прѣгледъ на Българската църква," стр 125 (бележката), и „Периодическо Списание на Бълг. Кн. Дружество" I, 40.

[3]) Копията, по която печатаме, ние своержчно сме си прѣписали отъ оригинала още въ 1871 г. и мислимъ да сме ѭ прѣписали вѣрно. На́-скоро слѣдъ това Прохоровий записъ биде напечатанъ отъ А. Попова въ „Описаніе рукописей и каталогъ книгъ церковной печати библіотеки А. И. Хлудова." Москва 1872, стр. 20, 21. Но ако сждимъ по нашата копия, Поповъ при напечатваньето на тоя паметникъ е направилъ нѣколко погрѣшки, на които ние ще покажемъ въ бележкитѣ си подъ текста.

[4]) а҃ — є҃ = пръвые.

[5]) Думата понеже е пропуснжта въ изданието на Попова. Намъ се чини, че тая дума тука има значението на частичката *за* въ съюза *за да.*

[6]) Думитѣ, които сж писани съ титли и съкращения ние изобщо печатаме развързани. Съкращенията оставяме само въ оние думи, за които незнаемъ навѣрно какъ трѣбва да се развржатъ. На примѣръ за скратено написаната дума кр҃ ние не знаемъ на вѣрно, какъ би ѭ написалъ Патриархъ Прохоръ: кѹръ ли, или кнѧръ, или пакъ кѹръ.

[7]) Първата буква на тая дума е написана така, дѣто може да се чете и като *т*, и като *г*. Ако да не бѣше тукъ крайното *к* (подъ титлата), ние бихме рекли, че тая дума е: *терзій.* Въ изданието на Попова е напечатано: герзіи.

тетроеѵгліе цр҃кве архістратигѹ Михаи-
ілѹ и Гаврійлѹ ѹ Плаканичке махале.
И да си имат вишереченна цр҃ква сію книгѹ
никим неотемлемѹ.[1]) И на се ѹбо бъист сіе на-
ше писаніе въ всако съхраненіе и ѹтвръ-
жденіе въ лѣт ҂ѕ҃ѝ҃ѕ (7056—1548) апреліа а҃ї д҃нъ.

Въ сѫщото евангелие, на първото му листо се намѣрва другъ единъ записъ, който е писанъ въ 1749 год. Привождаме и него.

Сиꙗ ст҃аѧ и божественаѧ книга гл҃емоѣ еванъ-
гелїе, тако да се има знати, преложи азь име-
немь Йинъкѹла от градь Ѳедово сиꙗ книгѹ ев҃ліе
да слѹжи въ храмъ ст҃аго архиепископѹпа мирили-
кискаго чѹдотворъца Ніколаꙗ за свою дѹшѹ и
его родители оца Веселинъ, мати Кито. Кръсте.
Въ лето господне а҃ѱ҃м҃д (1749).

Отъ тоя записъ се види, че книгата, която споредъ распореждането на патриарха Прохора трѣбваше да си има *неотемлемо* Яневската църква, слѣдъ двѣстѣ годинъ не е вече принадлежала на тая църква и е била прѣнесена въ друга църква, именно въ църквата св. Никола, която се е намирала, види се, въ Тетово. Обърщаме внимание на тоя фактъ, защото, както ще видимъ по́-долу, той тука има значение.

Янево, което се намира близу до Прищина, къмъ югоистокъ отъ неѭ, сега е малка паланчица или село съ 192 кѫщи,[2]) отъ които 42 сѫ мусулмански (албански и циган-

---

[1]) Въ изданието на Попова въ тая дума е напечатана и намѣсто ѥ. Сѫщата погрѣшка се повтаря и въ думата: съхраненіе.

[2]) Толкова поне сѫ били въ 1858 г., когато е пѫтувалъ учений Австрийски консулъ Ханъ, отъ когото заемаме бѣлѣжкитѣ си за сегашното състояние на Янево. Гл. *I. G. von Hahn*: „Reise von Belgrad nach Salonik.“ Wien 1868, 135—141.

ски), а 150 християнски. Християнското население състои отъ 1720 души, които сѫ всé католици и говорятъ сърбски. Има тамъ сега токо една католическа църква, която не е яко стара, — правена е около 1858 год. Православна църква нѣма, както нѣма и православни жителье. Но това на сегашно врѣме малко и бѣдно село въ срѣднитѣ вѣкове е билъ доста голѣмъ и богатъ градецъ, прочутъ по своитѣ срѣбърни рудници. Единъ католически свещенникъ, Стефанъ Гаспари, който въ 1671 год. е обихождалъ бившата Скопийска, сега Призрѣнска, католическа епархия, та е дохаждалъ и въ Янево, казва, че още и на онова врѣме Янево е било едно отъ нáй-главнитѣ мѣста (luoghi principali) на тая епархия и че тамъ и тогава още сѫ работили много срѣбърни рудници, половината отъ прихода на които е вземалъ Султанътъ (abonda delle miniere d'argento, tirando il gran Turco la metà). Сѫщий Стефанъ Гаспари казва, че когато той е дохаждалъ въ Янево, въ 1671 год., тамъ се е намирала столицата на Скопский католический архиепископъ. Имало е тогава въ Янево католическа църква, св. Никола, която и била катедралната църква на архиепископа.[1]) Отъ тия извѣстия на Стефана Гаспари види се, че още и въ XVII вѣкъ Янево е било и доста богатъ, и доста населенъ градецъ.

Католическа община въ Янево е сѫществувала отдавна: тя се споменува още въ 1328 година.[2]) Нѣма съмнѣние, че тамъ отдавна е имало и православна община, но за неѭ въ познатитѣ исторически паметници, токо речи, нищо не се споменуваше. Сега отъ записа на патриарха Прохора ние се научаваме, че православната община въ Янево е

---

[1]) Тия извѣстия ние вземаме изъ едно ржкописно списание на Стефана Гаспари, отъ което единъ прѣписъ се намира у насъ. Гледа „Период. Списание на Българското Книжовно Дружество" I, 54, 55.

[2]) *Иречекъ:* „Die Handelstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien." Prag 1879, 57.

ежществувала още и въ XVI вѣкъ и е била, види се, доста многобройна. Въ патриаршеский записъ се споменува токо една православна църква, св. Архангели, въ *Плаканичката махала*. Но, види се, че тая православна цъква не е била единчка въ Янево,[1]) — въ противенъ случай патриархъ Прохоръ нѣмаше да забѣлѣжва и махалата, въ която тя се е намирала. Това забѣлѣжванье ни дава да мислимъ, че въ другитѣ Яневски махали е имало още нѣколко православни църкви. Яневската църква св. Архангели, види се, е разсипана прѣди 1749 год., когато принадлежавшето ней прѣстолно евангелие се е намирало вече въ други църкви и въ другъ градъ (Тетово). Има причини да се мисли, че разсипваньето на тая църква е свързано съ изчезновението на православната община въ Янево, а това по всичка вѣроятность е станжло прѣзъ Австрийско-Турската война въ 1683—1699. Въ врѣмето на тая война Австрийцитѣ прѣзъ Косово поле, дѣто се намѣрва Янево, достигахж чакъ до Скопие. Християнското население на тия мѣста не само ги посрѣщаше съчувственно, като избавителье, но и всякакъ поддържаше тѣхнитѣ военни дѣйствия противъ Турцитѣ. Особно много опълченци се придружихж тогава къмъ Австрийската войска изъ Прѣзрѣнската и Прищинска области.[2]) Но прѣзъ есеньта на 1689 г., Турцитѣ, на които *късметътъ* пакъ бѣше захванжлъ да работи, сполучихж да разбиятъ, на знаменитото Косово поле, Австрийската войска, и ѭ накарахж да се очисти отъ тия мѣста.

---

[1]) Покойний Гильфердингъ, който е минувалъ въ 1857 г. по край Янево, говори, че единъ свещенникъ отъ съсѣдното село Липлянъ му разсказвалъ, „какъ католики въ 1856 год. заняли и перестроили тамъ (въ Янево) для себя большую, закрѣпленную православную церковъ *св. Николая*, и уничтожили на стѣнахъ ея древнія иконы и старинную славянскую надпись золотыми буквами.“ „Поѣздка по Герцеговинѣ, Босніи и Старо-Сербіи“ въ „Запискахъ Русскаго Географ. Общества“ XIII, 234, 235. Нѣма съмнѣние, че и тука е рѣчьта за новата католическа църква, за която говори и *Ханъ* и ако това прѣдание бжде истинно, то съ него се подтвърждава прѣдположението ни.

[2]) *Хаммера:* „Geschichte des osmanischen Reiches“ Pest 1830. VI, 549.

Тамошното християнско население, което бѣше се вече скомпрометировало толко явно, боещи се отъ турскитѣ неистовства, напуснѫ бащиното си огнище и се изселиха повечето въ Австрия заедно съ Печский патриархъ Арсений Черноевичъ. Ето кога и по какви причини, види се, е станѫло испадваньето на градеца Янево и изчезновението на православната му община заедно съ православнитѣ й храмове. Тогава, види се, е разсипана и католическата църква, която Стефанъ Гаспари е видвалъ въ Янево въ 1661 год. и отъ която сега нищо не е остало.

Недалече отъ Янево, около единъ или два часа, се намѣрва село Липлянъ.[1]) Тукъ въ старо врѣме е билъ градъ Липенъ, или Липлянъ (Ulpiana, Justiniana Secunda), сѣдалището на старобългарската Липенска епархия.[2]) Градъ Липенъ, по свидѣтелството на Анна Комнина, въ XII-и вѣкъ, когато България се намѣрваше подъ Византийска власть, е билъ пограниченъ градъ между Българската земя и Сърбската. Около 1320 год., Сърбский краль Милутинъ построи край Липлянъ познатий Грачаницки мънастирь, дѣто около това врѣме е била прѣнесена столицата на Липлянский митрополитъ, който оттогава е захванѫлъ да се нарича *Грачаницкий*. Нѣма никакво съмнѣние, че градецътъ *Янево*, който се е намиралъ до самата столица на Грачаницката епархия, е влазялъ въ състава на послѣднята. Да може да се мисли, че слѣдъ Турското завоевание, когато живѣяньето въ грачаницкия мънастирь не е било яко безопасно,[3]) грачаницкитѣ митрополити често сѫ дохождали да живѣѭтъ въ Янево. Ето защо намъ не се видятъ чудни

[1]) *Гильфердингъ:* „Поѣздка“ и пр. стр. 234. *Иречекъ:* „Die Handelstrassen.“ и

[2]) Глед. въ „Периодическо Списание на Бълг. Книжовно Дружество,“ кн. 7 (грамотитѣ отъ Императора Василия II) стр. 19, 20. Тамъ, въ бѣлѣжка 12-та, ние по погрѣшка сме казали, че градътъ Липенъ (Липляна) „се е намиралъ на мѣстото на сегашна Митровица“

[3]) По едно врѣме Грачаницкий мънастирь и съвсѣмъ е запустявалъ. Глед. *Гильфердинга:* „Поѣздка“ и пр., стр. 235.

слѣдующитѣ думи въ Прохоровий записъ: **пріндох въ . . . Янєво при . . . митрополите кир Нїканоре.** Тие думи може би да показватъ само, че въ 1548 год., когато Прохоръ е дохождалъ въ Янево, сѣдалището на грачаницкий митрополитъ се е намѣрвало приврѣменно въ тоя градецъ.[1]) Но насъ ни учудваше друго нѣщо въ записа на патриарха Прохора. Както вече споменжхме по́-горѣ, Грачаницката (Липенската) епархия въ старо врѣме (въ 10, 11, 12 вѣкове) е зависѣла отъ Българското патриаршество (Прѣславско-Охридско). Но въ XIV вѣкъ, когато Стефанъ Душанъ основа Печската патриаршия, ние вече намираме тая епархия подвластна на новоучрѣденото сърбско патриаршество. Изобщо се мислѣше, че тя оттогава и до самото ѝ уничтожение[2]) *неотемлемо* е принадлѣжала на Печската патриаршия, за която такожде никой не се съмнѣваше, че е сѫществула постоянно, *непреривно*, отъ самото ѝ основание въ 1346 год., и до уничтожението ѝ въ 1766 г. Поради това ние се въздивихме, когато прочетохме първъ пѫть, въ 1871 год., Прохоровий записъ, въ който така ясно се говори, че Охридский патриархъ дохождалъ въ 1548 г. въ *Янево,* сиречь въ Грачаницката епархия и се распорѣждалъ тамъ, като въ своя областъ. За такъво удивление сега не оставя вече мѣсто обнародваната отъ професора Павлова гърцка грамота, въ която се казва, че по врѣмето на патриарха Прохора Печската патриаршия била

---

[1]) Види се, че Грачаницкитѣ митрополити слѣдъ Турското завоевание нѣколко пѫти сѫ прѣнасяли сѣдалището си отъ мѣсто на мѣсто. По едно врѣме въ XVI-й вѣкъ тѣ сѫ се наричали *Новобърдски (Голубинскій:* „Краткій очеркъ Православныхъ церквей Болгарской, Сербской и Румынской“ Москва 1871, стр. 492). Отъ това може да се мисли, че по онова врѣме сѣдалището имъ се е намирало въ *Новобърдо,* което билъ единъ отъ на́й-главнитѣ градове на Грачаницката епархия.

[2]) Кога и какъ е станжло уничтожението на несѫществующата сега Грачаницка (Липлянска) епархия, това не се знае. Знае се само, че въ 1766, когато се уничтожи Печското патриаршество, тя не е вече сѫществувала и че по́-главнитѣ ѝ градове (Прищина и Новобърдо) сѫ се намирали тогава въ границитѣ на Печската епархия. Гледъ. издадената въ 1869 г. въ Цариградъ книжка: „Τὰ κατὰ τὰς ἀρχιεπισκοπὰς Ἀχριδῶν καὶ Πεκίου“ 64.

уничтожена (привремѣнно) и присъединена къмъ Охридската. Свидѣтелствата на тая новонайдена грамота, като ни развѣщаватъ реченното недоумѣние, въ сѫщото врѣме и сами намѣрватъ фактическо подтвърждение въ Прохоровий записъ, който отъ къмъ тая си страна може да се сматря, като единъ доста важенъ исторически документъ.

Харковъ, Юлий 1882.

Бѣлѣжка.

За историята на Янево и Грачаница въ това врѣме може да се прибави и този любопитенъ фактъ, че тогава, около 1539 год., въ Грачаницкий мънастирь е сѫществувала книгопечатница за църковни книги, въ която подъ рѫководството на споменѫтий отъ г-на Дринова митрополитъ Грачаницкий или Новобърдский Никаноръ е работилъ единъ монахъ Димитрий. То бѣше най-отдалечената къмъ югоистокъ отъ ония сърбски мънастирски печатници, които сѫ произвели въ първата половина на XVI столѣтие цѣль единъ редъ черковни издания, тъй интересни за историята на словѣнското печатарство и днеска тъй редки. Печатахѫ се книги въ Черна Гора на Ободъ 1493—5, въ Херцеговскитѣ мънастири Горажда 1531 и Милешева 1544, въ сърбскитѣ (въ ужичко окрѫжие) мънастири Руянъ 1537 и Мръкшина Църква, въ самиятъ Бѣлградъ 1552 и даже въ Скадъръ 1563. Отъ Грачаницката типография позната е до сега само една книга, единъ октоихъ печатанъ въ 1539 год. Намѣри и описа го Г-нъ Стоянъ Новаковичъ въ книжката: „С археолошке изложбе у Кијеву 2—21 Аш 1874.“ (У Београду 1874), споредъ единъ единичкий листъ и то първий листъ съ надписътъ на книгата, който въ Кіевското археологическо изложение между други старопи

натни книги билъ изложенъ отъ Киевский владика Порфирий.

Въ България сполучихъ да намѣря единъ пъленъ екземпляръ на този Грачаницкий октоихъ, и то въ Рилский манастирь. Брои 28 коли, всѣка по 8 листа, всичко 224 листа, въ стара дървена подвързия. На първата страница се чете: **Повелѣніємь въсеосвященнаго Никанора митрополита Новобрьдскаго трꙋдихь се о сѣмь въ митрополіи Градꙋанници азь Христꙋ рабь Димитріє. Въ лѣто ҂з. ѕ. м. ѕ.** (7047—1539). Другата страница на първий листъ е испълнена съ единъ много драгоцѣненъ дърворезъ, който представява Грачаницката черква, както се види отъ надписа: **Митрополіа грачаница.** Черквата има едно голѣмо кубе и три малки, долу отпрѣди единъ отворенъ портикъ съ стълбове и на страна една четверожгълна кула, сѫщо отворена, въ която се виждатъ окачени два звона отъ любопитна древна форма, единъ по-тѣсенъ, другий по-широкъ. Подъ черквата сѫ помѣстени ликове на три светии, св. Іосифъ, св. Дамаскинъ съ мастилница и св. Косма, и подъ тѣхъ чете се надписъ съ извити букви: **Смѣренїи Никанѡр Новобрьдскы митрополитъ.** Въ печатания текстъ има между черното и червени начални букви. Езикътъ на самия „осмогласникъ“ е безъ юсове, сирѣчь старословѣнский по сърбска рецензия. Писмени бѣлѣжки или записи по краеветѣ на книгата нѣма.

Д-ръ Конст. Иречекъ.

ПРИНОСЪ КЪМЪ ВЪПРОСА ЗА БЪЛГАРСКИТѢ НОСОВКИ.

Нѣколко думи и словни бѣлѣжки на професора Дринова въ „Периодическо Списание“ I. кн. 11—12, Браила 1876, стр. 163—164, за извѣстни спорадически упазени носни звукове въ говора на Македонцитѣ въ Костурско, дадохж поводъ на проф. В. Ягича въ 1877 г. да събере въ общъ прегледъ въ „Archiv für slavische Philologie“ II. 399. досегашнитѣ материали по този прѣдмѣтъ подъ насловъ: „Къмъ въпроса за ринезма въ новобългарския езикъ“, и да посочи на славиститѣ великата важность на по́-нататашни издирвания за освѣтление това бѣлѣжито явление. Къмъ тѣхъ отдѣлни сбирки отъ слова съ „носовки“, както се срѣщатъ у В. И. Григоровича, „Очеркъ путешествія по Европейской Турціи, Казань 1848, у проф. М. Хатала: „O bugarskih nosnih samoglasih“, Književnik II, Zagreb 1865, стр. 471—474, у П. Р. Славейкова, „Читалище“ 1873, бр. 11, стр. 1028, у Д-ръ К. Иречека, „Starobulharské nosovky“, Časopis Českeho Musea 1875, стр. 325—330, — имамъ нужка да пригудиж нинѣ още нѣкои-други подобни слова, съ основателна просба, да се допълнижтъ отъ по́-добритѣ и по̀-вѣщитѣ познавачи на извора имъ.

Въ село Брацигово, сега въ Пещерска околия, Татаръ-Пазарджишки департаментъ, населението говори помежду си особно нарѣчие, прѣнесено въ половината на минжлото столѣтие изъ Македония и напълно еднакво съ говора на съсѣднитѣ села Пателеница и Срънча, що сж се заселили

все по него врѣме въ Тракия, като бѣжанци отъ турски злодѣйства. По него нарѣчие Брациговци употрѣбяватъ значителенъ брой думи съ явни бѣлези отъ староврѣменско носово произношение (rhinesmus), които обаче въ разговоръ съ по̀-горни отъ себе лица, или съ „книжовни“ людие, тѣ гледатъ всѣкояче да избѣгватъ, защото братята имъ тракийци остро ги подиграватъ поради това. Съвсѣмъ особно е домашното нарѣчие на дюлгерския еснафъ на село Брациговo. Но моята цѣль тука е обърнѫта само върху занимателнитѣ особенности на това нарѣчие, както си го говорятъ вѣрѣдъ домашното си общество, на̀й-много въ кръга на старитѣ и женитѣ заедно съ дѣцата. Споредъ тоя сѫщински и чистъ Брациговски говоръ забѣлѣжваме слѣднитѣ староврѣменски особенности откъмъ носнитѣ звукове въ отдѣлни слова:

гъмба[1]), *дъмб* мн. ч. *дъмби* (въ Македония село *Дъмбене*), *зъмби* — та́зи чу́па и́ма бе́ли *зъмби*, — *кънде́ля*, *съмбота* (влашки sâmbata), *гълъмби*; *че́ндо*, *пре́нде* — на́шта ба́ба *пре́нде* ле́но, — *огленди́ло* (влаш. oglinda), *гле́ндо*, *гре́мбло*, *гре́нде* — си́лен дош върна, ке *гре́нде во́да*, — *пе́ндесе*, *деве́ндесе*, *рендо́ве* ед. ч. *ред* (влаш. rînd[2]); при това *сре́нда*, *громби́ща*, *громбо́ве* ед. ч. *гроб*[3]).

Въ нѣкои отъ тѣзи приведени слова на първъ погледъ се представятъ като неправилности:

1. Срѣщу *дъмб* (и *зъмб*) видиме само *ред*, покрай мн. ч. *рендо́ве* (*гроб* — *громбо́ве*);

2. За старобълг. **срѣда** намираме *сре́нда* (а за **колада**, влаш. colinda, само *ко́леда*); и

3. Въ Брацигово се казва само *мудро*, когато въ Костурско, споредъ г. Дринова, се чува *мъндро*.

---

[1]) Брациговския изговоръ на старобългарското ѫ изражавамъ чрѣзъ *зм*.

[2]) Тълкуваньето на влашкитѣ грамматици, че *rînd* било произхождало отъ лат. *rons*, *rondis*, не е вѣроятно.

[3]) Тѣзи слова ми бидохѫ устно съобщени отъ г. В. Юрукова, Българинъ отъ Брацигово, студентъ въ Пражската политехника.

Но тѣ мними неправилности скупомъ се оправдаватъ досущъ отъ звукословнитѣ правила на днешния български езикъ, ако вземемъ още въ съображение особнитѣ свойства на разнитѣ нарѣчия въ нашия езикъ.

1. Групи отъ съгласни звукове, каквато е напр. *нд* по рода си, въ края на думитѣ у насъ не могжтъ да се удържатъ цѣли, най-единътъ имъ елементъ винжги отпада, за да се възвърне изново при благоприятенъ случай; *дъш, нош, пъл* — мн. ч. *дъждове, нощи, пълни:* отъ крайнитѣ групи *жд* (слѣдъ ассимилация *шт*), *шт, лн* отпадатъ крайнитѣ елементи *д, ш, н,* като си завзиматъ мѣстото пакъ въ срѣдословнитѣ позиции. Сжщо такова „необикнжта“ група ще да е за Брациговци *нд* (спроти „обикнжтата“ *мб: зъмб*) въ края на словото *ренд,* отъ което въ ед. ч. отпада носниятъ елементъ, като физиологически по́-слабъ, неусъвършенъ звукъ, а въ мн. ч. се явява цѣлъ въ срѣдата на формата *рендо́ве.* Сравни освѣнъ това пре́ндж — пре́ндох — прел вмѣсто *пре́н(д)л* мн. ч. пре́*ли*: отъ двѣтѣ плавни *нл* въ **пралн** — *пренли* станжла по ассимилация само една *л:* съ гле́ндам — гле́ндах — гле́ндал.

2. Какъ сж си получили Брациговци формата *сренда* и защо сж приели исключително *ко́леда,* — за сега не може лесно и вѣрно да се опрѣдѣли, понеже липсува потрѣбниятъ за това материялъ. Менѣ ми се чини, че въ първото слово е смѣстено *ен* за стб. **ѣ** по аналогия съ други слова отъ подобно естество, които сж въ по́-голѣмо количество съ упазено стб. **ѧ**, отколко съ **ѫ** (по аналогия съ тѣхъ е *гробо́ве, громби́шча*); колкото за второто слово *ко́леда* могж каза приблизително, че то ще да е или заемено въ тази си форма отъ тракийскитѣ Българе, или просто така донесено изъ Македония, тъй като и тамъ покрай правилното *коленде* въ Магарово (виж. Милад. 523) живѣе обновено *коледе* въ Кукушъ (всет. 521).

3. За *мудро* вмѣсто *мъндро* бихъ далъ това обяснение: *мъндро* покрай *стреда* у Македонцитѣ свидѣтелствува, че тѣ обичатъ групитѣ *ндр* и *стр;* Брациговци напротивъ, съгласно съ *среда* упазили *мудро* само въ тоя му видъ, и то още докато сѫ били въ Македония.

Прага.

А. Т.

ИСТОРИЧЕСКИ МАТЕРИЯЛИ ПО НОВОВЪЗРАЖДАНИЕТО НА БЪЛГАРСКИЙ НАРОДЪ.

Отъ В. Д. Стоянова.

Подъ тойзи насловъ излагаме тукъ нѣколко исторически документи, които хвърлятъ доста свѣтлина върху критическото врѣме на пробуждането и нововъзраждането на нашиий народъ въ течение на текущий вѣкъ. Първий документъ е едно възвание отъ приснопаметнаго Софрония, епископъ Вратчанский въ Букурещъ къмъ нѣколко български родолюбци изъ Влашко и Богданско; а другитѣ документи сѫ двѣ писма отъ пламенний нашъ поборникъ и блаженъ мѫченикъ, Архимандритъ Неофитъ Бозвелията отъ Св. Гора до неговий отличенъ сътрудникъ покойний священникъ Андрея Д. Робовъ въ Елена.

Софрониевото възвание, както ще видятъ по́-долу читателитѣ ни, е писано на 29 Априлия въ г. 1805. То свидѣтелствува на́й-краснорѣчиво, при какви мѫчни врѣмена и съ какви голѣми тежкотии се е започенѫло възраждането на българската нова книжнина; отъ това възвание ний виждиме още, какъвъ горещъ родолюбецъ и самоотвърженъ иерархъ български е билъ *Софроний* въ свое врѣме. Извѣстно е, че Софроний е онзи български книжовникъ, който пръвъ е приготвилъ и извадилъ въ печатъ българска книга въ г. 1806 подъ название „Κυριακο

дроміонъ, сиречь Недѣлникъ, поученіе на всѣхъ недѣлѧхъ въ православнихъ церквахъ прочитаемаѧ еуангеліѧ въ всего лѣта съ толкованіемъ и справоученіе, и на великихъ господскихъ праздницѣхъ, и на свѧтыхъ празднуемыхъ сказаніе душеполезное. Преписанный отъ словенскаго и отъ греческаго глубочайшаго ѧзыка на болгарскій простый ѧзыкъ отъ Кратчанскаго епископа Софроніа, къ разумѣнію простому народу. Позволеніемъ Досідеа Митрополита уггровлахійскаго, помощію же епископовъ и благочестивыхъ христіанъ. Нынѣ издаде сѧ въ тѵпографіи ѵ Рымнической епископіи, при епископѣ Нектаріи. Въ лѣто ѧ҃ѡ҃ѕ҃ (-1806). Напечата сѧ и право описа сѧ отъ Дімитріа Міхаило Поповича и отъ Георгіа сына его."

Гореспоменѫтото възвание се отнася именно за издаването на тая книга, която, отъ началото на сегашний вѣкъ и до сега, принесла е безкрайна полза на наший благочестивъ народъ, като се е распространила на сѫдѣ по българскитѣ земи въ трикратно препечатвание, и поради това отъ народа тя е приела название „Софроний", по името на издателя ѝ.

Автобиографията на Софрония е единъ такожде отъ найй-важнитѣ наши исторически документи, особенно за изучвание вѫтрешното състояние на българский народъ презъ втората половина на минѫлото столѣтие и въобще за изучвание състоянието на турската държава презъ това врѣме.

Излишно е на дълго да повтаряме и тукъ, че отъ втората половина на минѫлий вѣкъ Софроний се появи достоинъ ученикъ и вѣренъ послѣдователь на *Паисия*, основателятъ на българската нова книжнина и първий пробудитель на потѫпканата и забравена българска народность. Цѣлий XVIII в., и особенно втората му половина до истичанието на първитѣ десеть години отъ това столѣтие, бѣше найй-грозний периодъ отъ минѫлий животъ на българското племе подъ свѣтската властъ на Турцитѣ и подъ духов-

ната власть на Гръцитѣ. Въ тойзи периодъ, когато Българетѣ като народъ съвършенно бѣхж затжпкани и тѣхнитѣ вѣковни врагове мислѣхж, че той и българското отечество за винжги вече не сжществуватъ, именно въ тойзи периодъ появяватъ се богоизбранни святители, Паисий, Софроний и други, да въскръсятъ нашиий народъ; и тѣ като посветяватъ отъ всичка душа и сърце цѣлий си животъ въ непрестанна и неуморна дѣятелность за въскръсването на своя народъ, успѣватъ на́й-сетнѣ да положжтъ твърдата основа на освобождението България отъ народоубийственната свѣтска и духовна власть на омразнитѣ чужденци.

Въ тойзи периодъ, до появението на Паисия и Софрония, у Българетѣ почти съвършенно бѣше изчезло въспоменанието за тѣхний минжлъ животъ, за тѣхното царствование, и пр. До тогава Българетѣ не само вече не знаяхж нищо за минжлий свой народенъ и държавенъ животъ, но тѣ бѣхж изгубили и всѣка надѣжба за подобрение на своята участь, и на противъ тѣ вѣрвахж, че всичкото имъ сжществование на тойзи свѣтъ е за винжги предназначено само да робуватъ!... Но, отъ като излѣзохж на свѣтъ Паисиевата българска история и Софрониевий Недѣлникъ, на́й-първо попробуди се въ нашитѣ бащи и дѣди народното чувство къмъ българщината: българската забравена, призрѣна книга хванж да се обиква; въ училищата изъ България хванж постепенно да се увежда българско учение и гръцкитѣ книги въ черковитѣ да се замѣстятъ съ български. Слѣдъ това, чрезъ българската история отъ Паисия пробуди се още по́-вече народний духъ на всички Българе, които бѣхж честити да прочитжтъ и чужтъ назидателната и животворна рѣчь на Паисия въ историята му: сърцата на всички се покъртихж, пламнжхж и всѣкий поченж да мисли и да милѣе за по́-добра участь на българский народъ. А Софроний чрезъ своятъ Недѣлникъ, който

е облеченъ въ простъ и вразумителенъ езикъ, даде възможность на българскитѣ священници и на всички наши мірене, едвамъ знаѭщи да прочитатъ българска книга, да отмахнѫтъ дотогавашното си отчаянно безнадѣждие за по́добро бѫдѫще: въ сърцата на всички запознати съ Недѣлника поникнѫ хвърленото благословено сѣме за пълна вѣра и надѣжда въ Бога, че, както всички злочести по своя или по чужда вина, така и Българетѣ Той (Богъ), чрезъ своята безкрайна доброта и милость, ще ги благослови да станѫтъ пакъ честити и да се радватъ и тѣ съ Неговитѣ добрини.

Ето по кой начинъ Паисий и Софроний посѣхѫ плодотворното сѣме въ измѫчената и на смърть отсѫдена душа на българский народъ за съвършенното негово въскръсване, което ний бѣхме честити да дочакаме и вече да се наслаждаваме отъ него.

На желаѭщитѣ да се запознаѭтъ по́-отблизо съ живата и безсмъртнитѣ заслуги на Отца Паисия за българский народъ препоржчваме прекрасната статия отъ г. проф. Дринова по тойзи предмѣтъ, която е помѣстена въ кн. IV на Период. Списание, г. 1871 (виж. стр. 1—26). А за славнитѣ дѣяния и животъ на приснопамятний Софрония ний сме писали доста обширно презъ г. 1872 въ Пер. Списание (виж. кн. V и VI, стр. 1—103), и любознателнитѣ ни читатели могѫтъ отъ тамо да удовлетворятъ достаточно желанието си, за да се запознаѭтъ още по́-добрѣ съ многолѣтната и плодотворна дѣятелность на Софрония. Въ заключение ще кажемъ само, че Софроний, който е роденъ въ Котелъ на 1739 и умрѣлъ въ Букурещъ около 1815 г., въ течение на цѣль половинъ вѣкъ се е посвятилъ въ непрестанни и неуморни трудове за общото народно благо, изпърво като учитель, священникъ, послѣ като епископъ и на́й-сетнѣ като списатель.

На́й-сетнѣ ще прибавимъ още, че Софроний отъ мѫжка старна е дѣдо на покойний князь Стефана (Стояна) Бого-

риди, бащата на Негово Сиятелство князя А. Богориди. сегашний главенъ управитель на Източна Румелия.*)

Архимандритъ Неофитъ Петровъ Хилендарский, родомъ такожде Котленецъ, е онзи на́й-мѫжественний и на́й-добле-ственний нашъ родолюбецъ, който, слѣдъ Адрианополский миръ, въ г. 1830 зачене̑ първъ открито и на́й-ревностно да дѣйствува посрѣдъ самий народъ за придобивание правата на българската народна иерархия. Съ тая священна цѣль той пропѫтува́ България на сѫдѣ, и съ пламенната си рѣчь съживи и насърчи народа да си търси и придобие по на́й-законенъ начинъ черковнитѣ правдини, които бѣ грабнѫла гръцката цариградска патриаршия. Тази послѣдната, чрезъ на́й-коварно предателство и уклеветяване предъ В. Порта, успѣ да се заточи Неофита въ г. 1843 на Св. Гора, дѣто въ течение на цѣли 6 години подъ голѣми неволи подложенъ, на́й-сетнѣ починѫ мѫченически въ 1849 година.

Заедно съ него биде на сѫщото мѣсто заточенъ и неговий вѣренъ и достоинъ другарь, Високопреосвященний

---

*) Тукъ не можемъ да не забѣлѣжимъ, че вече е врѣме да се издаде биографията и на Негово Сиятелство покойний князь Ст. Богориди. Неговата висока способность и достойнство, неговото чистосърдечно родолюбие и благородство на характера, както и неговий високъ чинъ, който бѣ стигнѫлъ още преди половинъ вѣкъ въ турската държава; и, отъ друга старна, неговитѣ велики заслуги за наший народъ, особени чрезъ съдѣйствията му по организуванието и закрѣпванието на българский народенъ центръ въ Цариградъ за придобивание правдинитѣ на българската народна иерархия, ний ги считаме народна гордость за всѣки Българинъ. И други пѫть (още преди 10 години) сме споменували и частно сме писали комуто трѣба за издаванье биографията на старий князь Богориди. Ще прибавимъ само толкова, че тази работа никой не може извърши тъй добрѣ, както наший ученъ еднородецъ, г. Гаврилъ Кръстьовичъ, директорътъ на вѫтрешнитѣ работи въ Източна Румелия, не само защото е той Богоридьовъ възпитанникъ, но и поради това още, защото отъ образованитѣ ни еднородци, нинѣ още живущи, никой не е ималъ толкова близенъ и дълговрѣмененъ достѫпъ при кн. Богориди колкото г. Кръстьовичъ.

Заради това ний се надѣваме, че негова милость не ще закѫснѣе да отдѣли малко отъ сегашнитѣ си многобройни и важни занятия по службата си, и съ душевно удоволствие ще пристѫпи да зарадва всинца ни съ извършванието на тойзи почтенъ и драгоцѣненъ трудъ за всички Българе.

Иларионъ Стояновичъ Макариополский, тогава иеромонахъ Хилендарский, който бѣ честитъ да дочака и види пълното увѣнчавание на тѣхното свято дѣло — придобиванието на черковнитѣ ни правдини. Ил. Макариополский можá да се избави отъ това си първо заточение въ г. 1848 само чрезъ всемилостивото високо посрѣдничество и ходатайство предъ В. Порта отъ старна на Негово Императорско Височество Великий князъ Константинъ Николаевичъ, който въ сѫщата 1848 г. бѣше ходилъ да посѣти Свята Гора, и при тоя случай Макариополский, като нáй-интелигентенъ и нáй-образованъ между тогавашнитѣ монаси при Хилендарский мънастирь, бѣ честитъ да представи на Негово Им. Височество мънастирското братство.**)

**) Тъй сѫщо ще забѣлѣжимъ, че е твърдѣ желателно да се състави и издаде отъ вѣща ржка биографията на Високопреосвященний *Иларионъ Стояновичъ Макариополский*. Да не забравяме, че, поради честнѣйший си характеръ и безкрайно родолюбие, между другитѣ му незабравими заслуги за народа, той биде цѣли 20 години (1849—1869), тъй да кажемъ, душата на народнитѣ дѣйци по черковний български въпросъ и неустрашимий богоизбранъ ратникъ-хранитель на святата праотеческа наша православна вѣра и народность, дордѣто се свърши и окончателно рѣши тозъ въпросъ въ наша полза. Кой отъ насъ не знае още, че Макариополский е тоже основателя на първото българско духовно заведение въ Петро-павловский мънастирь при Лѣсковецъ, още преди освобождението ни.

Единъ отъ първитѣ ученици на Макариополский е сегашний доростоло-черменский митрополитъ, Високопреосвященний Григорий, на когото въ ржцѣтѣ се намѣрвало, както се научаваме, нáй-много материяли за славната биография на Макариополский. Ний се надѣваме, че Негово Високопреосвященство ще положи всичкитѣ си просвѣтени грижи да състави и издаде тази биография или самъ или посрѣдствомъ други. Бъл. Книж. Дружество съ нáй-голѣмо удоволствие би приело да се извърши чрезъ него тази работа, като му се възложи тя и му се дадѣхж всичкитѣ за неѭ свѣдѣния.

Извѣстно е, че биографиитѣ на оние велики людие, които, подобно като Макариополский, сѫ се отличили по честноста на характеря си, по великитѣ си способности и добрини за народитѣ и человѣчеството, иматъ отъ памти-вѣка и вѣчно ще иматъ нáй-силно и нáй-благотворно влияние върху всѣкиго да се насърчва и правилно да се упѫтва къмъ напредъкъ и къмъ всички добрини. Заради това издаването биографията на Макариополский въ днешно врѣме ний особенно считаме за твърдѣ полезно, защото, отъ като сме се освободили, хората у насъ почти всички, даже и по-многото ни книжовници и мислители иматъ, правичко да си го кажемъ, нáй-голѣма грижа на тосъ часъ, какъ да поспечелятъ повечко парици, само и само да живѣѭтъ нáй-охолно, и твърдѣ малцина сѫ останѫли хора помежду насъ, които

Ето факта, който даде поводъ да се заточятъ на Св. Гора Неофитъ Хилендарский и Иларионъ Стояновичъ. Въ год. 1843 нѣкои по́-първи и по́-събудени Българе отъ Велико Търново и отъ околноста му подадохж прошение на гръцката патриаршия въ Цариградъ, за да имъ се проводи Българинъ-владика за Търновската епархия. Тази постжпка на поменжтитѣ Българе се показала до толкова дерзска и възмутелна на цариграшката патриаршия, щото тя побърза тутакси да представи тази работа на Портата твърдѣ беззаконна и даже размирна, като прибави още, че главатаритѣ на това опасно за държавата движение и достаусждително размирство на Българетѣ въ Търновско сж Неофитъ Хилендарский отъ Котелъ и иеромонахъ Иларионъ Стояновичъ (Макариополский) отъ Елена. Послѣдствие на тая сатанска клевета и предателство отъ старна на гръко-фанариотското духовно сонмище въ Цариградъ, се заточихж тогава поменжтитѣ двоица наши народни поборници на Св. Гора, отъ които подирниятъ, както рекохме по́-горѣ, успѣ да се избави отъ това заточение слѣдъ петь години, когато първиятъ на шестата година починж на Св. Гора съ мжченически вѣнецъ на чело въ тъмни и влажни зимници!

Неофитъ Хилендарский, тойзи неустрашимъ народенъ нашъ поборникъ, презъ втората часть отъ първата половина на наший вѣкъ се е отличилъ не малко и на българското книжовно поле. Той е съставилъ и издалъ на

да поразмислюватъ и се погрижватъ колко-годѣ и за правилното умственно и нравственно развитие и образование на българското младо поколѣние, безъ които едва ли можемъ да се надѣваме за по́-честита народна бѫднина. Това е горчива но вѣрна истина, която безъ всѣко стѣснение ний исповѣдваме печатно въ журнала си, за да се стресватъ всички наши людие, особенно които най-много сж упоени отъ подаренатъ ни готова свобода, но които не трѣба никога да забравятъ, че само чрезъ правилно народно и православно въспитание и чрезъ истинско научно образование можемъ навѣрно да очакваме по́-голѣми, нови и дълготрайни доброчестини за народа и отечеството си, посрѣдъ другитѣ велики и силни народи на свѣта.

свѣтъ въ г. 1835 единъ цѣлъ редъ книжки, въ свое врѣме твърдѣ полезни за народа, у когото невѣжеството по онова врѣме, както е извѣстно, е било въ твърдѣ голѣми размѣри.

Ето наименованията на книжкитѣ: *Священний краткий Катихизисъ, въ Крагуевцѣ 1835; Краткая св. история и св. катихизисъ, Бѣлградъ 1835.* Освѣнъ тия книжки издалъ е заедно съ покойний *Емануила Васкидовича* още една малка енциклопедия за първоначално учение, състояща отъ шесть части или книжки: 1) *Букварь;* 2) *Разния Нравоучения;* 3) *Грамматика*; 4) *Аритметика;* 5) *География;* и 6) *Предручний Послателникъ.* Общото название на тая енциклопедия е слѣдующето: „*Славеноболгарское дѣтоводство за малкитѣ дѣца. Напечатано съ удодрѣніемъ Его Свѣтлости князя Сербскаго Милоша Ѳеодоровича Обреновича, благословеніемъ же Преосвященнѣйшаго Сербіи митрополіта Господина Петра. Собрано отъ различни списатели и сочинено на шесть части за шесть ученичніи чины: первомъ преведено отъ еллино-греческаго діалекта на славено-болгарскаго и издано отъ Неофита архімандрита Хілендарца, родомже Котлянца и Еммануила Васкідовича, еллино-греческаго Сицовскаго училища учителя. Въ Крагуевцѣ, у княжеско-сербской типографіи. 1835.* Освѣнъ тия издадени книжки и „*Мати-Болгария*“, (която е помѣстена въ първото течение на „Пер. Списание“ въ кн. IX и X.), има и други разни съчинения отъ Неофита на брой до 25, които до сега още не сѫ издадени.

Отъ Неофитовата енциклопедия най-важното за насъ е географическата ѝ часть за България, придружена съ една малка харта за европейска Турция, и тази харта е първа на български езикъ издадена за нашето отечество.

Въ първото течение на „Пер. Списание“ (въ г. 1872 Браила) въ кн. V и VI, на стр. 43 и 44, ний споменуваме твърдѣ на кратко за Неофита, за неговото достойнство и значение, за неговитѣ велики заслуги, които е сторилъ на милий си народъ и отечество. Но, въ кн. IX и X, на стр.

1—13 отъ сѫщото течение на „Пер. Списание,“ почтенитѣ ни читатели ще срѣшнѫтъ доста обширно и нáй-сполучливо оцѣнение върху Неофитовитѣ велики заслуги за народа ни отъ гениалното перо на първий днесъ български белетристъ, г. Василя Николаевича Друмьова, (нинѣ Преосвященний Климентъ Браницкий). Ний прочее приканваме всѣкиго да прочете съ надлежно внимание това оцѣнение, за да получи пълно понятие за безсмъртнитѣ дѣла, които е извършилъ Неофитъ за доброто на народа и отечеството си. Неофитъ, съ твърдия си, рѣшителенъ и честенъ характеръ, съ благата си душа и сърце, съ безкрайната си любовь, постоянство и самопожертвование за нашето общенародно благо, може да служи за нáй-насърчителенъ и назидателенъ примѣръ на сегашнитѣ и бѫдѫщи наши поколѣния въ тѣхнитѣ благи желания и стремления като граждане и обществени служители на своята татковина.

Долуизложеннитѣ Неофитови двѣ писма сѫ писани една-двѣ години преди смъртта му. Отъ тѣхъ читателитѣ ще видятъ, въ какво горко състояние се е намѣрвалъ наший народъ въ духовно отношение, каква пламенна любовь е ималъ славний нашъ Неофитъ къмъ своя народъ и отечество, какъ неуморно е работилъ за придобивание черковнитѣ правдини на българский народъ, какъ дълбоко е билъ увѣренъ той, че само чрезъ просвѣщение, чрезъ народно просвѣщение ще се избавимъ отъ вѣковнитѣ си злочестини и теглела, и ще станемъ честити, и пр.

Ето възхитителнитѣ думи, съ които Неофитъ изказва своята дълбока утѣха и блага надѣжба отъ распространение „безсмъртното и благодатно просвѣщение“ помежду наший народъ.

„Другий лѣкъ нѣма, освѣнь достойная память на преминѫлихтѣ, просвѣщенъ умъ за настоящихтѣ и благоразсуденъ разумъ за будущихтѣ..... Слава Всевишнему, че по благости Своей благодати вдухнѫ на нѣколцина и изъ нашихтѣ младежи, чи кои въ Россия, кои въ Парисъ, кои въ Сербия отидохѫ по училища, семинарии, гим-

назии, академии, да се учатъ и просвѣщаватъ. Повразуми и нѣколцина въ Болгария доброжелателни любородци, че понаправихж по всякждѣ училища и надстояватъ за общенародното, безсмертно и благодатно просвѣщение. Надѣемъ се, чи по малко врѣме щжтъ да начнжтъ и нашихтѣ едноплемянници да слѣдоватъ человѣчески, както и другитѣ просвѣщенни народи, и щжтъ да попознажтъ сами себе и Творца своего и народности своея. Подари Боже!

То убо ми е мило и драго, както и вамъ Г. П. Андрее, и Максиму!! Та съ несумнѣнна надежда да ся поутѣшимъ и посоживимъ, и на смертния си часъ радостно, весело съ громкий гласъ, щемъ да извикаме: Ето катъ слишиме, че изъ нашихтѣ едноплеменни ся просвѣщаватъ, и полезни за народа Болгарскаго и за отечеството си ставатъ; нинѣ изънова ся раждаме, ако и на оний свѣтъ да отхождаме! Сподоби ни то, Милостивий Господи!"

Неофитъ въ писмата си споменува едного отъ вѣрнитѣ си другари на име „Максимъ." Ето коя личность трѣба да разбиратъ читателитѣ ни подъ това име.

Максимъ Райковичъ, игуминъ на Лѣсковский мънастирь св. Петъръ и Павелъ близо при Велико Търново, родомъ отъ Дрѣново, слѣдъ Неофита Бозвелията, е билъ единъ отъ първитѣ народни поборници за въздвиганието потжпканата българска народность чрезъ просвѣщение и придобивание черковнитѣ наши правдини. Когато Максимъ успѣлъ да изгони народоубийственний гръцизмъ отъ черковитѣ и училищата на Лѣсковецъ, Търновский митрополитъ Неофитъ, родомъ Гръкъ, счелъ тая Максимова постжпка за „антиканоническа," и не се забавилъ да издѣйствува около г. 1849 ферманъ чрезъ гръцката патриаршия въ Цариградъ за да се проводи Максимъ въ заточение на Св. Гора. Отъ тамъ го освободили нѣкои родолюбиви Свищовчане, и го склонили да забѣгне отъ-въдъ Дунавъ на Влашко. Тукъ Максимъ съ сжщата ревность и неуморность се е трудилъ за доброто на България цѣли 25 години, сирѣчь до самата си смърть. По-голѣмата му дѣятелность отъ-въдъ Дунавъ е била, преди всичко да пробужда и подържва българщината чрезъ въздигвание народни училища и черкови, осо-

бенно въ Галацъ, Браила, Букурещъ, Гюргюво, и пр. При това, той чрезъ усърдно съдѣйствие и чрезъ своята щедра десница никого отъ своитѣ еднородци не е лишилъ отъ помощь, и на́й-паче е помагалъ на всички бѣдни млади Българчета, които сѫ отивали отъ България да придобиѭтъ учение въ Влашко или въ Русия. Максимъ е починѫлъ въ Галацъ на г. 1874.

Всичкия си движимъ имотъ, състоящъ отъ 25,000 лева, и тойзи нашъ отличенъ святитель завѣща исключително на България за черковни и училищни нужди.

Колкото за священника *Андрея Д. Робова* въ Елена, до когото сѫ писани долуизложеннитѣ Неофитови писма, ний за сега можемъ да споменемъ само нѣколко думи, защото нѣмаме доста свѣдѣния за него. Но отъ сѫщитѣ писма може положително да се каже, че св. Андрей е билъ тоже единъ отъ вѣрнитѣ и достойни другари на Неофита. Той, дордѣто билъ міренинъ, наричалъ се *Дѣчо*, а баща му — *Дойно*. На́й-първо получилъ книжно учение при двоица родолюбиви български монаси на име Никандръ и Игнатий, които подирь избухванието на завѣрата били забѣгнѫли около г. 1822 отъ Св. Гора въ Елена, отъ дѣто сѫ се завърнѫли пакъ на Св. Гора едвамъ кѫдѣ 1827 г. Нѣколко мѣсеца презъ г. 1832 е ходилъ Дѣчо на Свищовъ заедно съ Н. Михаиловски да се усъвършенствуватъ въ „грамматиката“ при тамкашний учитель Христакя Павловича. Послѣ, като се завърнѫлъ на Елена, учителствувалъ е тамъ 5-6 години наредъ, и тогава името му вървѣло *даскалъ-Дѣчо*; като се упопилъ, нарекли го *Андрей*. Той е билъ духовитъ, способенъ и твърдѣ распаленъ родолюбецъ; и, защото е ималъ характеръ много буенъ, прекаралъ е презъ живота си много примеждия и злочестини. Починѫлъ въ г. 1859.*

*) Свѣдѣнията за покойниѩ священникъ А. Робовъ както и ония по́-горѣ, които се отнасятъ върху заточението на Неофита Холендарски и иеромонаха Илариона (Макариополски) въ г. 1843 на Св. Гора, има добрината да ни даде г. Н. Михаиловски

Блгородн҃ѣйшіи и честн҃ѣйшіи търгóвци дȣховнъіѧ нáшеѧ чáда хаи҃й кѵръ пéтко, кѵръ іѡвко, кѵръ сáвва, кѵръ нѧголъ, кѵръ димúтре карлóвчи, кѵръ úскрю събовичъ, кѵръ пáѵелъ деодоровичь, кѵръ ѧлеѯи, и кѵръ радолъ и прочій вси хр҃тіáни що са нахóждате по влахобогданіа любéзнаѧ чада нáшемȣ смирéнию, благодать бȣ҃ди вамъ и миръ ѿ гд҃а бг҃а, ѿ насъ же мл҃тва и блг҃веніе. Вáше милостúвое нрáвіе и великодȣшное достóйнство, що е слáвно úмѧ вáше по далèчнаѧ мѣста, то повдúгнало ѥстъ мéне да пúша до вашей честности любéзнаѧ чáда моѧ, и ѧкó нéсмъ ималъ щастіе да видѧ честнáѧ лицá вашѧ, и да ѡȣзнáѧ блгородіе вáше, но дóлженъ ѥсмъ да почúтамъ всѧкоги вáшее достоинство и похвалное имѧ що гѡ имате ѹ васъ доволно, и тогѡ рáди дерзáю дапишȣ до вáшее благóродіе. како ѧзъ смирèннъій сосъ бжіа ст҃áѧ вòлѧ подканихсѧ и исписахъ повсѣхъ недѣлѧхъ четòмаѧ ѥ҃ангеліа съ толкованіе исправоȣченіе úхъ. и на всѣхъ ст҃ыхъ гд҃нихъ праздницѣхъ, и великихъ ст҃ыхъ жúтіе и чȣдеса на всего лѣта ѿсловéнскій и грèческій глȣбóкій ѧзъкъ на бóлгарскій прòстъій ѧзъкъ да сá прочúта на всѣхъ недѣлѧхъ по цр҃квите като да разȣмѧватъ и простии невченнии члѣцъі и женъі и дѣца законъ бжій, понеже нашеѧ книга пó славéнскіи старъій ѧзъкъ написана есть а неразȣмѧватъ простий члѣцъі законъ бжіи, много и сщéнницъі неразȣмѧватъ, того ради потрȣдихсе азъ грѣшніи и преписахъ таѧ книга дȣшеполезнаѧ на простъіи болгарскій ѧзъкъ каквото хоратиме нъіи. Ѥто проваждамъ вамъ и предислóвіе на таѧ кнèгл да го вúдите. потовá сегà дадȣхме таѧ кнúга на стáмба сиречь на печатъ да са напечататъ хілѧда кнèги, и всѧка кнúга по трúста лúста ще бȣде, но сосъ много хáрчь бъіва тоѧ печатъ, що úдатъ до десѧтъ хілѧди гроша, а áзъ неймамъ толúко хáлъ. того ради молю васъ, знаѧ понеже имате въі милостúвȣю дȣшȣ и добротвóрное сердце, и любúте да оучúните добрó; почто е товá добрó ѻбщое за всегѡ болгарскагѡ нарóда, да помóгните на това, молю васъ, почто това е пóдобро и ѿ хацилъкъ и ѿ ст҃áѧ гóра, понèже на хілѧда цр҃кви ще са помѧнȣватъ имена вáшеѧ, доклè свѣтъ стой, и ѿ това поȣченіе колúко члѣцъі ще настáвѧтъ себѧ на пȣтъ прáвъіи, и спроти

това́ колико полза ще и̂ма тѝй чл҃вкъ на дꙋшꙋ свою, ко́и помо́гне за таѧ кни́га да са̀ тѝпоса, що́ досега́ така́ваѧ кни́га по болгарскій про́стъй ѧзъкъ на свѣто̀ не є̀ би́ла, таки́ва кни́ги по простъй ѧзъкъ иматъ и̂ грецъите, и се́рбъите, и вла̀съите, и рꙋ́сите, и дрꙋгі́й вѣ́ръ. то́кмо на́шъите бѣ́днии бо́лгари ніиматъ тако́въи да́ръ, затова са потемне́ни сосъ незнаѧ́ніе. но да са потрꙋ́димъ да изва́димъ таѧ сега́ насвѣ́то, веднашъ да ста́не нача́ло, и по́слѣ слѣ́дъ насъ надѣѧ́са мно́го тако́въй простъи кни́ги да испишатъ, на рабо́та є̂сть ведношъ да бꙋ́де нача́ло. но молимъ ви, послꙋ́шаите сега́ мені́ смире́ннаго а̂рхіе́реа, що́смь ѿ ва́шегѡ болга́рскаго ро́да и помогні́те на та́ѧ дꙋ̂шеполе́знаѧ рабо́та всѧкій спроти̂ си́лата своѧ̀, и̂ потова гдⷭ҇ь бг҃ъ хоче́ да заплати́ вамъ за̂ едно́то хіла̀да и̂ на тоѧ свѣ́тъ и̂ на̂ о́нъіѧ, вже желаю вамъ полꙋчи́ти, а̂минь. 1805: а̂прль: кд:

Смирѐннъіи Сюфро́ніа Єпископъ Кратчанскій.

Езикътъ и самото правописание на това възвание гледали сме да упазимъ, до колкото е възможно, тъй както е намъ доставено. По нѣкои признаци и съображения обаче, ний мислимъ, че ржкописътъ на възванието не е оригиналенъ а простъ преписъ.

Тукъ съ удоволствие ще забѣлѣжимъ, че ржкописътъ на това възвание се подари това лѣто на Бъл. Кн. Дружество отъ г. *Петра Ст. Джамджиева* въ Велико Търново за което душевно му благодаримъ отъ старна на Дружеството.

ПЪРВО ПИСМО.

Въ Елена.

Благоговѣйнѣйший Священникъ, Ревнителнѣйший общенародния ползи доброти рачитель, Г. П. Андрей П. Дойновъ-Робовъ!

Благодарно приехъ вашето честное и привѣтливое писмо, отъ което не могж ви исказа, каква неизрѣченна утѣха, отрада и сожалление въ неприятнѣйшихтѣ мои обстоятелства и въ достоплачевното ми состояние, чувствува прескорбната ми до смерти душа и полумартвенното ми лютѣ уязвлено сердце! Слава Вишнему Всеблагому всѣхъ за вся промишляющему Промислу!

Извѣстно, че правдата е на всичкихтѣ добродѣтели владичица и царица; нейната свѣтлость е превелика; чрезъ нея ставатъ человѣцитѣ добродѣтелни, називаватъ се праведни и святи. — Ако и отъ безсовѣстнихтѣ се гони, та се истончава, но не се скъсва, та въ превисреннихъ предъ престола величествия слави предстоява, и никогажь, никакъ коихто я любатъ, да погибнатъ неоставя, и отъ всяки скорби, бѣди и напасти чудеснѣ избавлява, къ спасению наставлява, и во вѣчное блаженство, благодатнѣ удостоивши водворява! Блаженни убо любящии ю, и въ терпении своемъ душу свою стяжавшии.

Ако злобствующии безсовѣстници, Господа слави на кресть распяли, намъ же грѣшнимъ что останж?... Дерзай брате! дерзай!.... Гдѣто сѫществува завистъ, злоба, самолюбие, насилство, сребролюбие и прочая: тамо законъ, вѣра, благочестие и правосудие нѣматъ мѣста.... Тамо за интересъ, клевети, навади, обиди, предателство и прочая. Всеблагий Богъ всѣкиго, васъ и насъ, и едноплеменнихтѣ ни благодатнѣ да избавитъ.... Подари Милостивий Боже! че душата ми совсѣмъ вече изнеможе!.... както и вашата душа..... до кога?

Духъ бодръ, милодрагий ми любимиче и състрадалниче! народности ради, но плоть немощна.... отъ единия страни дряхлая старость, отъ другия — немощь болѣзни! отъ третия крайная нужда и нищета ме прехлупили! отъ всѣкждѣ изнаоколо скорби, бѣди, напасти и сожаления мя обиколили, както и васъ!... гдѣ въ страдателное заточение! уви! ми сми знаяли туй, което трѣбвало да се надѣеме, а не сми помисляли за онуй, отъ което надлежало да се устрашавами..... Драгий брате Андрей, да дерзае и братъ нашъ Максимъ*),.... О Боже ужасний, но праведний во своихтѣ совѣти и судби за человѣческихтѣ чада!

Неожидайте, молимъ ви, милодрагий ми любимиче Г. П. Андрее Робовъ! за да би ви азъ подробно открилъ благощастливото народно въ Царградъ случайное, на вадното предателство, ласкателното изнамване, тайноосудителното въ заточение проваждане, и въ Вешкой Лаври, отровното, смертоносно и несносное наше страдание? което стана достоплачевное и чудесное на Ангелитѣ и на человѣцитѣ позорище! Вѣчная память вѣрѣ и благочестию; — удивление и недоумѣние на всичкихтѣ вѣри и народи; ужасъ и трепетъ Болгарскому ни народу; радость и веселие на злобствующихтѣ ни; угода и на-

*) Това е сѫщий онзи Архимандритъ *Максимъ Рашковичъ*, за когото споменуваме по-горѣ въ настоящата си статия.

слаждение на завистливцитѣ ни! и проч. Законъ святъ, вѣра благочестива, судъ праведенъ, чинъ и звание изящни и преподобна! но токмо словомъ, а дѣломъ? — „Покажи ми вѣру твою отъ дѣлъ твоихъ“, говори Апостолъ; и Спаситель міра: „всякое древо отъ плода, и всякий плодъ отъ вкуса се познаватъ....“ И до толко умѣж, ревнителнѣйший общенародния ползи Г. О. Андрее...., че обстоятелнѣ да ви предложж не смѣж.

Какво да рекж вече не знаж, съвсѣмъ ми се съвѣста замая! Невѣжество и суевѣрие усилившиися въ горка Болгария! Споредъ справедливости съсъ воздишане говоржъ вамъ брате, Андрее многострадалне!: „Тма обемлетъ кругъ земний и мракъ народатъ! Омуталъ се въ марчевината, и търкаля се въ темнината!“ — Дерзайте Андрее! да дерзаетъ и Максимъ! — говорѣте, орѣте — винограда Господень, съ врѣме и безъ врѣме! — Богъ насъ ще награди въ будущее! — Дерзайте! — И радваме се, дѣто сте сторили туй и онуй. срещу злобствующия Грекъ митрополитъ!..... Драго ми е!....

Знаете, добро безъ познания неможетъ да биде добро... Не съ очи въ марчевината, нето безъ очи на видѣлото въ свѣтлината могжтъ да се распознажтъ шаровете; за то се, милодрагий ми любиме сострадалче, „достойний за недостоенъ и недостойний за достоенъ предпочита. Правото криво, кривото право; бѣлото черно и черното бѣло; равното стърмно, и стърмното равно,“ и проч. — се вмѣняватъ, — за то е испаднжлъ горкиатъ ни народъ въ туй жално състояние въ туй зло положение!

Трѣбва прочее, трѣбва, чрезъ здраваго разума всякогажъ за всякакво право да разсуждаваме; кждѣ, кога, кому зачто, колико, щедроти человѣколюбия общенароднѣ милость да учиняваме и спомощь да даваме съ врѣме и безъ врѣме..... „Несть добро отъяти хлѣба чадомъ, и поврещи псамъ“, говори Спаситель міра. То ми се чини, че нашихтѣ едноплеменни го струватъ: отнематъ отъ чадата си отъ съсѣднихтѣ и отъ едноплемяннихтѣ си испаднжли хлѣбатъ и го хварлятъ на людскитѣ псета, за да ги лажтъ повече и както си щжтъ да ги хапятъ, и когато се обядатъ, бѣснующе да ги давятъ! Не съсипва гората топоратъ, но топоришката. Съ нашихтѣ камение главитѣ ни пробиватъ..... кой ни е кривъ?.....

Богоприятното благопроизволное изъ богохранимаго ви отечества Елена, отъ любородних тѣ ви Еленчани, въ туй ми бѣдноонастное състояние, щедроти человѣколюбия, общенародное ми учинено благодѣяние, което мя утѣши и соживи, нещемъ забурави до исходъ души моея; увѣренъ, че Всеблагий Мздувоздаватель, тисящо

кратно ще имъ въ настоящее и будущее заплати. Познахъ, чи чрезъ Васъ, любимиче мой, не ни са забуравили — коихто и молимъ, и тя молимъ, Андрее многострадалне и ревнителнѣйший свещенниче общенародния ползи и доброти рачитель! всякогажь всячески и мужески да ги увѣщавашъ, никогашь да ни незабуравятъ и да не ни лишаватъ отъ общенародния си щедроти, милости и человѣколюбия, и кадѣто е сходно и сгодноблагоразумно и усердно да надстояватъ и да ся молятъ за насъ, за дано по́-скоричко ни извадятъ итлака, че ни се дови и додѣя.... Да живѣжтъ Еленчани, че тѣ сж днесъ на́й будни за туй дѣло отъ другихтѣ ни соплеменници Болгари!*)..... Потомцитѣ ще уцѣняватъ послѣ подвигитѣ имъ, и подвиги наши и ваши и Максимови! Дерзай Андрее, любимиче мой! и всегда ще будатъ приснопамятни!

Прочее, Всеблагий по благости своей благодатнѣ и чудеснѣ да ни сподоби живимъ гласомъ и всѣхъ и за вся да си исприкажеме, за кое съ добра надѣжда ожидамъ, оставамъ и есмь

Въ *Хилендаръ Монастирь*, Декемврина 1-го 1847 год.

Вашего Благоговѣйнства

† Арх. Н. Петровъ Кот. и Хиленд.

(Архимандритъ Неофитъ Петровъ, Котленинъ и Хилендарецъ).

Доброжелающий.

Такожде молимъ свещеннаго Монастиря Елено-Капинскаго Игумена, Г. Паисия отъ моея страни нарочно привѣтствувайте, любимиче мой Андрее, кого и молимъ, да мя не заборавя и да мя не лиши своея щедроти, милости и человѣколюбия въ настоящее ми достоплачевное състояние!

Истий.

Ето и адреса на писмото:

Его Благоговѣйнству

Честнѣйшему Г. Сакеларію П. Андрею, П. Дойнову Икономовичу Робову

привѣтственнѣ

ВЪ ЕЛЕНА.

---

*) Отъ тия Неофитови похвални и благодарственни думи за Еленчане, както и отъ ония, що се намѣрватъ въ края на второто му писмо, се вижда, че по онова врѣме доста много въ Елена е имало пробудени Българе, които сж умѣли малко много да почитатъ велезаслужливитѣ дѣла на тогавашнитѣ български народни водители, и спомагали сж имъ до колкото имъ е било възможно. Всичко това очевидно доказва, че Елена е било едно отъ първитѣ на́й-значителни огнища, отъ дѣто се е разпространявало пробуждането на българский народъ въ настоящий вѣкъ.

ВТОРО ПИСМО.

Ваше Благоговѣйнство, Г. П. Андрее П. Д. Икономовичъ Р. — искренолюбнѣ привѣтствую!

въ Елена.

Ако и въ неприятнѣйша обстоятелства, въ приватни случаи, и въ достоплачевно состояние ся нахождамъ, но отъ едноплѣмянинхтѣ си общества справедливости ревностнихъ доброжелателей и просвѣщения рачителей, еще не ся отвождамъ; ако и злобствующии хитростно, коварно и лестително, непрѣстанно покушаются, кознствующи, повседневно измишляватъ на насъ и на васъ и на милодрагаго ни народа различни, ядовни, клеветни бѣдственни туне бѣди! и ги разсѣйватъ по свѣтатъ . . . . Полагающи и правлението въ сумнѣние! . . . . . Мислимъ, че и то не спи, но съ колата заеци лови; но и които теглятъ, они сами знаютъ. —

То вече, което стана на видимите и на невидимите, разумни, вещественни и невещественни по свѣтатъ направи дивно и чудно позорище, което извѣстно показа народното онеправдание! Нашето неправедное отсуждение! Нáй-вече благочестивия вѣри, Священно-благовѣстнаго Закона, Святия-Апостолскаго чина и звания наслѣдственнихте предсѣдатели судителното изречение: Судъ! Святость и Правда . . . . . ? . ! — То ако е проведно или не, то нека свѣтатъ суди!

Едно тайнство прочее пребиваетъ за да управлява нѣкой свѣтатъ, да е силенъ, защото въ силата не ся вмѣщава нито лесть, нито мечтание; Гола е истината . . . . . Драгий ми Андрее, ревнителнѣйший общенародния ползи! дерзай . . . . . говори . . . . настой . . . . . ори . . . . . сѣй . . . . . има, кои да женатъ сеидбитѣ ни . . . . . дерзай . . . . . Богъ ще питаетъ и хранитъ твой домъ, а не човѣкъ . . . . . отъ Бога вся, а отъ человѣка ничесо . . . . . само клевети и бѣдственни туне бѣди! Дерзай! . . . . .

А за да благодѣтелствува нѣкой человѣчеството, подобаетъ первомъ да му има трепетатъ . . . . . мислимъ, въ настоящее нѣка положимъ една минута мнимия справедливости. Говорѣ, какво е една рѣчь безъ смисла, защото гдѣто силата прави справедливоста, слѣдствието ся измѣнява съ причината; каквото всякая сила, кждѣто надвие една другая, наслѣдова и нейната справедливость. И понеже по-силния има всякогажъ правдата, подлогътъ е, да е нѣкой по-силенъ. Но каква справедливость е онуй, което ся изгубва, когато силата са лиши? — Ако подобава нѣкой да са повинуетъ отъ нужда

нѣма потрѣба да са повинуетъ и по должности, и ако не е принуденъ да ся повинува, не е вече нето одолженъ.

Прочее, Милодрагий ми любимиче св. Андрее! нѣка исповѣдаме какво нуждата не прави справедливоста, освѣнъ законнихтѣ правила . . . . . То тако се слави; но земниитѣ князи что ли говорятъ? —

Воистинну, законатъ е согласие на сичкихте совокупленни воли въ едно — неговата сила е спритецание на сичкихтѣ сили на жителството, което има отъ себе си тия сѫщи сили за да раздѣли, отсуди, свързи, укори, или да бие, да затваря, и проч. — Извѣстно, че той суди, а не человѣкъ . . . . . За то какъ ли смишляватъ и и разсуждаватъ гражданскихте и церковнихте правления, опредѣлени и чрезъ закона отрядени и положени судии? —

То е убо по́-ясно отъ солнечния свѣтлости, какво всякий е чрезъ законатъ, подъ законатъ, и сосъ законатъ по чину и званию своему обязанъ законноправилно да си исполнява священнихте должности, а инакъ бива закону, природѣ, вѣрѣ, чину и званию своему противенъ и общенародному жителству тягостенъ, несносенъ и съсипателенъ, каквото лукавихте Греци, ненаситимихте волци! и нѣкои отъ нашихте идноплемянни намъ предатели и недоброжелателни любородци отечеству своему! уви! уви!

Принадлежитъ правлението да е съгласно, за да бѫде и крѣпко; трѣбва и всякий народъ да единомудруствува, за да ся распростираръ силитѣ му на членовихте му къ единото сѫщо негово намѣрение, за да принесетъ нужните жертви къ незбъркването на колкото е придобило . . . . . и прочая. — Никогажь жителнье составление не споспъшествува, до кадъ не се съгласни рѣчитѣ сосъ нѣмата . . . . . и прочея то убо, то! то дали се исполнява, или не? —

Законъ святъ, вѣра благочестива, вѣра бащина, чинъ и звание изящни и преподобни словомъ, но дѣломъ? . . . . . Правила же св. духомъ вдухновенни, соборно положени! Въ настоящее токмо стоятъ написани, а не дѣйствителни! . . . „покажи ми вѣру твою отъ дѣлъ твоихъ“ говори св. Ап.; а Спаситель Міра: „всякое древо отъ плода, и всякий плодъ отъ вкуса ся познавать“. И като се помрачи свѣтлината, колико на́й-вече темнината?“ — и прочая. —

Извѣстно е прочее, чи дѣто владичествуватъ гордости, зависти, злоби, самолюбия, славолюбия, ненаситнаго интереснаго сребролюбия, престрастия, страсти; тамо законнихте правила отнюдъ неиматъ мѣста . . . . . Тамо друго нема, освѣнъ лъжи, коварни, ковладни и клеветни, тунебѣдни набѣжданите катъ насъ и катъ васъ, и катъ Максима, и прочиихтѣ наши сподвижници, и двигатели, и поборници,

и дѣлатели, и сѣятели въ винограда господенъ и народенъ! . . . . . Освѣнъ гонения, предателства, святопродажби и святокупуванията, обиди, онеправдования и угнестения! . . . . Езикъ святъ, Царское священие! и прочая . . . . . Да ли слѣдова по Благовѣстному завѣщанию, гласящу: „туне приясте, туне дадите?“ или св. Ап. „сребро и злато да бѫдѫтъ съ тебе въ погибели?“ „И во Христа нѣсть Иудеинъ, ни Еллинъ, ниже Скитъ, ниже Варваринъ“ и прочая. — Но какъ ли мудруватъ върховнитѣ църковни председатели? — Да ли полагатъ душитѣ си за сосъ пречистата животворяща кровь Христовая стада, искуплени овци? — Да ли ги пасатъ на Божественнаго, Благовѣстваго и Спасителнаго злака? — Да ли разбиратъ овцетѣ и они нихниятъ гласъ! . . . . Тяжко и горко! уви!

Воистину, въ настоящее достоплачевното въ горка България состояние! Станѫло безчестно позарище на человѣчеството, противно на священнитѣ закони, стидъ и срамъ на държавата, омраза на народа ни, ужасъ на подобнитѣ и присмѣхъ на свѣта! и пр.

Невѣжество и суевѣрие, усилившийся въ горка България! По справедливости съ воздишане говорѭ вамъ, подобний мнѣ по ревности общенародния ползи, Андрее любимиче, тия жалостни рѣчи: „тма обемлетъ кругъ Болгарския земли и мракъ народатъ! Умутался въ марчивината, и се таркаля въ темнината! . . . Отъ чадата си отъ нема хлѣбатъ, и го хвърля на людскитѣ пцета, непрестанно да го лаѭтъ, да го гризятъ и хапятъ всячески! . . . . Неисцѣлимая съ друго болѣе, освень благодатнаго просвѣщения, ще да си получи всекрайняго суггубаго исцѣления! Инакъ другаго средства не има . . .

Непостижимая и правосудящая судба!
Ужасная міра сего диавола и плоти борба!
Кедри Ливанстии надъ облаци верши возвисили!
Дуби Моавитстии клони простерше, надвисили!
Судби сщастие тако дозволило,
За то и свѣтовное сонмище изволило . . .
Тяжко и несносно е бремя!
Но безначално и безконечно е врѣме!
Съ искренната любовь любовь питаѭ;
За народатъ ни, сърдце ми кат воскъ и стая!
Всячески, кат теб, Андрее, за доброта му са стараѭ,
Просвѣщението му винѫги и всегда желаѭ! . . .
Но добро лесно не ся насаждава;
Нето при злоба се водворява . . . . . .
Правлението не дреми, не спи, нето заборавя . . .

Позорствува . . . благоразумно управя, и такъ не оставя . . .
Злобствующитѣ, щатъ нещатъ да престанатъ . . .
За обществото ни страдалцитѣ тако нещатъ да останатъ,
Дерзай любимче Андрее!
Сичко народно ще успѣе.
И защото ти си Болгарский Ахилесъ,
За то говори, настой, ори и сѣй днесъ . . . . .

Да благодаримъ Вишнему; правилнозаконното благоразумно Държавно правление бѣснующето карджалийство, яничерство и аянство совсѣмъ искорени, глобитѣ и насилствата махнж, и проч. . . .

Въ настоящее на Богодарованното златаго вѣка Султанъ Абдулъ Меджитово благоденственно, мирно и благополучно врѣме, всички, колкото се нахождатъ въ Дръжавството му народи, всякий споредъ вѣрата си равно си прия и общенародното си по достояние всеполезное добро! И день отъ дня приуспѣваютъ чрезъ и по езикатъ си и съ просвѣтителное поучение и учение, украшающи наравихте си съ искусность словесности, живущи и жителствующи сжщо человѣчески, то воистинну и Болгарския ни народъ като си прия, но не всецѣло, като другийтѣ . . . За что ли? Причината е явна. Нека убо я судятъ и разсуждаватъ благоразумнитѣ!

Премилая горка мати Болария!
Въ дворъ ти са вселила усойна змия!
Изъ устата ѝ притворно ядъ катъ захарь капи!
Милитѣ ти искренни рожби, смертелно хапи! . . .
Тѣ сж сжщи Гърци,
И грабятъ кат Вълци.
За туй работи мой Ахилъ,
И въ нищо небивай унилъ . . .
Имашъ Максима помощникъ,
Кой е народний поборникъ,
Дерзайте и говорѣте,
Отъ никога са небойте.
Азъ окаянний самъ затворенъ! . . .
Но пакъ е въ меня духъ храборенъ! . . .
Но вие дерзайте, говорѣте!
Гърци изъ Болгария испадете!
И дерзайте небойтеся,
Помнѣте мои словеса . . .

Рекохми, че никогажъ непоспѣшествува, както и вие ми пишите, народъ безъ братолюбнаго съгласия. — Да ли се нахожда по

между нашихтѣ? . . . Гледаме, еднии Петрови, другии Аполосови; а Христови кои ли сж? — Они нека са наковладени, предадени и продадени . . . За что? За интересъ . . . Сохрани Боже, всякиго потурченнаго Влаха, и отъ погреченаго Болгарина, говорятъ старитѣ — да ли прилича изъ Търново на . . . знаеме, знаете го и вие. — не трѣбва име, въ Цариградъ да предава Търновската Епархия на оногова законоправилно испаденнаго М. Неофита, който въ гробъ не влита, и който коварнолъжовно наклевети, набѣди горкитѣ ни Болгари на правлението, и го положи въ сумнѣние, та страдахж и страдажтъ за правда любородните доброжелатели, и до нинѣ немогжтъ да ги измолятъ? Грекоманство! Да ли имъ сж роби Българитѣ, и можатъ да ги продаватъ и копуватъ? . . .

Дови ми са вече и додѣя,
И да говоржъ право не смѣж . . .
Любимиче Андрее!
Любонародний герое! . . .
Речи, кажи и на Максима,
Да не дава Греку таксима . . .
Твоего и моего другаря,
За да него пуща и въ алтаря . . .
Билъ кой да билъ, на ли е Грекъ,
Да пукне и изчезне въ вѣкъ . . .

Прочее, Всеблагий Свѣтоподатель по благости своя всякиго и насъ и васъ благодатнѣ да просвѣщава, вразумѣва, научава и наставлява на полезная — и на любородцитѣ сърдцата за насъ да смилява, за да ни не заборавятъ, да не изгниеме въ заточение! и да ни нелишатъ отъ общенародния си милости . . . да живѣжтъ Еленчани . . . и Дано чудеснѣ ни свободеше Милостивий Богъ, и да ни сподоби да се видиме лично, за кое благонадежно ожидамъ, оставамъ и есмь

Вашего Благоговѣйнства
† **Архиманд. Н. Петровъ Котлен.**
Доброжелающии.

Въ *Хилендарь Монастирь*, 16 Мартъ 1848 год.

Въ езика на Неофитовитѣ писма не промѣнихме нищо: само въ правописанието му буквитѣ *ы*, *і* замѣнихме съ *и*: тукъ тамѣ положихме още *ж*, дѣто погрѣшо стоеше просто *а*.

Тия писма сж подарени на Бъл. Ки. Дружество въ Браила на 23 Майя 1874 отъ покойний Стояна П. А. Робова, синъ на священника Андрея п. Д. Робовъ, до когото сж били тѣ проводени отъ Неофита.

СТИХОТВОРЕНИЯ.

УМЪ, ВКУСЪ, ЧЕСТНОСТЬ, СВОБОДА.

Frei will ich sein im Denken und im Dichten;
Im Handeln schränkt die Welt genug uns ein.
Göthe. Torquato Tasso.

Умътъ.

Мень ме не държи никоя сила,
Нигдѣ за мене нѣма межда,
Въ цѣла вселенна, кътъ милъ съсъ мила,
Ходиме леко съ мойта мечта.
Сичко що долу земята крие,
Все що се движи въ синиятъ сводъ
Булото трѣба мень да отвие,
Волно да сбирамъ здравиятъ плодъ.

Вкусътъ.

Славеятъ съ пѣсень
Розата пали;
Розата съ прѣсенъ дъждецъ небесенъ
Славеятъ гали;
Съ цвѣте и съ птиче врѣдно момиче
Прозорци кичи;
Дава ти радость, дава ти сладость —
Дава ти младость
Свѣжа и вѣчна;
Твоята кжща
Въ долъ безконечна, медна и млѣчна
Вкусътъ обръща.

Честноста.

Хубаво, полезно,
  Справедливость, трудъ,
Другуватъ любезно
  Въ моятъ свиленъ скутъ.
На деньтъ съмъ слънце,
  На цвѣте роса,
Кътъ бисерно зрънце
  До руса коса;
Благость на окото,
  На съвѣста миръ,
Ясность на челото, —
  На душата пиръ.

Свободата.

Не само чисто съмъ азъ огледало
Дѣто се вижда мало и голѣмо
Въ своята права лика на лицето,
Но мень кътъ чедо търсятъ ме небесно:
На мень сѫ сички едно на сърдцето,
Споредъ дѣлата плащаньето лесно;
Напрѣдъкътъ е мой синъ, съ него ази
Дѣ още казвамъ намѣтникътъ лази.

Заедно.

Четири само
  Ний сме на брой,
Но рамо съ рамо
  Дѣто въ строй
Стѫпиме здраво,
  Тръгнемъ наредъ
Правиме право
  Щастие вредъ.

ШТУТГАРТЪ, 14 Августъ 1882.

Хр. Бѣлчовъ.

1.

ЗАКЖСНѢЛА НИВА.

отъ

Ц. Гинчова.

Ой те тебе ниво,
Ниво златослама!
Защо ми си, ниво,
Останжла сама?

—

Окол' тебе, ниво,
Пожънжто сичко,
А ти само, ниво,
Стоишъ си едничка!...

—

Вѣтърь ли повѣе —
Зърното ти пилѣе;
Дъждъ ли се пролѣе —
Класа́ ти чърнѣе!...

—

Отговаря нива,
Нива закжснѣла:
„Не съмъ ази крива:
Ступанка умрѣла!“

—

„Умрѣ тя горчица:
Отъ врага̀ загинж,
Остави дѣчица
Дребна сиротиня!...“

—

„Ступанъ ми отиде
На бой да се бие
И никой не знае,
Дѣ паднж горкия!“

2.

ПРОЩАВАНЬЕ НА СЛАВѢЯ.

Пролѣтта заминѫ,
Лѣтото дойде
И то се преминѫ,
Скоро отлѣте!

—

Листьата жълтѣѭтъ,
Трѣвата линѣй,
Горитѣ чърнѣѭтъ,
Хладенъ вѣтъръ вѣй!...

—

Славѣя в' градина
Вече не пѣе,
Въ червена калина
Гнѣздо не вие!...

—

Листьата жълтѣѭтъ,
И пр.

—

Той се готви вече
Далечъ да лѣти;
На пращане рече:
„Прости ме, прости!...“

—

Листьата жълтѣѭтъ,
И пр.

—

„Прости ме, дѣвойко,
Дѣто ти търлихъ
Росната градинка,
И цвѣтове ронихъ!“

—

Листьата жълтѣѭтъ,
И пр.

„Ой, прости ме горо,
Дѣто те будихъ;
Прости студена водо,
Що лѣтосъ те пихъ!“

—

Листьата жълтѣжтъ;
И пр.

—

„Простѣте градини,
Лозя и шумакъ;
Простѣте долини,
Ниви, повитакъ!“

—

Листьата жълтѣжтъ,
И пр.

—

„Прости ме, юначе,
Дѣто те будихъ
И сивото стадо,
Дѣто ти сърдихъ!“

—

Листьата жълтѣжтъ,
И пр.

—

„Азъ отивамъ вече
Отъ тука далечъ;
Слънце слабо грѣе:
Доди есень вечъ!...“

—

Листьата жълтѣжтъ,
Трѣвата линѣй,
Горитѣ чърнѣжтъ,
Хладенъ вѣтъръ вѣй!...

—

„Нѣма вечъ за мене
Тука топалъ день:
Щж идж да пѣж
Тамъ — на полудень!...“

———

3.

ЛЪЖЛИВО МОМЧЕ.

„Съ лъжата можешъ
Свѣта да обърнешъ,
Нъ не ще можешъ
Да се завърнешъ!“

По ливади, по грамади
Пасло момче стадо,
И лъгало сé що види, —
И старо и младо.
Сутрѣнь, вечерь и по пладнѣ
Викало лъжливо:
„Вълка, вълка овца грабнж
„Отъ стадо ми сиво!“
„Елате братя, помогнѣте,
„Че сам'си не могж, —
Стадото ми отървѣте,
Молж ви за-Бога!“

—

Доджтъ, видятъ, — нищо нѣма, —
Назадъ си отиджтъ.
Тъй идвали двама, трима,
Сé да му помагжтъ;
Нъ нещешъ-ли, на злá врáга,
Веднъжъ се случило,
Наистина дошелъ вълка,
И по пладня било.

—

Пакъ викнжло, запищѣло:
„Елате на помощь!“
Гърлото си силно драло:
„Помощь, братя, помощь!...“
Нъ орачи и овчари
Рѣкли: „то пакъ лъжи...“
Никой не отишелъ, —
Вълци го изѣли!

НАРОДНИ ПРИКАЗКИ.

Записани отъ

Ц. Гинчова.

1.

Какъ сѫ станѫли лѣковититѣ билки.

Едно врѣме, когато направилъ Дѣдо Господь чилѣшкото тѣло отъ калъ, оставилъ го да пренощува, и на сутрѣнта щѣлъ да му духне душа. Презъ нощта, дошълъ дяволо и, съ една тояга, надупкалъ сичкото тѣло на ръшето. На сутрѣнта дошълъ Дѣдо Господь и видѣлъ, че чилѣшкото тѣло сé дупки. „Хѫ, това е направилъ дяволо" рѣкълъ той, „да ме кара да правѭ друго тѣло! Ето пакъ азъ що ще направѭ", и зелъ да бере трѣва наоколо; кѫсълъ трѣва, — ту отъ тая, ту отъ оная, — и тулилъ дупкитѣ; кѫсълъ и тулилъ, до гдѣ нáй-послѣ истулилъ сичкитѣ, и зелъ та ги замазълъ и заглади лъ. Подиръ това духнѫлъ на чилѣка душа, чилѣка уживѣлъ и Дѣдо Господь му казалъ: „като те заболи негдѣ тѣлото, да берешъ отъ тия трѣви и да се цѣришъ съ тѣхъ, отъ тѣхъ да пиешъ, съ тѣхъ да се поливашъ, съ тѣхъ да се пушишъ, и съ тѣхъ да вързишъ ранитѣ". Първия чилѣкъ познавалъ тия билки; познавали ги и неговитѣ синове, внуци и правнуци, нъ послѣ, полѣка-лѣка, зели да ги забравятъ. Лѣковититѣ билки сѫ много, нъ чилѣкъ не ги знай; за туй казватъ: „за пара цѣрь има, кой го знае".

2.

Дрънкалката или крѣчеталката на воденицата [1])

Се въ онова врѣме, когато ходѣлъ дѣдо Господь по земята, научилъ чилѣка да направи на вода воденица. Чилѣка ѭ направилъ, воденицата се завъртяла! насипалъ ѝ жито, замлѣла, нъ житото не можало да пада самó отъ скореца [2]) въ гърлото на камъка. Дѣдо

---

[1]) Въ Търновско казватъ *дрънкалка*, а въ Врачанско *крѣчеталка*.

[2]) Въ Търновско *щуреѫ*, а въ Орѣховско и Врачанско *скореѫ*.

НАРОДНИ ПѢСНИ.

1.

ИЛИЯ СМИЛЬДАНИНЪ И БАНЕ БУГАРИНЕ.

1 Продава̀ се ко̀ня *Капетана*[1])
Продава го була удовица.
Цана цанятъ за неделя дена,
Да се шета по гора зелъена,
5 Да си лови тая дива лова,
Што лоф фане, се за конь да даде.
. . . . . .
Па си ойде у гора зелъена
Три дни се іе по горица вило,
Па не може лова да улови.
10 Па на коня потих' отговара:
„Бок те убилъ коня капетана!
Да ми беше коня дебеляна,
Еве стана три дни и три ноштн,
До сек' сабля кърви да іе пила,
15 До сек' сабля месо да іе яла,
А със тебе лова не уловиx.“
Проговори коня капетана:
„Вала тебе, *Бане Бугарине!*
Айде д'име у Будина града;
20 Пот Будина две бели чешми,
Пот чешмите бугарка девойкя,
Што си носи коси наопако;
Ти чеш нея лова да уловиш.“

---

[1]) При означеното повишение на нѣкои слогове и въ двѣтѣ пѣсни, пѣвица попитана: защо така подвикнува въ реденьето на думитѣ? Отговори: „па не ли такá се *срича* у пѣсжта!“

Послуша го Бане Бугарине,
25 Та отиде у Будина града
Пот Будина на две бели чешми,
На чешмите бугарка девойкя.
Проговори Бане Бугарине:
„Ей тизека бугарко девойкьо!
30 Че те питам, право да ми кажеш:
Зашто носиш коси наопако?“
Проговори бугарка девойкя:
„Ей тизека Бане Бугарине!
Не ли питаш, право да ти кажем:
35 Посили се *Илия Смильданин*,
Посили се по Будина града,
Та си зима тешки женидбини:
На момите петстотин петаци,
На момчета шестотин дукати,
40 Та не дава млади да се женят.“
Проговори Бане Бугарине:
„Ей тизека бугарко девойкьо!
Дека седи Илия Смильданин?“
Девойкя му потих' отговара:
45 „Я се шетни низ Будина града;
Двори са му лични та обични,
Дуваре му от човешки кости,
Опере[1]) му деца млечничета,
Потпоре[2]) му от іунашки нозе,
50 Портите му две млади невести,
Прет портите до две бели чешми.“
Послуша я Бане Бугарине,
Та си шетна по Будина града,
Та си найде Илиови двори,
55 Рамни двори лични та обични;
Дуваре му от човешки кости,
Опере му деца млечничета,
Потпоре му от іунашки нозе,
Портите му две млади невести
60 Прет портите две бели чешми,

1) Трапозане.
2) Дирецн.

Па улъезна у негови двори.
Излъезнало Илиово либе.
Проговори Бане Бугарине:
„Ей тизека Илиово либе!
65 Да камо ти Илия Смильданин?“
Проговори Илиово либе:
„Е го горе на високи чардак,
Дека си іе лепи сън заспало.“
Проговори Бане Бугарине:
70 „Ей тизека Илиово либе!
Я го дигни от свилно лъегало
Да излъезне у свои дворове.“
Послуша го Илиово либе,
Искачи се на високи чардак
75 На Илия потих' отговара:
„Стани, стани Илия Смильданин,
Да излъезнеш у свои дворове.“
Стана Смильдан у двори излъезна.
Проговори Бане Бугарине:
80 „Ей тизека Илия Смильданин!
Повърни ми тешки женидбини;
Че отсечем твоя руса глава,
Че залибим твое първно либе,
Че заробим твоя стара майкя,
85 Стара майкя за стара робиня,
Мжшко дете диван да ми стои.“
Послуша го Илия Смильданин,
Па изнесе тешки женидбини,
Изнесе ги стреде рамни двори,
90 Па си простре тоя мораф кожух
Та преброи тешки женидбини:
На момите петстотин петаци,
На момчета шестотин дукати.
Па ги възе Бане Бугарине,
95 Та си шетна низ Будина града,
Та разнесе тешки женидбини
На момите петстотин петаци,
На момчета шестотин дукати,
Та фанале млади да се женят.
100 Па отиде пот Будина града

Пот Будина на две бели чешми,
На чешмите бугарка девойкя,
Што си носи коси наопако,
Та си жали тешки женидбини.
105 Залиби я Бане Бугарине,
Заведе я на свои дворове.

2.

СТОЯНЪ И МАЙКА МУ.

1 Майкя Стояна льуляла,
Льуляла и му пеяла:
„Нани ми, сине Стояне,
Та голъем да ми порастеш,
5 Царстото да си отървеш
От тия ржце душмански;
Царстото ти іє баштино,
Банстото ти е майчино.“
Стоян на майкя говоре:
10 „Малъе лъе стара майчице!
Като ми, малъе, продума
Клъето ми сърце нарани.
Камо ми сабля френгия,
И чифте кабур пиштолъе,
15 И тънка пушка бойлия?“
А майкя си му говоре:
„Нани ми, сине Стояне,
Ти голъем да ми порастеш
'Се ти іє, сине, готово:
20 Готова сабля френгия,
И тънка пушка бойлия
И чифте кабур пиштолъе.
Тизе ми, сине, порасти,
От збор дружина набери,
25 Заведи гора зелъена,

По планини ги нареди,
Запри си царски друмове,
Не давай пилъе да мине,
А камо ли азна царска.[1])

ИЗЪ СБОРНИКА НА Г. П. БОЯДЖИОВА.

(По говора отъ Велешко).

I.

1 Грабил Богдан хубава девойка
Дур я[2]) грабил, дур я прстеньуял,[3])
Три дни бегал преку три планини,

---

[1]) Сравни пѣсень 81 на стр. 113 Бълг. Нар. Пѣсни. Братия Миладиновци. Загребъ 1861. З. ред.

Горѣизложеннитѣ двѣ пѣсни има добрината да ни прати дописний членъ на Дружеството г. И. Ковачовъ съ слѣднята бѣлѣжка:

„Тѣзъ пѣсни съмъ прѣписалъ въ село Юкари-Баня (Софийско) още прѣзъ 1879 год. отъ устата на една тамошна мома, по име *Йорданка Пенева*, която тогава се славеше помѣжду другачкитѣ си за най-вѣща пѣвица и танчарка; ней принадлѣжатъ и обясненията, които сѫ и означени подъ текста.“

Ние душевно благодаримъ г. Ковачову, че, при записваньето на тия пѣсни, той е достаточно упазилъ нужнитѣ условия, които се изискватъ за събиране народнитѣ умотворения. Безъ пълното увардване на тия условия събиранието на такива драгоцѣнни материяли става току речи безполезно. Заради това ние обръщаме и при тоя случай вниманието на почтеннитѣ наши еднородци, да изучватъ и добрѣ да пазятъ тия условия за събирание на такива народни умотворства. Освѣнъ въ издаденитѣ книжки на Период. Спис., за тия условия обширно е писано въ в. „Правопрезъ г. 1869 и въ „Лѣтоструй“ отъ г. 1870. **Редакцията.**

[2]) „Буква *я*, бѣлѣжи г. Бояджиовъ, у речь я (лич. мѣст. 3-то лице, жен. р. вин. пад.) и у 'сите други сборови со край (окончание) *я*, во нашийотъ (Велешки) разговоръ се произнесуіе и како *а*; на прим.: тая, антерия, се произнесуіе: таа, антериа и пр. А у песните, кога се пеятъ по свойотъ гласъ, 'сѐ се слуша *я* на крайотъ на такви речови. Вижд. по́-долѣ въ сѫщата пѣсня:

Дури не не попови *венчаатъ*, вмѣсто: *венчаятъ*.“

[3]) *Мѣневалъ прстень, сгодѣвалъ се за нея*. Тукъ буквата *р* се чуе като сама да изсказва глухъ и бързъ звукъ на *ъ*, като у Сърбитѣ. Сѫщото произношение има и въ рѣчитѣ: крстъ, трнъ, крвь, срдце, црнъ и пр. Прѣдъ буква *у* въ тая рѣчь стои *ь* за смѣкчение на звука *у*, който въ такъвъ случай прилича на французкия u=util, usuel, usurper и пр. Това смѣкчение си има мѣстото, когато сѫществителното отъ което е станѫлъ глаголътъ, окончава съ мѣкъ звукъ: *прстень, прстенью, прстеньуял*.

А четири — преку матна[1]) вода.
Веке му сьо[2]) коньи постанале:[3])
Кой за вода, кой за росна трава.
Паднал Богдан зелена ливада,
Распел Богдан три бели чадъре:
Први чадър китеном[4]) сватови,
Втори[5]) чадър кумот, старосватот,
Треки чадър — Богдан со невеста,
Со невеста два млади девери.
Догледале црвен, бел трендафил,
Йотидоха[6]) трендафил да берат;
Сал йостана Богдан со невеста.

---

[1]) Въ Велешко и въ пó-голѣмата часть на Македония звукътъ *ж* почти всѣкога се чуе като *а*: *рѫка, мѫка, мѫж,* изговарятъ се: *рака, мака, маж.* Сѫщото произношение има и въ нѣкои села отъ Орханийско, Софийско, Кюстендилско, Дупнишко и Етрополско. Въ Тетевене тоя звукъ е нѣщо срѣдньо мѣжду *а* и *е* или подходяще на французското è ouvert (съ accent grave): *рѐка, мѐка, мѐж.*

[2]) **Сьо** = *сѫ,* наст. вр. 3-то л., м. ч. отъ из. накл. на глагола съм. Тукъ буквата *ж* е съхранила до негдѣ старото си произношение, което се чуе въ пó-вече случаи въ нѣкои мѣста на западна Македония: *рѫнка, мѫнка, мѫнж* = ръка, мъка, мъж. Въ Румѫнския езикъ въ рѣчи, взети отъ българския, тая буква се произнася като *ѫн*: **мѫндру** = мждъръ и пр.

[3]) Въ пó-вечето мѣста на Македония звукътъ *и,* когато нѣма ударение върху му, въ множественно число на дѣйствителното причастие отъ заминѫло врѣме, замѣнува се съ *е*: вмѣсто *постанѫли, ходили, правили, сѣдѣли,* бива: *постанѫле, ходеле, правеле, сѣдѣле.*

[4]) Дат. пад.: Кому распелъ чадъри? — На китенитѣ сватове. Сравн. 33-та пѣсня отъ Сборника на Бояджиова:

Дали ке ме скапо продадеш?
Ели ке ме цару пешкиш дадеш?

[5]) *Въ втори чадър*... Въ пó-вечето подобни случаи прѣдлогътъ *въ* се подразбѣва: *паднал Богдан зелена ливада; треки чадър—Богдан со невеста,* вмѣсто: *въ зелена ливада, въ треки чадър-Богдан со невеста.* Такво оставанье на предлогътъ *во* и *в'* се забележуіе, пише г. Бояджиовъ, во много отъ нашите песни, како и во разговорнийотъ езикъ на нашето место.

[6]) Г. Бояджиевъ бѣлѣжи: „Предлозите *отъ, у, о* (така и речь *уще*), кога сьо чачи или собрани со некоя речь, при пеенъето на песните, зимаатъ предъ себе едно *о*; това *й* се губи, кога се прикажуятъ или читаатъ овия песни. Ние у овая и у неколко по нея що издатъ песни, тия речи ги пишахме со *й*, за да се разбере добарно како се пеятъ (на гласъ). — Се види оти това правило ке има и исключение".

Богдан ли[1]) и тихо говореше:
„Е, невесто, добро непознайно!
Не іе законъ да се погледнеме,
А камо ли збор[2]) да зборуіеме,
20 Дури не не[3]) попови венчаат,
Дури не не кумови простуят!
Кога к' идеш[4]) у мои дворови,
Ке излезе моя стара майка, —
Не іе майка, туку[5]) іе макея —
25 Ке изнесе чаша руйно вино,
І-У чашата — биліе и отрува!

---

[1]) Съюзътъ *ли* въ тоя и въ много други случае въ пѣснитѣ по Велешкия, а така сѫщо и по други говори въ Македония, има значение като раздѣлителенъ, а не като въпросителенъ. Глед. по долѣ 2-ра пѣсня:

Прсти крши, слзи рони; —
Догледала го Безимка,
Безимка ли му тихо говори: . . .

[2]) Тукъ думата *збор* има значение на разговоръ, хоротуванье, а не на съборъ, събрание, сходъ. На втората съотвѣтствува старогърцкото ὁμιλος, ὁμιλία, Ионически ὁμίλιη: Σοφὸς ὁμιλῶν κ'ἀυτός ἐκυβήσῃ σοφὸς = който се събира съ мѫдритѣ, и той става мѫдъръ. Въ сегашния обаче Гърцки езикъ тая дума има метафорическо значение: δὲν ἀγαπᾶ να ὁμιλῇ = не обича да говори. Тая метафора е прѣминѫла и въ Българския езикъ, особенно въ по́-голѣмата часть на Македония и западна България. *Я му зборувамъ за негово добро, а онъ веля ме не чуе* (въ Кюстендилско): *Азъ му говоря за негово добро, а той нито ме слуша.*

[3]) Лично мѣст., 1-во лиц., мн. ч., вин. пад. вмѣсто: *дури не ни попови венчаатъ.* Сѫщото мѣстоимѣние отъ 2-ро лице, мн. ч. вин. п. (Ви) изговаря се често *ве. Кога ке ве видамъ, ке ви додамъ книгата.* Това произношение се чуе и въ нѣкои мѣста въ България и Тракия, особенно въ Търновско. Тукъ звукътъ *е* замѣнява старобългарското ъ: нъ, къ; (въ Търновско) *нъ, въ;* разбира се, че въ тия думи звукътъ ъ трѣба да се чита като тъпа, затворена *а,* или както произнасяме ъ въ срѣдата на думитѣ.

[4]) Кога к' идеш, придаточно прѣдложение за врѣме, употрѣбено въ бѫдѫще врѣме съ спом. глаголъ *ке = ще,* както и главното: ке излезе моя стара майка. Тая форма се употрѣбява само въ Македонския говоръ: *кога ке се вратимъ, ке ти кажатам,* и съотвѣтствува на французската: quand tu iras, ma vieille mère sortira.

[5]) Тая дума тука има смисълъ на противит. съюзъ *но.* Тя се употрѣбява още да покаже често повтарянье и продължение на едно дѣйствие: туку ме пита за работи, които много пѫти му съмъ разсказвалъ. У г. Дринова тая дума е употрѣбена вмѣсто нарѣчието *само,* за да ограничи или опрѣдѣли количеството на дѣйствието: „Отъ тая нова критика, която е написана отъ *ученаго* и *любороднаго* г-на Кърстьовича, азъ до сега съмъ виждалъ *токо* това, което е напечатано въ 9 и 11-ти брой на Читалището“. (в. Период. Сп. Кн. XI и XII, стр. 197 отъ 1876 год.).

Чес[1]) да сториш, чаша да ѝ земеш,
Да я земеш, да не я испиіеш!
Поклон дай я на по́-мал девера,
30 По́-мал девер, — на нейзини[2]) сина“!

II.[3])

1 Што ми се личба[4]) личило
Низ Нови-Пазар Дорянин:
„Кой има сина, кой нема,
„Кой сина, кой мила фнука,
5 „'Сите[5]) на войска да идат“!
Крал Петре сина немаше,
Ни сина, ни мила фнука;[6])
Сал[7]) си има девет керки,[8])
Десета керка — Безимка.
10 Крал Петре низ двор шеташе,
Низ[9]) двор шета, прсти крши,
Прсти крши, слзи[10]) рони; —
Догледала го Безимка.
Безимка ли му тихо говори:

---

[1]) = *Честь да сториш.*

[2]) Вмѣсто: *нейния синъ.*

[3]) Срав. Сборника на Миладинови: стр. 123 и 155, пѣсни 86 и 103.

[4]) Тукъ буква *ч*, бѣлѣжи г. Бояджиовъ, се чуе като сляно *дж* = ц: лицба. „Що ми се личба личило = що е било обявено отъ глашатай въ Нови-Пазаръ Дорянинъ“. У Миладинови стр. 179: личба личѣтъ три млади теляли и стр. 255: личба личила виде Гжркиня.

[5]) Вмѣсто: вситѣ, рѣчь употрѣбена въ цѣла Македония и Западна България и по́-близка до старобългарското *весь, вьсіа, вьсе,* мн. ч. вси, неже ли всичкий, всичка, всичко. мн. ч. всички, както пишѫтъ множина наши еднородци.

[6]) Вмѣсто: внука. „Изобщо звукъ *ф,* пише г. Бояджиовъ, се употребуіе вместо *в* отъ гражданите, а нашите селани го произнесуятъ како *в:* внука, се вана, врли (чѣрли), Совия, (София), весъ (фесъ) и пр.“ Това се забѣлѣжва и въ Софийско.

[7]) *Само.*

[8]) „Ние, бѣлѣжи г. Бояджиовъ, изговараме слоговите *ке* и *ки* како да іе пишано: *къе, къи;* а во некои отъ селата на нашата область (со исключение на спомагат. глаголъ ке = ще) ги изговараатъ како да іе пишано така: къе, къи. Така они речовите кьерка, цвекье, кьемеръ ги произнесуятъ: къерка, цвекъе, къемеръ. Така и слогови *къи* и *гъи* у по́-векьето отъ нашите села се изречуятъ *къи* и *гъи:* къитка, лакъи, мякъи, дагъи, а ние — кьитка, лакьи, макьи, дагьи и пр.“.

[9]) Вмѣсто: *изъ.*

[10]) Тукъ буква *з* има звукъ като *дз,* или по́-добрѣ като старобългарското *ѕ.*

15 „Татко ле стари, Крал Петре!
Та што ти іе, та што плачеш?
Да ли си азно[1]) доброил,
Да ли си чоха докроил?“
— „І-Убава керко, Безимко!
20 Ни сум[2]) си азно доброил,
Ни па сум чоха докроил.
Што ми се личба личеше
Низ Нови-Пазар Дорянин:
„Кой има сина, кой нема,
25 Кой сина, кой мила фнука,
'Сите на войска да идат!“
Ами я, што сина немам,
Ни сина, ни мила фнука,
Кого на войска да пратам!“
30 — „Татко ле, стари татко ле,
И това ли кахар[3]) береш?
Я к'идам, татко, на войска!
Доведи ми млади терзия,
Накрой ми рухо[4]) делинско,[5])
35 Купи ми самур калпака,
Купи ми коньа добрега,
Найди ми верни дружина
И дай ми тайно (?) оружіе; —
39 Я к'идам, татко, на войска!“[6])

III.

1 — „Стояне, сину[7]) Стояне!
Доста ходи харамия[8])

---

[1]) Вмѣсто: хазно. Въобще, казва г. Бояджиовъ, звукътъ *х* въ началото на рѣчите не се чуіе: се вана, леп, азно, абар, вала, вмѣсто: се хвана, хлѣб, хазно, хабар, хвала и пр.“.

[2]) *Сумъ = съмъ.*

[3]) = *кахър.*

[4]) *Дрѣха, дрѣхи.*

[5]) Вмѣсто: *делийско.*

[6]) „Като испея песнята, каже г. Бояджиовъ, певачката ми обяди да се прикажуяло, ващо Безимка се отличила во войната.“

[7]) Зват. пад., вмѣсто *сине.*

[8]) Хайдутинъ.

Іу пуста гора зелена!
Я мислам да те, сину, йоженам[1])
5 Йоженам, сину, йодомам.“
— „Ти мислиш, майко, да ме йожениш,
Я мисламъ да те продадам
На тия клети чифути
Или на црни Арапи
10 За сива коньа чапкъна
Со' сино седло сребрено,
Со хашата позлакена,
Со тая узда леяна.“
Тогай го майка проклна:[2])
15 „Стояне, Сину, Стояне!
Ако ме мене продадеш,
Девет града да йобидеш
Нигде ставяло[3]) да немаш!
Тебе ставяло, сину, да биде
20 Прилепска танка[4]) йортома[5])
На Битолската кьуприя!“
Четврток[6]) майка продало
На тия клети чифути,
Петок си коньа купило,
25 Сабота на друм излегло, —
Излегол, карванъ бистисал! —
Недела ми го фанале,
Пренеле ми го, пренеле[7])
Низ Битолските чаршии,[8])

---

[1]) Сравни бѣл. въ първата пѣсня.

[2]) Както буквата *р* (в. бѣл. 2 въ първата пѣсня), така и *л* сама изсказва глухъ и бързъ звукъ на *ъ*: *слзи, проклна* и пр.

[3]) = *Свърталище, подслонъ.* Тая дума не би трѣбало да се прѣнебрѣгава отъ нашитѣ списовачи, които могжтъ да ѭ употрѣбѭтъ вмѣсто *конакъ, кондисванье.*

[4]) Вмѣсто *тънка.*

[5]) Вмѣсто хортома, дебело, рунтаво отъ растение осукано вжже, съ което се прѣвързватъ натоварени кола съ сѣно. Рѣчь грьцка отъ χορτομανάω, обрасвамъ съ трева. По български тръстина, дума, която се чуе въ Етрополе и въ нѣкои села отъ Орхаийското Окржжие.

[6]) Вмѣсто въ четвъртъкъ. Сравн. бѣл. 5 въ първата пѣсня.

[7]) Виж. бѣл. 5 въ първата пѣсня.

[8]) „На край речь, пише г. Бояджиовъ, буква *и*, кога стои по *н*, се неіе (*нр*) — со произнесуіеніе со крайотъ на езикотъ и на небцето, или — како *й*“.

30 Низ чифутските сокаци.
Тогай си песна Стоян запея:
„Излези, майко, излези
Да видиш сина Стояна,
Како го, майко, йожени,
35 Йожени, майко, йодоми!
Мене невеста, майко, ке биде
Прилепска танка йортома
На Битолската кьуприя;
Мене девери ке бидат
40 Битолски млади сеймени;
Мене кум, майко, ке биде
42 Тия[1]) Битолски каймакам.“

IV.

1 „Ей, Коруне, млат[2]) Коруне!
Йот'[3]) не идеш, Корун, како напрет,[4])
Ката[5]) Петок, ель[6]) Сабота,
А по́-рано іу недела?“
5 — „Ой,[7]) невесто, бела Маро!
Како често, мори, да довогьам,[8])
Како напрет што довогьах
Ката Петок, ель Сабота?
Ти[9]) настана, леле, машко дете,

---

[1]) Вмѣсто *тоя*.

[2]) Вмѣсто *младъ*.

[3]) ὅτι = *защо*, че

[4]) Както и въ бѣл. 1 въ тая пѣсня въ края на рѣчитѣ, кога слѣдъ тѣхъ идѐ съгласна буква, звукътъ *д* се произнася като *т*. Това се забѣлѣжва и въ България и Тракия.

[5]) Ката = κάθε = κάθ' ἡμέραν = всѣкий, ката день.

[6]) = *или*.

[7]) „У нашите села на повикуіеніе некого, бѣлѣжи г. Бояджиовъ, отговора: ой! У таковъ случай оно іе еднакво со *чуя*, що у Велесъ се употребуіе за отговоръ на повикнуіеніе некого по име“.

[8]) *Доходямъ*. Въ Велесъ и въ нѣкои села на окржжието му, когато подпръ буква *д* слѣдва мека гласна, *д* — то се смекчава и се замѣнува съ *ѓ*. Това се забѣлѣжва въ Етрополско, Котленско и другадѣ: *ѓѣдо, видѣхъ*, клагьенец и пр. вмѣсто *дѣдо, видѣх, кладенец*.

[9]) Дат. пад., лич. мѣст., 2-ро л. Тебѣ, на тебе. Въ Македонския говоръ мѣст. именното допълнение се туря прѣди допълняемата рѣчь: *го кажуятъ мошне ѝмак*

10 Машко дете, ле, Димитрия.
Го кажуятъ мошне[1]) юнак, —
Йот татка си по́-юнак!“
— „Ей, Коруне, млат Коруне!
И това ли, Корун, кахар береш,
15 И това ли, желен, да те учам?
Ке се сторам, Корун, здрава-болна,
Здрава-болна, Корун, йот навала;[2])
Ке превръзам руса глава,
20 Ке го пратам, іу горица,
Іу горица, Корун, на водица
На кладенци лековити.
Ке го пратамъ, желно, без оружіе;
А ти иди, Корун, сос оружіе,
25 Пречекай го таму, пресечи го,
Пресечи му руса глава!“
Па се стори Мара здрава-болна,
Здрава-болна йот навала,
Превръзала руса глава.
30 Машко дете я распраша[3]):
„Мори майко, стара майко!
Што си, майко, глава превръзала?
— „Машко дете, Димитрия!
Нешто глава, сину, ме зболела.
35 Я ке ти се тебе милно молам,
Ти да идеш, сину, іу горица,
Іу горица, сину, на водица
На кладенци лековити;
Да донесеш, сину, бистра вода,
40 Малку глава, сину, да измиям, —
Белки глава, сину, ке помине.“
А що беше машко, дете,
Машко дете Димитрия!
Си йотседла добра коньа
45 И си зело зелен бардак.
Тогай вика, леле, машко дете:

---

1) *Мошне* = *твърдѣ, много.*

2) *Ограма, налитанье, нагазванье.*

3) *Распита.* Таа рѣчь се употрѣбява и въ Кюстендилско и въ нѣкои мѣста на Зап. **България.**

„Мори майко, стара майко!
Я подай ми, майко, оружіето,
Оружіето, майко, пó-малото, —
50 Девет педи іу длжина
И три педи іу ширина“.
Майка ли му говореше:
„Машко дете, Димитрия!
А што ке ти оружіето?
55 Ти не к'идеш бой да биіеш.
Ако идеш, сину, со оружіе,
Вода не іе лековита!“
— „Мори майко, стара майко!
Кога си бех, майко, малечкаво,
60 Кога татко, майко, іумираше,
Мене клетва ми йостави:
„Машко дете ле, Димитрия!
Кай[1]) ке ходиш, сину, да не ходиш,
Да не ходиш, сину, без оружіе.“
65 Па си зело оружіето;
Си йотиде іу горица,
Іу горица за водица;
Таму найде млат Коруна.
Димитрия му говори:
70 „Да ль ме чуіеш, чичо Корун?
Наточи[2]) ми зелен бардак!“
Се наведе Корун да наточи,
Му пресече руса глава.
Кога назат се поврати:
75 Рамни[3]) двори изметени,
Вити порти йотворени,
Мара бело[4]) променета,
Ми го чека млат Коруна!
Кога виде бела Мара, што ке види:
80 Не ми било млади Корун,
Туку било машко дете,
Машко дете Димитрия!

---

[1]) *Кждѣто.*
[2]) *Налѣй.*
[3]) *Равни.*
[4]) Въ бѣло ср. бѣл. 7 въ първата пѣсня.

Тогай вика машко дете:
„Ейди,[1]) майко, стара майко!
85 Та земи си дисагите,
Извади си зелен бардак!“
Кога бркна в'десен дисакь, —
Не ми било зелен бардак,
Туку било ле Корунова,
90 Корунова руса глава!
Тогай вика бела Мара:
„Капнала ти, сину, десна рака,
Що загуби 'ваков[2]) юнак!“
Що ми беше машко дете,
95 Машко дете Димитрия,
Си истргна остра сабя,
97 И[3]) пресече руса глава!

---

[1]) *Ей, ти, . . .*

[2]) **Вмѣсто** *оваковъ, такъвъ.*

[3]) **Личн. мѣст.**, 3-то л., ж. р., ед. чис., *ней* или *й*.

КНИЖНИНА

РЕЦЕНЗИЯ.

Народна библиотека, книжка I. Д-ръ И. Дурдикъ. — „Пазете лѣсоветѣ.“ Прѣвелъ отъ чески и на нуждитѣ ни приспособилъ В. Атанасовъ. „Дѣло за народа.“ Прѣпечатано отъ вѣстникътъ „Съвѣтникъ.“ Пловдивъ, Областна печатница. 1882. in 16⁰, стр. 39.

Лѣсоветѣ чистятъ въздуха, смаляватъ несносната жега, задържатъ влагата и привличатъ воднитѣ пари изъ въздуха; укротяватъ немилостивитѣ вѣтрове, отстраняватъ градушката, запазватъ предѣлитѣ отъ наводнения, недопущатъ на пръста да се рони и събаря, прецѣждатъ дъждовнитѣ води въ почвата, хранятъ изворитѣ и рѣкитѣ и пр. Коренитѣ и листоветѣ на дърветата, изсъхналитѣ имъ гранки и остатки подобряватъ почвата; сухитѣ дървета доставятъ изобиленъ материялъ за правяние на домове и за разни необходимо-нуждни за человѣчеството сечева (орждия). Съ една рѣчь лѣсоветѣ сж важни и полезни за нашия животъ, за нашето здравие, за цѣлата человѣческа промишленность.

„Лѣсоветѣ сж“ казва Карлъ Мюлеръ (Karl Müller) „регентитѣ или економитѣ на растителното правителство.“ Прѣди сичко тѣ сж чистилището на въздуха, който дихаме и безъ който не можемъ да живеемъ. Дърветата на лѣсоветѣ, като снабдени съ *листно зеленило* (Chlorophylle), подъ влиянието на свѣтлината тѣ разставятъ въглеродната киселина, която се нахожда въ въздуха, въ *кислородъ* и *въглеродъ*. Въглерода задържатъ растенията, а въ замѣна тѣ испущатъ кислорода, главното условие на живота. Колкото по́-голѣма е зелената повърхность, толкова и по́-бързо и въ по́-голѣмъ размѣръ бива раздѣлението на въгленната киселина; затова и листето на дърветата, като иматъ на́й-голѣма повърхность и на́й-много клорофилитѣ сж призвани да извършватъ тъзи толкова важна задача. Така се неутрализиратъ дѣйствията на безчисленитѣ окисвания или по́-добре

горения, които се случватъ сѣка минута върху земята. Какво огромно количество кислородъ се отдѣля непрестанно отъ въздуха за да се съедини съ въглерода! Какъвъ би билъ живота, ако тъзи загуба не изравнѣваха растенията?!

Лѣсоветѣ иматъ влияние върху температурата и влагата на въздуха. Многобройни наблюдения показахъ, че листето на дърветата, като има широка влажна повърхность, испарява непрестанно водата и произвежда снизение на температурата въ гориститѣ мѣста; съ това тѣ облажаватъ топломернитѣ промѣнения и правятъ щото климатическитѣ отношения да не сѫ никоги нагли въ лѣсоветѣ, както това се забѣлѣзва извънъ тѣхъ. Отъ това слѣдва, че атмосферата въ лѣсоветѣ бива винаги по́-влажна и по́-прѣсна отъ колкото тамъ дѣто ги нѣма. Ако знайемъ слѣдователно че дъжда става отъ сгъстяванието на воднитѣ пари, когато температурата е низка, а въздуха препълненъ съ влага, ний ще можемъ твърдѣ лесно да проумѣемъ, какъ и на кой начинъ лѣсоветѣ привличатъ дъждоветѣ. Нѣкои учени можихѫ да докажѫтъ съ много-кратни опити, че почвата на лѣсоветѣ приема $^1/_4$ по́-вече кишна вода, отколкото почвата извънъ лѣсоветѣ.

Но, ако лѣсоветѣ привличатъ дъжда, тѣ сѫ въ състояние да отстранятъ градушката и да въспрѫтъ силнитѣ вѣтрове. Тѣ служѫтъ като естественни гръмоотводи и иматъ доста голѣмо влияние върху сички метеорологически явления, дѣто електричеството зема участие.

Въ планинскитѣ гористи мѣста никоги се не случватъ наводнения; плодната пръстъ си остава на мѣстото. Кишната вода, която пада въ такъвъ предѣлъ, задържа се по́-вечето на листето, на гранкитѣ и на стъблата на дърветата, отъ дѣто пада капка по капка, върху земята и задържа нуждната влага за прѣуспѣвание на тревата и мѫха. Единъ дѣлъ отъ тъзи вода употрѣбяватъ растенията за своитѣ органически нужди, останалата се процѣжда постепенно презъ земнитѣ пластови, събира се въ глиненитѣ наслаги и твори подземни водни хранилища (резервоари), които въ малки или голѣми извори се явяватъ пакъ на земната повърхность, отъ дѣто сѫщото кръгообращение се повтаря. А що ли бива тамъ дѣто дърветата сѫ изсѣчени, дѣто планината е гола? Дъжда пада немилостиво по стръмнитѣ, распуща и подровава плодородната пръстъ, задържана още отъ коренитѣ на дърветата, повлича ѭ съ сила въ низкитѣ мѣста, като остава голъ камъка, върху който се намираше пръста. Тогава бурнитѣ порои съ голѣма бързина се спущатъ къмъ низкитѣ пи-

томи мѣста, разбиватъ се съ голѣмъ шумъ срѣщу оголенитѣ скали и творятъ пустия презъ кждѣто поминатъ. За кратъкъ часъ, коритата на ближнитѣ рѣки се препълватъ и произвождатъ най-ужаснитѣ наводнения, страхотийтѣ на които сж забѣлѣзани въ аналитѣ на человѣчеството.

Съ изсичанието на лѣсоветѣ пресъхватъ и изворитѣ; населението остава жилищата си и бѣга къмъ воднитѣ мѣста; предѣла запустява. Палестина била е нѣкоги славна и цвѣтуща; отъ какъ изсѣкохж тамъ лѣсоветѣ, тя забрави на своето минало. Тя е покрита днесъ на всждѣ съ голъ пѣсъкъ; по́-вечето рѣки пресъхнали, а отъ останалитѣ видишъ само малки потоци; градоветѣ изгубили своя блѣсъкъ, тѣ сж днесъ само прости селца, безъ важность безъ животъ; търговията изчезнжлж и сичко работно прибѣгнало къмъ воднитѣ предѣли; въ настояще врѣме, Пелестина е заселена само отъ лениви Араби.

Немога да замълча и слѣдующето. Народитѣ които живѣятъ въ предѣли дѣто нѣма лѣсове, останали сж на най-долния степенъ на развитието. Живеятъ въ подземни колиби, хранятъ се съ дивячъ или съ риба и се обличатъ съ кожитѣ на обититѣ звѣрове. Оржжията имъ сж каменни или отъ кости. Тѣ сж въ вѣчна борба съ природата, живеятъ день изъ день, незнаятъ миналото си, нито пакъ се грижатъ за бждащето си. Въ такова първобитно положение се намиратъ много черни племена въ Африка; така живеятъ Лапландцитѣ и Ескимозитѣ.

Сѣкий единъ, който е прочелъ горнитѣ редовце, можилъ е мисли да се убѣди, каква важность иматъ горитѣ и отъ каква благодатъ сж за человѣчеството. У насъ саденето, на лѣсоветѣ не е на мода: изсичанието имъ зема отъ день на день по-голѣми размѣри. Никой това неможе да откаже. Но нека добрѣ помнимъ, че ако въ България, която днесъ има вопиюща нужда отъ добри и яки основи за своя битъ, за своето сжществование, закона, власта и най-вече самъ народа не земжтъ по́-други мѣрки за спазванието на горитѣ, отечеството ни ще бжде нещастно да дочѣка клетия день, въ който ще се види обезобразено и лишено отъ тия благодѣтели, и убито за винаги.

Съ такова интересно и поучително съдържание излѣзе неотдавна въ Пловдивъ, малка една книжица, написана на чески отъ г. Д-ра И. Дурдика, а преведена на български отъ г. В. Атанасова. Ний прочетохме съ голѣма жажда тъзи книжка, която носи хубавото заглавие „*Пазете лѣсовешѣ.*“ Колкото и малка да е, тя е пълна

съ интересно и поучително съдържание. Распредѣлена е сполучливо и написана съ твърдѣ популаренъ езикъ. Природнитѣ явления толкова добрѣ сѫ разяснени, а примѣритѣ тъй живо представени, щото и неукия ще може най-лесно да схване съдържанието ѝ; той ще се наорѫжи съ практическо и доста полезно знание. Г. Атанасовъ, съ избора на превода си, показва, че е умѣлъ да схване една отъ най-насущнитѣ ни всенародни нужди. Съ това, той испълва една празднина въ нашата бедна книжнина и прави голѣма услуга на Българския народъ. А и превода не е лошъ; книжката е написана съ единъ доста гладъкъ и достѫпенъ езикъ за секиго; тя се чете безъ затруднение.

Сѣко явление има своитѣ причини. Сѫщото е и съ тъзи книжка. Г. Дурдикъ дирнатъ отъ страхотийтѣ на майското наводнение въ Ческо, презъ год. 1872. написалъ е тъзи полезна книжица, съ цѣль да покаже на сънародницитѣ си причината на това наводнение. Той търси извора на злото ѝ го намира въ изсичанието на лѣсоветѣ. „Да запазваме", казва той, „сѫществующитѣ лѣсове, а кѫдѣто сѫ изсечени да ги подновяваме . . . . Лѣсоветѣ за всѣкоя область и земя сѫ отъ голѣмо значение. Какъ се постига туй срѣдство и въобще какво е значението на лѣсоветѣ — туй е прѣдметътъ на настоящата сказка."

Дѣлцето е распредѣлено на десеть малки глави:

Въ 1-та се расказва, че растенията поглъщатъ отровния газъ изъ въздуха — въгленната киселина, растварятъ ѭ въ нейнитѣ елементи, задържатъ въглерода и испущатъ въ замѣна кислорода. Това подновяване на кислорода въ въздуха, става най-повече въ гориститѣ мѣста. Лѣсоветѣ сѫ чистилищата на въздуха.

Въ 2-та се запознаваме съ свойствата на дѣятелния кислородъ или озона и съ неговитѣ дѣйствия противъ заразитѣ. Ний виждаме, че лѣсоветѣ съдѣйствуватъ най-вече за неговото появяване.

Въ 3-та четемъ, че горитѣ сѫ распоредителитѣ на топлината. Въ тѣхъ е сичко правилно распредѣлено: нощитѣ и зимитѣ не ставатъ извънредно студени а деньетѣ и лѣтата — извънредно горещи, както това се случва извънъ тѣхъ.

Въ 4-та е писано, какъ въ влажно и дъждовно врѣме, планинскитѣ гористи мѣста смучѫтъ влагата и какъ ѭ испущатъ въ сухо врѣме; какъ тѣ расподѣлятъ равномѣрно дъжда и задържатъ въ еднакво състояние горскитѣ извори и водитѣ на рѣкитѣ, най-послѣ какъ пазятъ плодородната пръстъ отъ събаряние и разнасяние.

Въ 5-та ясно е показано, какъ лѣсоветѣ пречѫтъ за извънредното натрупвание на воднитѣ пари въ въздуха, какъ отстраняватъ силнитѣ дъждове и запазватъ предѣла отъ градъ, бура и наводнения.

Въ 6-та се казва, че не само правителството но и частнитѣ хора, цѣлия народъ, трѣба да се погрижѫтъ за запазванието на лѣсоветѣ. Правителството трѣба да създаде добри правилници за горитѣ; да назначи вѣщи чиновници, които умѣятъ строго да бдятъ върху горитѣ, като поучаватъ въ сѫщото врѣме и народа, какъ трѣба да постѫпва съ лѣсоветѣ.

Въ 7-та виждаме, че хубавитѣ и добрѣ запазенитѣ лѣсове, създаватъ голѣма търговия съ дърва. Ако ги имаме ще сечемъ отъ тѣхъ много дърва и изнасяме въ странство.

Въ 8-та се расказва, какъ сичкитѣ нравственно запазени и силни народи почитали лѣсоветѣ; още отъ първитѣ дене на образованието си, нѣкъкво природно чувство ги е подканяло да почитатъ тѣзи благодѣтели на человѣчеството, като ги опредѣляли за храмове на своитѣ богове.

Въ 9-та се казва, че освенъ ползата, която черпимъ отъ тѣхъ лѣсоветѣ сѫ и най-доброто украшение на земята. На кого не е познато онова приятно чувство, което ни обзема когато въ горѣщитѣ лѣтни денье се расхождаме по горитѣ?

А въ 10-та глава на сказката четемъ: „нуждно е за туй да отдаваме по-голѣмо внимание на лѣсоветѣ и дърветата въобще. По какъвъ начинъ? — Всичкитѣ наши грижи трѣба да сѫ съсрѣдоточени около тия: 1) да се ограничи сечението на лѣсоветѣ; 2) да се пазятъ строго сѫществующитѣ закони за лѣсоветѣ и 3) да садимъ на праздни мѣста, а особенно по рѣбрата на голитѣ планини дървета. За всичко туй нашето потомство ще ни е крайно благодарно. Както съ бащитѣ си, тъй трѣбва и съ потомцитѣ си да се имаме като едно цѣло, едно тѣло и една крьвъ. Както слѣдъ едно столѣтие излизатъ на явѣ лошитѣ послѣдствия отъ губението на лѣсоветѣ, тъй и слѣдъ сѫщото врѣме виждаме онуй блаженно влияние и благословията, когато пожеляваме на лѣсоветѣ си тѣхното мѣсто и отъ всичко туй нека вземаме насърчвание за работата, която ще ползува отечеството ни и природата. Постоянно у насъ се говори и работи за украшение на градоветѣ и домоветѣ ни, обаче най-красното окрашение е онуй, което сама природата ни добавя, само като не развалями прѣдприятията ѝ. . . . . Нека и малцина послушятъ тѣ поучения; тѣ обаче ще размислятъ въ душата си и ще познаятъ

истинната, та тъй ще се родѫтъ нови проповѣдници за лѣсоветѣ — и така нататъкъ мисъльта за истинната ще си изработи колелата, до като едно цѣло множество глави се развълнуватъ. И така ще развълни и нашия общи кликъ: „Пазете лѣсоветѣ!“

Кадѣ можимъ да садимъ дървета, и да ли трѣба да правимъ това вредъ, дѣто сѫ изсѣчени лѣсоветѣ? Ето втория главенъ въпросъ, върху който твърдѣ малко се е обърнало внимание въ настоящата книжка на г. Дурдика. Науката най-добрѣ ни упѫтва, какъ трѣба да постѫпимъ въ този случай. Тя казва: сички ония земи, съ превъсходна почва, трѣба съ предпочитание да оставимъ за засейване съ храни (céréales) и разни индустриялни растения; останалитѣ пакъ, на които почвата е сиромашна и недава нищо, такива земи трѣба да се садятъ съ гори, защото инакъ произведенията твърдѣ слабо ще наградятъ труда и врѣмето. За това не е мѫчно да си състави сѣкий понятие, като какъ трѣба да се пазятъ и садятъ горитѣ. При нашитѣ сегашни обстоятелства, ний трѣба строго да се предържаме въ тѣзи правила: 1) пó-високитѣ върхове и пó-пространнитѣ брѣгове, трѣба да оставимъ гористи: ако сѫ голи да ги засадимъ съ дървета. Съ това се запазватъ сичкитѣ заселени и засеяни предѣли, като се задържа водата, която пада най-често върху възвишенитѣ мѣста. 2) Изворитѣ потоцитѣ и рѣкитѣ трѣба да се оставятъ въ гористи мѣста или да се засадятъ съ дървета, ако сѫ изсечени, защото тѣзи пазятъ да се неиспарява бърже водата, да се незасипватъ изворитѣ и да се нерушѫтъ рѣчнитѣ брѣгове. 3) Въ камениститѣ мѣста, толкова пó-строго трѣба да се забрани сечението на лѣсоветѣ, толкова пó-стопански да се сади съ дървета, колкото пó-вече е стърмъ предѣла.

Въ превода на г-на Атанасова не е показано като какви дървета трѣба да садимъ. Не е доволно само засаждането съ овошки. Тука е трѣбало да се обърне внимание и на други не-маловажни дървета. У насъ трѣба да засадимъ по най-вече такива дървета, които сѫ отъ полза за индустрията, които бързо растѫтъ на проста и неплодна земя и които изискватъ твърдѣ малко пазение. Само отъ себе си се разбира, че тамъ дѣто е възможно нека се засаждатъ такива дървета, които добрѣ успѣватъ въ България като: Букъ, Габъръ, Горунъ, Церъ, Яворъ, Орѣхъ и др. Но какво трѣба да садимъ въ ония мѣста, дѣто земята е каменита и безплодна? — При условията въ които се намираме, ний можемъ да препорѫчимъ Салвъла (Robinia Pseudo-Acacia L.), Черницата (Morus alba L.) и Паясена (Ailanthus glandulosus Desf. — Vernis du Japon, Himmelsbaum).

Сѣкиму е познато, че Салкъма расте въ сѣка земя, даже и тамъ дѣто другитѣ дървета малко или никъкъ неуспѣватъ. Желтикавото му доста твърдо дърво, може добрѣ да се употрѣби въ столарството и дърводѣлството, а служи и като добро гориво. Добитака обича много листето на Салкъма. Това дърво, безъ голѣми мжки се хваща въ пѣсковититѣ наносни земи, а твърдѣ бързо расте и въ каменититѣ предѣли. Българскитѣ колонии въ Бесарабия има много да благодарятъ на Салкъма, който имъ е улѣснилъ въ много отношения домашното стопанство.

Не по-малко е важна и Черницата. Донесена прѣди два вѣка отъ Китай въ Европа, има сжщитѣ употрѣбения както и първото дърво. Расте, тъй сжщо, бърже както и Салкъма и изисква само по-плодна земя; но за това е и по̀-полезно отъ Салкъма. Листето му служи за храна на свилената буба, а плода му за едение. Кой се не сѣща на живата търговия съ коприна у насъ въ преминалитѣ години?

Третето, по-малко познато дърво̀ у насъ е Паясена, донесено преди сто и по-вече години въ Европа отъ Индия. Това дърво е садено на̀й-първо на европейския континентъ само въ градинитѣ, а отпослѣ като упознаха, че важна роля играе и въ лѣсоводството, поченахж да го садятъ на вредъ. Отличава се отъ другитѣ дървета по това, че твърдѣ бързо се расплодява, било отъ семе, било отъ разсадъ, расте двойно бързо отъ бука, а успѣва на сѣко мѣсто, даже и въ на̀й-лошата земя. Има и това преимущество надъ другитѣ дървета, че нашия добитъкъ необича да яде листето на това дърво. Поднося твърдѣ добрѣ нашия климатъ и може на̀й добрѣ да успѣва въ голитѣ пѣсчани и каменити мѣста. Ако се закопае есенно врѣме, въ малки ямици или плитки брезни, семе отъ Паясеново дърво, и остави на волята на природата, семенцата на пролѣтъ изникватъ, растжтъ бързо и за десеть години творятъ твърдѣ хубава горица.

Вопреки желанието ни да проговоримъ по̀-множко върху този предметъ, ний сме принудени тука да спремъ, защото оквира на настоящата рецензия не ни допуща да се распростремъ по-вече; ний се ограничаваме да кажемъ само, че книжката „Пазете лѣсоветѣ" заслужва да се прочете отъ сѣкий Българинъ, за да можемъ по-скоро да отстранимъ злото, което се е надвисило надъ младото ни отечество.

Прѣди да свършимъ, считаме за своя священна длъжность да обърнемъ вниманието на българската публика и върху прѣдговора

на книжката. Ний го препечатваме буквално, защото сѣко друго тълкование намираме излишно.

„Голѣмия недостатъкъ отъ книжки за популярно поучение и образование възбужда отъ година на самъ мѣжду нѣкои наши учени мисълъ за устроявание на една таквазъ библиотека, каквато има сега всякой образованъ народъ. Тая библиотека трѣбва да се прѣдназначи на образованието на народа въ духътъ на обстоятелствата, въ които той се намира.

Въ днешно време, когато съ положението си не стоиме високо и когато въобще твърдѣ малко се за него грижиме; въ днешно време, когато и всичкитѣ ни съ образователна цѣль дружества (читалищата ни напр.) заспахж, нуждата отъ новото прѣдприятие — устроявание на една библиотека за народа, успѣхитѣ отъ която лесно можиме да видиме у другитѣ народи, е крайна нуждна.

Тая нужда на народа подбужда ни въ прѣдприятието, съ което днесъ излизаме прѣдъ читателя. Като даваме начало на една доста трудна работа, ний не желаеме да си усвоиме нѣкакво право прѣдъ нашитѣ учени за частна дѣятелность на малкото ни за сега дружество; ний не искаме да бждеме сами, тъй като сами ще бждеме слаби: ний наопъкъ съ туй начало искаме, щото оная обща мисълъ, изричана отъ година на самъ, да потикнеме къмъ реализирание.

Народната библиотека ще излиза на малки книжки, отъ 2—4 печатни коли състоящи, 6 пжти на годината и по една книжка на два мѣсеца. Тя ще съдържа поучно четение съ народна цѣль, а нѣкога и книжки поучително забавителни. За да може библиотеката да бжде пристжпна всѣкиму, комитета ще се постарае по-подиръ още по-евтино да се продаватъ книжкитѣ ѝ.

Надѣваме се че нашата просвѣтена публика нѣма да ни откаже своето участие „въ **дѣлото за народа**“ — кой както обича.“

Както виждатъ читателитѣ, нашитѣ братия отвждъ Балкана съставили, въ ново врѣме, дружество съ цѣль да издаватъ и распространяватъ въ народа книжки съ популярно — научно и забавно съдържание. Предприетото дѣло е свято и отъ голѣма полза за нашия народъ. Ний го препоржчаваме отъ сърдце и душа на нашитѣ еднородци, а на предначинателитѣ желаемъ добра сполука.

Г. Н. Златарски.

КРАТКИ ВѢСТИ ОТЪ НАУЧНИЙ И КНИЖОВНИЙ СВѢТЪ.

Българското Книжовно Дружество, това лѣто презъ мѣсецъ Августъ, бѣ честито да посрѣщне въ своя кржгъ въ новоосвободеното ни отечество нѣколко чужестранни учени гости. Г-нъ **Луй Лежé** (Leger), професоръ на словѣнскитѣ езици и литератури при училището за ориенталскитѣ езици (école des langues orientales vivantes) въ Парижь, познатъ на всичкитѣ Словѣне заради цѣлъ редъ научни съчинения и едно множество статии по научнитѣ списания, съ които се потрудилъ да запознае Французитѣ съ Словѣнството, съ неговото настояще и минжло, посѣти тая година и Срѣдецъ и Пловдивъ. Той знае не само да говори руски, сърбски или хърватски и чески, но запозналъ се е още преди пжтуванието си доста добрѣ и съ нашиий българский езикъ и литература. Нѣма съмнѣние, че той ще посвети и на това послѣдньото си пжтуване нова една книга, която ще освѣтли френскитѣ читатели върху нашиий народъ, върху неговитѣ умствени стремления и книжнина. Сжщеврѣменно дойде и постоя у насъ нѣколко денье и **Тимоѳей Дмитриевичъ Флоринский**, младий руски профессоръ на Св. Владимірский университетъ въ Киевъ, който е издалъ не отъ давна едно хубаво съчинение върху сърбската история на 14. вѣкъ. Прибиванието си тукъ употрѣби той нáй-много съ изучвание и преписвание на нѣкои български ржкописи, принадлежащи на Бълг. Кн. Дружество. Освѣнъ тие дойдохж да се запознаютъ съ природнитѣ хубости на отечеството ни и двама естествоиспитатели, почтенний старецъ профессоръ Д-ръ **Иос. Панчичъ** отъ Бѣлградъ, прочутъ съ своитѣ ботанически издирвания върху флората на Сърбия и Черна Гора, придруженъ отъ нѣмский ентомологъ **Брунеръ фонъ Батенвиль**; тѣ посѣтихж Рилскитѣ планини и върха на Витоша, та очакваме особно отъ Г-на Панчича, скоро да ни зарадва съ нѣкой очеркъ върху ботаническитѣ особенности на тия любопитни наши планински предѣли.

———

Научаваме се, че почтенний Профессоръ **В. Г. Василевский** въ С. Петербургъ, подбуденъ и насърченъ отъ подновението дѣятелноста на Бълг. Кн. Дружество, приготвява вече за печать цѣлата книга на Кекавмена и Николица, отъ която той до сега е обнародвалъ токо една сбирка любопитни отломци, за които Г-нъ Дриновъ е извѣстилъ българскитѣ читателье въ първата книжка на тъзгодишното „Пер. Списание“. Обнародванието на този драгоцѣненъ ви-

зантийски паметникъ ще бѫде едно капитално обогатение на българската историография, защото съ него ще се освѣтлятъ напълно нѣкои отъ нáй-тъмнитѣ периоди на нашата история въ X. и XI. столѣтие, особно войнитѣ на Симеона, на Самуила, възстанието на Деляна и Алузиана и пр.

Идѫщата година Словенцитѣ, сирѣчь онова словѣнско плѣме, което обитава источнитѣ подножия на Алпитѣ въ Карантания, Краина, сѣверна Истрия и южна Штирия (до $1^1/_2$ милионъ души) и което по езика си е едно отъ нáй-сроднитѣ съ нашето българско плѣме, се тъкмятъ да празднуватъ седъмдесетъгодишния юбилей на нáй-славния си ученъ мѫжъ. Този мѫжъ е общепознатий по цѣлото Словѣнство **Д-ръ Франьо Миклошичъ**, профессоръ на словѣнската филология при Виенский университетъ. Той се е родилъ въ 1813 година на 20 Ноемврий въ едно село близу до градеца Лютомеръ въ южна Штирия до самата хърватска граница. Училъ е въ Грацъ и Виена философия и право. Въ Виена много е дѣйствувалъ върху него съотечественникътъ му Бартоломий Копитаръ, единъ отъ основателитѣ на словѣнската филология въ началото на нашия вѣкъ, сѫщий който е упѫтилъ сърбский списатель Вука Караджича за събиранието народни пѣсни, прикаски, пословици, гатанки и пр. Той го подканилъ да се залови за научни издирвания върху словѣнски езици. Първото съчинение на Миклошича излѣзе въ 1845 год. върху коренитѣ на думитѣ въ словѣнский езикъ. Отъ тогава той неуморимо е събиралъ, съставялъ и издавалъ всѣка год. материали; пъленъ единъ списъкъ на всичкитѣ му книги и статии ще може да испълни нѣколко страници. Нáй-славното му съчинение е сравнителна грамматика на словѣнскитѣ езици въ четири голѣми томове, издадена въ 1852—1876 година, и нáй-общепознатата му книга е словарь старословѣнский (старобългарский) съ тълкувание латинско и гърцко Lexicon palaeoslovenicum. Виена 1862—5, 1171 страници въ голѣмъ форматъ). Освѣнъ това, той е обнародвалъ цѣлъ редъ статии върху нáй-различнитѣ въпроси на словѣнското езиковѣдение, за разни нарѣчия (като напр. за паметници, запазени отъ езика на старитѣ Българе въ Трансилвания), за народнитѣ пѣсни (напр. за хърватскитѣ стари юнашки пѣсни), за чужестраннитѣ думи въ словѣнскитѣ езици, за словѣнскитѣ думи въ съсѣднитѣ езици като въ албанскиятъ и въ ромѫнскиятъ; единъ анализъ на езика на Циганетѣ, разлѣни по цѣла Европа, и пр. и пр. Многобройни сѫ неговитѣ

издания на разни стари паметници, на древнеруската хроника на Нестора, единъ сборникъ на старо-сърбскитѣ грамоти, сѫщо единъ голѣмъ сборникъ на гърцкитѣ грамоти отъ византийскитѣ царье и патриярси (заедно съ проф. Миллера, 4 тома), старословѣнскитѣ жития на св. Кирилла и Методия, гърцкото житие на св. Климента Охридский, и пр. Като профессоръ Миклошичъ е ималъ много ученици, които личатъ между южнословѣнскитѣ филолози, Сърбинъ Даничичъ и Хърватинъ Ягичъ. Тържеството, което приготовяватъ Словенцитѣ, ще се празднува въ Лютомеръ. Приготовлява се сѫщо изданието на една биография на стареца отъ ученика му проф. Григора Крека, профессора на словѣнската филология при университета въ Грацъ и сътрудника на словѣнский журналъ „*Kres*“.

Ний сме увѣрени, че и наший народъ, отъ нинѣ нататъкъ като има пълна възможность да не пропуща вече такива случаи, ще да вземе чрезъ своитѣ скромни книжовници прилично участие на врѣме въ това и въ други такива възвишенни тържества, които сѫ животворно изражение на въздигването трайната честь и слава на цѣлото Словѣнство предъ всичкий ученъ свѣтъ.

За съставеньето „*Историята на Българската Армия*“ обявява Военното Министерство слѣдуѭщето.

НЕГОВО ВИСОЧЕСТВО като признава за необходимо и полезно да се запази въ паметта на бѫдѫщитѣ поколения началото на образованието Българската войска, така сѫщо и участието, което първитѣ български дружини взехѫ въ редоветѣ на Русската Армия, въ врѣме на борбата за освобождение своята си татковина отъ турския яремъ, благоволи да заповѣда да се пристѫпи при Военното Министерство къмъ съставяние историята на Българската Армия.

Примѣра на по́-старитѣ братя, които испълнихѫ честно своя дългъ въ минѫлата война, предаденъ отъ историята безпристрастно, ще въодушеви младата Българска войска, и ще послужи за залогъ на бѫдѫщата ѝ слава. Увѣренноста въ съчувствието на всичкитѣ г-да офицери, които сѫ служили и служатъ въ Българската Армия и опълчението, къмъ предстоящия трудъ дава надѣжда, че всѣки отъ тѣхъ ще смѣта за своя света длъжность да внесе въ него своя драгоцѣненъ вносъ, като съобщи всичкитѣ, каквито има документи, кроки на позиции, лични въспоминания, описания на отдѣлни епизоди и пр., съ което ще се даде възможность да се възпроизведе на страницитѣ на историята, съ пълна точность и ясность, както труд-

ната работа при началото на огранизацията опълчението въ Кишиневъ, така и славната боева дѣятелность на първитѣ дружини при Ески-Загра, на Шипка, при Шейново и пр.

Документитѣ и т. п., умолява се всѣки да си ги адресуѝа на името на Военния Министръ, отъ Генералния Штабъ Генералъ Майоръ Барона Каулбарса въ София, и при това да съобщи, ако желае нѣкой да му се запази името въ секретъ.

Като се свърши необходимостьта, всичко, което се получи, ще се възвърне на владѣлцитѣ съ най-дълбока признателность.

ВИСОЧАЙШЕ ВЪЗВАНИЕ КЪМЪ БЪЛГАРСКИЙ НАРОДЪ.

На́й-отличний вещественъ знакъ на вѣчна благодарность и спомень за приснопаметнаго Царя-Освободителя и за братский намъ руски народъ отъ старна на Българетѣ ще бѫде именно Съборний Храмъ Св. Александръ Невский, който, по общото горещо желание на благочестивий нашъ народъ, има да се въздигне въ престолний градъ Срѣдецъ.

Още въ начало на минѫлата 1881 година, *Негово Височество*, възлюбленний нашъ Господарь, чрезъ нарочно Височайше възвание къмъ народа, благоволи тържественно да изяви Своето на́й-сърдечно одобрение и съдѣйствие за достойното испълнение на това всенародно свято дѣло, като въ поменѫтото възвание се приканва всѣки Българинъ да спомогне споредъ силата си за въздигването Храмътъ. Това Височайше възвание, което и по форма и по съдържание е прекрасно, ний считаме за единъ отъ на́й-важнитѣ исторически документи за новата история на българский народъ, и заради това, съ на́й-дълбока почетъ, препечатваме го въ журнала си несамо за да остане то̀ на вѣчно хранение и спомень въ списанията и на Бълг. Кн. Дружество, но и чрезъ това да наумимъ на просвѣтената наша публика къмъ по́-горѣщо и по́-бързо съдѣйствие за надлежното усѫществление на това славно наше всенародно предприятие.

По сѫщото побуждение ний съ пълно удоволствие препечатваме по́-долу и възванието къмъ нашитѣ еднородци отъ старна на комитета при централната комисия, ръководяща дѣлата по въздиганието Съборната църква Св. Александръ Невски въ Срѣдецъ.

Редакцията.

Възлюбленний Ми Народе!

Народното Събрание отъ своя страна изяви желание да въздигне въ Столицата Ми великолѣпенъ Храмъ въ името на Св. Александра Невски, въ който да се възнасятъ молитви къмъ Всевишния за благоденствието на Царя-Освободителя и Неговия Народъ и за упокоение душитѣ на паднѫлитѣ за освобождението на България герои.

На днешний день, въ честития праздникъ за въцаряньето на НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО, като Българинъ и Азъ, който напълно сподѣлямъ високото чувство на признателность, което въодушевява Българския Народъ, намирамъ момента на́й-сгоденъ да пригласѭ предначинанието за да се приведе въ испълнение общото народно желание.

Отправямъ се прочее къмъ тебе, вожделенний Ми народе, и пригласявамъ всѣкиго отъ васъ да принесе своята лепта за съоружденне на честния този Храмъ, който ще бѫде и паметникъ на признателность на Българския народъ къмъ Царя-Освободителя.

За тази висока Цѣль, всякое даяние благо.

София, 19-ий Февруаний 1881 год.

АЛЕКСАНДРЪ.

Отъ Комитета при централната комисия, ржководяща дѣлата по въздвиганието Катедрална Църква Св. Александръ Невски въ г. София.

Братья Българе!

Всѣки сега отъ насъ знае, че нашия Български народъ въ едно врѣме е билъ многоброенъ народъ, ималъ е силно и славно царство; но по неиспитанитѣ Божии сѫдби, това наше нѣкога славно царство се уничтожи, нашия многоброенъ и знаменитъ народъ се пороби, нашитѣ крѣпки градове се разрушихѫ, нашитѣ святини се потъпкахѫ и дебела и непроницаема завѣса покри нашето народно сѫществование. Въ единъ почти отъ 5 вѣка дългъ периодъ, когато въ свободния християнски свѣтъ се устрояваха царства, развиваше се и цъвтѣше науката, народитѣ се просвѣтяваха и градѣхѫ нравственното и вещественното си благосъстояние, тогава нашия народъ лежеше въ тъмнина и смъртна сѣнка, задушенъ, съсипанъ и затуленъ отъ всѣка животворяща лѫча на свѣтлината. Подпаднѫлъ подъ двойно робство, политическо и духовно, подвъргнѫтъ на тежки и безпримѣрни испитания отъ немилостиви и жестокосърди вражески сили, които се стрѣмяхѫ, едни да отнемѫтъ съвършенно народното му самосъзнание, други, да отнемѫтъ езика му и да го претопятъ въ друга народность, трети пакъ, да го отклоня отъ святото Христово православно учение: нашия народъ не се подаде, а непоколебимо устоя срѣщо всичкитѣ тия угрожаѫщи испитания. Силата, съ която ги преодолѣ и осуети всичкитѣ убийственни покушения върху неговия народенъ животъ, се състоеше въ твърдото пазенье на святата си праотеческа вѣра. Въ неѫ той черпеше вдъхновение и подкрѣпление. тя го утвърдяваше въ надѣждата, че спасителната нейна сила найпослѣ ще въсторжествува, и оковитѣ на двойното робство ще паднѫтъ. Притиснѫтъ отъ всѣкждѣ, нашия народъ се събираше въ подземни църквици, въ затулени отъ вражеско око священни мѣста и манастири; тамъ той свободно подигаше сълзивитѣ си очи къмъ небесния Отецъ и Го молѣше за милость и избавление.

Богъ не забрави нашия народъ, Той услиша молбата му. Кръвта на убиванитѣ и бѣсенитѣ наши братя викаше къмъ небето за правосѫдие, и Богъ се преклони на милость. Той съ Всемогѫщатата Си Дѣсница укрѣпяваше оная държава, въ която живѣе единовѣрния и единоплеменния намъ Русски народъ, и го приготвяше да го направи орѫдие на Своето Провидѣние, за нашето избавление. Погледитѣ на дѣдитѣ и бащитѣ ни се обърнѫхѫ къмъ тая Богохранима държава, къмъ благочестивитѣ нейни царье и къмъ братския намъ Русски народъ. Всѣки съ благоговѣние произнасяше имената на дѣда Ивана, или дѣда Никола, и се утвърдяваше въ надѣждата си, че отъ тамъ ще ни бѫде спасението. Съ расширяването си и укрѣпяването си Свята майка Россия отвори любвеобилнитѣ си обятия, и не малко Български синове получахѫ тамъ даромъ образованието си, и се върнѫхѫ въ отечеството си, та подпалихѫ искрата на народното самосъзнание и подкрѣпихѫ братята си въ борбата имъ за съхранението на праотеческата вѣра и езикъ. Едничката тая наша благодѣтелка — Россия, въ лицето на своитѣ благочестиви монарси, не само че много пѫти е подигала гласътъ си къмъ Европейскитѣ християнски сили, да подбуди състраданието имъ къмъ нашитѣ мѫки и неволи, да иска съвокупното имъ дѣйствие за премахването на несносното наше робство; но е и проливала драгоцѣнна кръвъ на любезнитѣ си синове за нашето освобождение. Нáй-послѣ, Благодѣтелнѣйшия отъ Християнскитѣ самодържци, въ Бозѣ почившия Императоръ Александръ Николаевичъ II и незабвения за насъ и братския намъ Русски народъ царъ-освободитель, подбуденъ отъ благоутробно чувство и състрадание, съ крѣпка вѣра въ помощьта на Всемогѫщата Божия Дѣсница, поведе вѣрнитѣ и храбритѣ си синове, прѣминѫ съ тѣхъ широки моря и рѣки, — непреходими гори и планини, пролѣ толковъ драгоцѣнна кръвъ, жъртвова безбройни блага, и така, святото негево освободително дѣло се увѣнча съ пълна сполука. Вѣковния нашъ врагъ и мѫчитель се порази, въстържествува Кръстътъ надъ полумѣсецътъ, строшихѫ се оковитѣ на робството, и нашия народъ се роди отъ ново и се яви на бѣлъ свѣтъ.

Народъ, който знае що е свобода, знае да почита освободителитѣ си, — да оцѣнява принесенитѣ за свободата му искупителни жъртви, той е и достоенъ за неѭ. Безъ двоумѣние можемъ да кажемъ, че нашия народъ е глѫбоко проникнѫтъ отъ това благородно чувство. Той ожидаваше освобождението си отъ своята по племе и вѣра сестра Россия, отъ неѭ го и получи. Всѣки Българинъ знае сега кому дължи свободата си. Името на царя-освободителя и на братуш-

китѣ Русси се споменува съ благоговѣние въ всѣки Български домъ. Името на царя-освободителя е станжло священно на всѣки Българинъ; то ще се предава отъ бащи на синове и внуци, като най-скжпоцѣнно наслѣдие отъ родъ въ родъ до вѣка.

Глъбоко проникнжтъ отъ чувство на горѣща благодарность и признателнасть къмъ освободителитѣ си, за получената чрезъ тѣхъ свобода, нашия народъ чрезъ представителитѣ си въ първото Народно Учредително Събрание въ Търново единодушно и единогласно заяви, че трѣба да покаже и вещественъ знакъ на тая си благодарность, да направи паметникъ, който краснорѣчиво да посочва на грядущитѣ поколѣния, да имъ напомнюва великото дѣло на нашитѣ освободители, и съ туй да увѣковѣчи и неизмѣнно да съхрани нашата къмъ тѣхъ признателность. За осжществлението на това народно желание, представителитѣ намѣрихж за най-цѣлесходно, да се въздвигне въ столицата на нашето отечество единъ великолѣпенъ храмъ въ името на Св. Александръ Невский.

Святий Александръ Невский е онзи Християнски Русскій герой, който прѣзъ живота си се е борилъ и побѣдявалъ враговетѣ на Россия и на Святото православие, и когото Богъ подиръ смъртта е прославилъ съ благодатна дарба на чудодѣйствия. Святитѣ негови останки днесъ се намиратъ въ столицата на Русската държава; тѣ сж пренесени тамъ отъ знаменития Руски самодържецъ и преобразователь Петра Великий. Св. Александръ Невский се слави и почита за патронъ и покровитель, както на царствующия градъ, тъй и на цѣлата Руска империя.

Въ старо врѣме, приснопаметнитѣ наши царье-братья, Петъръ и Асенъ, прѣди да вдигнжтъ знамето на освобождението ни отъ Гръцитѣ, въздвигнжхж въ старата Българска столица Търново храмъ на Св. Великомжченикъ Димитрий Солунский. Както тогава съ тоя храмъ се свързваше историята на нашето освобождение, така и сега съ въздвиганието храмъ въ България въ името на Св. Александръ Невский, се свързва историята на освободеното ни отечество съ тая на освободителката ни Россия. Съ посветяванието на тоя храмъ въ името на тоя святия, ние осветяваме паметта и името на тезоименния неговъ славенъ преемникъ и нашъ царъ-освободитель Александръ II. Св. Александръ Невский става и нашъ патронъ и покровитель, неговото достославимо име ще свързва на вѣчно врѣме съ неразривна свръзка Россия съ България, Петербургъ съ София. Въ тоя Си Храмъ ще се възнасятъ къмъ Бога молитвитѣ на благодарния Български народъ за успокоението душата на блаженнопочилшия царь

освободитель и на всичкитѣ наши братя Русси, които пролѣхж драгоцѣнната си кръвь за нашето освобождение. Да, велико и многознаменателно значение има за насъ тоя Храмъ: той ще бжде центростремнтелната сила, която ще привлича Българския народъ къмъ съединение, той ще бжде най-священното мѣсто на всѣки истински Българинъ.

Избранникътъ на Българския народъ, Негово Височество любимия нашъ князь Александръ I, призванъ отъ Божието провидѣние да наслѣди престола на славнитѣ Български царье: Симеона, Самуила и Асѣневцитѣ, който и самъ лично взе участие въ дѣлото на нашето освобождение, като сподѣля напълно благодарнитѣ чувства на любимия си народъ, взе въ внимание горещото му желание, исказано отъ представителитѣ му за въздиганието на тоя священъ паметникъ, и съ най-благочестиво усердие взема върху си грижата за испълнението на това общенародно желание. Негово Височество се обърнж съ възванието си къмъ Боговъвѣрения му Български народъ и го приканва да принесе помощитѣ си за това свято дѣло. Съ това си Височайше възвание нашия любимъ Господарь апелира на патриотическитѣ и тъй тържественно исказанитѣ благодарни чувства на всѣки Българинъ, като е напълно увѣренъ, че всѣка Българска душа дълбоко ще се покърти, всѣка страстъ ще замълчи, всѣко сърдце ще се смѣгчи и всѣки съ готовность ще се притече да даде лептата си, за по скорото въздигание на священия този Храмъ и за благолѣпното негово украшение.

Ржководеньето и грижата за събираньето помощитѣ и пожертвуванията по Височайша заповѣдь се възложи върху насъ. Съзнаваме че работата е громадна и се изисква усиленъ трудъ. Но като се основаваме на това, че народа ни живо усѣща необходимостта за неотложното въздвиганье на тоя священъ паметникъ, ние на драго сърдце се рѣшихме да посветимъ слабитѣ си сили за испълнението на Височайшата воля, и да послужимъ на народа си въ това богоугодно дѣло.

Братья Българе!

Като вѣрваме въ вашата християнска ревность и благочестие, съ които винжги сте се отличавали въ подобни дѣла, ние се обръщаме съ настоящето си къмъ васъ стари и млади, богати и сиромаси, малки и голѣми, къмъ всички васъ гдѣто и да живѣете вие, и братски ви поканваме, да се притечете и съ ревностно усердие и

готовность да принесете щедро помощитѣ си. Като вѣрваме, че всѣки Българинъ се счита дължeнъ да отдаде данокътъ на благодарението си, надѣваме се, че всѣки ще се счита днесъ за честитъ, дѣто му се е паднжлъ такъвъ наврѣмененъ и благоприятенъ случай, да принесе лептата си за това достопохвално и свято дѣло. Нѣма по́-сгоденъ случай отъ този, въ който вие ще покажете на́й-краснорѣчиво предъ цѣлъ свѣтъ, че знаете да оцѣнявате достойно полученитѣ благодѣяния. За насъ ще бжде на́й-голѣма награда, като видимъ, че нашия братски гласъ намѣри въ сърдцата ви съчувствителенъ отзивъ.

София, 1 Юлий 1882 година.

Врѣменний Предсѣдатель: Икономъ П. Теодоръ.

Членове: Д. Д. Агура.
Д. Храновъ.
А. Ивановъ.
Я. Трудненко.

Членове Секретари: П. Вълковъ.
С. Теневъ.

Членъ Кассиеръ: А. Войниковъ.

Гюро Даничичъ.

Когато книжката ни вече имаше да излѣзе отъ печатницата, стигнѫ ни едно извѣстие, което на сѫдѣ между балканскитѣ Словѣне ще се посрѣщне съ дълбока искрена скърбъ и жалость. Въ Загребъ на 16/4 Ноемврий вечерьта умрѣлъ славний сърбский филологъ и литературний историкъ Гюро Даничичъ. Не бѣше още стигнѫлъ напълно 60 годишна възрасть. Смъртьта го завари почти срѣдъ работата му; до послѣдний день той се занимавалъ съ книжовнитѣ си трудове и заспалъ за всѣкоги, тъй да кажемъ, съ перото въ рѫка. Многобройни сѫ статиитѣ, книгитѣ и изданията му. Родомъ отъ Нови Садъ, Даничичъ се училъ въ Пресбургъ и Виена, гдѣто се запозналъ съ направлението и методата на модерната наука, та подкачилъ литературната си дѣятелность въ 1847 год. съ книжката „Рат (война) за српски језик и правопис". Неговата малка сърбска грамматика (1850), една книжка ясна и популарна, излѣзла е въ премного издания и турила е редъ въ книжовниятъ езикъ. „Сърбската синтакса" (1858) даде на Даничича едно почетно мѣсто между изслѣдователитѣ на словѣнскитѣ езици, но още по́-вече той се прочу съ „Рјечник из књижевних старина српских" (1863), който въ три тома съдържава не само думитѣ на старитѣ паметници но и цѣлий исторический и географический материялъ, колкото го има въ старитѣ списания и грамоти, всичко съ надлѣжно обяснение, — едно монументално съчинение, което за всѣкога ще служи за образецъ. Единъ трудъ още по́-славенъ, който е възвисилъ сърбско-хърватската филология къмъ върха на модерната наука, е Даничичовата история на сърбско-хърватский езикъ до края на 17 вѣкъ (3 книги 1874—77). Не ни е възможно да исчислимъ тука всичкитѣ статии на Даничича, написани въ течение на една 35 годишна непрекѫсната дѣятелность и да изброимъ всичкитѣ издания на стари паметници, обнародвани отъ него въ особни книги,

въ томоветѣ на „Гласник српског ученог друштва“ и въ „Старина“ на югословѣнската академия въ Загребъ. Много отъ тѣхъ се отнасятъ и до нашата старобългарска книжнина и нашето народно минѫло. Ще споменемъ само това: Даничичъ преведе на чистий и правилний сърбский езикъ и цѣлото св. писание, освѣнъ Новий Завѣтъ, истълкуванъ вече отъ Вука Караджича, учителя на Даничича и основателя на новата сърбска книжнина. Но Даничичъ не се ограничаваше само съ литературни трудове; той работилъ за просвѣщението и напрѣдъка на своитѣ съотечественици и съ жива рѣчь като въодушевенъ учитель, когато бѣше профессоръ на сърбский езикъ и сърбската книжовность при Бѣлградската висока школа. Въ 1866 год. той се пренесе въ Загребъ, гдѣто станѫ секретарь и единъ отъ найревностнитѣ сътрудници на новооснованата югословѣнска академия. Въ 1873 г. пакъ се върнѫ на старото си мѣсто въ Бѣлградъ, но сърбското правителство слѣдъ двѣ три години му разрѣши да се пресели въ Загребъ, за да приеме редакцията на огромний рѣчникъ, който се приготвяваше отъ академията и който ще обнеме всичкитѣ богатства на старий и нинѣшний сърбский и хърватский езикъ, На този трудъ, отъ който първитѣ свързки сѫ вече излѣзли, отъ тогава бѣхѫ посветени всичкитѣ сили на Даничича, но неуморимата многогодишна работа е подкопала силитѣ му и не му е дала да се радва на довършването на този великолѣпенъ паметникъ.

Даничичъ бѣше една личность твърдѣ симпатическа: любезенъ къмъ всѣкиго, особенно къмъ учащитѣ се младежи, и нададенъ съ една поетическа, идеална душа, която се въсхищаваше за всичко благородно и възвишено. Скроменъ и тихъ, той непознаваше друго освѣнъ работата си и бѣше единъ живъ примѣръ на книжовното трудолюбие. Всичко, каквото е писано, е ясно и основателно. Послѣденъ пѫть го видѣхме въ самата наша София, която той посѣти въ Августъ мѣсецъ 1880 г. заедно съ хърватский географъ Матковичъ и съ сърбский списатель и педагогъ Миличевичъ, но само на единъ день, като допълнение къмъ едно пѫтешествие, което бѣше предприелъ въ новитѣ части на сърбската държава. Памятьта на този скроменъ и тихъ труженикъ за всѣкога ще блѣсти съ съчиненията му, и бѫдѫщитѣ поколѣния още по-добрѣ ще знаѭтъ да оцѣняѭтъ заслугитѣ, които той си е спечелилъ за напрѣдъка на словѣнската наука.

КНИГОПИСЪ.

Въ Редакцията на Периодическото Списание на Българското Книжовно Дружество получихж се съ голѣмо благодарение слѣдующитѣ книги:

I. Отъ Книжарницата на г. Хр. Г. Дановъ въ Пловдивъ:

1) *Кратки Практически Наставления* за какъ трѣбва да се прѣподаватъ уроци въ начални училища. Нагодилъ по *Д. Г. Петридеса* за ржководство на Българскитѣ начални учители *Д. Т. Душановъ*. Пловдивъ, издание и печать на Христо Г. Дановъ 1882. Първо издание. Цѣна фр. 1. Стр. 60.

2) *Третя Книжка Читанка* за ученье въ Трете Отдѣление отъ Народнитѣ Основни Училища по методата на ческий Педагогъ *Амосъ Коменский* съставилъ *Кр. Ив. Мирский*. Прѣгледана и одобрена за учебникъ отъ Дирекцията на Народното Просвѣшение. Съ 65 образи навжтрѣ. 1882. Издание и печать на Хр. Г. Дановъ въ Пловдивъ. Първо издание. Цѣна 80 стот. Стр. 122.

3) *Първа Книжка за Смѣтание* за първо отдѣление отъ началнитѣ училища. Съставилъ *Д-ръ Фр. Рицарь Мочникъ*. Смѣтание съ числа отъ 1 до 20. Прѣвелъ *Г. Д. Караджовъ*. Одобрена отъ Дирекцията на Народното Просвѣщение за учебникъ въ I-то Отдѣление на Начални училища. За какъ да прѣподаватъ учителитѣ по тая книжка има особно ржководство. 1882. Издание и печать на Христо Г. Дановъ, Пловдивъ. Първо издание. Цѣна 15 стот. Стр. 35.

4) *Естествознание* то есть *Физика и Химия*. За Начални училища, написалъ *Иванъ Д. Панирекъ*. Първий стъпень (отъ второ преработено издание). Прѣвелъ *Г. Бѣлчевъ*. Одобрено отъ Дирекцията на Народното Просвѣщение за учебникъ въ второстъпенний курсъ отъ начални училища и въ дѣвически срѣдни училища. Съ 96 образи. 1882. Издание и печать на Хр. Г. Дановъ въ Пловдивъ. Първо издание. Цѣна 1 левъ. Стр. 93.

II. Отъ Дим. Ив. Паневъ:

1) *Божий свѣтъ*. Нова читанка за второ отдѣление отъ *Н. Живковъ*. Съ 62 изображения. Второ издание преработено и допълнено.

Наградена отъ Министерството на Народното Просвѣщение съ указъ No. 1023. Въ Виена. Издалъ *Дим. Ив. Панеѣ*. — Печатница на Н. Н. Вернай. 1882. Цѣна 80 ст. Стр. 104.

III. Отъ г. Тодоръ К. Коджовъ:

1) *Рѣчникъ*, който съдържи 4000 чужды думы, които са употрѣбяватъ въ Българскыя езыкъ. Съставилъ и издава *Т. К. Коджовъ*. Часть първа. Печатница Прошекова въ Софія. — 1880. Цѣна 60 копѣйкы (размѣнно срѣбро). Стр, 203.

2) *Рѣчникъ*, който съдържа 4000 чужды думы, които са употрѣбяватъ въ Българскыя езыкъ. Съставилъ и издалъ *Т. К. Коджовъ*. Часть втора. Софія, Държавна Печатница. 1882. Цѣна 1 лѣвъ и 60 стотинкы. Стр. 189.

IV. Отъ Д. Х. Бръзицовъ:

1) *Щастие-то въ игра-та*. Приказска отъ *Ернестъ Хофманъ*. Прѣведе отъ френски *Д. Х. Бръзицовъ*. Сливенъ, печатница на в. „Българско Знаме", 1882. Цѣна 30 стотинки (60 пар.). Стр. 31.

V. Отъ Ев. Ст. Визиревъ:

1) *Земния животъ на Господа нашего Іисуса Христа* споредъ книгитѣ на четиритѣхъ Евангелисти, Матѳея, Марка, Лука и Іоанна. Съставилъ *Ив. Ст. Визиревъ*. (Собственно издание). Русчукъ, Скоропечатница на В. „Славянинъ". 1881. Цѣна 2 фр. (10 гр.). Стр. 272.

2) *Нѣколко Думи за Умственното, физическо и нравственно самовъспитание*. Съвѣти за и къмъ младѣжитѣ, които встжпѫтъ въ живота и желаятъ да се приготвятъ сериозно за научна и обществена дѣятелность. Съчинение *Дж. Ст. Блекки*. Прѣвелъ *Ив. С. Визиревъ*. (Второ издание). Русчукъ, Скоро-печатница на в. „Славянинъ". 1881. Цѣна 1 фр. Стр. 96.

VI. Отъ Иванъ П. Славейковъ:

1) *Юлий Цезарь*. Трагедия въ петь дѣйствия отъ *Вилямъ Шекспиръ*. Превелъ отъ Английски *Иванъ П. Славейковъ*. Пловдивъ, Централна печатнаца на Ед. Дионне. 1882. Цѣна 2 франка. Стр. 92.

VII. Отъ Атанасъ Мишевъ:

1) *Бойтъ около Брацигово въ 1876*. Написалъ *Атанасъ Мишевъ*. 1881. Бързотискна-Печатница и Лит. на Христо Г. Дановъ въ Пловдивъ. Стр. 80.

VIII. Отъ Богуславъ Грегора:

1) *Дванадесятъ Български народни пѣсни* за мжжско квартето. Съставилъ *Богуславъ Грегоръ*, учитель при Царибродското трикласно държавно училище. Одобрено отъ Министерството на Народното Про

свѣщение въ София. Прага, въ Печатницата на Ем. Стари. 1882 г. Брой I. Цѣна 1.50 лъва. Стр. 23.

IX. Отъ Негово Преосвященство Епископа Климента Бранитский:

1) *Духовенъ Прочитъ* (излиза всѣки мѣсецъ). Едно годишно течение отъ I—XII кн. Отговорникъ *Архимандритъ Стефанъ*. Търново 1881. Печатницата К. Тулешкова.

X. Отъ Д-ръ Василя Х. Стоянова-Беронъ:

1) *Пѫрва Бѫлгарско-Френска Грамматика*, съ едно изложеніе за Бѫлгарско-то Правописаніе. Съчинена отъ *Василя Х. Стоянова-Беронъ*, Доктора Медицини и Хирургій. Букурещъ, въ печатницата на Іосифа Раманова и съдруж. 1859. Стр. 476.

2) *Бѫлгарско-Френски Букварь*, като приготовителна книжка на Бѫлгарско-Френска-та Грамматика. Составилъ *В. Б.* Болградъ. 1865. Стр. 48.

3) *Пѫрва Бѫлгарско-Нѣмска Грамматика*. Съчинена отъ *Василя Х. Стоянова-Беронъ*, Доктора Медицины и Хирургій. Болградъ, въ печатница-та при Центр. Училище. 1868. Стр. 408.

4) *Логика*. Пѫрви пѫть на Бѫлгарски изложена отъ *Василя Х. Стоянова-Беронъ*, Доктора Медицины и Хирургій. Изданіе пѫрво. Віена, въ печатницата на Л. Соммера. 1861. Цѣна само 2 цванца. Стр. 207.

5) *Естественна История* пѫрвы пѫть на Бѫльарски систематически изложена съ приложны забѣлѣжки и практически изводы. Часть пѫрва **Зоологія**. Класъ пѫрви. Млѣкоподаящи животни. Разрядъ пѫрви: *Человѣкъ въ сравненіе съ другы-тѣ животны*. Съчинена отъ *Василя Х. Стоянова-Беронъ*, Доктора Медицины и Хирургій. Болградъ, въ печатницата на Централно-то училище. 1870. Цѣна 10 франка. Стр. 152.

6) *Естественна Исторія*. Часть пѫрва. **Зоологія**. Продѫлженіе на тая часть слѣдъ издадено-то ни Съчиненіе „*Человѣкъ въ сравненіе съ животны-тѣ*". Отъ *Василя Х. Стоянова-Беронъ*, Д-ръ Медицины и Хирургій. Русчукъ, Печатница на Н. К. Жейнова. 1880. Цѣна 6 лева. Стр. 256.

XI. Отъ Комитета за устрояване една библиотека за народа:

Народна Библиотека, книжка I. *Д-ръ И. Дурдикъ*. **Пазете лѣсоветѣ**. Прѣвелъ отъ чески и на нуждитѣ ни приспособилъ *В. Атанасовъ*. „**Дѣло за народа**". Препечатано отъ вѣстникътъ „Съвѣтникъ", Пловдивъ, Областна Печатница. 1882. Стр. 39.

Освѣнъ горѣозначенитѣ книги, редакцията на „Пер. Списаоне» на Бълг. Кн. Дружество получава въ замѣна и слѣдующитѣ вѣстници и журнали:

I. *Марица.* Издание и печать на *Хр. Г. Дановъ* въ Пловдивъ. Излиза дваждь въ седмицата: въ Вторникъ и въ Петъкъ. Цѣна въ Пловдивъ: за 1 година 7 рубли нови, за $^1/_2$ година 4 рубли нови. Въ цѣло Българско (България, Тракия и Македония) 8 руб. н., за $^1/_2$ година $4^1/_2$ р. н. Извънъ по цѣла Европа, Азия, Африка и Америка: 30 фр. златни за една година, а за $^1/_2$ година 18 фр. златни.

II. *Български Гласъ. Политическо-Литературенъ вѣстникъ.* Издава Дружеството на „Български Гласъ" въ София. Отговорникъ *Ст. Д. Минчевъ.* Излѣзва всѣка срѣда и сѫббота. Цѣна въ Сѣверна и Южна България за година 20 фр., за шесть мѣсеца 10 фр.

III. *Работа. Русско-Българский вѣстникъ.* Редакторъ: *Докторъ Анастасия Головина* въ София. Излѣзва всѣки четвьртъкъ и недѣля. Цѣна въ България, Тракия и Македония за 1 година 12 лева, за $^1/_2$ година 6 лева за $^1/_4$ година 3 лева. Въ други славянски земи: за 1 година 16 лева, $^1/_2$ година 8 лева, $^1/_4$ година 4 лева. Въ всичкитѣ други дьржави: за 1 година 20 лева, за $^1/_2$ година 10 лева за $^1/_4$ година 5 лева.

IV. *Журналъ Русскаго Физико-Химическаго Общества* при Императорскомъ С.-Петербургскомъ Университетѣ. С.-Петербургъ. Тип. В. Демакова. Новый пер., д. No. 7. 1880. Цѣна съ пересилкой и доставкой пять рублей въ годъ. Отвѣтственный Редакторъ *Н. Меншуткинъ.*

V. *Редъ,* двѣ-недѣленъ вѣстникъ. Издатель-отговорникъ *Д. Г. Пчеловъ.* Въ печатницата на в. „Редъ" въ Пловдивъ. Цѣна за источна Румелия $3^1/_2$ руб. ср., а вънъ отъ Румелия 4 руб. ср.

Освѣнъ горѣизложенитѣ получва редакцията още:

VI. *Смѣшлю.* Вѣстникъ хумористический, сатирический, политический и литературний. Отговорникъ-издатель *Ив. Дочковъ.* Излаз всяка сѫббота. Редакцията и Администрацията ся намѣрватъ въ печатницата на в. „Българско знаме" въ Сливенъ. Цѣна: въ Южн България 2 рубли нови, въ Сѣверна България $2^1/_2$ руб. нови. З 6 мѣсеци: За отсамъ Балкана 5 франка. За оттатъкъ Балкана 6 лева Така и за другитѣ Българи, които сѫ извънъ отъ нашия синурѣ

Къмъ Българскитѣ

книгоиздатели и съчинители.

„Българското Книжовно Дружество“, споредъ устава си (виж. алинеа 2, чл. 5 тамъ) трѣбува постепенно да си набавва за библиотеката „и по едно тѣло най-малко отъ всичкитѣ книги, вѣстници и пр., които сѫ излѣзли до сега и излазятъ на български“. Приходитѣ на Дружеството като сѫ още твърдѣ незначителни, приврѣменний управителенъ комитетъ приканва и почтително умолява всички български наши книгоиздаватели и съчинители да благоволятъ да обдарятъ библиотеката на Дружеството съ по едно тѣло отъ своитѣ съчинени, издадени и издаваеми книги и други списания, или понѣ да му ги отстѫпятъ съ една най-умѣренна цѣна. Въ послѣдний случай желателно е да прибързатъ да представятъ на Дружеството списъка на списанията си наедно съ обозначение на най-долнитѣ имъ цѣни, по които би ги отстѫпили на Дружеството.

Отъ приврѣменний управителенъ комитетъ на Дружеството.

Нѣколко печатни погрѣшки.

Страница	84	редъ	6	на	вмѣсто	измѣжду	чети	измежду
„	85	„	15	„	„	Лабараториумъ	„	Лабораториумъ
„	88	„	11	„	„	желѣзна	„	с. Желѣзна
„	88	„	20	„	„	употрѣбяватъ,	„	употрѣбяватъ
„	89	„	1-2	„	„	Ярково,	„	Ярлово,
„	92	„	17	„	„	въ вежданието	„	въвежданието
„	92	„	18	„	„	днѣшнето	„	днешното
„	104	„	12	„	„	Слуда	„	Слюда
„	147	„	3	„	„	справоученіе	„	справоученіе,
„	149	„	17	„	„	живата	„	живота
„	149	„	29	„	„	цѣль	„	цѣлъ
„	150	„	14	„	„	Неофита	„	Неофитъ
„	152	„	8	„	„	възмутелна	„	възмутителна
„	153	„	13	„	„	*удобрѣніемъ*	„	*одобрѣніемъ*
„	153	„	16	„	„	*списатели*	„	списатели
„	257	„	27	„	„	що	„	ще
„	158	„	8	„	„	на	„	но
„	163	„	26	„	„	споспъшествува	„	споспѣшествува
„	164	„	11	„	„	Благовѣствато	„	Благовѣстнаго
„	164	„	14	„	„	поварище	„	поворище
„	164	„	22	„	„	отъ нема	„	отнема
„	164	„	35	„	„	и стая!	„	истая!
„	166	„	3	„	„	всякиго	„	отъ всякиго
„	175	„	3	„	„	зели	„	се зели
„	175	„	4	„	„	пушалъ	„	пущалъ
„	182	„	19	„	„	втората	„	второто
„	185	„	29	„	„	бѣл. 2	„	бѣл. 3, стр. 180
„	185	„	39	„	„	бѣл. 5	„	бѣл. 3, стр. 181
„	186	„	27	„	„	бѣл. 1	„	бѣл. 2
„	188	„	40	„	„	бѣл. 7	„	бѣл. 5
„	190	„	6	„	„	*печашница*	„	печатница
„	190	„	15	„	„	сечева	„	сечива
„	190	„	23	„	„	*кислородь*	„	*кислородъ*
„	190	„	27	„	„	разѣдинението	„	разединението
„	192	„	14	„	„	Пелестина	„	Палестина
„	192	„	27	„	„	садението,	„	садението

Заб. На стр. 98, редъ 10 испуснато е слѣдующето цѣло предложение: Н. мѣста до толкова е измѣсена съ пѣсъкъ, щото твори твърдѣ кораво съ голѣми рѣдки пори, сиво-черни камъни. Въ тѣзи пори и пр.

Поправка. Въ втората книжка на „Периодическото Списание" (год. II), стр 24, редъ 8 неволна но важна погрѣшка се е вмъкнала. Рѣчта phylloxera трѣба да се замѣни съ Erisiphe Tuckeri. Тази паразитна гжба, названа най-първо Oidium Tuckeri Berk., произвежда твърдѣ опустошителна болестъ въ лозата. Съ своитѣ разгранлиени кончици, тя обхема гроздовитѣ зърна, затвърдява епидермата (кожицата) и като въспре развитието на вжтрѣшната ткань, пуква послѣднята и упропастява гроздето. Тъзи болесть може лесно да се премахне съ симпоръ. Симпора, подъ влиянието на слънчевата топлина, окисва се въ въздуха (въ acide sulfureux) и запречва по нататашнето развитие споритѣ (spores) на тъзи гжба.

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

РЕДАКТОРЪ В. Д. СТОЯНОВЪ.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . . . .
Нар. пословица.

КНИЖКА IV.

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1883.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Стр.

I. **Геологически профилъ отъ София презъ Саранци (Ташкесенъ), Орхание и Етрополе до върха на Златишкия Балканъ.** Г. Н. Златарски 1

II. **Населението въ градоветѣ Руссе, Варна и Шуменъ.** М. К. Сарафовъ. . . 33

III. **Стари пжтешествия по България отъ 15—18 столѣтие.** Д-ръ Конст. Иречекъ. 67

IV. **За звука „ь" въ новобългарския езикъ.** А. Теодоровъ. 106

V. **Стихотворения:** *а) Раковски.* Отъ Ив. Вавова. 133

б) Македонецъ на чужбина. Отъ Ц. Гинчова. 135

в) Моя двойникъ; Думай, либе, думай. Отъ В. Поповича. 137

г) Кажи хладний камъкъ; Божя сила; Равно поле; Момъкъ на чужбина Н. Д. К-ву. Отъ Ц. Гинчова. 139

VI. **Книжнина:** а) Рецензия. *„Памятники болгарскаго народнаго творчества."* Выпускъ 1-й: Сборникъ западно-болгарскихъ пѣсенъ съ словаремъ. Собралъ Владиміръ Качановскій. С.-Петербургъ 1882 стр. VI + 598". Отъ М. Дринова. 143

— *„Михалаки Чорбаджи."* Комедия въ 2 дѣйствия. Отъ Ив. Вавовъ. 1882 год. Отъ П-въ. 153

— *„Жинзифовъ." Животописъ и просвѣтително-книжовна дѣятелность.* Отъ С. С. Бобчева. Прѣпечатано отъ „Наука". Пловдивъ. Областна Печатница. 1883 год. 8. 31 стр." Отъ Д-ръ К. Иречекъ. 158

— *„Боятъ около Брацигово въ 1876."* Написалъ Атанасъ Мишевъ. 1881. Бързотисна печатница и лит. на Я. С. Ковачевъ въ Пловдивъ и София. 8. V и 80 стр." Отъ Д-ръ К. Иречекъ. 162

— *„Медицинска Сбирка."* Издава медицинския съвѣтъ. Книжка I. Година първа. София. Книгопечатница Янко С Ковачевъ и С-іе 1883. 8°, 123 стр.— Ще излива въ 4—6 книжки по 5—8 печатни коли годишно. Цѣна за цѣла България 16 лъва". Отъ Д-ръ К. Иречекъ. 163

б) Кратки вѣсти отъ научний и книжовний свѣтъ. — *Учебенъ Съвѣтъ при Министерството на Народното Просвѣщение.* 165

ПРИТУРКА.

VII. **„Падението на Цариградъ".** Драма въ петь дѣйствия. Отъ С. П. Миларова. 1—32

МАТЕРИЯЛИ ПО ГЕОЛОГИЯТА И МИНЕРАЛОГИЯТА НА БЪЛГАРИЯ.

I. Геологически профилъ отъ София презъ Саранци (Ташкесенъ), Орхание и Етрополе до върха на Златишкия Балканъ.

НАПИСАЛЪ Г. Н. ЗЛАТАРСКИ.

Софийското корито, въ срѣдата на което се издига българската престолница, завзема едно пространство не по-малко отъ 1100 квадр. километра. Расположено е на югъ отъ Стара-Планина и тече успоредно съ тъзи горска коса, като се простира отъ западъ къмъ истокъ. На́й-голѣмата му дължина износя 58 километра, а широчината му 2—3 километра. Това корито, което има продълговатъ ликъ, жобиколено е отъ сѣверната страна съ Стара-Планина, а отъ южната съ Лилинъ, Витоша и Бърдо-Планина. Горостасната кристалинно-массивна Витоша надминава по височина сичкитѣ тѣзи върхове; тя се издига надъ морската повърхность 2280 метра, а надъ София само 1720 м.

Това пространно корито, испълнено е съ *дилувиални* и *алувиални* наноси. Първитѣ преобладаватъ на западъ, а вторитѣ на истокъ около Искъра. Нанесения материялъ не е на сѣко мѣсто единъ и сѫщи; той зависи на́й-повече отъ естеството на скалитѣ, около политѣ на които се простира. На западъ и на югъ наноса е съставенъ отъ кристалинни еруптивни откѫсъци, а на сѣверъ и на истокъ отъ червенъ пѣсченикъ и кварцитъ; на сѣверо-западъ по-вечето е варовито-пѣсченъ. Точна граница измежду

еднитѣ и другитѣ нѣма; тѣ се често измѣняватъ и мѣсятъ едни съ други. Но и въ дълбочина терена, върху който е съзиданъ града София, не е единъ и сѫщи. Това е можалъ сѣкий да забѣлѣжи, ако е наблюдавалъ ископаното при полаганието основитѣ на нѣкои монументални здания. Така н. пр. тамъ дѣто е подигнѫтъ Княжеския дворецъ, на́й-отгорѣ се показа до $^1/_2$ метъръ черноземъ, подъ него се яви водонанесенъ материялъ, състоѭщъ отъ окрѫгли и валчести каменни кѫсове, измѣсени съ глина и пѣсъкъ, а подъ тъзи излѣзе слой пѣсечива глина; тъзи се изгуби въ дълбочина отъ 3 метра и се измѣни съ бѣлъ чистъ, на мѣста червенкасть рохавъ пѣсъкъ (сипакъ), въ който се забѣлѣзваше голѣмо множество бѣли, слюдни лусипци; на́й-отдолу ($5^1/_2$ м.), до дѣто бѣхѫ стигали, имаше синкасто-сивкасть пѣсечивъ лапоръ (mergel). На друго мѣсто, нѣщо южно отъ палата, къмто Кафене-Баши, при ископаването на единъ гиранъ (бунаръ), подъ чернозема излѣзе само гръмадакъ (чекалдакъ) отъ ѫгласти и заоблени като орѣхи кѫсове. Само тѣзи можихъ да забѣлѣжѭ въ една дълбочина отъ $5^1/_2$ метра; тукъ нито пѣсъкъ, нито глина, нито пакъ лапоръ се показахѫ. На Цариградското шосе, нѣколко метра на лѣво отъ първия мостъ, покрай малкия Боянски потокъ, ясно се чете слѣдующия профилъ: 70 с. м. дебелъ пластъ черноземъ, въ който се намиратъ много кости отъ рецентни (сегашни) животни, както и растителни остатки; послѣ се открива гръмадакъ (20—28 с. м.) отъ диорити и зелени скали, премѣсени съ червенъ кварцъ и слепени съ червенкаста пръстъ и ситенъ пѣсъкъ. Кѫсоветѣ на камъ-нитѣ иматъ по́-вечето ѫглястъ ликъ. Слѣдва 1—$1^1/_2$ м. зеленкаста пѣсечива глина, въ която ясно се виждатъ чер-вено обагрени тънки слоеве отъ сѫщия материалъ; на мѣста, дѣто червенкаститѣ нишки не текѫтъ правилно. Т се виждатъ и въ слѣдующия $1^1/_2$—2 м. дебелъ пласт бѣлъ, ситенъ, богатъ на слюда пѣсъкъ. Подъ този се виж

(30—40 с. м.) ситенъ, по̀-вечето кварцитенъ, бѣлъ гръмадакъ, на който зърната ненадминаватъ лешниково зърно. Въ долнитѣ си части, този гръмадакъ до толкова е окрозенъ, щото преминава въ правъ лимонитъ, съ портокаленочервенъ шаръ (боя). Предпослѣдния видивъ пласть е глинено пѣсченъ, окрасенъ зеленкасто и раставенъ съ червенкасти, тоже окрозни, жилчици. Дебелината на този пласть е около 1 метърь и въ долнитѣ си наслоги той преминава въ ситнозърнястъ пѣсченикъ, измѣсенъ съ глина и слюда. Подъ горнитѣ пластови отваря се, на лѣва страна отъ поменѫтия потокъ, сиво-зеленкастъ лапоръ (мергелъ) 2—3 метра дебелъ.

Сичко това показва, че Софийското поле било е нѣкога испълнено съ вода, било е езеро. Съ пробиването на Искърския проходъ въ Балкана, водата на това езеро истекла презъ него и отворила пѫть на стария Оскиосъ (Oescus), нинѣшенъ Искъръ. Тѣзи важни промѣнения сѫ се случили въ първитѣ врѣмена на Кватернарната периода, тогава именно когато гигантскитѣ водени порои немилостиво гърмяли съ себе си много горски остатки, когато тѣ съ голѣма бързина наводнявали равнинитѣ, като преоравали на на̀й-чудесенъ начинъ земята и когато пробивали съ необикновенна сила днешнитѣ дълбоки долини, и оставяли, презъ кѫдѣто минѫли, дебели стени отъ глина, пѣсъкъ и гръмадакъ. Отъ тъзи периода, наречена дилувиална, се датира Искъръ както и другитѣ наши рѣки. Ний несме въ състояние да си съставимъ какво годѣ понятие за силата и дѣйствията на нѣкогашнитѣ рѣки и потоци. Сегашнитѣ рѣки, въ означеното си почти постоянно корито, преносятъ само водитѣ, които падатъ отъ облацитѣ. Съ растопяването снѣговетѣ на по̀-високитѣ снѣжни планини, тѣ уголѣмяватъ по нѣкога течението си и произвеждатъ наводнения, но това неможе никакъ да се сравни съ наводненията на преминѫлитѣ периоди, когато лѣтната жега изведнъжъ

растопявала годишнитѣ снѣгове и единъ дѣлъ отъ старитѣ леденици. Колкото важни и интересни да сѫ причинитѣ на тия климатически промѣнения, въ преминѫлитѣ врѣмена, азъ съмъ принуденъ да ги испуснѫ тука и да преминѫ на предмѣта.

Старопланинскитѣ брѣгове, които опасватъ Софийския басейнъ, състоятъ отъ наслагани скали. На сѣверъ се издигатъ пресечени, конусообразни рътлини отъ червенъ пѣсченикъ и конгломератъ; въ горнитѣ си части сѫ измити и неправилно набраздени отъ атмосфернитѣ метеори. На́й-голѣмата имъ абсолутна височина твърдѣ рѣдко надминава 800 метра, тъй щото само 300 метра надъ София се издигатъ. Ако и да не сѫ до сега намѣрени окамененности въ тѣхнитѣ пластови, тѣ иматъ доволно други бѣлѣзи, които допущатъ да ги прибро́имъ въ горний Диасъ или долний Триасъ.

На сѣверо-западъ исключително се издигатъ голи варовити скали. Предѣла е съвършенно пустъ и прилича много на Далматинския Красъ. Водитѣ сѫ тука на́й-голѣма рѣдкость, по тъзи причина и твърдѣ слабо е заселена цѣлата околность. Въ варовика намирашъ голѣмо изобилие на корали; тукъ виждашъ *Turbinolia, Epistreptophyllum, Placophyllia* и др., затова и съ пълно право можемъ да го наречемъ *коралeнъ варовикъ*. Пластовитѣ на този варовикъ постепенно се спущатъ и на́й-послѣ изчезватъ подъ дилувиалнитѣ наноси на Софийското корито.

Западнитѣ и юго-западнитѣ брѣгове сѫ съставени отъ кредни пѣсченикъ и еруптивни масивни скали. Отъ послѣднитѣ е съставена Лилинъ-планина. Тѣ сѫ мелафирни и аугитъ-порфирни; твърдѣ много сѫ разровени и раздробени на повърхноста си, тъй щото на пръвъ погледъ мѫчно може человѣкъ да разпознай естеството имъ. По височинитѣ скалитѣ по̀-вечето сѫ оголени, само на мѣста забѣлѣзвашъ дървета, които съ голѣма мѫка успѣватъ.

Отъ къмъ южната страна се издига величественната исполинска Витоша. На сѣверното нейно подножие, изподъ стърминитѣ ѝ лежѫтъ въ гористъ прѣделъ романтическитѣ селца Драгалевци (1060 м.) и Бояна, измѣжду които пирамидално се издига Кикешъ (1860 м.), най-високия надъ София (550 м.) върхъ. Погледана отъ града, Витоша показва въ контурата си равностранъ трижгълникъ. Тя се спуща постепенно къмъ южната и източната страна, а стърмо пада къмъ сѣверъ и западъ. Този кристалиненъ массивъ не е билъ така оголенъ, както сега го виждаме; той трѣба нѣкоги да е билъ добрѣ зарастенъ съ чамове (coniferae) и други дървета, остаткитѣ на които и днесъ се намиратъ, тукъ тамѣ, по високитѣ му равнини. О! колко немилостива трѣбала е да бѫде тъзи ржка, която е посѣгнѫла да упостоши тѣзи нейни природни красоти! Днесъ за днесъ отгорѣ виждашъ пространни мочорливи равнища, по които горскитѣ трѣви и балканскитѣ цвѣтове нáй-благоприятно успѣватъ. Върховетѣ на Витоша сѫ пòвечето голи; надъ тѣхъ стърчи само голъ камъкъ, обрасалъ съ лишай (lichenes) и мъхъ (muscineae). Скалитѣ не сѫ грѫмадни, не сѫ цѣли, тѣ сѫ распукнѫти и сдробени и неправилно натрупани. На много мѣста имашъ и доста дълбоки и пространни продоли, испълнени съ каменити рѣки, подобни на Алпийскитѣ морени, подъ които силно шумтятъ малкитѣ Витошки рѣкички. Въ течението си тѣ се разбиватъ срѣщу огромнитѣ сиенитни скали, спущатъ се да завзематъ нáй-низкитѣ точки на Софийската равнина, дѣто като се смѣсятъ съ планинската Искърска рѣка, прецѣпватъ Балкана и за нѣколко деня се изливатъ въ словѣнския Дунавъ.

Витоша е сгѫстителя (кондензатора) на атмосфернитѣ водни пáри; той е нáй-добрия барометъръ за престолницата. Колко очи се обръщатъ къмъ неѫ ежедневно, за да видятъ, да ли пакъ ще вали дъждъ, или ще имаме хубаво

врѣме. Този горски исполинъ е непогрѣшимъ въ прокобенията си и какъ не би, когато самата природа го е опредѣлила за метеорологическа станция, като му е дала такова едно положение и такава една височина. Съ исключение на нѣколко само мѣсеци, върховетѣ на Витоша сѫ покрити презъ тритѣ четвърти на годината съ снѣгъ, затова и разходкитѣ по тъзи планина се ограничаватъ само на м. Юлий, Августъ и Септемврий.

За да се покачи человѣкъ на нѣкой отъ по-забѣлѣжителнитѣ Витошки върхове, необходни сѫ 3—4 часа.[1] Нъ когато възлѣзе горѣ на каменития върхъ, отъ дѣто наведнъжъ му се отваря панорама, той забравя на сичко; за претърпѣлитѣ мѫки, до като допълзи до върха, той се счита премного награденъ. Колкото гледа, толкова по-вече му се отваря видика. Сичко около него се вижда малко, низко и незначително. Той може да наблюдава голѣмъ дѣлъ отъ Стара Планина, той разгледва потънкоститѣ на Рила и Родопитѣ, даже и могилитѣ на южна България. Срѣдня гора, Трънскитѣ планини и Лилинъ планина насиротивъ Витоша сѫ нищо за него. Любопитния турист стои високо, той се намира нѣколко десетки метра и надбѣлитѣ гѫсти облаци, които се гонятъ надъ Софийското поле. „Азъ си вече въображамъ“ казва А. Буе, „че когато се направятъ турскитѣ желѣзници, членоветѣ на Алпийския клубъ, както и много туристи ще побързатъ на Витоша. Тамъ ще се направи и гостилница както и на Риги Кулмъ, а долнята станция ще бѫде Радомиръ, Самоков или София. Темпа до високия Олимпъ романтично е прекрасна, Водена въ Македония прелѣстна, но изгледа отъ Витоша надминава сичко. Намира ли се поне единъ толкова лесно достѫпенъ върхъ, отъ който можѫтъ да се открия толкова разнообразни картини?“ София и Витоша

[1] Има мѣста дѣто и съ конь може да се възлѣзе на Витоша.

сѫ нераздѣлими, както Неаполъ и Везувъ, както Капщатъ и Столна гора.“ [1])

Състава на Витоша е кристалинно-масивенъ; по̀-голѣмата му часть състои отъ хубавъ Сиенитъ; само отъ сѣверъ го опасва единъ вѣнецъ отъ зелени тоже еруптивни скали, много по̀-млади отъ Сиенита. Тѣ сѫ диоритни и мелафирни. Отъ Софийското равнище само зеленцитѣ могѫтъ да се видятъ; и самия Кикешки върхъ е съставенъ отъ зеленъ камъкъ.

Покрай външнитѣ, тя има и вътрѣшни красоти. Витоша крие въ нѣдрата си и голѣмо изобилие на руди. Тя представлява цѣлъ единъ музей, дѣто природата сама е поредила нейната богата сбирка. Освенъ *злато*, *сфалеритъ*, *пиритъ*, *халкопиритъ*, *рутилъ*, *агатъ*, *опалъ*, *амфиболъ*, *слюда*, *плагиокласъ*, *ортокласъ*, *титанитъ*, *ефенъ*, *хлоритъ* и *анатитъ*, въ Витоша има още и то въ изобилие *магнетитъ*, въ разни форми *кварцъ*, *аметистъ*, *турмалинъ* и други. Богъ знае що крие тя още въ дѣвственнитѣ си гѫрди! На насъ остава да съставимъ историята ѝ, да изучимъ състава ѝ, да раскриемъ богатствата ѝ и да ги представимъ на българската публика, на младата наша държава, която е позвана сама да чопли и търси минералнитѣ богатства на страната.

На междата измежду дилувиялния и алувиялния наносъ издига се българската престолница. Тука не щѫ да се повръщамъ на дилувиума, понеже имахъ вече случай да говорѭ за него, когато разгледвахме дълбокитѣ профили при Палата, Кафене-Баши и край брѣговетѣ на Боянската рѣкичка. Ще се ограничѫ само на втория наносъ. Тъкмо при с. Подуени почева алувиума и се простира на 19 километра къмъ Истокъ. При Ново-Село той се изгубва и на мѣсто него се появява пакъ Дилувиумъ. Материяла на

[1]) **Hochstetter.** Das Vitošgebiet in der Central-Türkei. (Petermann's Geogr. Mith. 1872, Heft III, p. 88.

алувиялния наносъ твърдѣ е разновиденъ. Съставенъ е отъ пѣсчена тиня и ситни каменни кѫсчета, които отъ дълготрайното валяние въ текущата вода добили заобленъ ликъ. По-голѣмата часть на материяла е ситна; има синькасто-пепелянъ цвѣтъ, е пърхакъ и рохавъ а понѣщо и мазенъ между пръститѣ. Сичката тъзи тиня, която отъ самъ и отъ татъкъ Искъра се простира, нанесена е отъ съсѣднитѣ планини съ водитѣ на рѣчената рѣка, но въ разни врѣмена. Както е познато, извора на Искъра стои доста високо. При Самоковъ коритото му се издига 931. а при София само 550 метра надъ морската повърхность. Понеже увѣса (падането, gefälle) на рѣката отъ извора до Самоковъ износи 46, а отъ Самоковъ до София 9 метра на сѣкий километъръ [1]) то и бързината на водната струя ще бѫде съразмѣрно по-голѣма. И тъй като прецѣпва Искъра високитѣ брѣгове, които въ пѫтя си срѣща, отнася винѫги съ себеси и богатъ материялъ отъ ония мѣста, презъ кѫдѣто мине. Въ врѣме на наводнение, рѣката доволно високо се издига и като препълни коритото си, тя се найпослѣ разлива въ равнището. Когато спадне, или по-добрѣ когато се потеглятъ водитѣ ѝ, тѣ оставатъ тамъ, додѣто

[1]) Тѣзи, както и много други драгоцѣнни данни за Балканския полуостровъ, намиратъ се изложени въ единъ автографенъ мемоаръ, който излѣзе на свѣтъ още минѫлата година. Даннитѣ сѫ събирани (год. 1877—1879) отъ рускитѣ офицери по България, Румелия и една часть отъ Турция. Този мемоаръ препълненъ е съ твърдѣ интересни потънкости върху релиефното устройство на реченитѣ земи. Рускитѣ офицери сѫ мѣрили по-вече отъ 1000 височини и то съ такава точность, щото погрѣшката неще надмине 2 метра въ отдалеченитѣ отъ Черното море мѣста. Отъ тѣзи най-нови и найточни изнамѣрвания, ний узнахме, кои сѫ най-високитѣ върхове у насъ. Въ Стара-Планина най-високия върхъ износя 2,385 м. (7826 ст.); той е *Юмрукчалъ* лежи на сѣверъ отъ Карлово и на западъ отъ Мара-Гедикъ. Отпослѣ иде *Кадемлия* съ 2275 м. (7455 ст.) на истокъ отъ Мара-Гедикъ, *Амбарица* съ 2166 м. (7106 ст.) и пр. Сега вече знаемъ кой е и най високия върхъ на цѣлия Балкански полуостровъ. Той се издига до 2923 м. (9590 ст.) надъ морската повърхность, измежду Родопитѣ и Рила, и носи името *Мусъ-алла*. Съ голѣмо прискърбие трѣба да забѣлѣжѫ тука, че горнитѣ цифри сѫмъ черпилъ изъ *Petermann's Geogr. Mittheilungen*, а не и отъ самия изворъ, понеже ни една отъ тия интересни брошури не е достигнала още до България.

сѫ достигнали, единъ тънъкъ пластъ отъ глина, пѣсъкъ и други вещества, които въ продължение на нѣколко десетки или стотини години нарасватъ значително дебело. Подобенъ наносъ е обикновенно твърдѣ плодороденъ, защото съдържа въ себе си много азотисти вещества, които водитѣ могле да съберѫтъ отъ растрошенитѣ скали и отъ почвата, презъ кѫдѣто сѫ тѣ преминѫли.

На нѣкои мѣста алувиалната равнина добрѣ е обработена; тя награждава раскошно трудолюбивата человѣческа рѫка. На други мѣста тя е оставена на произвола на естеството и природата сама се е погрижила да нѫ засѣе съ сѣкакви полски билки и цвѣтя. На трети, като запуснѫта отъ человѣчеството и природата, тя представлява гола и пуста картина. Въ такива мѣста виждашъ малки окрѫгли ями, а въ тия пластоветѣ на рѣчния наносъ. Найотгорѣ имашъ ситна, пепеляно-рохава тиня, а подъ неѫ кварцовъ пѣсъкъ примѣсенъ съ тиня и слюдни бѣли лусници.

Отъ двѣтѣ страни на пѫтя, който води отъ София за Саранци, издигатъ се като въ редъ поредени отъ западъ къмъ истокъ, малки едни могили не по-високи отъ 6—8 метра. Подобни могили можихъ да приброя въ Софийското полѣ по-вече отъ 20; тѣ сѫ познати въ геологията подъ името *тумули* (tumulus). Въ тѣхъ сѫ съхранявали нашитѣ праотци праха на по-знаменититѣ си хора. Освѣнъ кости, въ тумулитѣ се намиратъ, твърдѣ често, разни каменни, пръстени, бронзени и чисто метални украшения; освѣнъ това срѣщатъ се всѣкакви видове сѫдове и орѫдия. Въ такава една могила, отворена въ южна България презъ врѣмето на окупацията, измежду другитѣ старини, намѣренъ е и единъ златенъ лавровъ вѣнецъ. Софийскитѣ тумули стоятъ още цѣли и непокътнѫти. Що ли могѫтъ и тѣ да криятъ въ себе си! Това е още тайна, нъ тъзи тайна неще остане за дълго врѣме; желанието за отваряние на

подобни монументи расте отъ день на день сѐ по-вече и скоро ще бждемъ щастливи да видимъ, че и археологията стжпва на яки основи въ отечеството ни.

Колкото пó-източно отивашъ, толкова и по-вече се стѣсняватъ брѣговетѣ на Софийското корито, дѣто нáй-послѣ при Малинската рѣка съставляватъ едно цѣло. Тѣхния червенкастъ цвѣтъ и тѣхиата разнообразна форма привличатъ сѣко внимание. Като съставени отъ пѣсченикъ, на който зърната сж слѣпени съ желѣзовъ окисъ и малко варенъ карбонатъ, скалитѣ на тия брѣгове сж изложени на вѣчни измѣнения и на бързи разрушения. Отъ тѣхния материялъ е съставенъ дилувиалния наносъ по тия страни. Той се отличава както по цвѣтъ така и по съставъ отъ алувиума. Има мѣста дѣто тѣзи два наноса се мѣсятъ: въ такъвъ случай тѣ даватъ червеникаста една пръстъ, превъсходна за правяние тухли.

Преди още да стигнешъ на столнишкия ханъ — сѣверно отъ Ново-Село — дилувиалнитѣ наноси явяватъ се въ пълната си форма. Въ горнитѣ пластове виждаме пѣсковита кафеяна глина, надарена съ особенно плодородие. Дилувиялната пръстъ е тоже пръхка и рохава, както и алувиялната. Въ нея добрѣ виждашъ жгласти и заоблени малки каменни парчета отъ разенъ материялъ, измежду които има и кварцитни. Дилувиума е расположенъ въ 3—4 тераси. Втóрата и третата тераса покрита е съ хубавъ и плоденъ черноземъ. Преди да стигнешъ четвъртата въ дола Побитъ-каменъ, открива се ясенъ профилъ, високъ до 4 метра. Нáй-отгорѣ се вижда до 1·*20 дебелъ черноземъ, а отдолу — характеристичния Дилувиумъ, съставенъ отъ ржбати и търкалести твърди кжсове, по-вечето червено-пѣсчани. Подъ този има по ситенъ материялъ, обагренъ червено и дебелъ до $2^1/_2$ метра.

Великия Софийски Балканъ, нареченъ Чурякъ (а не Етрополски балканъ, както е означено въ картата на Ав-

стрийския генералнъ щабъ), затваря при Малинска рѣка Срѣдецкото пространно поле. Щомъ преминешъ напомѣнжтата рѣкичка, можешъ ясно да четешъ състава на тъзи коса. На́й-отдолу виждашъ пѣсчени слюдни шифери (glimmerige sand schiefer), а надъ тѣхъ червени и бѣли пѣсченици. На́й-отгорѣ по брѣговетѣ стърчатъ бѣлитѣ пѣсченици, распукнжти въ нѣкои само посоки, които творятъ руйновидни бизарни форми. На мѣста повърхноста имъ е зеленкаста. Отъ дѣсната страна на пжтя по́-малко се издигатъ отъ колкото отъ лѣвата. Въ първия случай скалитѣ сж запазени въ голѣми балвани а въ втория сж раздробени въ ситенъ материялъ, който като измѣсенъ съ червенитѣ пѣсченици, надъ които се издигатъ бѣлитѣ скали, дава на дѣсния брѣгъ особенъ изгледъ. Тука и стърмината е твърдѣ забѣлѣжителна; затова и водата, която се излива по върховетѣ на този брѣгъ, съ паданието си разровила до толкова сдробения материялъ, тъй щото стърминитѣ на дѣсното бърдо сж доста набраздени. Нѣкои равени има и до 10 метра дълбоки. По срѣдата на могилитѣ, тамъ дѣто минава пжтя, забѣлязватъ се добрѣ и червенитѣ пѣсченици. Тѣ сж богати на бѣла слюда (Muscovite) и камънитѣ лъщжтъ като да сж сребърни. Нѣкои отъ тѣхъ сж и извънредно много червени; изглеждатъ като да сж печени въ жижници (пещи). Други сж зеленкасти и примѣсени съ червени и черни кварцови зърна. Пѣсченика е едро и ситно зърнясть. На мѣста е бѣлизнявъ и до толкова ситно-зърнясть, щото преминува въ кварцитъ. Тамъ дѣто слюдата е въ изобилие, пѣсченика изглежда като наслаганъ. Въ него се виждатъ бѣли едри кварцови зърна, цементирани съ желѣзовъ окисъ, глина и пр. Колкото по́-дълбоко, толкова и наслаганието е по́-ясно. На едно мѣсто азъ можихъ да мѣрж и наклона на тѣзи шифери (65—70°); тѣ падатъ къмъ Ю и Ю З.

За да може по-ясна слика да си състави любопитния

читатель, тука давамъ една малка скица върху положението на стратитѣ. (Виждъ фиг. 1 на притурката).

Като кждѣ можемъ да приброимъ тѣзи слюдни шифери? При описванието по̀-горѣ на скалитѣ ний видяхме, че пѣсченицитѣ постепеино се мѣняватъ, както по форма така сѫщо и по съставъ. На́й-отгорѣ намираме бѣли пѣсченици; подъ тѣхъ слѣдватъ червени — съ малко слюда, която се умножава колкото по-дълбоко отиваме; на́й-отдолу бѣлата слюда до толкова преобладава, щото дава цѣпива шиферна структура на скалитѣ. Сичко слѣдователно постепенно се измѣнява, и ясна граница измежду пѣсченика и шиферитѣ нѣма. Незнаешъ и неможешъ да забѣлѣжишъ като кждѣ почеватъ еднитѣ и гдѣ свършватъ другитѣ. По тия и други още причини, наклоненъ съмъ да приброѭ тѣзи пѣсчени — слюдни шифери въ диасъ, отъ колкото въ карбонъ, както това прави многоуважаемия приятель проф. Тоула. [1])

Цѣлото бърдо, що се издига измежду завоитѣ на Малинска рѣка, съставено е исключително отъ горния материялъ. Неговитѣ пѣсчени скали се простиратъ далеко къмъ юго-истокъ и сѣверо-истокъ; тѣ се издигатъ като вѣнецъ и опасватъ отъ вси страни малка една (10—12 □ кил.) равна долина, испълнена съ алувиленъ наносъ. Село Саранци (Ташкесенъ) лежи на сѣверо-источната часть на това корито, тъкмо на политѣ на Балкана. Заклонено е отъ сѣверъ съ високи рътове, върху които стърчатъ голи неправилни колони отъ бѣлъ пѣсченикъ. Около селото, по стръминитѣ на Чурякъ-Балканъ, има голѣмъ брой отворени каменоломи (кариери), отъ дѣто вадѭтъ пѣсченика въ голѣми балвани. Превъсходното качество на камъка, мермерения му бѣлъ изгледъ, привлекли сѫ множество талиянски работници по тия страни. Отварянието на нови и разра-

[1]) *Franz Toula.* Grundlinien der Geologie des westlichen Balkan. Wien 1881 — 4° стр. 14.

ботванието на старитѣ каменоломи става отъ день на день по-живо. Камъка се чупи, рѣже и дѣла съ голѣма лѣсина; има изискваната твърдость, а съ външната си красота надминава много други хубави камъни. За най-прекраснитѣ здания въ София носятъ камъни отъ Ташкесенъ. Тѣ сѫ едно отъ първитѣ и най-хубавитѣ украшения за столицата. Въ послѣдне врѣме захванахѫ (калдърми) и тротуари да правятъ отъ тѣхъ.

Тамъ, дѣто бѣлия пѣсченикъ е билъ дълго врѣме изложенъ на атмосферилийтѣ, повърхноста му е зеленкаста, червенкаста, даже и възжълта. Дроби се лесно и нѣма онъзи твърдость, както въ дълбочина отъ 2—3 метра и по-вече. Въ послѣдния случай той е твърдъ, има захаровиденъ слогъ и е съвършенно бѣлъ. Синкасто-бѣлитѣ му кварцови зърна свѣтятъ въ него като маргаритъ, а бѣлитѣ му слюдни лусщци като сребро. Зърната му сѫ дребни и ситни; твърдѣ на рѣдко ги виждашъ едри като просено зърно. На мѣста, намиратъ се въ него и пѣсчени, ситни като прахъ конкреции, слепени съ желѣзовъ воденъ окисъ; но има и окржгли шупли мѣста, стѣнитѣ на които сѫ тоже отъ сѫщия окисъ обагрени. Въ захаровидния пѣсченикъ намирашъ по нѣкогашъ и възжълти разновидни фигури.

Въ кариеритѣ неможешъ да забѣлѣжишъ никаква стратификация. Сичко изгледва като една грамада, която се простира отъ политѣ до върха на Балкана. Това е нѣщо колосално, въ сѫщо врѣме и величественно.

По-горѣ се каза, че пѣсченицитѣ, които сѫ биле изложени на въздуха и водата, нѣмать онъзи твърдость, както онѣзи, които се вадятъ отъ каменоломитѣ. Тѣ сѫ мегки и слаби, а зърната имъ лесно се къртѭтъ. Сичко това произлиза отъ споилото (цемента), което слепява кварцовитѣ зърна. При тѣзи камъни цемента е варовитъ; изложенъ на атмосфернитѣ води, въ които обикновенно се намира малко или много вѫглена киселина, варовития цементъ

се растваря и растопява постепенно въ такива води и ето началото на растрошението на Саранския пѣсковитъ камъкъ.

Каменоломитѣ не се ограничаватъ само отъ къмъ южната страна на брѣга, на сѣверъ отъ Саранци; намираме ги и отъ лѣвата страна на пѫтя, на нѣколко само километри отъ селото. По-нагорѣ, когато поемешъ баиря, изподъ бѣлитѣ пѣсченици се откриватъ и червени. Послѣднитѣ сѫ по-вечето раздробени въ пѣсъкъ и грѫмадакъ, обагрени живо съ червенъ и жълтъ окъръ. Ако и мѫчно, на едно мѣсто може да се види, че пластоветѣ сѫ разположени косо а не хоризонтално; тѣ падатъ отъ сѣверъ къмъ югъ. (?)

И отъ двѣтѣ страни на пѫтя се издига сѫщия пѣсченикъ. Обаче по-ясно се вижда отъ лѣвата страна отъ колкото отъ дѣсната, защото послѣднята страна гѫсто е зарастена съ младъ храсталакъ. Първата е напротивъ голa и разровена въ видъ на малки равени. И тукъ, както и при Малинска рѣка, червения пѣсченикъ е разновидно оцвѣтенъ. Намираме го бледо-червенъ, червенъ а на мѣста и съвсѣмъ тъменъ; той изглежда като да е печенъ.

Подъ червения пѣсченикъ при първата превала отъ крива се блѣстникъ (Glimmerschiefer), който изглежда отъ бѣлитѣ слюдни луспи като да е посребренъ. Сѫщото виждашъ отъ лѣво и отъ дѣсно. Слюднитѣ шифери не се на всѣко мѣсто еднакво открити; въ улеитѣ край пѫтя дѣто водата е ископала дълбоки корита, можешъ това най-добрѣ да забѣлѣжишъ. Надъ тѣзи шифери се издигат по брѣговетѣ руйновидни голи скали отъ бѣлъ пѣсченикъ, за който по-горѣ говорихъ. Тукъ слѣдователно, и посредно изподъ пѣсченицитѣ слѣдва блѣстника, който вѣроятно голѣмо пространство заема по тия страни, дѣто се издига диадо-триасния пѣсченикъ. Сѫщата формация се простира на юго-истокъ, дѣто блѣстника открито се вижда,

къмъ Мирково и Челопечъ. На сѣверъ слюдния шиферъ е покритъ съ напоменжтитѣ пѣченици.

Преди да влезешъ въ алувиалното малко корито на Камарската рѣка, отъ лѣво, изново се открива блѣстника и за кратко врѣме се изгубва подъ рѣчния наносъ. Този е сивкастъ, мазна пръхка тиня, въ която се свѣтятъ много слюдни люспи. Тукъ имашъ размѣсени частици и отъ палеозоични глинени шифери (thonmergel). Дебелината на наноса е забѣлѣжителна; въ малкия потокъ азъ можихъ да разпознаж неговата дебелина отъ 2—3 метра.

Отъ Араба-Конакъ почева доста чудесенъ глиненъ лапоръ (thonmergel), който Тоула приброява въ карбонската система. Той е синкастъ, сивкастъ, на мѣста бледожълтъ и на други тъмносивъ, даже и кафеянъ. Цѣпи се лесно и дроби безъ голѣма мжка; съдържа слюди. Отъ дъжда и други водни метеори повърхноста имъ е изгладена и преобърнжта въ сивкаста глина. На много мѣста е разровена и издълбана отъ поритѣ, тъй щото 15—20 метра дълбоки ували се представятъ на пжтника. Дебелината на тия глинени скали е огромна, така сжщо и пространството голѣмо. Къмто върха на Балкана тѣ сж по-запазени отъ колкото по стърминитѣ; тукъ тѣ сж възъелени и сивкасти, и могжтъ съвършенно да се цѣпятъ. И стратификацията е по-ясна къмъ върха отъ колкото въ по-низкитѣ мѣста. Макаръ слоеветѣ на много мѣста да сж превити, издигнжти и пречупани, азъ можихъ пакъ въ нѣкои мѣста да забѣлѣжж, че тѣхната цѣпивость има посоката си отъ истокъ къмъ западъ. Тѣ сж наклонени слѣдователно отъ сѣверъ къмъ югъ, като затварятъ жгълъ отъ 70°.

Пластоветѣ на глинения лапоръ или по-добрѣ на глинеститѣ шифери (thonschiefer), както могжтъ да се нарекжтъ къмъ върха и отъ другата страна на Балкана, нѣматъ нито слѣди отъ фосили. Ако пакъ затварятъ въ себе си окаменености, тѣ трѣба твърдѣ рѣдко да се намиратъ, защото

край сичкитѣ мои усилия азъ неможихъ въ тѣхъ нищо да намѣрѫ. Тѣзи шифери въ много отношения се различаватъ отъ карбонскитѣ, които въ Искърската долина и при с. Врачешъ (Орханийско) се отварятъ. Истина че и тѣ носятъ бѣлѣгъ палеозоични, но защо да бѫдѫтъ карбонски а не девонски, когато по̀-вече приличатъ на тѣзи отъ колкото на пръвитѣ? Нашитѣ шифери почти сѫщия типъ иматъ и много приличатъ на Корнуалскитѣ (Англия), които сѫ отъ девонската система.

Гранитно-диоритни скали на нѣколко мѣста пресичатъ глинеститѣ шифери, и играятъ важна роля по тия страни. Кристалнитѣ еруптивни ганги съставляватъ яката на Великия Софийски Балканъ, а простиратъ се отъ западъ къмъ истокъ, дѣто постигатъ максимума си въ Етрополския и Златишки Балканъ.

Съ преваляването седлото на Баба-конакъ, еруптивнитѣ камъни се отварятъ въ двѣ, доста дебели ганги. Сичко около тѣхъ е промѣнено. Тукъ седиментарнитѣ пластове сѫ по̀вечето твърди, компактни зеленкасти шифери (Grünschiefer), цѣпятъ се въ хубави доста тънки плочи и твърдѣ много се различаватъ отъ другитѣ, които видѣхме по̀-горѣ. Метаморфнитѣ шифери, на̀й-характеристични сѫ къмъ срѣдата на прохода; тѣ могѫтъ добрѣ да се видятъ около малкия павильонъ при студения изворъ (11° С.) Освенъ глина, въ тѣзи скали се забѣлѣзва още и малко пѣсъкъ и слюда. Не сѫ само гранитно-диоритнитѣ камъни, които прецѣпватъ седиментарнитѣ скали; има и червенкасти кварцитни жици, подобни на ония, които често испъкватъ измежду палеозойскитѣ пластове на Искърския проходъ. Къмъ сѣверния край на прохода въ шиферитѣ се съгледватъ пѣсковити, ситнозърнясти, сбити пластове. Цвѣта (боята) на тѣзи е червенъ до тъмночервенъ, напоени сѫ (импрегнирани) съ желѣзовъ и манганов окисъ (wad) и изгледватъ като да сѫ съ графитъ намазани. Това явле-

ние се невижда само на повърхноста, но и вжтрѣ, когато се разчупи пѣсченика. Ясна е и стратификацията на слоевѣтѣ; тѣ сж наклонени отъ И-З. Послѣднитѣ скали добрѣ сж развити отъ лѣвата страна на прохода при с. Врачешъ. Дѣсната страна е съставена отъ зеленкасти метаморфни камъни. Тука се влиза въ продълговатото къмъ истокъ Орханийско равнище, испълнено отъ материяла на околнитѣ брѣгове. Въ срѣдата на южната полвина на това алувиално корито намира се градеца Орхание (360 м.).

Орханийското поле затворено на сѣка страна, като нѣкакво езерско корито, отъ брѣговетѣ на Балкана, испълнено е съ твърдѣ плоденъ материялъ. Напоено съ постоянна влага и обработено съ голѣма грижа, то прилича на прелестна градина, прекрита почти презъ цѣло лѣто съ чудни зеленини. Пжтя за Правецъ води презъ алувиума, покрай политѣ на дѣсната горска коса. Както въ Софийското, така сжщо и въ Орханийското корито, околнитѣ брѣгове се стѣсняватъ къмъ истокъ, дѣто при Правецъ се сливатъ наедно въ единъ вѣнецъ. Отъ лѣво Балкана е стърмъ и по-вече оголенъ, а отъ дѣсно положитъ и обрасълъ съ прекрасенъ лѣсъ. На мѣста скалитѣ, които съставляватъ брѣговетѣ на сѣверната страна, до толкова много сж разфобени и измити отъ буйнитѣ стърми порои, щото цѣлата тъзи страна изглежда прошарена съ дълбоки равени.

При Правецъ, сѣверно отъ хана, откриватъ се зеленкасти полукристалинни камъни, прави палеозойски шифери. Сжщитѣ можихъ да забѣлѣжж, преди двѣ години, по върховетѣ на Балкана изъ надъ Златица. Състава и външния тимъ изгледъ е сжщи; иматъ зеленкасть шаръ и сж ситнозърнисти и набити съ ситни слюдни луспи. Като измѣсенъ е съ кварцитъ той има доволно голѣма твърдина; непозвва наслагвание. Въ тѣзи шифери изобилно се намиратъ жили и жилчици отъ чистъ, бѣлъ, кристализиранъ варовикъ (calcite), който по синкавоста и твърдината си може

на първъ погледъ да се замѣни съ кварцитъ. Освѣнъ въ жили, калцита се намира и въ голѣми като леща твърдѣ дългнести нодули (nodules). Но нека оставимъ сега тѣзи палеозойски шифери и да обърнемъ вниманието къмъ онія скали, които се явяватъ на югъ, къмъ Етрополе; на първитѣ ще се повърнемъ въ една отъ слѣдующитѣ статии.

Въ коритото на Правешката рѣкичка добрѣ се вижда състава на наноса. Нáй-отгорѣ се открива до $2^1/_2$ метра дебелъ, сивкастъ, ситенъ пластъ, а подъ него сѣкъкви ржбати и заоблени откжсъци, испопадали и нанесени отъ съсѣднитѣ брѣгове. Въ нанесения материялъ на Орханийското корито намирашъ кварцитенъ бѣлъ и червенъ гръмадакъ, кристалинно-сиенитни и полукристалинни тъмнозелени каменни парчета; тѣзи сж покрити съ сивкаста рохава типя. Тукъ се завършва Орханийското равнище и стърмината на правишката планина начева.

Брѣговетѣ отъ лѣвата страна на пжтя съставени сж отъ сдробения материялъ на полукристалнитѣ скали и на червения пѣсченикъ, който опасва пжтя отъ истокъ. По тѣхъ невиждашъ зеленина; сичко е голо и безъ милостъ разцѣпено отъ атмосфернитѣ води. Освѣнъ стърми ями, разновидни продоли и дълбоки улеи, отсждени вѣчно да мѣняватъ външниятъ си ликъ, друго невиждашъ. Въ долния дѣлъ на стърмината пжтя е винжги подровянъ и несигуренъ. Само съ голѣма предпазливость може да се премине презъ тука съ кола. Ако желае човѣкъ да си състави понятие за силата на воднитѣ порои, нека само погледне въ пò-низкитѣ мѣста на колосалнитѣ сиенитни и кварцитни скали; тѣ сж биле отръгнжти отъ височинитѣ на тия планини и относлѣ валяни и търкалени въ силнитѣ водени порои до тия мѣста.

Съвсѣмъ другъ изгледъ има дѣсната стърмина: тя е цѣла, тя е зарасла съ зеленъ храсталакъ и окичена съ хубави високи дървета. Пжтника се замисля, когато види и

сравни едната съ другата страна; отъ лѣво му се открива голота и сиромашество а отъ дѣсно красота и богатство. Макаръ и въ малъкъ размѣръ, тъзи картина е доволна да покаже важноста и значението на лѣсоветѣ; излишенъ е другъ примѣръ за да ни научи, като какъ трѣба да пазимъ горитѣ си. Тукъ се наистина въсхищавашъ като виждашъ, какъ добрѣ сѫ запазени млади хубави 15—20 годишни дървета. Като тополи се издигатъ бука, габъра, брѣстака, горуна, цера, свинсковината, лѣската а къмъ върха и явора.

Преди още да си достигнѫлъ на върха, близо малкия мостъ въ дола съглеждашъ твърди едни еруптивни камъни, отъ които съ голѣма мѫка можешъ да си отсечешъ откъсъкъ за сбирката. Вънкашния имъ изгледъ ги издава за фелшпатни амфиболни скали, въ които се намира и доволно кварцъ. Макаръ и зеленкасти, тѣ носятъ бѣлѣга на кварцъ-сиенитъ.

Тѣзи кристалино-масивни камъни, които и по нататъкъ се явяватъ, преди да влѣзетъ въ Етрополското поле, пресичатъ въ видъ на ганги полукристалиннитѣ шифери като сѫ произвели въ тѣхъ разни завивания на пластовитѣ. Тѣ сѫ нераздѣлимъ другаръ на Балканскитѣ височини отъ западъ къмъ истокъ. Тѣхъ намираме въ Софийския и Орханийския Балканъ, отпослѣ ги виждаме въ Етрополския, Златишкия, Тетевенския Балканъ и пр.

Цѣлата южна стърмина, както и върха на тъзи планина съставени сѫ тоже отъ еруптивни, кристализирани скали, освѣнъ въ сѣверо-източната часть, дѣто се издигатъ диадо-триадични пѣсченици. Твърдѣ богати сѫ на фелдшпатъ, а съдържатъ още и кварцъ и хорибленде; споредъ състава си могѫтъ да се нарекѫтъ гранитно-сиенитни. Тѣ сѫ много раздробени и разцѣпени; по външнитѣ бѣлѣзи опредѣлението имъ е твърдѣ мѫчно. Повърхноста имъ

е вече каолинизирана и тѣ ще доставятъ изреденъ материялъ за порцеланъ на бѫдѫщитѣ наши поколѣния.

Щомъ се слѣзе въ малката и тѣсна Етрополска долина, масивнитѣ скали, по които води пѫтя къмъ юго-истокъ, оставатъ отъ дѣсна страна. Тѣ изчезватъ за кратко врѣме и на тѣхно мѣсто се издига надъ Табашкия мостъ отъ лѣва страна на рѣката Езера или малкий Искъръ, доста висока скала отъ наслагани камъни. Пластоветѣ на тѣзи скали сѫ съвършенно ясни и читливи; наклонени сѫ отъ сѣверо-истокъ къмъ юго-западъ.

На́й-отдолу покрай рѣката откриватъ се пепеляно сиви пѣсечиви лапорни тънки слоеве, а надъ тѣхъ варовити скали, които се завършватъ въ твърдѣ бизарни фигури. На́й-отгорѣ ти се чини като да виждашъ остаткитѣ на нѣкоя стара твърдина (фиг. 3). Споредъ намѣренитѣ окаменености, долнитѣ пластове (глиненитѣ) иматъ Юрски характеръ, а горнитѣ долньо-кредни. Измежду другитѣ амонити и белемнити, които тукъ намѣрихъ, ще споменѫ само Ammonites Arduennensis d'Or, който е намѣренъ въ Окфордскитѣ пластови и Belemnites gigantens Schlth отъ Догеръ: другитѣ сѫ неясни и нецѣли. Тъзи формация се простира далеко и на истокъ, както това можахъ да распознаѫ на западъ отъ Тетевенъ и при Тетевенъ, дѣто събрахъ отъ черния варовикъ голѣмо изобилие белемнити, теребратули, пектени и два екземпляра наутилусъ. Горнитѣ варовити скали можахѫ да се преброятъ въ кредната система само по единственния амонитъ, който тука се намѣри.

Хубавъ профилъ се отваря и на южната страна на града отъ лѣва страна на р. Езера. Преди още да стигне человѣкъ на воденицата, отдалечъ забѣлѣзва косо положена кварцитна скала, наклонена отъ СИ.-ЮЗ, подъ ѫгълъ отъ 20°. Подъ кварцита лѣжѫтъ тънки на само нѣколко дециметра пѣсковити лапори, а надъ тѣхъ до 50 с. м. дебели пластове кварцитъ. Сѫщото измѣнение на тънкитѣ пла-

стове може да се забѣлѣжи нѣколко пѫти и то въ нáй-голѣма конкорданция; почти сичкитѣ пластове успоредно лежѫтъ. Кварцита е бѣлъ, възжелтъ. а на мѣста червено обагренъ. Има голѣма твърдина. Сѫщия редъ, който видѣхме на сѣверъ отъ дебелия кварцитенъ пластъ, виждаме го и на южната страна: бѣлъ кварцитъ въ тънки пластове. раставени съ единъ сиво-черъ пѣсечивъ лапоръ, който се цѣпи въ тънки неправилни листове. Послѣдния извънредно е богатъ на конхилии; пò-вечето сѫ бивалви. Въ него се забѣлѣзватъ освѣнъ другитѣ Avicula, Pecten, Mytilus и пр. Скалата се завършва нáй-отгорѣ съ сивкастъ варовикъ, неправилно изрѣзанъ. (Фиг. 4). Нѣколко километра само на югъ отъ тъзи мѣстность, въ сѫщата страна се отварятъ нови варовити скали съ другъ наклонъ и подъ другъ жгълъ. Слоеветѣ на скалата падатъ отъ юго-западъ къмъ сѣверо-истокъ и затварятъ съ хоризонта жгълъ отъ 75°. Тѣ стоятъ почти вертикално положени. Нáй-отгорѣ се намира пепеляно ситнозърнястъ набитъ варовикъ, който, споредъ окамененоститѣ отговаря на срѣдня Юра или Оксфордъ; подъ него се открива сивкасто-лапорни варовикъ, а нáй-отдолу, пѣсечивъ тънко наслаганъ лапоръ (срѣдний Догеръ). Тъй като стърмината е доста забѣлѣжителна, то и скалата е въ вѣчно разрушение; брѣга е съвршено голъ, никаква зеленинка се незабѣлѣзва по него.

За да може читателя пò-ясно да си представи положението на пластоветѣ, тукъ прилагамъ единъ геологически профилъ отъ тъзи мѣстность (Фиг. 5). Нáй-отгорѣ се вижда ситно-зърнястъ твърдъ варовикъ *(а)*, който пада къмъ южната страна; отъ превиването на пластоветѣ, скалата измѣнила посоката на падането си, както и жгъла, който затваря съ хоризонта; пò на югъ пластоветѣ сѫ издигатъ почти вертикално, завиватъ се изново и творятъ въ сѫщата посока вълнообразна повърхность. Подъ варовика слѣдва непосрѣдно пепеляно синкастъ лапоръ *(б)* пре-

кънжтъ съ тънки пластове ситнозърнястъ пѣсченикъ *(в)*. Къмъ срѣдата на тия успоредни пластове излиза на явѣ доста дебела, твърда кварцитна жила *(г)*. На́й-отдолу лежжтъ сивкасти пѣсечиви лапори *(д)*.

Сжщитѣ Юрски скали се откриватъ и на дѣсната страна на р. Езера, на истокъ отъ описанитѣ скали. Освѣнъ варовика, който твори каната на просѣка, друго се невижда. Това може на́й-добрѣ да се разгледа при Варовитишкия мънастирь Св. Троица. Този мънастирь лежи на 7 килом. на СИ отъ града. Съграденъ е върху една бѣла варовита скала (травертинъ, бигоръ), която дава отъ далечь приятенъ изгледъ на св. обитель. Травертина се твори тука отъ давни давнини; той непрестава да се прави и днесъ, макаръ и въ по̀-малъкъ размѣръ. До единъ километъръ на сѣверъ отъ мънастиря, между варовititѣ южни скали, излизатъ на свѣтъ два доста голѣми водни извори, които като се съединяватъ, текжтъ заедно съ срѣдня бързина презъ мънастиря. Варовика, който пробиватъ тѣзи извори е ситно кристализиранъ, твърдъ и набитъ, има синкавъ шаръ и е сиромашенъ на окаменелости. Пластоветѣ му падатъ отъ югъ къмъ сѣверъ подъ жгълъ отъ 65°. Като ся наклонени къмъ сѣверъ скалитѣ, сичкитѣ води, които падатъ върху тъзи планина, нарѣчена *Просѣка,* процѣждатъ се презъ пръста и голѣмитѣ прохълмини, които се намиратъ по върховетѣ на сжщата, и събиратъ се въ подземни хранилища, отъ дѣто измежду наклоненитѣ пластове излизатъ на свѣтъ отъ къмъ сѣверната страна по Просѣка. Водата на изворитѣ е хладна, но има нуждитѣ свойства да растопява варовика, презъ кадѣто помине. Тя съдържа въ изобилие въгленна киселина и растопенъ варовитъ камъкъ. При сгодни условия, както това ще видимъ тозъ часъ, въгленната киселина извѣтря а варовика се наслагва върху твърдитѣ предмѣти. Тука се случва така: водата, като пада отъ височина 20—25 метра, распръсква се въ малки

невидими частици и съ това олеснява извѣтрението на рѣченната киселина; водата прокапва и пада по трѣвитѣ, мъха, гранкитѣ и листето на дърветата, остава растопения варовикъ по тѣхъ, като ги облепя съ тънки бѣлизнево-възжелти луспици и твори на този начинъ искусни, чудесни форми, които само природата е въ състояние да произведе. Сичко, което тамъ се намѣри, облепя се постепенно съ доста дебела варовита кора, и за нѣколко мѣсеца предмѣта изглежда, като да е варовитъ.

Бѣлата бигорна, сталактитична скала, върху която е построенъ мънастиря, завзема доста голѣмо пространство; издига се до 55 метра високо и представлява прекрасни, кораловидни, бжбрежчити, гроздасти, сталактитични форми. Въ неж се намиратъ и шуплини, отъ които нѣкои се отличаватъ по голѣмината си. Тукъ виждашъ и пространни пещери, които въ видъ на лабиринтъ се разграняватъ въ канарата, отъ дѣто мжчно може да излѣзе человѣкъ. Нѣма съмнѣние, че водата въ голѣмо изобилие е скачала найпърво на западната страна; тя се е отклонявала постепенно на истокъ и достигнжла е днесъ до тамъ, дѣто само рудименти сж остарѣли отъ нѣкогашния скокъ. За направата на тъзи скала, трѣбало е вѣкове. Природата е правила отъ една страна а человѣческата ржка рушила отъ друга. Колко ли е нѣщо изсѣчено отъ неж за направата на мънъстиря, за съзижданието на стари монументални здания въ Етрополе!

Водопада има своитѣ красоти. Той представлява твърдѣ очарователна картина. Водата, преди да стигне скока, тече мирно, безъ шумъ; но щомъ допре до ржба на скалата, тя се раздѣля и разбива на хиляди части срѣщу камънитѣ, гревата, мъха и малкитѣ шубръчки. Една частъ отъ водата пада мирно по канарата, а другата, по-голѣмата частъ, — далечъ отъ подножието на сжщата. Водата пада отъ високо, распръсва се въ дребни ситни капчици, разбива се

долу съ шумъ и пѣна срѣщу твърдитѣ предмѣти, и твори бѣли сребърни порои, които кръстосватъ отъ сѣка страна по стърмия брѣгъ; на́й-послѣ тѣзи се събиратъ наедно и бързатъ да стигнѫтъ равномѣрната точка. Фиг. 6 представлява само проста скица отъ този водопадъ.

И тъй юрската формация, която видѣхме на дѣсно отъ р. Езера, явява се и отъ лѣвата страна на сѫщата рѣка по суха равнина, изподъ варовитишкия мънастирь. Сѫщата формация простира се далеко и на истокъ по Просѣка, около горнето течение на Черний и Бѣлий Видъ, въ долината на рѣка Осъмъ, — на югъ отъ Троянъ, недалеко Габрово къмъ Шипчанския проходъ и пр. Така н. пр. около Тетевенъ въ единъ черъ, ситнозърнястъ, набитъ варовикъ, намѣрихъ год. 1880 голѣмо изобилие окаменелости (петрефакти). Многобройнитѣ теребратули, разновиднитѣ пектени и наутилуси характеризиратъ на́й-добрѣ ср. Юра. По̀-на югъ отъ сѫщия градъ въ Балкана, откриватъ се добрѣ развити глинени сиво-черни юрски пластове, подобни на Етрополскитѣ, въ които се намиратъ на много мѣста и пиритни жици. Отъ растворението на послѣднята руда образуватъ се кисело-горчиви извори, нарѣчени отъ мѣстното население *Трънки.* Така сѫщо е ясно и сѫществуването на Лиасъ, въ долината на Черни Осъмъ. Но за това по̀-обстоятелственно ще проговорѭ въ слѣдующата статия.

Въ геологическия дѣлъ на капиталното съчинение на покойния Ами Буé „La Turquie d'Europe“ нито споменъ има за юрска система по тия страни. Терена е означенъ тука съ шифери (schistes), които много приличатъ на *grauwaches schisteuses.* Г. Ферд. фонъ Хохщетеръ, Виенския прочутъ геологъ, означава ги като кредни. Въ неговата геологическа карта на Балканския полуостровъ (издадена год. 1870), Етрополе, Орхание, Тетевенъ лежѫтъ върху кредни скали. [1]) Проф. д-ръ Францъ Тоула, който голѣми услуги

[1]) Jahrbuch der K. K. Geolog. Reichsanstalt. Jahrg. 1870 Bd. XX.

е принесълъ на страната ни съ геологическитѣ си издирвания по западна България, малка важность дава на Юра по тия страни. Споредъ него, послѣднята творба се намира на западъ отъ Етрополе, около Суха рѣка и нѣщо само на истокъ къмъ устата на Златишкия проходъ. Въ картата на г. Тоула Варовитишкия мънастирь св. Троица лежи върху кристалинно гранитни и филитни скали, Тетевенъ върху кредни а планината Просѣка съставена е само отъ карбонски шифери. Проф. Тоула право казва въ едно отъ съчиненията си: „Тъзи формация (Юрската) трѣба да се простира далеко на истокъ и да достига сигурно най-малко до Тетевенъ, отъ дѣто ми показа съпжтника ми г. Златарски голѣмъ брой Юрски окаменености: единъ голѣмъ наутилусъ, разни белемнити, пектени и теребратули;" [1]) но при всичко това той малко уважилъ показанията ми и въ послѣднята си геологическа карта на Балканския полуостровъ, която той недавна издаде, само малъкъ знакъ дава за Юрска формация на югъ отъ Тетевенъ и Троянъ. Сѫщото е и съ Етрополе. [2])

Етрополе лежи въ коритото на малкий Искъръ или *Езера*. Този градецъ заобиколенъ е почти отъ сички страни съ доста високи брѣгове, покрити пò-вечето съ добрѣ запазени лѣсове и съ хубави ливади. Макаръ и високо расположенъ (560 м.), Етрополе е защитенъ отъ вси страни отъ атмосфернитѣ упостошителни метеори. Водитѣ правилно падатъ по високитѣ, покрити съ лѣсове бърда, предѣждатъ се презъ кристалиннитѣ и палеозоични скали, та чисти и бистри като сълза излизатъ въ многобройни извори около този градецъ. Въ пълната смисъль на рѣчьта, Етрополе може да се нарече балкански градъ; отличава се

---

[1]) *Franz Toula.* Grundlinien der Geologie des Westlichen Balkan. Wien 1881, p. 25.

[2]) *Prof. Dr. Franz Toula.* Geologische Übersichtskarte der Balkan-Halbinsel, in Petermann's Geogr. Mittheilungen. 1882, Heft X.

на́й-повече съ приятния си здравъ климатъ. Игралъ е и той нѣкога важна роля измежду по̀-главнитѣ български градове; служилъ е като прелазна точка за по̀-многото износни стоки изъ Македония до Дунава. Доста забѣлѣжителенъ е билъ и съ самостоятелната си кожарска индустрия. Много изработени кожи изнасяли се отъ тука за странство, отъ дѣто сѫ внисали ежегодно по 20,000 лири въ Етрополе. Днесъ сичко е намалено, индустрията припадва а търговията гаснѣе; по заможнитѣ търговци оставатъ града. Който е минѫлъ поне веднъжъ въ ново врѣме презъ Егрополе, можилъ е, мислѭ, да забѣлѣжи причината на това припадване. Съобщенията съ другитѣ градове тамъ сѫ прекъснѫти; никаква пощенска или телеграфна станция нѣма, пѫтищата съвършенно развалени а и управлението дигнѫто отъ този градецъ. При такива условия съвсѣмъ естественно е загинването на сила на единъ цвѣтущъ градецъ. За да може изново да се подигне мѣстната индустрия и търговия, тука сѫ нуждни да се взематъ всѣ възможни мѣрки за въспирането на злото. Ако не сме въ състояние да създадемъ нѣщо ново, то поне да не допущаме да пропада сѫществующето.

Да разгледаме сега състава на камънитѣ, които намираме въ прохода, който води отъ Етрополе за върха на Златишкия Балканъ. Сичкитѣ скали, които виждаме разхвърлени по друма като голи развалини, принадлежѫтъ безъ исключение въ групата на кристалинно массивнитѣ камъни. Тѣ сѫ еруптивни, гранитно-сиенитни и диоритно-мелафирни. Първитѣ се простиратъ грѫмадно мало не да развалинитѣ на караула, а другитѣ испъкватъ като ганти изъ пукнатинитѣ на гранитно-сиенитнитѣ скали; послѣднитѣ се отличаватъ отъ първитѣ както по съставъ, такъсѫщо и по старость. И гранитно-сиенитнитѣ скали не показватъ на сѣко мѣсто сѫщитѣ физически и химически свойства.

Тъкмо надъ скока, отъ лѣво се издига хубавъ, твърдъ кварцовъ-сиенитъ, въ който се намира разсѣянъ пиритъ и халкопиритъ. Този сиенитъ е срѣдне зърнастъ. Въ него лесно се вижда ортокласенъ и плагиокласенъ въ хубави кристали бѣло-червенкастъ фелдшпатъ и амфиболъ въ зеленкасти малки призми. За микроскопичната анализа на камънитѣ тукъ нещ да говоря; тя ще бѫде предмѣтъ на особенна статия, въ една отъ слѣдующитѣ книжки на *Период.* Списание.

Кварцовъ сиенитъ е шаренъ; на мѣста повърхноста му отъ напоменѫтитѣ руди изгледва като да е златна. Тамъ дѣто скалата е била изложена по-дълго врѣме на атмосфернитѣ дѣйствия, бакроносната руда показва разновидни цвѣтове: червенкасти, синкасти, зеленкасти и др., съ една рѣчь *пидира*. Сѫщитѣ свойства не забѣлѣзваме и при пирита; този е по-твърдъ и по-мѫчно претърпѣва промѣнения. Съ врѣме преобръща се въ червена ръжда, а съ това съдѣйствува за дробението и распадението на твърдия камъкъ. И двѣтѣ тѣзи руди намирать се неправилно и въ неравни количества разсѣяни въ напоменѫтия камъкъ; на едни мѣста тѣ се виждатъ изобилно, на други слабо, а на трети нищо. При подобенъ смѣсъ на рудитѣ, само тогава може да се разработва бакроносната руда, когато тя съдържа не по-малко отъ $6^1/_2$ на $^0/_0$ чистъ бакъръ, това което тукъ рѣдко. Отъ друга страна и скалата показва голѣма твърдина, тъй щото доходитѣ не би могле да покриятъ расходитѣ на експлоатацията. За сѫщитѣ руди положително мога да кажѫ, че ще се намѣрятъ въ по-голѣми количества въ този массивенъ комплексъ.

Ако изслѣдователя е внимателенъ въ наблюденията си, той може лесно да забѣлѣжи, измѣнението на сиенитнитѣ камъни. Платокластичния кварцовъ сиенитъ преминава въ ортокласенъ гранито-сиенитъ съ червенкасто сивъ цвѣтъ. Въ послѣдния нито слѣдъ може да се забѣлѣжи

отъ пиритъ или халкопиритъ. Камъкъ е твърдъ, шарен набитъ съ едри бѣло-червенкасти фелдшпатни криста А и черно-зеленитѣ амфиболни призматични кристали доб се виждатъ. Цѣлия камъкъ изглежда порфиритенъ. С литѣ сѫ пресѣчени отъ три пепеляно-зеленкасти мелафир ганги. Основната масса на този камъкъ е тъмно сиво- лена, въ която добрѣ се различаватъ бѣло-зеленкасти фелдшпатни и свилено-зелени амфиболни кристали.

Къмъ другата половина на прохода, намирашъ бога на кварцъ ортокласъ-сиенитъ съ голѣми кристали зел амфиболъ. Въ него е ясна и черната слюда въ хекса нални плочици. По-нагорѣ сиенита добива съвсъмъ дру изгледъ; е сиво-червенкастъ. Съдържа голѣми кварцо правилни призми и пирамиди, както и фелдшпатни ед кристали, които даватъ порфирястъ изгледъ на цѣлия мъкъ. Олигокласъ се не забѣлѣзва въ него. Хубаво виждатъ още амфибола и биотита.

Въ сѫщия гранитно-сиенитенъ, массивенъ комплекс на лѣво отъ прохода, по брѣговетѣ на Киселешкия дол откриватъ се минерални жили съ галенитъ и марказит Жилитѣ текѫтъ, почти успоредно, въ посока отъ Изто къмъ Западъ; тѣ сѫ вертикално положени. По моето р пореждание, тука се направихѫ и раскопки, 1—2 мет дълбоки. Отворихѫ се петь минерални жилки съ галенит но твърдѣ тънки; на́й-дебелата нѣмаше по-вече отъ 8 с.

Първата жилка е особенно тънка; тя нѣма на повъ носта по-вече отъ 2 с. м. Испълнена е съ бѣли мал кварцови кристали, между които тукъ тамѣ се виждат и галенитни кристали. Тъзи жилка е на́й-сиромашка сравнение съ другитѣ отворени.

Въ сѫщата посока съ малъкъ отклонъ (ЮИИ.—СЗЗ намира се марказитна жица, дѣто по-вечето руда е пр обърнѫта въ лимонитъ. Заедно съ марказитнитѣ намир се и галенитни кристали.

Свободна отъ други руди и дебела до 4 с.-м. галенитна жилка, вижда се не далеко отъ първата. Въ дълбочина до $1^1/_2$ метъръ тъзи рудоносна жилка не измѣни дебелината си.

На 20—30 метра, южно отъ послѣднята, открива се четвърта галенитна жилка, испълнена съ баритъ, въ който изобилно разсѣяно се намира оловната руда. Кристалитѣ на рудата въ третята жилка достигахж до 5 м.-м., тука сж ситни и набити. На нѣкои мѣста галенита се вижда разсѣянъ въ камъка като малки сиво-сребърни точки. Дебелината на тъзи жилка е само 4—5 с.-м.

Нáй-дебелата жилка (5—8 с.-м.) лежи само нѣколко метра не далечъ отъ четвъртата. И тукъ заедно съ галенита се намира още и баритъ, руда, която често придружава оловнитѣ руди.

Галенита съпровожда тука често пиритъ и марказитъ, тоже въ тънки жилки. Послѣднитѣ се преплитатъ или сливатъ заедно съ галенитнитѣ (фиг. 7.) Симпоро-желѣзнитѣ руди поспѣшаватъ раздробението на еруптивнитѣ твърди, гранитно-сиенитни скали; отъ растрошението на тѣзи руди станжлъ лимонита и червения окъръ, които тамъ наблизо срещаме.

Не сж само тѣзи петь рудоносни оловни жилки. Въ тѣзи брѣгове на Етрополския Балканъ ще се намѣрятъ и други; но съ каква дебелина, това е още тайна за мене. Има много случаи, дѣто рудата се е показвала на повърхността въ тънки жилки, а въ дълбочината тѣзи сж расли несравнено бързо; на други пъкъ мѣста, твърдѣ дебели жили, които сж биле считани за неизчерпими, слѣдъ нѣколко годишни разработки сж изчезвали съвършенно. Нѣкъ законъ нѣма за правилния ходъ на галенитнитѣ жили. Ако би предположили, че тъзи руда не би промѣнила дебелината на жилкитѣ си, тогава експлоатацията ще бжде възможна. Въ противенъ случай, голѣма полза

може да извлече както народа ни, така и държавата отъ тѣзи рудници.

Освѣнъ олово и симпоръ, въ Етрополския галенитъ има износенъ процентъ и сребро; споредъ направената анализа, въ него има 0·14—0·15 на % чисто сребро.[1]) Тъзи руда, макаръ и въ ново врѣме намѣрена, нѣма съмнѣние, че тя е била позната на нашитѣ дѣди и прадѣди, прѣди сто и пò-вече години. Въ това можемъ да се увѣримъ отъ откритията, които сполучихъ да направиж по тия страни.

Около брѣговетѣ на Киселешкия върхъ, тамъ наблизо, дѣто е намѣрена галенитната руда, виждатъ се днесъ дълбоки и широки засипани ями. Поредени сж въ линии въ сжщата посока, въ която и минералнитѣ жилки, отъ Истокъ къмъ Западъ. При едни диаметра е до 15 метра, а при други пò-малъкъ. Дълбочината неможе да се узнае като каква е; отъ новитѣ въ тѣхъ направени раскопки, виждо се да не сж твърдѣ плитки. Въ срѣдата на една яма виждо се доста поучително явление. Тукъ се намира израсълъ букъ, който не ще има пó-малко отъ 80—100 години. Това дърво несъмнѣнно е израсло отпослѣ въ ямата, тогава именно, когато е била тя вече засипана. Да предположимъ, че това дърво е израсло послѣ 20—30 год. отъ какъ е била запусниата експлоатацията, но на вѣрно разработванието на оловната среброносна руда не може да престанжло пó-рано отъ 100—130 години; съ всѣка вѣроятность това е станжло много пò-отколѣ.

Друго едно доказателство. Измежду ямитѣ не далеко долу, намира се едно каменно, хубаво изработено отъ твърдъ сненитъ корито. Това корито не е дълбоко. Вжтрѣ е съвършенно равно и гладко издѣлано. Отъ двѣтѣ страни на коритото се издигатъ тънки первази, които нѣматъ пò-вече отъ 4—5 с.-м. При сжщото корито се намира една тоже добрѣ изгладена равна и полирована плоча до 4 с.-м

[1]) Вижъ II кн. отъ Период. Списание стр. 19—20.

дебела, която положена върху коритото съвършенно покрива вдълбаноста му. Отъ тѣзи каменни орждия, само средннтѣ части сж спазени (вижъ фиг. 8.) До колкото можихъ да разберж, коритото както плочата не сж имали пó-вече отъ метъръ дължина и $^1/_2$ метъръ широчина.

Человѣкъ колкото и малко да е сприятеленъ съ рударството, лесно може да се убѣди, че каменнитѣ тѣзи орждия биле сж въ тѣсна свръзка съ ваденатa руда. Самия тѣхенъ изгледъ показва нáй-добрѣ, че тѣ сж служили за дробение и стривание на оловната руда. Съ тѣхъ сж следователно дробили на ситно рударитѣ галенитната руда и приготвяли за металургическия процесъ. За друго не сж служили тѣзи камъни.

Като трете и послѣдне доказателство за разработването на оловната руда въ Етрополския Балканъ служи и това, че тамъ сж намѣрени преди петнадесетъ години и рударски чукове. Тѣзи обаче сж вече унищожени, но като разпитахъ селенитѣ, които бѣхж ги намѣрили, тѣ ми ги описахж твърдѣ добрѣ, като ми направихж въ сжщото врѣме и дървени модели.

Сичко това свидѣтелствува, че рударството е нѣкога цвѣтѣло и въ Етрополския Балканъ. Но защо и по какви причини е било запуснжто, това неможе добрѣ да се разясни. Иска ми се да вѣрвамъ, че експлоатацията е престанала, щомъ сж стигнжли рударитѣ до твърдия, нераздробенъ сиенитенъ камъкъ, дѣто ваденето на рудата е било затруднено а жилкитѣ се еднакво тънки. И тъй понеже руда и врѣмето не биле добрѣ възнаградени, разработването било запуснжто. Остатки отъ пещи за изваждание на чисто олово и сребро отъ рудата туке не се намиратъ; трѣба на друго мѣсто да сж пренасяли сдробената и стритата руда.

Гранитно-сиенитнитѣ скали, за които пó-горѣ говорихъ, завършватъ се на 2 кил. преди малката равнина, която

се отваря предъ развалинитѣ на караула. Тѣхъ замѣстятъ сиво-черни, твърди, глинени шифери, испресечени на много мѣста съ кварцитни бѣли жилки. Къмъ върха тѣзи шифери сѫ тънко наслагани, иматъ свиленъ (коприненъ) блѣсъкъ и приличатъ много на сивитѣ Семерингски шифери, които носятъ название *Silberschiefer*. [1]) Отъ сѣверната страна стратификацията имъ е неясна, както и наклона. Тѣ сѫ черни до като сѫ мокри и сиво-черни като изсъхнѫтъ. Сѫщитѣ скали забѣлѣзваме на много мѣста по сѣвернитѣ ребра на Балкана. Тѣзи шифери нетекѫтъ непрекъснѫто; недалеко отъ караула пробиватъ ги зелени еруптивни камъни, въ които се нахожда калаена руда — каситерить. [2]) Тъзи руда, макаръ и въ малки размѣри намѣрена, има надѣжда да се открие и въ пò-голѣми количества. Каситерита придружва халкопиритъ, но намира се и самостоятелно. Послѣднята руда виждаме пò-изобилно въ чернитѣ шифери.

Споредъ физическитѣ свойства на тѣзи шифери, азъ могѫ смѣло да ги назовѫ палеозойски; обаче въ коя формация спадатъ, това е още тайна за мене. Трѣба слѣдователно да се стърпимъ и когато намѣримъ въ тѣхъ положителни бѣлѣзи, да се произнесемъ и за староста имъ.

Ний стигнѫхме върха на Златишкия Балканъ; тукъ трѣба за сега да се простимъ съ любопитния читатель.

---

[1]) *Franz Toula*. L. c. p. 23.

[2]) Периодическо Списание кн. III стр. 93,

НАСЕЛЕНИЕТО ВЪ ГРАДОВЕТѢ РУССЕ, ВАРНА И ШУМЕНЪ.

ОТЪ М. К. САРАФОВЪ.

(Продължение отъ III. кн.)

Родно мѣсто. — На друго мѣсто говорихъ вече за какъ се съставлява градското население съ прижданье извънъ. Точното опредѣление движението на жителитѣ изъ селата въ градоветѣ и изъ единъ градъ въ други е много поучително. То служи за изнамѣрванье тъй да кажж животноста на градското население т. е. то показва до колко населението на нѣкой градъ може само́ да се плоди, уголѣмява, развива, или пъкъ отпада и измира. Въ доста голѣми градове, напримѣръ, доказано е, че населението имъ, отцѣпено отъ външния свѣтъ, скоро би измрѣло, защото въ тѣхъ умиржтъ по́-вече лица отъ колкото се раждатъ. Да ли такова нѣщо има въ нѣкои отъ нашитѣ градове, разумѣва се, не можемъ да узнаемъ преди да се обработи статистиката за женидбитѣ, раждания та и умиранията по насъ. Но несъмнѣнно е, че на много мѣста селското население съживява и поддържа силата на нашитѣ градове. Такова съживяванье е важно не толкозъ съ бройното уголѣмяванье, колкото съ прѣсната и здрава подкваса, която дава на истънчения и распуснжтъ по́-вече градски елементъ. Нека спомена на пр. Търново, гдѣто и безъ Статистика, тъй да кажж, съ просто око се види какъ Балканджитѣ прижждатъ и се обржщатъ на Търновци. Старитѣ фамилии въ този

градъ за сега сѫ много рѣдки и като че приишлото население постоянно да ги тласка да се изселяватъ или инакъ да му струватъ мѣсто. Отъ друга пъкъ страна интересно е да се узнае до колко родното население на нѣкое мѣсто, или по ненамиранье тамъ достаточни срѣдства за прехрана, или пъкъ подбудено отъ предприемчивъ духъ, напуща бащиното си огнище и търси другадѣ по́-удобно мѣсто за своитѣ нужди и желания. И тука пакъ ще споменѫ Балканджиитѣ и Търновци. Първитѣ лишени отъ потрѣбната земя за прехрана стичахѫ се въ града, отъ гдѣто пъкъ слѣдъ освобождението, като се промѣнихѫ икономическитѣ отношения на мѣстото и когато по́-развитата часть на народа не можеше да намѣри поле за своята дѣятелность, распръснѫхѫ се по сичкитѣ градове на Княжеството. Отъ самия този примѣръ се вижда, колко би занимателно било да се намѣри точния брой на сички граждане, които, родени въ нѣкой градъ, не живѣѭтъ само въ него а въобще по свѣта. Оная часть отъ сичкитѣ родени въ нѣкой градъ, която живѣе пакъ въ него, азъ ще означавамъ съ рѣчьта *родно население* за разлика отъ *приишлото* и *присѫтствующето* население на сѫщия градъ. Послѣдньото, разумѣва се, е сброя отъ родното и приишлото население.

Въ нашето преброяванье имаше едно питанье, което задоволява на тъзи потрѣбность. Споредъ отговоритѣ на това питанье възможно ще бѫде да се състави подробно раздѣление на цѣлото наше население по родно мѣсто. За градоветѣ Руссе, Варна и Шуменъ намиратъ се подобни данни въ таблицитѣ V[1]) а за града София въ моята студия върху столичното население[2]). Въ тия таблици населението е раздѣлено по пето-годишна връсть, по родъ и по родно мѣсто. Ако разглеждаме връста съ родното мѣсто, виждаме че приишлитѣ не сѫ съразмѣрно раздѣлени на сич

[1]) Периодическо Списание кн. III стр. 56—59.

[2]) Периодическо Списание кн. I стр. 145—150.

нитѣ групи по възрѣсть, съ други думи, сѣка възрѣсть отдѣлно нѣма еднакъвъ брой приишли. Тукъ се показва, че дѣцата и старитѣ хора не се мѣстѭтъ тъй лесно отъ единъ край въ други както младитѣ. За нашитѣ градове, разумѣва се, броевѣтѣ сѫ уголѣмени и съ това, че въ тѣхъ има пропорционално голѣми гарнизони, което влияе много и на отношението на родовѣтѣ, както ще видимъ малко пó-надоло. Това е главната причина гдѣто за приишлитѣ се представлява и въ четиръ-тѣхъ града, максимумъ въ 21—25-годишната възрѣсть. За пó-голѣмо разяснение ето броевѣтѣ, които показватъ измѣжду 100 души отъ сѣка пето-годишна възрѣсть колко души сѫ родени въ града и колко сѫ приишли въ него.

На 100 души отъ сѣка възрѣсть сѫ родени:

Възрѣсть	За г. Руссе		За г. Варна		За г. Шуменъ		За г. София	
	въ града	не въ гр.	въ града	не въ гр.	въ града	не въ гр.	въ града	не въ гр.
на 0— 5 г. .	92	8	88	12	96	4	89	11
„ 6—10 г. .	86	14	80	20	92	8	81	19
„ 11—15 г. .	77	23	74	26	83	17	59	41
„ 16—20 г. .	60	40	49	51	64	36	35	65
„ 21—25 г. .	42	58	29	71	46	54	32	68
„ 26—30 г. .	59	41	43	57	75	25	45	55
„ 31—35 г. .	59	41	45	55	78	22	48	52
„ 36—40 г. .	62	38	47	53	80	20	52	48
„ 41—45 г. .	64	36	48	52	80	20	56	44
„ 46—50 г. .	64	36	48	52	81	19	50	50

За сѣки градъ вторитѣ стълбци захващатъ съ малки броеве, които растѭтъ постепенно до възрѣстта 21—25, въ която имѭтъ максимумъ, и отъ тамъ постепенно пакъ се смаляватъ. Така щото измѣжду 100 души отъ двата рода на 21—25 години въ четиръ-тѣхъ града има по 58, 71, 54 и 68 души, които не сѫ родени въ сѫщия градъ, а по 42, 29, 46 и 32 души родени въ града. Това отношение става още пó-изразително ако земемъ само мѫжьетѣ. Защото, измѣжду 100 мѫжье на 21—25 год., въ градовѣтѣ по сѫщия редъ има само по 26, 17, 32 и 20 души родени

въ града, а останжлитѣ до сто сж пришли волно или неволно извънъ. Горнитѣ броеве показватъ йоще, колко голѣмо влияние има преселяваньето въ Варна и София. Вече за дѣтската връсть има въ тѣхъ значително по́-много пришли, а въобще сичкитѣ броеве за пришлитѣ въ тия градове сж по́-голѣми отъ отговоряющитѣ броеве на другитѣ два града. Но дѣцата до 5-тата си година немогжтъ сами да се пселяватъ а принудени сж да се държжтъ при родителитѣ си, така щото многобройноста на пришлитѣ въ дѣтска врьсть е знакъ, че въ относителнитѣ градове има пришли цѣли челяди а не само отдѣлни личности. Шуменъ има въобще за сичкитѣ групи на́й-малко пришли а Руссе се намира помѣжду него и другитѣ два града. И отъ тука се вижда че Шуменъ слѣдва на́й-много нормалния пжть за своето развиванье.

Ако се разглежда населението по родъ и родно мѣсто, изведнъждъ пада на челѣка въ очи разликата измежду отношенията на родоветѣ за родното и пришло население. Така, ако земемъ отдѣлно сѣко отъ тѣзи два вида население, получава се че:

На 1000 мжжье, за сѣко население отдѣлно, дохаждатъ

	жени:	
	За родното население	За пришлото население
Въ Руссе . .	1106	492
„ Варна . .	1182	417
„ Шуменъ.	1097	313
„ София. .	1043	381

Отъ тука се види, че ако измежду общото населени на сѣки градъ на единъ пжть бихж се изгубили сичк ония, които не сж родени въ него, то на вредъ щѣхж д останжтъ по́-вече жени отъ мжжье. Наопаки пришлот население, само за себе си, има по два и три пжтя по́веч мжжье отъ колкото жени. Тѣзи отношения въ градовет чини се, като да сж въ голѣма противоположность пр

едното и при другото население, макаръ причината и за двѣтѣ да е една и сѫщата. Именно оная сѫща причина, която прави щото между пришлитѣ да има пóвече мѫжье, тя сѫщата прави и това, че за родното население да има пó-малко мѫжье; защото общественното положение на мѫжа, неговитѣ предприятия и естественната лесния, съ която той пó-лесно отъ жената се впуща въ странство, произвеждатъ и едното и другото. Както се изъ сичко рѣченно вижда, главната причина гдѣто нашитѣ четири града имать въобще толкозъ голѣмъ, почти анормаленъ, брой мѫжье е, че пришлитѣ не доваждатъ съ себе си колкото е потрѣбно жени. Исключение правятъ въ градоветѣ Руссе и Шуменъ само двѣ държави — Австро-Унгария и Ромѫния, изъ които има пришли повече жени отъ мѫжье. Забѣлѣжително е пощe, че женитѣ изъ тия държави надминаватъ броя на мѫжьетѣ сáмо въ 16—30-годишна възрасть. Това се явява като малко стремление да се навакса недостатъка отъ жени. Тука му е мѣстото да спомѣнѫ, че войницитѣ, родени извънъ градоветѣ Руссе, Варна и Шуменъ, а които по врѣме на преброяваньето сѫ живѣяли тамъ, имѫтъ по 8·1, 13·1 и 12·6 на стотѣхъ само отъ мѫжкото население на сѣки градъ. А какво е женидбеното отношение за тия войници, види се изъ слѣдующитѣ броеве.

На 1000 души войници сѫ:

	въ Руссе	въ Варна	въ Шуменъ
Неженени . .	755	806	729
Оженени . .	242	192	268
Удовѣли . .	2	2	3

Така щото войницитѣ не промѣняватъ много женидбеното отношение на мѫжьетѣ, но рѣшително влияѭтъ върху отношението на мѫжьетѣ и женитѣ. Като говорѭ тука за войницитѣ, не ще бѫде излишно, мислѭ, да кажѭ отъ каква сѫ тѣ вѣра и каква народность. Съ това ще може да се добие баремъ приблизително понятие за какъ

е съставена нашата войска, защото въ г. Руссе, Варна и Шуменъ, по врѣме на преброяваньето, намирала се е пóвече отъ четвъртината на сичкитѣ войницитѣ въ Княжеството. За войницитѣ въ града София говорихъ на друго мѣсто и сега не ги споменавамъ, защото не представляватъ особенна важность. Ето нáй-напредъ отъ сѣка вѣра по колко души войници има:

На 1000 души войници въ сѣки градъ отдѣлно сж:

	въ Руссе	въ Варна	въ Шуменъ
Православни . . .	863	842	856
Мохамедани	124	145	138
Израелити	3	6	1
Католици	5	5	3
Григориянци . . .	5	2	1
Съ непозната вѣра .	—	—	1

Католицитѣ войници трѣба да сж руски офицери, защото измежду проститѣ войници това ми се вижда невѣроятно. Това мое предположение потвърждава се и съ това, че измежду матерния езикъ на войницитѣ намира се и *поляшки*. Ето сега и отъ какви народности сж биле войницитѣ споредъ матерния си езикъ.

На 1000 д. войници въ сѣки градъ отдѣлно сж по народность:

	въ Руссе	въ Варна	въ Шуменъ
Българе	781	680	832
Турци	128	153	126
Русси	69	17	17
Власи	11	95	6
Гърци	1	28	—
Армени	5	6	1
Евреи	4	6	1
Татари	—	1	2
Цигани	1	1	12
Гагаузи	—	10	—
Поляци	—	1	2
Съ непозната народ.	—	—	1
	1000	1000	1000

Малкото несъгласие на броеветѣ за войницитѣ Мохамедани и за войницитѣ Турци въгр. Руссе и Варна може да се разясни, може би, съ присѫтствието на Гагаузитѣ, които макаръ да сѫ православни, може да сѫ записани съ матерен езикъ турски. Въ Руссе е имало 7 войници родени въ варненския окрѫгъ. Отъ горнитѣ броеве вижда се, че въ редоветѣ на нашата войска имало е лица отъ сичкитѣ почти народности въ княжеството. Но да ли сѣка отъ тия народности е давала пропорционален брой съ своята бройна голѣмина, както го и изисква общата военна повинность, това е друго питанье. Така напр. броеветѣ показватъ, че мохамеданското население, което съставлява малко пóвече отъ четвъртината на цѣлото население въ княжеството, имало е едвамъ осмината на войницитѣ въ споменѫтитѣ градове. За да се отстрани сѣко нагло заключение, щѫ споменѫ, че тѣзи отношения сѫ биле преди да се освободи мохамеданското население отъ „кръвния данъкъ", т. е. преди да му се отстѫпи привилегията да се откупува отъ военната служба, и йоще че значителна часть отъ войницитѣ, както ще видимъ пó-нататъкъ, не е била родена въ източната часть на княжеството. Питаньето, което пò-горѣ си зададохъ, могло би въобще да се рѣши когато би се съставила общата статистика на цѣлата ни войска.

Като се повръщамъ пакъ да разглеждамъ присѫтствующето население въ четиръ-тѣхъ града, трѣба да споменѫ, че въ рубриката „разни държави и непознати" на табл. V. влизатъ:

Родени въ:	Въ гр. Руссе			Въ гр. Варна			Въ гр. Шуменъ		
	Мажье	Жени	Сичко	Мажье	Жени	Сичко	Мажье	Жени	Сичко
Сърбия . . .	—	—	—	14	8	22	—	—	—
Австро-Унгария	—	—	—	45	57	102	18	19	37
Франция . . .	19	14	33	9	4	13	—	—	—
Италия . . .	24	6	30	11	7	18	1	—	1
Англия . . .	10	6	16	1	1	2	Гърция 8	—	8
Швейцария .	3	2	5	1	—	1	—	—	—

Родени въ:	Въ гр. Руссе			Въ гр. Варна			Въ гр. Шуменъ		
	Мажье	Жени	Сичко	Мажье	Жени	Сичко	Мажье	Жени	Сичко
Германия . .	17	16	33	1	2	3	2	—	2
Черна-Гора .	13	2	15	7	4	11	5	—	5
Белгия . . .	2	—	2	—	—	—	—	—	—
Холандия . .	1	—	1	—	—	—	—	—	—
Испания . . .	1	1	2	—	1	1	—	—	—
Америка . . .	2	—	2	—	—	—	—	—	—
Персия . . .	19	3	22	27	2	29	9	—	9
Египетъ . . .	3	—	3	1	—	1	3	6	9
Съ непознато род. мѣсто .	12	4	16	3	2	5	8	2	10
	126	54	180	120	88	208	54	27	81

За да можемъ да добиемъ една картина за състава на населението въ сѣки градъ споредъ родното му мѣсто, найдобрѣ ще бѫде, ако за сѣки хиляда души покажемъ колко гдѣ сѫ родени. Ето тия броеве:

Измежду 1000 души жители въ сѣки отъ означенитѣ градове:

Родени сѫ:	Въ гр. Руссе	Въ гр. Варна	Въ гр. Шуменъ	Въ гр. Софи
Въ сѫщия градъ	683	565	782	556
„ другитѣ части на княжеството	192	211	182	206
„ Тракия и Македония .	32	63	15	132
„ другитѣ части на Турция	18	72	8	20
„ Русия	13	50	5	14
„ Сърбия	4	1	—	17
„ Ромѫния	26	15	4	11
„ Австрия	20	4	2	24
„ разни дръжави и съ непознато родно мѣсто .	12	19	2	20
	1000	1000	1000	1000

Послѣдния редъ обема сички ония дръжави за които по-горѣ споменъхъ. Броеветѣ въ тоя редъ за Руссе и Варна уголѣмени сѫ толкозъ поради многото души, записани като

родени въ Гърция, а за София поради сравнително по̀-множкото лица, родени въ Италия и Германия.

Горнитѣ броеве изказватъ на́й-сладкодумно какъ е събрано населението на нашитѣ четири на́й-голѣми града. Вижда се, че София има на́й-малко родно или както нѣкои казватъ *коренно* население, защото почти половината отъ онія, които се тамъ живѣели на 1 януарий 1881 г., не сж били родени въ него градъ. Послѣ столнината, гр. Варна е ималъ на́й-малко свои родни граждани и тогазъ дохаждатъ Руссе и Шуменъ. Въ послѣдния по̀вече отъ тритѣ четвърти отъ населението било е и родено въ сжщия градъ; И въ четиръ-тъхъ града имало е на 1000 души население почти сжщия брой хора пришли изъ Княжеството въобще, разумѣва се, че Варна и София сж на първо мѣсто, а че това население не е еднакво раздѣлено на сичкитѣ окржзи, ще видимъ малко по̀-послѣ. Но кога се гледа за населението, родено извънъ княжеството, то се вижда че София е пакъ първа на реда; въ този градъ на 1000 души население има 238 души пришли извънъ политическитѣ граници на Сѣверна България, до като за Варна, Руссе и Шуменъ отговаряющитѣ броеве сж 224, 125 и 36. Така щото малко повече отъ четвъртината на населението въ нашата столнина дошло е извънъ княжеството! За града Варна броя ще трѣба да се смали, както ще покажж по̀долу. но явлението че чужденцитѣ сж се стекли било по политически, било по граждански или търговски съображения въ нашата столица и на́й-важния ни търговски градъ, мислѭ, ще си остане истинно. Шуменъ се представлява като на́й-чистъ градъ отъ чужди елементи. Ако земемъ отдѣлно пришлитѣ изъ Тракия, Македония и Турция, като население, на́й-сродно съ нашето и което слѣдователно въ непродължително врѣме ще може да се слѣе съ мѣстното, то получаваме че въ Варна, София, Руссе и Шуменъ на 1000 души жители дохаждатъ по 89, 86, 75 и 13 души

родени въ споменжти страни. Така щото макаръ и да извадиме тия изъ общия брой на роденитѣ извънъ княжеството, то София остава пакъ на първо мѣсто измежду четиръ-тѣхъ града въ отношение на чужденцитѣ си.

Отъ пришлитѣ изъ Тракия и Македония има нáй-много въ София. Географическото положение на този градъ къмъ съсѣднитѣ области, разумѣва се, че улеснява прижданьето; но побужданьето къмъ това струва ми се трѣба другадѣ да се търси, като напр. въ желанието за по удобенъ животъ, въ разни економически или спекулативни отношения, въ желанието за наслаждение отъ политическа свобода, въ стремлението, за да се помогне на братията въ Княжеството. Едно нѣщо сàмо ще бжде жално, а именно ако общата ни статистика не покаже, че изъ Тракия и Македония е пришло въ сжщия размѣръ и селско население. Защото какъ ще се допълни тогазъ, особенно въ Македония, недостатъка отъ интелегенция. Кой ще развива тамъ народния духъ и кой ще приготвиж почвата за пò-добро бждще!

Отъ Турция има нáй-много пришли въ Варна. Значителното число, въ този градъ, на лицата записани като да сж родени въ Турция, кара ме да предполагамъ, че при преброяваньето въ това отношение е станжла малка погрѣшка. И за роденитѣ въ Руссия Варна има нáй-голѣмия брой. Но послѣдньето се разяснява съ присжтствието на Татаритѣ, преселени тамъ изъ Кримъ йоще преди освобождението на България. Сравнението броеветѣ за Руситѣ, за роденитѣ въ Русия и за р. подданници е любопитно. Така се получава че

На 10,000 души жители отъ сѣки градъ сж:

	Руси	Родени въ Русия	Подданици Руски	Татари
Въ Руссе . . .	65	133	81	—
„ Варна . . .	31	495	55	341
„ Шуменъ . .	17	46	19	—
„ София . .	78	138	78	—

Отъ тука се ясно вижда, че не сичкитѣ родени въ Русия сѫ и по народность Руси, и че много не Руси, записани сѫ като руски подданници. Тия броеве даватъ, тъй сѫщо възможность да може да се опредѣли приблизително броя на роденитѣ въ Русия (Басарабия и другадѣ) Българи и които по врѣме на преброяваньето сѫ живѣели въ означенитѣ градове. Това сѫщото струва и за пришлитѣ изъ Ромѫния. Защото

На 1000 души жители въ сѣки градъ сѫ:

	Власи	Родени въ Ромѫния	Подданници Ромѫнски
Въ Руссе . . .	88	260	84
„ Варна . .	110	153	82
„ Шуменъ .	17	42	14
„ София . .	110	109	36

За София и Варна горнитѣ броеве немогѫтъ сигурно да се употрѣбѭтъ за заключения поради Цинцаритѣ жители въ първия градъ и Власитѣ (изъ Раховско и Видинско) войници въ втория.

Както се види, въ Сърбия родени имало е твърдѣ малко. Такивато има само въ София 17 на 1000 души жители. Но за това роденитѣ въ Австрия иматъ значителни броеве. Въ Руссе и София тѣ надминаватъ даже броя на роденитѣ въ Русия.

Както видѣхме и пò-напредъ въ четиръ-тѣхъ наши градове имало е почти еднакъвъ брой пришли изъ Княжеството; но изъ това неслѣдва че и отъ сѣки окрѫгъ има еднакъвъ брой, а нити даже че пришлитѣ сѫ пропорционални съ броя на населението въ сѣки окрѫгъ отдѣлно. По насъ гдѣто съобщителнитѣ срѣдства сѫ тъй недостатъчни, разумѣва се, че трѣба да се зема въ внимание найнапредъ географическото положение а послѣ и на развитието, промишленноста и економическото състояние на населението. Познато е, че колкото повече челѣкъ се развива толкозъ пò-малко той може да ограничи дѣйствията

си са́мо въ извѣстно мѣсто. Но въ заключенията си ний несмѣемъ да бързаме, защото, както и на друго мѣсто казахъ, въ това отношение не трѣба да испущаме предъ видъ войницитѣ, които сѫ пришли не по кяръ и удоволствие а просто по заповѣдь. Тѣхното присѫтствие е съвсѣмъ случайно и нетрѣба да се зема въ внимание когато се правѭтъ други заключения. За да може да се покаже каква часть сѣки отъ окрѫзитѣ има въ населението на четиръ-тѣхъ града, пресмѣтнѣхъ по колко души отъ разнитѣ окрѫзи се падатъ ако сичкитѣ пришли въ сѣки градъ отдѣлно земенъ за хиляда души. По̀-послѣ щѫ покажѫ какъ сѫ раздѣлени войницитѣ по родно мѣсто и читателя ще може самъ да си направи потрѣбнитѣ сравнения. Ето за сега първитѣ броеве:

Измежду 1000 души родени въ Княжеството и пришли въ сѣки градъ сѫ:

Родени въ окрѫга:	въ Руссе	въ Варна	въ Шуменъ	въ София
Берковица . .	4·0	4·0	15·9	14·2
Варна	12·5	459·7	27·5	2·6
Видинъ. . . .	21·7	117·6	21·1	8·7
Враца	5·4	6·2	116·8	27·9
Ески-Джумая .	6·4	14·8	94·4	1·4
Кюстендилъ. .	11·3	6·4	3·6	90·9
Ловечъ	8·3	3·6	2·4	10·9
Ломъ-Паланка .	44·0	1·4	0·7	3·5
Орхание . . .	7·7	2·0	1·7	46·5
Плѣвенъ . . .	48·9	15·8	32·5	14·4
Провадия . . .	4·6	44·3	32·3	0·9
Разградъ . . .	43·6	29·9	48·4	2·4
Рахово	0·8	31·1	2·5	1·7
Руссе	365·0	42·9	19·2	30·0
Свищовъ . . .	82·2	5·0	7·8	24·1
Севлиево . . .	32·0	13·4	7·6	13·0
Силистра . . .	34·0	13·2	44·8	0·7
София	14·9	13·2	7·1	613·9
Трънъ	0·4	—	—	40·6
Търново . . .	210·1	80·5	129·1	42·8
Шуменъ . . .	42·2	95·0	377·6	6·6

Изъ тия броеве слѣдува преди сичко общото правило, че въ сѣки градъ приждатъ на́й-много изъ окржга на който той е административното, а може би и економическо срѣдище. Така, напр., малко по́-вече отъ третината на пришлитѣ изъ Княжеството въ Руссе и Шуменъ сж родени въ истоименитѣ окржзи; въ Варна почти полвината на пришлитѣ сж изъ Варненския окржгъ а въ г. София този брой възлиза даже на двѣ третини отъ сичкитѣ пришли. Това отношение оголѣмява се до нѣгдѣ съ мѣстнитѣ дружини, но и като се премахнжтъ тия пакъ остава факта, че истоименитѣ окржзи даватъ на́й-много пришли въ градоветѣ. Наопаки, отдалеченитѣ окр. имжтъ сравнително малко представители въ разнитѣ градове. Въ Руссе има на́й-малко пришли изъ окржзитѣ Трънъ и Рахово, въ Варна и въ Шуменъ — изъ окржзитѣ Трънъ и Ломъ-Паланка, а въ София — изъ окржзитѣ Провадия и Силистра. Търновския окржгъ измежду сичкитѣ отличава се съ на́й-многото си представители въ нашитѣ голѣми градове. Само изъ окржга Враца има значителенъ брой хора въ Шуменъ и София, но отъ пришлитѣ изъ тоя окржгъ въ първия градъ почти сички сж биле войници, а за Врачанския окржгъ единственното економическо срѣдище е града София. Съвсѣмъ инакъ е работата за Търновския окржгъ, както ще се види кога се сравни броя на войницитѣ изъ окржга съ общия брой на пришлитѣ. Вѣроятно, има силни економически причини, които карятъ населението изъ околнитѣ на старата наша столица да оставя родното си мѣсто и да търси другадѣ прехраната си. Любопитно ще бжде да се сравни това съ голѣмината на земята за обработванье, съ плодородието на страната и на́й-послѣ съ броя на училищата и ученицитѣ въ търновския окржгъ. Но подобни данни за сега ми липсватъ и принуденъ съмъ да оставиж това за други случай.

Града Руссе има стравнително съ другитѣ три града на́й-много представители изъ разнитѣ окржзи и на́й-малко

изъ своя окржгъ. Въ него градъ челѣкъ може да срѣщне хора родени въ сичкитѣ части на Княжеството тъй сѫщо както и въ нашата столнина.

Общия прегледъ на горнята таблица показва че макаръ съобщителнитѣ срѣдства и да сѫ твърдѣ примитивни по оѣкои части въ нашето отечество, то населението доста пакъ се мѣсти. Това е единъ утѣшителенъ знакъ за нашето бѫдѫще и има надѣжда че търговията и промишленноста ще могѫтъ и у насъ да се развинѫтъ както прилича.

Ето и раздѣлението на войницитѣ по родно мѣсто:

Въ гр. Руссе		Въ гр. Варна		Въ гр. Шуменъ	
Родени въ окр.:	души	Родени въ окр.:	души	Родени въ окр.:	души
Руссе. . . .	399	Видинъ. . .	579	Враца . . .	485
Л.-Паланка .	163	Варна . . .	365	Търново . .	347
Търново . .	155	Рахово . . .	212	Плѣвенъ . .	132
Силистра . .	98	Шуменъ . .	210	Силистра . .	131
Шуменъ . .	97	Търново . .	119	Видинъ. . .	83
Плѣвенъ . .	94	Плѣвенъ . .	74	Берковица .	66
Севлиево . .	34	Разградъ . .	69	Ески-Джумая	59
Видинъ. . .	25	Провадия . .	41	Варна . . .	50
Провадия . .	16	Руссе. . . .	41	Шуменъ . .	48
Трънъ . . .	14	Севлиево . .	37	Разградъ . .	44
Враца . . .	11	София . . .	27	Рахово . . .	40
Разградъ . .	10	Враца . . .	25	Провадия . .	14
Другитѣ окр.	55	Кюстендилъ.	22	Севлиево . .	13
Русия . . .	87	Берковица. .	15	София . . .	11
Тракия . . .	3	Силистра . .	14	Другитѣ окр.	33
Ромжния . .	1	Ески-Джумая	13	Русия . . .	33
	1262	Другитѣ окр.	10	Тракия . . .	2
		Русия . . .	42	Македония .	1
		Тракия . . .	5		1592
		Македония .	1		
		Ромжния . .	5		
		Други държ.	9		
			1935		

За родното мѣсто на войницитѣ въ София говорихъ въ „студията си върху населението на градъ Срѣдецъ“*) и излишно ще бѫде да повтарямъ пакъ. Въ града Варна имало е по врѣме на преброяваньето на́й-много войници, на които ѣдката е била изъ Видинския, Варненския, Раховския, Шуменския и Търновския окрѫгъ. Първия и третия отъ споменѫтитѣ окрѫзи разясняватъ присѫтствието на сравнително многото Власи въ Варна. Въ Руссе е била вѣроятно Руссенската дружина и послѣ доста войници изъ Ломския, Търновския, Силистренския, Шуменския и Плѣвенския окрѫгъ. Отъ послѣдния окр. имало войници и въ тритѣ града, но на́й-много ги имало въ Шуменъ, гдѣто е била Врачанската дружина и доста войници изъ Силистренския окрѫгъ. Въ тритѣ града имало е подъ напитѣ знамена 10 души родени въ Тракия и само двама родени въ Македония! Доста ще бѫде да споменѫ че въ тия градове е имало 186 души изъ Тракия и 140 души изъ Македония, които сѫ биле на 21—25-годишна възрѣсть. Сравнението само по себе си е ясно. Изъ Ромѫния имало сичко 6-ма войници.

Подданство. — Въ таблицата VI показанъ е състава на населението въ градоветѣ Руссе, Варна, Шуменъ и София по подданство и родъ. Тамъ се съглежда неточностьта, съ която се е отговаряло, при преброяваньето, на въпроса за подданството: броеветѣ за „непознати какви поддани́ци“ сѫ доста голѣми. За да може да се сравняватъ даннитѣ отъ четиръ-тѣхъ града щѫ дамъ слѣдующитѣ броеве:

На 100 души жители въ сѣки градъ отдѣлно сѫ:

Подданници	въ Руссе	въ Варна	въ Шуменъ	въ София
Български (Княж.) .	92·5	89·7	98·7	91·9
Турски	0·3	6·2	0·5	0·4
Сръбски	0·3	0·0	0·0	0·4
Ромѫнски	0·8	0·8	0·1	0·4

*) „Периодическо Списание“ кн. I стр. 155.

Подданници	въ Руссе	въ Варна	въ Шуменъ	въ София
Австрийски	1·8	0·5	0·2	1·9
Руски	0·8	0·6	0·2	0·8
Гръцки	0·6	1·8	0·0	0·3
Разни и съ непозн. пд.	2·9	0·4	0·3	3·9

Послѣдния редъ обема лицата за които не е познато какви сѫ подданници били и подданницитѣ на сичкитѣ държави, означени въ табл. VI. Варна има измежду четиритѣхъ града на́й-много чужди подданници — 10 на сто. Ако броя за турскитѣ подданници въ тоя градъ се докаже като вѣренъ, то сѣки Българинъ ще трѣба да се позамисли. Сѣки осѣща какво можемъ да очакваме отъ морското си пристанище напълнено съ чужденци, които на сѣка минута се ловятъ за капитулациитѣ! Града Шуменъ има на́й-малко чужди подданници — нѣщо около 1 на сто, а Руссе и София сѫ посрѣдата съ около 8 на сто чужди подданници.

Отъ сичкитѣ държави Австро-Унгария има на́й-много подданници въ четиръ-тѣхъ града. Процентитѣ на австрийскитѣ подданници скупомъ зети надминаватъ значително (съ 2 проц.) даже процентитѣ на русскитѣ подданници. Грьцки подданици има 1·8 проц. въ Варна и 0·6 проц. въ Руссе. Земе ли се въ внимание, че споредъ таблицитѣ въ Варна имало 409 души родени въ Гърция и 498 души гърцки подданници, то челѣкъ, безъ да ще, дохажда на мисълта да ли много лица не промѣняватъ подданство само да могѫтъ да се ползуватъ съ особенни привилегии къмъ българскитѣ власти, и ако такова нѣщо сѫществува, да ли не ще е крайно врѣме да търсимъ лѣкъ за освобождението ни отъ капитулациитѣ.

Занаятъ. — До сега разглеждахме повече естественнитѣ явления при челѣка, които въобще твърдѣ малко зависятъ отъ неговата лична воля. Това е съвсѣмъ ясно. Да ли ново роденото дѣте е мѫжко или женско, зависи

толкозъ отъ волята на родителитѣ, колкото и обстоятелството че нѣкой си билъ, по врѣмето на преброяваньето, на 20 или 30 год. — отъ волята на преброеното лице. Найпослѣ и за самото женидбенно отношение ни сме вече приучени да го считаме като естественно явление, на което волята на младоженцитѣ въобще има слабо влияние. Сѫщото е и съ вѣрата. Сѣки челѣкъ, наистинна, може да бѫде по собственно желание послѣдователь на тъзи или онъзи вѣра, али нетрѣба да забравяме, че срѣдата, въ която живѣемъ, вѣрата на дѣдитѣ ни и други независящи отъ лицето обстоятелства, заглушаватъ неговата воля. Но не е тъй когато момъка избира този или онзи занаятъ, съ който, чрезъ цѣлия си животъ, ще се прехраня. Неотказвамъ, че и въ този случай влияѭтъ обителски предания, нуждитѣ на обществото, естественнитѣ дарби на лицето и други, но на сѣки начинъ тѣзи влияния, кога се разглежда общото а не отдѣлни случаи, почти изчезватъ. Казанното тука, разумѣва се, относя се на лицата, които активно упражняватъ нѣкой занаятъ. Защото никой нѣма да иска да дозова, че дѣцата, напр. на хлѣбаря, които се хранѭтъ отъ този занаятъ безъ да го работиѭтъ сами, по своя воля сѫ си го избрали като источникъ на потрѣбнитѣ срѣдства за живѣянье. А познато е, че тамъ гдѣто челѣшката воля влияе, мѫчно е да се нарежда, да се сгрупира. Мѫчнотията за разпредѣленьето и изучваньето статистическитѣ данни, относително начина на прехраната, уголѣмява се йоще съ обстоятелството, че много лица упражняватъ едно звание а хранятъ се отъ друго. Особенно пъкъ по насъ какъ ще се направи раздѣлението, когато нѣма точни граници между разнитѣ групи на промишленоста и търговията? Нашия чобанъ, на много мѣста, събира самичъкъ суровия материялъ, бере гдѣто може самъ смрадлика, щави кожи, продава и мешина, и вълна, и опинци. Терзията продава материи, крои, шие и самъ и съ калфи, та продава и ошити

отъ него и внесени извънъ готови дрѣхи. Кожухарина купува сурови кожи, самъ ги щави или инъкъ обработва, прави отъ тѣхъ готови облекла, а че и направени отъ други подплатява и т. н. Излишно е да спомѣнавамъ йощ други примѣри за да покажж, колко у насъ разнитѣ клоньове на промишленноста сж размѣсени единъ съ други. Некж напомнж само нашитѣ жени, които и вълната пержтъ, и влачжтъ, и преджтъ, и тъкжтъ, и бѣлжтъ, и крожтъ, и шиятъ, а по край това и сѣжтъ, и мѣсжтъ, и готвжтъ и сички други кжщовни работи вършжтъ. Това показва, че економическитѣ отношения на отечеството ни, като сж толкозъ преплетени, изисквжтъ точно изучванье на самото мѣсто и слабо ще се схванжтъ съ кабинетни студии. За това и непретендирамъ, че даннитѣ, които ще изложж по́-надолу, и особенно даннитѣ за цѣлото население, могжтъ да хвърлжтъ съвършенна свѣтлина върху нашата индустрия и търговия; но на сѣки начинъ тѣ хвърлжтъ баремъ една дрѣзгавина върху една страна на економическото състояние на нашия народъ, и съ тѣхъ трѣба да се захване, за да се дойде до нѣщо по́-съвършенно, по́-пълно.

Въ много образовани държави ставатъ особенни преброявания (тъй нареченитѣ Gewerbezählung у Нѣмцитѣ) за опредѣление индустриялното състояние на страната. У насъ това бѣше съединено съ общото преброяванье народа. Въ преброителнитѣ листове имаше рубрика съ надписъ: „Занаятъ или какъ се прехраня лицето.“ За жалость, макар да имаше ясни упжтвания, написаното въ тая рубрика много пжтя е неясно, неточно. Особенно много се е грѣшило въ опредѣлението мѣстото, което има записаното лице въ занаята; така щото, много пжтя неможе да се каже, дали лицето е майсторъ, калфа, чиракъ, да ли работи занаята или само продава неговитѣ произведения. Но до колкото се можеше, направихж се пакъ раздѣленията за *само*

стоятелни и *помагачи* въ занаята. Въ послѣднитѣ влизатъ сички калфи, чираци, надзиратели, слуги въ занаята и др.

За по-лесенъ прегледъ, азъ щж слѣдвамъ раздѣлението на занаятитѣ въобще, споредъ което сж сгруппирани[1]) данитѣ отъ преброяваньето въ Нѣмското Царство на 1 декемврий 1875 год. (н. с.). Съжалявамъ, че краткостьта на врѣмето не ми дозволява да се впущамъ въ обширни разсѫждения върху отдѣлнитѣ клоньове на званията, и азъ съмъ принуденъ да изложж само материяла.

Спечелваньето потрѣбнитѣ срѣдства за прехрана изисква, освѣнъ способности и прилѣжание, йоще извѣстни нѣкои други обстоятелства. Челѣка, който иска да работи трѣба преди сичко да *може* да работи. Дѣцата до опредѣлена възрасть сж неспособни за работа. За тѣхъ се само харчи готовъ капиталъ, който тѣ се длъжни да върнѫтъ на обществото тъй да кажж за „възстановление кредита". Въ нашето преброяванье за дѣца сж земени сички лица ненадминѫли йоще 14-тата си година. Така, като не се земѫтъ въ внимание старцитѣ, то имаме способни за работа хора

	Въ Руссе	Въ Варна	Въ Шуменъ	Въ София
Мажье . .	9,827	10,003	8,417	8,997
Жени . .	7,918	6,681	6,837	4,316
Сичко	17,745	16,684	15,254	14,313

Ако статистиката на занаятитѣ у насъ бѣше съвсѣмъ точна, то тя трѣбаше за сичкитѣ горѣспоменѫти лица да покаже, какъвъ имъ е занаята, ако сж го имали, или пъкъ да констатира, че сж биле безъ занаятъ. За това преди сичко трѣба да се опредѣли, какви проценти отъ горнитѣ броеве имѫтъ лицата, за които е означенъ занаята, ако желаемъ заключенията ни да бѫдѫтъ достовѣрни. Но тъй като

[1]) Statistik des Deutschen Reiches. Band XXXIV, Theil I. Pag. (6)—(43).

женитѣ се незанимаватъ толкозъ съ занаятчийско работяньє, като главно срѣдство за прехрана, потрѣбно е, щото тѣхните броеве да се отдѣлѫтъ отъ ония на мѫжьетѣ. Така получаваме, че отъ 1000 лица на пò-много отъ 14 год. и за сѣки родъ отдѣлно, занята е опредѣленъ:

	Въ Руссе на души	Въ Варна на души	Въ Шуменъ на души	Въ София на души
За мѫжьетѣ . . .	940	966	957	999
За женитѣ . . .	172	175	235	277

Отъ тука се вижда, че за мѫжьетѣ занята е достаточно опредѣленъ, та че и броеветѣ за женитѣ, споредъ онова, що пó-горѣ споменахъ, могѫтъ да се считатъ за достаточни. Статистиката на гр. Руссе е нáй-малко точната, а на гр. София тя обема почти сичкитѣ способни за работа хора.

Като показахъ до колко слѣдующитѣ данни заслужвѫтъ вѣра, преминавамъ пó-нататъкъ на самия си предмѣтъ. Въ Руссе имало 9553 души (8,753 м. и 800 ж.), които сѫ записани че имѫтъ занаятъ; въ Варна — 9,782 д. (9,197 м. и 585 ж.); въ Шуменъ — 7,810 д. (7,315 м. и 495 ж.) и въ София — 8,962 д. (8184 м. и 778 ж.) Въ тия броеве скрито е нѣщо, което се мѫчно така види. Но ето други броеве, които отъ тѣхъ се изваждатъ. Нека търсимъ нáй-напредъ на 1000 души мѫжье отъ общото население, колко души работѭтъ занаятъ като срѣдство за прехрана, послѣ отъ 1000 жени, колко работѭтъ и нáй-послѣ на 1000 души и отъ двата рода по колко души работѭтъ.

	Измежду 1000 души мѫжье имѫтъ занаятъ души	Измежду 1000 души жени имѫтъ занаятъ души	Измежду 1000 д. отъ двата рода имѫтъ зан. души
Въ Руссе . . .	623	66	365
„ Варна . . .	662	55	398
„ Шуменъ .	587	46	338
„ София . .	672	93	437

Въ нашитѣ четри града повече отъ половината на мѫжкитѣ лица работи, а нити десетината на женскитѣ лица

не води нѣкой занаятъ. Послѣдния стълбецъ е много интетересенъ. Той показва, че въ споменжтитѣ градове малко повече отъ едната третина на населението печели потрѣбната храна както за себе-си така и за останжлитѣ двѣ третини. Това отношение става йоще по́-остро, ако изоставимъ войнищитѣ, които не само неработатъ за другиго, но даже и себе си едвамъ поддържжтъ. Тѣхния занаятъ е наистинна високъ и благороденъ, но въ економическо отношение, той не „храни кжща". Разумѣва се, че азъ говоріж за простия войникъ — за голѣмия брой. Града София има сравнително на́й-много лица, които изработватъ потрѣбноститѣ си за живѣнье а гр. Шуменъ — на́й-малко такива.

Разпредѣлението на хората между разнитѣ клоньове на начина за прехрана зависи отъ много обстоятелства, но на́й-много отъ свойствата на населената земя и културното състояние на самия народъ. У насъ, вѣроятно, земедѣлието и скотовъдството ще имжтъ на́й-много представители. Но това ще струва въобще за населението въ Княжеството а не и за жителитѣ на разнитѣ градове. За да може да се видѫтъ тѣзи отношения, нека предположимъ, че въ сѣки градъ отдѣлно има само по 1000 души, които работятъ нѣкой занаятъ, и тогазъ получаваме че на сѣки отъ назначенитѣ по́-долу клоньове пада се по:

Главни раздѣления на занаятитѣ	Въ Руссе души	Въ Варна души	Въ Шуменъ души	Въ София души
Земедѣлие и скотовъдство . . .	71	106	129	47
Рыболовство	21	4	—	—
Индустрия съ камъни, съ пръстъ и глина	10	2	6	11
Обработванье метали	22	22	30	28
Машини, инструм., орждия, апарати.	18	10	7	10
Химическа индустрия	2	1	1	1
Индустрия за вещества за горенье и свѣтенье	2	1	1	2
Индустрия тъканье	9	6	23	17

Главни раздѣления на занаятитѣ	въ Руссе души	въ Варна души	въ Шуменъ души	въ София души
Правенье хартия и мешини . . .	9	5	25	9
Индустрия съ дърва и вещества за марангозлъкъ	29	13	27	22
Вещества за храненье и наслажд. .	48	47	32	49
Обличанье и чистенье	93	59	125	91
Зиданье, граденье	24	24	8	55
Полиграфически занаяти	3	1	—	7
Търговия	143	128	91	134
Съобщения	80	61	23	36
Нощуванье, почиванье, развеселение	29	32	14	38
Лично служенье, надничари съ промѣнлива работа	114	151	64	139
Войска, флота, жандармерия . . .	129	190	169	111
Държавни служби, богослужение и свободни звания	43	40	33	64
Безъ звание	101	97	192	129
	1000	1000	1000	1000

Отъ сравнението на тия броеве излиза, че у насъ нѣма почти никаква индустрия на-голѣмо. Сичко е ограничено само за произвежданье необходнитѣ потрѣбници за живѣянье. Измежду 1000 души, на които занаята е показанъ, въ Руссе 101 ч. нѣмжтъ никакъвъ занаятъ, 129 сж войници и пр., 308 души произвеждатъ разни нѣща за ѣденье, обличанье или сж слуги работници, 143 души сж търговци, 91 се занимаватъ съ земледѣлие, скотовъдство и риболовство, така щото едвамъ около 150 души остава за другата промишленность. Сжщитѣ почти отношения сжществувжтъ и въ другитѣ градове.

Съ земедѣлие и скотовъдство се занимаватъ на́й-много хора въ Шуменъ и послѣ него дохажда Варна, въ София пакъ — на́й-малко. Както ще видимъ малко по̀-послѣ, това произлиза главно отъ лицата записани като „земедѣлци". Отъ риболовство има да се прехранватъ само въ Руссе 20 души на 1000. Чудно ми се вижда, че въ Варна риболов-

ството е тъй слабо представлявано! Въ София и Шуменъ нѣма никакви риболовци. Индустрията съ пръсть или глина развита е до негдѣ само въ Руссе и София, а главнитѣ ѝ клоньове сѫ керемидари, тухлари, грънчари и лулари въ първия градъ. И въ четиръ-тѣхъ града има почти еднакъвъ процентъ за лицата, които се занимаватъ съ обработванье метали. Колкото за рудокопство, разумѣва се че нѣма нито спомѣнъ. Химическата индустрия представлявана е само съ по нѣколко апотекари въ сѣки градъ, даже сапунарството и свѣщарството толкозъ распространено въ нѣкои източни части на отечеството ни, въ нáй-голѣмитѣ наши градове намира се вѣроятно въ твърдѣ слабо състояние. Та пò-лесно е, види се, да се миемъ съ чужди сапунь и да горимъ чужди свѣщи, и не си струва труда да изучимъ тия толкозъ лесни занаяти! Та не щѣше ли да е пò-добрѣ, ако намѣсто да пращаме тъй ефтино суровия лой и други масти на вънъ, ний ги обработяхме вѫтрѣ въ страната! Отъ текстилната индустрия само мутафчилъка е значително разпространенъ, а въ София има и мѫжье които тъкѫтъ платно. Отъ тъзи индустрия азъ и не очаквахъ голѣми броеве, защото тя съставлява, баремъ въобще въ Княжеството, едно отъ главнитѣ занятия на нашитѣ жени-домакини. Въ Търново, напр. твърдѣ необикновенно нѣщо е мѫжъ да тъче платно. Послѣ мутавчиитѣ значителенъ брой имѫтъ въ четиръ-тѣхъ града бояджиитѣ, но струва ми се, че и тѣхния брой неможе да служи за мѣрка на онова, що се върши по този занаятъ, защото много домакини и сами боядисвѫтъ своята прежда или своето платно. Ни въ единъ отъ нашитѣ градове не е записано лице, което да се занимава съ правенье хартия; но за това има доста табаци особенно въ Шуменъ. Въ тоя градъ вижда се, че има нѣкаква подлога за развитието на табаклька. При това си припомнямъ думитѣ на единъ приятель, познатъ нашъ търговецъ, който ми предсказваше пропаданьето на таба-

цитѣ у насъ по причина спжнкитѣ, които правяло Австрийското правителство при вземаньето мито особенно на такива наши фабрикации. Да ли трѣба да останемъ хладнокръвни къмъ тия нѣща? Особенно сега като знаемъ, че напр. почти 25 души на хиляда се занимаватъ въ Шуменъ съ обработваньето кожи? Това питанье нека го рѣшжтъ оние, на които е свята длъжность да бдѣжтъ върху провдиганьето и развитието на нашата търговия и промишленость.

Индустрията съ дърва трѣбало би да има по-голѣми проценти, разумѣва се, ако горитѣ ни не бѣхж тъй немилостиво опустошени. И въ това отношение трѣбало би да се направи потрѣбното за добиванье необходния материялъ. Засѣваньето нашитѣ голи полета съ гора, потрѣбно е не само за дървото но и за провдиганьето нашето земедѣлие. Горитѣ сж единственното срѣдство за смѣкчаванье голѣмитѣ промѣнения на континенталния климатъ. За произвежданьето вещества за храненье и наслаждение градоветѣ Руссе, Варна и София имжтъ почти равни проценти. Шуменъ прави исключение, което е и ясно, поради малкото чуждо население и обичая, че сичко за ѣденье у насъ да се приготвя въ кжщи. До недавна йоще въ сѣка кжща въ България се сѣеше, мѣсеше, печеше, вареше, вино наливаше, ракия вареше, нишаста правеше, сичко зимовище приготвеше и т. н. Шуменъ прави исключенье въ противенъ смисълъ отъ другитѣ градове и за слѣдующата индустрия именно за приготвенье облекла и чистенье человѣшкото тѣло. Мислж, че причина на това явление е турското население въ града и около Шуменъ. Познато е, струва ми се, че колкото Българката е работна и гледа да облече съ работата си и себе, и мжжъ, и дѣца, толкозъ Туркинитѣ по-малко се занимаватъ съ подобни работи. Въ источна България има даже особенъ занаятъ, тъй нарѣченитѣ „терзии“, които исключително се занимаватъ съ приготвеньето

потрѣбнитѣ дрѣхи за турското население. Съ това не искамъ положително да отрекж работата на Туркинята, но иска ми се да вѣрвамъ, че Турчина въобще носи повече купешко отъ колкото кжщно. Разумѣва се, че тука азъ говоржж за населението въобще, а не само за градското население. А че моитѣ заключения сж вѣроятни сѣки може да се увѣри, като сравни отдѣлнитѣ занаяти въ 12-та група, които по-долѣ излагамъ.

Да не знаяхме нищо отдѣлно за София, щомъ бихме видѣли процента ѝ въ групата „зиданье", изведнъжъ бихме дошли на мисъль, че София е градъ, който сега се прави. Защото по кои други причини да има той 55 д. на 1000, които се занимавать съ граденье, до като Руссе и Варна имжть само по 24, а Шуменъ даже едвамъ 8. И това е било на 1 януарий, когато сички работи по тъзи часть сж прекжснжти! Както ще видимъ по-послѣ, главния занаятъ въ тъзи група означенъ е съ рѣчьта „дюлгери".

За полиграфическитѣ занаяти нѣма що да се каже, защото само въ София и Руссе печатарството и фотографията сж до негдѣ развити. За търговията пъкъ въобще Руссе има най-голѣмъ процентъ. Както споменахъ и по-напредъ, у насъ е мжчно да се различава търговията отъ индустрията. За това се и въздържамъ до по-сгодно врѣме, когато може би слѣдъ нѣкое пжтуванье и потрѣбното изучаванье, ще ми бжде възможно повече да говоржж върху нашата търговия подробно.

Географическото положение на Руссе и Варна само зиква щото въ тѣхъ да има по-вече лица, които се занимавать съ пренасянье стока, пжтници и пр. Това показвать процентитѣ имъ. Слѣдующитѣ послѣ тѣхъ пакъ броеве показвать, че въ София живота по явни мѣста, — хотели, гостилници, ресторанти, кафенета е по-живъ отъ колкото въ другитѣ градове. Само Варна се приближава малко до София.

На́й-послѣ процентитѣ за групата „държавни служби" показватъ политическото отношение на София къмъ другитѣ градове. Естественно е, че столицата има по́-вече чиновници и представители на тъй нарѣченитѣ свободни професии отъ колкото провинциялнитѣ градове.

Послѣ този кратъкъ прегледъ, азъ щѫ покажѫ сичкитѣ занаяти въ сѣки градъ отдѣлно, група по група, като задържамъ колкото е възможно по́-вече сѫщитѣ имъ имена както сѫ намѣрени въ преброителнитѣ листове. Заключенията, които може да се направѭтъ отъ сравнението на разнитѣ занаяти въ разнитѣ градове, щѫ направѭ други пѫть, за сега, мислѭ, и читателя самъ може да си направи нѣкои, защото броеветѣ говорѭтъ много ясно. Щѫ споменѫ само, че броеветѣ представлявѫтъ въобще мѫжье, а броеветѣ на женитѣ, тамъ гдѣто не сѫ означени съ буквата *ж.* ще се показватъ по́-вече въ бѣлѣжкитѣ. Съкратенията *сам.* и *пом.* означаватъ самостоятелни и помагачи въ занаята, както по́-напредъ опредѣлихъ тѣзи думи.

I. Земедѣлие и скотовъдство.

	Въ Русе			Въ Варна			Въ Шуменъ			Въ София		
	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.
Земедѣлци . . .	302	322	624	365	352	717	483	387	870	217	124	341
Градинари . . .	25	8	33	19	14	33	32	12	44	70	20	99
Ловари	17	6	23	231	65	296	15	6	21	—	—	—
Пждари	—	—	—	—	—	—	8	—	8	—	—	—
Дървари. . . .	6	2	8	48	7	55	127	14	141	—	—	—
Овчари	39	13	52	40	11	51	103	51	154	25	6	31
Говедари . . .	8	2	10	2	—	2	3	2	5	12	6	18
Пчелари. . . .	—	—	—	—	—	—	2	—	2	—	—	—
Ловци	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	—
	398	353	751[1])	705	449	1154[2])	774	472	1246[3])	325	165	490[4]

[1]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Земедѣлци: 2 сам., 219 пом.; градинари: 3 пом. ловари: 6 пом.; овчари: 1 пом.

[2]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Земедѣлци: 1 сам., 250 пом.; градинари: 5 пом.; ловари: 1 сам., 26 пом.; дървари: 1 сам., 1 пом.

[3]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Земедѣлци: 1 сам., 272 пом.; градинари: 4 пом.; ловари: 1 пом.; дървари: 1 мом.; овчари: 4 пом.

[4]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Земедѣлци: 1 сам., 43 пом.,; градинари: 13 пом.

II. Риболовство.

	Въ Руссе			Въ Варна			Въ Шуменъ			Въ София		
	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.
Рибари	200	25	225	41	2	43	1	—	1	1	—	1

III. Индустрия съ камъни, съ пръсть, съ глина.

Каменари . . .	8	4	12	7	1	8	10	—	10	18	1	19
Керемидчии . .	17	5	22	12	—	12	13	8	21	—	—	—
Тухладжии . .	10	—	10	—	—	—	—	—	—	30	15	45
Грънчари . . .	25	5	30	1	—	1	26	5	31	32	15	47
Луледжии . . .	23	2	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Гривнари . . .	4	1	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	87	17	104[1])	20	1	21	49	13	62[2])	80	31	111[3])

IV. Обработванье металн.

Златари	17	3	20	15	1	16	17	6	23	30	5	35
Котлар. (казанд.)	7	3	10	15	13	28	58	24	82	14	8	22
Дюкмеджии . .	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	—	2
Калайджии . .	21	3	24	55	14	69	18	5	23	23	5	28
Тенекеджии . .	32	6	38	14	7	21	11	—	11	25	14	39
Ножари и балтаджии . . .	7	1	8	3	5	8	5	1	6	6	—	6
Бравари	—	—	—	2	—	2	19	7	26	—	—	—
Ковачи	70	40	110	57	15	72	83	34	117	94	47	141
Налбанти . . .	10	3	13	18	3	21	3	1	4	16	4	20
	170	59	229[4])	579	52	237[5])	215	78	294[6])	210	83	293

V. Машини, оръдия, инструменти, апарати.

Машинисти . .	35	2	37	—	—	—	—	—	—	7	1	8
Механици . . .	—	—	—	4	—	4	—	—	—	—	—	—
Пароходникари . .	9	2	11	12	—	12	8	1	9	10	3	13
Сантарджии . .	—	—	—	—	—	—	4	—	4	—	—	—
Пушкари . . .	16	5	21	7	1	8	11	1	12	4	3	7
Колари	82	16	98	71	6	77	36	6	42	57	21	78
Правенье ладии, каици	25	4	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Салафатчии . .	—	—	—	2	—	2	—	—	—	—	—	—
	167	29	196	96	11	103	59	8	67	78	28	106

---

[1]) Измежду тѣхъ сж жени: Керемидчии: 1 пом.; грънчари: 1 пом. — [2]) Измежду тѣхъ сж жени: Грънчари: 1 пом. — [3]) Измежду тѣхъ сж жени: Грънч.: 2 пом.

[4]) Измежду тѣхъ сж жени: Калайджии: 1 пом.: ковачи: 1 сам., 8 пом. — [5]) Измежду тѣхъ сж жени: Калайджии: 4 пом.: ковачи: 1 пом. — [6]) Измежду тѣхъ сж жени: Ковачи: 1 пом.

VI. Химическа индустрия.

	Въ Руссе			Въ Варна			Въ Шуменъ			Въ София		
	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.
Апотекари . .	11	4	15	10	2	12	5	1	6	5	5	10
Прав. кибритъ	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Правенье боя .	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	13	4	17	10	2	12	5	1	6	6	5	11

VII. Индустрия за вещества за горенье и свѣтенье.

Свѣщари . . .	7	—	7	6	—	6	7	1	8	3	1	4
Сапунджии . .	9	8	17	1	—	1				13	3	16
	6	8	24	7	7	7	7	1	8	16	4	20

VIII. Индустрия тъканье.

Мутафи . .	18	6	24	12	7	19	150	39	189	52	21	73
Платнари . . .	—	—	—	1	—	1	—	—	—	23	28	51
Тепавичари . .	—	—	—	2	—	2	—	—	—	—	—	—
Бояджии . . .	24	7	31	30	11	41	15	5	20	35	9	44
Дръндари . . .	11	—	11	2	—	2	4	1	5	8	1	9
Тъкачи	5	27	32	—	—	—	2	1	3	—	—	—
Вжжари . . .	5	—	3	—	—	—	—	—	—	2	—	2
Килимджии . .	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—
Копринари . .	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—
Кетенджии . .	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—
	61	40	101[1])	48	18	66[2])	176	46	219[3])	120	59	179[4]

IX. Правенье хартия и мешина.

Табаци	26	7	33	26	6	32	119	47	166	7	3	10
Сарачи	36	11	47	15	1	16	58	10	68	5	3	[illegible]
Садлари . . .	6	—	6	—	—	—	—	—	—	12	1	13
Опинчари (царвулари) . . .	3	—	3	—	—	—	2	—	2	29	2	31
Решетари . . .	3	—	3	5	2	7	2	—	2	16	9	25
Подвървачи . .	4	1	5	—	—	—	4	—	4	10	1	11
	78	19	97	46	9	55	185	57	242[5])	79	19	98

---

[1]) Измежду тѣхъ сж жени: Тъкачи: 2 сам., 18 помаг.; бояджии: 2 помаг. — [2]) Измежду тъхъ сж жени: Бояджии: 1 пом. — [3]) Измежду тѣхъ сж жени: Тъкачи: 1 сам., 1 пом.; бояджии: 1 сам. 2 пом. — [4]) Измежду тѣхъ сж жени: Платнари: 1 сам., 9 пом.; бояджии: 1 пом.

[5]) Измежду тѣхъ сж жени: Решетари: 1 сам. — [6]) Измежду тѣхъ сж жени: Решетари: 6 сам., 8 пом.

X. Индустрия съ дърва, съ вещества за резбарство (маранговлъкъ).

	Въ Руссе			Въ Варна			Въ Шуменъ			Въ София		
	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.
Дърводѣлци . .	114	18	132	32	2	34	140	17	157	53	12	65
Бъчвари. . . .	22	7	29	2	—	2	3	—	3	—	—	—
Чибукчии . . .	69	15	84	36	10	46	53	2	55	25	4	29
Столари (дограмаджии). . .	—	—	—	36	5	41	23	6	29	51	7	58
Самарджии . .	1	—	1	1	—	1	—	—	—	31	6	37
Кошничари . .	55	5	60	7	6	13	8	1	9	25	9	34
Рогозари . . .	3	—	3	4	—	4	9	—	9	—	—	—
Гребенари . . .	—	—	—	1	1	2	—	—	—	7	—	7
Четкари . . .	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	265	45	310	119	24	143[1])	236	26	262	192	38	230[2])

XI. Вещества за храненье и наслаждение.

Меденичари . .	15	1	16	38	7	45	28	2	30	19	10	29
Хлѣбари (фурунджии) . . .	76	148	224	121	95	216	95	46	141	97	143	240
Сладкари (шекерджии) . .	26	11	37	14	3	17	10	1	11	22	15	37
Месари (месари)	76	23	99	84	17	101	49	11	60	91	19	110
Сирекчии . . .	5	—	5	5	3	8	—	—	—	—	—	—
Халваджии, бозадж., салепч. кадаифч., пуцкари, леблебеджии	32	18	50	42	44	86	20	26	46	25	53	78
Пиненье риба .	7	1	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Пикавалджии.	—	—	—	3	5	8	—	—	—	—	—	—
Пиненье сиренье, масло. .	—	—	—	—	—	—	1	—	1	2	—	2
Пиненье бира .	3	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Спиртовари . .	—	—	—	7	4	11	6	5	11	—	—	—
Ракиджии . . .	55	2	57	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Заработван. тютюнъ	8	—	8	13	2	15	12	2	14	15	1	16
	303	204	507	327	180	507[3])	221	93	314	271	241	512[4])

---

[1]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Кошничари: 4 пом.; Рогозари: 1 сам. — [2]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Кошничари: 1 пом.

[3]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Хлѣбари: 2 пом.; Спиртовари: 2 пом. — [4]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Сладкари: 2 пом.; хлѣбари: 2 сам., 4 пом.

XII. Обличенье и чистенье.

	Въ Русое			Въ Варна			Въ Шуменъ			Въ София		
	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.
Шивачи	285	81	366	—	—	—	385	129	514	—	—	—
Терзии	—	—	—	185	52	237	—	—	—	202	79	281
Абаджии . . .	53	23	76	—	—	—	15	7	22	—	—	—
Чохаджии . . .	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—
Шиянье бѣли др.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16 ж.	4 ж.	20ж.
Юрганджии . .	—	—	—	—	—	—	1	1	2	—	—	—
Кожухари . . .	64	17	81	40	11	51	50	13	63	112	39	151
Шапк. калпакч.	2	—	2	—	—	—	—	—	—	35	17	52
Кундураджии .	174	48	222	204	31	235	297	120	417	196	110	306
Чехлари	18	15	33	—	—	—	15	2	17	—	—	—
Кърпачи. . . .	54	3	57	—	—	—	35	5	40	—	—	—
Бербери	112	8	120	71	8	79	91	14	105	37	14	51
Баняри, банядж. телляци . . .	8	5	13	6	20	26	13	12	25	14	15	29
Перачки. . . .	19 ж.	4 ж.	23 ж.	11 ж.	3 ж.	14 ж.	5ж.	—	5 ж.	47ж.	15 ж.	62ж.
Правенье цвѣтя.	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—
Лустраджии . .	—	—	—	2	—	2	—	—	—	—	—	—
	789	204	993[1])	519	125	644[2])	913	298	1212[3])	659	293	952[4])

XIII. Зиданье, граденье (заняти за):

Инжинери . . .	20	—	20	7	—	7	1	—	1	37	—	37
Предприемачи .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3
Дюлгери. . . .	152	16	168	156	34	190	52	4	56	382	107	489
Зидари	—	—	—	—	—	—	10	—	10	—	—	—
Чешмеджии . .	3	—	3	3	—	3	7	2	9	5	—	5
Калдъръмджии.	9	—	9	3	—	3	—	—	—	—	—	—
Оджакчии . . .	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Тапецирери . .	4	1	5	1	—	1	—	—	—	4	2	6
Джамджии . .	11	2	13	—	—	—	—	—	—	13	3	16
Тулумбадж. (пожарна четя) .	31	—	31	51	—	51	1	—	1	1	12	13
	231	19	250	221	34	255	71	6	77	445	124	569

XIV. Полиграфически занятия.

Печатари . . .	8	1	9	3	3	6	1	—	1	17	4	21
Словослагатели	7	4	11	1	—	1	—	—	—	38	—	38

---

[1]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Шивачи: 14 сам., 33 пом.; баняри: 3 сам. Измежду перачкитѣ има 1 сам. мѫжъ. — [2]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Терзии: 8 сам., 3 пом.; кожухари: 2 пом. — [3]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Шивачи: 29 сам., 16 пом.; баняри: 4 сам. — [4]) Измежду тѣхъ сѫ жени: Терзии: 6 сам., 15 пом.; шапкарите 1 сам.; баняри. 4 сам., 3 пом. Измежду перачкитѣ има 1 сам. мѫжъ.

[5]) Измежду тѣхъ жени: Тапецирери: 1 сам.

	Въ Руссе			Въ Варна			Въ Шуменъ			Въ София		
	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.
Литографи . .	1	—	1	—	—	—	—	—	—	2	—	2
Фотографи . .	5	2	7	2	2	4	1	—	1	8	4	12
	21	7	28	6	5	11	2	—	2	65	8	73[1])
					XV. Търговия.							
Кокошкари . .	6	—	6	29	5	34	—	—	—	3	—	3
Джамбаци . . .	12	2	14	10	1	11	1	—	1	15	3	18
Джелепи . . .	—	—	—	1	—	1	1	—	1	—	—	—
Брашнари . . .	23	4	27	30	2	32	6	—	6	16	3	19
Житари . . .	5	1	6	23	4	27	3	1	4	2	—	2
Келеджии . .	—	—	—	15	—	15	—	—	—	—	—	—
Овошкари (емишчии, варваватчии) . . .	6	—	6	9	2	11	2	1	3	3	—	3
Сусамджии . .	—	—	—	3	1	4	—	—	—	—	—	—
Млѣкари . . .	2	—	2	—	—	—	—	—	—	4	—	4
Кръчмари . . .	146	70	216	104	63	167	108	28	136	180	163	343
Бакали	280	95	375	209	58	267	239	57	296	189	45	234
Тютюнджии . .	42	1	43	67	10	77	22	4	26	49	21	70
Продаванье кожи, вълна .	3	1	4	2	—	2	—	—	—	—	—	—
Памукчии . . .	—	—	—	1	—	1	2	—	2	3	1	4
Бозинари . . .	—	—	—	—	—	—	6	1	7	—	—	—
Сапари (тувчии)	5	1	6	—	—	—	2	—	2	—	—	—
Загляри (кюмюрджии) . .	—	—	—	7	2	9	—	—	—	4	—	4
Бъекари . . .	14	3	17	5	1	6	3	1	4	2	—	2
Келѣзари . .	72	8	80	52	16	68	9	5	14	36	20	56
Манифактурадж.	19	7	26	53	16	69	23	8	31	—	—	—
Ватари (товафчии, черчии)	6	3	9	20	2	22	11	3	14	12	3	15
Търговци . . .	458	126	584	340	107	447	249	49	298	452	94	546
Бокалари . . .	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—
Ръчни работи .	3	—	3	1	—	1	1	—	1	2	—	2
Чмазачии . . .	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—
Графи	29	9	38	25	4	29	10	2	12	37	11	48
Измерари . . .	4	—	4	39	1	40	—	—	—	9	—	9
Слали	29	2	31	16	—	16	12	1	13	13	—	13
Комисионери .	14	1	15	16	7	23	—	—	—	3	—	3
Книжари . . .	8	1	9	4	—	4	2	1	3	9	1	10
	1176	335	1521[2])	1083	302	1385[3])	712	162	874[4])	1043	365	1408[5])

[1]) Измежду тѣхъ жени: Словослагатель: 1 сам.

[2]) Измежду тѣхъ жени: Кърчмари: 4 сам., 16 пом.; бакали: 2 сам., 1 пом.; [illegible]рговци: 2 сам. — [3]) Измежду тѣхъ сж жени: Кокошкари: 3 пом.: брашнари: 1 пом.; [illegible]лѣзари: 1 пом.; бакали: 1 сам.; манифактурадж.: 1 сам., 1 пом.; търговци: 3 пом. — Измежду тѣхъ сж жени: Кръчмари: 1 сам., 1 пом.; бакали: 1 пом.; манифакту[illegible]ии: 1 пом.; търговци: 1 сам., 2 пом. — [5]) Измежду тѣхъ сж жени: кърчмари: [illegible]сам., 1 пом.; търговци 4 сам.

XVI. Съобщения.

	Въ Руссе			Въ Варна			Въ Шуменъ			Въ София		
	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.	Сам.	Пом.	Сич.
Телеграфисти .	23	2	25	11	1	12	3	—	3	27	—	27
Пощальони . .	5	3	8	17	1	18	2	—	2	7	17	24
Чиновници на желѣзница .	11	3	14	1	—	1	—	—	—	—	—	—
Пайтонджии . .	37	16	53	—	—	—	—	—	—	78	14	92
Каруцари . . .	182	17	197	226	30	256	131	8	139	—	—	—
Арабаджии . .	76	15	91	22	2	24	—	—	—	—	—	—
Кираджии . . .	22	—	22	13	1	14	28	3	31	81	16	97
Гемиджии . . .	178	38	216	89	44	133	1	—	1	—	—	—
Каикчии . . .	53	4	57	75	20	95	1	—	1	—	—	—
Хамали	140	—	140	79	—	79	20	—	20	114	—	114
Разсилни . . .	6	—	6	16	—	16	4	—	4	21	—	21
Пазванти (пазачи)	28	—	28	18	—	18	16	—	16	3	—	3
	761	96	857[1])	567	99	666[2])	206	11	217	331	47	378[3])

XVII. Нощуване и подкрепление.

Гостинничари .	40	46	86	42	33	75	14	10	24	63	133	196
Готвачи	62	22	84	92	29	121	21	4	25	70	64	134
Каведжии . . .	98	38	136	123	25	148	80	11	91	36	25	61
	200	106	306[4])	357	87	344[5])	115	25	140[6])	169	222	391[7])

XVIII. Лично служенье, надничари съ промѣнлива работа.

	Въ Руссе			Въ Варна			Въ Шуменъ			Въ София		
	Мжж.	Жен.	Сич.	Мжж.	Жен.	Сич.	Мжж.	Жен.	Сич.	Мжж.	Жен.	Сич.
Слуги (момчета, момичета) . .	306	284	590	360	142	502	149	93	242	525	428	953
Работници на фабрика . . .	13	—	13	19	—	19	2	—	2	6	—	6
Работници (точно не опредѣлени)	516	88	604	1065	51	1121	365	14	379	442	47	496
	835	372	1207	1444	208	1642	516	107	623	1073	475	1455

---

[1]) Измежду телеграфиститѣ 1 жена сам. — [2]) Измежду тѣхъ жени: Каруцари 1 пом.; гемиджии 1 пом.; каикчии 1 сам. — [3]) Измежду телеграфиститѣ 2 жени.

[4]) Измежду тѣхъ сж жени: Гостинничари: 4 сам., 9 пом.; готвачи: 14 сам., 11 пом.; каведжии: 3 сам., 2 пом. — [5]) Измежду тѣхъ сж жени: Гостинничари: 1 пом.; готвачи: 4 сам., 2 пом.; каведжии: 1 пом. — [6]) Измежду тѣхъ сж жени: Гостин.: 1 пом.; готв.: 1 сам., 1 пом.; каведжии: 2 пом. — [7]) Измежду тѣхъ сж жени: Гостинчари: 2 сам., 10 пом.; готв.: 10 сам., 10 пом.; каведж.: 2 сам., 2 пом.

XIX. Войска, флота, жандармерия.

	Въ Руссе	Въ Варна	Въ Шуменъ	Въ София
	Мжжье	Мжжье	Мжжье	Мжжье
Юнкери	—	—	—	141
Войници	1269	1935	1590	902
Жандарми	76	109	36	113
Стражари	28	15	3	2
	1373	2059	1629	1158

XX. Държавни служби, богослужение, свободни звания.

Дипломация, консулства	20	14	1	9
Чиновници (неопредѣлено)	166	132	53	311[1])
Писари	30	22	36	91
Мухтари	—	12	—	—
	216	180	90	411
Митрополити и свѣщен.	22	24	9	24
Калугери[2])	—	1	1	7
Рабини, хахами . . .	2	2	1	22
Имами, ходжи	46	40	71	6
Кмисари	—	1	—	—
Грѣбари	—	2	—	—
Епитропи	—	1	—	—
	70	71	82	59
Доктори, лѣкари . . .	6	14	8	31
Фелдшери	5	1	3	—
Акушьори[3])	5	4	4	8
Аптаничари	—	1	—	—
	16	20	15	39
Редактори	3	—	—	—
Публицисти	—	—	—	4
Кореспонденти	—	1	—	1
	3	1	—	5
Адвокати	19	11	2	12
Прошенописци	2	6	4	—
	21	17	6	12

[1]) 2 отъ тѣхъ сж жени.

[2]) И въ тритѣ града сж *калугерици*.

[3]) Само въ Варна има 1 мжжъ акушьоръ, сичкитѣ други акушьорки сж жени.

	Въ Русе			Въ Варна			Въ Шуменъ			Въ София		
	Мжж.	Жен.	Сич.	Мжж.	Жен.	Сич.	Мжж.	Жен.	Сич.	Мжж.	Жен.	Сич.
Учители	61	15	76	50	9	59	75	14	89	46	15	61
Живописци . .	5	—	5	5	—	5	7	—	7	5	—	—
Музиканти . .	38	12	50	47	23	70	17	9	26	63	13	76
Актьори	—	—	—	4	1	5	—	—	—	—	—	—
	43	12	55	56	24	80	24	9	33	68	13	81
XXI. Безъ звания.												
Притѣжатели .	7	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Просяци . . .	17	1	18	6	1	7	14	4	18	20	67	87
Ученици . . .	17	—	17	45	1	46	214	3	217	386	87	473
Молли	—	—	—	—	—	—	142	—	142	—	—	—
Публични жени.	—	45	45	—	54	54	—	21	21	—	45	45
Безъ	442	541	953	417	530	947	373	1084	1457	238	498	736
	483	587	1070	468	586	1054	743	1112	1855	644	697	1341

СТАРИ ПЪТЕШЕСТВИЯ ПО БЪЛГАРИЯ ОТЪ 15—18 СТОЛѢТИЕ.

СЪОБЩАВА Д-РЪ КОНСТ. ИРЕЧЕКЪ.

(Продължение отъ кн. III.)

II Феликсъ Петанчичъ (ок. 1502).

Любопитното пътешествие на французский рицаръ Бертрандонъ де ла Брокиé стои съвсѣмъ уединено въ своето врѣме. Чакъ отъ края на сѫщото столѣтие има второ такова едно съчинение — дневникътъ на нѣмский рицаръ *Арнолдъ фонъ Харфъ* изъ Келнъ (1499), но той, сѫщо единъ Божигробский поклонникъ, много обширно приказва за Палестина и за Египетъ и твърдѣ малко, едвамъ една половинъ страница, за своето ходение отъ Цариградъ презъ Пловдивъ, Самоковъ и Кюстендилъ за въ Далмация, отъдѣто той презъ Венеция се завърнѫлъ пакъ въ отечеството си.[1])

По-важна за насъ е една малка латинска книжица съ единъ: „De itineribus in Turciam libellus“ (книжка върху пътищата за въ Турция), печатана първъ пѫть въ Виена въ 1522 год. и препечатвана отпослѣ въ разни сборници

[1]) Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff von Cöln 1496—1499. Herausgegeben von Dr. E. von Groote. Cöln 1860. Харфъ минѫлъ презъ Одринъ, Пловдивъ (Epolis), Пазарджикъ (Baserback), Дупница (Tobinica), гдѣто не далеко тече рѣката Струма (Strumonach); два денье отъ Дупница стигнѫлъ въ Wruska Balna, сирѣчь Бруска Баня (Кюстендилъ). По-далече е влѣзнѫлъ въ „долнята България“ съ рѣка Вардаръ, послѣ въ Сърбия и тамъ стигнѫлъ презъ Прищина, Новипазаръ и т. въ Стонъ (Stagno) при морето.

*

за Турция до десеть пѫти, ако не по́-вече. Тя съдържава не едно пѫтописание, а едно начъртание на главнитѣ пѫтища, по които християнскитѣ войски би могли да влѣзнѫтъ въ полуострова и да освободятъ балканскитѣ народи отъ мусулманското иго. За автора ѝ, който се казва *Феликсъ Петанчичь* (Petantius), до сега знаемъ твърдѣ малко. Споредъ изслѣдванията на учений хърватский географъ Д-ръ Петръ Матковичь[1]) той билъ родомъ Дубровчанинъ и намиралъ се дълго врѣме въ службата на венгерскитѣ кралье, особенно при двора на Владислава (1490—1516) отъ полската династия на Ягеллонитѣ, който бѣше заедно краль чешский и венгерский. При този владѣтель Петанчичь, единъ човѣкъ ученъ и начитанъ, е билъ не само кралевски секретарь и послѣ и началникъ на новооснованата кралевска библиотека, но поради своето познавание на разни народи и езици често билъ пращанъ съ дипломатически мисии до разни чужди дворове. Въ 1501 год. ходилъ на Родосъ при тамкашнитѣ рицари, които тъ храбро воювахѫ срѣщу Турцитѣ, догдѣто турската сила не ги принуди да напуснѫтъ Родосъ и да се пренесѫтъ на Малта. Послѣ го проваждахѫ съ други посланства въ Венеция, въ Италия, въ родното му мѣсто Дубровникъ и особено при Турцитѣ, до султана Баязита II и до Селима I. Петанчичь се поминѫлъ не много врѣме преди 1522 год., защото въ онова първо издание на книжицата му отъ сѫщата година той се споменва вече като умрѣлъ. А самата книжица е написалъ слѣдъ онова посланство до родосскитѣ рицари, слѣдователно около 1502 год., когато краль Владиславъ се приготовлявалъ за единъ походъ срѣщу Турцитѣ, който обаче останѫлъ само въ проекта.

Родомъ Словѣнинъ и отъ градъ, който въ тия вѣкове се занимавалъ най-по́вече съ търговията вѫтрѣ въ предѣ-

[1]) Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI vieka. Napisao Dr. P. Matković. Felix Petančić, въ Rad jugoslavenske akademije, томъ 49 (Загребъ 1879).

...тѣ на Балканский полуостровъ, Петанчичь е могълъ доста добрѣ да упознае сърбскитѣ и българскитѣ страни, и книжицата му, макаръ че е малка и кратка, съдържава нѣкои съвсѣмъ драгоцѣнни нѣща. А като ученъ човѣкъ, запознатъ съ латинската и гърцка литература, която въ онова врѣме пакъ захванжла да се цѣни, да се изучва и обработва, той е ималъ понятие и за минжлото на тия предѣли, но при това упаднжлъ въ общата погрѣшка на своитѣ съврѣменници, ученитѣ классицисти и хуманисти. Споредъ тѣхното мнѣние по́-хубаво и по́-учено е било да се превождатъ всичкитѣ географически имена на старо и да се избѣгватъ съврѣменнитѣ народни названия. Тъй и нашиятъ Петанчичь намѣсти Сърбитѣ направилъ на Мизи, българетѣ на Трибалли и пр.

За най-важний предѣлъ на турската империя, къмъ който трѣбало да бѫджтъ насочени предполагаемитѣ военни походи срѣщу Турцитѣ, Петанчичь счита Тракия или Романия, една страна, каже, на принекъ, която изобилствува въ всичко, що е нужно за живѣение; въ нея лежи и самия Цариградъ, гдѣто се съединяватъ всичкитѣ пѫтища и вѫтрѣ въ Турско.

На́й-напрѣдъ описва „горниятъ“ пѫть отъ Бѣлградъ въ Цариградъ. Отъ Бѣлградъ споредъ него се дохожда презъ Годомирското поле (нинѣшно поле Годоминъ между Смедерево и устието на Морава), презъ селото Браничево, нѣкога голѣмъ градъ (сега развалини при селото Костолацъ близу до Пожаревацъ) и около славний Ресавский манастирь (основанъ въ 1407 год. отъ сърбский деспотъ Стефанъ Лазаревичь) въ градъ Нишъ.

„Нишъ (Nisus) е билъ нѣкогажъ, както се види отъ развалинитѣ, единъ прекрасенъ градъ, но сега е станжлъ почти село, населено отъ Турци и отъ Българе (a Turcis Bulgaris). Лежи подъ много високи планини, които сѫ

клонове на близската Родопа[1]), до рѣката Нисава, отъ която е приелъ и името си, и между другитѣ села на Мизия и Трибалия (ще рече Сърбия и България) счита се за славенъ поради изобилие на търговски стоки. Отъ прехода (презъ Дунава) при Бѣлградъ до тука има 120 милии. Отъ тука се върви къмъ селото Пиротъ, положено между планини. По пѫть се минува голѣмата и стърма планина Куновица, презъ която мѫчно се ходи поради дълбокитѣ долини, простреѣни подъ високи скалини, както и поради прегѫститѣ гори и дългитѣ кривулици на пѫтя[2]). Послѣ се стигва слѣдъ 50 милии въ София, столицата на Трибалитѣ (metropolis Triballorum, сирѣчь на Българетѣ), прочута въ нашето врѣме като търговски градъ (emporium)[3]). Тя лежи въ една равнина. Отъ къмъ истокъ е обърнѫта къмъ долнята Мизия, сирѣчь къмъ *Загорието* (Sagoria)[4]) което се простира отъ рѣката Циабръ (Cyabrus, нинѣшната Цибрица) около градоветѣ Видинъ и Никополъ покрай рѣката Истеръ (Дунавъ) до Понтийското море.[5]) Къмъ южната страна лежи Тракия, къмъ западъ Скордисцитѣ,[6]) Три-

---

[1]) Родопитѣ не се простиратъ до тамъ, до гдѣто ги туря Петанчичь.

[2]) *Куновица* се викала въ срѣднитѣ вѣкове планината между Нишъ и Бѣла Паланка. Дубровнишкий поетъ Яковъ Палмотичь въ 1668 год. описва горитѣ въ Куновица съ слѣдующитѣ думи: „У планини Куновици, гдје дубрава расте густа само једна што улица како змија вијаше се, која пустих сред граница просијечена вијаше се, куд никуда проћ у реду немогаху три коњика.“ (Dubrovnik ponovljen стр. 280). Тука венгерский и полский краль Владиславъ съ войводата си Иванъ Хуняда и сърбский деспотъ Георгий Бранковичь е разбилъ Турцитѣ въ 1443 год. Виждъ Бълг. История (Одесското издание) стр. 472 и за самата Куновица: Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel стр. 89, 107, 112, 126.

[3]) Въ много съчинения на 17 и 18 вѣкъ София се казва столица на България, защото тя е била тогава сѣдалището на румелийския беглербегъ и слѣдователно срѣдоточието на по-голѣмата часть отъ полуострова.

[4]) Петанчичь добрѣ е знаялъ българското име на страната между Дунавъ и Стара Планина. За Загорието виждъ Бълг. История стр. 486.

[5]) Авторътъ е челъ, че въ римскитѣ врѣмена рѣката Цибрица е била границата между провинциитѣ Горня и Долня Мезия, но, види се, не е знаялъ, че Видинъ лежи на западъ отъ устието на Цибрица.

[6]) Тука списателтъ иска да покаже, че знае за келтийскиятъ народъ на Скордисцитѣ, който въ III—I стол. пр. Хр. е сѣдѣлъ въ днескашната Сърбия, но подъ римското владѣние съвсѣмъ е изчезнѫлъ.

балитѣ и високитѣ Алпи на планината *Василица.*[1]) Отъ тамъ се възвишава Родопа, която по множеството на своитѣ върхове тъй да кажж царствува надъ всичкитѣ планини, както се показва това и отъ самото ѝ гръцко название. Презъ нейнитѣ мжчни и тѣсни проходи стигва се въ равнината на *Филиппополъ* или на Романия. Тука сж имали пжть нѣкога Римлянитѣ, като сж се стремили къмъ завладѣнието на Азия, и до днескашний день вижда се тука памятникътъ имъ, въздвиженъ съ мраморни стълбове на срѣдъ планинитѣ.[2]) Историята разказва, че и Годофредъ Бульонский, като е тръгнжлъ за освобождението на Светата Земя, презъ тука е слѣзнжлъ изъ горнята Мизия къмъ Хелеспонта или къмъ Галиполъ, за да мине тамъ морето. Презъ тия проходи и Владиславъ, краль панонски (венгерски) и полски, като е билъ обиколенъ отъ турский царь Муратъ се е оттеглилъ назадъ, за да се върне въ Панония (Венгрия).[3]) Отъ Филиппополъ въ три денье се приближава по полянатa, всѐ покрай рѣката Марица или Хебръ, въ „Дринополъ, който градъ древнитѣ викахж Одрисъ или Орестиасъ.[4]) Между тракийскитѣ градове той всѣкога е билъ прочутъ поради своята хубость и поради юнашката си слава". Отъ тамъ, свършва Петанчичь, до Галиполъ има 60 мили, до Цариградъ 120.

---

[1]. Βασιλική κλεισούρα (царската клисура) сж викали Византийцитѣ Траяновитѣ врата или Капуджика, и споредъ това сж ги нарекли кръстоносцитѣ claustra sancti Basilii (клисурата на св. Василий). Словѣнетѣ отъ гърцкото название сж направили и *Василица*, едно име, което нерѣдко се споменва въ паметницитѣ на 15 и 16 вѣкъ. До сега има на западъ отъ Капуджика едно село Василица съ 305 распръснати кжщи. За всичката мѣстность и нейнитѣ паметници и сждбини обширно говорихъ въ Heerstrasse стр. 30—35, 92 и пр., та и въ своето послѣдньо пжтешествие въ Румелия въ „Osvěta" 1882.

[2]. Трояновитѣ Врата, срушени чакъ 1835.

[3]. Походътъ на краля Владислава къмъ София и Златица 1443 (Бълг. Истории стр. 473).

[4]. Този градъ наистина се викалъ най-напрѣдъ Ускудама или Орестиасъ, а сегашното име е приелъ отъ царя Хадриана. Преди римското завоевание той билъ главна крѣпость на Тракийското племе на Одризитѣ.

Другий „долний“ пѫть за Тракия споредъ Петанчича вървѣлъ отъ Бѣлградъ къмъ югъ на Косово поле и тамъ се съединявалъ съ далматинский пѫть, който е водилъ отъ Адриатическитѣ пристанища въ Цариградъ; отъ Косово поле по него се стигвало пакъ до ония „горний“ пѫть въ мѣстноститѣ на гореспоменѫтата Василица. Въ това направление отъ Бѣлградъ на́й-напрѣдъ се дохождало въ Крушевацъ и отъ тамъ презъ Бѣла Църква (нинѣшното Куршумлье), близу около равнината Дубочица,[1]) на прочутото *Косово поле*. Петанчичь съ нѣколко думи споменва голѣмото сражение въ 1389 г., въ което сърбский князъ Лазаръ биде тука разбитъ отъ Турцитѣ, оная голѣма битка, която принесе смърть и на побѣдения сърбский господарь и на побѣдителя, султана Мурата I, чиято чрѣва, казва нашиятъ авторътъ, тука се съхранявали въ единъ мраморенъ гробъ, а самото тѣло е било пренесено въ Брусса.[2]) Той споменва и нещастното разбивание, което отпослѣ на сѫщитѣ мѣста потърпѣ отъ Турцитѣ (1448) славний войвода Иванъ Хунядъ (Сибинянинъ Янко на народнитѣ пѣсни) съ венгерскитѣ войски.

„Равнината на това поле се простира на 70 мили до Качаничкий пѫть и до Клисурский проходъ, който води къмъ Скопие; тя лежи между двѣтѣ рѣки Ситница и Лабъ, отъ всѣкждѣ оградена съ планини, подножията на които сѫ пълни съ села и селца. На едната ѝ страна лежи найбогатото село *Прищина*, което поради преголѣмото си плодородие нѣкогажь доставляваше на́й-голѣмо удоволствие на мизийскитѣ (сирѣчь сърбскитѣ) господари. Освѣнъ това стои тука десеть мили по́далече градъ *Новобърдо* (Novomontana civitas), нѣмска колония (Germanorum colonia), по-

[1]) Дубочица или Глъбочица на срѣдовѣковнитѣ паметници споредъ изслѣдванията на Стояна Новаковича (Годишњица Николе Чупића I, 1877 стр. 183) е била долината на Морава и Ветреница при Лѣсковецъ.

[2]) Този гробъ на Мурата I, една малка джамия, стои до днесъ на бойното поле близу до Прищина.

неже най-напрѣдъ *Саситѣ* (Saxones) сж намѣрили въ мизийскитѣ (сърбскитѣ) страни рудитѣ и сребърнитѣ материи. [1]) Впрочемъ около Оравицкото езеро [2]) и близкитѣ блата, като се остава на страна оная нжтека, която води презъ Бинчь Морава (Binzum Moravam) къмъ Кривичинскитѣ планини (montes Crivicinae), що се дигжтъ между Мизия и Дардания, [3]) въ единъ день отъ входа въ клисурата се дохожда въ *Скопие,* главенъ градъ на Дардания, при който е и границата на Македония. Този градъ е плоденъ и изобилствува съ всичкитѣ драгоцѣнни произведения на земята, та е особенно пребивалище на господаря; той се орошава отъ здравата рѣка Вардаръ, що извира отъ най-високитѣ върхове на планината Орбелосъ [4]), та заради това много е згоденъ за събиране на войскитѣ. Като се тръгне отъ тука, минува се презъ *Жеглиговската равнина, Конопнишката долина, Беобушката Баня* (balnea Beobusci), Стримонскій мость, който раздѣлява Македонцитѣ отъ Трибалитѣ или Българетѣ, презъ селото *Цървени Брѣгъ* (villa Ripae Rubeae) и като се подаватъ *Самоковскитѣ поляни* [5]) и горитѣ

---

[1]) Новобърдо (Novomonte на Италиянцитѣ) бѣше въ 14 и 15 столѣтие единъ отъ първитѣ градове на полуострова, съ прочути сребърни и златни рудници и една бѣрза търговия. Султанъ Мухамедъ II взе го въ 1455 год. слѣдъ една люта обсада. Сега той е единъ купъ развалини въ планинитѣ между Прищина и Враня. Виж монтѣ Handelstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien стр. 56 и статиитѣ на Стояна Новаковича, Новобрдо и Врањско Поморавље, Годишњица III (1880).

[2]) Робовачко блато въ южната половина на Косово поле.

[3]) Дардания викахж Римлянетѣ провинцията, столицата на която бѣше Scupi въ която лежеше и градъ Ulpiana (сега Липлянъ). Кривичинскитѣ планини е може „Чрына-Гора" (Карадагъ) при изворитѣ на Бинчъ-Модава.

[4]) Петанчичь мисли тука Шаръ планина, Scardus на Римлянитѣ; Orbelus се викж планинитѣ отъ Рила на югъ, между рѣкитѣ Струма и Места (Перинъ-планина).

[5]) Жеглигово бѣше въ срѣднитѣ вѣкове единъ градъ до Куманово. Конопница викa едно село до Криворѣчната Паланка. *Беобушка,* сирѣчь *Велбуждьска Баня* нарича се въ сърбскитѣ паметници на 15 и 16 вѣкъ градъ Кюстендилъ, старий *Велбуждъ* или *Велбуждъ;* околнитѣ селени до сега го познавать най-повече просто подъ името Баня, като викать и гражданитѣ му „Бáнчене". Мостътъ е каменій Кадинъ мостъ между Кюстендилъ и Дунница; рѣка Струма по оние мѣста до сега се счита граница между Македония и България. Цървени Брѣгъ е едно село между Дунница и Самоковъ.

и пространитѣ пустини на Емъ планина (сирѣчь старий Haemus или днешна *Стара-планина*), която у Трибалитѣ (Българетѣ), нейнитѣ жители, се вика *Костенецъ* (Costegnazo).[1] по единъ много мжченъ пжть се слиза къмъ рѣката Марица, сирѣчь Хебрусъ, та се дохожда въ Филиппополското или Романийско поле; тамъ този долний пжть, 230 мили оти Скопие, се свързва съ ония горний, що слѣзва въ тия равнища отъ планината Василица или Родопа.“

Петанчичь знае още за единъ пжть, който водилъ отъ Венгрия за въ българскитѣ страни. Той излѣзвалъ отъ Будимъ, минвалъ презъ Варадинъ и други венгерски мѣста за въ Темишваръ, стигвалъ отъ тамъ въ трансилванский главенъ градъ *Сибинъ* (Sibinium, нѣмски сега Hermannstadt, ромжнски Сибиу) и по-далече въ *Брашовъ* (Corona или Bresovia) подъ високитѣ планини, който раздѣляватъ Трансилвания отъ Влашко. „Отъ тамъ (сирѣчь отъ Брашовъ) на третий день се дохожда въ *Тръговище,* влашката столица и сѣдалището на войводата, едно мѣсто непристжпно, оградено не съ стѣни, а съ насипъ и прѣкопъ, снабденъ отъ вънка съ преостри колци; то е положено между блата, блатисти гори и влажни барища, тъй щото зимѣ почти всичкитѣ околности ставатъ непроходими.[2]) Това е древнята провинция Дация, нѣкогажь римска колония, отъ гдѣто нейнитѣ жители и въ нашето врѣме обикновенно се служжтъ съ латинский езикъ. Това е народъ варварски, свирѣпъ, отдаденъ на суевѣрия и гатания, всѣкога жеденъ за разбой и плячка. Отъ тамка обърща се пжтьтъ къмъ преходитѣ (сирѣчь презъ Дунава) при *Бдинъ* (Bidinium) и *Никополь;* на лѣво се дохожда къмъ малката крѣпость *Василъ* (Vasilum), на срѣдата между двѣтѣ Влахии, Голѣмата и Малката, която послѣднята се вика и Молдавия, гдѣто

[1]) Костенецъ село при изворитѣ на Марица.

[2]) Влашката столица чакъ въ половината на 17 вѣкъ се пренесе отъ Тръговище въ Букурещь.

често сѫ се случвали битки съ Турцитѣ.“[1]) Тука Петанчичь споменва нощната побѣда на влашкий войвода Дракулъ (1462) срѣщу цара Мохаммеда II и побѣдата на молдавский воевода Стефанъ (1475) надъ войскитѣ на румелийский беглербегъ Сулейманъ. За по-нататъшний пѫть казва, че 30 мили отъ Василъ има преходъ презъ Дунавъ у града *Браиловъ* (Braillovum) и на срѣща, пише, захваща Гърция, която ужъ се простирала до самитѣ седъмъ устия на Дунава.[2])

По-подробно расправя Петанчичь за сърбскитѣ и боенски пѫтища. За Македония знае твърдѣ малко. Споменва само нѣкогашната римска via Egnatia, старий пѫть отъ Драчь презъ Солунъ на Цариградъ; за него казва, че по него се върви отъ Драчъ презъ Албания къмъ Бѣлградъ (сега Беатъ), като оставатъ на страна кѫдѣ сѣверъ рѣката Фанди Дукагинскитѣ планини, та се минва около добрѣ населений градъ Дибра нататъкъ къмъ Солунъ.

III. Венедиктъ Курипешичь (1530).

Редътъ на пѫтешествията по Турско въ XVI вѣкъ хваща съ дневника на единъ Словѣнецъ отъ Горний градъ (Obernburg) въ Штирия близу до краньската граница, Венедиктъ Курипешичь, който като „латинский тълмачъ“ придружавалъ Хърватина Никола Юришича и Нѣмеца графа Іосифа Ламберга, когато тѣ въ 1530 год. отиваха въ Цариградъ като посланници на краль нѣмский, чешский и венгерский (послѣ и царь на римска или нѣмска импе-

[1]) Това е, види се, днешний Васлуй, до Берладъ.

[2]) Браила познава вече Нѣмецьтъ Шильтбергеръ, съучастникъ въ битката при Никополь въ 1396 год. (Вижъ Пер. Спис. I, 46): „Бѣхъ и въ Валахия и въ нейнитѣ столици; едната се вика Агришъ (види се Арджишь), другата Тиркишь (Тръгоище). И единъ градъ на име Ибраилъ лежи при Дунава, и тука стоятъ корабитѣ плнитѣ, които принасятъ търговскитѣ стоки отъ странитѣ на езичницитѣ (сирѣчь османитѣ). Трѣба да се забѣлѣжи, че народа въ Голѣмата и Малката Валахия е християнски и че той има единъ особенъ езикъ. И всичкитѣ оставятъ да имъ расте косата и космитѣ и никога не ги стрижѫтъ“. (Изд. Neumann стр. 92).

рия) Фердинандъ I. То бѣше слѣдующата година послѣ първата безуспѣшна обсада на Виена отъ султана Сулеймана (1529), въ едно врѣме, когато западното християнство най-повече се угрожаваше отъ побѣдоносните нашествия на Турцитѣ, които тогава бѣхж достигнжли до върха на могжществото си. Дневникътъ на Курипешича е писанъ на нѣмски и печатанъ (не се казва гдѣ, види се въ Виена) въ 1531 година на 32 листа, съ 10 дърворѣзни изображения най-повече на босенски крѣпости, подъ название: „Itinerarium Wegrayss kün. May. potschafft gen Constantinopel zu dem türckischen Kayser Soleyman anno XXX“ (пжтешествие на крал. посолство въ Цариградъ до турския царь Солейманъ год. 30). На насловния листъ има едно изображение, което представява султана възъ прѣстола и християнскитѣ посланници, какъ колѣничжтъ предъ него, за да му цѣлуватъ ржката.[1])

Курипешичь не е написалъ такъвъ единъ привлекателенъ и разборитъ разказъ, като рицаръ Бертрандонъ, нито е располагалъ съ антическата ученость на съврѣменника си Петанчича. Неговото съчинение е простъ единъ дневникъ, съ деньетѣ и имената на мѣстноститѣ, написанъ съ единъ грубъ и тежъкъ езикъ и слогъ; но този дневникъ е твърдѣ важенъ заради своитѣ географически бѣлѣжки, доста подробни и богати. Посланницитѣ сж минжли презъ Босна, Косово поле, Враня, Брѣзникъ и София за Цариградъ, а на върщание сж ходили презъ Самоковъ, Прищина и пакъ презъ Босна. За старата география на Босна, която е яко мало позната, свѣдѣнията на Курипешича съдържаватъ единъ материялъ твърдѣ драгоцѣненъ.

---

[1]) Има двѣ надания, които се различаватъ само по вида на буквитѣ (ср. Heerstrasse стр. 118 бѣл. 10). Книжката е много рѣдка; единъ екземпларь има у мене, и отъ него сж преведени долу приведенитѣ отломъци. Въ оригиналътъ срѣща се едно множество типографически погрѣшки, даже въ имената, и една пълна бъркотия владѣе съ препинателнитѣ знакове.

Авторътъ, като роденъ Словѣнинъ, съ особена любовъ си е записвалъ имената на рѣкитѣ, планинитѣ и селата, презъ които е минувалъ та е забѣлѣжилъ и нѣкои любопитни работи върху жителитѣ на страната, и тѣхнитѣ нрави и обичаи; не е забравилъ даже да каже нѣщо за стари словѣнски надгробни надписи, които е съгледалъ по пжть, и за народни пѣсни, които му сж били познати. Разбира се, не по́-вече приказва за босенскитѣ и сърбскитѣ предѣли, гдѣто жителитѣ сж му били по́-близки, но и онова, което пише за България, не е безъ важность и цѣна.

Това пжтешествие не е единственното съчинение на Курипешича. Проф. Матковичь, който е посветилъ на този словѣнский пжтникъ една хубава статия,[1]) намѣрилъ е и друга една негова любопитна книжица, писана сжщо на нѣмски: единъ диалогъ или диспутация на двама сеизи при кралевското посолство въ Цариградъ. То е една отъ множеството политически брошурки, които въ XVI и XVII столѣтие се писахж и печатахж за турскитѣ работи; сеизитѣ се разговарятъ за турскитѣ военни сили, за възможностьта на испждание Турцитѣ отъ Европа, за несъгласието между християнскитѣ държави, за съврѣменната борба и реформацията въ Германия и пр.

Посланницитѣ Юришичь и Ламбергъ тръгнжхж кждѣ маятъ на Августа 1530 отъ Любляна къмъ турската граница, съ една дружина отъ 30 души, Хървати, Словѣнци и Нѣмци. Въ Метлика срѣщнжхж хърватский банъ Иванъ Орловича и Хансъ Кацианера, началника на войскитѣ въ Краньско, които заедно съ много краньски и хърватски първоможи и капитани бѣхж дошли тамъ, за да направятъ единъ смотръ на конницата. Отъ тамъ минжхж презъ онова

[1]) Dr. P. Matković, Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI vieka. II Kuripešić, Barola i Ramberti. Rad jugosl. akademije knjiga 56 (1881). Преводътъ ми на нѣкои места се отклонява въ нѣкои дреболии отъ тълкуванията на г-на Матковича, защото словенский нѣмский езикъ на книгата го разбирамъ на мѣсти нѣщо другояче.

множество малки укрѣплени мѣста, що вардихѫ хърватската граница срѣщу безпрестаннитѣ разбойнически нападения на босенскитѣ мусулмане, които не се спирахѫ нито въ мирно врѣме. Въ послѣдний хърватски градъ Крупа на границата ги посрѣщнѫхѫ петмина Турци, които бѣхѫ пристигнѫли отъ близкий Каменградъ, за да имъ служѫтъ като проводници. Малко пó-далече ги дочака субаша Малкошичь, единъ босенски потурченецъ и началникъ на двѣстѣ души конница, за когото Курипешичь забѣлѣжва, че „за неговитѣ славни дѣла много се пѣяло по Хърватско и по Босна“. Въ самий Каменградъ Турцитѣ приехѫ посланството съ гърмежъ на топоветѣ и съ една весела софра.

Отъ тамъ пѫтницитѣ полека въ 16 денье стигнѫхѫ въ босенската столица, въ градъ Връхбосна, турски Босна Сарай, нинѣшното Сараево. Пѫтьтъ водеше презъ високи гористи върхове, презъ диви планински рѣки и около многобройни крѣпости, отъ които нѣкогажъ босенскитѣ велможи защищавали отечеството си противъ Турцитѣ. Курипешичь подробно ги изброява, описва имъ кулитѣ и стѣнитѣ и отъ нѣкои съобщава и изображения. Нѣкои отъ тѣхъ сѫ били развалени, но други сѫ се удържали отъ мусулманетѣ въ добъръ редъ. Върху рѣката Лашва, която пó-долу минва презъ нинѣшний градъ Травникъ, виждали се орѫдия за премиване златний пѣсъкъ. Всичката страна бѣше пуста, мало населена и гориста.

Недалеко предъ Върхбосна посрѣщнѫ пѫтницитѣ Муратъ войвода съ 130 хубаво натъкмени конници и малко слѣдъ това ги прие самиятъ босенский паша Хосревъ въ една тента направена отъ зелени клончета, окрѫженъ съ едно множество храбри Турци, облечени въ блестящи съ злато извезени дрѣхи отъ кадифе и коприна и въорѫжени съ пушки, лѫкове и саби. Въ тентата посланницитѣ два часа се поразговорихѫ съ пашата, сѣдѣщиц въ върху единъ

хубавъ килимъ. Въ града Върхбосна не се спирахж, а минжхж само презъ него та нощувахж оттатъкъ въ едно село. Когато се стягахж да влѣзнжтъ въ града, срѣщнжхж до 15-16 дѣца, момчета и момичета, които Турцитѣ ги карахж предъ себе си като стока, защото немогли да ги продадѫтъ сѫщий день на пазара; още пó-напрѣдъ съзрѣли въ едно селце, гдѣто кондисали, до 20 такива сѫщи нещастни християнчета, които ги водихж при пашата като подаръкъ отъ плячка, направена при едно погранично нашествие.

Курипешичь на едно мѣсто дава едно пó-подробно описание на долня Босна, отъ рѣката Уна до градъ Върхбосна, въ общи чърти. „Преди всичко, казва, долня Босна е една съвсѣмъ планинска страна, има насѫдѣ голѣми гори и на малко мѣста е обработена, особенно по край границата, защото тамъ Хърватитѣ и други често ѭ плячкатъ“. Отъ жителитѣ той за нáй-старитѣ счита „старитѣ Босняне, които сѫ римски (католически) християне“. Другитѣ сѫ били Сърби, или както ги викахж тогава вече, Власи.[1]) Еднитѣ и другитѣ се обличали почти като Турцитѣ, само че не си бръснжли главитѣ. Третитѣ сѫ били Турцитѣ, чиновници и войници. На християнетѣ сѫ оставили вѣрата, черквитѣ и свещенницитѣ, и пò-напрѣдъ не сѫ зимали отъ тѣхъ пò-вече данъкъ освѣнъ отъ всѣка кѫща единъ венгерски фиоринъ или 50 аспри годишно,[2]) но въ послѣдствие на голѣмитѣ войни въ Венгрия и Хърватско сѫ поченжли въ онова врѣме пò-вече да ги притѣсняватъ. Най-напрѣдъ почнжхж съ това, както е обичай въ Турско, да взиматъ отъ всѣко мѣсто по три, четири или петь момчета всѣка година, и за това избиратъ най-хубавитѣ и

[1]) Въ Босна подъ думата Влахъ, която значила пó-напрѣдъ (както и български и сърбски въ сърб. кралевство) единъ Ромжнинъ, сега се разбира единъ православенъ християнинъ.

[2]) Разумѣва се тука единъ тогавашенъ златенъ фиоринъ (жълтица).

на́й-пъргавитѣ, тъй щото на нѣкой баща или майка отнематъ и единственното дѣте, ако е хубаво и чисто, и на другиго, които има четири или петь дѣца нехубави и неспособни, оставатъ му ги всичкитѣ.“ Освѣнъ това взимание дѣца за еничеритѣ сѫ захванѫли да взиматъ отъ всѣка глава, стара или млада, по 30 до 40 аспри особенъ данъкъ, и върхъ това отъ всѣка нива, градина, ливада, харманъ или кѫщни врата по нѣколко аспри. Послѣ сѫ забранили да се поправятъ черквитѣ или да се градятъ нови, за да присилѫтъ християнитѣ да се потурчѫтъ.

„Заради това, слѣдва Курипешичъ, казанитѣ християне отъ двата вида много сѫ незадоволни, та може да се помисли, че лесно ще се преселятъ отъ тука въ християнски мѣста. То се види и отъ това, че колко пѫти сме дохождали на конакъ въ тѣхнитѣ кѫща, тѣ бѣхѫ принудени не само да ни испразнятъ своитѣ жилища, но и да ни даджтъ всичко потрѣбно, отъ суровия натискъ на Турцитѣ, които често предъ насъ лошо биехѫ не само старитѣ но и младитѣ, даже и женитѣ. И при това тѣ не смѣхѫ явно нищо да приемѫтъ отъ насъ, но когато имъ скрито плащахме, съ тайни знакове ни показвахѫ, че би предпочели да сѫ при насъ, отъ колкото тука. Ахъ! колко пѫти сме ги виждали, какъ сѫ стоели предъ насъ съ прекръстени рѫцѣ и какъ сѫ гледали съ въздишки къмъ небото а съ насъ несмѣхѫ дума да продуматъ! А кѫдѣто можѣхѫ тайно да поприказватъ съ насъ, казвахѫ: „Ахъ, съ какво желание чакахме, да ни освободите съ Христова помощь, искахме и на драго сърце да се пренесемъ въ вашата земя предъ този тиранинъ, но сега нашата надѣжда се свърши, защото виждаме, че и вие сте принудени да се предадете на турский царь и че сте тръгнѫли да търсите миръ!“ На това имъ отговаряхме съ утѣшения и надѣжди но всé съ голѣмо съжаление. Да даде Господъ, всичкитѣ на които турската сила не е при сърце, да видятъ тов

нѣщо; безъ съмнѣние ще съжалятъ тие людие, защото ги считаме за истински християне, които въ неисказани тежки теглила и усилни притѣснения пáкъ постоянствуватъ да исповѣдватъ християнската вѣра!“

Курипешичъ прибавя, че е имало въ Босна християне, които отъ принуждение или отъ лошавина, нáй-паче отъ жажда за плячка, участвували въ турскитѣ походи и даже по нѣкога ставали мусулмане.

Отъ Върхбосна нашитѣ пътници стигнѫхѫ въ деветь денье до Митровица. Въ пуститѣ гористи планини, които испълняватъ пространството между рѣкитѣ Босна и Дрина, близо до градеца Рогатица или по турски Челебиназаръ, Курипешичъ съгледалъ единъ купъ голѣми четверожгълни надгробни камънье съ надписи и не е забравилъ да съобщи въ своето пътописание преводътъ на два отъ тѣхъ, които бѣхѫ на сърбский езикъ съ кирилловски слова. Гробоветѣ криехѫ остатъцитѣ на босенский войвода Радославъ Павловичъ (1442), единъ отъ послѣднитѣ защитници на страната противъ турскитѣ завоеватели, както и на семейството му и на единъ неговъ вѣренъ слуга, единъ храбъръ войникъ. „за рицарскитѣ юнаштва на когото,“ казва Курипешичъ, „Босняне и Хървате още пѣѭтъ много пѣсни“.

Между крѣпоститѣ Вишеградъ и Добрунъ, съградени върху непристѫпни голѣми канари, излѣзнѫхѫ на срѣща отъ единъ малъкъ мънастирь осъмъ сърбски калугери, единъ отъ тѣхъ въ свещеннически одѣжди, та пожелахѫ на посланницитѣ Божия помощь за честито пътуване и добро връщание. Близо до развалинитѣ на хубавата крѣпость Прибой, които личихѫ още като въспоминание отъ недавнитѣ християнски свободни врѣмена, пътницитѣ минѫхѫ презъ една планина, наречена Банска гора, и около вторий единъ мънастирь съ сърбски монаси, та дойдохѫ въ пусти мѣста, гдѣто имаше много хайдуци, разбира се— християне; заради това Турцитѣ испроваждахѫ послан-

ството презъ тука съ 40 войници. Нѣйдѣ около Сѣница пѫтьтъ се въскачвалъ на една висока планина, за която Курипешичъ чулъ несмислената прикаска, че отъ нейнъ върхъ се виждалъ и Дубровникъ съ морето, и Смедерево край Дунава та и самия Цариградъ. Като преноцувахѫ въ Новипазаръ, пѫтницитѣ се въскачихѫ на Рогозна планина, минѫхѫ една долина, гдѣто хора испирвали злато отъ рѣчния пѣсъкъ и гдѣто копаяли сребро, та съгледахѫ единъ много голѣмъ и хубавъ мънастирь, разрушенъ не отколѣ по заповѣдь на турский царь, защото заробенитѣ християне, като сѫ успѣли да се освободятъ отъ турското робство, тука се събирали — прочутий Бански мънастирь, основанъ отъ сърбский краль Стефанъ Милутинъ (1281—1320). По пѫтя съгледахѫ на едно каменито бърдо разваления градъ Елечь. Послѣ се спуснѫхѫ въ долината на рѣката Ибаръ, около крѣпостта Звечанъ, която се възвишава върху една уединена канара, та пристигнѫхѫ въ градеца Митровица, отъ гдѣто се захваща Косово поле.

Всичкия този предѣлъ, отъ Върхбосна до Митровица, Курипешичъ вика „Горня Босна“, макарь, че въ врѣмето преди турското завоевание, страната около Сѣница и Новипазаръ никога не е принадлежала на босенската, а само на сърбската държава. „Горня Босна не е тъй дива и планиниста, като долня Босна, но има дълги високо положени пасбища, оградени съ голи планини, и има малко полета, освѣнъ онова при града Върхбосна. Жителитѣ на страната сѫ отъ два народа, сирѣчь Турци и Сърби, за които сме споменѫли вече по-напрѣдъ. Тѣ (Сърбитѣ) имат свои свещенници и черкви по християнски начинъ, а они три мънастири, за които съмъ говорилъ въ дневника си е основалъ единъ гръцки царь, на име царь Стефанъ.[1] Л

[1]) Курипешичъ е чулъ нѣщо за Стефана Душана, който се викалъ царь сърски и гръцки. Но всичкитѣ тие три мънастири бѣхѫ много по-стари отъ Душановото врѣме.

на́й-повече има Турци, които сѫ войници и иматъ отъ турския царь въ тая страна едно възнаграждение, което викатъ *тимаръ,* [2]) особенно въ предѣлитѣ отъ Прусацъ до града Върхбосна, гдѣто си има сѣдалището Хосревъ бегъ, паша или началникъ на босенското кралевство. Тѣ сѣдятъ въ своитѣ дворове и владѣѭтъ Сърбитѣ съ голѣмо тиранство, както сме вече казали.“

„Босенското кралевство,“ продължава Курипешичъ, „споредъ голѣмината си малко е населено. За това, както расиитахъ, има три причини. Първо, че хората много умиратъ тука отъ чумата. Второ, че Сърбитѣ заради даноцитѣ и тегобитѣ много избѣгватъ отъ тука. Третьо и на́й-повече, защото турский царь зима отъ страната младитѣ и способнитѣ човѣци, както казахме, та всичкитѣ негови еничери, на́й-добри слуги, чиновници и капетани сѫ Босняне; Турцитѣ ги считатъ за на́й-добрия, на́й-побожния и на́й-вѣрния народъ, та ги обичатъ и хвалятъ като истинскитѣ Турци и вѣрватъ имъ даже по̀-вече отъ колкото на тие послѣднитѣ. Тѣ наистина по способность и хубаво лице много видно се различаватъ испомежду Турцитѣ, защото сѫ много по̀-хубави и по̀-накичени отъ колкото самитѣ Турци. Страната на много мѣста има златенъ пѣсъкъ и сребърни руди. Очевидно е, че Босна въ врѣмената на християнетѣ е била една много хубава, добрѣ обработена земя. Имаше на много мѣста и лозя, но сега се виждатъ само около Вишеградъ и Новипазаръ. Може би, че къмъ двѣтѣ страни, сирѣчь кѫдѣ морето и кѫдѣ рѣката Сава, гдѣто страната яко се простира на далеко и кѫдѣто не сме достигали, земята е по̀-обработена, но край пѫтьтъ тя е на́й-лошо запустѣла. То си има тая причина, че Турцитѣ при пѫтуванието насамъ нататъкъ всичко взематъ, каквото има, и нищо неплащатъ. И послѣдний залогъ, които иматъ християнетѣ, грабватъ

[2]) Малко по̀-надолу Курипешичъ тълкува тимаръ: „нѣколко села“ — спахилѫци.

имъ отъ устата като дивитѣ вълци, кучета и лъвове. Заради това горкитѣ хора иматъ и обработватъ своитѣ нивя само въ планинитѣ и височинитѣ.“

„Намѣрихме въ горня Босна много черкви, сърбски свещенници и мънастири и въ тѣхъ сърбски и гръцки калугери; видѣхме и кръстове по гробищата и други християнски знакове. Отъ това може да се заключи, както ни го (Сърбитѣ) наистина и сами подтвърждавахѫ, че тѣ и тѣхнитѣ кралюве и велможи преди много врѣме сѫ се борили за християнската вѣра въ юнашки битки, на нѣкои отъ които сме видѣли и бойнитѣ поля, та сѫ се тъй храбро защищавали, щото Турцитѣ не сѫ могли да ги подчинятъ другояче, освѣнъ като имъ оставили вѣрата. Има въ страната още много предѣли, на които самитѣ Турци отдаватъ славата, че до сега не сѫ ги завоевали съ никоя сила, но че тѣ самоволно сѫ се подчинили съ условие, че ще ги оставятъ при тѣхната вѣра. Ахъ Боже, какво злочесто вавилонско заточение и вѣчна робия! Богъ всемилостивнiй нека ги освободи скоро съ своето милосърдие! И самитѣ Турци се божѣтъ да живѣѭтъ между тѣхъ, защото много Турци тайно се убиватъ отъ тѣхъ. Сѫщитѣ Сърби, които заварихме още като християне, показвахѫ ни много любовь, и ако се случило, да дойде нѣкой старецъ, той казва къмъ младитѣ: „Видите-ли, при бащитѣ ни такива сѫ били господаритѣ и на тая страна. Ахъ Боже! ние всѣкога сме се надѣвали, че вие пакъ ще ни освободите, а сега сте тръгнѫли да се подчините и вие на турский царь! Виждаме, че турский царь иска да стане господарь на цѣлнiй свѣтъ. Ама молиме васъ, да постоянствувате въ християнската вѣра; правѣте, както и ние, които при всичката неволя ненапущаме вѣрата си.“ Ние ги утѣшавахме по-добрѣ, отъ колкото тѣ сѫ се надѣвали, но Богъ трѣба да се смили, когато насъ ни насърдчаватъ къмъ вѣрата ни тия гонени, мѫчени, напуснѫти, горки християне!“

Може да си въобразиме, какво впечатлѣние е направило на християнетѣ минуването на едно посланство, състояще най-повече отъ съплеменници отъ сѫщий езикъ, Хървате и Сърби, юнаци навикнѫли на борбата срѣщу турската сила, накичени съ народни дрѣхи, въ оръжие на конь, та испроваждани отъ Турцитѣ съ голѣма почесть! Старцитѣ сѫ си наумѣвали своитѣ босенски и сърбски господари и велможи въ християнско врѣме, което небѣше още тъй отколѣ: 85 години преди пѫтуването на Курипешича взехѫ Турцитѣ южната Сърбия съ Ново Бърдо и Призрѣнъ (1455) и отъ падението на босенската дръжава (1463) небѣхѫ се минѫли по̀-вече отъ 77 години. Народнитѣ пѣсни въспѣвахѫ още старитѣ юнаци и утѣшавахѫ поробеното поколѣние съ въспоминанията отъ свободното врѣме. Курипешичъ е знаялъ тия пѣсни и като споменва за Косово поле, забѣлѣжва въ него гробътъ на цара Мурата I, една каже кула съ куршуменъ покривъ, та привожда цѣль единъ изводъ отъ пѣсеньта, какъ е убилъ старий юнакъ „Милошъ Кобиловичъ“ цара Мурата съ ножъ заранта преди Косовската битка и какъ е погинѫлъ слѣдъ този подвигъ съ юнашка смърть.

Отъ Митровица пѫтницитѣ стигнѫхѫ въ единъ день около градътъ Вучи-трънъ въ градъ Прищина. Отъ тамъ минѫхѫ презъ планината Фарма (сега Хорма), съгледахѫ оттамъ Новобърдо и кондисахѫ въ селото Ливочъ при Бинчъ Морава. Слѣдующий день минѫхѫ край сѫщата Морава презъ едно хубаво поле въ едно село Катунъ, което сѫществува още, близу до Враня. Отъ тука ще продължаваме съ собственнитѣ думи на Курипешича.

„Вторникъ на 27 септемврий вървѣхме отъ Катунъ до Враня (Vraine), което е единъ градъ съ крѣпость отъ нѣмъ лѣва рѫка; минѫхме рѣка Морава, обърнѫхме се подъ едни високи планини на дѣсно въ едно село Сурдулица и останѫхме тамъ. Въ срѣда на 28 септемврий единъ часъ

разстояние отъ Сурдулица стигнжхме до една много хубава, висока, дълга и голѣма планина, речена Чемерникъ, та минжхме ѭ въ шесть часа и дойдохме въ една долина въ едно село на лѣво отъ пѫтя, наречено Страшимировацъ, и тамъ останжхме. Въ четвъртъкъ на 29 септемврий на празникъ св. Михаила сѣдѣхме цѣлъ день въ Страшимировацъ.“ [1])

„Отъ Косово поле бѣше се поченжла една часть на сърбската земя, която отъ Дунава се простира до тука. Тази земя въ началото е много равна, защото Косово поле, до дванайсеть или четирнайсеть мили дълго, отъ страната на Македония и на морето съвсѣмъ е равно, добрѣ снабдено съ хубави голѣми села и обработено съ нивя. Почти въ всѣко село има черква съ единъ попъ, който върши богослужението въ опредѣлено врѣме споредъ постановения на св. Павелъ,[2]) та заради това съ жената си и съ дѣцата си се храни отъ цѣлата община, догдѣто е живъ. Сърбската земя има свой езикъ, сърбский езикъ, който е сѫщо единъ словѣнски езикъ (ein windisch sprach). Народътъ на тая земя много е побоженъ и пази се, колкото му е възможно, отъ злото и отъ грѣха. Макаръ че земята има нѣкои голѣми планини, намиратъ се въ неѭ много лозя та и всѣкакво жито расте тука въ изобилие; има тука и много сребърни руди, тъй щото турский царъ прави почти всичкитѣ свои пари отъ сребротo, което приема изъ сърбската земя.“ [3])

„Въ петъкъ на 30 септемврий стигнжхме отъ Стра-

---

[1]) Сурдулица е едно село въ Вранското окржжие на истокъ отъ Морава въ долината на рѣка Сурдулица. Отъ тука минва пѫтьтъ, който съединява Вранско и Трънско, презъ планината Чемерникъ, презъ която споредъ разказа на Константина Философа въ 1413 г. вървѣлъ султанъ Муса, като е тръгнжлъ отъ София презъ Враня на Новобърдо. Страшимировацъ е днескашното село Стревимировци (съ 121 кѫщи и 1072 жители), недалеко на западъ отъ Трънъ, въ Търнската околия.

[2]) Курипешичъ насждѣ е сбъркалъ православнитѣ християне съ привържениците на Павликиянството.

[3]) Особенно рудницитѣ на Копаоникъ, въ Новобърдо и въ Янево.

шировацъ въ едно хубаво добрѣ обработено поле, наречено Знеполе (Snepolle), та обърнжхме се презъ една малка планина на лѣво и дойдохме на Грахово поле въ единъ градецъ Брѣзникъ, гдѣто има и много сребърни руди, и тамъ останжхме.“ [1])

Грахово поле, споменжто отъ Курипешича, до днеска още е познато подъ сжщото име *Грахово,* което обнема Брѣзнишката околия и Софийскитѣ села около горньото течение на рѣката Струма между Витоша планина и старобългарский градъ Перникъ. За да узнаемъ границитѣ и селата на това Грахово, обърнжхме се до г-на Търнский окржженъ инспекторъ Н. Пр. Архимандритъ Зиновий Петровъ, който на́й-добрѣ познава тия мѣстности и тѣхнитѣ достопамятности. Той ни пише слѣдующето: „Граховскитѣ граници сж на около: Голо-Бърдо между Радомиръ и Перникъ, надъ селото Църква, Витошкитѣ поли, надъ селата Драгичево, Раилово, Бучино и Мошино, Витошкото стебло къмъ сѣверозападъ, надъ селата Дивотино, Расникъ и Вискяръ, Вискярската планина (малкитѣ бърда иматъ различни названия, като Кръстато Дърво, Градище, което, види се, било е замокъ и др.), надъ селата Бабица, Госъ, Арзанъ, Г. Романци и Красова все това сжщо стебло въ продължението му (и названия има такива: Кривий Колникъ, Мечий Каминъ и Ржнчилова Кория), надъ селата Ярославци, Завала и Билинци върха Църнча, надъ селото Конска Букова Глава, надъ селата Изворъ и Садовикъ Лилинъ планина (Любиша) и върха Дебелецъ; и на́й-подирѣ надъ Гигинци къмъ югъ се ограничава отъ Църна Гора. Този предѣлъ е улей на рѣката Струма или на Струмскитѣ начални притоци и нарича се *Грахово поле.* А всичкитѣ села, освѣнъ градъ Брѣз-

[1]) Знеполе, Знеполско вика се до днесъ долината около Трънъ. Турцитѣ викатъ самия градецъ Тръвъ „Исненболъ“. Старото словѣнско име бѣше, струва ми се, Знъненолѣ; 1020 споменва се между градоветѣ на Срѣдецката епархия Ζβενέαπος, види се криво записано мѣсто Ζβενεαπόλις (ср. Handelsstrassen und Bergwerke стр. 68 бѣл. 250). Като Знеполіѣ споменва се и у Константина Философа (1431).

никъ, сж въ това поле слѣдующитѣ 43: Перникъ, Калкасъ, Църква, Драгичево, Бучино, Раилово, Мошино, Църнелъ, Дивотино,[1]) Мещица, Витановци, Зидарци, Ярджуловци, Батановци, Бела Вода, Копаница, Лѣсковецъ, Селишинъ Долъ, Велковци, Сопица, Слаковци, Вискяръ, Расникъ, Бабица, Госъ, Арзанъ, Горно-Романци, Долно-Романци, Красова, Ярославци, Завала, Билинци, Гърло, Муртинци, Видрица, Конско, Ръжанци, Бегуновци, Изворъ, Садовикъ, Кошарево, Гигинци, Ноевци.“ [2])

Извѣстието на Курипешича за сребърни рудници въ Брѣзникъ (ein stätlin Pressnick genant, allda auch vil silber ertzt) е съвсѣмъ уединено. Г-нъ Трънский инспекторъ ми пише, че сега тамъ никой отъ жителитѣ за тѣхъ незнае. „А има златна руда, която се намира въ Брѣзнишката околия и на́й-много въ *Лѣсковъ-Долъ* на южната страна до Брѣзнишкото бърдо. Въ Лѣсковъ-Долъ е събирана златна руда постоянно и събиранието и́ е престанжло отъ послѣднята руско-турска война. Турското правителство е освободявало нѣколко Неврокопски села отъ всѣкакъвъ видъ данъкъ, а задлъжавало жителитѣ имъ да събирать златна руда по всичка Европейска Турция. Тия Неврокопски рудари сж дохождали и въ Брѣзнишко, и всѣкоя година въ Лѣсковъ Долъ сж събирали на́й-много златна руда; подиръ войната тѣ сж дошли само единъ пжть (1879), но били спрѣни отъ сърбскитѣ власти, въ врѣме на сърбската окупация.“ [3])

Но да се завърнемъ сега пакъ къмъ разсказа на Курипешича за пжтуванието му отъ Брѣзникъ и Грахово поле нататъкъ къмъ София.

---

[1]) Тия села сж въ Софийското окржжие, Софийска околия (оная часть, що е оттатъкъ Витоша).

[2]) Ярджуловци, Батановци, Бѣла Вода, Копаница, Лесковецъ, Селишинъ Долъ принадлежатъ на Радомирската околия, другитѣ на Брѣзнишката.

[3]) Ср. статията на г-на Златарски въ Пер. Спис. II. (1882) стр. 12 год.

„Въ сѫббота на 1 октомврий дойдохме отъ Брѣзникъ презъ Грахово поле до една долина речена Клисура. Слѣдъ това стигнѫхме на хубавото дълго Софийско поле (Sophia-Feld), презъ което вървѣхме та минѫхме и градъ София на горний му край, тъй щото пó-голѣмата часть на града ни останѫ на лѣво; много умирахѫ хората въ града. Стигнѫхме въ едно село Слатина, гдѣто и останѫхме. Въ недѣля на 2 октомврий ѣздихме отъ Слатина по Софийското поле презъ нѣколко села до една горица, и послѣ до едно село Вакарелъ и тамъ кондисахме. Въ понедѣлникъ на 3 октомврий тръгнѫхме отъ Вакарелъ къмъ единъ върхъ, дойдохме въ една равнина до единъ турски градецъ Ихтиманъ, който ни останѫ на десно при самия пѫть, и стигнѫхме по единъ каменитъ пѫть до едно село Клисура, гдѣто има двѣ голѣми зидани камени порти; презъ едната ѣздихме и дойдохме въ едно село Ветренъ, гдѣто останѫхме.“ [1])

„Отъ планината Чемерникъ [2]) до днешния конакъ тая всичка земя е България. Това е една хубава, равна, добрѣ обработена страна, въ която има и много пò-вече хора и стада отъ колкото въ другитѣ, защото тѣзи предѣли не сѫ край границата и малко се бояхтъ отъ неприятелитѣ. Има тука всѣкакви човѣшки потрѣбности въ изобилие. Жителитѣ иматъ сѫщо вѣрата на св. Павелъ, както и Сърбитѣ; тѣ иматъ свои попове и черкви, боѭтъ се отъ Бога и твърдѣ много се пазятъ отъ лошавини, срамотии, по-

[1]) Клисура село (43 кѫщи съ 387 жители) се намира на правия пѫть отъ Брѣзникъ за София (презъ Филиповци). Въ София пѫтницитѣ не се спирахѫ, защото Турцитѣ, както се види отъ цѣлото пѫтешествие, нарочно ги водихѫ около голѣмитѣ градвища, безъ да се спиратъ въ тѣхъ. Слатина е едно познато село (85 кѫщи съ 639 жители) 4 километра на Ю-В. отъ София, на лѣво отъ сегашний Цариградский пѫть. Имената на Вакарелъ и Ихтиманъ въ печатания текстъ сѫ изопачени: Wackanel, Itubian (м. Ictiman), тъй като книжката въобще е пълна съ печатни погрѣшки. Клисура е послѣшний Капуджикъ и портата сѫ „Траяновитѣ Врата“, които тамъ стоехѫ чакъ до началото на нашето столѣтие.

[2]) Тамъ бѣше сърбската граница въ врѣме, когато Турцитѣ завоеваха окончателно сърбската държава.

роци и грѣхове. Показвахѫ ни сѫщо много почеть съ хубаво посрѣщание и приемахѫ ни добрѣ въ своитѣ кѫща. И тѣ иматъ единъ словѣнски езикъ (ein windische sprach), който обаче пó-малко разбирахме отъ колкото сърбскій езикъ. А че българската земя въ християнскитѣ врѣмена е имала голѣма свобода, богатство и всѣкакво изобилие, то се види отъ това, че женитѣ, мѫжьетѣ и дѣцата всичкитѣ имать дрѣхи и ризи извезени съ коприна; (женитѣ) носятъ и на врата и въ ушитѣ пърстенци отъ сребро, жълта мѣдь (пиринчъ) и олово, та и плетени косми долу до земята и много украшения на тѣхъ."

„Вторникъ на 4 октомврий дойдохме отъ Ветренъ презъ върхътъ въ една равнина, въ оризови нивя, въ единъ турски градъ Татарджикъ (Tatartzigk), който минѫхме на едно мѣсто, но пó-голѣмата часть на града ни останѫ на дѣсно. Послѣ се обърнѫхме на Пловдинското поле (Pleydtner feld) и тамъ възвихме отъ пѫтя на дѣсно въ едно село Говедарово, гдѣто нощувахме. Въ срѣда на 5 октомврий ѣздихме отъ Говедарово по Пловдинското поле до града Пловдинъ (Plaudin), гдѣто минѫхме единъ дълъгъ дървенъ мостъ, та излѣзохме пàкъ на полето и вървѣхме до мръкнѫло до едно тържище Конушъ (Komus), гдѣто се спрѣхме. Предъ града Пловдинъ, преди да се влѣзе въ него, Ибрахимъ паша има една много хубава зидана четверожгълна конюшня, въ която могѫтъ да стоятъ 800 конье."[1])

„Въ четвъртъкъ 6 октомврий вървѣхме отъ Конушъ по полето, послѣ по друго едно поле речено Колвицерица (? Koluizeritza) и обърнѫхме се малко нѣщо отъ пѫтя на лѣво въ едно село Сироница (Sironitza), гдѣто останѫхме.[2]) Въ петъкъ на 7 октомврий вървѣхме отъ Сироница по по-

[1]) Единъ каравансарай.

[2]) Това поле, нѣйдѣ до Каяли, другі пѫтници пишѫтъ Calegorica (Starine X, 214). Сироница другадѣ не се споменва, нито между старитѣ нито между сегашнитѣ села; може да се чете и Сировица (Sirouitza).

лето до едно голѣмо село Семише (Semische), послѣ до четири мили по едно дълго поле, гдѣто турский царь има свой ловъ, та стигнѫхме до едно село Вирни (Virni), което се вика турски Ютбугетъ, и тамъ останѫхме.[1]) Въ сѫббота 8 октомврий пѫтувахме отъ Вирни презъ планини и една долина до едно селце Харманли и презъ една дълга дѫбова гора до единъ новъ дълъгъ зиданъ мостъ, който е направенъ отъ Мустафа бега, едного отъ силнитѣ паши, и тамъ се спрѣхме.“ [2])

„А тие петь послѣдни денье, сирѣчъ отъ вторникъ до днеска пѫтувахме презъ Романия. Тука по пѫть всички сѫ християне, Сърби и Българе, които иматъ и държѫтъ една вѣра. Насѫдѣ много хубавѣ ни приехѫ. Положението на тая страна Романия е сѫщо както на България, само че въ Романия има пóвече Гърци,[3]) които неможяхѫ да говорѫтъ съ насъ словѣнски“.

„Въ недѣля на 9 октомврий минѫхме дългиятъ каменъ мостъ презъ рѣката Марица, ѣздихме четире мили по полето и дойдохме въ единъ голѣмъ ограденъ съ стѣни градъ Адриянополь, въ който влѣзнѫхме и стигнѫхме по единъ дълъгъ мостъ до единъ кервансарай, гдѣто нощувахме.“

Слѣдъ единъ день почивка нашитѣ пѫтници се дигнѫхѫ отъ Одринъ та се упѫтихѫ презъ широки равнини къмъ турската столица, презъ Хафса, Баба-Ески, Бергасъ, Карнстанъ и хубаво съградений градецъ Чорли. У Силиврия съгледахѫ морето и на 17 октомврий, 57 денье пѫть

---

[1]) Семяче (старобългарската Клокотница, ср. Heerstrasse стр. 98) сѫществува до сега. Вирово споменва се и въ други пѫтешествия отъ 16 вѣкъ; бѣше нѣйдѣ до Узунджова.

[2]) Мостътъ при сегашний градецъ Мустафа Паша е направенъ заедно съ прилежащий къмъ него керванъ-сарай въ врѣме на цара Баязида II отъ Мустафа паша, сина на една сестра на цара Сулеймана, който паша умрѣ въ 1512 год.

[3]) Въ книгата е печатано „Kirchen“ (черкви), което недава никакъвъ смисълъ; отъ съмнѣние въ подлинника е било писано „Krichen“ (Griechen) — Гръци.

отъ Любляна, стигнжхж най-подирѣ въ Цариградъ. Нáй-послѣднята страна, отъ моста ва Мустафа паша до Цариградъ, казва Курипешичъ, е Гърция. „Тука има още твърдѣ много Гърци въ всичкитѣ градове, тържища и села, които държжтъ още много усърдно християнската вѣра, своитѣ праздници, черкви, свещенници, наредби и обичаи. Носжтъ турски чалми, но само сини [1]) и не си стрижжтъ космитѣ, за да се различаватъ отъ истинскитѣ Турци.“ Послѣ описва, какъ и Гърцитѣ теглили много отъ притѣсненията на Турцитѣ и какъ приказвали, че тѣхната страна е подпаднжла подъ мусулманското иго по високомѣрието на старитѣ владѣтели и господари, които сж мислѣли, че пôнапрѣдъ ще падне цѣлий свѣтъ, и тогава ще може да се надвие самата Гърция.

Въ Цариградъ посланството стояло въ единъ кервансарай като въ затворъ безъ сношение съ другитѣ хора, само че Турцитѣ му показвахж голѣми почести и го снабдявахж обилно съ всичко нужно. Нашия пжтникъ обширно описва посѣщенията при султана и при везиритѣ, съ всичкия имъ блѣскъ и съ богати гоби, и споменва разни рѣдки животни, които е видѣлъ въ палата, слонове, лъвове, леопарди, жирафи и пр. На 22 декемврий посланницитѣ пáкъ тръгнжхж назадъ. Нáй-напрѣдъ вървѣхж по сжщий пжть до подъ Родопитѣ, но послѣ се отбихж по друга една посока. Бѣлѣжкитѣ на Курипешича за върщанието сж пôкратки отъ тия за отиваньето въ Цариградъ, но не сж лишени отъ любопитность, защото пжтницитѣ сега ударихж по друго направление.

„На 1 януарий тръгнжме отъ Сиронница много рано презъ едно дълго поле къмъ едно тържище и тука се отклонихме отъ нашиятъ прѣдишенъ пжть на лѣво, та дойдохме въ едно село Касумвено (Kassumweno), гдѣто кон-

[1]) Въ южнитѣ край-морски страни на Тракия, а така сжщо и въ Тесалия гръцкото простолюдие и до днесъ обвива главитѣ си съ сини кърпи.

сахме у едни гръцки хора. Въ понедѣлникъ на 2 януарий дойдохме отъ Касумвено кждѣ Пловдинъ, който ни останж на дѣсно, въ едно село Патриса, гдѣто останжхме. Въ вторникъ на 3 януарий вървѣхме отъ Патриса къмъ рѣката Марица, минжхме нѣколко села и дойдохме въ Бѣлово (Belloua), гдѣто останжхме. Въ срѣда на 4 януарий вървѣхме отъ Бѣлово презъ двѣ клисури и послѣ презъ една джбова гора къмъ единъ топълъ изворъ (toplitz), нареченъ Костаница Баня (Castanitza Wana), гдѣто кондисахме. Въ четвъртъкъ на 5 януарий се дигнжхме отъ Банята много рано та минжхме една дълга планина въ снѣгъ и дойдохме въ тържище (marckt) Самоково, гдѣто кондисахме. Въ петъкъ на 6 януарий останжхме въ Самоково.“ [1])

„Въ сжббота 7 януарий дойдохме отъ Самоково до едно село Слатино Бърдо (Slatinwerden), гдѣто срѣщнжхме много християне въ желѣзни вериги; послѣ стигнжхме до Червени Брѣгъ (Czeruonobregu), гдѣто се спрѣхме. Въ недѣля на 8 януарий минжхме отъ Червени Брѣгъ единъ лошъ пжть презъ една планина до единъ хубавъ каменъ мостъ и до едно село Осл-Костаница (Osslkosstanitza), гдѣто останжхме. Въ понедѣлникъ на 9 януарий отъ Осл-Костаница минжхме около топлитѣ извори, речени Констаница Баня (Constainitza Wanna), презъ една планина въ една долина, по много лошъ пжть, та дойдохме до една рѣка, наречена Крива рѣка, и до едно село Конопница, гдѣто нощувахме. Въ вторникъ на 10 януарий дойдохме отъ Конопница презъ едно хубаво поле до едно село на единъ върхъ, речено Страцинъ, гдѣто останжхме.“ [2])

---

[1]) Курипешичъ на върщание е вървѣлъ не по полето презъ Пловдивъ, а край подножието на Родопитѣ. Касумвено неще бжде равлично отъ сегашното селце Касжмко (Касжмкюй) въ Конушката околия. Патриса (Patrissa) мислѭ че неще бжде сега освѣнъ селото Пастуша при Перущица; Бѣлово е познато село при края на сѣвѣшната желѣзница. Сжщо и Костенецъ сжществува до сега въ долината, която образва подъ изворитѣ на Марица.

[2]) Отъ Бѣлово Курипешичъ е ходилъ по голѣмия пжть, които съединява Цариградъ презъ Татаръ-Пазарджикъ съ Македония. Община Слатина (403 кжщи, 2208

„Въ срѣда на 11 януарий тръгнѫхме отъ Страцинъ, минѫхме нѣколко села и слѣдъ като ѣздихме твърдѣ дълго врѣме, стигнѫхме до Фростево (? Frostheno), гдѣто въ старо врѣме бѣше една хубава крѣпость, и тамъ се спрѣхме. Въ четвъртъкъ на 12 януарий тръгнѫхме отъ Фростево, вървѣхме презъ една голѣма планина Църна гора, дойдохме въ Моравското поле до селото Ливацъ, и отъ тамъ въ Горня Понеша, гдѣто останѫхме.[1]) Въ петъкъ на 13 януарий отъ Горня Понеша дойдохме презъ едни планини къмъ Прищина и на Косово поле, и тамъ кондисахме въ селото Бабиносъ.“ Отъ Косово поле нашитѣ пѫтници слѣдвахѫ сѫщий пѫть, както пó-напрѣдъ, презъ Вучитрънъ, Новипазаръ, Вишеградъ, Рогатица до Връхбосна. Отъ тамъ дойдохѫ на 2 февруарий до хърватската граница при Крупа а на 9 сѫщий мѣсецъ благополучно и съ радость пàкъ се завърнѫхѫ въ Любляна, единъ мѣсецъ и 19 денье слѣдъ излизанието отъ Цариградъ.

IV. Бенедето Рамберти (1534).

Въ 1534 год. Венециянцитѣ испроводихѫ въ Цариградъ за своя посланникъ при цара Сулеймана единъ отъ своитѣ високи чиновници, Даниила де Лудовичи. Като секретарь го принуждаваше неговъ братовчедъ Бенедето Рамберти, тогава още младъ човѣкъ, единъ отъ видните дипломати и учени хора на венециянската республика въ онова врѣме, който подирѣ участвувалъ при разни по-

жит.) сѫществува до сега въ Дупнишката околия, сѫщо и Червени брѣгъ. Изопаченото име Осл-Костаница на западъ отъ Кадинъ мостъ презъ Струма тълкувам на голѣмото село Слокощица (по турско произношение било би Ослокостиджа) недалеко на югоистокъ отъ Кюстендилъ. За „Костаница-Баня“ или „Велбуждска Баня“ споменѫхме вече въ бѣлѣжкитѣ до описанието на Петанчича, както и за Конопишта, Крива-рѣка и Криво-рѣчна Паланка сѫ днеска общепознати мѣста; Страчинъ се намира на сѫщий пѫть между Паланка и Куманово.

[1]) Фростево е непознато. Църна Гора е „Карадагъ“ на сѣверъ отъ Скопие, гдѣ извира Бинчь-Морава, при която има до днесъ селото Ливочь и пó-далече на Хорна планина селото Пониша. „Бабиносъ“ ще бѫде сегашний Бабинмость, гдѣто се минава рѣката Лабъ между Прищина и Вучитрънъ.

сланства въ Германия, Италия и Франция и най-послѣ е билъ управитель на прочутата библиотека Марциана въ родния му градъ (род. 1503, умрѣлъ 1547). Той описа своето пътешествие на италиянски, та го издаде най-напрѣдъ въ Венеция 1539 въ славната печатница на Алдовцитѣ (Aldo) подъ название: „Libri tre delle cose dei Turchi" (Три книги за турскитѣ работи). Първата книга съдържава пътописъ отъ Венеция до Цариградъ, втората описва портата или дворътъ на султана Сулеймана и третята разказва за състоянието на османската империя. Слѣдъ кратко врѣме книгата е била препечатана още два пъти, 1541 и 1545.[1])

Пътницитѣ най-напрѣдъ вървѣхъ по море отъ Венеция до Дубровникъ (Рагуза) та посѣтихъ по пъть разни градове и острове въ далматинското крайморие. Рамберти описва ги всичкитѣ, но най-повече се спира при самия Дубровникъ, единъ градъ, казва, старъ и благороденъ, съграденъ на хубаво мѣсто при морето у подножието на високи, стърми и голи планини. Портътъ въ самия градъ билъ малъкъ, но една миля по-далече се намираше голѣмия заливъ Гравоса (слов. Гружъ), съ охолно мѣсто за една стотина кораби; около залива Рамберти е съгледалъ много хубави кѫщя съ прекрасни градини, пълни съ портокали, лимони, цедри и други хубави дървета и съ шадравани прѣсна вода, което всичко сѫществува тамъ и до днешний день. Въ самия Дубровникъ имаше фонтани (чешми) съ сладка вода, приведена по единъ искусенъ водопроводъ отъ далеки планини. За жителитѣ приказва Рамберти, че всичкитѣ говорѭтъ словѣнски (la lingua schiaua), но че мѫжьетѣ знаѭтъ и италиянски, та забѣлѣжва, че заслуж-

[1]) Ние употрѣбихме послѣдньото издание, помѣстено въ единъ много любопитенъ сборникъ на пътешествия подъ надписъ: Viaggi fatti da Venetia alla Tana, in Persia, in India et in Constantinopoli. Vinegia 1545. За обяснение на самото пътешествие обширно е говорилъ проф. Матковичъ въ гореспоменѫтата статия за старитѣ пътописи по Балк. полуостровъ.

вали на́й-голѣма похвала, защото, макаръ че били поставени въ едно мѣсто съвсѣмъ пусто и тѣсно, па̀къ сѫ си отворили пѫть за всѣко благоденствие единственно съ своето трудолюбие и постоянство, тъй да кажѭ противъ волята на природата. Женитѣ не ги е намѣрилъ много хубави нито дрѣхитѣ имъ, и казва че рѣдко излизали отъ кѫщи, но при това обичали да стоятъ на прозорцитѣ; а госпожицитѣ съвсѣмъ не сѫ се виждали. За характера на гражданетѣ забѣлѣжва, че сѫ били най-по̀вече богати и скѫперници, както ужъ всичкитѣ търговци въобще, но че освѣнъ това много се гордѣяли съ своитѣ познания и съ благородството си; разбира се, че тука между редоветѣ излиза на явѣ високомѣрието, съ което жителитѣ на голѣмата италиянска республика между венециянскитѣ лагуни всѣкога сѫ се относяли къмъ гражданетѣ на малката си словѣнска сестрица подъ приморскитѣ голи капари, съ които тамъ Балканский полуостровъ стърмо се обърща къмъ Адриятическото море. Рамберти споменва и нѣщо за управлението на тая аристократическа республика, съ единъ президентъ (кнезъ), избиранъ само на единъ мѣсецъ, и за трибутътъ отъ 12.000 жълтици, който Дубровчане ежегодно сѫ пращали съ два посланника въ Цариградъ до султана.

На 9 февруарий 1534 посланникътъ е тръгнѫлъ съ дружината си отъ Дубровникъ на вѫтрѣ въ планинитѣ; разбира се на конь, по единъ пѫть много лошъ и опасенъ: всé по страшни голи и непривлекателни скалини. Презъ Требинье и около крѣпостта Ключь пѫтницитѣ стигнѫли до водораздѣла между Адриатическото и Черното море. до Чемерна планина, гдѣто пѫтътъ минуваше презъ единъ каменитъ и тѣсенъ проходъ между двѣ малки развалени крѣпости, гдѣто, както го чу и Рамберти, послѣдния християнски владѣтель на тия мѣста, „херцегъ“ Стефанъ († 1466) е ималъ стража, за да немине нѣкой, безъ да му плати мито

тото. Послѣ дойдохѫ пѫтницитѣ до рѣката Дрина и въ градъ Хотча (сега Фоча), гдѣто сѣдѣше турский санджакбегъ на Херцеговина. Отъ тамъ минѫхѫ презъ Плевлье, гдѣто петь години по-напрѣдъ бѣше разбитъ и оплячканъ единъ венециянски керванъ отъ сто конье. Тамъ въ кѫщата, гдѣто кондисали (населението тука насѫдѣ бѣше чисто християнско), Ламберти видѣлъ една майка, която имала седъмь синове; на́й-старий отъ тѣхъ бѣше се потурчилъ, защото султанъ Селимъ наложилъ на всичкитѣ християне новъ единъ притѣснителенъ данъкъ съ условие, че ако нѣкое семейство направи едного отъ своитѣ младежи Турчинъ, то ще се освободи отъ данъка. По-далече се минваше около прочутий сърбский мънастирь Милешева, гдѣто калугеритѣ показвахѫ на пѫтницитѣ тѣлото на св. Сава, та приемахѫ голѣми подаръци отъ християне и отъ мусулмане. Въ 16 вѣкъ сѫществуваше тука даже и една книгопечатница; мънастирьтъ запустѣ чакъ въ минѫлото столѣтие. Отъ татъкъ долината, наречена Сѣнице, пѫтьтъ на Ламберти се съединява съ пѫтя, описанъ отъ Курипешича.

Отъ Новипазарь, пъленъ съ търговски стоки и съ дукяне християнски и турски, та и много посѣщаванъ отъ дубровнишкитѣ търговци, пѫтницитѣ минѫхѫ рѣката Ибъръ, изкачихѫ се на славната въ срѣднитѣ вѣкове „сребърна планина“ (Montagna dell'Argento), сегашний Копаоникъ, гдѣто още въ 16. вѣкъ се работихѫ до деветь голѣми рудника[1]), и слѣзохѫ въ долината на Топлица. Тука захванѫ страната да се отваря малко. Въ „Топлица тѣсна“ се виждахѫ само провали и планини, а въ „Топлица равна“ планинитѣ отстѫпихѫ на страна и на дъното на долината се видѣхѫ па́къ хубави нивя и лозя. „А Топлишката страна е не само приятна и хубава, но и плодна и изобилна съ всички храни, и тука захваща да си отдъхва човѣкъ слѣдъ

[1]) За историята на тие руднници вижь моитѣ „Handelsstrassen und Bergwerke in Serbien und Bosnien“ стр. 53 слд.

дълги мжки и опасности, които сж се претърпѣли по изминжлото пжтувание.“ Подирь петнайсеть денье отъ Дубровникъ нашитѣ Венециянци пристигнжхж въ Нишъ, гдѣто стжпихж на голѣмия пжть, който съединява Бѣлградъ съ Цариградъ. Отъ тука ще подкачимъ съ думитѣ на самия Рамберти.

„На 23 февруарий изминжхме до Баня 27 мили[1]) презъ Нишъ (Nissa), който въ древнитѣ врѣмена е билъ градъ а сега е сваленъ по турский обичай въ едно добро село. Край него тече рѣка Нишава, която има единъ много хубавъ мостъ и втича въ Морава. Близу до Нишъ, колко може да се хвърли една стрѣла, минжхме рѣката Морава, която е широка, хубава и много бърза, и оставихме на дѣсно планината Куновица и крѣпоста Копривацъ.[2]) На 24 стигнжхме до Клисурица, 28 мили. Това село е вече въ България, която се отдѣлява отъ Сърбия съ планината Куновица.[3]) Женитѣ въ тази страна, догдѣто не сж женени всички носжтъ косми стрижени до подъ ушитѣ като малкитѣ дѣца, а когато се оженватъ, носжтъ ги дълги презъ плещитѣ или ги плетжтъ по словѣнски обичай (alla schiauonesca) въ плетеници или по единъ начинъ, който изглежда като че иматъ една чиния (tagliere) върху главата; на по-

---

[1]) Въ печатаното издание се чете Buoaga. Това е, мислѣ, погрѣшка мѣсто Bagna — единъ топълъ изворъ 3 часа на истокъ отъ Нишъ на подножието на планинитѣ. Рамберти на сждѣ забѣлѣжва, колко италиянски мили (по $1^1/_2$ кил.) сж направили пжтницитѣ, като смѣталъ, разбира се, само по вървежа на коньетѣ.

[2]) Крѣпость Копривацъ ще бжде сжща, която пжтникътъ Вранчичъ (Verancics) 1553 споменва близу до Нишъ като „стара и пуста крѣпость Копренъ“ (Monumenta Hung. historica. Scriptores VI, 80) а то е, както го доказва Иларионъ Руварацъ (Гласникъ кн. 49, 1880, въ статията Прилошци к објашњењу извора српске историје No XV) нинѣшната развалина „Курвинъ градъ“, средовѣковний *Копринъ градъ*, който азъ (Heerstrasse стр. 77) едно врѣме погрѣшно мислихъ, че е днескашното Прокуплье въ топлишката долина.

[3]) Въ 14 столѣтие българско-сърбската граница наистина се е намирала на Куновица (ср. Heerstrasse стр. 107). Суха Клисура или Клисурица се намираше на мѣстото, гдѣто 1637 Турцитѣ съградихж една малка крѣпость Мустафа-паша Паланка или Акъ-паланка (ср. Heerstrasse 127).

смитѣ привързватъ сребърни пари, аспри, стъкленца, кехлибари (ambri) и жълтици, които висѭтъ, и колкото иматъ по́-вече такива дрънкалки, толкозъ мислѭтъ че сѫ по́-хубави и по́-приятни. А когато имъ умиратъ мѫжьетѣ, братията, синоветѣ или бащитѣ, кѫсѫтъ си космитѣ съ рѫцѣ и съ нѣкти си удраскватъ лицето, до гдѣто протече кръвь; а това показвание на скърбь се прави отъ всичкитѣ, макаръ да сѫ осѣщали наистина по́-малко или по́-вече жалость. Кръщаватъ се и живѣѭтъ по гърцки. На 25 дойдохме въ Царибродъ, 32 мили, като минѫхме Пиротъ, който нѣкогажъ е билъ една крѣпость въ антическа форма, градена отъ твърдѣ голѣми мраморени камънье, и която е наречена така, защото господарътъ ѝ се зовеше Петъръ.[1]) На 26 стигнѫхме въ Бѣлица, 25 мили, едно село въ Софийското поле (nella pianura di Sofia), което поле е много пространно, хубаво, въ на́й-голѣмата си часть обработено въ ниви, които произвождатъ доста много жито и оризъ; и хълмоветѣ наоколо всички сѫ посадени съ лозя.[2]) На 27 дойдохме въ София, 15 мили. София е единъ градъ, отъ старо врѣме така нареченъ заради черквата света София, която сега е вънка отъ пазаръ̀тъ (fuori del bazar), но е преобърнѫта въ турска джамия. Въ София стоятъ много търговци, Дубровчане, Евреи, но на́й-голѣмата часть на жителитѣ сѫ Турци. Кѫщитѣ сѫ почти всичкитѣ отъ дъски или отъ глина (creta), и малко сѫ отъ камъкъ. Всичкия градъ лежи въ равнина, обиколена съ планини не много диви; той е доста голѣмъ

[1]) Тази етимология е съвсѣмъ повърхностна; други тогавашни пѫтници сѫ тълкували името на Пиротъ даже отъ антический краль Пирросъ.

[2]) Село Бѣлица до сега сѫществува на пѫтя отъ София за Царибродъ. Оризътъ е бъркалъ се въ описанието на Рамберти по погрѣшка; той видѣлъ оризъ въ Тракия, но паметьта го излъгала та го записалъ тука. Лозя сега около София нѣма, но ги е имало, види се отъ имената на селата Горни и Долни Лозенъ (на пѫтя отъ София къмъ Самоковъ), отъ турското име Курубагларъ (сухи лозя), както се вика една възвишеность съ градини на югъ отъ града кѫдѣ Драгалевци и отъ остатъци на лозя при селото Курило подъ Стара планина, тамъ гдѣто Искърътъ си пробива пѫть презъ нея отъ Софийското поле на вънъ къмъ Дунава.

а нѣма никакви дири отъ нѣкаква стѣна (ограда). Отъ него, колкото може да хвърлишь една стрѣла, тече рѣката Искъръ (Isca), която е широка и хубава и тече презъ реченото поле."[1])

„На първий мартъ 1534 тръгнжхме отъ София та дойдохме въ село Вакарево (Vacarevo) съ стража, 28 мили. На излизание отъ София два пжти минжхме рѣката Искъръ и цѣлъ день ѣздихме по реченото поле безъ да съгледаме въ него и едно дърво. На 2. дойдохме въ Ветренъ (Viterno), село съ стража, 28 мили, което лежи въ планината Василица. На 3. кондисахме въ Цалапица (Celopinci), 32 мили. Минжхме Базарджикъ, което ще каже „малко тръжище", едно голѣмо мѣсто, населено отъ Турци и Българе. Минжхме още и рѣкитѣ Калудрица и Тополница (Caludriz e Toroniz), които недалеко отъ тамъ падатъ въ рѣката Марица.[2]) На 4. въ Конушь (Cognuzza), едно ново село. Минжхме Филипополи, послѣ рѣката Станукъ (Stanuch), която влиза въ Марица.[3])

„Този градъ Филипополи е много старъ, съграденъ отъ краля Филиппа, баща на Александра Великий, както го показва името, което се съхранило до сега. Виждатъ се още много добрѣ остатъцитѣ на стѣнитѣ, които отчасти сж цѣли и хубави; тѣ показватъ, че градътъ е билъ расположенъ половина на хълмове, половина въ равнина, но сега е разваленъ и по турский начинъ сваленъ на едно село, съградено отъ слама, дъски и глина. Положението е много хубаво. Край града тече рѣката Марица, която е

[1]) Рамберти не си е забѣлѣжилъ добрѣ разстоянието на Искъра отъ града (10 километра), та е считалъ за Искъръ още и долчината, която иде отъ Драгалевци и минва около источната страна на града, и въ послѣдствие на това недоумѣние е записалъ пó-надолу, че е минжлъ Искъръть два пжти. Трѣба още да забѣлѣжимъ, че Драгалевский потокъ тогава е билъ много пó-изобиленъ съ вода отъ колкото сега, защото Витоша, особенно всичката ѝ сѣверна страна, е била покрита съ голѣма гжста гора, която едвамъ до преди 30—40 години е тъй опустошена, както ж видимъ сега.

[2]) Калугерово вика се едно село при Тополница, гдѣто тя отъ тѣсната си долина изъ нѣдрата на Срѣдня гора излиза вънъ въ полето.

[3]) Станимашката рѣка.

широка и хубава, и отъ мнозина се вѣрва, че то е древний Хебросъ, който недалеко отъ Галиполи има устието си въ Егейското море. Презъ тая рѣка има тука единъ дървенъ мостъ, твърдѣ дългъ съ пóвече отъ 30 сводове, подъ които минватъ много рамена на тая рѣка. Расположението на града показва, че той нѣкога е билъ твърдѣ голѣмъ; сега може да има объемъ отъ седьмъ мили. Полето наоколо е твърдѣ пространно и много хубаво.[1]) Мнозина мислѫтъ и утвърждаватъ, че въ това поле се е случила борбата между Цезара и Помпея. Това е съмнително, но сигурно е, каквото пише Аппиянъ, че на това мѣсто Октавиянъ и М. Антоний сѫ се борили срѣщу Брута и Кассия, добритѣ, но злочеститѣ защитници на римската свобода. А за доказателство на това се виждатъ пóвече отъ стотина могили (monticelli) отъ сѫщата земя, правени съ рѫцѣ, подъ които казватъ че сѫ погребани оние, що сѫ погинѫли въ битката, а тѣхнитѣ приятели и слуги сѫ насипали земята отгорѣ на гроба, и колкото пóвече е ималъ нѣкой приятели или слуги, толковъ пóголѣма е станѫла неговата могила. Филиппополи лежи въ Македония, която на сѣверъ се ограничава отъ Далмация, Сърбия и Тракия, на западъ отъ Іонското или Адриатическото море, което е при Драчь (Durazzo), на истокъ отъ Егейското море и една часть отъ Тракия, на югъ отъ Епиръ при планината Пиндосъ. Сега и тя (Македония) и Тракия и всичко което турский султанъ държи въ Европа се вика Романия или Гръция, и се управява отъ романийский беглербей.“ [2])

---

[1]) За историята на Пловдивъ ср. моето пѫтешествие по Румелия, глава втора (Čtvéta 1882, I, стр. 497—412).

[2]) Това мѣсто съдържава много погрѣшки, извинителни по тогавашното състояние на науката. Битката между Цезаря и Помпея е била у Фарсала въ Тесалия, а Брутъ и Кассий сѫ погинѫли при Филиппи, единъ градъ на Драмското поле между Сѣръ и Кавала, гдѣто още личѫтъ развалинитѣ му. А могилитѣ на Пловдивското поле сѫ отъ древнитѣ Траквйци. За промѣнѣния, които сѫ станѫли въ значението на името на Македония ср. Пер. Спис. 1882, кн. III, стр. 75.

„На 6 дойдохме въ Chiudegegnibustraman,[1]) ще рече селото на новитѣ Турци, мили 34. Минжхме рѣката Харманли (Carmanlig) или кралевската рѣка, и чешмата на краля Вукашина Мресича (fontana di re Vcassin Mresich). За нея приказватъ, че единъ слуга на име Никола Хърсовичъ у нея е убилъ речения краль Вукашинъ, който въ врѣме на Георгия деспота сърбскаго, що се отдѣлилъ отъ краля Матия и се подчинилъ на Турцитѣ, уморенъ отъ дълго пжтешествие, се бѣше навелъ надъ чешмата да пие. Казватъ, че въ сжщий часъ, когато този слуга е убилъ своятъ си краль, водата отъ сладка и приятна, както е била по́-напрѣдъ, станжла горчива и вонеща, и наистина сега е такава, щото никой не иж пие. И въ знакъ на почитание всѣки простъ човѣкъ, който минава презъ тука, оставя на това мѣсто нѣщо малко отъ дрѣхитѣ си, защото мислжтъ, че тая вода помагала много на тие, които иматъ трѣска, а че на тие, които иж нѣматъ, забранявала да ги хваща“.[2])

„На 7 стигнжхме въ Андринополи, мили 22. Минжхме мостъ на Мустафа паша презъ рѣката Марица, съ 20 сводове, много хубавъ и широкъ, цѣлъ отъ мермеръ и въ срѣдата съ единъ позлатенъ камъкъ, върху който сж втесани сини турски букви, които обаждатъ врѣмето, майстора и основателя на този мостъ и направенитѣ при това разноски. Андринополи въ старо врѣме бѣше единъ много хубавъ градъ нареченъ Adrianopolis. Стѣнитѣ, които показватъ, че е билъ твърдѣ голѣмъ, но сега сж почти съ-

---

[1]) „Кьой де Ени Мусулманъ“?

[2]) Любопитно това предание показва, колко се е помнило слѣдъ 160 години за нещастната битка срѣщу Турцитѣ 1371, въ която погинж сърбский краль Влъкашинъ. Старитѣ свѣдѣния казватъ, че сражението е станжло при Чръномѣнъ (Чорменъ), близо до прехода презъ Марица; въ 17 столѣтие показвахж гробътъ на краля въ планинитѣ надъ Харманлии (ср. Бълг. История 431, Heerstrasse 99, 108). При това Рамберти е сбъркалъ въ врѣмето и направилъ Влъкашина съврѣмененъ на Георгия Бранковича († 1456).

всѣмъ развалени, иматъ объемъ отъ 15 мили. При първото влизание се минва единъ много дългъ каменъ мостъ съ високи перила по двѣтѣ страни отъ мермеръ; отъ едната страна на този мостъ минва рѣката Марица, много широка, а отъ другата страна рѣката Тунджа, а защото тъзи втората рѣка много се лакатуши, нѣколко пъти се струва, като че едната рѣка тече срѣщу другата. Въ града има стари черкви и много джамии, голѣми къщи, дюкяни, градини и разни занаятчийници, както въ Цариградъ. Тука се работятъ превъсходни кордовани[1]) отъ всичкитѣ бои; правятъ тука и седла, юзди и други конски такъми, по́добри отъ колкото другадѣ, та и игли за шиение, усъвършенствувани като дамаскини. И положението на града е много хубаво, въ равнина, окръжена съ много хълмове. Къщитѣ почти всички съ исключение на старитѣ черкви, които сѫ обърнѫти въ джамии, сѫ направени по турски отъ дъски и глина. Султанъ Селимъ[2]) обичалъ на́й-голѣмата часть на годината да стои тука, та има още и единъ много хубавъ сарай, съграденъ отъ него, и още други единъ сарай, въ които стоятъ младитѣ еничери. Но на́й-хубавото здание, което сега се вижда, е джамията на султана Амурата. Гърцитѣ, които въ старо врѣме имахѫ сила и авторитетъ, като сѫ сега свалени и лишени отъ всѣка каква годѣ власть, на́й-повече сѫ се събрали въ Андринополъ, гдѣто живѣѭтъ, като се хранятъ отъ старитѣ си въспоминания. Други християнски търговци има тука много, но на́й-многочисленни сѫ Евреитѣ. И може да се вѣрва, че въ Андринополъ има толко жители, ако не по́вече, колкото въ Цариградъ".

Отъ тамъ Рамберти съ посланника сѫ се упѫтили къмъ Босфора. По пѫтя сѫ видѣли турскитѣ села Сую-

[1]) Кордовани (тур. сахтиянъ) сѫ се викали работенитѣ кожи споредъ испанскій градъ Кордова, който въ врѣме на Арапитѣ (Маврите) бѣше прочуть съ този клонъ на индустрията.

[2]) Царувалъ 1512—1520.

тлии, Бергасъ или Ески-Баба съ слѣдитѣ на стари укрѣпления (византийский Аркадиополь), Чорли сѫщо съ древни развалини и гръцкото село Кумбургасъ. Морето съгледахѫ при градъ Силиврия, пълнъ съ добри кѫщи, черкви и джамии; въ него имаше много християне, Гърци и други търговци, които се занимавахѫ особено съ изнасянието кожи и вълна. Отъ тамъ минѫхѫ двата малки залива, които предъ самия Цариградъ влизатъ въ земята, съ мостоветѣ презъ тѣхъ, наречени италиянски Ponte piccolo (Кючюкъ Чекмедже) и Ponte grande (Бююкъ Чекмедже), приятни и плодоносни мѣста, а на́й-послѣ на 14 мартъ стигнѫхѫ въ Цариградъ и кондисахѫ въ Пера оттатъкъ Златний Рогъ.

Рамберти описва на кратко турската столица, особенно Пера, въ която сѫ живѣли три народности: Франки (Franchi), сирѣчь западоевропейски търговци на́й-повече отъ Италия, послѣ Пероти, потомци на срѣдовѣковни италиянски колонисти, и Гърци происхождениемъ отъ самий Цариградъ, отъ собствената Гърция и на́й-паче отъ островъ Хиосъ. Тия народности, Франкитѣ съ Перотитѣ отъ една страна и Гърцитѣ отъ друга, не сѫ се обичали яко помежду си и сѫ живѣѭли споредъ различни обичаи. Ако се оженѣлъ Франкъ за Гъркиня или Гъркъ за Франкиня, рѣдко се случвало, да има между тѣхъ любовь и съгласие. „Женитѣ, прибавя пѫтникътъ за християнскитѣ Цароградянки, всичкитѣ се обличатъ прилично и хубавѣ, но лицето боядисватъ много и го преправятъ неприлично. Не се приказва много за тѣхната честность, особенно за женениитѣ; въобще сѫ по́вече представителни отъ колкото хубави, и каквото на свѣта иматъ, иждивяватъ всичко за дрѣхи и пръстени, съ които напълняватъ пръститѣ си. На главата носѭтъ драгоцѣни камънье, които обаче на́й-повече не сѫ истински".

На края на пѫтешествието си исказва Рамберти, колко е било досадително всичкото 34 дневно ходение на конь отъ Дубровникъ до Цариградъ: „Като стигнѫхме тука,

струвало ни се, че сме излѣзли отъ пъкъла, защото всичката страна, презъ която пътувахме отъ Дубровникъ до като стигнахме нѣколко денье отъ Цариградъ, на́й-повече е необработена, непривлекателна, не по природата си, но по немарноста на жителитѣ, пълна съ ужасни гъсталъци, пълна съ на́й-опасни скалини, съ на́й-лоши конаци, тъй щото е хубава работа, да си минжлъ презъ тия мѣста, но е доволно необикновенно нѣщо та и мжчно за постигване“.

ЗА ЗВУКА «Ь» ВЪ НОВОБЪЛГАРСКИЯ ЕЗИКЪ.

НАПИСАЛЪ А. ТЕОДОРОВЪ.

Звукословната лика на днешния български езикъ, до колкото изобщо може да се сматра за очъртана въ облѣклото на сегашното писмо, въ сравнение съ живата рѣчь прѣдставя положителни форми само до тамъ, до дѣто тая послѣднята несъмнѣно е запазила у себе пóвечето звукове отъ естество на стария български езикъ: всичкиятъ остатъкъ на нейнитѣ фонетически особности, къмъ които специфически е достигнжла прѣзъ сѣтното врѣме на своята история, ненахожда въ графическата буквена система исканото отражение, тъй като новобългарскиятъ правописъ на нѣколко важни мѣста е мъртво подражание на първичния старий, чрѣзъ културно послѣдство най-вече руско. Българскитѣ граматици, колчимъ расправятъ въ съчиненията си за практическата употрѣба на отдѣлнитѣ, приети така отъ другадѣ азбучни елементи, до нинѣ още при недоумѣния за тѣхното значение, винжги се обръщатъ къмъ „словенскыя“, „славянския“ и „рускыя“ езикъ, като къмъ едничъкъ пробни камень откъмъ тая страна.[1]) Заради това

[1]) Сравни: Т. Хруревъ, Българска Грамматика, Букурещъ 1859, стр. 65: І. Груевъ, Основа за блъгарскж грамматикж, 4-о изд., Виена 1869, стр. 133 заб.: Т. Икономовъ, Българска Грамматика, Пловдивъ 1881, стр. 116—117 и другадѣ. Немогохъ да се научж какъ мисли за това И. Момчиловъ (Бѣлежки врьхъ грамматиката за новобългарския језыкъ), който споредъ С. Новаковича, Starine VI 27 заб., се мжчилъ да слѣдва въ отношение на правописа насокитѣ на В. Караджича въ „Додатак к Санктпетербургским сравнительним рјечницима с особитим огледима бугарскога језика“, Виена 1822.

българското звукословие ни показва сега, покрай оправдаванитѣ отъ народния говоръ бѣлѣзи, кое отдавна прѣживѣли вече гласни[1]) отъ старата кирилица на друга служба модерна (ж, ѫ), кое все такива букви съ ортографическо значение руско (ъ, ь на края) наравно съ знаковетѣ на дѣйствителни звукове (ъ, респективно и ь, въ срѣдата на думитѣ), а на сѫщинския изговоръ угодява, споредъ обстоятелствата, ту съ тоя, ту съ оня отъ анормалнитѣ способи. Инди, основитѣ на българския правописъ до извѣстна стѫпень сѫ погрѣшени, поставени нѣкакъ върху неестественна почва, и все що до днесь има издадено въ тоя видъ за познание на езика, като не е било къмъ него тъкмо приспособено отъ страна на правописа, показва много пунктове отъ неясенъ гласежъ („произношение звука") и неправилно бѣлѣзанье. Опитнята за оправа въ тоя смисълъ, прѣдложена отъ професора Дринова въ расправата „за новобългарското азбуке", Периодическо Списание, год. I. кн. 2, стр. 9—29, и нинѣ токо речи напълно приета, неизмѣни твърдѣ реченитѣ недостатъци, понеже собствената нейна цѣль бѣше да очисти изъ азбукето нѣкои букви излишни *(ѳ, ы)* и до нѣйдѣ да изравни неконсеквенцитѣ на правописната практика, а никакъ не да проведе критически разборъ на „неузрѣлия" още въпросъ по цѣлия неговъ разлогъ.[2]) За туй и читательтъ на сборницитѣ отъ народни пѣсни, дѣто исключително има човѣкъ да се надѣва за на́й-сѫщинско отбѣлѣзванье на българския изговоръ, често налита възъ такива фонетически несъгласия, които въ истата книга, у истия събирачь, па дивно дору и въ истата пѣсьнь неволно възбуждатъ нѣкакво недовѣрие къмъ досѣжното („касательное") състояние на самата работа. Истина, че самиятъ тактъ да се отбѣлѣзватъ раз-

---

[1]) Молѭ да се забѣлѣжи, че казвамъ *гласна* на *всѣкой учленень звукъ*, който може да бѫде или *само*-гласна, или *са*-гласна, или *полу*-гласна (ако не и *двое*-гласна).

[2]) Все тамъ, I. 2, стр. 12 и I. 29—10, стр. 84,

личнитѣ отсѣнки на звуковетѣ, каже П. Безсоновъ, главные вопросы болгарскаго языка стр. 3, „се въспитва тепърва чрѣзъ наука", и отъ нея страна нѣма защо строго да осѫждаме всичкитѣ погрѣшности, да речемъ, на списанието на В. Чолакова „Българскый народенъ сборникъ", часть I Болградъ 1872; но подобни нееднаквости намираме сѫщо и въ езиковнитѣ материяли на „Периодическо Списание", които по всичко трѣба да сѫ най-правилно записвани: доста ще е тука да посочѫ разликата между употрѣбата на *ѣ* въ год. II 1, 169—173, съгласно съ бѣлѣжката за негова изговоръ на стр. 174, и сѫщото въ год. I 7—8 107—113, ако и надлежната му каквина да е установилъ окончателно и за нинѣшния езикъ вече Константинъ философъ Костенецки отъ XV ст. въ 10 членъ на своя трактатъ за правописа.[1]) Говоримиятъ народни езикъ, като е проживѣлъ дълги вѣкове отъ своято сѫществование въ затворени краини и взаимно безъ никакво висше съобщение, отлѫчилъ се е по характера си въ различни мѣстни посоки и навсѫдѣ е достигнѫлъ до разновидни диалектически резултати; а новобългарското писмо, въ посоката си винѫги еднакво, като не е сумѣло никакъ да отърси оковитѣ на несъзнателното прѣдание, при всѣкой пристѫпъ къмъ чистия умственъ имотъ на народа е впадало съ него правилно въ неприятни коллизии: тукъ новъ звукъ приятно се е прѣпоржчвало, но нѣмало за него гласна, а тамъ е имало нѣкоя гласна по̀-вече, но нестигало за нея право, — отъ което пъкъ чрѣзъ по̀-натамошни ходъ е излѣзло, че въ днешно врѣме Българетѣ **„не ведет где кое писати, прѣлагаюште єдино дроугомоу на мѣсто", „въ нашїхъ же (писменехъ) аште н. ѿ. книгъ съвъкупетсе, ни двѣ отъ вьсѣхъ**

[1]) Starine, I. 18. Споредъ него българското *ѣ* е звучало като *ea* въ турското слово *бѣнъ* (азъ), въ гръцкото простонародно *крѣсъ* (месо) и во влашкото *бѣ* (пи). Най-сетнѣ вж. A. und D. Kyriak-Cankoff, Grammatik der bulgarischen Sprache. Wien 1852, стр. 1, 2 и 4 заб. 2.

обрѣтают се єдино, якоже подобаєть". [1]) Сега стая до нѣкждѣ ясно, че на единъ испитатель на звукословието въ новия български езикъ, както то изцѣло се показва въ обнародванитѣ редомъ съ необработенъ правописъ извори, прѣдстои задача яко трудна поне много пóтежка, отколко се струва въ сѫщность — когато всѣка истинска гласна ще има, тъй да кажемъ, искуствено, вълшебно да искарва изъ-подъ многовидни буквени значета: тукъ на погледъ му се вѣсти чудно несгажданье на тъждествени слова въ постоянно неопредѣлено писменно означение, и безопасни срѣдства за издирвание правдата могѫтъ би само сложни комбинации отъ правописнитѣ явления на самитѣ паметници, успоредно съ контролъ отъ живия изговоръ на надлежното нарѣчие.

Случай отъ подобна правописна бъркотия подава гласната, която нинѣшнитѣ Българе явно изговарятъ и нáйсполучно бѣлѣжѫтъ съ буквата *ь* въ словни форми като: *деньтъ, пѫтьтъ, кральтъ, господарьтъ* и подоб.; нейната сѫдба въ книжнина наспроти нарѣчията на новия български езикъ прѣдставя редъ занимателни явления отъ немалка важность. Съвсѣмъ незнайна въ пó-новитѣ книги на руския езикъ, отдѣто по свое потекло происхожда днешния български начинъ на писмото, и много сродна на небнитѣ (palatales) звукове *е* и *и*, гласната *ь* недостигнѫ да бѫде призната въ домашното азбуке, понеже на собственото свое мѣсто заварí принадлежната на себѣ буква досущь въ инакви звукословни условия: съгласно съ теорията на руския правописъ мекото еръ *(ь)* трѣбаше и у Българетѣ да служи изобщо за смекчавание всѣка прѣдходна съгласна, особито въ края на словата или въ *засловието,* и да значи намѣсти твърда полугласна *ъ* като непосрѣдствена съсѣдка на *л* и

---

[1]) Константинъ Костенецки въ 3 чл. на трактата за правописа. Starine, I 13 (изв. В. Караджичъ, „Додатак итн.", стр. 6; „Slavische Bibliothek", I. 43; Безсонъ. вопросы, 3.

р между съгласни, както и да ѭ замѣща наврѣмени въ коренитѣ на словата по слика съ руското *е* (*люлька*, *батьо*, *дланьта*; *студь*, *варань*, *лакъть*, *пламь*; *бльвочь*, *крьстъ*, *сльзи*, *сьрдце*, *мьлзница*); ако пъкъ въ извѣстни граматически форми *ь* изрично сочи още къмъ чисто български гласежъ, — такъво обстоятелство лежи въ случайния съвпадежъ на исканията на чуждинския правописъ съ потрѣбитѣ на графиката споредъ езика на самия народъ и така неправи исключение отъ общата негова (на *ь*) стоимость знакова (като простъ бѣлѣгъ) и гласовна като сѫща гласна): както бѣлѣгътъ за твърдость на съгласнитѣ, засловното *ъ*, прѣдъ члена отъ един. число у имената отъ мъж. родъ получва особенъ пъленъ гласежъ (столъ — столътъ, мѣдникъ — мѣдникътъ, разлогъ — разлогътъ), сѫщо така смекчителната буква *ь* послѣдователно иска въ истото положение (positio, полога) да е гласна отъ самостоятелно учленение (учитель — учительтъ, котлонь — котлоньтъ, царь — царьтъ), другадѣ обаче непозволена (соль — сольта, челядь — челядьта, зарань — зараньта). Освѣнъ уведенитѣ случаи, дѣто *ь* какъ да е поне видимо се явява, срѣщатъ ни и такива примѣри, въ които неговътъ образъ напълно липсува и присѫщието се подразумѣва само отъ изговора; тѣ съвисятъ съ правописното правило за непосрѣдствено пригуждание надлежния членъ къмъ именит. падежъ на името (сѫществително, прилагателно, числително или мѣстоимение), ако и намѣсти слухътъ настоятелно да ни упѫтва къмъ друго написвание: именнитѣ форми *край-тъ, обичай-тъ, добрий-тъ, мой-тъ* необходимо трѣба да гласѭтъ въ дѣйствителность нѣкакъ различно нежели на писмо, щомъ ги срѣщаме сагисъ-тогисъ изражени во видъ на *крайятъ, обичайятъ, мойятъ,* или *обичаятъ, добриятъ, моятъ* итн.

Поради това добрѣ е да се издири фонетическата каквина на оня звукъ, що въ българския книженъ езикъ проявява своето битие само подъ приязънь или неприя-

зънь на особни обстоятелства, и полезно би било нáй-вече за българския правописъ да се найде за истия звукъ пристойна нему буква въ азбукето и правилно мѣсто въ граматиката. Но лекото на гледъ разрѣшение на простия въпросъ во своята сѫщность заключава сериозни мѫчнотии, които изобилно истичатъ отъ суровото естество на необработенитѣ части на самия прѣдмѣтъ. Звукословието на българската рѣчь, толко богато въ множество диалекти, безъ да се гледа на досегашнитѣ по него трудове, смѣло може се нарече ледина, токо-речи непокътнѫта; остатнитѣ дѣлове на науката за езика остаятъ до нашитѣ дни извънъ всѣко учено изслѣдвание и историческото испитание на сегашната езиковна формация спада несъмнѣнно въ отдѣла на желаемитѣ прѣдприятия на недалечното бѫдѫще. Не е тогазъ чудно, че всѣка и нáй-малка екскурсия въ полето на паметницитѣ отъ новия български езикъ, безъ ржководство на живото нарѣчие, предполага днесь незадоволителни добивки за неговата характеристика, и то главно по причина на споменѫтия горѣ недостатъкъ въ критическото означение на чуванитѣ фактове; като едно подтвърждание на това нѣка служѫтъ несходнитѣ възгледи на В. Ягича въ Archiv für slavische Philologie III. 312 и слд. и на М. Дринова все тамъ V. 370 и слд. и въ Периодическо Списание II. 3, 7 и слд. за сѫщинския гласежъ на послѣшната замѣна (замѣнна гласна) на старобългарското ѫ. Образътъ на българската рѣчь отъ новия стиль далеко още не е завършенъ въ немногото чърти на събраното до насъ градиво, и докѫдъ работата необоримо така си стои, не ще бѫде възможно безъ прѣдварителни оговорки да се пристѫпи къмъ окончателна прѣсѫда за коя-годѣ негова страна.[1])

Като се осмѣлявамъ сѫщо за една опитня отъ подобенъ родъ изъ полето на българското звукословие, не се

[1]) Сравни думитѣ на М. Дринова на стр. 14. отъ Периодическо Списание, т. II. кн. 3.

въздържамъ тутакси напрѣжь да исповѣдамъ, че по́-вечето отъ своитѣ изводи (дедукции) изъ темнитѣ многожь писменни дати съмъ билъ длъженъ да опирамъ о практичекото знание на бащина си езикъ — ала безъ да злоупотрѣбямъ съ това во вреда на нужната достовѣрность — защото печатнитѣ извори на езика показвахж значителна стжпень противорѣчия и произволности откъмъ разглежданата отъ мене вещь. При това долагамъ, че щото ми се стори, или наистина бѣше, въ нихь съмнително или несигурно, и за конечно сжждение не твърдѣ тегловито, отъ гледище за краткость на своята работа оставихъ тука несъображено, като го замѣстихъ съ живи примѣри или позиви (citation) било отъ други вѣкъ, било нѣкои сродни. Моята студия е малъкъ приносъ къмъ българското звукословие и се отнася къмъ оная незнайна въ писменностьта, но все пакъ исходеща изъ дѣйствителния изворъ, неудостоена съ внимание гласна, която, както рекохъ, на́й-сполучно би се означавала съ буквата *ь*, разбира се, освободена отъ всички руски отличия на българска служба. Нейното независимо сжществуванье може се дотвърди отъ пълното владѣние съ потрѣбнитѣ физиологически бѣлѣзи, а отношението на гласежа къмъ звука ь на старобългарския езикъ оправда-ще избраната за нея буква; колкото за потеклото ѝ, познаваме отъ една страна да е прѣма замѣна на старобългарското ь, отъ друга че е специални плодъ на новобългарския езикъ. Доводи за всичко речено исчерпахъ отъ слѣднята за сега менѣ достжпна литература:

Безс. П. Безсоновъ. Болгарскія народныя пѣсни. Москва 1855. Выпускъ I. **Пѣсни юнашки.** Выпускъ II. **Пѣсни женски.** Цѣлия сборникъ се прѣдхожда отъ расправа „Главные *вопросы* языка новоболгарскаго.“ — *Вопр.*

Верк. Народне песме македонски Бугара. Скупіо Стефанъ И. Верковићъ. Књига I. Женске песме. У Београду 1860.

Доз. Auguste Dozon, Chansons populaires bulgares inédites. Paris 1875.

Мил. Бѫлгарски народни пѣсни одъ братья Миладиновци Д. и К. Загребъ 1861.

Пс. Периодическо Списание на българското книжовно дружество. Година I. 1870—76. Книжки 1—12; 9-та—10-та во 2-ро изд. Година II. 1882. 3 книжки.

Сбг. Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen (Седмиградско) von D-r F. Miklosich. Denkschriften der kaiserl. Akademie der Wissenschaften, philosoph.-histor. Classe, Band VII, Wien 1856.

Стар. Starine. Na svijet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga VI. (1874). „Bugarski zbornik prošloga vijeka" St. Novakovića. Knjiga IX. (1877). „Kako se pisalo bugarski prije dvjesti godina" V. Jagića.

Цанк. Grammatik der bulgarischen Sprache von A. und D. Kyriak-Cankoff. Wien 1852.

Чол. Българскый народенъ сборникъ отъ Василия Чолакова. Часть I. Болградъ 1872.

Винг. Позиви отъ езика на българскитѣ жители отъ Банатския градъ *Винга*, споредъ календаря „Bâlgarsći Denêvnić" ud L. Kossilkov. U Timišvar. I—VI. 1877—1882. Подъ;

Бр. увеждамъ слова отъ говора на *бессарабскитѣ* Българе, що населяватъ градеца Болградъ (и наоколо).[1])

Въпросътъ за сѫществуванье въ новия български езикъ на нѣкой звукъ *ь*, който да има сила на тъждествена или инакъ ближна замѣна на старобългарския меки еръ (ь), ако не е билъ досега отъ никого поставенъ направо и разгледанъ отдѣлно, все е намиралъ за себе винѫги извѣстенъ

[1]) Другитѣ съкращения въ текста означаватъ: *вж.*=вижъ; *вм.*=вмѣсто; *вст.*=вътамъ; *дв. ч.*=двойствено число; *ед. ч.*=единств. ч.; *ж. р.*=женски родъ; *зб.*=бѫлѣжка; *л.*=лице; *итн.*=и тъй нататъкъ; *итп. (инп.)*=и тѣмъ (нему) подобни; *м.*= мъжки р,; *м. ч.*=множеств. ч.; *нб.*=новобългарски; *н. у. м.*=на уведеното мѣсто; *нкр.*=покрай; *п. с.*=подъ словото; *слд.*=и слѣднитѣ (слѣдующія); *стб.*=старобългарски; *срб.*=срѣдньобългарски; *срв.*=сравни.

отговоръ тукъ-тамѣ въ списанията по словѣнската филология. Нарочно сѫждение за него неминуемо се падне да даде на професора Миклошича, който на стр. 361 отъ II. дѣлъ на своята „Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen“ положително прогласи: „die Behauptung, das bulgarische besitze ausser ъ noch ь, halte ich für unrichtig (утвърждаваньето, че българскиятъ езикъ притежава освѣнъ ъ и ь, азъ имамъ за невѣрно);“ ала прѣко това категорическо заявление все пакъ бива да се догаждаме, че безъ друго ще да е имало на ржка и не незначителни свидѣтелства съ противенъ смисълъ, които неотложно сѫ карали къмъ по-умѣрено заключение за ь вст. на стр. 20: „dass ihn die Bulgaren kennen, wie man behauptet, ist erst volkommen sicher zu stellen“ (че Българетѣ го знаѭтъ, както се утвърждава, има тепърва *съвършенно* здраво да се докаже).“ Като се обсѫжда такъвъ елементъ отъ звуковната система на нинѣшнята българска рѣчь, важното е, то се знае, въ главна стѫпень сгажданьето или несгажданьето на гласежа му съ оня на меката полугласна отъ стария български езикъ. безъ да се взима при това въ съображение наравно и потеклото къмъ което тя сочи съ органическото свое развитие; а неговата етимология отъ по-млади вѣкове помага токо да развѣщѣе процеситѣ вѫтрѣ въ самия езикъ. Отъ това станѫ вище длъжно е да се исповѣда, че въ извѣстно отношение на Българетѣ съвсѣмъ справедливо биде присѫдена собствена гласна ь, най-напрѣжь отъ братя Цанкови (тѣхнотo латинско *è*), сетнѣ въ старото издание на Миклошичовата Сравнителна граматика, I. 262, у Безсонова, Главные вопросы, стр. 73—74 и Сббг. стр. 140; вѣроятието на прититѣ тукъ начала и утвърждания придобива върху почвата на по-новитѣ съкровища на народния говоръ убѣдителна сила на непрѣдузето схванѫтъ живъ фактъ.[1])

---

[1]) Както се види, проф. Миклошичъ прѣди 1879 г. отстѫпи отъ напрѣзи

Разгледаме-ли нинѣ досегнѫтата страна отъ българското звукословие най-първо споредъ правописнитѣ дати, ще видимъ лесно, че тя тъкмо тамъ образува чрѣзъ себе едно бѣлѣжито обстоятелство, дѣто е положенъ ключътъ за уталожванье вситѣ за нея съмнѣния, дору прѣко възможнитѣ възражения за диалектически различия. Отдѣлни писци спрѣчь, особито домашнитѣ, относещи се къмъ неусвоения графически, но учленяванъ говорно, звукъ *ь* извънмѣрно неустойчиво, издаватъ очивѣсто особния неговъ физиологически характеръ, спрѣмо който наржчнитѣ имъ срѣдства явно показватъ своята осѣтна несъстоятелность: подъ влиянието на знайния лично изговоръ тѣ напълно се задоволяватъ съ неговото приблизително означение на писмо, поради което ни прѣвáрятъ съ непрѣстайно разнообразие отъ замѣстни букви, дѣто честомъ е забулена една и сѫща гласна. Така стои работата именно съ въпросното *ь*, което вѣрно споредъ изворитѣ можемъ издеби въ слѣднитѣ случаи:

I. При съединението на мъжкитѣ имена отъ мека трупина[1]) съ членъ отъ ед. ч. видиме, че прѣдъ послѣдния стои невинѫги еднаква буква: *огѣніа-ть* стар. IX. 169. *пѫтя-тъ* чол. 290. *день-тъ, деня́-тъ* безс. I. 78. *царѭ-тъ* чол. 300. *огѫньѫ-т, пѫкьѫ-т* пс. I. 7—8, 110. *пъкье-т* пс. I. 2, 107. *монастенье-нъ* чол. 323. *царе-тъ* стар. VI. 45. *царе-нъ* чол. 328. *о-тъ* (**вьсь тъ**) мил. 271. *konè-t, zetè-t* цанк. *огнь-тъ* стар. IX. 142: всѣкой примѣръ е застѫпникъ на четобройна група. Инди въ уведенитѣ форми, възъ една отъ които се основаватъ всички послѣшни отклонения, за самичка първична

мнѣнье на работата и наново пристѫпи къмъ мнѣнието за нея споредъ „Slavische Bibliothek“ 1851, I. 50.

[1]) Ползувамъ се отъ чисто словѣнското слово trupina, прието неотдавна като терминъ у влашкитѣ граматици, за да изражавамъ гръцкото θέμα, по руски *основа*, нѣмски *Stamm*, чешки *kmen*. Говорещицъ при словата за *корень*, умѣстно ще е да кажаме и *трупина*, отъ *трупъ*, което у насъ Българетѣ означава и часть на дървото между кореня и клоньетѣ.

гласна въ опрѣдѣлена полога и функция (испълнение на уречена длъжность) намираме знаковетѣ *ia*, *я*, *я̆*, *ѭ*=*ьѫ*, *ьѭ*, *e*, *è* цанк., *ѐ* и *ь*, що искатъ за себе и отреденъ изговоръ, всѣкакъ за насъ неясенъ. За да можемъ си го установи и направи пристѫпенъ отъ самия прѣдметъ, нѣка подложимъ на разборъ значението на ония гласни и да се взрѣме въ паралелитѣ къмъ тѣхъ у твърдитѣ трупини. Сложнитѣ букви *ia* и *ѭ*, сѫщо *я* (*ьа?*) и *ьѫ* очивидно съдържатъ въ първата си часть бѣлѣгъ на по́-малка или по́-голѣма мекость на прѣдходната съгласна,[1]) при която сетнѣ застѫпятъ само чиститѣ звукове *а* и *ѫ* досущь тъй, както ги съглеждаме въ аналогичнитѣ форми съ твърда съгласна: *стола-тъ* (споредъ българскитѣ диалекти отъ групата С. Archiv für slavische Philologie V. 374. подъ b.) и *кракѫ-тъ* (по́-добрѣ *кракâ-тъ*,[2]) споредъ групата А, вст. 372); *ье* отъ своя страна изражава *'е*, слѣдъ изгубата на изразителната мекость на съгласната *е*, зарадъ етимологията съ чъртица снабдено *è* (мил. 271* и IV). Общи признакъ тука е мската трупинна съгласна редомъ прѣдъ самогласнитѣ *а*, *ѫ* и *е*, при изговора на които нѣма защо да се спираме, толкосъ по́-вече, дѣто въ нашия случай се явяватъ като вторични, диалектически.

По́-приносни сѫ откъмъ гласежа си остатнитѣ гласни *я̆*, *è* (цанк.) и *ь*: срѣщу тѣхъ у твърдитѣ трупини стои едничко *ъ* (= безс. *ă*, цанк. *ù*). Диакритическата (съ знакъ за различие) буква *я̆*, що происхожда отъ П. Безсонова (вѣроятно по примѣра на Венелина, вопр. 84), служи у него за нѣкакъвъ кратъкъ и мекъ звукъ *а* (*'ă*), който въ ед. ч. на имената отъ мр. се чува прѣдъ *-тъ* и не е нищо друго, освѣнъ самостоятелно изговорено окрайно (въ „окончанието") *ь* на черковнословѣнския езикъ; сѫщо както *ъ* е

[1]) Такъвъ бѣлѣгъ ще ни бѫде за напрѣдъ '.

[2]) По мнѣнието на Дринова, който въ българскитѣ диалекти распознава три вида глухи, тъмни звукове: *ѫ*, *ъ*, *â*. Вж. Периодическо Списание, II. 3., 15. зб. 2.

равно на глуха, непълна гласна *а*, все на такава гласна *я* (*а*) отговаря и *ь*, защото *jъ*=*ь* (вопр. 85, 74); слѣдователно. *я̆*=*ь* е покрай *ъ* гласовна единица, що бива прѣдхождана отъ меки съгласни, или съ други думи, *я̆* е *'ъ*. Споредъ това бѫдѫщиятъ български правописъ, имащицъ да означава мекость на съгласнитѣ отдѣлно, могълъ би охолно да си мине безъ онова *я̆*=*ь*='*ъ*. Ала изведената по тоя начинъ гласна на Безсонова, употрѣбяна въ източното нарѣчие на българския езикъ (вопр. ь), несъвпада съвършенно по изложения свой гласежъ съ гласната *è* на братя Цанкови, дѣто тя испълнява еднаква служба въ истото нарѣчие източно. Ако съставителитѣ на Grammatik der bulgarischen Sprache сѫ избрали веднъжъ буквата *ä* т. е. *ъ*) за всѣкоя темна *а*-гласна (*ѫ*, *ъ*, *â*), а *j* за смекчение на всѣка твърда съгласна, тогази да бѣше имъ гласѣла Безсоновската гласна *ъ* безъ разлика въ мека сричка както въ твърда, тѣ навѣрно нѣмаше да се трудѫтъ да създаватъ за *'ъ* излишна буква *è*, най-свободно щѣхѫ да пишатъ *kraljùt, pùdarjùt, sùnjùt* итн., а не *kralèt, pùdarèt, sùnèt.*[1]) Това извънредно уведено *è* навожда мисъль, че въ него се крие другъ изговоръ, нежели какъвто се разумѣва съ *jù* и *'ъ*: меката съгласна прѣдъ тия послѣднитѣ непречи на тѣхното учленение *(articulatio)* на гърлото при тоновъ токъ, който минува прѣзъ снишенъ корень на езика въ по-тѣсенъ отворъ на устата нежели при *а*; между това *è* е учленява подъ небцето, при помощь на снишенъ корень на езика и устни проходъ настроенъ по̀-вече за *е* (по̀-тѣсенъ), по̀-малко за *и* (по̀-широкъ), така щото съ физиоло-

---

[1]) Че *jи* се срѣща въ *slavijùt* вмѣсто *slavijèt,* то е погрѣшка отъ теоретическото издание по лѫжовното правило за пригужданье мнимия членъ *-jùt* къмъ надлежащитѣ имена цанк. 11. Вождѣ другадѣ *jù* е резултатъ отъ по̀-други причини, и то или е правописни, тъй като братя Цанкови нийдѣ не пишатъ *è* слѣдъ *j*, намиращицъ по̀-пригодно — ако и неправилно — да употрѣбятъ твърдата полугласна *ù*, или пак диалектически — което ние неможемъ отсѫди — понеже слѣдъ *j* минува *è* най-често въ *ѫ*, като напустне тука своята мекость.

гическия свой характеръ завзима срѣдньо мѣсто отъ *ъ* къмъ *и*, сѫщо както *е* отъ *а* къмъ *и*. Произнесеното строго споредъ писмото *лакът'ъ-т* се различава отъ *lakùtè-t* въ такова отношение, че самогласнятъ членъ на меката сричка *т'ъ* се образува на гърлото, докѫдѣ при *tè* той се пораждa исключително подъ небцето. За туй дефинцията на нашата гласна, както проистича отъ подаденото обяснение на Безсонова, съвсѣмъ противорѣчи на нейния смисълъ у Цанкови, тъй като *'ъ* изображава меко афектувано отъ прѣдходната съгласна *ъ*, когато *è* само́ по своя характеръ принуждава къмъ небно изговарянье на съгласнитѣ прѣдъ него и гласи между *е* и *и* (отдѣто и прѣчестото прѣминуванье въ тѣхъ и наопаки), нѣкакъ като докарано до самогласна *i (й)*.[1] Прѣко това обаче изражението на Безсонова за упазена въ новия български езикъ гласна „съ собствено, самостоятелно значение и изговоръ“ негуби никакъ сила, до дѣто въ разборния случай *ь* напълно се сгажда съ *è*, и само неговото опитванье за по́-близко опрѣдѣление на досѣжната гласна отъ становище на руския правописъ смѣемъ да полагаме за несполучно. При гледъ на това отъждествявамъ безс. *я́=ь* съ *è* цанк. и напоконъ съ *ь* стар. въ *огнь-тъ*. Исхождащицъ отъ таково *ь*, можемъ достигнѫ чрѣзъ упаданье на неговата небность, инди и на мекостьта на съгласната, къмъ диалектическото *е* въ подаденитѣ *царе-тъ* и *царе-нъ*; чрѣзъ прѣходъ на всичката мекость къмъ страната на съгласната — къмъ разителнитѣ *поарстенье-нъ* и *пѫкье-тъ*; чрѣзъ уподобение на тѣзи къмъ твърдитѣ трупини — къмъ *огѫньѫ-т* и *пѫкьѫ-т*, итн.

II. Прослѣденятъ способъ на разновидно обхожданье съ несвойствената на правописа дѣйствителна гласна се повтаря нататъкъ и въ некореннитѣ срички прѣдъ падеж-

---

[1]) Съ буквата *i* назначавамъ *съгласна*, съотвѣтна на звука на латинското *i* *й* пъкъ съ диакритически знакъ полагамъ тамъ, дѣто искамъ да изражѫ съвсѣмъ кратко изговорена *самогласна и*.

ната *н*-трупинна [1]) приставка **-мь** и при трупинската [2]) приставка **-ьнъ**. Случаи отъ първия родъ съдържа българскиятъ езикъ твърдѣ малко за да може изобщо да се върши съ тѣхъ нѣщо, и по тая причина се задоволявамъ тука само съ свидѣтелството на Безсонова, че *денемъ* I. 13 обикновено живѣе като *деньмъ* или *деня̆мъ* (зб. 5; срв. вст. *деніамъ* I. 71). Много по́-богата на примѣри е втората категория, дѣто прѣдъ **н** излиза множество незакрѣпени замѣни, които често се кръстосватъ взаимно, смѣрятъ къмъ една гласна *ѥ*=*ѐ*: *огнянъ* чол. 281. *огнѣна* стар. IX. 161. *недельнь* стар. VI. 58 *ситенъ* чол. 300. *ситянъ* чол. 305. *буіен* пс. I. 4, 75. *буіанъ* безс. I. 198. II. 55. *тихинъ* верк. 46. *тиенъ* безс. II. 59. *oblačinu* винг. *прѣсенъ*, *прѣсьнъ*, *прѣсянъ* безс. 114 зб. *presin* винг. *drebinu*, *ziminija* винг. Формата *недельнь* (дьнь) могж подтвърди съ говора на Българетѣ отъ бивша ромжнска Бесарабия, дѣто въ народнитѣ пѣсни се чуе „пробу́дих сâ *сѐньн-бу́дьн*, *мâхму́рьн*“, „до́бър іуна́к сърди́т *гненьн*. и ко́нь му и *мо́рьн по́тьн*“, което напомня *прѣсьнъ* безс. и *безобразьнъ* пс. I. 3, 22; но жителитѣ на селото Чушмелии (вж. пс. II. 1, 174), които по́-силно се държжтъ о първоначално смекченитѣ съгласни, сж прѣминжли вече къмъ *недѣлин* (дъ́н), *болин*, както горнитѣ *тихинъ*, *presin*, а подобни слова у цанк. иматъ скупомъ чисто *е* еднакво съ *прѣсенъ* и *ситенъ*; за *і* (=*ĭ* ?) въ *drebinu*, *ziminija* нѣка рѣпава знайното менѣ *мжчьну* бср. =*tačino* винг. Що се досѣга до *-янъ* и *-ѣнъ*, мислж, че надъ тѣхъ е прокарана аналогия на приставката **-ѣнъ**=*ѐанъ* въ *дервѣна* стар. IX. 142. *железѣнъ* безс. I. 80; съединени пъкъ обѣтѣ приставки сж причинили форми отъ вида на *копринжнж* чол. 303. =*копринья́*, а словата *достойнъ*, *dostojn* цанк. *спокоинъ* пс. I.

---

[1]) *н*-трупинни сж онѣзи имена, да речемъ, отъ словѣнскитѣ езици, които въ литевския и санскритския на пр. иматъ срѣщу себе въ им. пад. ед. ч. самогласната *u*, а сами въ старобългарския езикъ се завършуватъ на **ь** и биватъ отъ м. и. ж. р. (**пѧть**, **кость**).

[2]) Която е намѣнена да образува по́-натамошни трупини. Руситѣ ѝ казватъ *словообразовательная*, Нѣмцитѣ *stammbildend*, Чеситѣ *kmenotvorná*.

11-12, 46, между *буіен* и *буіан*, немогж да изговарж инакъ. освѣнъ *достоіьн*, *dostojèn*, *спокоіьн*. Битието на *ь* като отдѣлна за себе гласна инди, за трупинската приставка *-ьн*. въ сѫщностьта си е засвѣдочено, и въ него намиратъ естествено обяснение всички отклонни гласни, ако и достатъченъ брой отъ тѣхъ има да благодари за своето мѣсто само на неусъвършения правописъ.

III. И въ кореннитѣ срички на българскитѣ слова може се налѣти върху стѫпкитѣ на гласната *е*: винганското *dênj* (=дын') и простонароднитѣ бер. *игнàждьн* (**игнашть дьнь**), *велúкдьн*, *илúндьн*, (спроти *спáсовъ ден*) сгаждать се съ *дьнь* стар. VI. 34 поне откъмъ своя формални изговоръ, ако не и откъмъ дѣйствителния, който все пакъ не е невъзможенъ; Безсоновъ на стр. 76, 78 вопр. се позива за подобенъ изговоръ още въ *сьрдàтъ, жьлти*, които примѣри защищаватъ звука *ь* въ *чьтѣць* стар. IX. 163. *чіжрковни* чол. 300. *жялти* чол. 301. *черева-та* чол. 111 (съ чисто *е* нà-дали възможно). *дошьлъ*, *дошжлъ* чол. 263, 280 и другадѣ. Неотричамъ, че велико болшинство отъ формитѣ, що спадатъ тука, е прѣкалено потикнжто пó-близо до етимологията, но кой може да гарантува, че въ *мьничакъ* чол. 265. нѣмаме отпрѣдѣ си звукъ, що се отглáша въ *миничко* стар. VI. 32? Истото отношение борави, чини ми се, между *тьнко* чол. 262. и *тенко* безс. II. 51 *тьмни* чол. 263. и *теменъ* пс. I. 11-12, 153, когато *тиеовна* сир. *т'оъвна* чол. 321. *тионка*, *лионена* чол. 323. говоржтъ пó-скоро за формитѣ съ *ь*. Ала отъ тая страна трѣба да напустнемъ всяки конїектури (догадки) въ своя полза, защото нашитѣ днешни езиковни паметници ни подаватъ образъ на многократни загатки, вѣрѣдъ които далеко нѣма пълна свѣтлина и сигурность; за пó-добри приноси има да се надѣемъ отъ самитѣ нарѣчия и отъ вѣрнитѣ тѣмъ писменни снимки.

Гласната *ь*, що познахме у Цанкови подъ буквата *ъ*. у Безсонова *ѫ*, и по гласежъ ѭ опрѣдѣлихме като прѣ-

ходна отъ ъ къмъ *и*, близко сродна съ *е*, и тъй да кажемъ наклонена къмъ самогласно *і* (*й*), слѣдъ извършеното наблюдение безъ прѣкословие прѣдставя въ отдѣла на българската диалектология дѣйствителни индивидуаленъ звукъ, който прѣко голѣмитѣ недостатъци на обиходния у Българетѣ правописъ, не е забравялъ и въ него подъ всѣкакви букви да издига гласа си за своето право. Отъ словѣнскитѣ гласни нему найй-тъкмо отговаря старобългарското ь, което споредъ възгледа на Миклошича е звучало „wie verklingendes i“ (като *и*, на което гласежа къмъ края замира), и подобно учленяванията звукъ у Черногорцитѣ въ словата *дьн, къд, петьк* и др. т.[1]) Въ сегашното българско азбуке липсува нарочно отредена за него буква, и срѣщнемъ ли случайно ь на писмо тамъ, дѣто у домашния читатель се отзовава онуй *ѐ* на Цанкови, налитаме по-вечето възъ блѣдни появи отъ нѣкакви правила, унаслѣдени отъ другадѣ чрѣзъ първитѣ садовници на новата книжнина въ България:[2]) установено е било комай да се пише *копань-та, приятель-тъ*, то се знае, съ ь знаковно, ала да се чете трѣбало *копан'-та, приятель-т*, както и наопако били допростено да се изговаря *рекъл*, ала написано трѣбало да изглежда етимологически — *реклъ*. Тъй като обаче знаковното (етимологическо) ь у мъжк. меки трупини прѣдъ члена *-тъ* вече по навикъ е получило въ очитѣ на Българетѣ фонетически вѣсь, доста ще е да се обобщи речената негова мѣстна функция и ще добиеме азбученъ знакъ за истинската гласна *ь*, — жива замѣна на старобългарското ь. Разбира се, че тогава ролята му за означаванье мекость на съгласнитѣ ще отпадне, а на тѣхъ ще се даде удовлетворение по други начинъ.

Дотукъ имахъ на гледъ да посочѫ сѫществуваньето въ новия български езикъ на особна гласна *ь*, която по-

[1]) Dr. F. Miklosich, Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. [2]I. 20. Archiv slavische Philologie. IV. 491.

[2]) М. Дриновъ, „за новобългарското азбуке“, пс. I. 2, 13.

ради уличената близна (lacune) въ българската звуковна система е била въ правописа затъмнявана отъ знаковетѣ на разни сродни звукове. Въ домогваньето си за такава цѣль гледахъ да подтвърдѫ речената вещь на несъмнителни мѣста, и затуй умишлено се ограничихъ исключително върху такива примѣри, които насрѣща си въ стария български езикъ иматъ слова съ полугласна ь. Ала народния български говоръ въ развоя си е достигнѫлъ още до собствено ь, на което началото лежи другадѣ и въ други гласни пълни на стария езикъ: *седьмъ* безс. „произносится *седѣмъ*,“ вопр. 154. *пѣсьнь* чол. 277. *огьн* пс. I. 11—12, 165 зб. 2 *falè, chodèt* цанк. *душè* (sic) пс. I. 7—8. 110. *леньн, удавьн, приместьн* бер. Нетрѣба тукъ да споменувамъ, че неговътъ изговоръ по нищо неразличава отъ оня на първото ь, що стои за отмѣна на старобългарското ь; но за пó-натамошни разборъ на всички случаи, дѣто всѣка отъ тѣхъ гласни се срѣща сега, ще бѫде важно тѣхното потекло, което обуславя расподѣлбата на материята и спомага за желаемитѣ обяснения. Спогодата на едното ь по гласежъ и полога съ историческия звукъ ь, спроти другото, пó-сетнѣ развито, е достатъчна за да можемъ прие дѣление на ь *първично* и ь *вторично;* ала въ слѣднія прѣгледъ ази ще се ползувамъ отъ дѣлежа споредъ потеклото имъ само въ отношение къмъ старобългарския езикъ, съ което самиятъ прѣдмѣтъ добива малко пó-опрѣдѣлена основа. И така распознавамъ

А. ь като замѣна на ь старобългарско, и

В. ь собствено новобългарско; а всѣко отъ нихъ разглеждамъ

I. Въ засловието,

II. Въ некореннитѣ срички

а. приставочни,

б. трупинни, и

III. Въ кореннитѣ срички.

А. *ь* замѣна за ь.

I. Въ засловието.

Сравнението на старобъ.лгарскитѣ слова **кѫдѣль**, **пѣснь**, **лъжь**, **мысль** съ новитѣ *kùdelê* цанк. *пѣсня* доз. 55. *lùžê* цанк. *мисля* мил. 142. много би прилѣгало за доводъ на спорадически запазенъ изговоръ на окрайното *ь*, кога особито и самогласната *я* може се сматря за замѣстна буква на неприспособения правописъ. Подобно утвърждаванье би било толко по́-налесно, дѣто и влашкиятъ езикъ покрай *prost(ŭ)* е приелъ *vestè, povesté* (чети *вестѣ, повестѣ*), а рускиятъ има извънъ правилото *пѣсня, басня*. Женскитѣ *ia*-трупини[1]) сѫ имали несъмнѣно свой дѣлъ отъ влияние при тази поява, но тъкмо че не сѫ задѣнѫли на пр. у Русите и словата *боязнь*, *мысль*, прѣдполагатъ у прѣдшлитѣ нѣкое по́-дълго боравенье на гласната **ь**, която чезнѫщицъ постоянно въ засловието другадѣ, тука е прѣминѫла къмъ по́-изразителното *'a*. Процесъ на такъва промѣна въ гласнитѣ, и поради това на прѣходъ отъ едни трупини къмъ други, намираме вече въ паметницитѣ на стария черковнословѣнски езикъ. Ако **тополь** ж. р. отъ XII. вѣкъ, по което врѣме полугласнитѣ въ края на словата въ голѣма часть вече навѣрно сѫ били пусти знакове,[2]) се срѣща въ XIV. столѣтие като **тополꙗ**,[3]) тогази въ него имаме или по́-стара форма съ изговоръ на **ь**, са́мо че подъ ближна гласна дѣйствителна, не подъ простъ бѣлѣгъ, или готова женска ia-трупина, възможна обаче наравно и по послѣдния пѫть; въ българския езикъ имаме **пѧдь**—*пеď'â*, **бьтоль** (отъ **обитѣль**)—*битол'â*; сѫщото подтвърждатъ въ отношение къмъ **ъ** формитѣ **омотъ**—**омота**, **отравъ**—**отрава**, **тогагъ**—**тогага**, **тръбоухъ**—

---

[1]) Каквото на пр. **воны**, **волы**, **душа**.

[2]) Вж. A. Leskien, „Die Vocale ъ und ь in den sogenannten altslovenischen Denkmälern des Kirchenslavischen." Berichte der Königl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, philol.-hist. Classe, 1875. I. 45—47.

[3]) D-r F. Miklosich, Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, 2 изд. п. сс.

тръбоуха;[1]) срв. **ободъ** — нб. *обода̂*, **кринъ**, **о** —, (**крина**) — *крина̂*, **влахвъ** — влъхва стар. VI. 33. *vlùfù* цанк., **попъ**, **гробъ** — влашки *рорă, дгóрă*, итн. Истина, че старобългарскитѣ слова **пѣснь**, **мысль**, както щемъ видѣ пó-долу, искатъ за нинѣшния български езикъ *песьн', мисьл'*, които се и срѣщатъ у чол. 277. *пѣсьнь*, у бер. *мисьл*, но извѣстното обстоятелство, дѣто всички токо-речи женски имена се завършуватъ на темна гласна *а*, що е причинена отъ прѣноса на формата отъ вин. пад. въ именителна функция, открива ни при *пѣснь*, *мисль* пкр. горнитѣ именителни падежи форми отъ вин. пад. съ полугласна *ь*. Тежко е да се отсѫди къмъ каква първоначална гласна се относи *ь* въ *kùdelè* (чол. *кѫдѣль* 265), *lùžè* (разширено *lùžija* цанк., срв. влаш. *corabija* отъ **корабь**), защото неможе на туй врѣме да се опрѣдѣли какви сѫ тѣ падежи.

Въ други примѣри пълнитъ гласежъ на замѣната за **ь** въ края на словата отъ новия български езикъ нá-дали се е удържалъ нѣйдѣ непокътнѫтъ, тъй като самата полога е дѣйствувала тука върху негова физиологически характеръ, за да го притѫпи́ къмъ небното *і*, което послѣ се е слѣло съ прѣдходната съгласна въ единъ мекъ елементъ, дору напоконъ и съвсѣмъ е испръхнѫло изъ неѭ. Писецътъ на българския паметникъ отъ XVII. столѣтие, наколкото изобщо не се отричалъ отъ своето нарѣчие, може се каза, че е завѣщалъ на потомцитѣ си изговаряно *ь* въ *мисль* стар. IX. 170, което пó-натамъ сѫ пазили реченитѣ винителни падежи *мисля, пѣсня*, било като *мисль, пѣснь*, или вече *мисл'а, пѣсн'а*, ако ще би и съ прѣходъ въ именителна функция. Когато *ь* въ окрая до нѣйдѣ се е отъркало, като е изгубило сѫщината на своята самогласность, въдворили се формитѣ *краль* мил. 38, 41. (ала *крали*-Марко бер. **краль Марко**) *solj* винг. *жаль* мил. 260. чол. 355. *конь* мил.

[1]) Вст. и. сс.

222. пс. I. 11—12, 175. II. 3. 176. *prâstenj* винг. *пилинь* чол. 323. *сънь* пс. I. 1, 104; II. 1, 171. (вм. *сънъ*, по аналогия отъ *съньн*, което неспада въ категорията на словата съ приставка *-ѣнъ*, както се чете у Миклошича, Vergl. Gram. II. 128). *сонь* безс. II. 59. *синь* верк. 271. *lênj*, *dênj* винг. *камень*, *пламень* доз. 135, 136. *царь* пс. I. 1, 106. чол. 298 *манастирь* чол. 328. *госпудь* чол. 325. *пѫть* чол. 284. пс. II. 1. 167 *пъкь* пс. I. 2, 107. *нокь* мил. 130. *деветь* чол. 287. *девекь* пс. I. 11-12, 165. *девить* пс. I. 3, 74. *петь*, *пинди-сеть* пс. I. 7-8, 108. *зеть* пс. II. 1, 172. *жърть* пс. II. 1, 175. *укость* чол. 285. *хубусь* пс. I. 3, 74, съ обикновено или силно мека съгласна, що по́-кжсно зачина да напуща приземеното ней качество; сетнѣ тѣ слова се обръщатъ по́-натамъ въ *крал* пс. II. 3. 183. *жалъ* верк. 2 пс. I. 11-12, 161. *кон* пс. I. 5-6, 207. II. 2, 163. *продань* чол. 315. *есенъ* верк. 207. *денъ* мил. 10. верк. 116. пс. I. 11-12, 154. *нéдâ* (вм. *нед'â* — *недь*, не „ein altslovenisches пѧда voraussetzend", спр. прѣдполагащицъ една старобългарска форма пѧда. Миклошичъ, Vergl. Gram. II. 208). *пѣсна* мил. 28. верк. 134. *песнъ* мил. 185 = *пѣснѫ* безс. I. 24 = *pêsnù* цанк.) *другаръ* чол. 283. *телингаръ* верк. 10. *каменъ* мил. 67. *пламенъ* верк. 145. *коренъ* верк. 108. *господъ* мил. 62, верк. 27. *деветъ* мил. 44. чол. 286. верк. 5. *пѫтъ* мил. 10. верк. 32. *нощтъ* верк. 104. итн. Тука нѣма вече ни диря отъ бившия гласежъ.

Занимателна страница въ българското звукословие образуватъ резултатитѣ отъ дѣйствието на засловното *ь* върху близнъото съсѣдство прѣдъ него. Видѣхме по́-горѣ, че небниятъ остатъкъ (приблизително *i*) на отърканото *ь* е смекчилъ прѣдходната съгласна нѣкога по́-малко (въ него поводъ къмъ твърдость), нѣкога по́-вече, и въ подирния случай че отчасти ѭ е закаралъ подъ друго гласило[1])

[1]) Органъ, що работи при изговаряньето на гласнитѣ. У Руситѣ се нарича *говорило*, у нѣмцитѣ *Sprachorgan*, у Чеситѣ *mluvidlo*.

(ср. *пъкь*, *нждзакь* пс. I. 7-8, 115); това смекчение при група отъ двѣ съгласни трѣбало да се отрази върху обата нейни члена (*хубость* стар. VI. 53. *хубос'т'* — *хубос'* пс. I. 3. 74. които щомъ сѫ бѫждали нелесни за изговарянье, успоредно съ ослабението на засловната самогласна полека сѫ образували помежду си отъ джшната афекция полугласна *ь*, подмогнѫта послѣ до чисто *и* или *е*: отъ *огнь* — *ог'н'* е станѫло *огинь* стар. VI. 48. чол. 343. *огьн* бер. пс. I. 11-12. 165. *вогень* верк. 25; отъ *седмь* чол. 277 — *сед'м'*, *сед'м* доз. 73. се е развило *седьмь*, *седьмъ* безс. вопр. 154. *седимстотинъ* пс. II. 1, 169. *sedem* винг.; отъ „običnoga" *смь* стар. IX. 142 —*с'м'*, *см'* вст. 160. и писаното *сьмь*, I. Груевъ, „Основа итн." 58; сѫщото срв. въ *добръ*—*добъръ*, *моглъ*—*могълъ*, *опекалъ*, чол. 284, *слѣзлъ*—слѣзълъ и *слѣзелъ* верк. 129; но при отдѣлни съгласни, що слѣдъ силно смекчение не сѫ могли да прѣхождатъ подъ други гласила както *път'*—*пък'*, *котьл*—*кокьл*, джшната афекция на тѣхната прѣзмѣрна мекость е намѣрила изразъ подиръ самогласната на прѣдходната сричка во видъ на *i*: така, въ говора на мнозина Българе македонски съмъ чувалъ *коін'* (вин. п. *койня* пс. I. 11—12. 163. мн. ч. *койни* мил. 12), *деін'* „имамъ неколку деін'а," *brajca* винг., на които приличатъ *dênj* и *lênj* винг., дѣто такъво *i* се е слѣло съ коренното *ь* въ една гласна *ê*(=*ьj*);[1]) срв. сббг. 129, *ogain*, *ogaini* вм. *ogani*: ott voda i *ogaini* т. е. *огаін'* вст. 117. *taita* сир. *taitm(ъ?)* за тать вст. 136. Нѣкои други примѣри отъ този родъ мислѭ да подамъ още на своето имъ мѣсто; тука нѣка ми бѫде дозволено да забѣлѣжѫ само толкова, че въ нихъ цѣльта на „помощното" *i* е да нагоди за гласовия токъ по-свободенъ проходъ, по която причина и съгласната слѣдъ *i* често се липсва отъ небния изговоръ.

---

[1]) Винганското *ê*, ако и по правило да е равно на нашето *ѣ*, въ тоя случай отговаря по гласежа си на диалектическото руско э въ бэлый, цэна. Вж. А. Потебня, Къ исторіи звуковъ русскаго языка, Воронежъ 1876. стр. 7.

II. *ь* въ некоренни срички.

а. *Въ приставкитѣ.*

1. Трупинската приставка **-ьнъ** у прилагателни имена въ новия български езикъ принадлежи, както се чини, между най-безопаснитѣ убѣжища за изговора на гласната *ь*, било първична или вторична, защото никое граматическо мѣсто, освѣнъ съединението на мекитѣ мъжки трупини въ ед. ч. съ члена, не е оказало за гласежа ѝ толкъва приязънь, колкото именно тази приставка, ако и на писмото никакъ се невиди. Сгодна по своя фонетически строй за извѣстни диалекти и въ езика употрѣбяна въ голѣмъ размѣръ, тя е сполучила да привлече къмъ себе и да уподоби приставкитѣ **-ьнъ**, **-ѣнъ**, до нѣйдѣ и *-ен***ъ**(**ь**), *-ин***ъ**(**ь**), и *-і-е-н***ъ** отъ минжлитѣ страдателни причастия на глаголитѣ отъ IV спрежение.[1]) Въ говора на споменжтитѣ бесарабски Българе въ **-ьнъ** незнаж друга замѣна за **ь** освѣнъ *ь*, токо съ изятие на сжществителнитѣ имена, образувани по тойзи начинъ, дѣто правилно подъ назвукъ[2]) се среща *е: остéн, овéн, рâжéн*, покрай *рéзьн, тътьн;* а за еднакво явление смѣемъ да се нáдаме и въ околнята на Сливенъ и Ямболъ, отдѣто произхождатъ бесарабскитѣ прѣселенци на градеца Болградъ. Наистина, братя Цанкови сж отбѣлѣжили во своята граматика всички примѣри, що спадатъ тука, съ буквата *е*, което досущь е съгласно съ нáвика въ писменностьта и съ македонското нарѣчие споредъ сборника на Миладиновци; ала у Чолакова намираме въ полза на *ь* нѣколко очивидни довода, които сж толкова пó-драгоцѣнни, колкото е пó-тежко да се примами подобенъ звукъ подъ бѣлѣзитѣ на днешния

---

[1]) Дѣлежа на българскитѣ глаголи по спрежения приемамъ тъй, както е извършенъ отъ проф. Миклошича съотвѣтно на остатнитѣ словѣнски езици, възъ основитѣ, посочени отъ І. Добровскаго. Къмъ IV спр. се отнасятъ глаголи, които у насъ въ минжлото врѣме иматъ между корения и приставката *-ѫ* спонка (copula; срв. маке́д. *спонецъ*) *и*, а въ съчетание съ *могж* итн. се срѣщатъ въ накърнѣла форма на неопрѣдѣлено наклон. съ *и: ходихъ*, могж *ходи*.

[2]) *Назвукъ* = руски *ударение* = чешки *přízvuk*.

правописъ, който по основитѣ си все почива върху собственото нарѣчие на тѣхъ доводи. Да бѣше чуваната гласна въ словата бср. *óгньн, лéньн, копрúньн* у досѣжния събирачь прилѣгала подпълно на неговата буква *е*, немислѫ, че той би се отнасялъ спрѣмо неѫ тъй разнообразно, както показватъ примѣритѣ *лéнена* 292. *копрúняна* 292. *лéняны* 277. *сúтенъ* 300. *сúтянъ* 305,[1]) па дору *копрúнѭнѧ* 303, прѣко всѣкакви обиходни правописни правила; тукъ вторичното *ь*, развито отъ *ѣ*=*ea*—*ia*—*iъ*—*ь*, и първичното *ь* откъмъ своя изговоръ сѫ правили на писеца при тѣхното означение доста мѫчнотии, отъ които той се е отървалъ по нѣколко способа, ако и не е изгабялъ отъ очи установеното отъ домашната наука *е*. Истото подтвърждатъ формитѣ *kalên, vinên* у цанк., що стоѭтъ намѣсто *кáльн* и *вúньн*, а не за кал-**ѣнъ** и вин-**ѣнъ**, понеже тѣхното значение противорѣчи на трупинската приставка **-ѣнъ**, която най-сетнѣ е пó-вече наклонна да прѣминува къмъ **-ьнъ** нежели тази къмъ неѫ: срв. **плътѣнъ** пкр. **плътьнъ, пръстѣнъ=пръстьнъ, глинѣнъ** и **глиньнъ, пепелѣнъ-пепельнъ, оловѣнъ—оловьнъ.** Miklosich, Lexicon, п.сс. Вж. Безсоновъ, вопр. 48. Вземемъ-ли въ съображение, че приставката *-ьн* на реченитѣ прилагателни не е натоварена съ назвукъ, и поради него обстоятелство че е могла да произлѣзе отъ нѣкое всеобщо българско *ен* за стб. **ьнъ**, както допуща Миклошичъ споредъ стр. 362 на Vergl. Gram. 4. тогава необходимо бихме били длъжни да се задържимъ тука върху вторично *ь*, като положѣхме *еп* цанк. и мил. за първично и узаконено въ българския езикъ отъ самото

---

[1]) Поради изговаряното *ь* въ *ситьн* Безсоновъ мисли, че тамъ надлежна гласна е *ѣ*, както въ *желѣзѣнъ*, I. 80.; Миклошичу самото слово „*siten* minutus ist dunkel (е темно)", Vergl. Gram. II. 149. Значението на словото свѣдочи за приставката —*ьн*, защото български *ситьн* се казва на онова, що е толкова *дребно*, дѣло може да се *прѣкарва прѣзъ сито; —ѣн* значи „aus dem gemacht, was das thema aussagt (*направено отъ онова*, що показва трупината), вст. II. 128: *ситѣнъ* junceus (отъ сито и правенъ), lexicon, п. с. Послѣ, ж. и ср. р. отъ *ситьн* е *ситна, ситно*, когато *ситѣнъ* има *ситѣна, ситѣно* итн. Срв. *земна кукя* и *земяна постеля* мил. 310.

му начало; но българското звукословие ни учи за прѣходъ на първичното безназвучно *е* винаги въ *и*, никога направо въ *ꙗ* или *ѫ*, сетнѣ за прѣходъ на *ь* въ *'е (е)*, *и*, никакъ не тутакси въ *ѣ=ea͡, ꙗ͡*, и наопаки, — и по тоя начинъ добрѣ се обесняватъ *bólen, gláden, dólen* цанк. *личенъ* (бср. *личьн*) чол. 280. *миленъ* верк. 54. *вишен* пс. I. 7—8, 110. верк. 27. *верен* безс. I. 133. отъ *бо́л'ен, гла́д'ен*, както *послегьен*, сир. *послед'ен*, споредъ *послегьните* пс. I² 9—10, 94, *огнянъ* чол. 281. мил. 186. *огнѣна* стар. IX. 161. Формитѣ съ упазено *ь*, каквито сѫ *бездомьн, бесольн, бесьн, грозьн, жедьн, кѫтьн* (зжб), *нощтьн, зимьн, летьн, празьн, равьн, Сливьн (Сливенъ* чол. 262) *мѫтьн, прѣдьн, сетьн, темьн, средьн, тръньн, тесьн (тѣсин)* бср. като не сѫ допуснѫли на неѭ замѣна за **ь** да прѣмине въ гласната *и*, подобно на органическото *е* отъ четобройни други слова, прѣтърпѣватъ чрѣзъ *ь* много промѣни, що послѣ вникнуватъ по́-дълбоко навѫтрѣ въ отдѣлни диалекти и започватъ да стаятъ у нихъ характеристически бѣлѣзи. Назвучното *ь* у сѫществителни имена прѣдъ каквагодѣ сричка отворена или затворена [1]) постѫпенно е могло да прѣминува къмъ *е* при извѣстна мекость на прѣходната съгласна, влѣта въ тая още по врѣме на първия му видъ, па да се удържи тамъ като чисто *е* — слѣдъ което тая поло́жна (positione) мекость полека е чезнѣла — и вече като задирено *ь* да се измѣтне (да испадне) съвсѣмъ, обиновено прѣдъ сричка отворена и съ влияние върху мѣтото на назвука: отъ **овьнъ, остьнъ, ражьнъ** прѣзъ *ов'ен* (*овен'*; рв. *тътьн—тът'ен—тътен'* пс. II. 2, 154), *ост'ен, ра́жен*, имаме инѣ *ове́н* верк. 173. *осте́н, ра́жѐн*, дв. ч. (изобщо при състание съ числителни имена свърхъ 2) *ове́на, осте́на, ра́жена*, мн. ч. *ов'ни́—ойни, уйни* чол. 315. *ов'н-ове—овн'-ове* чол. 85. *остни́, ра́жни́*. Срѣщу това безназвучното *ь*, което е било и е такова у всички образувани чрѣзъ приставката

[1]) Сричка *отворена* е всѣка, що се завършува на самогласна, а *затворена* — на края си има съгласна.

–ьнъ прилагателни, непрѣстайно се е двигало поради своето положенпе и характеръ между *и* и *е*, прѣдъ себе още съ меко афектувана, или вече не, съгласна, и по тази двойна посока е овладѣло и раздѣлило цѣли нарѣчия: отъ една страна се е установило по правило *и*, на което виновникътъ *(ь)* му е присѫдилъ кратъкъ изговоръ *(ŭ)* или другадѣ самъ е останѫлъ и за напрѣдъ, отъ друга страна пъкъ повсѫду се е явило и намѣстило *е;* така, винг. *drebinu, zimin, jesenin* (верк. 46. *тихинъ* [1]), безс. II. 59. *тиенъ*), *oblačinu* (пкр. *oblačin slobudin, košinca* (**кош-ьн-ица**), *pâtin* (пкр. *pameten;* пс. I. 1, 104. *ситян*), *mačino* (бср. *мѫчьну;* срв. *brašance* — **браш-ьн-ьце**), *prisin* (споредъ безс. I. 114. зб. *прѣсьн*), *ladin, dlažini* (чол. 268. *длъжанъ,* доз. 68. *болѣнъ*) итн., [2]) когато цанк. *dreben, črûkoven, imoten, véselen, pakosen, siten, tamšen, vъnšen,* мил. *теменъ* 9. *лесенъ* 67., верк. *силенъ* 141. мил. 67. *годишенъ* 179. *земнени* 395. *земіенъ* 492. *трéзенъ* верк. 202. итн. [3]) Отворената сричка на словата е дѣйствувала при това *ь* въ такъвя смисълъ, щото за тѣхно леко и волно произношение го е сторила най-напрѣжь безразлично, сетнѣ вече излишно, и съгласната отпрѣдѣ е могла да бѫде изговаряна леко или твърдо, ако ще би сричката да е била и затворена: **кръстьница** - *кѫрстеница* мил. 49. (срв. *târtavi žini,* винг.), *крѣс(т)ница* бср.; *вúшенъ* безс. II. 2. *вúшени* (господъ) мил. 94. *вишни* (боже) бср.; *понедельнику* вер. 31. *soljni* винг.; *рéзьн—рéзьни* бср. *смесьн* бср. *смѣсяны* чол. 275. *смѣсна* (китка); *тънини* чол. 311. винѫги съ *и*. Бѣлѣжито е при това обстоятелството, че при заетѫта на съгласната небность отъ слѣдишното („послѣдующее") *ь* се усúля нѣкога дору до дѣйствование върху осамотения неговъ ненебни назвукъ (несѫщин-

[1]) Тази форма на словото е много кѫсна, понѣже *х* прѣдъ *и* за *ь* не е измѣнено въ *ш;* сѫщото вж. въ думата *юфка* отъ *юхка,* която отъ *юх-а* (срв. руски *ух* - трѣбаше да даде *юшка* (юх-(ь)ка).

[2]) Загатна ми е буквата *η* въ μάστηνιτζα, I. Miklosich, Rumunische Untersuchungen. II. 64. п. с. δάλλᾳ, вм. ь.

[3]) Срв. стб. у A. Leskien, „Die Vocale ъ und ь итн. стр. 49—50.

ски, незавършенъ звукъ, отливъ на звука) и го мѣни споредъ своята въсходна или нисходна мощь, аналогично на *ь–ѫ–а* въ пълна гласна отъ гласилата прѣдъ небцето или задъ него: отъ *дьн*, *мьньну*, *тьньну*. *тътьнѣше* сѫ станѫли по такъвъ начинъ формитѣ *дѫн* пс. I. 11—12, 176. зб. 2. *мьнану*, *тьнану* чол. 265. *татанѣше* стар. IX. 162. горѣ-долу посрѣдствомъ *д'ън*, *мьн'ъну*, *тът'ънѣше*, отъ *празьн* бср. *–празан* верк. 175., *prêsъn*, *têsъn*, Slavische Bibliothek, I. 49—50. *sjorъn* винг.; отъ *сильн* бср. *–сил'ен* (*силенъ* верк. 141) *–сил'он* срв. *льнѣнъ–л'оненъ* чол. 323.; *сънькъ–сонёк=сонок* безс. II. 59., както отъ *петъкъ–петок* пс. II. 3, 183.) *–сил'ун* (срв. *бъчьва–бъчува* бср.) *–силун* доз. 135. (срв. отъ *люто–луто* верк. 337). Сѫщи процесъ щемъ намѣри и въ по́-натамошнитѣ части на своя разборъ.

2. Разгледаното състояние на полугласната *ь* въ приставката **ьнъ** на българския езикъ и зависимитѣ отъ него послѣшни появи въ различни домашни диалекти се повтаря токо-речи съ еднаква послѣдователность въ други приставки, които тука по отношение къмъ *ь* можемъ събра заедно и разгледа наведнъжъ; такива сѫ главно **–ьлъ**, **–ьскъ**, **–ьць**. Бидейки подъ словни назукъ и въ затворена сричка, гласната *ь* е прѣхождала въ *'е*, *е* или въ *'ъ*, *â* итн.: *чьтѣць* (пр. *чьтьц*) стар. IX. 163. *писець* стар. VI. 31. *ветре́ць*, *дъжде́ць* чол. 294. *венѫ́цъ* пс. I. 11—12, 128, 176 зб. 2. *мртвѫ́ц* вст. 171. *лишавъцъ (тегавъцъ)* вст. 127. *starъc* Slavische Bibliothek I. 49. *осе́лъ* бср.; а въ затворена сричка, която е бѣняла сѫщо и първоначалния назвукъ, *ь* се е смѣнявало съ гласнитѣ *'е*, *и (ѝ)*, *'о*, или *'ъ*, *â* итн., при което е и испадало (изъ срѣдата), оставящицъ нѣкаква диря въ смекчения изговоръ на прѣдходната съгласна, която наврѣмени пъ затвърдѣва: *буси́лык* бср. *–буси́ляк* пс. I. 1, 104. *–бусилок* безс. II. 66. *боси́лака* Вин. доз. 21. *босилек* мил. 192. доз. 103. *бусилек* чол. 324. *босильокъ* мил. 295. *босилько* верк. 326. *босилок*; *бо́лика* доз. 142 *(бо́лйка?)*. *болька* мил. 126.

люлька пс. II. 2, 166. мил. 7. верк. 3. *люлькя* пс. I. 78, 111. *люльки* мил. 131. *постелькы* чол. 325; *míličèk* цанк. 146. *ру́чек* мил. 105. *те́жокъ* мил. 109. *самичокъ* дов. 35.; *nêmic* винг. *краставица* (**краставьца**— сърб. краставац, влаш. crastavetŭ. *кра́ставца* (на пр. въ Разградско). *танецъ* мил. 351. пс. I.[2] 9—10. 95. *сольца* мил. 33. *скакульци* мил. 21. *мольци* мил. 514. *мрьтавца* стар. VI. 33. (два) *вѣнца* мил. 487.; *ко́тьл-(ко́кьл)—ко́тил* пс. I. 7—8, 115. *ко́тел* (коте́л?) пс. II. 1, 175. *штѣ́ркьл* (мн. ч. *штѣ́ркьли*) бср.; *мьничакъ* чол. 265. сир. *мьничькъ*. *жи́вичакъ* чол. 317. *коажелчекъ* чол. 325. *зетько* пс. II. 1, 170. *царьку* пс. I. 1, 106. *господьку* 327. *skójkù* цанк. (стб. **сколька**); *биволѣшки* (сир. *бивольшки* отъ **бивольъскы**) чол. 95. *польска* верк. 115. мил. 417. *кральски* мил. 52. *кралски* мил. 76. *коньски* мил. 289. *калугер'скіи* стар. IX. 165.; *царьство* стар. VI. 37. *момин'ство* стар. IX. 163. *neprijateljstvu* винг.

(Слѣдва.)

СТИХОТВОРЕНИЯ.

РАКОВСКИ.[1])

(Изъ „Епопеята на забравенитѣ").

Мечтатель безуменъ, образъ невъзможенъ,
На тъмна епоха синъ бодъръ, тревоженъ,
Раковски, ти дрѣмешъ подъ бурена гѫстъ
Изъ кого поглежда полусчупенъ кръстъ.

[1]) Раковски, роденъ въ Котелъ (г. 1818), единъ отъ нѧй-първитѣ и плодотворни пионери на българското възраждание и свобода, нѣма още, до колкото знаемъ, у насъ свѣстна биография. Неговий животъ, пъленъ съ страдания, приключения, планове, ексцентричности, прилича повече на романъ. Вѣченъ скитникъ и мечтатель, той се мѣрка вънъ отъ България: ту въ Цариградъ, ту въ Влашко, ту въ Гръция, ту въ Франция, и пр.; послѣ като разбойникъ вѣстява се из Стара Планина. Подирь това намѣрваме го въ Новий Садъ въ Австрия, дѣто подкачва въ г. 1857 да издава „Българска Дневница". Слѣдъ нѣколко мѣсеца, по доносъ отъ Цариградский гръцки патриархъ, турското правителство настоява при австрийското правителство за спиране издаваньето на „Бълг. дневница" и за предаванье Раковски на турската власть. И вѣстникътъ се забранява, а самъ Раковски съ голѣми премеждия успѣва презъ Влашко и Богданско да се прехвърли въ южна Русия и да се спаси. Чрезъ издаването „Бълг. Дневница", и особенно *„Предвѣстникъ Горскаго Пѫтника"* и послѣ *„Горскій Пѫтникъ"* (все г. 1857 въ Новий Садъ), Раковски стресня и расклати духоветѣ на цѣла България: всѣки съ въсторгъ четеше поменѫтитѣ издания и се замисляваше . . . Въ г. 1859 Раковски се преселява въ Сърбия, и въ края на сѫщата година започва издаванието на вѣстникъ *„Дунавскый Лебедь"*. Тамъ подирь двѣ години устроява българска легия за свобода на България. Въ год. 1864 той учредява въ Букурещъ другъ политически вѣстникъ *„Бѫдѫщность"* и подирь забранението му започва да издава *„Бранитель"*. Тукъ въ кѫсо врѣме успѣва той да направи името си знаме, около се въртѣше всичката българска емиграция въ Ромѫния. Като политикъ, революционеръ, писатель и поетъ, Раковски бичува, разгръмява и изнурва всички Българе; организува чети за освобождение на България и пр. Долюбецъ до нѣмай кѫдѣ, съ духъ за широки планове, роденъ за борба, за велики мѫдей и за рискове, той предъ нищо не отстѫпва. Упоритъ, до крайность разражителенъ, алъченъ, честолюбивъ и сиромахъ, той изнурява отъ рано себе-си, довежда до болезненно състояние на умътъ и на тѣлото, и нѧй сетнѣ умира отъ плевритъ, въ една скромна кѫщица въ Букурещъ (при Филаретъ) въ края на г. 1867. Коститѣ му дрѣме подъ бурени въ двѣрътъ на българската черкова въ Букурещъ.

Спи, дрѣми, почивай, ти, който не спѣше,
Ти, кой бѣше вихъръ, котелъ що кипѣше
Надъ нѣкакъвъ злобенъ, стихиенъ огънь!
Спи: кой ще да буди вѣчния ти сънъ?

Природата вѣща бѣше се сбъркала:
Тя отъ тебъ да стори гений бѣ искала,
Затова въ глава ти, като въ една пещь,
Хвърли толкосъ пламъкъ и въсторгъ горещъ.
Но другъ, таенъ демонъ се намѣси тамо:
Ти станж създанье отъ крайности само,
Елементъ отъ страсти, отъ злъчка и мощь,
Душа пълна съ буря, съ блѣсъкъ и съсъ нощь.
Твойта вражда бѣше вражда сатанинска,
Любовта ти бѣше любовь исполинска,
Любовь безъ съмнѣнье, безъ свѣсть, безъ предѣлъ,
Що, кат' кръстъ огроменъ ти бѣше понелъ.
Твоятъ символъ бѣше: смъртъ или свобода!
Сънътъ ти — Балкана, кумирътъ — народа,
Народа съ безчестье и съ кръви облянъ.
Твоятъ животъ цѣлий бѣше единъ блянъ!
Ти хвъркаше, блѣденъ, въ бждащето скрито,
Ту се врѣше дърско въ минжлото срито,
И отъ тамъ влечѣше, кат' побѣденъ знакъ,
Вѣкове отъ слава, завалени въ мракъ,
За царье, юнаци, вълшебни прѣданья,
Обраснжли съ плѣсень старинни сказанья;
Твоятъ орлинъ погледъ виждаше на вредъ
Отъ българска слава останки безъ четъ.
И въ тъмна ни древность, бездънна провала,
Ти вкарваше смѣло вселенната цѣла.
Нищо невъзможно за тебъ не оста.
Ти даваше образъ на всѣка мечта.
На нѣми загадки — сфинкси безотвѣтни
Прѣдлагаше твойтѣ въпроси завѣтни.
Историьята, мракътъ, врѣмето, редътъ
Не значахж много въ голѣмий ти пжть.
Ти иска́ да бутнешъ, о духъ безпокоенъ,
Нещастенъ мечтатель, апостолъ и воинъ,

Въ единъ часъ дѣлото на петь вѣкове.
Чухме ние твойтѣ горди викове,
Когато при Сава и при Джмбовица
Гръмнѫ пръвъ: *Свобода! Сяйна* е *ворница!*
И ту съ перо остро, ту съ гореща рѣчь
Надѣждитѣ сѣйше на близь и далечь,
Единъ само буденъ въвъ толкова спещи,
Ти единъ за всички, като демонъ бдещи,
Работи, борѝ се, стрѣскá, вълнувá,
Тукъ мѫдрецъ замисленъ, тамъ — луда глава,
Мраченъ узникъ въ Стамбулъ, генералъ въ Балкана,
Поетъ и разбойникъ подъ сѫща прѣмяна;
Мисъль и желѣзо, лира и тржба —
Всичко ти бѣ вкупомъ за една борба!

———

Историята има да се позамисли
Въвъ кой ликъ безсмъртенъ тебе да причисли.
Ти умрѣ. И пѫтьтъ къмъ гроба ти нѣмъ
Зарасълъ е вече съсъ буренъ голѣмъ;
И прахътъ ти гние безъ сълзи набожни. . .
Не зарастнѫ само, герою тревожни,
Проломътъ широкий, който ти тогасъ
Въ бѫдѫщето тъмно отвори за насъ!

Пловдивъ, 5 Юний 1882 г.

И. Вазовъ.

———

МАКЕДОНЕЦЪ НА ЧУЖБИНА.

———

„Духай мѣхъ неситий,
Въгленъ да гори;
Бий чукъ неморний,
Сабя извари!
Усили се мисце,
Клѣщитѣ върти;
Непоти се лице,
Чиликя кипи;

Кови се и вий се,
Стомино люта;
Точи се, остри се,
Сабьо, ти — сестра!..

Напуснѫхъ бащица,
Майка и сестра;
Оставихъ дѣчица,
Невѣста млада̀!

Духай мѣхъ неситий,
Въгленъ да гори;
Бий чуко неморний,
Сабя извари!
Усили се мисце,
Клѣщитѣ върти;
Не поти се лице,
Чиликя кипи;
Кови се и вий се,
Стомино люта;
Точи се, остри се,
Сабьо, ти — сестра'..

Оставихъ азъ братецъ
В' грозния зѫнданъ;
Грабналъ е Албанецъ
Сестра ми за намъ!

Духай мѣхъ неситий,
Въгленъ да гори;
Бий чуко неморний,
Сабя извари!..
Усили се мисце,
Клѣщитѣ върти;
Не поти се лице,
Чиликя кипи;
Кови се и вий се
Стомино люта;
Точи се остри се
Сабьо, ти — сестра!..

Оставихъ, заминжхъ
Земя като рай,
Нъ не ѭ забравихъ, —
До-ще мжки край!...

Духай мѣхъ неситий,
Въгленъ да гори;
Бий чуко неморний,
Сабя извари!
Усили се мисце,
Клѣщитѣ върти;
Не поти се лице,
Чиликя кипи;
Кови се и вий се,
Стомино люта;
Точи се, остри се
Сабьо, ти — сестра!...

Ц. Гинчовъ.

I.

МОЯ ДВОЙНИКЪ.

Веднъждъ срѣдъ вдъхновенье
На лирата си дрънкахъ
И въ свойто упоенье
Азъ нѣкакси въздъхнжхъ.

На тосъ въздъхъ, кат' ехо,
Тамъ нѣкой отговори,
Нъ тъй душевно-тихо,
Когаче азъ бѣ втори.

Ти кой си тамъ искритий,
Дѣт' сѣщашъ тъй дълбоко:
Какъвъ акордъ въсхити
Сърдцето ти убого?

— „Ей азъ съмъ", измърмори
Двойника странно въ мене:
„Мотива ми те стори
Да паднешь въ умиленье"!

Да, ти ми сила давашъ
Да чувствувамъ срѣдъ міра;
Не ти ли нагласявашъ,
О сърце, мойта лира?

Срѣдецъ, Апр. 1883.

II.

(Подражанье на народнитѣ пѣсни).

Думай, либе, думай,
Дано ме придумашъ!
Кукай, либе, кукай,
Дано ме прикукашъ!

Твойта, либе, майка
Снощи ме е клела;
Клела тя, злодѣйка,
Като побѣснѣла:

Рѣдката ми хубость
Дано да загине,
Крехката ми младость
Скоро да премине!

— Мори, либе красно,
Любовта не гледа;
Не тѫжи напрасно,
Сърце заповѣда!

Хубость невѣчна
Не се подмладява;
Любовта сърдечна
Мѫчно устарѣва!

Ти люби до вѣка,
Двамца да се либимъ:
Майка ми злодѣйка
Скоро ще изгубимъ.

Ти тогай ширѣй се,
Въ кѫщи заповѣдай;
Булка голѣмѣй се,
Вѣчно распореждай!

Пловдивъ, Априлий 1879 год.

В. Поповичъ.

I.

КАЖИ ХЛАДНИЙ КАМЪКЪ.

— Кажи, хладний камъкъ,
Кой лежи подъ тебе?
Грозенъ ли удавникъ,
Луда ли гидия?
— Ни грозенъ удавникъ,
Ни луда гидия;
Тукъ лежи поборникъ,
Убитъ отъ Алия.

II.

БОЖЯ СИЛА.

— „Ой цвѣте прекрасно,
Росно и зелено,
Хубаво, прелестно,
Бѣло и червено!
Кой ти даде, цвѣте,
Росица студена?
Кой ти шари, цвѣте,
Шарката червена?
Кой ти дъхнж, цвѣте,
Миризма приятна,
Що раздавашъ, цвѣте,
Сутринъ въ градина?“—

Отговаря цвѣте
Шарено, червено:
„Ой те тебе, дѣте
Мало и невинно:
Има една сила
Безъ край и граница:
Ето тая сила
Сипа ми росица.

Има една сила
Навредъ распострѣна,
Ето тая сила
Прави ме червена.
Има една сила
Надъ хубоста хубость,
Ето тая сила
Ме обсипа съ хубость.
Има една сила
Отъ всички на́й-силна,
Тя е Божя сила,
Тя мирисъ ми дъхнѫ".

III.

РАВНО ПОЛЕ.

— „Я, кажи ми, равно поле,
Що си нажалено?
Съ какво си посадено,
Що си нахълмено?

Да ли съ ружа и трънда́филъ
Сѫ те посадили?
Или Диви Самодиви
Сѫ те наплъстили?

Да ли Тунджа те е влѣкла
Драла и копала?
Ил' мотика те е сѣкла,
Ралица орала?" —

— „Нити съ ружа, ни съ трънда́филъ
Сѫ ме посадили,
Нито Диви Самодиви
Сѫ ме наплъстили.

Най съ трупове погрознѣли
Сѫ ме посадили,
И съ кърви почернѣли
Сѫ ме напоили!" . . . .

IV.

МОМЪКЪ НА ЧУЖБИНА.

На чужбина момъкъ лежи:
Лице погрознѣло;
Боленъ лежи, тѫга тѫжи, —
Всичко го болѣло!

Завила се пъстра змия
У гърди младежки,
Вгнѣздила се мѫка-тѫга,
Дошле мисли тежки! . . .

Нѣма кому да обади
Мислитѣ завѣтни,
Нѣма кому да искаже
Мечтитѣ прелестни.

Надъ глава му лѣстовичка
Пѣсень чурулика,
Говори ѝ ученика
Съ дребни сълзи клика:

„Лѣстовичке, мила птице,
Чуй, отзови се!
Щѫ те имамъ за сестрица,
Птичке, съгласи се!

Иди дома, лѣстовичке,
Иди, не бави се;
Кажи мами, мила птичке,
Кажи, обади се:

Че си била, мила птичке,
При мене, горкия,
Че ме пие, мила птичке
Усойница змия;

Кажи, мила, на сестрица,
На стара бащица;
Кажи, пилке, на братченца,
На баба старица;

Кажи, лѣсто, на гората
  И на България
На роднини, на другари
  На равна Тракия:

Не щж могж, мила птичке,
  Азъ живъ да си додж
И да видж, мила птичке,
  Тѣхната свобода".

V.

Н. Д. К–ву.

Прочетохъ, прочетохъ
Твойтѣ пѣсни жални,
И въ душа усѣтихъ
Думи имъ печални.

  Тжжни сж тѣ, жални,
  Но сж златоструйни,
  Написани буйни
  Съ болки Еремийни!

Азъ у тѣхъ усѣтихъ,
Дѣ те е болѣло,
И съ тебе оплакахъ
Жалното — минжло! . . . .

Ц. Гинчовъ.

КНИЖНИНА

РЕЦЕНЗИЯ.

Памятники болгарскаго народнаго творчества. Выпускъ 1-й: Сборникъ западно-болгарскихъ пѣсенъ съ словаремъ. Собралъ Владиміръ Качановскій. С.-Петербургъ 1882 стр. VI + 598.

В. В. Качановский, младъ русски славистъ, е вече обнародвалъ нѣколко любопитни за насъ трудове, отъ които най-важний е горѣзабелѣженний „*Сборникъ западно-болгарскихъ пѣсенъ.*“ — Подъ названието *Западна България* г. Качановский разбира, освѣнъ Македония, още и западнитѣ окржжия на княжеството, а такожде окржзитѣ *Пиротский, Лесковский* и *Вранский.* Названието „Западна България“ не е нѣкой новъ терминъ: оно се срѣща и въ прѣкрасната повѣсть за прѣнесението мощитѣ на св. Иванъ Рилский, която е съчинилъ единъ южнословѣнский писатель Владиславъ грамматикъ още въ 1479 год. Въ тая повѣсть между друго четемъ, че „**достохвальнѣйши отьць нашь Іоань**“ билъ прѣнесенъ по Божие усмотрѣние „**оть прѣславнаго града Трьнова и оть земле Ѕагорскые вь того славьнъи монастырь иже вь Рыльсцѣи пустыни, ... ꙗко да и западнъıа пакъı страны бльгарскые . . . . . пришьствїемь его освететсе и на лоуѫьшıа наздають.**“ [1])

Въ сборницитѣ на Верковича („Народне песме Македонски Бугара“), на Миладиновци, Дозона, Чолакова, както и въ журналитѣ: „Български книжици,“ „Период. Списание на Българското Книж. Дружество“, и пр. има вече издадени доста много западно-български пѣсни, но между

[1]) Добро издание отъ тая повѣсть имаме въ „Гласник српског ученог друштва кн. V. Београд 1867, стр. 301. Въ Рилский мънастирь се намѣрва отъ неиж единъ хубавъ старъ прѣпись, по който г. Качановски се е и запозналъ съ това прѣкрасно произведение на Владислава Грамматика.

тѣхъ твърдѣ рѣдко се срѣщатъ такви паметници, които да сѫ записани въ *съпредѣлнитѣ* съ сърбското племе български области. Прѣди двѣ-три години (1879, 1880) г. Качановски е ходилъ да пѫтува по тие малко изучени още области (Бѣлградчикско, Берковско, Пиротско, Търнско, Вранско, Костендилско, Радомирско и пр.) и тамо е събралъ пó-вечето отъ материала, който е помѣстенъ въ неговий сборникъ. Въ тоя сборникъ, който обнема пó-вече отъ 600 страници, ние намѣрваме до 225 паметници отъ народната българска словесность. Освѣнъ това, ние намѣрваме тукъ и единъ доста подробенъ членъ „за народнитѣ обичаи“ (стр. 1—21), сѫщо и доста дължки извлечения изъ нѣколко непознати български рѫкописи, писани въ 17-й и 18-й вѣкъ. Прѣдѣлитѣ на настоящий нашъ членъ не ни позволяватъ да се пущаме въ подробно оцѣнение на всичкото това богатство, — ние ще поговоримъ токо за нѣкои отъ пѣснитѣ на г-на Качановскаго. Отъ тѣхъ особно внимание заслужватъ нѣколко исторически пѣсни и прѣдания, именно: една пѣсень за „царь Петаръ,“ каквато до сега не ни бѣше позната (No 106: „Царь Петаръ свадба правеше“): двѣ пѣсни за „царь Іованъ Шишманъ“ и зе неговий войвода „лудото Гедианъ“, или „лудата Гедия“ (№№ 109, 110);[1]) една пѣсень и едно сказание за „царя Ясена“ (№№ 107, 108). Въ послѣднитѣ два паметника се говори за сѫщото стълкновение на *царя Ясена* съ Турцитѣ, което се въспѣва и въ обнародваната лани пѣсень отъ г. Каранова,[2]) но освѣнъ това тукъ (въ сказанието) се казва още, че *царь Ясенъ* слѣдъ турското завоевание бѣгалъ въ Русия, и направилъ руский царь „*ристянинъ*“, та „сега и Русия и Болгария сѫ едно — Ристяния“. Пѣсеньта и сказанието за *царя Ясена* г. Качановский е записалъ въ Софийското окрѫжие, недалече отъ развалинитѣ на градъ *Урвичъ*, дѣто спроти ка-

---

[1]) Отъ тие пѣсни за царя Ивана Шишмана до сега ни бѣше познато само началото имъ. Глед. въ Миладиновий сборникъ № 58.

[2]) Въ Пловдивското периодическо списание „Наука“ 1881 год., кн. VI. 495—502. Тукъ г. Карановъ е приложилъ и доста подробно топографическо описание на мѣстностьта *Урвичъ*, която играе важна рола въ нашитѣ исторически прѣдания. Точно любопитно описание ни дава възможность да оправимъ една грѣшка, която г. Качановски е допусналъ въ сказанието за *царя Ясена*, като е приелъ думата *ведена* („прѣзъ вода ведена“) за прилагателно име. Отъ бѣлѣжкитѣ на г. Каранова се вижда, че думата *Ведена* тука е собственно име.

званьето на тие паметници се е намѣрвала столицата на царя *Ясена*. Около Урвичкий мънастирь е записана и обнародваната отъ г-на Каранова пѣсень. Въ Софийското окржжие, именно въ с. Рило, сж записани и пѣснитѣ за царя Ивана Шишмана. Намъ се иска да вѣрваме, че всички тия народни прѣдания за стълкновението на царя *Ясена* и Ивана Шишмана съ Турцитѣ въ Софийско поле и около Урвичъ градъ се намѣрватъ въ нѣкаква свързка съ едно любопитно прѣдание, което се срѣща въ Българската история на приснопаметнаго Паисия. Тукъ ние четемъ: „Въ некое копие или преводъ стари отъ превелигиа того (Іоанна Шишмана) обретается, како да не су могли Терновски господи и царь Шишманъ стати противо Турци. и избегли изъ Терново и отъ Загоріе и отъ Стара Планина, и пришли въ градъ Средецъ или Софія: и ту застали некои тесни места покрай Искаръ река и по Витоша гора. Тако имеяли помощь отъ Сербія и отъ краля Вукашина и отъ охридски Болгари. И за седамъ лѣта седелъ царь Шишманъ въ Средецъ, и воскрай Искаръ имеялъ монастирь Урвичъ тверди градъ, и изоколо вода обходила. И тако съ мало воинство и Терновски велмужи ту преживели и крилися отъ Турци“.

Въ сборника на г-на Качановскаго намираме и едно любопитно *сказание* за покорението на България отъ Турцитѣ. Въ това сказание, което е записано въ Пиротский окржгъ, споменува се за нѣкой си български царь Петъръ, когото Турцитѣ нѣколко пжти накарвали да прѣнася столицата си: изъ Видинъ въ Нишъ, а оттамъ — въ Пиротъ, послѣ въ София, а най-напоконъ въ мънастирьтъ *седемь престоли*, който се намира край Искъръ, не далече отъ София. Возможно е, че ние тукъ имаме убъркана спомень за покорението на западна България отъ Византийцитѣ въ 1041 год. и че подъ българский царь Петъръ тукъ се разумѣва царь Петъръ Делянъ, ржководителятъ на онова знаменито народно движение, което се захванж на долна Морава, а отъ тамъ съ изумителна бързина се распространи прѣзъ Нишъ, София и Скопие по цѣла Македония. Мънастирьтъ *седемь престоли,* който се споменува въ сказанието, и което ни е речьта, е построенъ отъ брата на Петра Де-

ляна, Георгия, „който тамъ и почива.“[1]) Това обстоятелство, види се, е спомогнжло за да се уварди между народа ни спомень за толко отдавнашни събития, спомень, която прѣзъ такво дълго врѣме се е затъмнила и убъркала.

Между историческитѣ пѣсни на г-на Качановскаго особна важность иматъ двѣ пѣсни за *Момчила юнака:* въ една отъ тѣхъ (№ 183) се разказва, какъ „*Реля Крилатица*“ сполучилъ да погуби *Момчила* съ помощьта на неговата невѣрна жена, въ другата (№ 182) се говори, какъ Момчиловата жена искала да погуби мжжа си съ помощьта на нѣкого си *църна Арапина,* който билъ прѣдводитель на *три хиляди Турци.* По съдържанието си втората отъ тие пѣсни прилича на първата, но тя се свършва нѣкакъ-си неестественно: отъ неж излази, че *Момчило* сполучилъ „да обори до три хилядъ Турци“ заедно съ църний Арапинъ и да се спаси отъ тѣхъ, макаръ че неговото „хитро и опако любе“ у врѣме взело всичкитѣ потрѣбни мѣрки, каквото това спасение да бжде невъзможно. Ние не се съмнѣваме, че и тая пѣсень се е свършвала съ смъртьта на Момчило, но окончанието ѝ е прѣправено отъ нѣкой, види се, неискусенъ пѣвецъ, комуто не се е ревнжло погубваньето на такъвъ „добъръ юнакъ“ чрѣзъ женска хитрость. Намъ до сега бѣше позната само една подобна пѣсень за смъртьта на *Момчила* („Момчулъ войвода“ въ сборника на братия Миладиновци № 105); въ неж се казва, че Момчило погинжлъ не отъ „Реля Крилатица“ и не отъ „Църний Арапинъ“, но отъ „царь Костадинъ изъ Стамбола града.“ Нѣма съмнѣние, че во вситѣ тие български пѣсни, които могатъ да се сматрятъ като различни *варианти* отъ една пѣсень, ние имаме спомень за геройската смърть на познатий български войвода Момчило,[2]) владѣнията на когото сж се намирали въ южната часть на Родопскитѣ гори, близо до

---

[1]) *Захаріевъ:* „Описаніе на Т.-Пазарджикската кава.“ Стр. 54, 55.

[2]) Момчило войвода е билъ Българинъ, види се, отъ Родопитѣ. Като млад момъкъ се скиталъ съ хайдушки чети край тогавашната българско-гръцка граница послѣ е служилъ въ византийската войска, отъ тамъ преминжлъ въ служба на сръбский царь Душанъ и най-подирѣ билъ назначенъ отъ гръцкий царь Кантакузинъ управитель на малката область Меропе. Тази Меропе се намирала въ Родопитѣ, къде се въ планинитѣ на нахията Султанъ-Ери, между Ксантия и Ахжръ-Челеби, съ по познатитѣ сега градища Св. Ирина и Подвисъ (Повседосъ); на сѣверъ отъ нея била земята на *Смоленитѣ,* около нинѣшното село Смилянъ въ Ахжръ-Челеби, горнята Арда. По-далече край долнята Арда се простирала една область, нарече-

владѣнията на „Протосеваста Хреля“ (Реля Крилатица, шестокрила), възстановителя на Рилский мънастирь въ 1335 г.[1]) Както е познато, Момчило е паднжлъ въ отчаянната си битва съ *Іоанна Кантакузена* и неговий турски съюзникъ *Умуръ-бегъ* при градътъ *Периторъ* (Περιθεώριον), които се е намиралъ при Лагосский заливъ отъ архипелага.[2]) Тая битва, която е ставала въ 1345 г., подробно е описана отъ Іоанна Кантакузена въ неговитѣ *мемуари*, дѣто срѣщаме извѣстия, удивителни по своята гармония съ нѣкои подробности въ пѣснитѣ, за които ни е речьта Отъ тука, както и отъ други нѣкои обстоятелства се види, че българскитѣ пѣсни за смъртьта на Момчило сж извадени на́-скоро слѣдъ 1345 г. и че въ тѣхъ ние имаме много стари паметници отъ на-

---

въ византийскитѣ паметници на XI—XIII вѣкъ *Ахридо́*, въ XIV вѣкъ *Морра*, съ прѣпоститѣ Еѣремъ (сега Евремкюй при рѣката Арда), Перперакионъ, сѣдалище на ценъ владика (има тамъ още една рѣка Перперекъ-дере), Мънякъ край брѣга на рда. Устра, Патмосъ и Кривусъ (вижъ за тѣхъ Иречекъ, Heerstrasse von Belgrad ch Constantinopel стр. 97 и 98; Пер. Спис. II, 1882, стр. 68). Около родопскиятъ ивода събрахж се до 5000 Българе и Сърби, привлечени отъ негова юнашка слава. въ скоро врѣме Момчило се отдѣлилъ и отъ Кантакузина, изгорѣлъ корабитѣ на нитѣ турски съюзници отъ Мала Азия въ Полистилонъ, сегашния Балустрабунъ (древната Абдера), край морето между устието на рѣката Места и Лагосский ливъ, и нападнжлъ презъ нощьта и на самия лагеръ на Кантакузина, близу до валинитѣ на старата Мосинополисъ (в. Пер. Спис. III, стр. 70), тъй щото Гъртѣ едвамъ избѣгахж въ близската крѣпость Кумуцепа (нинѣшна Гюмюрджина). слѣ това той се настанилъ съ жена си, една Българка, въ градъ Ксантия, при жното подножие на Родопитѣ, и отъ тая си резиденция съ своитѣ юнаци приобилъ такъва почеть, щото Кантакузинъ, да има миръ отъ него, му далъ високата ла на „севастократоръ.“ Но скоро врѣме слѣдъ това, въ 1345 год., Кантакузинъ помощьта на Омарбега, владѣтель на Смирна, разбилъ Момчила съ неговитѣ 4000 ши конница подъ стѣнитѣ на приморский градъ Периторъ, за който недавно чехме въ пжтуванието на рицаря Бертрандона (кн. III. стр. 70). Момчило юнашки гинжлъ въ битката. Неговитѣ чети слѣдъ смъртьта на предводителя си се предохж и се распилѣхж. Сжщо се предаде и близската крѣпость Ксантия, гдѣто еше жената на Момчила; Кантакузинъ великодушно ѭ отпуснж съ всичкото ѝ ущество, да си върви свободно въ отечеството си. Вижъ Иречекъ, Бълг. История р. 398.

Бѣл. ред.

[1]) Болѣринъ Хреля е билъ единъ отъ пълководцитѣ на сърбскитѣ владѣтели ля Стефана Милутина, краля Стефана Уроша III и цара Душана, съ дворската ла (по византийский начинъ) „протосевастъ“, и стоялъ въ сѣверната Македония. крѣме на Душана той единъ пжть се отдѣлилъ отъ него и искалъ да си основе о малко господарство въ града Струмица и въ два други градове, та влѣзнжлъ въ шения и съ гръцкий царъ Іоанъ Кантакузинъ, но послѣ пакъ се примирилъ съ шана и прилъ отъ него титлата „кесаръ“. Най-подирѣ умрѣлъ въ 1342 год. като нахъ Харитонъ и билъ погребенъ въ Рилский мънастирь, гдѣто и до сега му се и надгробниятъ камъкъ, както и единъ „пиргъ“ (кула), съграденъ отъ него. (Иречекъ. Бълг. История, Одесса 1878. стр. 396).

Бѣл. ред.

[2]) Глед. членътъ отъ г. *Иречка* за пжтуваньето на Бертрандона, въ „Период. писание на Българското Книж. Дружество“ 1882. Кн. III, стр. 70.

родний ни епосъ, пó-стари отъ пѣснитѣ за царя *Ясеня*. царя *Шишмана*, *Марка Кралевича* и пр. Но не е само голѣмата древность на пѣснитѣ за *Момчила*, която ни накара да поговоримъ за тѣхъ пó-подробно: тие пѣсни сѫ важни и по това, дѣто хвърлятъ свѣтлина на нѣкои тъмни. но много любопитни точки въ историята на южно-словѣнский епосъ, който и до сега остава неразработенъ. Между сърбскитѣ епически пѣсни има една, въ която се воспѣва коварното убийство на *Момчила войвода*, който билъ живѣлъ въ *Херцеговина* „у бијеломе граду Пирлитору према Дормитору.“ Това убийство извършилъ ужъ краль Вукашинъ съ помощьта на Момчиловата жена. Тая пѣсень се счита за една отъ нáй-знаменититѣ сърбски пѣсни, „самое поэтическое предание народной сербской поэзіи.“ [1]) Тя е обнародвана въ сборника на Вука Караджича. (II, № 25). Ние сега не се съмнѣваме, че тая наистина прѣкрасна сърбска пѣсень е произлѣзла отъ българскитѣ пѣсни за смъртьта на Момчило. Както по главното си съдържание (мотивъ). така и по главнитѣ си подробности, тя напълно се посрѣща съ обнародванната отъ г-на Качановскаго пѣсень подъ № 183. Нѣкои отъ подробноститѣ ѝ, които не се намиратъ въ послѣднята, срѣщатсе въ другитѣ два български варианта (Качановский № 132, Милад. № 105). Отъ българскитѣ пѣсни за Момчило сърбската сѫществено се отличава токо по слѣдуѭщитѣ двѣ особности, които нѣматъ никакво реално основание, но сѫ любопитни по това. че ни показватъ, какъ сърбскитѣ пѣвци сѫ постѫпяли съ пѣсенний материалъ, който имъ е билъ донесенъ изъ България. Ето какви сѫ тие особности:

1. Историческитѣ врагове и убийци Момчилови, Иоанъ Кантакузенъ и Умуръ-бегъ, които и до сега доста вѣрно обозначаватъ българскитѣ пѣсни, като наричатъ *Кантакузена* „царь *Костадинъ* отъ Стамбола града“ (*Милад*, № 105). а *Анадолията Умуръ-бега* „църний арапинъ“ (*Качановский* № 182), тие така да кажемъ, истински убийци Момчилови сърбскитѣ пѣвци сѫ замѣнили съ краля Вукашина, който не е ималъ никаква намѣса въ битвата при г. Периторъ.

---

[1]) *Гильфердингъ:* „Поѣздка по Герцегевинѣ, Босніи и Старой Сербіи“ Спб. 1859 г., стр. 335—341.

дѣто погина Момчило. Въ 1345, когато е ставала тая битва, Вукашинъ не само не бѣше краль, но не бѣше още и твърдѣ голѣмъ человѣкъ: шесть годинъ слѣдъ тая битва, именно въ 1351 г. ние го срѣщаме, като „писарь царскаго собора.“ По всичко се види, че сърбскитѣ пѣвци тенденциозно сѫ приписали Вукашину коварното убийство на *добрий юнакъ Момчило*, както тенденциозно му приписватъ и убийството на царя Уроша, който споредъ новитѣ издирвания на нѣкои сърбски учени (Руварацъ, Ковачевичъ) несъмнѣнно се е поминѫлъ слѣдъ смъртьта на Вукашина.[1])

2. Градътъ Периторъ, при който е загинѫлъ Момчило и който се е намиралъ при Архипелага, сърбскитѣ пѣвци сѫ убъркали съ Пирлиторъ „према Дормитору“ въ Херцеговина. По тоя начинъ и всичкото съдържание на пѣсньта за Момчиловата смърть тѣ сѫ свързали съ херцеговинский „Пирлиторъ према Дормитору“. Това имъ е дало поводъ да украсятъ Момчиловата пѣсень съ едно описание на южно-херцеговинската природа, описание толко хубаво, що покойний Гилфердингъ твърдѣ сполучливо го е наналъ „лучшій цвѣтокъ сербскаго эпоса.“[2])

За Марка Кралевича въ сборника на г-на Качановскаго имраме 52 пѣсни. Тѣ съдържатъ въ себе си доста много въ твърдѣ важенъ материалъ, съ който до нѣйдѣ ще же вече да се рѣши въпроса за, така да кажемъ, историко-литературното отношение между сърбскитѣ и българскитѣ Марковски пѣсни.

---

[1]) Иларионъ Руварацъ въ „Годишньица Ник. Чупича“ III свръзка (Бѣлградъ 1) и Любомиръ Ковачевичъ въ сѫщата книжка сѫ изразили мнѣние, че сърбскиятъ царь Урошъ не е погинѫлъ отъ рѫката на краля Влъкашина, както се писало сега, а е умрѣлъ слѣдъ като е падинѫлъ Влъкашинъ въ битката срѣщу Турцитѣ при рѣката Марица (1371). Сега Владимиръ В. Качановский, сѫщий, който е издалъ пѣсни, въ една хърватска статия (Rad jugoslavenske akademije, knjiga LVIII. 1) се потрудилъ да покаже, че тѣхното тълкувание не е вѣрно и че отъ никждѣ се виза на явѣ, че Урошъ се поминѫлъ отъ естественна смърть. Въпросътъ не е рѣшенъ.

Бѣл. ред.

[2]) Въ познатитѣ сега български пѣсни за смъртьта на Момчило не се споменимето на града *Периторъ*. Но може да се мисли, че то се е споменувало въ старъ и безъ съмнѣние по-пълнъ български текстъ, отъ който сѫ се ползували авительтѣ на сърбската пѣсень. Сърбскитѣ пѣвци сѫ могли да се научатъ за име и изъ сърбскитѣ кратки лѣтописи, въ които срѣщаме и такви не твърдѣ и бѣлѣжки: „въ лѣто 6869 погыбѣ Момчило Периторски“ ... „Уби царь Отманьраго Момчила и пріими Периторь“ *Ягичъ:* „Serbische Annalistik“ 94. *Шафарикъ:* Sitky“ и пр. 74.

Между другитѣ стари исторически пѣсни на г-на Качановскаго ние намѣрваме: една пѣсень за *Могленский краль*, три пѣсни за *царя Костадина*, подъ когото, види се, се разумѣва приятельтъ на Марка Кралевича, *Костадинъ бегъ*.[1]; една пѣсень за *Мисирский краль*, която прилича на Миладиновската пѣсень „кралъ Шишманъ и кралъ Латинъ" (№ 57 сравн. и въ сборника на г. Безсонова № 5); четери пѣсни за Косовската битва и пр.

Стари и любопитни паметници срѣщаме и между пѣснитѣ, които г. Качановски нарича *митически, апокрифически* и пр. Ние тукъ си дозволяваме да се позапремъ токо на на една отъ тѣхъ, въ която се говори за пѫтуваньето на единъ умрѣлъ человѣкъ, по име Лазарь. Сѫщо такъва пѣсень иматъ и Сърбетѣ, на освѣнъ тѣхъ още и Гърцитѣ и Албанцитѣ. Отъ нея до сега ни бѣхѫ познати четери български варианти, отъ които единъ е обнародванъ въ „Български Книжици" (1860 февруарий, стр. 169—170), другъ — въ Миладиновский сборникъ (№ 200), трети — въ сборника на Дозона (стр. 130—133, 319), а четвъртий, — който за жалость не е цѣль, обнародва прѣди нѣколко врѣме г. Н. Поповъ въ „Период. Списание на Бълг. Книж. Дружество" (1882, № 2, 162—163). Съ литературната история на тая, види се, много стара пѣсень сѫ се занимавали нѣколко учени мѫжье (*Дозонъ, Сатасъ, Легранъ*, а въ послѣдньо врѣме *Воллнеръ*), но все още не е рѣшено добрѣ, дѣ се е появила тя нàй-напрѣдъ: у Гърцитѣ ли и Албанцитѣ, или у Българетѣ и Сърбитѣ. Въ обнародванний сега отъ г-на Качановскаго вариантъ ние намѣрваме нѣколко подробности, които, може би, ще спомогнѫтъ за правилното рѣшение на реченний любопитенъ въпросъ. Намъ се чини, че бѫ-

---

[1]) За исторический Марко краль, синъ на Влъкашина краля, послѣ подвластенъ васалъ на турскитѣ царие, за резиденцията му въ Прилѣпъ, неговитѣ спорове за Костуръ, женидбата му за Елена, дъщеря на боярина Радослава Хлапена, владѣтеля на Верния, и за смъртьта му (1394) въ турската войска въ битката „на Ровинахъ" въ Влашко вижъ Иречека, Ист. Бълг. стр. 432—4, 458. — Братия деспотъ Іоанъ Драгашъ и „господинъ Константинъ" въ сѫщо врѣме владѣли въ Жеглиговъ, Велбуждъ, Кратово, Щипъ, Струмица и Петричь; Константинъ живѣлъ по-дълго отъ брата си, и като е располагалъ съ богатитѣ Кратовски рудници, ималъ е голѣма почеть, но билъ принуденъ да се подчини на Турцитѣ и да участвува въ тѣхнитѣ походи. Погинѫлъ заедно съ Марка краля. Страната му още дълго врѣме се е нарицала „Константинова земля" и Велбужската Баня поченѫ ли да ѭ зовѫтъ „Константинова Баня", сега Кюстендилъ.

Бѣл. ред.

дящитѣ изслѣдователи ще обърнѫтъ особно внимание между друго и на това, дѣто въ варианта на г-на Качановскаго странствуѭщий мъртвецъ се нарича *Лазарь*. Така се нарича тоя мъртвецъ и въ варианта, който е обнародванъ въ „Българскитѣ Книжици". Въ гърцко-албанскитѣ варианти той е нареченъ Константинъ, както е нареченъ и въ варианта на г-на Н. Попова.

Отъ изложеннитѣ до тука бѣлѣжки читательетѣ ни, надаме се, ще разберѫтъ, колко е важенъ по съдържанието си сборникътъ на г-на Качановскаго. Жално е само, че доста много отъ пѣснитѣ сѫ продиктувани (казани) на почтенний имъ записвачь съ различни пропущания, които по нѣкога затъмняватъ съдържанието. Въ свързка съ тоя недостатъкъ ние тука намираме и другъ единъ недостатъкъ, който състои въ това, че въ по-вечето отъ пѣснитѣ на г-на Качановскаго не е упазенъ добрѣ размѣрътъ имъ. Тоя недостатъкъ обаче се срѣща, дѣ по-вече, дѣ по-малко, и въ другитѣ издадени до сега сборници отъ български пѣсни. Той е породилъ много криво мнѣние за вънкашната страна на нашата народна поезия, за която напримѣръ, Дозонъ е казалъ, че тя се отличава отъ сърбската съ l'extrême irregularité de la versification.[1]) Ние наричаме това мнѣние *много криво*, защото сме имали случай да се увѣримъ, че българскитѣ народни пѣсни по правилностьта на размѣра си никакъ не сѫ по-долни отъ сърбскитѣ. И ако по-вечето отъ обнародваннитѣ до сега наши пѣсни *куцатъ* къмъ тая страна, то това е произлѣзло отъ голѣмитѣ мѫчнотии, съ които е свързано вѣрното записванье на такви народни паметници. По-вечето отъ записвачитѣ на обнародваннитѣ до сега български пѣсни не сѫ се грижили между друго и за това, че народни пѣсни трѣбва да се вимать отъ устата на добри и искусни пѣснопойци и пѣснопойки, съ други думи да кажемъ, не сѫ се грижили и пробирать *пѣвцитѣ*, между които често се срѣщатъ и лоши пѣвци. Такъви лоши пѣвци се срѣщатъ и у Сърбетѣ,

[1]) *Dozon:* „Chansons populaires Bulgares" p. XXIII. Подобно мнѣние прѣди Дозона е изказалъ и П. А. *Безсоновъ*. Глед. въ неговий Сборникъ членътъ: „Епосъ сербскій и Болгарскій" стр. 133—134. Трѣбва да забелѣжимъ обаче, че г. Безсоновъ се изказва така само за источно-българскитѣ пѣсни. „Пѣсни, идущія изъ западной Болгаріи, забѣлѣава той, сколько замѣтили мы, какъ-то устроеннѣе въ своемъ внѣшнемъ складѣ."

както свидѣтелствува Вукъ Караджичь, който тѣхъ е прѣзиралъ и избѣгвалъ, а се е старалъ да записва само отъ *искусни* въ пѣяньето мѫжье и жени. Та че и отъ пѣснитѣ що е записвалъ отъ такви избрани пѣвци, Караджичъ се е старалъ да обнародва токо най-добрѣ сполученитѣ варианти. Отъ-това неговий сборникъ е излѣзълъ такъвъ, дѣто му се свѣтъ чуди. Като показваме на тоя недостатъкъ въ сборника, за който пишемъ настоящий си членъ, ние чрѣзъ това ни на́й-малко не желаемъ да укоряваме почтенний съставитель на тоя сборникъ, особно като знаемъ, че той е можилъ да издѣли твърдѣ кратко врѣме (нѣколко мѣсеци) за пѫтуванье по българскитѣ области, въ които е събиралъ пѣснитѣ си и които е видвалъ за първъ пѫть.

При събираньето на пѣснитѣ си г. Качановски особно се е грижилъ да уварди особноститѣ на езика имъ, каквото тѣ да служатъ като материялъ за запознаванье съ оние западно-български говори, които още малко сѫ познати. Тая трудна задача намъ се види извършена доста сполучливо; има само нѣколко нѣща, които изискватъ разяснение, именно. При плавнитѣ букви *л, р* г. Качановски твърдѣ често смѣсва гласнитѣ *ъ, ь, ы, е*. И това смѣсванье съглеждаме да става не само въ една и тая пѣсень, но още въ една и сѫщата дума. На примѣръ: въ пѣсеньта № 4, която е записана въ Дупница, глаголъ *кърсти*, веднъжъ е написанъ така, спречь съ *ь*, четери пѫти *керсти* (съ *е*), а три пѫти *кырсти*. Въ пѣсеньта № 46, която е записана въ Радомиръ, срѣщаме: „два *бърза* ангела“, а слѣдъ осемь реда: „два *берза* ангела“. Въ пѣсень № 29, изъ Търнский окрѫгъ, намѣрваме — *зълву* и *зелву:* „Сна (снъха) зелву за зълву не знае“. Така размѣсено сѫ писани тие букви и въ други случаи, на примѣръ, въ пѣснитѣ, които сѫ записани въ Радомиръ отъ едно и сѫщото лице, намѣрваме: два пѫти „*мъшки деца*“, (№ 127), а два пѫти — „*мышко дете*“ (№ 82). Отъ многобройнитѣ смѣшения на *ъ* съ *ы* се види, че г. Качановски чрѣзъ буквата *ы* изображава тѫнъ звукъ, който ние въ писменний си езикъ пишемъ съ *ѫ* или съ *ъ*. Но въ такъвъ случай намъ се види чудно, като срѣщаме *ы* на мѣсто *и* въ окончанията на думитѣ, особно въ глаголнитѣ окончания, на примѣръ въ пѣсень № 4: *кър-*

ны, керстышъ; въ нѣколко Радомирски пѣсни: *ойды, изведы*, *ны* (яхни), *роды* и пр. Друга една непослѣдователность, която г. Качановски такожде е оставилъ безъ обяснение, срѣщаме въ замѣнитѣ на старий звукъ *ѫ*. На мѣстото на тоя звукъ въ кореннитѣ слогове ние тукъ намираме нѣкога *а*, нѣкога *ы*, нѣкога *у*; на примѣръ: въ нѣкои пѣсни, записани въ Берковско отъ едно и сѫщото лице, срѣщаме: *ѧтъ* (пѫть), *мажé* (мѫжие), *кыща* (кѫща), *гысти* (гѫсти), *буде* (бѫде).

Въ края на сборника е приложенъ словарь. Както въ него, така и въ текста на пѣснитѣ срѣщатъ се думи, които не сѫ добрѣ разбрани и истълкувани. На тие погрѣшки ние нѣма да се запираме, защото не се съмнѣваме, че г-нъ Качановски и самъ ще ги забелѣжи и изправи, когато се познае добрѣ съ всичкитѣ тънкости на народний ни езикъ. А за такво запознаванье той вече има възможность. Намъ ни е драго, дѣто можемъ да извѣстимъ читательетѣ си, че руската Императорска „Академія Наукъ“ и руското министерство на народното просвѣщение сѫ вече дали г-ну Качановскому срѣдства за да направи второ пѫтуванье по българскитѣ земли съ цѣль да събира още паметници отъ народната българска словесность и градиво за подробенъ български словарь. До колкото знаемъ, младий русски славистъ скоро вече ще пристигне въ България, дѣто тоя путь ще се помае по-вече отъ година врѣме.

Харьковъ, Декемврий 1882.

М. Дриновъ.

Михалаки Чорбаджи. Комедия въ 2 дѣйствия. Отъ Ив. Вазовъ. 82 год.

Въ продължение на нѣколко врѣме оскждната българска литература се обогати съ талантливитѣ трудове на г. Вазова. Повечето читатели трѣба да знаятъ името на младия поетъ, който непрестанно пише съ любовь и енергия за да ни просвѣти съ своитѣ хубави сказания. Макаръ и не заякналъ, таланта му блѣсна прѣдъ насъ въ стихотворенията и белетристическитѣ му трудове. Подиръ отбраннитѣ свои повѣсти, поеми и стихотворения, на послѣдньо врѣме той почна за първъ пѫть драматически трудъ — комедията „Миха-

лаки Чорбаджи“, която ний желаемъ да разглѣдаме за да опредѣлимъ достоинства ѝ. Това ний правимъ за туй, защото считаме, че автора не ще бѫде глухъ къмъ гласа на читателитѣ, за развитието на които той е посвѣтилъ живота си. Не ще дума, че колкото повече се обсѫждатъ публично съчиненията на нѣкой писатель, толкозъ пóвече послѣдния става популяренъ въ обществото, толкозъ пóвече идеитѣ му се пръскатъ между народа; таланта отъ друга страна заяква само тогазъ, когато той срѣща въ обществото какъвъ да е справедливъ откликъ; писателя се развива и вдѫхновява срѣдъ обществото, както наопаки послѣдньото се просвѣщава и събужда отъ проповѣдитѣ на първия; писателя и обществото въ кой да е народъ сѫ свързани тѣсно помежду си.

Прѣди всичко ний излагаме кратко съдържанието на комедията, която се разиграва прѣзъ русската окупация въ единъ крайдунавский градъ. Михалаки Чорбаджи, главното лице въ комедията, ималъ дъщеря Виктория, въ която се залибилъ Стояновичъ, интелегентенъ момъкъ. Залибения захванал̀ъ да ходи пó-често у Михалаки Чорбаджи, гдѣто се срѣщалъ съ любовницата си и майка ѝ Сийка; единъ пѫть Стояновичъ случайно истървалъ любовното писмо, което приготвилъ да предаде на Виктория. Михалаки Чорбаджи намѣрва истърваното писмо, но отъ четеньето му не отбира нищо: въсползуванъ отъ простотията на господаря си, слугата Петко, — когото скитаньята изъ Влашко и другаруваньето съ нехранимайковци направили извѣянъ и шоролопчия, — чете писмото и казва на Михалаки, че то е молитва, и за да увѣри пóвече, казва, че Стояновичъ се готвялъ за калугеринъ. Безъ да подозрѣва Петковитѣ измами, Михалаки още въ първата си срѣща съ Стояновича, сърадва го за доброто му намѣрение; въ дългия разговоръ Стояновичъ узнава, че Михалаки е излъганъ отъ нѣкого си и за разясненье недоразумѣньето, той се рѣшава да каже, че желае да се ожени за Виктория. Михалаки Чорбаджи не се съгласява да има за зетъ тогози, който е бѣденъ и нѣма ордени. Подиръ тъзи несполука на Стояновича, Петко пакъ излѣзва на сцената съ нови шоролопи: той чете вѣстникъ ужъ по французски, гдѣто ужъ се говоряло, че Стояновичъ е назначенъ отъ султана за посланникъ; слѣдъ туй Петко обявява, че берата за назначението и нишенитѣ донесълъ отъ Цариградъ софтата, когото прѣди нѣкой день Михалаки испѫди изъ дома си. Бѫдѫщето величие на Стояновича преобръща ума на Михалаки, като го кара да желае да бѫде дѣдо на посланникъ. Свадбата вече се захванала, свадбаритѣ се веселели, когато непознато лице при-

ъствува на Михалаки за измамата. Разядосанъ, чорбаджията истла-
ква съ блъсканье и викове гоститѣ.

Туй е съдържанието. Както се вижда, автора искалъ да извади
рѣдъ публиката типъ на чорбаджилъка въ лицето на Михалаки.
Но дали г. Вазовъ е сполучилъ? Спорѣдъ насъ главния герой е
писанъ тъй невѣрно и тъй неестественно, щото зрителя нѣма да
знае въ него нито себе си, нито приятеля си. Ако четете началото
на комедията, то Михалаки ще ви се прѣдстави дебелъ простакъ,
закорѣнялъ фанатикъ, набоженъ лицемѣръ и доленъ честолюбецъ;
си обича да се хвали, желае да го почитатъ, гордѣй се, че Мид-
адъ му подавалъ чибукъ, не го гризе съвѣстьта да признава за-
другитѣ си прѣдъ султана и да се кокошини отъ спомѣна, че отго-
варялъ нѣкога си Митхату: „Ефендимъ, царьтъ да е живъ.... бѣ-
ало ефендимъ.“ (Дѣйствие 1, сцена II). Подиръ дохажданьето на
Руситѣ, той горчиво съжелява и тъжи, че не го викали вече на
онака, но прѣдъ другитѣ хора масторски се приструва и лъже, че
голѣмъ човѣкъ; той казва на просителя Кьоръ Хасана, че ще хо-
тайствува прѣдъ губернатора за да се накаже казака, който му
адигналъ плѣта. Михалаки е твърдѣ досѣтливъ; той съзнава по-
ложението; той хубаво знае, че вече „нѣма бѣсило“, знай че не го
почитатъ, но честолюбието го кара да се хвали прѣдъ простацитѣ.
Той знай да извлича полза отъ гламавщината на другитѣ и е убѣ-
денъ, че „ако не лъжешь, не можешь да имашь честь.... и не та
почитатъ!.. на освѣнъ това има сегисъ-тогисъ кое патка, кое пуйка,
е прасе“. (Дѣйст. 1. сц. II). Всичко туй рисува твърдѣ вѣрно ха-
актера на чорбаджията. Но по-нататъкъ за да сполучи въ сцени-
ско отношение въ лошо скроената развръзка на комедията, г. Ва-
овъ развалъ портрета и изопачава Михалаки, като го прави твърдѣ
ивенъ и глупавъ. Нека да размисли автора и читателитѣ възможно
ли, щото Михалаки Чорбаджи, — който въ първото дѣйствие показва
лкова хитрость, — да повѣрва на исхайтения Петка, че Стояно-
ичъ щѣлъ да се покалугери или пъкъ, че билъ назначенъ за по-
аникъ. Човѣкъ, който е миткалъ по конацитѣ, който е сѣдѣлъ
паши, който е сѫдилъ бунтовницитѣ, той знае какъ се назнача-
тъ посланници, знае хубаво, че за такава служба не се назначава
ъгаринъ, още повече младъ човѣкъ, когото Михалаки безъ друго
ита за зложелателъ на султана. Но безъ да указваме на туй, са-
то положение на Българитѣ между Русситѣ не можеше да из-
ка у султана довѣрие къмъ раята, а туй положение, както при-
ава и автора, Михалаки е съзнавалъ хубаво. Такова противорѣ-

чие въ характера на главния герой веднъжъ допуснато отъ автора, развали всичката комедия. Искуството не търпи лъжа и изопачаванье характера на живи лица. Художника представя въ хубава форма и живи образи туй, което го вълнува изъ дѣйствителния животъ; неговитѣ произведения трѣба да пречистятъ живота отъ мръснитѣ и гнили елементи, като освѣтяватъ прѣдъ обществото високитѣ и хубави идеали. Художника увлича и убодрява хората само тогазъ, когато героитѣ му сѫ дѣйствителни, а не фантастически лица; художеството се поражда отъ силнитѣ чувства, които испитва поета въ общественния животъ. Може да се нарѣче художникъ само този, който е въ състояние да улови и най-малкитѣ черти на живота, които, като свърже въ органическо цѣло, да извади за публичния сѫдъ. Героитѣ не трѣба да бѫдѫтъ плодъ на фантазията; тѣ трѣба да сѫ такива, щото читателя и зрителя да ги узнава легко между околнитѣ си.

Този, който е челъ „Михалаки Чорбаджи", той е забелѣзалъ навѣрно, че дѣйствующитѣ лица сѫ искуственни; отдѣлнитѣ сцени сѫ скърпени на сила; Петко и софтата сѫ турени само да доискаратъ захваната игра; пóвечето лица работятъ, хортуватъ и мислятъ тъй, както се е щѣло на автора. Не ще дума, че фанатизма на софтата е нарисованъ вѣрно, но съ туй комедията не става пó-добра, защото лицето не се отнася къмъ нея и е турено само да спомогне развързваньето на интригата. Виктория и Стояновичъ сѫ описани блѣдно. Г. Вазовъ трѣбаше да нарисува въ лицето имъ борбата на младитѣ противъ бащиния тиранизмъ, който имъ бърка да се свържатъ съ тогози, когото любятъ. Като художникъ, г. Вазовъ трѣбаше нáй-живо да е осѣтилъ новото стремление на младитѣ да бѫдѫтъ независими въ тѣзи случаи, когато отъ тѣхъ се изисква да искажатъ любовь къмъ тогозъ или оногозъ.

Показанитѣ недостатки въ комедията сѫ причината, гдѣто тя не произвежда на читателя силно впечатление. Отдѣлни нѣкои сцени и фрази могѫтъ да разсмѣятъ зрителя, но този смѣхъ нѣма да го накара да се замисли сериозно надъ своитѣ и хорски недостатъци. Той не узнава себе си и съсѣда си въ комедията, защото той срѣща лица измислени, несѫществующи. Г. Вазовъ знае навѣрно, че цѣлта на комедията не е само да разсмива зрителитѣ, да ги кара да се кикотятъ, защото и палячовцитѣ и сойтаритѣ могатъ да разсмиватъ съ своитѣ кривенья, зѫбенья, пъстри кауци и смѣшни облѣкла. Безцѣлния, глупавия смѣхъ не съдържа въ себе си никаква иронія, не предизвиква укоръ и заедно съ това стремление къмъ исправлени-

недостатъцитѣ си; всички тѣзи високи цѣли се достигатъ само чрѣзъ истинно-художественната комедия. „Михалаки Чорбаджи“ не може да накара зрителя да почувствува отвращение къмъ лошитѣ качества и груби навици на героя; публиката ще се кикоти надъ Петковитѣ шоролопи, надъ безмисленнитѣ му бърбории, надъ гламавщината на Кьоръ Хасана, но щомъ излѣзе изъ театра, тя ще забрави всичко туй. Добрѣ развитата публика би се отнесла критически, би извинила на лошата пиеса, но недоразвитата естетическа масса ще ржоплѣщи, защото тя не отбира, защото въ частния си животъ тя е виждала само груби забави и сойтараджилъци. Ето защо даровития художникъ, какъвто е г. Вазовъ, трѣба да приучва такъвъ публика да сѣща и да се стрѣми къмъ хубавото и високото. Доволно ни ѣхж Станчевитѣ трагични шеги въ разоворна форма. Вѣрваме, че комедията на г. Вазова скоро ще се забрави, защото не е художественна. Ако образованния свѣтъ се въсхищава и услажда до сега къ Шекспира, Шиллера, Гете и др. литературни слънца, то е защото въ тѣхъ той срѣща нáй-вѣрно и хубаво описание човѣшкитѣ страсти, желания, мисли и стремления. Комедията на Гоголя „*Ревизоръ*“ и до сега не устарѣва, зашото въ нея нѣма лице, което да не е на мѣстото си. Тъй като пороцитѣ, които Гоголь е раскрилъ въ комедията, не сж се искоренили, тъй като и до сега има и ще има напрѣдъ рушеветликъ, самохвалство, шарлатания и безсовѣстно притѣснение пó-долнитѣ, то героитѣ Хлестаковъ, Сквозникъ — Дмухановский и др. сж станжли нарицателни имена, чрѣзъ които въ обществото и въ печата наричатъ извѣстенъ родъ народни кършели.

Ний не мислимъ, разбира се, да сравняваме г. Вазова съ познатитѣ писатели; съ приведенитѣ примѣри ний само разясняваме идеята си за истинното художество. Г. Вазовъ е младъ и енерженъ; той има врѣме, и трѣба само желание, за да вникне по-добрѣ задачата на художеството. Нѣколкото негови произведения по хубавата си поддържатъ у насъ тъзи надѣжда. Колкото пó-скоро г. Вазовъ напусне измисленнитѣ образи, толкозъ пó-богато ще се развие таланта му. Инакъ въ произведенията му ще се срѣщатъ отдѣлни блескави мѣста, но никога органическо цѣло.

Трѣба да признаемъ, че въ „Михалаки Чорбаджи“ има нѣкои лица написани твърдѣ вѣрно и сполучливо. Такава е 7-та сцена въ 6-то дѣйств.— срѣщата на Чорбаджийката Сийка съ Стояновича; Сийка е твърдѣ вѣренъ типъ на срѣдния женски классъ, който въ срѣщата си съ другитѣ исчерпва разговора съ въпроситѣ: „Ами какво правите?“ „Какво правятъ вашитѣ?“ Твърдѣ хубави сж и нѣкои

монолози, въ които Михалаки Чорбаджи исказва своитѣ понятия за значението си, за честьта, за славата и сѫждението си за другитѣ хора. Както тѣзи мѣста, тъй сѫщо гладкия и хубавия езикъ показватъ, че автора стои по-горѣ отъ Станчовцитѣ. Туй послѣдното обстоятелство ни кара да съжеляваме за гдѣто „Михалаки Чорбаджи“ е скърпенъ тъй грубо, щото кърпежа бие въ очитѣ на читателя.

П—въ.

Жинзифовъ. Животописъ и просвѣтително-книжовна дѣятелность. Отъ С. С. Бобчева. Прѣпечатано отъ „Наука“. Пловдивъ. Областна Печатница 1883. 8. 31 стр.

Който се е занимавалъ нѣкога съ най-новата българска история, литературна или политическа, съ историята на българското възраждание, знае много добрѣ, съ каква мѫка се събиратъ найнужнитѣ свѣдѣния за нея, и не веднѫжъ е ималъ случай, да съжалява, че тъй малка грижа се е полагала до сега за спазение памятьта на ония дѣятели, които сѫ въздигнѫли българский народъ слѣдъ дълговрѣменний сънъ пáкъ къмъ новъ животъ. За основателя на новобългарската книжнина, епископа Софрония Врачанскаго, още до днесь незнаемъ съ пълна сигурность, коя година и гдѣ е умрѣлъ та и до сега не му е издиренъ гробътъ; живѣехѫ наистина до недавна старци въ Влашко, които можяхѫ да помнѫтъ кончината на този приснопаметенъ труженникъ, но никой не се е погрижилъ да ги испита ý-врѣме и да запише тѣхнитѣ разкази. А отъ послѣшнитѣ дѣятели пó-голѣмата часть ги е стигнѫла сѫщата сѫдбина. Странствующето имъ живѣение посредъ разни теглила и мѫчнотии, незавидното състояние на самата българска книжнина, която или е била свързана отъ надзора на турската цензура или се е печатала въ чужбина та не е имала свободенъ входъ въ отечеството и цѣлия редъ на пó-важни и пó-насѫщни дневни въпроси недавахъ да се помисли за събирание такива данни, съ рѣдки исключения, които обаче се намиратъ отчасти въ периодически списания сега вече почти непристѫпни.

Между любопитнитѣ явления на новобългарското умствено движение спада московский кружокъ на българскитѣ ученици и спасители, както се е билъ събралъ въ първитѣ години слѣдъ Кримската война. Измежду членоветѣ му има една личность съвсѣмъ зна-

чителна и любопитна — Македонецъ Райко (или погърчено Ксенофонъ) Ивановъ Жинзифовъ, роденъ въ 1839 год. въ Велесъ, сътрудникъ на Дим. Миладинова въ учителствувание и распространяване словѣнската книга въ полупогърченитѣ предѣли на Македония, послѣ ученикъ на московский университетъ и най-подирѣ преподаватель на еллинский езикъ въ московскитѣ срѣдни учебни заведения († 15 февр. 1877). Лѣтописитѣ на българското възраждание за всѣкога ще го помнятъ като въодушевенъ дѣятель и като даровитъ поетъ. Стихотворенията му, писани въ македонско нарѣчие, можеби немогжтъ да испълнятъ требованията на строгата литературна критика, нѣматъ въ себе си качества на съвършенно изработено поетическо произведение, езикътъ имъ покрай нѣкои прекрасни мѣста другадѣ не е гладъкъ и мислитѣ не сж насждѣ добрѣ исказани и наредени, но при все туй въ поезията на Жинзифова има ония горѣщий патриотизмъ и онова чудесно въсхищение за отечеството и неговото по́-честито бждще, което бива характеристическо свойство на книжнината въ епохи на народното въздигание и което въ свое врѣме всѣкога дѣйствува върху читателитѣ. Борбата срѣщу Турцитѣ и особно срѣщу гърцкото влияние, срѣщу фанаритското духовенство, въ която Жинзифовъ бѣше се опиталъ самъ като учитель въ македонскитѣ градове, и покрай това въсхитеното въздигание на българщината, на българското самосъзнание, свързано съ горѣща любовъ къмъ народнитѣ особенности и къмъ народното минжло, — това сж главнитѣ идеи, които се срѣщатъ на всѣка страница въ поетическитѣ и прозаическитѣ съчинения на поетника. Жинзифовъ освѣнъ това не е пропускалъ никакъвъ случай, да запознава Руситѣ съ книжнината, съ желанията и съ положението на българский народъ.

Изминжхж се тъкмо петь години отъ смъртьта на този македонско-българский патриотъ, комуто сждбината не е дала да се завърне въ своята драга татковина и го е осждила да проживѣе до края далеко отъ брѣговетѣ на Вардара въ братската руска земя. Г-нъ С. С. Бобчевъ е испълнилъ единъ важенъ дългъ на патриотическа признателность, като е написалъ по този случай едно кратко, но хубавѣ събрано и прочувствувано животописание на Жинзифова, което е помѣстилъ въ пловдивското повременно списание „Наука“ (книжка за февуарий и мартъ 1883) и освѣнъ това издалъ и като особна книжка. Въ него малко съобщава за самото животописание на Жинзифова, а по́вече се распространява за книжовната му дѣятелность, за статиитѣ му въ „Братский трудъ“ на московскитѣ българ-

ски ученици (1860—1862), за неговата „Новобългарска сбирка“ (Москва 1863), за „Кървавата кошуля“ (Браила 1870) и за други поетически и прозаически съчинения. На края г-нъ Бобчевъ превелъ и рѣчьта, която Жинзифовъ е произнесълъ на словѣнский съѣздъ при етнографическото изложение въ Москва 1867 год., като ѭ довършилъ съ една въсхитена българска здравица въ стихове, посрѣщнѫта отъ събранието съ голѣмъ ентузиязмъ.

Считамъ за неизлишно да раскажѫ тука нѣкои подробности за сѫдбинитѣ на тая рѣчь и нейната здравица, които, до колкото зная, не сѫ познати на българскитѣ читатели. Въ рапорта, испроводенъ до Високата Порта отъ извънредното сѫдилище, съставено слѣдъ кланията 1876 год. въ Пловдивъ за сѫдение на лица, заплетени въ тогавашнитѣ български съзаклятия и възстания, се пише и за възстанически книги и брошурки, събрани отъ властитѣ. За тия печатни нѣща се казва между друго и слѣдующето: „Най-забѣлѣжителна отъ всичкитѣ, която нáй-повече привлича вниманието поради жестокостьта на думитѣ и поради духътъ на подбуждание за бунтъ, който се срѣща на всѣка страница, е безъ съмнѣние една брошурка печатана съ руски слова въ Москва въ 1867 год. съ надписъ „срѣдоточията на разисканията“ (centres de déliberation). Като неможехме да се снабдимъ тука съ единъ удовлетворителенъ преводъ, ние се задоволяваме да приведемъ въ кратцѣ нѣколко важни мѣста. Страницитѣ 372 и 373 на тази брошурка съдържаватъ слѣдующитѣ фактове и дѣйствия на единъ комитетъ, съставенъ подъ предсѣдателството на Князя Владимира Александровича: 1) Комитетътъ ще има представители въ всѣкой клонъ, който ще се учреди въ турското царство, въ Австрия и въ други страни. 2) Представителитѣ на истока и на Австрия ще изучѫтъ минѫлото и настоящето на словѣнския народъ, ще потърсятъ срѣдства за неговото развитие по просвѣщение, богатство и сила и ще се потрудятъ да прекаратъ политиката, поддържана отъ предсѣдателя и отъ Русия, както и цѣльта на панславизма, подъ предлогъ (?) на възстание. На стр. 371 е казано, че едно извѣстно число учени Българе ще вземе участие въ тия разисквания и проекти. На едно мѣсто въ стр. 373 още е казано, че едно стихотворение е било съставено подъ вдѫхновението (sous l'inspiration) на прочутий Българинъ Зинджиковъ, съ намѣрение да проси отъ Русия помощъ и защита въ случай на едно близско възстание, което ще има задачата да отърве българский народъ отъ ноктьетѣ на Турци кървопийци, жестоки варвари, и да испѫди тия послѣднитѣ. Въ единъ повторенъ стихъ (refrain) нареченъ „Булгаръ Здиравиткаси-

се съдържава едно възвание къмъ съединението на Словѣнетѣ, на Сърбитѣ, Черногорцитѣ, Хърватитѣ, Чеситѣ, Словацитѣ, Бошняцитѣ и Херцеговцитѣ. Най-подирѣ брошурата въ заключението си предлага съединението на Българетѣ съ всичкитѣ други словѣнски народи и основанието на една българска държава, която да се простира отъ Вардаръ до Дунавъ".[1])

Книгата, която е уплашила толкозъ много Турцитѣ, е била „Всероссійская этнографическая выставка и славянскій съѣздъ въ Москвѣ 1867 год." (Москва 1867, 8, 473 страници). А онова, което сж намѣрили на стр. 371—373, е рѣчьта и здравицата на Жинзифова, която е напълно съобщена отъ г-на Бобчева; читателя може лесно да сравни и да види, какви страхотии сж извадили турскитѣ комисари съ тѣхнитѣ терджумани отъ думитѣ на македонский оратоpъ и поетъ.

Г-нъ Бобчевъ не е ималъ при ржцѣ всичкитѣ нужни материяли. Другояче би поговорилъ по-обширно за отношенията на Жинзифова къмъ Дим. Миладинова, който е истинский основатель на българското самосъзнание въ Македония. Жинзифовъ е написалъ самъ на руски едно обширно и краснорѣчиво животописание на Димитра и Константина Миладиновци, напечатано въ сборникътъ „Родное слово", издаденъ отъ словѣнския благотворителенъ комитетъ въ Москва 1877 стр. 263—288), което би заслужило да се преведе единъ часъ по-скоро на български, толкозъ по-вече, защото и за Миладиновци въ новобългарската книжнина не е още написано нѣщо по-подробно.

Книжката на г-на Бобчева ни подсѣща за единъ другарь на Жинзифова, сжщо вече покойникъ, който обаче е ималъ щастието да види България освободена — Нешо Бончовъ, тоже преподаватель на еллинский езикъ въ една московска гимназия, роденъ въ Панагюще 1839 год. и умрѣлъ нѣколко денье слѣдъ заключването на Санъ-Стефанский договоръ. Читателитѣ на „Периодическото Списание" добрѣ сж запознати съ неговия бистъръ умъ и съ неговото вѣщо перо. Много е желателно, щото другаритѣ на този основатель на българската литературна критика да се погрижжтъ за едно животописание и за изданието за неговитѣ обширни книжовни писма и писания до разни лица, както и на събранитѣ му съчинения, отъ които, както чуваме, много сж останжли въ ржкописъ неиздадени,

---

[1]) Французский преводъ на този рапортъ е напечатанъ като приложение къмъ „Report by Mr. Baring on the Atrocities, committed upon the Christians in Bulgaria", Supplement to the London Gazette, 19 Sept. 1876 p. 5133.

защото Бончовъ, като знаялъ добрѣ цѣната на изгладения стилъ и като е билъ строгъ сѫдия върху собственнитѣ си трудове, никога не е бързалъ съ тѣхното напечатвание, а дълго врѣме съвѣстно ги поправялъ и дотъкмявалъ.

Д-ръ Конст. Иречекъ.

Боятъ около Брацигово въ 1876. Написалъ Атанасъ Мишевъ. 1881. Бързотискна печатница и лит. на Я. С. Ковачевъ въ Пловдивъ и София 8, V и 80 стр.

Отколѣ вече е излѣзнѫла въ Пловдивъ една малка книжица, особно препечатана отъ подлистникътъ на „Марица", която съдържава едно подробно описание на борбитѣ около село Брацигово въ 1876 год., съчинена отъ тамкашния уроженецъ и свидѣтель на всички тия събития, учителя г-на Атанаса Мишева. Тя е единъ отъ редкитѣ опити за обяснение на нáй-новата българска история и заради това заслужва особно внимание.

Село Брацигово лежи недалеко на истокъ отъ града Пещера на сѣвернитѣ расклонения, съ които Родопитѣ се свършватъ къмъ Пловдивското поле. Жителитѣ му (селото има 620 кѫщи) сѫ се преселили пó-отдавна отъ Македония, казватъ отъ Охридско, и занимаватъ се между друго и съ вадение трандафилово (гюлово) масло. Г-нъ Мишевъ начева разказа си съ едно кратко очъртание на мѣстоположението и на нáй-близскитѣ околности, съ всичкитѣ любопитни мѣстни названия, и обѣщава, че послѣ ще издаде друга книжка съ едно пó-обширно описание на всичката мѣстность, заедно съ историческитѣ ѝ предания и съ свѣдѣния за любопитното нарѣчие на жителитѣ, за особенноститѣ на което е станѫла вече дума и въ Пер. Списание кн. III стр. 142.

Слѣдъ това въведение слѣдва едно подробно описание на сѫдбинитѣ, които е претърпѣло Брацигово отъ 23 априлий до 15 май 1876, въ врѣме на онова срѣдногорско и родопско възстание, което е имало срѣдоточието си въ Панагюрище и което се е свършило съ голѣмитѣ клания, та съ това е станѫло причина на руско-турската война и на освобождението на България. Разказътъ, отъ части единъ видъ на дневникъ, е писанъ ясно и по редъ, и представява едно сериозно изложение на фактоветѣ безъ празни думи или излишни разсѫждения. Научаваме се отъ него за дѣятелностьта на Бенковски и за приготовенията къмъ възстанието; съвсѣмъ ясно излизатъ на явѣ взаимнитѣ приготовения на мусулманетѣ и на християнетѣ,

западнѫтъ еднитѣ на другитѣ, анархията, която бѣше по онова врѣме падѣла въ империята, самозванитѣ движения на родопскитѣ Помаци ихнитѣ башибозуци, безсилието на властитѣ въ врѣме на падането на султана Абдулъ Азиза и въскачването на Мурада и грабителскитѣ и кървожадни постѫпки на пашитѣ, които водихѫ редовнитѣ войски за усмирение на вълнението.

Четението на тая любопитна книжка ни подсѣща за много работи. Сега, седьмъ години слѣдъ ония събития, всѣки ги знае и всѣки ги помни, но полека, и то по́-скоро отъ колкото си помислиме, ще дойде врѣмето, гдѣто числото на очевидцитѣ ще начене да става по-малко и гдѣто подробноститѣ на оние денье ще захванѫтъ да се губятъ отъ човѣшката паметъ. Заради това трѣба отъ сега вече да се прибиратъ свѣдѣния и материяли за всичкитѣ движения, които са предшествували на освобождението. За самото Панагюрско възстание, което е било срѣдоточие на всичко онова движение, нѣма до сега въ българската книжнина ни едно съвсѣмъ подробно и удовлетворително историческо описание. Освѣнъ това трѣба да се расчисти всичко за дѣятелностьта на Василий Левский, за движението, организувано отъ него, защото до колкото ми е познато, въ ония дни приготовения за възстание, предприемани въ единъ твърдѣ малѣмъ размѣръ до год. 1873, до смъртта на Левский въ София, сѫ ключътъ за събитията, които сѫ се явили въ Срѣдня гора и въ сѣверозападния жгълъ на Родопитѣ на пролѣтъ 1876 год. Това що може да се събере и да се опише само отъ ония лица, които са били самовидци и съучастници на тия работи и които съ описването имъ ще испълнятъ едно голѣмо задължение къмъ бѫдѫщитѣ български поколѣния.

Д-ръ К. Иречекъ.

Медицинска сбирка. Издава медицинския съвѣтъ. Книжка I. Година първа. София. Книгопечатница Янко С. Ковачевъ и Сіе 1883. 8°, [illegible] стр. — Ще излиза въ 4—6 книжки по 5—8 печатни коли годишно. Цѣна за цѣла България 16 лъва.

Съ голѣма радость посрѣщаме първата книжка на първий български медицински журналъ и сърадваме медицинский съвѣтъ въ София за щастливата идеа, дѣто е подкачилъ издаването на такова едно крайне важно повръменно списание.

Книжката се распредѣлява на четири отдѣла. Въ първий отдѣлъ намираме една статия отъ Д-ра Моллова за общественната игиена, която може да служи като предисловие къмъ всичкия журналъ; друга една отъ Магистра Неймана по въпроса за отношението на туберкулозиса у животнитѣ и у человѣка; и третя отъ А. Тегартена върху отровнитѣ материи за боядисвание. Вториятъ отдѣлъ съдържава единъ членъ върху антисептическия методъ за лѣчение ранитѣ отъ Д-ра Миркова. Третий отдѣлъ представява извлечения отъ различни чужестранни медицински издания, както и разни извѣстия, между друго и анализъ на опиумъ (афионъ), произвожданъ въ Кюстендилско, Ловченско и Златишко, отъ А. Тегартена. Найподирѣ четвъртий отдѣлъ представява оффициалната часть. Единъ годишенъ санитаренъ отчетъ за Добричката околия отъ околийский лѣкаръ Игнатиевъ съдържава едно множество любопитни данни за топографический характеръ, климатически условия, флората и фауната, земледѣлието, селскитѣ и градскитѣ жилища, гробищата и пр. въ ония голѣми равници, що се простиратъ между Дунавъ и Черното море, съставени тъй ясно и вѣщо, щото отъ продължение на такива свѣдѣния въ бѫдѫщитѣ книжки очакваме единъ значителенъ приносъ и за географическото, народописно и икономическо изучение на България. Никой неможе да вникне тъй дълбоко въ начина на живѣнието на хората, колкото единъ лѣкарь, който има постоянно работа съ градски и селски жители образовани и необразовани, прости и богати, безъ различие на вѣрата и на икономическото имъ състояние. Книжката се свършва съ отчета по командировката на Маг. Неймана въ Франция, по причина на важнитѣ опити съ предпазителното присаждание сибирската язва на животни, и съ двѣ обширни изложения, на Д-ра Брадела отъ гражданското вѣдомство и Д-ра Іорданова отъ военното, които присѫтствуваха като български делегати при международниятъ игиенически конгресъ въ Женева презъ септемврия 1882 година.

Списъкъ на лѣкаретѣ, на които е позволено да вършѫтъ лѣкарска практика въ Княжеството, напечатанъ въ сѫщата книжка, показва 116 лица. Числото на лѣкаретѣ въ Источна Румелия нещо бѫде по́-голѣмо. Слѣдователно „Медицинската Сбирка“ неможе да расчитва на едно голѣмо число читатели или спомоществователи. Но това обстоятелство не представява никакво затруднение за успѣха на това хубаво предприятие. Ние се надѣваме, че медицинский журналъ ще напрѣдва, че ще слѣди оная научна посока, която показва

ъ първата си книжка, и че ще се срѣщне въ българскитѣ страни
вѣнъ отъ тѣхъ съ онова съчувствие, което заслужва.

Д-ръ Конст. Иречекъ.

КРАТКИ ВѢСТИ ОТЪ НАУЧНИЯ И КНИЖОВНИЯ СВѢТЪ.

Съ законътъ отъ 3 Априлий 1883 се учреди при Министер-
зото на Народното Просвѣщение единъ *Учебенъ Съвѣтъ*. Това съвѣ-
телно тѣло има да дава своето мнѣние по всичкитѣ важни въ-
роси върху учебното дѣло, върху наредбата на училищата, върху
бницитѣ и други въспитателни срѣдства, върху способностьта на
ндидати за учителски мѣста и за стипендии въ чужбина, върху
зряние нови учебни заведения и преобразование на сѫществую-
тѣ, както и въобще върху направлението на народното образова-
е. Отъ него ще се приготовяватъ законитѣ, правилницитѣ и про-
ектитѣ за училищата. Съвѣтътъ състои отъ дванадесеть членове,
значавани съ Княжески указъ за двѣ години измежду живущитѣ
столицата опитни въ училищнитѣ работи людие, които занима-
ъ и друга държавна служба по което и да било вѣдомство. Ре-
нитѣ засѣдания на съвѣта ставатъ три пѫти въ мѣсеца, и из-
редни, когато се окаже нужда. Освѣнъ това всѣка година,ако
нистрътъ заедно съ учебний съвѣтъ намѣри за удобно, ще се сви-
единъ общий учебенъ сборъ, и то презъ лѣтний распустъ въ
лицата или въ нѣкое друго мѣсто, гдѣто ще взематъ участие
ѣнъ съвѣта училищнитѣ инспектори, директоритѣ на училищата
ѣкои отъ по́-опитнитѣ и по́-вѣщи въ учебното дѣло учители отъ
дитѣ и първоначалнитѣ училища.

Въ личний съставъ на съвѣта се назначихѫ лица съ общепо-
та по всичка България педагогическа и книжовна опитность, за
сѣдатель др. Конст. Иречекъ, за членове др. Іорданъ Брадель,
ъ Вацовъ, Петръ Генчевъ, Иванъ Гюзелевъ, Георгий Я. Кир-
ь, Іосифъ Ковачовъ, Отецъ Икономъ Тодоръ Митовъ, Никола
айловский, Вас. Поповичъ, Михаилъ К. Сарафовъ и Вас. Д. Стоя-
ь. На Връбница, 10 Априлий, станѫ въ присѫтствието на Ми-
тра-Предсѣдателя Генерала Л. Н. Соболева слѣдъ единъ водо-
ъ формалното откритие на учебний съвѣтъ въ помѣщението,
о заема Министерството на Просвѣщението. Управляющий на
нистерството Д. Д. Агура въ една по́-дълга рѣчь предначърта
елностьта на съвѣта по разнитѣ клонове на училищната орга-

низация. Слѣдъ това поговори предсѣдательтъ др. Конст. Иречекъ. На́й-напрѣдъ описа въ кратцѣ развитието на българското образование отъ на́й-старитѣ врѣмена до сега; послѣ обясни задачата на съвѣта, учреденъ по насърчителния примѣръ на други държави, спрѣчь законодателното и научното уреждание на училищното вѣдомство, като показа нуждата отъ съдѣйствието на практическитѣ и опитни педагози, както и на представителитѣ на книжнината въ училищнитѣ работи, и лошитѣ слѣдствия, които могжтъ да излѣзжтъ отъ постоянното колебание на направление въ училищното дѣло, едно нѣщо, което може да се предварди само съ една систематическа организация, основана върху опитътъ и науката.

Съ учреждение на учебний съвѣтъ се испълнява едно отколешно желание на всичкитѣ приятели на българското просвѣщение. Наистина доста много се е направило отъ окупацията насамъ отъ държавата и отъ общинитѣ за училищата, но това развитие е било изложено на много случайности. Самото министерство е било зането съ ежедневната административна преписка и не е могло да се позанимае, както трѣба, съ приготовяване программи, съ разсжждения върху учебници и съ други теоретически работи по училищното вѣдомство. Основание на учебний съвѣтъ е станжло една неотложна нужда, и заради това се очаква сега отъ него на́й-полезна дѣятелность въ ония работи, които иматъ на́й-трайни послѣдствия — въспитание на бждащитѣ наши поколѣния. —

КЪМЪ БЪЛГАРСКИТѢ

КНИГОИЗДАТЕЛИ И СЪЧИНИТЕЛИ.

„Българско Книжовно Дружество“, споредъ устава си
ж. алинеа 2, чл. 5 тамъ) трѣбува постепенно да си на-
ава за библиотеката „и по едно тѣло най-малко отъ
ичкитѣ книги, вѣстници и пр., които сж излѣзли до сега
излазятъ на български“. Приходитѣ на Дружеството
то сж още твърдѣ незначителни, привръменний управи-
ленъ комитетъ приканва и почтително умолява всички
лгарски наши книгоиздавателн и съчинители да благо-
лятъ да обдарятъ библиотеката на Дружеството съ по
но тѣло отъ своитѣ съчинени, издадени и издаваеми
ги и други списания, или понѣ да му ги отстжпятъ
една най-умѣренна цѣна. Въ послѣдний случай жела-
но е да прибързатъ да представятъ на Дружеството
иска на списанията си наедно съ обозначение на най-дол-
тѣ имъ цѣни, по които би ги отстжпили на Дружеството

От привръменний управителенъ комитетъ на Дружеството.

Нѣколко печатни погрѣшки.

Страница	3,	редъ	23,	вмѣсто:	на	чети:	по
„	10	„	8	„	тѣхиата	„	тѣхната
„	12	„	6	„	постепеино	„	постепенно
„	13	„	26	„	Балкаиа	„	Балкана
„	16	„	5	„	Истииа	„	Истинна
„	16	„	27	„	грапитно —	„	гранитно —
„	28	„	2	„	Камъкъ	„	Камъкътъ
„	29	„	14	„	не	„	на
„	31	„	31	„	туке	„	тука
„	42	„	14	„	кменно	„	именно
„	42	„	24	„	нма	„	има
„	46	„	7	„	оѣкои	„	нѣкои
„	48	„	21	„	нодданнници	„	подданници
„	48	„	22	„	ироц.	„	проц.
„	51	„	22	„	Софня	„	София.
„	62	„	1	„	М. К. Сасафовъ . .	„	М. К. Сарафовъ.
„	68	„	4	„	християнскитѣ . . .	„	християнскитѣ
„	70	„	37	„	Мевия	„	Мизия.
„	72	„	16	„	авторътъ	„	авторъ
„	73	„	28	„	нровинцията	„	провинцията
„	82	„	22	„	завоеваиие	„	завоеване
„	86	„	1	„	Иьерекъ	„	Иречекъ
„	90	„	32	„	карвансарай	„	кервансарай
„	93	„	36	„	които	„	който
„	96	„	17	„	капари	„	канари
„	98	„	25	„	Нишъ	„	Нишъ
„	100	„	31	„	вабѣлѣжимъ . . .	„	забѣлѣжимъ
„	108	„	17	„	своято	„	своето
„	109	„	20	„	свикъ	„	езикъ
„	112	„	5	„	практичеекото . . .	„	практическото
„	129	„	3	„	винаги	„	винжги
„	130	„	19	„	такъвя	„	такъвъ
„	134	„	5	„	сънъ	„	сънь
„	144	„	32	„	Качановокяй	„	Качановский
„	146	„	29	„	българскн	„	български
„	147	„	6	„	които	„	който
„	147	„	21	„	изгорѣлъ	„	изгорилъ
„	150	„	42	„	почеиж ли	„	почеижли
„	154	„	3	„	достоинства	„	достоинствата
„	157	„	20	„	зашото	„	защото
„	158	„	36	„	както	„	който
„	160	„	11	„	позиаги	„	познати
„	160	„	32	„	панславизма	„	панславизма.

☞ Фигуритѣ 4-та и 6-тя, за които се споменува въ първата статия на тая книжка отъ г-на Златарски, намѣри се за нужно да се изоставятъ сега и въ една отъ идущитѣ книжки да се помѣстятъ като допълнение.

Забѣл. Ред.

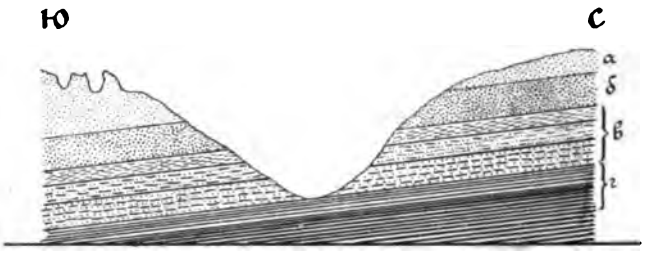

Фиг.1. При Малинска рѣка

а) Бѣлъ пѣченикъ; б) Червенъ пѣченикъ; в) Червенъ слюдни пѣченикъ; г) Пѣчено-слюдни шифери.

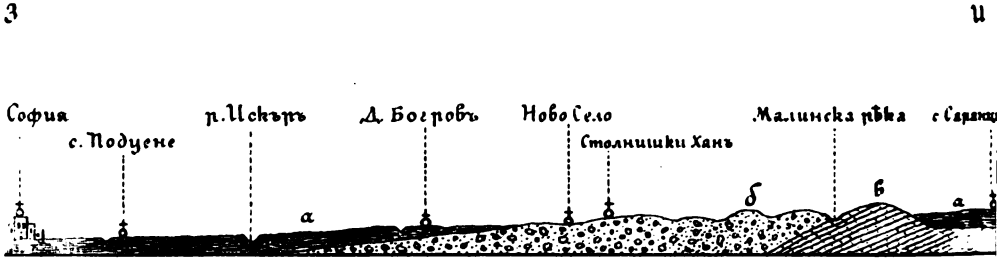

Фиг.2. Идеаленъ пререзъ на пѫтя отъ София до Саранци.

а) Алувиаленъ наносъ; б) Дилувиумъ; в) Червенъ и бѣлъ пѣченикъ, който въ долнитѣ си пластови преминава въ пѣчено слюдни шиферъ.

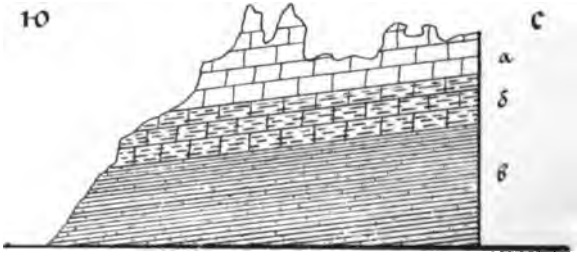

Фиг.3. Зѧба надъ Табашкия мостъ на сѣверъ отъ Етрополе.

а, б) Варовити скали отъ горна Юра или долна Креда. в) Юрски сиво-лапорни слоѣви.

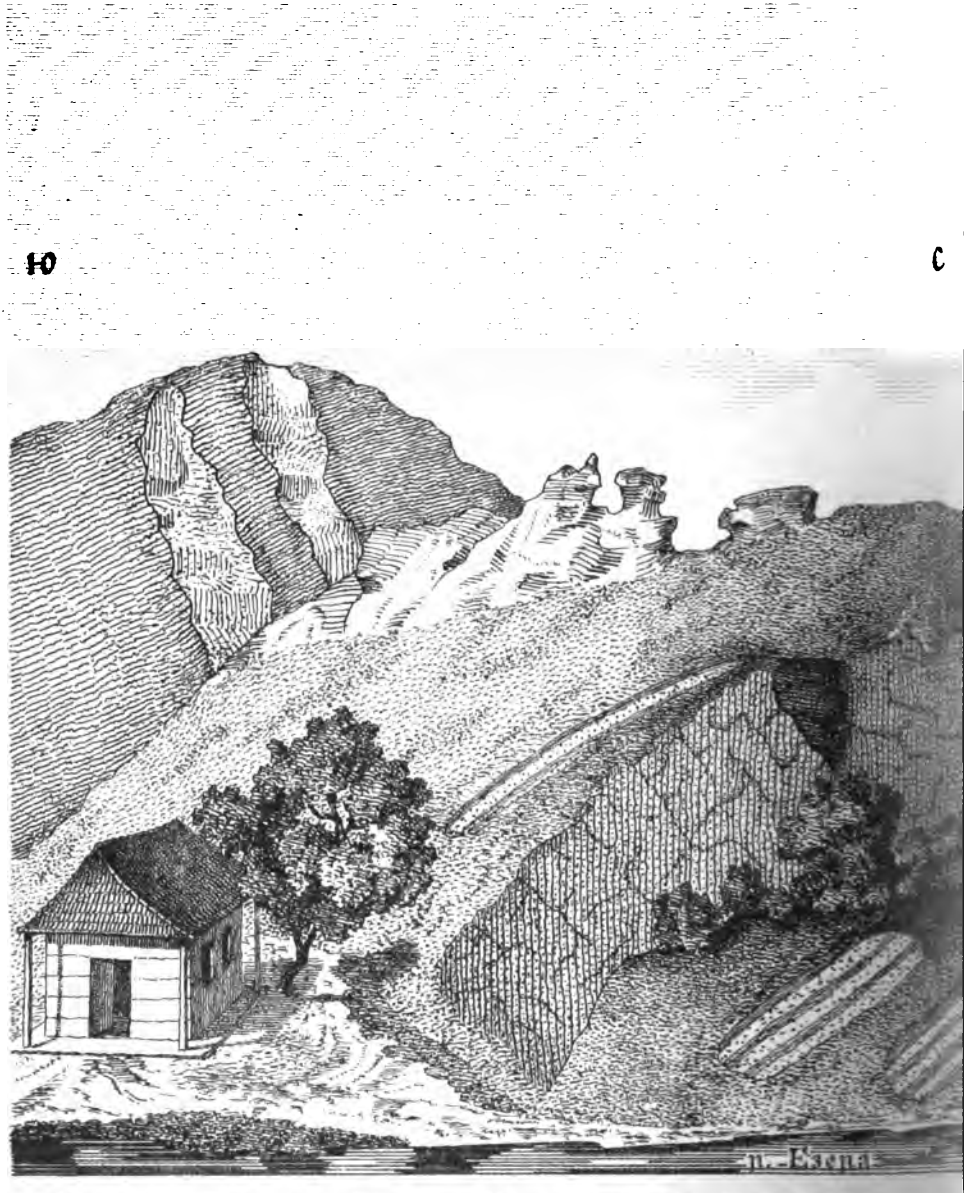

Фиг. 4. Скица покрай р. Езера или Малкий Искъръ на югъ отъ Етрополе.

Фиг. 6. Водоскокъ при Варовитишкия Мънастиръ св. Тройца на сѣвероистокъ отъ г. Етрополе.

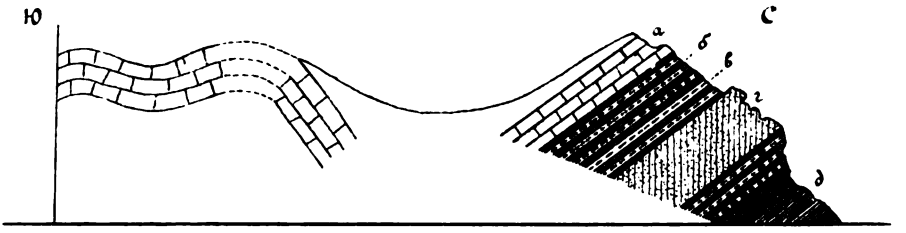

Фиг.5. Геологически профилъ покрай р.Езера на югъ отъ Етрополе.

а) Ситнозърнастъ твърдъ варовикъ; б) Пепелно синкастъ лапоръ; в) Ситнозърнастъ пъсченикъ; г) Твърдъ кварцитъ; д) Пъсчивъ лапоръ.

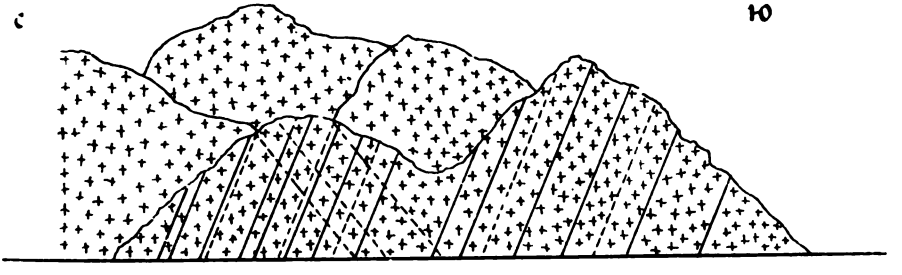

Фиг.7. Расположение на руднитѣ жилки въ Етрополский Балканъ

Гранитно - сиенитни скали; Галенитни жилки; Марказитни и пиритни жилки.

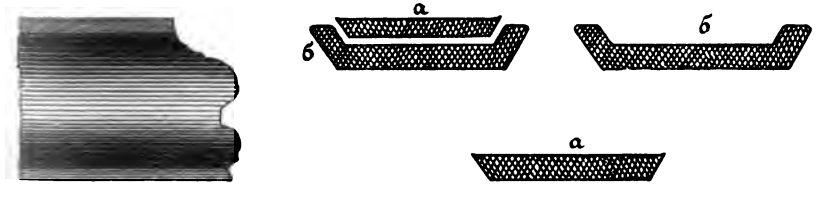

Фиг.8. Каменни орадия за дробене оловната руда

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

ЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

РЕДАКТОРЪ В. Д. СТОЯНОВЪ.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . . . .
Нар. пословица.

КНИЖКА V.

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1883.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Стр.

I. **Народноститѣ въ източната часть на княжеството.** М. К. Сарафовъ. . 1

II. **За звука „ь“ въ новобългарския езикъ.** А. Теодоровъ. 19

III. **Генералъ Скобелевъ.** А. К. Людскановъ. 45

IV. **Упжтвание за събирание географически и археологически материали.** Д-ръ К. Иречекъ. 82

V. **Бѣлѣжка върху камъннитѣ вжглища въ сѣверна България.** Г. Н. Златарски. 105

VI. **Стихотворения:** *а) Отъ живота и за живота; На паметь М-ву; Спомень въ години млади; Проданъ; Свѣтътъ; и VI.* В. Поповичъ. . . 108

б) Не е сега врѣме, дрѣмка да се дрѣме; Ясно слънце изгрѣва. Ц. Гинчовъ. 113

VII. **Народна приказка.** *Приказка за тъй, што цицая дваесе и пет години.* Е. Карановъ. 116

VIII. **Книжнина:** а) Рецензия. *География и История.* За учение въ III и IV отдѣление. Допълнение на Бащинъ езикъ. Отъ Д. В. Манчовъ. Книжка препоржчана отъ областний училищенъ съвѣтъ. 1883. стр. 153. . . 124

— *Учебникъ по зоологията* съставилъ А. Я. Гердъ, превелъ на български и издалъ З. Бояджиевъ. Часть първа, кн. I. съ 86 фигури. Руссе 1883, in 8-о, стр. XV + 109. Г. Н. Златарски. 126

б) Кратки вѣсти отъ научний и книжовний свѣтъ. — *Софийскитѣ Старини.* 130

IX. **Благодарность** къмъ срѣдецкото градско общинско управление отъ Бъл. Кн. Дружество 133

X. **Книгописъ.** 134

ПРИТУРКА.

XI. **„Падението на Цариградъ“.** Драма въ петь дѣйствия. Отъ С. Н. Миларова. . . . . 33—91

НАРОДНОСТИТѢ ВЪ ИСТОЧНАТА ЧАСТЬ НА КНЯЖЕСТВОТО.

ОТЪ М. К. САРАФОВА.

„Свърши ли се обработваньето материяла отъ преброяваньето народа? Колко Турци има въ сѣверна България?“ Такива питания почти сѣки день и отъ много приятели постоянно ми се даватъ. Като че ни единъ други резултатъ да не интересува толкозъ българската интелигенция, колкото точното познаванье броя на разнитѣ народности въ Княжеството. Това нѣщо е до нѣгдѣ и съвсѣмъ природно. Преди сичко ний трѣба да познаваме бройнитѣ отношения на нашитѣ съграждани по народность, а че тозъ разнитѣ свойства които произлизжтъ ту отъ етнографическата, ту отъ вѣрската разлика. Са̀мо чрезъ такова всестранно изучаванье ще можемъ да дадемъ добра посока не само на нашата бѫднина, на нашата обща историческа задача, но и на вѫтрѣшната си политика, на самото организуванье страната. Не щѫ да се впущамъ тука и разправямъ до колко познаваньето на народноститѣ, които съставляватъ населението на извѣстенъ предѣлъ, е необходно за да може съ успѣхъ да се употрѣби тая или тая административна мѣрка, да се приспособи тоя или тоя законъ: това сѫ познати работи и не имъ е тука мѣстото за разглежданье. Щѫ споменѫ са̀мо, че ржковомъ отъ подобна мисъль и за да запознаѫ по̀-скоро лица, които се интересуватъ или трѣбаше да се интересуватъ отъ тия нѣща, азъ захванѫхъ обработваньето на-

шето преброяванье съ източнитѣ окржзи и направихъ да се публикуватъ получаванитѣ резултати въ „Държ. Вѣстникъ“ щомъ се тѣ свърпяхж. Но, струва ми се, че на тия публикации или не се е обърнжло потрѣбното внимание, или пъкъ, като разпръснжти, не сж се сгрупирали и така не се е постигнжла моята накана. Ето защо се рѣшихъ да съберж въ тъзи си студия нá-едно сичко до сега познато и да дамъ общъ прегледъ върху нашето население въ източната часть на Княжеството. Причината пъкъ гдѣто захващамъ отъ истокъ е, че тамъ нашето население, като пó-размѣсено, представлява пó-голѣмъ интересъ, до като въ западната часть то е пó-едноставно — има пó-малко чужди елементи. Колкото за сравнение даннитѣ отъ нашата статистика обработихж се материялитѣ и за три найзападни окржзи именно за Кюстендилский, за Трънский и за Софийский; резултата на Врачанския окржгъ е на свършванье а съжалявамъ че не съмъ успѣлъ йоще да имамъ положителни броеве и отъ нѣкои срѣдни окржзи напр. Плѣвенский и Ловчанский.

Въ самото захващанье трѣба да споменж че, като говоржж за разнитѣ окржзи, азъ разумѣвамъ административното раздѣление на Княжеството каквото бѣше на 1 януарий 1881, а не онова което стана минжлата година. До колко сполучливо сж потѣгнжти границитѣ на новитѣ окржзи не съмъ можилъ йоще лично да се увѣржж, а постояннитѣ промѣнения, които се правжтъ въ това административно раздѣление, доказватъ че новитѣ окржзи за сега немогжтъ да се земжтъ йоще като основание за сериозно изучванье.

Съ името „източна часть на Княжеството“ азъ разбирамъ страната измежду Дунава, политическата ни граница къмъ Добруджа, Черното море, Балкана (политическата граница къмъ южна България) и р. Янтра. Въ това пространство влизжтъ окржзитѣ: Варненский, Провадийский,

Шуменский, Силистренский, Ески-Джумайский, Разградский, Руссенский и части отъ Търновский и Севлиевский. Насъ нѣма йоще точни карти за сѣки окржгъ, а пъкъ азъ лично не съмъ много пжтувалъ, за това и незнамъ дали нѣма села на дѣсния брѣгъ на Янтра които да сж излазли въ Свищовския окржгъ; отъ друга пъкъ страна изучваньето са́мо ония села отъ Търновския и Севлиевския окржгъ, които лѣжжтъ на дѣсния брѣгъ на Янтра, би изисквало би много време, та затова и рѣкохъ да считамъ за това си изучванье сичкитѣ деветь горѣспоменжти окр. за да съставляватъ „източната часть на Княжеството". Въ тѣзи окржзи живѣе малко по́-вече отъ половината на цѣлото население въ Княжеството, което население е распредѣлено между разнитѣ окржзи както слѣдва:

Въ окржга:	Мжжье	Жени	Сичко
Варна	57 012	48 927	105 939
Провадия . . .	32 536	30 627	63 163
Шуменъ . . .	56 909	52 978	109 887
Силистра . . .	52 032	49 110	101 142
Ески-Джумая. .	37 402	36 547	73 949
Разградъ . . .	62 796	59 565	122 361
Руссе	68 596	63 412	132 008
Търново. . . .	108 003	109 518	217 521
Севлиево . . .	45 813	45 939	91 752
Сичко .	521 099	496 623	1.017 722

Търновския окржгъ е билъ на́й-голѣмъ по населението той ималъ малко по́-вече отъ $^1/_5$ часть на населението въ всичкитѣ окржзи, или $^1/_{10}$ отъ населението въ цѣлото Княжество. Послѣ него, споредъ голѣмината на жителитѣ си, редатъ се въ източната часть на Княжеството окржзи: Руссенский, Разградский, Шуменский, Варненский, Силистренский, Севлиевский, Ески-Джумайский и Провадийский.

Гъй като за сега е познатъ точния брой на населението въ три западни окржзи, които, заедно съ източнитѣ,

съставляватъ почти тритѣ четвъртини отъ цѣлото население въ Княжеството, то неще бѫде, мислѭ, излишно да се покажѫтъ нѣкои общи данни и отъ тѣхъ за да бѫде възможно да се направѭтъ нѣкои поучителни сравнения. Населението въ тия западни окрѫзи е:

Въ окрѫга:	Мѫжье	Жени	Сичко
Кюстендилъ . .	73 349	69 675	143 024
Трънъ	32 562	32 100	64 662
София	83 493	76 087	159 580
Сичко .	189 404	177 862	367 266

Така щото, въ 12-тѣхъ означени окрѫзи, живѣѭли сѫ сичко 1 384 988 души, който брой се различава отъ приблизителнитѣ три четвъртини на нашето население съ около 115 000 души.

Внимателното преглежданье броеветѣ въ горнитѣ два стълбца показва, че въ 10 окрѫга ни имаме по́-много мѫжье отъ колкото жени а въ два окрѫга броеветѣ на женитѣ надминаватъ ония на мѫжьетѣ. Ако за сѣки окрѫгъ отдѣлно пресмѣтнемъ на 1 000 души мѫжье по колко жени дохаждатъ получаваме слѣдующето.

На 1 000 мѫжье дохаждатъ:

Въ окрѫга:	жени	Въ окрѫга:	жени
Варна	858	Руссе	923
Провадия	941	Търново	1014
Шуменъ	930	Севлиево	1003
Силистра	944	Кюстендилъ . .	949
Ески-Джумая . .	977	Трънъ	986
Разградъ	948	София	911

Забѣлѣжително е че окрѫзитѣ, гдѣто има голѣми градове въ които сѫ събрани много мѫжье по търговия, по служба, гарнизони и др., отличаватъ се съ малкото си жени, а окрѫзитѣ изъ които населението се изселява (напр. търновскій имѫтъ наопаки по́-вече мѫжье отъ жени. Като се земѫтъ първитѣ деветъ окрѫзи скупомъ — източната часть на княжеството — намира се че въ тѣхъ на 1000 мѫжье има 953

ни. Любопитно ще бѫде да се покаже какъ е това нѣщо при различнитѣ народности които съставляватъ цѣлото еление. Отъ подобно сравнение се вижда, че въ де-ъ-тѣхъ източни окрѫзи отношението на женитѣ къмъ жьетѣ, за двѣтѣ най-голѣми народности, е почти сѫ-то: на 1000 Българи падатъ се 958.₀ жени Българки на 1000 Турци дохаждатъ 957.₀ Туркини. Колкото за гитѣ народности, въ източнитѣ окрѫзи, броеветѣ имъ твърдѣ малки за да могѫтъ да се извадѭтъ отъ тѣхъ они заключения.

Преди да захванѫ сѫществената часть на студията чепе бѫде, мислѭ, излишно да покажѫ и нѣкои други есни данни. Отъ тѣхъ ще може до нѣгдѣ и да се ви-о колко нашата Статистика въобще заслужва довѣрие. това искамъ да изложѫ броеветѣ за женидбенното от-ение и за направата по врьсть на населението а дру-ъ данни преминавамъ за да не разширочавамъ много мета си.

На мѣсто да давамъ броеветѣ за неоженванитѣ, оже-тѣ и т. н. въ сѣки окрѫгъ отдѣлно, които броеве, сами себе си, сѫ непрактични за сравнение, азъ ще покажѫ процентитѣ. Така

На 100 души жители въ сѣки окрѫгъ отдѣлно сѫ:

окрѫга	Неоженвани	Оженени	Удовѣли	Напуснѫти
а	56·2	38·3	5·5	0·0
вадия . . .	54·9	40·7	4·3	0·1
ево . . .	54·1	40·2	5·7	0·0
ово . . .	53·9	40·7	5·3	0·1
я	53·9	40·3	5·7	0·0
ть	53·9	40·4	5·7	0·0
ендилъ . .	53·2	41·1	5·6	0·1
стра . . .	53·2	42·7	4·1	0·0
радъ . . .	52·9	42·7	4·4	0·0
ненъ . . .	52·7	42·2	5·0	0·1
Джумая .	52·7	42·2	5·1	0·0
. . . . .	52·5	42·3	5·1	0·1

Тия броеве сѫ доста краснорѣчиви. Тѣ показватъ общото правило и неговитѣ малки измѣнения по мѣстни обстоятелства. Въ дванайсетъ-тѣхъ окрѫга, на 1000 жители отъ сѣки окр., 525—562 д. сѫ неоженвани, 383—427 души сѫ оженени, 41—57 сѫ удовѣли а напуснѫти или нѣма или дохажда са́мо по 1 лице на 1000. На́й-голѣмата разлика, слѣдователно, е 37 души на 1000 за неоженванитѣ, 45 д. за оженениитѣ и 16 души за удовѣлитѣ. Като се премине на отдѣлни окрѫзи разликата почти изчезава. Така напр. окрѫзитѣ Трънъ, София и Търново; Ески-Джумая, Шуменъ и Разградъ иматъ проценти почти съвсѣмъ еднакви. Измежду проц. на окрѫзитѣ Севлиево и Търново разликата не е по́-голѣма отъ 0·5 т. е. на 1000-та 5 души. Окрѫзитѣ, тъй както сѫ наредени споредъ процентитѣ за неоженванитѣ, отговарѭтъ до негдѣ и на географическото си положение. Важно е, че преминаваньето отъ окр. Търново на окр. София става съ твърдѣ малки разлики. Сравнението на горнитѣ броеве съ броеветѣ за четиръ-тѣхъ на́й-голѣми наши градове (ср. Период. Спис. кн. III стр. 39) ще бѫде много любопитно, защото чрезъ него ще се види до колко градоветѣ влияѭтъ на общитѣ отношения въ окрѫга, и до колко заключенията които тамъ направихъ сѫ вѣрни. А сега некѫ поразгледаме и връста на населението.

Обикновенно при показваньето годинитѣ правѭтъ се голѣми погрѣшки. Разумѣва се че това е било и у насъ. Но излъганъ би билъ челѣкъ ако мисли, че заради това нашето преброяванье не заслужва довѣрие. Не искамъ да утвърждавамъ че нашитѣ данни сѫ абсолутно точни, но мислѭ, че отклоненията отъ истинната не сѫ голѣми и че тия отклонения почти се изгубватъ когато отдѣлнитѣ случаи се сгрупирѫтъ и ни имаме работа съ голѣми броеве. А за да се увѣри челѣкъ въ това, доста е да разгледа внимателно слѣдующитѣ броеве, които се отнасѭтъ върху источнитѣ и нѣкои западни наши окрѫзи. Голѣмината на

роцентитѣ за нѣкоя връстъ може да произлиза или отъ олѣмо прижданье или отъ малко измиранье. За това и ия проценти би могли да даджтъ интересни нѣща върху лиматическитѣ, социялнитѣ и други условия на страната; отрѣбно е само тия разглѣждания да бждѫтъ винжги одкрепени съ данни за рождаванията и умиранията. Но отъ ия послѣдни данни ни се йоще лишаваме, та затова се и здържамъ да правѭ присилени, може би, заключения а юсто излагамъ броеветѣ.

На 100 души жители въ сѣки окржгъ сж по връсть:

ъ окржга:	На 0 до 20 год.	На 21 до 30 год.	На 31 до 40 год.	На 41 до 50 год.	На 51 до 60 год.	На по-много отъ 60 г.	Съ непознати год.
рна . . .	49·4	17·7	13·6	8·7	5·2	5·4	0·0
ровадия . .	52·5	14·3	13·1	9·0	4·9	6·2	0·0
уменъ . .	49·6	15·3	13·1	9·2	5·9	6·9	0·0
листра . .	50·6	14·4	13·8	9·0	5·5	6·7	0·0
ки-Джумая	50·2	14·1	14·0	9·4	5·6	6·6	0·1
градъ . .	50·7	15·6	13·8	8·9	5·5	5·5	0·0
ссе . . .	49·1	16·3	14·5	8·8	5·3	6·0	0·0
рново . .	51·7	14·9	13·7	8·7	5·1	5·9	0·0
лиево . .	51·8	14·0	13·7	8·3	5·0	7·2	0·0
ия . . .	48·7	14·9	13·5	9·3	5·3	8·2	0·1
ъгъ . . .	50·5	14·0	12·8	8·7	5·3	8·7	0·0
стендилъ.	49·2	14·6	13·3	9·3	5·6	8·0	0·0

И тука се вижда, че отношенията въ разнитѣ окржзи сж ти еднакви. На́й-голѣмата разлика измежду броеветѣ на вия стълбецъ е 3·5 (Провадия 52·5 и София 48·7) т. е. на) души има въ Провадийския окржгъ 35 души на 0 до 20 по́-вече отъ колкото има въ Софийския окржгъ за сжщавръсть. За втория стълбецъ на́й-голѣмата разлика е 3·7 на 17·7, Севлиево 14·0) което дава на 1000 души 37. Неба да забравяме че въ тая връсть влизѫтъ войницитѣ, та ва и окржзитѣ гдѣто има сравнително голѣмички гарни имѫтъ и по́-голѣми проценти. За другитѣ стълбци ината измежду окржзитѣ е йоще по́-малка и тая се ика смалява колкото годинитѣ ставатъ по́-много, съ и думи, колкото лицата които влизѫтъ въ връста сж

по́-малко. Западнитѣ окржзи представляватъ за на́й-голѣмата връсть и на́й-голѣми проценти, което би значило че въ тѣхъ хората по́-лесно достигатъ дѫлбока старость. Но струва ми се, че това заключение не би трѣбало да се приема безъ една по́-строга критика. Важно е йоще да се спомене че процентитѣ за нѣкои окржзи почти се съвсѣмъ съгласяватъ. Така напр. процентитѣ за Търново и Севлиево, София и Кюстендилъ, Ески-Джумая и Силистра различаватъ се съ по́-малко отъ 0·5. Тия обстоятелства показватъ, мислѭ, достаточно каква е степеньта за достовѣрността на нашитѣ статистически данни.

Често пѫтя у насъ вѣрата се замѣнява съ народността. Това дохажда вѣроятно отъ обстоятелството че по насъ народността е тѣсно свързана съ вѣрата. Немислимо бѣше, напр. щото побѣдителя Турчинъ да приеме християнската вѣра, а ренегатитѣ пъкъ отъ Православната Вѣра прекъсвахѫ обикновенно и сичкитѣ сношения съ сънародницитѣ си, така щото тѣ съ вѣрата си отказвахѫ се и отъ народността За това и кога се говори за народността необходно потрѣбно е да се спомене и вѣрата. По религия нашето население вижда се много едноставно раздѣлено. Православнитѣ и Мохамеданцитѣ сѫ главнитѣ съставни части. Разумѣва се че, по вѣра както и по народность, населението въ источнитѣ окржзи е по́-разнообразно отъ колкото въ западнитѣ. Така, напримѣръ, за жителитѣ въ Софийския, Трънския и Кюстендилския окржгъ процентитѣ на православнитѣ сѫ: 93·6, 99·8 и 95·9 а остатъка до 100 остава за другитѣ вѣри. Колкото за источната частъ на Княжеството ни имаме слѣдующитѣ броеве.

На 100 души жители въ сѣки окржгъ отдѣлно сѫ по вѣра:

Въ окржга	Правосл.	Мохамедан.	Израелити	Григорияници	Други вѣри
Варна	52·5	44·9	0·7	1·6	0·0
Провадия . .	37·2	62·3	0·5	0·0	0·0
Шуменъ . . .	30·6	67·9	0·7	0·7	0·1
Силистра. . .	28·2	71·1	0·3	0·4	0·0

Въ окржга	Правосл.	Мохамедан.	Израелити	Григориянци	Други вѣри
Ески-Джумая .	18·0	82·0	0·0	0·0	0·0
Разградъ . . .	31·0	68·7	0·2	0·0	0·1
Руссе	44·8	52·4	1·6	0·6	0·0
Търново . . .	80·6	19·4	0·0	0·0	0·0
Севлиево . . .	82·3	17·6	—	—	0·1

Отъ тука се вижда, че измежду источнитѣ окржзи нáй-*ого* Мохамедани има въ Ески-Джумайския а нáй-малко въ вшевския. Ако наредимъ окржзитѣ по процентитѣ на Мо-меданитѣ въ сѣки отъ тѣхъ добиваме този редъ: Е.-Джу-я. Силистра, Разградъ, Шуменъ, Провадия, Руссе, Варна, рново и Севлиево, така щото въ срѣдата на источната ть на Княжеството намира се срѣдището и на мохамедан-та вѣра. Само въ два окржга (Варна и Руссе) православни-и мохамеданитѣ си държжтъ почти равновѣсие, а въ оста-нитѣ окржзи едната вѣра значително надминава другата.

Само въ руссенския и варненския окржгъ процентитѣ другитѣ вѣри (освенъ Православна и Мохамеданска) над-*аватъ* процента 2. Въ другитѣ окржзи тоя процентъ мъ достига 1, а въ търновския и севлиевския той е алъкъ и отъ 0·1. За Израелититѣ има нáй-голѣмъ про-*тъ въ* руссенския окржгъ а за Григориянцитѣ въ — ненския. До колко вѣрата по насъ е свързана съ на-остта ще видимъ малко пó-долу.

За да може пó-ясно да се види и отношението измѣжду ьетѣ и женитѣ ще дамъ броеветѣ на двѣтѣ наши нáй-ителни народности раздѣлени по родъ, а за другитѣ — общитѣ броеве и отъ двата рода заедно. Разумѣва се тука като мѣрка за народността азъ земамъ записа-матеренъ езикъ.

ржга:	Българи				Турци			
	Мжжье	Жени	Сичко	% отъ нас. въ окр.	Мжжье	Жени	Сичко	% отъ нас. въ окр.
. . . .	23 209	17 687	40 896	38·6	24 039	22 266	46 305	43·7
ия . .	12 181	11 057	23 238	36·8	18 568	17 939	36 507	57·8
ъ . . .	17 090	15 391	32 481	29·6	36 502	34 611	71 113	64·7
ра . .	13 898	12 258	26 156	25·9	32 991	32 101	65 092	64·4
жумая .	6 677	6 331	13 018	17·6	29 546	29 138	58 684	79·3
ъ . . .	18 767	17 836	36 603	29·9	42 298	40 261	82 559	67·5

Въ окржга:	Българи Мжжье	Жени	Сичко	% отъ нас. въ окр.	Турци Мжжье	Жени	Сичко	% отъ нас. въ окр.
Руссе	28 707	26 032	54 739	41·5	33 997	31 982	65 979	50·0
Търново . . .	85 866	88 832	174 698	80·3	20 927	19 646	40 573	18·7
Севлиево . . .	37 566	37 737	75 303	82·1	7 779	7 758	15 537	16·9
	243 371	233 161	477 132		246 647	235 702	482 349	

Процентитѣ по матеренъ езикъ растжтъ или падатъ почти по сжщата мѣрка както и процентитѣ по вѣра, съ тъзи само разлика че растеньето и паданьето за Мохамеданцитѣ е по бързо, защото отъ тъзи вѣра сж и Татари и Цигани които немогжтъ да се земжтъ по матеренъ езикъ за Турци. Като се сбержтъ горнитѣ два процента и сброя имъ извади отъ 100, то остатъка представлява процента на другитѣ народности. Такива, вижда се, че има нáй-много въ варненския и нáй-малко въ севлиевския окржгъ. Четиръ-тѣхъ окржга: Силистра, Шуменъ, Е.-Джумая и Разградъ ѣдката на жителитѣ съставлява се отъ турското наше население, което постепенно спада като се отива на западъ или на истокъ отъ тия окржзи. Но и въ самитѣ тия окржзи турското население не е еднакво разпредѣлено. За да може да се земжтъ йоще пó-малки единици, азъ пресмѣтнжхъ за сѣка административна (бивша) околия на 100 души по колко се падатъ отъ едната и другата народность. Ето тия броеве:

На 100 души, въ сѣка околия отдѣлно, сж по матеренъ езикъ:

Въ околията:	Българи	Турци
Балчикъ	50·2	40·0
Варна	38·8	37·7
Х. О. Пазарджикъ (Добричъ) .	31·1	55·3
Ново-Село	24·0	71·4
Провадия	41·4	52·8
Новий-Пазаръ	26·1	66·7
Преславъ	40·0	55·8
Шуменъ	24·3	69·5
Базаурть	14·0	75·2
Силистра	55·8	33·1
Хасъ-Кьой	8·6	83·9

Въ околията:	Българи	Турци
Османъ-Пазаръ	12·5	85·1
Ески-Джумая	23·1	73·0
Кокарджа	17·9	78·5
Попово	31·5	66·1
Разградъ	35·5	62·2
Балбунаръ	17·8	78·7
Бѣла	54·6	42·6
Руссе.	59·0	29·3
Тутраканъ	23·4	61·4
Елена	73·0	26·3
Кесарево	59·1	39·7
Куцина.	81·9	15·9
Сухиндолъ	71·0	27·5
Трѣвна	96·3	3·4
Търново	92·3	7·0
Габрово	99·6	0·1
Севлиево	73·4	25·2

Споредъ окржзитѣ нáй-голѣмия процентъ за Турцитѣ не 79·3 а споредъ околиитѣ сжщия процентъ възлиза на 1. Отъ тия броеве се види, че измежду населението въ ниитѣ Османъ-Пазарска и Хасъ-Кьойска имало нáй-много ци. Но че и въ самитѣ тия околии турското население не ь сичкитѣ мѣста пó-многобройното слѣдува отъ обстоя-ството, гдѣто въ първата (селата Върбица, Конакъ, Тича) , втората (селата Гавранъ, Ходжа-Кьой, Попина) има насе-і мѣста въ които българското население надминава тур-о. Такива села, въ които Българитѣ или сж единствен-народность или баремъ имжтъ пó-много отъ полви-на населението, намиржтъ се и въ другитѣ околии, о турското население прави пó-вече отъ 70 процента. въ околията Ново-село селата: Голица, Ново-село и е; въ околията Базаурт ъ сс.: Армутлий, Кайракъ, Кю-Ахметлеръ, Богданлий, Енидже-Хайдаръ, Каралий, рлий, Кара-Пелитъ, Конакъ, Дели-Юсуфъ; въ око-

лиятаЕски-Джумая с. с.: Вардунъ, Ашиково, Джлгачъ, Алваново, Явашъ-кьой; въ околията Кокарджа с. с.: Гюзелдже-Аланъ, Дикили-Ташъ, Кара-Арнаутъ, Хжрсово; въ околията Балбунаръ с. с.: Писанецъ, Сжрнж-бей, Тетово, Черешово. Въ сичкитѣ тия села българския елементъ надилява турския. Не щж да се впущамъ тука въ тънкости и да изброявамъ какво е отношението на Българетѣ и Турцитѣ въ сѣко село; такова нѣщо уголѣмило би са́мо изучаваньето ми а мжчно би се изложило, както трѣба, въ тѣснитѣ страници на списанието. Ще споменж само че въ нѣкои отъ источнитѣ околии напр. Шуменската,Ески-Джумайската, Османъ-Пазарската повечето отъ полвината на сичкитѣ българи въ околията живѣе въ централнитѣ градове; нѣщо подобно отъ онова що се намира въ западнитѣ окржзи за Турцитѣ.

Изъ горнитѣ броеве вижда се, че въ 15 околии турското население е имало по́-вече отъ полвината население, а въ 12 околии сжщото отношение е било за Българитѣ: въ варненския пъкъ окржгъ Турцитѣ и Българитѣ сж почти въ равенъ брой и нито една народность не надминава полвината на населението. На́й-много Българи имало въ око-

Ето броеветѣ за тия народ-

Въ окржга	Цигани		Татари		Гърци	
	души	%	души	%	души	%
Варна	2 283	2·2	4 079	3·9	9 219	8·8
Провадия	2 068	3·3	747	1·2	152	0·2
Шуменъ	2 533	2·3	1 262	1·1	182	0·2
Силистра	3 425	3·4	3 434	3·4	278	0·3
Ески-Джумая	2 038	2·7	31	0·0	13	0·0
Разградъ	2 368	1·9	287	0·2	62	0·0
Руссе	2 699	2·0	764	0·6	395	0·3
Търново	1 602	0·7	4	0·0	29	0·0
Севлиево	705	0·8	1	0·0	3	0·0
	19 721		10 609		10 333	

шитѣ Търново, Трѣвна и Габрово. Въ двѣтѣ първи окоши има твърдѣ малко села гдѣто турското население да ъставлява пóвече отъ полвината. Тия села сѫ: Балванъ Ново-Село въ Търновската околия, а Ялари, Каяджикъ Чокъ-Бунаръ въ Трѣвненската околия. Около града Селиево пъкъ образованъ е вѣнецъ отъ села, въ които турското население надминава българското и като продължение а тоя вѣнецъ може да се земѫтъ споменѫтитѣ двѣ села ъ Търновската околия. Такива села сѫ напр.: Бара, Корско, Акѫнджиларъ, Дамяново, Хѫрсово, Сѫръ-Бегли, цилево, Малкочово (1640 д. Турци) Добромилка (2029 д. рци). Въ града Търново имало е 1362 души Турци а Севлиево 1541 ч. Първия брой показва колко изселяването на Турцитѣ е смалило населението въ нашата стара лнина, гдѣто преди освобождението трѣба да ги е имало осемъ шесть пѫти пóвече.

Измежду другитѣ народности въ източната часть на яжеството има осемъ такива, нáй-малкия брой на които тавлява баремъ приблизително единъ процентъ отъ ото население. Тия народности сѫ Цигани, Татари, рци, Власи, Евреи (Španьолски), Арменци, Русси и Нѣмци.

сти по разнитѣ окрѫзи:

Власи		Евреи (Сп.)		Арменци		Русси		Нѣмци		Други и съ непозната народность	
ши	%	души	%	души	%	души	%	души	%	души	%
360	0·3	680	0·6	1 505	1·4	123	0·1	156	0·1	333	0·3
71	0·1	293	0·5	3	0·0	18	0·0	9	0·0	57	0·1
96	0·4	777	0·7	922	0·9	48	0·0	32	0·0	141	0·1
29	1·6	318	0·3	357	0·3	296	0·3	30	0·0	127	0·1
22	0·2	7	0·0	2	0·0	20	0·0	—	—	14	0·0
15	0·1	237	0·2	46	0·0	35	0·0	2	0·0	47	0·0
03	2·6	1 963	1·5	863	0·6	177	0·1	493	0·3	533	0·4
09	0·2	19	0·0	12	0·0	44	0·0	4	0·0	127	0·1
48	0·1	—	—	1	0·0	15	0·0	4	0·0	35	0·0
53		4 294		3 711		776		730		1 414	

Циганитѣ сѫ разпръснѫти почти по сичкитѣ окрѫзи еднакво. Въ търновския и севлиевския окрѫгъ има ги сравнително нáй-малко, а въ силистренския окрѫгъ нáй-много. Въ срѣдень брой тѣ иматъ 2 процента отъ населението на сѣки окрѫгъ. До колкото може за сега да се заключава, чини ми се, че процентитѣ на Циганитѣ въ двата последни окрѫзи ще струватъ и за западнитѣ окрѫзи. Циганитѣ не сѫ събрани нигдѣ на купъ, тѣ не съставляватъ компактно население а разредени сѫ по селата и градоветѣ, гдѣто живѣѭтъ съ Българи или Турци заедно.

Татаритѣ сѫ заселени значително само въ четири окрѫга. Споредъ таблицитѣ за родното мѣсто на населението повечето отъ тия Татари сѫ родени въ Русия, което доказва първо, че тия Татари сѫ преселени изъ Кримъ и второ, че тѣхното преселяванье не е станѫло отдавна, защото първата преселена генерация йоще не е съвсѣмъ измрѣла. Нáй-много ги има въ варненския и силистренския окрѫгъ. Татаритѣ не съставляватъ компактна масса а разпръснѫти сѫ нáй-много по селата, които се намирѫтъ въ нáй-източната часть на Княжеството, именно измежду правата чърта Тутраканъ-Балчикъ и границата къмъ Добруджа безъ да досѣгатъ морския брѣгъ. Цѣли села въ които Татарското население да има абсолутно болшинство има малко. Такива сѫ на пр. въ Варненския окрѫгъ: Веисъ-Кьой, Момчилъ, Мурфачѫ и Матлѫмово а въ силистренския: Татаръ-Атмаджа, Юртлукъ, Бей-Пунаръ и Егирдже. Въ двата тия окрѫзи Татаритѣ сѫ разпрѫснѫти почти въ сичкитѣ села. Въ провадийския окрѫгъ има ги най-много въ селата: Тюркъ-Арнаутларъ, Елесъ-Факѫ, Хакъ-Коюкъ, Кѫзѫлджиларъ и въ гр. Провадия. Въ шуменския окрѫгъ Татаритѣ сѫ сичкитѣ почти въ г. Шуменъ, въ с. Вели-Бей (прѣславска окол.) и въ с. с. Ендже, Буланлѫкъ, Суютли, Абоба и Текеръ въ новопазарската околия. Въ разградския окрѫгъ има ги въ с. с. Айлединъ, Ада, Дурача, Калово; а въ русенския

ъ Руссе, Щръклево, Балабанларъ, Копривецъ, Бей-Аланъ, Ѣтово, Тетово и Юрюклеръ.

Почти 90 процента отъ сичкитѣ Гърци, въ източната ість на Княжеството, намиржтъ се въ Варненския окржгъ. ь тоя окржгъ Гърцитѣ заселени сж по край брѣга на Чер-то Море отъ Бѣла до Гяуръ-Суютчюкъ. Ето какви сж по́-авнитѣ имъ броеве въ разни мѣста: Бѣла 1409 д., Куру-кьой 0 д., Фжнджкли 230 д., Варна 5367 д., Козлуджа 205 д., ра-Хюсеинъ 562 д., Джаферъ 103 д., Ени-Кьой 163 д., Ке-ричъ 419 д., Ени-Махале 523 д., Добричъ 79 д., Михалъ-і 13 д., Каварна 51, д., Гяуръ-Суютчюкъ 32 д.; оста-ъ йоще 111 души распръснжти по другитѣ населени та на окржга. Като пишахъ тия редове сѣтихъ се на ѣмия шумъ който подигнахж сега скоро Гърцитѣ за акви си училища. Особенно претенциитѣ за г. Каварна датъ се много смѣшни. 51 челѣкъ искжтъ да имжтъ назия или богъ-знай какво училище! Та и сичкитѣ 00 д. Гърци въ състояние ли ще бжджтъ да напра-ъ доста ученици за едно пълно даже срѣдньо училище! ва ми се, работата е по́вече за да се чуе по вънъ ди-кждѣ си има еди-какво си училище а заедно съ това е правижтъ голѣми въображения за броя на грѫцкото ление, отъ колкото за истинското образование на мла-ъ. Броеветѣ на Гърцитѣ въ другитѣ 8 окржга сж твърдѣ и и грѫцкото население въ тѣхъ намира се по́-вечето олѣмитѣ централни градове.

Най-много Власи има въ Руссенския и Силистренския гъ. Въ първия са́мо града Тутраканъ има 2804 души и и гр. Руссе 291, а другитѣ сж разпръснжти по а като Касжмларъ, Салиларъ, Косуй-Български, Ко-цъ, Вѣтово, Юрюклеръ и други. Въ града Сили-има 768 д. Власи, останжлитѣ пъкъ се намиржтъ по-Дунава като въ селата Айдемиръ, Вѣтренъ и Гавранъ по́-навжтрѣ въ селата Хаскьой, Сараларъ, Алфатаръ

и други. Власитѣ въ Шуменския окржгъ живѣяли сж само въ три села: Сакаръ Тепе (163 д.), Хжрсово (100 души), Златаръ (66 д.) и въ гр. Шуменъ (39 д.). Първитѣ двѣ села сж въ Новопазарската околия а третьото въ Преславската. Въ Ески-Джумайското село Махмудъ-кьой има 116 души Власи, а отъ 115-тѣхъ д. въ Разградския окржгъ 65 д. сж биле въ с. Гюзелдже-Аланъ и 26 въ с. Кара-Коджаларъ. Въ Търновския окржгъ Власитѣ сж повечето по селата: Сейди-кьой, Върбовка, Лефеджии. Горско Косово, Лисичери, Дичинъ, Кадж-кьой и др. Най-послѣ въ Севлиевскитѣ села Душево съ душевскитѣ колиби и въ с. Аканджиларъ имало е 139 души Власи.

Забѣлѣжително е, че въ сичкитѣ 9 източни окржзи скупомъ има почти толкозъ Евреи колкото ги има само въ столицата — София (4146 д.). Въ единъ окржгъ (Севлиево) нѣма нищо Евреи а въ два други (Ески-Джумая и Търново) има ги съвсѣмъ незначителни броеве. Почти сичкитѣ Евреи намиржтъ се въ градоветѣ а въ селата се явяватъ само тукъ-тамѣ и то само отдѣлни личности, повечето мжжье.

Тъй сжщо и Арменцитѣ сж намиратъ повечето въ градоветѣ. Отъ тѣхъ има напр. въ Варна 1181 д., въ Добричъ 289 д., въ Силистра 328, въ Шуменъ 902, въ Руссе 841, въ Тутраканъ 12. По единъ, два, три Арменцитѣ срѣщатъ се въ много села но въ по́-източнитѣ окржзи.

Руситѣ се намиржтъ по́-вечето въ градоветѣ. Само въ Силистренския окржгъ въ селото Татарица измежду 322 жители има 264 души Руси. Сичкитѣ жители на тоя село записани сж като родени въ Княжеството, така щото види се, че селото не е тъй скоро заселено съ Руси, какъ Татаритѣ за които споменжхъ на друго мѣсто.

Въ послѣдния стълбецъ влизжтъ броеветѣ за 16 разни народности, отъ които по́-важнитѣ сж:

	души		души
Арнаути	268	Черкези . . .	57
Сърбо-Хървати .	215	Словенци. . .	57
Талиенци . . .	211	Поляци . . .	53
Маджари. . . .	108	Персийци. . .	45
Арапи	84	Англичани . .	40
Французи . . .	81	Чехи.	27

За да може йоще по́-ясно да се състави картината за ѡдноститѣ въ источнитѣ наши окржзи, потрѣбно е да види измежду 100 души по колко се падатъ на сѣка по́-главнитѣ народности, защото абсолутнитѣ броеве огжтъ тъй лесно да се сравняватъ. Ето тия проценти едени споредъ голѣмината си:

Въ 9-тѣхъ источни окржзи измежду 100 жители сж народность:

Турци	47·39
Българи	46·88
Цигани	1·93
Татари	1·04
Гърци	1·01
Власи	0·65
Евреи (Спаньолски)	0·42
Арменци	0·36
Руси	0·07
Нѣмци.	0·07
Други народности и непознати . .	0·18

ъ други думи на 10000 жители, въ источната часть няжеството, 4739 д. сж Турци а само 4688 д. — Бъл- Ни една отъ тия народности не стига полвината на еннето, но Турцитѣ заедно съ Циганитѣ и Татаритѣ ь 50 процента отъ цѣлото.

Іай-послѣ ще дамъ и броеветѣ отъ които може да се какъ сж разпредѣлени по разнитѣ окржзи 5-тѣхъ ногобройни народности.

На 100 души, отъ сѣка народность отдѣлно, падатъ се:

Въ окржга:	Турци	Българи	Цигани	Татари	Гърци
Варна	9·6	8·6	11·6	38·5	89·2
Провадия . . .	7·6	4·8	10·5	7·0	1·5
Шуменъ . . .	14·7	6·8	12·8	11·9	1·8
Силистра . . .	13·5	5·5	17·4	32·4	2·7
Ески-Джумая . .	12·2	2·7	10·3	0·3	0·1
Разградъ . . .	17·1	7·7	12·0	2·7	0·6
Руссе	13·7	11·5	13·7	7·2	3·8
Търново	8·4	36·6	8·1	0·0	0·3
Севлиево	3·2	15·8	3·6	0·0	0·0
	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0

Така щото разградския окржгъ има сравнително нáй-голѣма часть отъ цѣлото турско население въ источнитѣ окржзи а търновския окржгъ — нáй-много отъ Българитѣ. Петь-тѣхъ срѣдни окржзи имжтъ 71·2 процента отъ сичкитѣ Турци, а тритѣ послѣдни 63·9 процента отъ Българитѣ. Процентитѣ за циганитѣ въ 7-тѣхъ първи окржзи съ исключение на силистренския, малко се различаватъ единъ отъ други, двата пъкъ задни окржзи иматъ сравнително малки части отъ циганското население, макаръ търновския и да е нáй-голѣмия окржгъ. Почти тритѣ четвърти отъ сичкитѣ Татари отпада на Варненския и Силистренския окржгъ. Колкото за Гърцитѣ и по-напредъ спомѣнахъ че 9-тѣхъ имъ десетини живѣжтъ въ варненски окржгъ.

ЗА ЗВУКА «Ь» ВЪ НОВОБЪЛГАРСКИЯ ЕЗИКЪ.

НАПИСАЛЪ А. ТЕОДОРОВЪ.

(Продължение отъ IV кн.)

б. „ь“ *въ трупиннитѣ срички.*

1. По́-напрѣжь познахме новобългарската гласна *ь* въ ва. които по формата си прѣдставятъ мжжки имена отъ и трупини съ пригуденъ къмъ тѣхъ надлежни членъ ед. ч. Както изобщо всѣка падежна приставка се при- ия къмъ словната трупина за да образува отъ неж из- гна часть на рѣчьта, способна да изражава отношенията ду мисленитѣ прѣдмети, така особито пристжпя въ бъл- кия езикъ опрѣдѣлителния мѣстоименьнъ членъ непо- ствено къмъ именит. падежъ на името и образува знай- casus generalis,[1]) съ който послѣ се означаватъ взаи- тѣ положения на различни понятия при помощьта на и още прѣдлози: даденитѣ слова *кон'* и *сол'*, ако има спълняватъ своята задача въ прѣдложението, длъжно е поемжтъ върху си форма на оня всеобщи падежъ, и то накъ, освѣнъ като приемжтъ подирѣ си членоветѣ *-т(ъ) а*, инди *кон'-т*, *сол'-та*. Ала вмѣсто исканото *кон'т* по- *сол'та* намираме *коньт, пжтьт, овчарьт, създательт* итд., мъ съ извѣстна гласна между двоитѣ части на фор- га композиция (име+членъ); сжщото стая при имената

[1]) **Форма,** която е способна да изражава всѣко падежно отношение изобщо, държа смисъла на рѣчьта или сама или съ изискуемъ нѣкой прѣдлогъ от- си.

отъ твърди мжжки трупини, дѣто ролята на съединителна гласна извършува твърдиятъ звукъ ъ. Питаньето е сега, откждѣ се е взело онова меко ь (срѣщу ъ) и за какво трѣба да се сматря?

Въ нарѣчията на българския езикъ, които днеска незнаѭтъ вече меки съгласни въ засловието, както напр. въ околията на говора отъ граматиката на братя Цанкови (Свищовско), и изговарятъ *kon*, *ogùn*, *pùt*, *ovčer*, при случай на пригужданье къмъ такива имена отъ меки трупини члена *-t* все допущатъ тука правилно и послѣдователно да се появява полугласната *è (ь)*, при всичко че вмѣсто неѭ би могли досущь добрѣ да си иматъ само *ù (ъ)*: покрай *garvanùt*, *prùtùt*, *dvorùt* итн. срѣщатъ се тамъ исключително *konèt*, *ogùnèt*, *pùtèt*, *ovčerèt* итн., които тепърва сѫ владѣѭщи форми въ нарѣчията съ упазена, па нѣкога и изразителна напрегнѫта мекость на съгласнитѣ, както въ побалканското *пѫк'*, *стук'* (*студ'*) итп. Видно е, че въ реченитѣ случаи езикътъ съзнателно или механически се държи о нѣкакви отколѣшни закони, що истичатъ отъ свойщината на отдѣлни трупини, които тукъ безъ бъркотия въстановяват въ принадлежната имъ сила и разновидно ги измѣняват споредъ по́-новитѣ си правила. Причината, поради която споредъ В. Ягича, Arch. f. Slav. Philol. IV. 488, говорещиятъ никога не се полъгва да обърне коренното ь на слово-то *дьнь* въ *о* или *а* (*дон*, *дан*), безъ съмнѣние ще да е дѣйствувала и при мжжкитѣ *а-*, *іа-*[1]) и *и-* трупини за да може се намѣсти у нихъ прѣдъ члена трупинното ъ или ь, а не *а* или *'а*, тъй като до извѣстно врѣме (а нѣйдѣ и до нинѣ) достатъчно се е чувствувала разлика между пълнитѣ самогласни и полугласнитѣ, както и между тия подирнитѣ взаимно. Отъ по́-старитѣ вѣкове на свещенния словѣнски езикъ имаме примѣри **позоро-сь, родо-с, оучєник**

[1]) Сирѣчь, които по своето засловно ъ и ь (іь) въ им. п. ед. ч. на стб. езикъ (рак-ъ, кой-ь) съотвѣтствуватъ на подобни форми съ първоначално *-а* и *-ja* отъ старитѣ индоевропейски езици.

рабо-т, дьнесь, дене-тъ, дене-т, въ които самогласната прѣдъ
зателното мѣстоимение тѣсно съвиси съ трупинния
ій („окончаніе“) на името,[1]) дору тя самá е той окрай,
подъ различни видове, причинени отъ фонологически
оятелства;[2]) отъ вѣковетѣ пъкъ на новобългарския
ъ ни се показватъ еднакви форми *csljako-t* сббг. 110.
-т, царе-ть стар. VI. 45. *дене-т, дне-сь, нощe-сь* безс. I.
дѣто *о* и *е* сѫщо немогѫтъ би нѣщо друго, освѣнъ
ѣшни замѣни на трупиннитѣ *ъ* и *ь* въ *čljakъ-t, грѣхъ-т,*
т, день-т, както въ рабъ-тъ, родъ-сь, пѫть-сь (пѫто-сь)
ь.[3]) Възъ основа на това смѣемъ да сѫдимъ за *ъ* и *ь*
ъ мѫжкия членъ ед. ч. въ им. п. на сѫществител-
имена въ българския езикъ като за упазени въ срѣ-
вието трупинни гласни, заедно съ Безсонова, вопр.
съ Миклошича (за *ъ*), Vergl. Gram. [2]III. 179; [2]I. 367.,
въ В. Ягича, Archiv f. Slav. Philol. IV. 487., който
ра *dolъ-t, bojъ-t* „gleich einem od*a*brati oder от*о*брать (сѫ-
кто сърб. од*а*брати, рус. от*о*брать, сир. съ *вложени*
есение на изговора *а* и *о*)“ и несъглежда въ тѣхъ
Continuität des ursprünglichen thematischen Auslautes (не-
свано битие на първоначалното трупинно засловие).“
тройнитѣ словни форми рабъ-тъ, дьньсь, които нѣкога-
йствително вече сѫ звучѣли безъ засловнитѣ полу-
и както рабъ-т, дьнь-с, и послѣ рабо-т, дьне-с, исторически
ганѫли за новобългарския езикъ постоянни образци
натамошни подобни репродукции, които въ полето
ъкой диалектъ сѫ прѣкарали по нѣколко органиче-
ромѣни. Едничкиятъ и въ писменностьта владѣѭщи
ъ за пригуждание членъ къмъ именит. падежъ на
ното сѫществително въ ед. ч. стая винѫги въ при-
го на трупиннитѣ полугласни *ъ* и *ь*, които въ срѣ-

---

[1]) Срв. Dr. L. Geitler, Starobulharská Fonologie. V Praze 1873. §§. 9. 2; 12, 1.
[2]) Вж. A. Leskien, „Die vocale ъ und ь итн.“ стр. 122—123.
[3]) Миклошича, Vergl. Gram. [2]I. 80 и у L. Geitlera, Starob. Fonolog. § 19. 2.

дата на затворена сричка лесно прѣминуватъ диалектически въ *о* и *'е (е)*, а въ отворена сричка срѣдословна се измѣтатъ по правило,[1] и то съ оставена по себе диря отъ нѣкогашно сѫществуванье или безъ неѭ: *град-гро́дѣ́т, градо́т; човѣ́к—човѣ́кът, чове́кот; прѣсто́л—прѣсто́лът, престо́лот; кон', кон* бср. *—ко́ньт, konèt* цанк.; *цар', цар* бср.; *—ца́рьт, царѭтъ* чол. 390. *carèt* цанк. *ца́ренунъ,* т. е. *ца́рь-н он*, чол. 330. *монасти́ренъ* чол. 325. *ла́кът' — ла́кътьт, lákùtèt* цанк. *кръступѫ́кьет* пс. I. 7—8, 107.; *мѫжь—мѫжьт, mùžèt* цанк.; *сол', solj* винг. *сол* бср. *— сол'та́, suljtá* винг. *солта́* бср.; *пролѣт', про́лѣт* бср. *пролѣт'та́* безс. I. 131., *prolecta* (четй: *пролек'та*) винг. *пролетта́* бср. *jesenjta* винг. итн.;[2] слѣдъ това тукъ-тамѣ настая униформация (изравнение) на мѫжкитѣ форми, на която резултатъ сѫ *konjst, mžjot* Миклошичъ, Vergl. Gram. [2]I. 367.; *кон'от, крал'от, кл'учот: царотъ, царъотъ* мил. 29. *каменотъ* мил. 68. Но мѫжкият членъ *т(ъ)* често отпада (подобно на *т* въ неопрѣдѣленитѣ наклонения: **видѣти** — *ви́дѣт'*, „не е *видѣть*,“ *видѣ, „видѣ*-щемъ могѫ *видѣ;*“ въ наст. врѣме 3 л. ед. ч.: **ходитъ** — хо́ди. **печетъ** — пече́; или въ 3 л. мн. ч. у македонскитѣ Българе **ходатъ** — хо́дее, **пекѫтъ** — пече́е; срв. рус. *малчя́* вм. *молчат говоря́, вяртя́.* Русскій Филологическій Вѣстникъ. Варшава 1879. I. 195; тогава осталитѣ въ засловието трупинни *ъ* и *ь* (вопр. 113; Vergl. Gram. [2]III. 179), покрай *о* и *'о* (отъ *'е, е*) въ *по́по, овчар'о, сто́ло. пѣ́то* верк. 13. *дѣ́н во́геньо* верк. 25. подчиняватъ се на аналогизуѭщето дѣйствие на вин. пад. съ окрайнитѣ *а* и *'а*, които въ неѭ и лога и темно се изговарятъ и по гласежа си като *â* и твърдѣ се доближаватъ до *ъ* и *ь*; и сетнѣ получваме и пълни, само по смисълъ членувани (снабдени съ членни форми *brátù, cárè, gradù, nóžè,* които чрѣзъ днешния българ

[1]) Вж. A. Leskien, н. у. м. 54. Безсоновъ, вопр. 88.

[2]) Подобно се измѣтатъ прѣдъ члена *та, то, тѣ* и пълнитѣ гласни *а, о, наш-та, ваш-тѣ* бср. *toj-ta* цанк. 50. *майчиньта* стар. VI. 31. *чел-ту* пс. II. 1. 6; още *ulca, kožinca* винг. *прел-ца* пс. II. 1, 175.

і правописъ неизбѣжно трѣба да бѫдѫтъ писани *брата* а *свекръ* пс. I. 3, 112), *цáря* (*царіѧ* вин. п. пс. I. 3, 110. *я* им. п. стар. VI. 37.), *градá, нóжа* (*газика* твоі, им. п. р. VI. 33. *едина* мил. 166), понеже *ъ* и *ь*, писани въ и на словата, не се четѫтъ гласни, и по тоя начинъ гактически приетиятъ въ именителна функция винитеь падежъ се е слѣлъ съ първия и по форма, ако и въ зетно нарѣчие нахождаме тукъ за общи окрай чисто варяно *а* и *'а*: *вóла, гóсподя, стóла, цáра* верк. 59. *коія, деніá* безс. II. 78. Отъ тамъ, чрѣзъ пó-далечно приение се е достигнѫло пакъ до членувани формп *ку-. ума-ть* стар. VI. 34. *господáрят, цáрятъ* мил. 156. *ятъ* чол. 290. *газик'а-ть* стар. IX. 162. *свѣтáт, годéжат,* *csliakot* сббг. 110. *krakót, mùžjót, studjót* цанк. 12. зб. *отъ* мил. 409. *соборот* пс. I. 29—10. 95, въ именитеи винителенъ падежъ.

Групиното *ь* въ ед. ч. прѣдъ члена *т*(*ъ*) се появява татъкъ у сѫществителнитѣ на *і* (сегашното *й*), у приелнитѣ отъ пълна форма и у притежателнитѣ мѣстоія: писанитѣ слова *присой-тъ, брой-тъ, първий-тъ, свой-тъ* говора на Българетѣ гласѫтъ *присоіьт* (мил. 369 *при-ъ*. *броіьт, първіьт, своіьт,* както *спокоіьн* отъ *спокойнъ*. вопр. 88. Краткото *й* (*ь*), което се крие въ окрайната а на старобългарскитѣ имена **КРАН, БОН, ВИНОУРЪПНИ** (вм. боіь, **ВИНОУРЪПНІЬ**; срв. *ловчия*, цанк. *lofčijù*, стб. **ЛОВЬУНИ**; *crabijă*, стб. **КРАБИИ**) и прѣзъ цѣлото склонение дѣйі во видъ на органически звукъ, съ опора о формитѣ **ДЬНЕТ**, могло е досущь надлежно да се покаже въ ского езикъ въ *краіьт, боіьт, обичаіьт, роіьт* цанк. , покрай *коньт, орачьт, митарьт, сèт* мил. 271, а сѫщо *ьт*. цанк. *mojùt, našèt, rašèt* итн. Що се досѣга до приелнитѣ имена, които днесь вече сами за себе не се тъ подъ видъ на пълни форми, найсамо въ усѣчени, иматъ члена *-т*(*ъ*) всѣкогажъ бидейки снабдени съ

мѣстоимението **н**, което въ срѣдословието се обръща въ *ѣ*: *мла́диѣт, старѣиѣт, простиѣт, веселиѣт* и аналогичнитѣ *нашиѣт, вашиѣт* цанк. *našijût, vašijût*; *неговиѣт, самиѣт*. По́новитѣ форми за ж. и ср. р. ед. ч. и за мн. ч. *мла́дата, мла́дото, мла́дите* (безъ мѣстоименна спонка) непротиворѣчѫтъ на нашето тълкуванье на старинното *мла́диѣт* съ упазено *ь* въ мѣстоимението **н**, защото назвукътъ на диалектическитѣ *млада́(та), младо́(то), млади́(те)* и винганскитѣ *mladájta, drugájta, zlojtu, dubrójtu, postaríjte* (вм. *mladaja-ta, zloje-to, po-stariji-te*) съ измѣтнѫти *а, е, и* (срв. *мойта, мойто, мойте*) положително свѣдочѫтъ въ тоя случай за по́-стари *сложни* прилагателни имена, които въ м. р. ед. ч. искатъ форма *младиі* (нинѣ *млади*), съ членъ *младиѣт*; а че *младиі* произхожда отъ *младъі* (**младъ-н**), то подкрѣпятъ архаизмитѣ като *онъі* човек (срв. *тъй* = така), *овѫй* пс. I. 11-12, 171. покрай *онниі*, сетнѣ **онъ н** — *он іь — он'а — оня* (човек; срв. *такъвъ, такъв.іь — такъвя* човек) итн. Инди имаме членувани прилагателни имена въ пъленъ окрай съ полугласна *ь* и въ познатитѣ у сѫществителнитѣ видове: *простиятъ* безс. I. 13 = простиѣт, *трекиѫт* пс. I. 11-12, 167. *добриѭ* пс. I. 5-6, 205. *десетиіа̂* пс. II. 2, 162; *белиятъ* чол. 294. *горкиятъ* доз. 85. *петковыйать* чол. 293. *четвартиіать* стар. VI. 45. *клетіать* чол. 296. *вторша, третиа* мил. 166. *горніа, долнія* стар. VI. 45; *kraniot* сббг. 109. *tenztijiot* (тенжкиот) вст. 112. *маринiо* чол. 330. *моіо* верк. 14, 145. *трекьіо* чол. 342. *друсьо* пс. I. 11-12, 176. *сьвью* (**кьсь-іь-тъ**) чол. 257; и сѫществителнитѣ *краіѭ* вин. п. пс. I. 4, 75. *рая* мил. 266.

2. Незначително е мѣстото на новобългарската замѣна за **ь** другадѣ въ трупиннитѣ срички, тъй като срѣдословната полога и характерътъ на окрайната гласна не съ останѫли безъ влияние върху нейния първоначални изговоръ и звуковна сѫщина. Приставката на твор. падежъ ед. ч. **-мь**, на колкото още се е удържала у насъ въ нѣкои нарѣчия (adverbia), завардила е прѣдъ себе си трупинно

ъ *деньн*, безс. *деніам* I, 71. = *деньмъ*, *деня̆мъ* I. 13. зб. 5. 71. зб. 9. (срв. *denêvnić* винг.), но въ *именемъ* безс. I. аналогично съ *увчяремъ* чол. 324, го е пуснжла да прѣ- е въ *е*; сетнѣ, промѣнило се е и въ *денемъ, нощемъ* безс. 30, па споредъ *кръстомъ* чол. 293. *каномъ* верк. 207. *ом* пс. I. 11-12, 155. *чудум* доз. 136, прѣкрачило къмъ *йомъ*=*пжто'м*, *деном* и *нощом* доз. 136, *дено* верк. 11 и . Приставката -**ба** е направила възможно да се измѣтне тѣдъ което е настанжла и твърдость на прѣдходната ласна: *мол'ба* стар. IX. 166, *рож'ба* вст. 164. *весел'ба* вст. *мольба* мил. 96. *дельба* вст. 280. *жальба* безс. II. 106. менувамъ тука и за *сжг* пс. I. 11-12, 171. (*сжзикана* доз. . *съга́* бср. което безъ друго е станжло споредъ *тжг* I. 11-12, 175, *тъга*(*-ва* бср. *tagaгі* винг.), но формитѣ и *сига́* по всичко вѣроятие сж произишли отъ срѣд- между тѣхъ и *сжг* — *сьг-а*, когато нейната съгласна е ърдѣла. Най-сетнѣ въ цѣлата тази категория слова гласната *ь* не твърдѣ се срѣща; диря отъ неж имаме рилагателнитѣ *вельо* (*чудо*) мил. 289. *песьи* вст. 50.

III. ь въ коренни срички.

Малката достовѣрность на паметницитѣ отъ новия реки езикъ откъмъ тъчното прѣдаванье на отдѣлнитѣ ве прави извънредно мжчно доказваньето на гласната кореннитѣ срички на словата. Както вече бѣхме за- жили, нѣкои отъ тѣхъ твърдѣ много сж угаждали бкаква-си етимология, като сж писали наврѣмени *ь* и дѣто никакъ не трѣба да се очаква, други пъкъ, ярема на обиходния погрѣшни начинъ на писмото, али сж се принуждени да търсжтъ за особнитѣ зву- за́вѣтъ подъ сродни букви; но има напоконъ и трети, не се воджтъ поне до нейдѣ отъ никакви традиции олски прѣдписания, и споредъ тѣхъ длъжно е да се ае, че чиститѣ меки полугласни коренни въ българ-

ския езикъ сѫ явления прѣзмѣрно рѣдки, ако не вече незнайни. Обаче скромното количество на изнесения така езиковни материалъ отъ полето на единъ диалектъ не е въ състояние още да исключи всѣка възможность на подобенъ фактъ и за туй конечното рѣшение за коренното *ь* принадлежи по право на бѫдѫщи врѣмена. Тука щѫ се опитамъ за сега да посочѫ неговата битность въ нѣкои корени и да се поспрѫ надъ извѣстни резултати отъ неговото дѣйствие, различни отъ онова на твърдата полугласна *ъ*.

1. Старобългарскиятъ глаголъ **мьжати** живѣе нинѣ като *мижà*, повел. накл. *меж* (бср. и *жумѣ*, повел. накл. *жом*); на глагола **помьжарити** отговаря *мижóри*, **сьсьць** = *сúси* доз. 78 (*цúци* бср. *сісù* цанк., **опьнъкъ** = *опúнъкъ, опúнци*, **мьнин** = *мúничко* стар. VI. 32. **оучьтокати** = *učitúvaš* винг. Да бѣше замѣната за **ь** въ българския езикъ чиста гласна *е*, която диалектически безъ назвукъ гласи *и*, нѣмаше да можемъ да разберемъ назвученитѣ *и* отъ уведенитѣ слова, и неможемъ сѫщо да сматряме много неотегчени съ назвукъ *и* за прѣми наслѣдници на *е* вмѣсто старото **ь**. Въ нашитѣ примѣри би било допростено навѣрно да се утвърждава само това, че въ повелителното *меж* стои вече безъ съмнѣние *е*, когато въ остатнитѣ форми *и* води къмъ полугласната **ь**, която подъ назвукъ въ изговора нá-дали ще да се отличава рѣзко отъ *и*, ако и многожъ прѣминува въ *е*. Мѣстоимението *чето* (**чьто**) стар. VI. 39. откъмъ гласежа на самогласната въ първата сричка не е далеко отъ *чьтѣць* стар. IX. 163, прѣко инаквото правописно означение, а сѫщо така не ще да е далечно и *мьничак* чол. 265. отъ *миничко* стар. VI. 32, къмъ които се придружаватъ чол. *мьнинка* 263. *тьнката* 340. *тьнану* 265. *тьвницѫ* 296. Въ основа на това можемъ сѫди изобщо за втора полугласна покрай *ъ* наравно въ коренитѣ и не ще бѫде несѫществено да ѝ приписемъ гласовна разлика и за пó-ново врѣме.

:то се признава за пó-старо врѣме.[1]) Но въ неѫ пологa
се е удържала въ голѣмъ брой, тъй като въ примѣ-
гѣ нахождаме на нейно мѣсто пó-вечето вторични гласни
, пó-кѫсно потекло: за *тьнка, тьвна* срѣщаме *тенко* безс.
51 чол. 95. *тенки* верк. 20. *темен* пс. I. 11-12, 153.
нѫ чол. 296. *темничара* верк. 223. *темница* чол. 340.
щь верк. 289; *тиеовна* сир. *т'іовна* чол. 321. *тьонка-на*
а лиюнена чол. 323. *тонки* мил. 16. *товна* чол. 326.;
ка бер. *tânka* винг. *тѫнкѫ* 298. *танка* пс. I. 11-12, 147;
бно *утишьлъ* чол. 293. *дошьлъ* 263. *осьмни* (отъ **осьмнѫти**
зьни) 338. *ошелъ си* 101. *отишелъ* верк. 11. *дошелъ* чол.
тесъ, теща мил. 120. *лекичко* чол. 271. *дошиоалъ* сир.
ъл вст. 323. *утишьолъ* 328. *дошьолъ* 306. *дошолъ* 312.;
ъл пс. I. 11-12, 151. *опъници* вст. 128. *мъгла* чол. 310.
ѫ (отъ **цвьнѫти**) доз. 22. *дошѫлъ* чол. 280. мил. 188.
ти мил. 232. *неосѫмнѫ* чол. 272. *pâra* (**пьрѫ**) винг. *ta-*
panje (**пьнь**), *čatnić* (**чьтьнникъ**), *čatilište* вст. *магли* верк.
разцавтѣ (раз-**цвьтѣти**) доз. 23. *осамни* верк. 5.; *весь* (день)
335. *ваздаденъ* верк. 119. *в'са* верк. 104. 131. 197; —
ь е отмѣнявано отъ гласнитѣ (*'е*) *е*, (*'о*) *о*, (*'ъ*) *ъ*, *â* (*ѫ*), *а*.
2. Полугласната **ь** при **л** и **р** между съгласни, ако и
въ стария български езикъ е била вѫдѣ закрѣпена
ъ слѣдъ плавнитѣ гласни (вм. **съмьрть-съмрътъ**), а не-
о и прѣдъ нихъ, появява се въ диалектитѣ на новия
арски езикъ подъ различни замѣнни самогласни, които
ватъ особния неинъ характеръ въ отношение къмъ **ъ**
кщото мѣсто. Промѣната на гърленитѣ съгласни въ
ото на групитѣ consonans + vocalis + **л** или **р** + consonans
нъ отъ **ч-ь-р-кенъ**, литевски *k-i-r-mis*) въ общесловѣнския
дъ достатъчно е изобразила откъмъ тая страна как-
а на слѣдишната самогласна, която обаче пó-сетнѣ
аробългарския езикъ, като е завзела пологa подиръ
снитѣ *л* и *р*, подчинила се е на тѣхното дѣйствие

[1]) В. Ягичъ въ Archiv f. slavische Philologie IV. 488.

и прѣминжла въ твърдо ъ; ала днешниятъ български езикъ, като обича въ своитѣ нарѣчия да поставя полугласнитѣ ту прѣдъ (цанк. *ž-è-l-č*), ту подиръ *л* и *р* (бср. *з-л-ъ-чка*) отъ речената група, въ първия случай е билъ въ съзнание за нѣкакво чутие за ь, като не е допустилъ на самого него или на неговитѣ замѣни винжги и напълно да се слѣжтъ съ ъ и неговитѣ замѣстници. Това явление слѣдъ небнитѣ шипящи *ж, ч, ш* нѣма въ себе такъва необорима сила на доказателство както слѣдъ остатнитѣ съгласни, защото собствената небна мекость на ония[1]) подпълно се спогажда и съ всѣка слѣдишна самогласна твърда; поради него, при оглежданье на дѣлото съ меко ь ще трѣба да заминемъ реченото обстоятелство и да се спремъ при -ьл- и -ьр- всрѣдъ по́-простички условия.

Българското население отъ краината Ахж-Челеби въ западна Тракия употрѣбя въ говора си извѣстни самогласни продължени (двоегласни?), които въ замѣнъ за ъ (*ж*) на други диалекти сж бѣлѣзани на писмо съ *оа*, за ь (и *е* отъ ѧ) съ *иоа*, *ьо*,[2]) и се изговарятъ, чини ми се, като *о*ъ и *'о*ъ. Споредъ тоя говоръ двоевидната полугласна при плавнитѣ *л* и *р* между съгласни, безъ да се гледа вече на множество продукти отъ послѣшна аналогия, прѣдставя се въ примѣри както слѣдва: чол. *коарпа* 324. *чиорна* 321. *коарвава* 325. *вьоршіе* наук. 560. *воальчетини* потеб. *префьорка* наук. 560. *моаркнало* чол. 322. *длиога* потеб. итн.; тукъ ь спроти ъ връхлѣе въ смекчената прѣдходна съгласна, която послѣ може да затвърдѣе и да прѣдизвика подирѣ си ъ (*о*ъ: *поарво* чол. 323. *привоарза* 324; *расоардила*, *поарст* потеб. : инди разликата между гласнитѣ за ъ и ь е на видѣло. Но

---

[1]) Знайно е, че съгласнитѣ *ж, ч, ш* въ българския езикъ не се изговарятъ така (твърдо), както на пр. у Руситѣ (срв. това въ думитѣ рус. и бълг. *жаба*, *чанъ*, *душа*); у насъ тѣ сж *сами по себе меки небни съгласни*, слѣдъ които твърдитѣ самогласни нѣматъ потрѣба отъ никакви смекчителни знакове, както неосѣщатъ такава нужда и всичкитѣ меки самогласни. Инди погрѣшно е *душя=душ'а* итн.

[2]) Вижъ Чолаковъ, Бълг. Нар. Сборникъ, стр. 321—330. Срв. П. Славейковъ, Народни пѣсни отъ Широка-Лжка, въ *„Наука“*, Период. списание, год. II. Пловдивъ, 1883. стр. 559; *А. Потебня*, къ исторіи звуковъ русскаго языка, стр. 106.

и *'о*', съ констатуваната у тѣхъ разлика, покрай редъ
ги и по́-ближни замѣни за *ъ* и *ь* въ отдѣлни съсѣдни
по́-далечни диалекти, не се показватъ да сѫ първи брънки
раздвойната верига на досѣжнитѣ гласни и въ самия
-челебийски говоръ, защото и тука още нахождаме за
ь извънъ групата cons. + voc. + *л*, *р* + cons. сѫщитѣ раз-
ни замѣстници, които до сега неведнъжъ сме срѣщали
българския езикъ изобщо; обаче тъкмо тия поя́ви спо-
атъ въ нашия въпросъ за обяснение звуковетѣ прѣдъ
р наравно и другадѣ въ народния езикъ. При замѣ-
а за ь на трупинскитѣ приставки биде на примѣри по-
но, че докждъ полугласната *ъ* се мѣни въ *о*, по исти
цесъ върви *ь* дору къмъ меко *'о* (и по́-нататъкъ), което
хж-Челебийци си има мѣсто и при *л* и *р* между съ-
ни; а щомъ при тия пла́вни гласни въ дадената група
деме изъ полето на цѣлия български езикъ срѣднитѣ
пени на проведената промѣна отъ *'о* надолу къмъ *ь*, ще
емъ принудени да склонимъ на такъво тълкуванье, че
ь *ъ* и *ь*, различавайки се взаимно откъмъ гласежа си,
ли сѫ поводъ и за различни помежду си замѣни. Вече
оновъ е залѣгалъ за меко *ь* прѣдъ *л* и *р* въ думитѣ
ч, *сьрце* (вж. чол. *сьрце* 263. *сьрчице* 297.), при все че
зения споредъ А. Потебня староврѣмски остатъкъ е сма-
ъ нѣкакъ за чиста огласка[1]) по влиянието на прѣд-
ата шипяща; неговото свидѣтелство въ основата му
одтвърждатъ нѣкои мѣста отъ домашнитѣ паметници:
у чол. 326. *первата* мил. 389. *типура* верк. 165. (**тьпрьвь**,
рва чол. 230.): *у* е могло да се развие само като по́-
мошна замѣна на мека полугласна, не твърда, и оправ-
чрѣзъ себе буквата *ь*, която у Чолакова може да е,
ира се, и само етимологическа (срв. *първо* чол. 261. *пѫр-*

[1]) Прѣобръщанье на една самогласна въ друга, причинено отъ нѣкоя мека (съ изговоръ) съгласна (или сричка) — прѣдходна *(прѣдозву́чна огласка)* или слѣ-а *(задозву́чна огласка)*. По руски се казва *переголоска (прогрессивная* и *регрес-ная)*, по нѣмски *Umlaut*, по чешки *přehláska (postupná* и *zpátečná)*.

вньо мил. 56), но съ това още не се отблъснува съвсѣмъ възможностьта да бѫде и бѣлѣгъ фонетически, който прѣминува въ *е*; подобни случаи прѣдставя сѫщо *ябулка* верк. 202. (*яболка* мил. 42), литевски *obelis*, отъ *ябълка*, *яб'олка* итн. За *ь* гласуватъ по́-нататъкъ формитѣ *фърла* чол. 294. *ф'рльи* верк. 12. *исьфрьили* стар. VI. 32; *вьршатъ* чол. 318. *дов'ршила* верк. 5. *четвьртѫ* чол. 297. *четвертагодишна* чол. 286. *четвертокъ* безс. II. 94. *повьрни* чол. 261. *оберна* верк. 23. *п'рсъ* верк. 9. *дьрво* чол. 264. *дерво, дер'во, дрьво* стар. IX. 168; сетнѣ *жѫлто, длѫго* наук. 559. *жьлтица* чол. 271. *жьлти* вст. 262. *žèlč* цанк. *жялти жялтици* чол. 301. *желту* бср. *чьрвенугъ* чол. 263. *чѫрковни* вст. 300. *цьрни* вст. 287. *черна* 263. *черница* стар. IX. 142. *червено* чол. 273. *церква* вст. 297. *церковѫ* 300. *черкова* стар. IX. 142; а споредъ послѣшни промѣни се срѣщатъ *вѫрвели* чол. 264. *вѫрша* вст. 300. *варвяха* 322. *своартать, фоарляй* чол. 322. *поарстене* вст. *кълне* верк. 29. *проколната* вст. 14. *воархъ* чол. 323. *царвено* вст. 109. *czetvarti* сббг. 109. *бѫлсна* мил. 10 *върви* чол. 261. *жълта* верк. 42. *дрво* безс. II. 15. *срдите* стар. IX. 162. Ала длъженъ съмъ да обадѭ, че сѫщинскиятъ звукъ предъ *л* и *р*, „скорѣе близкій къ *е* чѣмъ къ *ъ*“, както каже Безсоновъ (вопр. 76), се нуждае още отъ по́-достовѣрно доказвание отъ самия езикъ, тъй като при неустановенитѣ условия на досегашната графика не е възможно безъ догадки да се издебѭтъ гарантувани вѣсти за *ь*: нѣкогашното негово сѫществуванье и сетнѣшно дѣйствие безусловно се забѣлѣзватъ въ мекостьта на сричкитѣ, особито при замѣната *о*, която въ Ахѫ-Челеби получва къмъ себе самогласния пазвукъ на слѣдишнитѣ *л* и *р*[1]) въ видъ на *ь*, сѫщо както стая и съ носния пазвукъ при замѣнитѣ на стб. *ѫ* и **ѧ**: *едноа* вин. п. чол. 323. зб. = *едно*ѧ за **єдиѫ**, *ядо-*

[1]) Именно въ тоя пазвукъ лежи причината, дѣто днесь у Сърбо-Хърватитѣ, Словинцитѣ, Чеситѣ и Словацитѣ (а казватъ че и у насъ) *л* и *р* биватъ *самогласни* и способни да образуватъ съ други съгласни сричка.

ь вст. 327. *сиоадналъ* 322. =*с'о'дналъ* за **сѧднѧлъ**, *глиодаше* 7: но да ли го има нѣйдѣ като дѣйствително изговано ь, то не е напълно разрѣшено, ако и може да се вържда. Инакъ стои работата съ полугласнитѣ подирь авнитѣ: тамъ редомъ нахождаме ъ и негови замѣни (*о*, безъ никакъвъ пазвукъ, и само по рѣдко исключение бмѣтнѫто *е* (за ь прѣдъ *л* и *р*): *brùkat* цанк. *бръкнѫ* бер. *кна* чол. 309. *вржвеха* 291. *слъзи* 292. *prùčkù* цанк. *пръ-ѝ* бер. *črùn*, *črùven* (пкр. *čèrn*, *čèrven*) цанк. 4. *престіаніе* с. П. 44; чол. *брькнѫ* 278. *црьнъ* 334. *прьчица* 263. *слъзи* ь. *прѣгърна* 293. остаятъ посемъ-сега безъ подкрѣпление.

В. Собствено ь новобългарско.

I. Въ засловието.

Причината за пораждане въ българския езикъ на полгласната ь, която не е никакво отражение на старобългарското ь, лежи въ мекостьта на срички съ самогласна *â* (скрито, тъмно *а*) и съ замѣни за ѫ и ѧ; тука небнитѣ бъдходни съгласни произвождатъ прѣдозвучно огласуване, на което резултатътъ е единъ и сѫщи звукъ съ единъ гласежъ и равенъ на спознатия по́-горѣ ь. Той се явява въ засловието на падежни форми на сѫществини отъ меки трупини и въ ѭ на глаголни форми отъ н. врѣме 1 л. ед. ч.

1. Отъ синтаксиса на днешния български езикъ положително може се доказа, какъ старитѣ вин. падежи на имена изобщо прѣминуватъ въ именителна функция и ние истина имаме и отдѣлни диалекти, които извънъ нѣкои изключения вече досущъ незнаѭтъ за женскитѣ а-трупини[1]) ед. ч. други окрай освѣнъ винителното ѫ, което откъмъ и гласежъ се различава отъ всѣко тъмно *а*, спр. â.[2])

[1]) Които за индоевропейскитѣ езици първоначално сѫ се завършували на *ā* (*a*

[2]) Така говорѭтъ на пр. жителитѣ на бесарабския градецъ Болградъ отъ мала наречена *„туканска“*. Срв. чол. 307. зб. 1.

Но съ приравнение на вин. п. пакъ къмъ именит. (на –ѫ къмъ –*â*, –*a*), или наопаки, другадѣ въ народната рѣчь пораждатъ се общи за тѣхъ окраи, които нинѣ характеризуватъ отъ една страна македонското нарѣчие, а отъ друга онова отъ граматиката на братя Цанкови: у тия послѣднитѣ, и въ писменния езикъ, нахождаме въ речения случай *godenícù, góstênkú, kosù, lêchù* (спроти много назвучени *a: zorá, glistijá, baštá, meždiná)*, сетнѣ *zemè, nedêlè, Marijù* 27. *vlachínè* 31. *pušè* (пкр. *têtê* род. п. *na têtè, ratakínja*), дѣто въ твърдитѣ трупини засловна гласна е *ъ* = *ъ*, собствено *â*.[1] правописно *a*, а пъкъ въ мекитѣ трупини *è* = *ь*, правописно *я* (*'a*). Старобългарското ѫ инди въ вин. п. ед. ч. на женскитѣ имена има насрѣща си въ новия български езикъ ѫ, което послѣ проникнува въ имен. п. (*главѫ́, слâнúнѫ, кóлѫдѫ* бср.), или *ъ* (ахѫ-челебийско *o*ъ), що се е слѣло наврѣмени съ неясното *a* въ именително и наравно винително *â* (*ženìъ* цанк. *главоа-на* им. чол. 324. *гуроа-на* вин. вст. 323. *първескинкâ* пс. I. 2, 106), или съвсѣмъ чисто *a* за двата падежа (*желька* мил. 23. *ньива* верк. 47); споредъ това ѭ отъ сѫщата приставка, което вече отъ давни исторически врѣмена бива застѫпяно отъ огласката ѭ,[2]) неизбѣжно иска насрѣща си огласувани замѣни за *'ѫ, 'ъ ('o*ъ*), 'â* (цанк. *jù* и *'a*, ала къмъ тѣхъ прѣзъ живота на езика може би и не се е достигало напълно, понеже въ нинѣшнитѣ примѣри ги нахождаме до извѣстна стѫпень завѣсени пакъ съ пó-прѣдишни звукове: *душѭ* им. чол. 265. *сабиѭ* вин. пс. I. 3, 111. *ѭ* вин. чол. 263. 336. *ракиѭ* вин. пс. II. 1. 171. *zemête* вин. винг. *trùgovijù* цанк. *земьо-на* чол. 324. *неделя* мил. 58. верк. 133. *я* вин. пс. II. 3, 177. *га* стар. VI. 32. *сабѣ*, сир. *саб'а*, пс. II. 1, 170. покрай *душè* им. пс. I. 7—8, 112. вин. 110. = *dušè* цанк. = *душь. burè* цанк. *сабьъ*

---

[1]) М. Дриновъ, Archiv f. Slav. Philol. V. 370. 372.

[2]) A. Leskien, „Bemerkungen über den Vocalismus der mittelbulgarischen Denkmäler", Archiv f. Slav. Philol. II. 269—288.

: пс. I. 7—8, 112. *пръваскинье* I. 2, 106. *зиме* (земли) I. 106. *тенака* (ти—) верк. 233. *ê* вин. ѭ пс. I. 11—12, 149. вст. II. 3, 17. наук. 560. Гласнитѣ *е, 'е(ье)* отъ втория ръ на уведенитѣ слова сѫ произишли безъ съмнѣние ь *'а* за ꙗ, докждъ *ê, è* = *ь* происхождатъ отъ *'ѫ* за ѭ чрѣзъ рѣдство на онова ꙗ, за което можемъ се домисля, че въ ѣжния вѣкъ не се е изговаряло като *je*, [1]) най като *iь*: то *je* отъ първоначално ꙗ подъ назвукъ никога негласи а, както показва *dušè (душѐ)*, сирѣчь *iь*, а безъ назвукъ е да прѣмине само въ *iu*, или просто да се подложи промѣнитѣ на първоначалното *е('е)*, безъ да се спира -напрѣжь при *iь*, както въ *búrè* и под.; освѣнъ това ѫ: ѭ: *ь: е, ржка: ръка: рока* = *пръваскинь*ѭ: *пръваскинь: пръ-чине*; ала и тука много неположителни и досега неизди- страни на българскитѣ паметници прѣдпазватъ още опрѣдѣлена рѣшителна дума, че ꙗ отъ ѭ се е изго- ло *iь*, а сѫщо и мощното дѣйствие на аналогията въ а недопуща да се отрича нѣкакво уподобение откъмъ ть ꙗ за ѭ и *ъ* отъ ѫ (сир. *ie* да се аналогизува всрѣдъ он словни форми къмъ *ъ* на подобни мѣста и да стане , *ь*), ако и *búrè*, досущь не е *búr'ъ, búr'â*, както *лопâтýрâ* нито *bur'e, bure*, както *кýре* итн. Отъ наша страна е о това, че у женскитѣ *ia* — трупини въ им. и вин. п. е *ь* (пкр. *'а*), което диалектически се зазамѣня отъ глас- ъ *е, о, ъ, ѫ, а*, — меки, и сетнѣ твърди: *gúšè, vrátnè*, цанк. *сабє* сир. *сабіе* мил. 142. мойно *сабье* наук. 565. вст. *сабьо* вин. наук. 561. *демишкиня* чол. 290. *робиня* доз. 82. *сабля* мил. 86. *сабя* вст. 142. *кошуля* верк. 9. *ia* вст. 169. *нидѣля* и *нидѣла* чол. 327. *дамашкиня* чол. *бана* мил. 399. *потеря* и *потера* чол. 284. *дещеря* мил. *доащеря* чол. 323. *змия* вст. 346. *зъмя* доз. 128. *zatnja* . *земньа* (земли) пс. I. [29]—10, 100. мил. 413. *сабіа* мил. Тукъ спадатъ смекченитѣ отъ влиянието на прѣд-

[1]) Archiv für Slavische Philologie, II. 284.

ходната сричка *а* — трупинни имена:[1]) *девойке* вин. п. чол. 288. *девойкя* мил. 139. *майкьа* пс. II. 2, 162. *майкя* мил. 138. чол. 331. 100. *войскя* чол. 297. *Ян'т'я* = *Ян'кя* безс. II. 105. *милкя* (отъ *милк'я*) чол. 325. и *сенкя* (отъ *сен'кя*) чол. 280. Сѫщото е видѣть во вин. падежи на мекитѣ мѫжки трупини: *шурье* пс. II. 1, 169. *чиче* пс. 7—8, 107. *краѭ* пс. I. 4, 75. *татѭ* чол. 303. *дзвиздуброѭ* вст. 303. *коньа* мил. 172. пс. I. [2]9—10, 96. *клонiа* безс. II. 55. *пѫтiа* вст. I. 168. *райа* мил. 266. *пѫтя* чол. 265. *коня* мил. 28. *огъня* чол. 282. *вихругоня* вст. 303. *мѫжя* 265. *уйкя* 335. *пѫт-а* мил. 19.; подобно си тълкувамъ формитѣ на дв. ч. *гроше* пс. I. 7—8, 107. *пѫтье* вст. 108, deset *pùtê* цанк. 51. Други слова отъ този видъ сѫ: *нощѭ* (**нощтнѭ**) и *деня* чол. 261. *деніе* мил. 15. *деня* верк. 112. *третѭ* чол. 295. *sinè* пкр. *sinê* цанк. *božè*, *našè* вст. *нашя* чол. 321. *твърдѭ* отъ *твърдѣ* (срв. *копринѭнѭ* чол. 303.) пс. I. 5—6, 208. *ю* отъ **ѭ** чол. 162. *тъзю* вин. доз. 142.; за *щѭ* (*щоа* чол. 323. *ща* 324.) — *шê* пс. II. 2, 165. *кю* доз. 142. *ке* и *кя* пс. I. 11—12, 159. зб. 6. 7. *кье* вст. 171.; отъ **мѧ**, **тѧ**, **сѧ** — *ме, те, се* — *мь, ть, сь* чол. 278. *ся* 86.; *мъ* пс. II. 1, 172. *тъ, съ* бср. *сѫ* мил. 139.; *ма. та* чол. 161. наук. 561. *са* чол. 253; *флазьѭ* = *флазь* вм. *флаз'а* пс. I. 7—3, 115. *утгуварье* пс. I. 2, 106. пкр. *преговарьа* вст. II. 2, 162. *изговара* I. [2]9—10. 170.

2. Глаголитѣ отъ IV спрежение въ 1 л. ед. ч. наст. вр. се завършуватъ както много остатни на **ѭ**, което споредъ горѣизложеното би трѣбало да даде за българския езикъ *iь* и то на мѣстото на огласката **ѭ**: *grižè sù, grešè. virè, borè sù, merè, brulè, delè, brusè, nosè, cedè, gadè, plevè, krojù* сир. *krojè* цанк. За гласната *è* на тия форми произнесе проф. А. Лескинъ свой възгледъ, че тя е въ тѣхъ, наравно съ *è (jù)* за надлежно *е* вм. **ѧ** въ *krojùt* стб. **кроѭтъ**, аналогически приравнена къмъ замѣната на форми съ **ѫ** въ 3 л. мн. ч. (на пр. **несѫтъ** итн.) и че по тоя начинъ е произи-

[1]) Срв. Русскій филологическій вѣстник. I. 197.

ла непосрѣдствено отъ *ie* за ѩ на срѣдньо-българскитѣ аметници въ замѣнъ за огласуваното старобългарско ѭ, никакъ не по пѫть ѩ — *iъ* — *e*, както сѫди Миклошичъ въ 'ormenlehre in Paradigmen", Wien 1874. стр. XXIII; пра-ини прѣемникъ на стб. хвалѭ, срб. хвалѩ споредъ него избѣжно е нб. *fale*, както тела — *теле*, и не е видѣть, каже, einen Grund, warum in der Cankof'schen Grammatik das *e* n *fale* mit *è* und warum es von Miklosich mit *ь* bezeichnet d (никаква основа защо въ граматиката на Цанкови *е*-то ь *fale* се означава съ *è* и защо Миклошичъ го пише *ь*)." [1] и все това *è* = *ь* въ 1 л. ед. ч. може да бѫде етимологи-ки оправданъ звукъ за ѭ прѣзъ ѩ, понеже за изговора тоя послѣдний правописътъ на досѣжнитѣ паметници ни подава яки доказателства да е билъ напълно ра-ъ на *ie;* пó-скоро наопаки бива да се мисли, че въ него навърталъ нѣкакъвъ притъмненъ гласежъ отъ рода на ата полугласна, защото често бѫжда означаванъ чрѣзъ) и се гужда вмѣсто ь, ако да застѫпя и сѫщинското което нѣкога се подразумѣва и подъ знака ѭ (ѫ).[2] Но-ьлгарскитѣ западни диалекти, особито македонскиятъ, го въ 3 л. мн. ч. токо-речи правилно се държи о чи-*е* за ѧ, въ 1 л. ед. ч. далече нарѣдко, дору нá-дали ога ни прѣвáрятъ съ форми съ *ie* за ѩ отъ ѭ, освѣнъ *'a* (*'a*) отъ ѭ — ѩ, покрай аналогически прокараното *'ам*, туй неможе сѫщо да се каже, че формата *falè* = *фаль* да е произишла наистина така, както дѣйствително упо-ната *falèt* по поводъ на глаголитѣ въ 3 л. мн. ч. съ на ѫ; нáй-сетнѣ, срѣщаме-ли сегисъ-тогисъ въ примѣри источнитѣ диалекти *е* въ 1 л. ед. ч., съглеждаме въ или послѣдица отъ недостатъчната точность на пра-са, или възможни прѣходъ на *ь* въ *'е, е,* който на за-смаль не е всеобщо явление. Уведенитѣ доводи сти-

[1] Archiv итн. II. 285.

[2] Вж. Vergl. Gram. на Миклошича, [2]I. 88. 90; Archiv итн. II. 270—279. 288.

гатъ за сега да смѣемъ слѣди тука окрайното ь като фонологическа замѣна прѣмо за ѭ (ако ще би и чрѣзъ ы), и отъ него становище пó-нататъкъ да тълкуваме особноститѣ, които има да се срѣщатъ: *бавѭ*, *гадѭ* чол. 262 = *bavè, gadè* цанк. *ходь* бср. *носѭ* чол. 308; *ранѭ* чол. 296. *чудѭ* 303. *просѭ* 304. *дѫрѭ* (**дарѭ**) 306. *изводѭ* (**извождѭ**) 307.; *събудѭ* пс. II. 1, 171. = *събудь*, *милеѭ* вст. 170.; *рудя* пс. I. 4, 79. *будя* доз. 142. *направя* пс. I. 4, 79.; *помна* чол. 287. стар. VI. 37. *фърла* чол. 294. *люба* верк. 200.; *напустьê* пс. II. 2, 167 (= *нâпусть* бср.? цанк. *—è?*). *нѫкѫрмьè* пс. I. 7—8, 111. *зѫлибье* вст. 112. *пумолье* 113.; *зъложе* пс. I. 7—8, 107. *прикаже* вст. 109. *лиже* 110. *усторе* доз. 124. *земе* верк. 138. Сѫща гласна ь, възъ българска почва отъ ѭ развита, съдържатъ глаголитѣ отъ спрежение III. 1., V. 2., нѣкои отъ 1. и 4., и на отворенитѣ корени отъ I спрежение:[1] *spè* цанк. 134. *отрѣжѭ* чол. 263. *маѭ* вст. 303. *вида* 336: *излѣзя* чол. 317. *растя* вст. 314. *повія* верк. 3. *пупуіè* пс. I. 7—9, 111. Къмъ V. 1. сѫ прѣминѫли: *прифакьам* пс. I. 29—10, 98. *наближямъ, вшіямъ* чол. 323. *грабамъ* мил. 152. *молямъ* вст. 155. *сторамъ* 152. *проводямъ* чол. 325. *поспямъ* вст. 327. *плачямъ* 322. *знаямъ* 323. *потопимъ* 334, и така най-паче у западнитѣ Българе.

II. ь въ некоренни срички.

а. *Флективни.*

1. Къмъ глаголнитѣ форми на *(i)ь* за ѭ въ 1 л. ед. ч. пристѫпятъ откъмъ меката полугласна и формитѣ съ огласка за **ѭтъ** въ 3 л. мн. ч. *govejùt, kolèt, pišèt, čujùt* цанк. *биіьт* бср. *знаѭтъ* чол. 276. *смѣѭтъ* вст. 265. *лаѭтъ* 296.

---

[1]) Къмъ I спрежение се отнасятъ глаголи, които въ минѫло врѣме пригуждатъ приставката за 1 л. ед. ч. *-хъ*, до глаголната трупина (корень) или посрѣдствена спонка *о* (ъ), ако трупината е затворена, или непосрѣдствено, щомъ е тя отворена: *чет-е-хъ, пи-хъ;* съ накърнѣло неопрѣд. накл. (могѫ) *че* (вм. *чет*), *пи*. Възтия основи къмъ II спрежение спада *пад-нѫ-хъ*, (могѫ) *над-нѫ*. Къмъ III: *ум-ѣ-хъ* (могѫ *ум-ѣ*), а споредъ наст. врѣме *ум-ѣ-ѭ* е — 1. образецъ; *търп-ѣ-хъ (търп-ѣ*, наст. вр. *търп-ѭ* — 2. обр. IV: *ход-и-хъ (ход-и)*. V. 1 обр. *коп-а-хъ* (*коп-а*), *коп-а-і-ешъ*, 2. *пис-а-хъ (пис-а), пиш-ѫ* (отъ *пис-і-ѫ*); 3. *бр-а-хъ (бр-а), бер-ѫ;* 4. *зѣіа-хъ (зѣ-іа), зѣі-ѫ*.

ѣтварѫт пс. I. 3, 111. *пубилеят* пс. I. 4, 79. *приварять* чол. 305. *миятъ* вст. 134. *седлаатъ* пс. I. ²9—10, 101. *утва-ѣет* пс. II. 2, 164. *надвиетъ* доз. 133. чол. 317. *дуетъ* доз. 34. Както въ засловната полога на уведенитѣ пó-горѣ примѣри, подобно и тука въ срѣдословието се появява за като новобългарска замѣна *ь*, чийто надлежни гласежъ и развѣщаватъ различнитѣ буквени съчетания *ьê, ѭ*, които есущь или приблизително най-много се равнѭтъ на *ѐ* (или цанк., бср. *ь;* отъ тамъ започватъ пó-нататъшнитѣ про-бни на полугласната въ посока къмъ *'е, 'о; 'ѫ, 'а,* — при то мекиятъ изговоръ на сричката диалектически много-атно се вдига или изново се намѣща; еднакъвъ, но по аква постѫпенность извършенъ прѣходъ на замѣннитѣ асни една въ друга се съглежда още въ глаголитѣ отъ . спрежение и III. 2., на които 3 л. мн. ч. отъ наст. ѣме формално се е уподобило къмъ ония на **ѭтъ** отъ уги спрежения, и поради това спадатъ тукъ: *vùrtèt, gùm-, vesèt* цанк. *мразьт, гърмьт* бср. *гугучѣт* пс. I. 4, 74. *нѫр-мьет* пс. I. 7—8, 112. *чугьет* вст. 2, 106. *чудет* доз. 3. *кѫпет* вст. 134. *нарамет* 127. *отвореть* чол. 312. *тър-ѭ* вст. 314. *вършетъ* 318. *фоарлетъ* 327. *кичетъ* верк. 31. *етъ* 97. отъ II спрежение *пуснетъ* верк. 3. *пиіотъ* чол. 7. *угодіотъ* 107. *пиьотъ, сѣдьотъ, жньотъ* наук. 559.; *улу-т* пс. I. 3, 111. *перѭт* вст. 4, 74. *хвалѭт, захвърлѭтъ* -10, 167. *робѭт* 7—8, 111. *уловѭть* чол. 301. *ходѭт, ѭт* пс. I. ²9—10, 167. *повнятъ* чол. 276, *лежять, горятъ, ѭть* вст. 296. *женят* пс. II. 3. 177. *делятъ* мил. 25. *ватъ* чол. 299. *вършатъ* вст. 318. *лазатъ* мил. 66. *вен-т* пс. II. 3, 182. Отъ надлежното *-ет* за старобългар-го **атъ** по дѣйствие на аналогията е станѫло *-ьт*, на го изговорътъ е причинилъ мекость на прѣдходнитѣ асни и пó-натамъ е рѣшавалъ за отдѣлни явления; о достатъчно е опрѣдѣлилъ за срѣдньобългарския пери-

В. Ягичъ, обсѫждайки **ать** отъ Люблянския рѫкописъ,

дѣто то е писвано и за (ѥ)жтъ въ 3 л. мн. ч.: на стр. 327. отъ Archiv für Slavische Philologie III. сѫди за него, че „auch hier wie *jät* gelautet haben kann, d. h. nicht ganz rein wie *ja* und auch nicht ganz wie *je*, sondern etwas getrübt, mehr nach *e* als nach *a* klingend (и тука ще да е гласѣло като *jät*, сир. не съвсѣмъ чисто като *ja*, нито пъкъ съвсѣмъ като *je*, а най нѣкакъ мѫтно звучещицъ, пó-вече къмъ *e* нежели къмъ *a*)“, въ кратцѣ, гласѣло е като *(i)ь*. Срв. *познаѫть* стар. VI. 97. и вопр. 69—70, дѣто Безсоновъ „*по колебанію звуковъ*“ приема рѣшение пó-добрѣ всѫду да пише ѩ.

2. Въ отдѣла на глаголитѣ отъ IV спрежение се е развило собственно новобѫлгарско *ь* още въ минѫлото страдателно причастие. Вече при трупинската приставка ьнъ биде споменѫто, че тя по своята конфигурация и синтактическо значение е проявила уподобително влияние, между друго, върху глаголнитѣ прилагателни форми съ флективна приставка є-нъ; въ тоя случай *е* прѣдъ самогласната на трупината отъ неопрѣдѣлено наклонение *и*, която се изгабя въ измѣнената прѣдходна съгласна, бидейки въ мека сричка, твърдѣ лесно отслабнува въ *ь*, колчимъ надъ него нѣма назвукъ: успоредно съ правилнитѣ *рождена* (отъ родн-є-на) мил. 478. *позлащена* вст. 290. 332. *позлакена* (по-златн-є-на) пс. II. 3, 185. *кичень* вм. *кищень* (кытн-є-нъ) бер. *хранѣна=хран'ена* верк. 17. *хранѣниче=хран'ениче* вст. 187. имаме *храняну* чол. 274. 276. 316. *хранiану* пс. I. 7-8. 112. *женѣно=жен'ано* чол. 344. *брояно* верк. 57; *хранено* чол. 316. *хранену* пс. II. 1, 169. *кытень* чол. 290. сѫ лишени вече отъ мекостьта на съгласнитѣ *н* и *т*, което изобщо бива да се сматря за прокарано дѣло въ пѣснитѣ отъ втория дѣлъ на сборника на Безсонова, прѣко неговитѣ правописни усилия за етимологическа точность. Подаденитѣ примѣри непоказватъ на гледъ никоя гласна такава, отъ която веднага да може се извади изговорътъ на *ь*; ала и ние незнаемъ добрѣ, какъ трѣба въ сѫщность да разбираме бу-

витѣ *я* и *ѣ* у Чолакова, понеже самото имъ мѣсто въ *жняну* и *женѣно* е не малко трудно за начина на писмото и неговитѣ събирачи. Но да ги вземемъ както до нинѣ бѣлѣзи на вѣрно означени звукове, и възъ основа на отъ формитѣ *гу́зьн*, *негòньн* бср. и др. т. все ще ги обяснме като по́-натамошни промѣни тъкмо на неж полуасна, чрѣзъ която само се може достигнж въ българския ѣкъ отъ *'е* къмъ *'а*. Обаче нетрѣба при това да се мисли, *ѣ* вмѣсто *е* ще да е могло право и непосрѣдствено да вмжкне или отъ страдателнитѣ причастия минжли на спрежение 2. образецъ, или пъкъ отъ трупинската привка *-ѣнъ*, тъй като на подобно тълкуванье би противочили слова като *брояно*' отъ македонското нарѣчие, дѣ-*ѣ* правилно е установено като чисто *е* (вопр. 150) и о *ь* и *ъ* прѣминуватъ, освѣнъ въ *е* и *о*, сжщо въ *'а* и *а*.

3. Другадѣ въ флективнитѣ приставки има прилежъ се образува звукъ *ь* у *иіе* въ мн. ч. на *и*-трупинни на, които въ стария български езикъ често се завърватъ тамъ на *-ьіе*, па сжщо и въ трупинското *-иіе* на осящи се тукъ откъмъ тия вънкашни признаци събителни имена и прилагателни съ други сжществителни. тъвъ случай наистина се явява въ думата *pladnè* цанк. , отъ синтактическото съединение на **полъ дьнє** въ **пладь-**. ала той въ нашитѣ паметници стои досущь само́тенъ тъ и токо-речи нийдѣ не се повтаря нито на подобни та. Въ четобройни примѣри се забѣлѣжватъ само по́-амошни послѣдици отъ започета промѣна на *-иіе*, и *-иіа*, е ще бжде тука неумѣстно поне да споменемъ за тѣхъ като въ извѣстно отношение съвисжтъ съ явленията дѣйствието на окрайното **ь**. Самогласната *и* на формитѣ *іе* чол. 329. *коніе=кониіе* вст. 340. *братіе* 327. *увчяріе* *биліе* пс. II. 3, 182. *иманіе* чол. 330. *іастіе*, *питіе* стар. 142. (остро) *сабіе* чол. 295. *заходіе* вст. 326. *загоріе-то*. *оружіе* 285. пс. II. 3, 184. *прѣлазіе* чол. 346. *вдувичіе*

прилаг. вст. 328., като се е съкращавала по-лека дору до небно *і*, прѣминжла е въ смекчената съгласна на думитѣ *каменье* чол. 335 =*камен'іе*. *камънье* пс. I. 4, 74. *сгаargieto* сббг. 121. *коньи* мил. 21. пс. I. ²9-10, 101. *кунье* вст. 104. *дрѣновчанье* чол. 336. *иманье* вст. 330. *иманьи* пс. I. 7-8, 115. *люгіє* мил. 63. =*люг'іе*. *ligieto* сббг. 109. *бракіє* мил. 68. *цвекье* пс. I. ²9-10, 99. *вогіє* мил. 326. *грозіє* вст. 21 =*гроз'іе*. *дюлле* отъ *дюл'іе* чол. 299. *братья* мил. 145., сетнѣ *бракя* =*брак'а* мил. 69. *божя* вст. 71. *древя* 35. *раски* (=*хвраст'и*) 12. *лиская* 17. *ливагя* пс. I. 11-12, 166. *пракѣ* (**пржтнє**), *колѣ* чол. 346. *періє* безс. II. 32. *билѣ* доз. 65. *свинѣ* верк. 192. *полѣ* вст. 20. =*полье* 304. *тревѣ-то* доз. 47. *цалуванѣ* чол. 348, и напоконъ е напълно исчезнжла въ *госте* пс. I. 11-12, 151. *камани* (ситно) чол. 276. *коне* вст. 287. *быле* 290. *цвѣте* 275. *грамаде* 283. *ореше* 280. (равното) *ливади* 274. *галсне, зимане* 324. *пране, мазане* 265. *ходени, гледани* 262. Стжпенитѣ на послѣдователната промѣна *-иіе, -иіа* въ *-'іе, -'іа, -'е, -'а, е, а* неоставятъ въ реда си промеждина за срѣдословно меко *ь*; но да се случѣше нѣкога все пакъ да се срѣщне, ще ни се падне да го обясняваме чрѣзъ ослабение отъ *и*. Така си тълкувамъ полугласната *ь* въ *зѣмя* доз. 16. =*зъм'а* (срв. *болѣнъ* вст. 40. вм. *больн*) —*зъм'-іа*, дѣто е произишла отъ *змь-іа* за *зми-іа* чол. 323., както *ь* въ *седьм* отъ **седмь**, въ *пѣсьн* отъ **пѣснь**; а *зъм'-іа* (мн. ч. затвърдѣло *зъмйи-те*=*зъм'іите* доз. 17), *зъм'-а* (затвърдѣло *зъмя*=*зъм'а* чол. 292) е породило *зъім'а*, затвърдѣло *зжймя* чол. 303, както *svyjna* сббг. 114. 136. отъ *свин'а, свиниіа, лойза* пс. I. 11-12, 125 отъ *лоз'а, лозиіа, гройзе* пс. I. 11-12, 126. вм. *гроз'іе, гроз'е, csuite* за *csutie* сббг. 120, които откъмъ образуваното прѣдъ мекитѣ съгласни помощно *і* приличатъ на споменжтитѣ вече *коін', деін'* итн.

б. въ трупинскитѣ приставки и прѣдъ нихъ.

1. Мекитѣ звуковни елементи въ приставкитѣ *-инъ, -ѣнъ, -іанъ* въ безназвучнитѣ срички сж виновници на

наква огласка, на която послѣдица бива *ь;* къмъ него
чжтъ слѣднитѣ слова: (деветъ) *стóтинъ*, (—) *гóдинъ* чол.
8. *стóтьн*, *гóдьн* бер., *-стóтенъ* чол. 315. *гóденъ* чол. 319.
ютянъ вст. 305. *годянь* 304. пкр. *стотúни* 320. *годúни*
.; *мáмьну, сéстрьну* бер. *Ѥнкьжнж* пс. I. 5-6. 202. *сестрено*
. 319; *цúганьн* бер. *тýрченъ* чол. 274. *султáнено* зв. п.
. 320; *булéрин* 304. *грáничéрьн* бер. *Енúчеренъ* чол. 298;
вѣна стар. IX. 142. *дѣрвьнâ* бер. *копринжнж* чол. 303.
яны вст. 277. *сúреняна* доз. 114. *тестáна* вст. *срѫбрано*
3. *ленена* верк. 50. *жилезенъ* чол. 310. *съмурен* пс. I. 4,
стрýнени мпл. 339. *мишúнени* чол. 310. Прѣходътъ на
ъ *ь* може се показа и въ трупини: *вѣтър-вьтър-vùtùr*
к. *видьжлж=видьлâ* вм. *видѣла* пс. I. 5-6, 207. (*видьелу*
. 7-8, 111, чол. 322); срв. *свършило-свършьло-свършело* чол.
. *кисѣл-кисьл* бер. — *киселъ* чол. 293. *kisùl* цанк. *весѣлъ-*
лъ. вéселъ, Безсоновъ, вопр. 48. Що се относи до *-іанъ*,
ивамъ се на мѣстното име (на село) *Струимжнци* пс. I.
2. 126 =*стрýймжнци,* което происходи споредъ спозна-
начинъ отъ *стрýмьнци-стрýміанци,* жители при рѣка
ума; аналогия къмъ него чинжтъ *Гайрáнци* отъ *Ага-*
нци (*Доріанци-Доіранци*), *Гýйновци-Гýнóвци*, *Байловци,*
новци пс. I. 11-12, 129. Срв. *коніари-койнари* верк. 95,
о погрѣшно се тълкува като „турчин македонски по-
омъ изъ Коніехъ у Азіи“ вст. 368.

2. Отъ словнитѣ форми *огьн* бер. пс. I. 11-12, 165.
а-ть стар. IX. 169. *огинь* чол. 343. *вогеньо* верк. 25.
чол. 267. безс. I. 198. *огънъ* чол. 282. 310. *огань* доз.
песьн бер. *пѣсьнь* чол. 277. *пьесень* пс. I. 7-8, 111. *pêsenj*
. *песень* пс. I. 3, 112. *пѣсен* доз. 42. *песенъ* мил. 133.
нта пс. I. 3, 176 зб. *мисьл* бер. *miselj* винг. „*плéсьн, адéзьн*“ излиза на явѣ, че прѣдъ приставката за **-нь** се
ихожда гласна, на която всички видове водѫтъ къмъ
основно *ь*; то се е образувало отъ меката джшна
ция между двѣ съгласни, по причини и обстоятелства,

при които се поражда „помощното“ *і*: смекчената отъ изчезлото **ь** засловна съгласна, на която изговорътъ по́-вече се затруднява и отъ меко афектуваната прѣдходна съгласна; за своето произнасянье и двѣтѣ поиматъ на гласилата извѣстна часть дѫшни материалъ, отъ който сетнѣ посрѣдъ обата звука естествено се учленява мека гласна *ь*. Отъ таково происхождение е *ь* въ *черьн* бср. отъ чьрн, *čèrn* цанк. (срв. Archiv итн. IV. 487), *е* вм. *(і)ь* въ *евдовица* верк. 99. 325. отъ **вьдовица**, па нѣкакъ и *ь* въ *пълън* бср. Слѣдъ извършеното образуванье на полугласната съгласнитѣ по диалекти затвърдѣватъ, а слѣдъ тѣхъ се обръща и *ь* въ *ъ*, *ѫ* итн.

III. *ь* въ коренни срички.

1. Отъ пълни гласни въ нѣкои коренни срички имаме развито *ь* само въ малъкъ брой слова: *четыре* чол. 308. както се види отъ зб. 2. вст., се изговаря безъ всѣко съмнѣние като *четьри*, защото буквата *ы* означава звукъ, „что стои между *и* и *ѣ*;“ въ Котленско се казва *іьзик'* (*йозик* пс. I. 11—12, *іезикь* пс. II. 2, 165), съ което сравнявамъ *ѣтарви* (сир. *іьтарви*, стб. **ѩтры**) мил. 97., и изобщо забѣлѣзвамъ, че и *е* за **ѧ** и *е* съ мека съгласна отпрѣдѣ си прѣхождатъ въ коренитѣ намѣсти въ *(і)ь*, което различно се проявява въ диалектически замѣни: *деветь* безс. I. 249. *деветъ* мил. 145. *дьеветь* чол. 321. зб. *девіать* безс. I. 78. *девять* чол. 304. *девят* пс. I. 29—10, 103. мил. 145. *петдесьть* чол. 271. *дванадесте* вст. 322.; *тиожкы* чол. 324. *тиоглила* вст. 322. *гльодъ*, *жьотва*, *рьодъ* наук. 559. *жътва*, *жьнатъ* чол. 277. *жнили* мил. 345. *glâdam*, *vâza* (**вазѫ**) винг. *жъдни* бср. *попрьегни* чол. 323. *пупрьела* 321; *дрьѫбно* (камьоніе) наук. 559. *пре́ждьми* (и *пре́ждуми*) бср. = *прѣзъ зьми* (вм. *земи*, клетва *зиоме* чол. 326. (**възьметъ**). *зѫмя* доз. 128 (**землѫ**). *ѫзярю* вст. 141. вм. **ѥзеро.** [1]) *жяна* доз. 143. *кувчиожекъ* чол. 325. зб.

[1]) Подобни примѣри ги има у Дозона безъ четъ, отъ стр. 128 до 143, спорѣд съобщени пѣсни и прикаски отъ С. Верковича.

кма вст. 290. *вечьр* бср. *вечар* безс. II. 5. винг. Надъ сагласната *и* е прокарана промѣна въ *ь*, и нататъкъ, за рмитѣ *еджн* пс. I. 11—12, 174. *жювина* дов. 140. *жуви* . I. 7—8, 110. *чучо*, *чулякъ* дов. 142. *сьурьма́шка* пс. II. 173 = *с'ур'машка* отъ *с'ор'машка* — *сьр'машка* — *сиромашка*. *ьбеска* отъ *Филибе*(лий)*ска* чол. 329; сѫщо въ групата s. + *р* + *и*, която се обръща въ cons. + *ь* + *р*: *прилѣга* — *лѣга*, *перлега* верк. 10. *пѫрляга* мил. 385. Срв. Русск. олог. Вѣстн. I. 195; словински *pršel* вм. *prišel* у Мишича, Vergl Gram. ²III. 138. Истиятъ факторъ за огласанье е досегнѫлъ и нѣкои замѣни на ѫ въ говора на евенци, дѣто несъмнѣно чуваме *мьж*, *кьшта*, *мька* (споъ устни съобщения), писани *меж*, *кешта*, *мека* пс. II. 17. зб. 4.

2. Отъ дѫшна афекция, подобно на *ь* въ *огьн* итн., се ородила мека полугласна въ коренитѣ на словата *седьм* ьм за **седмь**, **осмь**, както свѣдочѫтъ примѣритѣ: *сед'мь* . IX. 157. *сед'м* дов. 73. *седьмдесетъ*, *осьмдесетъ* чол. 33[illegible]. *мъ* вм. *седьмъ* (*седямъ*) безс. I. 17. *осiам* пс. I. 4, 79. *мь* чол. 304. *осъмь* чол. 310.; *седомдесе* пс. I. 11—12, зб. *седумъ* мил. 7.; *осамъ* верк. 5.; *седемь* чол. 283. *seosem* винг. *седемъ* мил. 163. *осемъ* чол. 288. *седемдесет* 73. *осемтина* верк. 19. Неинакъ ще да е вървѣла прота на **есмь**, отъ *смь* стар. IX. 142. *сьмъ* чол. 264. *съм* I. 11—12, 167. *сѫмъ* чол. 280. *самъ* вст. 287. верк. 13. до *сумъ* мил. 13.

Като прослѣдихъ така гласната *ь* на новия български ь, както и дѣто се срѣща во видъ на първична и ична изъ самитѣ негови паметници, придавамъ нинѣ то всеобщи прѣгледъ на различнитѣ ѝ прѣходи въ и гласни и наопаки единъ нагледенъ образецъ на върна всички забѣлѣжени промѣни:

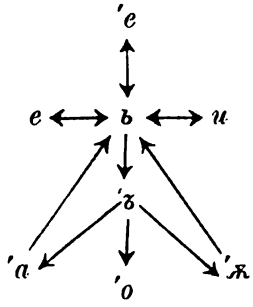

Първичното *ь* сирѣчь (подъ назвукъ) се мѣни на́й-вече въ по́-ближнитѣ до себе откъмъ физиологическа страна самогласни *е* (*'е*) и *и*, твърдѣ нерѣдко прѣминува въ *'ъ*, отъ дѣто успоредно съ обикновеното *ъ* прави пѫть до *а* и *ѫ*, само че съ мека съгласна отпрѣдѣ имъ, която съ врѣме и затвърдѣва, а сѫщо прѣхожда къмъ *'о*; вторичното *ь* пъкъ се пораждa главно въ меки безназвучни срички отъ самогласнитѣ *е*, (*и*), *а*, *ѫ*. Живитѣ български диалекти доставятъ многобройни доказателства за всѣкоя стѫпень на измѣнението въ кой да било смисълъ, и ние потвърдихме това съ доволно количество примѣри отъ издаденитѣ извори на народната рѣчь, дору прѣко признатия въ тѣхъ недостатъкъ отъ гледище правописно. Голѣма часть отъ употрѣбенитѣ съ тази цѣль слова негласи може-би тъй, и незначи онова, което ни показва правописътъ и както ние ги четохме споредъ него; но съобщената имъ звуковна страна има за себе вещественн подкрѣпления и другадѣ, и за нашия въпросъ, безъ да могѫтъ се обърнѫ противъ него, тѣ се оказахѫ доста полезни.

ГЕНЕРАЛЪ СКОБЕЛЕВЪ.*)

Царя на Велика Руссия недавно прѣименува една отъ
-новитѣ си и нáй-хубави фрегати по името на Русския
ярдъ — Скобелева; Славянството отвори подписка за
праньето на единъ фондъ, отъ който да се въздигне
Москва паметникъ на Славянския герой, съ надписъ—
обелеву Славяни"; признателната наша татковина бърза
въздиганьето отъ народната лепта на едно училище,
което да увѣковѣчи името на Българския благодѣтель
Генерала Скобелева.

Неще бѫде безинтересно, мислимъ, прочее, за всѣки
гаринъ да се запознае пó-отблизо съ личноста, харак-
и дѣлата на доблестния славянски герой, който почуди
кия свѣтъ съ своитѣ подвиги, който нажали и „двата
зовани материка" чрезъ своята безвременна и ранна
ть, който бѣше гордоста на цѣлото Славянство, нáй-
лия елмазъ отъ Русската Корона, „огнѣнния стълбъ"
гнетенитѣ и полуосвободени славянски племена.

Всестранното описание обаче на тази историческа лич-
ь, на този великъ мѫжъ изисква перо пó-вѣщо, пó-
ущо и пó-авторитетно, отъ колкото нашето. Един-
ното лице, което би могло да испълни нáй-добрѣ тѫзи
а, да прѣдстави въ сѫщинскитѣ му краски незабвен-
пълководецъ и който при това щѣше да има и това
мущество, да не бѫде подозрѣванъ въ пристрастие,

*) Скаска четена въ Българското ученическо дружество въ Парижъ мѣсецъ
рий 1882 отъ Александра К. Людсканова.

бѣше дълбоко-съжелявания, високо-талантливия, заслужившия на нашето отечество, интимния приятель и другарь на Скобелева, когото е придружавалъ въ всичкитѣ походи и сражения, — покойния Макъ-Гаханъ, бившия воененъ корреспондентъ на вѣстника *New-York Herald.*

Съ испълнението на подобна задача, споредъ както е извѣстно на нашитѣ слушатели, се е заела извѣстната руска списателка, сестра на паднжлия въ Сръбско-Турската война Полковникъ Кирѣевъ, която живѣе въ Лондонъ и скоро ще издаде едно обширно съчинение върху Скобелева, въ което разисква още и въпроса, върху който Скобелевъ е ималъ твърдѣ голѣмо влияние — Панславизма. До тогава ние счетохме за добрѣ да приведемъ личнитѣ въспоминания на англичанина Кинеардъ Роза, на които едно отъ нáй-добритѣ английски периодически списания „*Fortnightly-Review*“ въ книжката си отъ м. Октомврий настоящата година е дала първо мѣсто. Тия впечатлѣния сж доста кратки, но при това тѣ не сж пó-малко интересни, защото сж написани отъ едного, който е нѣмалъ никакъвъ интересъ да изопачава фактоветѣ и който при това ни раскрива доволно чърти отъ Скобелева характеръ. Ний ще си позволимъ да допълнимъ статията на Г. Роза съ прѣдварителни нѣкои бѣлѣжки отъ нашитѣ тоже лични въспоминания за безсмъртния Генералъ, съ когото сме имали щастието да прѣкараме почти двѣ години въ послѣдната война за нашето освобождение.

Живота на Скобелева има твърдѣ голѣма важность, може да служи за твърдѣ поучителенъ урокъ на всѣкиго отъ насъ, но особенно той е важенъ за нашето младо войнство — *якорътъ на спасението за нашето сжществуване.* Подвигитѣ на нашата млада армия сж нераздѣлни отъ името и подвигитѣ на Славянския герой; нашитѣ млади юнаци иматъ право да се гордѣжтъ, че подъ началството на единъ отъ нáй-славнитѣ военначалници на XIX вѣкъ тѣ сж ка-

ихъ въ военното искуство, като направихъ нечувания прѣдъ презъ Балканитѣ въ срѣдъ зима, прѣзъ мѣсецъ Деврия; одържахъ една отъ на́й-славнитѣ побѣди въ Руссо-турската война — Шейновската; положихъ основния ъкъ за нашето политическо сѫществувание; и Негово сочество Българския Князь испълни единъ всенароденъ лгъ на признателность къмъ Скобелева, като испрати рвата медаль за спомень на Балканския проходъ нему го помоли да „приеме и носи тоя медаль, съ което ще прави на́й-голѣмата честь както ней така и на българто войнство“.

Като вземемъ прѣдъ видъ Скобелева военен гений, овата баснословна смѣлость и самоувѣренносгь, него-а прѣдусмотрителность, неговата крайна любовъ къмъ ото, гдѣто бѣше поставенъ, истинското му разбирание длъжноста и отговорность, на дисциплини и повиноше, успѣха, който той направи въ свѣта, не трѣбува акъ да ни очудва. За него нѣмаше почивка, нѣмаше койствие, нѣмаше сънь, до като не свършваше дѣлото, го той си е прѣдначъртал или което му е прѣдписано. нѫ го три дни наредъ да не е спалъ може би повече два или три часа на нощь прѣди взиманьето на Ло-. Това го правяше винѫги и прѣди всѣко сражение. учи ли заповѣдь да прѣмѣста войската си, той самъ избере новата позиция, самъ ще обиколи всичката околь, до като научи на пръстье всѣко баирче, всѣка дол-а, всѣко дръвце; той самъ ще отиде на рекогносци-а, ще се изложи нарочно на неприятелския огънь отъ ве и пушки, за да види самъ съ очитѣ си, какъ е расженъ неприятеля, и ще си направи съобразно съ това ана, било за продължително стоенье на прѣдписаното о, било за нападанието върху неприятеля. Твърдѣ о той изненадваше неприятелскитѣ аванпости, чрезъ го поевявание изведнѫжь наблизо; други пѫть той

смайваше неприятеля, като изваждаше войската въ боевой порждъкъ и се отправяше противъ неприятеля, като за нѣкоя сериозна атака, и всичко това за може да види, какви сж силитѣ на неприятеля и какъ ще се отнесе той въ разни обстоятелства. Скобелевъ бѣше първия въ огъня, като повеждаше самъ лично всѣка една часть отъ войската си въ сражението; той бѣше послѣдния да отстжпи, което бѣше най-голѣмото насърдчение за една войска, която макаръ и разбита се оттѣгяше въ нáй-голѣмъ порядъкъ, както това се случи подиръ несполуката на 18 Юлий или на 30 Августа подъ Плѣвенъ. Скобелевъ знаеше благотворното влияние на музиката върху человѣка, поради което, било подиръ нѣкоя побѣда, било слѣдъ нѣкоя несполука, той заставяше своитѣ солдати да му пѣжтъ и чрезъ това той даваше нáй-сносителенъ отводъ както на тѣхната извънредна радость тъй сжщо и на тѣхното огорчение и униние.

Ако изложихме горньото, а тъй сжщо ако ще кажеме още нѣщо отъ военната дѣятелность на генерала Скобелева, ний не правимъ това съ цѣль на военна критика, като напълно съзнаваме нашата некомпетентность за това а просто констатираме фактове, прѣдставяме на нашитѣ слушатели нѣкои страни само отъ неговъ характеръ, неговитѣ привички и неговата дѣятелность.

Скобелевъ бѣше настоящъ психологъ, и ето зато той успѣ да вдъхне таково довѣрие, такава прѣданность и такъва привързанность на всички, които бѣхж подъ неговата команда, или които имахж рѣдкото щастие да го запознажтъ. Той знаеше да каже двѣ добри думи и на нáй-простия солдатинъ, кждѣто трѣбува и когато трѣбува. Твърдѣ често се случаваше, дѣто Скобелевъ като прѣпуска въ карриеръ да обиколя позициитѣ си, да съзре нѣкой старъ солдатинъ, когото той помни отъ нѣкой изъ своитѣ азиятски походи, изведнжжь спира коня близо до бѣдния редовой.

ойто уплашенъ държи ржката си подъ козирогъ, безъ да
ае що ще го сполѣтя. Скобелевъ го повиква при себе
и и съ на́й-приятелски тонъ го попитва: „Е, Братецъ,
омнишъ ли едикой и едикой походъ?“ — „Такъ точно,
аше прѣвъсходителство“, отговаря очудения редовой. Ами
омнишъ ли твоя Батальоненъ и ротенъ командиръ?“ „Какъ
Ваше прѣвъсходителство, азъ Ви помнѫ, когато бѣхте
це капитанъ“, отговаря въсхитения отъ радость солдатинъ,
дѣто се удостоилъ за вниманието на възлюбленния си
рпусенъ командиръ. Скобелевъ тогава го потупва по
мото или му подръпва ухото, като въ сѫщото врѣме за-
чва на адъютантина си да му даде нѣщо да се почерпи.
збира се, че него день въ неговата рота по́-голѣмъ и
щастливъ солдатинъ отъ редовой нѣма: да се удостои
з за такава милость отъ страната на Корпусния коман-
ръ!..

Скобелевъ твърдѣ психологически разясняваше, що е
брость (куражъ). Той казваше, че въ труднитѣ и рѣшни-
ни моменти на живота, двѣ чувства се борятъ въ чело-
а: чувството на самосъхранение, — естественно вродено
человѣка и животнитѣ, и чувствата на длъжность и
ть — чувство възвишенно, слѣдствие отъ въспитанието
тъ живѣяньето на человѣка въ обществото. Побѣдата
възвишенното чувство на длъжность и честь върху гру-
чувство на самосъхранение е *храбрость*. Той приво-
ше примѣри отъ своя опитъ, дѣто въ опаснитѣ ми-
и на живота си: въ разгара на огнестрѣлното сражение
рукопашния бой, той е чувствовалъ силно да го въл-
тъ тия двѣ чувства. Разбира се, че у него чувството
длъжность и честь винѫги е въстържествувало, което
и доставило праведното название на *храбръ*.

Скобелевъ служи като образецъ на честность и без-
ресность въ парично отношение. Нѣка нашитѣ млади
цери Българи и тѣхнитѣ инструктори въ своята си

служба и въ това отношение го иматъ за примѣръ. Скобелевъ гледаше съ на́й-голѣмо прѣзрение всѣкий офицеринъ, който би далъ на̀й-малкия поводъ да се съмняватъ за неговата нередовность въ смѣткитѣ. Особенно той ненавиждаше оная сгань отъ хищници, назпвающи се интенданти и товарищества, които, безъ да се зачьрвятъ прѣдъ Бога и съвѣста си, крадяхж даже отъ плесенясалия сухарь, изгорѣлия ботушъ и изгнилата полушубка на русския великанъ солдатъ, умирающъ отъ студъ и гладъ за вѣра, Царя и отечество. Когато кражбитѣ станжхж твърдѣ явни и въпиющи, помнж единъ пжть, на обѣдъ, генералъ Скобелевъ, безъ никакво стѣснение, прѣдложи на генерала Тотлебена, щото главния интендантъ на дѣйствующата армия трѣбува да се предаде на сѫдъ, и ако това, което се мълви противъ него, излѣзе истина, тогава да се обѣсе прѣдъ войската, както за нейно удовлетворение, тъй сѫщо и за примѣръ на всички други подобного рода хищници.

Скобелевъ бѣше человѣкъ съ силна воля, рѣшителенъ и твърдъ на убѣждението си, но при всичко това той бѣше солдатинъ крайно дисциплинаренъ. Помнж, когато Скобелева отдѣлъ занимаваше височината прѣди да дойдешъ до селото Брѣстовецъ по Ловчанския пжть къмъ Плѣвенъ, подиръ несполуката на 30 Августа 1877, тогава когато Румжнския краль бѣше назначенъ началникъ на войскитѣ, дѣйствующи подъ Плѣвенъ и генералъ Тотлебенъ за неговъ началникъ штаба, Скобелевъ единъ день, слѣдъ като направи рекогносцировка, забѣлѣжи едно движение отъ страната на неприятеля, който бѣше почнжлъ да расширява своя отбранителенъ кржгъ, като въздигаше нови укрѣпления. Скобелевъ намѣри, че неговитѣ войски трѣбува да занемжтъ позициитѣ въ лозята прѣдъ Брѣстовецъ, за да се спре неприятелското движение на напрѣдъ. Разбира се, че той рапортира това свое прѣдложение гдѣто трѣбуваше, но то като не се одобри, Скобелевъ безмълвно

се подчини, макаръ че подиръ нѣколко врѣме нему му биде прѣдписано да вземе съ пристжпъ тия сжщитѣ позиции и да загуби доволно хора, защото Турцитѣ въ тоя промежутокъ бѣхж ги заняли.

Отъ положението, което Скобелевъ занимаваше твърдѣ естественно бѣше, той да си спечели доволно неприятели, които сичко му завиждахж, както твърдѣ добрѣ описва това г. Розъ пó-далѣ. Скобелевъ не само че получи декорации отъ Чернагора, Сърбия, Румжния и други малки държавици, но даже Германия го награди съ своя орденъ pour le merite на шия, съотвѣтствующата на която декорация Георгиевския II степень, благодарение на горѣпоменжтата заслуга, въ своето си отечество той не получи. Не само това, но нему му се правихж шикани, като му се пращахж ушь по погрѣшка вторично декорации, които той вече притежаваше. Отъ голѣмата неправда въ раздаваньето на декорациитѣ въ послѣднята война, дѣто офицери, които всичкото врѣме сж стояли при главния штабъ, като ординарци, или сж ходили по командировки въ Влашко и Руссия, а никоги не сж помирисали барутъ нито сж пакъ виждали приятеля, имахж гърдитѣ си покрити отъ Георгиевски, Владимировски и пр. кръстове, когато строеви офицери, които всичкото врѣме сж били подъ крушуми и бомби, почихж много малко или почти никакви декорации. Скобелевъ бѣше крайно възмутенъ и силно негодуваше противъ декорациитѣ. Той казваше безъ стѣснение, че вмѣсто насърдчение тѣ докарвали деморализация и разватъ на армията.

Скобелевъ умѣеше да избира хората си тъй, както Наполеонъ I умѣеше да избира генералитѣ си. Началника на щаба му, неговъ другарь въ азиятскитѣ му походи, тогда подполковникъ а сега генералъ Куропаткинъ, офицеръ отъ генералния штабъ, человѣкъ съ твърдѣ солидно образование, съ западно-европейска репутация, награденъ

съ французск. орденъ Legion d'honneur бѣше по характеръ съвсѣмъ противоположенъ на тоя на Скобелева: до колкото послѣдния бѣше буенъ и бързъ, до толкова напротивъ първия бѣше хладнокръвенъ и тихъ, тъй щото тѣ допълвахѫ единъ другиго. Адъютантитѣ и ординарцитѣ на Скобелева бѣхѫ тоже хора млади, будни и готови за работа. Въ штаба на Скобелева нѣмаше карточна игра. На неговата софра нѣмаше пиянство, понеже Скобелевъ не пиеше никакви други спиртовни питията, освѣнъ вино; той даже не пушеше. Неговата масса бѣше центръ на найотличнитѣ русски офицери и генерали, свърталище на повечето европейски и русски корреспонденти. Неговъ штабъ бѣше практическа военна школа: тамо ще чуешъ за походитѣ на Наполеона първий, на Суворова и Дибича забалкански, на Кауфмана и Черняева, за сѣверо-американската между-особна война и за Гравелотското сражение, за Черногорскитѣ храбри войници противъ Турцитѣ и за походитѣ на Англичанитѣ въ Индия, Южна Африка и Афганистанъ. Скобелевъ обичаше да подига често прѣния съ офицеритѣ си по чисто технически военни въпроси. Помнѭ. когато стоѣхме на лагеръ подъ св. Стефано, тогава именно. когато Австрийцитѣ навлизахѫ да заемѫтъ Босна и Херцеговина, Скобелевъ слѣдѣше съ голѣмо внимание тѣхнитѣ военни дѣйствия. Картата на Босна и Херцеговина лежеше разтворена върху неговата масса, върху която се виждахѫ забити червени и зелени байрачета и които постоянно промѣнявахѫ мѣстата си. Първитѣ означавахѫ Австрийскитѣ войски, послѣднитѣ тия на въстанницитѣ. Скобелевъ задаваше задачи на офицеритѣ отъ штаба си, и като имъ прѣдставяше мѣстноста на картата и расположението на възстанницитѣ, прѣдлагаше имъ да му кажѫтъ своя си планъ за найскорошното занимание на страната съ наймалко загуби. Слѣдъ като изслушваше мнѣнието и на найпослѣдния, тогава имъ възражаваше и прѣдлагаше и сво-

ето. Или пъкъ като имъ прѣдставяше расположението и военнитѣ дѣйствия и на двѣтѣ страни, караше ги да му кажѫтъ своето мнѣние, относително плана и военния успѣхъ на генерала Ивановича (австрийския главнокомандающъ). Макаръ и на бойното поле, Скобелевъ приемаше по-главнитѣ русски, английски, французски и германски вѣстници и периодически списания. Нито пъкъ се лишаваше отъ нѣкоя важна книга, която наскоро е излѣзла, защото книжаритѣ не забавяхѫ да му ѭ доставятъ. Въ краткото нова врѣме, което той прѣкара на лагеръ подъ Цариградъ, изучи сѣверно-американската междуособна война, която той считаше, слѣдъ историята на Наполеона, въ която бѣше залюбенъ, на́й-поучителната за военнитѣ хора война, дѣто граждански лица, адвокати, сѫдии, търговци и учители, командовавши отдѣлни части, показахѫ нечувена доблесть и храбрость, направихѫ чудеса съ своята изобрѣтателность и практичность на лагера. Въ сѫщото това врѣме той изучи по́-отблизо и военнитѣ подвиги на Черногортѣ въ послѣднитѣ имъ войни съ Турцитѣ. И всичко това не бъркаше никакъ да държи войската си въ на́йдобрѣмъ поредъкъ, да ѭ извожда на упражнение всѣкий день, да снѣма на́й-точенъ планъ на своитѣ позиции какви и на тия на неприятеля, да обиколи и изучи на пръстъ мѣстноста отъ Мраморното до Черното море и да си направи планъ за всѣка случайность.

Не можемъ да сключимъ тия свои прѣдварителни бѣлѣжки, безъ да споменемъ нѣщо за дѣятелноста на генерала Скобелева по съставяньето и въоружаваньето на гимначескитѣ, общества въ Южна-България, които въ 1879 г. карахѫ Европа да не допустне на Турцитѣ да занѣмѫтъ оканитѣ слѣдъ оттѣгляньето на Русскитѣ войски изъ Южна-България. Сливненци, Ямболци и Бургазци помнятъ, нимъ, блѣскавитѣ и сполучливи смотрове, искреннитѣ насърдчителни слова на Генерала; членоветѣ на цен-

тралния, а тъй сѫщо и на окрѫжнитѣ комитети, помнятъ, мислимъ, куршумитѣ и сухаритѣ, заготовени отъ генерала за въ случай на нужда, па даже и машинитѣ, съ които да правятъ нови коршуми отъ гилзитѣ на изгърмѣнитѣ. Трѣбува тука още да забѣлѣжимъ, че Скобелевъ бѣше изработилъ единъ твърдѣ важенъ и детайленъ планъ за защитата на Южна-България отъ страна на Турцитѣ, въ който Срѣдня-Гора щѣше да бѫде централния и главния лагеръ, който да се опира върху Шипченския проходъ съ рѣкитѣ Марица и Тунджа за двѣ естественни готови съпротивления срѣщу турската кавалерия и особенно артилерия, поне за нѣколко врѣме, до като народа се съвземе отъ първото впечатлѣние на една война. Не му е, мислимъ, мѣстото да се распространимъ повече върху тоя планъ; ще изразимъ само надѣжда, че нашитѣ военни началства отъ Сѣверна и Южна България, въ даденъ случай, нѣма да испуснѫтъ изъ видъ тоя планъ, който е отъ твърдѣ голѣма стратегическа важность за отбрана на Южна-България. Скобелевъ бѣше съставилъ и единъ особенъ планъ за защита на града Сливенъ, който, ако не се лѫжимъ, той подари на Сливненския окрѫж. комитетъ прѣди заминаваньето си за Руссия.

Да припомнимъ и достопаметнитѣ думи, който генералъ Скобелевъ отправи къмъ Негово Блаженство, Българския Екзаркъ, когато той посѣти въ Пловдивъ все по сѫщия пламенъ и животрепещущи въпросъ — турското прѣдстояще нахлуванье въ Южна-България. Скобелевъ между другото каза: „надѣвамъ се, Ваше Блаженство, че както въ 1812 г., посрѣдъ градъ отъ крушими и бомби Московския Митрополитъ свети вода, поржси храброто русско войнство и съ крьстъ въ ржка ги поведе срѣщу неприятеля, който идѣше върху светата Русска столица; надѣвамъ се, когато послѣднята минута за сѫществованието на Южна-България удари; когато Турцитѣ, петстотинъ годишни българ-

ки угнетатели, нахлуятъ въ богатата Южна-България, ъ прѣкрасната Розова Долина, за да не оставятъ ни ка-ъкъ връхъ камъкъ, ни жива душа: Ваше Блаженство съ ръста въ ржка ще поведете Богоспасаемото Ваше паство ı исцѣлни своята християнска, гражданска и человѣческа ъжность — да отблъснжтъ заклѣтия врагъ на отече-вото".

Въ заключение ще кажемъ, че ако има нѣкой, който трѣбувало нáй-горчиво да оплаква ранната и прѣжде-ѣменна смърть на генерала Скобелева, то сме ние Бъл-ритѣ: едно, защото той безгранично обичаше нашия на-дъ: крайно негодуваше противъ Берлинския Конгрессъ, дѣто распокжса България на толкова части, и никоги ложеше да се примири съ искованото отъ Биконсфилда зване „Въсточна Румелия" за оная часть отъ нашето чество, която той даже въ послѣднето си тукъ въ ржжъ прѣбивание, както помните, винжги назоваваше *кна-България*; и друго, и нáй-главното, че като той да не създаденъ за осжществуванието на общенародния ъ идеалъ — обединението на България, Тракия и Маке-ия. Помнж, когато Австрийцитѣ навлѣзохж въ Босна и щеговина, помнж го, казвамъ, да се окайва, за дѣто е генералски чинъ а при това и на дѣйствителна служба, áй-вече дѣто бѣше военно врѣме, та не може да подаде авката си, за да отиде да помогне на възстанницитѣ. ъ съмнѣние, той щѣше да бжде първия да притече на щь, ако бѣше доживѣлъ минутата, когато за нашето инение би потрѣбувало да се истегли сабята и да за-ни топа и пушката.

Слѣдъ тия кратки забѣлѣжки, които мислимъ, че ще лнятъ отъ части поне и тъй пълната и прѣкрасна ия на Г. Роза, ний оставяме тогава послѣдния да про-зава върху русския Байярдъ.

Русския Байярдъ.[1])

(Лични въспоминания за Генерала Скобелева отъ К. Рова).

Панегирицитѣ, които великитѣ господари произнасятъ за свои покойни слуги или прѣдани привърженици, твърдѣ често трѣбува да се причисляватъ къмъ категорията на „неискренности, исказани прѣдъ отворени гробове.“ Но никога истински чувства не сѫ били пó-ясно изражени отъ тия, истръгнѫти отъ сърцето на царя на всичкитѣ Русси, когато се извѣсти за смъртта на Русския Байярдъ. Генерала Скобелева, и които се съдържѫтъ въ посланието, което Негово Императорско Величество отправи къмъ сестрата на Генерала, Княгиня Бѣлоцѣлска. „Азъ съмъ“, казва Царя, „дълбоко потрясенъ и опечаленъ отъ нечаянната смърть на брата ви. Неговата загуба за Русската армия е такъва, ксято е твърдѣ трудно да се изравни, и трѣбува да бѫде дълбоко съжелявана отъ всички истински солдати. Твърдѣ тежко е да се загуби подръжката на такъвъ единъ человѣкъ“. Но, освѣнъ дѣто бѣше надаренъ съ нáй-високия военен гений, Скобелевото влияние бѣше господствующе въ развитието на живия въпросъ на панславизма. Нито пакъ бѣше далечъ отъ да влияе тоже върху любопитно размѣсеното и постоянно промѣнчивото течение на общата европейска политика. Неговата загуба за негова императорски господарь, на когото той бѣше лично дълбоко привързанъ, е единъ силенъ ударъ въ настоящата критическа минута за Руссия, но тя е пó-голѣма за народната или папславистическа партия, усѫществението на чиито аспирации е гаранцията за реформи въ великата Източна империя и спасителното противодѣствие противъ распространението на адскитѣ принципи на нихилизма.

Идола на едно плѣме, което числи отъ осемдесеть до деветдесетъ милиона; неисповѣданото плашило на друга

[1]) Pierre du Terrail, seigneur de Bayard, безстрашливия и неупрѣкаемия кавалеръ, който е живѣлъ въ царуваньето на Карла VIII. (1476—1524). Б. Пр.

съперническа народность; удивлението на всички нада-
ени съ военна дарба; нѣжно обичанния отъ всички оние,
ито сѫ имали рѣдкото щастие да се сдобиятъ съ него-
то приятелство; прѣдмѣта на страстна прѣданность отъ
рана на хилядитѣ, които сѫ били подъ магнетическото
шяние на оногова, когото Карлайлъ би описалъ като
рь: всичко това и повече бѣше Генералъ Скобелевъ, и
лзитѣ на единъ цѣлъ народъ, и развълнуванитѣ чувства
два материка свидѣтелствуватъ за величието на лицето,
ето прѣди нѣколко врѣме слѣзе отъ сцѣната на свѣта,
за дълбокото чувство, което възбуди печалната и вне-
ша кончина на една геройска кариера.

Като го описвамъ като Русски Баиярдъ, азъ само упо-
бявамъ една сполучлива фраза, която единъ князь на
перията употрѣби, когато се разговаряше съ мене прѣди
і години. Скобелева военен гений бѣше припознатъ
всички и на послѣдне въобще исповѣданъ; но мал-
ка, поне въ Западна Европа, познавахѫ неговото широко
разнообразно развитие, негова кавалерски характеръ, не-
ата гореща любовь къмъ отечеството и народа си, не-
итѣ дълбоки и ревностни религиозни убѣждения; не-
ата почти женска нѣжна любовь, която той питаеше
ѣмо близкия кржгъ на своитѣ приятели. И цѣлта на
гоящитѣ лични въспоминания е да прѣдставѭ Генерала
белева такъвъ, какъвто ми се показа въ врѣмето на
тѣ доволно продължителни съ него сношения.

Михаилъ Димитриевичь Скобелевъ е роденъ на 29 Сеп-
врий (н. с.) 1843,[1]) и слѣдователно едвамъ достигнѫ три-
ть и деветата си година. Той не произлиза отъ нѣкоя
а или благородна русска фамилия, макаръ баща му да
е генералъ, и да бѣше спечелилъ при това значителна
тация, като кавалерийски командиръ въ войната срѣщу

[1]) Той се поминѫ на 8 Юлий (н. с.) 1882 год. въ Москва. Б. Пр.

Турцитѣ въ 1854. Баронъ Стюартъ, русския посланникъ въ Букурещъ, самъ, както името му го показва, отъ Шкотландско происхождение, е съобщилъ на единъ общъ нашъ приятель, че стария Скобелевъ е внука на единъ Шкотландски емигрантинъ въ Руссия, на име Скоби. Помнѭ, че гато попитахъ младия Скобелевъ за истиноста на този слухъ, той ми отговори, „мислѭ, че има нѣщо истинно въ него, но азъ малко цѣнѭ генеалогическитѣ стъбла. Само фамилията никоги не е направила нѣкого великъ. Ума и дѣлата, а не родословието сѫ пашпортитѣ за трайна слава".

Младия Скобелевъ е получилъ общото си образование главно въ кѫщи, на бащиното си имѣние въ Спаское и въ Москва, подъ надзирателството на майка си, и съ помощта на единъ наставникъ Френецъ.[1]) Скобелевъ бѣше горещо привързанъ къмъ наставника си, който останѫ приятель на семейството въ Спаское, до свършъка на твърдѣ краткия животъ на своя блѣстящъ ученикъ. Имахъ често случаи да се срѣщамъ съ този прѣвъсходенъ человѣкъ. Имѣющецъ малко отъ веселоста на своята раса, той е сдържанъ, свѣнливъ, и смиренъ въ присѫтствието на чужденци. но между приятели (en famille) свободенъ и живъ въ разговоръ, който показва, макаръ не педантически, неговитѣ дълбоки познания и обширно прочитание. Лесно е да се види, подъ какво влияние Скобелевъ е развилъ вкуса за белетристиката, който той е наслѣдилъ отъ майка си.

Карлайлъ казва нѣйдѣ си, че всѣкий ученикъ и читатель на историята, който ревностно се труди да си прѣдстави, какъвъ е билъ факта или человѣка, който това или онова историческо название му прѣдставя, никога не се задоволява, до като не открие, какъвъ е билъ естественния видъ и лицето на человѣка. Да прѣдставѭ единъ портретъ

[1]) Той се вове Жирарденъ. Той придружаваше почти на всѫдѣ Генерала Скобелева като частенъ секретарь. Въ послѣдното прѣбивание на незабвенния герой въ Парижъ и Г. Жирарденъ бѣше съ него. Б. Пр.

Русския Байярдъ. Около шесть крака и двѣ инци ви-
къ, добрѣ пропорционираиъ, квадратно широкоплещястъ,
и имаше едно здраво сложено тѣло, мускулисто и пър-
во отъ колкото дебело, прави крака (стройни конечности)
свободно и грациозно движение. Ржката му не бѣше
ѣма, но мускулиста, съ нервно сжатие, означающе рѣ-
телность и теплота на сърцето. Една жена би описала
цето му красиво, и то бѣше мжжественно въ всичкитѣ
чърти. Кжсоостроконченитѣ му хубави, почти златни,
и чисто обръснжтия му подбрадъкъ, и добрѣ-изрѣзанитѣ
уста, почти покрити съ дълги копринени мустаци, по-
захж голѣмо постоянство и силна воля. Носа му бѣше
ѣмъ, правъ, добрѣ издѣланъ, и не твърдѣ издаденъ
вънъ. Гибкитѣ ноздри се расширявахж въ разгара на
сражение, въ врѣмена распаленъ разговоръ: това и
скавата свѣтлина на неговитѣ ясни сини очи, бѣхж са-
ѣ знакове за волканическата енергия на человѣка. Че-
му бѣше високо, курубесто отъ колкото широко, и
ата му покрита съ кжса златна коса, бѣше кубелия.
ікомъ неговата висока и грациозна личность, неговитѣ
одни и учтиви маниери, запечетлявахж вниманието ти.
ствувашъ инстинктивно, че си лице съ лице съ единъ
между хората. Той е на́й-добрия ѣздачь, когото съмъ
ѣлъ, и негови великолѣпенъ ликъ на чело на една ка-
рийска колонна или централната фигура на единъ
кавъ штабъ, напълно олицетворява нашата идея за
рския характеръ. Той въобще ѣздѣше на бѣлъ или
о сивъ конь. Въ врѣме на война, той винжги имаше
апасъ, за да промѣнява ѣздата, на́й-малко три отъ тие
окръвни хатове, които бѣхж отгледани на собствен-
му имѣние въ Спаское. Неговата привързанность къмъ
етѣ му бѣше както тжзи на единъ Арапинъ, и слѣдъ
ѣнството къмъ хората, това, което на́й-много го съ-
е. бѣше невниманието или свирѣпството къмъ неговитѣ

конски мобилизи. Той обичаше на́й-много коньетѣ отъ англійска порада, като на̀й-съвършенни отъ конския родъ, и казваше, че на́й-добрата порода конье въ свѣта е единъ мѣлесъ между тѣхъ и тия отъ Украйна. Отъ неговата бѣла униформа и бѣлъ конь, той придоби между турскитѣ си неприятели името Акъ-Паша. Тамъ, гдѣто огъня бѣше на́й-силенъ или сражението най-убийственно, тамъ бѣше Акъ, или Бѣлия Паша, и суевѣрнитѣ Турски сълдати почнжхж да гледатъ на Скобелева като на единъ видъ демонъ, живота на когото бѣше магьосанъ.

Тази репутация впрочемъ, не се ограничаваше само между турската войска; тя сжществуваше и между проститѣ русски солдати съ тая само разлика, че тия послѣднитѣ вѣрувахж, какво негова животъ е магьосанъ чрезъ особенното посрѣдничество на Светого Димитрия. Една сестра милосердия въ единъ отъ полскитѣ спитали, въ долината близо до Ловченския пжть подъ Плѣвенъ, ми расказа, какъ единъ раненъ солдатинъ, когото тя е гледала, ж увѣрилъ тържественно, че нищо не може да повреди генерала крушума, който му струшилъ рамото, казалъ той, прѣминжлъ прѣзъ тѣлото на генерала, но както винжги, безъ да го повреди ни на́й-малко.

Една скроена прикаска въ Парижъ казва, че генералъ Скобелевъ билъ крайно суевѣренъ, и че причината, защо той винжги ѣздялъ на бѣлъ конь, била ушь, „че една Циганка му била прѣдсказала, какъ никакво зло нѣма да го постигне, до като той ѣзди по тоя начинъ.“ Това, което по горѣ расказахъ, напълно опровергава тази басня за Циганката, и нищо не може да бжде по́-далечь отъ истината, отъ колкото това, дѣто подобенъ здраво-мислящъ человѣкъ да е билъ суевѣренъ, като вземемъ тжзи дума, било въ грубото и́ или въ по отвлеченото и́ значение. Но, както всѣкий други великодушенъ или благороденъ человѣкъ, той гледаше на суевѣрението на единъ простъ и невѣжа

вѣнъ народъ повече съ състрадание, отъ колкото съ прѣ-
ѣние, и много пѫти, когато ставаше дума за сѫщия този
ѣдмѣтъ, той изразяваше своята надѣжда, какво суевѣр-
тѣ обреди, които той твърдѣ умно казваше, онизяватъ
ноститѣ и народитѣ, полека-лека ще се искорѣнятъ само
распространението на въспитанието. Прѣзъ стотинитѣ
дини, прѣзъ които Турцитѣ управлявахѫ България, го-
дствующитѣ власти строго запрѣтявахѫ публичното по-
вание на крьста — символа на вѣрата на България. Из-
нѫжь слѣдъ Русската окупация, съ дѣтинска радость
гаритѣ укачихѫ кръстове отъ дърва, отъ цвѣтя, отъ
ва, по пѫтищата, по дърветата, по кѫщята, съ една
а всѣкждѣ. Обърнѫхъ вниманието на генерала върху
всенародно проявление и въсхвалявахъ чувствата, кои-
ѫ го произвели. Той нито го одобри, нито го осѫди;
е, каза той, естественното и просто изявление на вѣ-
на единъ дълбоко религиозенъ народъ. Други пѫть,
найсеть мѣсеца, слѣдъ битката на Шейново, азъ при-
кихъ генерала Скобелева на една прощанна визита,
о той направи на сцената на на́й-първата битка отъ
ата. Когато се мръкваше, той ми каза: „страхъ ли ви
спите върху гробоветѣ на двайсетъ и петъ хиляди
?“ Никога не ми минаваше прѣзъ ума отъ по́-напрѣдъ
въпросъ. Дома, като изборъ, азъ никоги не бихъ из-
ь за бивуакъ едно гробище, но въ България чело-
трѣбува да се подчини на много малки неудобства.
нъ това нито дома, нито на друго мѣсто азъ не съмъ
алъ нѣкое привидѣние, и като отговоръ на негова
чуденъ въпросъ, току що щѣхъ да повторѭ съ гласъ
послѣдня мисль, когато генерала прибави: „Има хи-
хора, даже храбри хора, които не бихѫ го направили,
ърдѣ малко жени въ свѣта бихѫ дързнѫли да го на-
итъ. Но ний не вѣруваме въ старитѣ баллади, които

ни казуватъ, че умрѣлитѣ ставали въ дванайсеть часа прѣзъ нощьта и оплаквали своята безврѣменна участь."

Друго. Въ врѣме на обсадата на Плѣвенъ, азъ посѣтихъ покойния г. Макъ-Гахана, военния кореспондентъ на вѣстника *New-York-Herald,* въ една малка селска кжща, гдѣто той лежеше, вслѣдствие на едно паданье отъ коня. Азъ намѣрихъ тамо нашия общъ приятель, генерала Скобелева, съ когото отидохме да се расхождаме по двора, слѣдъ като се поразговорихъ съ безсилния, но гениялень Американецъ. Видѣхме добрата хозайка занята, споредъ както ѝ се ней виждаше съ твърдѣ важна работа. Мжжъ ѝ бѣше сѣднжлъ на земята, трѣперящъ цѣлъ отъ трѣска, и тя бѣше се навела върху му — въ едната си ржка имаше една дървена пръчка, на която бѣше увѣсенъ единъ килепъ прѣжда, и въ другата си ржка единъ голъ ножъ. Като бутваше главата, раменѣтѣ, ржцѣтѣ и пр. на бѣдния пациентъ съ пръчката, тя удряше послѣдния съ ножа и произнасяше въ това врѣме, както се виждаше, извѣстни форменни фрази. Генерала, който познаваше добрѣ български, ми каза, че жената правяла магия, и той я попита за причината на това нейно тайнственно дѣйствие. Тя отговори, че прави това съ цѣль да пропжди трѣската, като прибави, че по този начинъ тя била исцѣрила по прѣдишния си мжжъ. Когато това ми се обясни, и двама се изсмѣяхме отъ сърце за простодушния ѝ отговоръ. Генерала ѝ каза, че тя би имала много пó-добръ шансъ да запази този си мжжъ, ако би се обърнжла къмъ единъ докторъ. Съ загрижена доброта, генерала испрати пó-послѣ едного отъ военнитѣ доктори да лѣчи болния.

Вродена добросърдечность и едно замѣчателно горещо сърце бѣхж виднитѣ характеристически чърти на този кавалерски солдатинъ. Помнѭ, че го видѣхъ да покрие съ шинела си единъ раненъ солдатинъ, чийто кракъ бѣше направенъ на парчета отъ една бомба върху покрития съ

юзя баиръ, който води отъ долината къмъ зеленитѣ гори
одъ Плѣвенъ; и пóслѣ, когато Макъ-Ганъ бѣше раненъ,
Скобелевъ му прати единственната си покривка, която му
ставаше. Когато 16-та дивихия, която той командуваше,
ѣше расквартирувана въ Сливенъ и въ околноста, при-
ружихъ го единъ пжтъ въ неговото забикалянье да при-
ведва войската си. И ето единъ точенъ рапортъ отъ зао-
колката, който азъ бѣхъ писалъ по него врѣме до единъ
ой приятель въ Англия: „генералъ Скобелевъ внимателно
викаля лагера на солдатитѣ си, за да види, да ли хората
сж удобно расположени, и да ли храната имъ е добра.
ой самъ опитва супата, хапва отъ кашата, хлѣба и ме-
го, които имъ се даватъ, и тежко на оня контракчия,
ито доставлява лоши нища. Когато ний неочаквани влѣ-
хме въ двора, гдѣто бѣше готвачницата на полка, намѣ-
хме едно голѣмо число гладни момченца и момиченца,
дителитѣ на които бѣхж убити отъ Турцитѣ. Тѣ се на-
ртахж наоколо и тихо наблюдавахж солдатскитѣ готвачи
гладни очи, като се надѣвахж да могжтъ да получжтъ
тѣ по една малка часть отъ обѣда. Солдатитѣ, когато
дѣхж генерала, когото тѣ всички обичахж и уважавахж,
о не бѣхж увѣрени, да ли той ще одобри това, дѣто
давахж една часть отъ своя си обѣдъ на бѣднитѣ уми-
ощи отъ гладъ сирачета, се помжчихж да ги затулятъ,
не ги види генерала, когато станжхж да го поздравятъ.
нералъ Скобелевъ, обаче, забѣлѣжи дѣцата, и изеднъжъ
догади, за какво сж тѣ дошли тамо. И той попита сол-
итѣ, „давате ли нѣщо отъ обѣда си на тия скжсани
ца?“ Тѣ му зимахж подъ козирогъ и отговорихж:“ Да,
е прѣвъсходителство! „Иджтъ ли всѣкий день“, пакъ
ита генерала. „Да, Ваше Прѣвъсходителство,“ бѣше пакъ
овора на солдатитѣ. Тогава генерала трогнжтъ, промѣни
вливия си тонъ и каза: „Така, братци; храбрия сол-
инъ е винжги и добръ другарь: и добрия человѣкъ

е винжги храбръ солдатинъ. Никоги не забравяйте“, прибави той, „да раздѣляте малкото, което имате съ бѣднитѣ и умирающитѣ отъ гладъ.“ На това отгорѣ солдатитѣ извикахж ура, и Скобелевъ заржча на адютантина си да раздаде нѣкоя и друга пара на дѣчицата.

Нѣколко врѣме прѣди послѣдне расказаното приключение, азъ пжтувахъ съ генерала Скобелева отъ Пловдивъ къмъ Казжнлжкъ, когато колата ни се счупи въ Калоферъ. Въ врѣмето на нашето принудително прѣстояванье въ Калоферъ Генерала, споредъ привичката си, отиде между жителитѣ. Като ги распитваше любезно относително тѣхната участь въ живота, той похвали и насърдчи безинтересното поведение на една жена, която бѣше прибрала въ кжщата си двѣ дѣца, останжли сирачета въ слѣдствие кланьетата, извършени отъ Турцитѣ, когато се оттегляхж, слѣдъ първото прѣминаванье на Гурко прѣзъ Балкана. Генерала прибави, че „длъжность а тъй сжщо и привилегия е за бѣднитѣ да си помагатъ единъ другиму, когато Богъ имъ прати нещастия“. Азъ искахъ да дамъ малко пари на жената, но Генерала, като се обърнж на английски къмъ мене, запрѣти това, като каза, че то би могло да изглади онова чувство, което очевидно е причинило нейното добро дѣло, и да отслаби духа на независимость, който той се радваше да забѣлѣжи и който бѣше правило между българскитѣ селени. Но Генерала самъ успокои сърдцата на една тълпа дѣца, които бѣхж се събрали, като имъ раздаде захарь, който той купи отъ едно малко дюкенче на една полу-срутена кжща.

Тѣсно свързано съ тжзи страна на Скобелева, характеръ е неговото дълбоко религиозно чувство. Неговата религия бѣше по́-широка отъ едно вѣрование и по́-дълбока отъ колкото една форма. Тази му религия има своитѣ си корени, може би, въ набожната страна на человѣческата натура, тъй силно развита въ всичкитѣ клонове отъ Славянската раса. Като се придържаше о православната грѣцка

ърква, която той, заедно съ приятеля си Аксакова, мисли собенно пригодлива за Славянски геній, той не бѣше якакъ фанатикъ и признаваше, че религията не състои ь вѣруванията въ църквата или исповѣданията на тия брования, но въ едно възвишенно понятие за длъжность, ято человѣкъ да испълнява тъй ревностно, колкото важ-ста на минутата позволява. Суммата на неговата док-шна се вижда да е, „това, което трѣбува да направишъ, правн го съ всичката си сила“, като оставишъ другото Бога. И въ този именно духъ — не слѣпия фатализмъ Турчина, но сигурната вѣра на Християнина — е бѣ-жката, която той направи, слѣдъ като очисти редутитѣ Зелената Гора, подирь злополучната атака на Плѣвенъ, Септемврий мѣсецъ, 1877: „Направихъ всичко, което кяхъ; пóвече не можяхъ да направѭ. Никого не обви-замъ; такава е волята Божия“. Нищо не може да бѫде възвишенно отъ пламенното онова усърдие и живото ова чувство на една душа, расклатена до дълбочината съ които той ми прочете на изустъ на бойното поле Шейново, една поема, мислѭ отъ Аксакова,[1]) въ която ртта отъ далечъ се представя отъ въображението много асна, но когато человѣкъ ѭ срѣщне въ защитата на о свето дѣло, тя загубва всичката си ужасъ и става шествие къмъ самото небе. Неволно азъ си припомнихъ Флора да декламира „Елегия въ единъ църковенъ дворъ“ Грея въ прѣдвечерието на атаката на Квебекъ.

Нито пъкъ нѣкога щѫ забравѭ тържественната служба спокоението душитѣ на умрѣлитѣ, която се извърши сѫщото Шейновско бойно поле отъ Генерала и нѣколко другаритѣ му. Скобелева домашенъ попъ отслужи ли-гията, помогнѫтъ само отъ единъ простъ драгунъ като алтъ“. Всички бѣхме гологлави (както пишяхъ по него

[1]) Струва ни се, че автора се лъже и че поемата, за която е думата, не е отъ ова, но отъ Хомякова. Б. Пр.

врѣме); всички стояхме въ почтителни групи около една монументална колона, върху която имаше единъ кръстъ. — Генерала отъ дѣсната страна на свѣщенника. Слънцето свѣтеше съ незаоблачена блѣскавость, натурата се виждаше утихнжла за тази тържественна минута и бѣлата мъгла плуваше около върха на св. Никола, на́й-високия Балкански върхъ, който тя обвиваше съ своитѣ влакна. Виждалъ съмъ пишнитѣ церемониялни служби въ католическитѣ катедрали на материка; зималъ съмъ участие въ богатитѣ обреди на англикански църкви; слушалъ съмъ благозвучната служба въ православни катедрали; молилъ съмъ се Богу въ проститѣ капели на презвитериянска Шкотландия: но нийдѣ не съмъ присжтствувалъ на по́-впечатлително богослужение отъ това на бойното поле на Шейново. Вѣри и форми се забравихж въ тържественноста на дѣлото и усърдието и благоговѣнието на молящитѣ се; и когато треперящитѣ звукове на свѣщенника съ дебелитѣ, но сладки отвѣтствия на драгуна-псалта се разнасяхж въ утрѣшния тихъ въздухъ, человѣкъ трѣбува да се надѣва, че всичко е добрѣ, съ хиляди-тѣ храбри хора, които сж тамо погинжли въ испълнението на своята длъжность. И когато службата се продължавашс, Генерала плачеше, като едно дѣте, и между малцината но дълбоко трогнжтитѣ присжтствующи много малко сухи очи имаше, макаръ че тие храбри, и по нѣкога, груби солдати, рѣдко се чувствоватъ въ умилително настроение.

Скобелевитѣ отношения къмъ родителитѣ му бѣхж особенно нѣжни. Рѣдко се случава, дѣто да сжществува таково съвършенно довѣрие и взаимно уважение между баща и синъ, както това бѣше между стария и младя Скобелевъ. Едно приключение, което прѣдставя бащината обичь за славния му синъ се случи въ мое присжтствие. Това бѣше два или три деня, слѣдъ успѣшното прѣминаванье на Ру-

ітѣ прѣзъ Дунава на Зимничъ, въ което младия Скобе-
левъ се би като охотникъ, носяйки пушка и байонетъ и во-
дѣйки нападението по стръмнитѣ Свищовски баири. Върху
отущественната рѣка не бѣше още направенъ мостъ, и се
ждѣ за нуждно да се усили кавалерията, която бѣше върху
реката територия. Инжинеритѣ, за да съградятъ моста
ъ варкитѣ, бѣхж взели всичкитѣ понтони, които пó-прѣ-
бѣхж употрѣбени за прѣвозванье насрѣща нѣколкото
дѣления кавалерия, които тогава се намирахж на Сви-
овската страна. Младия Скобелевъ прѣдложи, щото ка-
лерията да прѣплува отъ срѣща и той се нае да докаже
актичноста на своя планъ. Казано, направено. Възсѣднж
бѣлия си хатъ, засука надолу по стръмнитѣ глинени
мнишки скели, прѣминж презъ малкото мосче, което се
остираше върху едно заливче и води въ острова Ада, и
зи рѣката, бутнж вихрия си конь, който плувнж къмъ
рѣщния брѣгъ. Смѣлия тоя опитъ се наблюдаваше съ
диханно внимание отъ височинитѣ на румжнския брѣгъ,
ѣмаше по растрѣвоженъ зритель на това смѣло прѣд-
ятие отъ побѣлѣлия старецъ, негова баща. Съ нестър-
ие слѣдѣше съ своя си биноклъ успѣха, който синъ
заедно съ благородния си конь правѣше противъ тече-
то на силната рѣка. Тогава ржцѣтѣ му се растрепе-
ж и се отказахж да държжтъ увеличителнитѣ стъкла.
, който е прѣдвождалъ осемъ стотинъ кавалеристи въ
нъ силенъ штурмъ противъ петь хиляди Турци, бѣше
силенъ отъ зрѣлището на такова рисковано дѣло. Князь
ителевъ, който бѣше до него, слѣдѣше медленноста, съ
о негова другарь прѣодоляваше въ своята неравна бор-
ъ върху силната рѣка, въ отговоръ на усърднитѣ молби
тария генералъ, му извѣстяваше всѣко обстоятелство
това възбудително похождение. Лека по лека душев-
о вълнение притискаше гласа на бащата, който извик-
е отъ врѣме на врѣме: „О, моето храбро момче! Удави

ли вече?“ И когато младия Скобелевъ стжпи живъ и здравъ на брѣга пó-долу отъ Свищовъ, една заглушителна ура се разнесе отъ русското войнство, което бѣше свидѣтель на смѣлия тоя подвигъ; и лицата, които окружавахж сѣдовласия старецъ, отзовахж неговото „слава Богу“, както за него така и за успѣха на едно прѣдприятие, почти несравнено по своята смѣлость.

Любовта на Скобелева къмъ майка му и нейната къмъ него бѣше безгранична. Помнѭ, въ Пловдивъ, въ 1879 та ми говори за нейното „благородно, хубаво момче.“ Той бѣше за неѭ винѭги едно момче. И красивитѣ подвижни черти на тжзи благородна, високо-възпитана и вѣжлива госпожа се распалвахж, щомъ тя се коснѣше до дѣлата и смѣлитѣ прѣдприятия, чрезъ които синъ ѝ спечели правозаслужената слава. Тя бѣше живо заинтерисувана съ Русско-Турската война, едно защото мжжь ѝ и синъ ѝ бѣхж видни лица въ тази велика драма, и друго, защото съ Аксакова, тя вѣрваше, че резултата отъ тази война ще бжде не само възрождението на балканскитѣ Славяни, но и на цѣлия Славянски міръ. Слѣдъ свършваньето на войната, когато мжжь ѝ бѣше се поминжлъ, тя дойде въ България и изведнъжь намѣри утѣшение за своята скърбь и отводъ за своята изобилна енергия въ отваряньето сиропиталища и училища за българскитѣ дѣца, защото, както сина си, тя ентусиястически вѣрваше въ възпитанието. Когато ѭ срѣщнжхъ, тя бѣше вече приполвила заготовленьята за отваряньето въ околноста на бойното поле едно училище, сиропиталище и църква, които да се поддържатъ отъ нейнитѣ имущества, въ споменъ на великата побѣда на сина ѝ въ Шейново.

По ироническата на сждбата, Скобелевата безгранична любовь къмъ майка му станж причина за жалостната и безврѣменна ѝ смърть. Той бѣше отредилъ за нейнъ съпжтникъ и пазитель едного отъ своитѣ си адютанти, — единъ

лъ Руссинъ, когото той буквално изъ състрадание бѣ-
е подигнѫлъ на положението, което този офицеринъ зани-
аваше. Този негодяй си съставилъ диаволския планъ да
бие майката на своя патронъ, и да ѝ ограби драгоцѣн-
итѣ камъни и сумата отъ 5000 лири, които тя е имала
у себе си, за да раздаде на разни учреждения, които тя
бше основала или взела подъ свое покровителство; и гнус-
та тази замисль биде изпълнена, когато госпожа Скобе-
ва тръгнѫ отъ Пловдивъ за София. [1]) Скобелевъ по него
ѣме бѣше занятъ въ послѣдния си походъ за покоре-
ето на Туркоманитѣ въ Геокъ-Тепе, и азъ вѣрувамъ,
той никоги не можя да се съвземе отъ жестокия ударъ,
ито страшната сѫдба на неговата обична майка му нанесе.

„Ако да не бѣше войникъ, той щѣше да бѫде уче-
къ," ми каза единъ день Скобелева старъ наставникъ,
то ми говоряше за любовта на негова ученикъ къмъ кни-
тѣ и за чудната обширность на неговитѣ познания, като
отрѣби думата „ученикъ" въ на́й-широката ѝ смисль.
ширноста и точноста на Скобелевитѣ литературни по-
ния бѣхѫ удивителни; но, когато си помислимъ, че отъ
инство той е билъ единъ дѣятеленъ солдатинъ на ла-
ното поле и една жертва „на гибелнитѣ шансове, на
чки, които постоянно сѫ се мѣнявали отъ врѣмето и
ето, отъ на-косъмъ избавянье на живота му отъ неми-
ми смъртоносни опасности:" — тия му обширни и точни
нания сѫ просто за чудо. Какъ е ималъ той врѣме тол-
а да чете и да смеле четеното, е една тайна. Веднъжь,
ито разисквахме съ него нападенията, които и двама
гахме за на́й-неправедни и непростителни отправени

[1]) Автора, както се вижда, незнае подробноститѣ за смъртта на госпожа Ско-
ва. Офицерина Уватисъ, (убийца на Скобелевата майка) не бѣше отреденъ отъ
ала за нейнъ спѫтникъ и пазитель. Госпожа Скобелева биде убита близо до
дивъ, когато тя тръгнѫ отъ тоя послѣдния градъ за Казанлѫкъ, а не за София,
казва автора. При това и суммата, за която говори автора, бѣше много по́-малка
000 лири. Б. Пр.

противъ Руссия, русскитѣ патриоти, и поведението на русската армия, азъ му загатнъхъ, че никой други освѣнъ него, по своята литературна сила, точно познание на фактоветѣ, и своето почтенно положение, не е въ състояние да замълчи злословнитѣ тия прѣиначавания на дѣлата и да защити опората, върху която сѫ станѫли водителитѣ на мисълта въ Руссия. Той отхвърли на страна прѣдложението ми, като каза, че той, поне за сега, счита се неспособенъ за таково дѣло, и върху това прибави още: „азъ съмъ единъ сълдатинъ, и до тогава до когато щѫ имамъ да се биѭ, не мислѭ да излизамъ на арената на полемиката.“ Отъ словата обаче, които той произнесе въ Ст. Петерсбургъ, Парижъ и Варшава, прѣзъ послѣднята година на живота си, може би той да чувствоваше, че врѣмето наближаваше, когато той трѣбуваше да влѣзе въ борбата на полемическитѣ прѣния, но за зла честь, този периодъ никоги не можà да дойде за него.

Освѣнъ дѣто той познаваше прѣвъсходно своя езикъ, и страстно любяше произвѣденията на поетитѣ и авторитѣ отъ новата епоха на русската литература, той владѣеше напълно тъй сѫщо латински, английски (който езикъ той говореше безъ ни нáй-малкия акцентъ на единъ чюжденецъ), французски, германски и италиянски. Той бѣше училъ гръцки въ младоста си, но не е запазилъ въ мѫжката си пора нѣкоя особенна любовь за този езикъ, макаръ и да говореше новия гръцки езикъ. Той добрѣ познаваше классическитѣ английски, французски и германски произведения, и неговитѣ любими автори се виждахѫ да сѫ Хораций, когото той никоги не се уморяваше да цитира, Шиллеръ по германски и Байронъ по английски, при това и съвсѣмъ добрѣ му прилѣгахѫ цитати изъ Шейкспира. Другитѣ езици, които той говоряше, бѣхѫ влашки, български, сръбски, киргиски, и вѣрувамъ единъ или два други Срѣдне-азиятски диалекти. Въ единъ избранъ кру-

кокъ на близки приятели, разговора му бѣше распаленъ, зященъ и стънченъ, блѣстящъ отъ проблѣски на неринуденъ юморъ. Той бѣше съвсѣмъ откровенъ въ изражението на своето мнѣние, върху което обаче той доволно настояваше. Относително чисто военнитѣ въпроси, той бѣе челъ твърдѣ много; и когато негова штабъ бѣше въ ливенъ, въ врѣмето на русската окупация въ България ѣдъ войната, стѣнитѣ на негова частенъ кабинетъ бѣхж ѣрити съ дулапи, пълни съ книги върху военното искуво. По-голѣмата часть отъ четеньето си той правяше сутина, прѣди да приеме посѣщението на штаба си. Една лѣма часть отъ неговата библиотека, забѣлѣжихъ съеше отъ английски и французски книги, много отъ пъртѣ бѣхж мемуари върху британскитѣ-индийски войни, дно съ нѣколко съчинения върху великата Американ, гражданска война.

Една сутрина той расказа едно приключение, което дова обширноста на негова прочить и прѣимуществата ъ точното историческо знание за единъ солдатинъ. Въ женстанската война, той е билъ при штаба на генерала уфмана, и когато русската експедиционна войска удаа върху Махранъ, тя намѣрила опълчена срѣщу си една мадна туземна войска, която числяла повече отъ десеть зщу единъ отъ завоевателитѣ, и занимавала една силна ниция. Тази позиция той обясни съ една скица, която ерта на массата съ изгорѣлитѣ клѣчки на кибрититѣ, които си бѣхме запалили цигаритѣ. Дѣсното крило на риятеля той показа, било защитено отъ каменнитѣ стѣни града Махранъ, въ фронта се виждала една широка равна, покрита съ трѣва, когато лѣвото крило стояло върху нъ нисъкъ редъ отъ каменни могилки. Скобелевъ, като блюдавалъ позицията, билъ поразенъ отъ нейното сходо на оная, описана въ мемоаритѣ, мислж, на една отъ писровитѣ индийски войни, макаръ че за съжаление азъ

пренебрѣгнѫхъ да запишѫ тогава името на мемуара, автора и града, на който се отнасяше. Скобелевъ изведнъжъ съобщилъ на Кауфмана своето впечатление, и послѣдния Генералъ лаконически го попиталъ „и какво направи Нейпиеръ?“ На това отгорѣ Скобелевъ направилъ единъ очеркъ на Англо-индийското дѣло; какъ отъ начало англійскитѣ войски атакували въ фронтъ и затънѫли въ тази равнина покрита съ трѣва, отъ което се видѣло, че тази равнина е била една мочорлива долина; какъ англійския Генералъ е трѣбувало да отстѫпи за прѣзъ нощта; какъ на другата сутрина той направилъ едно фланково движение, изненадалъ, деморализиралъ, и окончателно съсипалъ голѣмата туземна армия и заробилъ неѫ и града. Слѣдъ като Скобелевъ свършилъ расказа си, генералъ Кауфманъ тихо казалъ: „и това е точно, което ний ще направимъ, само че ще избѣгнемъ погрѣшката да нападнемъ въ фронтъ и тази нощь“. Съ съдѣйствието на своя си началникъ, Скобелевъ организовалъ своето славно фланково движение съ своята кавалерия, и заедно съ Кауфмановата атака върху лѣвия фронтъ на неприятеля, тѣ възобновили Нейпиеровото дѣло, съвършенно съсипали грамадната туземна армия, и взели Махранъ. Между стотѣхъ и петдесеть и восемъ топа, които имъ паднѫли въ рѫцѣтѣ, се намирали двата топа, които пó-прѣди Хокандцитѣ били отнели отъ Руссите и едно голѣмо число репликати (топове, направени по подражение на европейскитѣ) изящно туземно издѣлие.[1]) Това остроумие на туземцитѣ отъ Срѣдня Азия се срѣщнѫ и у Афганцитѣ, у които нашитѣ войски намѣрихѫ мѣстни произведения отъ изящна работа, направени по модела на ар-

[1]) На побѣдата на Махранъ Скобелевъ гледаше като на нáй-славното военно дѣло, което той е извършилъ въ живота си. Той твърдѣ обичаше да говори за нея. Негова значокъ, който е ималъ подъ Махранъ, и който е продупченъ отъ куршуми, опушенъ отъ барутъ и раскъсанъ на парцали, Скобелевъ го носѣше съ себе си и прѣзъ послѣдната война. Шейновската побѣда Скобелевъ турваше слѣдъ тая на Махранъ. Б. Пр.

лерията, която английското правителство бѣше подарила а Амира Ширъ-Али.

Скобелева гений като Генералъ е припознатъ отъ на́й-исокитѣ научни военни критици въ неговото отечество, ъ Германия, въ Франция и въ Англия, и би било неу-бѣстно отъ моя страна да говорѫ за него. Вънъ отъ него-итѣ походи въ Азия, за които нищо незнаѭ отъ лични споминания, азъ могѫ само да покажѫ на неговото прѣ-шаванье прѣзъ Балкана въ Шейново, (което по иску-вото, смѣлоста и успѣха надминува всѣко военно дѣло, вършено прѣзъ Русско-турската война), — на негова рзъ походъ къмъ Едрене и на послѣднешното обкружа-ье на Цариградъ. Както всичкитѣ велики полководци, обелевъ вдъхваше въ офицеритѣ и солдатитѣ подъ не-за команда на́й-горещата привързанность и прѣданность. употрѣбѭ една стара фраза: „тѣ бѣхѫ готови да се ьрлятъ въ вода и огънъ за него“. Трудно е да се опре-ли точно, на какви особенни качества на младия Гене-ъ това се дължеше. Може би, на едно съединение на ого велики и обичливи качества. Генералъ на двадесеть осмата си година; на́й-видното лице въ всѣка депеша централна Азия; на тридесеть и четвъртата си година оя на на́й-рѣшителната битка отъ великата Българска на; водитель на русското войнство къмъ историческата лица на традиционалния неприятель на Сѣверната им-ия; на тридесеть и петата си година командиръ на нъ армейски корпусъ: Скобелевъ естественно бѣше дмѣтъ на силна завистъ отъ страна на по́-старитѣ ге-ли на царска служба. Помнѭ, когато говоряше за това риятно положение на работитѣ, да казва, че нему по-итѣ му донасятъ добавоченъ трудъ и по́-голѣми грижи, у налагатъ на́й-неуморимата бдителность, да не стори на́й-малката погрѣшка. И като знаемъ огромната работа, го той прѣдприе и благополучно извърши, не е чудно

макаръ и да е печално, гдѣто той умрѣ отъ болесть на сърцето на тридесеть и деветата си година.

Съ офицеритѣ подъ негова команда, той се отнасяше свободно и приятелски, но той никоги не загубваше своето достойнство, или своята си здържанность даже въ минути, когато неговата веселость го накарваше да се пораспустне. Негова проницателенъ погледъ влизаше изведнъжъ въ подробноститѣ на едно дѣло, и той никоги не пропущаше да не забѣлѣжи похвали и награди каквото и да е проявление на доблесть. Загубата на единъ другарь, колкото и скроменъ, той дълбоко съжаляваше. Да дамъ единъ примѣръ за това. Единъ шестнадесеть годишенъ юноша, отъ добра фамилия, който бѣше избѣгалъ отъ училище отъ Петербургъ, презъ врѣмето на войната постжпи при Скобелева, като волентиринъ подъ Плѣвенъ. Той се би съ голѣмъ куражъ въ штурма и прѣвзиманьето на Плѣвенъ, и Скобелъ го възвиси въ ротенъ командиръ въ 32 полкъ. Въ битката на Шейново, това момче поведе лично штурма на централния турски редутъ, останж живо отъ градъ крошуми, които се сипяхж върху му, но биде промушено съ байонетъ, когато на чело на своитѣ хора то влизаше вече въ неприятелския редутъ. Скобелевитѣ думи бѣхж, когато заповѣда да се издигне единъ паметникъ върху гроба на храброто момче, който той самъ бѣше му избралъ подъ сѣнката на четири бука: „Кжсъ но геройски бѣше негови животъ“.

Добрѣ е казано, че Скобелевъ имаше „една почти магическа сила да се отождествява въ нѣкои случаи съ най-скромния отъ хората“. Тържественъ бѣше деня за единъ редовой да бжде избранъ даже за най-малкото внимание отъ страна на Генерала, па било даже, да му потегли нѣжно ушитѣ, — единъ любимъ Скобелевъ начинъ за особенно галение, когато бѣше въ добро расположение на духа. Въ една война той раздѣляше лишенията и храната на

ай-простия редовой, той не избѣгваше мжчнотиитѣ, които
еговитѣ хора бѣхж принудени да търпятъ; ако тѣ бѣхж
ь нужда, никаква раскошность нѣмаше на неговата масса.
тъ своя страна, неговитѣ хора се въсхищавахж отъ Ско-
левата неустрашимость и неговитѣ блѣстящи набѣги
рху неприятеля. Подъ командата на такъвъ единъ ге-
ралъ и мало-душнитѣ даже ставатъ храбри войници. Ко-
то, слѣдъ три-дневна борба съ снѣговетѣ, безднитѣ и
опаститѣ на Иметлийския проходъ, прѣзъ който топове,
ргони, тенти и даже много отъ боевитѣ запаси трѣбу-
ше да се оставятъ, — Скобелевата уморена колона се по-
и въ долината на Тунджа, и дойде лице съ лице съ
иселъ-Пашовата армия, която що бѣше побѣдително
ъснжла колонитѣ на Радецки и Мирски. — Генералъ
обелевъ обиколи войската си, на която той съобщи, че
а отсжпванье: всичко, което й оставаше, бѣше смърть
слава, — слѣдъ като се позапря малко, — срамъ. „Смърть
слава“, бѣше отговора, придруженъ отъ заглушително
за своя обиченъ и прѣданъ водитель отъ страна на
ската, която благородно и изведнъжъ оправда своя из-
ъ. Много примѣри за неговата храбрость и хладнокръ-
въ опасность сж вече добрѣ извѣстни на читателитѣ
западна Европа. Да прибавж само единъ или два. Въ
. прѣди штурма на Зелено-горския редутъ, подъ Плѣ-
ь, азъ бѣхъ заедно съ генерала върху покрития съ
е ржтъ, отъ който добрѣ се виждаше турската пози-
. Скобелевъ се приготвяше за пристжпъ. Самъ отъ
ни наблюдения, той бѣше направилъ единъ планъ за
жающата мѣстность, и неприятеля го гледаше, когато
правяше върху плана си нѣколко скици за точкитѣ,
о и за мѣстноста, която води къмъ тѣхъ, които бѣхж
дмѣтитѣ за нападения отъ страната на всѣкий единъ
неговитѣ баталиони. Турцитѣ почнжхж да гърмятъ:
начало бомбитѣ не достигахж, послѣ тѣ прѣминувахж

надъ насъ, но нечаянно двѣ исплющяхж неприятно наблизо. Едната се пръснж на нѣколко метра само далечь отъ Скобелева, който сѣдеше на единъ полски столъ и чертеше: той както и книгата му бидохж посипани отъ ронящата се лозена пръсть. Безъ да каже ни дума, нито да мигне, той отърси само пръста отъ книгата и довърши чертението на плановетѣ си, като заржча на штаба си, щомъ види, че бомбитѣ продължаватъ да бижтъ мѣтко, да отиджтъ на завѣтъ, задъ единъ баиръ на 20 ярда далечь. Въ битката на Шейново, — и азъ често споменувамъ за това сражение, защото неговитѣ подробности сж почти съвършенно неизвѣстни въ Англия, — Скобелевъ, възсѣднжлъ на бѣлия си жребецъ, отиде самъ да разгледа турската позиция. Разбира се, че той станж точката, върху която се устрѣмихж силни гърмежи отъ неприятелскитѣ пушки и топове. Ето ти и една бомба да ударж право подъ негови жребецъ и се пръснж. Хиляди хора мисляхж, че неговата неустрашимость на́й-сетнѣ му докара смъртта, която той се виждаше да търси. Но, когато се расчисти пушъка, бѣлия жребецъ се виждаше да пристъпва гордо, и негова всадникъ неповреденъ, скоро се завърнж при войската си. Скобелевъ ми каза, че когато бомбата се пръснжла, той почти е билъ задушенъ отъ сѣрневия димъ, и че за минута той дѣйствително е вѣрувалъ, какво послѣдния му часъ билъ настжпалъ. Подскачаньето на коня му обаче го е разбудило отъ потрясението, и той е можилъ да доискара своето размѣрванье. Утѣгчително би било да увеличавамъ числото на примѣритѣ, въ които той на косъмъ се е спасявалъ отъ смърть или пъкъ ония за неговата смѣлость.

Като дисциплинаренъ человѣкъ, той бѣше твърдъ и точенъ. Никаква точка не бѣше за него тъй малка, щото да бжде принебрѣгнжта. Скобелевитѣ ведети (сентинели, кавалеристи за да извѣстяватъ скоро щото сж открили,

шкоги не сѫ били изненадѣни да дрѣмятъ. Неговото зна-
ше за подробноститѣ на военната служба бѣхѫ всеобщи: —
ой даже можѣше да свири всичкитѣ сигнали на тржбата.
дно доказателство за дисциплината на негова корпусъ
ш иде на умъ. Говоряхъ съ него за военнитѣ пушки,
ито се пълнятъ отъ отзадъ, и разисквахме прѣимуще-
твата на разнитѣ системи. Като взимà една „Берданка“,
ь която войската напослѣдне е била въоружена, отъ единъ
лдатинъ, той ѭ разложи на всичкитѣ ѝ части и ми рас-
за механизма ѝ съ точноста на единъ оружейни масторъ.
ато повърнѫ пушката на солдатина, той се обърнѫ, и
то отиде до единъ часовой, който стоеше на нѣколко
ачки отъ насъ, каза: „Да ти видѭ пушката,“ и си про-
ря ржката, когато говорѣше. Солдатина взимà подъ ко-
рогъ и отговори: „Немогѫ, Ваше Прѣвъсходителство.“
Но азъ искамъ да ѭ видѭ, да ли е чиста“, настояваше
нерала. „Немогѫ, Ваше Прѣвъсходителство,“ каза пакъ
совоя, твърдъ като една канара. Скобелевъ се улибнѫ,
тегли му ушитѣ и си заминѫ. Азъ го попитахъ, да ми
зясни това, на което отгорѣ той ми каза, че у него имало
инъ законъ за войната, че никой часовой, когато е на
си, подъ никой начинъ не може да си даде, оржжието,
ке нито на самия царь. „Но,“ казахъ азъ „да прѣдпо-
кимъ, че часовия си дадеше пушката, когато вий по ви-
мому тъй сериозно ѭ искахте. Какво тогава?“ „Той щѣ-
да бѫде застрѣленъ“, тихо отговори генерала, за непо-
шание на заповѣдь въ врѣме на война.“

На много мѣста прѣзъ послѣднитѣ нѣколко недѣли
каза, че генералъ Скобелевъ е билъ неприятеля на Ан-
ия. Въ никакъвъ смисль не мислѭ това да е било истин-
описание на человѣка. Той бѣше единъ рѣдкостенъ
лонникъ на Англия и на английскитѣ учреждения,
аръ и да вѣруваше, че послѣднитѣ бѣхѫ неприспосо-
ни за неговото отечество. Истинна е, че прѣди и слѣдъ

подписваньето на Берлинския трактатъ, той рѣзко изражаваше своята умраза противъ политиката на Биконсфилдовото правителство. Ето точния неговъ езикъ, както азъ бѣхъ го забѣлѣжилъ по него врѣме. „Неможете ли да видите, защо тази политика толкова ни възмущава? Вжтрѣ въ двѣ години ний сме наводнили тази страна (България) съ нашата кръвь. Братьята ни сж убити, нашето отечество е направило грамадни жертви, вдовици жалѣжтъ, дѣца плачятъ, а бащи оплакватъ загубата на надѣжни синове. Всичко това ний бихме поднесли съ търпѣнието, което Господь дава, ако тѣхната свобода, която ний бѣхме извоювали за нашитѣ братья по плѣме, вѣра и езикъ, би имъ била дадена. Но проклѣтата дипломация пристжпва и казва! Не: само пó-малката половина отъ тѣхъ ще бжде свободна, а пó-голѣмата часть ще се прѣдаде пакъ на нѣжната милость на Турцитѣ“. Вий знаете сами, що сж били Турцитѣ, що сж сега, и какви ще бждатъ винжги; и като се турите на наше мѣсто, не бихте ли били крайно раздосани, за дѣто нашитѣ жертви сж били напразно, и дѣто хората, върху гробоветѣ на които ний сега тжпчимъ, сж умрѣли за нищо?“ А особенно Скобелевъ, заедно съ много други влиятелни Русси, горчиво негодувахж противъ оня членъ отъ Берлинския трактатъ, който прѣдвижда гарнизони на Балканитѣ. Подобна една мѣрка, обявяватъ тѣ, може само да отслаби княжеството, и да тури Въсточна Румелия на произвола на военнитѣ паши. Вѣрувамъ, че ако английското правителство би настояло въ 1879 г. да иска буквалното испълнение на тази часть отъ трактата, Руссия би обявила още единъ пжть война. И това е една очевидна тайна, че Русситѣ бѣхж добрѣ приготвени за нея. Всичкото мжжко население отъ Въсточна Румелия бѣше организовано отъ генерала Скобелева въ една добрѣ обучена, прилично екипирана милиция; сжщеврѣменно това (мжжкото население) отъ княжеството България подобно бѣше

рганизирано отъ княза Дондукова Корсакова, управитель на княжеството прѣди избираньето на княза Александра. І прѣдъ видъ на такъва една случайность, като нова една война, генералъ Скобелевъ бѣше приготвилъ най-детал-нитѣ планове за неѭ. Той самъ е обѣздилъ почти всѣка една миля на Турция отъ Цариградъ до Дунава, е размѣ-лъ всѣка позиция, удобна за защита или атака, и една нова военна карта е била съставена. Не се съмнявамъ, че плана за войната, който съдържаше нѣколко волюма ски-и, се намира сега въ архивитѣ на Русското военно ми-нистерство, готовъ за бѫдѫщи случайности.

Скобелевъ не бѣше отъ тия, които вѣруватъ, че Рус-ия и Англия би трѣбувало да дойдѫтъ въ неприятелско ъкновение въ Азия. Бѣхъ съ него, когато се свършваше глийската война въ Афганистанъ, и като разисквахме проса, той откровенно каза, че Афганистанъ е вънъ отъ ерата на русскитѣ завоевания, които той призна се гра-чатъ до сѣверния дѣлъ на голѣмия Азиятски материкъ, не се простиратъ до Индия. Но той прибави: „ако Рус-ата амбиция би се прострѣла къмъ Индостанъ, на вли-нието въ Афганистанъ подъ Биконсфилдовото и Литто-вото управление, и мѣркитѣ, които се взехѫ въ послѣд-ние е политиката, отъ която по́-добра неможеше се из-ли, която на́й-добрѣ би съдѣйствувала на прѣдполага-тѣ русски цѣли: тя ще хвърли Афганцитѣ въ обя-та на Руссия“. Като войникъ, той бѣше очарованъ отъ ина на водяньето на афганската война.

Скобелевъ рѣдко говорѣше върху това, което може да нарече домашната политика на Руссия. Въ една смисль е да се каже, че той бѣше силенъ империялистъ. Съ ги думи, виждаше се, че той мисли, какво гения на вянското плѣме бѣше пригодливо за това, което моя ятель Профессоръ Лоримеръ въ своитѣ „институти на дународното право“ нарича „делегация на власта“ за

различие отъ конституционалнитѣ начини на управлението. Развитието на Руссия той очакваше отъ развитието на една чиста славянска цивилизация, основана отъ славянски идеи, и това именно чувство докара умразата му къмъ една извѣстна секция на германскитѣ политици. Тия послѣднитѣ, чрезъ своитѣ органи на печата, безъ да се чървятъ, тържествуваха надъ смъртта на генарала Скобелева, която тѣ сматряха като прѣмахванье на една жива сила, която би могла да распали не само Руссия, но цѣлия славянски міръ въобще, да се бие противъ „Германия и оная цивилизация, която Руссия може да добие само отъ Западъ".

Панславизмъ, споредъ както го разбра Скобелевъ и хиляди други просвѣтени синове на Руссия, значи принципа на народноста. И защо въ името на справедливоста да нѣма единъ законенъ славянски идеалъ, ако е право и умѣстно да има тевтонски, галски и даже англо-саксонски идеали? Исторически фактъ е, че много отъ смущенията, които са станали въ Руссия прѣзъ послѣднитѣ двѣстѣ години, се дължатъ на опититѣ за да наложатъ германски идеи за цивилизацията върху единъ славянски народъ, който не ги иска. Скобелевъ само изражаваше чувствата на болшинството на Русския народъ и на славянското плѣме, когато каза въ Парижъ: „ако Руссия не се показва винаги равна на патриотическитѣ идеи въобще, и на нейната славянска роля въ особенность, то е защото отъ вътрѣ и отъ вънъ тя е въспрепятствувана отъ чуждо влияние. Ний не сме господари въ къщата си. Чужденеца е всѣкждѣ и ръката му е въ всичко. Ний сме орждия на неговата политика жертви на неговитѣ интриги, роби на неговата сила".

Превостъ Парадолъ въ едно отъ своитѣ славни слова е казалъ, че „Франция и Германия са като два локомотива по сжщитѣ релси на сжщата линия, които отиватъ съ найголѣма бързина въ противоположни направления, но назначени да се ударятъ на нѣкоя точка". Историята доказа

истинноста на неговата прѣдусмотрителность. И не се иска голѣмо прѣдвижданье, за да се съгласимъ съ Скобелевото прѣдсказванье че „борбата между Славянина и Тевтонеца е неизбѣжна; и тя ще бѫде дълга, кървава, и страшна“; макаръ да можемъ до нѣкѫдѣ да се съмняваме въ неговата патриотическа самоувѣренность, „че Славянина ще въсторжествува“.

Скобелевата славна рѣчь въ Варшава тоже не изразява нови чувства; тя е само едно ехо на едно прѣдложение, направено въ шестнадесетия вѣкъ отъ единъ полски владѣтель“. Желаѭ, каза Скобелевъ, „всичко на́й-добро на Поляцитѣ, и искренно искамъ, щото тѣ да образуватъ едно цѣло съ насъ, както Сърбия и България би трѣбувало да направятъ. Не сме ли всички братья?“ Около 1580, Стефанъ Батори, Полски царь, ето какъ говори на русския посланникъ при негови дворъ: — „Да напуснемъ праздитѣ крамоли. Не сме ли братья? Що бъркатъ малки нѣщо разници въ нашитѣ религиозни вѣрувания? Защо да нѣмаме сѫщото знаме, сѫщия главатарь?“ Панславизма впрочее, не е днѣшно нѣщо, и Скобелевъ знаеше това; той само искаше да му даде животъ. До колкото могѫ да сѫдѭ отъ разговоритѣ, които съмъ ималъ съ него, Скобелевото идеално бѫдѫще за славянското плѣме се вижда да е — 1) федеративното съединение на разнитѣ славянски държави подъ едно демократическо-империялистическо правителство; 2) това демократическо-империялистическо управление въ нѣкъ една отъ държавицитѣ да се основава и развива въ границитѣ на *мира* — Русската система за общинската селска собственность, който се вижда да се одобрява, да се съгласява съ мнѣния на Славянския народъ. Въ каква форма неговитѣ мнѣния бихѫ узрѣли, не нужно е тука да налучкваме. Неговий непогрѣшимъ гласъ нѣма вече никоги да се чуе; неговата слава е въ ножницата на гроба. *Миръ на негови прахъ.*

УПЖТВАНИЕ ЗА СЪБИРАНИЕ ГЕОГРАФИЧЕСКИ И АРХЕОЛОГИЧЕСКИ МАТЕРИЯЛИ.

СЪОБЩАВА Д-РЪ КОНСТ. ИРЕЧЕКЪ.

Въ първата книжка на „Периодическото Списание" помѣстихъ една статия върху географическото изучение на България и на края ѝ се обѣщахъ, че въ една отъ идѫщитѣ книжки ще обнародвамъ едно упѫтвание за оние, които искатъ да събиратъ материяли за да съставѭтъ описание на нѣкое окрѫжие, околия или другъ нѣкой по́-ограниченъ предѣлъ на страната.

Това си обѣщание испълнявамъ сега на слѣдующитѣ страници, които съдържаватъ единъ редъ въпроси, на́й-напрѣдъ топографически и послѣ археологически и исторически. Тѣзи въпроси, вѣрвамъ, не сѫ до тамъ пълни, както би било, може би, желателно, но азъ бѣхъ си наумилъ да помѣстѭ тука само на́й-важнитѣ и то представени по начинъ, до колкото е възможно, общепристѫпенъ. За по́-голѣма пълнота трѣбало би да се влѣзе въ подробноститѣ почти на всичката географическа наука и на цѣлата отечественна история. Нашитѣ въпроси не сѫ назначени за ония, които искатъ да предприематъ пространни, специяли издирвания, съ мѣрения и подробни повторявани обсервации, правени съ помощта на научни инструменти, а сѫ написани за всѣки родолюбецъ, който има случай и воля, да посвети свободното си врѣме на събиране разни данни за обяснение на българската география и история.

Въ отдѣлни подробни описания на нѣкои по́-малки предѣли, преди всичко, се изисква голѣма ясность и точность. Всичкитѣ имена трѣба да сж записани съ всевъзможна вѣрность споредъ произношението на мѣстното нарѣчие. Размѣритѣ на́й-добрѣ да се опредѣлятъ всички съ помощта на метрическата мѣрка. Съ голѣма прѣдпазливость трѣба да се постжпва при събирание народни въспоминания, защото не е всичко народно предание, каквото се приказва отъ нѣкого си отъ народа; много пжти разни лица, особенно по́-книжнитѣ, дотъкмяватъ преданията съ разни свои тълкувания и прибавления. При археологическитѣ нѣща всѣкога трѣба точно да се опредѣли мѣстонахождението, съ подробно описание мѣстноста, било въ обитаеми мѣста било вънъ отъ тѣхъ по полето или по планинитѣ. Археологическитѣ наши въпроси за сега могжтъ да служатъ и като упжтвание за събиранието на древности за българскиятъ народенъ музей.

Подобни въпроси могли би да се съставятъ и по народната икономия, за записвание народнитѣ обичаи, пѣсни, приказки и пр. За събирание материяли върху обичайното право у южнитѣ Словѣне едно обширно упжтвание отколѣ е съставилъ проф. Богишичъ. На български го превелъ Петръ В. Оджаковъ.[1]) Съжалявамъ, че това упжтвание не се е посрѣщнжло съ онова внимание, което би заслужило, защото знаж, че за изучение юридический животъ на Българетѣ има още много да се събира, особно въ западнитѣ части на Княжеството.

За начина на събирание географическитѣ материяли за научното изслѣдвание на една страна въобще има впроемъ нѣкои много хубави и обширни ржководства на фран-

---

[1]) Упжтвание за описвание правовы-тѣ обычаи, кои-то живѣжтъ у народа. ъставилъ В. В. Богишичь. Преведено и пояснено отъ П. В. Оджякова, дѣйствителнй студентъ правовѣдѣний. Издаде Загребска-та академія и Н. С. Ковачовъ. Прага 874, 8°, 53 стр. Препоржчваме тази книжка на нашитѣ сждии, сжщо както и прочуто хърватско съчинение на Богишича: Правни обичаи код Славена (Загребъ 1867).

ский, английский и нѣмский езикъ. Едно отъ тѣхъ мисли че би било добрѣ да го има въ библиотеката поне на всѣко едно отъ нашитѣ държавни училища. То е на швайцарский географъ Калтбруннеръ „Ржководство за пжтника", съчинено на френски, една голѣма книга отъ 762 страници съ 280 изображения и 24 таблици, която съдържа едно почти пълно упжтвание за научни изслѣдвания въ всѣко едно отношение, за географията, геологията, метеорологията, идрологията, флората и фауната, населението, народописанието, езицитѣ, обичаитѣ, суевѣрията, костюмитѣ, храната, жилищата и пр. Изложението е вѣщо и ясно. Книгата е назначена да служи и за пжтници въ чужди страни и за любители, които искатъ да изучатъ точно нáй-близскитѣ околности на своето жилище.[1]) На нѣмски такова ржководство за научни наблюдения е издалъ Д-ръ Наймайеръ, съ съдѣйствие на нѣкои отъ нáй-първитѣ германски учени, нáй-повече за презморски пжтешествия.[2]) Сжщото назначение, за мореплаватели и за пжтници въ тропически страни, иматъ и разни английски наржчни книги.[3])

Ако настоящитѣ наши въпроси ще даджтъ потикъ за съчиняване на нѣколко подробни монографии върху разни предѣли на България, цѣльта имъ ще бжде постигнжта. Обнародването на такива трудове е турено отколѣ въ программата на „Периодическото Списание".

I. По топографията.

1. Ако предѣлътъ има едно *старо цѣлокупно име* (като на пр. Тозлукъ, Дели-Орманъ, Ахжръ Челеби, Грахово,

[1]) Manuel du voyageur par D. Kaltbrunner. Zurich 1879, 762 стр. въ 8°. Ц. 15 фр. Има и нѣмско издание отъ E. Kollbruner (Der Beobachter). — Отъ сжщий Калтбруннеръ има: Aide-mémoire du voyageur ou notions générales de géographie physique, de géographie politique, de géologie, de biologie, d'anthropologie et d'ethnographie.

[2]) Dr. G. Neumaier, Anleitung zu wissenschaftlichen Beobachtungen auf Reisen. Berlin 1879.

[3]) Colonel Jackson, What to observe or the travellers remembrance. London 1861. — F. Galton, Hints to travellers. London 1878.

Краище, Малешево, Дебра и пр.), трѣба да се опишжтъ точно границитѣ, до кждѣ се простира това название и да се исчислжтъ селата, които влизатъ въ тия граници. Къмъ такива мѣстни названия на цѣли предѣли трѣба да се обърща голѣмо внимание; тѣ сега отчасти изчезватъ, като не сж влѣзнжли въ официялно употрѣбение, но тѣ сж стари и важни за историческото познавание на страната.

Ако се описва нѣкой предѣлъ, който нѣма такова едно старо название, всѣкога трѣба подробно да се опишжтъ границитѣ, до кждѣ се простира предприетото описание.

2. Опишете всичкитѣ *текущи води* на вашитѣ мѣста, рѣки, потоци и долчини. Кажете гдѣ, на кои планини, въ какви околности и при кои села се намиратъ изворитѣ имъ, въ кое направление тѣ текжтъ испърво, на кждѣ обърщатъ подирѣ течението си и гдѣ се събиратъ наедно. На́й-добрѣ е да се вземе за основание на́й-голѣмата рѣка и да се опишжтъ притоцитѣ и́, на́й-напрѣдъ отъ дѣсна страна, послѣ отъ лѣва, всичко по редъ, отъ изворитѣ до края. При това трѣба точно да се запишжтъ имената на всичкитѣ и на́й-малки рѣкички, и то на разни езици, ако ги има, както и всичкитѣ промѣнения на тие имена, които настжпватъ въ продължение на течението.

3. Забѣлѣжете *водопадитѣ* и скоковетѣ, ако ги има на рѣкитѣ и потоцитѣ, имената имъ, положението, ширината и височината.

4. При *описание течението* на една вода трѣба да се каже презъ какви мѣста тя минува, кждѣ слиза отъ планинитѣ, кждѣ си пробива пжть прѣзъ тѣсни клисури и кждѣ тече презъ по́-отворени полета. Сжщо сж забѣлѣжителни дълбочината, ширината, бързината, боята, временитѣ наводнения, природнитѣ качества на брѣговетѣ, които ж или стръмни и каменисти, или низски и пѣсъчливи или блатисти, послѣ островитѣ и рамената и на́й-напоконъ на́й-важни итѣпрелѣзи (бродове), гдѣто минува водата. Сжщо

трѣба да се споменува, какви сѫ долинитѣ, презъ които минува рѣката, широки или тѣсни, тъмни или особни. Има рѣки, които текѫтъ почти направо, до гдѣто други се лакатушѫтъ презъ множество кривулеци.

5. Трѣба да се обръща внимание и къмъ *промѣнѣнията въ течението* на потоцитѣ и рѣкитѣ. Има текущи води, които въ историческо врѣме полéка съвсѣмъ сѫ се пренесли на друго мѣсто. Други пáкъ рѣки иматъ широки пѣсъчливи и каменисти корита, но се напълняватъ само зимно врѣме или слѣдъ голѣми дъждове, а другояче обикновенно сѫ почти изсѫхнѫли. При голѣми рѣки (на пр. при Дунава) е забѣлѣжително постепенното подкопавание крайбрѣжнитѣ глинисти височини отъ водата или отъ друга страна постепенното отстѫпване и замѣстяване старото течение съ пространни пѣсъчливи пустини.

6. На много рѣки има направени *бентове* или *язове*, назначени за воденици и други индустриялни предприятия, сѫществованието на които трѣба да се спомену̂ва. Сѫщо трѣба да се забѣлѣжи да ли рѣката може да носи *салове* или *ладии*.

7. Има ли *подземни води*, сирѣчь рѣкички, които на мѣстú излизатъ на явѣ, на мѣстú пáкъ се губятъ въ пещери, блата или понори?

8. При стоящи води, *езера* и *езерца*, е забѣлѣжително пространството имъ, обемътъ, ширината и дължината, дълбочината имъ и тѣхнитѣ периодически промѣнѣния, послѣ и боята на водата; описвайте природата на брѣговетѣ и околноститѣ имъ, островитѣ, както и притоцитѣ на езерото и споменете, на кѫдѣ истича водата на самото езеро. Не трѣба да се испущатъ отъ внимание и нáй-малкитѣ езерца, които се намиратъ тукъ-тамѣ распилѣни по планинскитѣ долини и полѣни. Освѣнъ къмъ името трѣба да се гледа и къмъ различни предания и приказки, каквито ги има особно за планинскитѣ езерца.

9. Забѣлѣжителни сж *блатата*, *търсинитѣ* и *мочорливитѣ мѣста*, имената имъ, пространството, вънкашниятъ имъ видъ (да ли сж покрити съ трѣва, съ гора или сж отворени), периодическото имъ напълнявание съ вода и пресжхвание, отъ кждѣ приематъ вода и на кждѣ тя истича отъ тѣхъ, и сжщо има ли периодически испарения и мъгли, които се образуватъ надъ тѣхната повърхность.

10. Много сж важни разнитѣ *топли и студени извори*, както и *минерални води* (слани, горчиви, цѣлителни и пр.). При такива источници трѣба да се запише не само името и мѣстоположението имъ, но трѣба да се забѣлѣжятъ и свойствата, които имъ се приписватъ отъ населението; сжщо е нужно да се опредѣли температурата имъ съ термометра.

11. Край *морето* вниманието трѣба да бжде обърнжто особно къмъ вънкашността на крайбрѣжието и къмъ пританищата, както и къмъ устията на рѣкитѣ.

12. Исчисляйте *планинитѣ*, опредѣлявайте посоката имъ, забѣлѣжвайте имената на всичкитѣ върхове, надъ кое село или надъ изворитѣ на коя рѣка кой отъ тѣхъ се намира, споменувайте за вънкашниятъ имъ видъ и описвайте изгледа отъ по́-забѣлѣжителнитѣ височини. Кой отъ тия върхове населението счита за на́й-високъ?

13. При *описванието на планинитѣ* трѣба да се обърне внимание къмъ *растителността*, кои мѣста сж голи и каменисти. кои сж покрити съ пасбища и кои съ гора и то гора отъ какви видове на дърветата. По планинитѣ много сж любопитни всичкитѣ отдѣлни названия на мѣстноститѣ, на разни върхове, чуки, провали, полѣни, пасища, кладенци, трапища, клисури и пр.

14. Обаждайте всичкитѣ *клисури, пжтеки* и *преходи* презъ планинитѣ, заедно съ разстоянията.

15. Любопитни сж ония мѣста, гдѣто сж се распадали и строполили нѣкои стърми канари и сж покрили

по́-долни мѣста съ распилѣни исполински камънье; въобще голѣмо внимание заслужватъ всички такива по́-нови промѣнѣния на земната повърхность, заедно съ свѣдѣнията, кога сж станжли тѣзи преврати.

16. Сжщо сж забѣлѣжителни разнитѣ *уединени канари*, които се срѣщатъ по планинитѣ и които нѣкога иматъ една чудна вънкашность; трѣба да имъ се забѣлѣжи названието, както и преданията и прикаскитѣ за тѣхъ.

17. Въ българскитѣ предѣли има тукъ-тамѣ и *пещери*, сухи или съ текущи или стоящи води. Любопитни сж леденитѣ пещери. Изисква се забѣлѣжване името, измѣрѣние пространството и описание вида на стѣнитѣ въ пещерата. Въ нѣкои пещери се намѣрватъ и кокали отъ предпотопни животни или слѣди на на́й-старитѣ човѣшки жилища. За много отъ тѣхъ има и всѣкакви прикаски и предания.

18. Между планинитѣ се срѣщатъ отворени заселени равнини или *полета* отъ различна величина, всѣко съ особно название; трѣба да се записватъ размѣритѣ имъ, както и кои села се намиратъ на дъното имъ.

19. Важни сж свѣдѣнията за *землетресенията* въ минжлитѣ врѣмена. Трѣба да се распитватъ годинитѣ и деньетѣ, кога сж ставали тия приключения, съ какви особни явления и въ какъвъ размѣръ.

20. Отъ *климатологията* на́й-важното е опредѣлението, кога захваща и свършва зимата, кога става жетвата и кога зрѣжтъ овощията, какъ сж чести дъждоветѣ (особно въ планинитѣ) и да ли има нѣкои мѣстни особни вѣтрове (на пр. както е „вечерникъ“ въ Родопскитѣ долини).

21. *Горитѣ* сж били едно врѣме по́-гжсти и имало ги е по́-много, отъ колкото сега. Трѣба да се опише сегашнятъ имъ видъ и распространение и да се каже, отъ какви дървета състожтъ (борове, елхи, букове, джбове, брѣстове, габрове, липи и пр.). Важни сж свѣдѣнията за гори.

които ги нѣма сега, и за врѣмето и начина на изчезва-нето имъ. И имената на горитѣ и кориитѣ по нѣкогажъ бивать доста любопитни.

22. На много мѣста има *уединени* стари сѣнчести *дър-вета* съ огромни клонове, къмъ които населението гледа съ нѣкакво си уважение или суевѣрие.

23. Приказвайте, каква *дивячь* се намира въ описанитѣ отъ васъ мѣстности (мечки, рисове, вълци, лисици, диви котки, рогачи, сърни, диви кози, диви свини, зайци, дро-фи, яребици и пр.) и каква още дивячь се помни, да иж мало едно врѣме.

24. Кои планини, рѣки, полета, градове и други мѣст-ности особенно се споменуватъ въ мѣстнитѣ *народни пѣ-сни, пословици* и *прикаски?*

25. Какви *народности* живѣжтъ въ описанитѣ пре-дѣли?

26. Съ особно внимание трѣба да се забѣлѣжватъ *мѣст-нитѣ названия*, които се употрѣбяватъ за *жителитѣ,* или ирозно или като насмѣшка; такива названия сж на пр. оманци, Загорци, Рупалани, Шопи, Торлаци, Клинки, ьрваци, Бърсяци и пр., или у Гърцитѣ въ Каваклийската олия Кариоти, у Турцитѣ Юруци, Коняри, Кжзжлбаши. ои всѣко едно име трѣба да се опредѣля распростране-ето и границитѣ му, сжщо и тълкуванията на значе-ето му, ако се приказва нѣщо за това между народа.

27. Важни сж бѣлѣжкитѣ за *мѣстното нарѣчие*, осо-ноститѣ на произношението на нѣкои звукове и мѣстни кои думи и изрѣчения, другадѣ непознати, сжщо и до дѣ се простира този начинъ на говорение.

28. *Обичаитѣ, костюмитѣ* (дрѣхитѣ), *характерътъ, суе-ията* и всичкия начинъ на живѣнието у мѣстното на-ение представява единъ твърдѣ благодаренъ и обиленъ ериялъ за описание. Вънкашния видъ на хората, голѣ-и или малкия имъ ръстъ, боята на очитѣ и космитѣ и

пó-силното имъ или пó-слабо тѣлосложение сѫщо принадлежѫтъ между предмѣтитѣ на народописанието. Между друго трѣба да се гледа и къмъ особенноститѣ на фамилиярния животъ, на пр. да ли жителитѣ живѣѭтъ само въ малки отдѣлни фамилии или задружно и купно въ цѣли родове по 40—50 или пó-вече души, и какъ се управляватъ тие родове. [1])

29. *Кѫщитѣ* на *селскитѣ жители* отъ какъвъ материялъ сѫ правени и какъвъ имъ е планътъ? Има и кѫщи (бурдеи) на поло заровени въ глинистата земя, като на пр. въ Ломско и Раховско.

30. Любопитни и важни сѫ даннитѣ за *земледѣлието*, земледѣлчески растения и орждия, за *градинарството*, за *скотоводството*, за *занаятитѣ* и *търговията*, пазаритѣ и панаиритѣ. Безъ за да се впущаме въ подробности, обърщаме тука вниманието къмъ разни икономически и юридически особенности на земледѣлието въ нѣкои предѣли, както на пр. работение нивя „на исполица“ въ Кюстендилско и другадѣ, отношенията на тъй нареченитѣ „кесимджии“ въ Кюстендилското Краище, „паракендета“ въ Еленско и др. При скотоводството забѣлѣжителни сѫ обичаитѣ на номадическитѣ пастири, Власи или Българе, които лѣти пасѫтъ на високи планини, зимѣ въ пó-топли равнини: условията на тѣхното пасение, обичаитѣ имъ, названията свързани съ тѣхното занятие, сроковетѣ, кога дохождатъ и кога си отиватъ и пр.

31. Записвайте *всичкитѣ села съ имената имъ на разни езици*, съ числото на кѫщитѣ или на домочадията и по възможности и на жителитѣ, по народность и по вѣра. Има села събрани на едно мѣсто, когато други сѫ распърснѫти по планинитѣ, въ махли и колиби, които иматъ

[1]) Въпросътъ за родоветѣ въ България (има ги особно между Шопитѣ) още никакъ не е изученъ. За важността му нижь пó-обстоятелно въ поменѫтото упѫтване на профессора Богишича въ превода на Оджакова.

собни названия. За всѣко село трѣба да се каже, подъ коя планина и при коя вода лежи, и трѣба да се опредѣ-ява разстоянието му отъ административното срѣдоточие описания предѣлъ. Ако селото е мѣнявало нѣкакъ името трѣба да се споменѫтъ тия промѣнѣния.

32. За пълнотата на описанието е нужно, да се каже, ои *голѣми пѫтища* кръстосватъ описаната страна и презъ ои мѣста тѣ минватъ, съ какви разстояния и пр.

II. По археологията и историята.

1. Има ли дири отъ човѣци, които сѫ живѣли въ *пе-ри* или въ нѣкои *дупки,* нарочно издълбани въ глини-тѣ стръмнини на върховетѣ? Какво се приказва въ на-ѝнитѣ приказки за *нáй-старитѣ човѣци?*

2. Край езерата и блатата невиждатъ-ли се тукъ-тамѣ *вени колове,* полу потънѫли, като слѣди отъ древни села, то хората сѫ живѣли въ кѫщи, издигнѫти надъ во-а или надъ блатото за пó-голѣма сигурность и защита?

3. Не намиратъ ли се нѣйдѣ по горитѣ, по плани-тѣ, по ливадитѣ или между нивята *уединени голѣми ка-ье безъ надписи,* турени очевидно отъ човѣшка рѫка, ога пó-голѣми надъ пó-малки като столове, другадѣ ѣдени въ редове или крѫгове (monuments mégalithiques)? ъ зове народътъ тие камънье и какви предания сѫще-ватъ за тѣхъ?

4. Намиратъ ли се при орание или при копание малки адени длъгнести камънье съ дупка или безъ дупка, о едно врѣме сѫ служили за първобитни сѣкири и ри, тъй називаеми отъ народа сега *громове* (ἀστραποπε-α у гръцкитѣ селени)?

5. Ископаватъ ли се и други *каменни орждия*, ножове, ници, орждия по нѣкои мѣста въ България називаеми *ли* — за размилание на житото съ въртенье единъ ъ камъкъ въ другъ единъ издълбанъ камъкъ, та и

други такива древни груби издѣлия? При това всѣкога трѣба точно да се опредѣля мѣстонахождението.

6. Намиратъ ли се *древни грънчета отъ глина*, испълнени съ пепелъ, въ които сѫ се съхранявали изгорѣлитѣ остатъци на мъртвитѣ тѣла? Въобще голѣмо внимание трѣба да се обърща къмъ *езическитѣ гробища*, съ тѣла изгорѣли или съхранени изъцѣло, заедно съ разни сѫдове и други нѣща.

7. Срѣщатъ ли се при копанието *бакърни*, *бронзени* или *желѣзни орѫдия*, като мечове, сѣкири, стрѣли, ключове, разни накити и пр.?

8. Ископаватъ ли се *староврѣмски голѣми кюпове*, назначени за съхранявание жито или вода?

9. Много любопитни сѫ *могилитѣ* (тепета), които се намиратъ по Пловдивското, Казанлѫшкото (Туловското) Софийското поле и почти на сѫдѣ по България. Тѣ сѫ гробници на стари владѣтели, войводи и боляре. Трѣба да имъ се описва положението, като се обясни да ли се намиратъ по нѣколко заедно въ редове, или распилѣни на далеко; сѫщо е важенъ и объемътъ имъ и височината, послѣ да ли иматъ остъръ върхъ или сѫ горѣ плоски, и сѫществуватъ ли около тѣхъ дървета и извори. Много отъ тия могили иматъ си свои имена и приказватъ се за тѣхъ разни предания. Нужно е да се распитва, да ли се е отваряла нѣкоя могила и какво се е намѣрило вѫтрѣ. Освѣнъ това трѣба да се пригледва, имало ли е на върха имъ нѣкакъвъ камъкъ поставенъ или не.

10. Случватъ се по нѣкога и *могилки*, които сѫ служили не за гробъ, а само за *опредѣление границитѣ* и които сѫ вѫтрѣ праздни.

11. Намиратъ ли се нарочно ископани *транове*, направени или като обкопъ около нѣкакъвъ староврѣмски лагеръ или като дълга линия на укрѣпления за нѣколко ча-

ве пѫть. Трѣба да се опредѣли ширината и височината
насипитѣ, както и ширината и дълбочината на трапи-
ата, споредъ размѣритѣ, найдени въ ония мѣста, гдѣто
ва укрѣпление още не е разсипано или разорено. Такива
мски насипи има на пр. въ Добруджа.

12. Нахождатъ ли се на пусти мѣста, на кръстопѫ-
ща или другадѣ, *голѣми истесани камънье* съ издъл-
ни знакове или груби изображения, като *звѣзди, слънце
мѣсецъ, рогачи, конье* и пр.?

13. Срѣщатъ ли се по канаритѣ и стърмитѣ мѣста,
кога високо надъ пѫтьтъ, разнообразни *тесани въ живия
ѣкъ букви, знакове, изображения* и пр.? Такива паметници
ба по възможности на́й-точно да се описватъ, на́й-добрѣ
помощта на едно изображение.

14. На сѫдѣ по българскитѣ страни се намиратъ *раз-
ни на стари крѣпости* (гради́ща). Тѣ на́й-повече лежѫтъ
по́-високи мѣста, подъ ребрата на планинитѣ, на стръ-
уединени канари, край клисури или въ ѫгълътъ, гдѣто
тичатъ двѣ рѣки. На́й-повече сѫ четверожгълни, съ
ли или нѣколкожгълни кули; по нѣкогажъ всичкото
ѣпление състои само отъ една кула съ нѣколко стѣни
ю́-добра защита. Въ нѣкои клисури отъ укрѣплението
излизали и стѣни, които сѫ затварали пѫтьтъ на прѣко;
ъ стѣната се минувало съ една врата. Трѣба точно
е описва положението на крѣпостьта, размѣритѣ, ма-
ялътъ (камъкъ тесанъ или нетесанъ, или тухли, свър-
съ хорозанъ, или едно и друго, камънье и тухли въ
ъ пологъ надъ други) и планътъ: кѫдѣ сѫ кулитѣ,
з се види, че сѫ биле вратата, имало ли ископани хен-
наоколо и пр. Сѫщо трѣба да се записватъ българ-
турски, гръцки или други имена на градището, както
еданията за тия развалини, какъ сѫ се викали разнитѣ
мѣстности, какви сѫдбини е ималъ градътъ, кога е за-

пустѣлъ, и какво сѫ изровили жителитѣ случайно между съсипнитѣ.[1])

15. Голѣмо внимание трѣба да се обърща къмъ *старитѣ калдърмисани пѫтища,* слѣдитѣ на които подъ името „царски пѫть“ или „Трояновъ пѫть“ често се срѣщатъ по България. Трѣба да се забѣлѣжи съ на́й-голѣма точность, кѫдѣ се намиратъ такива остатъци отъ древни калдъръми, отъ кое мѣсто (при кое село) до кѫдѣ се простиратъ съхраненитѣ имъ части, въ коя посока отиватъ, отъ какъвъ материялъ е направенъ пѫтьтъ, каква му е ширината, какъ го нарича народътъ и какво приказва за него.

Въобще голѣмо внимание заслужватъ остатъцитѣ и преданията за старитѣ пѫтища, които не сѫ вече въ употрѣбение, и то не само за калдърмисанитѣ римски друмове, но и за срѣдовѣковни пѫтеки и тия отъ турскитѣ врѣмена, употрѣбявани преди направата на днескашнитѣ шосеета.

16. По нѣкогажъ има и части отъ *римски пѫтища тесани въ живия камъкъ* въ клисури или по каменити мѣста, както на пр. въ Македония въ Вардарската Демиръ-Капия.

17. Важни сѫ *старитѣ каменни мостове.* Ония съ общи сводове и равенъ пѫть сѫ отъ римска или срѣдовѣковна направа, ония пакъ съ остри сводове и пѫть издигнѫтъ по срѣдата сѫ преправени или съградени въ турско врѣме. Много пѫти се намиратъ разрушени остатъци на нѣкакви „латински мостове“ въ пусти мѣста, гдѣто сега не се минва. Съ на́й-голѣмо внимание трѣба да се препишѫтъ латинскитѣ, гръцкитѣ, словѣнскитѣ или турскитѣ надписи на такива мостове, помѣстени въ перилата или въ калдъръмътъ. На́й-повече мостове иматъ въ народа и свои имена и свои предания.

---

[1]) Отъ пълно събрание на свѣдѣния за всички такива древни крѣпости, отъ които нѣкои сѫ биле употрѣбявани отъ Римлянетѣ, Византийцитѣ, Българетѣ и дори още отъ Турцитѣ, както и отъ издирването на старитѣ калдърмисани пѫтища зависи пълното обяснение на българската география за древний и срѣдний вѣкъ.

18. Близу до калдърмисани римски пѫтища срѣщатъ се *кръгли гладки камънье съ надписи* (milliaria), единъ човѣшки бой високи, които съхраняватъ важни свѣдѣния за врѣмето на направата или поправката на тие пѫтища въ врѣмената на римскитѣ царие. Такива камънье по нѣкога съвършенно сѫ захвърлени по нивята или по турскитѣ гробища, а важността имъ за старата география е неоцѣнима.

19. По България на много мѣста се намиратъ остатъци а *цѣли пространни древни градове,* сега съвсѣмъ запустѣли зарастнѫли съ трѣва и гѫсталакъ. Трѣба точно да имъ опише положението, като имъ се издири на́й-напрѣдъ адската стѣна, която при римскитѣ и срѣдовѣковнитѣ адове обикновенно е представявала единъ четверожгълникъ и е била направена отъ тухли или отъ камъкъ, съ ли въ извѣстни разстояния. Каменния материялъ отъ я развалини много пѫти е развлеченъ по близскитѣ нишни градове и села, гдѣто слѣдитѣ му се видятъ по щята, мостоветѣ, джамиитѣ, черквитѣ, чешмитѣ, гробита, за назначението между на нивята и др. Това сѫщо ѣба да се каже за остатъцитѣ на древни градове, които се пиратъ засипани подъ улицитѣ и кѫщитѣ на нинѣшнитѣ дница (както въ София, Стара Загора, Кюстендилъ и). Тамъ особно внимание заслужватъ турскитѣ гробипълни съ древни стълбове, украшени камънье и други етници. [1])

20. Често се срѣщатъ на сѫдѣ по България разни *тени камънье*, малки и голѣми. На́й-важнитѣ сѫ оние *изображения* (basreliefs), плочи или цѣли *саркофаги*, *олари* и пр. Такива камънье трѣба внимателно да се приѣть и съхраняватъ, особно въ училищнитѣ здания; отъ ь на́й-удобно е да се снема изображение, вѣщо нарису-

[1]) Вижъ Пер. Спис. 1882 кн. II. стр. 30 и слѣд.

вано, или на́й-добрѣ една фотография, която надминува всѣко какво годѣ *по́-искусно* подробно описание.

21. Сѫщо трѣба да се каже за *статуитѣ,* каменни и металически отъ разни величини.

22. По нѣкогажъ се намирать на уединени мѣста цѣли като *стълбове съ украшения и надписи*, както на пр. тъй наречения Дикили-ташъ при селото Мусина, между Търново и Севлиево.

23. Между на́й-важнитѣ стари паметници принадлежѫтъ *надписитѣ,* които, латински и гърцки, не сѫ рѣдки въ България. По́-много отъ тѣхъ сѫ прости надгробни камънье, но има и надписи, подигнѫти въ почетъ на римски императори, войводи и други длъжностни лица, спомени за съграждание публични здания, надписи съ религиозно съдържание, съ законни постановления и пр. Що като тѣ немогѫтъ да се приберѫтъ всичкитѣ въ единъ народенъ музей въ столицата, на́й-добрѣ е да се пазятъ въ мѣстнитѣ училищни здания.

Когато има да се препише единъ надписъ, на́й-напрѣдъ трѣба той да се очисти съ вода и съ една метла, за да се отдалечи отъ него всичко, земя, прахъ, мъхъ, растения и др., което заличава буквитѣ. Единъ вѣренъ преписъ, въ който се забѣлѣжва и величината на надписа (въ сантиметри), може по нѣкога да послужи съвсѣмъ добрѣ за обяснението му. Но има надписи, изтесани въ единъ мегкъ камъкъ, почти извѣтрѣлъ, съ букви издъ́лбани небрежно или повредени съ по́-нататъшно употрѣбение на камъка. Тамъ и преписъ не стига. Заради това научнитѣ пѫтници употрѣбяватъ слѣдующето средство за снемание надписитѣ: камъкътъ се омие съвсѣмъ чисто, послѣ се положи върху него една добра чиста хартия, намокрена съ вода (или нѣколко хартии, една върху друга) и тя съ помощьта на една четка се притисва къмъ всичката му повърхность, като се пригледва особно къмъ

това, щото тя да вникне въ всичкитѣ букви на надписа. Послѣ се оставя върху камъка, догдѣто изсѫхне; снимъкътъ ще представява една вѣрна копия отъ повърхноста на камъка съ всичкитѣ му гладки и издълбани мѣста и може да се чете, гдѣто и да е, като да четешь самия оригиналъ на надписа.

24. Намѣрихѫ ли се случайно *малки металлически плочици* съ *латински надписи* (римски военни дипломи)?

25. Въ околноститѣ на голѣмитѣ градове особно внимание заслужватъ остатъцитѣ на древнитѣ *водопроводи,* надъ земята или подъ нея, съградени отъ камънье или отъ тухли.

26. Важни сѫ зданията за *бани*, нѣкога доста стари послѣ поправени въ течението на вѣковетѣ, особенно подъ топлитѣ извори. Забѣлѣжителни сѫ всичкитѣ надписи и предания за поправяние на постройката до нáй-ново врѣме.

27. Въ всичкитѣ страни на южна Европа намиратъ при градение, копание, орание и пр. разновидни дребони, издѣлия на древнята индустрия, отъ злато, сребро, онзъ, бакъръ, кость, камъкъ, печена глина и пр., като *ниста, играчки, украшения, фигурки на хора и на животни, вни, игли, пръстени, обици, работени камънчета отъ разни*, *сѫдове, теглилки* и други нѣща, които за археологията атъ по нѣкога една твърдѣ голѣма цѣна. Въ древнитѣ обове се срѣщатъ и *стъклени сѫдове,* които сѫ много любитни.

28. Римлянетѣ сѫ употрѣбявали при граденьето на итѣ здания нáй-повече тухли (tegulae). Заради това на якждѣ, гдѣто е имало римски колонии, се намира множество голѣми, добрѣ испечени, *червени тухли.* Тѣ по нѣкъ иматъ *надписъ* като печать, съ името и числото на ионътъ (въ крѣпоститѣ на пр. край Дунава) или съ то на фабрикантина. Намиратъ се и голѣми тухли като чи, съ цѣли надписи, грубо изтиснѫти.

29. *Монетитѣ* не сѫ нищо рѣдко въ България. Тѣ често се ископаватъ на обработени и необработени мѣста. Като се събиратъ и описватъ, всѣкога трѣба да се забѣлѣжва мѣстонахождението имъ, защото по тия данни узнаваме, кои мѣста сѫ били заселени въ ония врѣмена и презъ кои пѫтища е вървѣла търговията.

30. Какви предания има у народа за старитѣ *Латини?*

31. Сѫществува ли между народа, вънъ отъ влиянието на нáй-новитѣ български книги и училища, нѣкой споменъ за християнскитѣ държави преди турското завоевание, за *българскитѣ царие и велможи,* за *гръцкитѣ царие* и пр.? Приказва ли се нѣщо за *турското завоевание* на градищата или на цѣлия предѣлъ?

32. Описвайте всичкитѣ *стари черкви*, които се намиратъ въ обитаемитѣ нинѣ мѣста и още служѫтъ, или които сѫ обърнѫти въ джамии или които сѫ запустѣли (църквища) и лежѫтъ вънъ отъ нинѣшнитѣ жилища. Забѣлѣжвайте размѣритѣ и планътъ имъ, отъ какъвъ материялъ сѫ правени, името имъ, преглѣдвайте живописътъ, преписвайте надписи словѣнски или гръцки, особно онѣ, въ които се споменватъ ктиторитѣ или нѣкои лѣточисления, и събирайте преданията за тие черкви.

33. Има ли по васъ *дървени черквици* отъ пó-нови врѣмена? Кѫдѣ сѫ се черквували хората въ турско врѣме?

34. Много сѫ важни *мънастиритѣ*. Тѣ трѣба точно и обширно да се описватъ съ положението имъ, черквата, паметниицитѣ, преданията за тѣхното основание, ктиторитѣ и сѫдбинитѣ имъ отъ нáй-старитѣ до нáй-новитѣ врѣмена.

35. Има ли *мънастири разрушени или запустѣли* и какви предания сѫществуватъ за тѣхъ между народа? Нѣма ли мънастири обърнѫти заедно съ имотитѣ имъ въ турски джамии или теккета?

36. По нѣкогажъ (на пр. въ черноморскитѣ предѣли і близу до Цариградъ) нахождатъ се на високи канари здъбани въ стѣната *пещери*, гдѣто сж живѣли *пустинно-ители*. Има тамъ и черквици, живописъ по стѣнитѣ и гари надписи.

37. Важни сж *старитѣ черковни утвари*, одѣжди, по-ри и др., съ надписи словѣнски или гръцки. Нѣма ли редания за *звонове*, закопани въ врѣме на турското на-ествие?

38. Срѣщатъ се *стари икони*, нѣкога съ лѣточисления, обопитни за историята на живописътъ въ българскитѣ едѣли. Трѣбва да се распитва, кждѣ сж работени тия они и да се събиратъ свѣдѣния за пó-старото черковно ивописание (на пр. въ Трѣвня и Самоковъ).

39. Нàй-важно нѣщо сж старитѣ *ржкописи*, на кожа и на ютня, както и *старопечатнитѣ книги*, печатани въ Сър-ı, Венеция, Влашко или Русия; на корицитѣ имъ има кога любопитни стари записи. На много мѣста се при-ва за книги закопани въ пó-нови врѣмена въ черквитѣ.

40. Любопитни сж и *старитѣ християнски гробища*, нѣ-а на осамотени и пусти сега мѣста, съ каменни кър-ве и плочи, съ надписи или безъ надписи.

41. Обръщайте внимание къмъ мѣста, които се викатъ *кажа*, *Стражище*, *Стъргелъ* и пр. Край Дунава има наси-ı могилки, гдѣто едно врѣме стояхж стражитѣ. Любо-ни сж и мѣстноститѣ, наречени *Падало, Царево падало* акъ), които сжщо съхраняватъ споменъ отъ срѣднитѣ ове.

42. Трѣба да се събиратъ *преданията и разсказитѣ за си*, станжли въ старо врѣме, за бойни поля („разбое", бойна" и пр.), гдѣто се ископаватъ оржжия и човѣшки ли.

43. Въ България тукъ-тамѣ се срѣщатъ *староврѣмски оржжия,* или ископани отъ земята, или съхранени по християнскитѣ или турскитѣ кжщя, мечове, сабьи, лжкове, стрѣли, копия, харби, буздогани, шлемове, щитове и др.

44. Помни ли се нѣщо за старий начинъ на *ловъ* съ опитомени *соколи?* Сжществувало ли е употрѣбявание на соколи за ловъ до неотколѣшно врѣме у мѣстнитѣ турски бейове?

42. Има *пусти селища* съ особни имена, за които се помни, че на тѣхното мѣсто е имало едно врѣме село, та има и предания, какъ сж пропаднжли тия села или защо сж се пренесли на друго мѣсто.

46. Много сж драгоцѣнни свѣдѣнията за *стари рудници,* съ прокопи хоризонтални или вертикални, съ слѣди на видни и самокови и съ купове стара сгория. Познава се, каква руда се е вадила, и преданията нѣкога знаятъ, отъ кога се е престанжло да се обработва рудникътъ. Трѣба да се опише точно мѣстоположението и да се забѣлѣжатъ имената на всичкитѣ мѣстности, особно на руднитѣ планини и на самитѣ прокопи (рупи или долове).

47. Свѣдѣния за нѣкогашната *търговия,* за безистенитѣ, керванитѣ, мѣста, отъ кждѣ сж се донасяли стокитѣ и кои на кждѣ се изнасяли, за староврѣмскитѣ търговци, както и за старитѣ пазари и панаири сж отъ голѣма цѣна.

48. Сжщо е необходимо да се събиратъ свѣдѣния за *занаятитѣ и индустрията,* какви занаяти сж се работили едно врѣме и какви предания има за тѣхъ, какво се разсказва за началото на нинѣшнитѣ мѣстни индустрии, да ли сж отъ памтивѣка или да ли сж донесени недавно отъ другадѣ, послѣ какви промѣнения сж ставали въ начина на работението имъ. Какви *мѣрки и теглилки* сж се употрѣбявали въ по́-старитѣ врѣмена или имало ли въ тѣхъ до на́й-подирньото врѣме нѣкоя мѣстна особенности?

49. Има *градинарски и земледѣлчески растения,* които сѫ донесени недавно. За тѣхното въвождание по нѣкога се поспи, кога е било (оризъ, барабой и пр.).

50. Особенно внимание трѣба да се обърща къмъ свѣдѣнията за *границитѣ между епархиитѣ*, съ промѣненията, които се помнятъ въ тѣхъ, сѫщо и за границитѣ между *или, кадилѫци и санджаци,* и въобще за всичкото *състояние и промѣняване на административното и черковното раздѣление на страната* дору до послѣднята война. Тия стари граници на турското врѣме на́й-повече си влекѫтъ началото още отъ българската държава. Трѣба да се разстава, кой градъ или паланка е спадалъ подъ кое по́лѣмо адмнинистративно срѣдоточие и колко нахии или други подраздѣления е ималъ санджакътъ.

51. За *градоветѣ* е нужно да се приберѫтъ всичкитѣ бѣдения и предания за голѣмината имъ, какъ сѫ се увеличавали или пропадвали, имало ли е по́-вече Турци или християне въ тѣхъ и какъ сѫ се умножавали християнетѣ.

52. *Турцитѣ* всѣкога сѫ се населявали тамъ, гдѣто сѫ имѣрили нѣкои християнски укрѣпени мѣста, градове и паланки. Заради това турски селения въ българскитѣ земи всѣкога сѫ се намирали въ мѣста отъ стара стратегическа или административна важность; по тая причина трѣба да се испита, кѫдѣ сѫ сѣдѣли Турцитѣ и за такива мѣста, гдѣто въ послѣдньо врѣме ги нѣмало по́-вече а гдѣто се помни, че сѫ сѣдѣли нѣкога въ по́-напрѣшнитѣ врѣмена.

53. Почти по всичкитѣ градове има остатъци отъ *турски здания,* особно отъ джамии, куршумли-ханове, кули на мостѣ, безестени, бани, чешми, шадравани, укрѣпления съ стени и пр. Въ нинѣшнитѣ врѣмена тия здания се разрушаватъ и пропадватъ, и къмъ тѣхнитѣ надписи и къмъ останията за тѣхната направа не се обърща никакво внимание. Но тѣзи турски паметници сѫ важни за историята

на България и тѣхнитѣ надписи могжтъ да ни дадѫтъ много обяснения за състоянието на страната и на живота въ нея слѣдъ падението на българското царство. Има джамии, които сж биле пó-напрѣдъ черкви; други сж направени за споменъ на нѣкои особни събития.

54. Край голѣмитѣ пжтища намиратъ се развалини отъ пространни *ханове и каравансераи*, които трѣба да се описватъ съ своитѣ въспоминания, предания и размѣри.

55. Важни сж свѣдѣния, съхранени по предание за пó-свободнитѣ български села въ турско врѣме, за *войници, дербенджии, туганджии* (соколари). Всичко каквото може да се распита, трѣба обстоятелно да се опише.

56. Има ли съхранени нѣкои *стари фермани,* дадени на войнишки или други села, на джамии или каравансераи, на нѣкои български или турски фамилии, или ако сж пропаднжли тие нѣща, помни ли се поне за тѣхното сжществувание?

57. Трѣба да се запишжтъ преданията за *пó-видни Българе въ старитѣ турски врѣмена,* владици, влиятелни граждане, хайдуци и други поборници, потурченци и пр.

58. Ако има *Помаци,* внимателно трѣба да се изпитватъ тѣхнитѣ предания, кога и защо сж станжли мюсюлмане, какво помнжтъ отъ християнското врѣме, какви сж били тѣхнитѣ отношения къмъ Турцитѣ, кои видни човѣци сж излѣзли отъ тѣхната срѣда въ турскитѣ врѣмена, въ какви воини сж участвували тѣ, и сжщо трѣба да се слѣди за особенноститѣ на езика имъ, за тѣхнитѣ обичаи, пѣсни, пословици и прикаски.

59. Отъ пó-старото *турско врѣме* сж забѣлѣжителни всички свѣдѣния и предания за начина на управлението и на живота, особно ония особни случки, които народътъ всѣкога помни въ преданията си и които по нѣкогажъ тъй ясно описватъ минжлото врѣме. Приказва се за стари

данъци и ангарии, за бегове и спахии, правата и произволитѣ имъ, за наслѣдственни паши, тѣхната власть и границитѣ на предѣлитѣ имъ, за еничеритѣ и други части на старата турска войска, за междуособията между Турцитѣ, за борбитѣ между беговетѣ за аянлъкътъ и пр.

60. Трѣба да се распитва всичко, каквото се помни за старитѣ *изселявания и преселявания*, на християнетѣ и мюсюлманетѣ. При нѣкои села се знае още, кога сѫ били заселени отъ предѣдитѣ на нинѣшнитѣ имъ жители и отъ кѫдѣ сѫ дошли тия преселенци. Любопитни сѫ *поселенията арнаутски, гръцки, влашки* (цинцарски) между Българетѣ (като Арбанаси при Търново или Арнаутъ-кьой при Разградъ) и тѣхнитѣ исторически сѫдбини, както и споменитѣ за нѣкогашнитѣ сега изчезнали общини отъ *Латини* (търновци италиянски или рагузански), *Ерменци* и *Евреи*.

61. Съ внимание трѣба да се бѣлѣжѫтъ всичкитѣ *промѣнения на мѣстнитѣ имена*, на градове, села, рѣки и др.. за които се помни, български, гръцки и турски, и тълкуванията, които дава народътъ на тия имена. Нѣкога се знае при турскитѣ села старото имъ българско название; другадѣ турската форма на името е съхранила споменъ отъ предѣдовѣковното название, и тогава, когато това послѣдното е паднѫло вече въ забвение у самитѣ християне.

62. Народътъ помни много подробности за *промѣненията*, които сѫ ставали въ *начина на живѣнието*, на пр. въ дрехитѣ, въ боитѣ имъ, въ храната, въ цѣнитѣ и още други любопитни подробности.

63. Много може да се издири още за пó-старото червено управление подъ *гърцкитѣ владици*, за употрѣбяването на гърцкий езикъ въ черквитѣ и училищата, за нана на духовната администрация и др. По черквитѣ се срещатъ гръцки надписи съ лѣточисления, любопитни за исторический периодъ на мѣстната история. Служило ли се по сел-

скитѣ черкви нѣкога по гръцки, или се е спазилъ всѣкога словѣнский езикъ? Писало ли се български съ гръцки букви?

64. Забѣлѣжвайте въспоминанията за пó-старитѣ *руски войни*, на пр. 1810, 1828—1829 и пр., до колкото може да се узнае още за тѣхъ отъ старитѣ хора.

65. Събирайте преданията и разсказитѣ за *Кърджалиитѣ*, за тѣхнитѣ началници, разбойничества и походи, за начина на живѣнието имъ, за дрехитѣ и оржжията имъ, и сѫщо за *арнаутскитѣ и еничерскитѣ смутове* въ края на минѫлий и въ началото на наший вѣкъ.

66. Врѣме е да се запишѫтъ сѫществующитѣ още въспоминания за пó-старитѣ *движения и въвстания въ България,* за участието на Българетѣ въ „завѣрата“ и въ гърцкото възстание, за Видинското възстание 1851 год. и пр.

67. Кога се е захванѫло *новото българско събуждание* въ описанитѣ мѣста? Кои сѫ били главнитѣ двигатели и учители (съ пó-обширни биографически данни), кога сѫ се направили нови черкви, кога се е отворило първо българско училище, какви случки е имало въ послѣднята борба срѣщу гръцкото духовенство — всичко това несмѣе да липсва въ едно подробно описание на нѣкой градъ или на нѣкое окржжие.

БѢЛѢЖКА ВЪРХУ КАМЕННИТѢ ВЪГЛИЩА ВЪ СѢВЕРНА БЪЛГАРИЯ.

ОТЪ Г. Н. ЗЛАТАРСКИ.

За распространението на каменнитѣ въглища въ Княжеството, за староста на формациитѣ, въ които тѣ се нашратъ, както и за външнитѣ имъ бѣлѣзи, имахъ случай да говорѫ въ третата книжка на Пер. Списание.[1]) Въ настоящата бѣлѣжка искамъ да запознаѫ почитаемитѣ читатели и съ качеството на нашитѣ въглища.

Презъ врѣмето на пребиванието си въ Виена, благодарение любезноста на Карла ф. Иона (C. v. John), направихѫ се анализи на нѣкои отъ нашитѣ въглища, въ лабораторията на виенския царско-кралевски геологически институтъ. Отъ добититѣ резултати, които тукъ излагамъ, ясно се вижда, че до сега намѣренитѣ фосилни въглища въ отечеството ни притежаватъ нàй-добритѣ качества и могѫтъ да се употрѣбятъ съ нáй-добъръ успѣхъ въ сичкитѣ клонове на индустрията.

Място	Вода %	Пепель %	Горливи вещества %	Калорий	Еквивалентъ	Качество
Лошино	9·33	5·60	85·07	5206	10·0	Сури въглища I
Бучино	6·75	3·40	89·85	5898	8·9	„ „ I
Владая	4·25	11·30	84·45	4787	10·9	„ „ II
Перникъ	11·25	6·85	81·90	4847	10·8	„ „ II
Горно Уйно	13·55	1·30	85·15	4020	13·0	„ „ III
Доспей	6·40	3·55	90·05	5184	10·1	„ „ I
Сунино	5·85	38·35	55·80	3058	17·1	„ „ III
Брѣзна	2·05	49·80	48·15	2627	19·9	Черни к. въгл. III
Бѣлоградчикъ	0·25	41·40	58·35	2468	21·2	„ „ „ III

[1]) Виждъ кн. III, стр. 118—131.

Въ първата колона на горнята таблица намиратъ се имената на мѣстата, отъ дѣто сѫ ископани вѫглищата. Мошино, Бучино, Владая и Перникъ спадатъ на сѫщото корито. Горно Уйно е въ Кюстендилско, Доспей въ Самоковско, а Кунино въ Врачанско. Трѣвненскитѣ вѫглища сѫ изъ Бѣлно-връхъ, а Бѣлоградчишкитѣ сѫ събрани на два километра на юго-истокъ отъ града.

Втората колона показва, колко вода има въ 100 дѣла вѫглища. Тѣзи бройове не сѫ до тамъ вѣрни, защото анализиранитѣ парчета сѫ стоели дълго врѣме въ сбирката ми, а съ това тѣ сѫ изгубили нѣщо отъ хигроскопическата си вода.

Ако разгледаме третята колона, ще се увѣримъ, че трѣвненскитѣ и бѣлоградчишкитѣ въглища даватъ почти невѣроятенъ процентъ пепель. Причината на това можемъ да отдадемъ на глината, която въ тънки пластове се намира въ тия вѫглища (Schieferkohle). Тукъ трѣба и това да забѣлѣжѫ, че изслѣдванитѣ парчета сѫ събирани отъ повърхноста; нѣма съмнѣние, че въ пó-дълбокитѣ пластове тѣ ще бѫдѫтъ не само пó-чисти, но и пó-добри въ сѣко отношение.

Въ четвъртата колона имаме въ проценти горивитѣ вещества.

Въ петия стълбъ намиратъ се калориитѣ на каменнитѣ вѫглища; тѣ показватъ, колко дѣла вода се сгрѣватъ за 1°C, когато изгори единъ дѣлъ вѫглища.

Шестия стълбъ показва колко центнера вѫглища отговарятъ на единъ клафтеръ мегки (борови) дърва.

Въ практическия животъ, нáй-голѣмо внимание се обръща къмъ послѣднята колона, за това и азъ счетохъ за нуждно да ѭ вмѣстѭ на настоящата таблица. Но да бѫде тя пó-пристѫпна на читателя, тукъ мислѭ да дамъ нѣкои разяснения.

Фосилнитѣ въглища дѣлимъ обикновенно въ три отдѣлни групи. Въ първата група броимъ антрацита и останалитѣ въглища, които се намиратъ въ формацийтѣ Карбонъ, Пермъ, Триясъ и Лиясъ. Тѣ носятъ името прави или черни каменни въглища. Споредъ горивата имъ сила, подраздѣляме ги въ три разреда.

Въ I	разредъ	броимъ	оние,	които	иматъ	еквив.	7·2	до	8·7
Въ II	„	„	„	„	„	„	8·8	„	10·0
Въ III	„	„	„	„	„	„	10·1	„	10·7

Въ втората група броимъ въглищата отъ Кредна, Еоценска и старо-миоценска формация т. е. суритѣ въглища; споредъ качеството на горивоста имъ, дѣлимъ ги така:

Въ I	разрдеъ,	които	иматъ	еквивалентъ	8·2	до	9·7
Въ II	„	„	„	„	10.2	„	12·2
Въ III	„	„	„	„	12·3	„	14·2

На́й-послѣ въ третята сичкитѣ по-млади въглища или лигнита. По разреди дѣлимъ ги на слѣдующия начинъ:

Въ I	разредъ,	които	иматъ	еквивалентъ	11·2	до	13·9
Въ II	„	„	„	„	14·0	„	15·9
Въ III	„	„	„	„	16·2	„	21·0

Имайки, слѣдователно, предъ видъ горнитѣ подраздѣления на тритѣ групи, както и добититѣ еквиваленти при анализирането на нашитѣ въглища, можемъ твърдѣ лесно да се увѣримъ за доброто качество на нашитѣ терциярни каменни въглища. Колкото за Трѣвненскитѣ и Бѣлоградчишкитѣ, азъ се надѣвамъ, че повторнитѣ анализи, които наскоро ще послѣдватъ, ще дадѫтъ твърдѣ желаемъ резултатъ.

СТИХОТВОРЕНИЯ.

I.

ОТЪ ЖИВОТА И ЗА ЖИВОТА.

Ето ме до стола
Замисленъ до пети,
Дращѫ протокола
На моитѣ мечти.

То се смѣѭ, плачѫ,
Осѫждамъ азъ свѣта,
Мисленно се влачѫ
Въ небето и калта.

Мислѭ и говорѭ
Резони слѣдъ резонъ,
Самъ съ себе си спорѭ
Съ серьозно-смѣшенъ тонъ.

Пишѫ бързо, вписвамъ,
Какво душа желай,
Чувствата залисвамъ
Въ утопии безъ край.

Тукъ се виждамъ личенъ,
Въ очитѣ си юнакъ,
Тамъ микроскопиченъ,
Слъзливъ глумецъ, острякъ.

Зеръ, средъ люди раснѫхъ
На грѣшната земя,
Съ глумата се срасннѫхъ
Отъ ранна младина.

Малко не опитахъ
Азъ хорский егоизмъ;
Малко не се сплитахъ
Въ лъжовний силлогизмъ!

Още ме напушва
Той съ своя блескъ лъжливъ;
Още ме оглушва
Тукъ шума му гръмливъ.

Криво бѣ врѣмето,
Защо роди глупци?
Не роди то клето
Все строги мждреци!

Сѣщамъ тукъ, приливатъ
Въ душа ми чувства зли;
Спомени насилватъ
Горчивитѣ сълзи.

Сферата бѣ душна
Отъ наглия цинизмъ;
Массата послушна
На дивий варваризмъ.

Тъй свѣта увлеченъ
Безумно средъ грѣха,
Виждахъ го съблеченъ,
Изложенъ на смѣха.

Гледахъ и се питахъ:
Гдѣ-й разума искритъ?
Тръсихъ го, налитахъ
Девиза му истритъ!

И запѣвахъ смѣло
Съ обичний астеизмъ;
Тозъ животъ на дѣло
Приличалъ на софизмъ!

II.

НА ПАМЕТЬ М-ву.

Грѣй, блести, о луно
Въ тъмносиний сводъ,
Плавай тихо, мудно —
Спи човѣшкий родъ!

Спи щастливий сладко
И въ съня се смѣй
Спи нещастний гадко,
Тжга го лелѣй.

Карай на реда·си
Въ тая тишина;
Клетий и въ съня си
Плава средъ злина.

Нѣкой, чуй, въздъхнж
Посредъ тоя міръ;
Тозъ въздъхъ заглъхнж
Въ спящий людски виръ.

III.

СПОМЕНЪ ВЪ ГОДИНИ МЛАДИ.

1.

Нощта е тиха въ небесата
Звѣздитѣ свѣтятъ въ миръ и слога;
Въ товъ часъ смжтенъ, убитъ въ душата
Испитвамъ трескава тревога.

Блаженъ е спящий безъ терзанья,
Кому сърцето е безгрижно
Когото ангела въ лобзанья
Преспива сладостно, поспѣшно!

2.

На околъ всичко дрѣме сладко,
Гжстѣе мрака безпредѣлно;
Защо ми става страшно гадко,
Защо се взирамъ тъй безцѣлно?

Ей спомнихъ азъ въ години млади
Ония ласки, чувства нѣжни,
Когато въ ангелски отради
Дѣчица спѣхме безмятежни.

3.

Нощта чернѣй, душа ми страда,
Мечтитѣ хвъркатъ безнадѣжно,
И въ мисли глухи, безъ услада
Минува часъ слѣдъ часъ прилежно.

Желалъ мъртавъ да почивамъ,
Да спѫ дълбоко въ гроба хладенъ
И съ вѣчний сънь да се упивамъ,
Далечь отъ міра безпощаденъ!

1876.

IV.

ПРОДАНЪ.

(Сатира).

Не бѣ ли ти благатенъ,
Продане, щастливъ?
Не бѣ ли момъкъ златенъ,
Уменъ, дървостливъ?

Е, какъ би тъй да минешъ
До мъртвитѣ наредъ
И рано да откинешъ
Младъ отъ тоя свѣтъ?

Язжкъ за твойта младость,
Ти самъ се разори;
Продаде се на радость
Чорту за пари!

Копа си самъ ти гроба,
Каквото пожела;
Заровихѫ те съ злóба
Гнуснитѣ дѣла!

Сега повесели се,
Въ земята се тѣши,
И съ сироста упий се,
Ада разсмѣши!

V.

СВѢТЪ-ТЪ.

Ахъ, свѣта е красно
Езеро бездънно,
Гладко, но опасно
И съ въздъшки пълно.

Плаватъ си по него
Кóраби несмѣтни,
Ширятъ се и много
Стигатъ край завѣтний.

Много, като плаватъ,
Давятъ се въ сълзитѣ,
И средъ пѫтя ставатъ
Жертва на вълмитѣ.

Всѣки го минува
По веднъждъ въ живота;
Всѣкому вълнува
Разума въ душата.

Моя въ сокрушенье
Корабъ се люлѣе:
Горѣ утѣшенье,
Долу бездна зѣе.

VI.

Не почести тръсѭ,
Не тръсѭ спокой,

Въ гжрдитѣ си носѭ
Талента азъ свой.

Доволенъ съмь; слава
Не мой ме смѫти: —
Душата ми плава
Въ неземни мечти.

Ахъ, вий ѭ гонѣте,
Търсѣте ѭ вредъ,
До гдѣ се превийте
Подъ нейния гнетъ,

Защото щѫ хвъркамъ,
Пакъ щете пълзѣ:
Азъ Бога ще стигамъ,
Вий — земни князье.

1881.

В. Поповичъ.

I.

НЕ Е СЕГА ВРѢМЕ, ДРѢМКА ДА СЕ ДРѢМЕ.

Що стоишъ, та мислишъ
Българино милий?
Да ли дрѣмка дрѣмишъ
И спишъ сънь унилий?...

Не е сега врѣме,
Дрѣмка да се дрѣме,
Но сега е врѣме,
Паметъ да береме!.

Учи си дѣтето,
Учи го съсъ врѣме
И буди момчето,
Баръ то да не дрѣме!.

Не е сега врѣме,
Дрѣмка да се дрѣме,
Но е сега врѣме,
Паметь да береме!..

Чи врѣмето иде,
  Лѣти и минува —
С' око се не види,
  Какъ си се минува!..

    Не е сега врѣме,
    Дрѣмка да се дрѣме,
    Но сега е врѣме —
    Паметъ да береме!.

Чи комшии чакатъ
  Будни — на пусия,
Евреитѣ сакатъ
  Твоята кисия!..

    Не е сега врѣме,
    Дрѣмка да се дрѣме,
    Но сега е врѣме —
    Паметь да береме!..

II.

ЯСНОТО СЛЪНЦЕ ИЗГРѢВА.

Ясно слънце изгрѣва
На истокъ надъ планинитѣ,
Росното цвѣте огрѣва
И на рѣкитѣ водитѣ;

Въ сѣка се капка огледва,
Какво й румѣно, огнѣно,
Съсъ сѣка тихомъ приказва, —
Съ весело лице замѣно.

Цвѣтнитѣ билки от'рано
Съ миризми го посрѣщатъ,
Кланятъ му се засмѣно,
И умилно го поглеждатъ.

Пъкъ то весело, засмѣно,
Своитѣ зари распуща
И всѣка билка любезно
Съ топли цалувки обгръща

Тихий вѣтрецъ насрѣща,
Дебни полека-полека
И трѣвата го н' усѣща,
Чи поздравява юнака!

Едри и дребни гадини
Весело припкатъ и пълзятъ
По градини и планини,
Бога славятъ и въспѣватъ.

Славѣя зора преваря,
Пѣе у равна градина,
Съсъ другари се надваря,
Іоще отъ тъмна ранина.

Горскитѣ птици весели,
Рано станжли у зора,
Своитѣ пѣсни запѣли
И гледатъ истокъ какъ гори!

Ц. Гинчовъ.

НАРОДНА ПРИКАЗКА.

Приказка за тъй, што цицая дваесе и пет години.

Имало един юнак, што цицая дваесе и пет години. Майка му отишла давия да чине: Не могала да га отбие. — „Деф да га чинете, не можу да га дою,“ рекла майка му. И они деф га учинале у гора зелена: дзверове да га изедев, вуци да га удавев. — Пашата правил един конак голем, па и сви носиле тамо на пашата, како при'од — ете дърва, штици...., отъ села, градишта до'агяло; и тъй што цицаў дваесе и пет години, рекаў: „чекай и я да отнесу, сви носат дърва, и я да отнесу“. Набрал е греди, упрегнал воловете, па рекая: „чекай малко да поеду.“ — Дошле два вука, удавиле двата вола; па он им рекъл: „едете, синку, едете, ако можете, синку, да носете.“ Па кога поручал, станал, отишъл, фанал вуците, упрегнал ги, па ги потерал: кье носе на пашата имдад. Къд га видел пашата, почудил се; растоварил дървата, па га сургьон учинал.

Отишъл е па по горите, нашъл е и друг юнак: што до девет земьи кавга има, он чуе. — „Добро вечер, побратиме!“ — „Дал Бог добро, побратиме.“ — Што имаш юнашство, побратиме? — „Юнашство имам: до девет земьи кавга што се чине,“ я чую: — Али си от мене пó-юнак? „Не знам от тебе да съм пó-юнак ама имало един — дваесе и пет години цицал, он може да е пó-юнак от мене.“ — Ад да бидемо побратими двоицата. „Да бидемо,“ рекъл. — „Да тражимо й-ош побратими.“

Па са ошле, оште пó-натамо: и друг юнак седе на пут, със воденични каменье, како със камънци беш-чеш, играе си. — „Добро ютро, побратиме. — „Дал Бог добро, побратими.“ — Еве смо двоица, побратиме, да бидемо троица, побратиме. — Што имаш юнашство, побратиме? — „Юнашство имам: къд сакам овъй камен кье го ископам и кье го направам казан от камен.“ — Мож да бидеш от мене пó-юнак? — „Кье бидъм, зашт нейкьем; не знам от тъй, што е цицал дваесе и пет години — он от мене пó-юнак кье искоче.“

Ставиле се троица побратими. „Аде да гледамо, побратими, земя на што се държе.“

По-там ошле, нашле и друг побратим. — Добро вечер, побратиме! — „Дал Бог добро, побратими.“ — Ад да бидемо, побратиме, четворирица, троица смо. Што имаш юнашство? — „Юнашство имам, големи мустаки, със един мустак онай гора обришу, със други-йо овакай речу и оная обришу.“ — Да ли си от мене по-юнак, рекъл тъй, што цицал дваесе и пет години. — „Не знам, от тебе може да съм по-юнак, ами един имало дваесе и пет години цицал, от нега не може да буду по-юнак.“ — Ад да бидемо четворица юнаци.

Отишле са до морето близо. Там са нашле и друг юнак, како ние. — Добро вечер, побратиме! — „Дал Бог добро, побратими.“ — Еве смо четворица да бидемо, побратиме, петина. — „Да бидемо, побратими.“ — Што юнашство имаш. — „Юнашство имам: морето към закам исцицувам и пак го пуштам.

'Одиле, 'одиле петмината, па на едно место рекъл тъй, што цицал дваесе и пет години: айде овдека е 'арно за нас. К'идемо лов а ловемо; еве близо вода, кье носемо ловове, кье правемо вечери. Иде, побратиме, ти да направеш казан, рекъл на тъй, што бил юнак със каменье. Направиле казан от камен. Отишле на лов, па сви доеле лов. Здробиле месото, приставиле га, оставиле тъй, што бил юнак на морето, да га варе, а оние отишле па на лов: кье дойдът и ручът.

Сгърмело морето, искочил един юнак зъл от морето. — Добро утро, побратиме. — „Дал Бог добро, побратиме.“ — Што работеш тия. — „Еве огин си кладу овдека, побратими са на лов, кье дойдат на вечера, я им вечера готву.“ — Ад да се облагамо, побратиме. — „Да се облагамо..... на што?“ — рекъл тъй, што варил манджата. „Да се боремо, ако ме превратеш да ми земеш главата; ако те преврату, кье ти изручам вечерата.“ Па са се забориле. Дочул ги тъй, што до девет земьи слуша, рекъл: „Онамо има голема кавга, е ни изручая вечерата.“ Превратил га, изручал му вечерата. Па прегнал у морето, и си дошле ония побратими. — Кам, побратиме, вечера? — „Не прашай, побратиме, вика тъй што беше се борил, със един юнак искочи от-доле, от морето, облагахмо се: ако га преврату, да му зему главата, ако ме преврате, да ми изруча вечерата; преврати ме, изруча ми вечерата.“ Па са оставиле тъй, што пипал планините със мустаките си; издробил месото, седел, клал си огин и правил на другарите вечера. Па избучело морето, искочил тъй юнак. — Добро утро, побратиме! — „Дал Бог добро,

побратиме.“ — Што си правеш, побратиме? — „Огин кладу, побратиме.“ — Ад да се облагамо, побратиме! „Да се облагамо.“ На што да се облагамо. — „Ако ме превратиш, да ми пресечиш главата; ако те преврату, да ти изручам вечерата.“ Превратил га, па му изручал вечерата, па си улегнал у морето. Дошле са ония побратими! „Кам, побратиме, вечера?“ — Е, побратими, голема борба се бориме, ама не моґах, преврати ме, изруча ми вечерата тъй юнак.

Па оставиле тъй, што до девет земьи слуша. И он седнал, спотичал огин. Изрипал па тъй юнак от морето: Добро ютро, побратиме! — „Дал Бог добро, побратиме.“ — Што работеш? — „Огин кладу, побратиме.“ — Ад да се облагамо. — „На што, побратиме?“ — Ако ме превратиш да ми земеш главата, ако те преврату, да ти изручам вечерата. Много са се бориле, юнако, што излазяше от морето, наваса, преврати го други-йо юнак, па му изруча вечерата и си улегна у морето.

Дошли побратимите. — „Ех море, побратими, па нема вечера на нас; боже се юнаци кажуете, ништо юнашство не створихте.“ Оставиле га тъй, што морето цицал; искочил и на нега и са се бориле с нега; изручал му вечерата. Дошли побратимите: „Ех, побратими, п'а нема вечера на нас: толко лов ловихмо, ништо не изедохмо.“ — „Аде да виду я, тъй юнак какъв е, я кье остану“, рекая тъй, што дваесе и пет години цицау. Огин си кладе, чибук си пие; искочил па тъй юнак: „добро ютро, побратиме!“ — Дал Бог добро, побратиме! — „Айде да се облагамо.“ — Да се облагамо; на што? — „Ако ме превратиш да ми земеш главата, ако те преврату да ти изручам вечерата.“ Па са се бориле много; не може ни тъй тога да поваса, ни тъй тога. На́йпосле юнако, што цицал дваесе и пет години правратил тога, што излазаше от морето; пресекъл му главата, ударил гу у земя; девет аршина у земя пропаднала; онъй се па разлюти, фана, зема си главата, улегна си у море. Други-йо па отъ лютина пеня фърля из уста. Издойдо'а побратими. — „Ех, побратими, едете, пийте, и скоро стануйте: еве кървове, дека юнакова глава пресекох, девет аршина у земя улезна, он стана, зема си главата и па у море улегна.“ Па ручале; тогай тъй што дваесе и пет години цицал, рекъл на тъй, што морето изцицувал: „Ех, побратиме, да испиеш овой море, я кье тражу тъй човек, што го заклах.“ Испил морето; станала една църна дупка..... Боже!..... направиле южиня отъ копривн, па рекъл што дваесе и пет години цицал на другиго: „побратиме, ти да сметнеш онай планина, овдей да гу донесете, и онай што е ондека.“ Донел е планините с мустаките. — „Вържете

ме, бракя, за половина.“ Държале го за половина. Рекъл: „къд кье заклату южето, да пуштате гранки на-надоле.“ Пуштале, пуштале; заклатил, пуштале гранки; па заклатил, па пуштале; слегнал е на долна земя, друга земя имало доле: къд да види три девойки плакав. — „Зашто плачете, батино?“ — „Како да не плачеме, брате! Едън татко има'мо, искочи на горна земя; много пути искачаше, па си дохагяше; съга искочи, не ни дойде.“ И он рекаў на себе си: „и я той тражу;“ — „ако е, батино, рекаў, он е стар, нека мрее.“ Имале си девойките: по́-старата — *сам се разбой ткае,* по́-малата — *сам гергев везъл,* най-малата *позлатени пилци* имала; а они 'убави биле, што немало на векът векье, от них по́-'убави немало; а на́й-малата, по́-векье сънце греяла, толко 'убава била.“ — „Ех, рекъл, ід да ве изнесу и вас на горна земя; бате кье ве изнесе да видите горна земя.“ — „Ех, рекли, к'идемо, бате, ама сакамо да носемо и разбой, и гергев, и пилци.“ — „Ех, кье ги носу и разбой, и гергев, и пилци.“ Разглобил разбоя, турил га у пазука; разглобил гергевът, турил га у джебове; земал и пилците; заклатил южето.“ — „Качете ми се, рекъл, на рамената; вие по́-стари, дръжте ми се за главата,“ а на́й-малата земал у руки; истеглиле го на-нагоре. Виделе дружината девойките, една от той рамо земале, друга от оной, пресекле му южето, и пагяле на-надоле: *тъй, малката девойка* и *он.* Па доле имало един црън овън, друг бел; девойката викала: „бате, качивай се на бели-йо да паднеш; ако паднеш на църни-йо, кье идеш оште три земьи на-надоле“. Она паднала на бели-йо, изфърлил гу на-нагоре; он паднал на црън-йо, изфърлил га на-надоле, оште три земьи доле паднал. Па рекъл: „ох, сполайти Боже, от дружина и я той теглих!“

Легнал малко да поспие; заспал. Къда над нега имало една пола, на тополата на орли гнездо; къд да виде, станало е пискот гнездо; къд да виде, една змия стое на тополата, от корено, та върро; извадил е своя боздогана и ударил змията по глава, туй и оставия. Па си легнал да преспие; къд да стане, орла му сенка завеше; после рекъл на орлата: „мори орло, што си се раскрилила ми мене държеш сенка? — „Како да ти не държу, еве до съг и години я челядь не мож да подигну. И рекла: „сакай, што кье сакаш, я овой бакшиш кье ти даду.“ Он рекъл: „што кье сакам, да изваде господ на нашата земя.“ Па станал, отишъл на-надоле.

Сретнал е едно момиче; оздол иде и слъзи роне. — „Дека идеш тизе, момиче?“ — „Овам к'иду, милу бате: у наша касаба да нема, овдек има вода, па туя има един аждер, на секьи дън и

човек гъта, по един курбан; на сви кукьи редом гъта; я съм царева кьерка и до мене дойде ред; па ме мой татко испрати и я да иду курбан да биду.“

— Не бой ми се, мила сестро. Седнале са до морето, па е легнал на нойните скутове и ву дума: „попоскай ме мила сестро“. — Аде, братче, не седи туя и ти: кье погинеш и ти помене. —

„Не бой ми се, мила сестро“.

Па му запоска главата и он ву задремал на скути. Узгърмело морето, заплакала момата. Падна слъза на образа юнака, та дури га изгорело. Веднъг станал юначина, седнал си е коленички, извадил си боздогана; искочил е тоя аждер, па се явил и е зинал веднъг. Устата му колко врата; измахнал е юначина, располютил аждерина, устеко'а кърваве, искочи'а от аждерина момичета, што ги е гътал, кои цели, кои живи, кои половина. Па гу испрати момата на-надоле. — „Аде съга, мила сестро, аде съга, ти си иди!“ Отидела дома, къда гу татко ву видел, вракял гу на-надоле: „ад иди, куде сви идоа и ти к'идеш“ — „Е, тате, рекла, един юнак сретнах там доле, он на-нагоре, я на-надоле идех. — „Дека к'идеш, рече ми, батино“. — кажах: дека аждер по един курбан гъта. — „Седни туя, рече ми, до морето“. Седна'мо двоицата. — „Попоскай ме, рече ми, батино“. Легна да га попоскам и бирден заспал. Я чух узгърме морето и ми слъзи потеко'а от очи; капнало му на образ, он рипна: — „Што ме толко изгоре със твоите слъзи!“ Извади си боздогана; а искочи аждерина, веднъг зина. Юнако къд си махна със боздогано, раздели га право на пол; свите курбани, што гътал, искочи'а, кои цели, кои мъртви, кои живи, и они си издойдо'а“.

Не верувал гу татко ву. Па она рекла: „Ако не веруеш, те погледни — ете река тече кървава, мутна“. Тъг гу поверувал. — „Викнете ми, рекъл, тъй юнак, да га виду какъв е!“ Викнале га юнакът. И он отишъл при цара. — „Сакай, што кье сакаш ти юнаку, царштина да ти дадемо“. — Нейкьу я царштина, рекъл той; я съм от пет земьи доле слегнал. Сакам на земя горна да ме качеш, ако можеш кабил да найдеш некако“.

Собирале човеци от селата, от във град се собирало; не могал никой да се нафане да га изнесе; на́й-после собрале пиликите: и они не могале, што бе'а картали, орли не мого'а. Рекли орлите: „никой неможе, ама има един оръл от триста години, той може да направе туй, ама соблача се, длака мени, пердух фърля. Он ако може да га изнесе, он е на́й-стар, искачал е на горна земя“. Па га викнале и него, прашал го е царо: „можеш ли овъй човек на пет земьи

горе да изнесеш?“ — Можу, рекъл, ама еве се соблачам, гол съм сега, не можу.

„До-къд кье се облечеш?“

— Кье се облечу, рекъл, до-дека вие да заколете два бивола, коските да истребите, месото да скъцате: едната кожа месо, другата кожа вода да напунете, и я кье се ублечу до тогай: помалко да ми давате до-дек да се облечу“. Заклале два бивола, истребиле коските, скъцале месото, напуниле кожите; дошъл оръло. На едното крило му ставиле едната кожа, на другото другета, а у-сред седнал юнако: па му рекъл оръло: къд кье речу: врак! месо да ми дадеш, къд кье речу: гро! вода да ми дадеш“. Литнал оръло; рече врак! месо му деде, рече гро! вода му даде. Не останало месо, вода има, месо нема, изручал месото; па си секъл юнако от ногите, въртел си месата от свакуде, дека имал, све се исекъл, та ранил оръло. Оръла го исфърлил на горна земя. — Ех, рекъл, стани съга да 'одеш, да виду можеш ли да 'одеш. — „Ех, рекъл, кье 'оду, ама ме много болят местата, што си секох“.

— Е, от дека ми дава месо.

„От-туй, от-туй, от-туй отголил се, па рекъл“.

Тъг рекъл оръло: пф! пф! исплювал месата, што изручал. „Де, рекъл, съг стани, да виду, можеш ли да станеш“.

Оздравел, станал веднъг.

Отишъл на-нагоре до морето; ония се й-оште били за девойките, е ги земале. Девойките требало съ каул да се земат: кой кье прокале един брес голем, колко троица да га прегърнев, толко широк ил; от едно ма'анье, кой кье прокара низ него със златна ябука, ой кье земе коя сака. Илим кой кье найде разбой сам да ткае, той ье земе на́й-големата сестра; кой кье найде гьергьев сам везъл, той ье земе средната сестра; кой кье найде пилци позлатени, той кье ме на́й-малата сестра. — Собрал се град, много инсан се собрало, гати, чудновии, той дърво да го прокарав; сви се обидували, ни-ой не могъл. И он седнал там близо до ния, поседел, поседел, от-рил се. — „Чекай и я да се обиду, сви се обидо'а и я да се обиду, ли можу да пробию той брес.“ земал е тай ябука позлатена, мах-л е на зелен-ьо брес, прошла ябуката низ сред бресо. Извадил е *збой сам да ткае,* земала го големата сестра; извадил е *гьергьев, о сам везе,* земала го средната; извадил е *позлатени пилци* земал на́й-малата. Свите три ги он земал; па ги ожени ония двете за ревци, таквия, а малата он гу зема. И я бе' на свадбата, ядо', пи',

и на мене дадо'а едно гърне с мед; тамъм се облизва', рипна вашето куче, та ми собори гърнето, и я не можах 'ич да лизна от медо. За той дойдо' да ви кажу, да си чувате кучето.

Забѣл. Тази приказка е записана отъ мене въ Кратово отъ устата на една жена — *Мария Биревица.* Митическото и епическо значение на тази приказка оставямъ на страна, а само ще кажа, че любопитния може да сравни тази приказка: 1) съ пѣсънта св. Георгий 31 и 38 отъ братя Миладиновци и други различни пѣсни въ такъвзи смисъль; 2) съ Русската приказка „Жаръ птица", която се намира въ Филоновата Христоматия; 3) съ житието на светаго и праведнаго Михаила Война отъ Потока"; и 4) съ житието на св. Георгий Каподокийский.

По-любопитни особенности на Кратовския говоръ сж тия:

1) Употрѣбление на тжпия затворенъ звукъ *а*, който въ приказката е писанъ съ ъ въ всичкитѣ тия случаи, гдѣто трѣбвало би да стои ъ или ь споредъ старобългарското правописание; употрѣбление на звуковетѣ *у* или *ю (ьу)*, гдѣто трѣбвало би да стои старобългарски ж или ѭ, освѣнъ въ вин. пад. женск. родъ, ед. число, гдѣто е окончанието *а* или *я*.

2) Звукътъ ѕ (зѣло) се употрѣблява съ произношението *дз*. дзвезда, дзвон.

3) Звукътъ *х* постоянно е като придихание, на пр. *'убав, сна'а, реко'*, намѣсто *хубавъ, снаха, рѣкохъ*.

4) *Сабья, земья, сабьи, земьи,* намѣсто *сабля, сабли* и пр.

5) Подиръ звуковетѣ *г* и *к*, *е*-то и *и*-то се произнасятъ мегко: както и въ началото на думитѣ *е*-то се произнася мегко.

6) Стария юзъ ѧ се замѣнява съ *е*.

7) *До'агям, пагям, рагям* вм. *дохаждамъ, падамъ, раждамъ.* т. е. *д*-то въ корена испада, йотата се обръща въ *г*.

8) Настоящето врѣме на глаголитѣ по слѣдующий примѣръ бива така: *пишу-еш, е, емъ, ете, пишев,* рѣдко *пишът; играм, аш, а, амо(е), ате, ав* (рѣдко *аят*).

9) *Раздуую, избегую, изгорую,* намѣсто *раздувамъ, избѣгвам, изгорвамъ,* т. е. многократноста се изражава съ звукътъ *у* намѣсто *в*.

10) Причастието спрягателно м. родъ се окончава на *л, я ў* — *викал, викая, викау;* звука *л* въ срѣдата на думитѣ се изхвърга и подвижний ъ се обръща въ *у* — *вук, жут,* намѣсто *вълкъ, жълтъ.*

11) *Викале, играле, бегале,* намѣсто *викали* и пр.

12) Бждащето врѣме се изражава чрѣзъ *кье*.

13) *Един, еден, едън* се употрѣбляватъ безразлично.

14) *Човеко, мосто* т. е. членътъ бива *о*, рѣдко *тъ* — човекътъ.

15) Мѣстоимение 1-во лице *я, мне* или *ние;* второ лице мн. число *вие;* третье лице м. родъ ед. число, вин. падежъ *га;* ж. родъ дат. падежъ *ву*(?), вин. пад. *гу* (ж-то минало въ *у*, *г*-то е станжло отъ йатата прѣзъ ж-то, т. е. *гу*=ѭ).

16) Прѣдлогътъ *съсъ* е по́-употрѣбителенъ отъ прѣдлога *съ;* намѣсто *въ* се употрѣблява *у*.

Кратовския говоръ е прѣходенъ между источнобългарскиятъ и западнобългарскиятъ или македонскиятъ, но съ много еднакви свойства съ сърбския езикъ, които свойства въ по́-малъкъ степень се срѣщатъ на истокъ въ Кочанско, въ по́-голѣма на западъ въ Кумановско и въ на́й-мало на югъ въ Щипско.

Ефремъ Карановъ.

КНИЖНИНА.

РЕЦЕНЗИЯ.

География и История. За учение въ III и IV отдѣление. Допълнение на Бащинъ езикъ. Отъ Д. В. Манчовъ. Книжка прѣпоржчена отъ областний училищенъ съвѣтъ. 1883 стран. 152.

Въ кржга на елементарнитѣ учебни пособия за ученици отъ отдѣленията, издадени до сега отъ г. Д. В. Манчова, тая нова допълнителна книжка не представя нѣкой особенъ по́-практиченъ новъ методъ въ педагогическо отношение; тя е подражание, просто събранъ и кое какъ сносничко изложенъ, съкратенъ учебенъ материалъ по отечественната и всеобща география и история, извлеченъ отъ сѫществующитѣ чужди и наши по́-пространни ржководства по тие предмети.

Всичкия материалъ въ книжката е расположенъ едно слѣдъ друго не толкова съ една по́-опредѣлена цѣль, колкото въ возрастающа пропорция и за да съдържа учебно вещество за III и IV отдѣления, поради което и книжката, намѣсто да излѣзе съ единъ или два дѣла, трѣбвало да се раздѣли на четире дѣла, първитѣ два за запознавание дѣцата съ на́й-елементарнитѣ понятия и знания по българската и всеобща география, вторитѣ два за запознаванието имъ съ по́-личнитѣ страници изъ отдчественната история, и само съ нѣкои случайни и не подходящи на възпитателната цѣль страници изъ всеобщата история.

При нѣманьето отъ по́-добри дѣтски начални пособия по тие предмети, не може се отказа г-ну Манчову въ сполучната идея да улесни учащитѣ и учашитѣ се въ това отношение; но съзнаваме, че въ ржцѣтѣ на единъ вѣщъ педагогъ, значението на такава една идея било би съвсѣмъ друго. Отъ толкова нагрупанъ суровъ материалъ, той би направилъ нѣщо по́-осмисленно, по́-систематическо, по́-цѣлесъобразно и по́-методическо, а изъ подъ перото на г-на Манчова книжката излѣзла нито занимателна и увлекателна читанка, както иска

да заприлича тя въ началото си, нито строго обмисленно ржководство, макаръ и въ катехизическа краткость, книжка, въ която всичко да стои на мѣстото си, споредъ возраста и силитѣ на учащитѣ се въ III и IV отдѣление и неотмѣннитѣ правила на педагогиката. Тая е причината, гдѣто още отъ началото тая книжка, дава да се сѣтимъ, че компилятора ѝ не е билъ до тамъ снабденъ съ педагогическа вѣщина, и книжката му излѣзла на цѣли 152 страници. Това, което би трѣбвало той да помѣсти въ една особна специална читанка, заедно съ всичкитѣ предварителни общи понятия по естественната и математическа география, изложена въ разсказъ, и сетнѣ да пристжпи къмъ скратенитѣ скици отъ политическата и историческа география и къмъ самата история, изложена въ двѣ особни книжки, съ назначение първата за въ третьото, втората за въ четвъртото отдѣление, то стои въ началото на двата дѣла, особито предъ втория, както то стои въ всѣко пространно гимназическо ржководство. Въ тоя случай компиляторътъ самъ се намѣрилъ на тѣсно и дори не указалъ, колко отъ материала въ книжката е назначенъ да се мине въ третьото и колко трѣбва да остане за минуване въ четвъртото отдѣление. По нашето мнѣние, това е единъ отъ главнитѣ недостатъци въ тая книжка, при развлечености ѝ на мѣсти.

Нáй-личнитѣ дѣлове въ книжката сж вторий и третий. Ако би би се притурило до втория и краятъ на първия дѣлъ, всичко, което се отнася до географията на княжеството България, Источна Румелия, Одринския вилаетъ и Македония, и изложено въ тѣсна връзка съ изложеннитѣ фактове по българската история въ втория дѣлъ, книжката би излѣзла много пó-малка, но пó-цѣлесъобразна и достаточна да се мине само въ послѣдньото отдѣление и въ една година. По тоя начинъ такъво едно нáй-елементарно ржководство, което би съдържало едно кратко паралелно учение по географията и българ. история, било би достаточно още за да се довърши на неговитѣ основи първоначалното образование на дѣцата отъ четвъртото отдѣление и да послужи за тия, които ще искатъ да слѣдоватъ пó-нататъкъ, сериозна и ягка подготовка за постжпването имъ въ първия классъ на гимназиитѣ. Тъй и четвърти дѣлъ по всеобщата история, която само по себѣ се минува въ гимназиитѣ въ два периода, съ кратъкъ и пространенъ объемъ, станжлъ би не нуженъ, както и не е потрѣбенъ и въ тоя видъ на книжката, и прилича повечето на вѣть кърпелчета до едно, ако и не до тамъ износена, но инакъ добре-годѣ истрита дрешка, разнищенитѣ мѣста на която нито достатъчно заличаватъ, нито могжтъ да съставятъ нѣкое особно украше-

ние на неж, и които кърпели разборчивия педагогъ ще отхвърли на основание: или всичко, било би въ нáй-малъкъ размѣръ, или нѣщо подходяще и храняще душата и сърцето, или нищо.

Препоржчваме ж на вѣщитѣ педагози съ предварително предпазвание обаче, да си избиратъ и извликжтъ изъ тая нова книжка отъ посредственното пó-хубавото, което може да имъ влѣзе въ работата, повечето за четвъртото отдѣление, а отчасти и за третьото, като си съхранятъ пълната свобода да тръсятъ и другадѣ пó-испечено учебно вещество за подсирвание отъ врѣме до врѣме своята вѣщина отъ къмъ знанието на предмета си и метода на преподаването.

Тъй, ако имъ остава излишно врѣме за запознавание дѣцата отъ четвъртото отдѣление и съ материалъ, извлеченъ изъ страницитѣ на всеобщата история, свободни сж да си тръсятъ и отбержтъ градиво по волята, сир. образци и примѣри за истинский патриотизмъ характеръ, рѣшителность, политически, военни и граждански доблести, образующи началата на истинскитѣ граждане още отъ отдѣленията!...

Учебникъ по зоологията съставилъ А. Я. Гердъ, превелъ на български и издалъ З. Бояджиевъ. Часть първа, кн. I съ 86 фигури. Русе 1883, in 8°, стр. XV+ 109.

Много се зарадвахме, като видѣхме учебника на г. Герда преведенъ на Български. Тази зоология, опредѣлена за горнитѣ класове на срѣднитѣ учебни заведения, както и за самообразуване, написана е по една твърдѣ сполучлива и лесно достжпна метода. Материяла е тъй добрѣ распредѣленъ и съ такъва ясность, изложенъ, щото не само ученика, но и сѣкий приятель и любитель на естественнитѣ науки, ще може лесно да се снабди съ първоначални пóточни познания върху организацията на една малка серия животни, избрани да представляватъ главнитѣ групи на животното царство.

Прочутия английски естествоиспитатель и знаменитъ педагогъ Huxley, като говори върху методата за изучвание на зоологията, ето що казва върху този предметъ: „ако имахъ да подготовямъ ученици въ горнитѣ класове на срѣднитѣ училища, азъ щж си изберж една сладководна гжба, единъ сладководенъ полипъ или една циянеа (медуза), обикновенната сладководна скойка, рѣчния ракъ, кокошката като типи на разграненитѣ клонове на животното царство; щж разлепж състава имъ въ сичкитѣ тѣхни потънкости, и щж покажж въ какво сѣка отъ тѣзи потънкости разяснява великитѣ зоологически

принципи; слѣдъ като прекарамъ внимателно това, което ще бжде като основа, върху която могж да расчитвамъ, азъ щж разяснж на сжщий начинъ, безъ да влизамъ въ сжщитѣ подробности, и нѣкои разреди избрани измежду главнитѣ типа; нáй-послѣ ще обърнж вниманието на ученицитѣ върху специялнитѣ форми". И наистина внимателно изучвание на едно отъ нáй-обикновеннитѣ и нáй-незначителни животни, води ни стжпка по стжпка отъ нàй-проститѣ до нáй-сложнитѣ понятия, до нáй-труднитѣ и нáй мжчнитѣ задачи на зоологията.

Било е врѣме, когато за ученъ зоологъ се е считалъ онзи, който е познавалъ нѣколко стотини птици, риби или пакъ неперуди и бубулечки; който е умѣялъ да наброи външнитѣ бѣлѣзи на пóглавнитѣ животни и да ги распознава практически. Днесъ обаче не е вече така: пó-малко се обръща внимание на външноста, а пó-вече на вжтрѣшния съставъ и на функциитѣ на органитѣ. Послѣднитѣ неможемъ да знаемъ, ако слушаме само предаванията на другитѣ и нетемъ тѣхнитѣ книги; тука трѣба да играй нáй-главната роля разрѣзното ножче, съ помоща на което ний разсичаме и отдѣляме сичко и послѣ наблюдаваме съ лупа или микроскопъ. Не трѣба да забраняме, че зоологията е наблюдителна наука и само съ наблюдения можемъ да ѭ изучимъ. Книгата и учителя само показватъ пжтя, приличатъ вниманието на ученика върху интереснитѣ точки и му показва, какъ трѣба да свладѣй мжчнотинитѣ. Само на тозъ начинъ изучванье зоологията, може да принесе очаквания плодъ, като въспитателно срѣдство, само така може да постигне възвишената си задача.

Модернитѣ взглядове върху преподаванието на зоологията нáйлѣскаво се отражаватъ въ учебника на г. Герда. Автора, безъ никакви първоначални познания, преминава въ изучванието разнитѣ групи на животното царство. Той захваща отъ нáй-едноставнитѣ, нáй-несъвършеннитѣ, като избира за сѣка група по единъ или два представители, лесно да могжтъ да си доставятъ както учителя, така ученика; освѣнъ това и разсичанието на тия не е нужденъ нито особенъ локалъ, нито пакъ скжпи и многобройни инструменти. Тъй н пр. отъ Protozoa той зема една Амеба (Amoeba) и единъ инфузоний (Paramoecium); първото животно е избрано измежду нáй-несъвършеннитѣ въ тоя типъ а другото измежду нáй-съвършенитѣ, двѣ крайности, съ които ако се запознае добрѣ ученика, той ще може лесно да опише и другитѣ животни, които въ класификацията се намиратъ между имъ. Отъ втория типъ (Coelenterata) той зема като примѣри обикновенната идра (Hydra vulgaris) и морския анемонъ (Actinia

mesembryanthemum). Отъ червеитѣ (Vermes) описва медицинската пиявица (Hirudo officinalis), отъ иглокожитѣ (Echinodermamma) — морската звѣзда (Asteropecten aurantiaca) и тъй на татъкъ. Отъ грабначнитѣ (Vertebrata) автора зема за примѣръ обикновенната водна жаба (Raua temporaria), разглежда доста подробно главнитѣ нейни анатомически части, а съ тѣхъ заедно тълкува и физиологическитѣ въпроси; запознава ученика съ научнитѣ термини, като му дава чисти и ясни идеи върху функциитѣ, които се случватъ при грабначнитѣ животни.

Слѣдъ точното отдѣлно изучвание на нѣкои членове, като представители на типа или разреда, слѣдватъ главнитѣ характеристични бѣлѣзи на типа, а послѣ и раздѣлението на сѫщия въ разреди. Въ общия прегледъ на отдѣла, ученика се запознава съ главнитѣ бѣлѣзи на разредитѣ, които бѣлѣзи той може твърдѣ лесно да схване, защото и самъ ги е наблюдавалъ. Отдѣла се завършва на́й-послѣ съ таблица, въ която се излага класификацията на типа, който е ималъ да се изучи.

И тъй, споредъ този учебникъ, ученика нѣма да се мѫчи съ изучванието признацитѣ на семействата, родоветѣ и видоветѣ; главата му ще бѫде свободна отъ много неплодни названия, а ще съдържа само на́й нуждното и на́й-важното, което ще му остане като вѣченъ капиталъ. Имайки такива познания, ученика ще може безъ мѫка да се занимава и осъвършенствува въ тъзи толкова хубава наука; той ще бѫде винѫги приготвенъ да разбира и на́й-тежкитѣ въпроси по зоологията, па даже и по биологията.

Колкото добрѣ да е написана книгата, колкото ясно да е изложенъ материяла, неопитния ученикъ мѫчно ще може самъ сичко да схване и изучи, ако самия учитель не му притече на помощь. Първата длъжность почива слѣдователно на учителя; отъ него се изисква дълбоко да гравира въ ума на ученика основнитѣ нѣща. Учителя нетрѣба само да ги раскаже, той трѣба и да ги покаже, да даде даже да ги попитатъ; той трѣба да ги направи до толкова достѫпни на ученицитѣ си, щото да неможе нищо да ги избърше изъ паметта имъ. Но сичко това може да се постигне съ демонстрации и съ опити, върху което именно и на́й-много внимание се обърща въ настоящия учебникъ. Другояче предавана зоологията не дава солидни познания върху организацията на животнитѣ.

Едно нѣщо може да се приговори на Гердова учебникъ, — ще кажѫтъ нѣкои че е обширенъ. Неможемъ да се съгласимъ върху такава една забѣлѣжка, защото въ него се намиратъ и много епи-

зоди изъ живота на животнитѣ, които ученитѣ сами ще полюбопитствуватъ да прочетѫтъ въ дома си, безъ даже учителя да ги приканва на това. Освѣнъ това, вѣщия учитель ще може твърдѣ лесно да скрати нѣкои нѣща, безъ да може да се осѣти, така щото противъ този учебникъ ний нѣмаме почти нищо да кажемъ.

Между другитѣ добри преимущества на тъзи зоология, ний считаме за длъжность да споменемъ и това, че много фигури красятъ страницитѣ на книгата; тамъ, дѣто ученика неможе да се сдобие съ специментъ за разсичене или пакъ съ добъръ препаратъ, той ще може голѣма полза да извлече отъ тѣзи фигури.

Но, да кажемъ нѣщо и за превода. Г. Бояджиевъ много добрѣ е сторилъ, дѣто се е заловилъ съ превеждането на горния учебникъ. До сега е излѣзла първата книжка, и както ни той обѣщава въ предговора си, въ кратко врѣме ще издаде и останѫлитѣ три книжки. Издаването на книжки направилъ е той отъ немание материални срѣдства, за да издаде цѣлия учебникъ изедно.

Превода е точенъ, но езика слабичъкъ, нѣщо което преводача ще може да исправи твърдѣ лесно при второто, може би, издание. Въ наименованието на животнитѣ, както и въ научнитѣ термини, преводача строго се е придържалъ о рускитѣ; нѣкой отъ тѣхъ сѫ сполучливи, но други не сѫ свойственни на нашия езикъ. Но върху това неможемъ за сега се произнесе, до като една комисия отъ компетентни лица не рѣши въпроса за тѣзи наименования.

Предговора на автора заслужва да се прочете. Той е извлечение отъ една статия, четена отъ г. Герда въ комисията при петерския педагогически музей, по поводъ съставянието на новата програма за естественнитѣ предмети въ срѣднитѣ учебни заведения. Въ тъзи предговоръ читателитѣ ще видятъ причинитѣ, които сѫ подтикли списателя за съставянието на настоящия учебникъ. Въ него изложена методата, по която сѫ преподавани естестественнитѣ науки преди Любена, разглежда се доста подробно методата на Любена и нѣнитѣ недостатъци, като предлага въ сѫщото врѣме като какъ трѣба да се предаватъ естественнитѣ предмети въ срѣднитѣ учебни заведения. Върху програмата на автора, имахме да направимъ малки възражения, но мислимъ че тука не му е мѣстото.

Г. Н. Златарски.

КРАТКИ ВѢСТИ ОТЪ НАУЧНИЙ И КНИЖОВНИЙ СВѢТЪ.

Софийскитѣ старини.

Презъ мѣсецъ Юний т. г. г-нъ Д-ръ Конст. Иречекъ заедно съ Отца Икономa Тодора Митова е прегледалъ всичкитѣ стари софийски черквици. Тѣ сѫ седьмь на брой и се намиратъ всичкитѣ въ самата нинѣшна Еврейска махала или близу до неѭ. Види се, че тамъ е било срѣдоточието на старий градъ и че испанскитѣ Евреи, които сѫ се населили въ София въ 16 вѣкъ отъ Солунъ, слѣдъ недоброволното имъ преселвание отъ Испания въ Турция, пó-лека лека сѫ завзели тая часть на града. Почти всички ония черквици сѫ направени по единъ и сѫщи начинъ и размѣръ, — съ единъ дългнестъ сводъ (кевгиръ) и нѣколко прозорци, които обикновенно сѫ се намирали отгорѣ доста високо въ свода; апсидата, сирѣчь частта на олтаря, която се издава на вънъ, е кръгла. Всички, безъ исключение, лежѫтъ подъ нинѣшната земска повърхность, тъй щото се слиза въ тѣхъ долу по стълби, нѣкога на единъ човѣшки бой дълбоко. Едно врѣме, разбира се, сѫ биле въ сѫщата височина съ околнитѣ кѫщи, но послѣ въ течение на дълги врѣмена се е събрало едно множество насипи, които сѫ въздигнѫли нѣкогашната повърхность нѣколко метра пó-високо, едно явление, което се срѣща такожде въ сичкитѣ стари европейски градове. За основанието имъ нищо не се помни, но очевидно сѫ съградени въ втората половина на срѣднитѣ вѣкове; пѫтникътъ Герлахъ 1578 ги е видѣлъ вече, само че тогава сѫ били пó-вече на брой.[1])

Въ тия черкви има много любопитни паметници. Живописъ, разбира се, е новъ, нáй-повече отъ наший вѣкъ, съ исключение на св. Петка Самарджийска, гдѣто въ олтаря има стари изображения съ словѣнски надписи. Любопитни сѫ иконитѣ, исписани на дърво, съ словѣнски надписи, нѣкога доста стари; за опредѣление, нѣкога на тѣхъ имената на зографитѣ или лѣточисленията, освѣнъ на нáйновитѣ вече отъ наший вѣкъ (1810 и др.). Освѣнъ това ония черквици съхраняватъ драгоцѣнни паметници на българското златарство, хубавѣ ковани евангелия съ надписи, които съдържатъ имената на ктиторитѣ, на майсторитѣ и съ годинитѣ; въ речената св. Петка има едно ржкописно евангелие на хартия, види се отъ 14-а вѣкъ, оковано за сѫщата черква въ год. 1581, и въ другитѣ черкви се срѣщатъ подобни свидѣтелства за нѣкогашната софийска златар-

---

[1]) Преводъ на пѫтешествието на Герлаха ще излѣзе въ VI кн. на „Пер. Спис

ска индустрия чакъ до началото на нинѣшното столѣтие (1803, 1804, 1807). Намиратъ се стари печатни евангелия и други черковни книги, отъ Венеция, Лъвовъ, Острогъ и Москва. Има и ржкописи, на пр. едно хубавѣ украсено евангелие въ черквата Великий св. Никола на чаршията, писано въ 1563 год. въ Македонский градъ Кратово, който поради цвѣтущитѣ си рудници, обработвани отъ християне, въ 16 столѣтие е билъ единъ центръ на образованието за цѣлата вжтрѣшность на Балканский полуостровъ.

Любопитни нѣща се намѣрихж въ черквицата св. Архангели, която се намира на лѣво отъ нинѣшния съборенъ храмъ на свети краль и св. Недѣля, на едно съвсѣмъ дълбоко мѣсто, и сега е запустяла. Въ неж лежжтъ до 12 старопечатни (най-повече Венециянски) и до 13 ржкописни книги, които отчасти по-напрѣжъ сж принадлежали на мънастиря св. Никола въ селото Сеславци, при сѣверо-источния край на Софийското поле, подъ Стара Планина. Ржкописитѣ сж отъ 15—17 вѣкъ, нѣкои съ ж, други безъ него. Стѣнитѣ ж сега вапсани съ варъ, но като се искърти лѣпилото, излѣзе на вѣ добъръ старъ живописъ съ словѣнски надписи, и надъ вратитѣ иже единъ отчасти съвсѣмъ ясенъ надписъ съ лѣточислението 1547, ето се отнася, види се, до възобновението на храма и на живописанието му.

По-дълбоко отъ тия седьмь стари черкви лежи арменската ква, сжщо въ Еврейската махла, до самата стѣна на митрополята. Тя почти съвсѣмъ е подъ земята. Когато старата арменска колония, която е сжществувала въ София преди 200—300 години, распилѣла, този храмъ е останжлъ пустъ и полузаровенъ, догдѣто га. слѣдъ войната, се е събрала една нова арменска колония и го зобновила.

За едно отъ най-древнитѣ здания въ София счита г-нъ Иреъ тъй наречената „Гюлджами“, въ Еврейската махла, въ срѣдата жду св. Петка Самарджийска, друга св. Петка и арменската черица. Тя сега служи за складъ на медицинский съвѣтъ. Прилича кула, която вжтрѣ има дияметръ отъ 9·20 метра и 10 метра висина; като е снабдена съ осьмъ прозорци, направени въ една знаелна височина. Всичката постройка е съградена отъ ягки тухли. за е древния митрополски храмъ св. Георгий. Въ неж най-надъ е лежалъ св. краль сърбски Стефанъ Урошъ II Милутинъ, ато тѣлото му въ 15 столѣтие, въ врѣмето на турското завоева- на Сърбия, е било прѣнесено отъ прочутия поради рудницитѣ градъ Трепче (на сѣверъ отъ Прищина) въ София. Послѣ въ

1469 г. въ сѫщия храмъ шесть денье е стоялъ св. Іоанъ Рилски, когато е ставало пренесението на мощитѣ му отъ Търново въ Рилский мънастирь. Въ половината на 16 вѣкъ, не се знае защо, Турцитѣ сѫ усвоили тази черква и направили джамия; пѫтникътъ Герлахъ (1578) ѭ видѣлъ кратко врѣме слѣдъ това, и описва ѭ сѫщо като единъ видъ кула. Вѫтрѣ, подъ тълстото лѣпило на сѫдѣ излиза старий живописъ съ словѣнски и гърцки надписи. Турцитѣ сѫ построили наоколо единъ видъ широкъ коридоръ и едно вика́ло (минаре). Г-нъ Иречекъ мисли, че е желателно, тая достопаметна старина сега, слѣдъ възобновението на българската независимость, да се повърне на нѣкогашното си назначение и да стане па́къ черква св. Георгий, както си бѣше въ врѣме на старото българско царство.

Въ послѣдньо врѣме се намѣрихѫ и нѣколко стари латински и гръцки надписи въ самия градъ София. Отъ всичко това се види, колко драгоцѣнни старини се криѭтъ непознати и забравени въ България и съ колко открития може да се обогати още отечествената ни история.

Отъ Българското Книжовно Дружество.

БЛАГОДАРНОСТЬ

къмъ срѣдецкото град. общинско управление.

Долуподписанний привръмененъ управителенъ комитетъ на Бълг. Кн. Дружество бърза да извѣсти на всичкитѣ наши еднородци, че срѣдецкото градско общинско управление съ пълна готовность и радость тѣзи дни отстѫпи единогласно даромъ на Бъл. Кн. Дружество едно мѣсто отъ 600 квадратни метра, на вѣчни врѣмена, за съграждение домъ и малка ботаническа градина за Дружеството. Това прекрасно мѣсто се нахожда до самото австро-унгарско консулство на цариградското шосе. Въ идѫщата кн. на Пер. списание ний ще имаме приятенъ случай да дадемъ по-обширно увѣдомление на почтенната публика по това благородно и многопохвално дѣло на настоящето срѣдецко градско общинско управление. За сега не можемъ да не кажемъ, че, съ тойзи свой щедъръ и тъй великодушенъ подарѣкъ, градското общинско управление на новобългарский престоленъ градъ свидѣтелствува най-краснорѣчиво, колко високо уважава то и цѣни правилното распространение науката и народното образование между българский народъ, което е самата задача на Бъл. Книж. Дружество, бѫдѫщата академия на науки въ България.

Поради това споменѫтий комитетъ на Дружеството счита за своя свята и най-приятна обязанность да изкаже публично и по най-тържественъ начинъ сърдечна благодарность и признателность на гореспоменѫтото градско общинско управление, и чрезъ това да зарадва сѫщеврѣменно всичкий нашъ народъ за това негово тъй народолюбиво дѣло.

Срѣдецъ, 28 Юний 1883 год.

Привръменний управителенъ комитетъ
на Бъл. Кн. Дружество.

КНИГОПИСЪ.

Въ редакцията на „Периодическото Списание" съ голѣмо благодарение се приехѫ долуозначенитѣ книги, подарени отъ разни господа за библиотеката на Българското Книжовно Дружество въ Срѣдецъ:

I. Отъ покойний книжаръ въ Търново, Н. Тодоровъ.

1) Тайнытѣ на Инквизиціята. (Часть първа). Отъ В. де Фереяла, съ забѣлѣжкы отъ М. де Куендіаса. Преводъ: Н. Михаиловскаго. Издава: Н. Тодоровъ. Цариградъ, въ Печатницата на О. Кавафіянъ. 1875 година. Стр 230. Цѣна 10 гроша.

2) Тайнытѣ на Инквизиціята. (Часть втора). Отъ В. де Фереяла, съ забѣлѣжкы отъ М. де Куендіаса. Преводъ: Н. Михаиловскаго. Издаватъ: Н. Тодоровъ и С. П. Газіевъ. Цариградъ. 1877 год. Стр. 223. Цѣна половинъ срѣбрно меджидіе.

3) Цариградскы Потайносты и тритѣ тома. Преводъ: П. Р. Славейковъ. Издава: Н. Тодоровъ. Руссе, въ печатницата на Н. К. Жейнова. 1881 год. Стр. въ I-й томъ 224, въ II й — 192, и въ III-й — 146. Цѣна 1.60 лева.

4) Варвара Убрихъ, калугерица въ Краковъ. Истинска повѣсть, написана на Полски отъ И. К. Превелъ отъ Ромжнски: П. Кисимовъ. Издава: Н. Тодоровъ. Цариградъ, въ печатницата на Читалище. 1873 г. Стр. 124. Цѣна: 6 гроша.

5) Отечество и любовь или отъ трънъ та на глогъ (Полятска приказница). Прѣвелъ: П. Р. Славейковъ. Издава: Н. Тодоровъ. Цариградъ, въ печатиицата на Читалище. 1873 год. Стр. 126. Цѣна: 1 цванецъ.

6) Грамматика за новобългарскыя езыкъ отъ Ив. Н. Момчилова. (Издание четвърто). Книгопродавницата на Тодоровъ, Недѣлковичь и Др. въ Търново и Руссе. 1881 г. Руссе. — Печатницата на Н. К. Жейнова. Стр. 142. Цѣна: 2 франга.

7) Учебникъ по Математиката за третии классъ на триклассинтѣ народни училища. Съставилъ: П. Икономовъ. Търново. — Книгопродавницата на Н. Тодоровъ. Стр. 183. Цѣна лева 2.

8) Уроци по Естествовѣдение за употрѣбление въ IV отдѣление въ първоначалнитѣ ни народни училища. Събралъ отъ разни по тази часть учебници М. Б. Сеизовъ (съ 25 картинки). Второ издание. Търново. — Издава книгопродавницата на Н. Тодоровъ. 1882 г. Стр. 63. Цѣна 70 ст.

9) Малка Свещенна История за основнытѣ Българскы училища. Отъ Ив. Н. Момчилова. Шесто издание. Търново. — Книгопродавницата на Н. Тодоровъ. 1883 г. Стр. 32. Цѣна 30 ст.

10) Историческо Отечествовѣдение за употрѣбление въ IV отдѣление въ първоначалнитѣ ни народни училища. Събрялъ отъ историитѣ на Дриновъ, Иречекъ, Войниковъ и други М. Б. Сеизовъ. Трето издание. Търново. — Издава книгопродавницата на Н. Тодоровъ. 1882 г. Стр. 63. Цѣна: 60 ст.

11) Килия. Комедия въ едно дѣйствие. Отъ И. Х. Прѣдставлявана въ Свищовъ, Габрово, Русчукъ, Търново, Севлиово, Етрополе, Плевенъ, Цариградъ, Ловечь, Шипка и Варна. Книгопродавницата: Тодоровъ, Недѣлковичь и Др. Търново и Руссе. 1881 г. Стр. 22. Цѣна 60 ст.

II. Отъ г. К. Кушлева, управитель на книжарницата Б П. Д. „Промишление“:

1) Всеобща История на педагогията за ръководство на учащитѣ се въ учителскитѣ семинарии и срѣднитѣ училища. Съдържа: Системитѣ на въспитанието и методитѣ на обучението въ старитѣ и новитѣ врѣмена; жизнеописанията на всичкитѣ знаменити педагози; постепенното развитие на училището отъ срѣднитѣ вѣкове до днесь; сравнение и характеристика на педагогиитѣ Англ. йска, Нѣмска, Французка и пр. ипр. Посвятена на учебнитѣ въ нормалнитѣ училища, на учителитѣ, на началницитѣ на учебнитѣ заведения и на училищнитѣ власти (училищнитѣ настоятелства). Съчинение отъ Юлия Пароца, директоръ на нормалното училище въ Пезо, при Невшатель. Прѣводъ отъ французски, отъ четвъртото (1881 г.) прѣработено и допълнено падание. Прѣведе Д. Петровъ — Ковачь. Издаватъ: Прѣводачьтъ и К. Кушлевъ. София, книгопечатница на Янко С. Ковачевъ и С-іе. 1883 г. Издание първо. Цена 4 лева. Стр. 482.

III. Отъ А. А. Макакова:

1) Книжка първа: Гръбначнитѣ животни. Наглѣдна Природна История отъ Д-ръ Алойсъ Покорний. Часть първа: Зоология за долнитѣ классове на българскитѣ реални училища и гимназии. Превелъ А. А. Макаковъ, учитель на Сливенската реална гимназия. Съ 526 образи и една картина съ цвѣтове напечатана. Въ Прага. На свое иждивение. — Печатница на Д-ра Едуарда Грегра. 1881 г. Цѣната на цѣлата книга 5 среб. франки. Стр. 160.

2) Втора книжка: Безграбначнитѣ животни. Наглѣдна Природна История отъ Д-ръ Алойсъ Покорний. Часть първа: Зоология за долнитѣ кассове на българскитѣ реални училища и гимназии. Превелъ А. А. Макаковъ. Прѣгледана и одобрена отъ Дирекцията на Народното Просвѣщение. Съ 526 образи и една картина съ цвѣтове напечатана. Въ Прага. На свое иждивение. — Печатница на Д-ра Едуарда Грегра. 1882. Стр. отъ 192—296. Цѣната на цѣлата книга 5 среб. франки.

IV. Отъ г. Цаня Гинчова:

1) Български Басни. Отъ Цаня Гинчова. Второ издание. Издава книгопродавницата на Н. П. Недѣлковичь и Др. Въ Търново. 1883. Стр. 104. Цѣна 1 левъ.

V. Отъ г. С. С. Бобчова:

1) Жинзифовъ. (Животопись и просвѣтително-книжовна дѣятелность). Отъ С. С. Бобчева. Прѣпечатано отъ „Наука“. Пловдивъ. Областна печатница. 1883 г. Стр. 31. Цѣна петдесеть стотинки.

VI. Отъ г. И. Н. Минтова:

1) Два разсказа: I Скжпийтъ гостенинъ и II въ прѣдвечерието на Пасхата. Прѣвелъ И. Н. Минтовъ. Сливенъ. Печатница на вѣстникъ „Българско Знаме“. 1883 г. Стр. 53. Цѣна 3 гроша.

2) Майчино вѫспитание основано на природните закони. Отъ Ж. Рамбоссона. Второ издание. Превелъ И. Н. Минтовъ. Сливенъ. 1882 г. Издание и печать на вѣстникъ „Българско Знаме". Стр. 86. Цѣна 4 гроша.

3) Бишелевецътъ, разсказъ отъ Полъ-де-Мюсе. Прѣвелъ И. Н. Минтовъ. 1873, Сливенъ. Печатница на в. „Българско Знаме". 1882 г. Стр. 43. Цѣна 2 гроша.

4) Питиасъ и Дамонъ или искренно приятелство. Драма въ едно дѣйствие. Прѣвелъ И. Н. Минтовъ. 1872 г. Сливенъ. Печатница на вѣстникъ „Българско Знаме". 1883 г. Стр. 24. Цѣна $1^1/_2$ гроша

VII. Отъ г. Г. Н. Златарски:

1) Материяли по Геологията и Минералогията на България. Рудитѣ въ България. Събралъ и описалъ Георги Н. Златарски. Препечатано отъ II и III кн. на Периодическото Спасание на Българското книжовно дружество въ Срѣдецъ. Срѣдецъ. Държавна печатница. 1882. Стр. 76.

VIII. Отъ книжарницата на Д. В. Манчова въ Пловдивъ:

1) География и История за учение въ III и IV отдѣление. Допълнение на книга Бащинъ евикъ. Състави Д. В. Манчовъ. Книжка прѣпоръчена отъ Областний Училищенъ Съвѣтъ. Печатница и книжарница на Д. В. Манчовъ въ Пловдивъ, Свѣштовъ и Солунъ. 1883 г. Стр. 152. Цѣна 1 левъ.

IX. Отъ г. С. И. Сирманова:

1) Начална Грамматика (по Тихомирова). Съставилъ С. Илиевъ за отдѣленията и първитѣ классове на триклассните и срѣдни училища. Русчукъ. Печатницата на Н. К. Жейнова. 1882. Стр. 107. Цѣна 1 левъ златенъ.

X. Отъ г. Т. К. Коджова:

1) Изясненіе на Евенгеліята, които са четѫтъ на Господскытѣ и Богородичнытѣ праздницы. Отъ священника Александра Свирѣлина. Преведе и издаде Т. К. Коджовъ. Русчукъ. Скоро-печатница на в. „Славянинъ". Стр. 52. Цѣна $2^1/_2$ гроша.

XI. Отъ г. В. Поповича:

1) За звѫковети. Конспектъ изъ етимологията на ново-българския евикъ, отъ В. Н. Поповича, учитель при военното на Негово Височество училище. София. Книгопечатница на Янко С. Ковачевъ и С-іе. 1883. Стр. 32

XII. Отъ г. Т. Странскій:

1) Начална праволинейна тригонометрия отъ А. Давидовъ, ординаренъ профессоръ при Императорский Московский Университетъ. Прѣвелъ Т. Странскій. Москва. 1883. Типографія А. Гатцука, Никитскій бульв., собствен. домъ. Стр. 106. Цѣна 2 фр.

XIII. Отъ подпоручика В. Кутинчова:

1) Наставление за изучванието на стрѣлбата. Съ 26 фигури. Утвърдено и прието въ Русската армия. Пьрва часть. Най-ново издание на Русский языкъ. 1881 год. Превелъ отъ Русский и издалъ подпорочикъ В. Кутинчевъ. Издание I. Рушчукъ. Печатницата на Н. К. Жейнова. 1881 г. Стр. 179. Цѣна 2 лева и 50 ст.

(Слѣдва).

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

РЕДАКТОРЪ В. Д. СТОЯНОВЪ.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . . . .
Нар. пословица.

КНИЖКА VI.

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1883.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Стран.

I. **Стари пжтешествия по България отъ 15—18 столѣтие.** Д-ръ К. Иречекъ 1

II. **Спомень за В. В. Макушева.** М. Дриновъ 45

III. **Материяли по геологията и минералогията на България.** Г. Н. Златарски 61

IV. **Нашата външна търговия презъ 1880 и 1881 год.** М. К. Сарафовъ . . 87

V. **Исторически материяли за българский народъ.** В Д. Стояновъ 131

VI. **Нѣколко бѣлѣжки върху тетевенский говоръ.** Т. Васильовъ 148

VII. **Стихотворения:** *Поетитѣ. Догоряющата свѣщь.* В. Поповичъ 151

VIII. **Книжнина:** а) Критика. Mluvnice jazyka bulharského. Napsal Jan Wagner, býv. professor při bulharském gymnasiu v Plovdivě. Druhé rozmnožené vydání. V Praze. 1884. I. Дѣлъ теоретически, стр. 9—87. II. Дѣлъ практически, 1 Разговори българско-чешки, 91—99, 2. Четмо, 100—130. Словарче бълг.-чеш., 133—181. Словарче чеш.-бълг. 185—211. Цѣна 1 фл. 40 кр. А. Теодоровъ 153

б) Рецензия. *I. Списанието „Наука“ и апатията на читителитѣ.* П. П-въ 166

— *II. Научныя развлеченія. — Знакомство съ законами природы путемъ игръ, забавъ и опытовъ, нетребующихъ спеціальныхъ приборовъ съ 235 рисунками въ текстѣ.* Гостонъ Тисандье. Переводъ съ французскаго подъ редакціей Ф. Павленкова. С. П. Б. 1883 год. Цѣна 2 книж. рубли. П. П-въ 169

— *III. Начална химия за долнитѣ класове на срѣднитѣ български училища.* Съставили В. Атанасовъ, управитель на Обл. реал гим. въ Сливенъ, и Л. Лукашъ, прѣподаватель на Обл. реал. гим. въ Пловдивъ. Съ 32 образи. Пловдивъ, издание и печать на Христо Г. Дановъ, 1883, 8°, стр. 142. Първо издание, цѣна 2 льва. М. Георгиевъ 170

— *IV. Единъ кжтъ на Стара Планина.* Отъ И. Вазова. Прѣпечатано отъ „Наука“. Пловдивъ. Областна печатница 1883. 8°. 21 стр. Ц. 40 стот. Д-ръ К. И. 175

— *V. Учебенъ вѣстникъ.* Издава Министерството на Народного Просвѣщение. Година първа. Книжка I—IV. (Януарий — Априлий 1883). Срѣдецъ. Държавна Печатница 1883. 8°, стр. 152 и 56 177

IX. **Книгописъ.** Съобщава Ив. Никитовъ 179

X. **Къмъ българскитѣ книгоиздатели и съчинители** 185

XI. **Нѣколко печатни погрѣшки** 186

XII. **Поправки за IV. книжка** 186

XIII. **Чертежи** къмъ статията „Материяли по Геологията и Минералогията на България“, кн. IV. на „Период. Списание“. . . . . —

СТАРИ ПЪТЕШЕСТВИЯ ПО БЪЛГАРИЯ ОТЪ 15—18 СТОЛѢТИЕ.

СЪОБЩАВА Д-ръ КОНСТ. ИРЕЧЕКЪ.

(Продължение отъ книжки III и IV).

V. Бусбекъ (1553).

Отъ всичкитѣ пó-стари пѫтешествия и описания за турскитѣ страни, нáй-повече сѫ се печатали, чели, превождали и списвали писмата на белгийский дипломатъ и списатель Бусбекъ, които освѣнъ това могѫтъ да се считатъ и за образецъ на классический латинский стилъ въ периода на възобновлението наукитѣ въ началото на новий вѣкъ.

Съчинителтъ на тия писма е единъ отъ нáй-виднитѣ политически и умствени дѣятелье на 16 столѣтие. Ожиé Гислéнъ де Бусбекъ (Augier Gislen de Busbecq, или по латински Augerius Gislenius Busbequius) родилъ се въ 1522 г. въ малкото селце Коминъ (Comines) въ Фландрия. Той бѣше незаконенъ синъ на белгийский болѣринъ Егидий Гислен, господарь бусбекский, но при учението е показалъ такива извънредни способности, щото баща му е извѣствувалъ за него при царя Карла V, да се провъзгласи и за законно негово чедо, и съ това да се заличи порокътъ, що е лежалъ върху происхождението му. Младий Бусбекъ е училъ права въ Лувенъ и Парижъ и послѣ въ Италия, гдѣто е посѣщавалъ славнитѣ училища въ Венеция, Падуа и Болоня. Тамъ той си е приобрѣлъ великолѣпни познания по всичкитѣ клонове на науката, до кол-

кото бѣше тогава тя разработена, които послѣ съ непрестанно занимание е умножавалъ до тамъ, щото съврѣменницитѣ скоро го считахж между нáй-образованитѣ людие по онова врѣме. Послѣ постжпилъ въ дипломатическа служба на германскитѣ царие и останжлъ въ неж до смъртта си. Първото му политическо пжтешествие било 1553, съ Донъ Педра Ласса, посланника на Фердинанда I въ Англия. Едвамъ се завърнжлъ отъ тамъ, сжщата година е билъ испратенъ като самостоятеленъ посланникъ при султана Солимана II чакъ въ Амазия въ Анадолъ, да ржководи преговори за примирие, и, като младъ човѣкъ 31 годишенъ, е показалъ една чудесна вѣщина и способность въ такива работи. Едвамъ се завърнжлъ (1554), отново е билъ испратенъ за Цариградъ, гдѣто е сключилъ миръ та и самъ останжлъ тамъ седьмъ години (1555—1562). Слѣдъ върщанието си е въспитавалъ синоветѣ на цара Максимилиана II и ходилъ съ тѣхъ 1564 г. въ Испания. Въ 1570 год. е испроваждалъ принцеса Елизавета австрийска въ Парижъ за свадбата ѝ съ френский краль Карлъ IX, та останжлъ между дворянетѣ ѝ, догдѣто тя слѣдъ смъртта на съпруга си (1574) пáкъ се е върнжла отъ Франция у дома си. Въ 1582 год. е бѝлъ испроводенъ отъ царя Рудолфа II като постояненъ посланникъ въ Парижъ и билъ тамъ свидѣтель на ония кървави борби между католицитѣ и Хугенотитѣ, които сж се свършили съ въскачването на Генриха IV на френский престолъ. Въ врѣме на тия междоусобия, въ самото предвечерие на пълното имъ примирение, Бусбекъ си е намѣрилъ и смъртта. Взелъ си отпускъ отѣ царя за да се завърне въ отечеството си, въ испанската тогава Белгия, но по пжтя презъ Нормандия близу до Руанъ, като е нощувалъ въ едно село, е билъ нападнжтъ отъ една чета католически лигисти, които тогава водихж отчаяна борба срѣщу Генриха IV. Когато имъ показалъ своитѣ писма, за да видятъ, кой е той и какво престжпление сж направили тѣ противъ свещеннитѣ правила

на международното право, и когато ги изобличилъ, че го били нападнжли само за плѣчка, тозчасъ сж го пуснжли. Но това произшествие тъй е подѣйствувало върху седъмдесетгодишний старецъ, че веднага паднжлъ въ една тежка болесть, и вече слѣдъ нѣколко денье умрѣлъ на 28 октомврий 1592 въ замъка Майльо близу до Руанъ.

Като дипломатъ Бусбекъ е развивалъ единъ особенъ проницателенъ талентъ при нáй-мжчни обстоятелства въ Турция, както и въ жестокитѣ французски борби. Съчиненията му свидѣтелствуватъ за огромнитѣ му научни и литературни познания. Той билъ личенъ приятель съ много прочути списатели и филолози по онова врѣме, съ Андреа Скота, съ Грутера и особно съ Юста Липсия. Самъ говорилъ седьмъ езици. Не само отъ съчиненията му, но и отъ голѣмитѣ му сбирки, съврѣменницитѣ сж извлекли трайна полза. Отъ Цариградъ е донесълъ 240 гърцки ржкописи, които се съхраняватъ до сега въ виенската царска библиотека, и вънъ отъ това още и множество монети и други старини. Отъ него Европа първъ пжть е узнала за много източни животни и растения: люлякъ (lilas, Syringa) и лалета, сега обикновенни цвѣтя въ всѣка градина, отъ него сж донесени на западъ като ново и невидѣно нѣщо.

Бусбекъ е оставилъ единъ редъ латински писма или, по-добрѣ казано, дълги послания, хубаво изработени и назначени за напечатвание. Между тѣхъ нáй-прочути сж четири дълги писма за посланството въ Турция (legationis Turcicae epistolae quatuor), които съдържаватъ едно прекрасно описание на Цариградъ и други нѣкои части на империята, на съврѣменнитѣ турски работи и на държавното устройство на царството, на природата, на старинитѣ въ страната и на способа, какъ живѣжтъ Турцитѣ подданицитѣ имъ. Първото издание е печатано въ Паижъ 1589; събранитѣ съчинения на Бусбека излѣзохж послѣ въ 1633 г. Лейденъ въ прочутата печатница на

Елзевиритѣ, въ единъ дребенъ форматъ съ 575 страници (стр. 1—392 завзематъ ония послания за Турция). Тѣзи писма послѣ често се препечатвахѫ, и вече кратко врѣме слѣдъ изданието имъ, се превождахѫ почти на всичкитѣ западни езици; единъ чешский преводъ на пр. е излѣзнѫлъ вече 1594.

За българскитѣ страни приказва Бусбекъ само въ първото си писмо и то на кратко, безъ подробенъ дневникъ съ доста общи думи. Тия му бѣлѣжки се отнасятъ до първото му пѫтешествие за Цариградъ, когато е тръгнѫлъ да стигне прѣдишното посланство, състояще отъ архиепископа Антония Вранчича или полатинено Веранция, родомъ отъ Далмация, и отъ венгерский велможъ Францискъ Зай.[1])

Посланникътъ тръгнѫлъ отъ Виена кѫдѣ края на мѣсецъ ноемврий 1553 за Венгрия и стигнѫлъ до послѣднята крѣпость, която държахѫ Нѣмцитѣ, до града Комарно (нѣм. Komorn). Отъ тамъ захващахѫ предѣлитѣ на Турцитѣ, които тогава държахѫ всичката срѣдня и южна Венгрия, тъй щото на австрийскитѣ владѣтели, наслѣдници на послѣднята домашна кралевска династия, не е оставало нищо, освѣнъ единъ тѣсенъ прѣдѣлъ край западнитѣ граници и освѣнъ планинитѣ на сѣверъ, населени отъ Словаци. Границата по пѫтя на Бусбека се намираше на Дунава между Комарно и Острогомъ, бившето сѣдалище на венгерскитѣ архиепископи. Тамъ посланникътъ бѝде

---

[1]) Отъ Вранчича има сѫщо едно кратко латинско пѫтешествие, печатано въ събранитѣ му съчинения, издадени отъ венгерската академия въ 12 тома. (Пещя 1857—1875). Съ Вранчича е пѫтувалъ единъ рицаръ *Иванъ Дермшвамъ*, който е оставилъ единъ подробенъ и крайне любопитенъ нѣмски дневникъ, съхраненъ въ два рѫкописа, въ чешский музей въ Прага и въ Волфенбителъ въ Германия. Важнитѣ свѣдѣния на Дермшвама употрѣбихъ при съставянието на моята „Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel“, но тука въ София за жалость имамъ при рѫцѣ само нѣкои бѣлѣжки и не преписъ на цѣлия текстъ. Заради това мислѣхъ да съобщѝ превода на това пѫтешествие послѣ другъ единъ пѫть, макаръ че по хронологическия редъ сега би му било мѣстото. Отъ сѫщото врѣме е и забраненото нинѣ латинско пѫтописание (въ стихове) на венгерский пѫтникъ Павелъ Рубигаллусъ (1540), печатано въ Витембергъ 1554 и послѣ нѣколко пѫти препечатвана.

посрѣщнѫтъ отъ 250 души турска конница, испроводени на срѣща му отъ Острогомский санджакбегъ. Съ очудване описва Бусбекъ първото впечатлѣние на османскитѣ войски: шарени копии и щитове, украсени съ драгоцѣнни камънье, саби, боядисани пера върху бѣлитѣ чалми, дрѣхи червени, конье хубави и великолѣпно оседлани и наредени.

Отъ Остригомъ Бусбекъ стигнѫлъ въ столицата на Венгрия и сѣдалището на турский беглербегъ, въ славний градъ Будимъ. Хубаво впечатление е направило на него положението на града, на единъ хлъмъ върху Дунава между приятни лозия, съ градеца Пеща на срѣща, и съ огромни равнини задъ него чакъ до далекия кръгозоръ. Въ града се виждали старитѣ хубави кѫщя на нѣкогашнитѣ венгерски бояри, но тѣ въ течение на немного години вече съвсѣмъ били развалени. Едвамъ сѫ се били изминѫли 27 години отъ нещастната битка при Мохачь и отъ турското нашествие, а тия палати сѫ били или распукани и разрушени, или подпрѣни съ греди за да не паднѫтъ. Въ тѣхъ живѣли на́й-повече турски войници. Бусбекъ казва, че тѣхъ не ги е била грижа за подправяние кѫщята; тѣ не сѫ се обезпокоявали, ако дъждътъ е валѣлъ презъ таванитѣ или ако стѣнитѣ сѫ се наклонявали; стигало, ако е имало кѫдѣ да си легнешъ и кѫдѣ да държишъ коньетѣ си на сухо. Въобще, казва, Турцитѣ не сѫ правили по́-хубави частни жилища, защото сѫ считали градение на великолѣпни палати за гордость и високомѣрие, съ което човѣкътъ ужъ е искалъ противъ волята на сѫдбината да си осигурява вѣченъ животъ и безкрайно пребивание на свѣта. Заради това по градоветѣ сѫ се виждали и у на́й-първитѣ людие кѫщи споредъ съврѣменнитѣ западоземски понятия много прости; само тукъ-тамѣ сѫ били твърдѣ пространни поради множеството на слугитѣ, които сѫ държали богатитѣ за по́-голѣма представителность. Въобще нашия пѫтникъ, който до сега е билъ наученъ да пѫтува по Германия, Франция, Англия

и други западни земи, е намѣрилъ, че въ страната на Турцитѣ има пó-добри конаци за конье отъ колкото за човѣци.

Въ Будимъ Бусбекъ за първъ пѫть е видѣлъ Еничеритѣ въ дълги дрѣхи до земята и съ единъ видъ позлатенъ рогъ отпрѣдѣ върху чалмата. Казва, че ги е имало всичко 12000 души, които сѫ били распърснѫти по цѣлото царство, тъй щото не е имало нито единъ градъ или пó-голѣмо село безъ нѣколко Еничере, или за вардение спокойствие или, каже, за защита на християнитѣ и евреитѣ срѣщу докачвание отъ страна на мусулманетѣ. По обнаската имъ струвало му се, че тѣ сѫ пó-вече калугери отъ колкото войници. Когато по причина на болѣста на беглербега е билъ принуденъ да сѣди пó-вече врѣме въ Будимъ, всѣкога сѫ дохаждали при него нѣколко Еничери въ врѣме на обѣдъ, предавали му една китка отъ зимбили или нарцисси и като приели нѣкоя парица, съ нáй-голѣмо смирение и съ желание на всичко добро пáкъ си отивали. Други Турци често сѫ бивали на гости у Бусбека и страшно се опивали съ забраненото отъ закона имъ вино.

Отъ Будимъ до Бѣлградъ посланството е пѫтувало по Дунава дванайсетъ денье въ кораби, които вървѣли почти безпрестанно денемъ и нощемъ. Бѣлградъ описва Бусбекъ като единъ старински градъ, обиколенъ съ една двойна стѣна, снабдена съ много кули, отъ двѣ страни ограденъ съ рѣкитѣ Сава и Дунавъ, който тука се съединяватъ, и отъ третата страна пристѫпенъ по сухо. Вѫтрѣ въ него имало една крѣпость, много твърда съ много високи кули, направени отъ хубаво тесано камънье. Предъ града се намирали пространни махали, населени отъ разни народности, Турци, Сърби, Гърци, Евреи, Венгри, Далматинци и други. Едвамъ преди 33 години (1520) градътъ е паднѫлъ въ турски рѫцѣ и отъ тогава служилъ като врата за османскитѣ нашествия, които като наводнения заплавявахѫ Венгрия.

Отъ Бѣлградъ се начевнаше вече правия пжть за Цариградъ. Като сж минжли нѣкогашната крѣпость на сърбскитѣ деспоти Смедерево, пжтницитѣ сж съгледали на лево въ голѣма далнина трансилванскитѣ планини. За слѣдующето пжтувание ще продължимъ разказа съ собственнитѣ думи на Бусбека.

„Като минжхме рѣката, която се вика отъ жителитѣ Морава, спрѣхме се въ сърбското село Ягодна,[1]) гдѣто видѣхме обичаитѣ, съ които се погребаватъ Сърбитѣ, много различни отъ нашитѣ. Въ църквата лежеше тѣлото на мъртвеца съ открито лице; при него бѣхж поставени ястия, хлѣбъ и месо и една стомна вино. Стояхж тука жената му и дъщерята му въ най-добритѣ си дрѣхи; дъщерята имаше върху главата си една шапка съ паунови пера. Послѣдния подаръкъ, който вдовицата даваше на покойния си съпругъ, бѣше червено калпаче, каквото по ония мѣсто носятъ момитѣ отъ благороднитѣ кжщи. Послѣ чухме плачъ и ридание и тжжни думи, съ които питахж мъртвеца, съ какво сж си заслужили отъ него такова едно наказание, какво нѣщо, каква служба, каква радость ли му липсвала, защо ги е оставилъ сами въ такава злочестина, и други подобни. Погребението ржководихж свещенници отъ гръцка (православна) вѣра. На гробищата имаше върху колове или дълги пржчки многобройни фигури на рогачи, сърни и подобни животни, изрезани отъ дърво, и когато питахме, по коя причина ги турятъ, казахж, че мжжьетѣ или бащитѣ искали съ такивато паметници за свидѣтелствуватъ за бързината и прилежанието, съ което женитѣ или щеркитѣ имъ сж вършили домашнитѣ си работи. Сжщо имаше при нѣкои гробове окачени косми, които женитѣ или момитѣ сж оставяли при погребението на роднинитѣ си въ знакъ на жалость. Чувахме освѣнъ това, че въ тази страна имало обичай, че когато родителитѣ сж се съгласили за женидбата

[1]) Ягодна а не Ягодина се викаше това мѣсто въ по-стари врѣмена. Ср. Heerwagen стр. 125 забѣл.

на момъкътъ съ момата, годеникътъ грабвалъ момичето, защото ужъ не било прилично, щото дѣвойката доброволно да се съгласи за първата нощь“ [1]).

„Недалеко отъ Ягодна срѣщнжхме една малка рѣка, отъ жителитѣ наречена Нишава [2]) и имахме ѭ отъ дѣсната ржка, догдѣто стигнжхме въ града Нишъ, и слѣдъ малко съзрѣхме върху брѣговетѣ ѝ, гдѣто оставахж и слѣди отъ старий римский пжть, и една малка, до сега съхранена мраморена колона, съ надписъ отъ латински букви, но тъй развалени, щото немогжтъ да се четжтъ. Нишъ самъ е градецъ не простъ и доста населенъ. Врѣме е да кажж нѣщо и за конацитѣ, защото за това безъ съмнѣние си любопитенъ. Тука се нощува въ общи гостилници, наречени по турски каравансараи. Нàй-повече сж направени въ тия предѣли по слѣдующий начинъ. Зданието е пространно, съ дължина пó-голѣма отъ ширината, съ отворено мѣсто въ срѣдата за нѣщата, камилитѣ и колата. Това мѣсто е оградено съ единъ зидъ, около три стопи високъ и прилежащъ до стѣната, съ която се затваря наоколо всичкото здание. Този зидъ горѣ е равенъ и има широчина до четири стопи. Върху него Турцитѣ иматъ и спалнята и трапезарията; тамъ готвятъ (защото въ стѣната на кжщата намѣсти има оджаци), като не сж отдѣлени камилитѣ, коньетѣ и другитѣ имъ животни освѣнъ съ височината на тоя зидъ. Коньетѣ сж вързани отъ къмъ зида, тъй щото съ главата и съ врата си се вмжкватъ отгорѣ между господаритѣ си, когато тѣ се грѣѭтъ или ядътъ, та по нѣкогажъ взиматъ имъ отъ ржцѣтѣ или хлѣбъ или ябълки или друго нѣщо. На сжщий зидъ лежатъ хората; нàй-напрѣдъ простиратъ единъ килимъ, който заради това носятъ съ себе си вързанъ при седлото, и върху него турятъ горнитѣ дрѣхи. За възглавница служи седлото и за

---

[1]) Този обичай (сърб. огмица) до недавна е сжществувалъ не само въ Сърбия и Черна Гора, но и тукъ тамѣ въ България, напр. въ Кюстендилско.

[2]) Бусбекъ пише Nissus, и градъ вика Nissa.

нощна покривка дългата имъ дреха, съ кожухъ подшита, съ която денемъ се обличатъ. И тъй си спѫтъ безъ никаква охолность. Тукъ нѣма нищо тайно. Всичко се върши на явѣ, и никой не се скрива отъ погледитѣ на всичкитѣ, освѣнъ отъ нощната тъмнина".

„Тоя видъ на конацитѣ избѣгвахъ, защото въ тѣхъ всичкитѣ Турци зяпахѫ на насъ и се чудихѫ на нашитѣ обичаи. Заради това всѣкога се трудихъ, да се приемѫ подъ крова на нѣкой сиромахъ християнинъ. Но кѫщитѣ имъ сѫ тъй тѣсни, щото често нѣмаше мѣсто кѫдѣ да се тури леглото. И тъй почивахъ и подъ чаджри или въ моитѣ кола. Нѣкога се спирахъ въ турскитѣ гостеприемници[1]) които сѫ наистина много удобни, доста вкусно наредени и иматъ отдѣлни стаи. Отъ тѣхъ никой не е исключенъ, ако и да е християнинъ или евреинъ, богаташъ или сиромахъ; тѣ сѫ пристѫпни всѣки му безъ различие. И нашитѣ по санджацитѣ, когато пѫтуватъ, отъ тѣхъ се служѫтъ. Струваше ми се, че въ тѣхъ се приемамъ великолѣпно като въ нѣкой царски палатъ. Тѣхниятъ обичай е такъвъ, щото всѣкиму, който се е отбилъ тамъ, даватъ му и храна. Щомъ е дошло врѣме за ѣдение, дохаждаше слуга съ една огромна дървена табла, която приличаше почти на маса; въ срѣдата ѝ бѣше една чиния пълна съ ечимикъ, сваренъ на ка́ша, и съ нѣколко парченца месо, а около чинията лежахѫ нѣколко хлѣбове и по нѣкога и медени пластове. На́й-напрѣдъ се свеняхъ да приемнѫ тая храна и казвахъ да наготвятъ особенно за мене, като прибавяхъ да дадѫтъ ония нѣща на сиромаситѣ; но слугата настояваше да непрезираме скромната гостба, че и на нашитѣ сѫщо се поднася; тъй че е обичаятъ на страната и че остава доволно и за раздавание на сиромаситѣ; ако нецѫ самъ да вкусѫ отъ гостбата, некѫ да ѭ оставѭ на моитѣ служители. И тъй, да не ме взематъ за човѣкъ

[1]) Хенодофіа; на друго мѣсто ги нарича „имаре".

неучтивъ, бѣхъ принуденъ да приемамъ. Благодарихъ и похапнахъ по нѣщо и намѣрихъ, че било хубаво, защото този видъ на сварена каша, освѣнъ че се препоржчва вече отъ Галена като много здраво нѣщо, никакъ не е невкусна за ѣдение. На пжтницитѣ е позволено да се ползуватъ отъ това угощение три денье, но послѣ трѣба да се промѣни гостеприемницата. Въ тѣхъ, както казахъ, си поминвахъ много задоволно".

„Но това не се срѣща често. Нѣкога, когато нѣмаше кжщи, нощувахъ въ ахжри. Търсишъ нѣкой ахжръ пространенъ съ доволно мѣсто; въ едната му часть намирашъ огнището, а другата е била опредѣлена за животнитѣ, защото тия ахжри тъй сж направени, щото подъ единъ и сжщи покривъ се намиратъ и стадото и пастиритѣ му. Оная часть, гдѣто бѣше огнището, отдѣляхъ отъ другата съ платната на моятъ чаджръ, и тамъ като намѣстѣхъ при огъньтъ моята маса и леглето си, осѣщахъ се по́-честито и отъ персийския царь. Дружината ми се расположеше въ другата часть на ахжра въ обилна и чиста слама. Нѣколцина заспиваxж и при огъньтъ, върху който се е приготвило яденьето вънка въ градината или на ливадата; тѣ подъ защитата на огъня се борѣхж съ нощния студъ, и страхътъ имъ, да не се задушжтъ небѣше по́-малъкъ отъ колкото въ нѣкогашния Римъ се боехж Весталскитѣ моми".

„Може би, ще дойде на умъ, да се попита, какво утѣшение е помогнжло на дружината ми да прекара тъй неудобни конаци. Ще си помислишъ: виното, което другояче служи за цѣръ срѣщу лошитѣ нощи, въ срѣдата на Турция нѣмахме въ обилно количество. И това е право, защото виното рѣдко се намира по всичкитѣ села и особно по ония, гдѣто нѣма християне. Християнетѣ често отъ досадната гордость и безочливость на Турцитѣ се оттегляватъ отъ царский пжть[1]) въ мѣста непроходими, по́-малко

[1]) Via regia у Бусбека, словѣнски царски пжть е голѣмия пжть, на мѣсти общо съ стариятъ римски калдъръмъ.

плодородни, но за това пó-вече сигурни, като оставятъ притежаванието на пó-добритѣ земи на пó-силния. Когато Турцитѣ видѣхж, че се приближаваме до такива мѣста лишени отъ вино, напомнювахж ни пó-напрѣдъ да търсимъ и да се снабдимъ съ него. И тъй единъ день пó-рано се пращаше нашиий гофмейстеръ (dispewator) съ единъ Турчинъ да търси по нáй-близскитѣ християнски села. Така не е липсвало утѣшение за мжчнотиитѣ, които претърпяваше дружината ми; въ виното се и донасяхж мекитѣ възглавници и всичко въобще, което се търси за пó-приятенъ сънь. А мене бутилкитѣ пълни съ вина отъ нáй-добрия видъ, които возихъ въ колата си, не ме оставѣхж да не пожелаж да си попийнж отъ тѣхъ. И така бѣше наредена работата за виното, и за мене и за моитѣ".

„Оставаше една неприятность, почти пó-тежка отъ недостатъка на вино, сирѣчъ че сънътъ ни се прекжсваше по единъ нещастенъ начинъ. Защото е трѣбвало да ставаме много рано и по нѣкогажъ преди съмвание, за да можемъ пó-съ-врѣме да стигнемъ до пó-приятни конаци, случваше се, че нашитѣ турски водители, като взимахж мѣсечината за зората, немного слѣдъ полунощь почевахж да ни пробуждатъ съ голѣмъ гълчъ. Сирѣчь Турцитѣ нѣматъ нито часовници за мѣрение врѣмето нити знакове за милии (milliaria) за означение разстоянията". [1])

„Отъ Нишъ стигнжхме въ София, по единъ пжть и съ едно врѣме за тази часть на годината доста сносно. София е единъ градъ доволно голѣмъ и добрѣ населенъ отъ домородци и чужденци; той нѣкогажъ е принадлежалъ на българскитѣ царие и послѣ, ако не се лъжж, на сърбскитѣ деспоти, [2]) догдѣто този родъ е сжществувалъ и догдѣто не е падналъ подъ оржжието на Турцитѣ. [3])

[1]) За това несвоеврѣменно пробуждание Бусбекъ се расприкаява почти на цѣли двѣ страници, което испуснжхъ въ превода.

[2]) Сърбитѣ въ врѣме на Стефана Неманя, въ войнитѣ му съ Гърцитѣ сж стигнали до София, но постоянно никога не сж държали тоя градъ.

[3]) Въ едно отъ другитѣ писма Бусбекъ споменва честитѣ землетресения въ

Слѣдъ това нѣколко денье на редъ пѫтувахме презъ приятни и плодородни български долини, като ѣдѣхме хлѣбъ печенъ въ пепеля, който се нарича *fugacia* (ще рече погача). Продаватъ го момитѣ и женитѣ, понеже по ония мѣста нѣма фурунджии. Щомъ чуѭтъ, че сѫ стигнѫли пѫтници, отъ които тѣ могѫтъ да се надѣѭтъ нѣкоя малка печалба, веднага размѣсватъ несквасено брашно съ вода и турятъ го въ горѣщъ пепелъ, и така се принасятъ на продань хлѣбове още съвсѣмъ жежки отъ огнището, за една малка цѣна. Намира се тамъ и друга храна съ доста умѣрена цѣна. Единъ овенъ се продава за 35 аспри, едно пиленце или една кокошка за единъ аснъръ; а 50 аспри правятъ единъ коронатъ (жълтица).“

„Несмѣемъ да премълчимъ украшенията на оние жени. Обличатъ се почти само въ едни ризи, направени отъ лънѣно платно немного по́-тънко отъ онова, отъ което се шиятъ по насъ чувалитѣ, но украсени съ разнообразно шарено шиение по единъ първобитенъ и смѣшенъ начинъ, който обаче много имъ аресва, така щото, когато гледахѫ нашитѣ ризи, макаръ направени отъ на́й-хубаво платно, тѣ се чудихѫ на нашата преголѣма скромность, че носимъ ризи тъй прости безъ никаква боя или шиение. Но нищо не ни бѣше тъй ново, както кулитѣ върху главитѣ имъ и съвсѣмъ необикновенния видъ на капитѣ, ако могѫтъ въобще така да се нарекѫтъ.[1]) Тѣ сѫ направени отъ слама и обшити съ платно, видътъ имъ съвсѣмъ е противоположенъ на оня, който употрѣбяватъ селенкитѣ по насъ. Нашенский женский клобукъ се спуща до плещитѣ и на́й-долу е на́й-широкъ, а на горѣ свършва съ една пирамида; а тука на на́й-долното мѣсто е на́й-тѣсенъ и послѣ върху

Цариградъ и приказва, че кѫдѣ края на 1557 год. се е търсила земята въ Нишь, послѣ въ София, въ Одринь и четири денье подиръ това и въ Цариградъ (epist. III p. 146 ed. 1933).

[1])Ови видъ на женски капи, окичени наоколо съ мониста и пр., се види и върху изображения на български селянки въ нѣкои пѫтешествия на 16 и 17 вѣкъ, за които ще говоримъ особно.

главата се издига въ видъ на хония, до една педя висока. Горѣ къмъ небото е нáй-широкъ и отворенъ, тъй щото се види, като че е направенъ за приемание дъждътъ и слънечната топлина, като нашиятъ за отклоняванието имъ. По външната страна между долния и горния ржбъ сж окачени парици, играчки и стъкленца отъ разни бои и други украшения, макаръ прости, само да лъщятъ. Такивато капи спомагатъ на представителноста и на сериозна вънкашность, макаръ че при едно малко потресение лесно сж готови да паднжтъ. Ходжтъ съ тѣхъ така, щото си мислишь, че нѣкся Клитемнестра или Хекуба (още преди паденето на Троя) излиза на сцена."

„Тука ми дойде на умъ, какъ легка и слаба работа е онова, което се изобщо казва болѣрство. Защото когато искахъ да узнаж за нѣкои моми, които сж имали пó-благородна вънкашность, отъ каква сж фамилия, чухъ, че тѣ происхождатъ отъ нáй-високитѣ боляре на този народъ или даже че сж отъ царско порекло, но сега сж женени за орачи и овчари. Тъй е паднжло благородството въ турската държава. Сжщо видѣхъ послѣ на други мѣста потомци отъ царскитѣ родове на Кантакузини и Палеологи,[1]) които живѣжтъ сега между Турцитѣ въ пó-голѣма нищета отъ колкото нѣкога Дионисий въ Коринтъ. Турцитѣ всѣкиго и помежду своитѣ цѣнятъ споредъ самото негово лице, като исключимъ единственната царска кжща на Османовцитѣ, при която се почита и происхождението."

„За българскиятъ народъ се мисли, че той въ онова врѣме, когато много народи или доброволно или по принуждение сж промѣнявали жилищата си, тука се е пренесълъ отъ Скитската рѣка Волга и че Българетѣ, тъй да рекж Волгаретѣ, сж названи споредъ оная рѣка. Тѣ сж се населили въ Емскитѣ планини, които сж между София и Филиппополь, въ предѣли отъ самата природа укрѣпени,

[1]) За тѣхъ вижъ въ слѣдующето пжтешествие на Герлаха.

и тамъ дълго сѫ въспирали силата на гръцкитѣ императори.[1]) Балдуина стараго, графа фландрийскаго, който бѣше завладѣлъ Цариградската империя, въ една битка съ внезапно нападение заробихѫ и убихѫ.[2]) На турската сила не сѫ могли да противустоѭтъ и бидохѫ побѣдени отъ тѣхъ та паднѫхѫ подъ игото на на́й-нещастното робство. Говорѭтъ единъ иллирийски езикъ, като Сърби и Рацияни."

„Преди да се слѣзе въ оная равнина, която окрѫжава Пловдивъ, трѣба да се мине презъ гори и презъ единъ много мѫченъ планински проходъ. Тази гора сѫ вика турски Капи-Дервентъ, ще каже порта на сътѣската (клисурата). Въ речената равнина скоро се срѣща рѣката Хебръ,[3]) която недалеко отъ тука има началото си въ Родопитѣ. Върхътъ на тая планина, покритъ съ дълбокъ снѣгъ, гледахме преди да минемъ оная сътѣска; тукашнитѣ жители го викатъ, ако не се лъжѫ, Рила (Rulla). Отъ неѭ планина, споредъ свидѣтелството на Плиния, истича Хебръ, което се знае и отъ познатитѣ стихове на Овидия:

Qua patet umbrohum Rhodope glasialis ad Haemum,
Et sacer amissas exigit Hebrus aquas.[4])

Съ това поетътъ, види се, е искалъ да назначи краткоста на тая рѣка и недостатъкътъ ѝ отъ вода, защото тя, макаръ че е голѣма и славна, на́й-повече може да се мине съ бродъ. Сѣщамъ се, че на върщание минѫхме Хебъръ близу до Филиппополь съ бродъ, за да излѣземъ на единъ островъ, гдѣто нощувахме подъ чаджри, но презъ нощта водитѣ порастнѫхѫ, тъй щото на утрѣшний день се върнѫхме на наший пѫть, като пребродихме рѣката па̀къ, но не безъ мѫчнотия."

---

[1]) Въ краткитѣ бѣлѣжки за върщанието си Бусбекъ казва, че Българитѣ живѣятъ до Нишъ, а че отъ Нишъ до Смедерево се простиратъ сѣдалищата на Сърбитѣ. (Ер. I. p. 111 ed. 1633). — Види се, че тогава сѫществували предания за борби между Гърци и Българе около Капуджика.

[2]) Битката при Одринъ 1205.

[3]) Сир. нинѣшната Марица.

[4]) „Тамъ гдѣто ледовитата Родопа се простира до сѣнчастия (гористия) Емъ и светия Хебръ извожда растопенитѣ води."

„Филиппополь лежи върху единия отъ три-тѣхъ хълмове, които отъ другитѣ планини сѫ отдѣлени и като отцѣпени, и градътъ, поставенъ върху тѣхъ, изгледа като едно избрано тѣхно украшение.[1]) Бѣхме въ Филиппополь и видѣхме, какъ по блатиститѣ и воднитѣ мѣста расте оризъ като жито. Всичката равнина е като посѣяна съ земляни могили (tumuli terrestres), за които Турцитѣ приказватъ, че сѫ нарочно направени за да служѫтъ като споменъ отъ битви, които ужъ едно врѣме често сѫ ставали по тие полета, и че въ тѣхъ сѫ гробоветѣ на човѣцитѣ, що сѫ паднѫли като жертва на ония войни.“

„Като слѣдовахме брѣгътъ на Хебра, които до нѣйдѣ си ни оставаше отъ дѣсната страна,[2]) и като оставихме на лѣво Емскитѣ планини, които се обърщатъ къмъ Понтийското море, и като минѫхме отново Хебръ презъ знаменития мостъ на Мустафа, дойдохме въ Адрианополь, турски нареченъ Ендрене́. Този градъ, преди да е приелъ името си и увеличение отъ цара Хадрияна, се наричаше Ореста. Лежи на мѣстото, гдѣто се стича Марица или Хебръ съ рѣкичкитѣ Тунджа и Харда, които заедно съ нея обръщатъ водитѣ си въ Егейскотото море. Пространството на този градъ, колкото е заградено съ старитѣ стѣни, не е твърдѣ голѣмо; но той огромно е нарастнѫлъ съ външнитѣ махали и съ зданията, които сѫ прибавили Турцитѣ.“

„Слѣдъ като пресѣдѣхме единъ день въ Адрианополь, тръгнѫхме за Цариградъ, който е вече близу отъ тука, за да свършимъ послѣднята часть на нашето пѫтуване. Когато минавахме презъ тия мѣста, насѫдѣ ни се поднасяше огромно множество цвѣтя, нарцисси, зимбили (хияцинти) и ония, на които Турцитѣ казватъ „тулипанъ“ (лалета), което много ни очудваше, защото врѣмето — половината

---

[1]) Тука има противорѣчие: говори се на́й-напрѣдъ за единъ хлъмъ и послѣ за три.

[2]) Бусбекъ е сбъркалъ, като е мислилъ на възвратний пѫть, гдѣто между Одринъ и Пловдивъ наистина е ималъ Марица отъ дѣсно.

на зимата — на́й-малко бѣше благоприятно за цвѣтята. Гърция изобилствува съ нарцисси и зимбили, отъ такава една чудесна миризма, щото когато се съберѫтъ по́-много, хващатъ главата на оногози, който не е навикнѫлъ на такива миризми. Лалета миришѫтъ слабо или нищо, но препоръчватъ се по разнообразието и хубоста на боята. Турцитѣ много обичатъ цвѣтята и макаръ че другояче сѫ твърдѣ малко щедри, не се размишляватъ да похарчатъ нѣколко аспри за нѣкакво прекрасно цвѣте. И мене ми струвахѫ тие цвѣтя и ония подаръци не малко разноски, защото всѣкога трѣбаше да се изваджтъ по нѣколко аспри за възнаграждение. Въобще, които има работа съ Турцитѣ, несмѣе другояче да постѫпя освѣнъ да отваря кесията, щомъ влѣзе въ тѣхнитѣ предѣли и да не ѭ затваря по́-напрѣдъ, догдѣто не е излѣзнѫлъ па̀къ на вънъ отъ тѣхъ; между това нека прави една постоянна и, разбира се, небезплодна сѣидба на пари. Ако отъ това нѣма друга печалба, това срѣдство е единственното, съ което могѫтъ да се усмирѫтъ дивитѣ и къмъ другитѣ народи недружелюбиви души на Турцитѣ. Съ пари Турцитѣ се обайватъ като съ пѣсънь. Другояче нещеше да може да се работи съ тѣхъ. Безъ това срѣдство тия мѣста щѣхѫ да се посѣщаватъ отъ чуждитѣ людие толкозъ, колкото ония, за които се мисли, че по причина на преголѣма топлина или студенина сѫ осѫдени, да оставатъ за всѣкога пусти.“

„Почти на половина пѫть между Цариградъ и Адрианополъ намира се градеца нареченъ Чурли, забѣлѣжителенъ заради нещастната битка на Селима срѣщу баща му Баязита, отъ гдѣто Селимъ [1]) се спасилъ съ помоща на единъ конь, нареченъ „Карабулукъ“, сирѣчь черенъ облакъ, та побѣгнѫлъ до Прекопскитѣ Татаре, гдѣто е владѣлъ тъща му. Преди да стигнемъ въ Силимбрия, единъ приморски градецъ, съзрѣхме видни дири отъ древни укрѣпения съ прекопъ (хендекъ), които отъ това море чакъ до

[1]) Селимъ I 1512—1520.

Дунава[1]) сѫ направени отъ послѣднитѣ Цариградски царие за да осигурятъ предъ нападенията на варваритѣ нивята и притежания на Цариграждане тѣ, които бѣхѫ вѫтрѣ въ това укрѣпение. Казватъ, че тогава единъ старецъ е рекълъ, че споредъ негово мнѣние по́-опасно е да се оставятъ на варваритѣ ония мѣста, що сѫ вънъ отъ обкопитѣ, отъ колкото да се осигуряватъ ония, що сѫ вѫтрѣ, защото варваритѣ ще иматъ по́-голѣма смѣлость за нападение, а Гърцитѣ по́-малка за защищавание".

„Въ Селимбрия ни задържаваше приятния погледъ на на тихото море; съ радость събирахме охлюви по брѣга, при шумътъ на волнитѣ, гледахме игранието на делфинитѣ и се наслаждавахме отъ топлината на климата. Не може да се изрече, каква бѣше тамъ температурата, какъвъ миренъ и приятенъ въздуха; до Чорли духаше незнамъ какво тракийско течение въздушно, по́-нѣкогажъ по́-страшно, и тамъ се наченваше една неимовѣрна приятность на въздуха. На́й-близско прѣди самия Цариградъ минѫхме мостове презъ два много приятни морски заливи, такива мѣста, които, ако да се разработвяхѫ и ако да се спомогнеше природата малко нѣщо и съ искуство, незнамъ да-ли върху земята нѣкѫдѣ щѣше да види нѣщо по́-хубаво. Но сега струва ти се, че оплакватъ сѫдбината си, дѣто сѫ подпаднѫли подъ единъ варварски господарь, който ги презира и запуща. Тука ѣдохме на́й-сладкитѣ морски риби, уловени предъ нашитѣ очи".

Въ Цариградъ Бусбекъ стигнѫлъ на 20 януарий 1554.

VI. Герлахъ (1573—1578).

Отъ всичкитѣ пѫтьописания на 16 столѣтие и въобще отъ всичката по́-стара пѫтешественна литература за Балканский полуостровъ на́й-обилния и най-драгоцѣнния ма-

[1]) Не е така: тѣ се простиратъ отъ Черното до Мармарското море, а не до Дунава — стѣната на цара Анастасия (отъ г. 512).

териялъ, особно за познавание на тогавашното положение на християнетѣ, на раята, и на́й-много на Българетѣ, съдържава дневникътъ на нѣмский пжтникъ *Герлахъ*. Този дневникъ, една дебела книга въ голѣмъ форматъ съ 552 страници, всѣка по два стълбца, съдържава подробнитѣ катадневни записки на единъ човѣкъ, който не само е проживѣлъ петь години (1575—1578) въ Цариградъ, но ималъ е и научна подготовка, една извънредна любопитность, да узнае всичко, и освѣнъ това единъ немалъкъ наблюдателски талентъ.

Стефанъ Герлахъ е билъ отъ ученитѣ хора, възпитанникъ на Тюбингенския университетъ въ южна Германия, докторъ на богословието и послѣ профессоръ при сжщото славно училище (род. 1546, † 1612). Той бѣше синъ на единъ простъ каменарь отъ Книтлингенъ въ Виртембергъ, който послѣ като старецъ се е преселилъ при анабаптиститѣ въ Моравия. На истокъ е дошелъ съ нѣмский посланникъ Давидъ Унгнадъ, единъ опитенъ дипломатъ, който самъ е говорилъ седъмъ езици, нѣмски, испански, италиянски, френски, чешки, хърватски и маджарски, и е принадлежалъ къмъ една австрийска аристократическа фамилия, която съ голѣма ревность е била прегърнжла реформацията. Всичкото посланство състояло отъ протестанти и лютеранский богословъ Герлахъ е билъ проповѣдникъ на Унгнада и на дружината иу. Дневника си той не е писалъ да го печата, а само за себе си, та заради това забѣлѣжкитѣ му, писани съ единъ простъ нѣмски стилъ и съ нѣкъкваси чудна откровенность и наивность, сж още по́-важни и по́-любопитни. Книгата е излѣзла печатана едвамъ подирь сто години, когато ѭ издаде внукътъ на Стефана, Самуилъ Герлахъ. въ Франкфуртъ 1674 год.

Герлахъ не е билъ дипломатъ, не се е занимавалъ исключително съ турскитѣ държавни наредби, съ устройството на турската войска, съ случкитѣ въ султанския палатъ, като другитѣ пжтници. Неговата любопитность се

е обърщала пó-вече къмъ долния народъ, къмъ обичаитѣ на човѣцитѣ, къмъ ежедневнитѣ работи и особно къмъ живота на раята. Въ течение на петь години срѣщалъ се съ гръцки свещенници и първенци, съ Ерменци, Караманлии, дубровнишки (рагузански) и италиянски търговци, съ Перати, Албанци, Българе, Сърби потурченци отъ разни народи, Евреи и други жители на истокъ, всѣкога любопитенъ за начина на живота имъ и за тѣхнитѣ особенности. Бѣлѣжкитѣ за пѫтя до Цариградъ сѫ кратки. Огромно изобилие отъ нáй-разновидни свѣдѣния съдържаватъ у Цариградскитѣ му записки. А нáй-важното за насъ е описанието на пѫтуванието му отъ турската столица назадъ въ западна Европа 1578 година.

На 10 юний 1573 посланството е тръгнѫло отъ Вѣна по Дунава на петь кораби. Всичката дружина на посланника брояла до 60 души, Нѣмци, Чеси, Сърби, Хървати и Маджари. Послѣднята християнска крѣпость въ Венгрия бѣше познатото вече на читателитѣ ни Комарно. Отъ тамъ пѫтницитѣ минѫли въ предѣлитѣ на турската държава. Християнскитѣ военни кораби, тъй наречени *насади*, съ войници, снабдени съ копии, сабли, пушки и весла, ги испроводили до едно мѣсто, гдѣто ги е чакала турската дунавска флотила. Въ първия турски градъ, въ старий Остригомъ, санджакбегътъ ги посрѣщнѫлъ съ едно блѣскаво угощение; тамъ видѣли и салата на бившата архиепископска палата съ живописъ по стѣнитѣ, но очитѣ на светиитѣ и на венгерскитѣ кралье били вече отъ Турцитѣ искъртени съ сабьи. Тука въ пограничнитѣ предѣли върлуваше, вопрѣки всичкитѣ договори, постоянна малка война между Турцитѣ и Християнетѣ, едно безкрайно плячкание; Турцитѣ въ течение на четиртѣхъ послѣдни години бѣхѫ въ Венгрия не само изгорили много села, но още бѣхѫ отвлекли въ робство и до 3000 души.[1]) Много жалостно

[1]) Тие погранични турски нашествия Герлахъ и друго едно мѣсто нарича съ словѣнската дума „чета“ (durch das tägliche Ausreissen und Tschetta, стр. 291).

впечатлѣние е направило на Герлаха, сѫщо както и на Бусбека, бившата кралевска столица Будимъ, съ градеца Пеща на срѣща, съединенъ съ нея съ единъ мостъ отъ ладии. Проворцитѣ на старитѣ палати били залепени съ глина, стрѣхитѣ развалени и замѣстени съ прости дъски, статуитѣ на кральетѣ разбити по лицата и, споредъ думитѣ на ижтника, хубавия градъ, испълненъ съ еничери и други турски войници, билъ обърнѫтъ въ единъ „свински и кучешки ахѫръ.“

При пѫтувание отъ тамъ на долу видѣли се гори, села, крѣпости, лозя и голѣми пустини. При Мохачь единъ старъ Маджаринъ показалъ на посланството бойното поле, гдѣто преди 47 години (1526) е билъ разбитъ отъ Турцитѣ послѣдний отъ народнитѣ кралье на Венгрия, Людовикъ II, и като очевидецъ на битката растълкувалъ цѣлото събитие. По всичкото срѣдньо течение на Дунава, наченващицъ отъ Комарно, срѣщали се Сърби (Raitzen), съ православни черкви, попове, калугери и калугерици.

На́й-напрѣдъ е било опредѣлено, щото посланството да плове по Дунава долу чакъ до Никополь и отъ тамъ да се упѫти по сухо за Цариградъ. Но въ Бѣлградъ Турцитѣ промѣнили това намѣрение, като казали че корабитѣ сѫ твърдѣ голѣми, за да могѫтъ да минѫтъ презъ желѣзнитѣ врата, и пѫтницитѣ тръгнѫли по старий пѫть отъ Бѣлградъ за Цариградъ. Въ Бѣлградъ се маяли, поради една болесть, която сполетѣла Унгнада, седъмъ денье, та имали доста възможность да се запознаѭтъ добрѣ съ града. Той билъ по́-хубавъ и по́-нареденъ отъ Будимъ и състоялъ отъ три части. Едната часть била крѣпоста съ зѫбчести стѣни и нѣколко високи каменни кули, покрити съ куршумени стрѣхи. Подъ неѭ се намиралъ при Дунава старий градъ, ограденъ стѣни, но безъ особна привлекателность. Всичкия животъ се движилъ въ третата и на́й-голѣмата часть при рѣката Сава, една пространна махала безъ стѣни наоколо, съ кѫщи на̀й-вече дървени и оби-

колени съ весели градини. Тукъ била всичката търговия, която се съсрѣдоточявала въ четири или петь хубави отъ камъкъ и тухли направени и съ куршумъ покрити каравансераи, голѣми четверожгълни здания на два ката, съ единъ хубавъ калдърмисанъ дворъ, съ шадраванъ въ срѣдата; наоколо било една одая до друга, всѣка съ особенъ оджакъ. Единъ отъ тѣхъ не билъ готовъ и се градѣлъ още. На́й-чудесния каравансерай билъ съграденъ отъ тогавашния везиринъ Мехмедъ Соколовичь, раздѣленъ на три части: единъ дългъ „безестенъ“ съ дукяни отъ двѣтѣ страни, който е билъ напрѣжъ християнска черква, единъ ханъ на два ката, назначенъ за сѣдалище на чуждитѣ търговци, и единъ голѣмъ дворъ съ конюшни. Днеска отъ него ни диря нѣма, даже не му се знае ни мѣстото. Между търговцитѣ първо мѣсто заемали Дубровчане (Рагузане), които имали на́й-хубавитѣ дукяни и поддържавали за своята колония и единъ латински калугеринъ; Унгнадъ билъ слѣзнжлъ въ кжщата на едного отъ тѣхъ. На́й-жива била една дълга улица съ терзии, папукчии, ножари, абаджии и пр. а самитѣ улици на́й-вече били добрѣ постлани съ калдърамъ. И бегътъ (санджакбегъ) стоялъ въ тази махла въ единъ голѣмъ конакъ отъ дърво и глина, гдѣто Герлахъ първъ пжть е видѣлъ стѣнитѣ и подътъ покрити съ килими по источний обичай. Освѣнъ Турци, Сърби и Дубровчане, имало тука Евреи нѣмски, италиянски и испански, а че и Цигане.

Отъ Бѣлградъ се наченжло сухоземското пжтешествие презъ Сърбия и България. Посланството съпроваждали всѣкога до 50—60 въоржжени Турци конници, и въ планинскитѣ мѣста и пѣши селене, сиромашна босонога рая съ дълги пржчки въ ржцѣтѣ. По пжть се виждали голѣми гори отъ млади джбове, долини съ ливади, но малко нивя и сиромашки села съ кжщици, покрити съ слама. На нѣкои мѣста турский конвой се усилвалъ, особно близу до Баточина, защото тамъ по горитѣ била се появила една

чета разбойници до 80 души силна. Въ по́-голѣмитѣ мѣста, като въ Ягодна, имало и каравансераи и джамии. Герлахъ всѣки день е виждалъ нѣщо ново, като непознатитѣ му камили и биволи, или въ Ягодна турско училище при една джамия, гдѣто страшно ревѣли и постоянно клатили главитѣ си. Забѣлѣжва, че на сждѣ е видѣлъ, че едно врѣме имало по́-вече нивя и разработени земи, но че сж запустѣли, и казва, че Турцитѣ се занимавали само съ занаятитѣ; земледѣлието оставали на християнетѣ.

Въ Нишъ пжтницитѣ кондисали при единъ Дубровчанинъ. Тамъ Герлахъ се загледалъ въ чудното забуление на Туркинитѣ, които ужъ билъ отъ малъкъ растъ, а мжжиетѣ имъ високи и силни. Християнкитѣ носили голѣми кърпи или вала на главата си, разновидни сребърни и куршумени обици на ушитѣ; облечени били почти само въ една дълга риза съ единъ поясъ, която на преднята страна и на ржкавитѣ е била шита съ червени, черни и жълтикави конци. Въ селото Куручешме (сега Бѣла Паланка) между Нишъ и Пиротъ християнкитѣ имали дълги плетеници и въ тѣхъ пълно съ пари и други сребърни украшения на ушитѣ, голѣми като ластури (сколки, миди) отъ олово, тенекия или сребро и хубаво украсени ризи. По́нататъкъ Герлахъ споменва, че жителитѣ на страната се викали Българе: „Тѣ много се насилватъ отъ Турцитѣ, нѣматъ нищо освѣнъ насжщната си храна, и заради това хубавата страна по долинитѣ и хълмоветѣ на́й-повече стои пуста, защото нѣматъ никаква полза отъ работата си, па и Турцитѣ имъ отнематъ всичко, и насилватъ имъ женитѣ, щомъ сж малко по́-хубави. Тѣ сж дължни да съпроваждатъ всѣкиго, който има държавенъ конвой, отъ единъ конакъ до други. Тие людие сж полудиви, съ дълги косми до плещитѣ и съ калпаци съ четире висулки (Zipfel) почти по турския обичай“. То сж били първитѣ впечатлѣния, които българский народъ въ своето тогавашно злочесто положение е направилъ на единъ страненъ пжтникъ; но

послѣ той е ималъ случай да се запознае съ Българетѣ по́-отблизу.

Въ София, единъ голѣмъ градъ съ много джамии въ една хубава равнина посрѣдъ градини, посланството е ночувало при троица Дубровчане. Но за подирния пѫть Герлахъ си е забѣлѣжилъ само нѣколко думи, защото е билъ боленъ и едвамъ въ Одринъ се отправилъ съ помощь на единъ прочутъ еврейский лѣкарь отъ Португалия. На́йподирѣ на 6 августъ пѫтницитѣ стигнѫли въ Цариградъ.

Царския посланникъ се помѣстявалъ въ единъ каравансерай въ собственния Стамбулъ, на „Константиновъ пазаръ“, който е принадлежалъ на една близка джамия и се наемалъ отъ Султана за да служи за конакъ на царскитѣ посолства. Венецияński и французский посланникъ, (другитѣ държави тогава нѣмахѫ още постоянни посланства при Султана), живѣехѫ оттатъкъ Златний Рогъ, въ Галата. Кѫщата била всичка отъ камъкъ, много пространна, на два ката, съ единъ голѣмъ четверожгъленъ дворъ. Въ долния катъ били отъ вънка дукяни, отъ вѫтрѣ конюшни за сто конье. При вратитѣ е стоялъ единъ чаушъ съ четире еничери, които се плащахѫ отъ посланника, чауша по 100 жълтици, еничеритѣ съ 50 годишно, вънъ отъ разни подаръци. Когато нѣкой членъ на посолството излизалъ на улицата, всé единъ еничеринъ ходилъ съ него, за да го защищава противъ високомѣрнитѣ своеволия на мусулманетѣ. Въ първия катъ имало наоколо единъ коридоръ, отъ който се влизало въ отдѣлнитѣ одаи, всѣка до 12 стопи дълга и сѫщо и широка, съ два прозорца отъ улицата и отъ двора. Надъ всѣка одая имамо е върху покрива едно мъничко куршумено кубе съ оджакъ. Но всичко било нечисто и като окадено, и Герлахъ съ обикновенния си хуморъ забѣлѣжва, че стѣнитѣ на тая палата не сѫ били украсени съ искусни портрети на благородни или учени мѫжие, а съ отвратителни гущери, пълхове, мишки, скорпиони и други още по́-дребнечки гадинки.

Живота въ каравансерая е приличалъ на половинъ затворъ. Турцитѣ оказвали на посланството много гостоприемство, като му давали мѣсечно 10.000 аспри за риби, месо, вино и други храни, 90 глави захарь, послѣ всѣки день три оки вощени свѣщи, четире оки мась, единъ чувалъ оризъ, четире овци, четире „соми“ или конски товари дърва, и освѣнъ това още сѣно и ечимикъ за коньетѣ. Виното посланникътъ самъ си купувалъ отъ Мала Азия. Но при всичко това той живѣелъ като една птица, затворена въ клѣтка. Недовѣрието на Портата било тъй голѣмо, щото единъ посланникъ несмѣелъ да посѣщава другиго, и Турцитѣ съ на́й-голѣмо внимание пазили, кой влиза и кой излиза отъ конака му. Само съ чужестраннитѣ търговци отъ Галата, съ Италиянци и Дубровчане, посланството имало е редовни сношения, и тѣ, като кѫщни приятели, често дохаждали на́-гости, особно защото посланникътъ често е ималъ нужда отъ тѣхъ за своитѣ полици и други парични залиси. Между Дубровчанетѣ имало е нѣкои представители на болярскитѣ родове на тази малка република, Бобальевичь (Bobali), Проданчичь и познатий по историческитѣ си съчинения Яковъ Лукаричь. Почти всички тие търговци живѣели тука врѣменно и неженени, а взимали си само Гъркини съ кирия; дѣцата отъ тия диви бракове оставали на майкитѣ и умножавали съсловието на гръцко-италиянскитѣ смѣсени жители на Галата, отъ което произлѣзахѫ особно драгоманитѣ, необходими за търговцитѣ, моряцитѣ и за чуждитѣ посланници и пѫтници.

Галата или Пера оттатъкъ Златний Рогъ, старата генуезска колония, която съ дволичната си роль при обсадата на Цариградъ е била спечелила отъ Мохаммеда II нѣкои правдини, имала е тѣсни улици и високи кѫщя като старитѣ италиянски градове. Стари генуезски фамилии (Peroti, Galates); се броели още до 40; другитѣ жители били Гърци и разни врѣменно тука живущи чужди тър-

говци, но всички говорили италияски. Имало е тука осьмъ латински и осьмъ гръцки черкви. Латинскитѣ калугери проповѣдвали въ черквитѣ на италиянски и на гръцки, съ единъ грубъ начинъ и съ думи не много отбрани, и нѣкога нападвали силно Гърцитѣ като еретици, защо сѫ се отцѣпили отъ истинската черква, неприпознавали папата, невѣрвали въ чистилището и пр. Когато веднъжъ единъ калугеринъ, Бенедиктинецъ, много остро е говорилъ презъ поститѣ по този начинъ на италиянски, по заповѣдь на патриарха, иеромонахъ Методий, почти единственний отъ Гърцитѣ, който е знаялъ нѣкакъ пó-добрѣ да проповѣдва, въ една гръцка черква на Галата захванѫлъ много жестоко да се бори срѣщу папата, че е вълкъ и че се отдѣлилъ отъ истината. А Герлахъ е тичалъ да чуе всичко това.

Турцитѣ сѫ влизали въ тия латински черкви, подражавали движенията на проповѣдника и присмивали се на изображенията на ктиторитѣ, особно на тия, гдѣто се виждали госпожи въ френски, италиянски, испански или холландски дрѣхи. Латинскитѣ калугери занимавали се тайно съ освобождавание на заробени християне, едно предприятие много опасно, та нерѣдко се случвало, да се види предъ францисканската черква нѣкой монахъ обѣсенъ или набитъ на колъ отъ Турцитѣ. Тие калугери се занимавали и съ медицината и имали въ това вѣра и у Турцитѣ; единъ пѫтъ на пр. самия великий везиринъ Рустемъ паша, като не е могълъ да испѫди бѣса отъ болния си синъ, повикалъ единъ францисканский монахъ, който е челъ надъ главата на клетника три денье всѣкакви молитви, догдѣто наистина е оздравилъ. Другояче сѫ се излагали тука на голѣми опасности съ нáй-веселия животъ. Италиянскитѣ търговци често сѫ били преслѣдвани и онеправдавани отъ Турцитѣ, но отъ друга страна споредъ собственнитѣ думи на Герлаха въ Галата се намирали всѣкакви цѣрьове противъ меланхолията и душевното смуще-

ние. Само че нѣкога работата лошо се свършвала, като на единъ венециянски морски капитанинъ, когото заварили съ една Туркиня, та е ялъ до стотина пржчки и съ голѣми бакшиши се освободилъ отъ ржцѣтѣ на субаша, който испърво му угрожавалъ, че ще го потурчи.

Управлението на османското царство се намирало тогава слѣдъ смъртта на Селима II (1574), който е умрѣлъ вече слѣдъ пристигването на Герлаха въ Цариградъ, въ ржцѣтѣ на Мурада III, единъ младъ човѣкъ отъ неголѣмо тѣло, съ блѣдно лице, остъръ носъ, слаба червеникава брада и безцвѣтни очи. Употрѣбляване на офионъ го съсипвало не пó-малко отъ харемскитѣ наслаждения, защото ималъ до 40 жени и 500 робини и пóвече отъ 100 свои дѣца. Султанътъ не е билъ необразованъ, обичалъ мистически размишления и поезии, музика и игри; но, при всичко това, лесно се разядосвалъ и ставалъ жестокъ.

Царството управлявали везиритѣ и между тѣхъ единъ, който 14 години (1565—1579) паредъ е продължавалъ да владѣе империята въ духа на великий султанъ Сулеймана II (умрѣлъ (1566). То е билъ прочутий *Мехмедъ Соколовичъ*, нáй-славний отъ всичкитѣ словѣнски потурченци, които сж се въздигнжли въ службитѣ на османското царство. Власта му е била пó-голѣма отъ самия царь; чуждитѣ посланници почти само съ него имахж работа. Происхождението му не се знае съ пълна достовѣрность, но неподлежи на никакво съмнѣние, че е билъ Херцеговецъ. Споредъ разни съврѣменни свѣдѣния, той е обичалъ да се хвали, че произлиза отъ старитѣ сърбски краље; други нѣкои, особенно Венециянцитѣ, приказвали сж, че знаяли сигурно, че той билъ родомъ отъ Требинье въ Херцеговина, че нáй-напрѣдъ е живѣлъ като дияконъ въ манастирьтъ Милешева, па е попаднжлъ между Турцитѣ при събирание десетъка съ момчетата за Еничеритѣ.[1]) Герлахъ

[1]) За този манастирь вижъ Пер. Спис. IV, 97 (пжтешествие на Ламберти).

приказва за него, че билъ отъ Хърватско (aus Krabaten) и че е говорилъ хърватски и съ заробенитѣ нѣмски войници, които знаели този езикъ. Освѣнъ това, съобщава разни любопитни нѣща за роднинитѣ на везирина. На 1 мартъ 1574 си записалъ: „Днеска видохъ предъ нашитѣ врата единъ високъ благороденъ човѣкъ отъ Босна, братовчедъ на Мехмедъ паша, който е станжлъ Турчинъ едвамъ преди два три мѣсеци. Неговитѣ роднини често го посѣщавать (сирѣчъ пашата) и иматъ свободенъ пристжпъ; който иска да остане християнинъ, свободно му е да остане.“ Но На́й-чудно нѣщо е билъ единъ словѣнски патриархъ, роднина на везирина. Герлахъ за него споменва два пжти. Въ септемврий 1574 си забѣлѣжилъ: „Този мѣсецъ, когато лежяхъ боленъ, ἀδελφόπαις или братовъ синъ на Махмедъ паша е билъ назначенъ за архиепископъ въ България. Той има сѣдалището си десетъ денье пжть отъ Одринъ въ града Охрида, при границитѣ между Епиръ и Сърбия (гдѣто сѣди и санджакбегъ) и има подъ власта си четърдесеть и нѣколко владици. При неговото ржкоположение цариградский патриархъ заедно съ александрийский патриархъ, единъ ученъ човѣкъ, който се случилъ въ Цариградъ, четохж своитѣ литургии съ много обреди.“ Три години послѣ Герлахъ е ималъ случай да види лично този мжжъ, и въ забѣлѣжката си за това виждание исправя своята по́напрѣжна записка, защото този духовенъ сановникъ е управявалъ черквата не на Охрида, а на Печь. На 4 априлий 1577 Герлахъ е намѣрилъ въ цариградската патриаршия три високи духовни лица, архиепископа „Ἀχρειδῶν и на всичката България“, единъ мжжъ 50-го́дишенъ въ лоши калугерски дрѣхи, послѣ родосския митрополитъ, мжжъ 40-годишенъ съ една черна брада, и на́й-подирѣ и архиепископъ на *Пекь* и на всичката Сърбия, 40-годишенъ и на Мехмедъ паша на́й-ближенъ еднокръвенъ сродникъ.“ А че тогавашний патриархъ печский Антоний наистина е билъ близъкъ роднина на Мехмеда Соколовича, че този го на-

мѣстилъ и че му издѣйствувалъ даже и единъ царски хатишерифъ съ позволение да подновява черкви и мънастири, това го знаемъ и отъ сърбски извѣстия.[1])

Въ тия врѣмена Мехмедъ е билъ старецъ почти 70-годишенъ, високъ и силенъ, съ приятно и благородно лице, една дълга побѣляла брада; и космитѣ били захванжли да бѣлѣжтъ, но той ги боядисвалъ. По характера си е билъ остроуменъ, съ чудна паметъ, голѣма опитность и бързина въ схващание и рѣшавание на въпроси. Цѣлъ день се занимавалъ съ държавни работи. Заранта слѣдъ молитвата се качувалъ на конь да иде на дивана, гдѣто оставалъ 7—8 часа; когато се върщалъ въ кащи, чакали вече много други, да му се молятъ и да му предлагатъ разни свои работи, тъй щото пàкъ се занимавалъ съ тѣхъ около два часа, но бързо и кратко, съ малко думи. Послѣ ялъ нѣщо, поспалъ малко и пàкъ отново приемалъ просители. И тъй се минувалъ у него единъ день слѣдъ други, само че нѣкога е билъ киселъ или сърдитъ, нѣкога благъ и веселъ. Всѣки, и нáй-простъ човѣкъ, ималъ пристжпъ при него.

Великолѣпно нѣщо е билъ сараятъ на Мехмеда, съ една особна джамия на Атмейданъ въ Цариградъ. До хилядо слуги живѣяли при двора му и когато излизалъ, двѣстѣ чешнегири въ коприненн дрѣхи и съ червени кауци върху главитѣ вървѣли преди него. Всички тие людие се хранили съ оризъ, които се варѣлъ въ огромни котли, на единъ човѣшки бой дълбоки; лѣтѣ ѣли лубеници, тикви, круши и разни други овощия. Самия господарь, като всичкитѣ турски велможи, ялъ освѣнъ пилавъ обикновенно пилета, гжлжби, агнешко месо, риби, всé съ ржцѣ, като употрѣблявалъ рѣдко нѣкоя лъжица; при това пилъ вода, приготвена съ медъ, и разни шербети, направени съ бадеми, дюли и пр. Обикновенно сѣдѣлъ на обѣдъ

[1]) Вижъ статиитѣ на Иларнона Руварца Гласникъ томъ 23, Стр. 246 и томъ 47 стр. 273.

самъ, или само съ жена си, дъщеря на султана Селима II, която въ кѫщи е имала пълна власть надъ него. За неѫ Герлахъ распиталъ, отъ единъ нѣмски сахатчия, който стоялъ между слугитѣ на Мехмеда, че била малка и съ грозно лице, но весела и шеговита. При неѫ служили три ста дѣвойки, отъ които сто носили копринени дрѣхи съ широки пояси, украсени съ злато и маргарити и съ единъ ножъ въ пояса, като мѫжие; тѣ се занимавали съ шиение, тъкание и др. женски работи. На мѫжа си страшно е била ревнива. Щомъ се яви на вечерьта евнухътъ съ пантофа при него, той веднага се отправялъ въ харема, но като влѣзвалъ въ него, държалъ рѫката си срамежливо надъ очитѣ, да непогледне по погрѣшка на нѣкоя отъ робинитѣ, защото другояче тази клѣтница щѣла да пострада отъ султанката. Угощения при него не сѫ се правили, да се невозбужда подозрѣние на Султана, като че ставали подъ този предлогъ нѣкои съзаклятия. Само презъ турскитѣ пости се правило исключение. Тогава десеть пѫти по-вече се принасяло, отъ колкото се е яло. Щомъ се дигвали господаритѣ, събрали се на́-бързо слугитѣ и грабили какво кой могълъ да попадне, пиле, гѫска, патка или друго нѣщо, завивали го въ кърпи и бѣгали. Но на вратитѣ чакали многобройнитѣ слуги на другитѣ паши и везири; и тѣ неискали да оставатъ гладни, та се е развивала жестока борба за остатцитѣ на господската софра.

Мехмедъ обаче е билъ не само на́й-голѣмия държавенъ мѫжъ на стара Турция, но и единъ отъ причинителитѣ на упадъка ѝ. Между други знаменити качества той е билъ и страшенъ сребролюбецъ. У него сѫ се продавали беглербеглици и санджаци, та се разбира, че който е влѣзнѫлъ въ нѣкой чинъ, е билъ дълженъ да си спечелва благорасположението на везирина съ постоянни подаръци, конье, роби и пр., за да недойде други да го изгикне отъ тамъ. А за тия бакшиши е теглило горкото население. Споредъ Герлаха санджакбеговетѣ били като

сунгури, отъ които везиринътъ е измъквалъ злато и сребро, колкото е щѣлъ. Отъ нѣмский посланникъ приемалъ всѣка година 3000 талери явно, 6000 тайно; Венециянетѣ на пр. при сключвание мирътъ му дали веднжжъ 15000 жълтици и разбира се, че и послѣ му пращали постоянни подаръци; отъ Влахия премалъ 24000 талери годишно, половина денемъ, половина нощемъ тайно. Годишния му приходъ се оцѣнявалъ на единъ милиионъ жълтици, и въ сарая му били събрани чудесни съкровища на злато, драгоцѣнни камънье, бисери и други нѣща.

Мехмедъ е обичалъ да гради. По Румелия и Натолия по европейскитѣ и азиятскитѣ провинции на-сждѣ се виждатъ великолѣпни джамии, каравансераи, хамами и други сгради, направени отъ Мехмеда Соколовича и снабдени отъ него съ имоти за поддържанието имъ. Споменжхме вече неговия каравансерай въ Бѣлградъ. Въ Цариградъ имало една джамия и единъ хамамъ, и негови каравансераи се намирали въ Алепъ, Дамаскъ, Брусса, Люле-Бургасъ и други мѣста, особно между столицата и Одринъ. До 800 роби постоянно сж били заняти съ правение на тия здания, освѣнъ други работници, нàй-повече Гърци и Италиянци. При тия градежи ставали сж огромни кражби, и Герлахъ е чулъ, че обикновенно се е разграбяло три пжти пó-вече дърва, куршумъ, желѣзо, боя и др., отъ колкото е влѣзало въ самото здание.

Вече слѣдъ заминуванието на Герлаха отъ Цариградъ, една година послѣ, Мехмедъ Соколовичь е свършилъ деньетѣ си по единъ насилственъ начинъ. На 11 октомврий 1579 единъ дервишъ отъ Босна влѣзнжлъ предъ него като за нѣкоя своя работа, извадилъ ненадѣйно единъ ножъ и тикнжлъ го въ гръдитѣ на стареца. Везиринътъ едвамъ още могълъ да извади ножъ отъ пояса си, но веднага паднжлъ мъртъвъ. Причинитѣ на това убийство останжхж тъмни за всѣкога, защото убиеца е билъ тозчасъ тъй избитъ и измжченъ отъ слугитѣ на везирина, че е изгубилъ

свѣсть, та и послѣ презъ всичкитѣ мжки не е могълъ или не е щѣлъ да говори; на утрѣшния день сж го раскжсали съ четири конье. Появила се мжлва по Цариградъ, че работата е била натъкмена отъ другитѣ паши отъ завистъ и понеже Мехмедъ ужъ билъ приятель и покровитель на християнетѣ. Турската държава е потърпѣла съ тази случка една тежка загуба. Съвсѣмъ е справедливо мнѣнието на нѣмский историкъ Хаммера, като казва, че съ смърта на Соколовича се е издала тайната на упадъка, който отъ петь години вече бѣше завладѣлъ империята.[1]) Врѣмето на цара Сулеимана II и на Мехмеда Соколовича е върхътъ на турското държавно развитие; слѣдъ нихъ пмперията е захванжла да упадва.

И другитѣ членове на везирската коллегия сж били потурченци: Пияли паша, синъ на единъ маджарски кундураджия отъ Толна, Ахмедъ паша отъ Славония, Синанъ паша отъ Албания (Призренско), Мустафа паша нѣкждѣ отъ Которъ; агата на еничеритѣ е билъ отъ една добра фамилия изъ Генуа и адмиралътъ на турский флотъ Улуджали е произлизалъ отъ Калабрия въ южна Италия.

Много се е събиралъ Герлахъ съ Гърцитѣ, и заради това дневникътъ му съдържава едно множество записки върху тогавашното византийско общество и върху Цариградската черква. Нáй-могжщественно лице между християнетѣ е билъ единъ приятель на Мехмеда Соколовича — *Михаилъ Кантакузинъ*, който се е хвалилъ, че произлиза отъ старата царска фамилия на Кантакузиновцитѣ и считалъ самъ себе си за високъ болѣринъ.[2]) Освѣнъ неговата фамиля, раздѣлена на нѣколко клонове, Герлахъ споменва въ Цариградъ още и Палеологи, които обаче небили истински потомци на старитѣ царие; Асановци[3]); сжщо отъ

---

[1]) Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches, II (изд. Pest 1334) стр 439.

[2]) За това происхождение впрочемъ мнозина се съмнѣватъ. Gerlach 223.

[3]) Gerlach 158. Тази фамилия, отъ българско порекло, споменва се между византийскитѣ болѣре вече въ 14 вѣкъ.

старата византийска аристокрация, Рауловци, отъ които единъ преди 60 години билъ се преселилъ въ Русия и още една богата кѫща Ралли, населена отчасти въ Одринъ.

Михаилъ Кантакузинъ, единъ хитъръ човѣкъ, искусенъ интригантъ и неуморимъ сребролюбецъ, въобще наричанъ Шейтанъ Оглу, бѣше върховния соларь на държавата и освѣнъ това държалъ риболовитѣ, които ги отдавалъ на Гърцитѣ; сѫщо е градилъ за Портата военни кораби за Черното море. Солта се донасяла малко нѣщо отъ Кафа въ Кримъ, а на́й-повече отъ Анхиялъ (морска соль) и отъ Влашко (каменна соль). Кантакузинъ печелилъ огромни сумми отъ тази търговия. Постоянното си сѣдалище ималъ въ градъ Анхиялъ. Тамъ е стоялъ великолѣпния неговъ сарай, обиколенъ съ е́дна висока стѣна и раздѣленъ на много особни здания. Тамъ е живѣла фамилията му, чиновницитѣ и до 100 слуги и слугини; между тѣхъ били много млади Италиянци, заробени при падението на Кипръ (1571) и много християнски благородни моми, искупени отъ робството на мусулманетѣ. Гърцитѣ приказвали на Герлаха, че Кантакузинъ държалъ до сто села, може би сѫщо около Анхиялъ. Сношенията съ карпатскитѣ земи заради солта му отваряли пѫть, за да се мѣси въ вѫтрѣшнитѣ работи на двѣтѣ ромѫнски княжества, Влашко и Богданско, които тогава се управявахѫ отъ войводи, вземани отъ домашнитѣ болѣрски родове, и да взима отъ тѣхъ всѣкакви подаръци и почти данъци. И въ Цариградъ е ималъ единъ хубавъ сарай съ една особна черквица въ него; тамъ се стичали християне и мусулмане, да искатъ помощь и защита отъ влиятелния и богатия приятель на великия везиринъ. Голѣмо съперничество е ималъ съ богатий Константинъ Палеологъ, който си е билъ съградилъ една великолѣпна кѫща край патриархията; съ единъ подаръкъ отъ 15000 жълтици, даденъ на Султана, е направилъ, щото Палеологъ да остави жената си, една Кантакузинка, съ дѣцата въ Цариградъ, и да побѣгне въ Кримъ.

но тамъ той станжлъ не само соларь, но и влиятеленъ съвѣтникъ на хана.

Кантакузинъ е билъ господарь на цариградската черква. Той намѣстявалъ и патрици и владици. Една митрополия е струвала у него бакшишъ до 600 жълтици, и когато се е упразднилъ патриаршески престолъ, той свиквалъ духовний синодъ на владицитѣ и предлагалъ свой кандидатъ. Патриарситѣ плащахж всѣка година на султана 4000 жълтици и на Кантакузина 2000. Той на́й-напрѣдъ намѣстилъ и свалилъ Іоасафа, послѣ учения старецъ Митрофана, родомъ Царогражданинъ, но когато той не е искалъ да му заеме една сумма пари, нападнжлъ го съ груби думи при едно угощение, наклеветилъ го при султана и испждилъ го на Света Гора (1571), та намѣстилъ Еремия отъ Анхиялъ. Този послѣдния съвършенно зависѣлъ отъ Кантакузина, ходилъ при него всѣка недѣля на́ймалко единъ пжть и му отдавалъ почти кралевски почести; сжщо правили и другитѣ служители на патриархията, като поздравявахж Кантакузина съ название „архонъ“ (князь). Когато Кантакузинъ не е ималъ пари да плати своитѣ задължения къмъ хазната, испроводилъ солунския митрополитъ, единъ старъ и хитъръ Гръкъ, да събира пари ужъ за нуждитѣ на патриархията, а въ сжщность за неговитѣ лични потрѣби.

Но Кантакузинъ ималъ силни и влиятелни неприятели, особно защото награбенитѣ пари раздѣлялъ само съ Соколовича, а на неговитѣ противници Синана и Мустафа нищо недавалъ. Влашкитѣ посланници, които дойдохж съ обикновеннитѣ подаръци предъ султана, се оплакахж за неговитѣ притѣснения, като казвахж, че по́-напрѣдъ сж давали данъкъ на султана и на своятъ войвода, но сега взима го отъ тѣхъ още и голѣмия царски соларь. На́й-подирѣ султанътъ е узналъ, че Кантакузинъ е останжлъ на хазната дължень една огромна сумма, та заповѣдалъ веднага да го дигнжтъ отъ Анхиялъ заедно съ сина

му, който преди два мѣсеца бѣше тамъ славилъ една великолѣпна свадба съ една Гъркиня отъ одринската фамилия Ралли, и да го затворятъ въ цариградскитѣ „Седъмъ кули“. То е било презъ юлия 1576 год. Гърцитѣ много се зарадвахж за падението на тази, кажи, пиявица и грабитель на черковнитѣ имоти. Сараятъ му въ Цариградъ запустѣ и паяцитѣ прострѣхж мрѣжитѣ си предъ вратитѣ му. Говореше се, че ще си изгуби главата, но вече презъ Августа го пуснжли, като е заплатилъ на султана 55.000 жълтици. Подъ защита на Мехмеда е станжлъ кожухарь на царский дворъ, сирѣчь за една годишна сума отъ 60.000 жълтици купувалъ кожуси отъ Русия за султана и харема му, везиритѣ, беглербези и за други високи сановници, и то не е траяло дълго. Слѣдъ двѣ години расчуло се по Цариградъ, че въ Анхиялъ по заповѣдь на султана внезапно се е извършило смъртно наказание срѣщу Кантакузина. Причината били влашкитѣ работи. Кантакузинъ е билъ ужъ виновникъ на всичкитѣ размирия, които ставахж по онова врѣме по Влашко и Богданско; той намѣстилъ въ Влашко за войвода своя приятель Александръ, въ Богданско брата му Петра, но тѣ сж срѣщали много съпротивение, особно отъ бивший единъ молдавский войвода, преслѣдвали незадоволнитѣ боляре съ страшни жестокости и, освѣнъ това, събирали тежки данъци, да иматъ какво да подаряватъ на своитѣ защитници, Кантакузина и Соколовича. Нáй-подирѣ кримския ханъ съобщилъ на султана истината за всичкитѣ тие работи. Султанътъ, безъ да обади никому нищо, испроводилъ върховния капуджибаши Али-бега съ нѣколко капуджии и една тайна заповѣдь. На 3 мартъ 1578 вечерта, слѣдъ тридневно бързо пжтешествие, бегътъ е стигнжлъ въ Анхиялъ. На Кантакузина извѣстилъ, че пжтува за Богданско, и нáй-напрѣдъ проводилъ при него двама капуджии. Тѣ го заварили въ салата на палата му съ брата му и сина му, и взели приятелски да се разговаряжтъ съ него. Кантакузина побивало

тръпки; видѣлъ, че работата е много лошо. Изведнъжъ влѣзнжлъ самия Али-бегъ и отъ името на султана заповѣдалъ да вържжтъ Кантакузина и да го обѣсятъ. Кантакузинъ се молилъ да му позволятъ поне да се исповѣда и да напише завѣщание, ама Турцитѣ бързо го привлекли къмъ вратитѣ и тамъ го обѣсили.

Сарая тозчасъ се завзелъ отъ Анхиялский кадия съ 40 Турци; Фамилията съ слугитѣ веднага е била испждена на вънъ. На жената на Кантакузина, която испърво е паднжла въ несвѣсть като мъртва, Али-бегъ далъ една кисия съ 30.000 аспри, на слугитѣ по двѣ дрехи. Вжтрѣ въ сарая се намѣрили огромни съкровища, между друго до 20.000 жълтици въ злато. Синътъ на Кантакузина Андроникъ още на врѣме избѣгнжлъ изъ одаята, щомъ е чулъ, какъ Али-бегъ извѣстява на баща му царската заповѣдь, та се качилъ на единъ каикъ и въ два денье стигнжлъ въ Цариградъ, гдѣто тозчасъ бързалъ при Мехмеда Соколовича. Той много се зачудилъ, защото султана не го е питалъ и безъ негово знание е далъ заповѣдта за убиването на Кантакузина. Нѣколко мѣсеци послѣ Турцитѣ продадохж сарая въ Анхияло за 5000 жълтици, макаръ че е струвалъ до 15—20.000. Всичкитѣ нѣща, намѣрени вжтрѣ, сж натоварили на двѣ галии, и ги продавали въ Цариградъ подъ единъ чаджръ предъ еврейската порта при морето съ наддавание: безбройни, каже, дрѣхи отъ коприна и кадифе, съ копчета златни или покрити съ рубини и туркизи, прекрасни кожуси, златоткани ризи отъ червена коприна, копринени хубаво украсени пердета, лампади, златни и сребърни сждове, конье и пр. Младиятъ Андроникъ, едвамъ пуснжтъ отъ една галия, гдѣто го бѣхж държали нѣкое врѣме между робитѣ, е билъ принуденъ да присжтствува на продажбата. Хазната е спечелила до 60.000 жълтици. Отъ тритѣхъ синове на Кантакузина произлиза нинѣшната болѣрска фамилия на Кантакузиновци въ Влашко.

Многобройни сж забѣлѣжкитѣ на Герлаха за гърцката патриаршия. Съ неж той е ималъ много сношения, водимъ отъ любопитство и отъ стремление да се запознае съ устройството на гръцката черква. Неговитѣ записки ни показватъ една картина много жалостна. Патриаршията е била въ ржцѣтѣ на Кантакузина и на Соколовича, патриарситѣ често се мѣняхж, та освѣнъ това бѣхж обрѣменени съ голѣми расходи, безъ да се ползуватъ съ нѣкои редовни доходи. Освѣнъ годишния данъкъ отъ 4000 жълтици за султана, патриархътъ е билъ дължень да разнася до 6000 жълтици за разни подаръци за пашитѣ и други влиятелни лица. Заради това е билъ принуденъ да испраща своитѣ *ексарси* да му събиржтъ помощи между християнетѣ, даже и въ самостоятелнитѣ ромжнски княжества. Самата патриаршия е била доста сиромашна: единъ конакъ съ килими, съ миндерета, съ синкави кадифени столове, въ който живѣлъ началникъ на черквата съ една двадесетина калугери, нѣкои въ калимавки, нѣкои въ сини чалми, и съ единъ еничеринъ. Освѣнъ това събирали се тука постоянно разни чужду монаси, владици безъ епархии и пр. Интриги имало безъ брой. Всичко било за пари. Соколовичь и Кантакузинъ се располагали съ черковнитѣ санове. Всѣки калугеринъ търсѣлъ да се снабди съ нужнитѣ срѣдства, за да стане съ помощьта на нѣколко щедри бакшиши владика. А при честото промѣняване на патрицитѣ, всѣки отъ тѣхъ е треперѣлъ предъ интригитѣ на своитѣ предшественици или съперници.

По образованието духовенството тъй било упаджло 120 години слѣдъ пàдението на византийското царство, щото старий еллинский езикъ само малцина го разбирали и богословската ученность почти напълно била изчезнжла. Герлахъ отъ името на лютеранскитѣ профессори — богослови въ Тюбингенъ предалъ на патриарха разни протестански съчинения, преведени на еллински, и се стараялъ за нѣкое споразумѣние между гръцката черква и протестантитѣ

срѣщу общий неприятель — римската черква. Но неговитѣ усилия останѫли суетни, защото Гърцитѣ имали твърдѣ малко любопитство за богословскитѣ въпроси на реформацията, и едвамъ отговаряли на краснорѣчивитѣ писма на нѣмскитѣ учени.

Нáй-учения човѣкъ при патриаршията били риторътъ и секретарь Іоаннъ Зигомаласъ, родомъ отъ Навплия, който се бѣше училъ още въ Монемвасия, догдѣто този гърцки градъ се намираше още въ рѫцѣтѣ на Венецианетѣ. Отъ двамата му синове единия билъ протонстарий на патриаршията. Този, по характера си доста своеобразенъ старецъ, знаелъ много добрѣ елински, но при това билъ единъ страстенъ любитель на паритѣ на ядение и пиение и на женскитѣ прелести. Голѣми суми билъ спечелилъ едно врѣме отъ Бусбека за разни стари рѫкописи, и въ изваждание паритѣ и подаръци се отличавалъ съ едно чудесно безобразие, което Герлахъ обстоятелно описва въ бѣлѣжкитѣ на своя дневникъ. При това много злѣ описвалъ своитѣ собственни съотечественници; казвалъ, че всѣки Гръкъ е лъжецъ, по принуждение, защото живѣяли между много хора, които ги мамятъ всѣки день, и въобще ненамиралъ думи, за да очерни сребролюбието, неученоста и зависта на калугеритѣ, както и бездънната жажда за пари у могѫщественний Кантакузинъ.

Селското духовенство се намирало много злѣ и се препитавало по нѣкога съ разни занаяти. Единъ попъ отъ Албания отъ епархиитѣ на Охридската архиепископия по причина на притѣснения въ епархиитѣ напуснѫлъ жената и дѣцата си, и въ Цариградъ се препитавалъ съ сѣчение дърва; работилъ въ двора на каравансерая, гдѣто се помѣстявало посланството. Единъ гърцки попъ пренасялъ пѫтници съ четири конье отъ Панормо при морето за въ Брусса. На нѣколко мѣста споменува Герлахъ, че е стигало да се дадѫтъ нѣколко жълтици на единъ спахия или кадия,

и той съ писмо е заповѣдвалъ на мѣстний владика, да запопи еди-кого си, макаръ че билъ почти безкниженъ.

Положението на раята било тежко. Спорѣдъ бѣлѣжкитѣ на Герлаха, ония християне, които живѣяли далеко отъ Цариградъ, се намирали много злѣ, защото тѣхнитѣ кадии, бейове, спахии, еничери и други турски длъжностни лица, които сѣдѣли по селата имъ, безъ наказание имъ отнемали жито, вино и друго, колкото щѫтъ. Но оние, които били пó-близу до Цариградъ, живѣли пó-добрѣ, защото можяли да се оплакватъ, разбира се не безъ бакшишъ. Всѣки възрастенъ човѣкъ е плащалъ единъ данъкъ отъ една жълтица годишно, и освѣнъ това даждие отъ кѫщи, градини, лозя, ливади и други недвижими имущества.

Голѣми злини вършили спахиитѣ, които по селата имали свои *тимари* (спахилѫци) и отъ тѣхъ приемали десетъкъ като платка за военната си служба, но вмѣсто десетата часть взимали и седма или пета. „Тѣ держтъ, пише Герлахъ, злочеститѣ хорица до тамъ, щото едвамъ имъ остава хлѣбъ за ѣдение. Ни единъ спахия не допуща на селенина си да яде пиле. Пилета, овощия, пари — всичко имъ зиматъ; и на оние, които сѫ далеко отъ Цариградъ, освѣнъ това, още имъ насилватъ и женитѣ и дѣцата, и горкитѣ селени трѣба да си мълчѫтъ“. Който е ималъ тимаръ съ 10.000 аспри доходъ, искарвалъ 20—30.000. Но дефтердарътъ на тогавашния султанъ узналъ това нѣщо и наченѫлъ да предприема едно възобновявание и поправяние на тимарскитѣ книги, което е много разсърдило турскитѣ голѣмци.[1])

Тежки притѣснения е имало край голѣмитѣ пѫтища, гдѣто минували войскитѣ и царскитѣ куриери. „Чаушитѣ, казва Герлахъ, иматъ власть да взиматъ всѣки му, когото срѣщнѫтъ, нека кара каквото ще, коньтъ му и да го ѣздятъ нѣколко милии; горкия човѣкъ тича подирѣ му, догдѣто намѣри коня си. Това на Турцитѣ рѣдко се случва,

[1]) Gerlach p. 369.

но на християнетѣ твърдѣ често. Заради това случваше се когато виждатъ, че нѣкой чаушъ отъ далеко се приближава, тозчасъ побѣгватъ отъ пътя на страна въ гората; други пáкъ укриватъ коньетѣ си по тайни мѣста. Кадия или съдия въ единъ градецъ, който не е снабдилъ единъ чаушъ веднага съ конь, строго се наказва. Това притѣснение до тамъ е несносно, че даже цѣли села избѣгватъ и се пренасятъ въ пустини, защото християнетѣ съ принудени да даватъ на всѣки Турчинъ своитѣ конье, та и своитѣ дѣца, храни и вина, които съ си спечелили съ цѣлогодишенъ трудъ, и освѣнъ това да претърпяватъ много бой. Чаушътъ ги принуждава да даватъ, каквото поиска, и, когато не го даджтъ, веднага или отказватъ, жестоко ги наказва, тъй щото и цѣло едно село неможе да се дигне противъ власта му, но трѣба да слуша. Такъвъ е страхъ между тѣхъ отъ тия хора". [1])

Нáй-тежкото е било събиранието на десетъкътъ отъ дѣцата, за Еничеритѣ. Всѣка трета година се събиралъ отъ „Българетѣ, Гърцитѣ, Хърватитѣ, Венгритѣ и всичкитѣ християне, които съ подъ Турцитѣ". Въ януарий 1574 приведохъ 8000 такива момчета, въ сини дрехи съ заострени жълти клобуци. Тия дѣца, тъй наречени „аджемоглани", се въспитавахъ съ занаяти или съ пасение добитъкъ, догдѣто порастнахъ за да постжпятъ като допълнение въ еничерскитѣ ордии. Богатитѣ родители откупвахъ дѣцата си, и жителитѣ на Цариградъ и Галата съвсѣмъ бѣхъ освободени отъ тази тежка повинность. При едно пътешествие за въ Брусса, Герлахъ намѣрилъ гърцки момчета, които му показвали мѣстнитѣ черкви, но при това се радвахъ, какъ ще станжтъ съ едно врѣме еничери, султански раби, и какъ ще приематъ плата, почести и подаржци. На сжщитѣ мѣста видѣлъ въ Панормо една вдовица съ двѣ хубави момчета, която всѣки день се молила на Бога да ги вземе при себе си, защото Турцитѣ били турили

[1]) Gerlach p. 49.

око на тѣхъ за еничерский сборъ и постоянно гледали, да ли тѣ сѫ още въ кѫщи.

Въобще Турция тогава се управлявала на́й-вече отъ потурченци. Герлахъ нерѣдко забѣлѣжва, че се е потурчилъ нѣкой домашенъ християнинъ, но за Турцитѣ по́-драгоцѣнни били християнетѣ отъ западъ. Почти всѣка недѣля се водѣли около портата на посланството като за подигравка заробени войници, уловени по море или по сухо, отъ пограничнитѣ мусулмански шайки въ Хърватско и Венгрия или отъ морски пирати, съ байряци, зурли и тѫпани. Рѣдко се случвало, да останѫтъ всички вѣрни на бащината си вѣра; едно блѣскаво поприще въ турски служби, отъ спахия до везиринъ, примамваше и по́-силни души изпомежду тѣхъ. Всичкото по́-високо управление е било съставено всé отъ потурченци; тѣ отъ Турцитѣ по́-вече се цѣнили предъ домашнитѣ османлии, защото били роби и хора вече приготвени, като въобще турската политика е предпочитала да прибира такивато чужденци, отъ колкото да поддържава развитието на домашни наслѣдственни силни фамилии. Но не всичкитѣ ставахѫ лесно мусулмане. Герлахъ приказва, че Венгритѣ и Хърватитѣ всѣкога оставали, ако не сѫ могли да се отърватъ, тайни християне, че Турцитѣ нищо невѣрвали на Словенцитѣ (Winden), които, ако и да се потурчатъ, всé искали да побѣгнѫтъ, и че Русситѣ, уловени и донасяни отъ кримскитѣ Татаре, на́й-мѫчно приемали исламъ. При двора на Мехмедъ Соколовича имало много Венгри и Хървате, негови дворяни, които се представявали външно като мусулмане, но тайно все си оставали при своята християнска вѣра. Чулъ е и за единъ Маджаринъ, който е билъ станѫлъ даже турски имамъ, но тайно все си вършилъ християнскитѣ молитви. Но лошо се отзовава Герлахъ за своитѣ съотечественници Нѣмци, че всѣкога, били тѣ християне или мусулмане, малко се грижали за Бога, а по́-вече за ядение, пиение и разни тежки грѣхове. Жалостни картини развива

дневникътъ на нашия пътникъ, като описва положението на християнскитѣ роби въ царския арсеналъ, на галиитѣ или при разни турски господари, отчаянитѣ имъ опити за избѣгване и жестокото преслѣдване на бѣженцитѣ отъ Турцитѣ.

Но, освѣнъ заробенитѣ войници и домашнитѣ еничери имало е и доброволни потурченци. Отъ всичкия по́-ближенъ свѣтъ се събирали авантюристи и вагабонти въ Цариградъ, даже и испански осиромашѣли боляре; на́й-повече се стигали всѣкакви работници, убийци и разни диви човѣци, на́й-повече Италиянци и Гърци, когато портата е приготвявала нѣкой морски походъ.

Нашия читатель на́й-вече ще бѫде любопитенъ, какво приказва Герлахъ въ своитѣ цариградски бѣлѣжки за Българетѣ. За тѣхъ той споменува твърдѣ малко, но на̀къ доста любопитни нѣща. За *войницитѣ* пише на двѣ мѣста. Едното гласи така: „Турчинътъ (сирѣчь султанътъ) има много хиляди Българе, който неплащатъ никакъвъ данъкъ, но на всѣкиго дохажда редъ всѣка трета година, че е длъженъ да варди коньетѣ на царя и на пашитѣ (сир. везиритѣ) по пасищата и да имъ търси храна. Това става на Великденъ и послѣ. Тогава влизатъ въ Цариградъ съ гайди и играятъ (танцуватъ). Сѫщо има и други много хиляди, които въ врѣме на войната каратъ хранитѣ за войската, сѫщо и които сѣкѫтъ дърва и ги возятъ. И всичкитѣ неплащатъ данъкъ. И той ги има неброено число, които нищо недаватъ, освѣнъ че чакатъ да имъ дойде редъ за работата.“ А на друго мѣсто: „Въ този априлий мѣсецъ дохаждатъ тука едни слѣдъ другитѣ нѣколко хилѣди Българе, за да женѫтъ въ течение на четире мѣсеци пчимикъ за коньетѣ на царя и на пашитѣ, за да гледатъ тие конье на пасбище, за да косятъ сѣно и да вършѫтъ други такива работи.“ [1])

Вече по ония врѣмена дохаждали въ Цариградъ български търговци съ жива стока, особно съ овци за бай-

[1]) Gerlach p. 54 (22 априлий 1574) и p. 487 (апр. 1578).

рамъ. „На 1 мартъ, пише Герлахъ, е наченжлъ малкиятъ байрамъ на Турцитѣ, който трае три денье. Единъ или два дни пó-напрѣдъ Българитѣ или овчитѣ пастири докарватъ тука нѣколко хиляди овци, и всѣки, който има нѣщичко пари, купува една и ѭ жъртвува, сирѣчь ѭ заколва и раздава на сиромаситѣ. Тази жъртва се вика курбанъ.“ [1]) При други единъ случай нашия пѫтникъ си е записалъ, какъ сѫ побѣгнѫли шесть роби, които сѫ убили своятъ надзиратель и се укривали въ кѫщата на френския драгоманинъ, но макаръ че сѫ били предрѣшени „въ български дрѣхи“, Еничеритѣ сѫ ги уловили вънъ отъ града: тие дрѣхи за съжалѣние не се описватъ пó-тънко.

За положението на Българетѣ, за насилственното събирание на дѣцата имъ за еничери и за войскитѣ имъ тегоби обширно е приказвалъ на Герлаха единъ Маджаринъ отъ Сегединъ, който е билъ робъ при Турцитѣ и ималъ щастие да побѣгне тайно при посланника. „Разказвалъ ми е, че Албанцитѣ и Българетѣ оженватъ своитѣ синове на възрастъ отъ 8 или 9 години, само да ги отърватъ отъ турския десетъкъ отъ дѣцата, защото женененитѣ не се взиматъ. Но при това казва че нѣкои родители при тие народи сѫ до тамъ безбожни, че на драго сърце даватъ единъ или двама синове, само да се освободѭтъ отъ войната. Защото когато царьтъ иде съ войска, кѫдѣто ще, тѣ сѫ по този начинъ освободени; другояче трѣба да вървѫтъ съ царя, да вършѫтъ въ войната всичкитѣ работи при укрѣпленията (Bossel- und Trempelarbeit), да копаѭтъ обкопи (хендеци) и да ги пълнѭтъ, да участвуватъ въ първий юришь срѣщу неприятеля и да поднасятъ огьнь на неприятелскитѣ орѫдия.“ [2])

Твърдѣ любопитно е още едно мѣсто на Герлаховитѣ записки, защото се отнася до суевѣрията за вампиритѣ, които тогава сѫществували по цѣлия полуостровъ, та и

[1]) Gerlach p. 317.
[2]) Gerlach p. 314.

днеска се срѣщатъ на пр. въ Провадийско. „На 19 (августъ 1577) Доминикъ, нашия драгоманинъ, разказва, че въ България и Гърция нѣкои умрѣли и закопани хора, които сѫ били отлѫчени отъ черквата или другояче безбожни, негнияли. Нощемъ влизалъ въ тѣхъ дяволътъ, тъй дото излитатъ изъ гробоветѣ и плашатъ хората и нѣкога даже ги заразяватъ и отравятъ. Заради това ги ископаватъ и изгарятъ. Тогава всѣки единъ отъ това мѣсто приася едно или двѣ парчета дърва на огъня и поповетѣ поятъ при него съ кандила и викатъ: Господи помилуй ни! и пр.“ Сѫщото се е случило въ самия Цариградъ, гдѣто на 21 май 1575 Турцитѣ по просбата на турцитѣ сѫ изгорили тѣлото на единъ Гръкъ, който надъ двѣ години е билъ останѫлъ цѣлъ съ кожата си. Нѣкои сѫ приказвали, че сѫ го видѣли още сѫщата нощь надъ смъртта му, и споредъ други, той нощя излизалъ и изръвилъ петнайсеть човѣци.[1])

Другояче въ Цариградскитѣ бѣлѣжки на Герлаха тукъ пак е става дума за България при черковнитѣ работи. Герлахъ знаялъ много добрѣ за „архиепископитѣ“ въ Охридъ и Печь; само не му било ясно тѣхното отношение къмъ Цариградската патриаршия, защото ги считалъ за напълно независими на неѫ. Двѣ негови записки за Охридъ и за архиепископи „на всичка България“ приведохме вече по-рано, като говорихме за роднинитѣ на Мехмеда Соколова. Къмъ тѣхъ се придружава още една. На 12 май 1575 Герлахъ пише: „Днеска видѣхъ и едно писмо на патриарха до архиепископа въ България, въ което му пише учтиво и го нарича свой братъ и помощникъ. Рагузкитѣ посланници били се оплаквали у него (патриарха), че той въ града си искалъ мито отъ тѣхнитѣ търговци, което е било срѣщу всичкитѣ обичаи. Заради това пише, да отстѫпи отъ тая мѣрка и невъвожда нищо

[1]) Gerlach 94 (Гръкътъ), 375 (разказъ на Доминика).

ново.“ Но тази бѣлѣжка по́-е вѣроятно, че се отнася до Търновския митрополитъ, отъ колкото до Охридската черква, особенно като вземемъ предъ видъ, че Герлахъ на друго едно мѣсто между единственнитѣ три учени мѫжие на тогавашната гърцка черква, край митрополита Дамаскина въ Арта и проповѣдника иеромонаха Методий въ Цариградъ, споменува „митрополита Τορνόβου, който е сѫщо архиепископъ и ексархъ надъ всичка България, на име Арсений.[1]) Освѣнъ това, до колкото знаѭ архивитѣ на Дубровникъ, Дубровчане Охридъ не сѫ посѣщавали почти никакъ, а Търново, особно въ 16 вѣкъ, твърдѣ много.

На нѣкои мѣста се споменуватъ и гърцки владици по българскитѣ градове. Онзи проповѣдникъ Методий два денье преди тръгванието на Герлаха е билъ ржкоположенъ за „митрополита въ Меленикъ, единъ градъ недалеко отъ Тессалоника,“ и при този обрядъ е присѫтствувалъ и Сисанийский (отъ Костурско) владика.

За минѫлото на България се помнило още у Гърцитѣ, че едно врѣме Българетѣ сѫ обсаждали Цариградъ.[2])

За другитѣ народности на турската империя въ петгодишнитѣ дневни бѣлѣжки на Герлаха се срѣщатъ пълно любопитни подробности, особно за дрѣхитѣ имъ, за нравитѣ и обичаитѣ, свадби и погребения, суевѣрия и празденства, и на́й-по́вече за духовнитѣ имъ работи, вѣрата, свещеннитѣ книги и обрядитѣ. Разбира се, че на́й-голѣма часть на тие записки се отнася до Турцитѣ и до Гърцитѣ.

(Слѣдва).

---

[1]) Gerlach p. 92, 119, 133.

[2]) Gerlach p. 120.

СПОМЕНЪ ЗА В. В. МАКУШЕВА

и

за неговитѣ трудове по българската история.

Отъ М. ДРИНОВА.

Прѣзъ послѣднитѣ шесть-седемъ годинъ се прѣселихѫ
инъ слѣдъ други въ вѣчноста нáй-старитѣ русски сла-
сти О. М. Бодянски, В. И. Григоровичъ, И. И. Срезнев-
и, които не малко нѣщо сѫ направили за привдиганьето
словѣнската наука, на която они бѣхѫ и първитѣ учи-
ье въ русскитѣ университети: Бодянски въ Московский,
игоровичъ въ Казанский и Одесский, Срезневски въ Хар-
вский и Петербургский. Чрѣзъ своитѣ многобройни учени
удове и пѫтувания по словѣнскитѣ земли, както и чрѣзъ
иготрайната си профессорска и обществена дѣятелность,
и не малко сѫ спомогнѫли и за развиваньето на словѣн-
та мисъль, на словѣнското съзнание между словѣнский
ѣтъ изобщо, та и между Българетѣ. Заслугитѣ си прѣдъ
овѣнството, они уголѣмихѫ и чрѣзъ това, дѣто могохѫ
си приготвятъ доста много сътрудници и продъ́лжите-
на своето дѣло. За жалость на нѣкои отъ тѣхнитѣ
-ревностни и достойни ученици не би речено да про-
жаватъ за дълго врѣме своята плодотворна дѣятел-
гь, която биде пресѣчена отъ прѣждеврѣменна смърть.
а прѣждеврѣменно починѫхѫ А. Ф. Гилфердингъ и
А. Котляревски, така прѣждеврѣменно починѫ тая го-
а на 2 марта и В. В. Макушевъ, когото ние особно има
о да поменемъ съ благодарна дума.

Викентий Васильевичъ Макушевъ, който се е родилъ
1837 въ Брестъ-Литовскъ, се е въспиталъ въ Петер-

бургский университетъ, — той е ученикъ на Срезневскаго. Още додѣ се е училъ въ университета, онъ подъ ржководството на свойтъ учитель се е опитвалъ да допълни знаменитий Шафариковъ трудъ за словѣнскитѣ старини (Slovanské starožitnosti) съ едно съчинение за внжтрѣшний животъ на старитѣ Словѣне. Тоя първъ ученъ трудъ на Макушева е обнародванъ съ иждивението на Петербургский университетъ въ 1861 г. подъ заглавие: „Сказанія иностранцевъ о бытѣ и нравахъ Славянъ". стр. 178. Макаръ че тая книжка е студенчески трудъ и е написана още прѣди 25 годинъ, тя и до сега не е загубила цѣната си, и до сега остава полезна книжка за всѣкого, който би пожелалъ да се запознае съ първоначалната вжтрѣшна история на словѣнскитѣ плѣмена, съ нихнитѣ народни вѣрования, нрави и обичаи, съ нихний домашенъ и общественъ животъ, съ нихното народно управление и пр. и пр. Слѣдъ свършваньето на университетский си курсъ, Макушевъ е взелъ служба по министерството на *външнитѣ дѣла* и, по свое желание, скоро е билъ назначенъ за секретарь при генералното консулство въ Дубровникъ, дѣто е и оставалъ отъ 1862 и до 1866 г. Прѣзъ тия четири години въ свободното си отъ служебни работи врѣме, младий секретарь е прѣтръсялъ Дубровницкитѣ библиотеки и архиви. до колко на онова врѣме тѣ бѣхж достжпни, и тамо е могълъ да събере доста много новъ материалъ за историята на Дубровницката республика, именно за нейнитѣ *дипломатически сношения съ Русия*, за нейнитѣ *исторически паметници и битописатели*. Върхъ основата на тоя материалъ Макушевъ е написалъ и обнародвалъ тогава още двѣ доста голѣми книги.[1]) Въ Дубровникъ той е ималъ пригода да се опознае добрѣ съ положението на Хърватетѣ.

---

[1]) Тие книги иматъ слѣднитѣ заглавия: а) „Матеріалы для исторіи дипломатичечкихъ сношеній Россіи съ Рагузскою республикою съ Петра Великаго". Москва 1865. б) „Изслѣдованія объ историческихъ памятникахъ и бытописателяхъ Дубровника". С.-Петербургъ 1867 г.

на Черна-гора, Херцеговина и другитѣ сърбски земи; тамо е захванжлъ да изучва и съврѣменното полужение на Словинцитѣ, па, до колкото му е било възможно, и на Българетѣ. По врѣмето на словѣнский сборъ (словянский съѣздъ) въ Москва, прѣзъ 1867 г., покойний обнародва въ русскитѣ газети и журнали доста много статии за всичкото южно Словѣнство. Нѣкои отъ тия статии се появихж тогава и въ особна книжка подъ заглавие: „Задунайскіе и Адріатическіе Славяне". Спб. 1867.

На 1868 г. В. В. Макушевъ, като бѣше вече оставилъ службата си по министерството на външнитѣ дѣла, биде изпратенъ отъ русското правителство да пжтува въ западна Европа съ научна цѣль. Първий плодъ отъ това негово пжтуванье бѣше запознаваньето учений свѣтъ съ колко малко извѣстни, но твърдѣ важни паметници за историята на южнитѣ Словѣне. Между тие паметници има два, особно важни за българската история, именно: *Хрониката* на французский рицарь *Робертъ де Клари* (La prise de Constantinople) и мемуаритѣ (записки̇тѣ) на Албанеца *Иванъ Музаки*. За мемуаритѣ на Ивана Музаки ние сме вече говорили още въ първата (Браилска) книжка на „Периодическото Списание" (стр. 59, 60). Тука ще кажемъ колко думи токо за хрониката на Роберта де Клари. Робертъ де Клари е участвовалъ въ завоеванието на Константинополь отъ Латинцитѣ въ 1202—1204 г., участвоналъ е и въ войнитѣ и битвитѣ, които първитѣ латински императори Балдуинъ и Хенрихъ сж имали съ Българетѣ. Тия войни онъ доста подробно говори въ хрониката си, която срѣщаме и други още любопитни за насъ извѣстия. Тука, на примѣръ, подробно се описва срѣщата и говорътъ, които ималъ съ Българский царъ Иоаннъ I Храбрий отъ французскитѣ голѣмци Pierre de Bracheuil, та подробно се излагатъ причинитѣ, които сж подбудили вторий латински императоръ Хенрихъ да се ожени 1213 г. за дъщерята (или, както казватъ, други писа-

телье, плѣменницата) на царя Борила (Burus), описвать се и скѫпоцѣннитѣ прѣмѣни и дарове, които тая българска хубавица докарала съ себе си въ Константинополь и които възлизали на 60 товара. Хрониката на Роберта де Клари хвърга доста голѣма свѣтлина на оная важна рола, която Българетѣ играѣхѫ въ историята на Европа, когато бѣхѫ „на́й-силний и на́й-опасний за латинската империя народъ" (le plus fort gent et le plus doutée de l'empire ne de le tere. *Clary* § 116). Отъ тая важна хроника се е запазилъ токо единъ старъ рѫкописъ (отъ 14-й вѣкъ), който се намира въ кралската библиотека въ Копенхагенъ (Дания). Познатий нѣмски историкъ и профессоръ на кенигсбергский университетъ Карлъ Хопфъ (сега вече покойникъ) бѣше взелъ отъ тоя рѫкописъ още въ 1855 г. една копия за да ѭ обнародва, но по различни причини това обнародванье се забави. Въ 1868 г. Макушевъ нарочно отиде въ Кенигсбергъ при Карла Хопфа и измоли отъ него позволение да се запознае по неговий прѣписъ съ хрониката на Роберта де Клари и да извлече изъ неѭ по́-любопитнитѣ за българската история свидѣтелства. Тия извлечения бидохѫ и обнародвани незабавно въ журнала на южно-словѣнската академия. [1])

Слѣдъ едно кратко пѫтуванье по Германия и по словѣнскитѣ земи въ Австрия, Макушевъ отиде въ Италия, дѣто прѣкара около три години, отъ 1868 до 1871 год. Прѣзъ това врѣме онъ прѣтърси архивитѣ въ Венеция, Флоренция, Неаполь, Палермо, Анкона, Болоня, Пиза, Мантуа, Миланъ, Туринъ, Генуа, въ по́-вечето отъ които (архиви) не бѣше стѫпялъ до тогава ни единъ отъ словѣнскитѣ учени мѫжье. Въ тие архиви онъ намѣри и прѣписа нѣколко хиляди нови паметници за историята на вситѣ словѣнски плѣмена и на нихнитѣ съсѣди. За изров-

[1]) Глед. „Nekoliko novih izvora za historiju južnih Slovena" въ *Rad jugosl. akademije* кн. V. 1868. Цѣлата хроника на Роберта де Клари биде обнародвана отъ Карла Хопфа токо въ 1873 г. въ неговий сборникъ: „Chroniques Greco-Romanes". Berlin 1873.

ваньето на това богатство Макушевъ трѣбваше да прѣгледа и прѣчете въ горѣреченнитѣ архиви стотини хиляди стари документи, писани съ на́й-разнообразно и мжчно за четенье писмо. Прѣзъ зимата на 1869 и 1870 г. менѣ се случи да видѭ съ очитѣ си, съ каква ревность и вѣщина, съ какво голѣмо постоянство онъ извършваше тоя си текъщъ трудъ въ Неаполитанский архивъ. Негото уморено отъ работа и всякога умислено лице се озаряваше отъ една извънредна радость, когато той сполучваше да изрови нѣкакъвъ любопитенъ за Българетѣ паметникъ. Такви паметници той всѣки пѫть драговолно ми прѣдаваше да ги стѫ и, ако пожелаѭ, да си ги прѣпишѫ. Съ нѣкои отъ тѣхъ азъ тогава още запознахъ читательетѣ на нашето „Периодическо Списание“ (книж. I, 1870 год. стр. 39, 40, 43—45).

Слѣдъ завърщаньето си изъ Италия Макушевъ въ 1871 г. станѫ профессоръ на словѣнската филология въ варшавский университетъ; въ тая дължность онъ останѫ до самата си смърть, около 12-ть годинъ. Прѣзъ това врѣме той е обнародвалъ доста много трудове по историята и литературата на различнитѣ словѣнски племена. Ние пак ще кажемъ по нѣколко думи токо за оние негови трудове, кото се касаѭтъ до Българетѣ. Тѣ сѫ:

I.

„Историческія разысканія о славянахъ въ Албаніи въ средніе вѣка“ Варшава 1871 г. стр. 153 + VII. Срѣдневѣковната албанска история Макушевъ дѣли на четери периода: *български, анжуйски, сърбски* и *скандербеговски*. Българский периодъ той захваща отъ 861 г., когато по́-голѣмата часть отъ Албанската земя е влѣзла въ състава на българската държава при Бориса Михаила. Отъ тогава българетѣ сѫ господарували тамъ чакъ до 1019 г. Прѣзъ това врѣме българский елементъ толко се е усилилъ въ средна и южна Албания, дѣто още около края на 11-й

вѣкъ, когато българското царство вече не сѫществуваше, нѣкои писателье (Малатерра) сѫ наричали тие страни *български,* а населението имъ — българско. Силното побългаряванье на Албания по онова врѣме се доказва и отъ това, дѣто изъ неѭ охотно сѫ се придружавали различни чети къмъ българскитѣ въстанници въ 11-й вѣкъ. Макушевъ е напълно увѣренъ, че и прѣзъ врѣмето на византийското господаруванье въ България (1019—1186) въ Албанската земя е прѣобладавалъ българский елементъ, поради това онъ и това врѣме отъ исторический животъ на Албанцитѣ причислява къмъ българский периодъ на Албанската история. — Наскоро слѣдъ възстановлението на българското (Търновско) царство ние пакъ намираме Албания („Деволская хора и земля арбанасская") подъ власта на Българитѣ. По мнѣнието на Макушева, Българский периодъ въ Албанската история фактически се е свършилъ токо въ 1237, та се е продължавалъ, слѣдователно, около 400 годинъ. Прѣзъ толкова дълго врѣме българскитѣ нрави, обичае, българскитѣ общественни наредби сѫ могли съвсѣмъ да се укоренятъ между Албанцитѣ и да станѫтъ като национални чърти на нихний народенъ битъ. На 1272 год. Албания доброволно се е подчинила на Неаполитанский краль Карлъ I Анжуйский, като е взела отъ него вѣра и клетва, че нѣма да ѝ кѫтне народнитѣ *обичае, наредби* и *правдини* (bonus usus, consuetudines, privilegia concessa ab antiquis imperatoribus Romanie). Макушевъ увѣрява, че подъ тия *наредби* и *правдини* трѣбва да се разумѣватъ наредбитѣ и правдинитѣ, които отъ Българетѣ сѫ били останѫли на Албанцитѣ и че, слѣдователно, Карлъ I „закрѣпилъ вліяніе славянской (болгарской) образованности въ Албаніи" стр. 23. — За анжуйский периодъ на Албанската история (1250—1350) Макушевъ е събралъ твърдѣ много и твърдѣ важни нови материали. Отъ тѣхъ за насъ особно любопитни сѫ нѣколко документи, отъ които се доказва, че Карлъ I Анжуйский е сключвалъ съюзъ съ

Българетѣ противъ Византийский императоръ Михаилъ Палеологъ и че по тая работа сѫ ходили негови посланници въ Търново, а български въ Неаполъ. Не малко нови паметници Макушевъ привожда и тамъ, дѣто излага историята на сърбский периодъ (1350—1450 г.) и на скандербеговото врѣме. Скандербегъ е билъ родомъ Словѣнинъ: майка му *Воисава* и баща му *Иванъ,* синъ *Браниловъ*, сѫ били отъ чисто словѣнска рода. Въ Скандербеговата кѫща словѣнский езикъ е билъ познатъ тъй исто, както и албанский. Военний съѭзъ, който Скандербегъ състави противъ Турцитѣ, е състоялъ не само отъ албански, но и отъ словѣнски владѣтелье. Отъ тука се види, че Скандербегъ принадлежи толкова и на словѣнската история, колкото и на албанската. Всичко това е доказалъ покойний нѣмски историкъ Карлъ Хопфъ.[1]) Неговитѣ доказателства Макушевъ е подтвърдилъ съ нѣколко нови документи. Освѣнъ това, той е сполучилъ да намѣри и нѣколко такви пеметници, които ни накарватъ да се съмнѣваме въ истинноста на опие романтически разскази, съ които нѣкои панегиристи сѫ украсили живота и дѣятелноста на Скандербега. Въ книгата си, за която ни е тука рѣчта, Макушевъ е помѣстилъ една особна глава „за устройството и управлението на албанскитѣ общини въ срѣднитѣ вѣкове“. Тая глава, която е изработена пó-вечето възъ основата на нови, архивни материали, има за насъ особенъ интересъ, защото, както рекохме пó-горѣ, въ албанский обществен битъ е имало и доста много български чърти. Присѫтствието на такви чърти се доказва и отъ нѣколко словѣнски термини, които Макушевъ срѣщнѫлъ въ паметницитѣ на албанский обществен животъ и на които той е обърнѫлъ особно внимание. Тие термини сѫ: povlie (повеля = грамота, указъ), boiari, buiári (боляре, бояре), voyvoda, voivoda (вой-

---

[1]) Въ своята прѣкрасна книга „Geschichte Griechenlands im Mittebalter“ Лайпцигъ 1868.

вода), bastina (бащина), obrochum или l'obrocho (оброкъ), siocum, siocho (сокъ).[1])

II.

„Болгарія въ концѣ XII и въ первой половинѣ XIII в.“ Варшава 1872 год. Въ тоя си трудъ Макушевъ доста подробно е разгледалъ дѣятелноста на първитѣ Търновски царье, до колкото това му е било възможно на онова врѣме. когато още не бѣхѫ се появили книгитѣ на профессора Успенскаго, които изнесохѫ на видѣло съвсѣмъ нови и много любопитни паметници за тая важна епоха въ нашата история.[2]) Макушевъ съ особно внимание тука е разгледалъ сношенията на царя Иоанна I съ Иннокентий III и отношенията му къмъ Латинската империя. При обработваньето на тия въпроси той се е въсползовалъ и отъ любопитнитѣ свидѣтелства на Реберта де Клари.

III.

„Болгарія подъ турецкимъ владычествомъ, преимущественно въ XV и XVI вѣкихъ“ (напечат. въ „Журналъ министерство народн. просвѣщенія“, 1872, часть CLXIII. Тука Макушевъ доказва, че турското завоевание било полезно за българский народъ, и ето по що. Въ 14-й вѣкъ. прѣди турското нашествие, българската земля политически е била распокѫсана на нѣколко малки части, които сѫ се управлявали отъ различни управителье, по́-вечето чуждп отъ колкото свои. И еднитѣ и другитѣ отъ тѣхъ сѫ се грижили по́-вечето за своитѣ лични интереси, на които сѫ и приносили въ жертва добродетствието на своитѣ под-

---

[1]) Всяка селска кѫща е плащала по четири гроша *оброкъ: l'obrocho,* che é grossi quatro par casa. *obrochum,* quod est grossi quatuor prodomo. — По мнѣнието на Макушева *сокъ* се е наричалъ данокъть, който сѫ плащали бездомнитѣ мѫжье (стр. 127).

[2]) Ние тука подразумѣваме слѣднитѣ книги на г-на *Успенскаго*: а) „Образованіе втораго болгарскаго царства“. Одесса 1879 г. б) „Византийскій писатель Никита Акоминатъ“ Петербургъ 1874.

данници. Освѣнъ това, тие слаби правителье не сѫ могли да защищаватъ владѣнията си отъ вънкашни неприятелье, които постоянно ги сѫ нападали и разорявали. По онова врѣме, казва Макушевъ, „самостоятельное существованіе Болгаріи было немыслимо. Если бы не завладѣли его Турки, то она досталась би Мадъярамъ. Вспомнимъ, что уже Емерихъ (1196—1204) помышлялъ о болгарскомъ вѣнцѣ; вспомнимъ, что папа григорій IX увѣщевалъ Белу IV (1263 г.) предпринять крестовый походъ въ Болгарію, указывая, что Богъ избралъ его и возвеличилъ для распространенія католицизма; вспомнимъ, что Людевитъ великий отнялъ у Болгаръ Видинъ (1365 г.) и владѣлъ имъ четыре года, и что Иванъ Страшиміръ Видинскій, признавалъ себя венгерскимъ вассаломъ до 1397 г., когда онъ долженъ былъ подчиниться Баясету..... И нѣтъ сомнѣнія, что доставшись Мадъярамъ Болгарія окатоличилась бы и потеряла свою народность“ (стр. 288). Турското завоевание не само е отклонило тая опасность, която е заплашвала цѣлата бѫднина на българский народъ, но още е и уздравило тая бѫднина чрѣзъ това, дѣто е съединило политически распокѫсаннитѣ български области подъ една власть. По мнѣнието на Макушева, турското завоевание на първо врѣме било полезно на българский народъ и чрѣзъ това, че му уздравило такъвъ материаленъ животъ, какъвто той нá да ли е видвалъ въ 14-й вѣкъ при християнскитѣ си управителье. Първитѣ турски султани, особно Мурадъ II, Мухамедъ II, Баязитъ II, Селимъ II, сѫ се отличавали съ вѣротърпимость, правдолюбие и съ други похвални нравственни качества. Турцитѣ прѣзъ това славно въ историята имъ врѣме сѫ се държали просто и човѣшки сѫ се обнасяли съ своитѣ подданници: не имъ вземали тежки данъци, сѫдили ги лесно и право, добрѣ ги бранили отъ вънкашни врагове и разорения. Прѣзъ 15-й и 16-й вѣкове християнетѣ въ Турско се наслаждавали съ такво мѫдро и човѣшко управление, каквото рѣдко се е

срѣщяло на онова врѣме и въ нáй-образованнитѣ европейски държави. И Българетѣ тогава изобщо били доволни отъ положението си, живѣли доста *свободно, били богати.* Всичко това Макушѐвъ се старае да подтвърди съ различни свидѣтелства, които той издирилъ въ италианскитѣ архиви. Турското иго е взело да стая тежко и несносно за Българетѣ токо отъ края на 16-й вѣкъ, когато характерътъ и поведението на Турцитѣ захванжли да се развалятъ. Тая Турска развала, по мнѣнието на Макушева, е произлѣзла нáй-много отъ сближаваньето на Турцитѣ съ западно-европейскитѣ държави, особно съ Венецианската република. „Безнравственная, своекористная и трусливая, но дальновидная республика св. Марка была, безъ сомнѣнія, первою и главнѣйшею виновницею нравственной порчи Турокъ. Откупаясь отъ войны щедрыми подарками султану, визирямъ и пашамъ, она развила въ Туркахъ продажность и роскошь — главные источники бѣдствій ихъ христианскихъ подданныхъ. Интриги ренегатовъ, фанаріотовъ и католическихъ миссіонеровъ подлили масло въ огонь“ (стр. 312). Отъ края на 16-й вѣкъ старитѣ турски добродѣтели и похвалнитѣ страни на турското управление изчезватъ. Турцитѣ ставатъ бездѣятелни, лѣниви и се вдаватъ въ роскошь, *салтанатъ.* Тие пороци ги сж накарали да станжтъ и страшно користолюбиви. Даждията сж се уголѣмили, *рушветътъ* станжлъ всесиленъ въ управлението и въ сждилищата, имотътъ и животътъ на *раята* останжли беззащитни пр. Отъ тогава, сирѣчь отъ края на 16-й вѣкъ, Българетѣ взели вече сериозно да мислятъ за освобождението си и да търсятъ за това вънкашна помощь. Макушевъ привожда нѣколко твърдѣ любопитни свидѣтелства за сношенията, които Българетѣ съ таква цѣль сж правили въ края на 16-й и въ началото на 17-й вѣкъ съ седмиградский князь Стефанъ Батори, съ Руситѣ, съ различни италиански владѣтелье и даже съ испанскій краль. Такъво е вкратцѣ съдържание на Макушевата ста-

тия за състоянието на Българетѣ подъ турското владичество. Изказаннитѣ въ неѭ мисли заслужватъ сериозно внимание, макаръ че нѣкои отъ тѣхъ може и да не сѫ вѣрни. Особно важна е тая статия по това, че тя е прѣпълнена съ доста много нови извѣстия и свидѣтелства, които иматъ първостъпенно значение за историята на Турцитѣ и Българетѣ. Между друго тука е приведена токо речи цѣла записката на Дубровничанина Павла Джорджича за положението на Българетѣ, която (записка) е писана на 1595 г. и която Макушевъ е намѣрилъ въ Миланский архивъ.[1]) Приведени сѫ и извлечения изъ нѣкои писма отъ охридский патриархъ Атанасий, който около 1615 год. дѣятелно е работилъ за разсипваньето на турското царство. За тая цѣль той приготовлявалъ възстание въ България и въ сѫщото врѣме подбуждалъ вицекральоветѣ неаполитански и сицилийски, та и самий испански краль, Филиппъ III, да захванѫтъ война съ Турцитѣ. Тие паметници за дѣятелноста на патриарха Атанасия Макушевъ е намѣрилъ въ палермитанский архивъ.

Членътъ, за който ни е тука рѣчта, се свършва съ слѣднитѣ думи: „Болгаре не безропотно сносили тяжелое иго и жестоко мстили за насиліе физическое и нравственное: но они не могли облегчить своей несчастной судьбы, немилосердно преслѣдующей ихъ до нынѣ. На глазахъ отцовъ нашихъ совершилось освобожденіе Сербіи и Греціи, на нашихъ глазахъ объединились и устроились дунайскіе княжества; а Болгарія продолжаетъ робствовать, и, Богъ знаетъ, скоро ли дождется своего освободителя.“

IV.

„Очеркъ исторіи и современнаго положенія задунайскихъ Славянъ: Болгаръ и Сербовъ“ напечат. въ *Русскомъ вѣстникѣ* 1876. Прѣзъ мѣсецъ мартъ на 1876 г., когато

[1]) За тая записка или *рѣчь* на Павла Джорджича глед. Период. списание на Д. Кн. Др. 1870 г. кн. I, стр. 43, 44.

юнашкото херцеговинско възстание бѣше покржтило русскитѣ сърдца съ особно горещо съчувствие къмъ сърбското плѣме, когато и русската публицистика, увлечена отъ това съчувствие, малко се занимаваше съ България, като не очакваше тамъ нѣкакви сериозни събития. Макушевъ е съставилъ горѣзабѣлѣженний „очеркъ“ (прѣгледъ) и го е обнародвалъ въ единъ отъ нáй-разспространеннитѣ руски журнали. Тука той е помѣстилъ вѣрни, свободни отъ всякакво пристрастие и увлечение бѣлѣжки за сърбското плѣме и за сърбскитѣ земли на балканский полуостровъ, особно за сърбското княжество. Но при това е обърнжлъ и особно внимание на Българетѣ, на които е посветилъ и пó-голѣмата часть отъ тоя си трудъ. Вкратцѣ, но ясно и майсторски тука е изложена историята на Българетѣ, положението имъ подъ турското иго и възражданьето имъ. Съчувственно е описанъ успѣхътъ, който Българетѣ сж направили въ своето развитие при толкова мжчни обстоятелства и спънки отъ всяка страна. Особно съчувственно е описано напрѣдваньето на българската книжнина, за която Макушевъ съ нѣкаква си гордость забѣлѣжва: „болгарская литература въ послѣднее десятилѣтіе сдѣлала большіе успѣхи: болгарскія книги считаются не десятками, а сотнями, и въ числѣ ихъ есть добросовѣстные труды историческіе, этнографическіе и лингвистическіе..... Можно надѣяться, что болгарская литература быстро разовьется и займетъ принадлежащее ей мѣсто въ ряду славянскихъ литературъ.“ Тука сж помѣстени и доста вѣрни географически, этнографически и статистически бѣлѣжки за наший народъ. Не е нужно да се запираме на подбужданията, които сж накарали Макушева да обнародва такъвъ единъ „очеркъ“, проникнжтъ съ горещо съчувствие къмъ наший народъ. Неможемъ да не изповѣдаме обаче, че съ тоя си „очеркъ“, който е написанъ нѣколко недѣли прѣди *българското възстание,* Макушевъ направи не малка услуга на нашето народно дѣло.

V.

„Разборъ книги К. Иречека: Dějiny národa bulharského“ напечат. въ „Журналъ министерства народнаго просвѣщенія“. 1878, апрѣль и май. Това е много подробна критика, – тя заема около седемь печатни листье (коли) и до нѣйдѣ е прѣдизвикана отъ моето кратко писмо за българската история на г-на Иречека, което (писмо) обнародвахъ прѣзъ 1876 г., чтомъ излѣзе на свѣтъ тая важна книга.[1]) Азъ желаѣхъ часъ пó-скоро да запознаѭ читательетѣ на напето „Периодическо списание“ съ почтенната книга на г-на Иречека и съ нейното значение, поради това въ реченното мое писмо се и говори пó-вечето за нейнитѣ хубави страни, каквито тя има твърдѣ много. За нѣкои отъ недостатъцитѣ ѝ, които нá-бързѣ могохъ да забѣлѣжѫ, азъ такожде споменѫхъ въ писмото си, но за тѣхъ споменѫхъ само вкратцѣ. Макушевъ останѫлъ твърдѣ незадоволенъ отъ това мое писмо, съгледалъ въ него „слишкомъ пристрастный отзывъ“, за който и твърдѣ остро ме укорява въ критиката си. Тука той е обърнѫлъ пó-вечето внимание на слабитѣ мѣста въ историята на г-на Иречека, именно на нѣкои дребни погрѣшки и пропущания, каквито има и всякога ще има въ една книга, която обнема цѣлата история на единъ малко изученъ народъ, и каквито се срѣщатъ и въ Макушевитѣ исторически трудове. За такви недостатъци Макушевъ твърдѣ строго осажда, г-на Иречека, комуто особно не прощава това, дѣто не се въспользувалъ отъ вситѣ русски трудове и издирвания по българската история. Но който знае, колко мѫчно се получатъ такви русски книги въ Прага, дѣто г-нъ Иречекъ е писалъ българската си история, той, вѣрвамъ, ще намѣри тия осѫждания и укорявания не до тамъ справедливи.

[1]) Това писмо е напечатано въ „Периодическото списание на Българското книжно дружество“ Браила, 1876, кн. XI—XII, 215—227. Съ нѣкои измѣнения то биде отпечатано и въ журнала (Časopis) на чешкий музей, сѫщо и въ Archiw für Slawische Philologie.

Трѣбва да кажж още, че г-нъ Иречекъ во второто (Одесско) издание на своята история, което излѣзе на свѣтъ тако речи въ едно врѣме съ Макушевата критика, бѣше вече оправилъ пó-вечето отъ недостатъцитѣ. за които го толко укорява тая строга критика. Като оставимъ обаче на страна твърдѣ строгий и острий тонъ въ критическій Макушевъ трудъ, за който ни е тука рѣчта, ние трѣбва да признаемъ, че тоя трудъ, надъ който покойний му авторъ много и дълго врѣме се е трудилъ, е направилъ не малка услуга на нашата историография. Съ таква цѣль Макушевъ е и написалъ своята критика, както и самъ изповѣда въ едно приятелско до мене писмо, изъ което си дозволявамъ да приведж слѣднитѣ думи: „Ради пользы науки я счелъ долгомъ своимъ отнестись строго и къ книгѣ Иречека и къ вашей рецензіи.“

VI.

Прѣзъ врѣмето на професорската си дѣятелность въ Варшавский университетъ, Макушевъ е намиралъ свободни часове за да приготовлява своитѣ архивни материали за обнародванье. Той може и да обнародва една часть отъ тѣхъ въ два голѣми томове подъ заглавие: Monumenta historica slavorum meridionalium vicinorumque popularum. Първий отъ тие томове е напечатанъ въ Варшава на 1874 г., а вторий — въ Бѣлградъ на 1881 г. Въ тѣхъ сж вмѣстени и нѣколко особно любопитни за насъ паметници, за които ние ще поговоримъ пó-подробно другъ пжть. Тука само ще забѣлѣжимъ, че освѣнъ обнародванний въ горѣзабѣлѣженнитѣ два тома материалъ, у Макушева имаше още много такъвъ архивенъ материалъ, съ който бихж могли да се напълнятъ още петь шесть голѣми томове и който покойний такожде желаеше да обнародва постепенно. Трѣбва да се надаме, че университетскитѣ Макушеви другаре и неговитѣ ученици нѣма да оставятъ тоя драгоцѣненъ исторически материалъ да се разпелѣе и изгуби, а ще се по-

грижатъ и за пó-скорото му обнародванье. Ние особно трѣбва да желаемъ това, защото между необнародваннитѣ Макушеви паметници има и доста много такви, които се касаѫтъ до нашата история. За нѣкои отъ тѣхъ покойний съ обичната си любезность писменно ми е съобщавалъ нѣкога кратки, а нѣкоги и подробни извѣстия. Такви негови писма, които сѫ любопитни и отъ други нѣкои страни, азъ съмъ учувалъ, защото ми се чини, че тѣ заслужватъ да бѫдѫтъ обнародвани нѣкога.

Освѣнъ горѣизброеннитѣ трудове, покойний българолюбецъ е обнародвалъ въ различни русски журнали и газети и нѣколко пó-малки статии, които много или малко се касаѫтъ до нашата история и литература, или пакъ до нашето народно дѣло. Азъ тука ще споменѫ токо една отъ тѣхъ, съ която Макушевъ е поздравилъ новата дѣятелность на нашето Книжовно дружество въ Срѣдецъ и първитѣ двѣ книжки отъ въскреснѫлото ни Периодическо Списание. Тая статия, която се появи прѣзъ послѣднята зима въ „Русскій Филологическій Вѣстникъ“, свидѣтелствова, че покойний ѝ авторъ до самий край на живота си не е прѣставалъ да се интересува съ нашитѣ работи и съ жива радость е посрѣщалъ всяко добро българско начинание. Тука, като дойде рѣчь до нашето Книжовно Дружество, почитамъ за своя дължность да кажѫ още, че Макушевъ още отъ самото основание на това Дружество (въ Браила) постоянно се отнасяше къмъ него съ горещо съчувствие, което не единъ пѫть е и изказвалъ въ своитѣ ученолитературни трудове. Не могѫ такожде да не споменѫ съ благодарность и за нравственната поддържка, която покойний всякога даваше на първитѣ работници въ Дружеството, като ги насърдчаваше да не падатъ духомъ отъ различни спънки и прѣчки, но да продължаватъ дѣлото си съ надѣжда за пó-добри дни и врѣмена.

Въ своитѣ университетски лекции Макушевъ е издѣлалъ особно много мѣсто за нашата история, литература, а такожде и за наший езикъ, който познаваше добрѣ. Той всякога се е старалъ да възбужда особенъ интересъ къмъ нашето плѣме въ своитѣ ученици, единъ отъ които е и В. В. Качановски. Вѣрвамъ, че нещѫ сгрѣшѫ, ако кажѫ, че Макушевъ е вдѫхнѫлъ г-ну Качановскому оная любовь и ревность, съ които той сега издирва и изважда на свѣтъ паметницитѣ на нашата писменность и народна словесность.

Съ ученитѣ си трудове, особно съ откритията си въ италианскитѣ архиви, Макушевъ е направилъ истински дълготрайни услуги на нашата история. Не сѫ малки и услугитѣ му на нашето народно дѣло, което онъ съ своето авторитетно слово горещо е поддържалъ и въ сериозната русска публицистика, и на университетската си катедра, и въ кржга на своитѣ учени приятелье и отбрани познайници. Просвѣтенитѣ и родолюбиви Българе особно високо оцѣняватъ такви благородни услуги, та смѣемъ да се надаме, че името на Викентия Васильевича *Макушева* по насъ за всѣкога ще се споменува съ благодарность. Вѣчна му паметь!

Харьковъ, 1883. Юний.

МАТЕРИЯЛИ ПО ГЕОЛОГИЯТА И МИНЕРАЛОГИЯТА НА БЪЛГАРИЯ.

I. Геологически профилъ отъ Видинъ презъ Бойница, Вършка-Іука, Макрешъ, Бѣлоградчикъ до Горний Ломъ и отъ Долний Ломъ, презъ Превала, Чипаровци, Иеловица до Берковица.

ОТЪ ГЕОРГИ Н. ЗЛАТАРСКИ.

Нашата крайдунавска равнина покрита е съ единъ ıдъ *иловина,* позната въ геологията подъ името *löss.* Тъзи ıовина съставена е отъ ситни, фини частици алуминиевъ ıликатъ, малки, жглести кременни зърнца и дребни лу-ıпци бѣла слюда. Въ нейния съставъ влиза и голѣмо ıичество варовица, която по нѣкоги се набира около ко-ıитѣ на растенията и прави твърди, неправилни варо-ıги тѣла — *конкреции.* Тъзи дилувиялна пръстъ, напоена съ разни алкалинни соли и обагрена (боядисана) съ ıтло-пепеляни, ужлъти желѣзни съединения, които пра-ъ твърдѣ плодна рѣченната иловина. Слюднитѣ дребни ıпци, безъ редъ сж измѣсени съ пръста и никакво на-гвание, никакви пластови незабѣлѣзваме въ *löss-а.*

Както по брѣговетѣ на Дунава въ Унгария, така сжщо ь Българско, *löss-а* заема голѣми пространства. Начева Радуевацъ въ Сърбия и се простира на истокъ, дори ѵстието на Дунава. Дѣсния брѣгъ на тъзи голѣма рѣка ърмъ и на мѣста доста високъ; съставенъ е по́-вечето рѣченната иловина. Лѣвата или влашката страна на ава, покрита е съ рѣченъ, воденъ на́носъ или *алувиумъ;* съвършенно равна, по́-пространна и по́-низка отъ бъл-ката.

Дилувиялната иловина, или *löss-a,* простира се 20—40 километри на югъ отъ Дунава. На западъ и югъ отъ Видинъ допира до Койлово и св. Петъръ, въ ломско дори до Кутловица, въ раховско и врачанско до Борованъ, въ никополско близо до Плѣвенъ, въ русенско до Мънастирлий, въ силистренско до Хамжалъкъ-баиръ и пр. Освѣнъ по пространство, нашия *löss* се отличава и по дебелината си; при Рахово, той се издига надъ дунавската гладчина около 200 до 250 метра.

Пърхката тъзи пръстъ, която покрива дунавското наше крайбрѣжие, притежава много добри качества. Преди сичко тя е твърдѣ плодна и въ земледѣлческо отношение превъсходна. Съ нея можемъ да подобримъ истощената и клисавата почва, която се намира въ сѫщата дунавска равнина или пакъ далечъ отъ нея. Като пластиченъ до негдѣ отъ глината, която се намира въ него, *löss-a* може добрѣ да послужи въ гранчарството, туфларството и тѣмъ подобни занаяти.

Отъ Видинъ къмъ юго-западъ, рѣченната иловина се простира близо до св. Петъръ. Тука тя не е отъ най-превъсходнитѣ. Понеже тя съдържа по́-малко пѣсъкъ а по́вече глинени и варовити вещества, отъ колкото другата, то мѫчно препуща атмосфернитѣ води да се процеждатъ презъ нея, а напротивъ, събира ги на повърхноста си и произвежда мочори нездрави въ сѣко отношение. Презъ дъждовно врѣме почвата бива клисава, а въ голѣма суша твърда като камъкъ; и въ едина и въ другия случай, това пречи много за преуспѣванието на сеидбитѣ.

Измежду Мусулманъ и св. Петъръ завършва се *кватернарната* формация и подъ *löss-a* испъкватъ *сарматски* пластови отъ терциярната. Тука се отварятъ, до полвинъ метъръ, дебели слойеви съ креденъ варовикъ, който преминава отъ полу-гѫстъ въ порозенъ. Надъ него слѣдватъ пѣсечиво глинени варовити пластови а надъ тѣзи оолитенъ и пизолитенъ, ужлътъ бѣлъ варовикъ съ *Modiola Volhynica* Eichw., разни *Cardia* и други. По́-нагорѣ, къмъ

село Турчинъ, явява се скойчестъ, креденъ варовикъ, съставенъ почти отъ *Tapes gregaria* Partsch и *Mactra Podolica* Eichw. Този варовикъ менява малко по малко състава си и на два километра предъ Бойница преминава въ единъ ужлътъ-бѣлизнявъ, не до тамъ твърдъ варовитъ лапоръ, съ извънредно богатство на сѫщитѣ *бивалви*. Но, колкото богатъ и да е този лапоръ съ остатки отъ животни, въ него напротивъ, срѣща се малко число разни видове; освѣнъ горнитѣ *Tapes* и *Mactra*, други неможихъ да распознаа.

Сарматскитѣ пластови, които се издигатъ отъ св. Петъръ до височинитѣ на Бойница и Кула (180—200 метра), распростиратъ се тукъ, отъ сѣверъ къмъ югъ, въ една доста висока равница, покрита съ плоденъ черноземъ. Естетвото на скалитѣ само на нѣкои мѣста може да се познае. Така на пр. при село Бойница, къмъ дола Поповица, можешъ да разгледашъ слѣдующия разрѣзъ: подъ чернозема, явява се бѣлъ лапоренъ варовикъ, съставенъ почти отъ ѣченнитѣ скойки; подъ този слѣдва бѣлъ лапоръ, а подъ него дребно-зърнестъ креденъ варовикъ, тоже богатъ съ сѫщитѣ животински остатки; по́-долу има единъ ужлътъ лапоренъ, съ едри, бѣли и черни кременни зърна прошенъ, варовикъ. Този варовитъ камъкъ не е до тамъ твърдъ отова и въ него се намиратъ отворени пещери. Въ долнитѣ пластови варовика бива по́-пѣсечивъ; той преминава въ пѣсечивъ варовикъ. Освѣнъ горнитѣ петрефакти, въ него ждаме и разни *Cardia*. Отъ другата страна на дола, крива се подъ пѣсечивия варовикъ цѣлъ рѣдъ тънки, зно обагрени, по́-вечето глинени и пѣсечиви пластови. Ни-отгорѣ се вижда до 30 с.-м. синкавъ и червенкавъ ларъ, а подъ този слой (40 с.-м.) *лигнитенъ торфъ* съ тъмно ѣянъ цвѣтъ; слѣдва тънакъ (1 с.-м.) слой съ червенъ *монитъ*[1]) и до полвинъ метъръ синкаво-жълтъ пластъ

[1]) Рудитѣ: *лимонитъ, мелантеритъ, пиритъ, окъръ, лигнитъ* и др. които се цатъ въ настоящата статия, намиратъ се подробно описани въ книжката ми *гитѣ въ България*".

лапоръ, напоенъ съ *мелантеритъ,* който лапоръ бива по́долу червенкаво-жълтъ и твърдѣ пѣсечивъ. Подъ този се вижда пакъ синкавъ лапоръ (10 с.-м.), богатъ на сарматски скойки (conchylia), който преминава въ синкаво-зеленикавъ (30 с.-м.). Такива измѣнения се забѣлѣзватъ и по́-долу, до дѣто не премине скалата въ синкава, доста клисава, лѣска (единъ видъ лапоръ), въ която се виждатъ тоже *окрозни* и лигнитни тънки слойеви. Колкото конкордантни да сѫ горнитѣ пластови, въ лигнитнитѣ се забѣлѣзватъ превивания, истънявания, даже и пречупвания на слойевитѣ.

Вѫглищата, ако така можемъ да нарѣчемъ лигнития торфъ, които тукъ намѣрваме, нѣматъ почти никакво значение, защото нито качеството имъ, а още по́-малко множеството имъ, отговарятъ на практическитѣ ни нужди. Такивато *псеудо-вѫглища* намираме и на други мѣста въ отечеството ни.

Измѣжду събранитѣ окамененности при Бойница, на́йповече се срѣщатъ бивалви. Никакви *Cerithia* тукъ ненамерихъ. Отъ първитѣ азъ събрахъ голѣмо число, но на́йдобрѣ сѫ запазени тѣзи:

Tapes gregaria Partsch.
Mactra Podolica Eichw.
Ervilia Podolica Eichw.
Cardium protractum Eichw.
Cardium sub-protractum Hilber.
Cardium plicatum Eichw.

Отъ Бойница за Кула имаме сѫщитѣ сарматски скали, расположени почти хоризонтално както и първитѣ. Но тукъ сѫ тѣ по́-закрити, отъ колкото горнитѣ, отъ плодния черноземъ, който е надъ тѣхъ. Сѫщото е и когато отивашъ къмъ сърбската граница, въ юго-западна посока, дѣто исчезватъ безъ да се забѣлѣжатъ. Но ний ще ги видимъ и по́-послѣ къмъ Макрешъ, само подъ друга форма и съ по̀-други окамененности отъ колкото при Св. Петъръ и Бойница.

Къмъ Сърбия, по пѫтя който води отъ Кула за Зайчаръ, формацията се менява, а съ това и почвата. Недалечъ отъ границата забѣлѣзватъ се разхвърлени синкави, дребно-зърнести пѣсечиви камъни, въ които се незабѣлѣзва нито диря отъ окамененности. Споредъ петрографския имъ характеръ, тѣ могѫтъ да се приброятъ въ долне-кредна формация. Сѫщитѣ тѣзи пѣсченици, виждатъ се къмъ село Гиряево положени надъ пермскитѣ.

Българо-сърбската гранична черта раздѣля високата Вършка Чука, която на лѣво отъ пѫтя се издига, въ двѣ нееднакви части; по-голѣмата частъ принадлежи на Сърбия, а по-малката на България. Тъзи Чука се простира отъ истокъ къмъ западъ; стърмо се спуща въ княжеството, а полегато къмъ кралевството. Погледана отъ далечъ, показва, че не е съставена само отъ единъ видъ камъни. Горната, по-малката ѝ половина е гола и варовито каменита, а долнята, или по-голѣмата, пѣсечива и обрасла съ хубавъ лѣсъ. Варовика е тъмно синкавъ, набитъ и безъ никакви остатки на организми; пластовитѣ на скалата, ако и не са тамъ ясни, показватъ пакъ че сѫ наклонени къмъ сѣверъ подъ ѫгълъ 30—40°. Ако приброимъ червения пѣсчникъ въ горний Пермъ или долний Триясъ, тогава нѣма мнение, че варовика който лежи конкордантно върху него, е принадлежи на Триясъ.

Въ долнята и южната часть на Вършка Чука, намира се отворена въ ново врѣме, вѫглищна рудница. Главната жерия отива къмъ сѣверъ. Въ дълбочината (80—100 метра) до която сѫ достигнали, пластовитѣ на вѫглищата сѫ измѣнили никакъ дебелината си. Тѣ сѫ твърдѣ тънки, както и при устата на окната. Тънкитѣ вѫглищни слои раздѣлятъ дебели, глинени съ битуми напоени черни пласти. Качеството на тѣзи вѫглища не е твърдѣ просто; но приличатъ въ много отношения на нашитѣ, Бѣлоградчикскитѣ. Намиратъ се въ Пермска формация подъ червения пѣсчникъ, съвършенно сѫ черни, горятъ хубаво, рас-

падатъ се лесно на въздуха и съдържатъ голѣмъ процентъ гориви вещества. Но като въ тънки слойеви, немогжтъ да се разработватъ съ успѣхъ.

Като възлизашъ по стърмината за Киряево, червенитѣ пѣсченици и конгломерата, подъ които лежжтъ въглищнитѣ пластови, ставатъ пó-ясни. Къмъ границата пермската формация исчезва, а съ нея заедно червения пѣсченикъ и конгломератъ; надъ тѣхъ се показа синкавъ, ўжлътъ, глиненъ и богатъ съ бѣла слюда пѣсченикъ, въ който се забѣлѣзватъ и черни растителни остатки. Пластовитѣ на този пѣсченикъ, лежжтъ почти конкордантно върху червения и наклонени сж къмъ сѣверь подъ жгълъ отъ 30°. Подобни пѣсченици намѣрилъ сьмъ до сега на много мѣста въ България и опредѣлилъ сьмъ ги като долне кредни; тѣ приличатъ, външно на карпатския пѣсченикъ; но неще ли бжджтъ отъ Триясъ съ особенъ *habitus,* това остава още нерѣшено, до като въ тѣхъ ненамѣримъ пó-сигурни доказателства, съ които можемъ да опредѣлимъ староста имъ.

Предѣла измѣжду Киряево и Раковица е единъ видъ високо равнище, пó-вечето оголено и само на мѣста засадено съ дървета. Въ това равнище нийдѣ се невижда отворенъ профилъ, за да може да се поясни формацията; но до колкото можихъ да разбера отъ стратиграфското устройство, азъ сьмъ склоненъ да вѣрвамъ, че и тукъ се простира сжщия пѣсченикъ, както и около Киряево.

Когато оставишъ Раковица, къмъ истоименатa рѣкичка отварятъ се равени, въ които можешъ да забѣлѣжишъ заоблени частици отъ червенъ пѣсченикъ и конгломератъ. Този материялъ, който е обагрилъ червено и пръста, нанесенъ е по всѣкий начинъ, отъ дѣсната страна, дѣто се вижда развита пермско-трияската формация, както и това доказватъ червенитѣ хълмове, които се издигатъ отъ тъзи страна.

Въ Царъ Шишманово се измѣни формацията. Терциярнитѣ а именно сарматскитѣ пластови изново се явиха.

Щомъ оставишъ горнето село и заминешъ за Макрешъ, отварятъ ти се брѣговетѣ на раковишката рѣкичка, които сѫ съставени отъ зеленикаво-синкавъ лапоръ, твърдѣ богатъ на *Fucoideæ* и други водни растения. Къмъ срѣдата на пѫтя, мѣжду горнитѣ села, показаха се и отъ двѣтѣ страни на рѣката почти хоризонтални варовити, оолитни и пизолитни извънрѣдно богати на *Cerithium rubiginosum* Eichw., *Cardium obsoletum* Eichw., *Mactra Podolica* Eichw., и други. Лепилото на оолита е твърдѣ слабо, затова и камъка лесно се рони и подравя.

Оолитния варовикъ прилича по външноста си на оолитния варовикъ при св. Петъръ, но различава се отъ него по направата и окамененоститѣ си. Ако искаме да правимъ строго раздѣление, св. Петровския варовикъ неможемъ да наречемъ оолитенъ, защото заобленитѣ му зърнца, които съставляватъ камъка, направени сѫ, въ по́-голѣмата си частъ, отъ чурупкитѣ на завити и стиснати *Foramminiferæ*. Освѣнъ това, въ него се незабѣлѣзва нито диря отъ *Cerithia*, а тукъ, тѣ играятъ главната роля.

Варовититѣ миоценски церитийски скали, които за първъ пѫтъ видѣхме предъ Макрешъ, мѣняватъ направата си къмъ истокъ. При самото село се вижда само дренъ и ситенъ набитъ варовитъ оолитъ, премесенъ съ малки пѣскови зърнца. Това може на́й-добрѣ да се види на источната страна на селото, край раковишката рѣкичка, дѣто има отворени кариери. Освѣнъ кременнитѣ пѣскови зърнца, въ него се забѣлѣзва и бѣла слюда въ едри луспици; скалата се отличава по богатството си на остатки отъ растения и животни. Измѣжду послѣднитѣ забѣлѣзахъ разни видове *Cerithia* и *Cardia;* първитѣ или растителнитѣ остатки по-мѫчно могѫтъ да се опредѣлятъ. Слойевитѣ на този варовикъ сѫ тънки, раздѣлени сѫ на мѣста съ синкавъ или по-добрѣ зеленикавъ лапоръ, както това може да се види отъ двѣтѣ страни на рѣката. Малко по́-наистокъ зъртата на варовика биватъ по́-едри, а слойевитѣ му по́-де-

бело насложени, палеонтологическия имъ обаче характеръ остава сѫщий. Но това нетрай много, едрозърнестия оолитъ се замѣнява пакъ съ ситнозърнестъ, цемента му бива съвсемъ слабъ, камъка се дроби лесно.

Щомъ преминешъ отъ дѣсната страна на рѣката и поемешъ стърминатa къмъ Александрово, отъ лѣвата страна на пѫтя открива се извънрѣдно богатство по конхилий. отъ тукъ събрахъ:

Buccinum duplicatum Sow.
Bulla Lajonkaireana Bast.
Cerithium rubiginosum Eichw.
Cerithium nodoso-plicatum Hörnes.
Cerithium pictum Bast.
Cardium obsoletum Eichw.
Mactra Podolica Eichw.
Modiola Volhynica Eichw.
Tapes gregaria Partsch.
Trochus pictus Eichw.
Cerithium sp. *Paludina* sp. *Cardium* sp.

Тукъ искамъ да представя слѣдующия профилъ, който може да послужи като разяснение на стратиграфското устройство на церитийскитѣ наслаги. Отъ горѣ на долу четешъ:

1. 30 с.-м. черноземъ.

2. 50 с.-м. натрупанъ материялъ, по́-вечето лапоренъ.

3. 30 с.-м. окрозенъ, пѣчечивъ лапоръ, богатъ на *Гастеропода* и *Бивалви*.

4. 45 с.-м. бѣлъ, пѣсечивъ лапоръ, тоже богатъ на конхилий.

5. 8 с.-м. окрозенъ, мазенъ, ѹжлътъ пѣсечивъ лапоръ.

6. 60 с.-м. ѹжлътъ пѣсечивъ и слюденъ лапоръ (и въ горнитѣ слойеви има бѣла слюда) съ по́-малко животински остатки.

7. По́-бѣлизнявъ и по́-богатъ на конхилий, отъ колкото предидущия слой.

Отъ другата страна на високата равнина, която раздѣля Макрешъ отъ Александрово (предишне Османлий), къмто Попадия ханъ, появяватъ се подъ горнитѣ слойеви, пакъ сѫщитѣ ситнозърнести оолитни пластови, каквито ги разгледахме при Макрешъ. Тѣ се завършватъ въ попадийската рѣка, или Бързицата, съ бѣлъ и синкаво-зеленикавъ лапоръ, нареченъ хума.

Брѣговетѣ на рѣка Попадия, която при Александрово носи име Бързицата, съставени сѫ отъ миоценски, сарматски скали. Вертикално прерѣзани, тѣ се издигатъ стърмо надъ тѣсната алувиална долина и показватъ че Терциярната формация се простира на истокъ и западъ.

Преди още да сме оставили тъзи формация, добрѣ ще бѫде да хвърлимъ кратъкъ поглѣдъ върху нейнитѣ главни бѣлѣзи и върху распространението ѝ у насъ.

Измѣжду Дунава и Тимокъ сарматскитѣ наслаги съставени сѫ отъ скойчестъ варовикъ, препѫлненъ съ чупки отъ *Mactra* и *Tapes* (с. Турчинъ и Бойница); послѣ отъ пѣсчени слойеви, на които кременнитѣ зърна сѫ слепени съ слабъ варовитъ цементъ (Бойница). Нѣкой отъ тѣзи скали иматъ истинска оолитна и пизолитна направа, както може това добрѣ да се види около Макрешъ, а други това нѣматъ (св. Петъръ). Послѣднитѣ, ако и да състоятъ отъ валчести заоблени зърнца, съставени сѫ, въ по́главната си частъ отъ кѫщичкитѣ на окржгли и замота̀ни фораминифери. Сарматскитѣ пластови лежѫтъ конкорданно едни върху други; слойевитѣ имъ сѫ наклонени малко, къмъ сѣверо-истокъ, но се виждатъ като хоризонтални.

Къмъ Макрешъ се явяватъ долнитѣ сарматски на̀слаги. Тукъ тѣ сѫ обѣлѣжени съ послѣднитѣ сарматски представители, именно съ *Cerithium rubiginosum* Bast. и *Cerithium rodoso-plicatum* Hœrnes, както това на́й-добрѣ виждаме въ пенското корито. Измѣжду Александрово и Зелена Глама, недалечъ отъ Бързицата, завършватъ се сарматскитѣ каове (етажи) съ единъ бѣлъ, хубавъ лапоръ.

Характеристичкитѣ окаменености за долнитѣ пластови на сарматскитѣ скали (*Cerithium pictum* Bast. и *C. rubiginosum* Eichw.), които се намиратъ около Виена и въ западна Европа, съвършенно отсѫтствуватъ въ източната частъ на нашия материкъ. Както пó-горѣ видѣхме, сѫщитѣ фосилий въ изобилие се намиратъ въ западна България и церитийскитѣ нàслаги добрѣ сѫ развити по тия наши страни; но въ срѣдня и източна България, освѣнъ горнитѣ сарматки пластови, други не сьмъ още намѣрилъ. Около брѣговетѣ на Черното море при Балчикъ, на мѣсто церетийски нàслаги, откриватъ се подъ *Mactra Podolica* Eichw. и *Ervilia Podolica* Eichw. бѣли, кредни, лапорни пластови съ извънредно богатство дебелостенни *Mactra* и *Helix*, каквито още не сѫ намѣрени въ западна Европа. Нѣма съмнение, че тѣзи лапорни пластови съ *Helix*[1]) ще бѫдѫтъ еквивалентни съ долнитѣ части на сарматскитѣ наслаги. Въ Добруджа и южна Росия (Кримъ) сѫ сѫщитѣ условия, както и при Балчикъ.

Распространението на сарматскитѣ наслаги не е твърдѣ ограничено въ България. Измѣжду Дунава и долний Тимокъ цѣлото пространство е испълнено отъ тъзи формация, но на сѣко мѣсто не сѫ отворени варовититѣ и оолитни сарматски скали. Въ равнитѣ низки мѣста, тѣ се криятъ подъ крайдунавската иловина (löss), а показватъ се само въ пó-високитѣ и тамъ дѣто рѣкитѣ и долищата се издълбали пръста. Цѣлата равнина, която начева да се издига отъ Койлово и Флорентинъ и която се распростира презъ Кула къмъ югъ до раковската рѣка и Александрово, съставена е отъ сарматски скали. За познаването западната частъ на това терциярно плато, имаме много да благодаримъ на виенския профессоръ *Franz Toula.*[2]) Година 1880.

[1]) Тоая *Helix* е *Helix cincta Müll.*, който живей още и днесъ на балканския полуостровъ.

[2]) Geologische Untersuchungen im westlichen Theile des Balkan und in den angrenzenden Gebieten. 3. Die sarmatischen Ablagerungen zwischen Donau und Timok. LXXV. Bd. d. Sitz.-Ber. d. K. Akad. d. Wissensch., März 1877.

през есента, посѣтихъ отъ Видинъ за първъ пжтъ Флорентинъ и явихъ още тогава съ писмо на приятеля си Тоула резултата на изслѣдванията си, които слѣдъ нѣколко мѣсеца, той публикува въ органа на Виенската царска академия заедно съ единъ мой геологически профилъ изъ Флорентинъ. [1])

Отъ Видинъ до Флорентинъ само löss. Сарматскитѣ скали се откриватъ при влизанието въ селото и се простиратъ до Дунава, дѣто варовититѣ скали се издигатъ нѣколко метра стърмо надъ водата. Варовика е пó-вечето порозенъ, но твърдъ въ сѣко отношение; богатъ е на конхилий и нáй-вече на *Cardia*. Наслагванието на пластовитѣ не е на сѣко мѣсто видно, защото варовика е пó-вече компактенъ. Нàклона, дѣто може да се види, е около 30—40°; слойевитѣ му падатъ къмъ сѣверо-истокъ.

Сарматския варовикъ при флорентинъ, макаръ и богатъ да е на фосилий, твърдѣ бѣденъ се показва на видове. Тукъ намѣрихъ само:

Modiola volhynica Eichw.
Tapes gregaria Partsch.
Cardium protractum Eichw.
Cardium sub-protractum Hilber.
Cardium obsoletum Eichw.
Serpula scalata Eichw.
Spirorbis scalata Eichw.
Spirorbis spiralis Eichw.
Spirorbis serpuliformis Eichw.
Spirorbis heliciformis Eichw.

Освѣнъ въ западна България сарматски пластови се откриватъ на много мѣста подъ *löss-a* и въ срѣдня и източна България. При Буковецъ, Гайтанци и Луковица на Горний Ломъ намиратъ се като сарматски лапоръ, оолитенъ варовикъ и пѣсченикъ въ които се намира *Mactra, Tapes,*

---

[1]) XLIV. Bd. der Denkschriften der Kais. Akad. (math.-nat. Classe). März 1881.

Buccinum etc. Послѣ недалечъ отъ Кутловица при Бойчиновци на горний Огостъ. Въ Раховско, сарматски оолитенъ варовикъ има при Бѣла Слатина (Вранякъ), при Мънастирище на Огоста, при Луковица на рѣката Гостилица, при Хайрединъ и прочие отъ дѣто носятъ варовити камъни за зиданье въ Рахово. Сѫщитѣ се отварятъ и край Дунава. Споредъ *Foetterle-а* миоценски терциярни наслали намиратъ се подъ *löss-а* отъ Плѣвенъ до Никополи. Скалитѣ сѫ варовити пѣсчени и богати на *Cerithia, Cardia* и други. Лани намѣрихъ сарматски варовикъ и въ Силистренско: въ Тропчиларъ варовика е бѣлъ едрозърнестъ прорасълъ съ бѣли калцитни кристали и премѣсенъ съ синкави бѣли кременни зърна. При Байрамъ-бунаръ сарматския варовикъ се показва въ три вида: а) гѫстъ, набитъ като литографски камъкъ, ѹжлътъ, и богатъ съ неправилни пори и окамененности; б) ситнозърнестъ, бѣлъ безъ петрефакти; в) порозенъ, червеникавъ и богатъ на *Cardia* варовикъ. Въ Байрамъ-бунарския варовикъ намѣрихъ само:

Cardium plicatum Eichw.
Cardium obsoletum Eichw.
Bulla Lojonkaireana Bast.

Между Соякли и Сърнебе-киой, тоже Силистренско, отворени се намиратъ високи дебело насложени скали отъ бѣлъ и червеникаво оолитенъ варовикъ, особенно богатъ на *Cardia*. Въ Силистренско сарматскитѣ пластови начеватъ въ Хамжелъкъ-баиръ и се простиратъ далеко на югъ.

До тукъ разгледана миоценската, терциярна формация, показва като да е спорадически распредѣлена подъ крайдунавския *löss*. Но да ли само така се намира въ сѣверната часть на Княжеството, или непрекъснато се простира подъ дебелитѣ наслаги на *löss-а*, това остава още да се изслѣдва.

Сарматски варовикъ и сарматски бѣлъ лапоръ съ особенъ *habitus*, както пó-горѣ видѣхме, намира се и около Черното море отъ Варна до Балчикъ. Сѫщитѣ пластови

е намѣрилъ и *Peters* въ Добруджа съ характеристичнитѣ окамененности: [1])

Tapes gregaria Partsch.
Cardium obsoletum Eichw.
Cardium plicatum Eichw.
Trochus Podolicus Dech.
Trochus Beaumanti d'Orb.
Trochus Hommairii d'Orb.
Buccinum duplicatum d'Orb.

Южната граница на сарматскитѣ наслаги въ видинско допира до Зелена-Глама, седемъ километра южно отъ Александрово. Подъ горнитѣ пластови лежи непосредно Триясъ и подъ тъзи Пермска формация. Нáй-отгорѣ се намира пепеляно-синкавъ, набитъ варовикъ, подъ него слѣдва червена пръстъ съ заоблени кременни откѫсляци, а подъ тѣзи червенъ конгломератъ и червенъ пѣсченикъ. Горнитѣ варовити наслаги, подраздѣля Проф. Тоула въ осемъ отдѣла тъ които е събралъ, още год. 1875, голѣмо множество окамененности. Азъ ще се задоволя само да ги изброя: [2])

Anoplophora musculoides Schloth.
Arca triasina Römer.
Lima striata Schloth. sp.
Pecten discites Schloth. sp.
Pecten Alberti Goldf.
Ostrea decemcostata Münster.
Retzia trigonella Schloth. sp.
Spiriferina Mentzeli Dunker.
Spiriferina fragilis Schloth. sp.
Waldheimia vulgaris Schloth. sp.
Cidaris transversa Meyer.

---

[1]) Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobrudscha. Wien 1866, p. 196.

[2]) *Franz Toula.* — Ein geologisches Profil von Osmanieh am Arčer, über den Sveti Nikola-Balkan, nach Ak-Palanka an der Nišava. LXXV. Bd. d. Sitz.-Ber. d. k. Akad. d. Wissensch. Mai 1877.

Encrinus liliiformis Lam.
Entrochus cfr. *Schlotheimi* Quenst.
Entrochus cfr. *Silesiacus* Beyr.

Отъ изброенитѣ окаменености ясно се вижда, че тѣзи пластови могжтъ, нáй-добрѣ, да се преброятъ въ *скойчестия* трияски варовикъ (Muschelkalk). Пластовитѣ на този варовикъ падатъ правилно къмъ истокъ и затварятъ съ хоризонта жгълъ отъ 35—45°. Малко пó-на-югъ, показа се подъ него червена земя съ кварцитна заоблени откъсляци. Слѣдва ли человѣкъ пжтя за Бѣлоградчикъ, той ще забѣлѣжи, че отъ дѣсно по възвишенитѣ мѣста се вижда варовика, и отъ лѣво, въ низкитѣ, червения конгломератъ. Пластовитѣ на едина и другия показватъ нáй-голѣма конкорданция. Къмъ село Калугеръ горния варовикъ измѣнява слога си: кристализацията му става видна. Конгломерата е сжщий.

Отъ лѣвата страна на пжтя издига се горския гребенъ, нареченъ Столови. Покритъ е съ варовикъ, който почива конкордантно върху червенитѣ пѣсчени и конгломератни скали. Неще ли този варовикъ да бжде триядиченъ, това остава въпросъ, защото като отдалеченъ много отъ пжтя, азъ неможихъ да го разгледамъ отъ близо. Подъ варовития пластъ открива се червенъ конгломератъ, твърдѣ много разровенъ и нацепенъ отъ атмосфернитѣ метеори. Тукъ виждашъ всевъзможни, но нáй-вече право жгълни фигури, които отъ далечъ изглеждатъ като кжщи; тѣ нѣматъ жглести ржбови, сичко е валчесто сичко е заоблено. Подъ него се открива слой отъ бѣлъ твърдъ пѣсченикъ, дебелъ 70—100 с.-м., а подъ този тънки пѣсечиви слойеви съ слабо слепени зърна. Отъ степена на хидратацията, пѣсченитѣ червени скали добили равенъ колоритъ; тъмночервенитѣ преминаватъ въ светло червени, а тѣзи въ лимонено желти.

Предъ Бѣлоградчикъ отваря се и една еруптивна ганга, гранитенъ камъкъ, но тя исчезва и отстжпва мѣсто на горнитѣ когломератни, пѣсчено-червени скали, които красятъ

бѣлоградчишката околностъ. Градеца Бѣлоградчикъ, направенъ върху една височина отъ 530 метра надъ морската повърхность, почива върху тѣзи червени скали.

Нáй-красната панорама отваря се на пѫтника, когато остави Бѣлоградчикъ и се спустне по шосето, което води за Ломъ. Пѫтя е направенъ въ прохода измежду колосалнитѣ червени чуки; тѣзи сѫ разедени, измити, напукани даже и отдѣлени въ грамади отъ главната скала. Предъ очитѣ ти, на лѣво и на дѣсно издигатъ се високи стълбове, отъ които едни сѫ заострени а други покрити съ голѣми калпаци, като сѫщи гѫби. Тукъ виждашъ фантастически ликове на кѫщи, на животни па даже и на хора въ разни костюми; нѣкои отъ тѣзи разновидни фигури издигатъ се до двѣсте и повече метра надъ пѫтя. На много мѣста можешъ да забѣлѣжишъ, че отдѣленитѣ и отцепенитѣ скали сѫ наредени край пѫтя, като дървета въ нѣкой прекрасенъ алей. Възхитенъ *Blanqui* отъ бѣлоградчишкитѣ грамади, ето що казва за тѣхъ въ своето класическо дѣлце: *Тѣснитѣ проходи на Олиулъ въ Провансъ, прохода на Панорбо въ Испания, Алпитѣ, Пиринеитѣ, нáй-дивитѣ тиролски и швейцарски планини, немогѫтъ въ нищо да се сравнятъ съ Бѣлоградчишкитѣ*". [1])

Тѣзи фантастически и отъ двѣтѣ страни на прохода издигнати скали, съставени сѫ отъ червенъ пѣсченикъ и конгломератъ. Кременнитѣ зърна, слепени съ слабъ цементъ, пó-вечето сѫ бѣли, а пакъ чернитѣ се намиратъ въ по-малъкъ размѣръ. Наслаганието е ясно. Ситния материялъ се вижда отъ горѣ, а пó-едрия отдолу. Зърната на послѣдния на големина биватъ и колкото челѣшка глава. Пластовитѣ сѫ почти хоризонтални, само малко сѫ наклонени къмъ сѣверо-истокъ.

Въ романтическия проходъ, два километра на югъ отъ Бѣлоградчикъ, подъ пѫтя който води за Чифликъ и край

[1]) *M. Blanqui.* — Voyage en Bulgarie pendant l'année 1841. Paris 1843, p. 151.

малкото поточе, откриватъ се вжглища, които още въ турско врѣме (1874—75) сж изслѣдвани. Вжглищния пластъ, дебелъ до полвинъ метъръ, разцѣпенъ е въ три тънки слойеви отъ чернитѣ битуминозни шисти — съставени по́вечето отъ глиненъ и пѣсечивъ материялъ. Пластовитѣ на вжглищата падатъ къмъ сѣверо-западъ, подъ жгълъ отъ 70° и стоятъ въ дискордантно положение къмъ горнитѣ червени скали. Копаната преди деветъ години галерия, намира се днесъ почти затрупана и затворена.

Бѣлоградчишкитѣ вжглища сж прави черни вжглища, горятъ хубаво и съ голѣмъ пламъкъ, богати сж на разни битуминозни вещества[1]); но като въ тънки легла, немогжтъ да се експлоатиратъ съ успѣхъ, както това спомѣнахъ и по́-горѣ, когато говорихъ за пермскитѣ вжглища при Вършка Чука въ Сърбия. По тия, слѣдователно, причини и турското правителство е било принудено да напустне разработванието на тия вжглища.

Банатъ, който по геологическото си устройство прилича много на западна България, показва сжщото нѣщо при Горня (Gornja) и Чудановецъ (Čudanovec). И тукъ сж намѣрени сжщитѣ вжглища, съ сжщия петрографически и палеонтологически характеръ. *Walchia piniformis* Schl., *Odontopteris obtusiloba* Naum., *Alethoptoris gigas* Gutb., *Alethopteris pinnatifiga* Gutb., *Hymenophyllites erosa* Morr., *Neuropteris cordata* Brongn. сж общи за Банатъ и западна България; червенитѣ пѣсченици и конгломерати намиратъ се и на двѣтѣ мѣста надъ вжглищнитѣ пластови, а освѣнъ това характеризирани сж и съ сжщия съставъ. Въ подобенъ случай неможемъ да се съмняваме, че неще иматъ и сжщата старостъ. Вжглищнитѣ легла сж, слѣдователно, отъ долний Пермъ, а пѣсченика и конгломерата отъ долний Триясъ. Послѣднята формация намираме и на други мѣста още въ България; червения пѣсченикъ около София, при Петро-

---

[1]) *Г. Н. Златарски.* — Рудитѣ въ България. Срѣдецъ 1882, стр. 66 (Период. Списание на Българско Кн. Дружество, кн. III, стр. 123). Вижъ още кн. V, стр. 105.

ханъ и Печено бърдо, измежду Радомиръ и Кюстендилъ можемъ безъ противорѣчие да сместимъ въ сѫщата формация.

Червения пѣсченикъ се прекъсва на срѣдъ пѫтя отъ Чифликъ за Фалковецъ. Мѣсто него явяватъ се отъ лѣвата страна сиви, пепеляни, кварцитни шисти, които се дѣпятъ отъ истокъ къмъ западъ и падатъ подъ жгълъ 65—70° къмъ сѣверо-западъ. Ако си спомнимъ наклона на жглищнитѣ легла, ще се увѣримъ, че шиститѣ лежѫтъ конкордантно подъ пермската формация. Шистозната скала дѣли се правилно, лащи се като коприна и се осѣца доста гладна и гладка. Въ тѣзи шисти освѣнъ тънки има и дебели кварцитни жили, които слепяватъ добрѣ тънкитѣ пласти на скалата. Ний можемъ да наименуваме тѣзи шисти *phyllit* или още пó-добрѣ *phyllitgneiss*.

Филитнитѣ скали не се простиратъ непрекъснато къмъ истокъ и къмъ югъ; тѣ бързо изчезватъ и се замѣняватъ пакъ съ червенитѣ пѣсченици и конгломерати. Послѣднитѣ стѣдихъ до Фалковецъ, дѣто изново влѣзохъ въ филитния палеозойски теренъ.

При фалковския ханъ конгломерата промени малко наклона на паданието си. Мѣсто да бѫдѫтъ пластовитѣ му хоризонтални, или малко наклонени, както при Бѣлоградчикъ, тѣ биватъ положени косо, но въ сѫщата пакъ посока.

Въ долината на рѣката Ломъ, человѣкъ помисля, че южната граница на Трияската формация се завършва при споменатия ханъ и че червенитѣ скали отстѫпватъ мѣсто на кварцитнитѣ шисти. Но това не е така, понеже тамъ брѣговетѣ на Павенецъ (назначенъ като Тинце бърдо на картата на генералния австрийски штабъ) и на Вѣнецъ, пѣсченика се показа изново подъ варовититѣ пластови, които завършвахѫ нáй-горнята имъ частъ. Тукъ трѣба да забѣлѣжа, че пѣсченика е доста типически, защото подъ варовика се вижда нáй-първо бѣлъ, а подъ него червенъ пѣсченикъ.

Отъ Фалковецъ на югъ, край рѣката, террана е филитенъ както и по́-горѣ. Мѣжду-тѣмъ на сѣко мѣсто камъка не е сѫщъ; както и на̀клона на пластовитѣ му. Подъ Седогрифъ стратитѣ сѫ наклонени къмъ югъ; шиститѣ сѫ претърпѣли доволно изменения, било вслѣдствие натискътъ възъ странитѣ имъ, било отъ вулканическитѣ камъни, които се промъкватъ презъ тѣхъ. И твърдоста на скалитѣ не е на сѣко мѣсто сѫща; нейдѣ се цѣпи лесно и въ тънки хубави плочи, а нейдѣ твърдѣ мѫчно. Ако погледнешъ състава на тѣзи филити, ще видишъ, че на едни мѣста има малко слюда а на други много, на мѣста е клоритенъ и оливно-зеленъ, а на мѣста блѣдъ и пепеляносивъ. Тамъ дѣто тѣзи палеозойски скали губятъ цѣпивоста си, тѣ преминаватъ въ полукристалинни камъни, въ диоритенъ туфъ (Tuff), а тамъ дѣто въ състава имъ влизатъ едри заоблени откъсляци, тѣ добиватъ видъ конгломератенъ. Безъ разлика на слога или състава, въ тѣзи скали се намара и *пиритъ* (pyrit) въ хубави хексагонални кристали и *мелантеритъ* (mélanterit) въ бѣли като иглици кристалчета. Послѣднята руда е епигенетична, тя е произлѣзла отъ първата. Богатитѣ съ пиритъ жилки намираме по́-вечето на югъ къмъ Балкана, както по́-долу ще видимъ.

Селото Долний Ломъ направено е върху полукристалинни палеозойски скали, по́-компактни и по́-тъмно-зелени отъ колкото ония при Седогрифъ. Къмъ Балкана на югъ, въ тѣхъ намираме пиритъ въ изобилие. Тъзи руда се вижда въ ситни кристали а намира се и съвсемъ въ ситенъ прахъ. Пирита не е чистъ а размѣсенъ и съ малко халкопиритъ (бакърена руда), но тъзи смѣсъ до толкова е незначителна, щото немога да си позволя да говоря за тъзи руда както за пирита. Въ тия страни има копани дълбоки ями, но тѣ сѫ днесъ почти засипани и затрупани, които человѣкъ мѫчно може да намѣри. Единъ примѣръ: въ долината на Голѣма рѣка, на истокъ отъ Джебърцъ планина, само 5

километра южно отъ село Долний Ломъ, намира се въ скалата една полу-отворена яма, широка 80 с.-м. Тъзи яма не е плитка, защото когато хвърлихъ камъкъ въ нея, той се чуваше да пада нѣколко секунди, като произвеждаше подземенъ екотъ. Разгледахъ скалата около устата на окната и намѣрихъ желѣзенъ колчеданъ (пиритъ) въ описаната зеленикава скала. Тукъ тамъ се мѣрна и растрошенъ въ малахитъ халкопиритъ. До колкото можихъ да се увѣря отъ тъзи яма не сѫ можле да вадятъ други руди освѣнъ колчеданъ; въ това се увѣрихъ още и отъ изваденитѣ каменни откъсляци, натрупани отъ другата страна на Голѣма рѣка. Около руднитѣ купища, намиратъ се и купища съ сгория, която навѣрно ще бѫде желѣзна, макаръ още да не сьмъ направилъ подробна анализа. Специфичната тяжестъ, съ която се отличава тъзи сгория, показва, че въ нея се намира още значителенъ процентъ сотъкисенъ металъ; това е съвсемъ естественно, защото употрѣбения отъ нашитѣ прадеди начинъ, за вадение чистъ металъ, билъ е твърдѣ първобитенъ. Освѣнъ тия купища сгория, намиратъ се и други въ рѣка Краставица, послѣ въ Лѣва рѣка, въ селото, презъ барата край селото и проче. Тъзи сгуръ, или по́-добрѣ тия маданища, доказватъ бѣй-блѣскаво, че тука е цъвтѣла нѣкоги минералната индустрия и че предѣла е рудоносенъ. Околното население разказва, че по тия страни е вадено нѣкоги желѣзо, мѣдъ, сребро даже и злато; но кога, кадѣ и въ какъвъ размѣръ, а това никой неможи да ми даде положителенъ отговоръ. Разказитѣ на селенитѣ до толкова сѫ преиначени, щото преминаватъ границитѣ на вѣроятноста; тѣ излизатъ, поне за мене, баснословни, защото немогѫтъ да издържатъ строга критика.

Едно нѣщо немога да си разесня: отъ кадѣ сѫ носили вадата тука. Около Горний Ломъ неможихъ да видя такива камъни, които могѫтъ да доставѫтъ нуждния материялъ. Има наистина пиритъ въ изобилие, както видѣхме

пó-горѣ, но отъ него не сѫ могле да вадятъ желѣзо, понеже едва ли въ ново врѣме металургията успѣ да извади чистъ металъ отъ симпурното желѣзо. Да сѫ вадили мѣдъ, тогава халкопирита трѣбаше да се намира въ изобилие, а тукъ го намираме само въ минимални количества размѣсенъ съ пирата. Така или инъкъ, металоносната руда е носена тукъ отъ други мѣста на откисвание (réduction). Твърдѣ ми е жалко, пó-край сичката ми добра воля, че неможихъ да пропѫтувамъ на сички страни този руденъ предѣлъ и да проуча обстоятелственно тия стари рудници, защото другаря ми г. Тонаръ — минния инженеръ — твърдѣ бързаше и затова азъ трѣбаше да се лиша отъ разрѣшението на този толкова важенъ въпросъ. [1])

Сгорията, която имахме случай да разгледаме около Горний Ломъ, неще бѫде твърдѣ скорошна. Както предполагамъ, тя ще бѫде едноврѣменна съ чипаровскитѣ рудници, които датиратъ отъ XIII и XIV вѣкъ. [2]). Формацията, скалитѣ, тектоничното устройство въ Чираровци и на горний Ломъ сѫ безъ разлика едни и сѫщи. Саксонскитѣ рудари, като вѣщи въ занаята си, слѣдили сѫ рудитѣ жилки въ сѫщитѣ камъни на западъ и стигнѫли сѫ нáй-послѣ въ този предѣлъ, който впрочемъ не е много отдаличенъ отъ първия. Възможно е още и това, щото тѣзи стари рудари да сѫ носили изваденатa изъ Чипаровскитѣ рудници среброносна оловна руда тука на откисвание, дѣто може би предѣла е билъ пó-гористъ и дѣто мѣстнитѣ обстоятелства сѫ помагали пó-вече за тъзи операция отъ колкото въ Чипаровци.

Колкото за галерията при Голѣма рѣка, дѣто гангата е пиритна, тя може да е отворена преди 50—100 години. На такова раскопавание, дали сѫ, вѣроятно, поводъ старитѣ маданища или купищата съ сгурията; но слѣдъ като

---

[1]) Тъзи е статия извлечение отъ единъ мой рапортъ до г-на министра на финансить.

[2]) *Златарски.* Рудитѣ въ България, стр. 17.

сѫ увѣрили въ неплодноста на раскопкитѣ, запуснали сѫ ямитѣ и съ това прекъснали изслѣдванията. Извадения материялъ и днесъ още се намира тамъ на купове и отъ него лесно ще може человѣкъ да се увѣри въ качеството на рудната жила.

Но да се повърнемъ въ с. Долний Ломъ. Преди да влезешъ въ селото отъ лѣва страна на рѣкичката издига се варовита, набита и препълнена съ много калцитни жилчици скала, която носи името *Бѣла стена*. Тъзи скала има пепеляно-сивъ цвѣтъ и е доста твърда. Калцитнитѣ бѣли жилчици, които въ видъ на цѣвици се расклоняватъ въ камъка, подсѣщатъ на коралитѣ, но като нѣматъ ясна направа, могѫ съ предпазвание да нарека този варовикъ *коралленъ*. Било тъй или инъкъ, азъ смѣтамъ че тъзи скала ще бѫде изъ долне-кредна формация. Скромното ми предположение може лесно да се потвърди, ако обърнемъ внимание на ония пластови, които конкордантно лежѫтъ надъ нея и за които сигурни доказателства имамъ че сѫ неоюмски. Пластовитѣ на коралния варовикъ падатъ къмъ южната страна, или пó-точно къмъ юго-западъ.

Подъ този варовикъ, къмъ срѣдата на селото откриватъ се бѣли едрозърнести пѣсченици, на които тънко-наслаганитѣ слойеви сѫ видни. Наклонени сѫ къмъ сѫщата посока, къмъ която и варовика и затварятъ съ хоризонта ѫгълъ отъ 13—15°. Сѫщия пѣсченикъ се явява и въ дебели пластови и се продължава въ отсрѣщната страна, въ Павѣнца, дѣто подъ бѣлия се вижда и червенъ пѣсченикъ.

Отъ Долний Ломъ за Превала сѫщий варовикъ, който при Бѣла стена. Предѣла е каменитъ и голъ, прилича на далматинския Красъ. Два километра предъ Превала, този варовикъ изчезва и надъ него се показва пепеляво-сивъ лапоръ (mergel), който се цѣпи въ тънки плочи, измѣжду които се намиратъ органически, слабо запазени остатки. Този варовитъ лапоръ както по съставъ, така и по окаменен-

ститѣ си прилича много на кутловския, който е изъ Неокомъ (долне кредни). Отъ окаменоститѣ можихъ да распозная *Lytoceras,* възможно *Lytoceras subfimbriatum* d'Orb. и нѣколко *Fucoideæ.* И тектоничното расположение на пластовитѣ е сѫщото; при Кутловица пластовитѣ падатъ къмъ югъ (< 25°), а тука къмъ юго-западъ подъ ѫгълъ 29°.

Къмъ Превала рѣченитѣ неокомски скали биватъ по́-лапорни и по́-мегки. Въ Превала се забѣлѣзватъ голѣми балвани трияски червенъ конгломератъ, но този е вѣроятно нанесенъ отъ къмъ сѣверъ или отъ къмъ югъ. И кѫщитѣ сѫ тука покрити съ тъмно червени пѣсечиви плочи отъ сѫщата формация, които сѫ донесени, споредъ както ми казаха, отъ брѣга Предѣла, сѣверо-източно отъ селото.

Сѫщата неокомска формация, простира се до село Митрово, но тя менява доста много нетрографския си характеръ. Така н. пр. къмъ срѣдата на пѫтя, измежду горнето село и Превала, яви се лапоренъ варовикъ съ скойчестъ изломъ и сиво-синкавъ цвѣтъ; той лежи конкордантно върху лапорнитѣ пластови. Варовика е ситнозърнестъ, има видъ компактенъ. Въ него се невиждатъ други окамененности освѣнъ *belemnites,* на които видоветѣ немогѫтъ да се опредѣлятъ безъ нуждната за това литература. Лапорния варовикъ до толкова е богатъ на тия окаменени животни; щото съ пълно право можемъ да го наречемъ *белемнитенъ.* Този исчезва бързо и на мѣсто него се явяватъ пакъ първитѣ лапорни съ *Lytoceras* пластови.

При Митрово, отъ лѣвата страна на потока, срѣщу селото, показва се гѫстъ като предишния но червеникавъ варовикъ съ *хематитни* (желѣзна руда) жилчици; въ него се лащятъ и калцитни кристали, но твърдѣ бѣденъ е на окамененности. Никаква конкорданция се незабѣлѣзва измѣжду този варовикъ и неокомския лапоръ, защото пластовитѣ му падатъ съвършено слабо къмъ сѣверъ. Този варовикъ, който се издига като малъкъ островъ надъ дру-

гитѣ пластови, бързо изчезва къмъ югъ, като отстъпва мѣсто на неокомскитѣ наслаги.

Къмъ Чипаровци губи се кредната формация; подъ нея се явява долний Триясъ. Червения пѣсченикъ и червения конгломератъ, които разгледахме къмъ Бѣлоградчикъ преобладаватъ въ тия страни. Наклонени сѫ въ сѫщата посока, къмъ която и долне-кредния варовитъ лапоръ, но и не подъ сѫщия жгълъ. Еруптивнитѣ скали произвели сѫ тукъ доста велики дискорданции; това виждаме най-вече на югъ, дѣто пластовитѣ стоятъ почти вертикално, а пѣсченика и конгломерата промѣнени въ кварцитъ и кварцитенъ конгломератъ. По-долу пластовитѣ биватъ наклонени въ противна посока. Въ такива завивания и превивания се намира пѣсченика и конгломерата къмъ село Желѣзна, дѣто най-послѣ отстѫпва мѣсто на палеозойскитѣ зелени шисти. Върху тѣзи се издига Чипаровци, въ тѣзи скали се намиратъ копанитѣ галерий на старитѣ рудари; въ тѣхъ сѫ расположени галенитнитѣ среброносни жилки.

Както е познато изъ историята, Чипаровци се е славилъ въ XIII и XIV вѣкъ, като рударски градецъ. Заселенитѣ тукъ Саксонци, разработвали тѣзи рудници, по-вече отъ двѣсте години. Около Чипаровци, днесъ намираме само тѣхнитѣ слѣди. Отворенитѣ нѣкоги отъ тѣхъ кни, виждатъ се добрѣ, но не сѫ останали завардени; по-ногото отѣ тѣхъ сѫ засипани или до полвина напълнени ь вода. Руднитѣ ями слѣдятъ посоката на гангитѣ, а ия цѣпивоста на полукристалиннитѣ зелени скали; начетъ въ Желѣзна и се простиратъ далечъ на западъ къмъ орний Ломъ, дѣто ги има по-вече отъ 15. Въ Чипаровситѣ палеозойски зелени скали освѣнъ разработванитѣ ма и много неоткрити галенитни жилки, но да се изслѣдатъ и да се открият потрѣбни сѫ доста голѣми капитали.

Както преди двѣ и половина години, когато за първъ ѣтъ минахъ презъ тука, така и сега разгледахъ нѣколко

отъ тия окни; тѣ си приличатъ много. Гангата въ която се намира галенита е *сидеритно-калцитна,* рудата се вѣстява въ ситенъ прашецъ или пакъ въ доста голѣми кристали (до 8 м.-м.); тя се свѣти сребърно, отъ влагата и въздуха губи отъ блѣсъка си, свойства, които намираме у сички почти галенитни руди. Нашата оловна руда отличава се и съ това добро свойство, дѣто съдържа доста голѣми процентъ сребро (0·13—0·15%). за което сребро и старитѣ разработвали тѣзи рудници.

Отъ Чипаровци до Берковица палеозойскитѣ шисти показватъ малки измѣнения. За да дамъ по ясно понятие на читателя, азъ ще слѣдвамъ маршрута си, като означавамъ точно, гдѣ ставатъ тѣзи измѣнения. До Желѣзна само горнитѣ скали, но къмъ височинитѣ за Иеловица, отъ лѣва страна се показа, надъ шиститѣ, червенъ пѣсченикъ, наклоненъ къмъ сѣверо-истокъ. Долнитѣ му слойеви сѫ косо наклонени, а горнитѣ се виждатъ почти хоризонтални. По пѫтя имахъ сѫщитѣ шисти, но когато превалихъ второто седло, излѣзоха синкави, ситно кристалини, твърди варовити камъни, конкордантно лежащи върху палеозойскитѣ шисти. Къмъ третето бърдо варовика промени посоката на паданието си; той се спущаше на́й-първо полегато а отъ послѣ стърмо къмъ юго-западъ. Предъ Иеловица, на върха на третето бърдо, яви се пакъ червения пѣсченикъ, а отъ другата страна варовика. Пластовитѣ на послѣдния отъ начало косо положени, ставаха по́-нататъкъ полегати, но безъ да изгубятъ конкорданцията си къмъ шиститѣ. Тѣзи пробиватъ изново варовика, пспъкватъ, но пакъ исчезватъ подъ него, за да се появятъ изново въ село Иеловица. Сѫщитѣ измѣнения измежду горнитѣ двѣ скали се виждатъ и на истокъ; и пластовитѣ имъ не падатъ къмъ една и сѫща посока, ту ги виждаме наклонени къмъ сѣверо-истокъ, ту къмъ юго-западъ. Предъ Кутеновци, подъ твърдитѣ синкасти варовити скали излиза пакъ кварцитния пѣсченикъ, но и бързо се изгубва.

Отъ сичко до тука, ний можемъ заключи, че има силни и разновидни гжнки, превивания а може би и препуквания на пластовитѣ, вслѣдствие на които сж се образували рѣченитѣ брѣгове, долини и седла. За варовика предполагамъ да е отъ Триясъ формация, защото пластовитѣ му лежжтъ паралелно надъ Трияскитѣ червени скали, а тѣзи конкордантно съ палеозойскитѣ шисти.

Близо Кутеновци, една гранитно-диоритна ганга пробива шиститѣ, простира се отъ юго-истокъ къмъ сѣверозападъ и се завършва въ самото село. Отъ тука до Берковица имаме само палеозойски зелени филити; тѣ мѣняватъ съставъ, твърдостъ и наклонъ, падатъ повечето къмъ югозападъ. Петь километра надъ Берковица, дѣйствието на руптивнитѣ скали върху седемантарнитѣ става очевидно; шиститѣ биватъ промѣнени въ диоритенъ туфъ. На́й-първо ги виждаме твърди, пепеляни и окрасени съ черни пятна, послѣ се явяватъ като твърди, зелено-пепеляви, грамади безъ никаква цѣпивостъ; тѣзи компактни камъни съвършенно сж изгубили първобитнитѣ си свойства, и преобърнати се виждатъ въ полукристалинни.

Къмъ Берковица, по върховетѣ на брѣговетѣ се показа единъ хубавъ мряморъ, който може да бжде първия трияски варовикъ, преобразенъ отъ кристалинитѣ камъни.Ози мряморъ се издига отъ сѣверната страна на града, а даже и надъ самия градъ. По́-чистъ и по́-хубавъ се намира на западъ отъ Берковица, отъ дѣто го вадятъ въ отворени каменоломи. Освѣнъ бѣлия като снѣгъ мряморь, има го и синкаво-червенкавъ, зеленикаво-бѣлъ, мѣснато-червенъ; послѣ шаренъ: бѣлъ-синъ-червенъ; червенъ-синъ-зеленъ и прочие. Зърната на тозъ мряморъ сж отъ срѣдня величина, твърдоста му допуща да се обработва превъзходно. Отъ берковския мряморъ могжтъ да се приготвятъ хубави плочи за постилание на монументални здания, за правяние сълби, маси и други кжщни окрашения. За монументни стълбове и за голѣми статуи, този мряморъ не-

може още да послужи, защото въ горнитѣ му пластови, които сж биле изложени дълго време на атмосфернитѣ метеори, нáмиратъ се разни капиларни пукнатини, които прѣчатъ твърдѣ много за изработването на подобни нѣща. Но, ако тѣзи мряморни кариери наченатъ да се разработватъ постоянно и съ пó-голѣма, енергия, азъ сьмъ напълно увѣренъ, че слѣдъ година, двѣ или три, отдолу ще излѣзатъ такива пластови, които ще могжтъ да доставятъ материялъ за сѣко нѣщо.

НАШАТА ВЪНШНА ТЪРГОВИЯ ПРЕЗЪ 1880 И 1881 ГОДИНИ.

ОТЪ М. К. САРАФОВА.

„Статистика на Княжество България II. — Външна търговия на Княжеството през 1880 и 1881 години. — Издава Статистическо Бюро. София. Държавна Печатница 1883“.

Неотдавна слушахъ знаменитъ единъ економистъ и публицистъ да говори за бѫдѫщето на българския народъ. „Васъ ви чака, казваше той, бляскава бѫднина: на васъ принадлежи сѫдбата на балканскитѣ земи. Не се плашѣте отъ голѣмитѣ сили, отъ огромнитѣ войски, които ви заобиколили като да искѫтъ да ви задушѫтъ; нито пакъ се надѣвайте, че и вий съ войска, съ груба сила, ще направите много нѣщо. У васъ има пó-ѣки срѣдства отъ круповитѣ топове, отъ усъвършенствуванитѣ бойни оржжия: вашия народъ е *трудолюбивъ*, *постояненъ въ труда си* и *питовенъ*. Тия сѫ нáй-силнитѣ срѣдства, съ които, въ днешния вѣкъ, почти неусѣтимо се владѣѭтъ народи, а, що е и нáй-важното, осигурява се народната свобода, провдига се народното благосъстояние“. Истинноста на тия думи не допуща никакво съмнѣние. Днесъ-за-днесъ ний сме причени да считаме подобни мисли като аксиома, която нѣма нужда отъ никакво доказателство. Но истина ли е дѣйствително, че нашия народъ е такъвъ? Не е ли, може би, това само повърхностно сѫждение?

Чужденцитѣ-пѫтници съгласяватъ се въ единъ гласъ, че земята ни била много плодородна. Та и ний сами причихме се, нѣкакъ несъзнателно, да хвалимъ плодородието

на отечеството си. Казвамъ *несъзнателно*, защото и до сега незнамъ на какво основаваме сжжденията си въ това отношение. Знаемъ ли наистина производителната сила на земята си? Сѣки Българинъ би се намѣрилъ въ неугодно положение, ако бѣхж го попитали, колко жито у насъ се ражда, колко дава единъ дюлюмъ или единъ аръ, па до недавна даже колко храна се изнася изъ България.

Подобни въпроси у насъ като и да не сжществуватъ. Ний сме оставили природата да работи за себе си или пъкъ работимъ по подражение. Въ свѣта се напр. правятъ фабрики, стараѭтъ се за провдиганьето на индустрията и ний, безъ да му мислимъ много, концесиониграме разни фабрики, концесиониграме рудници, проектираме високи индустриялни училища. Трѣба да се съживи нашата индустрия, казватъ, за да се освободиме отъ чуждуя натискъ. Нека кажемъ, че мисълта за освобождението ни отъ чуждото финанциялно надмощие е истинна. Но испитахме ли пó-напредъ срѣдствата за постиганьето на това освобождение? Да ли напр. кога селенина въ софийско ще купува спирта 20 пари пó-ефтино, той ще стане пó-голѣмъ пистовникъ? Ще събере повече богатство? Да ли у насъ въобще може за сега да се говори за Богъ-знае каква индустрия, която цъвти въ Англия, Франция или Германия? Та ний не сме изучили даже, въ що се състои външния натискъ и неможемъ слѣдователно сполучливо да търсимъ срѣдства за освобождение отъ него.

Общия недостатъкъ е, че ний сме повече наклонни да вършимъ голѣми работи, да рѣшаваме капитални въпроси, а не се залавяме предварително да учимъ, да търсимъ, да наблюдаваме, а че споредъ наученото, намѣреното, съгледаното да създаваме, да нареждаме. Така е и съ въпроса за желѣзницитѣ. Йоще, не сме годинясали, а намъ се дощѣ да си имаме и огненици! Ще питашъ, защо ни е желѣзница? Какво ще возимъ? Отъ гдѣ и на кждѣ ще возимъ? На тѣзи питания ще ти отговорятъ твърдѣ много

работи, но нищо положително, нищо практическо. Макаръ да признаемъ, че желѣзницата сама́ си отваря търговията, сама́ кара да се произвежда онова, що ще тя да носи, то пакъ е потрѣбно да се попитаме, гдѣ е по́-сгодно да ѭ правимъ, презъ гдѣ искаме да отворимъ вратата си на чужденеца. Но въпроса нетърпѣлъ отлаганье, трѣбало бързо да се рѣши. Ами тогазъ гдѣ ще му излѣзе края?

Такивато, доста безпокоителни мисли, накарахѫ ме да направѭ една студия върху нашата външна търговия, като се основавамъ на новата публикация отъ статистическото ни бюро, която на чело споменѫхъ. Немогѫ да претендирамъ, че сичкитѣ въпроси съ това ще се рѣшѫтъ; но мислѭ, че ако успѣѭ да разясня нашитѣ земания-давания съ външния свѣтъ, то съ това ще се направи баремъ една крачка на напредъ за рѣшението имъ. Ако се ясно покаже, какво чуждитѣ държави отъ насъ купуватъ и за какво ний си ращаме паритѣ на вънъ, ще можемъ, мислѭ, да видимъ какво би трѣбало да правимъ за нашето забогатяванье.

Ний имаме до сега печатани данни за нашата външна търговия въ растояние на тритѣ години 1879—1881; жално само, че публикацията за 1879 година неможе много да се употрѣбява, защото тя обема само списъка на внесенитѣ и изнесенитѣ стоки, безъ понататъшни обработвания. Сравнението въобще на даннитѣ е доста мѫчно, защото множеството на стокитѣ е записано на разни единици а цѣнитѣ имъ не сѫ показани. Тия цѣни за по́-многото артикули могѫтъ да се опредѣлятъ само отъ количеството на готото мито; но разумѣва се, че по тоя начинъ, ще се направятъ приблизителнитѣ цѣни, които митницитѣ сѫ зели за основание при опредѣляньето митото, или пъкъ цѣнитѣ назначени за разнитѣ стоки въ тарифитѣ. А съвсѣмъ ясно е, че тия цѣни не сѫ дѣйствителнитѣ, защото тарифитѣ, които наслѣдихме отъ Турция, направени сѫ нѣщо преди години. Разницата на цѣнитѣ отъ онова врѣме и се-

гашнитѣ е доста голѣма. За много фабрикации изнамѣрихж сж лесни начини на произвежданье и цѣната имъ спаднж; хранитѣ пъкъ, както е въобще познато, постоянно ставатъ пó-скжпи. Отъ тука слѣдва, че всѣкои отъ внесенитѣ стоки въ княжеството оцѣняватъ се въ митницитѣ пó-вече отъ колкото сега струватъ, изнесенитѣ пъкъ артикли оцѣняватъ се значително подъ реалната имъ цѣна.

Както виждаме, даннитѣ за тритѣ послѣдни години отнасятъ се на нашата тъй нарѣчена *специялна търговия* т. е. само на ония стоки, които се внисжтъ извънъ и се консумиржтъ въ страната или пъкъ се изнисятъ изъ неж. Даже и тая търговия не е пълна, защото липсватъ даннитѣ за внесенитѣ и изнесенитѣ безъ мито стоки. Но за *общата* търговия потрѣбно е да се знае и за ония стоки, които се пренасятъ само презъ територията на княжеството. Това е именно единъ недостатокъ на досегашнитѣ ни данни, че тѣ се отнасятъ само на внесенитѣ непосрѣдно въ свободна търговия стоки, безъ да споменуватъ нѣщо за транзитната търговия и за внесенитѣ въ антрепозити или изнесени изъ тѣхъ стоки. Така щото общото търговско обращанье презъ границитѣ на княжеството представлява се въ напечатанитѣ таблици пó-малко, отъ колкото тó е въ дѣйствителность. Но споредъ опита, направенъ отъ какъ се уведохж тѣзи подобрения въ нашата статистика, види се, че транзитната търговия е незначителна и че въ антрепозити се внасятъ нáй-много соль и тютюнь, които почти никога не се изнасятъ изъ антрепозититѣ на вносъ отъ княжеството. Нáй-послѣ внесенитѣ и изнесени безъ мито стоки, които не фигуриржтъ въ нашитѣ публикации, не сж въ таково количество, щото промѣнижтъ значително пó-нататъшнитѣ разсжждения. Транзитната търговия върви главно презъ Царибродъ-Вакарелъ, Никополь-Троянъ, Свищовъ-Габрово, Варна-Руссе; за неж ще може да се каже пó-вече, слѣдъ напечатваньето статистиката на търговията за 1882 год.

Множеството на транзитната стока, разумѣва се, би било много важно, когато желаемъ да дознаемъ, да ли тоя или оня пѫть спомага на общата наша търговия и до колко полза бихме имали отъ направата на нѣкое ново шоссе или друго съобщително срѣдство. Така на пр. една отъ главнитѣ причини, гдѣто железницата Русчукъ-Варна неможе да покрие разноскитѣ си, трѣба да се търси въ това, че тя неможѝ да привлече стокитѣ които, баремъ изъ Австрия, отиватъ за истокъ а принудена е да пренася сàмо пѫтницитѣ за Цариградъ. Но и да бѣхми имали данни за транзитната търговия, пакъ не щѣше да ни се помогни много, ако тѣ бѣхѫ такива, каквито ги имаме за специялната търговия. Защото какъ ще опредѣлиме общото множество на транзита, когато стокитѣ сѫ записвани на оки, килограми, литри, фунти, бутилки, метри, ярди, аршини, дунии, гроси, парчета и пр.? Сравнението за специялната търговия сé пакъ можи да се направи споредъ митото, което митницитѣ сѫ земали. Тъй като тарифитѣ сѫ останѫли същитѣ, и митницитѣ сѫ приемали наставленията си отъ едно и сѫщото мѣсто — отъ министерството на финанситѣ — то твърдѣ е вѣроятно, че оцѣненията сѫ ставали едно-образно презъ тритѣ години 1879—1881 и слѣдователно пропорционалнитѣ броеве ще бѫдѫтъ вѣрни. По тая причина, мислѭ, че съмъ съвсѣмъ близо до истинната, когато при сравняваньето на разнитѣ артикли, на мѣсто тежината имъ, земамъ митото или пресмѣтнѫтитѣ споредъ него цѣни на стокитѣ. За пресмѣтаньето на цѣнитѣ служило ми е *основанието*, че митото е 8 на стотѣхъ отъ признатата цѣна въ митницитѣ за внесенитѣ стоки и 1 на стотѣхъ — за изнесенитѣ. Тука трѣба да споменѭ, че и за опредѣлението цѣната на сольта въ общитѣ броеве, по липсваньето другѝ данни, се е постѫпило по сѫщия начинъ. Но митото на тоя артиклъ е 6 лева на *стотѣхъ оки,* така щото, ако се смѣта споредъ мѣрката 8% отъ цѣната, сольта се представлява значително пó-скѫпо мито отъ колко е то въ

дѣйствителность. По тая само причина, споредъ направенитѣ ми пресмѣтания, цѣната на внесенитѣ стоки, показана пó-долѣ, за двѣтѣ години 1880 и 1881 г. трѣбало би да се смали съ около по 10 милиона лева. Ето сега самитѣ броеве, които показватъ движението на нашата външна търговия.

	Внесено		Изнесено		Общо	
Година	Зето мито	Цѣна	Зето мито	Цѣна	Зето мито	Цѣна
1879	2,571.024	32,137.800	200.929	20,092.854	2,771.953	52,230.654
1880	3,857.891	48,223 637	331.182	33,118.200	4,189.073	81,341.857
1881	4,677.368	58,467.100	318.199	31,819.900	4,995.567	90,287.000

Нашата външна търговия, слѣдователно, постоянно се уголѣмявала: отъ 52 милиона лева презъ 1879 год. тя се покачва дó 81 мил. презъ 1880, възлиза даже на 91 мил. презъ 1881 год. Съ други думи, уголѣмяваньето отъ 1879 на 1880 било 55%, отъ послѣднята на 1881 год. — 11%, а отъ първата на третята година намираме, че общата цѣна на внесенитѣ и изнесени стóки порастнжла съ 72 на стотѣхъ. Това обстоятелство, само по себе си, било би доста утѣшително, защото то би изразявало едно подобрение на економическото ни състояние; потрѣбно е само щото вносната и износна търговия да сж вървѣли по сжщата посока. А това ни намираме. Като сравнимъ броеветѣ на втория и четвъртия стълбецъ вижда се, че вносната търговия се уголѣмила съ 50·0 и 21·2 на сто-тѣхъ, а износната се уголѣмила за 1879—1880 съ 64·8%, за слѣдующата пакъ година спаднжла съ 3·9%. Причинитѣ за това не еднакво вървенье на износната ни търговия, ние ще видимъ пóнататъкъ; за сега ще споменж само, че това се случава за сѣка земедѣлическа страна, гдѣто износа не зависи само отъ трудолюбието на производителна ржка, а и отъ климатическитѣ отношения презъ годината.

Ако приемемъ населението въ Княжеството за два милиона души, то на сѣки жителъ се пада по 45 лева отъ търговията презъ 1881 год. Въ Ромжния за сжщата година търговското обръщанье възлиза до 481 мил. лева т. е.

тамъ на сѣки житель дохажда по около 90 лева. Презъ 1874–75 година, за която положителни имамъ данни, общата търговия на Сърбия била 331 милиона гроша или 66 мил. лева, така щото въ тогавашното княжество се пада по 45 лева на глава. За пó-голѣмо сравнение, нека ми бѫде дозволено да споменѫ слѣдующето. Споредъ пресмѣтанията на Сѫръ Джонъ Страха, отъ общата търговия на сѣка държава пада се на единъ житель: въ Англия 450 лева, въ Франция 200 л., въ Съединенитѣ Държави 130 лева, въ Австрия 90 л., въ Италия 85 л. и въ Русия 40. Така щото въ това отношение ний се приближаваме до послѣднята държава. Ромѫния, споредъ търговията си, надминава и Сърбия и България. Измежду другитѣ причини на това явление, Ромѫния длъжи вѣроятно много на сгодното си географическо положение и на съединението ѝ чрезъ желѣзници съ срѣдня Европа, тъй както, и на съединението ѝ презъ голѣмитѣ пристанища на Дунава, съ западнитѣ европейски държави. Че това е истина, лесно се увѣрява человѣкъ, като погледа развитието на ромѫнската търговия преди и послѣ направата на желѣзницитѣ.

Както се вижда отъ пó-горѣ показанитѣ броеве, у насъ цѣната на внесенитѣ стоки надминавала цѣната на изнесенитѣ и то въ слѣдующия размѣръ: презъ 1879 г. внесено е за 1204500 лева пó-вече отъ колкото изнесено или 0·0 на стотѣхъ отъ износа, презъ 1880 год. разликата е 5105000 — 45·6 % отъ износа, а презъ 1881 г. тая разлика възлиза на 25647000 л. или 83.7 % отъ износа. Така щото въ растояние на три години абсолутната разлика се голѣмила както броеветѣ 2, 3 и 5. На първи погледъ това обстоятелство чини се като твърдѣ съсипателно за нашето богаство, защото би показвало, че ний купуваме пó-вече отъ колкото продаваме, и слѣдователно съ готови пари покриваме недостатъка. Азъ слушахъ даже приятели, които плакваха пропаданьето на България. Не е и чудно ако се мислимъ, че и до недавна йоще имаше хора, които проповѣд-

вахж какво нáй-добрия знакъ за успѣваньето на нѣкоя страна е тя да изнася пó-вече отъ колкото внася въ себе си. Поради това неще бжде, мислж, излишно да разяснж на кратко този въпросъ.

Самата сжщность на работата показва, че страха отъ нашето заробванье, по причина на пó-голѣмия вносъ не сжществува. Споредъ до сегашнитѣ данни, именно, излиза, че Княжеството е внесло въ растояние на три години 54 милиона лева пó-вече отъ колкото е изнесло, отъ който фактъ би слѣдвало, че изъ нашата държавица сж излѣзли безвъзвратно 54 милиона лева или 270 милиона гроша! Това би показвало, че ний вече сме спаднжли до просяшката торба. У насъ нѣма никакви рудници сребро и злато. Отъ гдѣ слѣдователно сме зели тия пари, за да ги пратимъ на вънъ. Ще се отговори, може би, че това сж биле спистени капитали, които сж излѣзли изъ тѣхнитѣ скривалища. Но преди сичко трѣба да забѣлѣжимъ че цѣлия народъ не прави търговия, а извѣстна само група — търговцитѣ. Познато е, че външнитѣ у насъ продаваеми артикли сж пó-вече предмѣти за луксусъ. Хранитѣ ний сами си произвеждаме и слѣдователно паритѣ, що даваме за необходимости тѣ за живѣянье, неизлизжтъ на вънъ. А възможно ли е тогазъ да купуваме работи, които не сж необходими, ако нѣмахме срѣдства за това? Отъ друга страна изнасяньето такова огромно за Княжеството количество злато направило би да поскжпнжтъ паритѣ, да поевтинѣжтъ значително земитѣ и въобще недвижимитѣ имущества, а йоще повече произведенията на нашето земедѣлие и скотовъдство. Това не само че не се е случило отъ врѣмето на освобождението ни насамъ а наопаки, ний знаемъ, че земитѣ сж поскжпнжли та и цѣнитѣ на храната постоянно растжтъ. Исключение може би правятъ само мѣстата въ Тозлука, но тамъ обстоятелствата сж ненормални. Отъ това се заключава, че златото и сребротo не е липсало изъ Княжеството, и слѣдователно не е могло да се изнесе вънъ.

Споредъ онова, що пó-горѣ казахъ, вижда се, че дѣйствителнитѣ цѣни на внесеното сѫ нѣщо пó-долни отъ ония, които фигуриржтъ въ таблицитѣ, а на изнесенното трѣба да сѫ нѣщо пó-горни. Така щото разлика измежду цѣнитѣ на внесеното и изнесеното има, но не е тъй голѣма както е показано въ печатанитѣ данни. А това нѣщо изясква самия начинъ, по който сѫ събирани даннитѣ. Нека сѫ разясни работата. Когато чуждата стока влиза презъ нашата граница, митницата ѭ оцѣнява споредъ цѣната ѝ, която тя тамамъ тамъ има, тъй както тя оцѣнява и стокитѣ за изнасянье спорѣдъ мѣстнитѣ цѣни. Но тия ли сѫ дѣйствителнитѣ цѣни на стокитѣ тамъ, гдѣто сѫ купени или за тамъ, гдѣто тѣ ще се продаджтъ? Ами гдѣ оставатъ сичкитѣ разноски за пренасянье, за печалби и проч.?

Нека земемъ единъ примѣръ. Въ Варна натоварва се за Марсейлъ вапоръ съ жито. Варненската митница ще го оцѣни споредъ курса на житото въ сѫщия градъ и ще го мине въ регистра си, да кажемъ, за 100000 лева. Търговеца трѣба да заплати за товаренье житото, за пренасяньето му до Марсейлъ, за осигуряванье самия товаръ извѣстна сумма, и най-послѣ въ Марсеилъ той ще спечели нѣщо и продаде житото си, да кажемъ, за 110000 лева. Съ тѣзи пари нека кажемъ, че той купува кафе и донася го назадъ въ Варна. Както за жито той ще направи разноски, ще спечели нѣщо и, разумѣва се, че кафето въ тоя градъ не струва пакъ 110000 лева, а нѣщо повече. Варненската митница ще го оцѣни, напр. за 120000 лева, и така ще го мине въ регистра си. Ето какъ ставатъ най-проститѣ търговски операции и какъ се събиржтъ даннитѣ. У нашитѣ таблици ще стане една разлика измежду внесеното и изнесеното отъ 10000 лева. Но наистина ли сѫ излѣзли изъ джоба на българския народъ 20000 лева злато или сребро? Разумѣва се, че това ни се само тъй струва, а не е въ дѣйствителность. Тия разяснения, чини ми се, сѫ достатъчни да ни убѣдятъ, че ни нетрѣба да се стрѣскаме отъ обстоятел

ството, гдѣто износа надминава вноса. При това не трѣба да забравяме, че ний купуваме извънъ артикли, които не ни сѫ тъй необходни, а продаваме необходни за живѣянье нѣща. Когато срѣдствата ни сѫ на свършванье, ний сами ще престанаме да правимъ излишни купувания. На́-послѣ нека споменѫ и въ сичкитѣ почти държави, за които положително може да се каже, че преуспѣватъ въ търговско отношение, като Англия, Франция, Съединенитѣ държави и пр. внесеното надминава изнесеното. А сега да преминѫ пакъ на предмѣта си.

Като опредѣлихме отношението на вноса и износа въ княжеството, на́й-напредъ трѣбало би да издиримъ какво именно ний продаваме на вънъ. До сегашнитѣ данни за нашата търговия показватъ, че повече отъ 90 на стотѣхъ отъ изнесенитѣ изъ княжеството стоки сѫ разни произведения отъ земедѣлието и скотоводството. Това отношение изобщо сѫществува и за съсѣднитѣ ни държави — Ромѫния и Сърбия. Но, ако отидемъ по́-нататъкъ, ако раздѣлимъ произведенията на земедѣлието отъ ония на скотовъдството, намираме значителна разлика измежду търговията на тритѣ държави. За разяснение на това нека служѫтъ слѣдующитѣ данни, извадени изъ на́й-новитѣ ромѫнски и сърбски статистически публикации по тъзи часть: [1])

Проценти отъ общия износъ.

	Княжеството		Ромѫния		Сърбия	
	1880	1881	1880	1881	1873-74	1874-75
Храни	50·8	58·0	76·6	76·1	14·8	8·9
Други растителни произведения	2·0	3·5	4·3	6·2	10·2	12·7
Добитъкъ	21·4	19·4	6·0	8·0	55·3	63·7
Произведения отъ животни . .	14·7	11·7	6·3	3·2	11·2	9·4
	88·9	92·6	93·2	93·5	92·2	94·7

И въ тритѣ слѣдователно държави, ако земемъ цѣната на сичкитѣ изнесени стоки че е 100 лева, то за 89—94 лева изнесени сѫ произведения отъ земедѣлието и ското-

[1]) *Tablou general indicând Commerciul Romaniei cu Statele Straine in annul 1881.* Biuroul staticei commerciului exterior. Bucaresci 1882. *Државопис Србије.* Свеска X. Из статистичког отделења министарства финансије. У Београду 1880.

товъдството. Но въ Ромжния, за двѣ години, 80—82 на стотѣхъ сж биле произведения отъ земедѣлието, а са́мо 11—12 на стотѣхъ произведения отъ скотовъдството. Въ Сърбия се срѣща противното. Тамъ произведенията отъ скотовъдството съставляватъ 67—73 процента, а — отъ земедѣлието само 21—25 процента. Колкото за Княжеството то се намира посрѣдата измѣжду тия двѣ държави: съ 62—61% произведения отъ растителното и съ 31—36% отъ животинското царство. Ромжния има знакове на страна земедѣлческа, Сърбия — скотовъдска, а България — и едното и другото съ малко надмощие на земедѣлието. Това го показва и географическото положение. България има нѣщо и отъ равнинитѣ на Ромжния и отъ горитѣ на Сърбия. За провдиганьето, слѣдователно, на нашето богатство намъ е естественно показанъ пжтя. Множеството на изнесенитѣ храни изисква непремѣнно да залѣгнемъ за усъвършенствуваньето на земедѣлието и за провдиганьето на скотовъдството. Тука не сж потрѣбни никакви други мѣрки. Капиталитѣ, които ще получимъ отъ тия два клоня ще бъджтъ достаточни за купуваньето на другитѣ ни потрѣбности.

При това не трѣба да се забравя че 1880 и 1881 години не сж биле особенно благоприятни за нашата изнесена търговия. Споредъ таблицата за внесенитѣ стоки презъ 1880 г., ний видимъ да фигуриратъ и 1·2 милиони и царевица, която иначе съставлява значителна часть отъ нашия експортъ. Само това, незначително иначе, обстоятелство доказва, че 1879 година не е произвела даже потрѣбното количество храни за вжтрѣшността на Княжеството, а камо ли и за изнасянье. Отъ друга пъкъ страна внесенитѣ храни 1881-та година минжли сж повечето нашата граница презъ първитѣ мѣсеци на тая година. Отъ това се вижда, че тѣ сж биле произведѣния на предиджжта година. Така щото 1880 год. намира се измѣжду двѣ неплодородни години, а при такива обстоятелства, ра-

зумѣва се, че износната ни търговия не е могла да бѫде блестяща а даже не и нормална. За пó-голѣмо разяснение на сичко това ще дамъ тука броеветѣ, които баремъ приблизително показватъ, каква е била жетвата презъ 1881 и 1880 години. Тие броеве служили сѫ въ министерството на финанситѣ за опредѣление десятъка и азъ съмъ особенно благодаренъ на любезноста на г. началника отдѣления С. Караджова, гдѣто ми ги съобщи. За 1880 година свѣдѣнията сѫ събирани отъ самитѣ контрольори по десятъка, за 1881-та пъкъ год. тѣ не сѫ съвсѣмъ точни, защото за нѣкои мѣста, които сѫ плащали въ пари десятъка, ланскитѣ броеве били зети безъ промѣнение. Тия данни ще бѫдѫтъ, вѣроятно, за дълго врѣме единственитѣ, които ще ни служѫтъ за опредѣление нашата производителность, защото съ пребързанното унищожение десятъка, направи се, баремъ за сега, невъзможно сбираньето на нови. Ето самитѣ броеве:

	1880	1881	Помалко презъ 1881 г.	
	Милиони		оки	Проценти
Жито . . .	334·44	234·38	100·06	29·9
Кукурузъ .	301·64	132.97	168·67	55·9
Ячмикъ . .	143·71	99·26	44·45	30·9
Ржжь . . .	61·41	43·56	17·85	28·9
Овесъ . . .	59·72	36·57	23·15	38·6
Колосъ . .	24·80	16·94	7·86	32·2
Просо . . .	17·20	3·61	13·59	79·0
Лимецъ . .	1·93	1·39	0·54	26·3
Сичко . .	944·85	568·68	376·17	39·8

Ако приемемъ 1880 година за нормална, то видимъ че въ цѣлото Княжество раждатъ се около 1 милиярдъ оки храни, отъ които едната третиня е жито, другата третиня царевица а третята — остава за другитѣ храни като ячмикъ, овесъ, просо и пр. Плодородието на 1881 год. въобще било е около 40 на стотѣхъ пó-долньо отъ предидѫщата година; за отдѣлнитѣ пъкъ храни вижда се, че просо

и кукурузъ се е родило презъ тая година сравнително нáй-малко. Това обстоятелство, мислѭ, показва, че причината за неплодородието трѣба да е голѣмата суша, която владѣеше презъ лѣтото на 1881 година.

Тритѣ първи вида храни т. е. житото, кукуруза и ячмика сѫ нашитѣ нáй-важни хлѣбни произведения, защото тѣ съставляватъ презъ първата година 89·$_7$ на стотѣхъ, а презъ втората — 82·$_4$ на стотѣхъ отъ сичко що се е родило. Отъ това слѣдва, че изъ Княжеството, както и изъ Ромѫния, тия артикли нáй-много се изнасѭтъ. Но познато е, че кукуруза се изнася на слѣдующата пролѣть а не презъ есента, кога се бере. Тъй като пъкъ 1879 год. не се е родило доста кукурузъ даже за вѫтрѣшнитѣ потрѣбици, то слѣдва, че презъ пролѣтьта на 1880 година не е могло много да се изниса. Тъзи е и главната причина, гдѣто макаръ, че 1881 е била неплодородна, то множеството както и цѣната на изнесенитѣ презъ неѭ храни, е пó-голѣма отъ износа презъ предидѫщата година. Това се вижда и отъ вървежа на нашата външна търговия по мѣсеци. Ако цѣната на сичкитѣ внесени и изнесени стоки отдѣлно земемъ за 100, то на сѣки мѣсецъ се пада:

Проценти за сѣки мѣсецъ

	1880		1881	
	Внесено	Изнесено	Внесено	Изнесено
Януаръ .	11·$_1$	12·$_0$	2·$_8$	4·$_0$
Февруаръ.			3·$_3$	5·$_8$
Мартъ . .	34·$_3$	7·$_6$	7·$_9$	12·$_4$
Априлъ .		4·$_7$	6·$_5$	15·$_5$
Май . . .		6·$_7$	8·$_8$	15·$_5$
Юний . .		5·$_6$	9·$_3$	12·$_6$
Юлий . .	7·$_8$	4·$_9$	9·$_6$	8·$_8$
Августъ .	6·$_1$	4·$_7$	10·$_4$	6·$_3$
Септемврий	9·$_0$	11·$_5$	10·$_7$	5·$_3$
Октоврий .	9·$_9$	12·$_1$	11·$_4$	6·$_1$
Ноемврий .	13·$_4$	21·$_4$	12·$_2$	5·$_1$
Декемврий	8·$_4$	8·$_8$	7·$_1$	2·$_6$

Процентитѣ за вносната търговия на двѣтѣ години въ общи черти се съгласяватъ. Тѣ показватъ, че у насъ на́й-малко стока се вниса презъ зимнитѣ мѣсеци, а особенно презъ януаръ и февруаръ, и че, отъ минимума по това врѣме, вноса постоянно се уголѣмява до като постигне максимума си презъ м. ноемврий. Преминаваньето отъ есеннитѣ мѣсеци къмъ зимнитѣ е сѫщо тъй бързо, както и преминаваньето отъ тия послѣднитѣ къмъ пролѣтнитѣ. Като се земе въ внимание географическото ни положение и нашитѣ съобщителни срѣдства, това явление е съвсѣмъ естественно. На́й-дългата ни търговска съобщителна черта е Дунава, който зимно врѣме е затворенъ; нашитѣ пъкъ шосета едвамъ ли могѫтъ да се употрѣбяватъ зимно врѣме: отъ тука и минимума за вносната търговия презъ зимата. По сѫщитѣ тия причини се разяснява и максимума, защото търговцитѣ гледѫтъ да си купятъ презъ есента сичко потрѣбно за зимната сезона. Тия отношения ставатъ йоще по́-ясни, ако прегледа челѣкъ вървежа на вносната търговия презъ сѣки мѣсецъ и за сѣка митница отдѣлно. Отъ подобно разглежданье се вижда, че сичкитѣ дунавски митници, съ исключение може би на руссенската, презъ януаръ и февруаръ нѣмѫтъ почти никаква работа, до като презъ варненската митница почти сѣки мѣсецъ се вниса еднакво множество стока. Разумѣва се, че и за тая митница има минимумъ и максимумъ, но разликата измѣжду тѣхъ не е тъй голѣма.

За износната търговия работата е малко инъкъ: процентитѣ за разнитѣ мѣсеци презъ двѣтѣ години не се съгласяватъ. На друго мѣсто видѣхме, че нашитѣ на́й-важни износни артикли сѫ хлѣбнитѣ произведения, затова и отъ врѣмето на тѣхното изнасянье зависѫтъ процентитѣ на мѣсеца. Като извадимъ царевицата, сичкитѣ почти храни могѫтъ да се продаватъ изведнъждъ послѣ жетва т. е. презъ августъ, септемврий, октоврий и ноемврий, до когато трае плаваньето по Дунава. Това обстоятелство дѣй-

ствително се съглежда въ процентитѣ за износа презъ 1880 год., за която вече споменахъ, че е била послѣ една неплодородна година и слѣдов. презъ пролѣтта не е имало що да се продава на вънъ. Около 54 процента отъ цѣлата износна търговия на тъзи година излѣзли сж послѣднитѣ четири мѣсеца септемврий — декемврий презъ нашитѣ митници. Противното се намира за 1881 год.; презъ четиръ-тѣхъ първи мѣсеци, мартъ — юний, на тая година изнесло се 56 процента отъ цѣли износъ, до като на послѣднитѣ четири мѣсеци оставатъ само около 19 процента. Отъ това се вижда, че износната търговия на 1881 год. състояла се е въ произведения отъ 1880 год. Съ това се разяснява протусловието измежду броеветѣ за плодородието и изнесенитѣ храни за двѣтѣ години, а както ще видимъ малко пó-долу равновѣсието е одържалъ кукуруза, до като количеството на изнесената пшеница и ечмикъ значително сж е смалило.

Слѣдъ тия предварителни разглеждания, нека видимъ, кои сж биле главнитѣ артикли на нашата износна търговия. Ето нáй-напредъ изнесенитѣ храни:

	Множество		Цѣна споредъ тарифитѣ	
	1880	1881	1880	1881
	Милиони оки		Милиони левове	
Жито . . .	62·58	42·14	11·90	7·44
Кукурузъ .	5·93	102·36	0·52	8·62
Ечмикъ . .	25·27	19·09	1·65	1·21
Ржжь . . .	26·81	5·23	2·10	0·42
Овесъ . . .	1·53	3·70	0·06	0·17
Просо . . .	1·15	4·09	0·06	0·22
Брашно . .	1·50	1·11	0·29	0·38
Сичко .	124·77	177·72	16·58	18·46

Слѣдователно презъ 1880 год. изнесло се е 124,770.000 оки храни, оцѣнени споредъ тарифитѣ за 16,580.000 лева, а презъ 1881 год. — 177,720.000 оки за 18,460.000 лева. Спо-

редъ множеството въ оки 50 на стотѣхъ отъ изнесеното презъ първата година било жито, 5% кукурузъ и по 20% ечмикъ и ржжь; въ слѣдующата година тия отношения сж биле: 23% жито, 57% кукурузъ, 10% ечмикъ и 3% ржжь. Ако ли пъкъ земемъ цѣната, като мѣрка за сравнение, намираме, че презъ 1880 год. почти 72% е зето отъ жито, 3% — кукурузъ, 10% — ечмикъ и почти 13% отъ ржжь; за слѣдующата година имаме: 40% отъ жито, 47% отъ кукурузъ, 6% отъ ечмикъ и 2% отъ ржжь. Както едното тъй и другото сравнение показватъ, че кукуруза отъ 1880 година спомогнжлъ недостига въ други хлѣбни растения на 1881 год.

За насъ би било доста важно, да се опредѣли каква часть отъ произведенията на жетвата се изнася на вънъ, и колко остава вжтрѣ въ страната за прехрана на населението. При липсваньето на други данни, такивато броеве, могли би да се употрѣбятъ за опредѣление начина за живѣянье по насъ, както и до колко се нуждаемъ да продаваме и необходнитѣ, може би, намъ произведения. Съжелявамъ, гдѣто нѣмамъ точни данни, да направж особно сравнение, но като се наблѣгамъ само на показанитѣ пó-горѣ броеве за роденото жито и ячмикъ, вижда се, че ний продаваме на вънъ незначителна часть отъ хлѣбнитѣ си произведения. И наистина, презъ 1880 и 1881 год. едвамъ 18·8 и 18·0% отъ роденото въ Княжеството жито се е продало, отъ ечмика пъкъ се продало 17% и 19%. Така щото, отъ тия два нáй-важни вида храни, не се е изнесло нито 20% отъ роденото. Разумѣва се, че ако съобщителнитѣ ни срѣдства бѣхж пó-добри, много отъ нашитѣ храни щѣхж йоще да се изнесжтъ и нещѣхж да се продаватъ за нищожни цѣни тукъ-тамѣ въ вжтрѣшноста на Княжеството.

За пó-добро изучаванье нашия износъ, нека служжтъ и слѣдующитѣ данни, за изнесенитѣ храни изъ Ромжния.

	Множество		Цѣни	
	1880	1881	1880	1881
	Милиони оки		Милиони левове	
Жито . . .	311·76	158·34	71·94	36·54
Кукурузъ .	306·82	658·60	47·20	84·43
Ячмикъ. . .	169·44	174·20	21·72	20·10
Ржжъ . . .	50·68	25·39	7·64	3·91
Овесъ . . .	16·60	13·64	2·13	1·40
Просо . . .	16·07	20·43	2·06	2·10

Изъ тия броеве се вижда, че изнесенитѣ храни презъ 1880 и 1881 год. изъ Ромжния намиратъ се въ подобно отношение, както и въ Княжеството. Изъ едната и другата държава презъ 1881 год. се е изнесло пó-малко жито и ржжъ, а пó-много кукурузъ и просо. Но Ромжнскитѣ данни иматъ и друга поучителна страна. Отъ тѣхъ ний виждаме, че цѣнитѣ на нашитѣ тарифи сж 30—40% пó-долни отъ цѣнитѣ, пресмѣтнжти отъ нарочната за тая цѣль ромжнска комисия, въ която влизжтъ лица компетентни по тая работа. Такава една разлика на цѣнитѣ измежду нашитѣ жита и ромжнскитѣ, струва ми се, че не е естествена. Ако пресмѣтнемъ нашитѣ храни по ромжнскитѣ цѣни, то изнесенитѣ наши хлебни произведения би стрували 27 мил. лева, а не 18 т. е. съ една половина повече. А че такова оцѣнение се приближава до истината, вижда се и отъ слѣдующето. Въ Статистическото Бюро има данни за срѣднитѣ мѣсечни пазарни цѣни въ нашитѣ пó-главни градове. Ако изъ тия данни се земжтъ срѣднитѣ пазарни цѣни за сѣки мѣсецъ и споредъ тѣхъ се опредѣли цѣната на изнесенитѣ храни, презъ сжщия мѣсецъ за сѣки градъ отдѣлно, то получаваме, че хранитѣ изнесени презъ Варна, Руссе, Свищовъ, Рахово, Никополъ и Видинъ, би стрували на мѣсто 4597400 л. — цѣната споредъ тарифитѣ — 23425000 л. т. е. цѣната би се уголѣмила съ 60%. Ако ли пакъ се земжтъ за основа нáй-низкитѣ пазарни цѣни презъ цѣлата година, то сжщитѣ храни би стрували 19836200 л. т. е. уголѣмяваньето би било съ 36%. Тоя послѣденъ брой се

приближава значително къмъ оня, пресмѣтнжтъ споредъ ромжнскитѣ цѣни. Тоя фактъ е, мислж, достаточенъ, да докаже истинноста на думитѣ ми, че разликата измежду цѣнитѣ на внесенитѣ и изнесенитѣ у насъ стоки е фиктивна, и че въобще ний неможемъ да правимъ абсолутни заключения, отъ цѣнитѣ забѣлѣжени въ нашитѣ митници. Едничката здрава основа за заключения би била само релативнитѣ броеве на цѣнитѣ или, се едно, на митото.

Почти 99 на стотѣхъ отъ сичкитѣ изнесени храни, излѣзли сж по Дунава и Черното море. Ако раздѣлимъ тия двѣ наши съобщителни черти получаваме:

На 100 оки изнесени храни сж излѣзли

	1880	1881
По Дунава	$54\cdot_{8}$	$63\cdot_{5}$
По Черното море . .	$42\cdot_{9}$	$35\cdot_{2}$
	$97\cdot_{7}$	$98\cdot_{7}$

Тия броеве говорятъ, разумѣва се, пó-вече въ полза на Черното море. Защото Дунавската линия е три пжтя пó-дълга отъ Черно-морската и има 4 пжтя повече пристанища, слѣдователно процентитѣ на износа трѣбаше да бждатъ йоще пó-голѣми за Дунава. Ако варненското пристанище се направи както трѣба, като се улесни товаряньето и растоваряньето на вапоритѣ, твърдѣ е вѣроятно, че и износната търговия йоще повече ще се уголѣми.

За да може да се види, презъ гдѣ какви храни излизжтъ, та отъ тамъ да се заключи и гдѣ какво се повече ражда, азъ съставихъ слѣдующата таблица, въ която за 1880 год. влизжтъ само 10-тѣхъ мѣсеци Мартъ — Декемврий, защото за Януарий и Февруарий нѣмамъ данни.

Митници	Жито		Кукурузъ		Ячмикъ		Ржжь	
	1880	1881	1880	1881	1880	1881	1880	1881
	Милиони оки							
Варна	$29\cdot_{36}$	$22\cdot_{85}$	$1\cdot_{04}$	$19\cdot_{85}$	$4\cdot_{20}$	$6\cdot_{63}$	?	?
Балчикъ	$3\cdot_{46}$	$4\cdot_{08}$	$0\cdot_{06}$	$1\cdot_{22}$	$6\cdot_{62}$	$5\cdot_{27}$	—	—
Сичко презъ Черно море .	$32\cdot_{82}$	$26\cdot_{93}$	$1\cdot_{10}$	$21\cdot_{07}$	$10\cdot_{82}$	$11\cdot_{90}$	$0\cdot_{0}$	$0\cdot_{0}$
Проц. отъ общия износъ .	$55\cdot_{8}$	$63\cdot_{9}$	$88\cdot_{0}$	$20\cdot_{6}$	$43\cdot_{7}$	$62\cdot_{3}$	$0\cdot_{0}$	$0\cdot_{0}$

Митници	Жито 1880	Жито 1881	Кукурузъ 1880	Кукурузъ 1881	Ячмикъ 1880	Ячмикъ 1881	Ржжь 1880	Ржжь 1881
	Милиони							
Силистра	5_{56}	$1\cdot_{74}$	?	$1\cdot_{38}$	$1\cdot_{80}$	$0\cdot_{55}$	—	—
Тутраканъ	$1\cdot_{56}$	$1\cdot_{23}$	$0\cdot_{04}$	$2\cdot_{41}$	$0\cdot_{42}$	$0\cdot_{15}$	$3\cdot_{48}$	$0\cdot_{57}$
Руссе	$4\cdot_{57}$	$1\cdot_{34}$	—	$23\cdot_{82}$	$2\cdot_{53}$	$0\cdot_{95}$	$4\cdot_{43}$	$1\cdot_{10}$
Свищовъ	$4\cdot_{58}$	$4\cdot_{75}$	—	$15\cdot_{57}$	$1\cdot_{32}$	$2\cdot_{77}$	$1\cdot_{59}$	$1\cdot_{45}$
Никополь	$2\cdot_{14}$	$0\cdot_{90}$	$0\cdot_{01}$	$13\cdot_{16}$	$0\cdot_{97}$	$0\cdot_{46}$	$0\cdot_{57}$	$0\cdot_{03}$
Рахово	$4\cdot_{78}$	$0\cdot_{82}$	—	$13\cdot_{70}$	$5\cdot_{41}$	$1\cdot_{81}$	$0\cdot_{11}$	?
Ломъ	$1\cdot_{59}$	$0\cdot_{56}$	—	$6\cdot_{45}$	$0\cdot_{82}$	$0\cdot_{18}$	$1\cdot_{32}$	$1\cdot_{39}$
Видинъ	—	$3\cdot_{64}$	$0\cdot_{00}$	$4\cdot_{55}$	$0\cdot_{49}$	$0\cdot_{20}$	$5\cdot_{54}$	—
Сичко презъ Дунава	$24\cdot_{78}$	$14\cdot_{96}$	$0\cdot_{5}$	$81\cdot_{04}$	$13\cdot_{76}$	$7\cdot_{07}$	$16\cdot_{99}$	$4\cdot_{54}$
Проц. отъ общия износъ	$42\cdot_{1}$	$35\cdot_{1}$	$4\cdot_{0}$	$79\cdot_{1}$	$55\cdot_{5}$	$37\cdot_{0}$	$99\cdot_{1}$	$85\cdot_{8}$

Преди сичко отъ тия броеве слѣдва, че отъ сто оки изнесено жито или ечмикъ 64 и 62 оки излизжтъ по Черно море а отъ сто оки кукурузъ и ржжь по 80 и 85 оки излизжтъ по Дунава. Отъ това би се заключило, че житото и ечмика се раждатъ пó-вече въ ония части на Княжеството, които сж пó-близо до Черно море, слѣдователно Тозлука и Дели Ормана. Наопаки пакъ кукуруза и ржжта успѣватъ пó-добрѣ край Дунава. Ако земемъ рѣката Янтра за мѣжда на двѣ части въ Княжеството: източна и западна, то намираме, че отъ 100 оки изнесени храни презъ 1881 година сж:

	Отъ източната часть	Отъ западната часть
Жито	$74\cdot_{1}$	$25\cdot_{3}$
Кукурузъ	$47\cdot_{5}$	$52\cdot_{2}$
Ечмикъ	$70\cdot_{9}$	$28\cdot_{4}$
Ржжь	$31\cdot_{9}$	$54\cdot_{8}$
Овесъ	$45\cdot_{4}$	$53\cdot_{8}$
Просо	$71\cdot_{9}$	$27\cdot_{1}$

Така щото кукуруза, ржжта и овеса се изнасятъ пó-вече отъ западната а житото, ечмика и просото — повече отъ източната часть на Княжеството. Нáй-важнитѣ митници, презъ които се изнася жито, види се, да сж Варна, Силистра. Тутраканъ, Руссе и Свищовъ, за кукуруза пакъ сж нáй-важни Варна, Руссе, Свищовъ, Никополъ, Рахово и проч.

Тука би му било мѣстото, да се спомене за кждѣ отиватъ нашитѣ храни, но за жалость върху тоя въпросъ нѣмаме никакви данни. За това и преминавамъ на пó-нататъшнитѣ артикли отъ нашата износна търговия.

Не би трѣбало мълчешкомъ да преминж произведението на виното по насъ, но въ това отношение нѣмаме нищо утѣшително. Както ще видимъ пó-нататъкъ въ Княжеството се внася 5—10 пжтя пó-вече вино отъ колкото се изнася. Важно е само да се забѣлѣжи, че продаденото на вънъ вино минава нàй-много презъ Варна, Свищовъ. Руссе, Силистра, Тича (Чатакъ), Тутраканъ и Видинъ слѣдователно презъ источнитѣ и единъ нáй-западенъ излазъ на Княжеството. При пó-добри съобщителни срѣдства и може би при пò-добъръ начинъ на правянье виното, разумѣва се, че произведенията на источната часть на Княжеството би се измѣнявали съ западнитѣ, и ний не бихме купували толкова вино извънъ. Общото количество на изнесеното вино е било презъ 1880 год. 322700 оки за 98700 лева а презъ 1881 — 248988 оки за 81300 лева т. е. едно смаляванье съ около 23%.

Както вече пò-горѣ споменжхъ, послѣ хранитѣ нáй-важенъ износенъ артиклъ е добитъка. Споредъ тарифнитѣ цѣни презъ 1881 год. изнесено е за 6167200 лева добитъкъ, а презъ предиджщата година за 7087000 л. т. е. износа споредъ цѣната е спаднжлъ 919800 л., макаръ че презъ 1880 год. е изнесено 329415 глави, а презъ втората 489115 гл. животни. За насъ би било, разумѣва се, отъ голѣма важность да се знае, какъвъ именно добитъкъ се изняся отъ Княжеството, но до сегашнитѣ статистически данни него показватъ, а естественно е, че по други пжть мжчно ще можемъ да го намѣримъ. Така напр. ромжнската статистика показва, че въ Ромжния било внесено презъ 1881 г. изъ Княжеството: 7213 коня, 54 кончета, 55 катъри и магарета, 808 волови и биволи, 289 крави и биволици, 32 телета, 7462 овци, 320 свинье и пр.; но отъ тие броеве

неможе да се направи никакво общо заключение, защото нашия износъ къмъ Ромжния въ това отношение е незначителенъ. Ний видѣхме, че почти сичкитѣ наши храни се изнасжтъ по Дунава и Черното море, както е това и въ Ромжния, за добитъка пъкъ износната ни търговия има съвсѣмъ други пжть. Това се вижда отъ слѣдующето:

Граница на излизаньето	Цѣна на изнес. добит. въ милиони левове 1880 за 10 м.	1881	Проценти отъ цѣлия износъ 1880 за 10 м.	1881
Черно море	$0\cdot_{31}$	$0\cdot_{24}$	$4\cdot_{9}$	$3\cdot_{9}$
Дунавъ.	$0\cdot_{66}$	$1\cdot_{15}$	$10\cdot_{4}$	$18\cdot_{6}$
Турция.	$0\cdot_{13}$	$0\cdot_{28}$	$2\cdot_{0}$	$4\cdot_{5}$
Южна Бълг. (Ист. Рум.).	$5\cdot_{09}$	$4\cdot_{16}$	$80\cdot_{3}$	$67\cdot_{5}$
Добруджа	$0\cdot_{11}$	$0\cdot_{22}$	$1\cdot_{7}$	$3\cdot_{6}$

За Сърбия има изнесено съвсѣмъ малко. Главния пжть слѣдователно за нашия добитъкъ е презъ Балкана т. е. съвсѣмъ противния отъ оня за хранитѣ. Ако земемъ, че добитъка се събира повече въ околнитѣ мѣста на точкитѣ, презъ които се изнася, то това обстоятелство се показва като доста важно. Южната часть на Княжеството, като планиниста, тъй както и Сърбия, разумѣва се, че е пó-сгодна за скотовъдство отъ колкото за земедѣлие; оная пакъ часть за дългжь по край Дунава, като по равна, произвежда пó-вече храни и прилича на отвждната съсѣдна държава Ромжния. Населението въ балканскитѣ мѣста, лишено отъ потрѣбна земя за обработванье, принудено е да се занимава пó-вече съ говеда и разни домашни индустрии и да продава тия нѣща въ полето за хлѣбни растения. Съ това искамъ да кажж, че изнесения добитъкъ е произведение само отъ планинскитѣ мѣста, но мислж, че пó-голѣмата часть тамъ трѣба да се тръси. Ако да имахме на югъ по-добри съобщителни срѣдства, вѣроятно би и една часть отъ нашитѣ храни отивала презъ Дедеагачъ за западна Европа, но при сегашнитѣ обстоятелства това е невъзможно. Колкото за добитъка, неговото пренасянье презъ

Балкана не струва нищо, даже е и по́-лесно отъ колкото по вода за това и естественно се вижда, че ний пращаме въ Южна България и Турция добитъка си въ замѣна на тютюня, дръвьето, дървеното масло, виното, памука и други артикли, които ни идѫтъ изъ тия страни. На́й-важния артиклъ за изнасянье презъ много наши митници по край Балкана е добитъка, както се това вижда отъ слѣдующитѣ броеве:

Митници	Цѣна на изнесения добитъкъ 1880 (10 мѣсеца)	Цѣна на изнесения добитъкъ 1881	Общия износъ презъ митницата 1880	Общия износъ презъ митницата 1881
	Милиони левове			
Самоковъ	$1\cdot_{33}$	$0\cdot_{62}$	$1\cdot_{73}$	$0\cdot_{97}$
Вакарелъ	$0\cdot_{82}$	$0\cdot_{54}$	$1\cdot_{24}$	$0\cdot_{87}$
Златица	$0\cdot_{68}$	$0\cdot_{55}$	$0\cdot_{60}$	$0\cdot_{74}$
Троянъ	$0\cdot_{17}$	$0\cdot_{14}$	$0\cdot_{38}$	$0\cdot_{30}$
Габрово	$1\cdot_{05}$	$1\cdot_{02}$	$1\cdot_{57}$	$1\cdot_{59}$
Тича	$0\cdot_{54}$	$0\cdot_{92}$	$1\cdot_{33}$	$1\cdot_{33}$
Буйновци	$0\cdot_{50}$	$0\cdot_{37}$	$0\cdot_{55}$	$0\cdot_{46}$
	$5\cdot_{09}$	$4\cdot_{16}$	$7\cdot_{60}$	$6\cdot_{26}$

Така щото около 67% отъ общия износъ презъ тия 7 митници се състои отъ цѣната на изнесения добитъкъ. При това трѣба да се спомене, че въ първия стълбецъ броеветѣ сѫ за 10 мѣсеца на 1880 г. до като въ третия за сичкитѣ 12 м. Отъ друга страна, види се, че на́й-много добитъкъ се изнася презъ Габрово, Самоковъ, Вакарелъ и Тича, защото както презъ 1880 год. тъй и презъ 1881 почти тритѣ четвъртини отъ изнесения презъ Балкана добитъкъ е минѫлъ презъ тия митници.

Тука му е мѣстото да споменѫ и други животни, изнасяньето на които отъ Княжеството съвсѣмъ ме изненади. Това сѫ вѣроятно кокошки, пуйки, гѫски, патки и др., които митницитѣ сѫ записвали подъ общото име „разни птици“. Общотото количество на тия животни било презъ

1881 година 429864 гл. оцѣнени за 364600 лева, а презъ 1881 год. 727508 гл. — за 682700 лева. Съ тоя видъ изнесена стока трѣба да зememъ и 6774000 парчета яйца за 352900 лева презъ 1880 год. и 14261000 за 488000 лева презъ 1881 год. На́й-голѣмата часть на тия нѣща изнесена е презъ Варна и Руссе, както се увѣрява челѣкъ, ако прегледа таблицитѣ за изнесенитѣ стоки презъ сѣка митница. Българското Княжество зело, слѣдователно, въ разстояние на двѣ години 1889000 лева отъ птици и яйца, — фактъ който ясно показва като какви йоще извори може да се намѣрятъ за нашата износна търговия. Отъ друга пакъ страна самитѣ мѣста, презъ гдѣто сж изнесени тия артикли показва до колко, тъй нарѣчения Тозлукъ, е важенъ за насъ съ плодородната си земя и до колко е необходно нужно да гледаме, че тая страна да не остава безъ работни ржцѣ. Свята длъжность би била, нашето правителство да спре до колкото е възможно изселяваньето на Турцитѣ, а тъй ржщо да се погрижи за преселяваньето тамъ на български елементъ отъ неплодороднитѣ краища на отечеството. На тоя начинъ ще се направи и малко политика, защото заселяваньето на Българи ще бжде на́й-радикалното срѣдство за омаломощяваньето искуственнитѣ смущения въ источната часть на Княжеството. Политиката на нашитѣ бивши господари въ това отношение, струва ми се, заслужва поражание. Отъ друга страна крайно е врѣме да се прекратятъ спекулациитѣ на частни лица по тия страни и да се улесни мирното живѣянье на мохамеданското население.

Освѣнъ тия живи артикли на скотовъдството изъ Княжеството сж изнесени и разни произведения отъ животни, то: за 1,281.500 лева презъ 1880 год. и за 637.500 л. презъ 1881 год. общия имъ износъ слѣдователно е спаднлъ отъ първата на втората година съ 50%. На́й-важни отъ тия произведения сж: сиренье (за 594.100 л. презъ 1880, 244.400 л. презъ 1881), лой (213.000 л. и 100.500 л.), зело (201.700 л., 388.000 л.), кокали (90.800 л., 12.700 л.).

Сиреньето и маслото изнасѫтъ се на́й-много презъ Варна, Вакарелъ и Самоковъ. Макаръ да ми липсватъ по обширни данни, но струва ми се, че може да се утвърждава, какво софийската равнина и кюстендилско, като немогѫтъ да изнасѫтъ хранитѣ си, то старяятъ се да наваксатъ износната си търговия съ продаванье животни и живински произведения.

На́й-важното живинско произведение за изнасянье сѫ кожитѣ. Жално е само, че записванията въ митницитѣ не сѫ ставали подробно, за да можемъ да видимъ какви именно кожи сѫ на́й-много изнисѫтъ и за кѫдѣ отиватъ. Ето данитѣ за изнесенитѣ кожи презъ двѣтѣ години:

	Цѣна опоредъ тарифитѣ	
	1880	1881
	Милиони левове	
Кожи неизработени .	$1\cdot_{15}$	$0\cdot_{67}$
Кожи изработени . .	$0\cdot_{57}$	$0\cdot_{45}$
Кожени издѣлия . .	$0\cdot_{10}$	$0\cdot_{10}$
Сичко . .	$1\cdot_{82}$	$1\cdot_{22}$

Така щото и за изнесенитѣ кожи намираме едно намаляванье отъ първата на втората година съ 33% и то тъй че намаляваньето за суровитѣ кожи (41%) е по́-голѣмо отъ намаляваньето на изработенитѣ (30%). Както ще видимъ малко по́-нататъкъ, въ княжеството сѫ внесени презъ 1880 и 1881 год. за по $1\cdot_{18}$ милиона и $2\cdot_{60}$ милиона лева сурови и изработени кожи и то почти презъ сѫщитѣ митници презъ които сѫ изнесени наши. Слѣдователно износа ни отъ тоя артиклъ се смалилъ съ една третиня, а вноса уголѣмилъ по́-вече отъ два пѫтя. По́-много отъ половината на суровитѣ кожи изнесла се презъ Видинъ, Ломъ, Свищовъ, Руссе и Варна; за 1881 год. пъкъ 84% (1880. 71%) отъ изработенитѣ кожи изнесени сѫ презъ Свищовъ и Габрово. Това показва, че табаклѫка въ Севлиево и Габрово йоще не е пропаднѫлъ, ако сѫдимъ по процентитѣ.

той се даже провдига; но на сѣки начинъ потрѣбно ще бѫде да се съвсѣмъ съживи.

Ако се погледне на общитѣ таблици за нашата износна търговия, намираме единъ артиклъ, който е въобще необходимъ за развитието на табаклька: това е смрадликата. За двѣтѣ години презъ границитѣ на нашето княжество изнесено е по́-вече отъ 2 милиони оки (1880 год.: 1.474.000 оки за 149.400 лева, 1881 г.; 875.000 оки за 124.000 лева) смрадлика, оцѣнена сичко за 273 хиляди лева. 1881-та год., както и за другитѣ растения, била е по́-долня и въ тоя случай, така щото изнесеното количество е около 40% по́-малко отъ колкото презъ предидѫщата година. Мѣстото, гдѣто се бере тая смрадлика, види се, че не е далечъ отъ по́-важното срѣдище на нашия табаклькъ, защото главнитѣ пристанища за изнасяньето ѝ сѫ Рахово (662 х. ок. и 627 х. ок.) и Никополь (155 х. ок. и 98 х. ок.). Послѣ тѣхъ смрадликата се изнася и презъ Руссе, Тутраканъ и Видинъ, а че по́-малко и презъ Самоковъ, Зла̀тица и Троянъ. Тука се естественно ражда питаньето: да ли нещѣше да е по́-добрѣ, да си останѣше тая смрадлика въ страната за да се обработьѫтъ както трѣба нашитѣ кожи и да нѣмаме нужда да купуваме чужди гьонове и кюселета. Рѣшението на това питанье, разумѣва се, не е моя работа.

Втория важенъ артиклъ отъ животното царство за нашата износна търговия е суровата вълна. Износа отъ 1880 г. на 1881 год. се смалилъ съ 59%, защото презъ първата година е изнесено 613.000 оки за 982.000 лева а презъ втората — 290.000 оки за 477.000 лева. За насъ било би доста важно да знаемъ, колко оки вълна въобще се получава въ Княжеството за да можемъ да сѫдимъ за нашата домашна индустрия, както и какво може да се направи въобще за развиваньето ткателната индустрия у насъ Но тия данни за сега липсватъ, и азъ трѣба да се задоволя да констатирамъ горния фактъ, безъ да могѫ да

покажѫ причинитѣ му. За 10-тѣхъ първи мѣсеца 1880 год. вълната била изнесена презъ: Самоковъ 9 хиляди оки, Златица 13 х. ок., Троянъ 25 х. ок., Габрово 31 х. ок., Тича 194 х. ок., Балчикъ 50 х. ок., Варна 95 х. ок., Ломъ 88 х. ок., Никополь 18 х. ок., и Видинъ 33 х. ок.; за 1881 година имаме: Габрово 70 х. ок., Самоковъ 10 х. ок., Златица 56 х. ок., Троянъ 56 х. ок., Варна 20 х. ок., Ломъ 37 х. ок., Видинъ 15 х. ок. и Силистра 7 х. ок. Отъ това се вижда, че за европейскитѣ държави отива вѣроятно малко вълна, главното ѝ мѣсто е южна България. Многото вълна изнесена презъ Тичанската митница побужда съмнѣние да ли сливненската фабрика не е причина за това.

Вълнени платове изнесено е 1880 год. 9.396 оки и 306.696 аршина за 336.200 лева, а въ слѣдующата година това множество спаднѫло на 14.000 оки и 247.039 аршина за 265.600 лева. Тоя артиклъ се изнася нáй-много презъ Кюстендилъ, Царибродъ, Самоковъ, Свищовъ и Ломъ-Паланка. Забѣлѣжително е, че вълненитѣ платове изнесени за 10 мѣсеца на 1880 год. презъ Самоковъ стрували 70.000 лева, а въ слѣдующата год. само 7.000 т. е. десеть пѫти пó-малко.

Отъ голѣмото едно врѣме въденье у насъ буби, види се да сѫ останѫли, само слѣди. 1880 год. изнесено е 8.620 оки пашкули за 144.800 лева, и коприпена прежда за 226.200 лева, слѣдователно сичко коприна за 371.000 лева; презъ 1881 год. — 20.901 ок. пашкули за 327.400 лева и коприпена прежда за 173.000 лева т. е. сичко — за 500.400 лева. Това представлява едно уголѣмяванье съ 35°/₀. Първата година пашкулитѣ сѫ изнесени презъ Ломъ-Паланка (8 х. ок. за 144.700 л.), а слѣдующата година презъ Варна (8 х. ок. за 131 х. л.), Ломъ (6 х. ок. за 100 х. л.) и Рахово (6 х. ок. за 95 х. л.). Коприпената пъкъ прежда излиза презъ други мѣста: Свищовъ (1880 г.: 8 х. ок., 1881 г.: 3.800 ок.) а послѣ Ломъ, Никополь и Рахово. За коприпената прежда презъ първия градъ може да се каже, че

почти сичката се преде въ Търново, гдѣто има нарочно за това фабрики, колкото за изнесената презъ другитѣ градове тя се преде вѣроятно йоще на примитивнитѣ *дулани*.

Гайтанитѣ и тѣмъ подобни издѣлия съставляваха едно време важенъ артиклъ за прехрана на цѣли околии. Тогази произведенията на тая индустрия отиваха за Босна и Мала Азия. Но политическитѣ промѣнения презъ послѣднитѣ години затвориха за насъ тия пазари и Австрийското и Турско правителство съ тѣжкитѣ мита и други спънки ще спрѫтъ вѣроятно сѣко влизанье на тия наши стоки. Презъ 1880 год. цѣната на сичкия изнесенъ гайтанъ възлиза на 493900 лева, а презъ 1881 год. — тая цѣна спаднѫла на са́мо 231400 т. е. на по́-малко отъ полвината на предидѫщия брой. Некѫ се тѣшимъ, че това спаданье е може би случайно и че презъ идѫщитѣ години изнасяньето на гайтанитѣ ще се уголѣми. Единъ приятель ми разказваше, че притѣжателя на фабриката за преденье на Бичкиня близо до Габрово направилъ вече потрѣбното за продаванье своитѣ гайтани и шаяци въ Мала-Азия. Неговото предначинание заслужва подържка и подражание. На́йм много гайтанъ се изнася презъ Царибродската митница (1880 г.: 102 х. л., 1881 г.: 51 х. л.) и послѣ дохаждатъ Кюстендилъ, Габрово, Златица, Варна, Свищовъ и Руссе. Отъ това се вижда, че изнасяньето става се по́-старата посока: Сърбия — Босна и Европейска и Азиятска Турция.

Съ гайтанитѣ и вълненитѣ платове съединено е и правеньето готови дрѣхи за обличанье, особенно горнитѣ дрѣхи — костюми. Износа и на тоя артиклъ е спаднѫлъ, защото цѣната на изнесенитѣ готови дрѣхи била презъ 1880 год. 138100 лева, а въ слѣдующата година — 78100 л. Първата година почти полвината — споредъ цѣната — на дрѣхитѣ изнесена била презъ Ломъ-Паланка (1880: 68400, 1881: 10600), а въобще за тоя износенъ артиклъ важни сѫ йоще: Габрово, Царибродъ, Кюстендилъ и Чифутъ-кьой. Износа слѣдователно е насоченъ къмъ Сърбия, Ромѫния,

Добруджа и Турция т. е. тамъ гдѣто има хора, които носятъ нашитѣ селски костюми.

Почти по сѫщата посока отиватъ и нашитѣ желѣзни издѣлия и ножеве. Послѣдния артиклъ може въ нѣкои митници да се е смѣсвалъ съ първия, но до колкото се вижда изъ таблицитѣ, ножеветѣ почти исключително сѫ излѣзли изъ Габрово (1880 г. за 418000 л., 1881 г. за 25800 л.). Желѣзнитѣ пъкъ издѣлия изнасятъ се презъ Свищовъ, Руссе, Никополъ и Габрово. Общата имъ цѣна била презъ 1880 г. 153300 лева а презъ слѣдующата — 98700 л. Сурово желѣзо изнесло се презъ двѣтѣ години съвсѣмъ малко. За 10-тѣхъ мѣсеца Мартъ — Декемврий на 1880 год. изнесено е 18668 оки за 11100 лева, а презъ цѣлата 1881 г. — 42324 оки за 26400 л. Митницитѣ на излизаньето сѫ биле: Самоковъ (1880: 4930, 1881: 18696 ок.), Кюстендилъ (1880 7417 ок., 1881 г.: 9060 оки), Габрово (1880 г.: 4701 ок., 1881 г.: 8167 ок.), Буйновци (1880: 1162 ок., 1881: 5325 ок.). За желѣзото изнесено презъ първитѣ двѣ митници би могло да се приеме, че е произведение отъ самоковскитѣ мадани, но не трѣба да забравяме, че презъ самоковската митница е било внесено 1881 г. 39000 оки сурово желѣзо.

Другитѣ артикли на нашата износна търговия сѫ незначителни. Ето нѣкои отъ пó-важнитѣ: металически издѣлия (1880 г.: за 31900 лева, 1881: 29700 л.), варъ (13000 лева, 18300 л.), воденични камъни (27200 л., 18200 л.), вѫглища (10700 л., 14800 л.), пръстени издѣлия (32500 л., 18700 л.), килими (49500 л., 34300 л.), памучни платове (61100 л., 29000 л.), козинени платове (23300 л., 25200 л.), строителенъ дървенъ материялъ (69200 л., 36400 л.), дървени издѣлия (190800 лева, 214200 лева). Освѣнъ това за 1705500 лева презъ 1880 г. и за 1208800 л. презъ 1881 г. фигуриржтъ „разни стоки“ между които, може би има твърдѣ интересни за нашата износна търговия. Но тѣ немогѫтъ вече да се опредѣлятъ и ний трѣба да чакаме данитѣ отъ слѣдующитѣ години за да можемъ да направимъ

нѣкои заключения а сега нека преминемъ на вносната търговия.

Ний видѣхме до сега, че за изнесенитѣ изъ Княжеството стоки, нашата статистика не показва мѣстоназначението имъ т. е. ни неможемъ изъ нея да дознаемъ за коя държава какви артикли сме продали. По тая причина и бѣхъ принуденъ да показвамъ повечето границата на излизаньето за да можемъ да си съставимъ баремъ какво годѣ понятие за посоката на изнесенитѣ артикли. За вносната търговия, понѣ отъ 1 Юний 1880 г. насамъ, този недостатъкъ е до негдѣ отстраненъ, защото ний знаемъ баремъ за нѣколко държави колко и какви стоки сме получили отъ тѣхъ. Такива държави има само 9 а произведенията на останжлитѣ, съ които се намираме въ търговски сношения, сгрупирани сж въ една рубрика — „други държави", които лесно можемъ да налучкаме споредъ внесенитѣ изъ тѣхъ артикли. Даннитѣ за 1880 година сж доста важни за сравнение, защото тѣ се отнасятъ на 6-тѣхъ послѣдни мѣсеци на годината а ний видѣхме, че презъ тия мѣсеци става на́й-голѣмия вносъ въ Княжиството; недостатъка имъ е само тоя, че тѣ като почетни немогжтъ да бжджтъ точни. Разумѣва се, че митницитѣ въ самото начало не сж могли точно да опредѣлятъ мѣстопроизхождението на стокитѣ, толковъ повече, че много отъ тия влизжтъ въ Княжеството като преминаватъ нѣкои голѣми пазари, гдѣто се просто препродаватъ. Такива пазари сж за насъ напр. ромжнскитѣ голѣми пристанища — Галацъ и Браила, Цариградъ и др. Даже и сега слѣдъ 2—3 годишна практика нѣкои митници немогжтъ винжги да опредѣлятъ мѣстоназначението или мѣстопроизхождението на стокитѣ. Тоя недостатъкъ на́йпослѣ и не е тъй голѣмъ защото за вносната търговия той се отнася повече на дрѣбни работи.

Нека предположимъ сега, че сичкия вносъ въ Княжеството презъ едно извѣстно врѣме, струва 100 лева, тогазъ нѣка отъ 9-тѣхъ държави продала ни е презъ това време за:

	Проценти отъ внесеното			
	Въ Княжеството		Въ Ромжния	Въ Сърбия
	1880 год. Юлий—Декем.	1881 год.	1881 год.	1874—75
Австро-Унгария .	23·7	25·2	49·0	80·3
Англия	16·5	23·2	18·4	—
Ромжния	24·0	14·5	—	5·5
Турция	10·7	11·2	4·5	14·1
Италия	8·0	10·0	0·7	
Франция	3·9	5·2	8·2	
Сърбия.	2·5	3·4	—	
Русия	1·8	2·0	2·0	
Германия. . . .	0·2	0·5	11·5	
Други държави .	8·7	4·8		
	100·0	100·0		

Преди сичко трѣба да констатирамъ, че процентитѣ за двѣтѣ години при повечето държави не се различаватъ много. Разликата е нáй-голѣма за Ромжния, защото представлява едно смаляванье съ 10. Това произлиза може би до негдѣ отъ различнитѣ европейски стоки, купени въ Галацъ, Браила и проч. и които митницитѣ въ началото погрѣшно сж записали за ромжнски а презъ слѣдующата година отбѣгнжли тоя недостатъкъ. Но трѣба да признаж, че такава погрѣшка вѣроятно или не е голѣма или я съвсѣмъ нѣма, защото самата ромжнска статистика показва, че експорта на тая държава за въ Княжеството се смалилъ отъ 12 милиона лева презъ 1880 год. на 5 милиона презъ 1881 год. Друга голѣма разлика е за Англия — едно уголѣмяванье съ около 7. Но причинитѣ на това сж вѣроятно тия, че вноса изъ Англия става пó-вече по море и че той неможе да бжде еднакъвъ за първитѣ и послѣдни мѣсеци. Защото ако земемъ само послѣднитѣ 6 мѣсеци на 1881 г. то и процента на Англия спада на 20 така щото и разликата не е вече тъй голѣма. Слѣдъ тия разяснения, струва ми се, че ний можемъ да сматряме горнитѣ проценти като да се доста приближаватъ до истината и можемъ слѣдо-

вателно да ги употрѣбимъ за основа на пó-нататъшнитѣ си разсѫждения.

Азъ нарочно пресмѣтнѫхъ относителнитѣ броеве за нашитѣ двѣ съсѣдни държави, ако земемъ и тѣхния вносъ равенъ на 100, за да могѫ да направѭ пó-добро сравнение. И наистина, както броеветѣ показватъ, у насъ се внася нáй-много стока изъ Австро-Унгария, но въ Ромѫния и Сърбия това отношение е два и три пѫтя пó-голѣмо. Послѣдната държава, споредъ географическото си положение, принудена е дѣйствително да купува сичко изъ или презъ Австрия а слѣдъ направата линията Пеща — Бѣлградъ, разумѣва се, че сичко ще стане австрийско; причината пакъ че половината отъ цѣлата вносна търговия на Ромѫния е въ австрийски ръцѣ, е вѣроятно желѣзницата която съединява престолницитѣ на Австро-Унгария съ ромѫнската. Такива ще бѫдѫтъ вѣроятно отношенията и у насъ слѣдъ направата нашитѣ желѣзници. Линията Царибродъ — Вакарелъ ще улесни наистина внасяньето на австрийскитѣ стоки въ софийската равнина, но това не е отъ голѣма важность. Рѣшителната сполука за австрийската търговия ще бѫде когато, едно отъ западнитѣ ни пристанища на Дунава — напр. Свищовъ — се съедини чрезъ трансверсална линия съ столицата на Княжеството. За избѣгваньето на подобно надмощие, ако разумѣва се, то се докаже вредително, намъ не остава друго освѣнъ да си отворимъ пѫть до Черното море. Макаръ да нѣмамъ точни данни, но до колкото може да се сѫди споредъ това що имахъ, види се, че нáй-голѣмата часть на английскитѣ, французскитѣ, италиянскитѣ, рускитѣ произведения които влизѫтъ въ Княжеството дохаждатъ по море до Варна и отъ тамъ се разнасятъ въ вѫтрѣшноста. За развитието слѣдователно търговията ни съ тия държави необходно потрѣбно е да се направи както трѣба варненското пристанище и да се съедини то съ желѣзница, която като преминава на дължъ

цѣлото Княжество да свържи, въ едно близко бѫдѫще, Черното море съ Архипелага и Адриятическото море.

Послѣ австрийскитѣ стоки у насъ на второ мѣсто сѫ английскитѣ. Като сравнимъ броеветѣ вижда се че въ Ромѫния се внисѫтъ повече стоки изъ западнитѣ континентални държави съ които е направо свързана съ желѣзницитѣ си а пъкъ у насъ повече отъ западнитѣ морски държави.

Има йоще едно важно нѣщо. Макаръ че Ромѫния е съсѣдна и съединена съ Русия по сухо и по вода съ нáй-добри средства, то вносната ѝ търговия изъ тая държава е съвсѣмъ незначителна. Това ме кара да вѣрвамъ че руската вносна търговия и въ Княжеството мѫчно ще можѐ да се развие до значителна височина. Причината е вѣроятно самата руска индустрия, която неможе да конкурира съ другитѣ. Това е пъкъ важното свойство на търговията която се несъжпвява съ приятелство или временни помощи. До когато има субсидии ще има вѣроятно и тукъ-тамѣ нѣкакви знакове на търговия.

Ето кои сѫ нáй-главнитѣ внесени въ Княжеството стоки споредъ количеството на зетото имъ мито:

		1880	1881	% отъ зетото общ. мито
Соль	оки	23,151.182	17,061.322	20·2
Памучна прежда	оки	898.721	1,569.769	9·9
	парчета	26.380	78.681	
Памучни платове оцѣнени за лева		3,621.100	5,557.500	9·5
Манифактура „ „ „		2,437.500	3,700.000	6·5
Спиртни питиета	оки	1,649.108	2.725.694	5·3
	бутелки	12.900	97.209	
Захоръ	оки	1,686.449	1,865.000	3·3
Разни дребулии оцѣнени за лева .		2,906 250	1,937.500	3·3
Кожи изработени	оки	164.623	298.467	2·5
	парчета	69.656	117.500	
Вълнени платове оцѣнени за лева		1,321.000	1,430.000	2·4
Вино	оки	1,649.100	1,868.316	2·5
	бутелки	5.685	2.707	
Строителенъ дървенъ матеріялъ оцѣнени за лева		1,045.000	1,339.850	2·3
Металически издѣлия оцѣн. за лева		856.000	1,130.000	1·3

		1880	1881	% отъ зетото общ. мито
Кожи сурови	оки	92.349	140.364	1·9
	парчета	193.609	292.864	
Желѣзни издѣлия оцѣнени за лева		856.000	1,129.975	1·9
Готови дрѣхи оцѣнени за лева . .		972.662	961.837	1·6
Газъ (петролеумъ)	оки	1,023.571	2,177.466	1·6

Тия артикли съставляватъ 76% отъ сичкия нашъ вносъ, така щото тѣ правѫтъ тритѣ четвъртини отъ сичкитѣ внесени въ Княжеството стоки. Ако сѫ взремъ въ списъка имъ видимъ, че много отъ тѣхъ би се лесно произвеждали у насъ безъ сѣкакви индустриялни предприятия а просто съ осъвършенствуваньето нашето земедѣлие и скотовъдството. Такива напр. сѫ виното, дръвьето, вълната и кожитѣ. Като се сѣтимъ йоще, че и мѣжду артиклитѣ внесени въ пóмалко количество фигуриржтъ: плодове и градински овощия, тютюнъ, едъръ и дребенъ добитъкъ и пр. лесно е да се увѣримъ че вноса въ княжеството лесно би се смалилъ баремъ съ 10% ако умѣяхме да се ползуваме пóдобрѣ отъ нашата земя.

Тъй като за 1880 год. само за 6 мѣсеца има мѣстопроизхождението на стокитѣ, то при разглежданьето коя стока въ какво количество дохажда изъ извѣстна държава ще употрѣбѭ само даннитѣ за 1881 год. Тамъ гдѣто пъкъ земамъ и ония за предидѫщата година винѫги ще го споменавамъ изрично.

Артикла, отъ който нашитѣ митници имѫтъ нáй-голѣмъ приходъ е *сольта*. Както се вижда изъ горнитѣ броеве, тя се вниса, въ срѣдньо число, на година около 20 милиона оки. Отъ 17-тѣхъ мил. оки внесени презъ 1881 год. въ Княжеството 9,454.084 оки сѫ дошли изъ Ромѫния, 7,144.847 оки — изъ Италия и 370.590 оки — изъ Турция. Макаръ въ досегашнитѣ данни да нѣма никакви показания но споредъ направенитѣ ми разпитвания излиза че сольта що се вниса изъ Ромѫния е каменна, а оная изъ Италия — морска. Важността на тоя артиклъ е сѣкиму извѣстна, но за насъ той е толковъ пó-важенъ, защото отъ него зависи и до-

битъка ни. За това би било крайно врѣме да се регулираше неговото внисанье въ Княжеството. Сега му е пъкъ особенно врѣмето, защото ромжнското правителство, както се научавамъ, било продало експорта на сольта за България на нѣкакви частни препродавачи, отъ волята на които ще зависжтъ за напредъ нашитѣ търговци.

Послѣ сольта нáй-важенъ артиклъ е *памучната прежда*, която дохажда нáй-много изъ Англия. Ако предположимъ че презъ 1881 год. е зето сичко 100 лева мито отъ прежда, то 90·$_0$ л. сж зети отъ английска прежда, 7·$_2$ л. отъ австрийска и 1 л. отъ прежда изъ „разни държави.“ За тая послѣднята предполагамъ че е именно изъ Гърция.

За *памучнитѣ платове,* ако предположимъ пакъ че сме зели отъ тѣхъ сичко 100 лева мито, то 75·$_5$ л. сж отъ английскитѣ, 15·$_9$ отъ австрийскитѣ, 4·$_1$ отъ французкитѣ, 1·$_2$ отъ рускитѣ памучни платове а остатъка сж изъ разни държави. Така щото, до като за прежда̀та изъ Англия сж внисж 13 пжтя пó-много отъ колкото изъ Австрия, то за платоветѣ е само 5 пжтя пó-много. Ако зетитѣ въ послѣдньо време у насъ мѣрки за посѣваньето памука неостанатъ само „черно слово на бѣло книже“, то има надѣжда че до нѣкога ще смалимъ вноса на памука. Тука трѣба да споменж че суровия памукъ се вниса въ Княжеството главно изъ Турция, защото внесения изъ тая държава прави 83$^0/_0$ отъ сичкия внесенъ въобще памукъ.

Скупа на артиклитѣ означенъ подъ името *манифактури*, вниса се изъ разни държави. Така: Австрия има 35·$_5$$^0/_0$ отъ цѣлия вносъ, Франция — 24·$_8$$^0/_0$, Англия — 18·$_5$$^0/_0$, разни държави — 12·$_1$$^0/_0$, Турция — 7·$_4$$^0/_0$.

Вноса на *спиртнитѣ питиета* се уголѣмилъ 2$^1/_2$ до 3 пжтя отъ 1880 г. на 1881 год. Такова уголѣмяванье би произлѣзло или отъ развитието на нѣкои индустрии въ които тия питиета се употрѣбяватъ, или отъ пó-голѣмата консумация, или нáй-послѣ отъ пропаданьето на вжтрѣшното производство спиртнитѣ питиета поради конкурен-

цията на външнитѣ. Тъй като двѣтѣ първи причини ми се виждатъ невъзможни то остава само третята. Съ уничтожението акциза на външнитѣ спиртове, цѣната имъ се наистина смали съ 10 на сто и не е чудно че повечето наши спиртни фабрики трѣбаше да спрѫтъ дѣйствията си. Презъ 1881 год. споредъ количеството на зетото мито 79.$_8$% отъ сичкия внесенъ спиртъ е билъ изъ Австрия, 6·$_6$% — изъ Русия, 7·$_5$% — изъ Сърбия, 3·$_4$% — изъ „разни държави“ измѣжду които нáй-голѣма часть спада вѣроятно на спирта изъ Съединенитѣ Сѣверо-Американски Държави. Уголѣмяваньето вноса на спиртнитѣ питиета е нáй-значително за Австро-Унгария. Нѣма съмнѣние че при пó-добри съобщителни средства вноса на тоя артиклъ изъ Русия доста би се уголѣмилъ.

Почти сичкия внесенъ въ Княжеството *захаръ* е изъ Австро-Унгария, защото внесения изъ тая държава споредъ митото е 95·$_0$% отъ сичкия захаръ а само 3·$_2$% остава на Франция.

За *кавето* пъкъ има двѣ главни държави и то: изъ Франция било внесено 56·$_1$% отъ сичкото каве презъ 1881 год., а 36·$_6$% — изъ Англия. Некѫ спомѣнѭ тука че 68·$_1$% отъ сичкия внесенъ въ княжеството *чай* дошълъ е изъ Англия а само 30·$_0$% изъ Русия. Колкото за *ориз* то било внесено 50·$_5$% изъ Италия, 32·$_8$% изъ Англия, 15·$_9$% изъ Турция. Така щото повече отъ полвината на внесения въ Княжество оризъ дошълъ изъ първата държава.

За *разни дребулии* платило се е нáй-много на Австро-Унгария: 74·$_4$% сѫ изъ Австрия, 7·$_5$% изъ разни държави и 6·$_6$% изъ Турция.

Изработени кожи внисѫтъ се въ Княжеството изъ повече държави. Отъ всичкия вносъ на тоя артиклъ споредъ зетото мито пада се по: 38·$_8$% на Турция, 26·$_9$% — Франция, 14·$_4$% — Австрия, 4·$_4$% — Италия, 4·$_0$ — разни държави (вѣроятно нáй-много на Гърция), 2·$_1$% — Сърбия, 1·$_2$% — Ромѫния. За французкитѣ изработени кожи мо-

жемъ да предположимъ че сж тънка работа за която ни пращами изъ Княжеството агнешки и ѣрешки кожи, но колкото за другитѣ на пр. изъ Турция, Сърбия ни бихме струва ми се, лесно могли и у дома да си ги изработимъ.

Мѣстопроизхождението пъкъ на *коженитѣ издѣлия* внесени въ Княжеството се различава малко отъ горньото. Защото 72·$_2$% отъ сичкитѣ кожени издѣлия дошле сж изъ Австро-Унгария, 15·$_9$% изъ Турция и 3·$_2$% изъ Франция.

Внисаньето на *суровитѣ кожи* е пó-еднообразно. Тѣ се донасятъ въ Княжеството изъ Русия (44·$_4$% отъ сичкитѣ с. кожи), Турция (31·$_0$%), Ромжния (16·$_1$%) и Сърбия (3·$_4$). Тъй като не е показано какви именно кожи се изнисжтъ изъ Княжеството и какви сж внисжтъ, невъзможно е да се опредѣли за сега да ли бихме могли нѣкакъ да намалимъ вноса на суровитѣ кожи.

Отъ сичкитѣ внесени въ Княжеството *вълнени платове*, споредъ митото, внесено е: 43·$_4$% изъ Австрия, 14·$_3$% изъ Англия, 11·$_3$% изъ разни държави (вѣроятно нáй-много изъ Швейцария), 10·$_9$% — Турция, 9·$_0$% — Русия, 4·$_4$% — Франция, 1·$_0$% — Ромжния.

Вино се вниса нáй-много изъ двѣ държави. Така презъ 1881 год. било внесено: 1,076.349 оки 58·$_3$% изъ Турция и 697.268 оки (36·$_0$%) изъ Сърбия а сичкото почти преминава презъ Вакарелъ, Царибродъ и Самоковъ. Споредъ това види се че означеното като изъ Турция вино трѣба да е пó-вече Източно-Румелийско. Друго важно обстоятелство е че почти сичкото внесено въ Княжеството вино, около 1,800.000 оки, консумира се въ софийската равнина, особенно пъкъ въ нашата столица. Да бихме знаили колко вино се внася въ София и изъ другитѣ части на княжеството напр. Кюстендилско, Плѣвенско и пр. лесно бихме могли да пресмѣтнемъ по колко оки се спада на челѣкъ. Вече на друго мѣсто споменахъ, че съ осъвършенствуваньето у насъ винарството и подобрението на пжтищата, лесно

бихме избърсали нáй-голѣмата часть на тоя артиклъ изъ списъка на вноснитѣ стоки.

Строителенъ дървенъ материялъ вниса се изъ Ромжния, Турция (пó-право Южна България), Австрия. Първата държава има 41·0%, втората — 31·7 и третята — 22·7% отъ сичкия вносъ на тоя артиклъ. Трѣба да споменж, че вакарелската митница е означила една часть дръвьето като да има мѣстопроизхождение разни държави и която часть земахъ като да е изъ Южна България.

Метали внасятъ се нáй-много изъ Англия и Австрия. Ето мѣстопроизхождението за пó-главнитѣ раздѣления на металитѣ, тъй както сж биле записвани въ формуляритѣ:

	Сурово желѣзо %	Желѣзни издѣлия %	Металически издѣлия %	Мѣдъ %
Изъ Англия . .	56·8	21·6	37·8	91·0
„ Австрия . .	42·5	59·2	41·9	8·9
„ Германия .	—	2·8	3·3	—
„ Турция . .	—	8·8	5·4	—
	99·3	92·4	88·4	99·9

Както се вижда отъ тия броеве ний купуваме изъ Англия повече сурови метали а изъ Австро-Унгария повече обработени.

Готови дрѣхи за обличанье внасятъ се изъ Австрия и Турция и то 86·1% отъ сичкото изъ първата и 10·4% — изъ втората държава.

Книжени издѣлия било внесено 74·5% изъ Австро-Унгария, 20·4% изъ Франция. Общото мито презъ 1881 год. отъ тѣхъ било 47311 лева.

Стъклени издѣлия се внасятъ нáй-много изъ Австрия, Франция и Англия. Защото 86·6% отъ сичкия вносъ сж биле изъ първата, 7·3% изъ втората и 3·8% изъ третята държава.

Ако преминемъ на сѣка държава отдѣлно намираме че повече отъ 90% на сичкитѣ внесени изъ *Австро-Унгария* стоки съставляватъ слѣдующитѣ: спиртни питиета (зето

мито отъ тѣхъ 198105 лева), захаръ (з. м. 146396 л.), разни дребулии (з. м. 113172 л.), манифактура (з. м. 104420 л.), памучни платове (з. м. 70012 л.), готови дрѣхи (з. м. 65787 лева), вълнени платове (з. м. 49719 л.), желѣзни издѣлия (з. м. 46859 л.), металически издѣлия (з. м. 37904 л.), книжени издѣлия (з. м. 35036 л.), памучна прежда (з. м. 33463 лева), кожени издѣлия (з. м. 32534 л.), желѣзо сурово (з. м. 29772 л.), строителенъ дървенъ материялъ (з. м. 24386 л.), стъклени издѣлия (з. м. 20593 лева), дървени издѣлия (з. м. 19463 л.), кожи изработени (з. м. 16660 л.), разни вещества за боядисванье (з. м. 13788 л.), бира (з. м. 13107 л.), порцеланени и землени издѣлия (з. м. 11002 л.), вещества брашнени и тѣхнитѣ произведения (з. м. 9564 л.). Другитѣ артикли сж внесени въ пó-малки количества така щото ако се се смѣта вносното мито по 8% то сѣки отъ тѣхъ е билъ оцѣненъ за пó-малко отъ 100000 л. Отъ сичкитѣ австрийски стоки зето е презъ 1881 год. 1177699 лева, което би представлявало една цѣна около 14700000 лева.

Внесенитѣ изъ *Англия* стоки сж много пó-еднообразни. Такива сж именно: памучна прежда (з. м. 416052 л.), памучни платове (з. м. 335879 л.), манифактура (з. м. 54923 лева), мѣдь (з. м. 52501 л.), желѣзо сурово (з. м. 39806 л.), металически издѣлия (з. м. 34256 л.), каве (з. м. 26681 л.), оризъ (з. м. 21127 л.), желѣзни издѣлия (з. м. 17108 л.), вълнени платове (з. м. 16316 л.), разни вещества за боядисванье (з. м. 15883 л.), конопи и конопени прозведения (з. м. 8626 л.), чай (з. м. 7903 л.). Тия стоки съставляватъ почти сичкия вносъ изъ Англия, защото тѣ правѣтъ пóвече отъ 95% на сичкитѣ внесени изъ тая държава стоки, митото на които влиза до 1084457 л. т. е. около 13½ милиона лева цѣна.

Изъ *Германия* внесено е незначително множество стоки едвамъ за около 280 хиляди лева, отъ които по важнитѣ сж: кожи изработени, металически издѣлия, вълнени платове, манифактура и желѣзни издѣлия.

Само два отъ внесенитѣ изъ Италия артикли правятъ 97% на сичкия у насъ вносъ изъ тая държава. Тѣзи артикли сж сольта и ориза (900154 оки презъ 1881 година). Освѣнъ тия заслужватъ да се споменжтъ изработенитѣ кожи, дървеното масло, брашненитѣ вещества и тѣхни произведения.

Вече на друго мѣсто показахъ, че изъ *Ромжния* се вняся нáй-много каменна соль (81% отъ сичкия вносъ споредъ митото). Други пó-важни артикли изъ тая държава сж: строителенъ дървенъ материялъ (з. м. 43964 л.), риба сѣкакъвъ видъ (з. м. 16014 л.), сурови кожи (з. м. 14898 л.), едъръ добитъкъ (з. м. 13826 л.), газъ (з. м. 7837 л.), катранъ (оки 620164), дребенъ добитъкъ (з. м. 5857 лева). Общото мито на изброенитѣ артикли изнася повече отъ 97% отъ сичкото мито на ромжнскитѣ произведения, което възлиза до 680527 лева. Тука трѣба йоще да забѣлѣжж, че освѣнъ изъ Ромжния риба се внася въ Княжеството йоще изъ Турция и то така щото 53·3% отъ сичката внесена риба дохажда изъ първата и 36·3% изъ втората държава. Едъръ пакъ добитътъ се внася и изъ Сърбия и то три и полвина пжтя повече, защото сръбския добитъкъ има 74·1% а ромжнския само 21,9% отъ сичкото.

Отъ сичкитѣ държави съ които бихме могли да имаме редовни търговски сношения *Русия* е представлявана съ нáймалъкъ вносъ, защото митото отъ произведенията на тая държава възлиза на 96.531 л., което дава около 1,200.000 лева цѣна. Пó-важнитѣ внесени артикли сж: сурови кожи (з. м. 40.916 л.), спиртни питиета (з. м. 16.470 л.), вълнени платове (з. м. 10.305 л.), памучни платове (з. м. 5.726 л.), хайверъ (з. м. 4.043 л.), чай (оки 2.493). Както се види тия сж повечето сурови произведения, до като руската индустрия почти никакъ не фигурира. Хайверя дохажда нáймного въ Княжеството изъ Русия, защото внесения изъ тая държава съставлява около 70% отъ сичкия внесенъ.

На́й-важнитѣ произведения внесени изъ *Сърбия* въ Княжеството сѫ: едъръ добитъкъ (з. м. 46.717 л.), вино (з. м. 38.063 л.), спиртни питиета (з. м. 18.750 л.), конопи и тѣхни произведения (з. м. 9.261 л.), разни дребулий (з. м. 5.986 л.), дребенъ добитъкъ (з. м. 5.217 л.), химически вещества (з. м. 4.552 л.), кожи сурови (з. м. 3.140 л.), плодове и овошки (з. м. 3.133 л.), дървени издѣлия (з. м. 3.019 л.). Тия артикли правѭтъ 87% отъ общия вносъ изъ Сърбия, митото на който е било 157.879 л. или около 1,900.000 лева цѣна.

Както казахъ и по́-горѣ произведенията на източна Румелия сѫ вписани като да имѫтъ за мѣстопроизхождение *Турция*. Нашитѣ сношения както съ едната така и съ другата сѫ доста живи за това и споредъ нашитѣ таблици ни намираме че изъ тая държава сѫ се внесли въ Княжеството твърдѣ различни артикли. Нѣкои отъ тия стоки сѫ внисѫтъ почти изключително изъ Турция. Такива сѫ на пр. суровъ памукъ, дървено масло (88·5% изъ Турция. 2·3% изъ Италия), сапунъ (77·1% изъ Турция, 15·9% изъ Австрия, 3·9% изъ Италия), плодове и градински овощия (85·2% отъ сичкото), растения хранителни (88·3% отъ сичкото), тютюнъ (75·4% отъ сичкото). Освѣнъ тия артикли други по́-важни сѫ: вино (з. м. 61.633 л.), кожи изработени (з. м. 45.081 л.), кожи сурови (з. м. 28.557 л.), манифактура (з. м. 22.017 л.), соль (з. м. 22.016 л.), строителенъ дървенъ материялъ (з. м. 21.424 л.), вълнени платове (з. м. 15.762 л.), риба (з. м. 10.893 л.), разни дребулий (з. м. 10.369 л.), оризъ (з. м. 10.252 л.). Общото мито отъ произведенията на Турция било 522.295 лева т. е. стокитѣ сѫ стрували около 6½ милиона лева.

Изъ *Франция* внесено е за около 3 милиона лева стоки отъ които по́-важнитѣ сѫ: манифактура (з. м. 73.630 л.), каве (ок. 292.870), кожи изработени (з. м. 31.213 л.), памучни платове (з. м. 18.337 л.), книжени издѣлия (з. м. 9.671 л.), копринени платове (з. м. 7.778 л.), вълнени платове (з. м. 5.043 л.), захаръ (з. м. 5.022 л.). Важно е да

се спомене че повече отъ половината (64·2%) на сичкитѣ внесени въ княжеството копринени платове дошли сѫ изъ Франция.

Нáй-послѣ като внесени изъ *разни държави* фигуриратъ: газъ (1,823.322 оки и 1350 касси, 84%), манифактура (з. м. 36.008 л.), стеаринови свѣщи (з. м. 15.865 л., 69%), вълнени платове (з. м. 13.007 л.), разни дребулий (з. м. 11.913 л.). Сичкитѣ стоки внесени изъ разни държави струватъ около 2,800.000 лева. За петролеума може положително да се каже да е дошълъ изъ Съединенитѣ Държави, за свѣщитѣ че сѫ белгийско и холандско произведение. Отъ другитѣ държави въ тая рубрика пó-важни споредъ вносната си у насъ търговия ще сѫ вѣроятно Гърция и Холандия.

Остава ми йоще да покажѫ презъ кои главни пѫтища върви нашата търговия. Ако предположимъ че сичкото зето мито отъ внесенитѣ, изнесенитѣ стоки та и отъ двѣтѣ заедно е 100, то на сѣка отъ главнитѣ ни митници дохажда:

Митници:	Проценти					
	Внесено		Изнесено		Сичко	
	Мартъ-Декемвр.		Мартъ-Декемвр.		Мартъ-Декемвр.	
	1880	1881	1880	1881	1880	1881
Варна	24·6	33·0	30·8	26·4	25·1	32·5
Свищовъ . . .	19·2	14·3	6·6	10·0	18·2	14·0
Руссе	11·0	13·1	6·1	9·8	10·6	12·9
Ломъ-Паланка .	14·7	12·4	3·5	3·5	13·8	11·9
Рахово	6·1	4·8	2·7	5·6	5·9	4·8
Вакарелъ . . .	3·2	4·2	4·2	2·7	3·3	4·1
Видинъ	5·0	3·4	4·8	4·3	5·0	3·5
Силистра . . .	3·8	2·9	6·1	4·1	3·9	2·9
Кюстендилъ . .	1·4	2·1	1·6	2·5	1·4	2·1

Отъ тука се вижда важноста на варненското пристанище за нашата търговия. Едната третина отъ внесенитѣ въ Княжеството стоки и повече отъ едната четвъртина на изнесенитѣ — минѫла е презъ Варна. Ако ли пакъ земемъ

Варна, Свищовъ, Руссе и Ломъ-Паланка заедно то видиме, че почти тритѣ четвъртини отъ вносната ни търговия и полвината отъ износната — влѣзла е или излѣзла презъ тѣхъ. Слѣдъ направата на коя да е желѣзница презъ София, Ломъ-Паланка ще изгуби наистина значението си, но за това търговията презъ другитѣ три пристаница ще се уголѣми и ний можемъ съ пълно право да ги считаме за първи търговски градове. Отъ друга страна ако варненското пристанище се поправи несъмненно е, че то ще потегли баремъ полвината отъ общата ни търговия.

Друга важна характеристика е, че до като за вноса десеть митници имѫтъ проценти по́-малки отъ 1, то за износа има само три такива митници: Царибродъ, Дъсчено-Кладенецъ и Кула. Вносната ни търговия е слѣдователно концетрирана нѣщо въ 12 митници, а износната — распръснѫта по сичкитѣ изходни точки на Княжеството. За вносната търговия, освѣнъ горѣспоменѫтитѣ градове, важни сѫ йоще Рахово, Вакарелъ, Силистра, Кюстендилъ, за износната пакъ по важноста си градоветѣ се нареждатъ така: Варна, Свищовъ, Руссе, Рахово, Габрово, Никополь, Видинъ, Балчикъ, Тича (Чатакъ), Силистра, Ломъ-Паланка, Тутраканъ, Самоковъ, Вакарелъ, Кюстендилъ, Златица и пр.

Отъ сичкитѣ внесени презъ Варненската митница стоки 78·5% правѭтъ слѣдующитѣ: памучна прежда, памучни платове, манифактура, кожи изработени, мѣдъ, разни дребулии, захаръ, кафе, спиртни питиета, газъ. На друго мѣсто видѣхме, че тия артикли дохаждатъ на́й-много изъ Англия, Италия, Франция, Русия, Турция и Съединенитѣ Държави. За провдиганьето слѣдователно на търговскитѣ сношения съ тия държави необходно потрѣбно е да се направи часъ по́-скоро варненското пристанище, а за освобождението отъ едно, почти съсѣдно, търговско надмощие — съединението, кога и да е, това пристанище съ вѫтрѣшноста на Княжеството. Само Черното море може да ни спасе отъ надмощието на Дунава.

80% отъ внесенитѣ презъ Свищовъ стоки съставляватъ: солта, спиртнитѣ питиета, суровитѣ кожи, захиря, суровото желѣзо, памучната прежда, металическитѣ издѣлия, ориза, строителния дървенъ материялъ, газа (петролеума), памучнитѣ платове — повечето артикли, които се внасятъ изъ Австрия и Ромжния. Почти сжщитѣ стоки внасятъ се най-много и презъ Руссе. Сѣка слѣдователно желѣзница, която би захващала отъ единъ изъ тия градове и преминавала на-дължъ Княжеството, улеснила би търговскитѣ сношения съ тия държави. Такъвато желѣзница служила би само като лесно преминаванье Балкана за произведенията на ония държави, които удобно могжтъ да ги стоварятъ на дунавскитѣ пристанища. При такивато обстоятелства, разумѣва се, трѣба да премислимъ и *добрѣ да премислимъ,* преди да се рѣшимъ да правимъ тая или оная линия. Желѣзницата Царибродъ — Вакарелъ въ економическо отношение нѣма почти никакво значение, защото Балканитѣ, които затварящтъ софийското поле, ще представляватъ винжги голѣми спжнки за пренасяньето на стокитѣ, които би се стоваряли въ София.

Най-послѣ, за вървежа на търговията презъ сѣка митница и отъ година на година нека служжтъ слѣдующитѣ данни, които показватъ, ако общото количество отъ предиджщата година зememъ за сто, съ колко се уголѣмила или смалила търговията. Смаляваньето е означено съ знака — предъ броя, а за уголѣмяваньето предъ броеветѣ нѣма никакъвъ знакъ. Разумѣва се, че и тука азъ земамъ за сравнение многожеството на митото. Сѣтимъ ли се, че презъ сѣка митница въ разни години преминаватъ почти сжщитѣ стоки, то ще се увѣримъ, че броеветѣ заслужватъ довѣрие.

	Отъ 1879 на 1880 г.			Отъ 1880 на 1881 г.		
	Внесено %	Изнесено %	Сичко %	Внесено %	Изнесено %	Сичко %
Варна	3·7	65·2	7·5	47·9	—16·6	42·3
Свищовъ . .	72·8	23·8	70·9	0·2	63·2	2·0

	Отъ 1879 на 1880 г.			Отъ 1880 на 1881 г.		
	Внесено %	Изнесено %	Сичко %	Внесено %	Изнесено %	Сичко %
Руссе	0·8	48·3	23·0	58·5	73·4	59·1
Л.-Паланка .	108·4	31·5	106·1	15·1	11·2	15·1
Рахово. . . .	137·1	—16·3	122·6	3·2	117·0	7·2
Видинъ . . .	60·3	15·2	55·7	— 7·0	— 3·3	— 6·8
Силистра . .	23·6	170·0	32·2	0·9	—27·2	2·4
Кюстендилъ.	32·3	—25·5	23·3	74·0	45·3	71·4
Царибродъ .	—16·7	—46·2	—18·2	— 0·1	—31·6	— 1·3

Тѣзи броеве сѫ ясни сами по себе си и излишни сѫ сѣкакви коментарии.

ИСТОРИЧЕСКИ МАТЕРИАЛИ

по

нововъзраждането на българский народъ.

Излага: В. Д. СТОЯНОВЪ.

Подъ тоя насловъ обнародвахме въ кн. III. на Пер. Спис. (стр. 146—158 г. 1883) нѣколко исторически документи, отъ които единътъ бѣ възванието на Софрония, епископъ Вратчанский, издадено въ Букурещъ на 29 Априла 1805 къмъ българскитѣ родолюбци изъ Влашко и Богданско, за да спомогнжтъ Софронию да издаде своята книга Кѵрїакодромїонъ или Недѣлникъ. Подъ сжщий насловъ намѣрваме за умѣстно да изложимъ тука други два документа пакъ отъ Софрония: единътъ безъ дата, но, по всяка вѣроятность, происходящъ отъ началото на г. 1812 и, до колкото знаемъ, обнародванъ въ „Дунавскый Лебедъ" къмъ края на г. 1862; а другия документъ съ денословие отъ 2 Августа 1813 г. и до сега никакъ непознатъ.

Първиятъ отъ тие два документа е едно възвание отъ Софрония къмъ всичкитѣ Българи да посрѣщнжтъ и приемнжтъ въ отечеството си на́й-сърдечно и на́й-гостолюбиво рускитѣ войски, който „Бл҃гочестивѣ́йшїй и҆ Великїй Гсдарь Імператоръ Алеѯандръ Павловичъ подигналъ да и҆зба́ви ва́съ (Болгаритѣ) ѿ тако́вое турецкое ва́рварское мучи́тельство." [1]) Вторий документъ е една, сега новооткрита, грамота, дадена отъ Софрония въ Букурещъ „*Господину Депутату Болгарскому, Аѳанасію Николаевичу Нековичу*" за от-

---

[1]) Вѣренъ преписъ отъ това възвание съмъ получилъ г. 1868 отъ стари наши родолюбци въ Реня (на Дунавъ въ Бесарабия).

личнитѣ му услуги, които билъ сторилъ въ полза на България и Русия по врѣмето на руско-турската война 1806—1812.[1])

Преди да пристжпимъ къмъ самото изложение на буквалний текстъ на тие документи, считаме за нужно да предпоставимъ сега нѣколко думи за разяснение на обстоятелствата, при които сж се появили тие документи, които отъ наша страна ний имаме за немаловажни, особенно по отношение на България къмъ Русия при нововъзраждането на българский народъ.

I.

Руский народъ, отъ като строши веригитѣ на татарското юго отъ себе-си, които тежàхж върху му цѣли 200 години, тутакси пристжпи къмъ испълнение на своя великъ и спасителенъ задатъкъ, къмъ прибирание и обединение въ едно цѣло распокжсанитѣ части на своето многобройно плѣме и пространно отечество. И така, въ течение на два три вѣка слѣдъ това, Руситѣ успѣхж да станжтъ вече тъй силни, щото възбудихж къмъ себе-си трайна почеть и страхъ въ съсѣднитѣ държави и народи. Отъ това врѣме насамъ минж се повече отъ едно столѣтие. Русия, веднъжъ тъй велика и силна, естественно не можеше да не стане върховенъ покровитель и защитникъ на православний міръ въобще и на словѣнскитѣ плѣмена особенно, които сж били лишени отъ свобода и независимость. Послѣдствие на това, Русия, отъ стотина години насамъ, систематически прави всевъзможни усилия и жъртви за испълнение на тая своя велика, държавна и народна мисия спрямо православний и словѣнский міръ. Благодарение на тая отъ Бога предназначена мисия на Русия, преди половинъ вѣкъ освободихж се отъ Турцитѣ голѣми части народъ отъ Сърбитѣ, Гръцитѣ, Ромжнитѣ, преди 5 години най-сетнѣ и отъ Българитѣ.

[1]) Тази грамота е пратена намъ отъ наший велеуважаемъ еднородецъ г. Д. Джбовский въ Исмаилъ, дѣто той ѭ билъ открилъ лянската година.

Но за съвършенното уничожение на турската власть въ Европа и за придобивание свобода и независимость въобще на всичкитѣ християнски народи въ Турско, слѣдователно и на българский народъ, се е представялъ на Русия твърдѣ сгоденъ случай именно въ началото на настоящето столѣтие, както ще видимъ по́-долу.

Турция, отъ като сѫществува, никога отъ вѫтрѣ не е доходила въ таково критическо положение, както въ края на минѫлото и въ начало на днешното столѣтие. Именно това врѣме и въобще цѣлото минѫло столѣтие сѫ били на́й-жалостний и на́й-страшний периодъ отъ историята на бънгарский народъ. Българетѣ, едно врѣме доста славенъ и прочутъ народъ, бѣхѫ станѫли вече почти убити и съвсѣмъ забравени отъ свѣта; за тѣхното възкръсвание не е помислѣлъ вече никой. Само бащата на нововъзраждането на българский народъ, Пайсий Самоковский, слѣдъ него и достойнитѣ му ученици, особенно приснопаметний Софроний и други, само тие небесни ратници, чрезъ пламенна и постоянна проповѣдь на словото Божие и чрезъ на́й-голѣмо самоотвержение и любовъ къмъ народа и отечеството си, крѣпили сѫ и увардвали пълна и непоколебима вѣра и надѣжба въ своитѣ еднородци за въскръсвание на България; сами тие наши святители сѫ били единственната видима, душевна утѣха на българский народъ презъ онова тѫжно врѣме!...

Софроний, епископъ Вратчанский, който презъ втората половина на минѫлото столѣтие е святителствувалъ срѣдъ България цѣли 30 г., като на́й-достойнъ Христо̀въ ратникъ, за благото на своето отечество и народъ, и който въ началото на това столѣтие неуморно се е подвизавалъ съ списвание нужни книги за уякченье християнското благочестие и за пробуждането на потѫпканата българска народность, макаръ вънъ отъ България: Софроний, по врѣмето на руско-турската война въ г. 1806—1812, явява се пръвъ и на́й-ревностенъ нашъ дѣецъ и въ полето на освобождението

на България, съ помощата, разбира се, на оная славна държава, която самóто провидѣние е предназначило да освободи насъ и всичкитѣ други заробени словѣнски плѣмена, съ помоща на велика, благословена Русия. На това нáй-краснорѣчиво свидѣтелствува долуизложенний пръвъ документъ, който всѣки Българинъ ще прочите съ радость и по който виждаме, че още преди 70 год. имало е вече и помежду Българитѣ достойни мжжие, да мислятъ ясно и да работятъ по нáй-благоразуменъ начинъ за въскръсвание на мила България.

Ето вътрешнитѣ причини, които преди 70—80 години били докарали Турция въ тъй критическо положение:

1. Почти всичкитѣ пó-предни турски сановници въ Цариградъ, които съставяхж султановото върховно правителство и които бѣхж нáй-приближени до Султана, таче съ тѣхъ наедно м самитѣ царствуѭщи Султани, бѣхж се лишили презъ това врѣме съвършенно отъ истинский патриотизмъ и отъ ония високи граждански доблести, съ които се отличавахж турскитѣ държавни мжжие и велможи по врѣмето на славата и величисто на Турция, та се карахж и ядѣхж помежду си до нáй-високъ степень. чрезъ разни интриги и даже предателства, като при това не вършихж нищо друго освѣнъ нáй-богато да ядатъ, да пиѭтъ и да правятъ разни други нáй-съсипителни раскошства, които влекжтъ подирѣ си окончателно събаряние на държавата.

2. По слѣдствие на тия толкова жалостни и за самото сжществувание на държавата тъй опасни проявления въ Цариградъ, мнозина отъ пó-главнитѣ управители въ провинциитѣ на Турция естественно бѣхж захванжли по онова врѣме да не слушатъ вече нито Султана въ Цариградъ нито неговото върховно правителство, а гледахж всѣчески да станжтъ независими правители въ повѣреннитѣ имъ области; нѣкои се приготвѣхж и опитвахж даже да свалятъ и самий Султанъ, та сами тѣ да заематъ не-

говий престолъ. Такива бѣхѫ Албанецътъ Али-паша Яненский, Бошняка Пазвантуоглу въ Видинъ, татарский Султанъ на Върбица, и пр. Тѣмъ подражавахѫ и мнозина отъ голѣмитѣ спахии, аги, деребегове и др. въ България, Сърбия и пр. А нѣкои отъ тие анархисти въ провинциитѣ бѣхѫ зачеНѫли да враждуватъ помежду си, даже и въ сражение отивахѫ единъ противъ другиго, като при това ограбвахѫ всичкия имотъ на населението особенно на християнитѣ, отъ които и на́й-безпощадно убивахѫ.

3. По слѣдствие на тия размирнически движения на турскитѣ анархисти въ провинциитѣ, на́й-сетнѣ се появихѫ Кърджалиитѣ, които безнаказанно вълувахѫ почти цѣли 20 години по европейска Турция, особенно изъ българскитѣ предѣли, като грабѣхѫ, плѣнѣхѫ и затривахѫ дѣ що попаднѫтъ.

4. Еничерското тѣло, дѣсната рѫка на турската военна сила, съ помоща на която Турция направи едно врѣме толкова завоевания въ Азия, Африка и Европа, бѣше стигнѫло до края на своето съвършенно разстройство и деморализация, и нататъшното му сѫществование не принасяше вече друго освѣнъ само вреда на държавата.

5. Споредъ тия причини, изложени въ горнитѣ четири точки, Сърбитѣ въ онова врѣме (г. 1804) намѣрихѫ доста сгоденъ случай за себе-си, и подигнѫхѫ се срѣщу Турцитъ,[1]) като въ течение на 3—4 години успѣхѫ да ги изгонятъ съвсѣмъ отъ предѣлитѣ на днешна западна и срѣдня независима Сърбия. При това и Гръцитѣ отпреди още готвяхѫ се къмъ всеобщо въстание срѣщу Турцитѣ, като бѣхѫ подвели работата тъй хитро и тъй искусно, щото съ себе-си наедно мислѣли да подигнѫтъ противъ Турцитѣ и всичкитѣ други християни на балканский полуостровъ. Заради това тѣхното въстание въ г. 1821 носяше название „*Завѣра*“ (сирѣчь въстание за вѣра), макаръ че то̀ станѫ за

[1]) За това виж. Пер. Спис. 1883. кн. II. стр. 144.

освобождението само на Гръцитѣ, но приготовлението за него ставаше, както се каза, съ участие на всичкитѣ християне въ Турско.

Въ тая пълна анархия и разстройство на държавнитѣ работи въ Турция на́й-много теглехѫ отъ Султановата рая Българетѣ, като народъ по́-трудолюбивъ и по́-пестовенъ, отъ когото слѣдователно имаше всѣкога що да се граби и взема въ на́й-голѣмъ размѣръ. Освѣнъ голѣмитѣ и многобройни даждия и други наложени повинности, що вземаше турското правителство отъ Българетѣ за посрѣщание на държавнитѣ и на Султана за харема му разноски, Кърджалиитѣ и другитѣ непокорни Султану деребегове вълувахѫ на́й-много въ българскитѣ земи, плѣняхѫ и опустошавахѫ българското население, убезчестявахѫ и на́й-жестоко изнасилвахѫ жени и моми, даже и погубвахѫ много невинни хора отъ нашиий народъ.

Покрай тия страшни тегла, имаше надъ Българетѣ тогава и други не по́-малко жестоки отъ споменѫтитѣ угнетатели, и тѣ бѣхѫ фанариотитѣ-Гръци, които посрѣдствомъ своето духовенство въ България дигахѫ отъ Българетѣ голѣми суми пари, и съ името Христо́во гледахѫ да изгонятъ отъ сърцето на Българетѣ послѣднята искрица на тѣхната словѣно-българска народность и да ги претопятъ въ Гърци.

Такъва ужасна бѣше картината на българското плѣме презъ онова врѣме.

Сега всѣки може да сѫди, какво значение, каква важность сѫ имали святителскитѣ подвизи на Софрония за Българетѣ по онова врѣме, макаръ че той се е намиралъ вънъ отъ България — въ Влашко. Българетѣ тогава се гледали съ пълно право на Софрония, като на свой отъ Бога пратеникъ, който е предназначанъ да спомогне за избавение на своитѣ единородци отъ четиристотинъ-годишното имъ робувание.

Ето защо каазахме пó-горѣ, че това врѣме за което говоримъ тукъ, е било именно нáй-грозний периодъ отъ минѫлий животъ на българското плѣме.

II.

Това положение на работитѣ въ Турция при началото на това столѣтие видѣло се на Русия твърдѣ сгоденъ случай да пристѫпи вече рѣшително къмъ освобождение на християнитѣ изъ подъ турската власть. За тая свята цѣль руский императоръ Александръ I. още въ год. 1807 презъ м. Юлий бѣше се наговорилъ тайно съ Наполеона I. въ Телзитъ, какъ да освободятъ християнитѣ отъ Турцитѣ въ Европа. Въ това тайно съглашение между руский императоръ и френский повелитель се е казвало между друго, че Русия щѣла ушъ да превземе Бесарабия, Молдавия, Влахия и България до Балкана, а на Франция се предоставело Албаная, Тесалия, Мореа и Кандия; на Австрия имало да се даде Босна и часть отъ Сърбия; а на Султана щѣли да останѫтъ само Тракия съ Цариградъ наедно и всичкитѣ до тогава турски владѣния въ Азия. Нáй-мѫченъ билъ преговорътъ между Русия и Франция за Цариградъ, който Наполеонъ не щѣлъ никакъ да предостави на Русия, защото тогава се мислѣло, че който има Цариградъ въ рѫката си, той щѣлъ да владѣе и надъ цѣлъ свѣтъ.[1])

Както и да е, но Руситѣ, които въ начало на г. 1807 бѣхѫ обсадили вече и Влахия, захванѫхѫ отъ тамо да помагѫтъ явно на въстанѫлитѣ Сърби, и малко подирь това турски флотъ биде отъ руския унищоженъ при Тенедосъ. Русия, отъ една старна съ голѣмо внимание слѣдеше за

---

[1]) Наполеонъ тогава е билъ правъ въ мисълта си относително всемірното значение на Цариградъ. Но сега, слѣдъ прокупаванието на суецкий каналъ, Цариградъ загуби това си значение. Въ това отношение за напредъ ще има подобно значение поне за Европа и надъ сама Марсилия, Триестъ и Одесса само нашъ Солунъ, бѫдѫщий Петербургъ на велика България.

развитието и вървежа на работитѣ въ Европа предъ всеобщий страхъ отъ великолѣпнитѣ завоевателни стремления на френския тогавашенъ повелитель Наполеонъ I. и, отъ друга старна, тя правѣше всевъзможни приготвяния къмъ рѣшителна война съ Турция за освобождение на християнитѣ въ Турско, слѣд. и на Българетѣ. Тайно скроения планъ между Русия и Франция въ Телзитъ, относително завладѣванието и раздѣлението на Турция, много врѣме не даваше мира на Портата, и Султанътъ съ дивана си наедно вече очакваха всѣки день върху турскитѣ владѣния да направятъ сѫщоврѣменни нападения отъ къмъ Дунавъ Руситѣ, отъ къмъ Далмация Французитѣ, отъ къмъ Шумадия Сърбитѣ. Тойзи страхъ на Турция хванѫ да се оправдава, когато Руситѣ въ г. 1809 обсадихѫ Добруджа. Сърбитѣ обърнѫхѫ своитѣ военни дѣйствия повече на западъ срѣщу Турцитѣ, Херцеговина се подигнѫ на оржжие. и сама Черна-гора захванѫ война съ Турцитѣ.

На́й-сетнѣ въ год. 1810 рускитѣ войски, подъ началството на графа *Николая Каменски,* преминѫхѫ Дунавъ. и въ течение на нѣколко недѣли стигнѫхѫ до самия Балканъ. като завладѣхѫ почти всичката срѣдня и източна подунавска България, съ исключение на градоветѣ Шуменъ и Варна. Въ тоя си походъ Руситѣ срѣшнѫхѫ на́й-силно съпротивление отъ старна на Турцитѣ въ русенската крѣпость, и дордѣто ѭ превзехѫ, тѣ изгорахѫ Разградъ, Арнаутъ-кьой и Свищовъ. Турската военна сила е била съвършенно разбита при с. Батина на Дунавъ. Отъ вѫтрѣшнитѣ градища на България сѫ били превзети Плѣвенъ и Ловечъ отъ генерала Воронцова; Велико Търново се предало князю Вяземскому, и пр.

Тоя походъ на рускитѣ войски изъ България възбуди голѣми надѣжди за нашето освобождение, толкова повече. че Руситѣ бѣхѫ обсадили България до самия Балканъ. и на помощь бѣхѫ имъ притекли отъ Българетѣ многобройни хайдушки чети все отборъ и други доброволни опълченци.

между които личеше и Георгий Стойковъ Мармарчовъ Боюклуоглу отъ Котелъ и които по храбрость се отличихѫ въ сраженията съ Турцитѣ. А въ челото на Българетѣ, които тъй ревностно спомагахѫ на Руситѣ и съ всичка възможность улесняваха тойзи имъ воененъ походъ въ България, бѣ славний Софроний, който по Височайше повеление бѣше привъзгласенъ отъ руското началство за главенъ първенецъ на Българетѣ при тая руско-турска война, и поради това Софроний се наричаше „Серафимъ Болгарскій", сирѣчь *ангелский бранитель на Българитѣ.*

Наедно съ руситѣ войски и Софроний преминѫ отъ Влашко въ България и дохождà чакъ до Рарградъ, возимъ на хубава каляска съ четири конье и придруженъ отъ многобройна свита. На сѫдѣ, дѣто е поминѫлъ, проповѣдвалъ е като пратеникъ божий на своитѣ еднородци, *да ставатъ срѣщу Турцитѣ, да посрѣщатъ и приематъ нàй-сърдечно и нàй-гостолюбиво христолюбивото руско войство, което прихожда да ги освободи отъ Турцитѣ,* и пр.

Въ сѫщата 1810 година обаче, когато се заченѫ зимата, Руситѣ прибързахѫ да изтеглятъ отъ България войскитѣ си назадъ и да ги прехвърлятъ отъ въдъ Дунавъ; само Никополь, Русе и Силистра задържахѫ още въ рѫцѣтѣ си. Но и тие окрѣпени крайдунавски градища на България Руситѣ подирь малко врѣме, отъ като ги сринѫхѫ, напуснѫхѫ ги и се пренесохѫ съвършенно въ Влашко и Богданско. Тѣ се принудихѫ да направятъ това, за да не имъ бѫдѫтъ военнитѣ сили твърдѣ распилѣни и отдалечени отъ Русия, поради извънпреднитѣ тогавашни обстоятелства, въ които се намѣрвахѫ европейскитѣ държави и народи предъ бързитѣ и велики успѣхѫ на французското оружие и завоевания подъ личното предводителства на Наполеона Бонапарта, страшний тогава демонъ на цѣла Европа, която бѣше распокѫсана и много отслабнѫла отъ преживѣлитѣ си форми на управлението.

III.

Въ год. 1812, когато Наполеонъ се готвяше вече на походъ въ Русия, принудихѫ се Руситѣ да оттеглятъ такожде и отъ дунавскитѣ старни пó-голѣмата часть на своитѣ военни сили и да сключатъ съ Турцитѣ миръ въ Букурещъ презъ м. Май сѫщата година, като задържахѫ подъ своята власть Бесарабия до Прута и Дунава. Тогава голѣмъ брой Българе отъ Свищовъ, Русе, отъ силистренско, шумненско, провадийско и варненско забѣгнѫхѫ подирь рускитѣ войски въ Влашко, Богданско и въ Бесарабия. За Българетѣ подъ турската власть него врѣме пакъ настахѫ тежки и усилни врѣмена, защото надѣжбитѣ имъ за подобрение на сѫдбата имъ изново изчезнѫхѫ.

Но руский адмиралъ *Чичаговъ*, който, поради лошавото управление на графа Кутузова въ Влашко, бѣше между това врѣме назначенъ намѣсто послѣдниятъ за генералъ-губернаторъ на подунавскитѣ княжества и командуѭщий на южната руска армия, никакъ не рачеше тогава да се съгласи за сключвание на миръ съ Турцитѣ, защото е билъ съвършенно увѣренъ, че тогава сѫ били нáй-благоприятни обстоятелствата въ сѣко отношение, за да нападнѫтъ Руситѣ изведнѫжъ на Турция, да ѭ съсипятъ до край и въ нáй-кѫсо врѣме да превзематъ даже и самий Цариградъ. За унищожение на турската власть въ Европа такъвъ е билъ планътъ на Чичагова, който е вѣрвалъ да го усѫществи на това основание, че него врѣме е ималъ подъ своя рѫка доста войска отвъдъ Дунавъ, добрѣ снабдена съ всички военни припаси, както и силенъ военен флотъ на Черно море, когато въ сѫщото врѣме великий везирь се е намиралъ въ Шуменъ почти безъ никакви военни сили. Адмиралътъ е мислѣлъ, че въ течение на дестина деня ще може да премине Дунавъ, да подигне всичкото християнско население на балканский полуостровъ срѣщу Турцитѣ и да се озове до самитѣ цариграшки стени, преди да стигне извѣстие до Вѣна или до Наполеона за тоя му

походъ. Чичаговъ е представилъ плана си императору въ м. Юний. Императорътъ, макаръ че е признавалъ възможноста за усѫществението на тоя великолѣпенъ планъ, не се съгласилъ обаче да се пристѫпи къмъ усѫществението му, защото се е боялъ отъ Австрия, която по него врѣме е била въ съѭзъ съ Наполеона, да не би тя да прерѣже отстѫпването на рускитѣ войски отъ кѫдѣ Цариградъ назадь; освѣнъ това, него часъ и Наполеонъ се намѣрваше вече на руската земя. И така Чичаговъ се е принудилъ да испусне тойзи инакъ толкова благоприятенъ случай за унищожение на Турция въ Европа, и бърже се е завърнѫлъ въ Русия. Въ септемврий г. 1812 вече не е имало отъ самъ Прута нито единъ руски войнъ.

По случай на тоя предполагаемъ походъ на рускитѣ войски подъ началството на Чичагова ние мислимъ да е съставено Софрониевото възвание, за което е рѣчта ни тукъ защото отъ нѣколко мѣста въ текста на това възвание може да сѫдиме, че наскоро преди това били ходили Руситѣ въ България, но българското население по нѣкои мѣста като че нѣмало доста дързновение за да ги посрѣща съ пълно довѣрие и като че се бояло отъ Турцитѣ да пристѫпи съвсѣмъ явно и открито да дѣйствува противъ тѣхъ и въ полза на Русия. Софроний въ своето възвание между друго ето що казва:.. „Но ѿ родѣ храбрїи Болгари и вѣрнїи христїани стойте крѣпитесѧ и небойтесѧ и любезно дочакайте и ѹсердно прїимите тїѧ братїѧ вашѧ Хрстїани що йдатъ Гасъ Божїѧ волѧ да избавѧтъ васъ, не бойтесѧ войнство хрстолюбиво не бѣгайте ѿ нїхъ. и непомѣстѧйтесѧ ѿ градове, и ѿ села и ѿ доми ваши, но гледайте и потрудитесѧ да сготвите захирѧ, хлѣбъ, ичмїкъ. Сѣно колико возможнї ѣсте да почитите и ѹгостите йхъ по должности хрстїанскїи, и да не ймате йхъ каквото чѫждинци, но да ймате йхъ каквото ѣдиновѣрнїи братїѧ вашѧ“ ... По-долу като говори за мѫкитѣ и страданията, които Българетѣ сѫ прекарали отъ Турцитѣ отъ 400 години насамъ, казва: „и ѹ всѣхъ газетахъ помѧнѹто и написано ѣсть мѹченїе ваше. Ѧми по тамъ при-

чи́на хо́че ли па́ки да сѧ ѿба́рне Срце ва́ше да притичéте до ѻ҃нїѧ вра́ги ва́ши и҆ лю́тїи мучи́тели: Бѣгайте ѿ нихъ любе́знїи хрстїа́ни каквото ѿ лю́таго и ꙗ҆довитаго змїѧ, и притеци́те и соѡ҆вщи́тесѧ Сасъ това̀ хрстолюби́вое во́йнство Россїйское, и҆ и҆мѣ́йте и҆хъ каквото є҆дinоро́днїи бра́тїѧ ва́шѧ, вѣ́рно и҆ любе́зно послужи́те и҆мъ. и҆ прїими́те и҆хъ въ до́ми ва́ши и҆ ꙋгости́те и҆ почити́те и҆хъ". . . . Друго основание, по което сѫдимъ, че възванието е съставено именно по гореозначенний случай, е самиятъ грандиозенъ планъ на Чичагова за унищожение на турската власть въ Европа, и споредъ него, разбира се, че е могло да се проповѣдва вече открито на християнитѣ въ Турско, че Руситѣ тойзи пѫть вече идѫтъ само и само да ги избавятъ отъ Турцитѣ и да ги направятъ съвършенно свободни.

Такива именно мисли съдържа и възванието, което буквално гласи така:

МИ́ЛОСТІЮ БО́ЖІЮ СЕРАФИ́МЪ А҆РХІЕ́РЕЙ БО́ЛГАРСКІЙ.

Оте́чески моли́тствую ва́съ любе́знїй ча́да моѧ ро́дѣ Бо́лгарскїй Хрстїа́ни що̀ живе́йте ꙋ҆ Болга́рскую зе́млю здра́ствуйте. радуйтесѧ, поне́же є҆́то Сега̀ прихо́дитъ ра́дость ѻ҆́бщаѧ на всѧ̀ Бо́лгарїѧ; є҆́то Сега̀ приближа́ва Спа́сенїе и҆ и҆збавле́нїе ваши: є҆́то Сега̀ ви́димъ и҆ гле́даме ка́кѡ прифта́са мл҃сть Бо́жїа на бѣ́днаго ро́да ва́шегѡ, що є҆ влїѧ́лъ Бг҃ъ ми́лость въ срце Бг҃очести́вѣйшему и҆ Великому Гсдарю І҆МПЕРА́ТОРУ А҆ЛЕ҆ѲА́НДРУ ПА́ВЛОВИЧЬ, и҆ повди́гналъ є҆гѡ̀ да и҆збави ва́съ ѿ тако́вое туре́цкое ва́рварское мучи́телство: И҆ є҆́то Сега̀ приближа́ва до ва̀съ Крестоно́сно є҆гѡ̀ во́йнство — ва́ши Хрїстїа́ни бра́тїѧ да и҆збава́тъ ва̀съ ѿ толикїѧ бѣ́ди. Є҆́то прїи́де ѻ҆́ний Свѣ́тлїй дѐнь щогѡ̀ ча́кате ѿ четиристо́тинъ годи́ни. Но ѿ ро́дѣ хра́брїй Бо́лгари и҆ вѣ́рнїй Хрстїа́ни Сто́йте, крѣпи́тесѧ и҆ небо́йтесѧ и҆ любезно дочáкайте и ꙋ҆се́рдно прїими́те тїѧ бра́тїѧ ва́шѧ Хрстїа́ни що и҆́датъ Сасъ Бо́жїѧ во́лѧ да и҆збава́тъ ва́съ, небо́йтесѧ во́йнство Хрстолюби́во, небѣ́гайте ѿ

нихъ. Й непомѣстайтеся ѿ грѣдоѣ, й ѿ сиѣ й ѿ дѣ[illegible] вашеѣ, но гледайте й потрудитеся да стоитеѣ заро[illegible] Хлѣбъ, [illegible] Сѣно колико возможни ѣсте да почтете й да ѹгостете йхъ по должности Хрстїанскїи, й да не йматеѣ йхъ какво́то чрезвѣщи, но да йматеѣ йхъ какво́то ѣдиновѣрнїи братїа вашеа, [illegible] [1]) да йматеѣ послужите Сасъ вѣрность й Сасъ любовь, понѣже й они проливатъ кровь свою за вѣру Хрстїанскую, за Отечество Своѣ й за Свѣтую Цркови Божїю, й за братїю и сестрй свои, зарадъ да ѹпазатъ й да ѹвардатъ йхъ, да не ѹпаднатъ и они ѹ робство, какво́то сте вй ѹпаднали ѿ несогласїе и ѿ ненависти другъ друга, й ѿ това йспаднали сте ѹ такво́ое бѣдное состоянїе. Тогѡ ради всякїи Хрстїани, колико недостаточенъ да буде паки потрїебно йстъ тому ѿ ѹстата своѧ да ѿделй Хлѣбъ Свой й да ѹгостй йхъ а не да бѣгда при душманите турци. Но о чада Хрстїани наши, притецйте й прилѣпйтеся при това Хрстїанское войнство почто они не бїатъ й не ѹбиватъ какво́то проклатїи агарени. Й не йма да буде вамъ нѧчто пагуба ни на стока ни на ймѣнїе ни безчестїе на лица ваши, й що дадете ячмень йли сѣно, йли добитакъ всї хоче йсплатено да буде ѿ Государя. Онъ хочетъ покривати и защитати васъ.

Йхъ Хрстїани, незнайтели колко горйха васъ они мучйтели васъ разгорени желѣза, колко пекоха чада ваши на рожнй прѣдъ очи ваши, колко ѹграбиха й ѹзеха стока й ймѣнїе ваши, колко ѹзеха сѣнокоса й дцїери ваши й йзнасѣриха йхъ. Ами това или й до днеся ѹчинатъ вамъ това мучйтелство. Ами заро да бѣгате при такова Хрстїанскїа душмани? Ето това Страданїе ваше дойде во Уши Благочестивѣйшего Государя ІМПЕРАТОРА АЛЕКСАНДРА ПАВЛОВИЧА й умилосїрдилсе на васъ й [illegible] васъ ѿ такво́ое лютое мучйтелство. Й [illegible]

---

[1]) [illegible]

чи́на хо́че ли па́ки да сѧ ѿба́рне Срце ва́ше да притичéте до ѻ҃нїѧ вра́ги ва́ши и҆ лю́тїи мучи́тели: Бѣ́гайте ѿ ни́хъ любе́знїи хрстїа́ни каквото ѿ лю́таго и ꙗ҆довитаго змїѧ, и притеци́те и соѹ҆бщи́тесѧ Сасъ това̀ хрстолюби́вое во́йнство Россїйское, и҆ и҆мѣ́йте и҆́хъ каквото є҆диноро́днїи бра́тїѧ ва́шѧ, вѣ́рно и҆ любе́зно послужи́те и҆мъ. и҆ прїими́те и҆́хъ въ до́ми ва́ши и҆ ѹ҆гости́те и҆ почити́те и҆́хъ.... Друго основание, по което сѫдимъ, че възванието е съставено именно по гореозначенний случай, е самиятъ грандиозенъ планъ на Чичагова за унищожение на турската власть въ Европа, и споредъ него, разбира се, че е могло да се проповѣдва вече открито на християнитѣ въ Турско, че Руситѣ тойзи пѫть вече идѫтъ само и само да ги избавятъ отъ Турцитѣ и да ги направятъ съвършенно свободни.

Такива именно мисли съдържа и възванието, което буквално гласи така:

МИ́ЛОСТІЮ БО́ЖІЮ СЕРАФИ́МЪ А҆́РХІЕ́РЕЙ БО́ЛГАРСКІЙ.

Оте́чески моли́тствую ва́съ любе́знїй ча́да моѧ ро́дѣ Бо́лгарскїй Хрстїа́ни що̀ живе́йте ѹ҆ Болга́рскую зе́млю здра́ствуйте. радуйтесѧ, поне́же є҆́то Сега̀ прихо́дитъ ра́дость ѻ҆́бщаѧ на всѧ Бо́лгарїѧ; є҆́то Сега̀ приближа́ва Спа́сенїе и҆ и҆збавле́нїе ваши: є҆́то Сега̀ ви́димъ и҆ гле́даме ка́кѡ прифта́са мл҃сть Бо́жїа на бѣ́днаго ро́да ва́шегѡ, що е влїѧ́лъ Бг҃ъ ми́лость въ срце Бг҃очести́вѣйшему и҆ Вели́кому Гсдарю І҆МПЕРА́ТОРУ А҆́ЛЕ҃ЗА́НДРУ ПА́ВЛОВИЧЬ, и҆ повди́гналъ є҆гѡ̀ да и҆збави ва́съ ѿ тако́вое турецкое ва́рварское мучи́телство: И҆ є҆́то Сега̀ приближа́ва до ва̀съ Крестоно́сно є҆гѡ̀ во́йнство — ва́ши Хрїстїа́ни бра́тїѧ да и҆збава́тъ ва̀съ ѿ толикїѧ бѣ́ди. Є҆́то прїи́де ѻ҃ний Свѣ́тлїй дѐнь що̀гѡ ча́кате ѿ четиристо́тинъ годи́ни. Но ѡ҆ ро́дѣ хра́брїй Бо́лгари и҆ вѣ́рнїй Хрстїа́ни Сто́йте, крѣпи́тесѧ и҆ небо́йтесѧ и҆ любезно дочака́йте и҆ ѹ҆се́рдно прїими́те тїѧ бра́тїѧ ва́шѧ Хрстїа́ни що и҆́датъ Сасъ Бо́жїѧ во́лѧ да и҆збава́тъ ва́съ, небо́йтесѧ во́йнство Хрстолюби́во, небѣ́гайте ѿ

нихъ. и непомѣстайтеся ѿ градове, и ѿ села и ѿ доми ваши, но гледайте и потрудитеся да сготвите захеря, Хлѣбъ, ичимикъ, Сѣно колико возможни єсте да почетите и да ꙋгостите ихъ по должности Христіанскіи, и да не имате ихъ каквото чуждинци, но да имате ихъ каквото єдиновѣрніи братія ваша, нелестно[1]) да имъ послужите Часъ вѣрность и Часъ любовь, понеже и Они проливатъ кровь свою за вѣру Христіанскую, за Отечество Своє и за Ѳтую Церковь Божію, и за братію и сестри свои, зарадъ да ꙋпазатъ и да увардатъ ихъ, да не ꙋпаднатъ и Они ꙋ робство, каквото сте ви ꙋпаднали ѿ несогласіє и ѿ ненависти другъ друга, и ѿ това испаднали сте ꙋ таковое бѣдное состояніє. Тогѡ ради всякіи Христіани, колико недостаточенъ да буде паки потребно єсть тому ѿ ꙋста своя да ѿдели Хлѣбъ Свой и да ꙋгости ихъ а не да бѣга при душманите турци. Но о чада Христіани наши, притецѣте и прилѣпитеся при това Христіанское войнство почто они не біятъ и не ꙋбиватъ каквото проклятіи агарени. И не има да буде вамъ нѧчто пагуба ни на стока ни на имѣніє ни безчестіє на лица ваши, и що дадете ꙗчмень или сѣно, или добитакъ все хоче исплатено да буде ѿ Государя, Онъ хочетъ покривати и защищати васъ.

Ахъ Христіани, незнайтели колико гориха васъ они мучители сасъ разгорени желѣза, колико пекоха чада ваши на рожни предъ очи ваши, колико ꙋграбиха и ꙋзеха стока и имѣніє ваши, коликоли ꙋзеха синове и дщери ваши и изневѣриха ихъ, ами това нели и до днесъ учинятъ вамъ това мучителство, ами защо да бѣгате при таковія Христіанскіа душмани? Єто това Страданіє ваше вниде во Уши Благочестивѣйшего Государя ІМПЕРАТОРА АЛЕЗАНДРА ПАVЛОВИЧА и умилосердился на васъ и возжелалъ да избави васъ ѿ таковое лютое мучителство. И питайте да узнайте

[1]) „Нелестно“, сирѣчь неприлъстително, нефалшиво, а вѣрно, усердно. Заб. р.

йма ли по другіи цр҃ства такóвое мучи́телство, товà ва́ше страда́ніе по всѧ Єврóпа и҆звѣ́стно би́сть, и҆ ѹ всехъ газе́тахъ помѧну́то и҆ напи́сано є҆́сть муче́ніе ва́ше. А҆ми̑ по та́ѧ причи́на хоче ли паки да се ѡ҆ба́рне срц҃е ва́ше да притече́те до о҆́ніѧ вра́ги ва́ши и҆ лютіи мучи́тели: бѣ́гайте ѿ ни̑хъ, любе́зніи Хр҃стіа́ни каквóто ѿ лю́таго и҆ ꙗ҆дови́таго змі́ѧ, и҆ притеци́те и҆ сокѡпи́тесѧ Ѳа́съ товà Хр҃столюби́вое во́йнство Россі́йское и҆ имѣ́йте и҆́хъ каквóто є҆диноро́дніи бра́тіѧ ва́шѧ, вѣ́рно и҆ любе́зно послужи́те и҆́мъ и҆ пріими́те и҆́хъ въ до́ми ва́ши и҆ ѹгости́те и почети́те и҆́хъ, и҆ ка́мо хо́чутъ да да по́йдутъ, пра́ведно на пѹ́ть наставлѧ́йте и҆́хъ неле́стно: а҆̀ на́й ве́че. Хр҃стіа́ни да се па́зите ѿ Ю҆диное преда́телство каквóто ѿ ѡ҆́гнѧ гі҆е́нскаго, да не бу́де ни́коему Хр҃стіа́нину да ѹ҆па́дне ѹ҆ таковѝй тѧ́шкій грѣ́хъ, почто̀ казнѐнъ хо́че да бу́де и҆ на то́ѧ свѣ́тъ и҆ на о҆́ній, поне́же вѣ́ру свою̀ Хр҃стіа́нскую предàлъ є҆́сть на вра́га Хр҃стіа́нскаго. Є҆́то та́ка вѣ́рно а҆̀ко̀ послужи́те надѣ́имсѧ Ѳа́съ Бо́жіа во́лѧ ка́ко по ма́лое вре́мѧ хо́чете да и҆́мате ра́дость и҆ весе́ліе, и҆ ми́рно и҆ ти́хо да живе́йте, що мы всѝ желàемъ вàмъ товà є҆́же бы́ти, А҆ми́нь.

Ѳѡфро́ній А҆рхіере́й Бо́лгарскій.

Колкото до фактътъ, за който само пѫтемъ споменуваме пó-горѣ, че нашия народъ, въ челото на своитѣ пóпърви людие, не е оставалъ равнодушенъ зрителъ при рускитѣ военни походи срѣщу Турцитѣ както въ минѫлото така и въ началото на настоящето столѣтие, а напротивъ че той е вземалъ живо участие въ тѣхъ, чрезъ всевъзможни спомагания и улеснявания на христолюбивото руско войнство въ България, служи за неуборимо доказателство, вторий гореспоменѫтъ документъ отъ Софрония, който носи както ще видиме пó-долу, подписътъ освѣнъ на Софрония още и на други български първенци отъ духовно и мірско съсловие отъ разни мѣста на отечеството ни.

Тойзи документъ, както рекохме въ начало на тая си статия, е една грамота, издадена въ Букурещъ на 2 Авгу-

ста 1813, върху която, покрай споменжтитѣ подписи, се намѣрва и архиерейския печатъ на Софрония. Печата е почти като едно малко дълговато търкалце, на което диаметърътъ има 2 сантиметра, и върху му има тия изображения: архиерейски два полукръстосани ключа, надъ тѣхъ корона съ кърстъ, а отъ старни на ключоветѣ вѣнецъ отъ цвѣтя, надъ които има съкратенъ гръцки надписъ: Пр. Вр. сирѣчь Πρώην Βράτζας = *бившій вратчанский*, а отдолу вѣнецътъ съкратено: Σωφρ. сирѣчь Σωφρόνιος, и подъ името означена съ арабски иифри годината: 1794, въ която именно бѣ ржкоположенъ Софроний въ Видинъ за архиерей Вратчанский. [1])

Тойзи втори документъ отъ Софрония гласи както слѣдва:

Господину Депутату Болгарскому

АѲАНАСІЮ НИКОЛАЕВИЧУ НЕКОВИЧУ. [2])

Для сердца нашего весьма пріятно намъ было видѣти отличное попеченіе, усердіе и тѣ труди ваши, кои вы вовсе время пребыванія въ здѣшныхъ мѣстахъ воискъ Россійскихъ оказывали по званію Депутата Болгарскаго къ пользѣ соотечественниковъ нашихъ Болгаръ, ходатайствуя во всѣхъ случаяхъ, гдѣ только нужно было о доставленіи имъ всякой возможной защиты, вспомоществованія и покровительства. Таковые подвиги ваши долженствуютъ пребыти на всегда запечатлѣнны въ сердцахъ нашихъ и вовѣкѣ тѣхъ соотечественниковъ, коимъ благо вы доставляли.

Во изъявленіе истинной признательности нашей и всего народа Болгарскаго къ вамъ за таковое отличное попеченіе ваше о благѣ ихъ, мы вмѣняемъ себѣ въ особенное удовольствіе снаб-

---

[1]) Ний се надѣваме, че ще можемъ въ една отъ послѣдуѫщитѣ книжки на Пер. Списание да издадемъ цѣлата грамота литографирана, та да може всѣки на гледно да ѭ види, каквато си е въ пръвообразието.

[2]) Името „Нековичу" чини ми се да е погрѣшно записано, а по всичка вѣроятность трѣба да е „*Ненковичу*"; предполагамъ още, че депутатинътъ Аѳанасій Николаевичъ (Ненковъ или) Ненковичъ ще да е билъ родомъ отъ Котелъ, нѣкои отъ близнитѣ роднини на Софрония.

дити васъ сею нашею грамотою, для удостовѣренія васъ въ истинной благодарности нашей и въ тѣхъ отличныхъ чувствованіяхъ почтенія и привязанности, съ коими остаемся на всегда

Вашими всепокорными доброжелателями

Ѳѡфро́нїи Ѧ́рхїере́й Бо́лгарскїй.
Βενιαμὴν ἀρχημανδρίτης τοῦ ἁγίου Δοφτζοῦ.
Ѥпи́тропъ Ѝванчо Кара-Ни́коловъ.
Чорбаці́й Петръ Ѳарчѡло.
Хаджи Илие Панѹ́вичь Ѥски́-Цѹ́мле.

Дана сія грамота въ градѣ Букурещъ 1813 года августа 2 дня.

По езикътъ, както се види, тая грамота не е съставена непосрѣдственно отъ ржката на Софрония но отъ друго нѣкое лице, което тогава е имало пълно книжовно образование, доста вѣщо е било въ тогавашний словѣно-российски езикъ вече по карамзиновата школа, па имало е още опитность въ държавнитѣ и политическитѣ работи. Въ тази грамота нѣма написано нито йота отъ Софрониевата ржка, освѣнъ подписътъ му; но инакъ самото нейно съдържание тоже потвърждава съ неуборима сила превъзгласяванието отъ руското началство Софрония за главенъ български първенецъ по врѣмето на руско-турската война въ г. 1806—1812, защото въ противенъ случай неможе се допуснж, че е смѣялъ Софроний самъ, по свое усмотрение, да издава такива грамоти, каквато е гореизложенната.[1])

[1]) Тукъ намираме случай да поправимъ своя една неволна погрѣшка относително потомцитѣ на Софрония. На стр. 149—150 кн. III. на Пер. Спис. бѣхме казали, че Софроний отъ мжжска страна е дѣдо на покойний князь Стефанъ (Стоянъ) Богориди, бащата на Негово Сиятелство князя Александра Богориди, сегашний главенъ управитель на Источна Румелия". Но сега се научихме отъ г. Н. Михаиловски, че князь Стефанъ Богориди е билъ сестринъ синъ на Софрония и че първоначалното му име е било не *Стоянъ* ами *Стойко*, каквото е било името и на уйка му Софрония, дордѣто е билъ міренинъ, и по това се види, че кн. Ст. Богориди е билъ кръстенъ на уйковото си име Стойко (Софрония). Въ г. 1843 госп. Михаиловски е видѣлъ въ Цариградъ Софониевата сестра, майката на кн. Ст. Богориди, която е била тогава на 90-годишна възрасть. Когато г. Михаиловски е билъ заве-

Както отъ единия така и отъ другия документъ се види, че още преди 70 години Русия е правила всевъзможни усилия и жъртви за да придобие такива народни и политически правдини за България, каквито се придобихж едвамъ преди 5 години пакъ отъ сжщата великодушна наша богоизбранна покровителка — *словѣнска православна Русия.*

денъ отъ брата си (тогава иеромонаха) Илариона на Фенеренъ въ дома на князя Ст. Богориди да види майка му, заварили сж ѭ да пере. Тя не е давала никому да ѝ пержтъ дрехитѣ, а сама си ги прала винжги, дордѣто е била на крака и дордѣто ѝ сж държели ржцѣтѣ. Отъ това се види, колко е била тя здрава, чиста и трудолюбива жена, каква отлична Българка и достойна майка на приснопаметний князь Стефанъ Богориди.

НѢКОЛКО БѢЛѢЖКИ ВЪРХУ ТЕТЕВЕНСКИЙ ГОВОРЪ.

ОТЪ Т. ВАСИЛЬОВА.

По поводъ на лѣтописнитѣ разсказа за Кърджалиитѣ въ Тетевенъ, обнародвани въ „Периодическо списание на бълг. книж. дружество“ (кн. 2, 1882), азъ пжтемъ споменжхъ за една особенность на тетевенский говоръ (поднарѣчие) при изговаряньето въ нѣкои думи звуковетѣ *ж*, *а* и *ъ*. Тъй като сжщий въпросъ е подигнжтъ и въ 3 кн. на „Период. списание“ [1]) но не е разясненъ достаточно, то счетохъ за нуждно да кажж нѣколко думи за освѣтлението му.

Звукътъ, който се чува при изговаряньето *ж*, *а* и *ъ* въ Тетевенъ и нѣкои околни села [2]), не е чисто *е;* той е, както казахъ и въ кн. 2, нѣщо срѣднйо между *я* и *е* или глухо-гърлено дълго *е*, което ще означж съ знакъ ê. За да опрѣдѣли человѣкъ въ кои случаи се чува тойзи звукъ, необходимо е да е живѣлъ дълго врѣме между тетевенското население. До колкото знаж, тѣзи случаи сж слѣдужщитѣ.

Звукътъ *ж* се изговаря като ê:

1) Въ кореньтъ на всички рѣчи, ако ударението пада върху му; на пр. мжжь, пжть, гжба, скжпъ, сжббота, лжкъ, мждъръ, кжпж се изговарятъ се: мêш, пêт, гêба, скêп, сêбота, лêк, мêдар, кêпа са.

---

[1]) Страница 17.

[2]) Въ помашкитѣ села Градежница и Лѣшница, които сж два часа до Тетевенъ и по-близо отъ Изворъ (български) и Абланица, тойзи звукъ не се чува.

2) Въ нѣкои глаголи отъ изявително наклонение, настояще врѣме, множ. число, третйо лице; на пр. ковѫ̀ть, печѫ̀ть, сновѫ̀ть, ловѫ̀ть и пр. изговарятъ се: ковêт, печêт, сновêт, ловêт.

3) Въ глаголитѣ отъ еднократенъ (свършенъ) видъ, прѣминѫлитѣ врѣмена, когато ударението е върху него; на пр.: скокнѫ̀хъ, скокнѫ̀, скокнѫ̀хме, скохнѫ̀хте, скокнѫ̀хѫ изговарятъ се: скокнêх, скокнê, скокнêхме, скокнêхте, скокнêха. Сѫщо така: писнêх, станêх, легнêх, върнêх, хапнêх и др.[1])

Звукътъ *а* се изговаря като ê:

1) Когато е на краятъ на едно сѫществително и има върху себе си ударение; на пр. главà, ловà, глобà, метлà, чистотà изговарятъ се: главê, ловê, глобê, метлê, чистотê.

2) Въ членъ *та*, когато ударението падне върху него; на пр. свѣштà, костьтà,ештà, болѣстà и пр. изговарятъ се: свештê, костê,ештê, болестê.

Звукътъ *ѣ* се изговаря като ê:

1) Въ кореньтъ на нѣкои, на брой твърдѣ малко, думи, когато ударението е върху му; така лъ́жѫ, дъ̀ждъ, сѣ̀нь, гъ̀лѫбъ, въ̀гленъ, жѣ̀тва, тъ̀зи, тъ̀й изговарятъ се: лêжа, дêш, сêн, гêлап, вêглен, жêтва, тêзи, тей.

2) Въ краятъ на сѫществителнитѣ, когато сѫ съ членъ и ударението падне върху му[2]); на пр. мѣхъ̀тъ, снѣгъ̀тъ, плетъ̀тъ, кратъ̀тъ изговарятъ се: мехê, снегê, плетê, кракê.

Характеристично е това, че тамъ, дѣто *ѣ*[mъ] стои въ кореньтъ прѣдъ или слѣдъ звуковетѣ *л* и *р*, ако и да има ударение, не се чува звукътъ ê. На пр. кръвь, Бъ̀лгаринъ, гъ̀рло. пъ̀лно, въ̀лна и др.[3])

---

[1]) Въ тойзи случай ê се чува и тамъ, дѣто въ сегашний ни писменъ езикъ пишѫтъ *ѣ* или *е*, на пр. дошъ̀лъ = дошêл.

[2]) Тойзи случай бива само въ еднословни думи.

[3]) Така сѫщо се изговарятъ и сърдце, кръстъ, сърбинъ, дърво, грькъ. Отъ това се вижда, че въ Тетевенъ ъ-тъ въ кореньтъ на думитѣ, съ малки исключения, има еднакъвъ гласъ съ ь, а различенъ съ ѫ.

Ê се чува и въ нѣкои думи, земени отъ турский езикъ, като калêч, катêр, кадêна, чорбê, махалê, хаджилêк и др.

Необходимо е да се забѣлѣжи, че при изговаряньето *ѫ, а* и *ъ* на ê, не се обръща внимание въ кой падежъ е рѣчта.[1]) Но на ударението се обръща строго внимание. Нѣма примѣръ да се чува звукътъ ê, ако върху му не пада ударение: Тетевенецътъ казва сланê, но не казва годинê, а година, защото въ първата дума ударението пада па слогъ на, а въ втората — на слогъ ди. Измѣтне ли се ударението, звукътъ ê не се чува. Така, въ Тетевенъ казватъ пêт и патѐка, мêш и мажѐцъ, гêлап и галàбица, вêже и важья, кêща и кащòвник, лêжа (глаголъ) и лъжê (сѫществително), дêш и дъждóвникъ, главê и главатàр и пр.[2])

Това фанетическо явление въ тетевенский говоръ е забѣлѣзано още преди 40 години. Покойний Венелинъ въ съчинението си „О зародишѣ новой болгарской литературы“ е помѣстилъ една свадбена пѣсень, слушана навѣрно отъ нѣкой Тетевенецъ,[3]) въ която гласътъ ê е увардѣнъ въ думата водê. Михалъ Кифаловъ, който е роденъ въ Тетевенъ, въ прѣводътъ на поменѫтата книга е написалъ момек, вмѣсто момъкъ или момакъ.[4])

---

[1]) Сравни забѣлѣжката въ „Период. Списание“ кн. 3, год. 1882 стр. 17.

[2]) Както казватъ мля́ко и млечицѐ, сня́г и снежѐц, цяр и церове, мя́тан и метни́, ям и едѐш, бя́ган и побегни́ и пр., дѣто ѣ приема гласъ *я* или *е*, споредъ движението на ударението.

[3]) Тъзи пѣсень и до днесъ се пѣе въ Тетевенъ.

[4]) „Заради възвражданіе новой болгарской словесности“. Букурещъ 1842 година страница III.

СТИХОТВОРЕНИЯ.

I.
ПОЕТИТѢ.

Поетитѣ страдатъ отъ свойственна болѣсть:
Тѣхъ нищо нерадва и всичко тѣши;
Тий хвъркатъ високо въ неземната область,
Я плаватъ въ морето на свойтѣ мечти.
Съ перо опълчени на рицари лѝчатъ,
Припускатъ на свойтѣ крилати конье;
Ловятъ и завладѣватъ и въ плѣнъ си увличатъ
Безцѣнната плѣчка нощѣ и денѣ.
Съ идеи се хранятъ и въображенья,
Тий кули въздушни все зидатъ до край;
Прекарватъ тревожно въ бѣди и лишенья,
За лаври безсмъртни стремятъ се въвъ рай.
Тамъ шумно въ вратата му хлопатъ и викатъ
И пѫть си отварятъ къмъ Божия Тронъ;
Въ оная столица на вѣчната слава,
Гдѣ нѣма забвенье, гдѣ всичко се смѣй;
Гдѣ всичко почива на мира въ созерцанье,
Гдѣ нѣма промѣна, но трайность владѣй.

II.
ДОГОРАЮЩАТА СВѢЩЬ.

Какъ бързо догаря тазъ свѣщь,
Какъ скучно тя пламка и тлѣй,
И съ мрака се бори зловѣщъ:
То пламне, то пакъ пригаснѣй.

Гаснѣй като праздний животъ,
Подъѣденъ отъ лютий неджгъ,

И мре, като въ раба Илотъ
Послѣдния тѫженъ въздѫхъ.

Животе, реална мечта,
Испълнена съ тѫги, съ тегла!
То блеснешъ средъ тазъ суета,
То гаснешъ въ неволята зла!

Пловдивъ, 28 Декемврий 1867.

В. Поповичъ.

КНИЖНИНА

КРИТИКА.

Mluvnice jazyka bulharského. Napsal Jan Wagner, býv. professor při bulharském gymnasiu v Plovdivě. Druhé rozmnožené vydání. V Praze, 1884. I. Дѣлъ теоретически, стр. 9—87. II. Дѣлъ практически, 1 Разговори българско-чешки, 91—99, 2. Четмо, 100—130. Словарче бълг.-чеш., 133—181. Словарче чеш.-бълг., 185—211. Цѣна 1 фл. 40 кр.

Българскиятъ езикъ, по свидѣтелството на много вече фактове, добива постепенно извѣстна важность извънъ границитѣ на своето земище самъ по себе, и наша света длъжность е, покрай друго, да му спомагаме въ неж посока главно отъ запущена страна книжовна. Появата на една доста пълничка граматика за нашъ езикъ у Чеситѣ въ 1879 г.[1]) не бѣ нѣкоя проста случайность, лишена отъ достойни за внимание причини: тогашното първо издание на граматиката има да посрѣщне една сѫщинска нужда отъ себе, а днеска намъ се прѣдставя прилежъ да отбѣлѣжимъ вече второ нейно издание, прѣработено и допълнено. Оцѣнката на такова книга отъ становище теоретическо, при знайното несъвършенство на българскитѣ граматики, несъмнѣнно има за насъ двоякъ интересъ, като ни открива — едно, какъ и на колко авторътъ приима и се ползува за своята цѣль отъ наблюденията на домашнитѣ наши граматици върху езика, и второ, какви собственни възгледи прокарва, като чужденецъ, надъ съгледани у тѣхъ тъмни или невѣрни граматикални пунктове, разбира се, въ предѣла на тѣхното назначение; колкото за нейната практическа цѣна, тя може би нáй-добрѣ отгатнѫта отъ самитѣ Чеси, и ние ще споменемъ тука едно тѣхно мнѣние, съ нѣколко свои забѣлѣжки, прѣди да пристѫпимъ къмъ оная вещь, отъ прѣгледа на която има да искараме поука за домашнитѣ свои граматически трудове.

Въ 151 брой на „Moravská Orlice“ отъ 1883 год. писательтъ F. Vymazal, като реферува за българската граматика на г. Вагнера,

---

[1]) Готвената въ София на 1782 год. подобна „Slovnica“ на хърватски езинъ, струва ми се, не излѣзе.

справедливо забѣлѣзва, че тамо сѫ неумѣстни положенитѣ системи на склонения за сѫществителни и прилагателни имена, особито щомъ българскиятъ езикъ „нѣмалъ“ склонения, че словарчето чешко-българско, при нѣманье упражнения отъ чешки на български, е нѣкакъ безцѣлно, и че въ изложението на езиковнитѣ свойства сѫ допущени нѣкои голѣми погрѣшки, каквато е на пр. мнимиятъ прѣходъ на *ж*, *ч*, *ш* въ *г* и *з*, *к* и *ц*, въ *с* (стр. 12, 60), и др. Отъ своя страна ние изцѣло признаваме уличенитѣ, да кажемъ, недостатъци на Вагнеровата граматика, али напомняме още слѣднитѣ слабости: неговиятъ езикъ въ упражненията отъ български на чешки, както въ разговоритѣ, на много мѣста е неправиленъ, съ неправилни форми, и на́й-вече назвукъ: *Вéхтитѣ* времена́ не се вѣ́ршатъ вéче, 34. *Валѣ́ло*, нъ на веднѣ́жъ *дýхна* си́ленъ вѣ́търъ, *распѣ́рсналъ* чѣ́рнитѣ óблаци и сѣ́лнцето се *появи*, 92. Ми́слѭ че *го и́ма* (сарафинъ-тъ) въ съседната ули́ца, 95. *На пролѣ́ть-та* е твѣ́рдѣ прия́тно . . ., 98. На́ше-то отéчество . . е богато *отъ* земедéлни произведения . ., и още *отъ* ра́зни животни, 66. Ратáя-тъ *насечé* дървá-*та*, 28. *пи́ений* 37. *сечѭ́* 65. *возѭ́* 136. *данѣ́къ* 142. *мѭкá* 157. *ризá* 170; въ избранитѣ за четмо поезии се види, че сѫ записвани токо-речи на приумица, за то и невѣрно:

Скоро съ грѫмъ ще поздравиме Стара Планина, И борба ще заловиме Съ турски племена.	Ско́ро с' гърмъ поздрави щемъ Стара Планинá Кървавъ бой ще да се би́емъ Съ турски племена.
(Вазовъ, Тѫг. на Бѫлг. 1877, 32)	(Вагнеръ, 119);

а въ обѣтѣ словарчета авторътъ е давалъ прѣдимство на турски слова прѣдъ налични български, дору помѣщалъ такива, които въ българска рѣчь никога се не срѣщатъ; въ бълг.-чеш. словарче нахождаме на пр. *авъ* lov, *акшамъ*, *акшамъ юстю* večer, *бе* (— ?) ano, *думусъ* prase, *дюмрукъ*, *одунъ*, dříví, *сатъ*=*сахатъ*, *сахáтъ тепé* vrch, na němž věž s hodinami, *сирче* ocet, *усюкъ* naprstek, *хизметъ* osud (!), чай řeka, а въ чешк.-бълг. bílý бѣлий, *акъ*, clo *дюмрукъ*, med медъ, бѫлъ. velím *буюрдисвамъ*, заповѣдамъ, итн. Изобщо въ послѣдния случай г. В. сѣкашъ си опитвалъ знанието на турския езикъ; — инакъ обаче, и споредъ г. Вимазалъ, ржководството за начално спознаванье съ българския езикъ не е съвсѣмъ бесполезно.

При обсѫжданье теоретическия дѣлъ на Mluvnice jazika bulharského за насъ бѣше желателно да знаяхме отъ самаго г. В. о коя българска граматика той се е придѣржалъ главно, та по извѣстни мѣста е отстѫпялъ *отъ неѭ*, понеже при нашата задавка е особито важно, кому що трѣба да се присѫди за отдѣлнитѣ части въ това

издание; но отъ увода ѝ се научаваме само, че глаголътъ е нареденъ по И. Момчилова (грам. за новобълг. езикъ, Търново 1879), докждъ всичко остало, и прѣко именуванитѣ тамъ наши граматици Груевъ, Шишковъ, Икономовъ, Войниковъ, Мирковичъ, Панаретовъ[1]) и на стр. 23 нѣкоя си „пловдивска школа", сочи да лежи непосрѣдствено върху автора. Инди, при такова обстоятелство, намъ се чини за нáй-справедливо да прѣтърсимъ отъ граматиката на г. В. всѣкой дѣлъ безе отношение къмъ виновника на потеклото му, и така въ самитѣ сжждения да отдадемъ cuique suum.

Българското азбуке съдържа въ себе нѣколко букви, които до нинѣ още въ граматикитѣ на езика ни нѣматъ едно уречено право, бидейки пóвечето нетъкмо разбирани и споредъ това произволно прилагани въ дѣйствие. То е причината, дѣто и тука на стр. 13 се говори за „самогласна" *й*, доклѣ тя съгласна досущь липсува въ азбучната таблица на стр. 11, а *е* и *и* въ случайния си изговоръ като *ие* и *йи* сж криво или недостатъчно изяснени; сжщо *ь* прѣдъ или слѣдъ *л* и *р* между двѣ съгласни (стр. 14), поради незначителни диалектически отсѣнки, нѣма си никакъ оправданието вмѣсто *ъ* въ книжовната рѣчь, ако и въ други случаи положително е необходимо, но всѣкакъ не тамъ, дѣто го срѣщаме толко ревностно и забъркано употрѣбяно въ граматиката на г. В.; това може се каза беспогрѣшно и за *ж* вмѣсто *ъ* отъ *ж*, а *е* вм. *ѣ*, както ни се показва изъ цѣлата книга, не се облѣга върху резултати отъ скованитѣ за послѣдньото правила на стр. 15: отъ тънкото сравнение сжшинския изговоръ на *яма*, сир. *іама*, съ *нѣма* излиза, че *ѣ* е нѣкакъ *e͡a* (слѣдъ *ж*, *ч*, *ш* само *а*), което наравно съ *іа* прѣдъ сричка съ небна самогласна бива по нарѣчието на книжовня езикъ (ала не безъ зависимость и отъ морфологията) огласено съ *іе* (тоіага, бѣли — тоіеги, бели; слѣдъ горнитѣ звукове *е:* жаба, іечахъ, пишах — жеби, іечеше, пишеше), а въ други диалекти неслуша и никакво правило по назвукъ (стувѣши, кóнитѣ, вардѣти); за туй фактически свойствениятъ на Българетѣ звукъ *ѣ* изискуваше пó-прѣдпазлива обхода со себе въ книжовната граматика. — Законитѣ за промѣни на гласни едночни или групи отъ гласни въ домашнитѣ учебници по езика нийдѣ не сж дори повърхно огледани по заслуга; по нѣкой примѣръ къмъ тѣхъ нахождаме нанесенъ въ забѣлѣжки у г. В., но на стр. 17 лъжовно се тълкува *сабя*, *преломенъ* отъ *сабля*, *преломленъ:* наопаки, групитѣ

[1]) Съ Берона (пжрва нѣмско-българска грамматика, Болградъ 1868) и Раковскаго (ключъ българскаго языка, Одесса 1879) г. В. се мами, че сж писали грамматики на българския езикъ.

бі, (ві), мі, (пі) се обръщатъ въ *блі, (влі), млі, (плі)*, както въ бъб-л-і-ж — бъблж отъ бъка-ти, Горуб-л-іане (Корубляне? — село въ Софийско), Буков-л-іане Пс.[1]) I. 11—12, 129. мом-л-іаче (въ Софийско), чап-л-іа, дроп-л-(і)а, срв. чеш. čár, влаш. *dropia;* на стб. 18. чуваното *цъфть* отъ *цъвть* — *цвъть* (цвьт-ѣ-ти, цвь-нж-ти — цвънж, цъвнж, цъфнж, срв. свят-ѣ-ти, свь-нж-ти — свънж, съвнж, съмнж) се прѣдлага като происходящо отъ *цьхвтѣж* (!), а на 21 се говори за стари божемъ упазени форми *старна* (*стжрни* мил. 65. *стърны* чол. 297), *гардина* (*Вáрна* съ назвука си е съмнително да е отъ *врана, гар*-ванъ вм. га-вранъ ще е негли притъкменъ къмъ *гар*-га, *кяръ* не е отъ *край*, най отъ влаш. *chiar* вм. *clar*=clarus, срв. винг. ćar Palućênka=чисто, сѫща павликянка), когато тѣ произлизатъ отъ *страна́, градúна,* подобно на *tarpezár* винг. *търтóри* (*дърдори* бср.), *Карнобáтъ, куртúни* Наука II. 569. *purdúmal* винг., *п(ъ)рлúча* Пс. I. 11- -12, 148 зб. 2, *пърлѣга* верк. 63, *первáс* бср., отъ trapezar, траторити, Кръно-бадъ, вж. Пс. II. 2, 47, кратуни, produmal, прилича, прилѣга, превѣс. (срв. *pršel* je pijan iz gori вм. prišel итн. Miklosich,[2] III. 138, *пирбяжáлъ* вм. прибѣжалъ, Русскій Филолог. Вѣстникъ I. 195). — Други още дребни работи отъ тая категория могжтъ си останж неуведени, като не толкось тегловити, за да минемъ пó-скоро къмъ дѣла на флексиитѣ.

Знайно е всѣкиму отъ насъ, че голѣмо вънкашно разногласие владѣе между нашитѣ граматики въ учението имъ (уката) за склоненията и спреженията, а много пó-голѣмо царува между едночния тѣхни принципъ и явленията на живия езикъ. Нáй-чистиятъ и вѣрни паметникъ на днешната българска рѣчь, народната словесность, отъ духа на която неизбѣжно трѣбаше да се проникнжтъ досегашнитѣ „наукы да говоримъ и пишемъ право Българскый языкъ", е остаялъ въ тѣхъ пóвечето незадѣнжтъ отъ научни ржцѣ, бидейки затрупуванъ съ теоретически продукти на авторски възгледи. Ако единъ граматикъ утвърждa и пише за нѣкой вин. п. ед. ч. *женж, женж-та*, различенъ отъ *жена, жена-та*, а за вин. п. *царя, народа* нѣма ни дума, тогава защо тика при склонението на мжж. имена и вин. п., защо истъкнува три падежа въ мн. ч., защо раскарва двѣ форми на едно сиромашко срѣдньо сѫществително изъ 2×3 двора?[2]) У г. В. това мжчение на имената се върши прѣзъ петь (респактивно седьмъ) „падежа" на всѣко число безъ членъ (стр. 23), сетнѣ още прѣзъ толкова съ членъ (25, 28, 31), а могло би да стане и прѣзъ четирнайсетъ „падежа", ако се вземѣше во внимание, че така се прави напо-

---

[1]) За съкращенията вж. Период. Списание, II. 4, 113.

[2]) Българската грамматика отъ С. Панаретовъ. Часть първа. Цариградъ 1881.

въ чудския езикъ; подобни „склонения“ дору да допуснѣхме, че сѫ сплетени за доброто на чешкитѣ читатели, стоѭтъ безъ никаква цѣна редомъ съ бѣлѣжката за прѣвода на чешкитѣ падежи съ български сродства на стр. 22. Работата съ флексиитѣ на сѫществителнитѣ имена въ книжовния български езикъ е съвсѣмъ проста: ние имаме особити форми 1) за им. п. на сѫщестсителни отъ трои родове въ ед. и мн. ч. и 2) отъ м. р. въ дв. ч. (г. В. не споменува за това); имаме 3) звателни форми на сѫществителни отъ м. и ж. р. въ ед. ч. и 4) форми за вин. п. отъ м. р. Формитѣ подъ 1) нещѫтъ доказателства: народъ,-тъ, жена,та, село,-то, народи,-тѣ, жени,тѣ, села,-та; за формитѣ подъ 2), употрѣбяни при числителни имена отъ 2 нагорѣ и при нѣкои числителни нарѣчия, стига сравнението съ руския езикъ, дѣто се помѣщатъ при числителнитѣ *два*, *три*, *четыре*, и съ едничкото знайно менѣ до сега *словѣ* отъ с. р. (неговорѭ за *крилѣ*, *раменѣ*), прѣнесено като *словіа* въ мн. ч. у Н. Първанов, Изводъ из българската граматика, часть прьва, Русчюкъ 1870, стр. 3: подъ 3) явно се мисли за боже, жено, приятелю итн., а реченитѣ подъ 4), както видѣхме, непризнати у г. Панаретова, инакъ разумѣзани у г. В. (гавран-а им. вин. п. стр. 25, иска да се докажѫтъ.

Споредъ разума на различнитѣ наши граматики, флексията на сѫществителнитѣ отъ м. и ж. р. се формулува за вин. п. ед. ч. въ общи изводъ така: имена като *братъ* и *майка*, скланяни а) безъ членъ, правѭтъ вин. п. *братъ*, *майкѫ*, а б) въ склонение съ членъ иматъ *братъ-тъ* (въ говора *братъ-а*, *брат-а*), *майкѫ-тѫ*. При склонения съ членъ (име + мѣстоимение, — въ науката наричани *сложни склонения*) естествено се очаква измѣняемость по падежи на обѣтѣ съприставени части, както у мил. 506: позаспала ми ратенца-та съ *ратаетого*; чол. 256: са сдумала съ *хайдутина-ног'* Милина; мил. 422: у *попа-тего* старего; вст. 469: да нахранитъ невѣста *кумо-тому* коньотъ (срв. *змео-тому* подъ крилята 258 и*); чол. 323 *сичкьем-ньемъ* даріе мѣ(е)таха и тн.; а щомъ членъ-тъ слѣдъ името се непромѣня то се знае, не по число), той вече непритежава падежна роля, най служи само за пó-тъкмо опрѣдѣление на мисления въ рѣчта (предложение) прѣдметъ и съ присѫщието свое никакъ неправи *простото* склонение (на името самó) *сложно:* въ „Лазаръ *'семъ* лазарки даваше“ мил. 487. (срв. *бракѣмъ* вст. 462) имаме на *вьсь* отъ просто склонение дат. п., който пó-близу се опрѣдѣля отъ члена *тѣ* въ „*'Семъ-те* даде по мома“ мил. 367,[1]) безъ да се обърне обаче на па-

[1]) Силáта на дат. п. *'семъ*, ако и съ членъ, се чувствува тука още напълно, понеже инакъ би потрѣбалъ прѣдлогътъ *на*, както бива намѣстѣ при подобни случаи въ разваления обиходни говоръ: *на кому* вм. *кому*.

дежъ отъ сложно склонение, както *сичкъемъ-ньемъ* пó-горѣ. Инди *братъ-тъ (братъ-а, брат-а)* на българскитѣ граматики, покрай *братъ*, не е никакъвъ вин. п. отъ склонение съ членъ — наравно съ останалитѣ всички „падежи", дѣто членътъ нетърпи никакво падежно измѣнение, — най е просто *опрѣдѣлена* съ членъ форма *братъ;* право за форма отъ сложно склонение би ималъ негли вин. п. *женѫ-тѫ*, ала въ достовѣрнитѣ езиковни материали за диалектитѣ на българския езикъ, които въ извѣстна мѣра фактически сѫ упазили пкр. им. п. *жена* и ясно различаватъ отъ него вин. п. ж. р., нѣма внесено до днесь подобно нѣщо: въ Широка-Лѫка пѣѭтъ „испили ти сме *водо студено*, опасохме ти *трево зелено*," но съ членъ казватъ козо-*та*, водо-*та*, боклицо-*та*, Наука II, 559, никога сложно *козо-то* итн.; сѫщо въ село Устово (Ахѫчелебийско) „ромоньтъ" *гуроа-на* чол. 323. *земьо-на* вст. 324, не *гуроа ноа* итн., възъ основа на това полагамъ *женѫ-тѫ* по форма като вин. падежъ за невѣроятно, ако не прѣди врѣме измѫдрено, а по изговоръ тълкувамъ го съ инакъвъ смисълъ (пó-долу). Другитѣ двѣ „форми" за вин. п. ед. ч. м. и ж. р., *братъ* и *майкѫ*, стоѭтъ въ нашитѣ граматики по едно сѫществено недоразумѣние. Во всѣко нарѣчие на българския езикъ изобщо се употрѣбя честомъ едночна форма *братъ* за им. и вин. п. безъ опрѣдѣлитенъ членъ, и покрай неѫ за вин. п. обикновенно се срѣща *брата*, която въ нарѣчието на сегашния книжовенъ езикъ би могла да служи въ рѣчта още за опрѣдѣленъ вин. п. *брата-тъ* и опрѣдѣленъ им. *братъ-тъ*. Отъ тия форми *братъ* за им. п. влада найвече въ народната поезия вм. *братъ-тъ* въ „неплетения" прозаически говоръ, а *братъ* за вин. п. е добила таково приложение (убихѫ ми — що? — *братъ*), щото образува особенъ синтактически пунктъ, който нетрѣба да се мѣси съ употрѣбата на *брата* (убихѫ ми — кого? — *брата*)[1]: яко е възможно, че на него мѣсто *братъ* е староврѣменъ вин. п. м. р. = на им., заварденъ прѣдъ послѣшното намѣщанье въ тая функция на род. п. *братъ*, който въ строя на нашата рѣчь е донесълъ и отъ себе опрѣдѣлено синтактическо значение;[2] формата

[1]) Нѣка припомнѭ, че *брата* въ приведения примѣръ неможе се сматря за диалектически сурогатъ на *братъ-тъ*. Въ рѣчи като „*братъ* ми дойде, *майка* ми дойде" имената *братъ* и *майка* очевидно иматъ свойство на собствени имена (срав. у В. Поповичъ какъ се стави „*майка*" дору безъ надлежното притежателно мѣстоимение, Балканъ I. 1, 8—9), които у насъ никога неприматъ членъ, та зато неможе се каза по правило „*братъ-тъ* ми дойде. *майка-та* ми дойде"; а тѣ сѫщитѣ имена, прилагани въ рѣчта съ характеръ на собствени, непрѣмѣнно стоѭтъ безъ членъ и въ „*брата* ми убихѫ, *майка* ми убихѫ".

[2]) Интересно е сравнението отъ българско становище старочешкитѣ форми sednúti *na kóň*, zabíti *beránek* (седнѫ *на конь*...) съ новочешкитѣ sednouti *na koně*, zabíti *beránka* (седнѫ *на коня*...).

брата-тъ, при все че е възможна (срв. *едного-то*), иде малко съмнителна откъмъ своята истинска флективна битость, понеже, дѣто живѣе въ езика, носи върху си печать на диалектическа особность въ изговора на ъ при подобри условия като чисто *а* (въ Етрополь; вж. приноситѣ на профес. Дринова въ Archiv für Slavische Philologie V. 374–5), а въ македонското нарѣчие, което едничко би било въ състояние съ изговора си да гарантува за неж, тя се ненахожда. Но рекохме, че *брата-тъ* заедно съ *братъ-тъ* по нарѣчието на книжовния езикъ, взето въ нáй-широкъ просторъ, се замѣщатъ обѣтѣ въ рѣчта отъ *брата*, поради което човѣкъ би си помислилъ, че ние въ сѫщность употрѣбяме за вин. п. само *звукословно* измѣнения им. п. *братъ-тъ* (брата-тъ, учитель-а-т Първанов 9; орелъ-а Хрулевъ 12; брат-а, учитель-а), безъ да образуваме особита флективна форма *брата;* така ще си е прѣдставялъ работата безъ друго и г. Панаретовъ, като е истъкнѫлъ за вин. п. токо именителнитѣ *братъ* и *братъ-тъ*, положени у г. В. подъ видъ на (им. и вин. п.) *войникъ* (22), *гавранъ-тъ*, *гавран-а* (25). Това обстоятелство, именно че вм. *братъ-тъ* се явява *брáтъ* (чети *братă*), писано *брата*, както вм. *брато-тъ – брато*,[1]) и че се чуе въ чиста винителна функциа вм. *брáта*, който напоконъ съвпада съ него откъмъ темния гласежъ (ъ) на безназвучното *а*, — то наистина е фактъ въ нарѣчието на книжовния езикъ; ала вземемъ ли во внимание: 1) че голѣма часть на Българетѣ покрай *брато* (у Шопетѣ, въ Русенско), *брато-тъ* (у Македонцитѣ) во вин. падежъ още живо различаватъ и вин. п. *брата* чисто изговарянъ, 2) че вин. п. на ж. и м. имена прѣминува да служи като им. (въ Широка-Лѫка *мухо-та*, *жено-та*, *свиньо-та*, споредъ П. Славейковъ въ Наука, II. 559 зб.; въ нѣкои подрѣчия источни *женѫ-тѫ* вм. *женѫ-та*, *съ приравненъ къмъ ѫ отъ името гласежъ на а отъ члена;* вин. п. „да си земъ моя бѫрза *коня*“ мил. 88. взетъ за им. и отъ него образуванъ зв. п. „а егиди моя бѫрза *коньо*“ вст. 89; срв. *раки* вм. *рацы*, *орѣхи* пкр. *орѣси*, 3) че самото нарѣчие на книжовния езикъ, прѣко съвпадежа на *братă (брат-ъ)* отъ *братъ-тъ* съ *братă* отъ *брата*, все образува вин. падежъ (показахме това на „*брата* ми убихѫ“; доказватъ го и примѣри като „вьзелъ *вьзла* не държи“ чол. 140, дѣто *вьзелъ*, *възъл* бср. вм. *възъл* отъ ѫзлъ, съ членъ би гласѣло *възелът* – *възелъ*, по днешния правописъ *възела*, а никакъ не *възла*, което инди е вин. п., какъвто подозирамъ и въ *пѣсня* доз. 55. *мисля* мил. 142,

[1]) Мислѭ, че къмъ таково напущанье члена *-тъ* сѫ дали поводъ прилагателнитѣ имена, които вече въ опредѣленъ видъ гласѣтъ *добри-іь*, *млади-іь* (добръ-и, младъ-и), другадѣ *добри-іо*, *млади-іо; добри-іь-т*, *добри-іо-т* итп. ще сѫ повторомъ опрѣдѣляни съ членъ по аналогия съ сѫществителнитѣ *славиіь-т*, *краіо-т* итн.

прѣнесени въ им. функция; срв. Пс. II. 4, 124), – вземемъ ли това на гледъ, трѣба да признаемъ, че *брата* въ цѣлокупния български езикъ си е вин. п. по флексия, изговарянъ въ извѣстно нарѣчие *братй*, и то не безъ вѣроятното влияние на им. п. *брат-ъ* отъ *братъ-тъ*, чието мѣсто обаче може би и самъ е прѣвзималъ съ формата си. Що се досѣга до формата *женѫ*, слѣдъ реченото за прѣхода на *женѫ-тѫ* вм. *женѫ-та* въ именителна функция, остая да споменемъ, че въ иститѣ източни подрѣчия тя по изговоръ е задръстила всѣка именителна форма *жена*, и при гласежа на всѣко безназвучно *а* като *ѫ* (ъ) не се вѣсти като особенъ вин. п. и нѣма мощь за мѣрило въ граматиката покрай яснитѣ дати на другитѣ български нарѣчия: отъ тая страна рѣшителенъ гласъ се пада на македонския говоръ, който вѣрно показва (и на писмо) каква е формата на нашия вин. п. м. р. и ж.: вчасъ ми стана на *нога юнашка*, си сѣ качи на *коня бѫрвего* мил. 84; ке ти да'итъ *пегва добра коня*, ке ти да'итъ *негва остра сабя* вст. 147; срв. чол. 263; да пораздумашъ *батя* си, батя си іоще *буля* си, итп.; затуй *женѫ* за вин. у Панаретова, пкр. безосновната *женѫ-тѫ*, насилно е възведена на книжовенъ чинъ. И така, отъ четиретѣ „форми" на българскитѣ граматики за вин. п., сведени отъ нази въ двѣ на простото склонение, ни една нѣма безусловна опора за присждения ней характеръ, а истинската флективна форма *брата* у Панаретова липсува досущь, а у Вагнера е криво разбрана само като видоизмѣнение на *братъ тъ*, и отъ малко диалектическо явление направена въ ущърбъ на по́-високи истини общо книжовно правило. — Резултатитѣ отъ нашитѣ бѣлѣжки върху формата на вин. п., прослѣдена въ нарѣчията на българския езикъ, отъ които г. Панаретовъ се оплаква, че били много (Прѣдисловие, V), водятъ къмъ тоя граматически и правописни край, че опрѣдѣленията вин. п. ед. ч. м. р. *брата* (срѣщу им. *братъ-тъ*, намѣстѣ и *братъ*) и под., прѣдхожданъ отъ всички възможни прѣдлози, съ помощьта на които ние изричаме другитѣ различни отношения между мисленитѣ прѣдмети, образува се прѣдлога *на* и ония описани род. и дат. п. ед. ч., за които въ обиходната рѣчь нѣмаме прости падежни форми; отъ него слѣдва, че род. и дат. п. *на гавранъ-тъ* у г. В. е граматическа погрѣшка вм. *на гаврана*. Подобни бѣлѣжки и върху прилагателнитѣ имена (вече мѣстото не ни допуща да ги съобщимъ) каратъ ни къмъ заключение, че вин. п. ед. ч. м. р. отъ *млади*(й), *младиіьт* — *младиятъ* е *младия*, а род. и дат. съ прѣдлогъ — *на младия* итн.; и слѣдва инди, че вин. п. *студениятъ*, род. и дат. *на студениятъ* у г. В. (стр. 35) е граматическа погрѣшка, а вин. п. *младъ*, *младѫ* у г. Панаретова се нуждаѭтъ отъ поправкитѣ при *братъ* и *женѫ*. Тукъ се пада

да кажѫ за дателната форма на мѫж. имена въ род. функция, къмъ която прѣзорно сѫ се отнасяли нашитѣ граматици и нинѣ г. Вагнеръ; тя е единъ бисеръ въ езика ни: наумявамъ мил. 59 „и ми седна *кралю* на столнина"; вст. 395 „лична Ангелина *краль Богдану* сестра"; 303 „ке ме дадѣт *Ала-бегу* за сина"; или отъ обиходния говоръ „*човѣку* гласътъ е слабъ", срв. „синъ *му* е зълъ" итн. — За склоненията у Вагнера бихме направили още нѣколко бѣлѣжки по поводъ на слаби мѣста, излишни нѣща, погрѣшки или близни (съ това минувамъ и мѣстоименията, 42—46), ала намъ цѣлта е, както споменѫхме отначало, неговата теория на българския езикъ: неѫщемъ има на гледъ и при глаголитѣ.

Господинъ В. е наредилъ глагола въ своята книга по И. Момчиловъ. Що го е понудило да си вземе за образецъ именно тогова нашъ граматика, неможеме да знаемъ, ала отъ сравнението дѣлѣжа на глаголитѣ по спрежения тука и въ другитѣ български ръководства за езика досѣщаме, че съблъзнителното кѫсче у М. за В. е било, покрай друго, „образуваньето на условното наклонение", уведено въ основата на спреженията. Отъ самото понятие за флексията на глаголитѣ се разбира, че спреженията сѫ схематическо изложение на всички глаголни форми, размѣстени въ отдѣлни пълни образци спроти своето потекло или начинъ на образованието; тълкуванье тѣхния смисълъ въ рѣчта е работа на синтаксиса. Споредъ това една форма отъ извѣстенъ глаголъ може да озна́ча въ рѣчта бѫдѫще врѣме (паднѫ, бѫдѫ) или условенъ начинъ за дѣйствие (пиялъ, дадѣлъ), но по образованье да си бѫде все презенциална или имперфективно причастие отъ изявително наклонение, дѣто безусловно и трѣба да се помѣща. Въ българскитѣ граматики подобенъ принципъ не е бивалъ слѣденъ и глаголътъ по спрежения всѫду се е расподѣлялъ по начинъ искуственъ: *ринѫ* тамъ се брои къмъ първо спрежение, защото второто лице е рин-*ешъ*, а чукн-ѫ, -*ешъ* е отъ четворто спрежение поради еднократния си видъ; *ближ-ѫ* е направиленъ глаголъ, защото пкр. *близ-а-хъ* ималъ и *близ-нѫ-хъ*, ако и *близнѫхъ* е форма отъ еднократния глаголъ *близ-нѫ; раждамъ*, каже, е сѫщо неправиленъ, понеже образувалъ *роди-хъ* и *ще родѫ*, които съ *роді-ѫ* нѣмали нищо общо, а при *ражда́-хъ* (имперф. *ра́ждалъ*) и *ще раждамъ* не били отъ други глаголъ и видъ. Таково побъркано учение за българскитѣ глаголи намираме въ на́й-изобилна мѣра у г. Панаретова, който е исхабилъ по тоя въпросъ 118 параграфа на 119 страници; у г. Вегнера, споредъ И. Момчиловъ, работата стои нѣкакъ по́-добрѣ, но самиятъ принципъ за дѣлежа на глаголитѣ на десеть образеца въ три спрежения и тукъ е погрѣшенъ, — което при автора

е толко по́-странно, че той показва да знае съчинеиията на профес. Миклошича, изъ които дору безогледно можеше да заеме расподѣлбата на българския глаголъ, щомъ и въ българската книжнина бѣ сторена вече първата стѫпка (остала, за жалость, неоцѣнена) въ неѭ посока отъ покойнаго Н. Първанов. Прѣгледната Вагнерова таблица на стр. 51, въ която глаголътъ се дѣли по презенциални трупини и аористовни спонки съ образуваньето на условното наклонение, понеже неотбира добрѣ отъ трупини и спонки въ глаголнитѣ форми, несочи да почива яко възъ научна почва: во формитѣ 3. образ. *люлѣ-і-ѫ*, 8. *сѫді-ѫ*, 9. *лѣті-ѫ* презенциални трупини били *люл*, *сѫд*. *лет*, аористовни спонки *ѣ* (люл-ѣ-хъ, лет-ѣ-хъ) и *и* (сѫд-и-хъ); въ 7. *гин-ѫ* трупината се завършувала на *нѫ*, а въ *гинѫ-хъ* спонка била *ѫ;* въ неѭ грѣшка лежѫтъ и безразборнитѣ насоки за спрѣганье: по 2. *баі-ѫ*, *бая-хъ* се спрѣгали *играі-ѫ игра-хъ* (60), *сві-ѫ сѣ-хъ* (59); по 4 *ков-ѫ кова-хъ* се спрѣгали 5. *бер-ѫ бра-хъ*, *мр-ѫ мрѣ-хъ* (60); а всичко скупомъ (освѣнъ *сѫдіѭ лѣтіѭ*) върви по първо спрежение, защото въ 2 л. ед. ч. на praesens има *-ешь!* Да влизаме по́-натамъ въ подробности на тази теория за наша глаголъ у г. В., и по прилѣжь кѫсовито (отривисто) да долагаме кое какъ отдавна е установила науката, сѣкамъ, е излишно, понеже всѣкой отъ българскитѣ граматици прѣвъсходно може се освѣтли за досѣжния прѣдметъ отъ научнитѣ трудове на чутнитѣ слависти; щѫ се спрѫ само върху нарицаемото „условно наклонение“ като моментъ въ класификацията на глаголитѣ у г. В. Въ прѣгледната негова таблица сѫ истѫкнѫти божемъ съ таково свойство формитѣ *ми-й-вамъ*, *ба-й-вамъ*, *лет-ѣ-вамъ*, *вик-вамъ*. Ако различнитѣ глаголни форми, както казахме, по начина на своето образуванье отъ извѣстни първоначални основи (съ това се скопчава и тѣхното значение) се редукуватъ къмъ общи трупини (трупина бива намѣстѣ самъ кореньтъ), възъ които сетнѣ се гради дѣлежътъ имъ по образци и спрежения, неизбѣжно нуждно е и условното наклонение на г. В., о което той до нѣкждѣ опира дѣлежа си, да заключава въ себе подобна трупина, характеристична както за отдѣлнитѣ спрежения, така и за досѣжния глаголъ. Приведенитѣ *мийвамъ*, *байвамъ*, *летѣвамъ*, *виквамъ* иматъ по между си общо-личната приставка *-мъ* и сричката *-ва-*, пригудени къмъ *мий-*, *бай-*, *летѣ-*, *вик-*; *летѣ-* е безъ съмнѣние самата Вагнеровска аористовна трупина (презенциална + спонка), а *вик-*, споредъ чез-нѫ — чез-вамъ, трып-нѫ — трып-вамъ, мрък-не — мрък-ва, при които -нѫ-слѣдъ съгласна се губи (срв. слѣдъ самогласна ми-нѫ — ми-ну-вамъ и ми-н-вамъ), се отнася къмъ глагола *вик-нѫ*, не 10 вика-мъ, а спада у В. подъ 7. ги-нѫ (отъ гиб-нѫ), съ аористъ гин-ѫ-хъ (по негово

— викн-ж-хъ; *мий-* пкр. *ми-* въ *ми*-вамъ, *би*-вамъ, *пи*-вамъ, които въ умалителни видъ гласѣтъ *мий*-ну-вамъ, *бий*-ну-вамъ, *пий*-ну-вамъ и послѣ *мий*-(н)-вамъ, *бий*-вамъ, *пий*-вамъ, сочи къмъ глагола *мий-нѫ* (вм. *ми-нѫ* инп., стб. пи-нѫ-ти; срв. „*дад-ни* ми мамо туртенце" отъ *дад-*) не *миѭ*, както *бай-* ще е отъ *бай-нѫ*, не *баѭ*, та спадатъ обѣтѣ пакъ подъ 7 съ аористъ мий-нѫ-хъ, байн-ж-хъ; инди, Вагнеровитѣ условни наклонения, като се подвеждатъ напълно подъ пеговитѣ аористовни трупини на досѣжнитѣ глаголи, необладаватъ съ характеристичность за спрежението на отдѣлнитѣ образци, нито за остатнитѣ спрежения, различавани по презенциалнитѣ трупини и аористовни спонки. А да ли *мий-ва-мъ*, *бай-ва-мъ* итн. сѫ наистина „условни наклонения" и тая „условность" наистина се съдържа въ елемента -ва-? Разгледаме ли внимателно образуването на многократнитѣ глаголи ста-ва-мъ, по-ви-ва-мъ, раз-ду-ва-мъ, съ-три-ва-мъ, да-ва-мъ (*дав-ватъ* въ нашитѣ граматики е измислица; *рев-вамъ*(?), пкр. *рева-вамъ* отъ *ревѫ*, е отъ *рев-нѫ*) и съобразимъ ли, че подобни образувания (направі-а-мъ, отварі-а-мъ, истрѣбі-а-мъ, нарѣжд-а-мъ) въ нашата рѣчь дохаждатъ и со смисълъ „имамъ обичай (ich pflege) да правѭ (често) еди-що, ако бѫде работата еди-какъ" („сношти доди добър јунак, сърдит гневьн: нито *сѣда* да вечерѣа, нито коńа *назобава*"; *сѣдамъ* на вечеря ако е готово, *назобявамъ* ти коня ако имашъ овесъ), ще трѣба да прогласимъ и Вагнеровитѣ (и нашитѣ) „условни наклонения" за прости глаголи отъ многократенъ видъ (спроти съчетанията *въ синтаксиса* нѣкога съ условенъ смисълъ), които отъ друга страна и съ цѣлото си спрежение принадлежѫтъ скупомъ къмъ образеца 10. *викамъ*. Условно наклонение (въ особити *прости* глаголни форми), или желателно, подчинително, съслагателно и незнамъ още какво (въ българскитѣ граматики), българскиятъ езикъ, подобно на всички словѣнски, нѣма.

Редътъ на врѣмената и на глаголнитѣ форми за тѣхъ, прости и сложни, у г. В, отговаря на обикнѫтия редъ въ домашнитѣ наши рѫководства: тукъ е той произволенъ, като нестъкменъ по научни принципъ за образуване врѣмената (формитѣ) отъ дадени трупини, а тамъ противоречи на приетитѣ двѣ основи — сегашно врѣме и аористъ — за всѣко спрежение. Сложнитѣ врѣмена, като съставени отъ проститѣ заедно съ отдѣлни форми на спомагателния глаголъ за всички спрежения еднакво, трѣбаше да се уведѫтъ съ думи за начина на образуваньето имъ тепърва въ края на вситѣ спрежения, а не да се растакатъ безъ причина и полза на прѣзмѣрни просторъ. У г. В. добрѣ е помѣщано (не винѫги; *орѣлъ* и *оралъ* 59. липсуватъ) и причастието имперфективно (*миѣлъ* 57. *бодѣлъ* 62. *гинѣлъ* 64. *учѣлъ*

68. *вúкалъ* 74). до перфективното (*викáлъ* липсува), което у Т. Икономовъ съвсѣмъ пъкъ незаслужило спомѣнъ при първото (45, 40, 53: само 57. *викнѫлъ, сторилъ*, безъ *викнѣлъ, сторѣлъ*), нелюбимо на другитѣ граматици. Причастията *сѫщий, горѣщий, вонѣщий* (В. 52; отъ вин. п. горѫшть, хвалѫшть, инди не съ *ѣ*!) живѣѭтъ наистина така, наравно съ *одещи* мил. 353. и *леквещи* вст. *гледаещи* 126. (*гледаеки* 242.) *летаещемъ, играещемъ* 368., огласени отъ лекуѭшти, гледаѭшти, лѣтаѭшти, играѭшти, по аналогия на които послѣ сѫ станѫли *плачещи, пищеещи* 128. (седеекюмъ 148.) *берещи* вм. бержшти 353. *метещи* 126. *печееки* 26. (піекюмъ 148. метееки 422), но тѣ недаватъ право за животъ у насъ на рускитѣ *ходящий говорящий* (В. 52), *ревущий, лежащий* (Икономовъ 45, 49), или на чудовищата *реващецъ, брующий* (вст.), които възъ основа на иставенитѣ наши примѣри неминуемо трѣба да звучѫтъ *ходещи*, (*говорещи, броещи*), *лежащи, ревещецъ* (и *стрижещи*, по колѭшти — колѭшти — колешти или кольшти; срв. *спещи, бдещи* вм. спѫшти итн. у Вазова, Пс. II. 4, 135); никакъ не сѫ свойствени на българския езикъ причастия като *сѣявший*, Икономовъ 45: тѣхъ ние замѣняме, когато прилѣга, съ причастия както въ примѣра „непитай старо а *патило*". Бѫдното наше врѣме въ наржчнитѣ ненѣшни видове на своитѣ сложни форми прѣдставя нѣколко фази на развоя си и нѣкои отсѣнки въ тѣхното значение: *щѫ яви, щешъ яви* итн. хоштѫ явити; послѣ малко пакъ *щемь* вп *д*. Раковски, показалецъ 90) е първата фаза, отъ която съ прѣмѣтанье обата члена произлиза *яви щѫ, яви щешъ* итн. (втора фаза; *жени* ли *щѫ са, не щѫ* ли чол. 261), взимано въ граматикитѣ вече само за бѫд. неопредѣлено (дѫждъ ще завали *окѫпа ще* тя *дои ще* кошута, *надои ще* те мил. 194), а съ замѣна на ослаблия по сила остатъкъ *яви* отъ неопредѣленото наклонение *явити* чрѣзъ описани форми *да явѫ, да явишъ* излиза *щѫ да явѫ, щешъ да явишъ* (третя фаза; утри *ща* хора *да збирамъ* мил. 328), испослѣ *ще да явѫ, ще да явишъ* итн.: това е четвърта фаза, която нинѣ се обхожда безъ *да* во видъ на *ще* (или *щѫ*) *явѫ, ще явишъ* итн.; освѣнъ това образуваме още *ще съмъ явилъ* и *ще бѫдѫ явилъ* (бѫдно врѣме отъ *esse* или *fieri* + причастие *ел*-ово), разликата между които установя синтаксисътъ („иди сега у него: той *ще е станѫлъ* вече отъ обѣдъ", — бѫдно въ минѫла доба; „иди утрѣ у него, когато *бѫде станѫлъ* вече отъ обѣдъ", — минѫло въ бѫдна доба), Господинъ В. уважда вситѣ тѣхъ видове, но при *бодѫ* грѣши, че правѣлъ *бодé-щѫ*, вм. *бó-щѫ* (62). На стр. 76 бѣлѣжи, че „въ пловдивския диалектъ" вт. *кáза* думали *кай*, когато *кай* е вм. praesens *каже* (войводата Дени *кажи*, мил. 173; срв. *кайшъ, мойшъ*, мил. 173. *мошъ*, вм. *кажешъ, можешъ*).

До тукъ нашата задавка съ „Mluvnice jazyka bulharského“ на г. Вагнера е исчерпана. Ние раскрихме основата на градежа ѝ, прѣтеглихме стойноста на принципиалнитѣ въ неѭ части при постоянно сравненне съ българскитѣ учебници за езика ни, задѣнѫхме сѣмъ-тамъ и нѣкои малки работи, и сега се надѣеме, че за искарания резултатъ неще ни трѣбатъ пó-вече отъ двѣ думи: теорията на българския езикъ у г. Вагнера е повита въ ститѣ пелени на погрѣшкитѣ, въ които отколѣ дрѣмѫтъ и българскитѣ граматики; въ дребни единичности авторътъ е показалъ малко нѣщо самостоятелность, ала въ доста случаи го издава едно неосновно познанство съ прѣдмета. Това се отнася и къмъ стр. 32. за „образуваньето на умалителнитѣ имена“, които днесь не ни е сѫдено да прѣтърсяме.

Липиска, $^{13}/_{1}$ 8. 1883.

А. Теодоровъ.

РЕЦЕНЗИЯ.

I.

Списанието „Наука“ и апатията на читателитѣ.

Не веднъжъ, не дважъ сме чували и чели укори и натяквания противъ читателитѣ за тѣхната студенина къмъ книжнината ни. Не ще дума, че самия фактъ е вѣренъ, че послѣдствията на немарливоста и студенината на читателитѣ сѫ крайно пагубни за напрѣдъка на книжнината ни и заедно съ това за народната ягкость и честитина. Туй познаватъ всички, които иматъ при-сърдце народния напрѣдъкъ, но почти никой не се е сѣтилъ да потърси причинитѣ му, да ги извади на явѣ, и да укаже какъ да се искоренятъ и премахнѫтъ. Вмѣсто таквозъ трезво издирванье, ний чуваме само сърдити викове и крѣсъци, патриотически приплаквания и окайвания, като че тѣзи жалби и възвания сѫ въ сила да преродятъ читателитѣ и да ги подбудятъ къмъ четенье, като че лозьето ище молитва, а не мотика. Ний не сме толкозъ жаловити за да плачемъ, та и не желаемъ да цѣдимъ сълзитѣ си тамъ, гдѣто тѣ не помагѫтъ, а ни отвличатъ отъ работа.

Вѣрвамъ, че нѣма да ни укорятъ, ако кажемъ, че студенината на читателитѣ сѫ корени въ тѣхната простота, въ тѣхното неразбиранье ползата отъ книжнината и неосѣщаньето нужда отъ духовна услада. Но стига нашитѣ списатели да могѫтъ да възбудятъ съзнание у читателитѣ, да имъ откриѭтъ сладоста и необходимоста за духовното имъ прераждане, и ний ще видимъ какъ ще напрѣдне книжнината ни. Както всѣкждѣ, тъй и тука, инициативата принадлежи на пó-прѣднитѣ хора, които сѫ въ сила да разберѫтъ хубавото, и които по развитието си, могѫтъ и сѫ длъжни да просвѣтятъ и отворятъ очитѣ на пó-проститѣ си братья. Колкото повече читателитѣ сѫ развити и приучени къмъ четенье, толкозъ повече списателитѣ се истъщяватъ и насърдчаватъ, защотото послѣднитѣ ще срѣщнѫтъ ясенъ и вѣренъ откликъ на мислитѣ си, ще бждатъ похвалени и възблагодарени отъ първитѣ.

Малкото наши списатели едногласно съзнаватъ усамотеньето си отъ читателитѣ, но не се грижатъ да го премахнѫтъ, като се при-

ближжтъ къмъ послѣднитѣ. Туй усамотенье прави двѣтѣ страни чужди една за друга, и причинява студенината на читателитѣ. Ако списателя се погрижи да изучи състоянието, развитието и природата на читателя си, той лесно ще се сѣти, че послѣдния не ламти да чете и изучва съчинението му, защото го не разбира, тъй като то е написано на изопаченъ и перястъ езикъ, и тъй като съдържанието е недостжпно за негова разумъ. Ясно е оттука, че взаимното неразбиранье трѣба да се прѣмахне, ако искаме напрѣдъкъ. Но какъ се достига това? Всѣки ще склони, че тъй като читателя по простотата си не може да се издигне до списателя, то послѣдния е длъженъ самъ да слѣзе до него за да го подигне и ободри съ проповѣдитѣ си. Съ тѣзи си думи, ний нещемъ да кажемъ, че списателя трѣба да се отрече отъ хубавитѣ си мисли и идеи и да почне да се подмилкова и лигави, да стане сойтара или шоролопчия прѣдъ читателитѣ си; такъвзи списатель наистина ще има много читатели, но само за да ги съблича и развали пóвече съ кривенье душата и перото си. Таквизи ний призираме, защото не искаме Станчовска шарлатания и брътвенье сокашки думи за пари, а настояваме, че списателитѣ трѣба да пишатъ пó-разбрано и свѣсно, да обсжждатъ въпроситѣ пó-нагледно, да разясняватъ мислитѣ си на народенъ а не на скърпенъ високъ езикъ. Както ученика отъ първото отдѣление не може да разбере логаритмитѣ или пъкъ законитѣ на механическото движение, тъй и нашитѣ читатели нѣма да разбержтъ списателитѣ, ако послѣднитѣ имъ хортуватъ за работи, за които тѣ отрано не сж приготвени.

Ако разгледаме *„Наука“*, особенно прѣзъ послѣднята ѝ година, то ще видимъ, че горнитѣ ни думи напълно се оправдаватъ. Безъ да хортуваме за нѣкои твърдѣ хубави статии, които сж писани за малкото наши развити и образовани хора, ний можемъ да кажемъ изобщо, че „Наука“ не е знаяла развитието на читателитѣ, защото инакъ тя щѣше да печата поне сегизъ тогизъ статии, които би могли да се прочетжтъ съ полза и услада и отъ неразвититѣ наши занаятчии, търговци, селски и градски учители, сждии и др., които сж множеството между читателитѣ. Разбираме, че не ни достигатъ списатели, та и мжчно е да се угоди на всички читатели, но въ „Наука“ ний не намираме даже стремленье къмъ такова нѣщо. Не е нужно да указваме колко голѣма полза би принесла „Наука“, ако печаташе популярни научни статии по економията, педагогиката, правото и естествознанието. Дългия прилѣженъ трудъ на Европейцитѣ е достигнжлъ добри успѣхи почти въ всички науки, съ които бихме се запознали скоро и лесно, ако да имахме присърдце; но нашитѣ спи-

сатели се задоволяватъ само да споменуватъ тукъ-тамѣ имената на великитѣ мѫжье, безъ да се спрѫтъ до дѣлата и съчиненията имъ. Сѫщата посока държи и „Наука“, която не може да привлича ни селския учитель, ни сѫдията, ни търговеца, защото тѣ или неразбиратъ писаното, или пъкъ не срѣщатъ статии, които сѫ нужни и полезни за тѣхната работа и достѫпни за разбираньето имъ. Разбира се, читателитѣ не сѫ исказвали своитѣ мисли за „Наука“ и другитѣ издания, но за туй имъ настроенье лесно може да са заключи отъ студенината, нередовноста при исплащанье спомоществованията си и отъ неразрѣзанитѣ книжки, които тѣ получаватъ, било отъ чистолюбие, било отъ срамъ, било за салтанатъ.

Друга немарливость отъ страна на „Наука“, немарливость, която неможе да задоволи и най-развититѣ читатели, е отсѫтствието на каква да е система и програма. Уредническата рѫка на редакцията не се забѣлѣзва нигдѣ изъ списанието, въ което печата статиитѣ безъ никакъвъ редъ. „Наука“ не само не слѣди за развитието на науката и литература въ свѣта, както обѣщаваше, но даже мълчеливо пропуща смъртта на великитѣ съврѣменни дѣйци и писатели. Въ нея ний не срѣщахме нищо, нито за Дарвина, нито за Луи-Блана, нито за Гарибалди, нито за Гамбетта, подирь смъртта на които Европа ги спомни съ благодарность, като уцѣни изново дѣлата имъ и заслугитѣ за човѣщината. За българскитѣ читатели, статиитѣ за всичкитѣ мѫже иматъ особенно голѣмо значение, защото при общата пустота и мъртвина, тѣ могѫтъ да оживятъ, насърдчатъ и предизвикатъ тукъ-тамъ похвално подражение. „Наука“ не съобщи нищо на читателитѣ си за дѣятелноста на Спенсера, за русскитѣ писатели Писарева и Щедрина, макаръ и да бѣше длъжна да направи това, тъй като тя напечата нѣкои тѣхни съчинения. За всемирния великъ поетъ Шекспира, ний срѣщнахме отъ П. Ивановъ въ „Наука“ (IV книжка 1882 год.) на три странички статия, въ която са описватъ нашироко любовнитѣ му работи, безъ ни най-малко оцѣнение достоинствата въ поезията му, като че величието му са заключава въ обикновеннитѣ му забави.

За българскитѣ работи почти нищо не срѣщаме въ „Наука“, макаръ да има множество небутнѫти въпроси. Види се, че България малко ни интересува, защото ний не срѣщаме нищо за училищата ѝ, за уреждане сѫдилищата, (ако не считаме статьята на г. Рускова, въ която са расправяше за платата и прозѣвкитѣ на Прусскитѣ сѫдии), за економическото ѝ положение и подобрението му, и нáй-подирь твърдѣ малко за вървежа на книжнината ни, па била тя каквато и да е. Освѣнъ хубавитѣ Славейкови и Вазови

стихотворения (къмъ Вазовитѣ е прехубавото: „Единъ кжтъ отъ Стара-Планина“), другитѣ сж преведени; отъ послѣднитѣ твърдѣ неумѣстно е напечатано „Америйо“, преведено и отбрано твърдѣ несполучливо отъ г. Величкова. Заслужва да споменемъ, че драмата на послѣдния *„Виченво и Анжелина“* е взета отъ чуждия животъ, когото г. Величковъ, види се, знае пó-добръ отъ българския.

Като указахме на нѣкои недостатъци въ „Наука“, ний нѣмахме намѣрение да отречемъ нѣкои нейни достоинства, нито пъкъ да укоримъ редакторитѣ ѝ, които сж неопитни, и прилѣжни, както и другитѣ ни списатели. Ний обърнахме внимание върху кривата посока на „Наука“ за да докажемъ, че по този начинъ тя малко може да послужи за народното развитие. Не е работа само да знаемъ много и да мислимъ умно, но трѣба да са научимъ да предадемъ и на други знанията си. Съзнаваме, че малко сж списателитѣ ни, сѣщаме хубаво некадърноста имъ, та и общата ни тъмнина и простота, и за туй издигаме гласа си, като читатель, да укажемъ безъ сърдитня туй, което мислимъ за българскитѣ списатели. Мислимъ, че е врѣме да спрѣмъ жалбитѣ си противъ читателитѣ, защото самитѣ тѣ не сж криви; ако не сж привикнжли да прочитатъ, да обсждатъ и цѣнятъ нашитѣ писания, то не значи, че тѣ работятъ по инатъ. Просвѣтете ги за да ви разбератъ, да обикнжтъ науката и просвѣщението, и тѣ ще ви възблагодарятъ като достойни тѣхни учители.

П. П-въ.

II.

Научныя развлеченія. — Знакомство съ законами природы путемъ игръ, забавъ и опытовъ, нетребующихъ спеціальныхъ приборовъ съ 235 рисунками въ текстѣ. Гастонъ Тисандье. Переводъ съ французскаго подъ редакціей Ф. Павленкова. С. П. Б. 1883 год. Цѣна 2 книж. рубли.

Горнята книга поради хубостьта си заслужва да се препоржча на българскитѣ читатели, които обичатъ да изучватъ природата и явленията ѝ. На основание на точнитѣ закони, тъзи книга указва по кой начинъ са правятъ опитни по физиката, химията и механиката, безъ особни ссждове и машинки, по твърдѣ лекъ и шеговитъ начинъ. Въ книгата сж показани занимания, които могжтъ да се вършатъ въ полето, въ градината, и научва какъ да се ловятъ насѣкоми, водни инфузории, да се наблюдаватъ атмосфернитѣ явления въ врѣме на расходката.

По физиката сж показани опитни за притяжението, за топлината, свѣтлината и електричеството само чрезъ стъклени чаши, гра-

фини, червенъ восъкъ; съ една дума, опитни чрезъ ржка и такива предмети, които сѣкий има на ржка. Химическитѣ опитни се правятъ въ тъзи книга чрезъ прости шишета и ссждове.

По-полезни забавления читателя ще намѣри въ указанията, които расправятъ какъ са приготвятъ нѣкои нѣща, потрѣбни за живота, и то безъ особни ссждове. Въ главитѣ на книгата *„дома на учения“* и *„наука за кжщната економия“*, сж помѣстени любопитни механизми, като: електричаско Едисоново перо, хромографъ, — чрѣзъ когото могжтъ да се възобновятъ твърдѣ скоро множество писма, рисунки и т. н. Особенъ единъ отдѣлъ описва нѣкои любопитни начини на пжтуваньето, испитани въ Соедиоенитѣ Штати и въ Англия, като: каикъ за пжтуванье по леда, машинка за плававье и др. Има описания на нѣкои явления, които ний въобще наричаме магьоснически, но които твърдѣ лесно се обясняватъ научно. Книгата е полезна не само за младитѣ но и за възрастнитѣ, които би научили изъ нея какъ да прекарватъ съ полза праздното си врѣме, вмѣсто да киснжтъ по кафенетата и механитѣ.

П. П-въ.

III.

Начална Химия за долнитѣ класове на срѣднитѣ български училища. Съставили В Атанасовъ, управитель на Обл. реал. гим. въ Сливенъ, и Л. Лукашъ, прѣподагатель на Обл. реал. гим. въ Пловдив. Съ 32 образи. Пловдивъ, издание и печать на Христо Г. Дановъ, 1883. 8°, стр. 142. Първо издание, цѣна 2 льва.

Отъ самия прѣдговоръ, на тъзи книжка, въ който се споменва, че тя е опредѣлена за учебникъ въ долнитѣ класове на срѣднитѣ училища въобще, ние очѣквахме да срѣщнемъ наистина сгодно спомагало, както за учителитѣ така и за ученицитѣ отъ класоветѣ предопредѣлени отъ самитѣ съставители на тая книжка; това очѣквахме толкова повече, че отъ подобно ржководство се усѣщаше неминуема потрѣба по нашенско, защото освѣнъ малката химия, преведена отъ г на С. Вѣженова (и испродадена вече) нѣмаше до сега нито една подобна наржчна книжка, която да помогне на една отъ голѣмитѣ нужди въ българскитѣ училища.

До колко и какъ сж успѣли, г-да В. Атанасовъ и Л. Лукашъ, да посрѣщнжтъ съ своята книжка ожидаемата потрѣба, на това ще настоимъ да отговоримъ въ слѣдующето.

Г-да писателитѣ или — по-добрѣ да кажемъ — съставителитѣ на *„Началната Химия“*, сж раздѣлили помѣстения въ тая книжка материялъ на двѣ части: 1-во чясть първа *„Неорганическа химия“*,

която съдържя 96 стр. и 2-ро чясть втора „*Органическа химия*“, която е изложена въ 44 стр.

Едната четвъртлна (24 стр.) отъ листоветѣ, въ които е помѣстенъ материяла отъ неорганическата химия, захваща само изложението на предбѣжното упжтвание или въвеждание въ химията. Споредъ обширния материялъ обгърнжтъ отъ това въвеждание, човѣкъ неволно трѣба да си заключи, че г-да съставителитѣ сж забравили, вѣроятно, че съставяваната отъ тѣхъ химия ще служи „*за долнитѣ класове на срѣднитѣ училища*“ т. е. че това е първия курсъ по химията, чрѣзъ който ученика ще захваща да се запознава съ тъзи наука. Подъ името долни классове на срѣднитѣ училища ние разбираме на́й-много третия класъ въ княжеството или же четвърти класъ въ южна България. При такива условия, навѣрно щѣше да бжде много по́-умѣстно и по́-педагогически, ако ученика не се принуждаваше още отъ първия урокъ, па дори въ продължение и на 15-тия или двадесетия, да се срѣща съ на́й-мжчнитѣ и на́й-отвлѣченитѣ отдѣли отъ тая наука; толкова по́-вече е непедагогически да карашъ ученика да учи и тѣзи отдѣли отъ тѣхъ, които, не само че сж излишни, но сж и вредителни за добрия и сполучливяя успѣхъ на новацитѣ въ тъзи наука. За да бждемъ по́-ясни нека подкрѣпимъ думитѣ си съ нѣкои и други извлечения отъ съдържанието на това „*въвеждание*“. Слѣдъ като г-а съставителитѣ *на началната химия, обясняватъ криво-лѣво* що е природа, явления (химически и физически), тѣ, безъ да взематъ въ внимание развитието на ученика, захващатъ да му расправятъ за *синтеза, анализа, афинита, двойна афинита, стихиометрия, закони за съхранявание на вѣществото, за прости и умножени пропорций*, дори и закона за *обѣмното съединявание на газоветѣ*. Слѣдъ това продължаватъ да убиватъ и малко останжлия куражъ на ученика съ *атомно и молекулно тѣгло, радикали*, съединения *бинерни, тернерни* и пр.: пояснявать на дълго и широко несмилеемата номенклатура на г-на Атанасова, (*варикъвъ, калиевъ, въглеливъ мѣдливъ* и пр.). Едвамъ ученика като стрѣснжтъ си поотдъхва отъ тѣзи толквва не ясни и не вразумими за него думи, ето ти нова за него неразбория: нему захващатъ да преподаватъ за нѣкакви си *валенций на атомитѣ*, за *сложни елементни радикали*, па ако щете и за *типитѣ (!)*. На́й-послѣ, върху всичко това, поднасятъ се предъ ученика и *химическитѣ уравнения и стихиометрически исчислѣния*, и той, безъ да е изучилъ още елементитѣ, безъ да знае тѣхнитъ знакове и ат. тѣжести (защото това слѣдва чакъ на смѣдующата страница) принуденъ е да търси съ исчисления: колко натрий и хлоръ се съдържатъ въ 100 части готварска соль

или колко грама кислородъ ще се получжтъ отъ 135 грама *живачкъвъ окисъ(?!)*, но че ученика още нито на сънъ не е видѣлъ или чулъ за натрий, за хлоръ, за кислородъ, — това малко врѣдило за неговия успѣхъ.

Ние не отказвами, че много отъ тѣзи понятия отъ химията сж потрѣбни и трѣба да бжджтъ помѣстени въ една химия, па макъръ тя била и нáй-елементарна, но сжщевременно утвърждаваме, че много отъ тѣхъ можеха да бжджтъ наредени въ пó-згодна послѣдователность — отъ познатото къмъ непознатото — че обясненията на много отъ тѣхъ можехж да се помѣстжтъ и при самото запознавание съ елементитѣ, баремъ въ такава една начална химия, и, нáй-подирѣ, че много отъ тѣхъ сж помѣстени излишно, безъ нужда, безъ цѣль а само ще бжджтъ едно утѣгчение на онзи, който захваща да се запознава съ началнитѣ познания на химията. Може би че г-да съставителитѣ ще иматъ опората на своитѣ възражения въ това, че има и една чехска химия, която е написана по тоя начинъ, но съ това тѣ никакъ не могжтъ се оправда: — всичкото, което е сгодно за чехскитѣ училища, едвали може да бжде сгодно и за нашитѣ.

Слѣдъ наброяванието на елементитѣ и распредѣлението на химията, г-да съставителитѣ пристжпватъ къмъ изучванието на пóважнитѣ елементи и тѣхнитѣ съединения. Размѣрътъ на този отдѣлъ е доста сгодно распредѣленъ, както е обикновено по всичкитѣ под. химии и, може да се каже, съотвѣтствующъ съ цѣльта на книжката, съ малки нѣкои исключения, които се отнасятъ до излаганието и на нѣкои второстепенни нѣща, които или можехж да се изоставятъ, или поне да се напишжтъ съ пó-дребни букви. Такива сж на пр. сложнитѣ уравнения за произвжданието на N_2O_4, на H_2SO_4, пиро- и метафосфорнитѣ киселини, на содата и др. под.

Колкото се отнася до изборътъ и распредѣлението на материяла, помѣстенъ въ втората часть отъ тая книжка, т. е. въ органическата химия, тукъ сполуката е още пó-слаба. Г-да съставителитѣ обърнжли своето внимание тъкмо тамъ, кждѣто то е нáй-малко било нуждно, а отъ друга страна, пропустнжли да споменжтъ за такива важни нѣща, които сж не само пó-умѣстни, но даже необходими за знание на онѣзи, които макъръ и първъ пжть начевнатъ да учжтъ химията. Да докажемъ това. Тѣ излагатъ по редъ, всичкитѣ имена отъ хомологическата поредица на въглеводородитѣ (метанъ, етанъ, пропанъ, бутанъ, пентанъ и т. н.), като не изоставятъ при това и общитѣ тѣхни формули ($C_n H_{2n+2}$, $C_n H_{2n}$, $C_n H_{2n-2}$, $C_n H_{2n-2}$), по които се произвождатъ частнитѣ формули на всѣко едно съединение отъ споменжтата поредица. На друго мѣсто гледаме

приведена таблицата за произвождането на алкохолнитѣ радикали(!). Да ли г-да съставителитѣ неще знаѭтъ, че това никакъ не трѣбва да влиза въ кржгътъ на една нáй-елементарна химия, ако не за друго, то поне за спазванье потрѣбната съразмѣрность съ другия, въ тая книжка, распредѣленъ материялъ. Ние неможемъ да разберемъ, защо г-да съставителитѣ сѫ се съгласили да се мѫчи ученика съ изучването на онова, което не отговаря нито на неговитѣ сили, нито на неговата подготовка, а отъ друга страна не му подлагатъ за изучване ония нѣща, които той трѣбва да знае. Така на пр. въ орг. химия не се споменва отъ какви нѣща и по кой начинъ се получва спиртъ; отъ какво и какъ се пригатвя пивото и какви химически процеси ставатъ при пригатвянието на тѣзи; отъ що и какъ се прави скробѣлата (колата), захарьта и т. п. Никждѣ нищо не се споменва за обикн. масла, лоища и восъци. За алкалоидитѣ, които съставяватъ една важна часть отъ орг. химия, се споменва тъй само — бѣгомъ — така щото, нито цѣла една страница не е посвѣтена за тѣхъ.

При края на органическата химия г-да съставителитѣ сѫ додали и начала отъ физиологическа химия. Тая прибавка е отъ твърдѣ голѣма важность и е твърдѣ на мѣстото си, защото физиологическата химия ще обясни на ученика нáй-наглѣдно всичкитѣ онѣзи химически явления, които сѫ му останали неясни при изучването на физиологията за растенията и за животнитѣ и което е предшествувало изучването на химията, та и не е било възможно да му се пояснятъ. Ето защо г-да съставителитѣ щѣхѫ да сторѭтъ много пó-добрѣ (по наше мнение) ако да бѣхѫ пó-вече разширили този отдѣлъ, а не да го стѣснѭтъ само на единъ едничъкъ листъ. (Стр. 139 и 140).

При самото начало още, първитѣ редове отъ въвеждането съдържѭтъ дефиницията на природата така: „*Природа или естество сѫ всичкитѣ тѣла по нашата земя.*“ Безъ всѣкакви, какви и да било коментарии, ние сме напълно увѣрени, че ако и сами г-да съставителитѣ прочетѫтъ внимателно тъзи дефиниция, тѣ ще бждѫтъ първитѣ, които ще ѭ осждятъ. Ние напразно търсихме въ рубриката на погрѣшкивѣ, нѣкое измѣнение или каква и да е поправка на тъзи нелогична дефиниция, но илузнитѣ ни бѣхѫ на пусто и ние, щемъ-нещемъ, трѣба да дадемъ, въ такъвъ случай, право на ученика, който ще учи тъзи дефиниция изъ тая химия, да смѣе да попита прѣподавателя: *да ли слънцето, мѣсеца, звѣздитѣ и т. н. не сѫ отъ природата, така, като не сѫ по нашата земя?* Ние неможемъ въспрети въ тоя случяй и на нѣкой шегобиецъ ученикъ да каже

на своя другарь че си е купилъ за 30 пари природа, и когато другаря му възрази че не природа а (н. пр.) лубеница си е купилъ за 30-тѣхъ пари, то той да има куражътъ да му отговори че: лубеницата е тѣло, а всѣко тѣло по земята (пише у книгата) е природа, па затова и неговата лубеница, като тѣло, е — тоже природа. —

Да ни се неприпише нѣкакво пристрастие въ казаното до тукъ, ние привеждаме цѣлия първъ периодъ отъ въвеждането, дума-по дума: *„Природа или естество сѫ всичкитѣ тѣла по нашата земя. Природата се измѣнява и прѣпородява безпрестанно. Ний забѣлежваме, че въ нея постоянно се вършѫтъ явления, които сѫ два вида.*

Да ли въ цѣлия този периодъ има здравъ смисъль — мислимъ че е излишно да се произнасяме.

Ние ще приведемъ и отъ страница 20 пакъ единъ цѣлъ периодъ, който не стои въ никаква свърска нито съ предходящия, нито съ послѣдующия: *„Знаковетѣ +, — и = имѫтъ и въ химията почти сѫщитѣ значения“.(? !)* — Вѣрваме че и тука нѣма нужуа да се произнасяме върхо нелогичностьта и неразборията въ този периодъ.

На стр. 24 четемъ слѣдующето: *„Органическа* (химия), *която се занимава само съ таквизъ тѣла, които се намирѫтъ въ животнитѣ и растенията* (тѣла съ органи) (?). Отъ съдържанието на тъзи дефиниция, както ний, така и всѣки ще разбере, че таквизъ тѣла, които вече не сѫ въ растенията и въ животнитѣ, не подпадатъ подъ разглѣждането на орг. химия. Отъ тъзи дефиниция ще се разбере още и че: органическитѣ тѣла, които се намиратъ въ растенията и въ животнитѣ или се добиватъ отъ тѣхъ, че *иматъ органи (!).* И чудно ли е, при такова едно опредѣление на орг. химия, да не попита ученика: какви ли органи има въ циановодородната киселина, въ етера, въ спирта, въ смолитѣ, въ маслата, въ скробѣлата, въ захартьта и т. п.?

На стр. 29 като се говори за озона, слѣдва така: **„прави се** (озона) *като напущате електрически искри въ единъ стъкленъ сѫдъ, пъленъ съ кислородъ.“*.... Навѣрно, че г-да съставителитѣ ще признатъ, че не само *озонъ*, но нито една молекула, отъ какво и да е тѣло по всемирната, никой не може **да направи**, но може само да се произведе или приготви и т. н. така сѫщо и електрическитѣ искри не могѫтъ да се *напущатъ* (защото никой неможе ги държа въ рѫка, но могѫтъ да се прокаратъ, пропустнѫтъ и т. н. — На стр. 32 се казва, че: *„снѣжната и дъждовната вода, понеже се произвождатъ отъ водни пáри въ въздуха, съдържятъ само въздухообразни примѣси (кислородъ, азотъ и въглеливъ окисъ — CO_2).“*.. Да ли г-да съставителитѣ сѫ забравили, че тѣзи води съдържѫтъ и твърди тѣла, както е

н. пр. прахътъ и NH_4NO_3, което съединение, макъръ че се образува само отъ въздухообразни тѣла, но то е пакъ твърдо тѣло, распустнато въ водата, като всѣка друга соль? — На стр. 33 четемъ слѣдующето: „*тя* (дестилуваната вода) *не е за пияние, защото не съдържа никакъвъ въздухъ.*“ Ние невѣрваме, че г-да съставителитѣ ще оспоряватъ, че само въвдухътъ е, който прави водата сгодна за пиение, защото CO_2 и разнитѣ соли, които съдържжтъ изворнитѣ води иматъ по́-голѣмо влияние върху нейния вкусъ.

Вѣрваме, че излишно ще бжде да привеждаме по́-вече подобни цитати изъ страницитѣ на тъзи химия, ще споменемъ още че, по злощастие, доста грубитѣ печатарски погрѣшки въ неѭ, правятъ я още по́-малко препоржчителна, както е н. пр. на седмия редъ отъ първата страница вмъкнжта слѣдующата капитална погрѣшка: „*Ако ю* (желѣзото) *натъркаме съ магнитъ, добива магнетически свойства — може да прѣтеглюва лѣгки тѣла, като книжчици, прахъ и пр.*, която погрѣшка въ рубриката на погрѣшкитѣ стои оправена така: „*вмѣсто прѣтеглюва лѣгки тѣла, като книжчици, прахъ и пр. чети: притеглюва желѣзни стърготини.*“ Относително вънкашността на тъзи начална химия, можемъ каза, че тя има доста приятенъ форматъ, ясенъ печатъ и сгодна хартия, но помѣстенитѣ въ ией фигури, (и така оскудни на число) не сж до тамъ за похвала; много отъ тѣхъ сж неясни и съвсѣмъ просто изрѣзвани. Много осждително е че, като учебникъ, тъзи книжка е оставена незашита, така щото, при първото ѝ отваряние, листоветѣ ѝ се распопадватъ.

Въ заключение ще кажемъ, че съставената отъ г-да В. Атанасовъ и Л. Лукашъ, начална химия, би могла да послужи привременно като учебникъ само подъ на́й-строгото наблюдение и ржководителство на преподавателя и то до като друга нѣкоя по́-съотвѣтствующа книжка замѣни нейната нужда.

Михаилъ Георгиевъ.

IV.

Единъ кжтъ на Стара-Планина. Отъ И. Вазова. Прѣпечатано отъ „Наука“. Пловдивъ. Областна печатница 1883. 8°. 21 стр. — Ц. 40 стот.

Малко има книжки или статийки български, които сме прочели съ такова едно наслаждение, както „Единъ кжтъ на Стара-Планина“ отъ даровития нашъ поетъ Вазова.

Въ всѣка една народна литература навикнжли сме да търсимъ преди всичко едно поучение върху природата на страната, въ която

живѣе тоя народъ, или ако сами сме запознати съ тази страна, искаме отъ домашната книжнина, да ни укаже, какъ гледе народътъ на планинитѣ, долинитѣ, рѣкитѣ, езерата и равнинитѣ на своето отечество, какви чувства и въспоминания възбуждатъ у него имената и погледътъ на тия мѣстности и какво нѣщо той се е научилъ да види върху природата на своитѣ мѣстности въ течение на вѣковетѣ, тъй да рекж съ окото на една личность, която живѣе много поколѣния.

За България малко има книжовни произведения, отъ които можемъ да почерпимъ таково едно поучение, особно за Стара Планина, за нейнитѣ високи хълмове и далеки изгледи отъ тѣхъ, за нейнитѣ гжсти гори, зелени ливади, сини езерца и за изворитѣ на многобройнитѣ рѣки, които иматъ началото си въ нейнитѣ ребра. Раковски е описалъ една часть на тие планински прелести въ „Горский Пжтникъ“ и въ бѣлѣжкитѣ до него, и Панайотъ Хитовъ въ своята любопитня книжица е разказалъ много нѣща за цѣцата Стара Планина отъ сърбската граница до Черното море.

Г-нъ Вазовъ сега ни описва една расходка, която е направилъ отъ своето родно мѣсто Сопотъ, отъ долината на рѣка Стрѣма (Гйопса въ нáйблизския кжтъ на планината, подъ високата Амбарица, която слѣдъ Гюмрукъ-Чалъ и Кадимлия надъ Калоферъ е третия по височина върхъ на Стара Планина, и до изворитѣ на Осъмъ, който истича отъ планинскитѣ полѣни вече на сѣверъ къмъ Дунава. Той ни разказва за дивитѣ капари, които стърмо се въздигатъ къмъ небото, за високи рътове, прорити отъ пороитѣ и поръсени отъ огромни камъняци, за орлитѣ, що се лулѣжтъ по въздуха надъ планинскитѣ гребени, за мъглитѣ, които като на игра прескачжтъ отъ единъ хлъмъ на други, за кичеститѣ и зеленолиственни лѣсове отъ борове, елхи и букове, и за великолѣпнитѣ погледи отъ тия високи мѣста и въ тракийското поле и въ дунавския предѣлъ. Чуеме за Зли Прóлѣзъ, Остро Бърдо, Лѣевица, Залжмово Кладенче, Добрила. Почивало и други още уединени планински мѣстности, за които народътъ е намѣрилъ имена, сами по себе си украсени съ нѣкакъвъ си поетически цвѣтъ. Край това чуеме и за разни случки отъ кървавитѣ събития на 1876 и 1877 година. А всичко това е раходка на единъ день. Когато исчетохме книжката, съжалѣвахме, че тъй бързо стигнжхме до края, и надѣваме се, че слѣдъ неж ще ни зарадватъ съ врѣме още и други разкази и описания отъ подобенъ видъ.

Д-ръ К. И.

V.

Учебенъ вѣстникъ. Издава Министерството на Народното Просвѣщение. Година първа. Книжка I-IV. (Януарий — Априлий 1883). Срѣдецъ. Държавна Печатница 1883. 8⁰, стр. 152 и 56.

Появи се наконецъ и специаленъ училищенъ вѣстникъ, отъ който се усѣщаше отдавна вече голѣма нужда. Министерството на народното просвѣщение бѣше предвидѣло въ тазгодишния си бюджетъ една сумма отъ 15000 л. за издаванье на едно списание, което да обнема покрай официални работи, относящи се до училищното дѣло въ Княжеството, които иматъ важность и за побликата, и разни статии по учебното дѣло въ Княжеството, както и въобще въ образования свѣтъ, за пó-дълбоко запознаванье на учителитѣ съ дѣлото, на което сж се посветили, и за расширение кржга на тѣхнитѣ познания. Първата свезка на това списание, състояща отъ книжки I, II, III и IV за мѣсецитѣ Януарий, Февруарий, Мартъ и Априлий т. г., излѣзе едвамъ въ първата половина на м. Май. Свезката се състои собственно отъ два отдѣла. Първий отдѣлъ се захваща съ едно кратко предисловие отъ редакцията, въ което се очъртава на кжсо програмата на вѣстника. Слѣдва „Списъка на служащитѣ лица по вѣдомството на Министерството на Народното Просвѣщение“ и „Расходний бюджетъ на Мин. на Нар. Просвѣщение за 1883 година“. Слѣдъ това иде една записка отъ Министра на Нар. Просвѣщение върху положението на училищното дѣло въ Княжеството презъ учебната 1881/2 година, съ кратки забѣлѣжки върху народната библиотека, статистическото бюро, държавната печатница и учебния съвѣтъ. Тая записка е отправена до третьото обикновенно Народно Събрание, сесия първа. Въ нея срѣщаме между друго и кратки данни за поддържаванитѣ отъ българското правителство стипендияти въ чужбина. Такива стипендияти имало въ началото на учебната 1882/3 година 47, отъ които 36 въ високи и специални училища (17 юристи, 9 слѣдватъ философски наука, 2 политически науки, 1 административни науки, 1 медицина, 1 аптечни науки, 1 телеграфна механика, 1 живописна академия, 1 рисовално училище, 2 учителска семинария — отъ тѣхъ едната е дѣвойка —) и 11 въ срѣдни училища (7 ученици и 4 ученички). Подирѣ слѣдва рапортътъ до Н. С. главния управитель на Източна Румелия, отъ директора на народното просвѣщение за положението на учебното дѣло въ областа презъ 1881/2 училищна година. Иджщата статия, подъ название „Потъвачний (водолазний) звънецъ“ отъ Ив. А. Георгова, съдържа примѣрно преподаванье изъ естествовѣдението въ IV отдѣление. Прегледано очъртано е отъ С. В.

устройството и учебната основа на атенеитѣ и държавнитѣ срѣдни учебни заведения въ Белгия. Интересни данни представя „Списъкътъ на учащитѣ се въ чужбина Българе и Българки презъ 1881/2 учебна годин". Въ него сѫ забѣлѣжени 475 ученици и ученички, които сѫ посѣщавали презъ това врѣме учебни заведения въ странство. Разбира се, че тоя списъкъ далеко не съдържа всички учащи се Българе въ странство, особно въ Руссия. Подиръ този списъкъ слѣдватъ: единъ рапортъ отъ и. д. директора на Врачанското педагогическо училище върху състоянието на това училище презъ първото полугодие на учебната 1882/3 година; свѣдѣния за ученицитѣ въ държавнитѣ срѣдни учебни заведения въ Княжество България, тоже за първото полугодие на сѫщата година; откриваньето на учебния съвѣтъ при Министерството на Народното Просвѣщение. Въ отдѣла „Бѣлѣжки върху училищата и образованието" се срѣщатъ доста интересни данни относително учебното дѣло въ странство; сѫщо и въ „Научна хроника" се намиратъ любопитни научни извѣстия. Въ рубриката „Книжнина" сѫ изброени 13 нови книги съ кратки оцѣнения. Официалний дѣлъ съдържа: височайши укази и прикази, издадени отъ Министерството на Народното Просвѣщение отъ началото на 1883 година до края на м. Априлий; закона за учебния съвѣтъ: дисциплинаренъ правилникъ за ученицитѣ въ държавнитѣ гимназии и трикласна училища и окржжни предписания отъ Министерството относително различни важни предмети.

Вторий отдѣлъ на тая свезка ни донася началото на единъ общъ „училищенъ сборникъ", който ще обнема въ себе си всички „устави, правила, инструкции, наредби, распореждания, закони и т. н. по учдбното дѣло въ Княжество България отъ време на окупацията до края на 1882 година".

Както виждатъ читателитѣ ни, съдържачието на първата свезка отъ това ново списание е твърдѣ разнообразно и интересно. Ние се надѣваме, че вѣстникътъ ще принесе въ бѫдѫще голѣма полза на учителското съсловие въ Княжеството и въ другитѣ български земи и ще стане единъ видъ „читанка", която не ще липсува въ домашната библиотека на никой български учитель, нито въ библиотекитѣ на училищата.

Вѣстникътъ ще излиза всѣкой мѣсецъ въ свезки отъ четири коли и повече. Цѣната ва цѣлата годишнина е за цѣло Българско 8 лева, за чужбина 10 лева златни. Редакцията се води отъ С. Вацова, началникъ на отдѣлението при Министерството на Народното Просвѣщение.

КНИГОПИСЪ.

Въ редакцията на „Периодическото Списание" съ голѣмо благодарение се приехѫ долуозначенитѣ книги, подарени отъ разни господа за библиотеката на Българското Книжовно Дружество въ Срѣдецъ:

(Продължение отъ V кн.).

XIV. Отъ г. Г. Л. Голчевъ:

1) Цеко или освобождението на Българский народъ. Драмма въ петь дѣйствия. Съчини Г. Л. Голчевъ. Сливенъ. Издава книжарницата на в. „Българско знаме". 1883. Стр. 112. Цѣна 1 франкъ.

XV. Отъ г. А. Шоурека:

1) Праволинейна Тригонометрия за горнитѣ классове на реалнитѣ и гимназиални училища. Написалъ Антонъ В. Шоурекъ, прѣподаватель на математиката въ областната реална гимназия въ Пловдивъ. Първо издание. Одобрена отъ дирекцията на народното просвѣщение за употрѣбление въ висшитѣ классове на гимназиалнитѣ училища. Съ 54 чертежа. 1883 год. Издание и печать на Христо Г. Дановъ въ Пловдивъ. Стр. 128. Цѣна 2 льва

2) Логаритмически таблици. Отъ професора д-ра Студничка. Българско издание отъ А. В. Шоурекъ, прѣподаватель по математиката при Областната реална гимназия въ Пловдивъ. Прага. Собственно издание. — Печатница д-ръ Е. Грегръ. 1882. Стр. 156.

XVI. Отъ г. Ив. Вазова:

1) Загорка. Поема изъ живота на Българитѣ въ западний край на България. Отъ И. Вазова. Издание и печатъ на Д. В. Манчовъ. Пловдивъ. 1883 год. Стр. 45. Цѣна 3 гр.

2) Митрофанъ. Повѣсть отъ И. Вазова. (Издание ново и прѣработено). Пловдивъ, Печатница на Д. В. Манчовъ. 1882 г. Стр. 55. Цѣна 3 гроша.

XVII. Отъ г. Кр. Ив. Мирский:

1) Разскази за земний животъ. Отъ Александра Ивановъ. Превелъ Кръстю Ив. Мирский. Съдържание: Кой живѣе на земята. Минералний животъ. Растителний животъ. Животинский животъ. Варна, Печатница Р. И. Блъсковъ. 1883 г. Стр. 52. Цѣна 50 ст.

XVIII. Отъ Н. П. Попова:

1) Развитието на разнитѣ Синтактически форми за исказвание мислитѣ. Полезна книжка, особенно за ученици отъ срѣдни училища. Отъ Никола П. Поповъ, преподаватель на българский езикъ въ Варн. държ. реална гимназия. Варна. Издава книжарницата на А. В. Велчевъ. 1883 г. Стр. 60. Цѣна 70 ст.

XIX. Отъ П. Мусевича:

1) Домогванията на протестанскитѣ мисіонери. Отъ П. Мусевича. Второ издание. Печата ся въ полза на Бытолското Българско читалище. 1883 г. Славянска печатница. Стр. 14.

XX. Отъ г. В. Палаузова:

1) Судебна реформа во Франціи. (Реформа судоустройства). Отъ В. Палаузовъ. Стр. 166.

XXI. Отъ г. Н. Н. Любавина:

1) Физическая Химія. Н. Н. Любавина. Выпускъ первый. С. Петербургъ. Изданіе И. И. Билибина. 1876 год. Стр. 346. Цѣни 2 руб.

2) Физическая Химія. Н. Н. Любавина. Выпускъ второй. С. Петербургъ. Издание И. И. Билибина. 1877 г. Стр. 346—806. Цѣна 2 р. 50 к.

XXII. Отъ автора:

1) Подробная программа лекцій И. А. Бодуена-де-Куртенэ (I. Baudouin de Courtenay) о 1877—1878 очебном году. Казань, в университетской типографіи. Книжный магазин А. А. Дубровина. Варшава. Э. Венде и К° (E. Wende i Sp.. 1881 год. Стр. 320. Цѣна: 2 руб. 50 коп. — Pries 7 mark).

2) Отрывки изъ лекцій по Фонетикѣ и Морфологіи русскаго языка, читанныхъ въ 1880—1881 акад. году въ Императорскомъ Казанскомъ университетѣ. И Бодуэна-де-Куртенэ (I. Baudouin de Courtenay). Выпускъ 1-й. Отдѣльный оттискъ изъ „Филологическихъ записокъ". Воронежъ, въ типографіи губернскаго правленія. 1882 г. Стр. 88. Цѣна: 80 коп. 2 mark 40 pf.

XXIII. Отъ автора:

1) Атонскіе акты и фотографическіе снимки съ нихъ въ собраніяхъ П. И. Севастьянова. Библіографическое разысканіе Тимоѳея Флоринскаго. С. Петербургъ. Типографія В. С. Балашева, Екатеринскій каналъ, между Вознесенскимъ и Маріинскимъ мостами. Д. № 90—1. 1880 г. Стр. 105.

XXIV. Отъ редактора на Лужицко-Сърбския вѣстникъ „Lužica", издаванъ въ г. Budyšin:

1) Handrija Zejleria Zhromadžene spisy. Zriadowal a wudal Dr. Ernst Muka. Z nakladom serbskeje studowaceie mlodosće. Druni zwjazk Wjetše pěsnje A. Basnje. Plaćizna: 4 m. Budyšin. Ćišć Smolerjec knihićiščeńuje. 1883. st. 347.

XXV. Въ замѣна на „Периодическото Списание", въ редакцията се получаватъ и слѣдующитѣ журнали:

1) Медицинска сбирка. Издава медицинский съвѣтъ. Книжка I. (година първа). София. Книгопечатница на Янко С. Ковачевъ и С-іе. 1883. Стр. 123. Годишна цѣна е 16 лева.

2) Университетскія извѣстія. Годъ XXIII. 1883. (Издава се отъ Императорскія университетъ „Св. Владиміра" въ Киевъ подъ редакцията на В. Иконникова) Цѣна за 12 книжекъ Извѣстій безъ пересылки шесть рублей пятьдесятъ коп., а съ пересылкою семь рублей. Въ случаѣ выхода приложеніи (большихъ сочиненій), о нихъ будетъ объявлено особо.

3) Труды общества испытателей природы при Императорскомъ Харьковскомъ университетѣ. 1881 года. Т. XV. Съ 12-ю таблицами рисунковъ и чертежей. Харковъ. Въ университетской типографіи. 1882. Стр. 310.

4) Труды общества испытателей природы при Императорскомъ Харьковскомъ университетѣ. 1882. Т. XVI. Съ картою, восемью таблицами

рисунковъ и съ чертежами въ текстѣ. Харьковъ. Въ университетской типографіи. 1883. Стр. 526.

5) Časopis Musea Království Českého. 1882. Redaktor: Jos. Emler. Ročník LVI. Svazek první, druhý, třetí a čtvrtý. V Praze. Nákladem Musea Království Českého. V komisi knihkupectví Frant. Řivnáče. Str. 1—563.

XXVI. Отъ господина Арсеньева, управляющий императорското Русско дипломатическо агентство и генерально консулство въ България:

1) Археологическіе труды Алексѣя Николаевича Оленина. Томъ первый. Выпускъ II. Санктпетербургъ. Типографія императорской академіи наукъ (Вас. Остр., 9 лин., N° 12). 1881. 8°. Стр. 130.

2) Археологическіе труды Алексѣя Николаевича Оленина. Томъ Второй. Санктпетербургъ. Типографія императорской академіи наукъ (Вас. Остр., 9 лин., N° 12). 1882. 8°. Стр. 205.

XXVII. Отъ императорското географическо общество въ С.-Петербургъ:

1) Извѣстія императорскаго Русскаго географическаго общества, издаваемыя подъ редакціею секретаря общества. Томъ XIX. 1883. Выпускъ I. „Извѣстія" выходятъ несрочными выпусками. С.-Петербургъ. Типографія А. С. Суворина, Эртелевъ пер., д. 11—2. 1883. 8°. Стр. 344. Подписная цѣна на „Извѣстія" въ годъ: безъ доставки и пересылки 3 р. Съ доставкою и пересылкою 3 р. 50 к.

2) Отчетъ императорскаго Русскаго географическаго общества за 1882 годъ. Составленъ секретаремъ общества В. И. Срезновскимъ. С.-Петербургъ. 1883. 8°. Стр. 133.

XXVIII. Отъ статистическото бюро при министерството на народното просвѣщение:

1) Статистика на княжеството България II. Външна търговия на княжеството презъ 1880 и 1881 години. Издава статистическото бюро. София. Държавна печатница 1882 г. 4°. Стр. 87.

XXIX. Отъ госпожа Златоустова:

1) Цимбелинъ. Трагедия въ петь дѣйствия отъ Шекспира. Прѣведе отъ Руски и издаде Кр. Н. Златоустова. Първо издание. Варна. Печатница на Р. И. Блъсковъ. 1881. 8°. Стр. 99. Цѣна: 1 левъ и 40 стотин.

XXX. Отъ книжарницата на г. Хр. Данова.

1) Описъ на всички учебници, спомагателни учебни и разни други книги и помагала, които се намиратъ за сега готови за продань въ книжарницата на Христо Г. Дановъ въ Пловдивъ. София, Русчукъ и Ломъ. Май 1883. 16°. Стр. 64.

XXXI. Отъ В. Димитрова:

1) Ученическо календарче за 1883/84 год. Отъ Василъ Димитровъ (поборникъ). Издава книжарницата на В. Димитровъ въ Кюстендилъ. Руссе. Скоропечатницата на в. „Славянинъ". 1883. 16°. Стр. 95. Цѣна 60 ст.

XXXII. Отъ Югословѣнската академия въ Загребъ (Аграмъ):

1) Rječnik Hrvatskoga ili Srpskoga jezika. Na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti. Obraduje D. Daničić. Svezak 1, 2, 3 i 4. U Zagrebu 4°. Str. 960.

2) Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Volumen od IV—XIII.

3) Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium. Pars I. Vol. I i II.

4) Starine. Na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, od V—XIV knjiga.

5) Stari pisci Hrvatski, od VI—XII knjiga.

6) Ljetopis Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Prva svezka (1867—1877). U Zagrebu 1877, tiskom dioničke tiskare. 8°. Str. 145.

7) Euchologium Glagolski spomenik manastira Sinai brda. Izdao Dr. Lavoslav Geitler troškom Jugoslavenske Akademie znanosti i umjetnosti. (Sa snimkom). U Zagrebu 1882. U knjižarnici Lavoslava Hartmana na prodaju. Tisak dioničke tiskare. 8°. Str. 197.

8) Izvješće o Zagrebačkom potresu 9 studenoga 1880. Sastavio Josip Torbar, pravi član jugoslavenske akademije. Izdava Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti. (Sa zemljovidom, 6 fotografija, 9 u tekst utisnutih slika i 7 tablica). U Zagrebu 1882. U knjižarnici Lavoslava Hartmana na prodaju. Tisak Dioničke tiskare. 8°. Str. 141.

9) Figure u našem narodnom pjesničtvu s njihnovom teorijom. Napisao Luka Zima. Na sviet izdala Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti. Tisak Dioničke tiskare. 8°. Str. 335.

10) Korijeni s riječima od njih postalijem u hrvatskom ili srpskom jeziku. Napisao Gj. Daničić. Na sviet izdala Jugoslavenska Akademia znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1877. U knjižarnici L. Hartmana na prodaju. Tisak Dioničke tiskare. 8°. Str. 369.

11) Fauna kornjašah trojedne kraljevine. Od Dr. Josipa Krasoslava Schlossera Klekovskoga, viteza c. kr. reda željezne krune, hrv.-slav. zemaljskoga praliečnika i vlad. odsječnoga savjetnika, pravoga člana jugoslav. akademije znanosti i umjetnosti, zatim što počastn., što dopis. člana više domaćih i inostranih učenih družtvah. Na sviet izdala Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti, svezak prvi, drugi i treći. U Zagrebu 1877, 1878 i 1879. 8°. Str. 995.

12) Acta coniurationem Bani Petri a Zrinio et. com. Fr. Frangepani illustrantia. Izprave o uroti Bana P. Zrinskoga i Kneza Fr. Frankopana. Skupio Dr. Fr. Rački, predsjednik Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Na sviet izdala Jugoslavenska Akademija darežljivom podporom svoga preuzv. pokrovitelja. U Zagrebu 1873. Štamparija Dragutina Albrechta. 8°. Str. 595.

13) Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga LXIII LXIV, LXV i LXVI.

XXXIII. **Отъ Сръбското учено дружество въ Бѣлградъ:**

1) Гласник Српског ученог друштва отъ книга XXXIII—L.

2) Гласник Српског ученог друштва. 2-ий Одељак отъ книга II—XIV.

XXXIV. **Отъ г. З. Бояджиева:**

1) Учебникъ по Зоологията. Съставилъ А. Е. Гердъ. Превелъ и издалъ З. Бояджиевъ. Часть I, кн. 1. съ 86 фиг. Руссе 1883, 8°. Стр. 109. Цѣна 2 лева.

XXXV. **Отъ Българското студенческо друж. „Българска Майчица" въ Прага:**

1) Ютро. Издадено въ полза на „Българска Майчица" отъ Анание И. Явашовъ, Койчо Божковъ, Алекс. Теодоровъ, Г. Гачовъ, Луканъ Б. Хашновъ — студенти въ Прага. Редигували: А. И. Явашовъ, и Койчо Божковъ. Въ Прага. на народно иждивение. Печатница на д-ра Ед. Грегра 1883. 8°. Стр. 158. Цѣна 2 лева.

XXXVI. **Отъ г. Тодора Икономова:**

1) Писма за Сърбия. Отъ Т. Икономова. Руссе, скоропечатница на „Славянинъ". 1483. 8°. Стр. 151. Цѣна 1 л. 50 ст.

XXXVII. Отъ г. редактора-издателя на „Българската Илюстрация", Я. С. Ковачова:

1) Войната за освобождението на България 1877—1878. Часть първа. Отъ свършването на сръбско-турската война до падането на Плѣвенъ. Ново издание. Съ 46 образи въ текстътъ. София. Собственно издание и печатъ на Янко С. Ковачевъ. 1883. 4°. Стр. 162. Цѣна 5 лева.

XXXVIII. Отъ книжарницата на г. Хр. Г. Данова въ София:

1) Стереометрия. За горнитѣ классове на реалнитѣ и гимназиални училища. Написалъ Антонъ В. Шоурекъ, преподаватель на математиката въ Областната реална гимназия въ Пловдивъ. Одобрена отъ дирекцията на народното просвѣщение за употрѣбление въ горнитѣ класове на гимназнитѣ съ № 1196 отъ 19 май. 1883. Съ 116 чертежа. Пловдивъ. Издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ. 1883. 8°. Стр. 119. Цѣна 2 льва.

XXXIX. Отъ г. С. С. Бобчова:

1) За събирането и изучването на народнитѣ юридически обичаи. Отъ С. С. Бобчевъ. Препечатано, съ добавка, отъ пер. сп. „Наука". Пловдивъ. Областна печатница. 1883. 8°. Стр. 26.

XL. Отъ г. А. Паламидова:

1) К. Елницки: Дидактика. Пособие за учебни заведения, гдѣто се прѣподава педагогика. Свитъкъ I. Общи дидактически положения. Прѣвелъ и издава: А. Паламидовъ. Сливенъ. Печатница на вѣстникъ „Българско Знаме". 1883. 8°. Стр. 44. Цѣна 50 стот.

XLI. Отъ книжарницата на Д. В. Манчова:

1) Аритметика. Учебникъ за систематический курсъ на теоретическа Аритметика на цѣли числа и за елементарний курсъ на дробни числа. Написана прѣимущественo за ученици, които свършватъ основно училиште. Състави А. Н Канаевъ. Книжарница на Д. В. Манчовъ, Пловдивъ, Свѣштовъ, Солунъ. 1883. 8°. Стр. 205. Цѣна $2^1/_2$ льва.

XLII. Отъ Старо-Загорската окржжна комисия:

1) Статистический Алманахъ на Старо-Загорский департаментъ за 1883 година. Издава окржжната комисия на Старо-Загорский департаментъ. Година втора. Пловдивъ. Областна печатница. 1883. 8°. Стр. 155.

XLIII. Отъ управлението на областната реална гимназия въ Сливенъ:

1) Вторий годишенъ отчетъ на областната реална гимназия въ Сливенъ за учебната 1882—83 година. Сливенъ, въ печатницата на вѣстникъ „Българско знаме". 1883. Стр. 88.

XLIV. Отъ управлението на областната реална гимназия въ Пловдивъ:

1) Вторий годишенъ отчетъ на областната реална гимназия въ Пловдивъ за учебната 1882—83 година. Пловдивъ, областна печатница. 1883. Стр. 102.

XLV. Отъ г. Кр. Мирский:

1) Императоръ Наполеонъ третий Животописенъ разсказъ. Превелъ отъ русски: Кр. Ив. Мирский. Варна. 1883. Стр. 81. Цѣна 70 стотинки.

XLVI. Отъ г. Д-ръ Иос. Панчича:

1. Граћа за Флору Кнежевине Бугарске. Од Др. Јос. Панчића. Београдъ, штампано у Краљевско-српској Државној штампарји. 1883. 8°. Стр. 71.

XLVII. Отъ г. Петра Стоянова Джамджиовъ, книжаръ въ Търново:

1. Нѣколко рѣчи о Асѣню първому, великому царю Българскому и сину му Асѣню второму. Отъ Г. С. Раковскаго. У Бѣлградъ, печатано въ Кн. Сърб. книго-печатници. 1860. 4°. Стр. 128.

2. Българска старина. Повремено списание, издаваемо въ неопрѣдѣлно врѣмя. Отъ Г. С. Раковскаго. Книга първа. — Издание първо. Мѣсецъ Чьрвенъ (Юлие) 1-ый. Букурещъ, въ книго-печатницата Стефана Расидеска. 1865. 4°. Стр. 208.

XLVIII. Отъ г-на Д-ра Мирковича въ Сливенъ:

1. Практично приготовление за грамматиката въ основнитѣ училища. Отъ Д-ра Г. Мирковича. Сливенъ, печатница на вѣстникъ „Българско знаме". 1883. 8°. Стр. 116. Цѣна 1 левъ.

XLIX. Отъ г-на К. Димова:

1. Омирова Илиада. Прѣведена отъ първообразното отъ Ф. Велиевъ. Пояснена съ разни митологически забѣлѣжки, нуждни за улеснение на читателя. Томъ I. Издава К. Димовъ. Пловдивъ, Областна печатница. 1882 г. 8°. Стр. 191. Цѣна три нови срѣбренни франка.

Освѣнъ горнитѣ книги, въ Дружеството се получава и „Учебенъ Вѣстникъ", издаваемъ отъ Министерството на Народното Просвѣщение, подъ редакцията на господина Началника на отдѣлението, С. Вацова.

Ив. Н.

КЪМЪ БЪЛГАРСКИТѢ

КНИГОИЗДАТЕЛИ И СЪЧИНИТЕЛИ.

„Българско Книжовно Дружество“, споредъ устава си (вж. алинея 2, чл. 5 тамъ) трѣбува постепенно да си набавява за библиотеката „и по едно тѣло нáй-малко отъ всичкитѣ книги, вѣстници и пр., които сж излѣзли до сега и излазятъ на български“. Приходитѣ на Дружеството като сж още твърдѣ незначителни, привръменний управителенъ комитетъ приканва и почитателно умолява всички български наши книгоиздатели и съчинители да благоволятъ да обдарятъ библиотеката на Дружеството съ по едно тѣло отъ своитѣ съчинени, издадени и издаваеми книги и други списания, или поне да му ги отстжпятъ съ една нáй-умѣренна цѣна. Въ послѣдний случай желателно е да прибързатъ да представятъ на Дружеството списъка на списанията си наедно съ обозначение на нáйдолнитѣ имъ цѣни, по които би ги отстжпили на Дружеството.

От привръменний управителенъ комитетъ на Дружеството.

Нѣколко печатни погрѣшки.

Страница	17	*редъ*	23	*на*	*мѣсто*	да види	*чети:*	да се види
„	20	„	33	„	„	стѣни	„	съ стени
„	22	„	13	„	„	билъ	„	биле
„	23	„	30	„	„	имамо	„	имало
„	24	„	35	„	„	Galates	„	Galatesi
„	27	„	15	„	„	ἀδελφόπαις	„	ἀδελφόπαις
„	28	„	11	„	„	държави	„	държавни
„	30	„	14	„	„	датъ	„	дали
„	31	„	34	„	„	съмнѣватъ	„	съмнѣвали
„	34	„	15	„	„	то.	„	но
„	36	„	21	„	„	чужду	„	чужди
„	37	„	22	„	„	хора	„	лоши хора
„	37	„	30	„	„	въ епархиитѣ	„	отъ спахиитѣ
„	42	„	15	„	„	войскитѣ	„	воинскитѣ
„	131	„	21	„	„	който	„	конто
„	139	„	13	„	„	Рарградъ, ...	„	Разградъ,
„	139	„	18	„	„	*госшолюбиво*	„	*гостолюбиво*
„	139	„	18	„	„	*войство*	„	*войнство*
„	145	„	11	„	„	ифри	„	цифри
„	145	„	35	„	„	нѣкои	„	нѣкой
„	146	„	7	„	„	Βενιαμὴν	„	Βενιαμὴν
„	169	„	7	„	„	по́-добръ	„	по́-добрѣ

ПОПРАВКИ ЗА IV КНИЖКА.

Въ статията „за звука „ь“ въ новобългарския езикъ“, помѣстена въ IV кн. на Периодическото Списание, сѫ станѫли слѣдующитѣ печатни погрѣшки:

На стр.	106	*редъ*	14	*вмѣсто*	послѣдство	*чети:*	посрѣдство
„ „	112	„	16	„	изворъ	„	изговоръ
„ „	118	„	5	„	докждѣ	„	докждъ
„ „	120	„	9	„	е	„	ь
„ „	126	„	21	„	имамъ	„	иматъ
„ „	127	„	13	„	ьнъ	„	ьнь
„ „	130	„	20	„	леко	„	меко.
„ „	„	„	20	„	назвукъ.	„	пазвукъ
„ „	131	„	10	„	сопок	„	соп'ок
„ „	„	„	26	„	затворена	„	отворена
„ „	119	„	9	„	— взаимно, ...	„	— взаимно, а.ла.

ПАДАНИЕТО НА ЦАРИГРАДЪ

ДРАМА ВЪ ПЕТЬ ДѢЙСТВИЯ

ОТЪ

С. Н. МИЛАРОВЪ.

СРѢДЕЦЪ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1883

ПАДАНИЕТО НА ЦАРИГРАДЪ

ДРАМА ВЪ ПЕТЬ ДѢЙСТВИЯ

отъ

С. Н. МИЛАРОВЪ.

Това дѣло е писано въ тъмницата на 1871—72. Нѣкои приятели помислихѫ че заслужва да се прочете. Младата възврасть, въ която съмъ писалъ тая драма, както и новоста на формата ѝ въ нашата млада литература, ще оправдаѭтъ, вѣрвамъ, снисхождението на критиката къмъ нейнитѣ възможни недостатъци, които молѭ да ми се укажатъ. Това може да ме насърдчи къмъ вторъ по-сполучливъ опитъ.

София, 17 Септ. 1882.

С. М.

ЛИЦА.

Константинъ, послѣдний царь византийски.

Исидоръ, кардиналъ римски.

Геннадий, лъжовни калугеръ.

Нотарасъ, главенъ голѣмецъ и адмиралъ визанстийски.

Евгения, негова жена.

Евдокия, негова дъщеря.

Еленка, тѣхна слугиня.

Геннадий, патриархъ цариградски.

Франзисъ, голѣмецъ византийски.

Теофилъ и Димитръ } Палеологови.

Джустиняни, Джулиани, Минотто и Тревисани, } рицари италиянски.

Мохаммедъ, султанъ турски.

Халилъ, седраазаминъ.

Балта-оглу, адмиралъ турски.

Орбанъ, ренегатъ маджарски и строитель на топове.

Селимъ, султански придверникъ.

Сѣнката на Византийското царство.

„ на Леонида.

Първи и втори морнаринъ,

„ „ „ гражданинъ,

„ „ „ дервишинъ,

„ „ „ шейхъ.

Двама султански извѣстители.

Граждане, жени, дѣца, войски.

Драмата се развива въ Цариградъ и въ околноста му на 1453 г.

Дѣйствие първо.

МѢСТО ПЪРВО.

На **Хипподромътъ.** Множество граждане, пърснѫти на тумби, приказватъ си тихо, и уплашено. Лица: **първи и втори морнарь, първи и втори гражданинъ, случайни гласове, Исидоръ, Геннадий, Царь Константинъ, Нотарасъ.**

Предъ механата на Хипподромътъ сѣдѫли **двамата морнари** и пиѫтъ.

ПЪРВИЙ МОРНАРЬ

Пий, другарьо, вѣренъ побратиме,
И тазъ чаша за честито име
На отца ни пресветий Никола. —
Че каква ли осà те е убола,
Та ме гледашъ съ очи замрачени?
Ха! И ти ли отъ тия излѣзе
Клети птици, толкозъ устрашени
Щомъ се буря зададé —: кат' тѣзи
Прибледнѣли, страхливи, граждани?
Вижъ на срѣща тозъ ангелъ небесенъ
Какъ ни обсипва съ погледи засмѣни . . . .
Пѣй за Бога любовната пѣсень.

ВТОРИЙ МОРНАРЬ

Шегуватъ се, — виното распѫди
Отъ умътъ ми облака мрачовенъ.
Знаешъ ли, друже, каква азъ отвѫди

Съзрѣхъ мисъль? — Опасность велика
Насъ заплашва! . . . .

ПЪРВИЙ МОРНАРЬ

И ти си отровенъ
Вечь отъ страхътъ! Та туй ли се вика
Бистра мисъль? — Не ли че забрави
Колко пѫть се борихме съ фортуна . . .
Помнишъ, друже, оназъ бѣда туна —
Кога корабъ се тръшна, распука? . . .
Ний запѣхме на морската чука,
И не бѣхме като тѣзи баби,
Сърцата ни страхътъ не разслаби.

ЕДИНЪ ГРАЖДАНИНЪ (обажда се отъ на-близу)

Съжелявамъ твойто, о моряче,
Равнодушье, — когато на́й-паче
Турчинъ стѫпа Византия наша
Да погълне.

ДРУГЪ ГРАЖДАНИНЪ

А азъ да се плашѫ
Като баба?! Какво заблуждени'!
Приятелю, чашата е глупа.
Знай, кръвь римска въ жилитѣ ни тупа,
На юнаци съ слава обвѣнчени
Синове сме.

ПЪРВИЙ МОРНАРЬ

За туй, о велици,
Вий зяпате като куковици,
И женско се между ви раздало
Шепнение като на опѣло.

ПЪРВИЙ ГРАЖДАНИНЪ

О, ругай се! — Ти не си чулъ ощи
Въ мънъстирьтъ Свети Георги снощи
Че найдохѫ таблици чудесни;

На царьетѣ отъ ржцѣ небесни
Имената тамъ писани бѣхж . . .
Но вижъ чудо! подирь Константина
Таблицата счупена видѣхж!
Хе, разбра ли, о глупость невинна,
За какво сме ние безпокойни?!

ВТОРИЙ ГРАЖДАНИНЪ

Още казвашъ, че не сме достойни!

ВТОРИЙ МОРНАРЬ

Да, право е, добрѣ разбрахъ ази,
Но духътъ ми далечь ви надминж.
Вѣрвате ли, че не ще да пази
Божията майка Панагия
Свойта челядь света и невинна
И домътъ си Пресвета София?

ТРЕТНЙ ГРАЖДАНИНЪ

О тѣзь думи точни били бихж, —
Но забравяшъ че ж осквернихж
Папищашки прегнусни обреди . . .
Какъ, кажѣте, о моряци млади,
Богь ще тамъ е, Исидоръ владика
Гадно име папско гдѣто извика? . . .

МНОЖЕСТВОТО

Да, да, право!

ИСТИЯТЪ ГРАЖДАНИНЪ

Градътъ цѣлъ познава
Мойта дума че всегда е права;
Зимамъ дързость, приятели мили.
Божьа майка какъ ще да закрили
Нази, питамъ, отъ турски убийци,
Тукъ когато подли католици
Гамзжтъ вече, готвятъ се безстидно
Да защитятъ Византия златна?

О, незнаемъ колко е обидно!
Нази чака сѫдба неприятна!
Да, когато предъ трийсеть години
Мурадъ Вторий предъ Цариградъ стигнѫ,
И съ безбройни чети устраши ни,
Богъ за нази тогава се дигна,
И майка му внезапно яви се
На калето, — а онѣзь войскари
Въ бѣгъ трътихѫ както плахи птици
Прѣдъ орела; — Но страхъ ме потрися
Като сборя . . . днесъ бо Богъ се сръди
И незнаѭ пакъ тъй дал' ще бѫде!

ПЪРВИЙ МОРНАРЬ

А вий що сте, че още търпите
Папищаши до сквернятъ града ви?

ЕДИНЪ ГРАЖДАНИНЪ

Приятелю . . . незнайшъ . . . голѣмцитѣ! . . .

ДРУГЪ ГРАЖДАНИНЪ

Подли тѣзъ сѫ които сѫ, първи . . .

ПЪРВИЙ МОРНАРЬ

Що говоришь? Днесъ когато негли
Мраченъ облакъ глухо се потегли
Византия горда да покрие;
Днесъ, когато наша вехта слава
Въ смъртна одежда, мнишь, ще се повие —
Вий мълчите, по-долни отъ мрава! !
Дигнѣте се Римляни плашливи,
И станѣте, догдѣ йощ' сѫ живи
Ваш'то име и ваш'та Държава!
Чуйте мене, — съ дързость всичко става!

ЕДИНЪ ОТЪ ТЪЛПАТА

Право! тъй е!

ДРУГЪ ОТЪ ТЪЛПАТА

Хубавѣ хортува.

ТРЕТИЙ ОТЪ ТЪЛПАТА

Съграждане, Исидоръ минува!

ПРЪВИЙ МОРНАРЬ

Кой е тойзи? Искамъ да го знаѭ.

ВТОРИЙ МОРНАРЬ

Не отхождай . . .

ПРЪВИЙТЪ МОРНАРЬ

Не могѫ да траѭ.
(къмъ Исидора)
Ти ли си билъ, о госте незвани,
Изъ подземни когото палати
Пъкленниятъ архидяволъ прати
Злочестини Цариграду странни
Да домъкнешъ? Уви! тебѣ казвамъ
И въвъ дълги сега да не влѣзвамъ
Побирай се скоричко отъ тука
Да не вземе тойзи день бѣлѣга:
Честита бо била ти сполука
Дет' въ града си останѫлъ до сега . . .

ИСИДОРЪ

Християни!

НѢКОЙ ОТЪ ТЪЛПАТА

Не скверни слуха ни:
Езикътъ ти бодливи е тръни!

ИСИДОРЪ

Староста ми почтѣте, граждани,
Мойта дума не дѣйте презира!
Изъ тѫжаще сърце тя извира:
Изъ грѫди ми, изсрѣдъ живи рани!
Азъ оставихъ миръть и домътъ си,
Васъ въ тазъ страшна опасность потръсихъ,
И тозъ кръстъ ми, дѣт' поясъ църковенъ
Е до сега знаилъ да окачи, —

Днесъ опасва за васъ мечь бойовенъ.
Не вѣрвате, че сърдце ми плаче,
Че мен' ваш'та била би побѣда
Кат' и моя! А да ли тогива
Кат' видите, че завѣса блѣда
Безжизнено лице ми покрива, —
О граждани, да ли ще тогази
Повѣрвате, че умрѣхъ за вази?

О! Единъ е нашиятъ спаситель;
Неговата една е съпруга;
Всѣмъ е равна вѣчна му услуга:
Всѣмъ намъ Той е вишний поржчитель.
Тукъ отъ Истокъ на свѣтътъ до края
Простира се църквата Христова;
Человѣкътъ навредъ се покая,
Вредъ испжкнж ѝзъ-земь жизнь нова.
А защо ли родени два брата
Римъ и Царьградъ каратъ се за неж?
Общий даръ е тя отъ небесата,
Светий кивотъ на вси Християни.
Зло томува (туй да кажж смѣж)
Христовото име кой не брани! . .

Хей граждане, на васъ не е тайно
Какъ изъ Югъ се внезапно подигнж
Турско плѣме до сега незнайно —
Свѣтъ поплави, до Цариградъ стигнж;
И тамъ, гдѣто нощемъ изъ вълнитѣ
Виижтъ кучки морски, страховити:
Върхъ Кионска[1]) издигнжта урва,
Тѣ писаха за ядъ и за пукъ ви,
Името ѝ на тазь ламя сура,
Мохаммеда, съсъ каменни букви.
И днесъ вече предъ Царьградъ дойдохж

Въ чети диви безбройни и мжтни:
О граждане, ужасна епоха
Зинжла е за да ни поглътне!

Кому отъ васъ сърце не защрака
Кат' съгледа чаджри безчетни
Отъ бѣлото море до Синдака[2])
Че покрихж полѣнитѣ цвѣтни?

Войскаритѣ тѣхни сж безбройни,
А нашитѣ ни двѣ шепи нѣма;
Тѣ сж бодри, еднодушни, стройни —
Нази кжса завистъ преголѣма!

Побѣдници навредъ тѣ бидохж —
Нази тръпки спобиватъ веч' смрътни;
И пакъ казвамъ: ужасна епоха
Зинжла е за да ни поглътне!

НѢКОЙ ОТЪ ТЪЛПАТА

Уви! зло намъ!

ИСИДОРЪ

Но не, о граждане:
Тамъ далече задъ тѣзи предѣли
Има братя кат' васъ християне.
Тѣхни флоти и войски имъ цѣли
Вамъ да доджтъ въ помощъ сж готови.
О вѣчна ли би-ще тазъ умраза?
Да ли двѣ сж църквитѣ христови?
Самъ спаситель наший дал' не каза . . . .

НѢКОЙ ОТЪ ТЪЛПАТА

Вижте! иде калугеръ Геннадий . . .

ИСИДОРЪ

Ученику Петру . . . .

ЕДИНЪ ОТЪ ТЪЛПАТА

Хей другари,
Като лъвъ се разяренъ зададе.

ГЕННАДИЙ (който настигва)

О, що виждамъ! отъ васъ кой ли мари
Зарадъ вѣра и честь православна?!
Хей кажѣте нѣкой, ако смѣе,
Че сждбата ваша е избавна.
Слабоста ви о! да опустѣе!
Дѣца глупи, за зимница чиста
Даватъ вамъ що кжклица е иста! —
А ти старче, бабо голобрада,
Мръсна лико отъ папската мода,
Сжщи изродъ на челядь изъ ада,
Ти лукава змиинска порода, —
Да говоришъ лице имашъ още!
Гоненъ, плюенъ, презиранъ отвреди
Ти въставашъ сънувашъ побѣди! —
О, тако ми пресветитѣ мощи
Геннадия! догдѣ духъ въ мен' трае
Византия не ще се прелъсти! —
Христовата църква, да! една е:
Пресветата майка Православна.
Уви, зло вамъ! Кардинали тлъсти
И вси други отпадници грѣшни, —
Вамъ е мжка завардена главна.
О, колко сте безсвѣсни и смѣшни,
Вий мечтайте: Цариградъ пропада! —
И тъй смѣта тозь букванъ преглупи
Кат' склони насъ и свърже съсъ ада,
Съ вѣчний огънь Царство да откупи! . . .
Но прѣди ще назадъ' да се обърне
Пжть слънчевий, неже своята вѣра
Византия да прѣзре — превърне;

И преди щемъ на градътъ въ пожара
Мжченишки храбро да измреме
Неже папско да наложимъ брѣме! —
Но недѣй се радва ти напразно,
О създанье низко и умразно,
Византия нѣма да пропадне!
Двайсеть пжти дойдохж предъ нази
Войски страшни и Господь упази
Цариградски стѣни несъвладни!

ТЪЛПАТА

О бездруго, тъй го Господь иска!

ЕДИНЪ ОТЪ ТЪЛПАТА (къмъ Исидора)

Че тъй не е, кажи, дупо низска...

ГЕННАДИЙ

Той го знае по̀-точно отъ вази,
Но, добриятъ, клеветата мрази!
Вълкъ кръвнишки кат' агне облѣченъ,
Съ гледка блага, съ езикъ медомлѣченъ,
Гнусна излива отрова въ сърдца ви.
Но, о бѣдний, народътъ тозъ истий
Кого лъстишъ, не ще се забави
Твойта дързость, влъчешко бѣснене,
Твойто име отъ тукъ да очисти:
Риму за срамъ, а свѣту за смѣ'не.

ТЪЛПАТА

Да, да бжде! дръжте го граждане!

ИСИДОРЪ

Що? за бога! да л' вий, християне....

ГЕННАДИЙ

Мльквай, ти псе.

ТЪЛПАТА

Дръжте невѣрника!

ЕДИНЪ ОТЪ ТЪЛПАТА

Царьтъ иде!

ГЕННАДИЙ

О каква несгода!

КОНСТАНТИНЪ (появява се придруженъ отъ Нотарасъ)

Какво виждамъ?! Исидоръ-Владика!

ИСИДОРЪ

Живота ми Царю отъ народа
Ти избави!...

КОНСТАНТИНЪ

Да ли е възможно?

ИСИДОРЪ

Мен' тълпата щѣше да разкъса . . .

ПЪРВИЙ МОРНАРЬ

Да накажемъ щѣхме туй безбожно
Създание.

КОНСТАНТИНЪ

Иощ' ли не минж се
Тази лудость у васъ, о граждане?
Неприятель силенъ предъ врата ни
Готовъ стои утрѣ да нападне, —
А вий бийте тогозъ който брани
И градътъ ви и васъ домочадни.
О колко сж тѣз' случки печални!
Вмѣсто съ воля желѣзна ний всинца
Противъ врагътъ да съединимъ се, —
Къмъ нашитѣ ний сме незахвални
Бранители! (мълва).

ЕДИНЪ ОТЪ ТЪЛПАТА

Все туй за тогова,
Дѣт' подравя църквата Христова . . .

ПЪРВИЙ МОРНАРЬ

Царю! тебѣ ний сме препокорни, —
Но тогози...!

НОТАРАСЪ

Азъ щѫ сборѭ, стойте!

НѢКОИ ОТЪ МНОЖЕСТВОТО

Хей мълчѣте, Нотарàсъ говори.

НОТАРАСЪ

О граждане, бодри неуморни,
На всички ви познати сѫ мойтѣ
Съмнѣния; сърдце ми се пори,
Като глѣдамъ това пониженье
Дѣт' да бранятъ тѣзь стѣни свещенни
Иновѣрци!.... Но тазъ е сѫдбата!
Кой отъ вази, граждане, не смѣта,
Че що Господь иска туй и бива.
Всуе мъхътъ въ дръвото се впива:
То ще с' дига и растне на гори —
Нето буря може го събори —
Ако тазъ е Божията воля....
И, тъй мирни бѫдѣте си, моля,
Всѣкъ дома си спокойно идѣте, —
И ако ви запитать, кажѣте,
Че Нотарасъ самъ бди надъ градътъ ви.
Не слушайте все що всѣкой брътви.
А когато свѣтлий кръстъ небесенъ
На Константинъ пръвий дѣт' яви се,
Като тръшне и днесъ бѣсний риса,
Провъзгласи побѣдната пѣсень, —
Тогазъ само, о вѣрни граждане,
Зарадъ смѣтка врѣме ще настане,
И ще видимъ кой е билъ лѣсица,
Кой ли лъвъ е и кой кукувица.

(Тлъпата се разижда)

КОНСТАНТИНЪ (къмъ Исидора)

Ела съ мене, честний господине,
Азъ отивамъ вечь въ палата, ето

(къмъ Нотарасъ)

Да бързаме, врѣмето ще мине,
Трѣбва сбрани да сѫ господьето.

(Отиватъ)

ГЕННАДИЙ (самъ)

Тъй, пауне, красенъ и накитенъ.....
Голѣмцитѣ — сбирай ги въ съвѣти...
Покланѣй се на чужденци клети, —
Ахъ видѣ-щешъ ти день любопитенъ!...
Иззвахъази изъ дънь-тъмнинитѣ
Задземната сѫдбоносна птица.
Тя вързъ ями лети страховити...
Иде вече... Твойта гълѫбица —
Нáй-първата въ свѣтътъ хубавица —
Въ мои ногтье..... Честито било ти!
Негрижи се, — Геннадий работи...

(Завѣсата пада.)

МѢСТО ВТОРО.

Въ салонътъ на държавний съвѣтъ, въ Влахернский палатъ. Лица: Теофилъ и Димитръ Палеологови, Патриархъ Геннадий, Францизъ и други гръцки голѣмци. Джустиняни, Тревисани, Джулиани, Минотто.

ЕДИНЪ ОТЪ ГОЛѢМЦИТѢ

Много чудно струва ми се, Фране,
Чузденцитѣ кат' гледамъ въ съвѣта;
И боѭ се туй тъй ако остане,
Да не дойде всичката имъ чета.

ФРАНЗИСЪ

Страхътъ ти е, вѣрвай, безъ основа,
Ти въ тѣхъ гледай благородни странни,
Дѣт' дойдохѫ въ Цариградъ незвани
Смърть да найдѫтъ за вѣра Христова.

ДРУГЪ ОТЪ ГОЛѢМЦИТѢ

Ако тъй е, то поне не бива
Да се увиратъ къмъ първото мѣсто.

Вижъ какъ онзи смѣшно се превива,
И се пери . . . Оохъ красто! красто!

ТРЕТИ ОТЪ ГОЛѢМЦИТѢ

Приятели, чуйте една случка,
Която ме по́-вече забуни,
Неже вситѣ тѣзъ турски катуни.
Влибилъ ти се синъ ми въ оназь кучка
Братова ми робиня гюрджийска,
И омаенъ отъ тазъ самодива,
Той припаднж на мен' та я иска
За съпруга, и сълзи пролива.
Противихъ се до край непрѣклонно.
Но кат' видѣхъ че тежко страданье
Го обзима, и съ охкане болно
Ме заплашва какъ отъ очаянье
Въвъ войната ще да се намѣси —
Тежка мжка о̀-вратъ ми обѣси —
И бащинско ми сърце склони се,
Живота му давно̀ да избавиж.

ВТОРИЯТЪ ГОЛѢМЕЦЪ

Тазъ постжпка — признавамъ — ме слиса.
Сина си азъ равенъ съ робъ не правиж!

ИЗВѢСТИТЕЛЬТЪ

Царътъ иде!

(Влизатъ **Константинъ**, **Нотарасъ** и Кардиналъ **Исидоръ**)

КОНСТАНТИНЪ

Господа, здравѣйте!

НОТАРАСЪ

Приятели, истина, недѣйте
Вий зазира дѣто изостахме:
Вървѣещемъ беля си имахме.
Съгледахме на търгътъ народа,
Че нападнжлъ бѣсно Исидора:

Азъ захванжхъ тозъ-часъ да говоржъ
И спасихъ го отъ тазъ неугода.

ИСИДОРЪ

Живота си, Царю милостиви,
За услуга до гроба рѣшихъ Ви!
Приимѣте, молж преклонено,
Това дѣто чрезъ Васъ е спасено!

КОНСТАНТИНЪ

Господине, приимамъ дарътъ ви.
Изобилни получихме жътви
Да пожънемъ; и какъ да откажж
Сърпътъ, който давашъ драговолно.

НОТАРАСЪ (полугласно)

Незахвалний, спасихъ те неволно,
Да н' бѣ Царътъ самъ щѣхъ да те смажж...

КОНСТАНТИНЪ

Слушайте ме, господа почтенни,
Честни странни и лица свещенни,
Днесъ ме чуйте, утрѣ бо, когато
Орбанови загърмятъ вулкани,
Азъ незнаж — въ това мѣсто свето —
Мо-щемъ ли се видѣ тъй събрани.

Душманинътъ стигнж предъ града ни
Ненадѣйно съ пълкове безбройни,
Иска ето съ огънь да пожъне
Блестящата на Истокъ корона,
Изсрѣдъ вълни дѣто ситнопойни,
Дивна, свѣтла, ароматовонна,
Дига чело на-възъ небесата.
Ето тази вечерь е девята,
Откакъ тѣхни съгледахме знами,
И вечь утрѣ — както днесъ каза ми

Тайний вѣстникъ — изъ гърла огромни
Смърть и огънь Орбанъ вѣроломний
Върху наш'тѣ стѣни ще изсипе. —
Ето часътъ, на герои либе,
Часъ за жъртви, за юнашка слава,
За името на наш'та държава.
Днесъ събрахъ ви, о храбри велможи,
Предъ славното престолно подножи'
Византийско, и кой отъ васъ знае
Що ли честь е, що ли свобода е,
Нека тежка клетва да положи,
Че ще брани туй славно подножи',
Догдѣ духъ му — предъ мжки безгриженъ —
Крила мъртви не спусне недвиженъ.

ВСИЧКИ

За Теб' всинца да мремъ сме готови!

КОНСТАНТИНЪ

Който иска отъ васъ нек' прослови,
Кое мѣсто кат' брани ще знае
Вѣченъ споменъ да си извоевае? [2])

ПАТРИАРХЪ ГЕННАДИЙ

Царю славни, наслѣдникъ достоинъ
Юстиняновъ, който кат' топола
Се въздигашъ бодъръ и спокоинъ
Надъ насъ дребни, слаби гжсталаци,
Твойта мждрость грѣе отъ престола,
Ти избранъ си юнакъ надъ юнаци;
И днесъ, кога опасность велика
Насъ заплашва, Византия вика:
Царю славни, Богъ да те упази:
Твойтѣ думи законъ сж за нази!

ВСИЧКИ

Тъй е! Браво! Царьтъ да живѣе!
Той що каже, това ще се дѣе.

КОНСТАНТИНЪ

Благодаръ.
(Къмъ Джустиняна) О Джустинияни!
Ти вратата Светаго Романа
Ще защитишъ.

ДЖУСТИНЯНИ

Тазъ сабя, избрана
Отъ Васъ, Царю, ще знае да брани
Рицарското древне име и слава,
Както вредомъ, тъй и въ тазъ държава.

КОНСТАНТИНЪ

Джулиани! краснитѣ палати
Вихолийски, тебѣ азъ предавамъ
И че отъ тамъ не ще се поклати
Византия, дълбоко съзнавамъ.

ДЖУЛИАНИ

Смъртта отъ тѣхъ ще да раздѣли ме.

КОНСТАНТИНЪ

А кой отъ васъ, братя, се наима
Влахернскитѣ стѣни да защити?

МИНОТТО

Менѣ, Царю, тазъ честь направи́ Ти,
И, тако ми тойзи мечь желѣзни,
Мойтѣ стѣни би-щжтъ непрѣлѣзни.

КОНСТАНТИНЪ

Да, Минотто, на туй съмъ съгласенъ.
А теб' драги Нотарасъ предавамъ
Защитата на тозъ Рогъ прекрасенъ

НОТАРАСЪ

Твойта милость велика познавамъ;
И знай, Царю, че сѣвга ще мога
Да жертвувамъ себе си за Бога
На древнята слава византийска.

КОНСТАНТИНЪ

До гробъ тебѣ признателенъ бѫ-щѫ.
Тревисани, отъ тебе се иска
Да защитишъ пространната кѫща,
Акрополска — и татъкъ стѣнитѣ
Отвѫдъ оназъ верига дебела,
Дѣто двѣтѣ крила бърдовити
На заливътъ на́й-ягко е сплела.

ТРЕВИСАНИ

На́й-свѣтлиятъ, о Царю преясни,
Ти испълни сънь мой въвъ живота.
Азъ повтарямъ онѣзи прекрасни,
Ако и кратки, думи на Минотта.
Тревисани знае длъжноста си!

КОНСТАНТИНЪ

Теофиле, чело ти се вѫси . . .
Мислишъ, брате, че азъ те забравихъ!
Ти съ когото Цариградъ се слави,
Гордѣяне който си ми мило, —
Ти лѣвото на войската крило,
Дѣт' вратата Романови брани,
Ще да водишъ.
(къмъ Димитра) И тебе съзнавамъ
Мой Димитре, и ето предавамъ
Тебѣ, брате, оназъ чета смѣла
Отъ юнаци хранени, избрани,
Която е надъ мечь се заклела,
Сь прѣка опасность сѣвга да се бори —
Гдѣто би тя насъ и да заплаши.
Тъй когато сражене се стори
Между турци и храбритѣ наши —
Ще върхлиташъ мигомъ като орлица,
Вредъ гдѣ наш'та храбра върволица
Ѭ притиснѫтъ.

(къмъ Исидора) Владико свещенни!
Ти ми даде своето увѣрене,
Че готовъ си за насъ да се биешъ.
Съ своята храбрость щѣшъ-ли да покриешъ
Крѣпостнитѣ врата Синегийски? —
Гражданетѣ, вѣрвай, византийски
Нивга не щжтъ туй добро забрави.

ИСИДОРЪ

Благодарѭ зарадъ милоста Ви
Царю славни. Охъ истина туй е,
И тазъ дума всѣкой нека чуе —
Западъ съ Истокъ били би честити
Теб' да слушатъ, Царю духовити!

КОНСТАНТИНЪ

И тъй, хайде, храбри ми другари
Честни странни и мои боляри,
Да отидемъ, малкото войскари
Наши умно да распорѣдиме.
Десеть орли горди одързостени —
Срѣщу триста сокола, скосени
Отъ орловско сржчно опълчене, —
Оставатъ си все несъкрушими.

ПАТР. ГЕННАДИЙ

Богъ небесни нека бди надъ Вази,
Царю славни, и свѣтли велможи!
И дѣлото, дѣто Той възложи
Върху Тебе — нека Самъ го пази!
Деньтъ до-ще когато отново
Ще въскликнемъ побѣдното слово;
И когато тебѣ ще въспѣе
Византия.

ВСИЧКИ

Царьтъ да живѣе!

(Завѣсата пада.)

МѢСТО ТРЕТЬО.

Въ Султановий чадъръ, предъ калигарскитѣ врата. Лица: Мохаммедъ II, Халилъ, Балта-оглу, Орбанъ.

МОХАММЕДЪ

Ти напразно, Халиле, ми хвалишъ
Тѣзъ безбройни и храбри войскари,
И на́-пусто мене съ думи галишъ
Ти Орбане —, та кой ще да мари
За тѣзъ ти сто и петьдесеть топа.
Менѣ нѣщо въ съвѣста ми хлопа,
А душа ми мѫти ѭ и черни . . .
Да ли нещѫтъ утрѣ ни застигнѫ
Онѣзъ френски кучета невѣрни? . . .
Да ли нещѫтъ безбройни подигнѫ
Морски кѫщи огнени върхъ нази,
Тѣхъ които толкозъ яко мрази.
Всѣкой храбъръ правовѣренъ воинъ . . . ?
При все товаази съмъ спокоинъ:
Рѣшенъ бо съмъ до край да се биѭ —
Макаръ цѣлъ свѣтъ въстанѫлъ връзъ мене.
Но тѣжкò имъ! тѣжкò на опия,
Дѣт' съсъ свойто глупо увѣрене
Би изгребли — за срамъ и забрава —
Гробъ тукъ менѣ и на мойта слава! . . .

(постояване)

Корабитѣ колко ти сѫ вече
Балта-оглу?

БАЛТА-ОГЛУ

Днеска ги направихъ
На петьстотинъ.

МОХАММЕДЪ

Повнишъ що се вече?
Твойтѣ людье да ли вси сѫ здрави
На морето?

БАЛТА-ОГЛУ

Рабътъ ви се труди

ХАЛИЛЪ

И не ще ли челѣкъ да се чуди
Цариграду?! — Та той самъ се върти
Теб', Султане, да махне страхътъ ти.
Исидора, както извѣстихѫ,
Византийци мал' що не убихѫ
Тая зарань; — бѣдѭтъ го че мърси
Светий градъ имъ; самъ Царьтъ едва ли
Го избавилъ онимъ отъ рѫцѣтѣ.
И тъй какъ ли бихѫ се свързали
Христовитѣ черкови и двѣтѣ,
Туй умътъ ми никакъ недозима.

ОРБАНЪ

Враждата имъ е непримирима.
Азъ главата залагвамъ си тука,
Ако днеска Богу не припада
Римский Папа за твойта сполука
Господарю! — А туй помирене
Посланикътъ на старий Хуняда
Дѣт' ти нуди съ думици смиренни,
Какво значи? — Стариятъ маджарски
Воевода покрито ти рече:
Съкрушѣте тойзи градъ варварски —
Западъ дрѣме и — дрѣме далече!

МОХАММЕДЪ

Ти за утрѣ бѣше далъ менъ слово.
Че ще откриешъ гърлата топовни —

ОРБАНЪ

Господарю! всичко е готово.
Утрешний день свѣтътъ ще го помни!

(Мохаммедъ дава знакъ на Балта-оглу и Орбана да си отидѫтъ.)

МОХАММЕДЪ

Черна мисъль, любезний ми Лала,
Ненадѣйно бѣше ми се вкрала

Въ душата ми; — твойто умно слово
Като вѣтъръ западенъ повѣя,
Като свѣтлость сълнчова разлѣ се:
Тѫгата ми внезапно разсея.
И разметнѫ мрачната завѣса.
Каква радость; ето азъ отъ-ново
Свѣтлата си съглеждамъ звѣздица.
Слушай сега една приказчица.

Чини ми се, тебѣ е познато,
(Отъ тогава туй е пето лѣто),
Ловъ кат' гонѣхъ въ гори олимпийски,
Какъ веднѫжъ азъ стѣни византийски
Отъ далече зачуденъ съгледахъ,
И какъ минѫхъ тайно прѣзъ морето:
Въвъ Цариградъ влѣзохъ безъ повреда.
Тамъ се скитахъ съсъ сърце превзето. —
Цѣлъ пренесенъ гледахъ тѣзъ предѣли
Дѣт' около дивно се засмѣли.
Тѣзъ палати паметници славни,
Тѣзъ градини съ рай небесни равни.

Но когато надъ-вечерь възлѣзвахъ
Възъ чудната оназъ рожна пазва,
Видѣхъ въ една ладия прекрасна
Чуденъ ангелъ; — болѣзень ужасна
Тукъ осѣтихъ, — лице ми смрачи се
И азъ, истий Мохаммедъ, се слисахъ!
Аманъ, Лала, свѣтлата денница
Покрай неѫ би се посвѣнила,
И въвъ раятъ нѣма самовила
Толкозъ дивна, толкозъ хубавица!
Тя излѣзе на една градина
До краснитѣ Влахернски палати . . .
Господь знае какво си препатихъ

Въ онѣзь два-дни конто преминжхъ
Въ Византия..!

ХАЛИЛЪ

И тогазъ узна ли
Туй дѣвойче дѣто въ теб' запали
Такъвъ пламъкъ — чия дъщеря е?

МОХАММЕДЪ

На Нотарасъ дъщерята бѣ то.

ХАЛИЛЪ

И какъ лъвътъ могълъ е да трае?
Той би въ нужда сбилъ се и съ небето.

МОХАММЕДЪ

Стой. Когато минжхъ прѣзъ вълнитѣ
Цѣлъ потънжлъ въ мисли жаловити,
И на брѣгътъ азийски застанжхъ,
Азъ заклѣхъ се съсъ страсть неразбрана:
Дивни граде, викнахъ, Новий-Риме,
Ей тако ми свѣтла Евдокия
Върх' теб' ще си азъ съградиж трона;
И съсъ твойта предивна Корона
Ангелско ѝ чело ще покриж.
О, ако ли това не направиж
Нивга съ неиж да се не съставиж!"

ХАЛИЛЪ

Чудно! Дивно! Но да ли забрави,
Че соколътъ не пуща плѣнътъ си?
Да л' единъ е, който неиж тръси?

МОХАММЕДЪ

Успокой се! Азъ не се забавихъ
На Нотарасъ за докажж тайно
Че иж либиж, — ней е то незнайно —
Но безцѣнний накитъ дѣт' краси иж,
И връзката на нейната шия,

Отъ мен' даръ сѫ; — дивни ѝ обувки
Покрити сѫ отъ мои цѣлувки. (Малко застояване)
Чудѣше се, Халиле, защо ли
Азъ залѣгнѫхъ послѣ за наука.
Свѣтло слънце кога грѣйне — голий
Шипокъ чудно отваря се, пука...
Чудишъ ли се, приятелю, ощи
Дѣто мойтѣ безъ сънь вси сѫ нощи,
Отъ когато качихъ се върхъ тоя
Прѣстолъ, дѣто си изгубихъ покоя?..
Чудишъ ли се, ей тако ти слава,
На моето горѣщо желане
Дѣто имахъ отъ край за да стане
Ей-туй, Лала, днесъ което става?...

ХАЛИЛЪ

Да, Султане, чудѭ се, прости ми!
Тъй орелътъ както смѣлооки
Върху гори дири прѣвисоки
За себе си домъ недостижими, —
И тазъ мисъль и таквазъ побѣда
Дирятъ людье като Мохаммеда.

МОХАММЕДЪ

И послѣдни зари Западъ мѣта,
Да обидемъ, Халиле, войската.

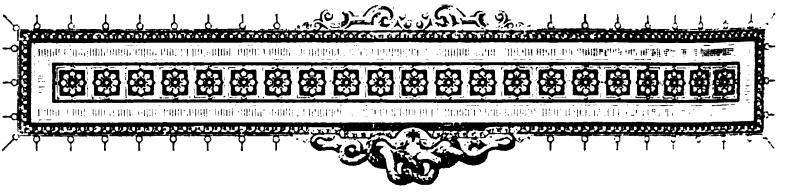

Дѣйствие второ.

МѢСТО ПЪРВО.

Въ кѫщата на Нотарасъ, подъ Влахернскиятъ палатъ, край морето. Лица: Евдокия, Еленка, Евгения, Джустиняни.

ЕВДОКИЯ

Чуй, Еленке!

(Еленка дохожда)

Туй письмце на̀-ти,
На истиятъ дай го непознатий.
А сахатьтъ на четири точно
На вратата нѣкой ще почука;
Ще го пустнешь да влѣзе чакъ тука —
Тайно! А ти — ще дойдешъ нарочно,
И съ гергефа ще сѣднешь тадѣва
Догдѣ си иде.

ЕЛЕНКА

Твърдѣ добрѣ. Става. (отхожда)

ЕВДОКИЯ (сама)

Веч' го дадохъ. Боже, що направихъ?!
Да ли свойта веч' клетва забравихъ.
Уви менѣ! Азъ съмъ прѣзлощастна.
Ти самъ виждашь, Боже, че е ясна
Съвѣста ми; прости Константине!
Вижъ, сърце ми отъ болѣзнь гине,

Жъртвувамъ се зарадъ тази мила
Бащиния, за нейната сила,
И за тебе — за твойта сполука! . . . .
Охъ! що думамъ? азъ съмъ полудѣла!
И какъ могж да бждж тъй смѣла?
Оле Божке, мозъкъ ми се пука . . .
Той не знае, че ази го любиж,
Той до сега видѣлъ ме е едвали, —
А азъ бъбржи врѣме си губиж
Въвъ надѣжди, въ мжки и печали!

Азъ на него могж ли погледнж?
Та той царь е, нивга нему равенъ
Не е бивалъ. А азъ сама бѣдна
Дѣвойка съмъ; той — великъ и славенъ
Азъ, горката, въвъ тъмно се криж
И линѣж.

ЕВГЕНИЯ (влиза)

Боже! Евдокия!

ЕВДОКИЯ

О майчице, ето мене! гдѣ си?
(пригръщатъ се)

ЕВГЕНИЯ

Мила щерко, сърцето тжжѝ ти;
Ти отъ болки страдаешь страховити!
Защо майци неоткрийшъ сърце си?

ЕВДОКИЯ

Охъ прости ми, молиж те, прости ми
Мила майко! но тѣзъ мжки мними,
Дѣто срѣща всѣкое момиче,
Теб' не дразнжтъ . . .

ЕВГЕНИЯ

Тъй ли драго птиче?
Ти да плачешь, да въздишашъ жално,

Да ти гледамъ лицето печално,
Пъкъ да траж? тъй ли мислишь мене?!

ЕВДОКИЯ

Охъ! прости ме!

ЕВГЕНИЯ

Кажи, моя мила,
Ако тебѣ нѣщо съмъ сгрѣшила,
Та ми отнимашъ свойто повѣрене.
Знайшъ ли, колко търпѣхъ кат' те гледахъ
Често тжжна, съборена, блѣда,
Да се криешь вънъ своята стая,
Да не диришь веселба ни радость?

ЕВДОКИЯ

Охъ! прости ме! отъ сърце се кажж!
Извини ме зарадъ мойта слабость!
Тежъкъ камъкъ легнжлъ на гръди ми,
Страшна мисъль сърцето ми чекне;
Мойтѣ мжки веч' сж несдържими —
Слушай всичко да ти кажж ясно,
Дано, мале, малко ми одлекне!
Тукъ мжжь, майко, единъ се намира
Съ чело свѣтло, съсъ лице прекрасно,
Изъ очи му силенъ духъ извира,
И на древенъ герой, мнишъ, прилича.
Сгоди мамо, той какѣ се нарича!

(малко застояване)

Той на тая бащина премила,
Дѣт' къмъ неж въ мен' си засадила
Прѣданноста — неинъ първъ синъ той е!
И азъ него обичамъ прѣстрастно.

ЕВГЕНИЯ

Кого мислишь азъ разбирамъ ясно.
Хе, че защо туй сърчице твое
Тъй се кжса? Да ли те презира?

ЕВДОКИЯ

Ахъ! азъ вѣрвамъ, че се не памира
Тозъ, когото да обичамъ ази,
А той мене, щерка ти, да мрази.
Азъ самичка вредъ отъ него бѣгахъ.

ЕВГЕНИЯ

Туй умътъ ми, щерко, недосяга.

ЕВДОКИЯ

Ти знаешь майко, царьтъ че поиска
Отъ начало княгиня Гюрджийска,
И по́-лани — тебѣ ѐ познато —
Отъ Сърбия истиятъ когато
Княгинята Елена потръси, ...
И която отъ тѣхъ би се взела
Съ Константина, ведно съ хубоста си
Цѣлъ народъ би на помощь довела.
А азъ, мамо, а ази горкана?!
Но не за туй щерка си прострѣна
Ти намѣри въ тазъ печаль голѣма, —
Азъ отколѣ тазъ премѣрихъ яма,
И отколѣ твърдо съмъ рѣшила:
Да живѣж догдѣ той живѣе, —
Макаръ цѣлъ ми животъ тъй да тлѣе!
Но не за туй бѣхъ се вжалостила.
Онуй писмо виждашъ ли го, мамо?
Геновешкий юнакъ Джустиньани
Свойта любовь мен' исказва тамо,
И описва сърдечни си рани.
Той ми дума, че отъ страсть къмъ менѣ
Само събралъ чуздитѣ войскари,
И че ако сърцето ми мари,
Той би още готови за мрѣне
Людье дигнжлъ изъ оназь прѣкрасна
Италия; — той притуря още,

Че ще с' бие съсъ храбрость ужасна,
И когато прогне Мохаммеда
Та избави Византия, — до-ще
Предъ нозѣ ми своята побѣда
Да положи. Ти знайшъ, майко мила,
Колкава е тукъ нашата сила . . . .
Веч' не сме ний както едно врѣме;
Всѣкой бѣга отъ воинско брѣме;
Единъ мълчи. а пъкъ другъ се крие,
Треть се кръсти или сълзи рони;
И мнозина мисълта не гони
Че градътъ ни въ черно ще се завие!
А вси викатъ съсъ негодоване
Противъ тѣзи храбри мѫжье странни.

ЕВГЕНИЯ

Да, за жалость, страшно тѣхъ ги мрази
И баци ти — и навредъ ги гази.

ЕВДОКИЯ

Охъ, не бутай и тѣзи ми рани! —
И тъй мамо, главната не ѐ ли
Надѣжда ни въ тия чети смѣли
И въ ония гдѣто Джустиньяни
Мен' слѣдъ малко врѣме обѣщава?

ЕВГЕНИЯ

Да, да, щерко, виждамъ, ти си права.

ЕВДОКИЯ

Но майчице, ако азъ отбиѭ —
Ненадѣйно тогозъ Джустиньана
Както искамъ — какво може стана?

ЕВГЕНИЯ

Ахъ! разбирамъ. — Горка Евдокия!

ЕВДОКИЯ

Него, странецъ, не боли сърцето
За нашето Отечество клето;

Той ме люби и, за храброста си,
Кат' награда, ржката ми тръси.
И тъй, майко, кажи: да ли могж
Да отблъснж?

ЕВГЕНИЯ

Възможно не е то!
Охъ! горкото птиче мое клето!

ЕВДОКИЯ

Поне, мамо, ти бжди прѣдъ Бога
Мен' свидѣтель, че съсъ съвѣсть ясна
Хващамъ свойта роля прѣопасна:
Азъ щж лъстиж догдѣ градъ ни стене, —
Макаръ, послѣ, мрътва нашелъ мене!

ЕВГЕНИЯ

Охъ! не думай, кжсашъ ми гръдитѣ!
Щерко, ти си за денье честити
Породена; защо се жъртвувашъ?

ЕВДОКИЯ

Мила майко, ти ли негодувашъ,
Дѣт' въ сърце ми ври любовь народна?
Азъ не съмъ ли Римленка свободна?
Ти не си ли, дѣт' си ме родила?
Охъ! за Бога, недѣй, майко мила!
Незнаешь често, какво ми прелита
Прѣзъ главата: самичка да станж,
Мечь да вземж и да грабнж щита,
При вратата на светий Романа, —
Тамъ при него — и азъ да се биж,
И, въ опасность, азъ да го закриж.

ЕВГЕНИЯ

Боже! щерко, тѣзъ мисли какви сж?
Ти мен' днеска наистина слиса . . .
Прѣдъ очи ми тъмна тъмнина е.
Азъ какво ли могж ти расправи?!

Въ главата ми шумятъ триста ума.
Сърце клето самичко не знае,
Къмъ коя ли страна да се управи
И тебъ съвѣтъ нѣкой да продума . . .
Ахъ, нà, ето, часътъ четирь дрънка,
Вредъ е тихо; само тамъ не . . . — вънка! . . . (стана)
Все що става самъ Господь го прави
И Той, щерко, да те не забрави!
Азъ щѫ си идѫ. Ти бѫди спокойна.
И спи сладко щерчице достойна.
Съ милоста си Богъ да те покрие! (отива си)

ЕЛЕНКА (влиза)

Дойде вече; чака въ мойта стая

ЕВДОКИЯ

Доведи го, и — както ти рѣкохъ . . . (Еленка отхожда)
Боже! Боже! помагай до края!
Върху морска пропасть се завтекохъ,
Съ далгѝ бѣсни хващамъ да се борѭ;
Нѣма друга: ил' смърть ил' — побѣда!
Ако паднѫ, що бѣдна да сторѭ?
Ако излѣзѭ жива, безъ повреда,
Изъ борбата, — ще видѭ тогази
Злата си честь, — и тя нек' се пази!

(Джустиняни и Елена влизатъ)

Писмото ви съсъ радость получихъ.
Джустиняни. Ази ви почитахъ
Преди още, неже се научихъ
За онази причина ви скрита,
Дѣт' ви кара да сте тъй приязни
Къмто наш' тѣ бѣди и неволи.
Менѣ ваш' тѣ не сѫ ми умразни
Изявленя; и тѣзъ не сѫ голи
Мои думи: азъ не съмъ немарна,
И отъ сърце вамъ съмъ благодарна.

ДЖУСТИНЯНИ

Евдокио дивна! Азъ не смѣехъ
На тази си честь да се надѣж.
Но, кат' виждамъ, китко благовонна,
Че къмъ мене вий сте благосклонна,
Допростѣте, богиньо прекрасна,
Да се хвърлж смиренъ предъ нозѣ ви.
О дѣвице на всичкитѣ дѣви!
Повѣрвайте, любовь вѣчна, страшна,
Расклаща ми сърдечнитѣ бездни:
Повѣрвайте: Джустиняни чезне!

Сжщо както нѣкои метеори,
По свѣтъ ходѣхъ — на-долу на-горѣ:
Тжженъ скитникъ, безъ цѣль, ни управа!...
Но, когато случайно ви видѣхъ,
Любовниятъ ангелъ ме обиде,
Свѣтълъ вѣнецъ посочи ми: Слава!
Ще се борж, тако любовта ми
Макаръ съ мойта кървь да се накърми
Тази земя. Казвамъ: щж се биж:
Повеч' храбро отъ колкото можж; —
И вѣнецътъ кога придобиж,
Вамъ на чело щж да го положж.

ЕВДОКИЯ

Охъ, ви твърдѣ ще ме горделива
Направите. Но не! не мислѣте —
Молж ви се — безъ да бждж крива,
Че бихъ зела тойзи Вѣнецъ славы;
Молж ви се, повеч' ме почтѣте.
Голо име юнака не прави.
Нека Богъ ви подари побѣда,
Нека упази васъ живъ, безъ повреда: —
Вамъ тазъ слава, а мен' утѣшене:
Такъвъ юнакъ че обича мене.

Но колко съмъ къмъ васъ неучтива;
Посѣднѣте, сякашъ веч' забравихъ
(Подава му ржка. Сѣдатъ)
Днесъ борбата че бѣ твърдѣ жива.
Да ли много щета ви направи
Тозъ топовни гърмежь, непрестанно
Дѣто тресе градътъ ни отъ рано?

ДЖУСТИНЯНИ

Твърдѣ малко. Вѣрвамъ, за Орбана
Малка милость би-ще у Султана.
(Чува се далеченъ гърмежь на топъ)
Но що думамъ? дочухте ли топа?
Тозъ топъ, цѣлъ день, четирь-пжтъ затропа
На вратата светаго Романа:
Съ гласъ ужасенъ и съсъ сила страшна;
Азъ се плашж отъ нег'вата щета.

ЕВДОКИЯ

Има л' много ранени и мъртви?

ДЖУСТИНЯНИ

И не твърдѣ; всичко триесть жъртви;
Пòвечето — отъ нашата чета.

ЕВДОКИЯ

Наистина колко души има
Доведени по вашата дума?

ДЖУСТИНЯНИ

И не е ми голѣма тазъ сума:
Петь хиледи едва-ли съзима.
Но азъ ново щж сторьж въззване,
Къмто всички, що бжджтъ готови
За юнашко тукъ пожъртвоване.
И днесь имамъ извѣстия нови:
Помощната флота веч' заплува
Изъ Генова; отъ Родосъ ще земе

Други нѣкои кораби голѣми;
Въ петнаесть дена тукъ ще допжтува.

ЕВДОКИЯ

Драги Боже! възможно да-ли е?
Броятъ колко на тѣзъ кораби е?

ДЖУСТИНЯНИ

Близу двaесть — твърдо се надѣвж.
Но за повеч' да кажвж — не смѣвж.

ЕВДОКИЯ

О колко сж ваш'тѣ съграждани
Благородни, драги Джустиняни!

ДЖУСТИНЯНИ

Благодарвж, ангеле небесни,
За тѣзъ думи сладички, прелестни.
За тѣхъ искамъ да бждж достоинъ.
Ето случай. Азъ самъ ще помолвж
Да си идж. Днесъ съмъ само воинъ.
Мжжко сърце отричамъ му воля.
Вечь е врѣме — и мен' позволѣте...

ЕВДОКИЯ

Браво! Сбогомъ! Сбогомъ си идѣте.
И Вишниятъ нека ви защити —
Васъ и ваш'тѣ момци сърдчовити. (Джустиниани отхожда)

ЕЛЕНКА (отъ страна)

Какви вѣсти сребърни и златни!
Наистина, честа служи тжпо.
О Геннадий, отче благодатни,
Тѣзи днеска ще ги платишъ скжпо.

МѢСТО ВТОРО.

Келия въ мънастирьтъ Св. Георги.

ГЕННАДИЙ (влиза)

Слава Богу, едва си пристигнжхъ
Тукъ, дѣт' могж маската, да дигнж

И, самъ съ себе, мирно да посборѫ.
Едва могохъ тая тлъпа проста,
Дѣто вредъ ме срѣща, да распорѫ.
Колко смѣшно! Мен' — незвани-госта —
За светецъ ме дръжатъ на светцитѣ!
(отлага си калимявката и джуббето).
Но смѣлиятъ и честа го щити.

Каква битва! и още трепери
Сърцето ми отъ туй раздражене.
Хмъ! кораби триста потопени....
Балта-Оглу беля си намѣри!
И азъ, който желаехъ сполука,
На турцитѣ, и отъ ядъ се пукахъ —
Като видѣхъ тазь побѣдоносна
Чузда флота да възтържествува, —
Каква мене дива радостъ коснѫ,
Оний корабъ кат' гледахъ запаленъ
Възъ другитѣ побѣснѣлъ да плува!
И кат' слушахъ онзи викъ печаленъ
На горкитѣ османци морнари!
Въ тозъ часъ — чудно! — за нищо немарѣхъ!
(маха си косата и брадата).
Джустиняни днеска тържествува.
Какви сладки надѣжди бълнува!
Но да ли ще она да го пита:
Гдѣ сѫ още други шесть корита.
Не ли двайсеть бѣше обѣщалъ ѝ?! (опива си лицето).
Днесъ ѭ видѣхъ на брѣгътъ съ народа....
Колко дивна бѣше! — азъ едва ли
Можихъ въ себѣ на́й-сетнѣ да додѫ.
О, какъ блѣсна Божественний ликъ ѝ,
Кога, посрѣдъ възъзван'я велики,
Оназъ флота хванѫ да навлѣзва
Тържественно въвъ Рожната пазва!...
И, ужь старецъ — азъ, Геннадий клетий —

Щѣхъ да паднѫ тамъ ней прѣдъ нозѣтѣ...
Уви менѣ! Да ли ще ми стане
Туй възможно нѣвга да постигнѫ?
Златний сънь ми, сѣкашь, веч' се дигнѫ;
Веч' ликуватъ умразнитѣ странни;
Мойта птица плаши се, настръхва:
Плѣнътъ, сѣкашъ, ще ѝ се откачи.
Гордий веч' си Константинъ отдѫхва;
А тя, на умъ, вече съ него крачи,
Къмъ олтаря...! — Но не! не ще бѫде!
Всѣко чувство защо азъ испѫдихъ
Изъ гръди си, и чакъ на врагътъ ни
Се предадохъ, — кога другъ ще глътне
Туй що чака — мене, само мене?! (вади си антерията).
Каква полза отъ туй раздражене?
Каква полза гдѣто тъй бѣснѣѭ? —
Кога флота, цѣла флота жива,
Въвъ Рожниятъ веч' заливъ почива?!!
Нека сълзи, ахъ, сълзи пролѣѭ! —
Но не! охъ не! — Какво тамъ се свѣтнѫ?
Какъвъ ликъ се въ умътъ ми исписа? —
Ахъ, помисъль каква необятна!
Колко страшна, колко превелика!
Нейний размѣръ вѣкове ще слиса!
Ахъ туй — да, туй — Геннадий се вика!
Нека сёга Константинъ се пери,
Джустиняни нек' безгрижно плюска;
Гордий Граде, въ двaесеть дена, турска
Ви-щепъ флота предъ Влахернски двери —
Цѣла флота отъ двѣсте корита! —
Ще изравнѫ долове, баири,
Задъ светаго Тодора[4]) — гдѣ дири
Не се виждатъ отъ конски копита: —
Прѣзъ тамъ цѣла щѫ прекарамъ флота:
Отъ Босфорътъ въвъ пазвата Рожна.

И тазъ мисъль чудна, невъзможна,
Ще се сбждне, тако ми живота! —
Дѣт' море е, суша ще направѭ,
А тазъ суша бойно поле би-ще;
И отъ тамо, безъ да се забавѭ,
Ще превземѫ туй царско огнище. (истъкна се).
Сега отъ тукъ на Галата право.
Отъ тамъ скоро — татъкъ при Халила.
Спи спокойно, дружино не мила; —
Самъ Геннадий работи кораво. (излиза).

МѢСТО ТРЕТЬО.

Въ салонътъ на Влахернский палатъ.

КОНСТАНТИНЪ (самъ)

Да ли може да има спасене?!
Стѣнитѣ сѫ редомъ повредени
Отъ турскитѣ топове ужасни;
И дес' тина проломи голѣми
Пѫть показватъ: отъ гдѣ ще с' превземе
И потѫпче Цариградъ злощастни!

Гдѣ сѫ наш'тѣ достаточни сили
Да защитимъ тѣзъ плетове клѣти,
Дѣто сми ги тамо опълчили, —
Кога дойде че тѣзъ диви чети,
Развълнени кат' порои бѣсни,
Рукнѫтъ връзъ насъ буйни, земетресни?

И, о Боже, кой да се надѣе,
Че кръвникътъ Мохаммедъ ще смѣе,
Прѣзъ толкози бърда да прекара
Цѣла флота въвъ Рожната пазва?!
И кой смъртенъ би ти хванѫлъ вѣра,
Че намъ тая ще отвори язва?!

Кой би мислилъ, че ще се закани
Онзи насипъ да прави пространни —

Връзъ залива чакъ до подъ стѣнитѣ
Цариградски? — и утрѣ, когато
Отъ вредъ тазь сгань нападне съ помама,
Гдѣ ще бѫде гробъ мой жаловитий?!

(Явява се **Сѣнката на Византийското Царство** като стара погърбена баба съ грозни и ядовити черти, въ царски одѣжди. Константинъ, който се бори съ съвѣста си, прѣхласнатъ въ тежки мисли, не ѭ вижда).

СѢНКАТА

Константине, бѣдний ми съпруже!
Азъ, която бѣхъ на́й-завистлива,
Съжалихъ те, злочести мой друже!
Ти младъ, зеленъ доблесть се разлива
По твоитѣ черти вдъхновити.
А азъ? бѣдний! Отвори си очитѣ
И поглѣдай.... Недѣй! — остави ме!
Азъ самичка, съ сила несклонима,
Къмто гроба отхождамъ си вече, —
И той, вѣрвай, не е ми далече!

Едно врѣме, когато бѣхъ млада,
Въ свѣтътъ менѣ нѣмаше ми равна.
Мойта хубость, прочута отдавна,
Всички царье ранѝ безъ пощада.
Тѣ с' дигахѫ редомъ върху мене:
Да превземѫтъ моята корона, —
И видѣхѫ всички съ изумлене,
Че моята вѣрность бѣ несклонна.

Крѣпкий кракъ ми — по онова врѣме —
Почиваше гордо връзъ Балкана;
Съ рѫка свойто въздигахъ азъ знаме
Връзъ гората Таврийска пространна;
Изъ коси ми. вълшебни и чудни,
Истичехѫ четири морета:
Двайсть народа, въ неизбройна чета,
Стояхѫ ми послушни и будни.

Азъ бѣхъ вѣрна на своитѣ мѫжье
И тѣ бѣхѫ вредъ непобѣдими,
Душманското бо сѣвга оржжье
Чупѣше се о мраморь-гржди ми.
Но виждъ, бѣдний, ржцѣ си окалѣхъ
Въ дѣла гнусни, свирѣпи, злочинни:
Колихъ, бѣсихъ, очи вадѣхъ, палѣхъ —
Окжпахъ се въвъ кърви невинни.

И съгледахъ, че тазъ зѐ да вѣ'не
Багряница чьрвено-красивна,
И че губи свойто освѣтлене
Тазъ корона, нѣвга толкозъ дивна!

Видѣхъ, че зѐ животъ ми да гине;
Свѣтлото ми лице набърчи се;
Мойтѣ стави, бѣдний Константине,
Затрѣптѣхѫ, — умътъ ми се слиса.
Азъ бабище станѫхъ безобразно,
И тиранска на́й-подла кървница,
И ти, бѣдний, поиска напраздно
Да ми станешъ ягка патерица.
Чуй тазъ дума: недѣй! остави ме!
Азъ самичка съ сила несклонима,
Къмто гроба отхождамъ си вече:
И той, вѣрвай, не е ми далече! (изчезва)

КОНСТАНТИНЪ (събужда се)

Боже! що чухъ? възможно да ли е?
Сѣнката ли на мойта държава?
Какъвъ сънь бѣ! сърцето ми бие!
Таквизъ думи!... да ли е възможно
Тъй да бжде? сжщий ли съмъази,
Дѣт' се мислѣхъ? — Господь да ме пази!
Небихъ ли билъ създане ничтожно?!...

(Появява се сѣнката на Леонида. Константинъ вглѫбенъ не ѭ съгледа).

СѢНКАТА НА ЛЕОНИДА

Константине, слушай Леонида.
Жилище си оставихъ задгробно
Избранника свой за да навидѫ. —
Съвѣста ти пропада злокобно
Посрѣдъ тъми, посрѣдъ страшни бездни,
И се дави съ ехидни, съ вампири.
И залудо правий пѫть тя дири,
Къмъ вѣчната свѣтлость да възлѣзне.

Слѣдвай бодро, храбри Константине,
И борѝ се, догдѣ нощь настане.
Твойто царство ако ще загине,
Да не бѫде съсъ твое предане.

Ти подпирай, води, защищавай,
Византия догдѣ се прѣсѫди; —
Гдѣ тя падне, да паднешь внимавай, —
Гробъ ѝ, сине, твой гробъ нека бѫде!

Изъ твоитѣ кости ще изникне
Дивно дръво, гроба ще покрие;
На дръвото всѣкой който вникне
Съ удивлене ще прочита тие:

„Византия, войска непрегледна
Видѣ веднажъ, че върху ѝ зинѫ;
И тя паднѫ! но Той бѣ причина,
Че тя славно и доблестно паднѫ“.

КОНСТАНТИНЪ (събуденъ)

Леониде! . . . . Боже! сънь ли бѣше?
Или чудно истинско явлене?
Наистина, умътъ ми не спѣше.
Какви думи! бѣхѫ ли за мене?
О да! тъй е, —ази щѫ се биѫ, —
До гдѣ пепель Византия стане; —
И съ кръвта си, макаръ, да омиѫ
Името ѝ отъ срамъ, поругане.

МѢСТО ЧЕТВЪРТО.

Въ стаята на Халиловото чаджрище. Лица: Халилъ, Геннадий и единъ Извѣститель.

ХАЛИЛЪ (сѣднжлъ на трапеза)

Добрѣ дошълъ, любезний Геннадий.
Сѣкашь тебе чакахъ за вечеря;
На тебъ мислѣхъ и, вѣрвай, угадихъ
Че дохождашъ.

ГЕННАДИЙ

И азъ, да намѣрнж,
Мислѣхъ, тебе покрай гозби сладки;
А то, простй, съсъ думици кратки
Да ти кажж, — защото ми е гладно.

ХАЛИЛЪ

Каква случка! хубаво! изрядно!
И менъ, старець, съ тебе да се мѣрнж
Не è ме страхъ; та кой не съсъ воля
Слѣдъ побѣда, и ситъ, ще вечеря.

ГЕННАДИЙ

Да, така е, ликувате днеска . . .
Разскажи ми за битвата, молнж, —
И какъ станж, че го хванж треска
Джустиняна, както се научихъ?

ХАЛИЛЪ

Що? живѣе л' още това куче?
Каква судба пуста го-е спасила?

ГЕННАДИЙ

Научихъ се за туй, но желаж,
Прѣдъ да ти го разкажж, да знаж,
Злата честь му какъ се е случила?

ХАЛИЛЪ

Както бѣше вчера извѣстилъ ни,
Ний нощеска несклопихме очи, —

И топове намѣстихме силни
Връзъ тамъ, отъ гдѣ щѣше да искочи
Джустиняни съсъ гръцката флота.
Наш'тѣ стражи явихѫ ни тайно,
Че гръцитѣ движатъ се нечайно.
Ний корабътъ, дѣт' носѣше скота,
Спорѣдъ както явилъ бѣ ти менѣ,
Съглѣдахме при пръво гръмене.
Топъ Орбановъ единъ го нагѫнѫ
Той проби се, разстлѣ и потѫна,
А съсъ него всичката му чета.

ГЕННАДИЙ

Джустиняна избави проклета
Една случка: нѣкои ладѣри
Видѣли го възъ дърво че плува, —
Та — го зели! и при градски двери
Го извели; а той сега боленъ,
На постеля, страшна мъсть бълнува,
За туй дѣто пакъ останѫ доленъ.

ХАЛИЛЪ

Нека! самъ той по̀-напрѣдъ ще види
Отмъщене; флотата ще иде
И прѣдъ градътъ ще хвърли ленгери;
А робитѣ, които намѣрихъ
Уловени въ битвата нощешна,
Щѫ избѣсѭ прѣдъ оназъ сгань грѣшна.

ГЕННАДИЙ

И той наш'тѣ ще избѣси роби . . .
Осѣщашъ ли?

ХАЛИЛЪ

Знаѭ. И да-нò би!
Наш'тѣ войни туй ще да раздразни;
Тѣмъ гърцитѣ би-щѫтъ пó-умразни;
Знай, че зелъ съмъ вечь твърдо рѣшене

Да извръшимъ общо нападене,
Тия денѣ.

ГЕННАДИЙ

Да, да, вечь е врѣме.
Но невѣрвай, че Константинъ дрѣме. —
Приятелю, ти знашъ, колко нѣжно
Съчуствувамъ на ваш'та сполука;
И знашь, колко служѫ ви прилѣжно, —
За туй призри и на тазъ поука: . . .

ХАЛИЛЪ (хваща го за ржцѣтѣ)

Геннадие, твоитѣ услуги
Бихѫ били братски и за други
Пò безъ чувство отъ Халила мѫжье.
Причината почитамъ оная,
Твойто страшно която оржжье
Намъ за въ полза го е подарила, —
Макарь нивга да ѭ не узнаѭ . . .
Но повѣрвай: на мойтѣ очѝ е
Личноста ти естественно мила.

ГЕННАДИЙ

Благодарѭ. Скоро ще се открие
Причината — тъй поне с'надѣѭ —,
И ще схванешъ, защо тъй азъ дѣѭ.
А, за сега, послушай ме, друже.
Прати въ градътъ, единъ ил' двамина,
Посланници за прѣдъ Константина,
Да предложѫтъ, да сложи оружье.
Обѣщай му Морея свободна,
Подложена на дань ежегодна; —
А на тѣзи обѣщай граждане,
Че ще пазишь животъ и имане;
Че ще бѫдѫтъ подложни, не роби;
Че ще даватъ само дань и глоби.

ХАЛИЛЪ

Той ще отхвърли.

ГЕННАДИЙ

Та то е извѣстно;
Но знай, че сѫ гражданетѣ, тайно,
На туй склонни; — и ще бѫде вмѣстно
Сложноста имъ да разстроимъ крайно.

ХАЛИЛЪ

Да, да, право! здравѣй! и, въ туй име,
Можá-щемъ рѣ: че чакъ понижене —
Въсприехме, за да ги спасиме
Отъ послѣдньо, крайно, разорене.
Здрава мисъль! свърши-щемъ ѭ неѭ.
Щѫ да пратѭ Исфендияръ-бея
Въ Византия: — за това го бива. (пауза)
Наистина, человѣкъ си страшенъ!
Колко пѫти азъ бихъ самъ уплашенъ
Отъ твоитѣ планове огромни, —
Таквизъ — никой каквито не помни!
Колко пѫти питахъ се въ безкрайни
Размишленя, ти какъ тѣзи тайни
Византийски узнавашъ тъй лесно;
Тъй що, ако бѣше правовѣренъ,
И азъ пò-младъ и не толкозъ шеренъ . . .
Повѣрвалъ бихъ: явлене небесно
Тѣзи тайни че ти съобщава.

ГЕННАДИЙ

О, да знаешь, въ сѫщность какво става,
Ти не би билъ въ таквозъ удивлене.
Една бѣдна проста прислужница,
Подкупена, извѣстява мене
За планове, дѣт' една дѣвица
Денонощно крои противъ вази.

ХАЛИЛЪ

Що говоришъ? Туй несхващамъ ази.

ГЕННАДИЙ

Да, Халиле, една дѣвойка е
Ваша смрътна нáй-върла душманка;
Тя поддържа още тази сѣнка
На държава; — тя ви още мае
Та въ Цариградъ не сте влѣзли вече.

ХАЛИЛЪ

Отъ да схванж твърдѣ съмъ далече.

ГЕННАДИЙ

Джустиняни за всичко съвѣти
Отъ щерката на Нотарасъ взима . . .

ХАЛИЛЪ (прѣсича го)

Какво думашъ?! О Мехмеде клети,
Ти незнаешъ каква новость има! (смѣе се и кикоти гласно)

ГЕННАДИЙ (стреснжть)

Не разбирамъ, що има да прави
Султанъ Мехмедъ въвъ тѣзи расправи.

ХАЛИЛЪ

Та Султанътъ влюбенъ е прѣстрастно
Въ тазъ дѣвойка; но ме увѣрява
Че на свѣтътъ нѣмало пò-красно
Създание . . . . Но какво ти става?
Защо тъй си измѣни лицето?
Ти ме гледашъ страшно и завзето . . . .

ГЕННАДИЙ

Не бѣ нищо, Халиле, — прости ме:
Умътъ ми се на страна отвлѣче.
Чини ми се, че нѣщо ми рѣче
За Султанътъ . . . .

ИЗВѢСТИТЕЛЬТЪ (влиза)

Извѣстие има.
Господарю, Султанътъ ви вика.

ХАЛИЛЪ

Ето идж.

(Извѣстительтъ отхожда. Халилъ подава на Генадия пълна кръпа съ пари)

Земи, друже, отъ мене
Тазъ отплата; тя е невелика.
Теб' огромно чака награждене, —
Но йощъ малко . . . . Трѣбва да отидж:
Султанъ Мехмедъ младъ е — да ожида,
Не обича; — извини ме, молж, —
Ил' почакай, ако ти е воля

(Отхожда)

ГЕННАДИЙ (Самъ, слѣдъ едно мъчно и вглъбено размишление)

О! въ бездънна ето мене бездна
Неповратно хвърленъ! — все исчезнж!
Загуби се и сетня зарица
Отъ моята прѣдивна надѣжда!
Нигдѣ, нигдѣ вечъ се несъглѣжда
Спасителна нѣкоя дъсчица
Межд' вълнитѣ на тазъ грозна бездна!
Уви! всичко, всичко вечъ исчезнж!

Защо бихж толкозь трудъ и мжки,
Измишленя и чудесно сржки,
Кога другъ ще плодътъ да напипа?!
Колко нощи пробдѣхъ — безъ да видж
Сънь, спокойство, — догдѣ да съзидж,
Златний планъ свой! — и той се разсипа!
Уви! и туй, което извършихъ,
Би цѣльта ми за да се не свърши! —
О Господи! — страшна е ржка ти!
Всѣко чувство въ себе си удавихъ,
И въ страста си законътъ забравихъ:
Зло кой прави, отъ злото ще пати.

Противъ Бога своего се дигнжхъ,
Противъ свойта бащина злощастна;

И самъ адътъ връзъ мене изригнѫ
Проклетия нечута, ужасна!
(Хвърля кръпата съ паритѣ)
Сѣкий отъ менъ нека бѣга — сѣкий!
Азъ проклетъ съмъ, проклетъ съмъ во вѣки!!
(Излита навънъ като лудъ)

Дѣйствие третьо.

МѢСТО ПЪРВО.

Въ стаята на Евдокия, домътъ на Нотарасъ. Лица: **Евдокия, Джустиняни, Еленка.**

ЕВДОКИЯ

Добрѣ дошълъ, драги Джустиняни.
Намирамъ се въ чудно несъзнане;
Прѣзъ глава ми летятъ мисли страшни:
Кат' че вси сме въ опасно премежди'.
Кажи нѣщо, вдъхни ми надѣжди.
Но що виждамъ? очитѣ ти плашни!
Твойто лице блѣдо, тѫговито.
Охъ, сърце ме боли страховито!
Нѣщо ново? — тамо какъ стоите?

ДЖУСТИНЯНИ

Ни тозъ пѫть те нелъжѫтъ очитѣ.
Право имашъ, Евдокио красна.
Такавъ нивга часъ не е билъ още,
Ни таквази минута ужасна:
Утрѣ турци ще рукнѫтъ върхъ нази!
Въ на́й-тежката отъ всичкитѣ нощи,
Мене чудна несмѣлость погази —:
Съсъ страхъ гледамъ предъ себе въ тъмитѣ;
Предчувствия имамъ страховити;
Въ море бѣсно, сякашъ, че съмъ хвърленъ;

*

Отъ вълнитѣ огромни пригърленъ,
Азъ пропадамъ — и търсѭ напрасно
Нѣкое клонче, рѫкà си приязно
Да дадѐ ми . . .

ЕВДОКИЯ

Що слушамъ, за Бога?

ДЖУСТИНЯНИ

Недѣй вѣрва, че е твърдѣ строга
Тазъ ми дума . . . Но какво да сторѭ?
Отъ Мряморно море до Босфора
Полвинъ-мильонъ лѫчи освѣтлява
Сѫдбината на тая държава.
До ушитѣ на наш'тѣ войскари
Стигатъ турски викове побѣдни,
И веч' мойтѣ юначни другари
Съсъ усмивки споглеждатъ се ледни
По онѣзи стѣни разстроéни,
Онѣзъ кули на-полвинъ срутéни.
Днесъ се скарахъ и съ баща ви вече:
Той топове да дадѐ отрече,
Единъ прóломъ съсъ тѣхъ да покриѭ.

ЕВДОКИЯ (покрива си лицето съ рѫцѣ)

Оле Боже! горка Евдокия!

ДЖУСТИНЯНИ

Между нази Константинъ се хвърли,
И двама ни горѣщо загърли,
И тъй нѣкакъ можа да стиши ни . . .

ЕВДОКИЯ

А той гдѣ е? Що мисли да прави?

ДЖУСТИНЯНИ

Константинъ ли? — Сега го оставихъ
При онѣзи пусти развалини,
До вратата Светаго Романа.

Въ простата си военна примѣна,
Облѣгнжлъ се на камъкъ, съ ржцѣ си,
Бѣ обхванжлъ тжжовно челѐ си! . . .
Самъ неможе вече тазъ да поси
Тяжесть, дѣто ѐ-вратъ му се бѣси.

ЕВДОКИЯ

Охъ, ужасно!

ДЖУСТИНЯНИ (клекнува)

Дѣвице прекрасна!
Не за слава, пл' за друга частна
Азъ причина, въ Цариградъ пристигнжхъ;
Не за друго войска азъ подигнжхъ,
За да браныж Византия славна;
Не за друго толкозъ-пжть изложихъ
Живота си за тазъ неизбавна
Турска жертва — тако ми кърстъ божи! —
Ако испитахъ всичкитѣ оружя, —
То бѣ, вѣрвай, само теб' да служж!
Не-ли всичко възможно направихъ,
Родний градъ ти да-нѐ се избави?
Кажи, о ти райско цвѣте мило,
На брѣгъ стърменъ дѣт' си се развило,
И надъ пропасть ужасна, бездънна, —
Да ли виждашъ, че тазъ урва стръмна,
Подровена, веч' се сгръмолява? —
Тя ще падне, но не и ти съ неж!

ЕВДОКИЯ

Разумътъ ми, слисанъ, несъзнава
Твойта мисъль . . . Да вѣрвамъ не смѣж . . .

ДЖУСТИНЯНИ

Чуй, дѣвице, — ако утрѣ стане
Че нахжлтатъ онѣзъ диви странни
Въ Византия, — каква ще-е сждбата
На нейнитѣ людье и на вази? —

Страшно нѣщо тука се подмята —
Азъ признавамъ; — но кой васъ да пази
Има право, ак' не Джустиняни?
Неотказвай, о небесна китко,
Това, дѣто сега щж те молж!
На тозъ часъ е приготвено всичко
Да избѣгнемъ тежката неволя.
Долу чака — тамо край градина, —
На морето, една малка варка,
Ела съ мене бжди м' господарка.
Тозъ часъ мо-щѣмъ на-срѣща заминж,
На Галата, — слѣдъ нѣколко дена
Мо-щѣмъ видѣ Италия красна, —
И въ онази земя просвѣщенна
Да минеме животъ като въ басня.

ЕВДОКИЯ

Що, за Бога, слушамъ, Джустиняни?
Да-ли мислишъ че азъ въ земи странни
Щж се-упжтиж, когато моето
Отечество, отъ Турци превзето,
Ще да гине онимъ подъ нозѣтѣ? —
Туй ак' сторж — нека сж проклети
Деньетѣ ми! — Туй не ще направж!
Ак' не можихъ него да избавж —
То съсъ него да умрж ще знаж, —
Неже дò-гробъ грозно да се каж!

ДЖУСТИНЯНИ

Каква мисъль! че защо? о молж!
Каква полза отъ таквази воля?
Ако пада Цариградъ, да л' вие
Сте му криви, или съмъ му ази?
Нивга мома не ще да развие
Толкозъ дарба, за да-нó упази
Родний градъ си! Не ли все възможно
Азъ опитахъ, за да го спасиме?

Но застанѫ пърстътъ нескрушимий.
На Вишняго предъ насъ неотложно . . .

ЕВДОКИЯ

Що? — Невѣрвахъ, че дума таквази
Щѫ да чуѭ отъ васъ, Джустиняни!
Охъ, да-ли е възможно да мрази
Самъ Богъ своятъ Цариградъ избранни!?

ДЖУСТИНЯНИ

То се вижда и — всѣкъ ще го види . . .
Но азъ, който животъ си изложихъ
На толкози мѫки и обиди,
Не да бѫдѫ послужитель божи, —
Но твой само, Евдокио дивна —:
Имамъ правда, света, неотбивна,
Да се грижѫ за свойто светило.
И не туй ли го е подтвердило
Приятелство изящно — къмъ мене
Дѣт' показвашъ още отъ начало? . .

ЕВДОКИЯ

Имашъ право, на́й-пълно — на́й-цѣло,
Че къмъ тебе имамъ повѣрене
Безгранично; но неможешъ рѣ-ми,
Че съмъ дала нѣкому да земе
Свободното ми расположене . . .
Азъ съмъ себѣ сама господарка.
И ако имахъ съсъ вази сношене,
Единственна на това причина
Бѣше, вѣрвай, любовта ми жарка
Къмъто тазъ ми нещастна роди́на.

ДЖУСТИНЯНИ

Пъкленъ гръме! — каква смѣлость, Боже!
И кой това да повѣрва може?!
Мен' що ме е грижа за домътъ ви,
За вси ваши живи или мрътви?

Съ какво право ти игра̀ си съ мене
Толковъ врѣме, съ адска мастория?
Забрави ли — таквозъ огорчене
Че азъ въ кръви, въ кръви само миѫ? — — (пауза)
Но небой се! Самъ Богъ мѣрки зима
Да достойно върхъ тебъ отмъсти ме . . .

(Отхожда. Евдокия пада въ несвѣсь. Елена притичва.)

ЕЛЕНКА

Дивна сцена! Но, за жалость, всуе! . . .
Да не бѣше полудѣлъ Геннадий,
Той би ималъ нѣщо за да чуе,
И мен' джебътъ нѣщо да угади.

МѢСТО ВТОРО.

Предъ пѫтнитѣ врата на Нотарасовий домъ. Лица: Джустиняни, Джулияни, Геннадий, процессия.

ДЖУЛИЯНИ

Какво има? онуй ще ли бѫде?
Твойта мила да ли е съгласна?

ДЖУСТИНЯНИ

Азъ ѝ казахъ, а тя — ме отпѫди!
Мойта сѫдба всегда е злощастна!

ДЖУЛИЯНИ

Приятелю, разбирамъ тѫга̀ ти;
Но тѣши се — тебъ тя да не тръти . . .

ДЖУСТИНЯНИ

Охъ, небой се! . . . несъмъ отъ онѣзи
Честь благата които разглѣзи.
Въ на́й-силната отъ всичкитѣ страсти
Не съмъ слѣпъ азъ, — и въ това нещастье
Щѫ се борѭ и не щѫ пропаднѫ

ДЖУЛИЯНИ

Здравѣй брате!

ДЖУСТИНЯНИ

Незнаешь, колко въ мене
Гнѣвъ въздига, прѣзиръ, отвращене,

Тазъ лукавость нейна безпощадна . . .
Знашь що мислѫ? тазъ нощъ вече ние
Да избѣгнемъ . . . Та кой да се бие
Има воля за таквази черна
Незахвалность? —

(чуватъ се глѫчки и плачове)

ДЖУЛИЯНИ

Туй никакъ нестава.
Тя защото тебѣ е невѣрна,
Нѣмашъ право самъ ти свойта слава
Да зачернишъ. Иска и зарана
Да останемъ; но при пръва рана
Оттегли се и недѣй напраздно
Става жъртва. Пръво е честа си
Да увардишь.

ДЖУСТИНЯНИ

Имашъ пълно право.
Тазъ ме дума дълбоко потрѫси.
Тъй щѫ сторѭ, — казвамъ го на здраво.
Но какъвъ е тозъ плачь, тазъ крамола?
Каква муха ги е пакъ убола
Тѣзъ граждани?

(Минува процессия нощна съ светата икона Богородична. Народътъ слѣдва и прѣзъ плачъ пѣе »кирие елейсонъ«.)

ДЖУЛИЯНИ

Молятъ се на Бога,
Утрѣ да ги отъ пропасть избави! . . .

ДЖУСТИНЯНИ

Туй азъ никакъ да схванѫ немогѫ.
Не е лоша и Богъ да се слави;
Но, азъ мислѫ, че който стѣнитѣ
На градътъ си напуща, икони
За да дири и сълзи да рони, —
Ни Богъ него нѣма да защити.

ГЕННАДИЙ

(Връви подирь процессията въ сѫщитѣ дрѣхи въ които бѣше при Халила, но съдрани и омацани: гологлавъ, съ коси разрошени и съ черти разстроени)

Ахъ, признавамъ, Господи, че ази
Свойта вѣра и честность погазихъ;
Самъ признавамъ, Господи, прости ме!
Азъ въвъ пропасть Византия хвърлихъ,
Ази, неинъ душманинъ на́й-върли.
Още много за казване има . . . .
Но що полза? умътъ си загубихъ!
Незнамъ, сѣкашъ, и това що чинѫ . . . ! —
Ахъ! онази сама би причина
Чародѣйка, въ която се влюбихъ.
Да ѭ видѭ още веднажъ, Боже!
Имамъ страшно богатство, и може
Да ѭ грабнѫ. Но да тичамъ скоро:
Мохаммедъ вечь иде — ще ѭ глътне . . .

(Устремява се къмъ кѫщата на Нотарасъ)

ДЖУСТИНЯНИ

Приятелю, де, не толкозъ скоро.
Кѫдѣ влизашъ?

ГЕННАДИЙ

Облаци те мѫтни
Откарали отъ пѫтя ми, сине!
Твойта сѣнка отъ-прѣдъ менъ нек' мине!

ДЖУСТИНЯНИ

Тъй ли думашъ Джустиняну, бѣдний! (хваща се за сабята)
Бой се — тозъ день за тебе послѣдни . . .

ГЕННАДИЙ

Джустиняни? кой го споменува?
Той не е ли, дѣто нощѣ тича
При моята мила и йощ' плува
Въвъ надѣжди, че тя го обича?! . . .
Той незнае, че азъ всичко знаѭ!

(Смѣе се грозно и си заминава)

ДЖУСТИНЯНИ

Чакай, бѣдний, ти щешъ се покая! . . .

(Изважда сабята и се спуща)

ДЖУЛИЯНИ (въспира го)

Недѣй мръси, моля ти се, друже,
О лудъ човѣкъ своето оружье.

ДЖУСТИНЯНИ

Повеч' знае тозъ лудъ, вѣрвай мене,
Неже много други вразумени.

ГЕННАДИЙ

(като отхожда благослава и простира ржцѣтѣ си да ги цалуватъ)

Приидѣте къмъ мен' християни!
Азъ несъмъ ли, който ви отбранихъ
Отъ папскитѣ попове, владици?
Приидѣте и дайте парици!
Възможно ли-е, тъй да се забрави
Оний, тозъ градъ когото прослави?
Приидѣте! . . .

(отхожда отъ сцената)

ДЖУЛИЯНИ

Хайде да си идемъ
И нашитѣ храбри да обидемъ.
Веч' зората задъ баирътъ рови, —
И турцитѣ вече сѫ готови.

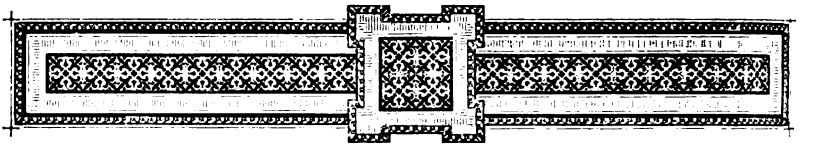

Дѣйствие четвърто.

МѢСТО ПЪРВО.

Турский станъ на волнитѣ. Войскаритѣ се будятъ зараньта рано на 29 Май 1453 година. Лица: първий и вторий дервишъ, първий и вторий шейхъ, извѣститель, Султанъ Мохаммедъ и тълпи, — турски войскари.

ПЪРВИЙ ДЕРВИШЪ

Чуйте, людье, гласъ се веч' разнесе,
Вси готови да сме, че е врѣме.
Наш'тѣ войни навредъ той потресе,
Както трепва, прьва кой отнеме
Цѣлувчица отъ свойта любима.
Навредъ по тѣзъ полета, могили,
Дѣт' войската наша нескрушима
Развила е свойтѣ страшни сили, —
Всѣкой става и оржжье граби,
Всички свойтѣ испитуватъ саби:
Едва чакатъ тѣзъ бойовни масси
Да затупатъ шумни таламбаси.

ПЪРВИЙ ШЕЙХЪ

Чуйте, людье, и стари и млади,
Падишахътъ заповѣдь издаде:
Всички волни храбри муслимани;
Отъ вредъ дѣто тукъ сте призвани,
Отъ всичкитѣ земи и предѣли
Гдѣто наш'тѣ знами се развѣли:

Отъ Анадолъ и отъ Кюрдистана,
Отъ Египетъ, Аравия равна,
Отъ Багдатско и отъ Гюрджистана
И отъ тая Руменлия славна, —
Чуйте, вие, толкозъ раздѣлени
По езици и по обичаи,
Но толкози твърдо в'единени
Въ наш'та вѣра и въвъ вѣрноста ѝ —:
Падишахътъ заповѣдь издаде:
Вие пръви, кат' вълна ужасна,
На вѣтъра коя се обади,
Съ дързость слѣпа, нечута, напрасна
На връзъ градътъ ще се устремите!

ГЛАСОВЕ

Да вървиме, хайде, къмъ стѣнитѣ!

(Заминаватъ тѣ, и дохождатъ на сцената друга тълпа войскари).

ВТОРИЙ ДЕРВИШЪ

Веч' зората отъ Истокъ подава
Свойтѣ златни крилца лучезарни;
Тя възлиза, въ блистане и слава,
Надъ дивнитѣ сводове, лучарни,
На честниятъ домъ Света София! —
О народе, моли се, слави ѭ!
Тазъ бо зора, послѣдня на Гръци,
Вамъ ще въ вѣчность прослави калѫчи.
Тамъ, задъ тѣзи зидове високи,
Чакатъ вази богатства, палати,
Тамъ триперятъ дѣви черноoки,
Тамъ наслади чудни, непознати . . .
О, блазѣ имъ на тия войскари,
Онѣзъ храбри, въ побѣда честити,
Кои минѫтъ прѣзъ тѣзъ стѣни стари,
За при сласти още неоткрити!

Но дважъ честь имъ на онѣзъ блаженни,
Въ великото които сражене

Паднжтъ жъртви за честь и за вѣра!
Тѣхно щастье нѣма край ни мѣра . . .
Тѣхъ ги чака Господь съсъ Пророка,
Който людемъ дивно е святило,
Тамъ въ оная ограда висока,
Гдѣ рѣчици съсъ шумтене мило
Прохлаждаватъ райскитѣ градини;
Гдѣ дѣвици ангелски, невинни,
Къмъ васъ страстно подаватъ ржцѣ си,
И, задъ златни и тежки завѣси,
Васъ довикватъ па сласть и веселье.
О, та кой ли отъ васъ правовѣрни
Прѣзъ вратата не ще мине черни
За да стигне въ ония предѣли?

ВИКОВЕ

Да мремъ всинца ние сме готови!

ИСТИЙ ДЕРВИШИНЪ

О вий, вѣрни на закона новий,
Припаднѣте всички на молитва,
Укрѣпи-ще васъ въ тазъ страшна битва.
Не ли ние съсъ нейната сила,
Както оназъ водоносна жила
Дѣт' Осману на̀-съпѣ яви се,
Разлѣхме се връзъ два материка?
Чрезъ нейната не ли мощь велика,
Дѣт' предъ себе що найде пониса,
Разорихме двадесеть държави
И превзехме тридесеть народа?
Молѣте се, — нека да се слави
Божие име отъ рода до рода!

(Войскаритѣ хващатъ да се кланятъ. Извѣстительтъ прихожда).

ВТОРИЙ ШЕЙХЪ

Ти узна ли, какъ сж наредени
Осталитѣ части на войскитѣ?

ИЗВѢСТИТЕЛЬТЪ

Ей-сегинка Царьтъ ни честити
Превисоко даде повелене:
Да се сбержтъ сто хиледи души
Предъ Златнитѣ Врата, — а пъкъ втори
Шейсеть тисящ' да се сбержтъ горѣ
Въ долината дѣт' Синдакъ се гуши.
Третьо тѣло щѣ се расположи
Пò-отзадѣ —: въвъ нужда да може
Навредъ свойтѣ да испраща сили.
А самъ Царьтъ щѣ да се закрили,
Въвъ срѣдата, межд' онѣзъ грамади
Отъ войскари обржгли въ обсади: —
Съ двайсетьтѣхъ си хиледи ужасни
Еничери; — а ний волни мжжье
Неопитни, но бръзи, напрасни
И способни въ игри съсъ оржжье,
Пръви щѣмъ да рукнемъ върхъ стѣнитѣ.

ШЕЙХЪТЪ

Добрѣ, знаж . . .

ИЗВѢСТИТЕЛЬТЪ

Гледай, господине!
Задава се Царьтъ ни честити.
И прѣзъ тукъ ще, мислж, той да мине

ШЕЙХЪТЪ

Той обхожда около войскитѣ
И приказва съ думи гръмовити.
Каква младость и какво държане!
Охъ, да! той е отъ Бога избранний,
За да свърши дѣло прѣголѣмо.

ИЗВѢСТИТЕЛЬТЪ

Господине, я погледай само
Черний хатъ му съ очи огневити,
Виждъ коси му чудесно възвити,

Какъ се чупи, кръши и подскача:
Мнишъ, едва ли земята докача . . .
Дерзай, гордий на Османа сине,
Твойта слава всички ще надмине!

ШЕЙХЪТЪ

Здрависватъ го. Какъвъ викъ и глѫчка:
Море, сякашъ, о скали се тржшка!

ИЗВѢСТИТЕЛЬТЪ

Право имахъ, ето го къмъ тука
Че се управя: добра ни сполука!
Твойтѣ людье свършватъ си молитва;.
Нареди ги въвъ строй кат' за битва.

ШЕЙХЪТЪ

О другари, всѣкой по редътъ си
Застанѣте дълги възъ пò-кѫси.
Нека никой да не испреваря.
Всички купно шумно завикнѣте:
Боже вѣчний, поживи ни Царя!

(Всички повтарятъ въсклицанието)

МОХАММЕДЪ (поевява се на конь обиколенъ отъ свитата си)

Здрави били, храбри правовѣрни,
Съ гръди мѣдни и мишци мермерни:
Преславниятъ ето часъ пристигнѫ!
Отвредъ, гдѣто Аллахово име
Се прославя, ази ви подигнѫхъ:
Туй послѣдньо капище голѣмо
Съ Божя сила ний да усвоиме.
О погледай, ти народе, тамо
Дѣт' се крие Божиятъ душманинъ,
Онъ, потѫналъ въ богатства чудесни . . .
Нек' стреми се всѣкой муслиманинъ,
Съсъ надѣжда, съсъ радость и пѣсни,
Въ тазъ столица чрезъ васъ побѣдима:

Градътъ менѣ, вамъ що въ него има!
Многобройни земи сѫ у мене,
И богати —: блазѣ ономува,
Върхъ стѣната който пръвъ задѣне
Мойто знаме, — о! той ще благува:
Въ на́й-славната помежду земитѣ
Той ще мине днитѣ си честити —,
Блаженъ, миренъ, грядущи полека, —
Той, и всичкий породъ му до вѣка!

ВСИЧКИ

Да живѣе господарь ни славний!

МОХАММЕДЪ

Напрѣдъ, мѫжье, къмъ тозъ неизбавни
Градъ, когото самъ Богъ вамъ подава:
За Негова и за ваша слава. —
Отъ небето Той на вази гледа! . .

ВСИЧКИ (съ диво въодушевление)

Напрѣдъ въвъ смрътъ или до побѣда!
(заминаватъ)

МѢСТО ВТОРО.

Въ домътъ на Нотарасъ Лица: Евгения, Евдокия, Нотарасъ.

(Грьмежъ непрестаненъ се дочува)

ЕВГЕНИЯ

Недѣй толкозъ плака, щерко мила!
Каква полза? да ли твойто здравье
Съсъ туй, мислишь, ще да се поправи?
Невидишь ли, колко си унила?

ЕВДОКИЯ

Драга мамо, вѣрвай ми, блазѣ ти!
Съвѣтвашь ме, за да си починѫ, —
А азъ веч' съмъ близу да загинѫ;
Та сълзи ми грижи сѫ девети! . . .

ЕВГЕНИЯ

Боже! Боже! защо тъй приказвашъ?
Трѣбва щерко пò да се припазвашъ.
Защо губишъ всичкитѣ надѣжди? —
Пръво ли е сега туй премежде
Цариграду?

ЕВДОКИЯ

Не е първо, мамо,
Но таквози не е било още.
И, ако искашъ, да ти кажж прямо
Мисълта си: — тозъ пжть нà-да л' мò-щѣ
Се избави, — и правда отъ Бога
То щѣ бжде зарадъ грѣхове ни.
Но мен' мжчи, защо толкозъ строга
Е сждбата къмъ-то Константина;
Каква грѣшка, какво престжплене
Е сторила тазъ душа невинна,
Че връзъ него, вижь, се сгръмолява
Грѣшницата — бѣдна ни държава?

ЕВГЕНИЯ

Но чуй, щерко, макаръ и превзели
Градътъ турци, възможно не è ли
Да простятъ му животъ и иманье, —
Да го само накажжтъ съ изгнане?

ЕВДОКИЯ

Не ласкай си нѣща невъзможни,
Мила майко; да ли сж незнайни
Началата нег'ви непрѣложни?
И не сж ли въ паметта ти трайни
Онѣзъ думи страшни, отчаянни,
Дѣт' ги каза прѣдъ народа сбраний
Отзарана въвъ света София?
Виждамъ, мамо, че тежко ти иде . . .

Но каква е ползата, кат' скрыж
Туй що мислж? А да ли забрави
Що изрече, преди да отиде
Да се бие —, кога да остави
Влахернския палатъ, а и нази?!
Господь, мамо, нека го опази!
Но, азъ вѣрвамъ, че туй тамъ що рече,
Вѣчно Сбогомъ бѣше къмъ насъ вече —
Къмъ престолътъ, а и къмъ живота.
А кой, мамо, ще иска да стигне
Леонида, ако Константинъ не?

ЕВГЕНИЯ

Тежки думи! охъ, моя сирота
Евдокио! Слушай! — туй гръмене
Непрестайно, сѣкашь, че прѣстава.
Отъ далече глъчка се раздава . . .
Боже! това какво ли-е знамене?

ЕВДОКИЯ

Нѣкой тича възъ стълбитѣ въ кжщи . . .
(Нотарасъ влиза расплахтанъ)
Драги отче, лоша вѣсть ли има?

НОТАРАСЪ

Ти спокойна бжди, мила джще.
Цариградъ се лесно непревзима.

ЕВДОКИЯ

Слава Богу! — Отче, прикажи ни:
Какъвъ исходъ имà туй сражене?

ЕВГЕНИЯ

Бръзо казвай, драгий, че затри ни
Тежка мисъль . . . Да л' сж побѣдени
Османцитѣ, че вече прѣстава
Гръмането?

НОТАРАСЪ

Чуйте, отъ начало
Да прикажж. Едва бѣ хванало
Задъ морето да се зазорява
И Турцитѣ отъ вредъ гръмотрѣсно
Нападнахж, съ завиване бѣсно.
Стрѣлитѣ имъ кат' дъждь заваляхж;
Топове имъ кат' лами ревнáхж . . .
Връзъ войска ни скромна, бодра, тиха,
Изсипа се огънь и смрътъ лиха.
Но, когато огъньтъ се отвори
Отъ нашитѣ гърла и топови,
Ний видѣхме, какъ той тамъ распори
Цѣли чети и нà-кърстъ разрови
Ситѣ онѣзъ билюци безъ смѣтка . . .
Но и дива бѣше и прѣрѣдка
Храброста имъ —: царьтъ самъ се учуди.
Въ обкопитѣ кат' слѣпи и луди
Се хвъргахж —: въвъ смрътъ непремѣнна.
Но, когато, кат' вълна отбита
Дѣт' се обръща назадъ разярена,
Съсъ въздишка шумна, ядовита,
И тлъпата турска тъй възви се, —
Изъ далече три тѣла голѣми
Дигнжхж се тежки, стройни, нѣми,
Връзъ градътъ ни . . . Умътъ ни се слиса,
Кат' съзрѣхме тия грозни бури;
Но и въ това крайно искушене
Наш'та бодрость хичь се не растури.
И съсъ смѣлость — и съсъ огорчене, —
Ударяхме; — чудеса направи
Наший огънь, — що Турци подави! —
Тъй видѣхме съсъ радость безкрайна,
Яроста имъ че не бѣше трайна:
Тритѣ тѣла, слѣдъ втори и трети

Нападваня, назадъ се тегли́хж.
И изъ тѣзи измжчени, клети,
Гръди наши дълги се извихж
Въсклицаня, хвалби, къмъ небето! . .

ЕВДОКИЯ

О хвала ти, мой велики Боже!

ЕВГЕНИЯ

Сѣдни, драгий, почини си . . .

НОТАРАСЪ

Ето,
Пакъ захваща гръмежътъ, и може
Бой да се е зачежлъ отъ ново.
Да, дѣлото не е йощ' готово.
Сбогомъ, мили; малко се стърпѣте.
Въ всѣкой случай спокойни бждѣте.
Ваший Лука знае що работи . . . . (отива)

ЕВГЕНИЯ

Щастието честито било́ ти!

ЕВДОКИЯ (колѣнчи)

Хвала тебѣ, Богоматерице,
Преславная покровителнице
Византийска! Чуй ми тазъ молитва!!
Ти, която вѣчно си всесилна,
Въвъ милости толкозъ изобилна,
Помогни ни и въвъ тая битва!
Колко пжти Цариградъ, уплашенъ,
Себе видѣ близу пропаста си,
И, когато какъ тебе потръси,
Той останж спасенъ и — всегдашенъ,
Прогласитель на Твоята слава!
Наистина, страшни сж — голѣми —
Грѣховетѣ на наш'та държава.
Но Пресвята, кой отъ сърце вземе
Да се кае, не се ли надѣе,

Твойта милость че щѣ го огрѣе?
Прости сега! — отъ пропасть спаси ѭ
Тази бѣдна наша дѣдовина!
Упази ни царя Константина!
Вѣнци отъ хвалби дó-смрътъ щѫ ти виѭ!
Подъ мѫдрото негово правлене
Византия пакъ щѣ се съземе . . .
Нравственно ще цъфне поправлене . . .
И Цариградъ, както едно врѣме,
Примѣръ би-щѣ на храбрость и честность,
И огнище на свѣтска словѣсность!

ЕВГЕНИЯ

Иоще, щерко, йоще помоли се.
Твойтѣ думи дивни сѫ и златни.
Молбата ти чудно ме възниса
Къмъ надѣжди честити, благатни.
Та може-ли Господь да забрави
Византия, кога тя е родила
Константина, който да прослави
Цѣлъ свѣтъ може, и — тебъ щерко мила?

ЕВДОКИЯ

И мен', майко?

ЕВГЕНИЯ

Да, ти, о невинна
Гълабице; ти бо си достойна
Да обичашъ нѣжно Константина.

ЕВДОКИЯ

Дочувашъ ли тая тржба бойна,
Мила мамо?

ЕВДОКИЯ

Що тя знаменува?

ЕВДОКИЯ

Всички, до кракъ, войскари тя вика
За въвъ борба послѣдня, велика! . .

ЕВГЕНИЯ

Какъвъ страшенъ гръмежь! Мен' се струва
Че земята сама се разгръща
И че всичко на-веднажь поглъща.

ЕВДОКИЯ

Гласове се чуватъ устрашени . . .
Каква тяжесть, мамо, въвъ въздуха!
Сякашъ, глъчка подземна и глуха
Раздава се, плаши ни, трѣсѐ ни! . .

ЕВГЕНИЯ

Ахъ, баща ти, йощ' пó-силно тича!

ЕВДОКИЯ

Умъ побръкахъ — сякашъ — че е притча
Туй що слушамъ . . .

НОТАРАСЪ (влиза стремително)

Всичко веч' скончà се!
Самъ Султанътъ съсъ онѣзи диви
Еничери до градътъ дофтаса.
Джустиняни другари остави
И побѣгнѫ.

ЕВДОКИЯ

Охъ, скотъ нечестиви!

НОТАРАСЪ

И сѫдбата веч' се незабави.
Отвредъ Турци нахлухѫ въ градътъ ни,
И Константинъ прободенъ останѫ
При вратата Светаго Романа.
Турци плѣнѫтъ веч' и нáй-безпѫтни
Дѣла чинятъ. Да се уклониме!
Дързость, щерко, наредбитѣ Божи
Тѣ сѫ чудни и неотстраними . . .
И кой знае, какво ще възложи
Богъ на тебе . . . Сякашъ ли, премила,

Че баща ти спи и дрѣме само?
О, вѣрвай ме, йоще имамъ сила,
Да т' приготвиж бѫдуще голѣмо.
Небойте се, драги, ази знаиж . . . .
Хайде, сега, въ подземната стая
Да се скриемъ, догдѣ порой мине,
И грабежътъ въвъ градътъ истине.

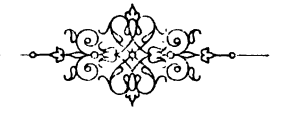

Дѣйствие пето.

МѢСТО ПЪРВО.

Въ Влахернскиятъ палатъ влиза Мохаммедъ съ свитата си. Лица: Мохаммедъ, Халилъ, Селимъ и Нотарасъ.

МОХАММЕДЪ

Ето, прочее, палатитѣ славни —
Тѣзъ, коим'-то нѣма нигдѣ равни;
Ето, ето прѣстолътъ свещенний
На велики царье и войводи . . . .
Тукъ изворътъ на дивни угоди
И на дѣла велики, безцѣнни!
Тукъ живѣлъ е Константинъ юначний! . . .
И той заря отъ свѣтлость прастара
Бѣ — но, виждъ, гдѣ честьта го докара!
Виждате ли, тѣзъ завѣси плачни
Какъ се скланятъ овиснжли, тжжни?
И въ тѣзъ стаи, тадѣва окржжни,
Каква чърна и жална пустия!
Азъ разбирамъ . . . — Горка Византия!
Наистина, Халиле, чудесна
Мен' въздишка, като влѣзохъ, стрѣснж: —
Не е лоше, домътъ на Османа
На на́й-висший когато застанж
Степень ето, назадъ да поглѣдне

Връх' онѣзи чадъри прѣбѣдни
Наш'та сила отъ гдѣто истече . . .

ХАЛИЛЪ

Ти извикваш отъ твърдѣ далече
Мрачни сѣнки, славний ми Султане;
И въ назъ нека тжзъ вѣра се хване:
Че силата Божья е по́-дръта
Отъ силата тая на сждбата.

МОХАММЕДЪ

Да нѐ бжде! но то ми не бръка
Да пожалж Константина Гръка.
Доблеста му го възвеличава.
Мжжь бѣ роденъ за велика слава.
Нареди̇̀ ли ти да се намѣри
Тѣлото му?

ХАЛИЛЪ

Да, прѣдъ онѣзъ двѣри
Романови, думатъ, го убили

СЕЛИМЪ (влиза)

Царю свѣтлий, единъ Гръкъ отколѣ
Предъ вратата чака, и ни сили
Да за него извѣстимъ Ти ние —:
Да го видишъ, ако Ти е воля.
Той ни казва, че не ще да Ти е
Непознато неговото име

МОХАММЕДЪ

Какъ го викатъ?

СЕЛИМЪ

Нотарасъ се казва.

МОХАММЕДЪ

О, пу̇сни го да влѣзе, Селиме. (Селимъ отхожда)
Разбужда се голѣмата язва

Въвъ сърце ми, Халиле, напрасно.
О, честитъ съмъ, — казвамъ безпристрастно.

НОТАРАСЪ (дохожда и се кланя)

Допростѣте, царю мой великий,
Да честитѫ свѣтлата побѣда
На страшний Ви мечь и гръмоликий.
Всуе човѣкъ дири да съгледа,
На свѣтската история въ храма,
Мощь и слава отъ тазъ пó-голѣма.
Вѣрний робъ Вашъ приподнася ето
Това бивше съкровище наше, —
Богъ бѣ рѣкълъ, че оно е Ваше.

МОХАММЕДЪ (съ усмихка)

Ако е било тъй рекло небето,
Защо вие още пó-съсъ врѣме
Не свършихте неговата воля?

НОТАРАСЪ

Въ рѫката ми да бѣше, — отколѣ
Византия щѣше се прѣвземе;
Но чуждитѣ чети Константина
Подкрѣпихѫ, — станѫхѫ причина
Че деньтъ се, за малко, отвлече.

МОХАММЕДЪ

Какъ и да е, то се минѫ вече . . .
Но пазитъ ли, — прикажи ти менѣ —
Оня залогъ, който ти възложихъ
Прѣди врѣме?

НОТАРАСЪ

Безъ всѣко сумнѣне.
И готовъ е робътъ Ви, Султане,
Да положи прѣдъ Ваше подножье
Онзи живъ даръ — както туй имане.

(Внасятъ чьртогътъ на Константиновото тѣло)

ХАЛИЛЪ

Царю свѣтлий, донесохж ето
Окайниятъ трупъ на Константина —
Обезглавенъ.

МОХАММЕДЪ

Ахъ, да е проклѣто
Това сърце, тазъ ржка повинна,
Толкозъ подло що го е омаскарила.

НОТАРАСЪ

Мен' го дайте — молж въ Божье име —
Това тѣло, — да го съхраниме,
Наш'та вѣра както е наредила.

МОХАММЕДЪ

Нека бжде. Но ази желаж,
Отъ тукъ да се не отдалечавашъ.
О! всичката нето ти познавашъ
Тжзи страсть ми, дѣт' въ сърце си таж.
Тазъ нощь още искамъ да обидж
Твойта кжща, съ тебе, — и да видж
Богинята на доброчеста си.

НОТАРАСЪ

Честь такъва робъ Ви да потръси
Неможѣше. Позволѣте само,
Това тѣло да испратж тамо.

МОХАММЕДЪ

Добрѣ! добрѣ!

(Нотарасъ излиза)

Хайде приетний ми
И ний малко да се одмориме.

МѢСТО ВТОРО.

Въ градината на Нотарасовиятъ домъ. При чъртогътъ на Константина стои Евдокия, въ черни дрѣхи облѣчена. Нощь. Лица: Евдокия, Нотарасъ, Мохаммедъ, Халилъ.

ЕВДОКИЯ (сама)

Ахъ! — такваз ли сѫдбата била̀ ти
Злочестий ми, милий, Константине?!
Кой да вѣрва, че туй ще испати, —
Кой да мисли, че тъй ще загине —
Величайший юнакъ Византийски?!
Гдѣ е глава̀ ти за която ниски
И самитѣ поднебесья бѣхѫ?
— Кой знае гдѣ се въ каль и кръви дави!
Гдѣ сѫ тия исполински стави,
Връзъ които спокойни лѣжѣхѫ
Злочеститѣ на истокъ народи?
— Ето, сбрани тукъ въвъ размѣри тѣсни!
Охъ! да л' вижда отецъ нашъ небесний
Че ни гробъ се за тѣхъ ненаходи?!
У! каква нощь, мрачна и ужасна!
Тойзи вѣтъръ какъ духа плашовно!
Изъ облакътъ тазъ свѣтлость напрасна
Какъ избухва нѣмо, негръмовно!
Каква жалость! мѣсецътъ се тули
Задъ тежкото черно покривало!
И бухълътъ надъ мрачнитѣ кули
Смрътното си припѣва опѣло!
Всичко е глухо, пусто и унило, —
Всичко се е, сѣкашь, потаило.
Навредъ Турци, потѫнали въ сласти,
Надъ нашето пируватъ нещастье.
Тихо е; но не! що тъй изъ въздуха
Отъ далече сега се раздаде?
Какви чудни гласове се чухѫ?
Ахъ! осѣщамъ; бѣдний Цариграде!
Та до тамъ ли, горкий, ти испадѫ:

Дѣт' отъ тая сводина грамадна
На храмътъ ти пресвета София —
Побѣдната пѣсень да се пѣе
На тѣзъ страшни и горди злодѣе?!
Охъ! премного не сѫ л' Боже, тия?!!

Константине, честитъ си, любезний!
Ти незнаешь за тия болезни:
Тѣзъ да гледашъ древеса плачевни,
Овиснѫли да шумтятъ тѫжовно!
Ти незнаешь за тѣзи душевни
Раскѫсваня — да слушашъ валнѝтѣ
Какъ въздишѫтъ скръбно и либовно
За бившитѣ наши дни честити!
Ти не виждашь, че всичко пропаднѫ —:
Честь и слава, царство и държава . . .
И че надъ тѫзъ гробница грамадна
Тойзи чьртогъ кръсть надгробни става!
Ти недишешь! твоя духъ остави
Тойзи проломъ, — и ти се избави!
Та защо-ли и азъ да живѣѭ?
Не чрѣзъ теб' ли живота осѣтихъ?
Не за теб' ли бѣхѫ ми завзети
Всички чувства? и какъ азъ щѫ смѣѭ
Да погледнѫ на тозъ пустъ за мене
Предѣлъ вече? — Не, не! избавленье!

Позволи ми, поне, тамъ да додѫ
Въ онѣзъ дивни небесни предѣли,
Гдѣто твойта душа се засели,
Гдѣто вѣчна радость е, угода!
Тамо, поне, данò изрѣкѫ ти
Страста, гдѣто въвъ гробъ ще ме тръти! —
Охъ! що виждамъ!

(Нотарасъ и Мохаммедъ съ Халила дохождатъ)

НОТАРАСЪ

Тука ли си, дъще?
За туй всуе дирихъ те въвъ кѫщи.
Та що ти е? що се тъй залиса?
Азъ съмъ тука, — дързость, — неплаши се.
Горка момне, ти се бѣ предала
На размисли, и чувства тѫжовни
За чилѣка дѣт' се вечъ непомни . . .
И що виждамъ? ти си май плакала!
Забрави́ ти царя Константина —
И държава, дѣто се поминѫ.
Нази нѣма зла честь да завари
И подъ тия нови господари.
Невидишъ ли —: царьтъ на́й-голѣмий
На тойзи свѣтъ, Мохаммедъ преславний,
Самъ дохожда, тебе за да земе,
Да те води въ палати дръжавни,
Да му бѫдешъ съпруга, царица,
И щастлива вѣрна любовница?

ЕВДОКИЯ

У! що слушамъ?

НОТАРАСЪ

Та що ти е, мила?
За какво си тъй се устрашила?
Драго чедо, знай че отъ тѫзъ нѣма
На тойзи свѣтъ почеть по̀-голѣма.
Какви славни княгини и красни
Туй да найдѫтъ били би прѣщастни . . .
Но не! тебѣ вижда се неясно
Въ брачни животъ да стѫпишъ напрасно . . .
Охъ, небой се, — скоро щепъ забрави
Моминството; та знае що прави
Теб' баща ти . . .

ЕВДОКИЯ

Отъ тебе ли чувамъ
Това, отче? да-ли не съпувамъ?

НОТАРАСЪ

Недѣй, щерко, недѣй се противи!
Твойтѣ думи сѫ немилостиви!
Невиждашъ ли: всичко предпочетохъ
Да приготвѭ теб' бѫдуще златно?
Не л' за тебе това сърце клето
Бие само? Не ли съ непоклатно
Азъ стремленье само за теб', мила,
Съмъ се грижилъ? Неотказвай, драга!
Ти би нази отъ пропасть спасила, —
Мойта старость на тебъ се облѣга!

МОХАММЕДЪ

Не отказвай, Евдокио дивна!
Молѭ ти се, не бѫди противна.
Ти незнаешь, че отъ петь години
Въ твоя споменъ дишѫ и живѣѭ!
И че твойтѣ чърти сѫ повинни
Дѣто хванѫхъ страстно да жалѣѭ
За все що е велико и славно!
Да, да, вѣрвай, либѭ те отдавно.
Ела съ мене, ти ще бѫдешъ радость
И наслада на моята младость.
Ти ще бѫдешъ владѣтелка силна,
Ще те слушатъ народи безбройни, —
Изъ рѫка ти милость изобилна
Ще ги прави щастливи, спокойни.

ЕВДОКИЯ

Ахъ! та азъ ли щѫ бѫдѫ злочеста
Наложница, че-ма и невѣста,
На тогова, който ни съсипа?
Който всички наши днесъ напипа
Имущества, и наш'тѣ граждане
Въ робство отведе? . . . Знашъ ли, страховитий,
Колко днеска гръди сѫ раздрани,

Колко людье, до сега честити,
Въ смрътта очакватъ свойто избавленье?

МОХАММЕДЪ

Тази драма извѣстна е менѣ, —
Но азъ въ неѭ не съмъ игралъ роля.
Азъ ѭ жалѭ, о цвѣте прекрасний;
Но небѣше на моята воля
Да измѣнѭ днѣшнитѣ ужасни
Послѣдствия отъ мойта побѣда; —
Всѣка войска за плѣнъ пръво гледа . . .
Охъ, отъ мене далечъ да сѫ тия
Страсти, момне; ти знай само мене
Да оцѣнишъ, — тако ми светия
Пророкъ Божи, — и теб' съ удивлене
Ще те помнятъ врѣмена далечни:
Изъ твоитѣ устни медотечни
Въ мойто сърце милость ще се излива;
Твойта любовь може да разбива
Тия гръди желѣзни, несклонни;
Въ твоятъ само погледъ се удавя
Мойта ярость. Ти бѫди съгласна,
И вѣрвай ме, цвѣте благовонний,
Римский народъ ще да благославя
Мойто име и тазъ любовь страстна.

ЕВДОКИЯ

Наистина, ти си благороденъ!
Казвамъ ти го съсъ начинъ свободенъ.
И чуй, царю, ето — закълни се
Предъ менъ тука съ дума твърда и здрава,
Че въ твоята пространна държава
Христосъ равна свобода ще има
Съ Мохаммеда, и тогазъ — земи ме:
Това тѣло некъ се падне тебѣ.

МОХАММЕДЪ

Чуй ме прочее. Заклевамъ се въ себе
И въ името на своята слава:
Че народътъ тоя Християнски,
Подъ славниятъ скиптъръ Отомански,
Честитъ, миренъ, щѣ се наслаждава
Съсъ вѫтрѣшно свое си правлене;
И Патрикътъ, съ мое одобрене,
Независно почти ще владѣе
Повредъ, гдѣто кръстъ христовий грѣе.
Наистина, момне, ти говорѭ:
Въ удивлене свѣтътъ ще остане
Отъ почета, дѣто щѫ му сторѭ.

ЕВДОКИЯ

Благодарѭ. Помни, о Султане,
Тая клетва. Ето ме, земѝ ме!

(Изважда ножче и се пробожда)

НОТАРАСЪ (притичва къмъ нея)

Щерко!

МОХАММЕДЪ

Боже!

ХАЛИЛЪ

О чудна ли сцена!

НОТАРАСЪ

Щерко мила, ти какво направи —?

МОХАММЕДЪ

Евдокио, змио несмилима!
Луда момне, луда, несмисленна!
Що ти сторихъ? защо ме остави?

(Обръща се съ ярость къмъ Нотараса)

Ти си, мръсний, самата причина;
Ти такъва отхрана ѝ даде;
Ти едничъкъ въвъ бездна ме срина.
Чакай звѣре . . . .; мри тукъ мръсенъ гаде!

(Впуща се връзъ него. Евдокия го задържа)

ЕВДОКИЯ (полугласно)

Не! Султане! — повинна съмъ ази . . .
Сѫдбата ми била е таквази . . . .
Сама, вѣрвай . . . въ тойзи пѫть порастнѫхъ . . .
Прости отче . . . да поздравишъ мама . . . .
Оставямъ Ви съ жалость прѣголѣма . . .
Простѣте ми . . . Сбогомъ . . . Азъ угаснѫхъ! (умира)

НѢКОЛКО БѢЛѢЖКИ.

Въ тъмницата бѣ ми паднжла нà-ржка Ламартиновата Histoire de la Turquie. Азъ смислихъ да се въсползувамъ отъ неж, колкото за материята на една драма, пòмисъльта на която, отъ пò-прѣди още, като свѣтулка ми прехвърквaше изъ умътъ. И, съгласенъ съ простата и ясна мисъль, че историческитѣ драми трѣбва да се пишжтъ съобразно съ духътъ на касателната епоха и съ сжщитѣ фактове, както сж ставали тѣ, — азъ употрѣбихъ всички старания, за да прѣдамъ въ драмски картини, главнитѣ и сжщински събития за падането на Цариградъ подъ Турцитѣ въ 1453 г. Разбира се, че азъ съмъ билъ вѣренъ на историята, до колкото ѝ е била вѣрна Ламартиновата Histoire de la Turquie. Това за извинение прѣдъ оние, които въ драмата бихж срѣщнжли нѣкои неточности или празнини — въ общото описание на знаменитата катастрофа.

И, наистина, до колкото могж да сравнж едно русско популярно описание [О разореніи и взятіи Царь-града. Москва 1882] съ моята драма, предаденитѣ отъ мене фактове и лица сж, почти безъ исключение, вѣрни и истински.

Въ началото на 1451 г. умрѣ Мурадъ II и наслѣди го 21-годишний му синъ Мохаммедъ II. Тойзи, още отъ начало, показа че мисли да превземе Цариградъ. Така на 1451 г. замисли, и на слѣдующата 1452 извърши подигането на една твърдиня на европейский брѣгъ отъ Босфорътъ, — на *Кионский**) хълмъ. Той се распореди, щото кулитѣ и ржбоветѣ на тая твърдиня да прѣдставятъ отъ далече, арабски написаното име на турский пророкъ — *Мохаммедъ*. Това е до днесъ останжлий *Румели-Хисаръ*, на Арнауткьой, близу Робертъ-Колледжъ. Още отъ тогава се почнжхж стълкновенията между Турци и Гърци, и вслѣдствие ужаснитѣ варварства на Турцитѣ, Византийский Царь Константинъ Палеологъ VII испрати на Султанътъ слѣдующето послание:

---

*) Тукъ се отнася първата бѣлѣжка въ текстътъ, стр. 10.

„Когато нито клетви, нито трактати, нито покорность не могжтъ да осигурятъ мирътъ, — продължавай ти безбожнитѣ си нападания. Възлагамъ надѣждата си на единий Бога. Ако на Неговата благость бжде угодно да смегчи твоето сърце, азъ щж се зарадвамъ; ако Му бжде угодно да прѣдаде въ твои ржцѣ Цариградъ, азъ ще сж покоржж на светата Му воля, безъ да помжмржж нѣщо. Но до тогава, до когато Сждията на земнитѣ царье не произнесе своята прѣсжда, азъ съмъ дълженъ да живѣжж и да умржж като защищавамъ народа си.“

Въ тѣзи думи е изобразенъ, цѣлъ, характерътъ на Константина. Отговорътъ на Мохаммеда обевяваше война.

Между Кионската твърдиня и Цариградъ — стоеше *Галата*, сжщо така обградена съ стѣни, въ която се бѣхж загнѣздили венецианската и геновежката търговски колонии, съ права на пълно самоуправление. Тѣзи колонии играхж важна роль въ събитията, за които расправяме. Тѣ виждахж, че Цариградъ ще падне, — и за да сполучжтъ щото Турцитѣ да подтвердятъ правата имъ и трактатитѣ имъ, тѣ прѣдателствувахж противъ Гърцитѣ.

Но, за то Рицаритѣ, италиянски и други, помогнжхж много за защитата на градътъ. Още отъ по̀-рано Папата бѣ испратилъ Кардинала *Исидора*, за да склони Гърцитѣ да го припознажтъ за глава на Христовата Черква; Константинъ много добрѣ се пазѣше съ него, както и съ вситѣ доблестни Рицари-главатари и тѣхнитѣ другари, храбри войскари, които бѣхж надошли въ Цариградъ — на брой, до три хиледи души.

Междутѣмъ, населението въ Византия бѣше твърдѣ отпаднжло, по духъ и по характеръ. Списъкътъ за способнитѣ да носятъ оржжье граждане, който прѣдстави историографътъ *Франзисъ* на Константина, показваше числото 4970 души! Калугеритѣ, които само при Св. София имаше до 3000, експлоатирахж безобразно суевѣрията, и възбуждахж, особенно страшний *Геннадий*, населението противъ Католицитѣ. Византийцитѣ се надѣехж само на Св. Богородица (Панагия) Одигитрия.

Прѣзъ зимата, срѣщу 1453, Мохаммедъ правѣше грамадни приуготовления. Той събра до 270,000 войскари. Адмиралинътъ му, *Балта-оглу*, направи флота отъ по̀-дребни кораби. Маджарский ренегатъ, *Орбанъ*, излѣ му въ Одринъ грамадни топове. Великиятъ му везирь, *Халилъ-паша*, билъ, казва споменжтата русска книжка, таенъ приятелъ на Гърцитѣ. — Азъ незнаехъ това обстоятелство, нето можихъ да се въсползувамъ отъ него.

— На 6 априлия, въ петъчниятъ день слѣдъ Великденъ, 1453, обсадихж Турцитѣ Цариградъ: отъ Бѣлото море, прѣзъ *Синдака**) т. е. прѣзъ малката *Кеатханенска рѣка* която се влива въ дъното на Рожниятъ залѣвъ, до по височинитѣ на *Св. Тодора***) т. е. днешната Пера или Бей-олу.

Константинъ раздѣли всичката отбранителна линия на Цариградъ на 14 постове и части.***) Той самъ, съ Генувежанина *Джустиняни* и съ *Франческа Толедский*, завзе главнитѣ врата *Св. Романа* т. е. днешната *Топъ-капия*. Отъ дѣсна страна, *Одринскитѣ* врата, повѣри ги на *Павла* и *Антония Бочарди*. Слѣдующитѣ, *Калигарскитѣ*, врата, т. е. днѣшната Егри-капия, повѣри ги на *Тодора* отъ *Кариста* и на *Иванъ Гранта*. По-долу, *Синегийскитѣ* т. е. близу днѣшнитѣ бентове, повѣри ги на Кардинала *Исидора*. До тѣхъ расположенитъ *Влахернский палатъ*, повѣри го на Венецианеца *Минотто*. А найдолу, до самиятъ заливъ, *Ксилопортата* т. е. днѣшний Айвасаръ, повѣри ж на *Иеронима* и на Генувежанина *Леонардо де Лангасса*. *Стѣнитѣ къмъ заливътъ* остави ги на грижата на византийский адмиралъ *Лука Нотараса*. Издаденитъ и възвитъ къмъ Босфорътъ и къмъ Бѣлото море брѣгъ, гдѣто бѣше *Акрополисътъ*, повѣри го на *Гаврила Тревисани*. *Флотата*, която стоеше близу *голѣмата верига*, що свързваше днешний Сарай-бурунъ съ Топханата, повѣри ж на *Андрея Динио*. Испанский консулъ, *Педро Джулияни*, началствуваше надъ стѣнитѣ къмъ Бѣлото море, между *Вихолийский дворецъ* и *Контоскалионъ*. Венецианецътъ *Кантарихо* защищаваше *Златнитѣ врата*, въ западний жгълъ, къдѣ днѣшнето Еди-куле́. *Морицъ Катанео* защищаваше разстоянието между Златнитѣ врата и *Силимврийскитѣ*; а — на дѣсно до Топъ-капия, началствуваше *Теофилъ Палеологъ*. *Димитръ Палеологъ* и *Никола Гуделли* началствувахж надъ единъ отборъ юнаци, които имаше да прилитатъ вредъ, гдѣто би се евила опасность.

Това е горѣ долу подробното описание на защитническитѣ команди, за които расправямъ въ *Второто мѣсто* на *Първото дѣйствие*. Всичкитѣ тия подробности не ми бѣхж познати на врѣмето, нето съмъ умѣилъ да извлѣкж всичката живостъ и картинность отъ прѣдполаганото, помежду толкозъ страсти и срѣдъ такава криза извършено, съвѣщание по раздѣлата на

*) Тукъ се отнася втората бѣлѣжка на стр. 11.

**) Тукъ се отнася четвъртата бѣлѣжка на стр. 39.

***) Тукъ се отнася третята бѣлѣжка на стр. 19.

разнитѣ команди. Читательтъ съглежда, че измежду 14-тѣ началства Константинъ повѣри само двѣ — на Гърци . . .

И борбата се захванж. Нáй-напредъ артилерията: 180 топове гърмѣхж цѣли 10 дена на-редъ върху градътъ. Огромниятъ Орбановъ топъ, който бѣше расположенъ срѣщу Топъ-капия, и който, за едно денонощие, можѣше само четири (седемъ?) пжти да гръмне, се пърснж и уби родителя си, самого Орбана. Старитѣ обсадни машини се надварѣхж съ топоветѣ, та хвърлѣхж, и тѣ голѣми каменни бомби върху стѣнитѣ. Отъ своя страна, обсаденитѣ стрѣлѣхж и нападахж храбро. Особенно, и въ всичко, се отличаваше Джустиняни, който бѣше едва-ли не главнокомандующий отъ гръцка страна. Тойзи герой правѣше нападения отвънъ стѣнитѣ и пораяваше Турцитѣ. Но силитѣ му бѣхж малко, и той прѣдпочете да се ограничи за да брани овехтѣлитѣ и на много мѣста порутени вече стѣни.

Турцитѣ сега зехж да нападатъ. При всичката слѣпа смѣлость на обсадницитѣ, които гинехж съ хиледи въ обкопитѣ и по стѣнитѣ, гдѣто прикрѣпѣхж стълби за да се качатъ горѣ, — тѣ бидохж отблъснжти съ огромни загуби. Голѣмата обсадна машина, мѣстена съ голѣми колела, и насадена съ кули, заградени съ оклопи, изгорѣ прѣдъ очитѣ на страшно ядосаний Мохаммеда. Върху това отгорѣ ето че пристигнж и помощната флота, състояща отъ петь голѣми (14?) кораба, подъ началството на капитанъ Флектанелла, който порази турската флота и навлѣзе честито въ Рожний заливъ. Мохаммедъ бѣ побѣснѣлъ; като лудъ потича той съ коня си въ морето, а слѣдъ него всичката му свита, за да не отърве побѣдата. Но всичко бѣ напразно. И Балта-олу изеде сто тоеги, одмѣрени нему по краката отъ царственната ржка на самий Султанъ . . .

Но, силната дарба и великата воля раждатъ въ голѣмитѣ кризи, изумително смѣли и почти невѣроятни дѣла. Така и Мохаммедъ смисли и прскара, за една нощь, около стотина кораби по сухъ пжть, отъ днешний Бешикъ ташъ — прѣзъ Бейолу — въ Рожний заливъ подъ Хассъ-кьой. Тая сполука много отчая обсаденитѣ. Джустиняни, съ една смѣла чета, помисли да нападне, въ една тъмна нощь, турската флота и да ж запали. Но прѣдатели осуетихж сполуката на тая спасителна пòмисъль.

Междутѣмъ, краятъ на драмата наближаваше полека-лека. Стѣнитѣ, отъ непрестайното гърмене, се рутѣхж все пò-вече и пò-вече, — борцитѣ намалѣвахж все пò-вече и пò-вече. Константинъ бодрствуваше на четири страни, безъ да си почине

нито за минута. Той тичаше повредъ за да вдъхва куражь, да насърдчва отчаяннитѣ, или да прекратява сблъсканията между неговитѣ Византийци и страннитѣ католици, та да ги увѣщава и помирява. Той носѣше тежкий кърсть на рамото си съ самоотвержение, надъхвано отъ висша промисъль.

На́й-сетнѣ Султанътъ прати въ Цариградъ зетя си *Исфендиароглу*, за да прѣдложи предаванйето на градътъ. Но Константинъ отговори: „Щж благодарж Богу, ако Султанътъ, сжщо както прѣдшественницитѣ му, пожелае да подари и оварди мирътъ. Ни единъ отъ тѣхъ, които сж обсаждали градътъ, не е живѣлъ и царствовалъ дълго. Султанътъ може да иска данъкъ, но не и самиятъ градъ, когото като защищавамъ щж знаж да умржˮ.

Слѣдъ тоя отговоръ Султанътъ, на 24 Мая, разгласи по всичкиятъ лагеръ, че на 29 Май ще стане общо нападане.

Прѣзъ тѣзи дни възбуждението между Турцитѣ, подклаждано отъ Султанътъ, главатаритѣ, шейховетѣ и дервишитѣ, бѣше стигнжло до крайнитѣ си размѣри. Въ послѣднята нощь, въ понедѣлникъ срѣщу вторникъ, всичката околность на Цариградъ горѣше отъ лагерни огньове и гърмѣше отъ бѣсни завивания: *аллахъ! аллахъ!* — догдѣто византийскитѣ граждане обхождахж градътъ съ Панагийната икона и пѣехж съсъ сълзи: *Кирие-елейсонъ!* . . . На зараньта нападнжхж Турцитѣ. Срѣщу Златнитѣ врата (сега Еди-куле) стояхж 100,000 души, отъ лѣво 50,000, по̀-отзади други 100,000 — като резерва. Вътрѣшната турска флота, обсади стѣнитѣ отъ Ксило-портата (сега Айвассаръ) до Платейскитѣ врата (днешний Балатъ), — а външната забиколи като полумѣсецъ Акрополисътъ до Вланга.

Константинъ, сутреньта, причести се въ Св. София, слѣдъ което, като постоя на морскиятъ брѣгъ, гдѣто се прости съ вситѣ около стояши, отиде къмъ Топъ-капия за да испълни дължностьта си като царь и герой.

Почнжхж нападанието новобранцитѣ и инвалидитѣ, посрѣдъ ужасний гърмежь на всичкитѣ батерии и отъ двѣтѣ страни. Постепенно се увличахж и другитѣ войски. Храброста бѣше и отъ двѣтѣ страни еднаква. Турцитѣ бидохж отблъснжти. Но въ това врѣме една стрѣла ранява Джустиняна. Той се оттеглева въ Галата, като прѣдава градътъ на орисницата му. Това разстрои редоветѣ на обсаденитѣ. Ето и Турцитѣ отъ-ново насилватъ главно върху Топъ-капия. Самъ

Султанътъ пристигва съ своитѣ 15000 (20000?) *Еничери*. Въ това врѣме една тълпа Турци прониква прѣзъ *Ксилокерка* (днѣсъ зазидена), които врата бѣхж дървени и, вслѣдствие едно пророчество че прѣзъ тѣхъ ще премине неприятельтъ, оставахж заковани; само въ послѣдний день, по заповѣдь отъ Константина, бидохж отворени . . . Не слѣдъ много, масса отъ турски войски проникнж прѣзъ Калигарскитѣ врата и нахжлта въ градътъ. Константинъ, оставенъ на́й-сетнѣ самъ, погинж на Топъ-капия, като слѣдваше да се сражава лично срѣщу турскитѣ тълпи, които прѣскачахж стѣнитѣ . . .

Населението: жени, дѣца, калугери, старци, завтекохж се и се затворихж въ широкитѣ простори на Св. София. На́-скоро пристигватъ и Турцитѣ, разбиватъ вратитѣ — и . . . нето въ ада може да се помисли сцена, каквато се извърши тамо! . . . До пладнѣ бѣше вече всичко свършено.

Така станж падането на Цариградъ подъ Турцитѣ, на 29 Мая 1453 г.

На слѣдующий день Мохаммедъ обходи градътъ, посѣти домътъ на Нотараса, къмъ когото показа особенно благоволение. Сжщо посѣти и Влахернскиятъ палатъ, гдѣто си вспомни единъ персийски стихъ за помрачаването на царски владичества. Истина е и това, че той направи голѣма честь на патриарха *Геннадия Схолария*, подтверди привилегиитѣ на патриаршеский прѣстолъ и свободниятъ поминъкъ на християнската вѣра, съ която останж свързано самоуправлението на християнскитѣ общини.

Джустиняни умрѣ безславно — отъ жалость.

Посрѣдъ горѣ-описанитѣ обстоятелства тъкмилъ съмъ азъ, криво-лѣво, планътъ на своята драма. Сега забѣлѣжвамъ още единъ недостатъкъ. То е — случайното или нарочно (отъ едната страна) *срѣщание* между *Евдокия* и *Константина*. Полагамъ, че такава една по́мисъль, споредъ даденитѣ характери и криза, можѣше лесно и изобилно да се експлуатира. Но да се признаж. Не отъ особита любовь къмъ драмитѣ и къмъ поезията прѣдприехъ азъ да напишж това дѣло. Това не бѣше ми главниятъ моторъ. *Поетъ* не съмъ се осѣщалъ, нето съмъ се считалъ никога. Азъ искахъ да възвеличж, да издѣламъ споменъ — за на́й-прекрасний прѣдѣлъ въ свѣтътъ, за своятъ родний градъ, за Цариградъ. Азъ обичамъ тойзи градъ, както нѣкой би обичалъ една дѣвойка. На колко дѣвойки има посветени не скопосани поезии! . . . Дано̀ и азъ да не съмъ паднжлъ въ тая категория любовници!

— Въ тойзи случай не бихъ се отказалъ, въ друго врѣме, да допълнѭ недостатъцитѣ на драмата, които бихъ открилъ самъ, или би ми посочила критиката.

Слушалъ съмъ, че имало списатели, които се стрѣскали отъ критиката. Напротивъ, азъ молѭ да ме критикуватъ. Придържамъ се о това начало: че и въ нàй-пристрастната, нàй-безпощадната, критика — ще се намѣрятъ зърнца полезни истини. А за работата друго и не трѣбва. Азъ, и тогава, щѭ рекѭ: бунà-да берекятъ версинъ.

С. М.

DEC 20 1900

3 2044 079 351 722